

जैन-आगम-ग्रन्थमाला ग्रन्थाङ्क २०

श्री समवायाङ्गसूत्रम्

आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितवृत्तिविभूषितम्

सम्पादकः संशोधकश्च
पूज्यपादमुनिराजश्रीभुवनविजयान्तेवासी
मुनि जम्बूविजयः

-: प्रकाशक :-

श्री महावीर जैन विद्यालय

मुंबई ४०००३६

श्री शत्रुंजयतीर्थ-पालीताणा गिरिवर दरिशन विरला पावे

जैन-आगम-ग्रन्थमाला ग्रन्थाङ्क २०

नवाङ्गीटीकाकारश्रीमदभयदेवसूरिविरचितविवरणविभूषितं
पञ्चमगणधरदेवश्री सुधर्मस्वामिपरम्पराऽऽयातं

श्री समवायाङ्गसूत्रम्

आद्यसंशोधका आगमप्रभाकराः

पूज्यपादमुनिराजश्री पुण्यविजयजीमहाराजाः

सम्पादकः पुनः संशोधकश्च

पूज्यपादाचार्यदेवश्रीमद्विजयसिद्धिसूरीश्वरपट्टालङ्कार-

पूज्यपादाचार्यदेवश्रीमद्विजयमेघसूरीश्वरशिष्यरत्न-

पूज्यपादगुरुदेवमुनिराजश्रीभुवनविजयान्तेवासी

मुनि जम्बूविजयः

सहायकाः

मुनिराजश्री धर्मचन्द्रविजय-पुण्डरीकरत्नविजय-धर्मघोषविजय-महाविदेहविजयाः

-: प्रकाशक :-

श्री महावीर जैन विद्यालय

मुंबई ४०००३६

प्रथमं संस्करणम् :

वीर संवत् २५३१/ विक्रमसं. २०६१ / ई. स. २००५

प्रतयः २५०

मूल्यम् रु. ४५०=००

प्रकाशकः -

श्रीमहावीर जैन विद्यालयः

ओगस्ट क्रान्तिमार्ग, मुंबई ४०००३६.

प्राप्तिस्थान :-

(१) प्रकाशक

(२) सरस्वती पुस्तक भंडार

११२, हाथीखाना, रतनपोळ, अहमदाबाद-३८०००१.

फोन : ०७९-२५३५६६९२

टाईप सेटींग-

श्री पार्श्व कोम्प्युटर्स

५८ पटेल सोसायटी, जवाहर चोक, मणिनगर, अमदाबाद. फोन : ०७९-३०९१२१४९

Jaina-Āgama-Series No. 20

SAMAVĀYĀNGASŪTRAM

with the commentary by
Ācārya Śrī Abhayadev-Sūri Mahārāja

critically edited by
MUNI JAMBŪVIJAYA
disciple of
His Holiness Munirāja
ŚRĪ BHUVANAVIJAYAJĪ MAHĀRĀJA

ŚRĪ MAHĀVĪRA JAINA VIDYĀLAYA
MUMBAI 400 036

First Edition :

Vir Saṃvat 2531 / Vikram Saṃvat 2061 / A.D. 2005

Copies : 250

Price : Rs. 450=00

Published by :

The Secretary,

Śrī Mahāvīra Jaina Vidyālaya

August Kranti Marg, Mumbai-400 036.

Available At :

(1) Publisher

(2) Saraswati Pustak Bhandar

112, Hathikhana, Ratanpole, Ahmedabad, Gujarat Rajya (India) -

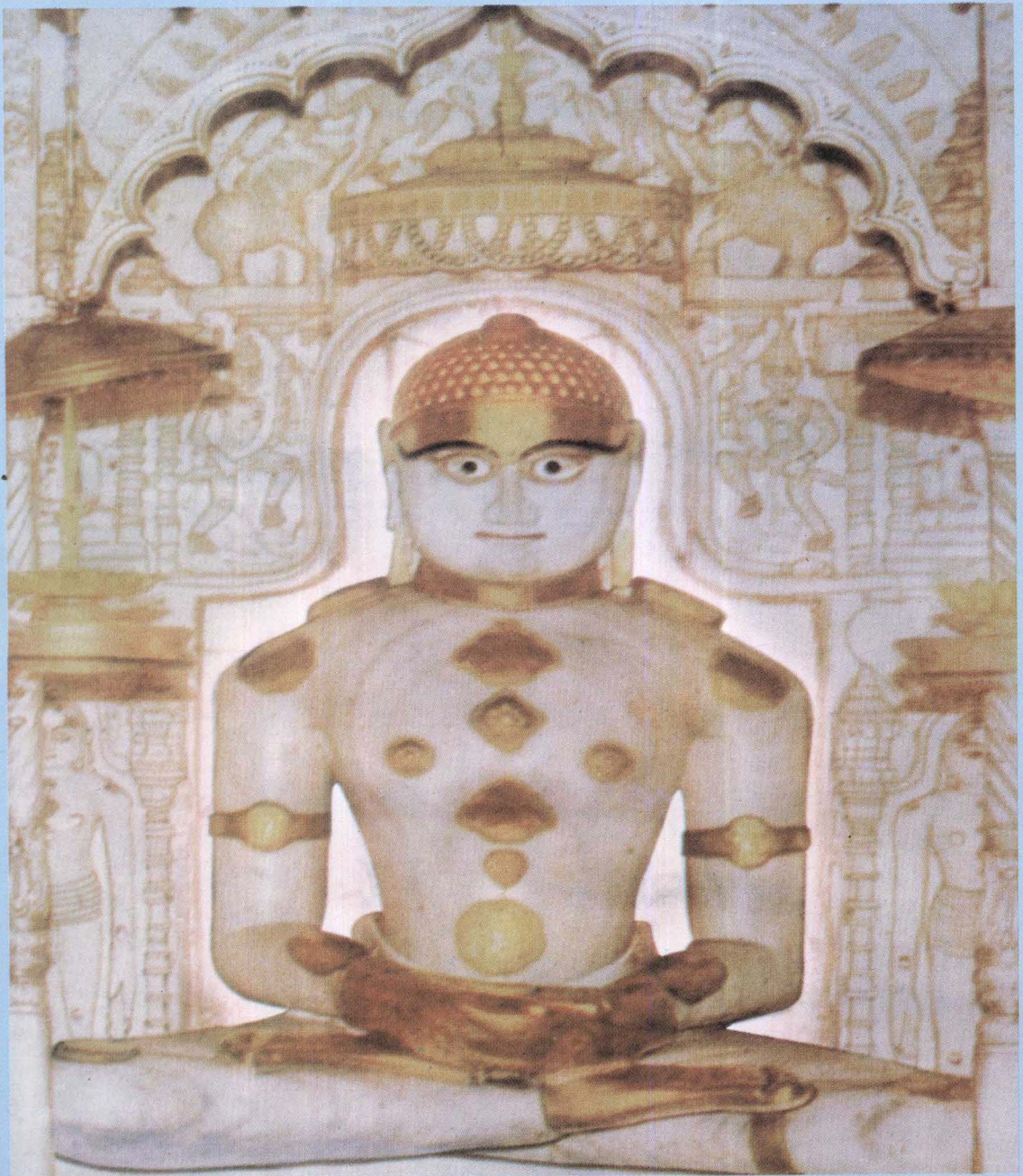
Pin-380001. Tel. : 079-25356692

Composed By

Shree Parshva Computers

58, Patel Society, Jawahar Chowk, Maninagar, Ahmedabad. Tel : 079-30912149

શ્રી સિદ્ધગિરિમંડન શ્રી ઋષભદેવ મહાવાન

શ્રી શત્રુંજયતીર્થાધિપતિ શ્રી આદીશ્વરપરમાત્માને નમઃ

શ્રી શંખેશ્વરજી તીર્થમાં બિરાજમાન દેવાધિદેવ

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ મગવાન

तपगच्छ श्री श्रमणसंघना घणा मोटा भागना श्रमण भगवंतोना गुरुदेव
परमपूज्य पूज्यपाद तपस्विप्रवर
पं. श्री मणिविजयजी गणी (दादा)

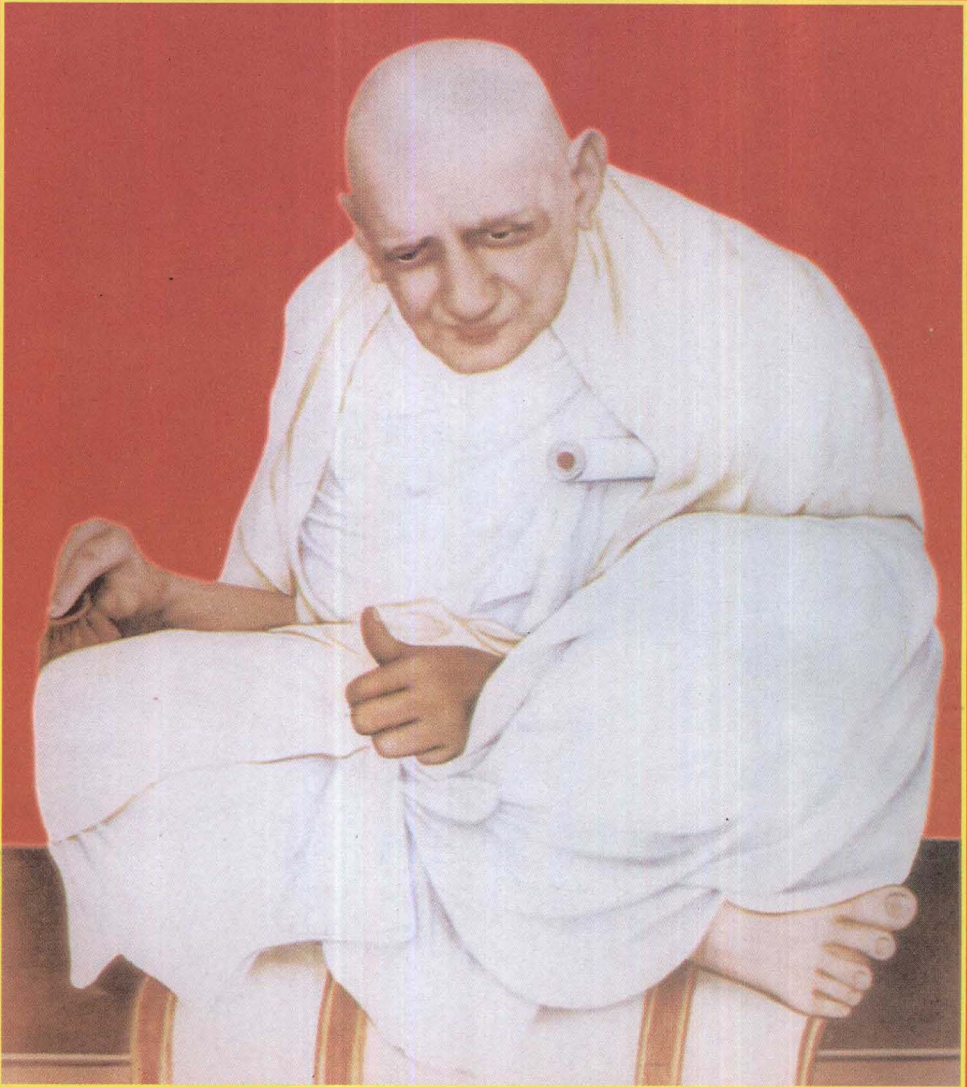

जन्म-विक्रमसं. १८५२, भादखा सुदि, अघार (विरमगाम पासो)
दीक्षा-विक्रमसं. १८७७, पाली (माखाड)
पंन्यासपद-विक्रमसं. १९२२, जेठ सुदि १३ अमदावाद
स्वर्गवास-विक्रमसं. १९३५, आसो सुदि ८ अमदावाद

પૂજ્યપાદ મહાતપસ્વી ગણિવર્ય પં. શ્રી મણિવિજયજી મહારાજ (દાદા)ના શિષ્યરત્ન

પૂજ્યપાદ સંઘસ્થવિર આચાર્યદેવ શ્રી ૧૦૦૮

વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી (બાપજી) મહારાજ

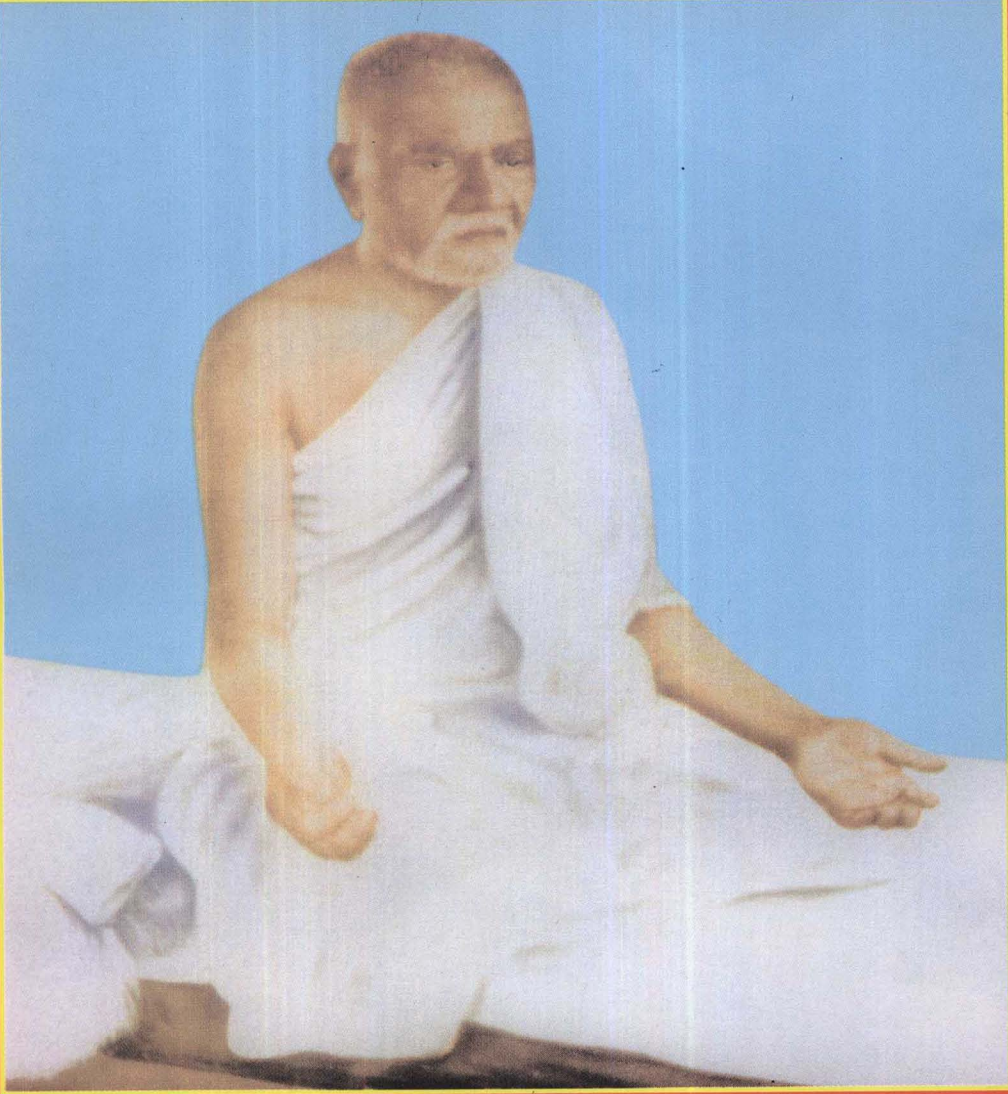

જન્મ : વિ. સં. ૧૯૧૧ શ્રાવણ સુદિ ૧૫, વલાદ (અમદાવાદ પાસે)
દીક્ષા : વિ. સં. ૧૯૩૪ જેઠ વદિ ૨, અમદાવાદ
પંચ્યાસપદ : વિ. સં. ૧૯૫૭, સુરત
આચાર્યપદ : વિ. સં. ૧૯૭૫ મહા સુદિ ૫, મહેસાણા
સ્વર્ગવાસ : વિ. સં. ૨૦૧૫ ભાદ્રપદ વદિ ૧૪, અમદાવાદ

પૂજ્યપાદ સંઘસ્થવિર આચાર્યદેવ શ્રી ૧૦૦૮ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી (બાપજી)

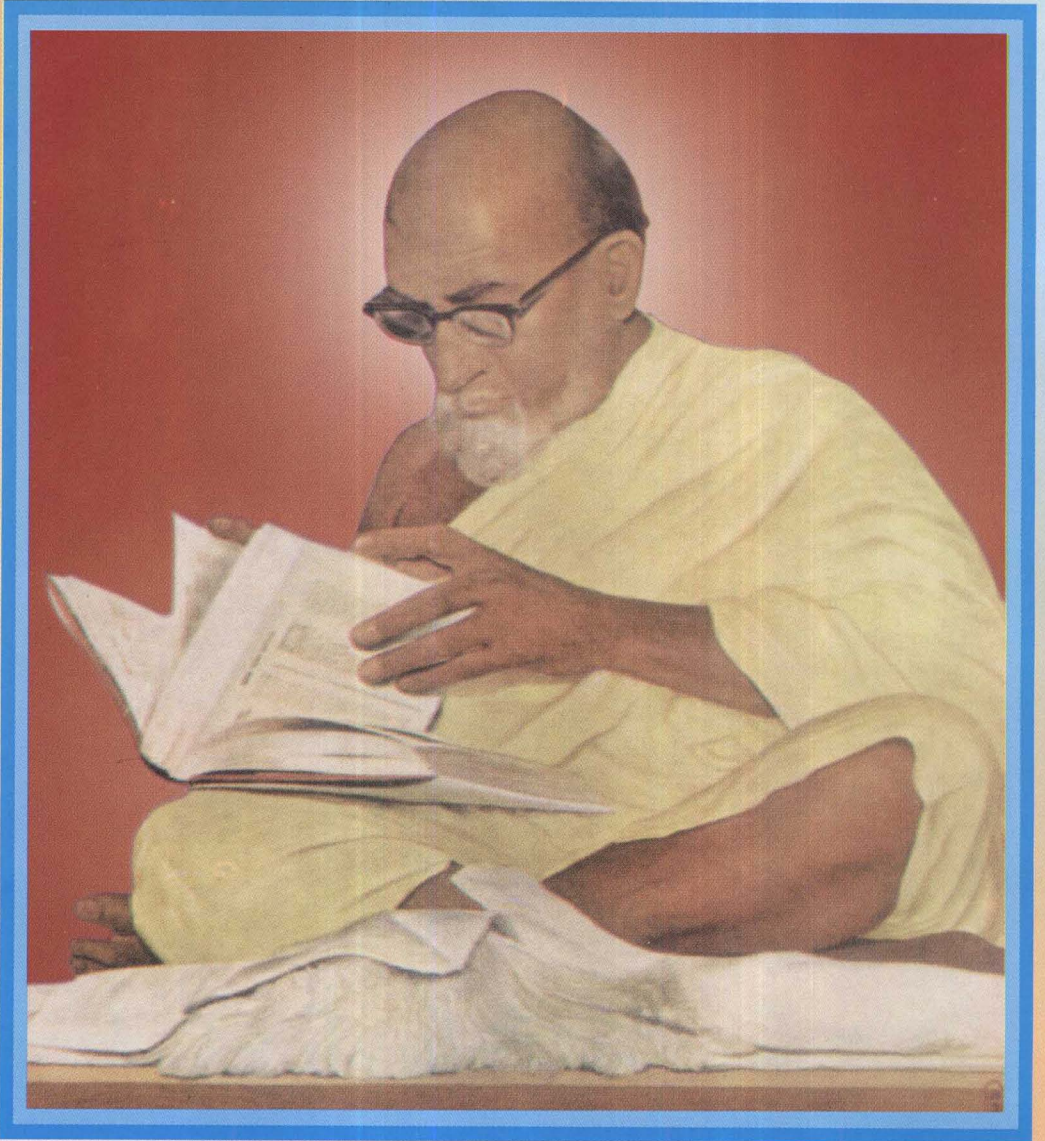
મહારાજના પટ્ટાલંકાર

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી વિજયમેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજ

જન્મ : વિ. સં. ૧૯૩૨ માગશર સુદિ ૮, રંદેર
દીક્ષા : વિ. સં. ૧૯૫૮ કારતિક વદિ ૯, મીંયાગામ-કરજળ
પંચ્યાસપદ : વિ. સં. ૧૯૬૯ કારતિક વદિ ૪, છાળી
આચાર્યપદ : વિ. સં. ૧૯૮૧ માગશર સુદિ ૫, અમદાવાદ
સ્વર્ગવાસ : વિ. સં. ૧૯૯૯ આસો સુદિ ૧, અમદાવાદ

પૂ. આગમપ્રભાકર મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ

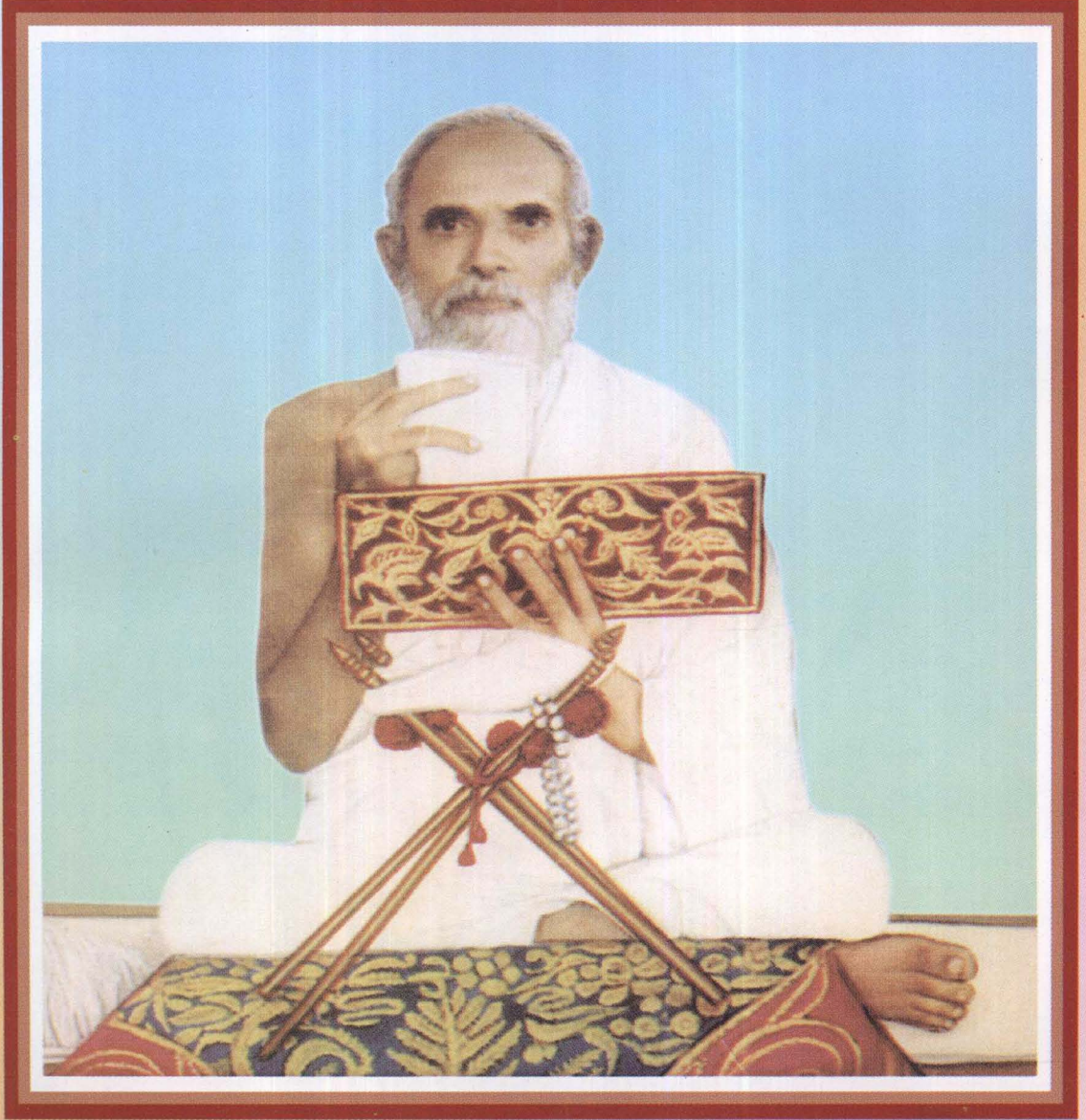

જન્મ : વિ. સં. ૧૯૫૨ કારતિક સુદિ ૫, (કપડવંજ)

દીક્ષા : વિ. સં. ૧૯૬૫ મહા વદિ ૫ (છાળી)

સ્વર્ગવાસ : વિ. સં. ૨૦૨૭ જેઠ વદિ ૬, (મુંબઈ) તા. ૧૪-૬-૧૯૭૧ સોમવાર

પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય સંઘસ્થવિર શ્રી ૧૦૦૮ આચાર્યદેવશ્રી
વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી (બાપજી) મહારાજના પટ્ટાલંકાર
પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી વિજયમેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યસ્થાન
પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ મુનિરાજશ્રી ભુવનવિજયજી મહારાજ

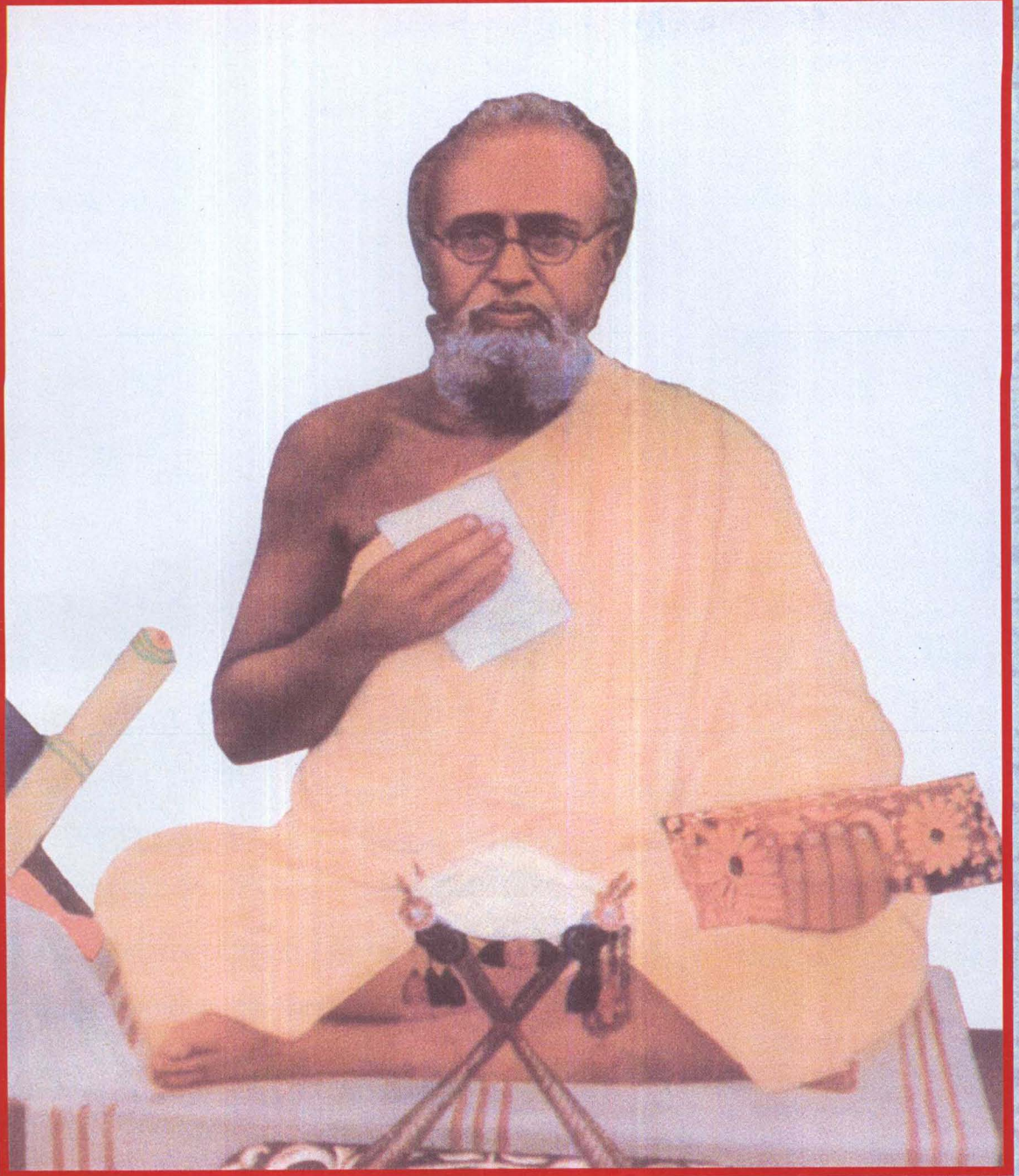
જન્મ : વિ. સં. ૧૯૫૧ શ્રાવણ વદિ ૫, શનિવાર, તા. ૧૦-૮-૧૮૯૫, માંડલ
દીક્ષા : વિ. સં. ૧૯૮૮ જેઠ વદિ ૬, શુક્રવાર, તા. ૨૪-૬-૧૯૩૨, અમદાવાદ
સ્વર્ગવાસ : વિ. સં. ૨૦૧૫ મહા સુદિ ૮, તા. ૧૬-૨-૧૯૫૯, શંખેશ્વરજી તીર્થ

પૂજ્યપાદ સાધ્વીજી શ્રી લામશ્રીજી મહારાજ (સરકારી ઉપાશ્રયવાલા)ના શિષ્યા
પૂજ્યપાદ સાધ્વીજી શ્રી મનોહરશ્રીજી મહારાજ

જન્મ : વિ. સં. ૧૯૫૧ માગશર વદિ ૨, શુક્રવાર, તા.૧૪-૧૨-૧૮૯૪ ઝીંઝુવાડા
દીક્ષા : વિ. સં. ૧૯૯૫ મહા વદિ ૧૨, બુધવાર, તા. ૧૫-૨-૧૯૩૯ અમદાવાદ
સ્વર્ગવાસ : વિ. સં. ૨૦૫૧ પોષ સુદિ ૧૦, બુધવાર, તા. ૧૧-૧-૧૯૯૫ રાત્રે ૮-૫૪
વીશાનીમામવન જૈન ઉપાશ્રય, સિદ્ધક્ષેત્ર પાલિતાણા.

પ.પૂ.આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મ.સા.

જન્મ તિથિ : વિ.સં.૧૯૨૭ કારતક સુદ બીજ (ભાદબીજ), વડોદરા.
દિક્ષા તિથિ : વિ.સં.૧૯૪૩ વૈશાખ સુદ ૧૩, રાધનપુર.
સ્વર્ગવાસ તિથિ : વિ.સં. ૨૦૧૦ ભાદરવા સુદ ૧૦ મંગળવાર,
તા.૨૨/૯/૧૯૫૪, મુંબઈ

ग्रन्थानुक्रमः

पृष्ठाङ्काः

प्रकाशकीय निवेदन	१-७
जैनआगम जयकारा (गुजराती प्रस्तावना)	१-१४
किञ्चित् प्रास्ताविकम् (हिन्दी)	१
आमुखम् (संस्कृतम्)	१-३
TWO WORDS	1
पू० पुण्यविजयजीमहाराजगुणानुवादः (ले० पं० बेचरदास जीवराज दोशी)	१-२
अर्धमागधी आगम साहित्य : एक विमर्श	१-४६
नवांगीवृत्तिकार आ.ल.श्री अलक्षदेवसूरिञ्च मडाराजनुं जवनथरित्र	१-२०
समवायाङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः	१-७
समवायाङ्गसूत्रम्	१-३१०
नव परिशिष्टानि	१-१०५
चित्राणि	१-२५

પ્રકાશકીય નિવેદન

આજથી ૩૭ વર્ષ અગાઉ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે આપણા આચાર્ય ભગવંતો ધર્મગુરુઓ તથા વિદ્વાન શ્રાવકોની ધર્મપિપાસા સંતોષાય તેમજ ધર્મજ્ઞાનના ઊંડાણનો અભ્યાસ શક્ય બને તે માટે જૈન ધર્મના આગમસૂત્રોનું પ્રકાશન શરૂ કર્યું હતું. જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના ઉપદેશોનો સંગ્રહ એટલે આગમસૂત્રો. આપણા આગમસૂત્રોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ જૈન ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવે છે અને તેનું આચરણ મોક્ષમાર્ગનું પ્રેરક બને છે.

આગમ ગ્રંથમાળાના મુખ્ય પ્રેરક આગમ પ્રભાકર શ્રુતશીલ-વારિષિ દિવંગત મુનિરાજ પૂજ્યશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબે જ્યોતિષકરંડક ગ્રંથની પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલી સંક્ષિપ્ત વૃત્તિ (ટિપ્પનક)ને સંશોધિત કરેલી છે. આ કાર્ય પૂર્ણ કર્યા પછી એકાદ વર્ષના અંતરે તેઓશ્રી કાળધર્મ પામ્યા. આગમ ગ્રંથમાળાના માર્ગદર્શક કાળધર્મ પામતાં આગમ-પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિમાં ઓટ આવશે, શૂન્યાવકાશ સર્જશે એવી અમોને દહેશત હતી, પરંતુ સમગ્ર ભારતીય દર્શનોના તથા જૈન આગમ ગ્રંથમાળાના મર્મરૂપ વિદ્વદ્વર્ય પૂજ્યપાદ મુનિરાજ શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ સાહેબે બાકી રહેલાં કાર્યોને આગળ ધપાવવાની અમારી વિનંતી સ્વીકારી એ અમારાં અહોભાગ્ય છે.

જૈન આગમ-સૂત્રોના ૨૦ મણકારૂપે ટીકાસહિત સમવાયાંગસૂત્રને પ્રકાશિત કરતાં અમે આનંદ અને હર્ષની લાગણી અનુભવીએ છીએ. આશા છે કે આ ગ્રંથો શ્રી ગુરુદેવો અને આપણા સમાજના સુશ્રાવક/શ્રાવિકાને જૈન ધર્મના તલસ્પર્શી અભ્યાસમાં ખૂબજ મદદરૂપ થશે.

શ્રુતભક્તિના ક્ષેત્રે આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ અપાવે એવાં આ સંગીન અને અનુમોદનીય આગમસૂત્રોના સંશોધન અને પ્રકાશન માટે “શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય જિનાગમ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ”ની ખાસ રચના કરવામાં આવી છે જેના હાલના ટ્રસ્ટીઓ નીચે મુજબ છે.

૧. શ્રી શ્રીકાંતભાઈ એસ. વસા
૨. શ્રી અશોકભાઈ કાંતિલાલ કોરા
૩. શ્રી નવનીતભાઈ ખીમચંદ ડગલી
૪. શ્રી રમણીકલાલ પ્રેમચંદ શાહ
૫. શ્રી સેવંતિલાલ કેશવલાલ શાહ
૬. શ્રી જીતેન્દ્રભાઈ બી. શાહ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે અત્યાર સુધીમાં નીચે મુજબનાં આગમ ગ્રંથોનું પ્રકાશન કરેલ છે.

ગ્રંથાંક ૧	નંદિસુત્તં અણુઓગદ્વારાઈં ચ	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૨	(૧) આચારંગસુત્તં	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૨	(૨) સૂયગડંગસુત્તં	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૩	ઠાણંગસુત્તં સમવાયંગસુત્તં ચ	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૧૨૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૪	(૧) વિયાહપણ્ણત્તિસુત્તં ભાગ-૧	સંપાદક : પં.બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૪	(૨) વિયાહપણ્ણત્તિસુત્તં ભાગ-૨	સંપાદક : પં.બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૪	(૩) વિયાહપણ્ણત્તિસુત્તં ભાગ-૩	સંપાદક : પં.બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	૪૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૯	(૧) પણ્ણવણ્ણાસુત્તં ભાગ-૧	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૩૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૯	(૨) પણ્ણવણ્ણાસુત્તં ભાગ-૨	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૩૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૫	દસવેયાલિયસુત્તં, ઉત્તરજ્ઞયણાઈં, આવસ્સયસુત્તં ચ	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૫૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૭	(૧) પઙ્ગણયસુત્તાઈં ભાગ-૧	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૮૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૭	(૨) પઙ્ગણયસુત્તાઈં ભાગ-૨	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૮૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૭	(૩) પઙ્ગણયસુત્તાઈં ભાગ-૩	સંપાદક : પુણ્યવિજયો મુનિ:	૬૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૫	ણાયાધમ્મકહાઓ	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૧૨૫.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૮	(૧) સટીકમ્ અનુયોગદ્વારસૂત્રમ્ ભાગ-૧	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૪૫૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૮	(૨) સટીકમ્ અનુયોગદ્વારસૂત્રમ્ ભાગ-૨	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૪૫૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૯	(૧) સટીકં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમ્ ભાગ-૧	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૫૫૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૯	(૨) સટીકં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમ્ ભાગ-૨	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૫૫૦.૦૦
ગ્રંથાંક ૧૯	(૩) સટીકં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમ્ ભાગ-૩	સંપાદક : જમ્બૂવિજયો મુનિ:	૫૫૦.૦૦

શ્રુતજ્ઞાન પ્રેરિત જિનાગમ સંશોધન કાર્ય અને ભારતના જુદા જુદા સ્થળોના જ્ઞાનભંડારોની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવા દેવા માટે સહાયરૂપ થયા છે તેવા કાર્યકરોનો તથા આ કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે સહાયરૂપ થનાર મહાનુભાવોનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આગમ ગ્રંથ સટીક સમવાયાંગસૂત્રનું પ્રકાશન પૂ. આચાર્ય ભગવંતોને તથા તેમના શિષ્યવૃંદને જૈન ધર્મના શ્રદ્ધાવાન શ્રાવકોને તેમજ જૈન ધર્મના સંશોધનમાં રસ ધરાવનાર અભ્યાસીઓને જૈન ધર્મના ઉંડા અભ્યાસ માટે ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા સાથે વિરમીએ છીએ. આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે અનહદ જહેમત ઉઠાવવા બદલ અમો આગમ વિશારદ પ્રાતઃ સ્મરણીય પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જંબૂવિજયજી મ.સા.ના ઋણી છીએ.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય
ઓગષ્ટ કાંતિ માર્ગ, મુંબઈ-૩૬
તા. ૨૭-૧૨-૨૦૦૪

ખાંતિલાલ ગોકળદાસ શાહ
સુબોધરત્ન ચીમનલાલ ગારડી
પ્રકાશચંદ્ર પ્રવીણચંદ્ર ઝવેરી
માનદ્ મંત્રીઓ

વિદ્યાતીર્થ વિદ્યાલય - શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

પંજાબકેસરી આચાર્યશ્રી પ.પૂ.વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના ઉપદેશથી આજથી નેવ્યાસી વર્ષ પૂર્વે વિ.સં.૧૯૭૦, ફાગણ સુદી પાંચમને સોમવાર, તા. ૨-૩-૧૯૧૪ના શુભ દિવસે “શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય”ની મંગલ સ્થાપના કરવામાં આવી. તે સમયે જૈન સમાજ માટે શિક્ષણની જરૂરિયાત બહુ જ હતી. અને ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણથી વંચીત ન રહે તે બાબત પણ મહાનુભાવોના મનમાં હતી. અનેક શહેર અને સ્થળનું અવલોકન કર્યા બાદ મુંબઈ શહેરની પસંદગી કરવામાં આવી. આ સંસ્થા ફક્ત વિદ્યાર્થીગૃહ ન રહેતાં ચારિત્ર નિર્માણ અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય અને ધાર્મિક જ્ઞાન પ્રદાનનું કેન્દ્ર બને અને સમાજ સમૃદ્ધ થાય તેવી દૃષ્ટિ પણ સ્વીકારવામાં આવી હતી. અને સંસ્થાના સ્થાપના સમયે ત્રણ મૂળભૂત મુદ્દાઓ પણ વિચારવામાં આવ્યા હતા. રાત્રિભોજન નિષેધ, અભક્ષ્યનો ત્યાગ અને જિનપૂજા સાથે ધાર્મિક અભ્યાસ વિગેરે ધ્યાનમાં રાખીને પંદર વિદ્યાર્થીઓ સાથે “શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય” ૧૯૧૫માં ભાડાના મકાનમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું. જે આજે વટવૃક્ષ બની ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર તેમજ રાજસ્થાનનાં મુખ્ય શહેરોમાં નવ શાખાઓ, ૧,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી શકે તેવું અદ્યતન સુવિધાઓ સાથે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય ટુંક સમયમાં “શતાબ્દી” તરફ આગળ વધી રહ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તેજન માટે કાર્યશીલ સંસ્થાએ કન્યા કેળવણી માટે ૧૯૪૩માં બંધારણમાં ખાસ સુધારો કરીને કન્યા છાત્રાલય સ્થાપવાનો નિર્ણય કર્યો. પણ એનો અમલ ૧૯૮૨ના અમૃત મહોત્સવની ઉજવણી પ્રસંગે સંસ્થાના કાર્યશીલ હોદ્દેદારોએ જૈન સમાજ પાસે સંકલ્પ મુક્યો અને અમદાવાદ શહેરમાં ૧૯૮૪માં ૮૮ વિદ્યાર્થીનીઓને નિઃશુલ્ક (રહેવા-જમવાની સગવડતા) સગવડ આપવા સાથે શુભ શરૂઆત કરવામાં આવી. ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર પછી હિન્દી ભાષી રાજ્ય તરફ આગળ વધવાનો સંકલ્પ અમૃત મહોત્સવ સમાપન સમારોહ સમયે લેવાઈ ચૂક્યો હતો. જે ૨૦૦૧માં ઉદયપુર શાખાનું ઉદ્ઘાટન કરીને પૂર્ણ થયો શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ વિદ્યાર્થીગૃહ, મુંબઈ-ઉદના મકાનનું નવનિર્માણ કરવાનું હોવાથી હંગામી ધોરણે સને ૨૦૦૧ માં સી.પી. ટેંક, મુંબઈ-૪ ખાતે ૨૬ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો હતો અને વર્ષ ૨૦૦૪-૦૫ના વર્ષથી સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબઈ-૯ ખાતે ૮૫ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો છે. પણ હજી કન્યા છાત્રાલય માટે કાર્યશીલ હોદ્દેદારો તથા કાર્યવાહકો ગુજરાતના જુદા જુદા શહેરોમાં કન્યા છાત્રાલય ઉભા કરવા માટે દ્રઢ વિશ્વાસ સાથે આગળ વધી રહ્યા છે.

સંસ્થાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ :-

આ સંસ્થા વિદ્યાશાખા કે કન્યાઓ માટે છાત્રાવાસો ઉભા કરીને સંતોષ ન માનતાં સમાજના યુવા વર્ગને શૈક્ષણિક સહાયની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ આગળ રહે છે. તેની વિગત નીચે મુજબ છે.

- (૧) સંસ્થા દ્વારા પરદેશ જતા વિદ્યાર્થીઓને લોન આપવામાં આવે છે.
- (૨) કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓને સંસ્થાના અમદાવાદ ખાતે કન્યા છાત્રાલયમાં ગુણવત્તાના ધોરણે નિઃશુલ્ક પ્રવેશ આપવામાં આવે છે. પ્રવેશથી વંચિત રહી ગયેલ અને અમદાવાદ શહેર સિવાયની કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓને અભ્યાસમાં સહાયરૂપ થવા આ સંસ્થા તરફથી ધો. ૧૦ થી સ્નાતક સુધીના અભ્યાસ માટે પૂરક રકમની સહાય શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવે છે. જેમાં છેલ્લાં છ વર્ષમાં આપેલ રકમ અને વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા નીચે દર્શાવેલ છે.

૧૯૯૮-૧૯૯૯	૮૩ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૧૦૫૬૦૦/-
૧૯૯૯-૨૦૦૦	૯૦ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૧૦૯૭૦૦/-
૨૦૦૦-૨૦૦૧	૧૩૪ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૧૬૮૦૦૦/-
૨૦૦૧-૨૦૦૨	૧૩૪ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૧૬૭૧૦૦/-
૨૦૦૨-૨૦૦૩	૧૭૯ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૨૨૨૦૦૦/-
૨૦૦૩-૨૦૦૪	૧૪૯ વિદ્યાર્થીનીઓને	રૂ. ૧૮૭૫૦૦/-

જૈન સાહિત્ય અને પ્રકાશનને ઉત્તેજન :-

- (૧) સંસ્થા દ્વારા જૈન ધર્મના પુસ્તકોના પ્રકાશનને ઉત્તેજન મળે તે માટે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય જિનાગમ ટ્રસ્ટની રચના કરવામાં આવી છે અને આ ટ્રસ્ટ દ્વારા આગમના ગ્રંથો તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેમજ અન્ય પુસ્તકોનું પ્રકાશન પણ સંસ્થા દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

સાદી અને સરળ ભાષામાં વિવેચનાત્મક અને સંશોધનાત્મક સાહિત્યની વિપુલ સામગ્રી પ્રકટ કરવાની સમયદર્શી આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને સંસ્થાના અનેકમુખ ઉત્કર્ષના પુરસ્કર્તા શ્રી મોતીચંદભાઈ કાપડીઆની ભાવના હતી અને આ માટે મોતીચંદભાઈ કાપડીઆએ ગ્રંથમાળાના સંપાદન કાર્યની શરૂઆત કરી અને આજદિન સુધીમાં ૯ પુસ્તકો તથા શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ (સંગ્રાહક અને સંપાદક) ગ્રંથમાળાના જૈન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૧ થી ૧૦ અને અન્ય સાત પુસ્તકો તથા મુનિશ્રી નંદિધોષ વિજયજી પ્રકાશિત બે પુસ્તકો પ્રકાશિત થયેલ છે.

- (૨) જૈનસાહિત્યને ઉત્તેજન મળે તે માટે આજદિન સુધીમાં ૧૬ જૈન સાહિત્ય સમારોહનું જુદા જુદા સ્થળે આયોજન કરવામાં આવેલ છે.

વિદ્યાલયની વિદ્યાશાખાઓનો વિસ્તાર :-

- (૧) ૧૫ વિદ્યાર્થીઓ સાથે સને ૧૯૧૫માં શરૂ થયેલ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ગોવાલીયા ટેન્ક પર સંસ્થાના મકાનમાં ભાવનગર રાજ્યના દીવાન સર પ્રભાશંકર પટનીના શુભ હસ્તે તા.૩૧-૧૦-૧૯૨૫માં ખુલ્લુ મુકવામાં આવ્યું અને ત્યારબાદ સંસ્થાની પ્રગતિ, વિદ્યાશાખાઓની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ નીચે મુજબ છે.

- (૨) ૧૯૪૬ અમદાવાદમાં શ્રી જેસીંગભાઈ ભોળાભાઈ વિદ્યાર્થી ગૃહ શરૂ કરવામાં આવ્યું.
- (૩) ૧૯૪૭ મહારાષ્ટ્રમાં પૂના શહેરમાં શ્રી ભારત જૈન વિદ્યાલયના નામે શેઠશ્રી ગગલભાઈ હાથીભાઈ જેવા આગેવાનના સહકાર દ્વારા ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું.
- (૪) ૧૯૫૪ વડોદરા શહેરમાં ચાલતી સંસ્થા શ્રી જૈન વિદ્યાર્થી આશ્રમના સંચાલકોએ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયને સંચાલન સોંપી દીધું. એટલે પ.પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની જન્મભૂમિમાં સંસ્થાએ કાર્યભાર સંભાળીને નામ આપ્યું શ્રી લહેરચંદ ઉત્તમચંદ વિદ્યાર્થીગૃહ.
- (૫) ૧૯૬૪ ગુજરાત રાજ્ય સરકારે ખાસ શિક્ષણ સુવિધાઓને ધ્યાનમાં રાખીને વલ્લભવિદ્યાનગર શહેરનો વિકાસ કર્યો. સને ૧૯૫૪માં વડોદરા શાખાની શરૂઆત થયા બાદ દશ વર્ષ પછી આપણી આ પાંચમી સંસ્થા શરૂ કરવામાં આવી. અને આ સંસ્થાને શ્રી લહેરચંદ ઉત્તમચંદ વિદ્યાર્થીગૃહ નામ આપવામાં આવ્યું.
- (૬) ૧૯૭૦ ભાવનગર શહેરમાં સૌરાષ્ટ્ર તરફથી આવતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરીયાતને લક્ષ્યમાં રાખીને શાખા ખુલ્લી મુકવામાં આવી. આ સંસ્થાને શ્રી મણીલાલ દુર્લભજી વિદ્યાર્થીગૃહ નામ આપવામાં આવ્યું.
- (૭) ૧૯૭૨ પ.પૂ.આચાર્યશ્રી વલ્લભસૂરીશ્વરજીના જન્મ શતાબ્દીની વર્ષ ૧૯૭૦ માં જૈન સમાજમાં ધામધુમથી ઉજવણી થઈ હતી. ગુરૂદેવની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે ઓલ્ડ બોયઝ યુનિયનના પ્રયાસોથી ગુરૂદેવનું નામ જોડીને “શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય” અંધેરીમાં શાખા શરૂ કરી.
- (૮) ૧૯૮૪ સને ૧૯૪૬ના વર્ષથી કરેલો સંકલ્પ અને ૧૯૮૨માં સંસ્થાના અમૃત મહોત્સવ પ્રસંગે કન્યા છાત્રાલય શરૂ કરવાના દૃઢ નિર્ધારના ફળ સ્વરૂપ સને ૧૯૮૪માં અમદાવાદમાં કન્યા છાત્રાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું અને આ શાખાને શ્રીમતી શારદાબેન ઉત્તમલાલ મહેતા કન્યા છાત્રાલય નામ આપવામાં આવ્યું.
- (૯) ૨૦૦૧ ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર ઉપરાંત અન્ય રાજ્યમાં શાખા શરૂ કરવાનો સંકલ્પ પુરો થયો. ઉદયપુર મુકામે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય એલમની. એસોસીએશન, યુ.એસ.એ.ના સહકારથી ૮૦ વિદ્યાર્થીઓની કેપેસીટી સાથે પૂર્ણ થયો. અને શાખાને ડો. યાવન્તરાજ પુનમચંદજી અને શ્રીમતી સંપૂર્ણા જૈન વિદ્યાર્થીગૃહ નામ આપવામાં આવ્યું.

- (૧૦) ૨૦૦૧ સંસ્થાની શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ વિદ્યાર્થીગૃહ, મુંબઈ-૩૬ના મકાનનું નવનિર્માણ કરવાનું હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને અગવડતા ન પડે તે માટે શ્રી જૈન ઉદ્યોગગૃહના (સી.પી.ટૅક) સ્થિતના મકાનના ચોથા-પાંચમા માળે સને ૨૦૦૧માં ૨૬ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી, શ્રી સી.પી.ટૅક ખાતે હંગામી ધોરણે વિદ્યાર્થીગૃહ શરૂ કરવામાં આવ્યું.
- (૧૧) ૨૦૦૪-૦૫ વધુ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી શકીએ તે કારણે (સી.પી. ટૅક શાખામાં હાલ પ્રવેશ આપવામાં આવેલ નથી.) કચ્છી વિશા ઓશવાળ જૈન મહાજનના મકાનના ચોથા અને પાંચમાં માળે ૧૨૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ થઈ શકે તેવી જગામાં હાલ ૮૫ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી સને ૨૦૦૪-૦૫ના વર્ષથી હંગામી ધોરણે વિદ્યાર્થીગૃહ શરૂ કરવામાં આવ્યું.

ઉદ્દેશો અને અમલીકરણ તેમજ એકવીસમી સદી તરફ પ્રયાણ :-

શરૂઆતમાં જે મૂળભૂત નિયમો ઘડવામાં આવ્યા હતા તે અનુસાર આજ રીતે આજે આઠ દાયકાથી સંસ્થા મક્કમપણે એકવીસમી સદી તરફ આગળ વધી રહી છે. જેમાં નીચેના મૂળભૂત નિયમો અમલમાં છે.

- (૧) દરેક શાખામાં વિદ્યાર્થીઓ નિયમિત જિનપૂજા કરી શકે તે માટે મુંબઈ, અંધેરી, વડોદરા, વલ્લભવિદ્યાનગર તેમજ ભાવનગરમાં શિખરબંધી ટેરાસરજી બનાવેલ છે. જ્યારે પૂના, અમદાવાદ, ઉદયપુરમાં ઘર ટેરાસર છે. પૂનામાં ટુંક સમયમાં શિખરબંધી ટેરાસર બાંધવા માટે નિર્ણય લેવાયેલ છે.
- (૨) ધાર્મિક અભ્યાસક્રમ માટે દરેક શાખામાં ધાર્મિક શિક્ષકો દ્વારા ક્લાસ ચલાવવામાં આવે છે. નિયમિત ધાર્મિક પરિક્ષાઓ લેવામાં આવે છે. અને પ્રોત્સાહનરૂપે વિદ્યાર્થીઓને ઈનામો આપવામાં આવે છે.
- (૩) વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક પ્રવાસ, ડેવલપમેન્ટ શિબીરો, ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓને પ્રોત્સાહન માટે સુવિધાઓ આપવામાં આવે છે.
- (૪) વિદ્યાર્થીઓના સાંસ્કૃતિ વિકાસ માટે સ્પર્ધાઓ, રમત-ગમત તેમજ વ્યાયામના સાધનો ઉપલબ્ધ હોય છે.
- (૫) શાખાના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા “આંતર શાખા હરિકાઈ” યોજવામાં આવે છે. અને પ્રોત્સાહન રૂપે ઈનામો આપવામાં આવે છે.
- (૬) વિદ્યાર્થીઓને “જનરલ નોલેજ” માટે શાખાઓમાં છાપાં, મેગેજીન-સારાં પુસ્તકો તેમજ વિશાળ લાઈબ્રેરીઓ સ્થાપવામાં આવી છે.

(૭) એકવીસમી સદી તરફ જઈ રહેલ વિશ્વમાં આપણે પાછળ ન રહીએ તે માટે વિદ્યાર્થીઓને અદ્યતન ફર્નીચર તેમજ સાત્વીક ભોજન અને કોમ્પ્યુટર શિક્ષણ માટે શાખામાં જ કોમ્પ્યુટર સુવિધા આપવામાં આવી રહી છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે, ૮૯ વર્ષ દરમિયાન, સમાજના હજારો નવયુવાનોને વિદ્યાના અમૃતનું પાન કરાવી કાર્યદક્ષ અને સ્વાશ્રયી બનાવ્યા છે અને તેમના જીવનને સેવાભાવના, ધાર્મિકતા તેમજ સંસ્કારિતાથી સુવાસિત બનાવ્યા છે.

ઉછરતી પેઢીને વિદ્યાનું દાન અને પ્રેરણાનું પાન કરાવીને સમાજને સમૃદ્ધ, શક્તિશાળી અને સંસ્કારી બનાવનારી વિદ્યાલયની આ મહાપરબ અત્યારે પણ અવિરતપણે ચાલી રહી છે.

સમાજના કલ્યાણબંધુ મહાનુભાવો અને પુણ્યમાર્ગના પ્રવાસીઓ ! ઉદાર આર્થિક સહકારરૂપી આપની ભાવનાનાં નીર, આ મહાપરબમાં નિરંતર ઉમેરતા રહેશો ! આપની ઉદારતા આપને ધન્ય બનાવશે અને સમાજને સમૃદ્ધ બનાવશે ! આવો બેવડો લાભ લેવાનું રખે કોઈ ચુકતા !

જ્ઞાન પ્રસાર દ્વારા સમજણને વિસ્તારવાનો જે પુરૂષાર્થ કરે તે જગતનો મોટો ઉપકારી છે. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે આવા પુરૂષાર્થ દ્વારા સમાજને સમૃદ્ધ, શક્તિશાળી અને સુખી બનાવવાનું વિનમ્ર જીવન વ્રત સ્વીકાર્યું છે. જે એ વ્રત પાલનમાં સહાયક થશે તે કૃતકૃત્ય થવાની સાથે સમાજકલ્યાણના સહભાગી બનશે.

સૌને સથવારે આપણે તન, મન અને ધનથી વિદ્યાલયની સેવામાં અહર્નિશ ઉભા રહીએ અને યુગપુરૂષના આશીષસહ, ભવ્ય ભૂતકાળના સહારે સુંદર વર્તમાનની કેડી પર કદમ મિલાવી ઉત્કૃષ્ટ ભવિષ્યનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરીએ એજ અભ્યર્થના.

મુંબઈ-૩૬

તા.૨૭-૧૨-૨૦૦૪

લિ.સેવકો

ખાંતિલાલ ગોકળદાસ શાહ

સુબોધરત્ન ચીમનલાલ ગારડી

પ્રકાશચંદ્ર પ્રવીણચંદ્ર ઝવેરી

માનદ્ મંત્રીઓ

શ્રી સિદ્ધાચલમળન-શ્રી ઋષભદેવસ્વામિને નમઃ ।
 શ્રી શાન્તિનાથસ્વામિને નમઃ । શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમઃ ।
 શ્રી મહાવીરસ્વામિને નમઃ । શ્રી ગૌતમસ્વામિને નમઃ ।
 પૂજ્યપાદાચાર્યમહારાજશ્રીમદ્વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજીપાદપદ્મોચ્ચો નમઃ ।
 પૂજ્યપાદાચાર્યમહારાજશ્રીમદ્વિજયમેઘસૂરીશ્વરજીપાદપદ્મોચ્ચો નમઃ ।
 પૂજ્યપાદસદ્ગુરુદેવમુનિરાજશ્રીભુવનવિજયજીપાદપદ્મોચ્ચો નમઃ ।

જિનઆગમ જયકારા (પ્રસ્તાવના)

અનંતઉપકારી પરમકૃપાળુ અરિહંત પરમાત્માની પરમ કૃપાથી તથા પૂજ્યપાદ પરમ ઉપકારી પિતાશ્રી તથા સદ્ગુરુદેવ મુનિરાજશ્રી ભુવનવિજયજી મહારાજની પરમકૃપા તથા સહાયથી પંચમ ગણધરભગવાન સુધર્માસ્વામિવિરચિત દ્વાદશાંગીના ચતુર્થ અંગ સમવાયાંગસૂત્રને તથા તેના ઉપર આ.મ. શ્રી અભયદેવસૂરિ વિરચિત ટીકાને પ્રાચીન-પ્રાચીનતર-પ્રાચીનતમ તાડપત્ર ઉપર તથા કાગળ ઉપર લખેલા હસ્તલિખિત આદર્શોને આધારે સંશોધિત તથા સંપાદિત કરીને આગમગ્રંથો જગત સમક્ષ રજુ કરતાં અમને અપાર આનંદનો અનુભવ થાય છે.

આગમગ્રંથોને સમજવા તથા શુદ્ધ કરવા માટે ટીકાગ્રંથો અત્યંત જરૂરી છે, તેમજ ટીકાઓ પણ શુદ્ધપાઠવાળી હોય એ અત્યંત જરૂરી છે, આવો અનુભવ અમને વારંવાર થતો રહ્યો છે. એટલે ટીકા ગ્રંથો પણ શુદ્ધ કરીને મુદ્રિત કરવાનો અમે પ્રારંભ કર્યો છે.

પ્રાચીન પ્રતિઓને આધારે અમે સંશોધિત, સંપાદિત કરેલાં મૂલમાત્ર સ્થાનાંગસૂત્ર તથા સમવાયાંગસૂત્ર શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય-મુંબઈ તરફથી શ્રી જૈન આગમ ગ્રંથમાલા ગ્રંથાંક ૩ માં ઠાળંગસુત્તં સમવાયંગસુત્તં ચ આ ગ્રંથમાં વિક્રમ સં. ૨૦૪૧ (ઈ.સ. ૧૯૮૫) માં પ્રકાશિત થયાં છે. એમાં જે મૂળ સમવાયાંગસૂત્ર છપાયેલું છે તે જ આ સટીક સમવાયાંગ સૂત્રમાં લીધું છે. છતાં કોઈક સ્થળે યથાયોગ્ય સુધારો પણ આમાં કરેલો છે.

તથા તે મૂળમાત્ર સમવાયંગસુત્તં માં વિવિધ પાઠાંતરો અને અનેક અનેક પરિશિષ્ટો આપેલાં છે. તેમજ પ્રસ્તાવનામાં પણ ઘણી ઘણી વાતો જણાવી છે. એટલે સ્થાનાંગ-સમવાયાંગટીકાના અભ્યાસીઓએ પણ એ ઠાળંગસુત્તં સમવાયંગસુત્તં ચ ગ્રંથ સામે રાખીને જ વાંચન કરવું જોઈએ. કારણ કે મૂળ ગ્રંથોના સંશોધન-સંપાદનમાં અમે મૂળ ઉપર જ વિશેષ ધ્યાન આપીએ છીએ. અને ટીકાના સંશોધન-સંપાદનમાં ટીકાને જ શુદ્ધ-સ્પષ્ટ-વિશદ બનાવવા તરફ તેમ જ તેને

વિવિધ પરિશિષ્ટોથી અલંકૃત કરવા તરફ ધ્યાન આપીએ છીએ. એટલે મૂળગ્રંથના સંપાદનમાં જણાવેલી અનેક અનેક વાતોનું આ ટીકા ગ્રંથોમાં પુનરાવર્તન નહીં આવે. એટલે જિજ્ઞાસુ અભ્યાસીઓએ એ મૂળગ્રંથનું સંસ્કરણ જ જોઈ લેવું. આ દૃષ્ટિથી નવાંગીવૃત્તિકાર આ.ભ.અભયદેવસૂરિ વિરચિત ટીકા સહિત સ્થાનાંગ સૂત્રના ૧-૨-૩ ભાગ પ્રકાશિત કર્યા પછી અમે હવે સટીક સમવાયાંગ સૂત્રને પ્રકાશિત કરી રહ્યા છીએ.

મૂળ સૂત્રોનું જ્યારે સંશોધન-સંપાદન કરીએ છીએ ત્યારે મૂળની પ્રાચીન-પ્રાચીનતર-પ્રાચીનતમ હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો જ મુખ્ય આધાર લઈએ છીએ. તથા ટીકાના સંશોધન-સંપાદનમાં ટીકાની પ્રાચીન-પ્રાચીનતર-પ્રાચીનતમ હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો જ મુખ્ય આધાર લઈએ છીએ. એટલે મૂળમાં આવતા પાઠો તથા ટીકામાં આવતાં પ્રતીકરૂપ પાઠોમાં ક્વચિત્ પાઠભેદ જોવામાં આવે તો તે સકારણ છે, એમ સમજવું.

પૂ.આ.પ્ર.મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે કાગળ ઉપર લખેલી બે-ત્રણ 'પ્રતિ તથા જેસલમેરની એક તાડપત્રપ્રતિના આધારે સુધારેલી સટીક સમવાયાંગની એક મુદ્રિત પ્રતિ મારા પાસે હતી. આ આગમોદય સમિતિથી પ્રકાશિત પ્રતિમાં ૬૦૦ થી ૭૦૦ પાઠો એમણે સુધાર્યા હતા. આજથી લગભગ ૨૫ વર્ષ પહેલાં શંખેશ્વરજી તીર્થ પાસે આવેલા ધામા (આદરિયાણા તથા ઝીંઝુવાડા વચ્ચે) ગામમાં આચાર્ય મહારાજશ્રી કલાપૂર્ણસૂરિજી મ. તથા મુનિચંદ્રવિજયજી આદિ દશ-બાર સાધુઓ સાથે અમે સમવાયાંગ સટીકનું વાંચન કર્યું ત્યારે આ.પ્ર.પુણ્યવિજયજી મહારાજે સુધારેલી પ્રતિનો અમે ઉપયોગ કર્યો હતો. ત્યારે જ આ સુધારાઓ કેટલા સુંદર તથા મહત્વના હતા એનો ખ્યાલ અમને આવ્યો હતો. તે પછી તો ખંભાત શાંતિનાથતાડપત્રીય ભંડારની તથા જેસલમેરની બીજી એક તાડપત્રીય પ્રતિ પણ અમને મળી હતી. આ ત્રણ તાડપત્રીય પ્રતિ ધ્રુવં જેશ,રના આધારે તેમ જ પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈનજ્ઞાનમંદિરમાં રહેલી કાગળની બે પ્રતિ (હેશ, હેર) ને આધારે સમવાયાંગટીકાને સંશોધિત-સંપાદિત કરવા અમે આ પ્રયત્ન કર્યો છે. ધ્રુવં તથા જેશ લગભગ સાથે ચાલે છે. કેટલીકવાર હેર પ્રતિમાંથી પણ અમને સારા પાઠો મળ્યા છે. એમ લાગે છે કે કોઈ શુદ્ધ તાડપત્રીય પ્રતિ ઉપરથી હેર ઉતરી આવી હશે. આ પ્રતિઓનો પરિચય અમે સમવાયાંગસટીકના પ્રારંભમાં તથા અંતમાં ટિપ્પણોમાં આપી દીધો છે.

સ્થાનાંગમાં ૧ થી ૧૦ પદાર્થોનું વર્ણન ૧૦ અધ્યયનોમાં છે. એટલે ટીકાકારે એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક,... એ રીતે અધ્યયનોનાં નામ આપ્યાં છે. સમવાયાંગમાં ૧ થી ૧૦૦ પદાર્થોનું વર્ણન છે ત્યાં પણ એકસ્થાન, દ્વિસ્થાન.... એવાં જ નામ આપ્યાં છે. એટલે અમે પણ એ રીતે જ નિર્દેશ કર્યો છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સ્થાનકવાસી-તેરાપંથી સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રકાશિત

૧. આ.પ્ર.પુણ્યવિજયજી મહારાજે કાગળ ઉપર લખેલી હંઠ તથા પ્રઠ બે પ્રતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. હંઠ = હંસવિજયજી લાયબ્રેરીની પ્રતિ લાગે છે. પ્રઠ = પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના વડોદરાના ભંડારની પ્રતિ લાગે છે. અમે આ પ્રતિ જોઈ પણ નથી અને તેનો ઉપયોગ પણ કર્યો નથી.

વર્તમાનમાં પ્રચલિત સમવાયાંગસૂત્રની પાઠપરંપરામાં કેટલાક પાઠો કેવા તદ્દન અશુદ્ધ છે એનો અમે મૂળમાત્ર સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં (પૃ.૨૩) કંઈક નિર્દેશ કરેલો છે.

૧૨મા સ્થાનમાં વિજયા ણં રાયધાણી દુવાલસ જોયણસહસ્સાઈ આયામવિક્ખંભેણં પળ્લન્તા આવો પાઠ છે. ત્યાં બધાં જ શ્લેતાંબરમૂર્તિપૂજક-સ્થાનકવાસી-તેરાપંથી પ્રકાશનોમાં જોયણસયસહસ્સાઈ આવો પાઠ છપાયેલો છે. અમારી બધી હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં જોયણસહસ્સાઈ પાઠ જ અમને મળ્યો હતો. આ વર્ષે શંખેશ્વરજી તીર્થથી વિહાર કરી પાલિતાણા આવતાં ચૈત્ર માસમાં અમે લીંબડી આવ્યા હતા. લીંબડીનો પ્રાચીન હસ્તલિખિત જ્ઞાનભંડાર સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમાં તાડપત્ર ઉપર લખેલી છ જ પ્રતિ છે. બાકી બધી કાગળ ઉપર લખેલી પ્રતિઓ છે. મને વિચાર આવ્યો કે લીંબડીની પ્રતિમાં કેવો પાઠ છે. લીંબડીમાં સમવાયાંગમૂળની કાગળ ઉપર લખેલી આઠ પ્રતિઓ છે. તેમાં છ પ્રતિઓમાં જોયણસહસ્સાઈ પાઠ જ નીકળ્યો. માત્ર બે પ્રતિઓમાં જોયણસયસહસ્સાઈ પાઠ હતો. આમાં કયો પાઠ સાચો ? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ ઉદ્ભવે. પણ મારા પૂ.ગુરૂદેવે કહેલું કે વિજયા રાજધાનીનું વર્ણન જીવાભિગમમાં વિસ્તારથી છે. જીવાભિગમમાં જોયણસહસ્સાઈ પાઠ જ છે. એટલે અમે જીવાભિગમનો પાઠ તથા તેની મલયગિરિવિરચિત વૃત્તિ પરિશિષ્ટમાં આપી દીધા છે.

સૂ.૮૪ (પૃ.૧૫૮)માં પંકબહુલ કાંડના ઉપરના તથા નીચેના તલ વચ્ચેનું અંતર ચંડરાસીતિં જોયણસહસ્સાઈ ૮૪૦૦૦ હજાર યોજન જણાવ્યું છે, છતાં આજ સુધી છપાયેલાં બધા જ શ્લે.૦ મૂર્તિપૂજક, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી સંસ્થાઓથી છપાયેલાં સમવાયાંગસૂત્રના સંસ્કરણોમાં ચંડરાસીતિં જોયણસયસહસ્સાઈ એવો પાઠ છપાયેલો છે.

‘વસ્તુતઃ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું બાહલ્ય (જાડાઈ) ૧૮૦૦૦૦ એક લાખ એંશી હજાર છે, તેમાં પ્રારંભનો ખર કાંડ સોળ હજાર ૧૬૦૦૦ યોજન છે, બીજો પંક કાંડ ચોરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ યોજન છે, ત્રીજો અપકાંડ એંશી હજાર ૮૦૦૦૦ યોજન છે, આ રીતે બધું થઈને રત્નપ્રભાનું બાહલ્ય એક લાખ એંસી હજાર ૧૮૦૦૦૦ યોજન છે. તેમાં પંક કાંડનું બાહલ્ય ચોરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ યોજન જ હોવાથી પંક કાંડના ઉપર-નીચેના તલ વચ્ચે ચોરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ યોજનનું જ અંતર હોય. છતાં લગભગ અત્યાર સુધીના બધા જ મુદ્રિત સંસ્કરણોમાં ચંડરાસીતિં જોયણસયસહસ્સાઈ એવો ખોટો પાઠ છપાયો છે. હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં તો ચંડરાસીતિં જોયણસહસ્સાઈ જ પાઠ છે. આના ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે હસ્તલિખિત મૂળ આદર્શો જોવા કેટલા બધા જરૂરી છે.

૧. “પ્રથમાયા રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાઃ અશીતિયોજનસહસ્રાધિકો યોજનલક્ષો બાહલ્યમિતિ । રત્નપ્રભાયાં ચ પૃથિવ્યામશીતિયોજનસહસ્રાધિકો લક્ષ એવમ્- ષોડશસહસ્રપ્રમાણં પ્રથમં ચરકાણ્ડમ્, દ્વિતીયં પદ્મબહુલં કાણ્ડં ચતુરશીતિયોજનસહસ્રમાનમ્, તૃતીયમશીતિયોજનપ્રમાણં જલબહુલં કાણ્ડમિતિ ।” इति बृहत्संग्रहण्या २४१ तमगाथाया मलयगिरिविरचितायां वृत्तौ ॥

એક અત્યંત વિચિત્ર-વિકૃત પાઠ પ્રચારમાં છે. તીર્થંકરોની વાણીના પાંત્રીસ અતિશયો છે. એમાં વીસમો, તથા એકવીસમો અતિશય અદ્ભુત તથા અનતિવિલમ્બિત છે. વર્ષોથી આ પાઠ સર્વત્ર સ્વીકૃત થઈ ગયેલો છે. પરંતુ હસ્તાલિખિતમાં અદ્ભુત પાઠ જ છે. લિપિ ન સમજવાથી જ આ અદ્ભુત પાઠ પ્રચારમાં આવી ગયો છે. અને આ પાઠની ખોટી પરંપરા શરૂ થઈ ગઈ છે. દ્રુત અને અતિવિલમ્બિત આ પરસ્પર વિરોધી શબ્દો છે. તીર્થંકર પરમાત્માની વાણી દ્રુત પણ નથી તેમજ અતિવિલમ્બિત પણ નથી. આ જણાવતા અદ્ભુત અને અનતિવિલમ્બિત આ બે અતિશયો છે. માટે સંશોધન કરનારે પ્રાચીન લિપિનું પણ સૂક્ષ્મતાથી અધ્યયન કરવું જ જોઈએ.

મુદ્રિત-અમુદ્રિત ગ્રંથો ઉપરથી નવા ગ્રંથો લખાવવાનો જોરદાર પ્રવાહ હમણાં શરૂ થયો છે. લખાવવાનો પ્રચાર કરનારાઓએ ખાસ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે ખોટી પાઠ પરંપરાઓ ઉભી ન થઈ જાય. આંખો મીંચીને લખાવે રાખવામાં આવે અને નિષ્ણાત વિદ્વાનો સિવાય જે તે માણસો એને તપાસશે તો ભવિષ્યમાં ઘણી ખોટી પાઠપરંપરાઓ ઉભી થશે. એટલે લખાવવાની ધૂન કરતાં તે તે ગ્રંથોનું સ્વયંવાચન કરવાની- સ્વયં ગંભીર અધ્યયન કરવાની અને સ્વયં જ સુધારવાની ધૂન ઉભી થવી જોઈએ. તો જ શુદ્ધ પાઠો અને શુદ્ધ અર્થો ટંકી રહેશે.

હવે આગમોના સ્વરૂપ વિષે કંઈક વિચારીએ. ‘આગમોનો ઉચ્છેદ જ થયો છે.’ એમ વર્તમાન દિગંબર પરંપરા માને છે. શ્વેતાંબરોમાં તિથ્યોગાલી પયગ્રામાં આગમના વિચ્છેદની વાત આવે છે. તિથ્યોગાલી માં આ સંબંધમાં જે વિસ્તૃત પાઠ છે. તે અમે પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે. તેમાં ૮૦૯-૮૨૦ તથા ૮૨૬-૮૨૭ ગાથાઓમાં વિવિધ સૂત્રોના વિચ્છેદની વાત આવે છે. તિથ્યોગાલી શ્વેતાંબર પરંપરાનો ગ્રંથ છે. વ્યવહારભાષ્યમાં નીચે પ્રમાણે એક ગાથા છે.-

તિથ્યોગાલી એત્યં વત્તવ્વા હોતિ આણુપુવ્વીએ ।

જો જસ્સ ઉ અંગસ્સા વુચ્છેદો જહિ વિણિદ્ધિદ્ધો ।।૪૫૩૨।।

આ સંબંધમાં આ.પ્ર.પુણ્યવિજયજી મહારાજનું મંતવ્ય આવું છે.-

શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વર્ગ તિથ્યોગાલિ પઙ્ગણય કો પ્રકીર્ણકોં કી ગિનતી મેં શામિલ કરતા હૈ, કિન્તુ ઈસ પ્રકીર્ણક મેં એસી બહુતસી બાતે હૈં જો શ્વેતાંબરોં કો સ્વપ્ન મેં મી માન્ય નહીં હૈં ઓર અનુભવ સે દેખા જાય તો ઉસમેં આગમોં કે નષ્ટ હોને કા જો ક્રમ દિયા હૈં વહ સંગત મી નહીં હૈં ।

પરંતુ બીજા વિદ્વાનો વિચ્છેદનું અર્થઘટન બીજી રીતે કરે છે. પ્રો. સાગરમલજી મધ્યપ્રદેશમાં શાજાપુરના વતની છે. અત્યારે શાજાપુરમાં રહે છે. પણ વારાણસીના પાર્શ્વનાથ વિદ્યાશ્રમનું

સંચાલન કરે છે. જન્મે સ્થાનકવાસી છે, છતાં વિશાળ વિચારના છે. આગમોના સારા અભ્યાસી ગણાય છે. તેમનો અર્ધમાગધી આગમ સાહિત્ય : એક વિમર્શ પાર્શ્વનાથવિદ્યાશ્રમથી પ્રકાશિત થયેલા Aspects of Jainology Vol.7 માંથી ઉદ્ધૃત કરીને અહીં અમે સ્વતંત્ર રીતે જ આપ્યો છે. જો કે એમના બધા વિચારો સાથે અમે સંમત છીએ એવું નથી જ, પણ બીજાઓ શું વિચારે છે એ પણ જાણવું જોઈએ. એ દૃષ્ટિથી જ આ વિમર્શ અમે અહીં આપ્યો છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય-મુંબઈ તરફથી વિક્રમ સં.૨૦૨૪ (ઈ.સં.૧૯૬૮)માં પ્રકાશિત થયેલા નંદીસુત્તં અણુયોગદ્વારાઈ ચ ની પ્રસ્તાવનામાં આગમો કેટલા એ શીર્ષક નીચે (પૃ.૧૪-૧૯) વિસ્તારથી તેના સંપાદક પૂ.આ.પ્ર.મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે જણાવ્યું છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે ત્યાં જોઈ લેવું. એક સમયે ૮૪ આગમો ગણાતાં હતાં. વર્તમાનમાં શ્વે.૦ મૂ.૦ પરંપરામાં ૪૫ આગમો ગણાવાય છે. આ અંગે પૂ.આ.પ્ર.પુણ્યવિજયજી મહારાજ સાથે વર્ષો સુધી રહીને જેમણે કાર્ય કર્યું હતું તે સ્વ.૦ પં.૦ અમૃતલાલ મોહનલાલ ભોજકે પૃષ્ઠણ-સુત્તાઈ માં ૧ ની પ્રસ્તાવનામાં જે લખ્યું છે તે નીચે આપવામાં આવે છે.

“શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક પરંપરાને માન્ય જે ૪૫ આગમસૂત્રો છે તેમાં અંગ-ઉપાંગાદિ પાંત્રીસ અને દસ પ્રકીર્ણકસૂત્રો મળીને પીસ્તાલીસની સંખ્યા થાય છે. અહીં પહેલાં જણાવ્યા મુજબ દસ પ્રકીર્ણકસૂત્રોનાં નિશ્ચિત નામની કોઈ પરંપરા^૧ નથી મળતી. આમ છતાં પીસ્તાલીસ આગમોની સંખ્યાની સંગતિ માટે, સમગ્ર આગમોના તેમના સમયના અદ્વિતીય અભ્યાસી આગમોદ્ધારકજી પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે દસ પ્રકીર્ણકસૂત્રોની સંખ્યા નિશ્ચિત કરીને, તે આગમોદયસમિતિ-સુરત-દ્વારા સન ૧૯૨૭માં પ્રકાશિત કર્યાં છે. આ સંખ્યામેળ માટે અનિવાર્ય હોવાથી જરૂરી હતું. બાકી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દસ પ્રકીર્ણકોનાં નામનો કોઈ નિશ્ચિત આધાર આજ સુધી મળ્યો નથી એ એક હકીકત છે. આ સંબંધમાં

૧. વિક્રમના ચૌદમાં શતકમાં થયેલા આચાર્ય શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરીશ્વરજીએ રચેલા વિચારસારપ્રકરણમાં આગમોનાં પિસ્તાલીસ નામ જણાવ્યાં છે, તેમાં પણ દસ પ્રકીર્ણકસૂત્રોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી. મુનિશ્રી માણિક્યસાગરજીએ સંપાદિત કરેલ અને સન ૧૯૨૩માં આગમોદય સમિતિ દ્વારા પ્રકાશિત વિચારસારપ્રકરણમાં પિસ્તાલીસ આગમોનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે- આચાર્ય ૧ સૂયગડે ૨ ઠાળ ૩ સમવાય ૪ ભગવૈઅંગ ૫ । નાયાધમ્મકહાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭ સત્તમયં ।।૩૪૪।। અંતગઢાળં ચ દસા ૮ અણુત્તરુવવાઙ્ગયા દસા ૯ તત્તો । પળ્હાવાગરણં તહ ૧૦ ઇક્કારસમં વિવાગસુયં ૧૧ ।।૩૪૫।। અઙ્ગારસહસ્સાઈ પયાળ ઇહ હોઈ પઢમમંગં તુ । સેસાઈ અંગાઈ હવંતિ ઇહ દુગુણદુગુણાઈ ।।૩૪૬।। ઓવઈ ૧૨ રાયપસેણિય ૧૩ જીવાભિગમો ૧૪ તહેવ પત્રવળા ૧૫ । ચંદસ્સ ૧૬ ય સૂરસ્સ ૧૭ ય જંબુદ્વીવસ્સ ૧૮ પત્રત્તી ।।૩૪૭।। નિરયાવલિયા ૧૯ કપ્પિય ૨૦ પુપ્પિય ૨૧ તહ પુપ્પફલિઓવંગં ૨૨ । વળિહદસા ૨૩ દીવસાગરપળ્ણત્તી ૨૪ મયવિસેસેળં ।।૩૪૮।। કપ્પ ૨૫ નિસીહ ૨૬ દસાસુય ૨૭ વવહારો ૨૮ ઉત્તરજ્ઞયણસુત્તં ૨૯ । રિસિભાસિય ૩૦ દસયાલિય ૩૧ આવસ્સય ૩૨ મંગવજ્ઞાઈ ।।૩૪૯।। તંદુલવેયાલિયયા ૩૩ ચંદાવિજ્ઞય ૩૪ તહેવ ગણિવિજ્ઞા ૩૫ । નિરયવિભત્તી ૩૬ આરપચ્ચક્ષાળા ૩૭ ઇય પયગ્ગા ।।૩૫૦।। ગળ્હરવલયં ૩૮ દેવિંદનરિંદા ૩૯ મરણ ૪૦ જ્ઞાણ ૪૧ ભત્તીઓ । પવિચ્ચય ૪૨ નંદી ૪૩ અણુઓગદાર ૪૪ દેવિંદસંથવળં ૪૫ ।।૩૫૧।। ઇય પળ્ણયાલી સુત્તા, ઉદ્ધારા પંચકપ્પ ૧ જિયકપ્પા ૨ । પિંડે-ઓહ-નિજુત્તી, નિજ્જુત્તી ભાસ-ચુળ્ણીઓ ।।૩૫૨।।

જ નહીં પણ સમગ્ર આગમોના સંબંધમાં સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ આગમપ્રભાકરજી મુનિભગવંત શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને તેમના દીર્ઘકાલીન સંશોધન કાર્યમાં કેટલીક બાબતોમાં શંકા અને વિમાસણ પણ થયેલી અને તે સંબંધમાં જૈન આગમોના ગંભીર અભ્યાસી અને અધિકારી સ્થવિર આચાર્યભગવંત પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારકજી મહારાજને અનુકૂળતાએ પ્રત્યક્ષ મળવા વિચારેલું. દરમિયાનમાં સુરતમાં બિરાજમાન પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારકજીને અંતિમ બિમારી આવી. આથી પૂજ્યપાદ આગમપ્રભાકરજી વડોદરાથી સુરત ગયા અને ત્યાં પ્રાયઃ પંદર દિવસ રહ્યા. ત્યાં તેમણે આગમ ગ્રંથોનાં વિચારણીય સ્થાનોની સંપૂર્ણ ચર્ચા-વિચારણા કરી. પૂજ્યપાદ આગમપ્રભાકરજી સુરતમાં રહ્યા તે દિવસોમાં રાત્રે સુવાની વ્યવસ્થા પણ સાથે જ રહી, જેથી નિદ્રા પહેલાના સમયનો પણ ઉપયોગ થતો. આ પ્રસંગે પણ અન્ય વિચારણીય બાબતોની સાથે, દસ પ્રકીર્ણકોની સંખ્યાની સંગતિ માટે વિચારણા થયેલી તેમાં પણ આધારભૂત માહિતી મળી ન હતી.

જૈન સાહિત્યના અન્વેષણ માટે આજીવન અથક પરિશ્રમ કરી જેમણે મહત્ત્વની માહિતીસભર વિપુલ સામગ્રી પ્રકાશિત કરી છે તે સ્વનામધન્ય દિવંગત શ્રી મોહનલાલ દલીયંદ દેશાઈએ સંકલિત કરેલ અને જૈન કોન્ફરન્સ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ ‘જૈન ગ્રંથાવલી’ ગ્રંથમાં પ્રકીર્ણકસૂત્રોની દસની સંખ્યા ત્રણ પ્રકારે જણાવી છે. ટૂંકમાં શ્રી દેશાઈ જેવા ખંતીલા અન્વેષકને પણ દસ પ્રકીર્ણકોનાં નિશ્ચિત નામ મળ્યાં ન હતાં.”

આગમોનું પ્રાચીન તથા વર્તમાનકાલીન સ્વરૂપ :-

પ્રારંભમાં આગમોના પઠન-પાઠનની પરંપરા મૌખિક જ હતી. શ્રી વીરનિર્વાણ પછી ઘણાં ઘણાં વર્ષો સુધી આ પરંપરા ચાલી. પરંતુ દુર્ભિક્ષ આદિ અનેક અનેક કારણે સાધુ સમુદાયો જુદા જુદા પ્રદેશમાં જવાના કારણે વેરવિખેર થઈ જવાથી પઠન-પાઠનનું સાતત્ય રહ્યું નહિં. એટલે વિસ્મરણ પણ થવા લાગ્યું. છેવટે દુર્ભિક્ષ પૂર્ણ થાય એટલે સાધુઓ ભેગા મળે અને જેને જેટલું યાદ રહે તેનું સંકલન કરવામાં આવતું હતું. આવી પાંચ વાંચનાઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્થાને, ભિન્ન ભિન્ન કાળે થઈ છે. આમાં કેટલાય પાઠભેદો થઈ જતા, કેટલાય અંશો લુપ્ત પણ થઈ જતા. છેવટે મેઘા આદિ ક્ષીણ થવાને કારણે શાસ્ત્રોને પુસ્તકારૂઢ કરવાનો નિર્ણય કરાયો, અને આ.ભ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના અધ્યક્ષપણામાં વલભીપુરમાં શાસ્ત્રો લખાયાં. આ દીર્ઘકાળ દરમિયાન કેટલાયે ઘસારા લાગતા ગયા અને અનેક અનેક સંસ્કારો થતા રહ્યા. આ.ભ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયની કોઈ પણ પ્રતિ મળતી નથી. તેમના સમય પછી પણ અનેક કારણોથી પાઠભેદો થતા રહ્યા.

ટીકાકારો ટીકા રચવા બેઠા ત્યારે એમની સામે વિવિધ પાઠોવાળા હસ્તલિખિત આદર્શો આવ્યા. તેમાંથી પસંદ કરીને કોઈ એક વાચના સામે રાખીને ટીકાકારો ટીકા રચતા અને

યોગ્ય લાગે ત્યારે બીજી વાચનાના પાઠભેદો પણ જણાવતા. આ વાત ટીકાકારોએ પોતે જ જણાવી છે.^૧

આગમો વલભીપુરમાં લખાયા તે સમયે કે તે પૂર્વે કયા કયા સંસ્કારો ક્યારે કરવામાં આવ્યા તે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

જે વાતો એક આગમમાં આવતી હોય તે જ વાતો બીજા આગમમાં પણ આવતી હોય તો તે તે વાતો તે તે આગમમાં જોઈ લેવા અતિદેશ કરવામાં આવ્યો. સમવાયાંગમાં નંદીસૂત્રનો અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનો અતિદેશ કરવામાં આવ્યો છે. એ તો સ્પષ્ટ હકીકત છે કે ભગવાન્ સુધર્માસ્વામી પોતે નંદીસૂત્રના પાઠને જોવાની કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પાઠને જોવાની ભલામણ કરે જ નહિ, કારણ કે ભગવાન્ સુધર્માસ્વામીના સમયમાં નંદીસૂત્ર કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું અસ્તિત્વ જ નહોતું. એટલે કોઈક સંકલન કરનારે આ રીતે કેટલુંક સંકલન કરેલું છે. કેટલીયે ગાથાઓ જુદા જુદા આગમોમાં, નિર્યુક્તિઓમાં, ભાષ્યમાં, પ્રકેપ ગાથાઓમાં, સંગ્રહણીઓમાં, અક્ષરશઃ અથવા ન્યૂનાધિકપાઠભેદથી જોવા મળે છે. આવી ગાથાઓ પહેલેથી જ તે તે આગમોમાં હતી કે પાછળથી કોઈકે નિર્યુક્તિ આદિમાંથી લઈને આગમમાં સંકલિત કરી છે તે નક્કી કરવું કઠીન છે. એટલે આમાં કંઈ કંઈ ગાથાઓનું મૂળ સ્થાન કયું છે અને બીજા ગ્રંથોમાંથી બીજા ગ્રંથોમાં શું શું સંગૃહીત કરવામાં આવ્યું છે એનો નિર્ણય કરવો અત્યંત દુષ્કર છે. એટલે વર્તમાન સમયમાં મળતા અંગ આગમોમાં ભગવાન્ સુધર્માસ્વામીની રચના સાથે મિશ્રિત થયેલાં તથા સંસ્કારિત થયેલાં કેટલાંક બીજા સૂત્રો પણ છે. છતાં ભગવાન્શ્રી સુધર્માસ્વામીની પરંપરામાં ઘણા જ પ્રાચીન સમયથી સૂત્રોની આ પાઠપરંપરા ચાલી આવે છે, એટલું નિશ્ચિત છે.

પાઠોનો પ્રશ્ન કેવો વિકટ છે ? આ વાત આપણે ટીકાકાર આ.ભ.શ્રી અભયદેવસૂરિમહારાજના શબ્દોમાં જ જોઈએ.

સત્સમ્પ્રદાયહીનત્વાત્ સદૂહસ્ય વિયોગતઃ । સર્વસ્વપરશાસ્ત્રાણામદૃષ્ટેરસ્મૃતેશ્ચ મે ॥

વાચનાનામનેકત્વાત્ પુસ્તકાનામશુદ્ધિતઃ । સૂત્રાણામતિગાંભીર્યાન્મતભેદાચ્ચ કુત્રચિત્ ॥

ક્ષૂણાનિ સંભવન્તીહ કેવલં સુવિવેકિભિઃ । સિદ્ધાન્તાનુગતો યોઽર્થઃ સોઽસ્માદ્ ગ્રાહ્યો ન ચેતરઃ ॥

- સ્થાનાઞ્જવૃત્તિ પૃ૦૧૦૬ ।

“સાચો અર્થ સમજવા માટે જે ખરેખર ગુરૂ પરંપરાથી અધ્યયનપ્રણાલી જોઈએ તેનો

૧. જ્યોતિષ્કરંડકની ટીકામાં બીજા પ્રાભૃતમાં આ.ભ.શ્રી મલયગિરિએ પણ આજથી લગભગ સાડા આઠસો વર્ષ પૂર્વે આ વાત આ રીતે જણાવી છે- “इह स्कन्दिलाचार्यप्रवृत्तौ दुष्प्रमानुभावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणनादिकं सर्वमप्यनेशत्, ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः सङ्घमेलापकोऽभवत्, तद्यथा- एको वा(व)लभ्यामेको मथुरायाम्, तत्र च सूत्रार्थसङ्घटनेन परस्परं वाचनाभेदो जातः, विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा सङ्घटने भवत्यवश्यं वाचनाभेदः, न काचिदनुपपत्तिः, तत्रानुयोगद्वारादिकमिदानीं वर्तमानं माथुरवाचनानुगतम्, ज्योतिष्करण्डकसूत्रकर्ता चाचार्यो वालभ्यः, तत इदं सङ्ख्यास्थानप्रतिपादनं वालभ्यवाचनानुगतमिति नास्यानुयोगद्वारप्रतिपादितसङ्ख्यास्थानैः सह विसदृशत्वमुपलभ्य विचिकित्सितव्यमिति ।” - मलयगिरिसूरिविरचिता ज्योतिष्करण्डक[गा० ७३]टीका. ॥

અભાવ છે, સાચો ઉહાપોહ-તર્ક કરવાની શક્તિનો અભાવ છે, સર્વે સ્વ-પર સંપ્રદાયનાં જે શાસ્ત્રો છે તે મેં જોયાં નથી. જે જોયાં છે તે બધાં યાદ પણ નથી, વાચનાઓ-પાઠપરંપરાઓ પણ અનેક પ્રકારની મળે છે, જે પુસ્તકો પળે છે તે પણ અશુદ્ધ છે, સૂત્રો અતિગંભીર હોવાથી વાસ્તવિક અર્થ સમજવો પણ અતિ કઠિન છે, કેટલેક સ્થળે મત-મતાંતર પણ છે. તેથી આ ગ્રંથની વ્યાખ્યામાં ભૂલો થવા સંભવ છે, માટે વિવેકી પુરુષોએ આમાં જે સિદ્ધાંતાનુસારી અર્થ હોય તે ગ્રહણ કરવો, બીજો નહિ.”

સમવાયાંગવૃત્તિના અંતમાં (પૃ.૩૦૮) તેઓ જણાવે છે કે-

यस्य ग्रन्थवरस्य वाक्यजलधेर्लक्षं सहस्राणि च, चत्वारिंशदहो चतुर्भिरधिका मानं पदानामभूत् । तस्योच्चैश्चलुकाकृतिं निदधतः कालादिदोषात् तथा दुर्लेखात् खिलतां गतस्य कुधियः कुर्वन्तु किं मादृशाः॥

સમુદ્ર જેવા જે સમવાયાંગસૂત્રનું ૧૪૪૦૦૦ પદ પરિમાણ હતું તે અત્યારે તદ્દન નાનો ચુલુક = ચાંગળા જેવો ગ્રંથ બની ગયો છે. કાળ આદિના દોષથી, તથા હસ્તલિખિત ગ્રંથોમાં અશુદ્ધ લખાણને લીધે, અશુદ્ધ પાઠોને લીધે, અણખેડાયેલી ભૂમિ જેવા થઈ ગયેલા આ ગ્રંથમાં મારા જેવા અલ્પબુદ્ધિમાન શું કરે ? શું કરી શકે ?

इह वचसि विरोधो नास्ति सर्वज्ञवाक्त्वात् क्वचन तदवभासो यः स मान्द्यान्नबुद्धेः ।

વરગુરુવિરહાદ્વાડતીતકાલે મુનીશૈર્ગળધરવચનાનાં સ્વસ્તસંઘાતનાદ્વા ।।

‘વસ્તુતઃ સર્વજ્ઞની વાણી હોવાથી તેમાં વિરોધ હોઈ શકે જ નહિ, છતાં જે વિસંવાદ દેખાય છે તે ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા મુનિવરો દ્વારા ગળધરવચનાનાં સ્વસ્તસંઘાતનાદ્વા ખંડિત થયેલાં ગણધરનાં વચનોમાં પાઠ જોડવા જતાં વિસંવાદો ઉભા થયા છે’ એમ પણ તેમણે સમવાયાંગવૃત્તિના અંતમાં (પૃ. ૩૦૮માં) જણાવ્યું છે.

દીર્ઘકાળમાં થયેલા વાચનાભેદો તથા પાઠભેદોના પરિણામે આગમોમાં કેટલીકવાર વિસંવાદો પણ જોવામાં આવે છે. જેમકે સમવાયાંગમાં ભગવતીસૂત્રનું ૫૬ પરિમાણ ૮૪૦૦૦ કહ્યું છે, જ્યારે નંદીસૂત્રમાં ભગવતીસૂત્રનું ૫૬પરિમાણ ૨૮૮૦૦૦ જણાવ્યું છે.

સમવાયાંગમાં એક જ ગ્રંથમાં પણ સૂત્રમાં પરસ્પર વિસંવાદ જોવામાં આવે છે. ૩૧ માં સ્થાનકમાં વિજય-વૈજયન્ત-જયન્ત-અપરાજિતમાં જઘન્યથી ૩૧ સાગરોપમ સ્થિતિ કહી છે, જ્યારે ૧૫૧ માં સ્થાનકમાં જઘન્યથી ૩૨ સાગરોપમ કહી છે. આ.ભ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણની અધ્યક્ષતામાં લખાયેલા એક જ ગ્રંથમાં પરસ્પર વિસંવાદ કેમ? આ.ભ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણને આગમોમાં આવતા પરસ્પર વિસંવાદો પણ ખ્યાલમાં હોય જ. પરંતુ એમ લાગે છે કે જેને જેવું યાદ હતું તેવું લખી લેવામાં આવ્યું. એટલે આ વિસંવાદો છે. અથવા તો તેમના સમય પછી જે પાઠભેદો કે વાચનાભેદો થયા તેને કારણે આ વિસંવાદો જોવામાં આવે છે.

કેટલીક વાતો પ્રાચીનકાળથી જ દુરવબોધ રહેલી છે. આ વાતનો ઉલ્લેખ અભયદેવસૂરિજી મહારાજે અનેક વાર કરેલો છે. નંદીચૂર્ણિમાં જ્ઞાતાધર્મકથામાં સાડા ત્રણ કોડ આખ્યાયિકા જણાવેલી છે. આ સાડા ત્રણ કોડની સંખ્યા નંદીચૂર્ણિમાં જુદી રીતે જણાવી છે. જ્યારે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે નંદીવૃત્તિમાં જુદી રીતે જણાવી છે. અભયદેવસૂરિમહારાજ પણ નંદીવૃત્તિને જ અનુસર્યા છે. અને નંદીવૃત્તિમાં જણાવ્યું છે કે ‘બીજાઓ બીજી રીતે આ વાતને જણાવે છે. પણ અતિગંભીર હોવાથી બીજાઓના અભિપ્રાયને અમે સમજી શકતા નથી.’ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ જેવા મહાજ્ઞાની પુરુષો પણ સમજી ન શકે ત્યાં આપણી મતિ ક્યાંથી ચાલે ? એટલે આગમવાંચન કરતાં ઉદ્ભવતા કેટલાયે પ્રશ્નો અનુત્તર રહે છે— અનુત્તર રહેવાના છે.

આગમ ગ્રંથો જૈન પ્રવચનના આધારભૂત ગ્રંથો છે. પ્રભુની મંગલવાણી છે. તેનું વાંચન, અધ્યયન, વાચના, ચિંતન, અનુપ્રેક્ષા જૈન શ્રમણ સંઘમાં થાય એ જરૂરી છે.

સમવાયાંગનું વર્તમાન સ્વરૂપ :- સમવાયાંગમાં ચાર વિભાગો છે. પ્રથમ વિભાગમાં ૧ થી ૧૦૦ સુધીના પદાર્થો, પછી ૧૫૦, ૨૦૦, ૨૫૦, ૩૦૦, ૩૫૦, ૪૦૦, ૪૫૦, ૫૦૦, ૬૦૦, ૭૦૦, ૮૦૦, ૯૦૦, ૧૦૦૦, ૧૧૦૦, ૨૦૦૦, ૩૦૦૦, ૪૦૦૦, ૫૦૦૦, ૬૦૦૦, ૭૦૦૦, ૮૦૦૦, ૯૦૦૦, ૧૦૦૦૦, ૧૦૦૦૦૦, ૧૦૦૦૦૦૦, ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ આટલા પદાર્થોનું વર્ણન છે.

દ્વિતીય વિભાગમાં દ્વાદશાંગીનું વર્ણન છે.

તૃતીય વિભાગમાં અજીવરાશિ તથા જીવરાશિનું અને જીવરાશિમાં જીવોના આવાસો, શરીર ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ અનેક વિષયોનું વર્ણન છે. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના અનેક પદોનો આમાં નિર્દેશ છે— અતિદેશ છે.

ચતુર્થ વિભાગમાં તીર્થંકરો-ગણધરો-કુલકરો-ચક્રવર્તીઓ-વાસુદેવો-પ્રતિવાસુદેવો આદિના માતા-પિતા-નગરો આદિનું વર્ણન છે. તિત્થોગાલીમાં પણ આવું વર્ણન આવે છે.

નંદીસૂત્રમાં સમવાયાંગનું જે વર્ણન છે તેમાં પ્રથમના બે વિભાગ પુરતી જ વાત છે.

સ્થાનાંગ તથા સમવાયાંગ સૂત્રમાં આવતા અપાર વિવિધ વિષયોનું વિવેચન જોતાં, આ.ભ.અભયદેવસૂરિજી મહારાજનું જ્ઞાન કેટલું બધું ગંભીર અને વ્યાપક હતું તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પોતે સંવેગી પક્ષના હતા. પાટણમાં તે સમયે ચૈત્યવાસીઓનું પ્રભુત્વ હતું. બંને વચ્ચે કટ્ટર વિરોધ હતો. છતાં ચૈત્યવાસીઓના અગ્રેસર મહાવિદ્વાન્ દ્રોણાચાર્ય આદિનો સહકાર સાધીને, તેમના પાસે પણ આ ગ્રંથ શુદ્ધ કરાવીને, આ ગ્રંથને તેમણે સર્વ સંઘમાં પ્રમાણભૂત બનાવ્યો છે. આ તેમના ઉદારતા-સરળતા-અત્યંતશ્રુતભક્તિ આદિ ગુણો પણ ખૂબ ખૂબ ખૂબ

૧. “एवं गुरुवो व्याचक्षते। अन्ये पुनरन्यथा, तदभिप्रायं पुनर्वयमतिगंभीरत्वान्नावगच्छामः। परमार्थं त्वत्र विशिष्टश्रुतविदो विदन्ति।” - नन्दीवृत्ति हारिभद्री।

પ્રશંસા માગી લે છે. તેમનું અદ્ભુત જીવન ચરિત્ર સ્વતંત્રરૂપે આ પ્રસ્તાવના પછી આપેલું છે. આ દ્રોણાચાર્યે જ ઓધનિર્યુક્તિ ઉપર વિસ્તૃત વૃત્તિ લખેલી છે.

આ સટીક ગ્રંથનું ઘણા પરિશ્રમે સંશોધન પૂ.આ.પ્ર.મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે કર્યું હોવાથી આના આઘસંશોધક તરીકે પુણ્યવિજયજી મ.નો અમે નિર્દેશ કર્યો છે. જો કે તેમના સ્વર્ગવાસ પછી ચોત્રીસ વર્ષે આ ગ્રંથ પ્રકાશિત થાય છે, તો પણ એમનો પરિશ્રમ ઘણાં ઘણાં વર્ષ પછી પણ સફળ થયો છે, એ અમારે મન ઘણી આનંદની વાત છે. અમારી સંશોધન-સંપાદિત શૈલી વિષે પહેલાંના ગ્રંથોમાં અમે અનેક વાર જણાવેલું જ છે.

આમાં અનેક પરિશિષ્ટો આપેલાં છે. પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં સમવાયાંગ સૂત્રમાં આવતા વિશિષ્ટશબ્દોની સૂચિ, બીજા પરિશિષ્ટમાં સમવાયાંગસૂત્રમાં આવતી ગાથાઓના અર્ધભાગનો અકારાદિક્રમ, સટીક સમવાયાંગસૂત્રના જે પાઠો વિષે કંઈક વિશિષ્ટ જણાવવાનું હોય ત્યાં અમે તે પાઠ ઉપર * આવું ચિહ્ન કરેલું છે એટલે આવા પાઠો ઉપરનાં તુલના તથા વિવરણાદિરૂપ વિશિષ્ટ ટિપ્પણો ત્રીજા પરિશિષ્ટમાં, ચોથા પરિશિષ્ટમાં સમવાયાંગટીકામાં આવતા સાક્ષિપાઠોની અકારાદિક્રમથી સૂચિ, પાંચમા પરિશિષ્ટમાં સમવાયાંગટીકામાં આવતા વિશેષ નામોની સૂચિ, છઠ્ઠા પરિશિષ્ટમાં તિત્થોગાલી પ્રકીર્ણકનો ઉપયોગી અંશ, સાતમા પરિશિષ્ટમાં સંપૂર્ણ હિમવંત થેરાવલી. હિમવંતથેરાવલીમાં ઘણી મહત્ત્વની આગમ આદિ સંબંધી વાતો આવે છે. ઘણાં જ વર્ષો પહેલાં આ.પ્ર.મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ તથા પં. લાલચંદભાઈ ભગવાન ગાંધીએ મળીને એ છપાવી હતી. પણ આજે એ ગ્રંથ ક્યાંયે જોવા જ મળતો નથી. અમારી જાણમાં આવ્યું કે એની એક કોપી આ.મ. હેમચંદ્રસૂરિ મ.ના શિષ્ય મહાબોધિવિજયજી મ. પાસે છે. અમે તેમને વિનંતિ કરી. તેમણે અત્યંત સૌજન્યથી હિમવંતથેરાવલિની નકલ મોકલી આપી. બધાને સુલભ થાય એ દૃષ્ટિથી સાતમા પરિશિષ્ટમાં હિમવંતથેરાવલી આપી છે. આઠમા પરિશિષ્ટમાં સંપાદનમાં ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોની સંકેતસૂચિ આપી છે.

આ સટીક ગ્રંથો એક પછી એક શૃંખલારૂપે પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે એટલે પૂર્વપ્રકાશિત સ્થાનાંગસૂત્ર સટીકના ત્રણ વિભાગોમાં અમારા અનવધાન આદિથી જે અશુદ્ધિઓ-ત્રુટિઓ-અપૂર્ણતા આદિ રહી ગયાં છે, તેનું પરિમાર્જન કરવા માટે નવમા પરિશિષ્ટમાં શુદ્ધિ-વૃદ્ધિપત્રક આપ્યું છે.

તે પછી, સમવાયાંગસૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ આદિ ક્ષેત્ર આદિ સાથે સંબંધ ધરાવતાં જે સૂત્રો આવે છે તે બરાબર સમજાય તે માટે તે તે ક્ષેત્ર આદિના નકશાઓ-ચિત્રો આપવામાં આવ્યા છે. આ નકશાઓ આ.શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિસંકલિત ચિત્રસંપુટને આધારે તથા આ.શ્રી યશોદેવસૂરિ મહારાજે સંપાદિત કરેલા સંગ્રહણીરત્ન પુસ્તકને આધારે આપ્યા છે.

એક વિજ્ઞાપિ : અમે અત્યંત કાળજીપૂર્વક બધાં મુકો ત્રણ-ચાર વાર વાંચીએ છીએ. છતાં આ બધા ગ્રંથો વિશાળ અને બૃહત્કાય હોવાને લીધે મુકો વાંચતાં વાંચતાં દૃષ્ટિ થાકી જવાથી,

દષ્ટિ દોષથી, અસાવધાનીથી, અનુપયોગથી ભૂલો રહી જાય એ ખૂબ સંભવિત છે. વળી અમારો દીર્ઘકાલીન અનુભવ છે કે કોમ્પ્યુટરથી તૈયાર થતા મુફોમાં કેટલીકવાર નવી નવી ભૂલો આવ્યા કરતી હોય છે. એટલે વારંવાર બધાં મુફો આદિથી અંત સુધી જોવામાં કંટાળો આવે છે. તેથી છેલ્લું જે મુફ આવ્યું હોય તે છાપવાની સૂચના આપી દેવી પડે છે. આથી પણ ભૂલો રહી જવાનો ખૂબ સંભવ રહે છે. વાચકો આવા અશુદ્ધ કે શંકિત પાઠો જણાવશે તો અમે તેમનો ઉપકાર માનીશું. અને અમારા સંશોધિત-સંપાદિત ગ્રંથોની શૃંખલા ચાલી રહી છે, તેથી આગળના ગ્રંથોમાં તે તે પાઠોને શુદ્ધિપત્રકમાં સુધારી લેવા જરૂર પ્રયત્ન કરીશું.

હમણાં જ એક અનુભવ થયો. અમારા સહવર્તી મુનિરાજ શ્રી રાજરત્નવિજયજીને સટીક સ્થાનાંગ વાંચતાં પૃ.૧૬ પં. ૨૦ માં 'પ્રસન્નવં ચ' એવો પાઠ જોવા મળ્યો. મને તેમણે બતાવ્યો. આ તદ્દન ખોટો વં ચ પાઠ ક્યાંથી આવી ગયો એનું અમને પણ ઘણું આશ્ચર્ય થયું. પૃ.૪૫ પં.૬ પછી [૪] મું સૂત્ર જ છાપવાનું રહી ગયું છે. આ તથા આવા બીજા પણ એમણે બતાવેલા સટીક સ્થાનાંગ સૂત્રના અશુદ્ધ પાઠો અમે આ સટીક સમવાયાંગમાં નવમા પરિશિષ્ટમાં શુદ્ધિ-વૃદ્ધિપત્રક માં સુધારી લીધા છે. જેમની પાસે સટીક સ્થાનાંગના ભાગો આવ્યા હોય તેમણે તે પ્રમાણે સુધારી લેવું આ અમારી વિજ્ઞાપ્તિ છે.

આ સમવાયાંગસૂત્ર સટીક તથા મૂલમાત્ર ક્યાં ક્યાંથી ક્યારે પ્રકાશિત થયું છે તેની સંક્ષિપ્તસૂચિ નીચે પ્રમાણે છે.

શ્વે.મૂ.સંઘમાં થયેલાં પ્રકાશનો :- સટીક સમવાયાંગ રાયબહાદુર ધનપતસિંહજી તરફથી ઈ.સ.૧૮૮૦ માં કલકત્તાથી પ્રકાશિત થયું છે. તે પછી આગમોદયસમિતિ સુરત તરફથી ઈ.સ. ૧૯૧૮ માં આનું સુંદર ટાઈપો તથા સુંદર કાગળો ઉપર પ્રકાશન થયું છે. આના સંપાદક આગમોદ્ધારક સ્વ.પૂ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે. પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી તરફથી ઈ.સ. ૧૯૩૮ માં તથા જિનશાસન આરાધક ટ્રસ્ટ તરફથી વિ.સં. ૨૦૫૧ માં પ્રકાશિત થયું છે. પરંતુ આગમોદયસમિતિ તરફથી પ્રકાશિત થયેલા સંસ્કરણનાં જ આ પુનર્મુદ્રણ છે. વિક્રમ સં. ૧૯૮૫ માં આનું ગુજરાતી ભાષાંતર જૈનધર્મપ્રસારક સભા-ભાવનગરથી થયેલું છે. સમગ્ર વિશ્વમાં આગમોદયસમિતિના સંસ્કરણનો જ આજ સુધી પ્રચાર રહ્યો છે. મોતીલાલ બનારસીદાસ (દિલ્હી ૧૧૦૦૦૭) તરફથી સટીક સ્થાનાંગ તથા સમવાયાંગ આગમોદયસમિતિના સંસ્કરણનાં જ પુનર્મુદ્રણ રૂપ હોવા છતાં અનેક પરિશિષ્ટો તથા શુદ્ધિપત્રક સાથે ઈ.સ. ૧૯૮૫ માં પ્રકાશિત થયાં છે. આગમશ્રુતપ્રકાશન દ્વારા આગમોદયસમિતિના પ્રકાશનના જ પુનર્મુદ્રણ રૂપે ઈ.સ. ૨૦૦૦ માં આગમસુત્તાણિ પ્રકાશિત થયું છે. આનું આયોજન મુનિરાજશ્રી દીપરત્નસાગરજીએ કર્યું છે.

મૂળમાત્ર સમવાયાંગનું પ્રકાશન શ્રી હર્ષપુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાલા, લાખાબાવળ-શાંતિપુરી, વાયા-જામનગર, સૌરાષ્ટ્ર (સંપાદક - આ.શ્રી જિનેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ) તરફથી ઈ.સ. ૧૯૭૫ માં થયું છે.

પૂ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજે સંપાદિત કરેલી આગમ મંજૂષામાં, તથા હમણાં અંચલગચ્છ તરફથી પણ આ મૂલમાત્ર ગ્રંથનું પ્રકાશન થયું છે.

સ્થાનકવાસી સંઘમાં અમોલક ઋષિએ કરેલા હિન્દી અનુવાદ સાથે ઈ.સ. ૧૯૧૬ માં સિકંદરાબાદ (આંધ્રમાં) જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર મુદ્રાલય તરફથી, સુત્તાગમે (સંપાદક પુષ્પભિક્ષુ) માં સુત્તાગમ પ્રકાશસમિતિ, ગુડગાંવ છાવણી, પૂર્વ પંજાબ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૫૩ માં, આગમઅનુયોગપ્રકાશન (સમ્પાદક તથા હિન્દી અનુવાદક મુનિ કન્હૈયાલાલ જી કમલ) દિલ્હી ૭, પો.બોક્સ નં.૧૧૪૧ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૬૬ માં, અંગપવિટ્ટાણિ માં જૈન સંસ્કૃતિ સંરક્ષક સંઘ, શૈલાના (વાયારતલામ), મધ્યપ્રદેશ તરફથી, સમવાયાંગસૂત્ર (પ્રધાન સંપાદક- મધુકર મુનિ, હિન્દી અનુવાદક- વિવેચક પં. હીરાલાલજી શાસ્ત્રી) આગમપ્રકાશન સમિતિ - બ્યાવર પ્રકાશિત જિનાગમગ્રંથમાલામાં ગ્રંથાંક ૮ રૂપે ઈ.સ. ૨૦૦૦ માં આનું તૃતીયસંસ્કરણ પ્રકાશિત થયું છે.

તેરાપંથી સંઘમાં અંગસુત્તાણિ માં (સંપાદક- મુનિશ્રી નથમલજી) જૈન વિશ્વભારતી, લાડનૂં, રાજસ્થાન તરફથી ઈ.સ. ૧૯૭૪ માં, સમવાઓ (સંપાદક-વિવેચક યુવાચાર્ય મહાપ્રજ્ઞ) પ્રકાશક- જૈનવિશ્વભારતી, લાડનૂં, રાજસ્થાન તરફથી ઈ.સ. ૧૯૮૪ માં આનું પ્રકાશન થયું છે. તેરાપંથીઓનાં પ્રકાશનો વિશેષ અભ્યાસપૂર્ણ હોય છે.

આ ઉપરાંત સ્થાનાંગ-સમવાયાંગનું ગુજરાતી રૂપાંતર અનેક ટિપ્પણો સહિત, સંપાદક પં. દલસુખભાઈ માલવણિયા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ઈ.સ. ૧૯૫૫, અમદાવાદ, પુજાભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા નં.૨૩ આદિ પ્રકાશનો પણ છે.

ધન્યવાદ :- શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની આગમ જૈનગ્રંથમાળાના પ્રણેતા પુણ્યનામધેય આ.પૂ.મુશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને અનેકશઃ વંદન પૂર્વક હૃદયથી શ્રદ્ધાંજલી અર્પણ કરું છું. દ્વાદશારનયચક્રના સંશોધન-સંપાદન દ્વારા આ સંશોધન-સંપાદન ક્ષેત્રમાં મને તેઓ જ લાવ્યા હતા.

સ્વં પૂં આગમોદ્ધારક સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ કે જેમના ભગીરથ પ્રયાસથી આગમ આદિ વિશાળ જૈન સાહિત્ય પ્રકાશમાં આવ્યું છે, તેઓશ્રીને પણ આ પ્રસંગે ભાવપૂર્વક વંદન કરું છું.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મુંબઈના કાર્યવાહકોએ આના અત્યંત દ્રવ્યવ્યયસાધ્ય મુદ્રણની જવાબદારી ઉપાડી છે, અને અમને સદા પ્રોત્સાહન આપ્યું છે.

શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર પાલિતાણા નગરમાં, વીસાનીમાની ધર્મશાળામાં, વિક્રમસંવત્ ૨૦૫૧, પોષ સુદિ દસમ બુધવારે ૧૦૧ મા વર્ષે તારીખ ૧૧-૧-૧૯૮૫ની રાત્રે ૮-૫૪ મીનીટે સ્વર્ગસ્થ થયેલાં મારાં પરમ ઉપકારી પરમપૂજ્ય માતૃશ્રી સંઘમાતા સાધ્વીજીશ્રી મનોહરશ્રીજી મહારાજ કે જેઓ સ્વં સાધ્વીજીશ્રી લાભશ્રીજી મહારાજ (સરકારી ઉપાશ્રયવાળા)નાં બહેન તથા શિષ્યા છે, તેમના સતત આશીર્વાદ, એ મારું અંતરંગ બળ તથા મહાનમાં મહાન્ સદ્ભાગ્ય છે.

મારા વયોવૃદ્ધ અત્યંત વિનીત પ્રથમ શિષ્ય દેવતુલ્ય સ્વ. મુનિરાજશ્રી દેવભદ્રવિજયજી કે જેમનો લોલાડા (શંખેશ્વરજી તીર્થ પાસે) ગામમાં વિક્રમ સંવત્ ૨૦૪૦માં કાર્તિક સુદ બીજે, રવિવારે (તા.૬-૧૧-૮૩) સાંજે છ વાગે સ્વર્ગવાસ થયો હતો, તેમનું પણ આ પ્રસંગે ખૂબજ સદ્ભાવથી સ્મરણ કરું છું.

મારા અતિવિનીત શિષ્ય મુનિશ્રી ધર્મચંદ્રવિજયજી તથા તેમના શિષ્ય સેવાભાવી મુનિરાજશ્રી પુંડરીકરત્નવિજયજી, તપસ્વી મુનિરાજશ્રી ધર્મઘોષવિજયજી તથા મુનિરાજશ્રી મહાવિદેહવિજયજી આ કાર્યમાં રાત-દિવસ અતિસહાયક રહ્યા છે.

આ ગ્રંથના મુદ્રણ આદિમાં, હમણાં અમદાવાદમાં રહેતા પણ મૂળ આદરિયાણાના વતની જીતેન્દ્રભાઈ મણીલાલ સંઘવી તથા માંડલના વતની અશોકભાઈ ભાઈચંદભાઈ સંઘવીએ ઘણો ઘણો જ સહકાર આપ્યો છે, તે માટે તેઓને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ ઘટે છે.

અમે અમારા સંશોધનોમાં પાટણના સંઘવીપાડાના મહાન્ તાડપત્રીય ભંડારનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા છીએ. આ ભંડારની વ્યવસ્થા અનેક પેઢીઓથી ચારસો-પાંચસો વર્ષોથી પટવા સેવંતિલાલ છોટાલાલના પૂર્વજો કરતા આવ્યા હતા. પટવા સેવંતિલાલ છોટાલાલના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના ભાણેજ સુમનભાઈ ચોકસીની સૂચનાથી આ ભંડાર મને સોંપવામાં આવ્યો અને તેમાં અમદાવાદ ધાંચીની પોળના વતની મારા બાલમિત્ર શ્રાદ્ધવર્ચ શાહ બાબુલાલ કેશવલાલ છગનલાલ અત્યંત મહત્વની કડી રૂપ બન્યા હતા અને અમારી જ પ્રેરણાથી પટવા સેવંતિભાઈના સુપુત્રો નરેન્દ્રકુમાર, બિપિનચંદ્ર તથા દીપકકુમારે આ સંપૂર્ણ ભંડાર પાટણના સંઘના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં અર્પણ કર્યો છે. આ કાર્યમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે સહભાગી થયેલા આ બધા મહાનુભાવોને અપાર અપાર ધન્યવાદ ઘટે છે.

જેસલમેર, પાટણ તથા ખંભાતના હસ્તલિખિત ગ્રાંથોમાં ગ્રાંથોના તાડપત્રીય પ્રતિઓના ફોટા તથા ઝેરોક્ષ લેવા માટે તે તે સ્થાનના ટ્રસ્ટના કાર્યવાહકોએ અમને સંમતિ આપી અને અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે માટે તેમને ઘણા ઘણા ધન્યવાદ ઘટે છે.

આ ગ્રંથના સંશોધન-સંપાદનમાં મારા શિષ્યવર્ગે ખૂબ જ ખૂબ સહકાર આપ્યો છે. તેમજ મારાં સંસારી માતૃશ્રી સંઘમાતા શતવર્ષાધિકાયુ સાધ્વીજીશ્રી મનોહરશ્રીજી મહારાજના પરમસેવિકા શિષ્યા સાધ્વીજીશ્રી સૂર્યપ્રભાશ્રીજીના શિષ્યા સાધ્વીજીશ્રી જિનેન્દ્રપ્રભાશ્રીજીએ આમાં ઘણો ઘણો સહકાર આપ્યો છે. અમે જે અનેક અનેક તાડપત્રી પ્રતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે બધી મોટા ભાગે ફોટા રૂપે છે, અથવા ઝેરોક્ષ રૂપે છે. ફોટાના ઝીણા ઝીણા અક્ષરો વાંચવા, ફોટા તથા ઝેરોક્ષ કોપીમાંથી તે તે સ્થળોના પાઠો શોધી કાઢવા, એ સામાન્ય રીતે કોઈની કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અતિ કષ્ટદાયક કામ છે. આ સાધ્વીજીએ શ્રુતભક્તિથી આવું ઘણું ઘણું કામ અત્યંત હર્ષપૂર્વક કર્યું છે. મુફીને વાંચવાં એ પણ ખૂબ શ્રમ અને ઝીણવટભરી નજર માંગી

લે છે. એ કામ આ સાધ્વીજીએ કર્યું છે તથા તેમના પરિવારે પણ ઘણો જ ઘણો સહકાર વિવિધ કાર્યોમાં આપ્યો છે, તે માટે તે ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની સંમતિથી જ પૂઠ સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજ તથા જ્ઞાનભંડાર આદિને યથાયોગ્ય ભેટ આપવા માટે આ જ ગ્રંથની કેટલીક કોપીઓ શ્રી સિદ્ધિ-ભુવન-મનોહર જૈન ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ તથા શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર- વતી વધારે કઢાવેલી છે. આ સંમતિ આપવા માટે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના કાર્યવાહકોને અનેકશઃ અભિનંદન તથા ધન્યવાદ ઘટે છે.

આ ગ્રંથનું કમ્પોઝીંગનું જટિલ કામ અજયભાઈ સી. શાહ સંચાલિત શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ (અમદાવાદ)ના વિમલકુમાર બિપિનચંદ્ર પટેલે દૂર દૂરના સ્થળોએ આવીને ખંતપૂર્વક અમારી સમક્ષ કર્યું છે, તે માટે તે પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ પુણ્ય કાર્યમાં દેવ-ગુરૂકૃપાએ આમ વિવિધ રીતે સહાયક સર્વેને મારા હજારો હાર્દિક ધન્યવાદ અને અભિનંદન છે.

પૂજ્યપાદ અનંત ઉપકારી પિતાશ્રી ગુરૂદેવ મુનિરાજશ્રી ભુવનવિજયજી મહારાજના કરકમળમાં આ ગ્રંથ રૂપી પુષ્પ મૂકીને તેમના દ્વારા જિનવાણીરૂપી પુષ્પથી જિનેશ્વર પરમાત્માની પૂજા કરીને આજે ધન્યતા અનુભવું છું.

કુંભણ, વાયા-મહુવાબંદર,
જિલ્લો-ભાવનગર,
ગુજરાત રાજ્ય (સૌરાષ્ટ્ર),
પિન-૩૬૪૨૮૦

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરપદ્મલંકાર-
પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી વિજયભેદસૂરીશ્વરશિષ્ય-
પૂજ્યપાદ સદ્ગુરુદેવ મુનિરાજશ્રીભુવનવિજયાન્તેવાસી
મુનિ જંબૂવિજય

વિક્રમસં. ૨૦૬૦,
દ્વિ. શ્રાવણ સુદિ ૧૦
બુધવાર, તા. ૨૪-૮-૨૦૦૪

- ॥ श्री सिद्धाचलमण्डन-श्रीऋषभदेवस्वामिने नमः ॥
 ॥ श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥
 ॥ श्री अजाहरापार्श्वनाथाय नमः ॥
 ॥ श्री महावीरस्वामिने नमः । श्री गौतमस्वामिने नमः ॥
 ॥ श्री सद्गुरुदेवेभ्यो नमः ॥

किञ्चिद् वक्तव्यम्

श्रमण भगवान् महावीर परमात्मा के शिष्य पंचम गणधर भगवान् सुधर्मस्वामिविरचित श्री समवायांगसूत्र का परम्परा से वर्तमान में जो स्वरूप हमें प्राप्त है उसका अतिप्राचीन तालपत्र एवं कागज पर लिखित आदर्शों के आधार से संशोधन एवं संपादन कर के हमने अनेक अनेक परिशिष्टों के साथ मुंबई स्थित श्री महावीर जैन विद्यालय द्वारा विक्रमसं० २०४१ (ई.स.१९८५) में प्रकाशित किया था. इसी समवायांगसूत्रको विक्रमसं.११२० में आ.भ.श्री अभयदेवसूरि विरचित उपलभ्यमान अतिप्राचीन टीका के साथ प्राचीन-प्राचीनतर-प्राचीनतम तालपत्र एवं कागज पर लिखित आदर्शों के आधार से संशोधन एवं संपादन करके अनेक अनेक उपयोगि परिशिष्टों के साथ हम प्रकाशित कर रहे हैं इसका हमें अत्यंत आनंद है.

जिन प्राचीन हस्तलिखित आदर्शों का हमने उपयोग किया है इनका किंचित् स्वरूप इस सटीक समवायांगसूत्र के प्रथम पृष्ठ एवं अन्तिम पृष्ठ के पादटिप्पण में हमने सूचित कर दिया है.

श्री स्थानांगसूत्र में १ से १० पदार्थों का वर्णन है. श्री समवायांगसूत्रमें १ से १०००, तथा कुछ अधिक संख्यावाले पदार्थों का, एवं अन्य अनेक बातों का भी निर्देश है. विशेष जानने के लिये विषयानुक्रम देखें.

इस में नव परिशिष्ट हैं. किस परिशिष्ट में क्या है इसका वर्णन भी विषयानुक्रम में देखें.

अनेक बातों की विचारणा गुजराती प्रस्तावना में एवं संस्कृत आमुख में है. विशेष जिज्ञासु वह पढ़ लें.

इस ग्रन्थ को तैयार करने में जिन जिन महानुभावों ने भिन्न भिन्न रूप से सहयोग दिया है उन सभी को हमारा हार्दिक धन्यवाद.

अजाहरा पार्श्वनाथ तीर्थ,
 अजारा (ता.उना),(जिल्ला-जुनागढ)
 (गुजरातराज्य) पीन-362530
 मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थी
 ता.15-12-2004 बुधवासरः

पूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयसिद्धिसूरीश्वरपट्टालङ्कार-
 पूज्यपादाचार्यमहाराजश्रीमद्विजयमेघसूरीश्वरशिष्य-
 पूज्यपादसद्गुरुदेवमुनिराजश्रीभुवनविजयान्तेवासी
 मुनि जम्बूविजय

श्री सिद्धाचलमण्डन-श्रीऋषभदेवस्वामिने नमः ।
 श्रीशान्तिनाथस्वामिने नमः । श्री शङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।
 श्री महावीरस्वामिने नमः । श्री गौतमस्वामिने नमः ।
 पूज्यपादाचार्यमहाराजश्रीमद्विजयसिद्धिसूरीश्वरजीपादपद्मेभ्यो नमः ।
 पूज्यपादाचार्यमहाराजश्रीमद्विजयमेघसूरीश्वरजीपादपद्मेभ्यो नमः ।
 पूज्यपाद सद्गुरुदेवमुनिराजश्री भुवनविजयजीपादपद्मेभ्यो नमः ।

आमुखम् ।

अनन्तोपकारिणां परमकृपालूनां जिनेश्वराणां परमकृपया परमोपकारिणां पितृचरणानां सद्गुरुदेवानां पूज्यपादमुनिराजश्री भुवनविजयजीमहाराजानां च परमकृपया साहाय्येन च सम्पन्नं पू.आ.भ.श्रीअभयदेवसूरिविरचितया वृत्त्या विभूषितं पञ्चमगणधरदेवश्रीसुधर्मस्वामि-परम्परयाऽऽयातं श्री समवायाङ्गसूत्रं प्राचीन-प्राचीनतर-प्राचीनतमविविधहस्तलिखिता-दर्शानुसारेण संशोधनं विधाय विविधैः परिशिष्टैश्च समलङ्कृत्य जिनागमरसिकानां पुरत उपन्यस्यन्तो वयमद्यामन्दमानन्दमनुभवामः ।

आ.प्र.पू.मुनिराजश्री पुण्यविजयजीमहाभागैः [प्रायः] चत्वारिंशतो वर्षेभ्यः प्राक् समवायाङ्गसूत्रस्य समवायाङ्गवृत्तेश्च संशोधनं विहितमासीत् । आगमोदयसमित्या विक्रमसं.१९७४ तमे वर्षे प्रकाशिते वृत्तिसहिते समवायाङ्गसूत्रे, सूत्रस्य वृत्तेश्च प्राचीनान् हस्तलिखितानादर्शानवलम्ब्य परःशताः शुद्धपाठाः तैः स्वयमेव लिखिताः ।

तमिमम् आ.प्र.पू.मु.श्री पुण्यविजयजीम. संशोधितमादर्शमवलम्ब्य अन्यांश्च प्राचीनान् हस्तलिखितादर्शान् उपयुज्य, संशोध्य, विविधैः परिशिष्टैश्चालङ्कृत्य सम्पादितोऽयं ग्रन्थोऽस्माभिः । यदस्मिन् विषये किञ्चिद् वक्तव्यं तद् गूर्जरभाषायां निबद्धायां प्रस्तावनायां लिखितमस्माभिरतस्तत्रैव द्रष्टव्यं जिज्ञासुभिः ।

किञ्चान्यत्, श्रीमहावीरजैनविद्यालयेन विक्रमसंवत् २०४१ तमे [ई.सं.१९८५] वर्षे जैन-आगम-ग्रन्थमालायां ग्रन्थाङ्क ३ रूपेण प्रकाशितस्य मूलमात्रस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य समवायाङ्गसूत्रस्य च गूर्जरभाषानिबद्धायां प्रस्तावनायाम्, संस्कृतभाषानिबद्धे आमुखे, टिप्पणेषु, विविधेषु परिशिष्टेषु च यथायोगं विस्तरेण बहुतरं लिखितमस्माभिः । अतः सटीकस्य समवायाङ्गसूत्रस्य वैशद्येन

अध्येतृभिः श्रीमहावीरजैनविद्यालयेन विक्रमसं. २०४१ तमे [ई.स.१९८५] वर्षे प्रकाशितं स्थानाङ्गसूत्रं समवायाङ्गसूत्रं च अवश्यमेव उपयोज्यम् । एतदनुसारेणैव मूलरूपं समवायाङ्गसूत्रमस्मिन् सटीके समवायाङ्गसूत्रे मुद्रितम्, तथापि क्वचित् क्वचित् यथायोग्यं परिवर्तनमपि अत्र विहितमिति सुधीभिरवश्यं ध्येयम् ।

सटीकस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य प्रथम-द्वितीय-तृतीयविभागेषु प्रस्तावनायाम् आमुखादौ परिशिष्टेषु च यल्लिखितमस्माभिः तदपि विशेषजिज्ञासुभिर्निरीक्षणीयम् ।

वृत्तिसहितस्य समवायाङ्गसूत्रस्य संशोधने येषां हस्तलिखितानामादर्शानामुपयोगोऽस्माभिर्विहितः तेषां किञ्चित् स्वरूपम् अस्य ग्रन्थस्य प्रथमपत्रेऽन्तिमपत्रे चाधस्तात् टिप्पने प्रदर्शितम् ।

अस्माभिः संशोधिता ग्रन्थाः शृङ्खलारूपेण प्रकाश्यन्ते । अतो ये ग्रन्थाः पूर्वं प्रकाशिताः तेषु याः अशुद्धयो दृष्टिपथमवतीर्णाः तासामपि परिमार्जनं संस्करणं च अस्माभिः ग्रन्थान्तरेषु विधीयते- विधास्यते च । अतः सटीकस्य स्थानाङ्गस्य प्रथम-द्वितीय-तृतीयविभागानां शुद्धि-वृद्धिपत्रकमस्मिन् समवायाङ्गे नवमे परिशिष्टे द्रष्टव्यम् । तदनुसारेण स्थानाङ्गेऽपि शुद्धिर्वृद्धिश्च सुधीभिः स्वयमेव करणीया ।

यत्र पाठे किञ्चिद् विशेषतो वक्तव्यं तत्र * एतादृशं चिह्नं विहितम्, तत्र विशेषजिज्ञासुभिः तृतीये परिशिष्टे टिप्पनेषु द्रष्टव्यम् ।

अस्माकं या सम्पादने संशोधने च शैली सा पूर्वतनेषु ग्रन्थेषु प्रस्तावनादौ निवेदिता एव इति तत एवावधार्या ।

धन्यवादः- अस्य ग्रन्थस्य संशोधने सम्पादने च यतो यतः किमपि साहायकं लब्धं तेभ्यः सर्वेभ्यो भूयो भूयो धन्यवादान् वितरामि । विशेषतस्तु इमे स्मर्तव्याः- सटीकस्य समवायाङ्गसूत्रस्य प्राचीनान् हस्तलिखितानादर्शानवलम्ब्य आगमप्रभाकरपूज्यमुनिराजश्री **पुण्यविजयजी** महाभागैः संशोधनं विहितमासीत् । तं मु.श्री **पुण्यविजयजीम.** संशोधितमादर्शं मुख्यतया अवलम्ब्य अस्य ग्रन्थस्य संशोधनं सम्पादनं चास्माभिर्विहितम् । किञ्च, श्रीमहावीरजैनविद्यालयेन प्रारब्धाया जैनागमग्रन्थमालायाः प्रकाशने बीजभूताः प्रेरकाश्च आ.प्र.मु.श्री**पुण्यविजयजीमहाभागा** एव । तैरेव च संशोधन-सम्पादनक्षेत्रेऽहं योजितः । अतः कृतज्ञभावेन तेषां चरणयोर्वन्दनं विदधामि ।

अनेकेभ्यो वर्षेभ्यः प्राक् आगमोद्धारकैराचार्यश्री**सागरानन्दसूरिभिः** महान् ग्रन्थराशिः महता महता परिश्रमेण जैनसंघस्य पुरस्ताद् मुद्रयित्वा उपन्यस्तः । समग्रोऽपि जैनसंघः तैरुपकृतः । अतस्तेषामपि चरणयोः वन्दनं विदधामि ।

परमोपकारिणी परमपूज्या विक्रमसंवत् २०५१ तमे वर्षे श्री सिद्धक्षेत्रे पालिताणानगरे पौषशुक्लदशम्यां दिवंगता शताधिकवर्षायुष्का मम माता साध्वीजीश्री मनोहरश्रीरिहलोक-परलोककल्याणकारिभिराशीर्वचनैर्निरन्तरं मम परमं साहायकं सर्वप्रकारैर्विधत्ते ।

लोलाडाग्रामे विक्रमसंवत् २०४० कार्तिकशुक्लद्वितीयादिने दिवंगतो ममान्तेवासी वयोवृद्धो देवतुल्यो मुनिदेवभद्रविजयः सदा मे मानसिकं बलं पुष्पाति ।

ममातिविनीतोऽन्तेवासी मुनिधर्मचन्द्रविजयः तच्छिष्यः मुनिपुण्डरीकरत्नविजयः मुनि-धर्मघोषविजयः मुनिमहाविदेहविजयश्च अनेकविधेषु कार्येषु महद् महत् साहायकमनुष्ठितवन्तः ।

एवमेव मम मातुः साध्वीश्रीमनोहरश्रियः शिष्यायाः साध्वीश्रीसूर्यप्रभाश्रियः शिष्यायाः साध्वीश्रीजिनेन्द्रप्रभाश्रिया एतद्ग्रन्थसंशोधनसम्बन्धिषु सर्वकार्येषु प्रभूतं प्रभूतं साहायकमनुष्ठितम् ।

श्रीमहावीरजैनविद्यालयस्य कार्यवाहकैः महता द्रव्यव्ययेन साध्यस्य एतन्मुद्रणादिकस्य व्यवस्था स्वीकृता । अतस्तेभ्योऽपि भूयो भूयो धन्यवादान् वितरामि ।

एतेभ्यः सर्वेभ्यो भूयो भूयो धन्यवादा वितीर्यन्ते ।

देव-गुरुप्रणिपातपूर्वकं प्रभुपूजनम्

परमकृपालूनां परमेश्वराणां देवाधिदेवश्री शङ्खेश्वरपार्श्वनाथप्रभूणां परमोपकारिणां पूज्यपादानां पितृचरणानां सदगुरुदेवानां मुनिराजश्री भुवनविजयजीमहाराजानां च कृपया साहाय्याच्चैव संपन्नं कार्यमिदमिति तेषां चरणेषु अनन्तशः प्रणिपातं विधाय अस्मिन् कुंभणग्रामे मूलनायकरूपेण विराजमानस्य श्रीशान्तिनाथस्य भगवतः करकमलेऽद्य भक्तिभरनिर्भरेण हृदयेन भगवद्वचनात्मकमेव पुष्परूपमेतं ग्रन्थं निधाय अनन्तशः प्रणिपातपूर्वकं भगवन्तं श्री शान्तिनाथं महयाम्येतेन कुसुमेन ।

कुंभण [जिल्ला-भावनगर]

[तालुका- महुवा बंदर]

पीन-३६४२९०

गुजरातराज्य [सौराष्ट्र]

— इत्यावेदयति

पूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयसिद्धिसूरीश्वरपट्टालङ्कार-

पूज्यपादाचार्यमहाराजश्रीमद्विजयमेघसूरीश्वरशिष्य-

पूज्यपादसद्गुरुदेवमुनिराजश्री भुवनविजयान्तेवासी

मुनि जम्बूविजयः

विक्रम सं.२०६१,

कार्तिकशुक्लपञ्चमी, ज्ञानपञ्चमी,

भौमवासरः, ता.१६-११-२००४

TWO WORDS

I am extremely happy to put the critical edition of the Samavāyaṅgasūtra with the available oldest commentary written by Śrī Abhayadeva Sūri in 1120 of Vikrama era with nine appendices in the hands of scholars and students of the Jaina canons.

The description of the old mss. on which this edition is based is done in the foot-note of this work on p.1 and 309.

I am really indebted to all who have been helpfull to me in one way or other way in preparing and publising this work. I congratulate them heartily.

Muni Jambūvijay

disciple of His Holiness Munirāja

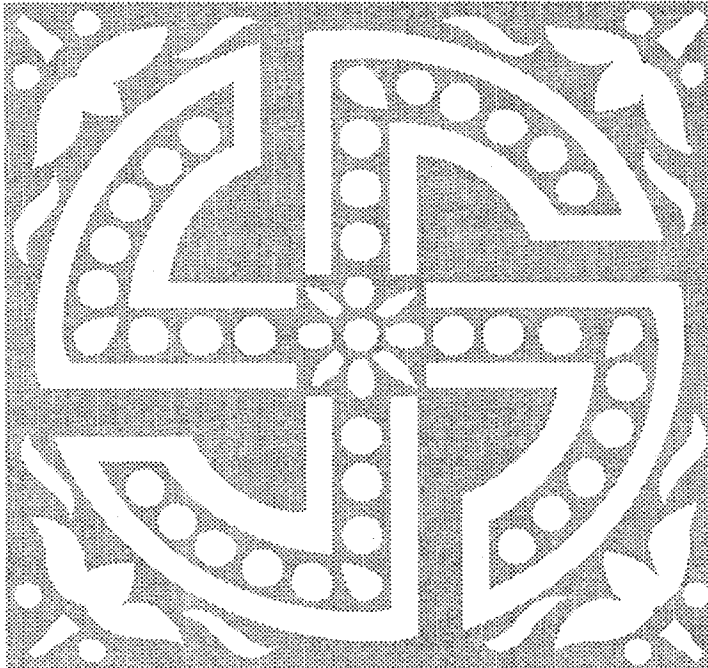
Śrī Bhuvanavijayaji Mahārāja

AJĀRĀ PĀRSHVANĀTHA TĪRTHA

AJĀRĀ (Taluka-UNĀ) (Dist. Junāgadha)

(Gujarat Rajya) Pin-362530.

Dt.15-12-2004

પં.બેચરદાસ-જીવરાજદોશીવિરચિત:

મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજીમહારાજગુણાનુવાદ: ।

। નમો નમ: શ્રીસન્મતિમહાવીરાય ભગવતે ।

। નમો નમ: શ્રીપ્રવર્તકકાન્તિવિજયમહામુનયે શાન્તિસાગરાય ।

। નમ: શ્રીપુણ્યવિજયાય પુણ્યપૂર્ણાય ।

અસ્મદીયસમગ્રપરિવારસમાદૃતાનાં ગુણગણસારઙ્ગાણાં [=°સમુદ્રાણાં] પૂર્ણીકૃતપદ્મસપ્તતિવર્ષાણાં
કલ્યાણમિત્રાણાં શ્રી પુણ્યવિજયમુનિમતલ્લિકાનાં ગુણસ્મરણરૂપાણિ કિયન્તિ સ્તુતિવચનાનિ ।

યન્નામસ્મરણાત્ સ્મર્તુ: પુણ્યં સ્યાદ્ વિજયોઽપિ ચ ।

પુણ્યેન વિજયોઽવશ્યમ્ ઇતિ યન્નામ સૂચકમ્ ॥૧॥

યોઽન્વભૂત્ પુણ્ય-વિજયૌ શુચિનિ મુનિજીવિતે ।

સોઽયં મુનીશ: પ્રત્યક્ષં પ્રભાતિ પુણ્યવિજય: ॥૨॥

મમ કલ્યાણમિત્રં સ સમતા-શમતાયુત: ।

જાતાનિ તસ્ય વર્ષાણિ પૂર્ણાનિ પદ્મસપ્તતિ: ॥૩॥

તેજસ્વિનોઽપિ સુશીતા: પ્રતાપિનોઽપિ શાન્તિદા: ।

જન્મતોઽપિ દ્વિશ્રુતિકા બહુશ્રુતા: પ્રભાસ્વરા: ॥૪॥

એતાનઘ મહાભાગાન્ શ્રુતપ્રભાકરાન્ મુનીન્ ।

સારઙ્ગશબ્દેનૈકેન સંસ્તોતું મમોપક્રમ: ॥૫॥

અત્ર નિમ્નોલ્લિખિતેષુ સર્વેષુ વાક્યેષુ 'વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્' ઇતિ સર્વત્ર ધ્રુવપદમ્-

ભવિકકુમુદવનસારઙ્ગમ્ [=ચન્દ્રમ્] વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્ ॥૧॥

કોવિદલોકસંઘસારઙ્ગમ્ [=સૂર્યમ્] વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્ ॥૨॥

સત્કૃત્યસરસીસારઙ્ગમ્ [=હંસમ્] વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્ ॥૩॥

અજ્ઞાનતરૂન્મૂલનસારઙ્ગમ્ [=હસ્તિનમ્] વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્ ॥૪॥

કુવિચારધૂલિહરણસારઙ્ગમ્ [=પવનમ્] વન્દે પુણ્યં મહામુનિમ્ ॥૫॥

-
૧. પં.બેચરદાસ જીવરાજ દોશીએ લખેલો આ ગુણાનુવાદનો પત્ર પૂ.આ.પ્ર.મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનાં સંસારી માસીના દીકરીનાં દીકરી સાધ્વીજીશ્રી ઓંકારશ્રીજી મહારાજનાં શિષ્યા સાધ્વીજીશ્રી યશોદાશ્રીજી મ. તથા જયંતપ્રભાશ્રીજી મ.ના સૌજન્યથી અમને પ્રાપ્ત થયો છે.

पं. बेचरदास-जीवराजदोशीविरचितः मुनिराजश्री पुण्यविजयजीमहाराजगुणानुवादः ।

दुराग्रहिदन्तिपराजयसारङ्गम् [=सिंहम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥६॥
 स्थिरताविजितमहासारङ्गम् [=पर्वतम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥७॥
 कषायज्वालाशमनसारङ्गम् [=मेघम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥८॥
 जैनागमसारङ्गवादकम् [=वीणाम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥९॥
 निर्लेपताभिभूतसारङ्गम् [=कम्बुम्-शङ्खम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१०॥
 सहिष्णुताधरीकृतसारङ्गम् [=पृथ्वीम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥११॥
 जिनशासनारामसारङ्गम् [=कुसुमम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१२॥
 अशान्तितमोनिरसनसारङ्गम् [=दीपम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१३॥
 दान्तेन्द्रियमनःसारङ्गम् [=अश्वम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१४॥
 दुरितमलावलीक्षालनसारङ्गम् [=जलम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१५॥
 शुचिजलगङ्गासारङ्गम् [=नदीम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१६॥
 जैनभवनसुभगसारङ्गम् [=दीपम्] वन्दे पुण्यं महामुनिम् ॥१७॥

इत्येवं विनयभक्तिश्रद्धापूर्वकं समुपदीकृतानि गुणगणस्तुतिवचनानि स्वीकरोतु श्री पुण्यविजयो महामुनिः कृपां विधाय शुभाशीर्वादयतु च ।

भवदीया नम्राः सेवका बेचरदास-अजवाली-ललिताप्रभृतिपरीवारजनाः ।

ता. २८।१०।७०। बुधवासरे ।

अर्धमागधी आगम साहित्य : एक विमर्श

- लेखक. प्रो. सागरमल जैन

भारतीय संस्कृति में अति प्राचीनकाल से ही दो समानान्तर धाराओं की उपस्थिति पाई जाती है- श्रमणधारा और वैदिकधारा। जैन धर्म और संस्कृति इसी श्रमणधारा का एक अंग है। जहाँ श्रमणधारा निवृत्तिपरक रही, वहाँ वैदिकधारा प्रवृत्तिपरक। जहाँ श्रमणधारा में संन्यास का प्रत्यय प्रमुख बना, वहाँ वैदिकधारा में गृहस्थजीवन। श्रमणधारा ने सांसारिक जीवन की दुःखमयता को अधिक अभिव्यक्ति दी और यह माना कि शरीर आत्मा का बन्धन है और संसार दुःखों का सागर, अतः उसने शरीर और संसार दोनों से ही मुक्ति को अपनी साधना का लक्ष्य माना। उसकी दृष्टि में जैविक एवं सामाजिक मूल्य गौण रहे और अनासक्ति, वैराग्य और आत्मानुभूति के रूप में मोक्ष या निर्वाण को ही सर्वोच्च मूल्य माना गया। इसके विपरीत वैदिकधारा ने सांसारिक जीवन को वरेण्य मानकर जैविक एवं सामाजिक मूल्यों अर्थात् जीवन के रक्षण एवं पोषण के प्रयत्नों के साथ-साथ पारस्परिक सहयोग या सामाजिकता को प्रधानता दी। फलतः वेदों में जैविक आवश्यकताओं की पूर्ति एवं पारस्परिक सहयोग हेतु प्रार्थनाओं के स्वर अधिक मुखर हुए हैं, यथा— हम सौ वर्ष जीयें, हमारी सन्तान बलिष्ठ हो, हमारी गायें अधिक दूध दें, वनस्पति एवं अन्न प्रचुर मात्रा में उत्पन्न हों, हममें परस्पर सहयोग हो आदि। ज्ञातव्य हैं कि वेदों में वैराग्य एवं मोक्ष की अवधारणा अनुपस्थित हैं, जबकि वह श्रमणधारा का केन्द्रीय तत्त्व है। इस प्रकार ये दोनों धारायें दो भिन्न जीवन-दृष्टियों को लेकर प्रवाहित हुई हैं। परिणामस्वरूप इनके साहित्य में भी इन्हीं भिन्न-भिन्न जीवन-दृष्टियों का प्रतिपादन पाया जाता है।

श्रमण परम्परा के साहित्य में संसार की दुःखमयता को प्रदर्शित कर त्याग और वैराग्यमय जीवन शैली का विकास किया गया, जबकि वैदिक साहित्य में ऐहिक जीवन को अधिक सुखी और समृद्ध बनाने हेतु प्रार्थनाओं की और सामाजिक-व्यवस्था (वर्ण-व्यवस्था) और भौतिक उपलब्धियों के हेतु विविध कर्मकाण्डों की सृजना हुई। प्रारम्भिक वैदिक साहित्य, जिसमें मुख्यतः वेद और ब्राह्मण ग्रन्थ समाहित हैं, में लौकिक जीवन को सुखी और समृद्ध बनाने वाली प्रार्थनाओं और कर्मकाण्डों का ही प्राधान्य है, इसके विपरीत श्रमण परम्परा के प्रारम्भिक साहित्य में संसार की दुःखमयता और क्षणभंगुरता को प्रदर्शित कर उससे वैराग्य और विमुक्ति को ही प्रधानता दी गई है। संक्षेप में श्रमण परम्परा का साहित्य वैराग्य प्रधान है।

श्रमणधारा और उसकी ध्यान और योग साधना की परम्परा के अस्तित्व के संकेत हमें मोएँजो-दरो और हड़प्पा की संस्कृति के काल से ही मिलने लगते हैं। यह माना जाता है कि हड़प्पा संस्कृति वैदिक संस्कृति से भी पूर्ववर्ती ही रही है। ऋग्वेद जैसे प्राचीनतम ग्रन्थ में भी ब्राह्मणों और वातरशना मुनियों के उल्लेख भी इसी तथ्य की पुष्टि करते हैं कि उस युग में श्रमणधारा का अस्तित्व था। जहाँ तक इस प्राचीन श्रमण परम्परा के साहित्य का प्रश्न है दुर्भाग्य से वह आज

१. पार्श्वनाथ विद्याश्रम-वाराणसी से प्रकाशित Aspects of Jainology Vol.7 से उद्धृत ॥

हमें उपलब्ध नहीं है, किन्तु वेदों में उस प्रकार की जीवन दृष्टि की उपस्थिति के संकेत यह अवश्य सूचित करते हैं कि उनका अपना कोई साहित्य भी रहा होगा, जो कालक्रम में लुप्त हो गया। आज आत्मसाधना प्रधान निवृत्तिमूलक श्रमणधारा के साहित्य का सबसे प्राचीन अंश यदि कहीं उपलब्ध है, तो वह औपनिषदिक साहित्य में है। प्राचीन उपनिषदों में न केवल वैदिक कर्म-काण्डों और भौतिकवादी जीवन-दृष्टि की आलोचना की गई है, अपितु आध्यात्मिक मूल्यों के अधिष्ठान आत्मतत्त्व की सर्वोपरिता भी प्रतिष्ठित की गयी है। आज यह सबसे बड़ी भ्रान्ति है कि हम उपनिषदों को वैदिकधारा के प्रतिनिधि ग्रन्थ मानते हैं, किन्तु उनमें वैदिक कर्मकाण्डों की स्पष्ट आलोचना के जो स्वर मुखरित हुए हैं और तप-त्याग प्रधान आध्यात्मिक मूल्यों की जो प्रतिष्ठा हुई है, वह स्पष्टतया इस तथ्य का प्रमाण है कि वे मूलतः श्रमण जीवन-दृष्टि के प्रस्तोता हैं।

यह सत्य है कि उपनिषदों में वैदिकधारा के भी कुछ संकेत उपलब्ध हैं किन्तु यह नहीं भूलना चाहिये कि उपनिषदों की मूलभूत जीवन दृष्टि वैदिक नहीं, श्रमण है। वे उस युग की रचना हैं, जब वैदिकों द्वारा श्रमण संस्कृति के जीवन मूल्यों को स्वीकृत किया जा रहा था। वे वैदिक संस्कृति और श्रमण संस्कृति के समन्वय की कहानी कहते हैं। ईशावास्योपनिषद् में समन्वय का यह प्रयत्न स्पष्ट रूप से परिलक्षित होता है। उसमें त्याग और भोग, प्रवृत्ति एवं निवृत्ति, कर्म और कर्म-संन्यास, व्यक्ति और समष्टि, अविद्या (भौतिक ज्ञान) और विद्या (आध्यात्मिक ज्ञान) के मध्य एक सुन्दर समन्वय स्थापित किया गया है।

उपनिषदों का पूर्ववर्ती एवं समसामयिक श्रमण परम्परा का जो अधिकांश साहित्य था, वह श्रमण परम्परा की अन्य धाराओं के जीवित न रह पाने या उनके बृहद् हिन्दू परम्परा में समाहित हो जाने के कारण या तो विलुप्त हो गया था या फिर दूसरी जीवित श्रमण परम्पराओं के द्वारा अथवा बृहद् हिन्दू परम्परा के द्वारा आत्मसात् कर लिया गया। किन्तु उसके अस्तित्व के संकेत एवं अवशेष आज भी औपनिषदिक साहित्य, पालित्रिपिटक और जैनागमों में सुरक्षित हैं। प्राचीन आरण्यकों, उपनिषदों, आचारांग (प्रथम श्रुतस्कन्ध), सूत्रकृतांग, उत्तराध्ययन, इसिभासियाइं, थेरगाथा, सुत्तनिपात और महाभारत में इन विलुप्त या समाहित श्रमण परम्पराओं के अनेक ऋषियों के उपदेश आज भी पाये जाते हैं। इसिभासियाइं, सूत्रकृतांग और उत्तराध्ययन में उल्लिखित याज्ञवल्क्य, नारद, असितदेवल, कपिल, पाराशर, आरुणि, उद्दालक, नमि, बाहुक, रामपुत्त आदि ऋषि वे ही हैं, जिनमें से अनेक के उपदेश एवं आख्यान उपनिषदों एवं महाभारत में भी सुरक्षित हैं। जैन परम्परा में ऋषिभाषित में इन्हें अर्हत् ऋषि एवं सूत्रकृतांग में सिद्धि को प्राप्त तपोधन महापुरुष कहा गया है और उन्हें अपनी पूर्व परम्परा से सम्बद्ध बताया गया है। पालित्रिपिटक के दीघनिकाय के सामञ्जसफलसुत्त में भी बुद्ध के समकालीन छह तीर्थंकरों—अजितकेशकम्बल, प्रकुधकात्यायन, पूर्णकश्यप, संजयवेल्लिठपुत्त, मंखलिगोशालक एवं निगंठनातपुत्त की मान्यताओं का निर्देश हुआ है, फिर चाहे उन्हें विकृत रूप में ही प्रस्तुत क्यों न किया गया हो। इसी प्रकार के थेरगाथा, सुत्तनिपात आदि के अनेक थेर (स्थविर) भी प्राचीन श्रमण परम्पराओं से सम्बन्धित रहे हैं। इस सबसे भारत में

श्रमणधारा के प्राचीनकाल में अस्तित्व की सूचना मिल जाती है। पद्मभूषण पं.दलसुखभाई मालवणिया ने पालित्रिपिटक में अजित, अरक और अरनेमि नामक तीर्थकरों के उल्लेख को भी खोज निकाला है। ज्ञातव्य है कि उसमें इन्हें “तित्थकरो कामेसु वीतरागो” कहा गया है- चाहे हम यह मानें या न मानें कि इनकी संगति जैन परम्परा के अजित, अरह और अरिष्टनेमि नामक तीर्थकरों से हो सकती है- किन्तु इतना तो मानना ही होगा कि या सभी उल्लेख श्रमणधारा के अतिप्राचीन अस्तित्व को ही सूचित करते हैं।

वैदिक साहित्य और जैनागम

वैदिक साहित्य में वेद प्राचीनतम है। वेदों के सन्दर्भ में भारतीय दर्शनों में दो प्रकार की मान्यताएँ उल्लिखित हैं। मीमांसकदर्शन के अनुसार वेद अपौरुषेय है अर्थात् किसी व्यक्ति विशेष द्वारा निर्मित नहीं है। उनके अनुसार वेद अनादि-निधन है, शाश्वत है, न तो उनका कोई रचयिता है और नहीं रचनाकाल। नैयायिकों की मान्यता इससे भिन्न है, वे वेद-वचनों को ईश्वर-सृष्ट मानते हैं। उनके अनुसार वेद अपौरुषेय नहीं, अपितु ईश्वरकृत हैं। ईश्वरकृत होते हुए भी ईश्वर के अनादि-निधन होने से वेद भी अनादि-निधन माने जा सकते हैं, किन्तु जब उन्हें ईश्वरसृष्ट मान लिया गया है, तो फिर अनादि कहना उचित नहीं है, क्योंकि ईश्वर की अपेक्षा से तो वे सादि ही होंगे।

जहाँ तक जैनागमों का प्रश्न है उन्हें अर्थ-रूप में अर्थात् कथ्य-विषय-वस्तु की अपेक्षा से तीर्थकरों के द्वारा उपदिष्ट माना जाता है। इस दृष्टि से वे अपौरुषेय नहीं हैं। वे अर्थ-रूप में तीर्थकरों द्वारा उपदिष्ट और शब्द-रूप में गणधरों द्वारा रचित माने जाते हैं, किन्तु यह बात भी केवल अंग आगमों के सन्दर्भ में है। अंगबाह्य आगम ग्रन्थ तो विभिन्न स्थविरों और पूर्वधर-आचार्यों की कृति माने ही जाते हैं। इस प्रकार जैन आगम पौरुषेय (पुरुषकृत) हैं और काल विशेष में निर्मित हैं।

किन्तु जैन आचार्यों ने एक अन्य अपेक्षा से विचार करते हुए अंग आगमों को शाश्वत भी कहा है। उनके इस कथन का आधार यह है कि तीर्थकरों की परम्परा तो अनादिकाल से चली आ रही है और अनन्तकाल तक चलेगी, कोई भी काल ऐसा नहीं, जिसमें तीर्थकर नहीं होते हैं। अतः इस दृष्टि से जैन आगम भी अनादि-अनन्त सिद्ध होते हैं। जैन मान्यता के अनुसार तीर्थकर भिन्न-भिन्न आत्माएँ होती हैं किन्तु उनके उपदेशों में समानता होती है और उनके समान उपदेशों के आधार पर रचित ग्रन्थ भी समान ही होते हैं। इसी अपेक्षा से नन्दीसूत्र में आगमों को अनादि-निधन भी कहा गया है। तीर्थकरों के कथन में चाहे शब्द-रूप में भिन्नता हो, किन्तु अर्थ-रूप में भिन्नता नहीं होती है। अतः अर्थ या कथ्य की दृष्टि से यह एकरूपता ही जैनागमों को प्रवाह की अपेक्षा से अनादि-अनन्त सिद्ध करती है। नन्दीसूत्र (सूत्र ५८) में कहा गया है कि “यह जो द्वादश-अंग या गणिपिटक है- वह ऐसा नहीं है कि यह कभी नहीं था, कभी नहीं

रहेगा और न कभी होगा। यह सदैव था, सदैव है और सदैव रहेगा। यह ध्रुव, नित्य, शाश्वत, अक्षय, अवस्थित और नित्य है।” इस प्रकार जैन चिन्तक एक ओर प्रत्येक तीर्थंकर के उपदेश के आधार पर उनके प्रमुख शिष्यों के द्वारा शब्द-रूप में आगमों की रचना होने की अवधारणा को स्वीकार करते हैं तो दूसरी ओर अर्थ या कथ्य की दृष्टि से समरूपता के आधार पर यह भी स्वीकार करते हैं कि अर्थ-रूप से जिन-वाणी सदैव थी और सदैव रहेगी। वह कभी भी नष्ट नहीं होती है। विचार की अपेक्षा से आगमों की शाश्वतता और नित्यता मान्य करते हुए भी जैन परम्परा उन्हें शब्द-रूप से सृष्ट और विच्छिन्न होने वाला भी मानती है। अनेकान्त की भाषा में कहें तो तीर्थंकर की अनवरत परम्परा की दृष्टि से आगम शाश्वत और नित्य है, जबकि तीर्थंकर विशेष की शासन की अपेक्षा से वे सृष्ट एवं अनित्य हैं।

वैदिक साहित्य में वेदों के पश्चात् क्रमशः ब्राह्मण-ग्रन्थों, आरण्यकों और उपनिषदों का क्रम आता है। इनमें ब्राह्मण ग्रन्थ मुख्यतः यज्ञ-याग सम्बन्धी कर्मकाण्डों का विवरण प्रस्तुत करते हैं। अतः उनकी शैली और विषय-वस्तु दोनों ही अर्धमागधी आगम साहित्य से भिन्न है। आरण्यकों के सम्बन्ध में अभी तक सम्यक् अध्ययन नहीं कर पाया हूँ अतः उनसे अर्धमागधी आगम साहित्य की तुलना कर पाना मेरे लिये सम्भव नहीं है। किन्तु आरण्यकों में वैराग्य, निवृत्ति एवं वानप्रस्थ जीवन के अनेक तथ्यों के उल्लेख होने से विशेष तुलनात्मक अध्ययन द्वारा उनमें और जैन आगमों में समरूपता को खोजा जा सकता है।

जहाँ तक उपनिषदों का प्रश्न है उपनिषदों के अनेक अंश आचारांग, इसिभासियाई आदि प्राचीन अर्धमागधी आगम साहित्य में भी यथावत् उपलब्ध होते हैं। याज्ञवल्क्य, नारद, कपिल, असितदेवल, अरुण, उद्दालक, पाराशर आदि अनेक औपनिषदिक ऋषियों के उल्लेख एवं उपदेश इसिभासियाई, आचारांग, सूत्रकृतांग एवं उत्तराध्ययन में उपलब्ध हैं। इसिभासियाई में याज्ञवल्क्य का उपदेश उसी रूप में वर्णित है, जैसा वह उपनिषदों में मिलता है। उत्तराध्ययन के अनेक आख्यान, उपदेश एवं कथाएँ मात्र नाम-भेद के साथ महाभारत में भी उपलब्ध है। प्रस्तुत प्रसंग में विस्तारभय से वह सब तुलनात्मक विवेचन प्रस्तुत करना सम्भव नहीं है। इनके तुलनात्मक अध्ययन हेतु इच्छुक पाठकों को इसिभासियाई की मेरी भूमिका एवं जैन, बौद्ध और गीता के आचार दर्शनों का तुलनात्मक अध्ययन खण्ड १ एवं २ देखने की अनुशंसा करके इस चर्चा को यहीं विराम देता हूँ।

पालित्रिपिटक और जैनागम

पालित्रिपिटक और जैनागम अपने उद्भव स्रोत की अपेक्षा से समकालिक कहे जा सकते हैं, क्योंकि पालित्रिपिटक के प्रवक्ता भगवान बुद्ध और जैनागमों के प्रवक्ता भगवान महावीर समकालिक ही हैं। इसलिए दोनों के प्रारम्भिक ग्रन्थों का रचनाकाल भी समसामयिक है। दूसरे जैन परम्परा और बौद्ध परम्परा दोनों ही भारतीय संस्कृति की श्रमणधारा के अंग हैं अतः दोनों की मूलभूत जीवन-दृष्टि एक ही है। इस तथ्य की पुष्टि जैनागमों और पालित्रिपिटक के तुलनात्मक अध्ययन

से हो जाती है। दोनों परम्पराओं में समान रूप से निवृत्तिपरक जीवन-दृष्टि को अपनाया गया है और सदाचार एवं नैतिकता की प्रस्थापना के प्रयत्न किये गये हैं, अतः विषय-वस्तु की दृष्टि से भी दोनों ही परम्पराओं के साहित्य में समानता है। उत्तराध्ययन, दशवैकालिक एवं कुछ प्रकीर्णकों की अनेक गाथाएँ, सुत्तनिपात, धम्मपद आदि में मिल जाती हैं। किन्तु जहाँ तक दोनों के दर्शन एवं आचार नियमों का प्रश्न है, वहाँ स्पष्ट अन्तर भी देखा जाता है। क्योंकि जहाँ भगवान बुद्ध आचार के क्षेत्र में मध्यममार्गीय थे, वहाँ महावीर तप, त्याग और तितिक्षा पर अधिक बल दे रहे थे। इस प्रकार आचार के क्षेत्र में दोनों की दृष्टियाँ भिन्न थीं। यद्यपि विचार के क्षेत्र में महावीर और बुद्ध दोनों ही एकान्तवाद के समालोचक थे, किन्तु जहाँ बुद्ध ने एकान्तवादों को केवल नकारा, वहाँ महावीर ने उन एकान्तवादों में समन्वय किया। अतः दर्शन के क्षेत्र में बुद्ध की दृष्टि नकारात्मक रही हैं, जबकि महावीर की सकारात्मक। इस प्रकार दर्शन और आचार के क्षेत्र में दोनों में भिन्नता थी, वह उनके साहित्य में भी अभिव्यक्त हुई है। फिर भी सामान्य पाठक की अपेक्षा से दोनों परम्परा के ग्रन्थों में क्षणिकवाद, अनात्मवाद आदि दार्शनिक प्रस्थानों को छोड़कर एकता ही अधिक परिलक्षित होती हैं।

आगमों का महत्त्व एवं प्रामाणिकता

प्रत्येक धर्म परम्परा में धर्म ग्रन्थ या शास्त्र का महत्त्वपूर्ण स्थान होता है, क्योंकि उस धर्म के दार्शनिक सिद्धान्त और आचार व्यवस्था दोनों के लिए “शास्त्र” ही एक मात्र प्रमाण होता है। हिन्दूधर्म में वेद का, बौद्धधर्म में त्रिपिटक का, पारसीधर्म में अवेस्ता का, ईसाईधर्म में बाइबिल का और इस्लाम में कुरान का, जो स्थान है, वही स्थान जैनधर्म में आगम साहित्य का है। फिर भी आगम साहित्य को न तो वेद के समान अपौरुषेय माना गया है और न बाइबिल या कुरान के समान किसी पैगम्बर के माध्यम से दिया गया ईश्वर का सन्देश ही, अपितु वह उन अर्हतों व ऋषियों की वाणी का संकलन है, जिन्होंने अपनी तपस्या और साधना द्वारा सत्य का प्रकाश प्राप्त किया था। जैनों के लिए आगम जिनवाणी है, आसवचन है, उनके धर्म-दर्शन और साधना का आधार है। यद्यपि वर्तमान में जैनधर्म का दिगम्बर सम्प्रदाय उपलब्ध अर्धमागधी आगमों को प्रमाणभूत नहीं मानता है, क्योंकि उसकी दृष्टि में इन आगमों में कुछ ऐसा प्रक्षिप्त अंश है, जो उनकी मान्यताओं के विपरीत है। मेरी दृष्टि में चाहे वर्तमान में उपलब्ध अर्धमागधी आगमों में कुछ प्रक्षिप्त अंश हो या उनमें कुछ परिवर्तन-परिवर्धन भी हुआ हो, फिर भी वे जैनधर्म के प्रामाणिक दस्तावेज हैं। उनमें अनेक ऐतिहासिक तथ्य उपलब्ध हैं। उनकी पूर्णतः अस्वीकृति का अर्थ अपनी प्रामाणिकता को ही नकारना है। श्वेताम्बर मान्य इन अर्धमागधी आगमों की सबसे बड़ी विशेषता यह है कि ये ई.पू.पाँचवीं शती से लेकर ईसा की पाँचवीं शती अर्थात् लगभग एक हजार वर्ष में जैन संघ के चढ़ाव-उतार की एक प्रामाणिक कहानी कह देते हैं।

अर्धमागधी आगमों का वर्गीकरण

वर्तमान जो आगम ग्रन्थ उपलब्ध हैं, उन्हें निम्न रूप में वर्गीकृत किया जाता है -

११ अंग : १.आयार (आचारांग), २.सूयगड (सूत्रकृतांग), ३.ठाण (स्थानांग), ४.समवाय (समवायांग), ५.वियाहपत्रति (व्याख्याप्रज्ञप्ति या भगवती), ६. नायाधम्मकहाओं (ज्ञात-धर्मकथाः), ७.उवासगदसाओं (उपासकदशाः), ८.अंतगडदासाओं (अन्तकृद्दशाः), ९.अनुत्तरोववाइदसाओ (अनुत्तरौपपातिकदशाः), १०.पण्हावागरणाइं (प्रश्नव्याकरणानि), ११.विवागसुयं (विपाकश्रुतम्), १२.दृष्टिवाद (दिदृठिवाय), जो विच्छिन्न हुआ है ।

१२ उपांग : १.उपवाइयं (औपपातिकं), २.रायपसेणइजं (राजप्रसेनजित्कं) अथवा रायपसेणियं (राजप्रश्नीयं), ३.जीवाजीवाभिगम, ४.पण्णवणा (प्रज्ञापना), ५.सूरपण्णति (सूर्यप्रज्ञप्ति), ६.जम्बुदीवपण्णति (जम्बुद्वीपप्रज्ञप्ति), ७.चंदपण्णति (चन्द्रप्रज्ञप्ति), ८-१२.निरयावलियासुयकखंध (निरयावलिकाश्रुतस्कन्ध), ८.निरयावलियाओ (निरयावलिकाः), ९.कप्पवाडिसियाओ (कल्पावतंसिकाः), १०.पुप्फियाओ (पुष्पिकाः), ११.पुप्फचूलाओ (पुष्पचूलाः), १२.वण्हिदसाओ (वृष्णिदशाः) ।

जहाँ तक उपर्युक्त अंग और उपांग ग्रन्थों का प्रश्न है । श्वेताम्बर परम्परा के सभी सम्प्रदाय इन्हें मान्य करते हैं । जबकि दिगम्बर सम्प्रदाय इन्हीं ग्यारह अंगसूत्रों को स्वीकार करते हुए भी यह मानता है कि ये अंगसूत्र वर्तमान में विलुप्त हो गये हैं । उपांगसूत्रों के सन्दर्भ में श्वेताम्बर परम्परा के सभी सम्प्रदायों में एक रूपता है, किन्तु दिगम्बर परम्परा में बारह उपांगों की न तो कोई मान्यता रही और न वे वर्तमान में इन ग्रन्थों के अस्तित्व को स्वीकार करते हैं । यद्यपि जम्बुद्वीपप्रज्ञप्ति, दीपसागरप्रज्ञप्ति आदि नामों से उनके यहाँ कुछ ग्रन्थ अवश्य पाये जाते हैं । साथ ही सूर्यप्रज्ञप्ति, चन्द्रप्रज्ञप्ति और जम्बुद्वीपप्रज्ञप्ति को भी उनके द्वारा दृष्टिवाद के परिकर्म विभाग के अन्तर्गत स्वीकार किया गया था ।

४. मूलसूत्र

सामान्यतया (१) उत्तराध्ययन, (२) दशवैकालिक, (३) आवश्यक और (४) पिण्डनिर्युक्ति—ये चार मूलसूत्र माने गये हैं । फिर भी मूलसूत्रों की संख्या और नामों के सन्दर्भ में श्वेताम्बर सम्प्रदायों में एकरूपता नहीं है । जहाँ तक उत्तराध्ययन और दशवैकालिक का प्रश्न है इन्हें सभी श्वेताम्बर सम्प्रदायों एवं आचार्यों ने एक मत से मूलसूत्र माना है । समयसुन्दर, भावप्रभसूरि तथा पाश्चात्य विद्वानों में प्रो.वेबर, प्रो.वूल्हर, प्रो.सारपेन्टियर, प्रो.विन्टरनिट्ज, प्रो.शूब्रिंग आदि ने एक स्वर से आवश्यक को मूलसूत्र माना है, किन्तु स्थानकवासी एवं तेरापन्थी सम्प्रदाय आवश्यक को मूलसूत्र के अन्तर्गत नहीं मानते हैं । ये दोनों सम्प्रदाय आवश्यक एवं पिण्डनिर्युक्ति के स्थान पर नन्दी और अनुयोगद्वार को मूलसूत्र मानते हैं । श्वेताम्बर मूर्तिपूजक परम्परा में कुछ आचार्यों ने पिण्डनिर्युक्ति के साथ-साथ ओघनिर्युक्ति को भी मूलसूत्र में माना है । इस प्रकार मूलसूत्रों के वर्गीकरण और उनके नामों में एक रूपता का अभाव है । दिगम्बर परम्परा में इन मूलसूत्रों में से दशवैकालिक, उत्तराध्ययन और आवश्यक मान्य रहे हैं ।

तत्त्वार्थ की दिगम्बर टीकाओं में, धवला में तथा अंगपण्णत्ति में इनका उल्लेख है। ज्ञातव्य है कि अंगपण्णत्ति में नन्दीसूत्र की भाँति ही आवश्यक के छह विभाग किये गये हैं। यापनीय परम्परा में भी न केवल आवश्यक, उत्तराध्ययन एवं दशवैकालिक मान्य रहे हैं, अपितु यापनीय आचार्य अपराजिय (नवीं शती) ने तो दशवैकालिक की टीका भी लिखी थी।

६. छेदसूत्र

छेदसूत्रों के अन्तर्गत वर्तमान में - १.आयारदशा (दशाश्रुतस्कन्ध), २.कप्प (कल्प), ३.व्यवहार (व्यवहार), ४.निशीह (निशीथ), ५.महानिशीह (महानिशीथ) और ६.जीयकप्प (जीतकल्प) ये छह ग्रन्थ माने जाते हैं। इनमें से महानिशीथ और जीतकल्प को श्वेताम्बरों की तेरापन्थी और स्थानकवासी सम्प्रदायें मान्य नहीं करती हैं। वे दोनों मात्र चार ही छेदसूत्र मानते हैं। जबकि श्वेताम्बर मूर्तिपूजक सम्प्रदाय उपर्युक्त ६ छेदसूत्रों को मानता है। जहाँ तक दिगम्बर और यापनीय परम्परा का प्रश्न है उनमें अंगबाह्य ग्रन्थों में कल्प, व्यवहार और निशीथ का उल्लेख मिलता है। यापनीय सम्प्रदाय के ग्रन्थों में न केवल इनका उल्लेख मिलता है, अपितु इनके अवतरण भी दिये गये हैं। आश्चर्य यह है कि वर्तमान में दिगम्बर परम्परा में प्रचलित मूलतः यापनीय परम्परा के प्रायश्चित्त सम्बन्धी ग्रन्थ “छेदपिण्डशास्त्र” में कल्प और व्यवहार के प्रमाण के साथ-साथ जीतकल्प का भी प्रमाण स्वीकार किया गया है। इस प्रकार दिगम्बर एवं यापनीय परम्पराओं में कल्प, व्यवहार, निशीथ और जीतकल्प की मान्यता रही है, यद्यपि वर्तमान में दिगम्बर आचार्य इन्हें मान्य नहीं करते हैं।

१० प्रकीर्णक

इसके अन्तर्गत निम्न दस ग्रन्थ माने जाते हैं-

१.चउसरण (चतुःशरण), २.आउरपच्चाक्खाण (आतुरप्रत्याख्यान), ३.भत्तपरित्रा (भक्तपरिज्ञा), ४.संथारय (संस्तारक), ५.तंडुलवेयालिय (तंडुलवैचारिक), ६.चंदवेज्जय (चन्द्रवेध्यक), ७.देविंदत्थय (देवेन्द्रस्तव), ८.गणिविज्जा (गणिविद्या), ९.महापच्चक्खाण (महाप्रत्याख्यान) और १०.वीरत्थव (वीरस्तव)।

श्वेताम्बर सम्प्रदायों में स्थानकवासी और तेरापन्थी इन प्रकीर्णकों को मान्य नहीं करते हैं। यद्यपि मेरी दृष्टि में इनमें उनकी परम्परा के विरुद्ध ऐसा कुछ भी नहीं है, जिससे इन्हें अमान्य किया जाये। इनमें से ९ प्रकीर्णकों का उल्लेख तो नन्दीसूत्र में मिल जाता है। अतः इन्हें अमान्य करने का कोई औचित्य नहीं है। हमने इसकी विस्तृत चर्चा आगम संस्थान, उदयपुर से प्रकाशित महापच्चक्खाण की भूमिका में की है। जहाँ तक दस प्रकीर्णकों के नाम आदि का प्रश्न है, श्वेताम्बर मूर्तिपूजक सम्प्रदाय के आचार्यों में भी किंचित् मतभेद पाया जाता है। लगभग ९ नामों में तो एक रूपता है किन्तु भत्तपरित्रा, मरणविधि और वीरस्तव ये तीन नाम ऐसे हैं जो भिन्न-भिन्न आचार्यों के वर्गीकरण में भिन्न-भिन्न रूप से आये हैं। किसी ने भक्तपरिज्ञा को छोड़कर मरणविधि का उल्लेख किया है तो किसी ने उसके स्थान पर वीरस्तव का उल्लेख किया है। मुनि श्री पुण्यविजयजी ने पङ्णयसुत्ताइं,

प्रथम भाग की भूमिका में प्रकीर्णक नाम से अभिहित लगभग निम्न २२ ग्रन्थों का उल्लेख किया है इनमें से अधिकांश महावीर विद्यालय से पङ्णयसुत्ताइं नाम से २ भागों में प्रकाशित हैं। अंगविद्या का प्रकाशन प्राकृत टेक्स्ट सोसाइटी की ओर से हुआ है। ये बाईस प्रकीर्णक निम्न हैं-

१.चतुःशरण, २.आतुरप्रत्याख्यान, ३.भक्तपरिज्ञा, ४.संस्तारक, ५.तंदुलवैचारिक, ६.चन्द्रवेध्यक, ७.देवेन्द्रस्तव, ८.गणिविज्ञा, ९.महाप्रत्याख्यान, १०.वीरस्तव, ११. ऋषिभाषित, १२.अजीवकल्प, १३.गच्छाचार, १४.मरणसमाधि, १५.तित्थोगालिय, १६.आराधनापताका, १७. द्वीपसागरप्रज्ञप्ति, १८.ज्योतिष्करण्डक, १९.अंगविद्या, २०.सिद्धप्राभृत, २१.सारावली और २२.जीवविभक्ति।

इसके अतिरिक्त एक ही नाम के अनेक प्रकीर्णक भी उपलब्ध होते हैं यथा- 'आउरपच्चखाण' के नाम से तीन ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। उनमें से एक तो दसवीं शती के आचार्य वीरभद्र की कृति है।

इनमें से नन्दी और पाक्षिकसूत्र के उत्कालिक सूत्रों के वर्ग में देवेन्द्रस्तव, तंदुलवैचारिक, चन्द्रवेध्यक, गणिविद्या, मरणविभक्ति, आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान ये सात नाम पाये जाते हैं और कालिकसूत्रों के वर्ग में ऋषिभाषित और द्वीपसागरप्रज्ञप्ति ये दो नाम पाये जाते हैं। इस प्रकार नन्दी एवं पाक्षिकसूत्र में नौ प्रकीर्णकों का उल्लेख मिलता है। ज्ञातव्य है कि श्वेताम्बर मूर्तिपूजक समाज के कुछ आचार्य जो ८४ आगम मानते हैं, वे प्रकीर्णकों की संख्या १० के स्थान पर ३० मानते हैं। इसमें पूर्वोक्त २२ नामों के अतिरिक्त निम्न ८ प्रकीर्णक और माने गये हैं--पिण्डविशुद्धि, पर्यन्तआराधना, योनिप्राभृत, अंगचूलिया, वंगचूलिया, वृद्धचतुःशरण, जम्बूपयन्ना और कल्पसूत्र।

जहाँ तक दिगम्बर परम्परा एवं यापनीय परम्परा की प्रश्न है, वह स्पष्टतः इन प्रकीर्णकों को मान्य नहीं करती हैं, फिर भी मूलाचार में आतुरप्रत्याख्यान और महाप्रत्याख्यान से अनेक गाथायें उसके संक्षिप्त प्रत्याख्यान और बृहत्-प्रत्याख्यान नामक अध्यायों में अवतरित की गई है। इसी प्रकार भगवतीआराधना में भी मरणविभक्ति, आराधनापताका आदि अनेक प्रकीर्णकों की गाथायें अवतरित हैं। ज्ञातव्य है कि इनमें अंगबाह्यों को प्रकीर्णक कहा गया है।

२.चूलिकासूत्र

चूलिकासूत्र के अन्तर्गत नन्दीसूत्र और अनुयोगद्वार ये दो ग्रन्थ माने जाते हैं। जैसा कि हम पूर्व में सूचित कर चुके हैं कि स्थानकवासी परम्परा इन्हें चूलिकासूत्र न कहकर मूलसूत्र में वर्गीकृत करती है। फिर भी इतना निश्चित है कि ये दोनों ग्रन्थ श्वेताम्बर परम्परा के सभी सम्प्रदायों को मान्य रहे हैं।

इस प्रकार हम देखते हैं कि ११ अंग, १२ उपांग, ४ मूल, ६ छेद, १० प्रकीर्णक, २ चूलिकासूत्र- ये ४५ आगम श्वेताम्बर मूर्तिपूजक परम्परा में मान्य है। स्थानकवासी व तेरापन्थी इसमें से १० प्रकीर्णक, जीतकल्प, महानिशीथ और पिण्डनिर्युक्ति- इन १३ ग्रन्थों को कम करके ३२ आगम मान्य करते हैं।

जो लोग चौरासी आगम मान्य करते हैं वे दस प्रकीर्णकों के स्थान पर पूर्वोक्त तीस प्रकीर्णक मानते हैं । इसके साथ दस निर्युक्तियों तथा यतिजीतकल्प, श्राद्धजीतकल्प, पाक्षिकसूत्र, क्षमापनासूत्र, वन्दित्तु, तिथि-प्रकरण, कवचप्रकरण, संसक्तनिर्युक्ति और विशेषावश्यकभाष्य को भी आगमों में सम्मिलित करते हैं ।

इस प्रकार वर्तमानकाल में अर्धमागधी आगम साहित्य को अंग, उपांग, प्रकीर्णक, छेद, मूल और चूलिकासूत्र के रूप में वर्गीकृत किया जाता है, किन्तु यह वर्गीकरण पर्याप्त परवर्ती है । १२ वीं शती से पूर्व के ग्रन्थों में इस प्रकार के वर्गीकरण का कहीं कोई उल्लेख नहीं मिलता है । वर्गीकरण की यह शैली सर्वप्रथम हमें आचार्य श्रीचन्द की 'सुखबोधासामाचारी' (ई.सन्.१९१२)

१. "नाणं पंचविहं पन्नतं तंजहा-आभिणिबोहियनाणं सुयनाणं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाणं.....। जइ सुयनाणस्स उद्देशो.....किं अंगपविट्ठस्स..... अंगबाहिरस्स..... आवस्सगस्स..... आवस्सगवइरित्तस्स..... कालियस्स..... उक्कालियस्स..... किं दसवेयालियस्स कप्पियाकप्पियस्स चुल्लकप्पसुयस्स महाकप्पसुयस्स पमायापमायस्स उववाइयस्स रायपसेणइयस्स जीवाभिगमस्स पन्नवणाए महापन्नवणाए नंदीए अणुओगदाराणं देविंदत्थयस्स तंदुलवेयालियस्स चंदावेज्झयस्स गणिविज्जाए पोरिसिंमंडलस्स मंडलपवेसस्स विज्जाचरणविणिच्छयस्स ज्ञाणविभत्तीए मरणविभत्तीए आयविसोहीए मरणविसोहीए संलेहणासुयस्स वीयरागसुयस्स विहारकप्पस्स चरणविहीए आउरपच्चक्खाणस्स महापच्चक्खाणस्स, सव्वेसिं पि एएसिं उद्देशो समुद्देशो अणुत्ताऽणुओगो पवत्तइ, जइ कालियस्स उद्देशो समुद्देशो अणुत्ताऽणुओगो पवत्तइ किं उत्तरज्झयणाणं दसाणं कप्पस्स ववहारस्स इसिभासियाणं निसीहस्स महानिसीहस्स जंबुदीवपन्नत्तीए चंदपन्नत्तीए सूरपन्नत्तीए दीवसागरपन्नत्तीए खुड्डियाविमाणपविभत्तीए महल्लियाविमाणपविभत्तीए अंगचूलियाए वग्गचूलियाए विवाहचूलियाए अरुणोववायस्स गरुलोववायस्स धरणोववायस्स वेसमणोववायस्स वेलंधरोववायस्स देविंदोववायस्स उट्ठाणसुयस्स समुट्ठाणसुयस्स नागपारियावलियाणं निरयावलियाणं कप्पियाणं कप्पवाडंसियाणं पुप्फियाणं पुप्फचूलियाणं वन्हिदसाणं आसीविसभावणाणं दिट्ठीविसभावणाणं चारणभावणाणं महासमणभावणाणं तेयगनिसग्गाणं?, सव्वेसिंपि एएसिं उद्देशो समुद्देशो अणुत्ताऽणुओगो पवत्तइ, जइ अंगपविट्ठस्स उद्देशो समुद्देशो अणुत्ताऽणुओगो पवत्तइ किं आयास्स सूयगडस्स ठाणस्स समवायस्स विवाहपन्नत्तीए नायाधम्मकहाणं उवासगदसाणं अंतगडदसाणं अणुत्तरोववाइयदसाणं पण्हावागरणाणं विवागसुयस्स दिट्ठिवायस्स?, सव्वेसिं पि एएसिं उद्देशो समुद्देशो अणुत्ताऽणुओगो पवत्तइ, इमं पुण पट्ठवणं पडुच्च इमस्स साहुस्स इमाए साहुणीए वा अमुगअंगस्स अमुगसुयखंधस्स वा उद्देसंन्दी अणुत्तानंदी वा पवत्तइ ॥ ॥ नंदी सम्मत्ता ॥

इयाणि उवंगा- आयारे उवाइयं उवंगं १ सूयगडे रायपसेणइयं २ ठाणे जीवाभिगमो ३ समवाए पन्नवणा ४ भगवईए सूरपन्नत्ती ५ नायाणं जंबुदीवपन्नत्ती ६ उवासगदसाणं चंदपन्नत्ती ७ तिहिं तिहिं आयंबिलेहिं एक्केकं उवंगं वच्चइ, नवरं तओ पन्नत्तीओ कालियाओ संघट्टं च कीरइ, सेसाण पंचणहमंगाणं मयंतरेण निरावलियासुयखंधो उवंगं, तत्थ पंच वग्गा निरयावलियाउ कप्पवाडंसियाउ पुप्फियाउ पुप्फचूलियाउ वण्हीदसाउ, नंदिं कट्ठित्तु निरयावलियासुयखंधं उद्दिसिय पढमो वग्गो उद्दिस्सइ, तत्थ दस अज्झयणा, एवं बीय-तइय-चउत्थवग्गेसु वि दस २ अज्झयणा, पंचमवग्गे बारस अज्झयणा, आइल्ला अंतिल्ला भणिऊण सव्ववग्गेसु नव २ काउस्सग्गा कीरंति, पंचसु वग्गेसु पंच दिणा ५, दो सुयखंधे २, सव्वे सत्त दिणा ७ ॥ निरयावलियासुयखंधो सम्मत्तो ॥ इयाणि पइन्नगा- नंदी अणुओगदाराइं देविंदत्थओ तंदुलवेयालियं चंदावेज्झयं आउरपच्चक्खाणं गणिविज्जा एवमाइया, जोगाणं मज्झे निव्वीयदिणे एक्कदिणेण उद्दिसंति समुद्दिसंति अणुत्तवंति य ॥ बाहिरजोगविही ॥" - सुखबोधासामाचारी ॥

में आंशिक रूप से उपलब्ध होती है। इसमें आगम साहित्य के अध्ययन का जो क्रम दिया गया है उससे केवल इतना ही प्रतिफलित होता है कि अंग, उपांग आदि की अवधारणा उस युग में बन चुकी थी। किन्तु वर्तमानकाल में जिस प्रकार से वर्गीकरण किया जाता है, वैसा वर्गीकरण उस समय तक भी पूर्ण रूप से निर्धारित नहीं हुआ था। उसमें मात्र अंग, उपांग, प्रकीर्णक इतने ही नाम मिलते हैं। विशेषता यह कि उसमें नन्दीसूत्र व अनुयोगद्वारसूत्र को भी प्रकीर्णकों में सम्मिलित किया गया है। सुखबोधासमाचारी का यह विवरण मुख्य रूप से तो आगम ग्रन्थों के अध्ययन-क्रम को ही सूचित करता है। इसमें मुनि जीवन सम्बन्धी आचार नियमों के प्रतिपादक आगम ग्रन्थों के अध्ययन को प्राथमिकता दी गयी है और सिद्धान्त ग्रन्थों का अध्ययन बौद्धिक परिपक्वता के पश्चात् हो ऐसी व्यवस्था की गई है।

इस दृष्टि से एक अन्य विवरण जिनप्रभ ने अपने ग्रन्थ विधिमार्गप्रपा में दिया है। इसमें वर्तमान में उल्लिखित आगमों के नाम तो मिल जाते हैं, किन्तु कौन आगम किस वर्ग का है यह उल्लेख नहीं है। मात्र प्रत्येक वर्ग के आगमों के नाम एक साथ आने के कारण यह विश्वास किया जा सकता है कि उस समय तक चाहे अंग, उपांग आदि का वर्तमान वर्गीकरण पूर्णतः स्थिर न हुआ हो, किन्तु जैसा पद्मभूषण पं.दलसुखभाई का कथन है कि कौन ग्रन्थ किसके साथ उल्लिखित होना चाहिए ऐसा एक क्रम बन गया था, क्योंकि उसमें 'अंग, उपांग, छेद, मूल, प्रकीर्णक एवं चूलिकासूत्रों के नाम एक ही साथ मिलते हैं'। विधिमार्गप्रपा में अंग, उपांग ग्रन्थों का पारस्परिक सम्बन्ध भी निश्चित किया गया था। मात्र यही नहीं एक मतान्तर का उल्लेख करते हुए उसमें यह भी बताया गया^१ है कि कुछ आचार्य चन्द्रप्रज्ञप्ति एवं सूर्यप्रज्ञप्ति को भगवती का उपांग मानते हैं। जिनप्रभ ने इस ग्रन्थ में सर्वप्रथम वाचनाविधि के प्रारम्भ में अंग, उपांग, प्रकीर्णक, छेद और मूल इन वर्गों का उल्लेख किया है। उन्होंने विधिमार्गप्रपा को ई.सन् १३०६ में पूर्ण किया था, अतः यह माना जा सकता है कि इसके आस-पास ही आगमों का वर्तमान वर्गीकरण प्रचलन में आया होगा।

आगमों के वर्गीकरण की प्राचीन शैली

अर्धमागधी आगम साहित्य के वर्गीकरण की प्राचीन शैली इससे भिन्न रही है। इस प्राचीन शैली का सर्वप्रथम निर्देश हमें नन्दीसूत्र एवं पाक्षिकसूत्र (ईस्वी सन् पाँचवी शती) में मिलता है। उस युग में आगमों को अंगप्रविष्ट व अंगबाह्य- इन भागों में विभक्त किया जाता था। अंगप्रविष्ट के अन्तर्गत आचारांग आदि १२ अंग ग्रन्थ आते थे। शेष ग्रन्थ अंगबाह्य कहे जाते थे। उसमें

१. “एवं कप्पतिप्पाइविहिपुरस्सरं साहू समाणियसयलजोगविही मूलगंथ-नंदि-अणुओगदार-उत्तरज्झयण-इसिभासिय-अंग-उपांग-पइन्नय-छेयगंथ-आगमे वाइज्जा”-विधिमार्गप्रपा ॥
२. “अण्णे पुण चंदपण्णत्तिं सूरपण्णत्तिं च भगवईउवंगे भणंति । तेसिं मएण उवासगदसाईण पंचण्हमंगाणंमुवंगं निरयावलियासुयक्कवंधो ।”

ओ.रा.जी.पण्णवणा.सू.जं.चं.नि.क.क.पुप्फ.वण्हिदसा । आयाराइउवंगा नायव्वा आणुपुव्वीए ॥-उवंगविही”-विधिमार्गप्रपा ॥

अंगबाह्यों की एक संज्ञा प्रकीर्णक भी थी । अंगप्रज्ञप्ति नामक दिगम्बर ग्रन्थ में भी अंगबाह्यों को प्रकीर्णक कहा गया है । अंगबाह्य को पुनः दो भागों में बाँटा जाता था-

१.आवश्यक और २.आवश्यक-व्यतिरिक्त । आवश्यक के अन्तर्गत सामायिक आदि छःग्रन्थ थे । ज्ञातव्य हैं कि वर्तमान वर्गीकरण में आवश्यक को एक ही ग्रन्थ माना जाता है और सामायिक आदि ६ आवश्यक अंगों को उसके एक-एक अध्याय रूप में जाता हैं, किन्तु प्राचीनकाल में इन्हें छह स्वतन्त्र ग्रन्थ माना जाता था । इसकी पुष्टि अंगपण्णत्ति आदि दिगम्बर ग्रन्थों से भी हो जाती हैं । उनमें भी सामायिक आदि को छह स्वतन्त्र ग्रन्थ माना गया है । यद्यपि उसमें कायोत्सर्ग एवं प्रत्याख्यान के स्थानपर वैनयिक एवं कृतिकर्म नाम मिलते हैं । आवश्यक-व्यतिरिक्त के भी दो भाग किये जाते थे- १.कालिक और २.उत्कालिक । जिनका स्वाध्याय विकाल को छोड़कर किया जाता था, वे कालिक कहलाते थे, जबकि उत्कालिक ग्रन्थों के अध्ययन या स्वाध्याय में काल एवं विकाल का विचार नहीं किया जाता था । नन्दीसूत्र एवं पाक्षिकसूत्र की आगमों के वर्गीकरण की यह सूची निम्नानुसार है-

श्रुत (आगम)

	(क) अंगप्रविष्ट	(ख) अंगबाह्य	
१.आचारांग			
२.सूत्रकृतांग	(क) आवश्यक	(ख) आवश्यकव्यतिरिक्त	
३.स्थानांग	१.सामायिक		
४.समवायांग	२.चतुर्विंशतिस्तव		
५.व्याख्याप्रज्ञप्ति	३.वन्दना		
६.ज्ञाताधर्मकथा	४.प्रतिक्रमण		
७.उपासकदशांग	५.कायोत्सर्ग		
८.अन्तकृत्तदशांग	६.प्रत्याख्यान		
९.अनुत्तरौपपातिकदशांग			
१०.प्रश्नव्याकरण			
११.विपाकसूत्र			
१२.दृष्टिवाद			
(क) कालिक		(ख) उत्कालिक	
१.उत्तराध्ययन	२.दशाश्रुतस्कन्ध	१.दशवैकालिक	२.कल्पिकाकल्पिक
३.कल्प	४.व्यवहार	३.चुल्लकल्पश्रुत	४.महाकल्पश्रुत
५.निशीथ	६.महानिशीथ	५.औपपातिक	६.राजप्रश्नीय

७. ऋषिभाषित	८. जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति	७. जीवाभिगम	८. प्रज्ञापना
९. द्वीपसागरप्रज्ञप्ति	१०. चन्द्रप्रज्ञप्ति	९. महाप्रज्ञापना	१०. प्रमादाप्रमाद
११. क्षुल्लिकाविमान- प्रविभक्ति	१२. महल्लिकाविमान- प्रविभक्ति	११. नन्दी	१२. अनुयोगद्वार
१३. अंगचूलिका	१४. वगचूलिका	१३. देवेन्द्रस्तव	१४. तन्दुलवैचारिक
१५. विवाहचूलिका	१६. अरुणोपपात	१५. चन्द्रवेध्यक	१६. सूर्यप्रज्ञप्ति
१७. वरुणोपपात	१८. गरुडोपपात	१७. पौरुषीमंडल	१८. मण्डलप्रवेश
१९. धरुणोपपात	२०. वैश्रमणोपपात	१९. विद्याचरणविनिश्चय	२०. गणिविद्या
२१. वेलन्धरोपपात	२२. देवेन्द्रोपपात	२१. ध्यानविभक्ति	२२. मरणविभक्ति
२३. उत्थानश्रुत	२४. समुत्थानश्रुत	२३. आत्मविशोधि	२४. वीतरागश्रुत
२५. नागपरिज्ञापनिका	२६. निरयावलिका	२५. संलेखणाश्रुत	२६. विहारकल्प
२७. कल्पिका	२८. कल्पावतंसिका	२७. चरणविधि	२८. आतुप्रत्याख्यान
२९. पुष्पिता	३०. पुष्पचूलिका	२९. महाप्रत्याख्यान	
३१. वृष्णिदशा			

इस प्रकार नन्दीसूत्र में १२ अंग, ६ आवश्यक, ३१ कालिक एवं २९ उत्कालिक सहित ७८ आगमों का उल्लेख मिलता है। ज्ञातव्य है कि आज इनमें से अनेक ग्रन्थ अनुपलब्ध हैं। यापनीय और दिगम्बर परम्परा में आगमों का वर्गीकरण :

यापनीय और दिगम्बर परम्पराओं में जैन आगम साहित्य के वर्गीकरण की जो शैली मान्य रही है, वह भी बहुत कुछ नन्दीसूत्र की शैली के ही अनुरूप है। उन्होंने उसे उमास्वाति के तत्त्वार्थसूत्र से ग्रहण किया है। उसमें आगमों को अंग और अंगबाह्य ऐसे दो वर्गों में विभाजित किया गया है। इनमें अंगों की बारह संख्या का स्पष्ट उल्लेख तो मिलता है, किन्तु अंगबाह्य की संख्या का स्पष्ट निर्देश नहीं है। मात्र यह कहा गया है अंगबाह्य अनेक प्रकार के हैं। किन्तु अपने तत्त्वार्थभाष्य (१/२०) में आचार्य उमास्वाति ने अंग-बाह्य के अन्तर्गत सर्वप्रथम सामायिक आदि छह आवश्यकों का उल्लेख किया है उसके बाद दशवैकालिक, उत्तराध्ययन, दशा, कल्प, व्यवहार, निशीथ और ऋषिभाषित के नाम देकर अन्त में आदि शब्द से अन्य ग्रन्थों का ग्रहण किया है। किन्तु अंगबाह्य में स्पष्ट नाम तो उन्होंने केवल बारह ही दिये हैं। इसमें कल्प-व्यवहार का एकीकरण किया गया है। एक अन्य सूचना से यह भी ज्ञात होता है कि तत्त्वार्थभाष्य में उपांग संज्ञा का निर्देश है। हो सकता है कि पहले १२ अंगों के समान यही १२ उपांग माने जाते हों। तत्त्वार्थसूत्र के टीकाकार पूज्यपाद, अकलंक, विद्यानन्दी आदि दिगम्बर आचार्यों ने अंगबाह्य में न केवल उत्तराध्ययन, दशवैकालिक आदि ग्रन्थों का उल्लेख किया है, अपितु कालिक एवं उत्कालिक ऐसे वर्गों का भी नाम निर्देश (१/२०) किया है। हरिवंशपुराण एवं धवलाटीका में आगमों का जो वर्गीकरण उपलब्ध

होता है उसमें १२ अंगों एवं १४ अंगबाह्यों का उल्लेख है। उसमें भी अंगबाह्यों में सर्वप्रथम छह आवश्यकों का उल्लेख है, तत्पश्चात् दशवैकालिक, उत्तराध्ययन, कल्प-व्यवहार, कप्पाकप्पीय, महाकप्पीय, पुण्डरीक, महापुण्डरीक व निशीथ का उल्लेख हैं। इस प्रकार धवला में १२ अंग और १४ अंगबाह्यों की गणना की गयी। इसमें भी कल्प और व्यवहार को एक ही ग्रन्थ माना गया है। ज्ञातव्य है कि तत्त्वार्थभाष्य की अपेक्षा इसमें कप्पाकप्पीय (कल्पिकाकल्पिक), महाकप्पीय (महाकल्प), पुण्डरीक और महापुण्डरीक- ये चार नाम अधिक हैं। किन्तु भाष्य में उल्लिखित दशा और ऋषिभाषित को छोड़ दिया गया है। इसमें जो चार नाम अधिक हैं- उनमें कप्पाकप्पीय और महाकप्पीय का उल्लेख नन्दीसूत्र में भी है, मात्र पुण्डरीक और महापुण्डरीक ये दो नाम विशेष हैं।

दिगम्बर परम्परा में आचार्य शुभचन्द्र कृत अंगप्रज्ञप्ति (अंगपण्णत्ति) नामक एक ग्रन्थ मिलता है। यह ग्रन्थ धवलाटीका के पश्चात् का प्रतीत होता है। इसमें धवलाटीका में वर्णित १२ अंगप्रविष्ट व १४ अंगबाह्य ग्रन्थों की विषय-वस्तु का विवरण दिया गया है। यद्यपि इसमें अंगबाह्य ग्रन्थों की विषय-वस्तु का विवरण संक्षिप्त ही है। इस ग्रन्थ में और दिगम्बर परम्परा के अन्य ग्रन्थों में अंग बाह्यों को प्रकीर्णक भी कहा गया है (३.१०)। इसमें कहा गया है कि सामायिक प्रमुख १४ प्रकीर्णक अंगबाह्य हैं। इसमें दिये गये विषय-वस्तु के विवरण से लगता है कि यह विवरण मात्र अनुश्रुति के आधार पर लिखा गया है, मूल ग्रन्थों को लेखक ने नहीं देखा है, इसमें भी पुण्डरीक और महापुण्डरीक का उल्लेख है। इन दोनों ग्रन्थों का उल्लेख श्वेताम्बर परम्परा में मुझे कहीं नहीं मिला। यद्यपि श्वेताम्बर परम्परा के सूत्रकृतांग में एक अध्ययन का नाम पुण्डरीक अवश्य मिलता है। प्रकीर्णकों में एक सारावली प्रकीर्णक है। इसमें पुण्डरीक महातीर्थ (शत्रुंजय) की महत्ता का विस्तृत विवरण है। सम्भव है कि पुण्डरीक सारावली प्रकीर्णक का ही यह दूसरा नाम हो। फिर भी स्पष्ट प्रमाण के अभाव में इस सम्बन्ध में अधिक कुछ कहना उचित नहीं होगा।

इस प्रकार हम देखते हैं कि प्रथम शती से लेकर दसवीं शती तक आगमों को नन्दीसूत्र की शैली में अंग और अंगबाह्य- पुनः अंग बाह्यों को आवश्यक और आवश्यक-व्यतिरिक्त ऐसे दो विभागों में बाँटा जाता था। आवश्यक-व्यतिरिक्त में भी कालिक और उत्कालिक ऐसे दो विभाग सर्वमान्य थे। लगभग ग्यारहवीं-बारहवीं शती के बाद से अंग, उपांग, प्रकीर्णक, छेद, मूल और चूलिकासूत्र यह वर्तमान वर्गीकरण अस्तित्व में आया है। यहाँ यह ज्ञातव्य है कि श्वेताम्बर एवं दिगम्बर दोनों परम्पराओं में सभी अंगबाह्य आगमों के लिए प्रकीर्णक (पङ्णय) नाम भी प्रचलित रहा है।

अर्धमागधी आगम साहित्य की प्राचीनता एवं उनका रचनाकाल :

भारत जैसे विशाल देश में अतिप्राचीनकाल से ही अनेक बोलियों का अस्तित्व रहा है, किन्तु साहित्यिक दृष्टि से भारत में तीन प्राचीन भाषाएँ प्रचलित रही हैं- संस्कृत, प्राकृत और पालि। इनमें संस्कृत के दो रूप पाये जाते हैं- छान्दस और साहित्यिक संस्कृत। वेद छान्दस संस्कृत में है, जो पालि और प्राकृत के निकट है। उपनिषदों की भाषा छान्दस की अपेक्षा साहित्यिक संस्कृत

के अधिक निकट है। प्राकृत भाषा में निबद्ध जो साहित्य उपलब्ध है, उसमें अर्धमागधी आगम साहित्य प्राचीनतम है। यहाँ तक कि आचारांग का प्रथम श्रुतस्कन्ध और ऋषिभाषित तो अशोककालीन प्राकृत अभिलेखों से भी प्राचीन है। ये दोनों ग्रन्थ लगभग ई.पू.पाँचवीं-चौथी शताब्दी की रचनाएँ हैं। आचारांग की सूत्रात्मक औपनिषदिक शैली उसे उपनिषदों का निकटवर्ती और स्वयं भगवान महावीर की वाणी सिद्ध करती है। भाव, भाषा और शैली तीनों के आधार पर यह सम्पूर्ण पालि और प्राकृत साहित्य में प्राचीनतम है। आत्मा के स्वरूप एवं अस्तित्व सम्बन्धी इसके विवरण औपनिषदिक विवरणों के अनुरूप हैं। इसमें प्रतिपादित महावीर का जीवनवृत्त भी अलौकिकता और अतिशयता रहित है। ऐसा प्रतीत होता है कि यह विवरण भी उसी व्यक्ति द्वारा कहा गया है, जिसने स्वयं उनकी जीवनचर्या को निकटता से देखा और जाना होगा। अर्धमागधी आगम साहित्य में ही सूत्रकृतांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध के छठे अध्याय, आचारांगचूला और कल्पसूत्र में भी महावीर की जीवनचर्या का उल्लेख है, किन्तु वे भी अपेक्षाकृत रूप में आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध की अपेक्षा परवर्ती हैं, क्योंकि उनमें क्रमशः अलौकिकता, अतिशयता और अतिरंजना का प्रवेश होता गया है। इसी प्रकार ऋषिभाषित की साम्प्रदायिक अभिनिवेश से रहित उदारदृष्टि तथा भाव और भाषागत अनेक तथ्य उसे आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध को छोड़कर सम्पूर्ण प्राकृत एवं पालिसाहित्य में प्राचीनतम सिद्ध करते हैं। पालिसाहित्य में प्राचीनतम ग्रन्थ सुत्तनिपात माना जाता है, किन्तु अनेक तथ्यों के आधार पर यह सिद्ध हो चुका है कि ऋषिभाषित, सुत्तनिपात से भी प्राचीन है। अर्धमागधी आगमों की प्रथम वाचना स्थूलिभद्र के समय अर्थात् ईसा पूर्व तीसरी शती में हुई थी, अतः इतना निश्चित है कि उस समय तक अर्धमागधी आगम साहित्य अस्तित्व में आ चुका था। इस प्रकार अर्धमागधी आगम साहित्य के कुछ ग्रन्थों के रचनाकाल की उत्तर सीमा ई.पू.पाँचवीं-चौथी शताब्दी सिद्ध होती है, जो कि इस साहित्य की प्राचीनता को प्रमाणित करती है।

फिर भी हमें यह स्मरण रखना होगा कि सम्पूर्ण अर्धमागधी आगम साहित्य न तो एक व्यक्ति की रचना है और न एक काल की। यह सत्य है कि इस साहित्य को अन्तिम रूप वीरनिर्वाण सम्वत् ९८० में वल्लभी में सम्पन्न हुई वाचना में प्राप्त हुआ। किन्तु इस आधार पर हमारे कुछ विद्वान मित्र यह गलत निष्कर्ष निकाल लेते हैं कि अर्धमागधी आगम साहित्य ईस्वी सन् की पाँचवी शताब्दी की रचना है। यदि अर्धमागधी आगम ईसा की पाँचवी शती की रचना है, तो वल्लभी की इस अन्तिम वाचना के पूर्व भी वल्लभी, मथुरा, खण्डगिरि और पाटलीपुत्र में जो वाचनायें हुई थीं उनमें संकलित साहित्य कौन सा था? उन्हें यह स्मरण रखना चाहिए कि वल्लभी में आगमों को संकलित, सुव्यवस्थित और सम्पादित करके लिपिबद्ध (पुस्तकारुद्ध) किया गया था, अतः यह किसी भी स्थिति में उनका रचना काल नहीं माना जा सकता है। संकलन और सम्पादन का अर्थ रचना नहीं है। पुनः आगमों में विषय-वस्तु भाषा और शैली की जो विविधता और भिन्नता परिलक्षित होती है, वह स्पष्टतया इस तथ्य की प्रमाण है कि संकलन और सम्पादन के समय उनकी मौलिकता को यथावत् रखने का प्रयत्न किया गया है, अन्यथा आज उनका प्राचीन स्वरूप समाप्त

ही हो जाता और आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध की भाषा और शैली भी परिवर्तित हो जाती तथा उसके उपधानश्रुत नामक नवें अध्ययन में वर्णित महावीर का जीवनवृत्त अलौकिकता एवं अतिशयों से युक्त बन जाता। यद्यपि यह सत्य है कि आगमों की विषय-वस्तु में कुछ प्रक्षिप्त अंश है, किन्तु प्रथम तो ऐसे प्रक्षेप बहुत ही कम हैं और दूसरे उन्हें स्पष्ट रूप से पहचाना भी जा सकता है। अतः इस आधार पर सम्पूर्ण अर्धमागधी आगम साहित्य को परवर्ती मान लेना सबसे बड़ी भ्रान्ति होगी।

अर्धमागधी आगम साहित्य पर कभी-कभी महाराष्ट्री प्राकृत के प्रभाव को देखकर भी उसकी प्राचीनता पर संदेह किया जाता है। किन्तु प्राचीन हस्तप्रतों के आधार पर पाठों के तुलनात्मक अध्ययन से यह स्पष्ट हो जाता है कि अनेक प्राचीन हस्तप्रतों में आज भी उनका 'त' श्रुतिप्रधान अर्धमागधी स्वरूप सुरक्षित है। आचारांग के प्रकाशित संस्करणों के अध्ययन से भी यह स्पष्ट हो जाता है कि परवर्तीकाल में उसमें कितने पाठान्तर हो गये हैं। इस साहित्य पर जो महाराष्ट्री प्रभाव आ गया है वह लिपिकारों और टीकाकारों की अपनी भाषा के प्रभाव के कारण है। उदाहरण के रूप में सूत्रकृतांग का 'रामपुत्ते' पाठ चूर्णि में 'रामउत्ते' और शीलांक की टीका में 'रामगुत्ते' हो गया। अतः अर्धमागधी आगमों में, महाराष्ट्री प्राकृत के प्रभाव को देखकर उनकी प्राचीनता पर संदेह नहीं करना चाहिये। अपितु उन ग्रन्थों की विभिन्न प्रतों एवं निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि और टीकाओं के आधार पर पाठों के प्राचीन स्वरूपों को सुरक्षित रखने का प्रयत्न करना चाहिये। वस्तुतः अर्धमागधी आगम साहित्य में विभिन्न काल की सामग्री सुरक्षित है। इसकी उत्तर सीमा ई.पू. पाँचवी-चौथी शताब्दी और निम्न सीमा ई.सन् की पाँचवी शताब्दी है। वस्तुतः अर्धमागधी आगम साहित्य के विभिन्न ग्रन्थों का या उनके किसी अंश विशेष का काल निर्धारित करते समय उनमें उपलब्ध सांस्कृतिक सामग्री, दार्शनिक चिन्तन की स्पष्टता एवं गहनता तथा भाषा-शैली आदि सभी पक्षों पर प्रामाणिकता के साथ विचार करना चाहिए। इस दृष्टि से अध्ययन करने पर ही यह स्पष्ट बोध हो सकेगा कि अर्धमागधी आगम साहित्य का कौन सा ग्रन्थ अथवा उसका कौन सा अंश विशेष किस काल की रचना है।

अर्धमागधी आगमों की विषय-वस्तु सम्बन्धी निर्देश श्वेताम्बर परम्परा में हमें स्थानांग, समवायांग, नन्दीसूत्र, नन्दीचूर्णि एवं तत्त्वार्थभाष्य में तथा दिगम्बर परम्परा में तत्त्वार्थ की टीकाओं के साथ-साथ धवला और जयधवला में मिलते हैं। तत्त्वार्थसूत्र की दिगम्बर परम्परा की टीकाओं और धवलादि में उनकी विषय-वस्तु सम्बन्धी निर्देश मात्र अनुश्रुतिपरक हैं, वे ग्रन्थों के वास्तविक अध्ययन पर आधारित नहीं हैं। उनमें दिया गया विवरण तत्त्वार्थभाष्य एवं परम्परा से प्राप्त सूचनाओं पर आधारित है। जबकि श्वेताम्बर परम्परा में स्थानांग, समवायांग, नन्दी आदि अर्धमागधी आगमों और उनकी व्याख्याओं एवं टीकाओं में उनकी विषय-वस्तु का जो विवरण है वह उन ग्रन्थों के अवलोकन पर आधारित है क्योंकि प्रथम तो इस परम्परा में आगमों के अध्ययन-अध्यापन की परम्परा आज तक जीवित चली आ रही है। दूसरे आगम ग्रन्थों की विषय-वस्तु में कालक्रम में क्या परिवर्तन हुआ है, इसकी सूचना श्वेताम्बर

परम्परा के उपर्युक्त आगम ग्रन्थों से ही प्राप्त हो जाती है। इनके अध्ययन से यह भी स्पष्ट हो जाता है कि किस काल में किस आगम ग्रन्थ में कौन सी सामग्री जुड़ी और अलग हुई है। आचारांग में आचारचूला और निशीथ के जुड़ने और पुनः निशीथ के अलग होने की घटना, समवायांग और स्थानांग में समय-समय पर हुए प्रक्षेप, ज्ञाताधर्मकथा के द्वितीय वर्ग में जुड़े हुए अध्याय, प्रश्नव्याकरण की विषय-वस्तु में हुआ सम्पूर्ण परिवर्तन, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिक एवं विपाक के अध्ययनों में हुए आंशिक परिवर्तन—इन सबकी प्रामाणिक जानकारी हमें उन विवरणों का तुलनात्मक एवं समीक्षात्मक अध्ययन करने से मिल जाती है। इनमें प्रश्नव्याकरण की विषय-वस्तु का परिवर्तन ही ऐसा है, जिसके वर्तमान स्वरूप की सूचना केवल नन्दीचूर्णि (ईस्वी सन् सातवीं शती) में मिलती है। वर्तमान प्रश्नव्याकरण लगभग ईस्वी सन् की पाँचवी-छठी शताब्दी में अस्तित्व में आया है। इस प्रकार अर्धमागधी आगम साहित्य लगभग एक सहस्र वर्ष की सुदीर्घ अवधि में किस प्रकार निर्मित, परिवर्धित, परिवर्तित एवं सम्पादित होता रहा है इसकी सूचना भी स्वयं अर्धमागधी आगम साहित्य और उसकी टीकाओं से मिल जाती है।

वस्तुतः अर्धमागधी आगम विशेष या उसके अंश विशेष के रचनाकाल का निर्धारण एक जटिल समस्या है, इस सम्बन्ध में विषय-वस्तु सम्बन्धी विवरण, विचारों का विकासक्रम, भाषा-शैली आदि अनेक दृष्टियों से निर्णय करना होता है। उदाहरण के रूप में स्थानांग में सात निह्नवों और नौ गणों का उल्लेख मिलता है जो कि वीरनिर्वाण सं.५८४ तक अस्तित्व में आ चुके थे। किन्तु उसमें बोटिकों एवं उन परवर्ती गणों, कुलों और शाखाओं के उल्लेख नहीं है, जो वीरनिर्वाण सं.६०९ अथवा उसके बाद अस्तित्व में आये, अतः विषय-वस्तु की दृष्टि से स्थानांग के रचनाकाल की अन्तिम सीमा वीरनिर्वाण सम्वत् ६०९ के पूर्व अर्थात् ईस्वी सन् की प्रथम शताब्दी का उत्तरार्ध या द्वितीय शताब्दी का पूर्वार्ध सिद्ध होती है। इसी प्रकार आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध की विषय-वस्तु एवं भाषा-शैली आचारांग के रचनाकाल को अर्धमागधी आगम साहित्य में सबसे प्राचीन सिद्ध करती है। अर्धमागधी आगम के काल-निर्धारण में इन सभी पक्षों पर विचार अपेक्षित है।

इस प्रकार न तो हमारे कुछ दिगम्बर विद्वानों की यह दृष्टि समुचित है कि अर्धमागधी आगम देवर्द्धिगणि की वाचना के समय अर्थात् ईसा की पाँचवीं शताब्दी में अस्तित्व में आये और न कुछ श्वेताम्बर आचार्यों का यह कहना ही समुचित है कि सभी अंग आगम अपने वर्तमान स्वरूप में गणधरों की रचना है और उनमें किसी भी प्रकार का परिवर्तन, परिवर्धन, प्रक्षेप या विलोप नहीं हुआ है। किन्तु इतना निश्चित है कि कुछ प्रक्षेपों को छोड़कर अर्धमागधी आगम साहित्य शौरसेनी आगम साहित्य से प्राचीन है। शौरसेनी आगम साहित्य का प्राचीनतम ग्रन्थ कसायपाहुडसुत्त भी ईस्वी सन् की तीसरी-चौथी शताब्दी से प्राचीन नहीं है। उसके पश्चात् षट्खण्डागम, मूलाचार, भगवतीआराधना, तिलोयपण्णत्ति, पिण्डछेदशास्त्र, आवश्यक (प्रतिकमणसूत्र) आदि का क्रम आता है, किन्तु ये सभी ग्रन्थ पाँचवी शती के पश्चात् के हैं। दिगम्बर आवश्यक (प्रतिक्रमण) एवं पिण्डछेदशास्त्र का आधार भी क्रमशः श्वेताम्बर मान्य आवश्यक और कल्प, व्यवहार, निशीथ आदि छेदसूत्र ही

रहे हैं। उनके प्रतिक्रमण सूत्र में भी वर्तमान सूत्रकृतांग के तेईस एवं ज्ञाताधर्मकथा के उन्नीस अध्ययनों का विवरण है तथा पिण्डछेदशास्त्र में जीतकल्प के आधार पर प्रायश्चित्त देने का निर्देश है ये यही सिद्ध करते हैं कि प्राकृत आगम साहित्य में अर्धमागधी आगम ही प्राचीनतम है, चाहे उनकी अन्तिम वाचना पाँचवीं शती के उत्तरार्ध (ई.सन् ४५३) में ही सम्पन्न क्यों न हुई हो ?

इस प्रकार जहाँ तक आगमों के रचनाकाल का प्रश्न है उसे ई.पू.पाँचवीं शताब्दी से ईसा की पाँचवीं शताब्दी तक लगभग एक हजार की सुदीर्घ अवधि में व्यापक माना जा सकता है, क्योंकि उपलब्ध आगमों में सभी एक काल की रचना नहीं है। आगमों के सन्दर्भ में और विशेष रूप से आगमों के सम्बन्ध में परम्परागत मान्यता तो यही है कि वे गणधरों द्वारा रचित होने के कारण ई.पू.पाँचवीं शताब्दी की रचना है।

किन्तु दूसरी ओर कुछ विद्वान उन्हे वल्लभी में संकलित एवं सम्पादित किये जाने के कारण ईसा की पाँचवीं शती की रचना मान लेते हैं। मेरी दृष्टि में ये दोनों ही मत समीचीन नहीं हैं। देवर्धि के संकलन, सम्पादन एवं ताडपत्रों पर लेखन काल को उनका रचना काल नहीं माना जा सकता। अंग आगम तो प्राचीन ही है। ईसा पूर्व चौथी शती में पाटलीपुत्र की वाचना में जिन द्वादश अंगों की वाचना हुई थी, वे निश्चित रूप से उसके पूर्व ही बने होंगे। यह सत्य है कि आगमों में देवर्धि की वाचना के समय अथवा उसके बाद भी कुछ प्रक्षेप हुए हों, किन्तु उन प्रक्षेपों के आधार पर सभी अंग आगमों का रचनाकाल ई.सन् की पाँचवीं शताब्दी नहीं माना जा सकता। डॉ.हर्मन याकोबी ने यह निश्चित किया है कि आगमों का प्राचीन अंश ई.पू.चौथी शताब्दी के उत्तरार्द्ध से लेकर ई.पू. तीसरी शतीब्दी के पूर्वार्द्ध के बीच का है। न केवल अंग आगम अपितु दशाश्रुतरकन्ध, बृहत्कल्प और व्यवहार भी, जिन्हें आचार्य भद्रबाहु की रचना माना जाता है याकोबी और शुब्रिंग के अनुसार ई.पू.चतुर्थ शती के उत्तरार्द्ध से ई.पू. तीसरी शती के पूर्वार्द्ध में निर्मित हैं। आचारांग का प्रथम श्रुतस्कन्ध अपनी भाषा-शैली, विषय-वस्तु, छंदयोजना आदि की दृष्टि से महावीर की वाणी के सर्वाधिक निकट प्रतीत होता है। उसकी औपनिषदिक शैली भी यही बताती है कि वह एक प्राचीन ग्रन्थ है। उसका काल किसी भी स्थिति में ई.पू. चतुर्थ शती के बाद का नहीं हो सकता। उसके द्वितीय श्रुतस्कन्ध के रूप में जो “आयारचूला” जोड़ी गयी है, वह भी ई.पू.दूसरी या प्रथम शती से परवर्ती नहीं है। सूत्रकृतांग भी एक प्राचीन आगम है उसकी भाषा, छंदयोजना एवं उसमें विभिन्न दार्शनिक परम्पराओं के तथा ऋषियों के जो उल्लेख मिले हैं उनके आधार पर यह कहा जा सकता है कि वह भी ई.पू. चौथी-तीसरी शती से बाद का नहीं हो सकता, क्योंकि उसके बाद विकसित दार्शनिक मान्यताओं का उसमें कहीं कोई उल्लेख नहीं है। उसमें उपलब्ध वीरस्तुति में भी अतिरंजनाओं का प्रायः अभाव ही है। अंग आगमों में तीसरा क्रम स्थानांग का आता है। स्थानांग, बौद्ध आगम अंगुत्तरनिकाय की शैली का ग्रन्थ है। ग्रन्थ लेखन की यह शैली भी प्राचीन रही है। स्थानांग में नौ गणों और सात निह्नवों के उल्लेख को छोड़कर अन्य ऐसा कुछ भी नहीं है जिससे उसे परवर्ती कहा जा सके। हो सकता है कि जैनधर्म के इतिहास की दृष्टि

से महत्त्वपूर्ण होने के कारण ये उल्लेख उसमें अन्तिम वाचना के समय प्रक्षिप्त किये गये हों। उसमें जो दस दशाओं और उनमें प्रत्येक के अध्यायों के नामों का उल्लेख है, वह भी उन आगमों की प्राचीन विषय-वस्तु का निर्देश करता है। यदि वह वल्लभी के वाचनाकाल में निर्मित हुआ होता तो उसमें दस दशाओं की जो विषय-वस्तु वर्णित है वह भिन्न होती। अतः उसकी प्राचीनता में सन्देह नहीं किया जा सकता। समवायांग, स्थानांग की अपेक्षा एक परवर्ती ग्रन्थ है। इसके प्रारम्भ में द्वादश अंगों का स्पष्ट उल्लेख है। साथ ही इसमें उत्तराध्ययन के ३६, ऋषिभाषित के ४४, सूत्रकृतांग के २३, सूत्रकृतांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध के १६, आचारांग के चूलिका सहित २५ अध्ययन, दशा, कल्प और व्यवहार के २६ अध्ययन आदि का उल्लेख होने से इतना तो निश्चित है कि यह ग्रन्थ इसमें निर्दिष्ट आगमों के स्वरूप के निर्धारित होने के पश्चात् ही बना होगा। पुनः इसमें चतुर्दश गुणस्थानों का जीवस्थान के रूप में स्पष्ट उल्लेख मिलता है। यह निश्चित है कि गुणस्थान का यह सिद्धान्त उमास्वाति के पश्चात् अर्थात् ईसा की चतुर्थ शती के बाद ही अस्तित्व में आया है। यदि इसमें जीवठाण के रूप में चौदह गुणस्थानों के उल्लेख को बाद में प्रक्षिप्त भी मान लिया जाय तो भी अपनी भाषा-शैली और विषय-वस्तु की दृष्टि से इसका वर्तमान स्वरूप ईसा की ३-४ शती से पहले का नहीं है। हो सकता है उसके कुछ अंश प्राचीन हों, लेकिन आज उन्हें खोज पाना अति कठिन कार्य है। जहाँ तक भगवतीसूत्र का प्रश्न है, विद्वानों के अनुसार इसके अनेक स्तर हैं। इसमें कुछ स्तर अवश्य ही ई.पू. के हैं, किन्तु समवायांग की भाँति भगवती में भी पर्याप्त प्रक्षेप हुआ है। भगवतीसूत्र में अनेक स्थलों पर जीवाजीवाभिगम, प्रज्ञापना, अनुयोगद्वार, नन्दी आदि परवर्ती आगमों का निर्देश हुआ है। इनके उल्लेख होने से यह स्पष्ट है कि इसके सम्पादन के समय इसमें ये और इसी प्रकार की अन्य सूचनायें दे दी गयी हैं। इससे यह प्रतिफलित होता है कि वल्लभी वाचना में इसमें पर्याप्त रूप से परिवर्धन और संशोधन अवश्य हुआ है, फिर भी इसके कुछ शतकों की प्राचीनता निर्विवाद है। कुछ पाश्चात्य एवं भारतीय विद्वान इसके प्राचीन एवं परवर्ती स्तरों के पृथक्करण का कार्य कर रहे हैं। उनके निष्कर्ष प्राप्त होने पर ही इसका रचनाकाल निश्चित किया जा सकता है।

उपासकदशा आगम साहित्य में श्रावकाचार का वर्णन करने वाला प्रथम ग्रन्थ है। स्थानांगसूत्र में उल्लिखित इसके दस अध्ययनों और उनकी विषय-वस्तु में किसी प्रकार के परिवर्तन होने के संकेत नहीं मिलते हैं। अतः मैं समझता हूँ कि यह ग्रन्थ भी अपने वर्तमान स्वरूप में ई.पू. की ही रचना है और इसके किसी भी अध्ययन का विलोप नहीं हुआ है। श्रावकव्रतों के अणुव्रत और शिक्षाव्रत के रूप में वर्गीकृत करने के सम्बन्ध में तत्त्वार्थसूत्र में स्पष्टतः इसका अनुसरण देखा जाता है अतः यह तत्त्वार्थ से अर्थात् ईसा की तीसरी शती से परवर्ती नहीं हो सकता है। ज्ञातव्य है कि अनुत्तरौपपातिक में उपलब्ध वर्गीकरण परवर्ती है, क्योंकि उसमें गुणव्रत की अवधारणा आ गयी है।

अंग आगम साहित्य में अन्तकृद्दशा की विषय-वस्तु का उल्लेख हमें स्थानांगसूत्र में मिलता है। उसमें इसके निम्न दस अध्याय उल्लिखित हैं— नमि, मातंग, सोमिल, रामपुत्त, सुदर्शन, जमालि, भगालि, किंकिम, पल्लतेतिय, फाल अम्बडपुत्र। इनमें से सुदर्शन सम्बन्धी कुछ अंश को छोड़कर वर्तमान अन्तकृद्दशासूत्र में ये कोई भी अध्ययन नहीं मिलते हैं। किन्तु समवायांग और नन्दीसूत्र में क्रमशः इसके सात और आठ वर्गों के उल्लेख मिलते हैं। इससे यह प्रतिफलित होता है कि स्थानांग में उल्लिखित अन्तकृद्दशा का प्राचीन अंश विलुप्त हो गया है। यद्यपि समवायांग और नन्दी में क्रमशः इसके सात एवं आठ वर्गों का उल्लेख होने से इतना तय है कि वर्तमान अन्तकृद्दशा समवायांग और नन्दी की रचना के समय अस्तित्व में आ गया था। अतः इसका वर्तमान स्वरूप ईसा की चौथी-पाँचवीं शती का है। उसके प्राचीन दस अध्यायों के जो उल्लेख हमें स्थानांग में मिलते हैं उन्हीं दस अध्ययनों के उल्लेख दिगम्बर एवं यापनीय परम्परा के ग्रन्थों यथा अकलंक के राजवार्तिक, धवला, अंगप्रज्ञप्ति आदि में भी मिलते हैं। इससे यह फलित होता है कि इस अंग आगम के प्राचीन स्वरूप के विलुप्त हो जाने के पश्चात् भी माथुरी वाचना की अनुश्रुति से स्थानांग में उल्लिखित इसके दस अध्यायों की चर्चा होती रही है। हो सकता है कि इसकी माथुरी वाचना में ये दस अध्ययन रहे होंगे।

बहुत कुछ यही स्थिति अनुत्तरौपपातिकदशा की है। स्थानांगसूत्र की सूचना के अनुसार इसमें निम्न दस अध्ययन कहे गये हैं— १. ऋषिदास, २. धन्य, ३. सुनक्षत्र, ४. कार्तिक, ५. संस्थान, ६. शालिभद्र, ७. आनन्द, ८. तेतली, ९. दशार्णभद्र, १०. अतिमुक्त। उपलब्ध अनुत्तरौपपातिकदशा में तीन वर्ग हैं उसमें द्वितीय वर्ग में ऋषिदास, धन्य और सुनक्षत्र ऐसे तीन अध्ययन मिलते हैं इनमें भी धन्य का अध्ययन ही विस्तृत है। सुनक्षत्र और ऋषिदास के विवरण अत्यन्त संक्षेप में ही है। स्थानांग में उल्लिखित शेष सात अध्याय वर्तमान अनुत्तरौपपातिसूत्र में उपलब्ध नहीं होते। इससे यह प्रतीत होता है कि यह ग्रन्थ वल्लभी वाचना के समय ही अपने वर्तमान स्वरूप में आया होगा।

जहाँ तक प्रश्नव्याकरणदशा का प्रश्न है इतना निश्चित है कि वर्तमान प्रश्नव्याकरण की विषय-वस्तु न केवल स्थानांग में उल्लिखित उसकी विषय-वस्तु से भिन्न है, अपितु नन्दी और समवायांग की उल्लिखित विषय-वस्तु से भी भिन्न है। प्रश्नव्याकरण की वर्तमान आस्रव और संवर द्वार वाली विषय-वस्तु का सर्वप्रथम निर्देश नन्दीचूर्णि में मिलता है। इससे यह फलित होता है कि वर्तमान प्रश्नव्याकरणसूत्र नन्दी के पश्चात् ई.सन्. की पाँचवीं-छठवीं शती के मध्य ही कभी निर्मित हुआ है। इतना तो निश्चित है कि नन्दी के रचयिता देववाचक के सामने यह ग्रन्थ अपने वर्तमान स्वरूप में नहीं था। किन्तु ज्ञाताधर्मकथा, अन्तकृद्दशा और अनुत्तरौपपातिकदशा में जो परिवर्तन हुए थे, वे नन्दीसूत्रकार के पूर्व हो चुके थे क्योंकि वे उनके इस परिवर्तित स्वरूप का विवरण देते हैं। इस सम्बन्ध में विस्तृत चर्चा मैंने अपने एक स्वतन्त्र लेख में की है जो 'जैन आगम साहित्य', सम्पादक डॉ.के.आर. चन्द्रा, अहमदाबाद, में प्रकाशित है।

इसी प्रकार जब हम उपांग साहित्य की ओर आते हैं तो उसमें रायपसेणियसुत्त में राजा पसेणीय

द्वारा आत्मा के अस्तित्व के सम्बन्ध में जो प्रश्न उठाये गये हैं उनका विवरण हमें पालित्रिपिटक में भी उपलब्ध होता है। इससे यह फलित होता है कि औपपातिक का यह अंश कम से कम पालित्रिपिटक जितना प्राचीन तो है ही। जीवाजीवाभिगम के रचनाकाल को निश्चित रूप से बता पाना तो कठिन है, किन्तु इसकी विषय-वस्तु के आधार पर हम यह कह सकते हैं कि वह ग्रन्थ ई.पू. की रचना होनी चाहिये। उपांग साहित्य में प्रज्ञापनासूत्र को तो स्पष्टतः आर्य श्याम की रचना माना जाता है। आर्य श्याम का आचार्यकाल वी.नि.सं. ३३५-३७६ के मध्य माना जाता है। अतः इसका रचनाकाल ई.पू. द्वितीय शताब्दी के लगभग निश्चित होता है।

इसी प्रकार उपांग वर्ग के अन्तर्गत वर्णित चन्द्रप्रज्ञप्ति, सूर्यप्रज्ञप्ति और जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति— ये तीन प्रज्ञप्तियाँ भी प्राचीन ही है। वर्तमान में चन्द्रप्रज्ञप्ति और सूर्यप्रज्ञप्ति में कोई भेद नहीं दिखाई देता है। किन्तु सूर्यप्रज्ञप्ति में ज्योतिष सम्बन्धी जो चर्चा है वह वेदांग ज्योतिष के समान है, इससे इसकी प्राचीनता स्पष्ट हो जाती है। यह ग्रन्थ किसी भी स्थिति में ई.पू. प्रथम शती से परवर्ती नहीं है। इन तीनों प्रज्ञप्तियों का दिगम्बर परम्परा में भी दृष्टिवाद के एक अंश--परिकर्म के अन्तर्गत माना है। अतः यह ग्रन्थ भी दृष्टिवाद के पूर्ण विच्छेद एवं सम्प्रदाय-भेद के पूर्व का ही होना चाहिये।

छेदसूत्रों में दशाश्रुत, बृहत्कल्प और व्यवहार को स्पष्टतः भद्रबाहु प्रथम की रचना माना गया है अतः इसका काल ई.पू. चतुर्थ-तृतीय शताब्दी के बाद का नहीं हो सकता है। ये सभी ग्रन्थ अचेल परम्परा में भी मान्य रहे हैं, इसी प्रकार निशीय भी अपने मूल रूप में तो आचारांग की ही एक चूला रहा हैं, बाद में उसे पृथक् किया गया है। अतः इसकी प्राचीनता में भी सन्देह नहीं किया जा सकता। याकोबी, शूब्रिंग आदि पाश्चात्य विद्वानों ने एकमत से छेदसूत्रों की प्राचीनता स्वीकार की है। इस वर्ग में मात्र जीतकल्प ही ऐसा ग्रन्थ हैं जो निश्चित ही परवर्ती है। पं.दलसुखभाई मालवणिया के अनुसार यह आचार्य जिनभद्र की कृति है। ये जिनभद्र विशेषावश्यकभाष्य के कर्ता हैं। इनका काल अनेक प्रमाणों से ई.सन्.की सातवीं शती है। अतः जीतकल्प का भी काल वही होना चाहिये। मेरी दृष्टि में पं.दलसुखभाई की यह मान्यता निरापद नहीं हैं, क्योंकि दिगम्बर परम्परा में इन्द्रनन्दि के छेदपिण्डशास्त्र में जीतकल्प के अनुसार प्रायश्चित्त देने का विधान किया गया है, इससे फलित होता है कि यह ग्रन्थ स्पष्ट रूप से सम्प्रदाय भेद से पूर्व की रचना होनी चाहिये। हो सकता है इसके कर्ता जिनभद्र विशेषावश्यक के कर्ता जिनभद्र से भिन्न हों और उनके पूर्ववर्ती भी हों। किन्तु इतना निश्चित है कि नन्दीसूत्र और पाक्षिकसूत्र में जो आगमों की सूची मिलती है उसमें जीतकल्प का नाम नहीं है। अतः यह उसके बाद ही रचना होगी। इसका काल भी ई.सन् की पाँचवी शती का उत्तरार्द्ध होना चाहिये। इसकी दिगम्बर और यापनीय परम्परा में मान्यता तभी संभव हो सकती है जब यह स्पष्ट रूप से संघभेद के पूर्व निर्मित हुआ हो। स्पष्ट संघ-भेद पाँचवी शती के उत्तरार्ध में अस्तित्व में आया है। छेद वर्ग में महानिशीथ का उद्धार आचार्य हरिभद्र ने किया था, यह सुनिश्चित है। आचार्य हरिभद्र का काल ई.सन्. की आठवीं शती माना

जाता है। अतः यह ग्रन्थ उसके पूर्व ही निर्मित हुआ होगा। हरिभद्र इसके उद्धारक अवश्य है किन्तु रचयिता नहीं। मात्र इतना माना जा सकता है कि उन्होंने इसके त्रुटित भाग की रचना की हो। इस प्रकार इसका काल भी आठवीं शती से पूर्व का ही है।

मूलसूत्रों के वर्ग में दशवैकालिक को आर्य शय्यभ्र की कृति माना जाता है। इनका काल महावीर के निर्वाण के ७५ वर्ष बाद है। अतः यह ग्रन्थ ई.पू.पाँचवी-चौथी शताब्दी की रचना है। उत्तराध्ययन यद्यपि एक संकलन है किन्तु इसकी प्राचीनता में कोई शंका नहीं है। इसकी भाषा-शैली तथा विषय-वस्तु के आधार पर विद्वानों ने इसे ई.पू. चौथी-तीसरी शती का ग्रन्थ माना है। मेरी दृष्टि में यह पूर्व प्रश्नव्याकरण का ही एक विभाग था। इसकी अनेक गाथायें तथा कथानक पालित्रिपिटक साहित्य तथा महाभारत आदि में यथावत् मिलते हैं। दशवैकालिक और उत्तराध्ययन यापनीय और दिगम्बर परम्परा में मान्य रहे हैं अतः ये भी संघ भेद या सम्प्रदाय भेद के पूर्व की रचना है। अतः इनकी प्राचीनता में कोई सन्देह नहीं किया जा सकता। आवश्यक श्रमणों दैनन्दिन क्रियाओं का ग्रन्थ था अतः इसके कुछ प्राचीन पाठ तो भगवान महावीर के समकालिक ही माने जा सकते हैं। चूँकि दशवैकालिक, उत्तराध्ययन और आवश्यक के सामायिक आदि विभाग दिगम्बर और यापनीय परम्परा में भी मान्य रहे हैं, अतः इनकी प्राचीनता असंदिग्ध है।

प्रकीर्णक साहित्य में नौ प्रकीर्णकों का उल्लेख नन्दीसूत्र में है अतः ये सभी नन्दीसूत्र से तो प्राचीन हैं ही, इसमें सन्देह नहीं किया जा सकता। पुनः आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान, मरणसमाधि आदि प्रकीर्णकों की सैकड़ों गाथाएँ यापनीय ग्रन्थ मूलाचार और भगवतीआरीधना में पायी जाती हैं, मूलाचार एवं भगवतीआराधना भी छठवीं शती से परवर्ती नहीं है। अतः इन नौ प्रकीर्णकों को तो ई.सन् की चौथी-पाँचवी शती से परवर्ती नहीं माने जा सकता। यद्यपि वीरभद्र द्वारा रचित कुछ प्रकीर्णक नवीं-दसवीं शती की रचनाएँ हैं। इसी प्रकार चूलिकासूत्रों के अन्तर्गत नन्दी और अनुयोगद्वार सूत्रों में भी अनुयोगद्वार को कुछ विद्वानों ने आर्यरक्षित के समय का माना है। अतः वह ई.सन् की प्रथम शती का ग्रन्थ होना चाहिए। नन्दीसूत्र के कर्ता देववाचक देवर्धि से पूर्ववर्ती हैं अतः उनका काल भी पाँचवी शतीब्दी से परवर्ती नहीं हो सकता।

इस प्रकार हम देखते हैं कि उपलब्ध आगमों में प्रक्षेपों को छोड़कर अधिकांश ग्रन्थ तो ई.पू. के हैं। यह तो एक सामान्य चर्चा हुई, अभी इन ग्रन्थों में से प्रत्येक के काल-निर्धारण के लिए स्वतन्त्र और सम्प्रदाय निरपेक्ष दृष्टि से अध्ययन की आवश्यकता बनी हुई है। आशा है जैन विद्वानों की भावी पीढ़ी इस दिशा में कार्य करेगी।

आगमों की वाचनाएँ

यह सत्य है कि वर्तमान में उपलब्ध श्वेताम्बर मान्य अर्धमागधी आगमों के अन्तिम स्वरूप का निर्धारण वल्लभी वाचना में वि.नि.संवत् १८० या १९३ में हुआ किन्तु उसके पूर्व भी आगमों

की वाचनाएँ तो होती रही हैं। जो ऐतिहासिक साक्ष्य हमें उपलब्ध हैं उनके अनुसार अर्धमागधी आगमों की पाँच वाचनाएँ होने के उल्लेख प्राप्त होते हैं।

प्रथम वाचना- प्रथम वाचना महावीर के निर्वाण के १६० वर्ष पश्चात् हुई। परम्परागत मान्यता तो यह है कि मध्यदेश में द्वादशवर्षीय भीषण अकाल के कारण कुछ मुनि काल-कवलित हो गये और कुछ समुद्र के तटवर्ती प्रदेशों की ओर चले गये। अकाल की समाप्ति पर वे मुनिगण वापस लौटे तो उन्होंने यह पाया कि उनका आगम-ज्ञान अंशतः विस्मृत एवं विशृंखलित हो गया है और कहीं-कहीं पाठभेद हो गया है। अतः उस युग के प्रमुख आचार्यों ने पाटलीपुत्र में एकत्रित होकर आगमज्ञान को व्यवस्थित करने का प्रयत्न किया। दृष्टिवाद और पूर्व साहित्य का कोई विशिष्ट ज्ञाता वहाँ उपस्थित नहीं था। अतः ग्यारह अंग तो व्यवस्थित किये गये हैं किन्तु दृष्टिवाद और उसमें अन्तर्निहित साहित्य को व्यवस्थित नहीं किया जा सका, क्योंकि उसके विशिष्ट ज्ञाता भद्रबाहु उस समय नेपाल में थे। संघ की विशेष प्रार्थना पर उन्होंने स्थूलिभद्र आदि कुछ मुनियों को पूर्व साहित्य की वाचना देना स्वीकार किया। स्थूलिभद्र भी उनसे दस पूर्वों तक का ही अध्ययन अर्थ सहित कर सके और शेष चार पूर्वों का मात्र शाब्दिक ज्ञान ही प्राप्त कर पाये।

इस प्रकार पाटलीपुत्र की वाचना में द्वादश अंगों को सुव्यवस्थित करने का प्रयत्न अवश्य किया गया किन्तु उनमें एकादश अंग ही सुव्यवस्थित किये जा सके। दृष्टिवाद और उसमें अन्तर्गत पूर्व साहित्य को पूर्णतः सुरक्षित नहीं किया जा सका और उसका क्रमशः विलोप होना प्रारम्भ हो गया। फलतः उसकी विषय-वस्तु को लेकर अंगबाह्य ग्रन्थ निर्मित किये जाने लगे।

द्वितीय वाचना- आगमों की द्वितीय वाचना ई.पू.द्वितीय में महावीर के निर्वाण के लगभग ३०० वर्ष पश्चात् उड़ीसा के कुमारी पर्वत पर सम्राट खारवेल के काल में हुई थी। इस वाचना के सन्दर्भ में विशेष जानकारी प्राप्त नहीं होती है— मात्र यही ज्ञात होता है कि इसमें श्रुत के संरक्षण का प्रयत्न हुआ था। वस्तुतः उस युग में आगमों के अध्ययन-अध्यापन की परम्परा गुरु-शिष्य के माध्यम से मौखिक रूप से ही चलती थी। अतः देशकालगत प्रभावों तथा विस्मृति-दोष के कारण उनमें स्वाभाविक रूप से भिन्नता आ जाती थी। अतः वाचनाओं के माध्यम से उनके भाषायी स्वरूप तथा पाठभेद को सुव्यवस्थित किया जाता था। कालक्रम में जो स्थविरों के द्वारा नवीन ग्रन्थों की रचना होती थी, उस पर भी विचार करके उन्हें इन्हीं वाचनाओं में मान्यता प्रदान की जाती थी। इसी प्रकार परिस्थितिवश आचार-नियमों में एवं उनके आगमिक सन्दर्भों की व्याख्या में जो अन्तर आ जाता था, उसका निराकरण भी इन्हीं वाचनाओं में किया जाता था। खण्डगिरि पर हुई इस द्वितीय वाचना में ऐसे किन विवादों का समाधान खोजा गया था— इनकी प्रामाणिक जानकारी उपलब्ध नहीं है।

तृतीय वाचना

आगमों की तृतीय वाचना वि.नि. ८२७ अर्थात् ई.सन् की तीसरी शताब्दी में मथुरा में आर्य स्कंदिल के नेतृत्व में हुई। इसलिए इसे माथुरी वाचना या स्कन्दिली वाचना के नाम से भी जाना

जाता है। माथुरी वाचना के सन्दर्भ में दो प्रकार की मान्यताएँ नन्दीचूर्णि में हैं। प्रथम मान्यता के अनुसार सुकाल होने के पश्चात् आर्य स्कन्दिल की अध्यक्षता में शेष रहे मुनियों की स्मृति के आधार पर कालिकसूत्रों को सुव्यवस्थित किया गया। अन्य कुछ का मन्तव्य यह है कि इस काल सूत्र नष्ट नहीं हुआ था किन्तु अनुयोगधर स्वर्गवासी हो गये थे। अतः एक मात्र जीवित स्कन्दिल ने अनुयोगों का पुनः प्रवर्तन किया।

चतुर्थ वाचना- 'चतुर्थ वाचना तृतीय वाचना के समकालीन ही है। जिस समय उत्तर, पूर्व और मध्य क्षेत्र में विचरण करने वाला मुनि मथुरा में एकत्रित हुआ, उसी समय दक्षिण-पश्चिम में विचरण करने वाला मुनि संघ वल्लभी (सौराष्ट्र) में आर्य नागार्जुन के नेतृत्व में एकत्रित हुआ। इसे नागार्जुनीय वाचना भी कहते हैं।

आर्य स्कन्दिल की माथुरी वाचना और आर्य नागार्जुन की वल्लभी वाचना समकालिक हैं। नन्दीसूत्र स्थविरावली में आर्य स्कंदिल और नागार्जुन के मध्य आर्य हिमवंत का उल्लेख है। इससे यह फलित होता है कि आर्य स्कंदिल और नागार्जुन समकालिक ही रहे होंगे। नन्दीसूत्र स्थविरावली में आर्य स्कंदिल के सन्दर्भ में यह कहा गया कि उनका अनुयोग आज भी दक्षिणार्द्ध भरत क्षेत्र में प्रचलित है। इसका एक तात्पर्य यह भी हो सकता है कि उनके द्वारा सम्पादित आगम दक्षिण भारत में प्रचलित थे। ऐतिहासिक साक्ष्यों से यह ज्ञात होता है कि उत्तर भारत के निग्रन्थ संघ के विभाजन के फलस्वरूप जिस यापनीय सम्प्रदाय का विकास हुआ था उसमें आर्य स्कंदिल के द्वारा सम्पादित आगम ही मान्य किये जाते थे और इस यपनीय सम्प्रदाय का प्रभाव क्षेत्र मध्य और दक्षिण भारत था। आचार्य पाल्यकीर्ति शाकटायन ने तो स्त्री-निर्वाण प्रकरण में स्पष्ट रूप से मथुरागम का उल्लेख किया है। अतः यह स्पष्ट है कि यापनीय सम्प्रदाय जिन आगमों को मान्य करता था, वे माथुरी वाचना के आगम थे। मूलाचार, भगवतीआराधना आदि यापनीय आगमों में वर्तमान में श्वेताम्बर मान्य आचारांग, उत्तराध्ययन, दशवैकालिक, कल्प, व्यवहार, संग्रहणीसूत्रों एवं निर्युक्तियों आदि की सैकड़ों गाथाएँ आज भी उपलब्ध हो रही हैं। इससे यही फलित होता है कि यापनीयों के पास माथुरी वाचना के आगम थे। हम यह भी पाते हैं कि यापनीय ग्रन्थों में जो आगमों की गाथाएँ मिलती हैं वे न तो अर्धमागधी में हैं, न महाराष्ट्री प्राकृत में, अपितु वे शौरसेनी में हैं। मात्र यही नहीं अपराजित की भगवतीआराधना की टीका में आचारांग, उत्तराध्ययन, कल्पसूत्र, निशीथ आदि से जो अनेक अवतरण दिये हैं वे सभी अर्धमागधी में न होकर शौरसेनी में हैं।

इससे यह फलित होता है कि स्कंदिल की अध्यक्षता वाली माथुरी वाचना में आगमों की अर्धमागधी भाषा पर शौरसेनी का प्रभाव आ गया था। दूसरे माथुरी वाचना के आगमों के जो भी पाठ भगवतीआराधना की टीका आदि में उपलब्ध होते हैं, उनमें वल्लभी वाचना के वर्तमान आगमों से पाठभेद भी देखा जाता है। साथ ही अचेलकत्व की समर्थक कुछ गाथाएँ और गद्यांश भी पाये जाते हैं। कुन्दकुन्द के ग्रन्थों में अनुयोगद्वारसूत्र, प्रकीर्णकों एवं निर्युक्ति आदि की कुछ

गाथाएँ क्वचित् पाठभेद के साथ मिलती हैं- सम्भवतः उन्होंने ये गाथायें यापनीयों के माथुरी वाचना के आगमों से ही ली होगी ।

एक ही समय में आर्य स्कंदिल द्वारा मथुरा में और नागार्जुन द्वारा वल्लभी में वाचना किये जाने की एक सम्भावना यह भी हो सकती है कि दोनों में किन्हीं बांतों को लेकर मतभेद थे । सम्भव है कि इन मतभेदों में वस्त्र-पात्र आदि सम्बन्धी प्रश्न भी रहे हों । पं.कैलाशचन्द्रजी ने जैन साहित्य का इतिहास- पूर्व पीठिका (पृ.५००) में माथुरी वाचना की समकालीन वल्लभी वाचना के प्रमुख के रूप में देवर्धिगणि का उल्लेख किया है, यह उनकी भ्रान्ति है । वास्तविकता तो यह है कि माथुरी वाचना का नेतृत्व आर्य स्कंदिल और वल्लभी की प्रथम वाचना का नेतृत्व आर्य नागार्जुन कर रहे थे और ये दोनों समकालिक थे, यह बात हम नन्दीसूत्र के प्रमाण से पूर्व में ही कह चुके हैं। यह स्पष्ट है कि आर्य स्कंदिल और नागार्जुन की वाचना में मतभेद था ।

पं.कैलाशचन्द्रजी ने यह प्रश्न उठाया है कि यदि वल्लभी वाचना नागार्जुन की थी तो देवर्धि ने वल्लभी में क्या किया ? साथ ही उन्होंने यह भी कल्पना कर ली कि वादिवेतालशान्तिसूरि वल्लभी की वाचना में नागार्जुनीयों का पक्ष उपस्थित करने वाले आचार्य थे । हमारा यह दुर्भाग्य है कि दिगम्बर विद्वानों ने श्वेताम्बर साहित्य का समय एवं निष्पक्ष अध्ययन किये बिना मात्र यत्र-तत्र उद्धृत या अंशतः पठित अंशों के आधार पर अनेक भ्रान्तियाँ खड़ी कर दीं । इसके प्रमाण के रूप में उनके द्वारा उद्धृत मूल गाथा में ऐसा कहीं कोई उल्लेख ही नहीं है, कि शान्तिसूरि वल्लभी वाचना के समकालिक थे । यदि हम आगमिक व्याख्याओं को देखें तो स्पष्ट हो जाता है कि अनेक वर्षों तक नागार्जुनीय और देवर्धि की वाचनायें साथ-साथ चलती रहीं हैं, क्योंकि इनके पाठान्तरों का उल्लेख मूल ग्रन्थों में कम और टीकाओं में अधिक हुआ है ।

पंचम वाचना- वी.नि. के ९८० वर्ष पश्चात् ई.सन्. की पाँचवीं शती के उत्तरार्द्ध में आर्य स्कंदिल की माथुरी वाचना और आर्य नागार्जुन की वल्लभी वाचना के लगभग १५० वर्ष पश्चात् देवर्धिगणिकमाश्रमण की अध्यक्षता में पुनः वल्लभी में एक वाचना हुई । इस वाचना में मुख्यतः आगमों को पुस्तकारूढ़ करने का कार्य किया गया । ऐसा लगता है कि इस वाचना में माथुरी और नागार्जुनीय दोनों वाचनाओं को समन्वित किया गया है और जहाँ मतभेद परिलक्षित हुआ वहाँ “नागार्जुनीयास्तु पठन्ति” ऐसा लिखकर नागार्जुनीय पाठ को भी सम्मिलित किया गया ।

प्रत्येक वाचना के सन्दर्भ में प्रायः यह कहा जाता है कि मध्यदेश में द्वादशवर्षीय दुष्काल के कारण श्रमणसंघ समुद्रतटीय प्रदेशों की ओर चला गया और वृद्ध मुनि, जो इस अकाल में लम्बी यात्रा न कर सके कालगत हो गये । सुकाल होने पर जब मुनिसंघ लौटकर आया तो उसने यह पाया कि इनके श्रुतज्ञान में विस्मृति और विसंगति आ गयी है । प्रत्येक वाचना से पूर्व अकाल की यह कहानी मुझे बुद्धिगम्य नहीं लगती है । मेरी दृष्टि में प्रथम वाचना में श्रमण संघ के विशृंखलित होने का प्रमुख कारण अकाल की अपेक्षा मगध राज्य में युद्ध से उत्पन्न अशांति और अराजकता

ही थी क्योंकि उस समय नन्दों के अत्याचारों एवं चन्द्रगुप्त मौर्य के आक्रमण के कारण मगध में अशांति थी। उसी के फलस्वरूप श्रमण संघ सुदूर समुद्रीतट की ओर या नेपाल आदि पर्वतीय क्षेत्र की ओर चला गया था। भद्रबाहु की नेपाल यात्रा का भी सम्भवतः यही कारण रहा होगा।

जो भी उपलब्ध साक्ष्य है उससे यह फलित होता है कि पाटलिपुत्र की वाचना के समय द्वादश अंगों को ही व्यवस्थित करने का प्रयत्न हुआ था। उसमें एकादश अंग सुव्यवस्थित हुए और बारहवें दृष्टिवाद, जिसमें अन्य दर्शन एवं महावीर के पूर्व पार्श्वनाथ की परम्परा का साहित्य समाहित था, इसका संकलन नहीं किया जा सका। इसी सन्दर्भ में स्थूलिभद्र के द्वारा भद्रबाहु के सान्निध्य में नेपाल जाकर चतुर्दश पूर्वों के अध्ययन की बात कही जाती है। किन्तु स्थूलिभद्र भी मात्र दस पूर्वों का ही ज्ञान अर्थ सहित ग्रहण कर सके, शेष चार पूर्वों का केवल शाब्दिक ज्ञान ही प्राप्त कर सके। इसका फलितार्थ यही है कि पाटलीपुत्र की वाचना में एकादश अंगों का ही संकलन और संपादन हुआ था। किसी भी चतुर्दश पूर्वविद् की उपस्थिति नहीं होने से दृष्टिवाद के संकलन एवं संपादन का कार्य नहीं किया जा सका।

उपांग साहित्य के अनेक ग्रन्थ जैसे प्रज्ञापना आदि, छेदसूत्रों में आचारदशा, कल्प, व्यवहार आदि तथा चूलिकासूत्रों में नन्दी, अनुयोगद्वार आदि— ये सभी परवर्ती कृति होने से इस वाचना में सम्मिलित नहीं किये गये होंगे। यद्यपि आवश्यक, दशवैकालिक, उत्तराध्ययन आदि ग्रन्थ पाटलीपुत्र की वाचना के पूर्व के हैं किन्तु इस वाचना में इनका क्या किया गया, यह जानकारी प्राप्त नहीं है। हो सकता है कि सभी साधु-साध्वियों के लिये इनका स्वाध्याय आवश्यक होने के कारण इनके विस्मृत होने का प्रश्न ही न उठा हो।

पाटलीपुत्र वाचना के बाद उड़ीसा के कुमारी पर्वत (खण्डगिरि) पर खारवेल के राज्य काल में हुई थी। इस वाचना के सम्बन्ध में मात्र इतना ही ज्ञात है कि इसमें भी श्रुत को सुव्यवस्थित करने का प्रयत्न किया गया था। संभव है कि इस वाचना में ई.पू.प्रथम शती से पूर्व रचित ग्रन्थों के संकलन और सम्पादन का कोई प्रयत्न किया गया हो।

जहाँ तक माथुरी वाचना का प्रश्न है इतना तो निश्चित है कि उसमें ई.सन् की चौथी शती तक के रचित सभी ग्रन्थों के संकलन एवं सम्पादन का प्रयत्न किया गया होगा। इस वाचना के कार्य के सन्दर्भ में जो सूचना मिलती है, उसमें इस वाचना में कालिकसूत्रों को व्यवस्थित करने का निर्देश है। नन्दीसूत्र में कालिकसूत्र को अंग-बाह्य, आवश्यकव्यतिरिक्त श्रुतों का ही एक भाग बताया गया है। कालिकसूत्रों के अन्तर्गत उत्तराध्ययन, ऋषिभाषित, दशाश्रुत, कल्प, व्यवहार, निशीथ तथा वर्तमान में उपांग के नाम से अभिहित अनेक ग्रन्थ आते हैं। हो सकता है कि अंग सूत्रों की जो पाटलीपुत्र की वाचना चली आ रही थी वह मथुरा में मान्य रही हो, किन्तु उपांगों में से कुछ को तथा कल्प आदि छेद सूत्रों को सुव्यवस्थित किया गया हो। किन्तु यापनीय ग्रन्थों की टीकाओं में जो माथुरी वाचना के आगमों के उद्धरण मिलते हैं, उन पर जो शौरसेनी का प्रभाव दिखता है, उससे

ऐसा लगता है कि माथुरी वाचना में न केवल कालिक सूत्रों का अपितु उस काल तक रचित सभी ग्रन्थों के संकलन का काम किया गया था। ज्ञातव्य है कि यह माथुरी वाचना अचेलता की पोषक यापनीय परम्परा में भी मान्य रही है। यापनीय ग्रन्थों की व्याख्याओं एवं टीकाओं में इस वाचना के आगमों के अवतरण तथा इन आगमों के प्रामाण्य के उल्लेख मिलते हैं। आर्य शाकटायन ने अपने स्त्री-निर्वाण प्रकारण एवं अपने व्याकरण की स्वोपज्ञटीका में न केवल मथुरा आगम का उल्लेख किया है, अपितु उनकी अनेक मान्यताओं का निर्देश भी किया है तथा अनेक अवतरण भी दिये हैं। इसी प्रकार भगवतीआराधना की अपराजित की टीका में भी आचारांग, उत्तराध्ययन, निशीथ आदि के अवतरण पाये जाते हैं, यह हम पूर्व में कह चुके हैं।

आर्य स्कंदिल की माथुरी वाचना वस्तुतः उत्तर भारत के निर्ग्रन्थ संघ के सचेल-अचेल दोनों के लिये मान्य थी और उसमें दोनों ही पक्षों के सम्पोषक साक्ष्य उपस्थित थे। यहाँ यह प्रश्न स्वाभाविक रूप से उठता है कि यदि माथुरी वाचना उभय पक्षों को मान्य थी तो फिर उसी समय नागार्जुन की अध्यक्षता में वल्लभी में वाचना करने की क्या आवश्यकता थी। मेरी मान्यता है कि अनेक प्रश्नों पर स्कंदिल और नागार्जुन में मतभेद रहा होगा। इसी कारण से नागार्जुन को स्वतन्त्र वाचना करने की आवश्यकता पड़ी।

इस समस्त चर्चा से पं.कैलाशचन्द्रजी के इस प्रश्न का उत्तर भी मिल जाता है कि वल्लभी की दूसरी वाचना में क्या किया गया? एक ओर मुनि श्री कल्याणविजयजी की मान्यता यह है कि वल्लभी में आगमों को मात्र पुस्तकारूढ़ किया गया तो दूसरी ओर पं.कैलाशचन्द्रजी यह मानते हैं कि वल्लभी में आगमों को नये सिरे से लिखा गया, किन्तु ये दोनों ही मत मुझे एकांगी प्रतीत होते हैं। यह सत्य है कि वल्लभी में न केवल आगमों को पुस्तकारूढ़ किया गया, अपितु उन्हें संकलित एवं सम्पादित भी किया किन्तु यह संकलन एवं सम्पादन निराधार नहीं था। न तो दिगम्बर परम्परा का यह कहना उचित है कि वल्लभी में श्वेताम्बरों ने अपनी मान्यता के अनुरूप आगमों को नये सिरे से रच डाला और न यह कहना ही समुचित होगा कि वल्लभी में जो आगम संकलित किये गये वे अक्षुण्ण रूप से वैसे ही थे जैसे— पाटलीपुत्र आदि की पूर्व वाचनाओं में उन्हें संकलित किया गया था। यह सत्य है कि आगमों की विषय-वस्तु के साथ-साथ अनेक आगम ग्रन्थ भी कालक्रम में विलुप्त हुए हैं। वर्तमान आगमों का यदि सम्यक् प्रकार से विश्लेषण किया जाय तो इस तथ्य की पुष्टि हो जाती है। आज आचारांग का सातवाँ अध्ययन विलुप्त है। इसी प्रकार अन्तकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिक व विपाकदशा के भी अनेक अध्याय आज अनुपलब्ध हैं। नन्दिसूत्र की सूची के अनेक आगम ग्रन्थ आज अनुपलब्ध हैं। इस सम्बन्ध में विस्तृत चर्चा हमने आगमों के विच्छेद की चर्चा के प्रसंग में की है। ज्ञातव्य है कि देवर्धि की वल्लभी वाचना में न केवल आगमों को पुस्तकारूढ़ किया गया है, अपितु उन्हें सम्पादित भी किया गया है। इस सम्पादन के कार्य में उन्होंने आगमों की अवशिष्ट उपलब्ध विषय-वस्तु को अपने ढंग से पुनः वर्गीकृत भी किया था और परम्परा या अनुश्रुति से प्राप्त आगमों के वे अंश जो उनके पूर्व की वाचनाओं

में समाहित नहीं थे उन्हें समाहित भी किया। उदाहरण के रूप में ज्ञाताधर्मकथा में सम्पूर्ण द्वितीय श्रुतस्कन्ध के दस वर्ग और अध्ययन इसी वाचना में समाहित किये गये हैं, क्योंकि श्वेताम्बर, यापनीय एवं दिगम्बर परम्परा के प्रतिक्रमणसूत्र एवं अन्यत्र उसके उन्नीस अध्ययनों का ही उल्लेख मिलता है। प्राचीन ग्रन्थों में द्वितीय श्रुतस्कन्ध के दस वर्गों का कहीं कोई निर्देश नहीं है।

इसी प्रकार अन्तकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिकदशा और विपाकदशा के सन्दर्भ में स्थानांग में जो दस-दस अध्ययन होने का सूचना है उसके स्थान पर इनमें भी जो वर्गों की व्यवस्था की गई वह देवर्धि की ही देन है। उन्होंने इनके विलुप्त अध्यायों के स्थान पर अनुश्रुति से प्राप्त सामग्री जोड़कर इन ग्रन्थों को नये सिरे से व्यवस्थित किया था।

यह एक सुनिश्चित सत्य है कि आज प्रश्नव्याकरण की आस्रव-संवर द्वार सम्बन्धी जो विषय-वस्तु उपलब्ध है वह किसके द्वारा संकलित व संपादित है यह निर्णय करना कठिन कार्य है किन्तु यदि हम यह मानते हैं कि नन्दीसूत्र के रचयिता देवर्धि न होकर देववाचक हैं, जो देवर्धि से पूर्व के हैं तो यह कल्पना भी की जा सकती है कि देवर्धि ने आस्रव व संवर द्वार सम्बन्धी विषय-वस्तु को लेकर प्रश्नव्याकरण की प्राचीन विषय-वस्तु का जो विच्छेद हो गया था, उसकी पूर्ति की होगी। इस प्रकार ज्ञाताधर्म से लेकर विपाकसूत्र तक के छः अंग आगमों में जो आंशिक या सम्पूर्ण परिवर्तन हुए हैं, वे देवर्धि के द्वारा ही किये हुए माने जा सकते हैं। यद्यपि यह परिवर्तन उन्होंने किसी पूर्व परम्परा या अनुश्रुति के आधार पर ही किया होगा यह विश्वास किया जा सकता है। इसके अतिरिक्त देवर्धि ने एक यह महत्वपूर्ण कार्य भी किया कि जहाँ अनेक आगमों में एक ही विषय-वस्तु का विस्तृत विवरण था वहाँ उन्होंने एक स्थल पर विस्तृत विवरण रखकर अन्यत्र उस ग्रन्थ का निर्देश कर दिया। हम देखते हैं कि भगवती आदि कुछ प्राचीन स्तरों के आगमों में भी, उन्होंने प्रज्ञापना, नन्दी, अनुयोगद्वार जैसे परवर्ती आगमों का निर्देश करके आगमों में विषय-वस्तु के पुनरावर्तन को कम किया। इसी प्रकार जब एक ही आगम में कोई विवरण बार-बार आ रहा था तो उस विवरण के प्रथम शब्द के बाद 'जाव' शब्द रखकर अन्तिम शब्द का उल्लेख कर उसे संक्षिप्त बना दिया। इसके साथ ही उन्होंने कुछ महत्वपूर्ण सूचनाएँ जो यद्यपि परवर्तीकाल की थी, उन्हें भी आगमों में दे दिया जैसे स्थानांगसूत्र में सात निह्नवों और सात गणों का उल्लेख। इस प्रकार वल्लभी की वाचना में न केवल आगमों को पुस्तकारूढ़ किया गया अपितु उनकी विषय-वस्तु को सुव्यवस्थित और संपादित भी किया गया। सम्भव है कि इस सन्दर्भ में प्रक्षेप और विलोपन भी हुआ होगा किन्तु यह सब भी अनुश्रुति या परम्परा के आधार पर ही किया गया था अन्यथा आगमों को मान्यता न मिलती।

सामान्यतया यह माना जाता है कि वाचनाओं में केवल अनुश्रुति से प्राप्त आगमों को ही संकलित किया जाता था किन्तु मेरी दृष्टि में वाचनाओं में न केवल आगम पाठों को सम्पादित एवं संकलित किया जाता अपितु उनमें नवनिर्मित ग्रन्थों को मान्यता भी प्रदान की जाती और जो

आचार और विचार सम्बन्धी मतभेद होते थे उन्हें समन्वित या निराकृत भी किया जाता था । इसके अतिरिक्त इन वाचनाओं में वाचना स्थलों की अपेक्षा से आगमों के भाषिक स्वरूप में भी परिवर्तन हुआ है ।

उदाहरण के रूप में जो आगम पटना अथवा उड़ीसा के कुमारी पर्वत (खण्डगिरि) में सुव्यवस्थित किये गये थे, उनकी भाषा अर्धमागधी ही रही, किन्तु जब वे आगम माथुरा और वल्लभी में पुनः सम्पादित किये गये तो उनमें भाषिक परिवर्तन आ गये । माथुरी वाचना में जो आगमों का स्वरूप तय हुआ था, उस पर व्यापक रूप से शौरसेनी का प्रभाव आ गया था । दुर्भाग्य से आज हमें माथुरी वाचना के आगम उपलब्ध नहीं हैं, किन्तु इन आगमों के जो उद्धृत अंश उत्तर भारत की अचेल धारा यापनीय संघ के ग्रन्थों में और उनकी टीकाओं में उद्धृत मिलते हैं, उनमें हम यह पाते हैं कि भावगत समानता के होते हुए भी शब्द-रूपों और भाषिक स्वरूप में भिन्नता है । उत्तराध्ययन, आचारांग, निशीथ, कल्प, व्यवहार आदि से जो अंश भगवती आराधना की टीका में उद्धृत हैं वे अपने भाषिक स्वरूप और पाठभेद की अपेक्षा से वल्लभी के आगमों से किंचित् भिन्न हैं ।

अतः इन वाचनाओं के कारण आगमों में न केवल भाषिक परिवर्तन हुए अपितु पाठान्तर भी अस्तित्व में आये हैं । वल्लभी की अन्तिम वाचना में वल्लभी की ही नागार्जुनीय वाचना के पाठान्तर तो लिये गये, किन्तु माथुरी वाचना के पाठान्तर समाहित नहीं है । यद्यपि कुछ विद्वानों की मान्यता है कि वल्लभी की देवर्धि की वाचना का आधार माथुरी वाचना के आगम थे और यही कारण था कि उन्होंने नागार्जुनीय वाचना के पाठान्तर दिये हैं । किन्तु मेरा मन्तव्य इससे भिन्न है । मेरी दृष्टि में उनकी वाचना का आधार भी परम्परा से प्राप्त नागार्जुनीय वाचना के पूर्व के आगम रहे होंगे, किन्तु जहाँ उन्हें अपनी परम्परागत वाचना का नागार्जुनीय वाचना से मतभेद दिखायी दिया, वहाँ उन्होंने नागार्जुनीय वाचना का उल्लेख कर दिया, क्योंकि माथुरी वाचना स्पष्टतः शौरसेनी से प्रभावित थी, दूसरे उस वाचना के जो आगमों के जो आवतरण आज मिलते हैं उनमें कुछ वर्तमान आगमों की वाचना से मेल नहीं खाते हैं । उनसे यही फलित होता है कि देवर्धि की वाचना का आधार स्कंदिल की वाचना तो नहीं रही है । तीसरे माथुरी वाचना के जो अवतरण आज यापनीय ग्रन्थों में मिलते हैं, उनमें इतना तो फलित होता है कि माथुरी वाचना के आगमों में भी वस्त्र-पात्र सम्बन्धी एवं स्त्री की तद्भव मुक्ति के उल्लेख तो थे, किन्तु उनमें अचेलता को उत्सर्ग मार्ग माना गया था । यापनीय ग्रन्थों में उद्धृत, अचेलपक्ष के सम्पोषक कुछ अवतरण तो वर्तमान वल्लभी वाचना के आगमों यथा आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध आदि में मिलते हैं किन्तु कुछ अवतरण वर्तमान वाचना में नहीं मिलते हैं । अतः माथुरी वाचना के पाठान्तर वल्लभी की देवर्धि की वाचना में समाहित नहीं हुए हैं, इसकी पुष्टि होती है । मुझे ऐसा लगता है कि वल्लभी की देवर्धि की वाचना का आधार माथुरी वाचना के आगम न होकर उनकी अपनी ही गुरु-परम्परा से प्राप्त आगम रहे होंगे । मेरी दृष्टि में उन्होंने नागार्जुनीय वाचना के ही पाठान्तर अपनी वाचना

में समाहित किये- क्योंकि दोनों में भाषा एवं विषय-वस्तु दोनों ही दृष्टि से कम ही अन्तर था। माथुरी वाचना के आगम या तो उन्हें उपलब्ध ही नहीं थे अथवा भाषा एवं विषय-वस्तु दोनों की अपेक्षा भिन्नता अधिक होने से उन्होंने उसे आधार न बनाया हो। फिर भी देवर्धि को परम्परा से प्राप्त जो आगम थे, इनका और माथुरी वाचना के आगमों का मूलस्रोत तो एक ही था। हो सकता है कि दोनों में कालक्रम में भाषा एवं विषय-वस्तु की अपेक्षा क्वचित् अन्तर आ गये हों। अतः यह दृष्टिकोण भी समुचित नहीं होगा कि देवर्धि की वल्लभी वाचना के आगम माथुरी वाचना के आगमों से नितान्त भिन्न थे।

यापनीयों के आगम

यापनीय संघ के आचार्य आचारांग, सूत्रकृतांग, उत्तराध्ययन, दशवैकालिक, कल्प, निशीथ, व्यवहार, आवश्यक आदि आगमों को मान्य करते थे। इस प्रकार आगमों के विच्छेद होने की जो दिगम्बर मान्यता है, वह उन्हें स्वीकार्य नहीं थी। यापनीय आचार्यों द्वारा निर्मित किसी भी ग्रन्थ में कहीं भी यह उल्लेख नहीं है कि अंगादि-आगम विच्छिन्न हो गये हैं। वे आचारांग, सूत्रकृतांग, दशवैकालिक, उत्तराध्ययन, निशीथ, बृहत्कल्प, व्यवहार, कल्प आदि को अपनी परम्परा के ग्रन्थों के रूप में उद्धरित करते थे। इस सम्बन्ध में आदरणीय पं. नाथूराम प्रेमी (जैन साहित्य और इतिहास, पृ. ९१) का यह कथन द्रष्टव्य है- “अक्सर ग्रन्थकार किसी मत का खण्डन करने के लिए उसी मत के ग्रन्थों का हवाला दिया करते हैं और अपने सिद्धान्त को पुष्ट करते हैं परन्तु इस टीका (अर्थात् भगवती-आराधना की विजयोदया टीका) में ऐसा नहीं है, इसमें तो टीकाकार ने अपने ही आगमों का हवाला देकर अचेलता सिद्ध की है।”

आगमों के अस्तित्व को स्वीकार कर उनके अध्ययन और स्वाध्याय सम्बन्धी निर्देश भी यापनीय ग्रन्थ मूलाचार में स्पष्ट रूप से उपलब्ध होते हैं। मूलाचार (५/८०-८२) में चार प्रकार के आगम ग्रन्थों का उल्लेख है- १. गणधर कथित, २. प्रत्येकबुद्ध कथित, ३. श्रुतकेवलिक कथित और ४. अभिन्न दशपूर्वी कथित।

इसके साथ ही यह भी कहा गया है कि संयमी पुरुषों एवं स्त्रियों अर्थात् मुनियों एवं आर्थिकाओं के लिए अस्वाध्यायकाल में इनका स्वाध्याय करना वर्जित है किन्तु इनके अतिरिक्त कुछ अन्य ऐसे ग्रन्थ हैं जिनका अस्वाध्यायकाल में पाठ किया जा सकता है, जैसे- आराधना (भगवती आराधना या आराधनापताका), निर्युक्ति, मरणविभक्ति, संग्रह (पंचसंग्रह या संग्रहणीसूत्र), स्तुति (देविन्दत्थुय), प्रत्याख्यानं (आउरपच्चक्खाण एवं महापच्चक्खाण), धर्मकथा (ज्ञाताधर्मकथा) तथा ऐसे ही अन्य ग्रन्थ।

यहाँ पर चार प्रकार के आगम ग्रन्थों का जो उल्लेख हुआ है, उस पर थोड़ी विस्तृत चर्चा अपेक्षित है, क्योंकि मूलाचार की मूलगाथा में मात्र इन चार प्रकार के सूत्रों का उल्लेख हुआ है। उसमें इन ग्रन्थों का नाम निर्देश नहीं है। मूलाचार के टीकाकार वसुनन्दि न तो यापनीय परम्परा से सम्बद्ध थे और न उनके सम्मुख ये ग्रन्थ ही थे। अतः इस प्रसंग में उनकी प्रत्येक-बुद्धकथित

की व्याख्या पूर्णतः भ्रान्त ही है। मात्र यही नहीं, अगली गाथा की टीका में उन्होंने 'शुदि', 'पच्चक्खाण' एवं 'धम्मकहा' को जिन ग्रन्थों से समीकृत किया है वह तो और भी अधिक भ्रामक है। आश्चर्य है कि वे 'शुदि' से देवागमस्तोत्र और परमेष्ठिस्तोत्र को समीकृत करते हैं, जबकि मूलाचार का मन्तव्य अन्य ही हैं। जहाँ तक गणधरथित ग्रन्थों का प्रश्न है वहाँ लेखक का तात्पर्य आचारांग, सूत्रकृतांग आदि अंग ग्रन्थों से है, प्रत्येकबुद्धकथित ग्रन्थों से तात्पर्य प्रश्नव्याकरण, उत्तराध्ययन और ऋषिभाषित आदि से है, क्योंकि ये ग्रन्थ प्रत्येकबुद्धकथित माने जाते हैं। ये ग्रन्थ प्रत्येकबुद्धकथित हैं, ऐसा स्पष्ट उल्लेख भी समवायांग, उत्तराध्ययन निर्युक्ति आदि में है। श्रुतकेवलिकथित ग्रन्थों से तात्पर्य आचार्य शय्यम्भवरचित दशवैकालिक, आचार्य भद्रबाहु (प्रथम) रचित बृहत्कल्प, दशाश्रुतस्कन्ध (आयारदसा), व्यवहार आदि से है तथा अभिन्न दशपूर्विकथित ग्रन्थों से उनका तात्पर्य कम्मपयाडी आदि 'पूर्व' साहित्य के ग्रन्थों से है। यहाँ स्मरण रखने योग्य तथ्य यह है कि यदि यापनीय परम्परा में ये ग्रन्थ विच्छिन्न माने जाते, तो फिर इनके स्वाध्याय का निर्देश लगभग ईसा की छठी शताब्दी के ग्रन्थ मूलाचार में कैसे हो पाता। दिगम्बर परम्परा के अनुसार तो वीरनिर्वाण के ६८३ वर्ष पश्चात् अर्थात् ईसा की दूसरी शती में आचारांग धारियों की परम्परा भी समाप्त हो गई थी फिर वीरनिर्वाण के एक हजार वर्ष पश्चात् भी आचारांग आदि के स्वाध्याय करने का निर्देश देने का कोई अर्थ ही नहीं रह जाता है। ज्ञातव्य है कि मूलाचार की यही गाथा कुन्दकुन्द के सुत्तपाहुड में भी मिलती है, किन्तु कुन्दकुन्द आगमों के उपर्युक्त प्रकारों का उल्लेख करने के पश्चात् उनकी स्वाध्याय विधि के सम्बन्ध में कुछ नहीं कहते हैं। जबकि मूलाचार स्पष्ट रूप से उनके स्वाध्याय का निर्देश करता है। मात्र यही नहीं मूलाचार में आगमों के अध्ययन की उपधान विधि अर्थात् तप पूर्वक आगमों के अध्ययन करने की विधि का भी उल्लेख है। आगमों के अध्ययन की यह उपधान विधि श्वेताम्बरों में आज भी प्रचलित है। विधिमार्गप्रपा (पृ. ४९-५१) में इसका विस्तृत उल्लेख है। इससे यह भी स्पष्ट रूप से प्रमाणित हो जाता है कि मूलाचार आगमों को विच्छिन्न नहीं मानता था। यापनीय परम्परा में ये अंग आगम और अंगबाह्य आगम प्रचलन में थे, इसका एक प्रमाण यह भी है कि नवीं शताब्दी में यापनीय आचार्य अपराजित भगवतीआराधना की टीकामें न केवल इन आगमों से अनेक उद्धरण प्रस्तुत करते हैं, अपितु स्वयं दशवैकालिक पर टीका भी लिख रहे हैं। मात्र यही नहीं, यापनीय पर्युषण के अवसर पर कल्पसूत्र का वाचन भी करते थे, ऐसा निर्देश स्वयं दिगम्बराचार्य कर रहे हैं।

क्या यापनीय आगम वर्तमान श्वेताम्बर आगमों से भिन्न थे ?

इस प्रसंग में यह विचारणीय है कि यापनीयों के ये आगम कौन से थे ? क्या वे इन नामों से उपलब्ध श्वेताम्बर परम्परा के आगमों से भिन्न थे या यही थे ? हमारे कुछ दिगम्बर विद्वानों ने यह कहने का अतिसाहस भी किया है कि ये आगम वर्तमान श्वेताम्बर आगमों से सर्वथा भिन्न थे। पं. कैलाशचन्द्रजी (जैन साहित्य का इतिहास, पूर्व पीठिका, पृ. ५२५) ने ऐसा ही अनुमान किया है, वे लिखते हैं "जैन परम्परा में दिगम्बर और श्वेताम्बर के समान एक यापनीय संघ भी था।

यह संघ यद्यपि नग्नता का पक्षधर था, तथापि श्वेताम्बर आगमों को मानता था । इस संघ के आचार्य अपराजितसूरि की संस्कृत टीका भगवतीआराधना नामक प्राचीन ग्रन्थ पर है । जो मुद्रित भी हो चुकी है । उसमें नग्नता के समर्थन में अपराजितसूरि ने आगम ग्रन्थों से अनेक उद्धरण दिये हैं, जिनमें से अनेक उद्धरण वर्तमान आगमों में नहीं मिलते ।” आदरणीय पंडितजी ने यहाँ जो ‘अनेक’ शब्द का प्रयोग किया है वह भ्रान्ति उत्पन्न करता है । मैंने अपराजितसूरि की टीका में उद्धृत आगमिक सन्दर्भों की श्वेताम्बर आगमों से तुलना करने पर स्पष्ट रूप से यह पाया है कि लगभग ९० प्रतिशत सन्दर्भों में आगमों की अर्धमागधी प्राकृत पर शौरसेनी प्राकृत के प्रभाव के फलस्वरूप हुए आंशिक पाठभेद को छोड़कर कोई अन्तर नहीं है । जहाँ किंचित् पाठभेद है वहाँ भी अर्थ-भेद नहीं है । आदरणीय पंडितजी ने इस ग्रन्थ में भगवतीआराधना की विजयोदया टीका

१. विजयोदयाटीका की आचाराङ्गसूत्र के साथ तुलना [यह टिप्पण संपादक जंबूवि.की ओर से यहां जोड़ा गया है]
 विजयोदया टीका श्वेतांबरपरंपरा में सम्प्रति उपलब्धमान आचाराङ्ग

तथा चोक्तमाचाराङ्गे-सुदं मे आउस्संतो भगवदा
 एवमक्खादं-इह खलु संयमाभिमुखा दुविहा
 इत्थीपुरिसा(स)जादा भवन्ति, तंजहा-सव्वसमण्णागदे,
 णोसव्वसमा(मण्णा)गदे चेव । तत्थ जे सव्वसमण्णागदे
 थिरांग-हत्थ-पाणि-पादे सव्विंदिय-समण्णागदे तस्स णं
 णो कप्पदि एगमवि वत्थं धारिउं, एवं परिहिउं, एवं अण्मत्थ
 एणेण पडिलेहेणेण ।

अह पुण एवं जाणिज्जा- उपातिकंते हेमंते, धिंसु पडिवण्णे,
 से अथ परिजुण्णमुवधिं पदिट्ठवेज्ज ।

-४।४२१ टीका, पृ.६१२

पडिलेहणं पादपुंछणं उगहं कडासणं अण्णदरं उवधिं
 पावेज्ज ।

- ४।४२१ टीका, पृ०६११

तथा वत्थेसणाए वुत्तं- “तत्थ ये से हिरिमणे सेगं वत्थं वा
 धारेज्जपडिलेहणं विदियं । तत्थ ये से जुग्गिदे दे से दुवे
 वत्थाणि धारिज्ज, पडिलेहणं तदियं । तत्थ ये से
 परिसा(सहा)इं अण्णधिहास(से) स्स(से) तओ वत्थाणि
 धारेज्ज, पडिलेहणं चउत्थं ।” -४।४२१ टीका, पृ०६११

X X X

अह पुण एवं जाणेज्जा ‘उवातिकंते खलु हेमंते, गिम्हे
 पडिवण्णे’ अहापरिजुण्णाइं वत्थाइं परिट्ठवेज्जा । (सू०२१४)

वत्थं पडिग्गाहं कंबलं पादपुंछणं उगहं च कडासणं एतेसु
 चेव जाणेज्जा । (सू०८९)

जे णिग्गंथे तरुणे जुगवं बलवं अप्पायंके थिरसंघयणे से एणं
 वत्थं धारेज्जा, णो वितियं । (सू०५५३)

(पृ.३२०-३२७) से एक उद्धरण दिया है, जो वर्तमान आचारांग में नहीं मिलता है । उनके द्वारा प्रस्तुत वह उद्धरण निम्न है-

तथा पायेसणाए कथितं- हिरिमणे वा जुगिदे वा विअण्णे वा तस्स णं कप्पदि वत्थादिकं पाद(दं) चा(धा)रित्तए । पुनश्चोक्तं तत्रैव- अलाबुपत्तं वा दारुगपत्तं वा मट्टिगपत्तं वा अप्पपाणं अप्पबीजं अप्पस(ह)रिदं तथाप्पकारं पात्रं लाभे सति पडिग्गहिस्सामि ।”

-४।४२१ टीका, पृ०६११

भावनायां चोक्तम्- “वरिसं चीवरधारी तेण परमचेलके तु जिणे ।”

-४।४२१ टीका, पृ०६११

से भिक्खू वा २ अभिकंखेज्जा पायं एसित्ताए । से जं पुण पायं जाणेज्जा, तंजहा- लाउयपायं वा दारुपायं वा मट्टियापायं वा तहप्पगारं पायं जे णिगंधे तरुणे जाव थिरसंघयणे से एवं पायं धरेज्जा, णो बितियं । (सू० ५५८)

X X X

विजयोदयाटीकामें संपूर्णपाठ निम्न लिखितानुसार है-

“अथैवं मन्यसे पूर्वामेषु वस्त्रपात्रादिग्रहणमुपदिष्टम् । तथाहि आचारप्रणिधौ भणितम्- ‘प्रतिलिखेत् पात्रकम्बलं ध्रुवम्’ (ध्रुव च पडिलेहेज्जा जोगसा पायकम्बलं । दशवै० ८।१७) इति । असत्सु पात्रादिषु कथं प्रतिलेखना ध्रुवं क्रियते ? आचारस्यापि द्वितीयोऽध्यायो लोकविच(ज?)यो नाम, तस्य पञ्चमे उद्देशे एवमुक्तम्- ‘पडिलेहणं पादपुच्छं उगहं कडासणं अण्णदरं उवधिं पावेज्ज’ इति तथा वत्थेसणाए वुत्तं- ‘तत्थ ए(ये)से हिरिमणे सेगं वत्थं वा धारेज्ज पडिलेहणं बिदियं ॥ तत्थ ए से जुगिदे दे(?) से दुवे वत्थाणि धारिज्ज, पडिलेहणं तदियं । तत्थ ए से परिस्सहं अण्णिहासस्स तओ वत्थाणि धारेज्ज पडिलेहणं चउत्थं ।’ तथा पायेसणाए कथितं- ‘हिरिमणे वा जुगिदे वा विअण्णे वा तस्स णं कप्पदि वत्थादिकं पादं चारित्तए’ इति । पुनश्चोक्तं तत्रैव- ‘अलाबुपत्तं वा दारुगपत्तं वा मट्टिगपत्तं वा अप्पपाणं अप्पस(ह)रिदं तथाप्पकारं पात्रं लाभे सति पडिग्गहिस्सामि’ इति । वस्त्र-पात्रे यदि न ग्राह्ये, कथमेतानि सूत्राणि नीयन्ते ? भावनायां चोक्तम्- ‘वरिसं चीवरधारी तेण परमचेलके तु जिणे’ इति । तथा सूत्रकृतस्य पुण्डरीकेऽध्याये कथितम्- ‘ण कहेज्जा धम्मकहं वत्थपत्तादिहेदुं’ इति ।

निषेधे (निशीथे)ऽप्युक्तम्- ‘कसिणाइं वत्थ-कंबलाइं जो भिक्खू पडिग्गहिदि पज्जदि मासिगं लहुगं ।’ एवं सूत्रनिर्दिष्टे चले अचेलता कथम् ? इत्यत्रोच्यते- आर्यिकाणामागमे अनुज्ञातं वस्त्रम्, कारणापेक्षया भिक्षूणाम्, हीमान् अयोग्यशरीरावयवो दुश्कर्माभिलम्बमानबीजो वा परीषहसहने वा अक्षमः स गृह्णाति । तथा चोक्तमाचाराङ्गे-

‘सुदं मे आउसत्तो(न्तो) ! भगवदा एवमक्खादं- इह खलु संयमाभिमुखा दुविहा इत्थी-पुरिसजादा भवन्ति, तं जहा- सव्वसमण्णागदे णोसव्वसमागदे चेव । तत्थ जे सव्वसमण्णागदे थिरांगहत्थपाणिपादे सव्विंदियसमण्णागदे तस्स णं णो कप्पदि एगमवि वत्थं धारिउं, एवं परिहिउं, एवं अण्णत्थ एगेण पडिलेह(ण)गेण । तथा चोक्तं कल्पे- हिरिहेतुकं व होइ देहदुगुंति देहे जुगिदगे । धारेज्ज सियं वत्थं परिस्सहाणं चऽण्णधिहासी ॥ ति । द्वितीयमपि सूत्रं कारणमपेक्ष्य वस्त्रग्रहणमित्यस्य प्रसाधकम् आचारे विद्यते- ‘अह पुण एवं जाणेज्ज उपातिकंते हेमंते हिं(धिं)सु पडिवण्णे से अथ परिजुण्णमुवधिं पदिट्ठावेज्ज’ इति । हिमसमये शीतबाधाऽसहः परिगृह्य चेलं तस्मिन्निष्क्रान्ते ग्रीष्मे समयायते प्रतिष्ठापयेदिति कारणापेक्षं ग्रहणमाख्यातम् । परिजीर्णविशेषोपादानाद् दृढानामपरित्याग इति चेत्, अचेलतावचनेन विरोधः । प्रक्षालनादिकसंस्कारविरहात् परिजीर्णता वस्त्रस्य कथिता न तु दृढस्य(स्या)त्यागकथनार्थम् । पात्रप्रतिष्ठापना

तथा चोक्तमाचाराङ्गो- सुदं मे आउस्सत्तो(न्तो) भगवदा एवमक्खादं इह खलु संयमाभिमुखा दुविहा इत्थी-पुरिसा(स)जादा हवन्ति । तंजहा- सव्वसमण्णागदे णो सव्वसमण्णागदे चेव । तत्थ जे सव्वसमण्णागदे थिरांगहत्थपाणीपादे सव्विंदियसमण्णागदे तस्स णं णो कप्पदि एगमवि वत्थ धारिउं एवं परिहिउं एवं अण्णत्थ एगेण पडिलेहगेण इति ।

निश्चय ही उपर्युक्त सन्दर्भ आचारांग में इसी रूप में शब्दशः नहीं है किन्तु “सव्वसमन्नागय” नामक पद और उक्त कथन का भाव आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध के अष्टम अध्ययन में आज भी सुरक्षित है । अतः इस आधार पर यह कल्पना करना अनुचित होगा कि यापनीय परम्परा का आचारांग, वर्तमान में श्वेताम्बर परम्परा में उपलब्ध आचारांग से भिन्न था । क्योंकि अपराजितसूरि द्वारा उद्धृत आचारांग के अन्य सन्दर्भ आज भी श्वेताम्बर परम्परा के इसी आचारांग में उपलब्ध है । अपराजित ने आचारांग के “लोकविचय” नामक द्वितीय अध्ययन के पंचम उद्देशक का उल्लेखपूर्वक जो उद्धरण दिया है, वह आज भी उसी अध्याय के उसी उद्देशक में उपलब्ध है । इसी प्रकार उसमें “अह पुण एवं जाणेज्ज उपातिकंते हेमंते-ठविज्ज” जो यह पाठ आचारांग से उद्धृत है- -वह भी वर्तमान आचारांग के अष्टम अध्ययन के चतुर्थ उद्देशक में है । उत्तराध्ययन, सूत्रकृतांग, कल्प आदि के सन्दर्भों की भी लगभग यही स्थिति है । अब हम उत्तराध्ययन के सन्दर्भों पर विचार करेंगे । आदरणीय पंडितजी ने जैन साहित्य की पूर्वपीठिका में अपराजित की भगवतीआराधना की टीका की निम्न दो गाथाएँ उद्धृत की हैं-

परिचत्तेसु वत्थेसु ण पुणो चेलमादिए ।

अचेलपवरे भिक्खू जिणरूपधरे सदा ॥

सचेलगो सुखी भवदि असुखी वा वि अचेलगो ।

अहं तो सचेलो होक्खामि इदि भिक्खु न चिंतए ॥

पंडितजी ने इन्हें उत्तराध्ययन की गाथा कहा है और उन्हें वर्तमान उत्तराध्ययन में अनुपलब्ध भी बताया है । किन्तु जब हमने स्वयं पंडितजी द्वारा ही सम्पादित एवं अनुवादित भगवतीआराधना की टीका देखी तो उसमें इन्हें स्पष्ट रूप से उत्तराध्ययन की गाथायें नहीं कहा गया है । उसमें मात्र “इमानि च सूत्राणि अचेलतां दर्शयन्ति” कहकर इन्हें उद्धृत किया गया है । आदरणीय पंडितजी को यह भ्रान्ति कैसे हो गई, हम नहीं जानते । पुनः ये गाथाएँ भी चाहे शब्दशः उत्तराध्ययन में न हों, किन्तु भावरूप से तो दोनों ही गाथाएँ और शब्द-रूप से इनके आठ चरणों में से चार चरण तो उपलब्ध ही है । उपरोक्त उद्धृत गाथाओं से तुलना के लिए उत्तराध्ययन की ये गाथाएँ

सूत्रे णो(नो)केति संयमार्थं पात्रग्रहणं सिध्यति इति मन्यसे, नैव, अचेलता नाम परिग्रहत्यागः, पात्रं च परिग्रह इति तस्यापि त्यागः सिद्ध एवेति । तस्मात् कारणापेक्षं वस्त्रपात्रग्रहणम् । यदु(द्यु)पकरणं गृह्यते कारणमपेक्ष्य ग्रहणविधिः गृहीतस्य च परिहरणमवश्यं वक्तव्यमेव । तस्माद् वस्त्रं पात्रं चार्थाधिकारमपेक्ष्य सूत्रेषु बहुषु यदुक्तं तत् कारणमपेक्ष्य निर्दिष्टमिति ग्राह्यम् ।” पृ० ६११-१२ ।

प्रस्तुत हैं-

“परिजुण्णेहिं वत्थेहिं होक्खामि त्ति अचेलए ।

अदुवा “सचेलए होक्खं” इदं भिक्खू न चिन्तए ॥

“एगया अचेलए होइ सचेले यावि एगया ।”

एयं धम्महियं नच्चा नाणी नो परिदेवए ॥ (उत्तराध्ययन, २/१२-१३)

जिस प्रकार श्वेताम्बर परम्परा में ही चूर्णि में आगत पाठों और शीलांक या अभयदेव की टीका में आगत पाठों में अर्धमागधी और महाराष्ट्री प्राकृत की दृष्टि से पाठभेद रहा है, उसी प्रकार यापनीय परम्परा के आगम के पाठ माथुरी वाचना के होने के कारण शौरसेनी प्राकृत से युक्त रहे होंगे। किन्तु यहाँ यह भी स्मरण रखना आवश्यक है कि प्राचीन स्तर के सभी आगम ग्रन्थ मूलतः अर्धमागधी के रहे हैं। उनमें जो महाराष्ट्री या शौरसेनी के शब्द-रूप उपलब्ध होते हैं, वे परवर्ती हैं। विजयोदया में आचारांग आदि के सभी आगमिक सन्दर्भों को देखने से यह स्पष्ट हो जाता है कि वे पूर्णतः शौरसेनी प्रभाव से युक्त हैं। मूलतः आचारांग, उत्तराध्ययन आदि आगम तो निश्चित ही अर्धमागधी में रहे हैं। यहाँ दो सम्भावनाएँ हो सकती हैं, प्रथम यही है कि माथुरी वाचना के समय उन पर शौरसेनी का प्रभाव आया हो और यापनीयों ने उसे मान्य रखा हो। दूसरे यह है कि यापनीयों द्वारा उन आगमों का शौरसेनीकरण करते समय श्वेताम्बर परम्परा में मान्य आचारांग आदि से उनमें पाठभेद हो गया हो, किन्तु इस आधार पर भी यह कहना उचित नहीं होगा कि यापनीय और श्वेताम्बर परम्परा के आगम भिन्न थे। ऐसा पाठभेद तो एक ही परम्परा के आगमों में भी उपलब्ध है। स्वयं पं. कैलाशचन्द्रजी ने अपने ग्रन्थ जैन साहित्य का इतिहास-पूर्वपीठिका में अपराजितसूरि की भगवतीआराधना की टीका से आचारांग का जो उपर्युक्त पाठ दिया है, उसमें और स्वयं उनके द्वारा सम्पादित भगवतीआराधना की अपराजितसूरि की टीका में उद्धृत पाठ में ही अन्तर है- एक में “थीण” पाठ है - दूसरे में “थीरांग” पाठ है, जिससे अर्थ-भेद भी होता है। एक ही लेखक और सम्पादक की कृति में भी पाठभेद हो तो भिन्न परम्पराओं में किंचित् पाठभेद होना स्वाभाविक है, किन्तु उससे उनकी पूर्ण भिन्नता की कल्पना नहीं की जा सकती है। पुनः यापनीय परम्परा द्वारा उद्धृत आचारांग, उत्तराध्ययन आदि के उपर्युक्त पाठों की अचेलकत्व की अवधारणा का प्रश्न है, वह श्वेताम्बर परम्परा के आगमों में आज भी उपलब्ध है।

इसी प्रसंग में उत्तराध्ययन की जो अन्य गाथाएँ उद्धृत की गई हैं, वे आज भी उत्तराध्ययन के २३वें अध्ययन में कुछ पाठभेद के साथ उपलब्ध हैं। आराधना की टीका में उद्धृत इन गाथाओं पर भी शौरसेनी का स्पष्ट प्रभाव है। यह भी स्पष्ट है कि मूल उत्तराध्ययन अर्धमागधी की रचना है। इससे ऐसा लगता है कि यापनीयों ने अपने समय के अविभक्त परम्परा के आगमों को मान्य करते हुए भी उन्हें शौरसेनी प्राकृत में रूपान्तरित करने का प्रयास किया था, अन्यथा अपराजित की टीका में मूल आगमों के उद्धरणों का शौरसेनी रूप न मिलकर अर्धमागधी रूप ही मिलता। इस सम्बन्ध में पं. नाथूरामजी प्रेमी (जैन साहित्य और इतिहास, पृ. ६०) का निम्न वक्तव्य विचारणीय है-

“श्वेताम्बर सम्प्रदाय मान्य जो आगम ग्रन्थ हैं, यापनीय संघ शायद उन सभी को मानता था, परन्तु ऐसा जान पड़ता है कि दोनों के आगमों में कुछ पाठभेद था और उसका कारण यह हो कि उपलब्ध वल्लभी वाचना के पहले की कोई वाचना (संभवतः माथुरी वाचना) यापनीय संघ के पास थी, क्योंकि विजयोदयाटीका में आगमों के जो उद्धरण हैं वे श्वेताम्बर आगमों में बिल्कुल ज्यों के त्यों नहीं बल्कि कुछ पाठभेद के साथ मिलते हैं। यापनीयों के पास स्कंदिल की माथुरी वाचना के आगम थे यह मानने में एक बाधा आती है, वह यह कि स्कंदिल की वाचना का काल वीरनिर्वाण ८२७-८४० अर्थात् ईसा की तृतीय शती का अन्त और चतुर्थ शती का प्रारम्भ है, जबकि संघभेद उसके लगभग २०० वर्ष पहले ही घटित हो चुका था। किन्तु पं. नाथुरामजी यह शंका इस आधार पर निरस्त हो जाती हैं कि वास्तविक सम्प्रदाय-भेद ईस्वी सन् की द्वितीय शताब्दी में न होकर पाँचवी शती में हुआ। यद्यपि यह माना जाता है कि फल्गुमित्र की परम्परा की कोई वाचना थी, किन्तु इस वाचना के सम्बन्ध में स्पष्ट निर्देश कहीं भी उपलब्ध नहीं है।

निष्कर्ष यह है कि यापनीय आगम वही थे, जो उन नामों से आज श्वेताम्बर परम्परा में उपलब्ध है। मात्र उनमें किंचित् पाठभेद था तथा भाषा की दृष्टि से शौरसेनी का प्रभाव अधिक था। यापनीय ग्रन्थों में आगमों के जो उद्धरण मिलते हैं उनमें कुछ तो वर्तमान श्वेताम्बर परम्परा के आगमों में अनुपलब्ध हैं, कुछ पाठान्तर के साथ उपलब्ध हैं। जो अनुपलब्ध हैं, उनके सम्बन्ध में दो विकल्प हैं— प्रथम यह कि मूलागमों के वे अंश बाद के श्वेताम्बर आचार्यों ने अगली वाचना में निकाल दिये और दूसरा यह कि वे अंश यापनीय मान्यता के प्रक्षिप्त अंश हो। किन्तु प्रथम विकल्प में इसलिए विश्वास नहीं होता कि यदि परवर्ती वाचनाओं में वे सब बातें, जो उस युग के आचार्यों को मान्य नहीं थी या उनकी परम्परा के विरुद्ध थी, निकाल दी गई होती तो वर्तमान श्वेताम्बर आगमों में अचेलता के समर्थक सभी अंश निकाल दिये जाने चाहिए थे। मुझे ऐसा लगता है कि आगमों की वाचनाओं (संकलन) के समय केवल वे ही अंश नहीं आ पाये थे जो विस्मृत हो गये थे अथवा पुनरावृत्ति से बचने के लिए “जाव” पाठ देकर वहाँ से हटा दिये गये थे। मान्यता भेद के कारण कुछ अंश जानबूझकर निकाले गये हो, ऐसा कोई भी विश्वसनीय प्रमाण हमें नहीं मिलता है। किन्तु यह हो सकता है कि वे अंश किसी अन्य गण की वाचना के रहे हो, जिनके प्रतिनिधि उस वाचना में सम्मिलित नहीं थे। कुछ ऐसे प्रमाण उपलब्ध हैं कि विभिन्न गणों में वाचना-भेद या पाठभेद होता था। विभिन्न गणों के निर्माण का एक कारण वाचना भेद भी माना गया है। यह कहा जाता है कि महावीर के ग्यारह गणधरों की नौ वाचनाएँ थी अर्थात् महावीर के काल में भी वाचना-भेद था। क्योंकि प्रत्येक वाचनाचार्य की अध्यापन शैली भिन्न होती थी। ज्ञातव्य है कि जैन परम्परा में शब्द के स्थान पर अर्थ पर बल दिया जाता था, तीर्थंकर को अर्थ का प्रवर्तक माना गया था जबकि वैदिक परम्परा शब्द प्रधान थी। यही कारण है कि जैनो ने यह माना कि चाहे शब्द-भेद हो, पर अर्थ-भेद नहीं होना चाहिए। यही कारण है कि वाचना भेद बढ़ते गये। हमें यापनीय ग्रन्थों में उपलब्ध आगमिक उद्धरणों से वर्तमान आगमों के पाठों का जो पाठभेद मिलता है उनका कारण वाचना-भेद है, अर्थ-

भेद नहीं, क्योंकि ऐसे अनुपलब्ध अंशों या पाठभेदों में विषय प्रतिपादन की दृष्टि से महत्वपूर्ण अन्तर नहीं है। किन्तु इस सम्भावना से पूरी तरह इन्कार नहीं किया जा सकता कि स्वयं यापनीयों ने भी अपनी मान्यता की पुष्टि के लिए कुछ अंश जोड़े हों अथवा परिवर्तित किये हों। श्वेताम्बर परम्परा में भी वल्लभी वाचना में या उसके पश्चात् भी आगमों में कुछ अंश जुड़ते रहे हैं- इस तथ्य से इन्कार नहीं किया जा सकता। हम पण्डित कैलाशचन्द्रजी (जैन साहित्य का इतिहास पूर्वपीठिका, पृ. ५२७) के इस कथन से सहमत हैं कि वल्लभी वाचना के समय और उसके बाद भी आगमों के स्वरूप में कुछ परिवर्तन हुए हैं। किन्तु उनके द्वारा प्रयुक्त “बहुत” शब्द आपत्तिजनक हैं। फिर भी ध्यान रखना होगा कि इनमें प्रक्षेप ही अधिक हुआ है, विस्मृति को छोड़कर जान-बूझकर निकाला कुछ नहीं गया है।

किन्तु ऐसा प्रक्षेप मात्र श्वेताम्बरों ने किया है और दिगम्बरों तथा यापनीयों ने नहीं किया है- यह नहीं कहा जा सकता। सम्भव है कि यापनीय परम्परा ने भी आगमों में अपने अनुकूल कुछ अंश प्रक्षिप्त किये हों। मूलाचार, भगवतीआराधना आदि ग्रन्थों को देखने से ऐसा स्पष्ट लगता है कि उन्होंने अर्धमागधी आगम साहित्य की ही सैकड़ों गाथायें शौरसेनी प्राकृत में रूपान्तरित करके अपने इन ग्रन्थों को रचना की हैं, मूलाचार का लगभग आधा भाग प्रकीर्णकों, निर्युक्तियों एवं आगमों की गाथाओं से निर्मित हैं। यह तो निश्चित है कि प्राचीन आगम साहित्य अर्धमागधी में था। यापनीय ग्रन्थों में उपलब्ध आगमिक सन्दर्भ के सदैव शौरसेनी रूप ही मिलते हैं, जो इस तथ्य के स्पष्ट प्रमाण हैं कि उन्होंने अर्धमागधी आगम साहित्य को शौरसेनी में अपने ढंग से रूपान्तरित करने का प्रयत्न किया होगा और इस प्रयत्न में उन्होंने अपने मत की पुष्टि का भी प्रयास किया होगा।

अतः इस तथ्य से इन्कार नहीं किया जा सकता कि यापनीय आचार्यों ने भी मूल आगमों के साथ छेड़छाड़ की थी और अपने मत की पुष्टि हेतु उन्होंने उनमें परिवर्तन और प्रक्षेप भी किये।

मात्र श्वेताम्बर और यापनीय ही आगमों के साथ छेड़छाड़ करने के दोषी नहीं हैं, बल्कि दिगम्बर आचार्य और पण्डित भी इस दौड़ में पीछे नहीं रहे हैं। यापनीय ग्रन्थों में दिगम्बर परम्परा के द्वारा जो प्रक्षेपण और परिवर्तन किये गये हैं वे तो और भी अधिक विचारणीय हैं, क्योंकि इनके कारण अनेक यापनीय ग्रन्थों का यापनीय स्वरूप ही विकृत हो गया है। हमारे दिगम्बर विद्वान् श्वेताम्बर ग्रन्थों में प्रक्षेपण की बात तो कहते हैं किन्तु वे इस बात को विस्मृत कर जाते हैं कि स्वयं उन्होंने यापनीय और अपने ग्रन्थों में भी किस प्रकार हेर-फेर किये हैं। इस सम्बन्ध में मैं अपनी ओर से कुछ न कहकर दिगम्बर विद्वानों का मत प्रस्तुत करना चाहूंगा।

पं. कैलाशचन्द्रजी स्व-सम्पादित “भगवतीआराधना” की प्रस्तावना (पृ. ९) में लिखते हैं- “विजयोदया के अध्ययन से प्रकट होता है कि उनके सामने टीका लिखते समय जो मूलग्रन्थ उपस्थित था, उसमें और वर्तमान मूल (ग्रन्थ) में अन्तर है। अनेक गाथाओं में वे शब्द नहीं मिलते जो टीकाओं में हैं।”

इससे स्पष्ट होता है कि जब दिगम्बर आचार्यों ने इस यापनीय ग्रन्थ को अपने में समाहित किया होगा तो इसकी मूल गाथाओं के शब्दों में भी हेर-फेर कर दिया होगा। यदि पं.कैलाशचन्द्रजी ने उन सभी स्थलों का जहाँ उन्हें पाठभेद प्रतीत हुआ, निर्देश किया होता तो सम्भवतः हम अधिक प्रमाणिकता से कुछ बात कह सकते थे। टीका और मूल के सारे अन्तर्गों को हम भी अभी तक खोज नहीं पाये हैं। अतः अभी तो उनके मत को ही विश्वसनीय मानकर संतोष करेंगे। स्वयंभू के रिट्ठनेमिचरिउ (हरिवंशपुराण) में भी इसी प्रकार की छेड़-छाड़ हुई थी। इस सन्दर्भ में पं.नाथुरामजी प्रेमी (जैन साहित्य और इतिहास, पृ. २०२) लिखते हैं- “इनमें तो संदेह नहीं है कि इस अन्तिम अंश में मुनि जसकिति (यशकीर्ति) का भी हाथ है परन्तु यह कितना है यह निर्णय करना कठिन है। बहुत कुछ सोच-विचार के बाद हम इस निर्णय पर पहुँचे हैं कि मुनि जसकिति को इस ग्रन्थ की कोई ऐसी जीर्ण-शीर्ण प्रति मिली थी जिसके अन्तिम पत्र नष्ट-भ्रष्ट थे और शायद अन्य प्रतियाँ दुर्लभ थीं, इसलिए उन्होंने गोपगिरि (गवालियर) के समीप कुमरनगरी के जैन मन्दिर में व्याख्यान करने के लिए इसे ठीक किया अर्थात् जहाँ-जहाँ जितना अंश पढ़ा नहीं गया था या नष्ट हो गया था, उसको स्वयं रचकर जोड़ दिया और जहाँ-जहाँ जोड़ा, वहाँ-वहाँ अपने परिश्रम के एवज में अपना नाम भी जोड़ दिया।” इससे स्पष्ट है कि कुछ दिगम्बर आचार्यों ने दूसरों की रचनाओं को भी अपने नाम पर चढ़ा लिया।

इसी प्रकार तिलोयपण्णत्ति में भी पर्याप्त रूप से मिलावट हुई है। जहाँ “तिलोयपण्णत्ति” का ग्रन्थ-परिमाण ८००० श्लोक बताया गया है वहाँ वर्तमान तिलोयपण्णत्ति का श्लोक-परिमाण ९३४० है अर्थात् लगभग १३४० श्लोक अधिक हैं। पं.नाथुरामजी प्रेमी के शब्दों में— ये इस बात के संकेत देते हैं कि पीछे से इसमें मिलावट की गयी है। इस सन्दर्भ में पं.फूलचन्द्रशास्त्री के, जैन साहित्य भास्कर, भाग ११, अंक प्रथम में प्रकाशित “वर्तमान तिलोयपण्णत्ति और उसके रचनाकार का विचार” नामक लेख के आधार पर वे लिखते हैं—“उससे मालूम होता है कि यह ग्रन्थ अपने असल रूप में नहीं रहा है। उसमें न केवल बहुत सा लगभग एक अष्टमांश प्रक्षिप्त हैं, बल्कि बहुत-सा परिवर्तन और परिशोध भी किया गया है, जो मूल ग्रन्थ कर्ता के अनुकूल नहीं हैं।” इसी प्रकार कसायपाहुडसुत्त की मूल गाथाएँ १८० थी, किन्तु आज उसमें २३३ गाथाएँ मिलती हैं— अर्थात् उसमें ५३ गाथाएँ परवर्ती आचार्यों द्वारा प्रक्षिप्त हैं। यही स्थिति कुन्दकुन्द के समयसार, वट्टकेर के मूलाचार आदि की भी है। प्रकाशित संस्करणों में भी गाथाओं की संख्याओं में बहुत अधिक अन्तर है। समयसार के ज्ञानपीठ के संस्करण में ४१५ गाथाएँ हैं तो अजिताश्रम संस्करण में ४३७ गाथाएँ। मूलाचार के दिगम्बर जैनग्रन्थमाला के संस्करण में १२४२ गाथाएँ हैं तो फलटण के संस्करण में १४१४ गाथाएँ हैं अर्थात् १६२ गाथाएँ अधिक हैं, यह सब इस बात का प्रमाण है कि दिगम्बर परम्परा के आचार्यों ने श्वेताम्बरों और यापनीयों की अपेक्षा बहुत अधिक प्रक्षेप एवं परिवर्तन किया है। इन उल्लेखों के अतिरिक्त वर्तमान में भी इस प्रकार के परिवर्तनों के प्रयास हुए हैं। जैसे “धवला” के सम्पादन के समय मूल ग्रन्थ षट्खण्डागम से “संजद” पद

को हटा देना, ताकि उस ग्रन्थ के यापनीय स्वरूप या स्त्री-मुक्ति के समर्थक होने का प्रमाण नष्ट किया जा सके। इस सन्दर्भ में दिगम्बर समाज में कितनी ऊहापोह मची थी और पक्ष-विपक्ष में कितने लेख लिखे गये थे, यह तथ्य किसी से छिपी नहीं है। यह भी सत्य है कि अन्त में मूलप्रति में “संजद” पद पाया गया। तथापि ताम्रपत्र वाली प्रति में वह पद नहीं लिखा गया, सम्भवतः भविष्य में वह एक नई समस्या उत्पन्न करेगा। इस सन्दर्भ में भी मैं अपनी ओर से कुछ न कहकर दिगम्बर परम्परा के मान्य विद्वान् पं. कैलाशचन्द्रजी के शब्दों को ही उद्धृत कर रहा हूँ। पं. बालचन्द्रशास्त्री की कृति “षट्खण्डागम -परिशीलन” के अपने प्रधान सम्पादकीय में वे लिखते हैं— “समूचा ग्रन्थ प्रकाशित होने से पूर्व ही एक और विवाद उठ खड़ा हुआ। प्रथम भाग के सूत्र ९३ में जो पाठ हमें उपलब्ध था, उसमें अर्थ-संगति की दृष्टि से “संजदासंजद” के आगे “संजद” पद जोड़ने की आवश्यकता प्रतीत हुई, किन्तु इससे फलित होने वाली सैद्धान्तिक व्यवस्थाओं से कुछ विद्वानों के मन आलोडित हुए और वे “संजद” पद को वहाँ जोड़ना एक अनधिकार चेष्टा कहने लगे। इस पर बहुत बार मौखिक शास्त्रार्थ भी हुए और उत्तर-प्रत्युत्तर रूप लेखों की श्रृंखलाएँ भी चल पड़ी, जिनका संग्रह कुछ स्वतन्त्र ग्रन्थों में प्रकाशित भी हुआ। इसके मौखिक समाधान हेतु जब सम्पादकों ने ताड़पत्रीय प्रतियों के पाठ की सूक्ष्मता से जाँच करायी तब पता चला कि वहाँ की दोनों भिन्न प्रतियों में हमारा सुझाया गया संजद पद विद्यमान है। इससे दो बातें स्पष्ट हुई— एक तो यह कि सम्पादकों ने जो पाठ-संशोधन किया है, वह गम्भीर चिन्तन और समझदारी पर आधारित है और दूसरी यह कि मूल प्रतियों से पाठ मिलान की आवश्यकता अब भी बनी हुई है, क्योंकि जो पाठान्तर मूडबिंदी से प्राप्त हुए थे और तृतीय भाग के अन्त में समाविष्ट किये गये थे उनमें यह संशोधन नहीं मिला।”

मेरे उपर्युक्त लेखन का तात्पर्य किसी की भावनाओं को ठेस पहुँचाना नहीं है किन्तु मूलग्रन्थों के साथ ऐसी छेड़-छाड़ करने के लिए श्वेताम्बर, दिगम्बर, यापनीय- सभी समानरूप से दोषी हैं। जहाँ श्वेताम्बरों ने अपने ही पूर्व अविभक्त परम्परा के आगमों से ऐसी छेड़-छाड़ की, वहाँ यापनीयों ने श्वेताम्बर मान्य आगमों और आगमिक व्याख्याओं से और दिगम्बरों ने यापनीय परम्परा के ग्रन्थों से ऐसी ही छेड़-छाड़ की।

निष्कर्ष यह है कि इस प्रकार की छेड़-छाड़ प्राचीन काल से लेकर वर्तमान काल तक होती रही है। कोई भी परम्परा इस सन्दर्भ में पूर्ण निर्दोष नहीं कहीं जा सकती। अतः किसी भी परम्परा का अध्ययन करते समय यह आवश्यक है कि हम उन प्रक्षिप्त अथवा परिवर्धित अंशों पर निष्पक्ष दृष्टि से विचार करें; क्योंकि इस छेड़-छाड़ में कहीं कुछ ऐसा अवश्य रह जाता है, जिससे यथार्थता को समझा जा सकता है।

परिवर्धनों और परिवर्तनों के बावजूद भी श्वेताम्बर आगमों की एक विशेषता है, वह यह कि वे सब बातें भी जिनका उनकी परम्परा से स्पष्ट विरोध है, उनमें यथावत् रूप से सुरक्षित हैं। यही

कारण है कि श्वेताम्बर आगम जैन धर्म के प्राचीन स्वरूप की जानकारी देने में आज भी पूर्णतया सक्षम हैं। आवश्यकता है निष्पक्ष भाव से उनके अध्ययन की। क्योंकि उनमें बहुत कुछ ऐसा मिल जाता है, जिसमें जैनधर्म के विकास और उसमें आये परिवर्तनों को समझा जा सकता है। यही बात किसी सीमा तक यापनीय और दिगम्बर ग्रन्थों के सन्दर्भ में भी कही जा सकती है, यद्यपि श्वेताम्बर साहित्य की अपेक्षा वह अल्प ही है। प्रक्षेप और परिष्कार के बाद भी समग्र जैन साहित्य में बहुत कुछ ऐसा है, जो सत्य को प्रस्तुत करता है, किन्तु शर्त यही है कि उसका अध्ययन ऐतिहासिक और सम्प्रदाय निरपेक्ष दृष्टि से हो, तभी हम सत्य को समझ सकेंगे।

आगमों के विच्छेद की अवधारणा

आगम के विच्छेद की यह अवधारणा जैनधर्म के श्वेताम्बर एवं दिगम्बर दोनों ही सम्प्रदायों ही में उल्लिखित हैं। दिगम्बर परम्परा में आगमों के विच्छेद की यह अवधारणा तिलोयपण्णत्ति, षट्खण्डागम की धवला टीका, हरिवंशपुराण, आदिपुराण आदि में मिलती है। इन सब ग्रन्थों में तिलोयपण्णत्ति अपेक्षाकृत प्राचीन है। तिलोयपण्णत्ति का रचनाकाल विद्वानों ने ईसा की छठी-सातवीं शती के लगभग माना है। इसके पश्चात् षट्खण्डागम की धवला टीका, हरिवंशपुराण, आदिपुराण आदि ग्रन्थ आते हैं जो लगभग ई.की नवीं शती की रचनाएँ हैं। हरिवंशपुराण में आगम-विच्छेद की चर्चा को कुछ विद्वानों ने प्रक्षिप्त माना है क्योंकि वह यापनीय परम्परा का ग्रन्थ है और यापनीयों में नवमी-दसवीं शताब्दी तक आगमों के अध्ययन और उन पर टीका लिखने की परम्परा जीवित रही है। सम्भव यह भी है कि जिस प्रकार श्वेताम्बरों में आगमों के विच्छेद की चर्चा होते हुए भी आगमों की परम्परा जीवित रही उसी प्रकार यापनीयों में भी श्रुत विच्छेद की परम्परा का उल्लेख होते हुए भी श्रुत के अध्ययन एवं उन पर टीका आदि के लेखन की परम्परा जीवित रही है। पुनः हरिवंशपुराण में भी मात्र पूर्व एवं अंग ग्रन्थ के विच्छेद की चर्चा है शेष ग्रन्थ तो थे ही।

इन ग्रन्थों के अनुसार भगवान् महावीर के निर्वाण के पश्चात् गौतम, सुधर्मा (लोहार्य) और जम्बू ये तीन आचार्य केवली हुए, इन तीनों का सम्मिलित काल ६२ वर्ष माना गया है। तत्पश्चात् विष्णु, नन्दिमित्र, अपराजित, गोवर्धन और भद्रबाहु ये पाँच आचार्य चतुर्दश पूर्वों के धारक श्रुतकेवली हुए। इन पाँच आचार्यों का सम्मिलित काल १०० वर्ष है। इस प्रकार भद्रबाहु के काल तक अंग और पूर्व की परम्परा अविच्छिन्न बनी रही। उसके बाद प्रथम पूर्व साहित्य का विच्छेद प्रारम्भ हुआ। भद्रबाहु के पश्चात् विशाख, प्रोष्ठिल, क्षत्रिय, जय, नाग, सिद्धार्थ, धृतिसेन, विजय, बुद्धिल, धर्मसेन और गंगदेव- ये ग्यारह आचार्य दस पूर्वों के धारक हुए। इनका सम्मिलित काल १८३ वर्ष माना गया है। इस प्रकार वीरनिर्वाण के पश्चात् ३४५ वर्ष तक पूर्वधरों का अस्तित्व रहा। इसके बाद पूर्वधरों के विच्छेद के साथ ही पूर्व ज्ञान का विच्छेद हो गया। इनके पश्चात् नक्षत्र, यशपाल, पाण्डु, ध्रुवसेन और कंस- ये पाँच आचार्य एकादश अंगों के ज्ञाता हुए। इनका सम्मिलित

काल २२० वर्ष माना गया । इस प्रकार भगवान् महावीर निर्वाण के ५६५ वर्ष पश्चात् आचारांग को छोड़कर शेष अंगों का भी विच्छेद हो गया । इनके बाद सुभद्र, यशोभद्र, यशोबाहु और लोहाचार्य-ये चार आचार्य आचारांग के धारक हुए । इनका काल ११८ वर्ष रहा । इस प्रकार वीरनिर्वाण के ६८३ वर्ष पश्चात् अंग एवं पूर्व साहित्य के ग्रन्थों के पूर्णज्ञाता आचार्यों की परम्परा समाप्त हो गई । इनके बाद आचार्य धरसेन तक अंग और पूर्व के एकदेश ज्ञाता (आंशिकज्ञाता) आचार्यों की परम्परा चली । उसके बाद पूर्व और अंग साहित्य का विच्छेद हो गया । मात्र अंग और पूर्व के आधार पर उनके एकदेश ज्ञाता आचार्यों द्वारा निर्मित ग्रन्थ ही शेष रहे । अंग और पूर्वधरों की यह सूची हमने हरिवंशपुराण के आधार पर दी है । अन्य ग्रन्थों एवं श्रवण बेलगोला के कुछ अभिलेखों में भी यह सूची दी गयी है किन्तु इन सभी सूचियों में कही नामों में और कहीं क्रम में अन्तर है, जिससे इनकी प्रामाणिकता संदेहास्पद बन जाती है । किन्तु जो कुछ साहित्यिक और अभिलेखीय साक्ष्य उपलब्ध हैं उन्हें ही आधार बनाना होगा अन्य कोई विकल्प भी नहीं हैं । यद्यपि इन साक्ष्यों में भी एक भी साक्ष्य ऐसा नहीं है, जो सातवीं शती से पूर्व का हो । इन समस्त विवरणों से हम इस निष्कर्ष पर पहुँच सकते हैं कि दिगम्बर परम्परा में श्रुत विच्छेद की इस चर्चा का प्रारम्भ लगभग छठीं-सातवीं शताब्दी में हुआ और उसमें अंग एवं पूर्व साहित्य के ग्रन्थों के ज्ञाता आचार्यों के विच्छेद की चर्चा हुई है ।

श्वेताम्बर परम्परा में पूर्व ज्ञान के विच्छेद की चर्चा तो निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि आदि आगमिक व्याख्या ग्रन्थों में हुई है । किन्तु अंग-आगमों के विच्छेद की चर्चा मात्र 'तित्थोगालिय प्रकीर्णक के अतिरिक्त अन्यत्र कहीं नहीं मिलती है । तित्थोगालिय प्रकीर्णक को देखने से लगता है कि यह ग्रन्थ लगभग छठीं-सातवीं शताब्दी में निर्मित हुआ है । इसका रचना काल और कुछ विषय-वस्तु भी तिलोयपण्णत्ति से समरूप ही है । इस प्रकीर्णक का उल्लेख, नन्दीसूत्र की कालिक और उत्कालिक ग्रन्थों की सूची में नहीं है किन्तु व्यवहारभाष्य (१०/७०४) में इसका उल्लेख हुआ है । व्यवहारभाष्य स्पष्टतः सातवीं शताब्दी की रचना है । अन्ततः तित्थोगालिय पाँचवीं शती के पश्चात् तथा सातवीं शती के पूर्व अर्थात् लगभग ईस्वी सन् की छठीं शताब्दी में निर्मित हुआ होगा । यही काल तिलोयपण्णत्ति का भी है । इन दोनों ग्रन्थों में ही सर्वप्रथम श्रुत के विच्छेद की चर्चा है । तित्थोगालिय में तीर्थकरों की माताओं के चौदह स्वप्न, स्त्री-मुक्ति तथा दस आश्चर्यों का उल्लेख होने से एवं नन्दीसूत्र, अनुयोगद्वार तथा आवश्यकनिर्युक्ति से इसमें अनेक गाथाएँ अवतरित किये जाने से यही सिद्ध होता है कि यह श्वेताम्बर ग्रन्थ है । श्वेताम्बर परम्परा में प्रकीर्णक रूप में इसकी आज भी मान्यता है । इस ग्रन्थ की गाथा ८०७ से ८५७ तक में न केवल पूर्वी के विच्छेद की चर्चा है अपितु अंग साहित्य के विच्छेद की भी चर्चा है ।

तित्थोगालिय एवं अन्य ग्रन्थों के साक्ष्य से ज्ञात-होता है कि श्वेताम्बर परम्परा के अनुसार अन्तिम चतुर्दशपूर्वधर आर्य भद्रबाहु हुए । आर्य भद्रबाहु का स्वर्गवास के साथ ही चतुर्दश पूर्वधरों

१. तित्थोगालिय में श्रुतविच्छेद की जो बात है उस के लिये देखिये इसी ग्रंथ का आठवा परिशिष्ट ।

की परम्परा समाप्त हो गयी। इनका स्वर्गवास काल वीरनिर्वाण के १७० वर्ष पश्चात् माना जाता है। इसके पश्चात् स्थूलिभद्र दसपूर्वों के अर्थ सहित और शेष चार पूर्वों के मूल मात्र के ज्ञाता हुए। यथार्थ में तो वे दस पूर्वों के ही ज्ञाता थे। तित्थोगालिय में स्थूलिभद्र को दस पूर्वधरों में प्रथम कहा गया है। उसमें अन्तिम दसपूर्वी सत्यमित्र-पाठभेद से सर्वमित्र- को बताया गया है, किन्तु उनके काल का निर्देश नहीं किया गया है। उसके बाद उस ग्रन्थ में यह उल्लेखित है कि अनुक्रम से भगवान महावीर के निर्वाण के १००० वर्ष पश्चात् वाचक वृषभ के समय में पूर्वगत श्रुत का विच्छेद हो जायेगा। श्वेताम्बर परम्परा के अनुसार दस पूर्वधरों के पश्चात् भी पूर्वधरों की परम्परा चलती रही है, श्वेताम्बरों में अभिन्न-अक्षर दसपूर्वधर और भिन्न-अक्षर दसपूर्वधर, ऐसे दो प्रकार के वर्गों का उल्लेख है, जो सम्पूर्ण दस पूर्वों के ज्ञाता होते, वे अभिन्न- अक्षर दसपूर्वधर कहे जाते थे और जो आंशिक रूप से दस पूर्वों के ज्ञाता होते थे, उन्हें भिन्न-अक्षर दसपूर्वधर कहा जाता था।

इस प्रकार हम देखते हैं कि चतुर्दश पूर्वधरों के विच्छेद की इस चर्चा में दोनों परम्परा में अन्तिम चतुर्दशपूर्वी भद्रबाहु को ही माना गया है। श्वेताम्बर परम्परा के अनुसार वीरनिर्वाण के १७० वर्ष पश्चात् और दिगम्बर परम्परा के अनुसार १६२ वर्ष पश्चात् चतुर्दश पूर्वधरों का विच्छेद हुआ। यहाँ दोनों परम्पराओं में मात्र आठ वर्षों का अन्तर है। किन्तु दस पूर्वधरों के विच्छेद के सम्बन्ध में दोनों परम्पराओं में कोई समरूपता नहीं देखी जाती है। श्वेताम्बर परम्परानुसार आर्य सर्वमित्र और दिगम्बर परम्परा के अनुसार आर्य धर्मसेन या आर्य सिद्धार्थ अन्तिम दस पूर्वों हुए हैं। श्वेताम्बर परम्परा में आर्य सर्वमित्र को अन्तिम दस पूर्वधर कहा गया है। दिगम्बर परम्परा में भगवतीआराधना के कर्ता शिवार्य के गुरुओं के नामों में सर्वगुप्तगणि और मित्रगणि नाम आते हैं किन्तु दोनों में कोई समरूपता हो यह निर्णय करना कठिन है। दिगम्बर परम्परा में दस पूर्वधरों के पश्चात् एकदेश पूर्वधरों का उल्लेख तो हुआ है किन्तु उनकी कोई सूची उपलब्ध नहीं होती। अतः इस सम्बन्ध में किसी प्रकार की तुलना कर पाना सम्भव नहीं है।

पूर्व साहित्य के विच्छेद की चर्चा के पश्चात् तित्थोगालिय में अंग साहित्य के विच्छेद की चर्चा हुई है, जो निम्नानुसार है-

उसमें उल्लिखित है कि वीरनिर्वाण के १२५० वर्ष पश्चात् विपाकसूत्र सहित छः अंगों का विच्छेद हो जायेगा। इसके पश्चात् वीरनिर्वाण सं. १३०० में समवायांग का, वीरनिर्वाण सं. १३५० में स्थानांग का, वीरनिर्वाण सं. १४०० में कल्प-व्यवहार का, वीरनिर्वाण सं. १५०० में आयादशा का, वीरनिर्वाण सं. १९०० में सूत्रकृतांग का और वीरनिर्वाण सं. २००० में निशीथसूत्र का विच्छेद होगा। ज्ञातव्य है कि इसके पश्चात् लगभग अठारह हजार वर्ष तक विच्छेद की कोई चर्चा नहीं है। फिर वीरनिर्वाण सं. २०,००० में आचारांग का, वीरनिर्वाण सं. २०५०० में उत्तराध्ययन का, वीरनिर्वाण सं. २०९०० में दशवैकालिक मूल का और वीरनिर्वाण सं. २१,००० में दशवैकालिक के अर्थ का विच्छेद होगा- यह कहा गया है।

इस प्रकार हम देखते हैं कि अंग आगमों के विच्छेद की चर्चा श्वेताम्बर परम्परा में भी चली है, किन्तु इसके बावजूद भी श्वेताम्बर परम्परा ने अंग साहित्य को, चाहे आंशिक रूप से ही क्यों न हो, सुरक्षित रखने का प्रयास किया है ।

प्रथम तो प्रश्न यह है कि क्या विच्छेद का अर्थ तत्-तत् ग्रन्थ का सम्पूर्ण रूप से विनाश है ? मेरी दृष्टि में विच्छेद का अर्थ यह नहीं कि उस ग्रन्थ का सम्पूर्ण लोप हो गया । मेरी दृष्टि में विच्छेद का तात्पर्य उसके कुछ अंशों का विच्छेद ही मानना होगा । यदि हम निष्पक्ष दृष्टि से विचार करें तो ज्ञात होता है कि श्वेताम्बर परम्परा में भी जो अंग साहित्य आज अवशिष्ट हैं वे उस रूप में तो नहीं हैं जिस रूप से उनकी विषय-वस्तु का उल्लेख स्थानांग, समवायांग, नन्दीसूत्र आदि में हुआ है । यह सत्य है कि न केवल पूर्व साहित्य का अपितु अंग साहित्य का भी बहुत कुछ अंश विच्छिन्न हुआ है । आज आचारांग के प्रथम श्रुतस्कन्ध का सातवाँ महापरिज्ञा नामक अध्याय अनुपलब्ध है । भगवतीसूत्र, ज्ञाताधर्मकथा, अन्तकृद्दशा, अनुतरौपपातिक, प्रश्नव्याकरण, विपाकदशा आदि ग्रन्थों की भी बहुत कुछ सामग्री विच्छिन्न हुई है, इससे इन्कार नहीं किया जा सकता । क्योंकि स्थानांग में दस दशाओं की जो विषय-वस्तु वर्णित है, वह उनकी वर्तमान विषय-वस्तु से मेल नहीं खाती हैं । उनमें जहाँ कुछ प्राचीन अध्ययन विलुप्त हुए हैं, वहाँ कुछ नवीन सामग्री समाविष्ट भी हुई है । अन्तिम वाचनाकार देवर्धिगणि ने स्वयं भी इस तथ्य को स्वीकार किया है कि मुझे जो भी त्रुटित सामग्री मिली है, उसको ही मैंने संकलित किया है । अतः आगम ग्रन्थों के विच्छेद की जो चर्चा है, उसका अर्थ यही लेना चाहिये कि यह श्रुत-संपदा यथावत् रूप में सुरक्षित नहीं रह सकी । वह आंशिक रूप से विस्मृति के गर्भ में चली गई । क्योंकि भगवान् महावीर के निर्वाण के पश्चात् लगभग एक हजार वर्ष तक यह साहित्य मौखिक रहा और मौखिक परम्परा में विस्मृति स्वाभाविक है । विच्छेद का क्रम तभी रूका जब आगमों को लिखित रूप दे दिया गया ।

दिगम्बर परम्परा में श्रुत-विच्छेद सम्बन्धी यह जो चर्चा है उसके विषय में यह बात विशेष रूप से ज्ञातव्य है कि उसमें श्रुतधरों के अर्थात् श्रुत के ज्ञाता आचार्यों के विच्छेद की चर्चा हुई है न कि श्रुत ग्रंथों के विच्छेद चर्चा हुई है । दूसरे यह कि पूर्व और अंग के इस विच्छेद की चर्चा में भी पूर्व अंगों के एकदेश ज्ञाता आचार्यों का अस्तित्व तो स्वीकार किया ही गया है । धरसेन के सम्बन्ध में भी मात्र यह कहा गया है कि वे अंग और पूर्वों के एकदेश ज्ञाता थे । इनके बाद अंग एवं पूर्व के एकदेश ज्ञाता आचार्यों की परम्परा भी समाप्त हो गयी हो, ऐसा उल्लेख हमें किसी भी दिगम्बर ग्रन्थ में नहीं मिला । यही कारण है कि पं.दलसुखभाई मालवणिया (वही, पृ.६२) आदि कुछ विद्वान् इन उल्लेखों को श्रुतधरों के विच्छेद का उल्लेख मानते हैं न कि श्रुत के विच्छेद का, पुनः इस चर्चा में मात्र पूर्व और अंग साहित्य के विच्छेद की ही चर्चा हुई है । कालिक और उत्कालिक सूत्रों के अथवा छेदसूत्रों के विच्छेद की कहीं कोई चर्चा दिगम्बर परम्परा में नहीं उठी है । दुर्भाग्य यह है कि दिगम्बर विद्वानों ने श्रुतधरों के विच्छेद को ही श्रुत का विच्छेद

मान लिया और कालिक, उत्कालिक आदि आगमों के विच्छेद की कोई चर्चा न होने पर भी उनका विच्छेद स्वीकार कर लिया। यह सत्य है कि जब श्रुत के अध्ययन की परम्परा मौखिक हो तो श्रुतधर के विच्छेद से श्रुत का विच्छेद मानना होगा किन्तु जब श्रुत लिखित रूप में भी हो, तो श्रुतधर के विच्छेद से श्रुत का विच्छेद नहीं माना जा सकता। दूसरे मौखिक परम्परा से चले आ रहे श्रुत में विस्मृति आदि के कारण किसी अंश-विशेष के विच्छेद को पूर्ण विच्छेद मानना भी समीचीन नहीं है। विच्छेद की इस चर्चा का तात्पर्य मात्र यही है कि महावीर की यह श्रुत-सम्पदा अक्षुण्ण नहीं रह सकी और उसके कुछ अंश विलुप्त हो गये। अतः आंशिक रूप में जिनवाणी आज भी है, इसे स्वीकार करने में किसी को कोई विप्रतिपत्ति नहीं होना चाहिये।

अर्धमागधी आगमों की विषय-वस्तु सरल है

अर्धमागधी आगम साहित्य की विषय-वस्तु मुख्यतः उपदेशपरक, आचारपरक एवं कथापरक है। भगवती के कुछ अंश, प्रज्ञापना, अनुयोगद्वार, जो कि अपेक्षाकृत परवर्ती है, को छोड़कर उनमें प्रायः गहन दार्शनिक एवं सैद्धान्तिक चर्चाओं का अभाव है। विषय-प्रतिपादन सरल, सहज और सामान्य व्यक्ति के लिए भी बोधगम्य है। वह मुख्यतः विवरणात्मक एवं उपदेशात्मक है। इसके विपरीत शौरसेनी आगमों में आराधना और मूलाचार को छोड़कर लगभग सभी ग्रन्थ दार्शनिक एवं सैद्धान्तिक चर्चा से युक्त है। वे परिपक्व दार्शनिक विचारों के परिचायक हैं। गुणस्थान और कर्मसिद्धान्त की वे गहराईयाँ, जो शौरसेनी आगमों में उपलब्ध हैं, अर्धमागधी आगमों में उनका प्रायः अभाव ही है। कुन्दकुन्द के समयसार के समान उनमें सैद्धान्तिक दृष्टि से अध्यात्मवाद के प्रतिस्थापन का भी कोई प्रयास परिलक्षित नहीं होता। यद्यपि ये सब उनकी कमी भी कही जा सकती है, किन्तु चिन्तन के विकास क्रम की दृष्टि से विचार करने पर स्पष्ट रूप से यह फलित होता है कि अर्धमागधी आगम साहित्य प्राथमिक स्तर का होने से प्राचीन भी है और साथ ही विकसित शौरसेनी आगमों के लिए आधार भूत भी। समवायांग में जीवस्थानों के नाम से १४ गुणस्थानों का मात्र निर्देश है, जबकि षट्खण्डागम जैसा प्राचीन शौरसेनी आगम भी उनकी गम्भीरता से चर्चा करता है। मूलाचार, भगवतीआराधना, कुन्दकुन्द के ग्रन्थ और गोम्मटसार आदि सभी में गुणस्थानों की विस्तृत चर्चा है। चूँकि तत्त्वार्थ में गुणस्थानों की चर्चा का एवं स्वाद्वाद-सप्तभंगी का अभाव है, अतः ये सभी रचनाएँ तत्त्वार्थ के बाद की कृतियाँ मानी जा सकती हैं। इसी प्रकार कषायपाहुड, षट्खण्डागम, गोम्मटसार आदि शौरसेनी आगम ग्रन्थों में कर्मसिद्धान्त की जो गहन चर्चा है, वह भी अर्धमागधी आगम साहित्य में अनुपलब्ध है। अतः शौरसेनी आगमों की अपेक्षा अर्धमागधी आगमों की सरल, बोधगम्य एवं प्राथमिक स्तर की विवरणात्मक शैली उनकी प्राचीनता की सूचक है।

तथ्यों का सहज संकलन

अर्धमागधी आगमों में तथ्यों का सहज संकलन किया गया है अतः अनेक स्थानों पर सैद्धान्तिक दृष्टि से उनमें भिन्नताएँ भी पायी जाती हैं। वस्तुतः ये ग्रन्थ अकृत्रिम भाव से रचे गये हैं और उन्हें उनके सम्पादन काल में भी संगतियुक्त बनाने का कोई प्रयास नहीं किया गया है। एक ओर उत्सर्ग

की दृष्टि से उनमें अहिंसा के सूक्ष्मता के साथ पालन करने के निर्देश है तो दूसरी ओर अपवाद की अपेक्षा से ऐसे अनेक विवरण भी है जो इस सूक्ष्म अहिंसक जीवनशैली के अनुकूल नहीं है। इसी प्रकार एक ओर उनमें मुनि की अचेलता का प्रतिपादन समर्थन किया गया है, तो दूसरी ओर वस्त्र, पात्र के साथ-साथ मुनि के उपकरणों की लम्बी सूची भी मिल जाती है। एक ओर केशलोच का विधान है तो दूसरी क्षुर-मुण्डन की अनुज्ञा भी है। उत्तराध्ययन में वेदनीय के भेदों में क्रोध वेदनीय आदि का उल्लेख है, जो कि कर्मसिद्धान्त के ग्रन्थों में यहाँ तक कि स्वयं उत्तराध्ययन के कर्मप्रकृति नामक अध्ययन में भी अनुपलब्ध है, उक्त साक्ष्यों से ऐसा प्रतीत होता है कि अर्धमागधी आगम साहित्य जैन संघ का, निष्पक्ष इतिहास प्रस्तुत करता है। तथ्यों का यथार्थ रूप में प्रस्तुतीकरण उसकी अपनी विशेषता है। वस्तुतः तथ्यात्मक विविधताओं एवं अन्तर्विरोधों के कारण अर्धमागधी आगम साहित्य के ग्रन्थों के काल क्रम का निर्धारण भी सहज हो जाता है।

अर्धमागधी आगमों में जैनसंघ के इतिहास का प्रामाणिक रूप

यदि हम अर्धमागधी आगमों का समीक्षात्मक दृष्टि से अध्ययन करें, तो हमें यह स्पष्ट हो जाता है कि जैन परम्परा के आचार एवं विचार में देशकालगत परिस्थितियों के कारण कालक्रम में क्या-क्या परिवर्तन हुए इसको जानने का आधार अर्धमागधी आगम ही है, क्योंकि इन परिवर्तनों को समझने के लिए उनमें उन तथ्यों के विकास क्रम को खोजा जा सकता है। उदाहरण के रूप में जैनधर्म में साम्प्रदायिक अभिनिवेश कैसे दृढ़-मूल होता गया, इसकी जानकारी ऋषिभाषित में नारद, मंखलिगोशाल, असितदेवल, नारायण, याज्ञवल्क्य, बाहुक आदि ऋषियों को अर्हत् ऋषि कहकर सम्मानित किया गया है। उत्तराध्ययन में भी कपिल, नमि, करकण्डु, नगति, गर्दभाली, संजय आदि का सम्मानपूर्वक स्मरण किया गया और सूत्रकृतांग में इनमें से कुछ को आचारभेद के बावजूद भी परम्परा-सम्मत माना गया। किन्तु ज्ञाताधर्मकथा में नारद की और भगवती के पन्द्रहवें शतक में मंखली गोशाल की समालोचना भी की गई है। इस आधार पर हम कह सकते हैं कि जैन परम्परा में अन्य परम्पराओं के प्रति उदारता का भाव कैसे परिवर्तित होता गया और साम्प्रदायिक अभिनिवेश कैसे दृढ़मूल होते गये, इसका यथार्थ चित्रण उनमें उपलब्ध हो जाता है। इसी प्रकार आचारांग प्रथम श्रुतस्कन्ध, आचारचूला, दशवैकालिक, निशीथ आदि छेदसूत्र तथा उनके भाष्य और चूर्णियों के अध्ययन से यह स्पष्ट होता है कि जैनाचार में कालक्रम में क्या-क्या परिवर्तन हुआ हैं। इसी प्रकार ऋषिभाषित, उत्तराध्ययन, भगवती, ज्ञाताधर्मकथा आदि के अध्ययन से स्पष्ट होता है कि पार्श्वपत्नियों का महावीर के संघ पर क्या प्रभाव पड़ा और दोनों के बीच सम्बन्धों में कैसे परिवर्तन होता गया। इसी प्रकार के अनेक प्रश्न, जिनके कारण आजका जैन समाज साम्प्रदायिक कठघरों में बन्द हैं, अर्धमागधी आगमों के निष्पक्ष अध्ययन के माध्यम से सुलझाये जा सकते हैं। शौरसेनी आगमों में मात्र मूलाचार और भगवतीआराधना को, जो अपनी विषय-वस्तु के लिये अर्धमागधी आगम साहित्य के ऋणी हैं, इस कोटि में रखा जा सकता है, किन्तु शेष आगमतुल्य शौरसेनी ग्रन्थ जैनधर्म को सीमित घेरों में आबद्ध ही करते हैं।

अर्धमागधी-आगम शौरसेनी-आगम और परवर्ती महाराष्ट्री व्याख्या साहित्य के आधार

अर्धमागधी-आगम और शौरसेनी आगम महाराष्ट्री आगमिक व्याख्या साहित्य के आधार रहे हैं। अर्धमागधी आगमों की व्याख्या के रूप में क्रमशः निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि, वृत्ति, टब्बा आदि लिखे गये हैं, ये सभी जैनधर्म एवं दर्शन के प्राचीनतम स्रोत हैं। यद्यपि शौरसेनी आगम और व्याख्या साहित्य में चिन्तन के विकास के साथ-साथ देश, काल और सहगामी परम्पराओं के प्रभाव से बहुत कुछ ऐसी सामग्री भी है, जो उनकी अपनी मौलिक कही जा सकती है फिर भी अर्धमागधी आगमों को उनके अनेक ग्रन्थों के मूलस्रोत के रूप में स्वीकार किया जा सकता है। मात्र मूलाचार में ही तीन सौ से अधिक गाथाएँ उत्तराध्ययन, दशवैकालिक, आवश्यकनिर्युक्ति, जीवसमास, आतुरप्रत्याख्यान, चन्द्रवेध्यक (चन्दावेज्जय) आदि में उपलब्ध होती है। इसी प्रकार भगवतीआराधना में भी अनेक गाथायें अर्धमागधी आगम और विशेष रूप से प्रकीर्णकों (पइत्रा) से मिलती हैं। षट्खण्डागम और प्रज्ञापना में भी जो समानताएँ परिलक्षित होती हैं, उनकी विस्तृत चर्चा पण्डित दलसुखभाई मालवणिया ने (प्रो.ए.एन.उपाध्ये व्याख्यानमाला में) की है। नियमसार की कुछ गाथाएँ अनुयोगद्वार एवं इतर आगमों में भी पाई जाती हैं, जबकि समयसार आदि कुछ ऐसे शौरसेनी आगम ग्रन्थ भी हैं, जिनकी मौलिक रचना का श्रेय उनके कर्ताओं को ही है। तिलोपपत्रति का प्राथमिक रूप विशेष रूप से आवश्यकनिर्युक्ति तथा कुछ प्रकीर्णकों के आधार पर तैयार हुआ था, यद्यपि बाद में उसमें पर्याप्त रूप से परिवर्तन और परिवर्धन किया गया है। इस प्रकार शौरसेनी आगमों के निष्पक्ष अध्ययन से यह बात स्पष्ट हो जाती है कि उनका मूल आधार अर्धमागधी आगम साहित्य ही रहा है तथापि उनमें जो सैद्धान्तिक गहराईयों और विकास परिलक्षित होते हैं, वे उनके रचनाकारों की मौलिक देन हैं।

अर्धमागधी आगमों का कृतत्व अज्ञात

अर्धमागधी आगमों में प्रज्ञापना, दशवैकालिक और छेदसूत्रों के कृतत्व छोड़कर शेष के रचनाकारों के सम्बन्ध में हमें कोई स्पष्ट जानकारी प्राप्त नहीं होती है। यद्यपि दशवैकालिक आर्य शयम्भवसूरि की, तीन छेदसूत्र आर्यभद्रबाहु की और प्रज्ञापना श्यामाचार्य की कृति मानी जाती है, महानिशीथ का उसकी दीमकों से भक्षित प्रति के आधार पर आचार्य हरिभद्र ने समुद्धार किया था, यह स्वयं उसी में उल्लेखित है, तथापि अन्य आगमों के कर्ताओं के बारे में हम अन्धकार में ही हैं। सम्भवतः उसका मूल कारण यह रहा होगा कि सामान्यजन में इस बात का पूर्ण विश्वास बना रहे कि अर्धमागधी आगम गणधरों अथवा पूर्वधरों की कृति है, इसलिये कर्ताओं ने अपने नाम का उल्लेख नहीं किया। यह वैसे ही स्थिति है जैसी हिन्दू पुराणों के कर्ता के रूप में केवल वेद व्यास को जाना जाता है। यद्यपि वे अनेक आचार्यों की और पर्याप्त परवर्तीकाल की रचनाएँ हैं।

इसके विपरीत शौरसेनी आगमों की मुख्य विशेषता यह है कि उनमें सभी ग्रन्थों का कृतत्व सुनिश्चित है। यद्यपि उनमें भी कुछ परिवर्तन और प्रक्षेप परवर्ती आचार्यों ने किये हैं। फिर भी इस सम्बन्ध में उनकी स्थिति अर्धमागधी आगम की अपेक्षा काफी स्पष्ट है। अर्धमागधी आगमों में तो

यहाँ तक भी हुआ है कि कुछ विलुप्त कृतियों के स्थान पर पर्याप्त परवर्ती काल में दूसरी कृति ही रख दी गई। इस सम्बन्ध में प्रश्नव्याकरण की सम्पूर्ण विषय-वस्तु के परिवर्तन की चर्चा पूर्व में ही की जा चुकी है। अभी-अभी अंगचूलिया और बंगचूलिया नामक दो विलुप्त आगमों का पता चला, ये भोगीलाल लेहरचन्द भारतीय संस्कृति विद्यामन्दिर में उपलब्ध हैं, जब इनका अध्ययन किया गया तो पता चला कि वे लोकशाह के पश्चात् अर्थात् सोलहवीं या सत्रहवीं शताब्दी में किसी अज्ञात आचार्य ने बनाकर रख दिये हैं। यद्यपि इससे यह निष्कर्ष भी नहीं निकाल लेना चाहिए कि यह स्थिति सभी अर्धमागधी आगमों की है। सत्य तो यह है कि उनके प्रक्षेपों और परिवर्तनों को आसानी से पहचाना जा सकता है, जबकि शौरसेनी आगमों में हुए प्रक्षेपों को जानना जटिल है।

आगमों की विषय-वस्तु के सम्बन्ध में जिस अतिशयता की चर्चा परवर्ती आचार्यों ने की है, वह उनके कथन की विश्वसनीयता पर प्रश्न चिन्ह उपस्थित करती है। हमारी श्रद्धा और विश्वास चाहे कुछ भी हो किन्तु तर्क, बुद्धि और गवेषणात्मक दृष्टि से तो ऐसा प्रतीत होता है कि आगम साहित्य की विषय-वस्तु को बढ़ा-चढ़ाकर बताया गया। यह कहना कि आचारांग के आगे प्रत्येक अंग ग्रन्थ की श्लोक संख्या एक दूसरे से क्रमशः द्विगुणित रही थी अथवा १४ वें पूर्व की विषय-वस्तु इतनी थी कि उसे चौदह हाथियों के बराबर स्याही से लिखा जा सकता था, विश्वास की वस्तु हो सकती हैं, किन्तु बुद्धिगम्य नहीं है।

अन्त में विद्वानों से मेरी यह अपेक्षा है कि वे आगमों और विशेष रूप से अर्धमागधी आगमों का अध्ययन श्वेताम्बर, दिगम्बर, मूर्तिपूजक, स्थानकवासी या तेरापंथी दृष्टि से न करें अपितु इन साम्प्रदायिक अभिनिवेशों से ऊपर उठकर करें, तभी हम उनके माध्यम से जैनधर्म के प्राचीन स्वरूप का यथार्थ दर्शन कर सकेंगे और प्रामाणिक रूप से यह भी समझ सकेंगे कि कालक्रम में उनमें कैसे और क्या परिवर्तन हुए हैं। आज आवश्यकता है पं.बेचरदासजी जैसी निष्पक्ष एवं तटस्थ बुद्धि से उनके अध्ययन की। अन्यथा दिगम्बर को उसमें वस्त्रसम्बन्धी उल्लेख प्रक्षेप लगेंगे, तो श्वेताम्बर सारे वस्त्रपात्र के उल्लेखों को महावीरकालीन मानने लगेगा और दोनों ही यह नहीं समझ सकेंगे कि वस्त्र-पात्र का क्रमिक विकास किन परिस्थितियों और कैसे हुआ है? इस सम्बन्ध में निर्युक्ति भाष्य, चूर्णि और टीका का अध्ययन आवश्यक है क्योंकि ये इनके अध्ययन की कुंजिया हैं। शौरसेनी और अर्धमागधी आगमों का तुलनात्मक अध्ययन भी उनमें निहित सत्य को यथार्थ रूप से आलोकित कर सकेगा। आशा है युवा-विद्वान् मेरी इस प्रार्थना पर ध्यान देंगे।

નવાંગીવૃત્તિકાર આ.ભ.શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર

આ.ભ.શ્રીઅભયદેવસૂરિજી મ.ના જીવનચરિત્રની વાત આવે ત્યારે તેમના ગુરૂ જિનેશ્વરસૂરિ તથા બુદ્ધિસાગરસૂરિની વાત પણ આવે જ. અને તેમના ગુરૂ વર્ધમાનસૂરિની વાત પણ આવે જ. આ. જિનેશ્વરસૂરિવિરચિત 'કથાકોષપ્રકરણની પ્રસ્તાવનામાં તેના સંપાદક શ્રી જિનવિજયજીએ હિંદી ભાષામાં શ્રી જિનેશ્વરસૂરિના સંબંધમાં (પૃ.૧ થી ૧૨૪) ઘણા જ ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે. જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં જ જોઈ લેવું.

બીજું પ્રાચીન વર્ણન વિક્રમસંવત્ ૧૩૩૪ માં રચિત પ્રભાવકચરિતમાં પ્રભાચંદ્રસૂરિએ કરેલું છે. આ ઉપરાંત પુરાતનપ્રબંધમાં પણ વર્ણન આવે છે. અહીં અમે પ્રભાવકચરિત્રનો પાઠ સંપૂર્ણ આપીએ છીએ.

પ્રભાવકચરિત્રનું સર્વપ્રથમ પ્રકાશન ઈ.સ.૧૯૦૯ (વિ.સં.૧૯૬૫)માં નિર્ણયસાગર પ્રેસ-મુંબઈથી થયું હતું. પરંતુ તેમાં અશુદ્ધપાઠો અનેક-અનેક હતા. તેના ઉપરથી જૈન આત્માનંદ સભા-ભાવનગર તરફથી વિ.સં.૧૯૮૭માં આનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત થયો હતો. આ અનુવાદ સાથે પં.કલ્યાણવિજયજી મહારાજે લખેલું પ્રબંધ પર્યાલોચન પણ પ્રકાશિત થયું હતું. તે પછી ઈ.સ.૧૯૪૦માં શ્રી જિનવિજયજીએ સંશોધિત કરેલું પ્રભાવક ચરિત્ર સિંધી જૈન ગ્રંથમાલામાં ભારતીય વિદ્યાભવન મુંબઈ તરફથી પ્રકાશિત થયું છે. આના આધારે આ.મ.શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી આદિએ શુદ્ધ કરેલો અનુવાદ પણ અહીં આપ્યો છે. અને તે પછી પ્રસિદ્ધ ઈતિહાસવેત્તા પં.કલ્યાણવિજયજી મહારાજે લખેલું પ્રબંધ પર્યાલોચન પણ અહીં આપ્યું છે.

૧૧. અભયદેવસૂરિચરિતમ્ ।

“શ્રીજૈનતીર્થધર્મિલોઽભયદેવઃ પ્રભુઃ શ્રિયે । ભૂયાત્ સૌમનસોદ્ભેદભાસ્વરઃ સર્વમૌલિભૂઃ ॥૧॥
આદૃત્યાષ્ટાઙ્ગયોગં યઃ સ્વાઙ્ગમુદ્ભૂત્ય ચ પ્રભુઃ । શ્રુતસ્ય ચ નવાઙ્ગાનાં પ્રકાશી સ શ્રિયે દ્વિધા ॥૨॥
વદન્ બાલો યથા વ્યક્તં માતાપિત્રોઃ પ્રમોદકૃત્ । તદ્વૃત્તમિહ વક્ષ્યામિ ગુરુહર્ષકૃતે યથા ॥૩॥
અસ્તિ શ્રીમાલવો દેશઃ સદ્વૃત્તરસશાલિતઃ । જમ્બૂદ્વીપાખ્યમાકન્દફલં સદ્વર્ણવૃત્તસૂઃ ॥૪॥
તત્રાસ્તિ નગરી ધારા મણ્ડલાગ્રોદિતસ્થિતિઃ । મૂલં નૃપશ્રિયો દુષ્ટવિગ્રહદ્રોહશાલિની ॥૫॥
શ્રીભોજરાજસ્તત્રાસીન્દ્રપાલઃ પાલિતાવનિઃ । શેષસ્યેવાપરે મૂર્તી વિશ્વોદ્ધારાય યન્દ્રુજૌ ॥૬॥

૧. આ ગ્રંથ મુંબઈના ભારતીય વિદ્યાભવન- સિંધી જૈન શાસ્ત્ર વિદ્યાપીઠ તરફથી સિંધી જૈન ગ્રંથમાલામાં ઈ.સ.૧૯૪૯ માં પ્રકાશિત થયો છે.

तत्र लक्ष्मीपतिर्नाम व्यवहारी महाधनः । यस्य श्रिया जितः श्रीदः कैलासाद्रिमशिश्रयत् ॥७॥
 अन्यदा मध्यदेशीयकृष्णब्राह्मणनन्दनौ । प्रह्वप्रज्ञाबलाक्रान्तवेदविद्याविशारदौ ॥८॥
 अधीतपूर्वपणौ सर्वान् विद्यास्थानांश्चतुर्दश । स्मृत्यैतिह्यपुराणानां कुलकेतनतां गतौ ॥९॥
 श्रीधरः श्रीपतिश्चेतिनामानौ यौवनोद्यमात् । देशान्तरदिदृक्षायै निर्गतौ तत्र चागतौ ॥१०॥ त्रिभिर्विशेषकम्
 तौ पवित्रयतः स्मात्र लक्ष्मीधरगृहाङ्गणम् । सोऽपि भिक्षां ददौ भक्त्या तदाकृतिवशीकृतः ॥११॥
 गेहाभिमुखभित्तौ च लिख्यते स्मास्य लेखकम् । टंकविंशतिलक्षाणां नित्यं ददृशुश्च तौ ॥१२॥
 सदा दर्शनतः प्रज्ञाबलादप्यतिसंकुलम् । तत् परिस्फुरितं सम्यक् सदाभ्यस्तमिवानयोः ॥१३॥
 जनो मत्पाश्वरतः सूपकारवत्सूपकारवान् । वर्तते निष्ठुरः किंतु मम किञ्चिन्न यच्छति ॥१४॥
 ब्राह्मणा अपि गीर्वाणान् मन्मुखादाहुतिप्रदाः । तर्पयन्तु फलं तु स्यात्तत्कर्मकरतैव मे ॥१५॥
 इतीव कुपितो वह्निरहैकेनापि भस्मसात् । विदधे तां पुरीमूरीकृतप्रतिकृतक्रियः ॥१६॥ त्रिभिर्विशेषकम्
 लक्ष्मीपतिर्द्वितीयेऽहि न्यस्तहस्तः कपोलयोः । सर्वस्वनाशतः खिन्नो लेख्यदाहाद्विशेषतः ॥१७॥
 प्राप्ते काले गतौ भिक्षाकृते तस्य गृहाङ्गणे । प्राप्तौ प्लुष्टं च तद् दृष्ट्वा विषण्णाविदमूचतुः ॥१८॥
 यजमान तवोन्निद्रकष्टेनाऽऽवां सुदुःखितौ । किं कुर्वहे क्षुधा किंतु सर्वदुःखातिशायिनी ॥१९॥
 पुनरीदृक्शुचाक्रान्तसत्त्ववृत्तिर्भवान् किमु । धीराः सत्त्वं न मुञ्चन्ति व्यसनेषु भवादृशाः ॥२०॥
 इत्याकर्ण्य तयोर्वाक्यमाह श्रेष्ठी निशम्यताम् । न मे धनान्नवस्त्रादिदाहाद् दुःखं हि तादृशम् ॥२१॥
 यादृग्लेख्यंकनाशेन निर्धर्मेण जनेन यत् । कलहः संभवी धर्महानिकृत् क्रियते हि किम् ॥२२॥ युग्मम्
 जजल्पतुश्च तावावां भिक्षावृत्ती तवापरम् । शक्नुवो नोपकर्तुं हि व्याख्यावो लेख्यकं पुनः ॥२३॥
 श्रुत्वातिहर्षभूः श्रेष्ठी स्वपुरस्तौ वरासने । न्यवेशयज्जनः स्वार्थपूरकं ध्रुवमर्हति ॥२४॥
 तौ चादितः समारभ्यतिथिवारर्क्षसंगतम् । व्यक्तवत्सरमासाङ्कसहितं खटिनीदलैः ॥२५॥
 वर्णजात्यभिधामूलद्रव्यसंख्यानवृद्धिभृत् । आख्यातं लेख्यकं स्वाख्याख्यानवृद्धिषणाबलात् ॥२६॥
 पत्रकेषु लिखित्वा तत् श्रेष्ठी दध्यावहो इमौ । मम गोत्रसुरौ कौचित् प्राप्तौ मदनुकम्पया ॥२७॥
 यद्विशोपकमात्रेण वदन्तौ तावविस्मृतम् । दस्तरी-संपुटी-पत्रनिरपेक्षं हि लेख्यकम् ॥२८॥ युग्मम्
 ततः सन्मान्य सद्गोप्यवस्त्राद्यैर्बहुमानतः । स्वगेहचिन्तकौ तेन विहितौ हितवेदिना ॥२९॥
 जितेन्द्रियो स तौ शान्तौ दृष्ट्वेति व्यमृशद्धनी । शिष्यौ मद्गुरुपाश्वर्षेऽमूस्तां चेत् तत्संघभूषणौ ॥३०॥
 इतः सपादलक्षेऽस्ति नाम्ना कूर्चपुरं पुरम् । मषीकूर्चकमाधातुं यदलं शात्रवानने ॥३१॥
 अल्लभूपालपौत्रोऽस्ति प्राक् पोत्रीव धराधरः । श्रीमान् भुवनपालाख्यो विख्यातः सान्वयाभिधः ॥३२॥
 तत्रासीत् प्रशमश्रीभिर्वर्द्धमानगुणोदधिः । श्रीवर्धमान इत्याख्यः सूरिः संसारपारभूः ॥३३॥
 चतुर्भिरधिकाशीतिश्चैत्यानां येन तत्यजे । सिद्धान्ताभ्यासतः सत्यतत्त्वं विज्ञाय संसृतेः ॥३४॥
 अन्यदा विहरन् धारापुर्यां धाराधरोपमः । आगाद्वाग्ब्रह्मधाराभिर्जनमुज्जीवयन्नयम् ॥३५॥
 लक्ष्मीपतिस्तदाकर्ण्य श्रद्धालक्ष्मीपतिस्ततः । ययौ प्रद्युम्नशाम्बाभ्यामिव ताभ्यां गुरोर्नतौ ॥३६॥

सर्वाभिगमपूर्वं स प्रणम्योपाविशत् प्रभुम् । तौ विधाय निविष्टौ च करसंपुटयोजनम् ॥३७॥
 वर्यलक्षणवर्यां च दध्यौ वीक्ष्य तनुं तयोः । गुरुराहाऽनयोर्मूर्तिः सम्यक् स्वपरजित्वरी ॥३८॥
 तौ च प्राग्भवसंबद्धाविवानिमिषलोचनौ । वीक्षमाणौ गुरोरास्यं व्रतयोग्यौ च तैर्मतौ ॥३९॥
 देशनाभांशुभिर्ध्वस्ततामसौ बोधरङ्गिणौ । लक्ष्मीपत्यनुमत्या च दीक्षितौ शिक्षितौ तथा ॥४०॥
 महाव्रतभरोद्धारधुरीणौ तपसां निधी । अध्यापितौ च सिद्धान्तं योगोद्वहनपूर्वकम् ॥४१॥
 ज्ञात्वौचित्यं च सूरित्वे स्थापितौ गुरुभिश्च तौ । शुद्धवासो हि सौरभ्यवासं समनुगच्छति ॥४२॥
 जिनेश्वरस्ततः सूरिरपरो बुद्धिसागरः । नामभ्यां विश्रुतौ पूज्यैर्विहारेऽनुमतौ तदा ॥४३॥
 ददे शिक्षेति तैः श्रीमत्पत्तने चैत्यसूरिभिः । विघ्नं सुविहितानां स्यात्तत्रावस्थानवारणात् ॥४४॥
 युवाभ्यामपनेतव्यं शक्त्या बुद्ध्या च तत् किल । यदिदानीतने काले नास्ति प्राज्ञो भवत्समः ॥४५॥ युग्मम्
 अनुशास्तिं प्रतीच्छाव इत्युक्त्वा गुर्जरावनौ । विहरन्तौ शनैः श्रीमत्पत्तनं प्रापतुर्मुदा ॥४६॥
 सद्गीतार्थपरीवारौ तत्र भ्रान्तौ गृहे गृहे । विशुद्धोपाश्रयालाभाद् वाचां सस्मरतुर्गुरोः ॥४७॥
 श्रीमान् दुर्लभराजाख्यस्तत्र चासीद्विशांपतिः । गीःपतेरप्युपाध्यायो नीतिविक्रमशिक्षणे ॥४८॥
 श्रीसोमेश्वरदेवाख्यस्तत्र चासीत् पुरोहितः । तद्गृहे जग्मतुर्युग्मरूपौ सूर्यसुताविव ॥४९॥
 तद्द्वारे चक्रतुर्वेदोच्चारं संकेतसंयुतम् । तीर्थं सत्यापयन्तौ च ब्राह्मं पित्र्यं च दैवतम् ॥५०॥
 चतुर्वेदीरहस्यानि सारणीशुद्धिपूर्वकम् । व्याकुर्वन्तौ स शुश्राव देवतावसरे ततः ॥५१॥
 तद्ध्वानध्याननिर्मग्नचेताः स्तम्भितवत्तदा । समग्रेन्द्रियचैतन्यं श्रुत्योरेव स नीतवान् ॥५२॥
 ततो भक्त्या निजं बन्धुमाप्याय वचनामृतैः । आह्वानाय तयोः प्रैषीत् प्रेक्षापेक्षी द्विजेश्वरः ॥५३॥
 तौ च दृष्ट्वान्तरायातौ दध्यावम्भोजभूः किमु । द्विधाभूयाऽद आदत्त दर्शनं शस्यदर्शनम् ॥५५॥
 हित्वा भद्रासनादीनि तद्वत्तान्यासनानि तौ । समुपाविशतां शुद्धस्वकम्बलनिषद्योः ॥५५॥
 वेदोपनिषदां जैनतत्त्वश्रुतगिरां तथा । वाग्भिः साम्यं प्रकाश्यैतावभ्यधत्तां तदाशिषम् ॥५६॥
 तथाहि— अपाणिपादो ह्यमनो (जवनो) ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ।

स वेत्ति विश्वं नहि तस्यास्ति वेत्ता शिवो ह्यरूपी स जिनोऽवताद् वः ॥५७॥
 ऊचतुश्चानयोः सम्यगवगम्यार्थसंग्रहम् । दययाभ्यधिकं जैनं तत्राऽऽवामाद्रियावहि ॥५८॥
 युवामवस्थितौ कुत्रेत्युक्ते तेनोचतुश्च तौ । न कुत्रापि स्थितिश्चैत्यवासिभ्यो लभ्यते यतः ॥५९॥
 चन्द्रशालां निजां चन्द्रज्योत्स्नानिर्मलमानसः । स तयोरार्पयत्तत्र तस्थतुः सपरिच्छदौ ॥६०॥
 द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्मुक्तमलोलुपौ । नवकोटिविशुद्धं चायातं भैक्षमभुञ्जताम् ॥६१॥
 मध्याह्ने याज्ञिकस्मार्तदीक्षितानग्निहोत्रिणः । आहूय दर्शितौ तत्र निर्व्यूढौ तत्परीक्षया ॥६२॥
 यावद्विद्याविनोदोऽयं विरिञ्चेरिव पर्षदि । वर्तते तावदाजग्मुर्नियुक्ताश्चैत्यमानुषाः ॥६३॥
 ऊचुश्च ते झटित्येव गम्यतां नगराद् बहिः । अस्मिन्न लभ्यते स्थातुं चैत्यबाह्यसिताम्बरैः ॥६४॥
 पुरोधाः प्राह निर्णयमिदं भूपसभान्तरे । इति गत्वा निजेशानामाख्यातमिह भाषितम् ॥६५॥

इत्याख्याते च तैः सर्वैः समुदायेन भूपतिः । वीक्षितः प्रातरायासीत्तत्र सौवस्तिकोऽपि सः ॥६६॥
 व्याजहाराथ देवास्मद्गृहे जैनमुनी उभौ । स्वपक्षे स्थानमप्राप्नुवन्तौ संप्राप्तुस्ततः ॥६७॥
 मया च गुणगृह्यत्वात् स्थापितावाश्रये निजे । भट्टपुत्रा अमीभिर्मे प्रहिताश्चैत्यपक्षिभिः ॥६८॥
 अत्रादिशत मे क्षूणं दण्डं चात्र यथार्हतम् । श्रुत्वेत्याह स्मितं कृत्वा भूपालः समदर्शनः ॥६९॥
 मत्पुरे गुणिनः कस्माद् देशान्तरत आगताः । वसन्तः केन वार्यते को दोषस्तत्र दृश्यते ॥७०॥
 अनुयुक्ताश्च ते चैवं प्राहुः शृणु महीपते । पुरा श्रीवनराजोऽभूच्चापोत्कटवरान्वयः ॥७१॥
 स बाल्ये वर्द्धितः श्रीमद्देवचन्द्रेण सूरिणा । नागेन्द्रगच्छभूद्भारप्राग्वराहोपमास्पृशा ॥७२॥
 पंचाश्रयाभिधस्थानस्थितचैत्यनिवासिना । पुरं स च निवेश्येदमत्र राज्यं ददौ नवम् ॥७३॥
 वनराजविहारं च तत्रास्थापयत प्रभुः । कृतज्ञत्वादसौ तेषां गुरुणामर्हणं व्यधात् ॥७४॥
 व्यवस्था तत्र चाकारि संघेन नृपसाक्षिकम् । संप्रदायविभेदेन लाघवं न यथा भवेत् ॥७५॥
 चैत्यगच्छयतित्रातसंमतो वसतान्मुनिः । नगरे मुनिभिर्नात्र वस्तव्यं तदसंमतैः ॥७६॥
 राज्ञां व्यवस्था पूर्वेषां पाल्या पाश्चात्यभूमिपैः । यदादिशसि तत् कार्यं राजन्नेवं स्थिते सति ॥७७॥
 राजा प्राह समाचारं प्राभूपानां वयं दृढम् । पालयामो गुणवतां पूजां तूल्लङ्घयेम न ॥७८॥
 भवादृशां सदाचारनिष्ठानामाशिषा नृपाः । एधन्ते युष्मदीयं तद्राज्यं नात्रास्ति संशयः ॥७९॥
 उपरोधेन नो यूयममीषां वसनं पुरे । अनुमन्यध्वमेवं च श्रुत्वा तेऽत्र तदा दधुः ॥८०॥
 सौवस्तिकस्ततः प्राह स्वामित्रेषामवस्थितौ । भूमिः काप्याश्रयस्यार्थे श्रीमुखेन प्रदीयताम् ॥८१॥
 तदा समाययौ तत्र शैवदर्शनवासवः । ज्ञानदेवाभिधः कूरसमुद्रबिरुदार्ह(र्हि)तः ॥८२॥
 अभ्युत्थाय समभ्यर्च्य निविष्टं निज आसने । राजा व्यजिज्ञपत् किञ्चिदद्य विज्ञप्यते प्रभो ॥८३॥
 प्राप्ता जैनर्षयस्तेषामर्पयध्वमुपाश्रयम् । इत्याकर्ण्य तपस्वीन्द्रः प्राह प्रहसिताननः ॥८४॥
 गुणिनामर्चनां यूयं कुरुध्वे विधुतैनसाम् । सोऽस्माकमुपदेशानां फलपाकः श्रियां निधिः ॥८५॥
 शिव एव जिनो बाह्यत्यागात् परपदस्थितः । दर्शनेषु विभेदो हि चिह्नं मिथ्यामतेरिदम् ॥८६॥
 निस्तुषत्रीहिहट्टानां मध्ये त्रिपुरुषाश्रिता । भूमिः पुरोधसा ग्राह्योपाश्रयाय यथारुचि ॥८७॥
 विघ्नः स्वपरपक्षेभ्यो निषेध्यः सकलो मया । द्विजस्तच्च प्रतिश्रुत्य तदाश्रयमकारयत् ॥८८॥
 ततः प्रभृति संजज्ञे वसतीनां परंपरा । महद्भिः स्थापितं वृद्धिमश्नुते नात्र संशयः ॥८९॥
 श्रीबुद्धिसागरः सूरिश्चक्रे व्याकरणं नवम् । सहस्राष्टकमानं तत् श्रीबुद्धिसागराभिधम् ॥९०॥
 अन्यदा विहरन्तश्च श्रीजिनेश्वरसूरयः । पुनर्धारापुरीं प्रापुः सपुण्यप्राप्यदर्शनाः ॥९१॥
 श्रेष्ठी महीधरस्तत्र पुरुषार्थत्रयोन्नतः । मुक्तवैकां स्वधने संख्यां यः सर्वत्र विचक्षणः ॥९२॥
 तस्याभयकुमाराख्यो धनदेव्यङ्गभूरभूत् । पुत्रः सहस्रजिह्वोऽपि यद्गुणोक्तौ नहि प्रभुः ॥९३॥
 सपुत्रः सोऽन्यदा सूरिं प्रणन्तुं सुकृती ययौ । संसारासारतामूलः श्रुतो धर्मश्चतुर्विधः ॥९४॥
 अथाभयकुमारोऽसौ वैरायेण तरङ्गितः । आपप्रच्छ निजं तातं तपःश्रीसंगमोत्सुकः ॥९५॥

अनुमत्या ततस्तस्य गुरुभिः स च दीक्षितः । ग्रहणासेवनारूपशिक्षाद्वितयमग्रहीत् ॥९६॥
 स चावगाढसिद्धान्तः तत्त्वप्रेक्षानुमानतः । बभौ महाक्रियानिष्ठः श्रीसंघाम्भोजभास्करः ॥९७॥
 श्रीवर्द्धमानसूरीणामादेशात् सूरितां ददौ । श्रीजिनेश्वरसूरिश्च ततस्तस्य गुणोदधेः ॥९८॥
 श्रीमानभयदेवाख्यः सूरिः पूरितविष्टपः । यशोभिर्विहरन्प्राप पत्य(त्य?)पद्रपुरं शनैः ॥९९॥
 आयुःप्रान्ते च संन्यासमवलम्ब्य दिवः पुरीम् । अलंचक्रुर्वर्द्धमानसूरयो भूरयः क्रमात् ॥१००॥
 समये तत्र दुर्भिक्षोपद्रवैर्देशदौस्थ्यतः । सिद्धान्तस्रुटिमायासीदुच्छिन्ना वृत्तयोऽस्य च ॥१०१॥
 ईषत्स्थितं च यत् सूत्रं प्रेक्षासुनिपुणैरपि । दुर्बोधदेश्यशब्दार्थं खिलं जज्ञे ततश्च तत् ॥१०२॥
 निशीथेऽत्र प्रभुं धर्मस्थानस्थं शासनामरी । नत्वा निस्तन्द्रमाह स्माभ्यदेवं मुनीश्वरम् ॥१०३॥
 श्रीशीलांकः पुरा कोट्याचार्यनाम्ना प्रसिद्धिभूः । वृत्तिमेकादशाङ्ग्याः स विदधे धूतकल्मषः ॥१०४॥
 अङ्गद्वयं विनान्येषां कालादुच्छेदमाययुः । वृत्तयस्तत्र संघानुग्रहायाऽद्य कुरुद्यमम् ॥१०५॥
 सूरिः प्राह ततो मातः कोऽहमल्पमतिर्जडः । श्रीसुधर्मकृतग्रन्थदर्शनेऽप्यसमर्थधीः ॥१०६॥
 अज्ञत्वात् कचिदुत्सूत्रे विवृते कल्मषार्जनम् । प्राच्यैरनन्तसंसारभ्रमिभृद्दर्शितं महत् ॥१०७॥
 अनुल्लङ्घ्या च ते वाणी तदादिश करोमि किम् । इतिकर्तव्यतामूढो लेभे न किञ्चिदुत्तरम् ॥१०८॥
 देवी प्राह मनीषीश सिद्धान्तार्थविचारणे । योग्यतां तव मत्वाऽहं कथयामि विचिन्तय ॥१०९॥
 यत्र संदिह्यते चेतः प्रष्टव्योऽत्र मया सदा । श्रीमान् सीमंधरस्वामी तत्र गत्वा धृतिं कुरु ॥११०॥
 आरभस्व ततो ह्येतन्माऽत्र संशय्यतां त्वया । स्मृतमात्रा समायास्ये इहार्थे त्वत्पदोः शपे ॥१११॥
 श्रुत्वेत्यङ्गीचकाराथ कार्यं दुःकरमप्यदः । आचामाम्लानि चारब्ध ग्रन्थसंपूर्णतावधि ॥११२॥
 अक्लेशेनैव संपूर्णा नवाङ्ग्या वृत्तयस्ततः । निरवाह्यत देव्या च प्रतिज्ञा या कृता पुरा ॥११३॥
 महाश्रुतधरैः शोधितासु तासु चिरन्तनैः । ऊरीचक्रे तदा श्राद्धैः पुस्तकानां च लेखनम् ॥११४॥
 ततः शासनदेवी च विजने तान् व्यजिज्ञपत् । प्रभो मदीयद्रव्येण विधाप्या प्रथमा प्रतिः ॥११५॥
 इत्युक्त्वा सा च समवसरणोपरि हैमनीम् । उत्तरीयां निजज्योतिःक्षतदृष्टिरुचिं दधौ ॥११६॥
 तिरोधत्त ततो देवी यतयो गोचरादथ । आगता ददृशुः सूर्यबिम्बवत्तद् विभूषणम् ॥११७॥
 चित्रीयितास्ततश्चित्ते पप्रच्छुस्ते प्रभून्मुदा । ते चाचख्युरुदन्तं तं श्राद्धानाह्वययन्तथा ॥११८॥
 आयातानां ततस्तेषां गुरवः प्रैक्षयंश्च तत् । अजानन्तश्च तन्मूल्यं श्रावकाः पत्तनं ययुः ॥११९॥
 अदर्शि तैश्च सा तत्र स्थितरत्नपरीक्षणाम् । अज्ञास्तेऽपि च तन्मूल्ये मन्त्रं विदधुरीदृशम् ॥१२०॥
 अत्र श्रीभीमभूपालपुरतो मुच्यतामियम् । तद्दत्तो निःक्रयो ग्राह्यो मूल्यं निर्णीयते तु न ॥१२१॥
 समुदायेन ते सर्वे पुरो राजस्तदद्भुतम् । मुमुचुः किल शक्रेण प्रणयात् प्राभृतं कृतम् ॥१२२॥
 तदुदन्ते च विज्ञप्ते तुष्टः प्रोवाच भूपतिः । तपस्विनां विना मूल्यं न गृह्णामि प्रतिग्रहम् ॥१२३॥
 ते प्रोचुः श्रीमुखेनास्य यमादिशति निःक्रयम् । स एवास्तु प्रमाणं नस्ततः श्रीभीमभूपतिः ॥१२४॥
 द्रम्मलक्षत्रयं कोशाध्यक्षादापयति स्म सः । पुस्तकान् लेखयित्वा च सूरिभ्यो ददिरेऽथ तैः ॥१२५॥

पत्तने ताम्रलिप्यां चाशापल्यां धवलकके । चतुराश्चतुरशीतिः श्रीमन्तः श्रावकास्तथा ॥१२६॥
 पुस्तकान्यङ्गवृत्तीनां वासनाविशदाशयाः । प्रत्येकं लेखयित्वा ते सूरीणां प्रददुर्मुदा ॥१२७॥ युग्मम् ॥
 प्रावर्तन्त नवाङ्गानामेवं तत्कृतवृत्तयः । श्रीसुधर्मोपदिष्टेष्टतत्त्वतालककुञ्चिकाः ॥१२८॥
 पुरं धवलकं प्रापुरथ संयमयात्रया । स्थानेष्वप्रतिबन्धो हि सिद्धान्तोपास्तिलक्षणम् ॥१२९॥
 आचामाम्लतपःकष्टान्निशायामतिजागरात् । अत्यायासात् प्रभोर्जज्ञे रक्तदोषो दुरायतिः ॥१३०॥
 अमर्षणजनास्तत्र प्रोचुरुत्सूत्रदेशनात् । वृत्तिकारस्य कुष्ठोऽभूत् कुपितैः शासनामरैः ॥१३१॥
 निशम्येति शुचाक्रान्तः स्वान्तः प्रेयाभिलाषुकः । निशि प्रणिदधे पन्नगेन्द्रं श्रीधरणाभिधम् ॥१३२॥
 लेलिहानेश्वरं लेलिहानं देहमनेहसा । अचिरेणैक्षत श्रीमान् स्वप्ने सत्त्वकषोपलः ॥१३३॥
 कालरूपेण कालेन व्यालेनालीढविग्रहः । क्षीणायुरिति संन्यास एव मे सांप्रतं ततः ॥१३४॥
 इति ध्यायन् द्वितीयाहो निशि स्वप्ने स औच्यत ।

धरणेन्द्रेण रोगोऽयं मयाऽऽलिह्य हतस्ततः ॥१३५॥ युग्मम् ॥
 निशम्येति गुरुः प्राह नार्तिर्मे मृत्युभीतितः । रोगाद्वा पिशुना यत्तु कद्वदास्तद्धि दुःसहम् ॥१३६॥
 नागः प्राहाधृतिर्नात्र कार्या जैनप्रभावनाम् । एकामद्य विधेहि त्वं हित्वा दैन्यं जिनोद्धृतेः ॥१३७॥
 श्रीकान्तीनगरीसत्कधनेशश्रावकेण यत् । वारिधेरन्तरा यानपात्रेण ब्रजता सता ॥१३८॥
 तदधिष्ठायकसुरस्तम्भिते वहने ततः । अर्चितव्यन्तरस्योपदेशेन व्यवहारिणा ॥१३९॥
 तस्या भुवः समाकृष्टा प्रतिमानां त्रयी शितिः । तेषामेका च चारूपग्रामे तीर्थे प्रतिष्ठिता ॥१४०॥
 अन्या श्रीपत्तने चिञ्चातरोर्मूले निवेशिता । अरिष्टनेमिप्रतिमा प्रासादान्तःप्रतिष्ठिता ॥१४१॥
 तृतीया स्तंभनग्रामे सेटिकातटिनीतटे । तरुजाल्यन्तरे भूमिमध्ये विनिहितास्ति च ॥१४२॥
 तां श्रीमत्पार्श्वनाथस्याऽप्रतिमां प्रतिमामिह । प्रकटीकुरु तत्रैतन्महातीर्थं भविष्यति ॥१४३॥
 षड्भिः कुलकम् ।

पुरा नागार्जुनो विद्यारससिद्धो धियां निधिः । रसमस्तम्भयद्भूम्यन्तःस्थबिम्बप्रभावतः ॥१४४॥
 ततः स्तंभनकाभिख्यस्तेन ग्रामो निवेशितः । तदेषां तेऽपि कीर्तिः स्याच्छाश्वती पुण्यभूषणा ॥१४५॥
 युग्मम् ॥

अदृष्टान्यैः सुरी वृद्धारूपा ते मार्गदर्शिका । श्वेतंश्चरूपतस्तत्र क्षेत्रपालो यथाग्रतः ॥१४६॥
 उक्तेत्यन्तर्हिते तत्र सूरयः प्रमदोद्भुराः । व्याकुर्वन्ति स्म संघस्य निशावृत्तं तदद्भुतम् ॥१४७॥
 ततश्च संमदोत्तालैः प्रक्रान्ता धार्मिकैस्तदा । यात्रा नवशती तत्र शकटानां चचाल च ॥१४८॥
 अग्रे भूत्वा प्रभुर्वृद्धा-कौलेयकपदानुगः । श्रावकानुगतोऽचालीतृणकण्टकिना पथा ॥१४९॥
 शनैस्तत्र ययुः सेटीतीरे तत्र तिरोहितौ । वृद्धा-श्वानौ ततस्तस्थुस्तत्राभिज्ञानतोऽमुतः ॥१५०॥
 पप्रच्छुग्रे गोपालान् पूज्यं किमपि भो किमु । जाल्यामत्रास्ति तेष्वेकः प्रोवाच श्रूयतां प्रभो ॥१५१॥
 ग्रामे महीणलाख्यस्य मुख्यपट्टकिलस्य गौः । कृष्णाऽऽगत्य क्षरेत् क्षीरमत्र सर्वैरपि स्तनैः ॥१५२॥

गृहे रितैव सा गच्छेद् दुह्यमानाऽतिकष्टतः । मनाग् मुञ्चति दुग्धं न ज्ञायतेऽत्र न कारणम् ॥१५३॥
 तत्र तैर्दर्शितं क्षीरमुपविश्यास्य संनिधौ । श्रीमत्पार्श्वप्रभोः स्तोत्रं प्रोचे प्राकृतवस्तुकैः ॥१५४॥
 जयतिहुयणेत्यादिवृत्तं द्वात्रिंशतं तदा । अवदन् स्तवनं तत्र नासाग्रन्यस्तदृष्टयः ॥१५५॥
 बभूव प्रकटं श्रीमत्पार्श्वनाथप्रभोस्ततः । शनैरुन्निद्रतेजस्वि बिम्बं तत्प्रतिवस्तुकम् ॥१५६॥
 प्रणतं सूरिभिः संघसहितैरेतदञ्जसा । गतो रोगः समग्रोऽपि कायोऽभूत् कनकप्रभः ॥१५७॥
 गन्धाम्भोभिः स संस्पृश्य कर्पूरादिविलेपनैः । विलिप्य चार्चितः सौमनसैः सौमनसैस्तदा ॥१५८॥
 चक्रे तस्योपरिच्छाया सच्छायाप्रतिसीरया । सत्रादवारितात्तत्र संघो ग्राम्यानभोजयत् ॥१५९॥
 प्रासादार्थं ततश्चक्रुः श्राद्धा द्रव्यस्य मीलनम् । अक्लेशेनामिलल्लक्षं ग्राम्यैरनुमता च भूः ॥१६०॥
 श्रीमल्लवादिशिष्यश्च श्राद्धैराम्रेश्वराभिधः । महिषाख्यपुरावासः समाह्वयि धियां निधिः ॥१६१॥
 अनुयुक्तः स संमान्य कर्म्मन्तरविचक्षणः । अथ प्रासाद आरेभे सोऽचिरात्पर्यपूर्णतः ॥१६२॥
 कर्माध्यक्षस्य वृत्तौ यद् द्रम्म एको दिनं प्रति । विहितो घृतकर्षश्च भुक्तौ तंडुलमानकम् ॥१६३॥
 विहृत्य भोजनात्तेन तेन द्रव्येण कारिता । स्वा देवकुलिका चैत्ये सा तत्राद्यापि दृश्यते ॥१६४॥
 शुभे मुहूर्ते बिम्बं च पूज्यास्तत्र न्यवेशयन् । तद्रात्रौ धरणाधीशस्तेषामेतदुपादिशत् ॥१६५॥
 स्तवनादमुतो गोप्यं मद्वाचा वस्तुकद्वयम् । कियतां हि विपुण्यानां प्रत्यक्षीभूयते मया ॥१६६॥
 तदादेशादतोऽद्यापि त्रिंशद्वृत्तमिता स्तुतिः । सपुण्यैः पठ्यमानात्र क्षुद्रोपद्रवनाशनी ॥१६७॥
 ततः प्रभृत्यदस्तीर्थं मनोवाञ्छितपूरणम् । प्रवृत्तं रोगशोकादिदुःखदावघनाघनः ॥१६८॥
 अद्यापि कलशो जन्मकल्याणकमहामहे । आद्यो धवलकश्राद्धः स च स्नपयति प्रभुम् ॥१६९॥
 बिम्बासनस्य पाश्चात्यभागेऽक्षरपरंपरा । ऐतिह्यात् श्रूयते पूर्वकथितात् प्रथिता जने ॥१७०॥
 नमेस्तीर्थकृतस्तीर्थे वर्षे द्विकचतुष्टये २२२२। आषाढः श्रावको गौडोऽकारयत्प्रतिमात्रयम् ॥१७१॥
 श्रीमान् जिनेश्वरः सूरिस्तथा श्रीबुद्धिसागरः । चिरमायुः प्रपाल्यैतो संन्यासाद्विमीयतुः ॥१७२॥
 श्रीमानभयदेवोऽपि शासनस्य प्रभावना[म्] । पत्तने श्रीकर्णराज्ये धरणोपास्तिशोभितः ॥१७३॥
 विधाय योगनीरोधधिकृतापरवासनः । परं लोकमलंचक्रे धर्मध्यानैकधीनिधिः ॥१७४॥ युग्मम् ॥
 वृत्तान्तोऽभयदेवसूरिसुगुरोरीदृक् सतामर्चितः, कल्याणैकनिकेतनं कलिकलाशैलाग्रवज्रप्रभः ।
 भूयाद् दुर्धरदुर्घटोदिततमः प्रध्वंससूर्योदयः, श्रेयःश्रीनिलयो लयं दिशतु वो ब्रह्मण्यनन्तोदये ॥१७५॥
 श्रीचन्द्रप्रभसूरिपट्टसरसीहंसप्रभः श्रीप्रभाचन्द्रः सूरिरनेन चेतसि कृते श्रीरामलक्ष्मीभुवा ।
 श्रीपूर्वर्षिचरित्ररोहणगिरौ प्रद्युम्नसूरीक्षितो वृत्तान्तोऽभयदेवसूरिसुगुरोः शृङ्गो ग्रहेन्दुप्रभः ॥१७६॥
 वरकरुणबन्धुजीवकनृतिलकनालीकरूपविजयश्च । श्रीप्रद्युम्नसुजाते सुमनश्चित्रं नवकुलश्रीः ॥१७७॥”

इति विक्रमसंवत् १३३४ वर्षे प्रभाचन्द्राचार्यविरचितः अभयदेवप्रबन्धः ।

१. पूर्व कथैषा इति पुरातनप्रबन्धसंग्रहे पाठः ॥ २. प्रभावकः.... योगनीरोधं धिक्कृता इति पुरातनप्रबन्ध-संग्रहे पाठः ॥

વિક્રમસંવત્ ૧૩૩૪માં આચાર્યશ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિમહારાજે રચેલો પ્રભાવકચરિત્ર નામનો ગ્રંથ થોડી દન્તકથાઓ-કર્ણોપકર્ણ ચાલતી આવતી માહિતીઓથી મિશ્ર હશે તો પણ ઐતિહાસિક ગ્રંથ તરીકે શ્રેય મૂળ જૈન સંઘમાં એનું મહત્ત્વ ઘણું ગણાય છે. એમાં જુદા જુદા ૨૨ પ્રબંધો છે. તેમાં પૂર્વકાલીન અનેક અનેક શાસનપ્રભાવક પૂર્વાચાર્યોના જીવન આદિનું વર્ણન છે. આનો ગુજરાતી અનુવાદ ઇતિહાસવેત્તા સ્વ. પૂ. પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજે કરેલી અનેક ચર્ચાઓથી સમૃદ્ધ પ્રબંધપર્યાલોચન સાથે વિ. સં. ૧૯૮૭માં ભાવનગરની શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી પ્રકાશિત થયો હતો. આનું પુનઃ પ્રકાશન આચાર્યશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ કરેલાં ટિપ્પણોમાં થોડાં વિશિષ્ટ સૂચનો સાથે આચાર્યશ્રી ઓંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર સુરતથી વિક્રમ સં. ૨૦૫૬માં થયેલું છે. તેમાંથી આ ૧૮મા અભયદેવસૂરિ પ્રબંધનો પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીમહારાજે લખેલો અનુવાદ આપવામાં આવે છે.

“શ્રી જિનશાસનના અલંકારરૂપ, વિદ્વાનોને ચમત્કાર પમાડનાર તથા સર્વના મુગટ સમાન એવા શ્રી અભયદેવસૂરિ તમારા કલ્યાણ નિમિત્તે થાઓ. અષ્ટાંગયોગને આદરતાં પોતાનાં અંગનો ઉદ્ધાર કરી શ્રુતના નવ અંગને પ્રકાશિત કરનાર એવા તે સૂરિ આત્મલક્ષ્મીના હેતુ રૂપ થાઓ. માતૃપિતાની આગળ પ્રગટપણે બોલતાં જેમ બાલક પ્રમોદ પમાડે છે, તેમ ભારે હર્ષ પ્રગટાવવા માટે હું તે આચાર્યના ચરિત્રને કહીશ.

સારી આકૃતિ અને રસથી મનોહર એવો શ્રી માલવ નામે દેશ છે કે જે જંબૂદ્વીપરૂપ સહકારના ફળ સમાન અને શ્રેષ્ઠ વર્ણોથી વિરાજિત છે. ત્યાં તલવારના બળથી ઉન્નતિને પામનાર, રાજલક્ષ્મીના મૂલરૂપ તથા દુષ્ટજનોના નિગ્રહથી શોભતી એવી ધારા નામે નગરી છે. ત્યાં પૃથ્વીનું પાલન કરનાર ભોજ નામે રાજા હતો કે જેની ભુજાઓ વિશ્વના ઉદ્ધારને માટે જાણે શેષનાગની બીજ બે મૂર્તિ હોય તેવી શોભતી હતી. તે નગરીમાં લક્ષ્મીપતિ નામે મહાધનિક એક વ્યવહારી હતો કે જેની લક્ષ્મીથી પરાભવ પામેલ કુબેર કૈલાસ પર્વતનો આશ્રય લઈને રહ્યો.

એકદા મધ્યદેશના નિવાસી, વેદવિદ્યાના વિશારદોને પોતાના પ્રજ્ઞાબળથી પરાસ્ત કરનાર, ચૌદ વિદ્યાના અભ્યાસી, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ અને પુરાણમાં પ્રવીણ તથા યૌવનના ઉદયમથી દેશાંતર જોવાને માટે નીકળેલા એવા શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામે બ્રાહ્મણો ત્યાં આવી ચડ્યા અને ફરતાં ફરતાં તે લક્ષ્મીપતિના ઘરે આવ્યા, તેમની આકૃતિથી આકર્ષાઈને વ્યવહારીએ ભક્તિથી તેમને ભિક્ષા આપી.

હવે તેના ગૃહની સન્મુખ ભીંત પર વીશ લાખ ટકાનો હિસાબ લખાયેલો હતો, તે પ્રતિદિન પેલા બ્રાહ્મણો જોતા હતા. એમ નિરંતર જોવાથી પ્રજ્ઞાના બળને લીધે જાણે અભ્યાસ કરેલ હોય તેમ તેમને કંઈક સારી રીતે તે યાદ રહી ગયું.

એવામાં ‘રસોયાની જેમ મારી પાસેથી લોકો લાભ મેળવે છે અને નિષ્કુરની જેમ મને તો કંઈ આપતા નથી. વળી બ્રાહ્મણો પણ મારી મારફતે દેવતાઓને આહૂતિ આપીને તૃપ્ત

કરે છે, પરંતુ મને તો તેમનું દાસત્વ જ મળે છે.’ એમ જાણે કોપાયમાન થયેલ હોય તેમ તેમના પ્રતીકારનો સ્વીકાર કરીને અગ્નિએ એક જ દિવસમાં તે નગરીને ભસ્મીભૂત કરી દીધી. એટલે બીજે દિવસે સર્વસ્વનો નાશ થવાથી ખેદ પામેલ લક્ષ્મીપતિ પેલા હિસાબના દાહથી વિશેષ ચિંતાતુર થઈ લમણે હાથ દઈને બેસી રહ્યો. એવામાં અવસર થતાં તે બ્રાહ્મણો તેના ઘરે ભિક્ષા માટે આવ્યા અને તે બધું બળી ગયેલ જોઈ, વિષાદ પામતાં તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા :- ‘હે યજમાન ! તારા પર આવી પડેલ કષ્ટથી અમને ભારે ખેદ થાય છે, પરંતુ સર્વ દુઃખ કરતાં અધિક એવી ક્ષુધાથી અમે વ્યાકુળ છીએ, તેથી શું કરીએ ? વળી તમે આવા શોકથી સત્ત્વહીન જેવા કેમ બની ગયા છો ? કારણ કે તમારા જેવા ધીર પુરુષો સંકટમાં પણ સત્ત્વને મૂકતા નથી.’

એ પ્રમાણે તેમનું વચન સાંભળતાં શ્રેષ્ઠી કહેવા લાગ્યો કે - ‘હે ભૂદેવો ! સાંભળો-લેખના નાશથી જેવું મને દુઃખ થાય છે, તેવું દુઃખ ધન, અન્ન કે વસ્ત્રાદિના બળી જવાથી થતું નથી કારણ કે લેખ બળી જવાથી અધર્મી જનોમાં ધર્મને હાનિ પહોંચાડનાર કલહ થવાનો સંભવ છે, પણ શું કરીએ ?’

આથી તે વિપ્રો બોલ્યા- ‘અમે ભિક્ષાયર અન્ય કંઈ ઉપકાર કરવાને સમર્થ નથી, પરંતુ તે લેખ અમે તને કહી બતાવીએ.’

એટલે ભારે હર્ષ પામતાં શ્રેષ્ઠીએ તેમને પોતાની સામે એક સારા આસન પર બેસાડ્યા. કારણ કે લોકો સ્વાર્થ પૂરનારને અવશ્ય માન આપે છે. પછી તેમણે શરુઆતથી માંડીને તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, વરસ, માસ અને અંક (રકમ) સહિત વર્ષ જાતિના નામ અને મૂલ દ્રવ્યની સંખ્યા તથા વ્યાજ સહિત તે લેખ બુદ્ધિબળથી પોતાના નામની જેમ ખડીથી લખી બતાવ્યો, જે પત્રો પર લખી લઈને શ્રેષ્ઠી ચિંતવવા લાગ્યો કે - “અહો ! મારી દયા લાવીને આ મારા કોઈ ગોત્રદેવો આવ્યા છે કે શું ? કે જેમણે સ્ખલના વિના બરાબર અનુક્રમથી પત્રની અપેક્ષા ન રાખતાં પોતાના બુદ્ધિબળથી સમસ્ત લેખ મને કહી સંભળાવ્યો.’ પછી હિતને જાણનાર શ્રેષ્ઠીએ ભોજન વસ્ત્રાદિ અને બહુમાનથી તેમનો અત્યંત સત્કાર કરીને તેમને પોતાના ઘરના ચિંતા કરનાર બનાવ્યા. પછી ત્યાં રહેતાં તેમને શાંત અને જિતેન્દ્રિય સમજીને તે વ્યવહારી વિચારવા લાગ્યો કે - ‘જો એ મારા ગુરુના શિષ્યો થાય, તો શ્રીસંઘના ભૂષણરૂપ બને.’

હવે સપાદલક્ષ નામે દેશમાં કુર્યપુર (કુચેરા) નામે નગર છે કે જે શત્રુઓના મુખ ઉપર મસીનો કુચડો દેવાને સમર્થ છે. ત્યાં અલ્લ રાજાનો પુત્ર, અન્વયયુક્ત નામધારી ભુવનપાલ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં પ્રશમલક્ષ્મીથી ગુણોને વૃદ્ધિ પમાડનાર તથા સંસારથી પાર ઉતારનાર એવા શ્રી વર્ધમાન નામે આચાર્ય હતા, કે જેમણે સિદ્ધાંતના અભ્યાસથી સંસારનું સત્ય સ્વરૂપ સમજીને ચોરાશી ચૈત્યોનો ત્યાગ કર્યો હતો. એકદા વિહાર કરતા વચનરૂપ ધારાથી ભવ્યજનોને નવ જીવન આપતા મેઘ સમાન એવા તે આચાર્ય ધારાનગરીમાં પધાર્યા. તેમને

પધારેલ સાંભળતાં લક્ષ્મીના સ્વામી એવો લક્ષ્મીપતિશેઠ પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબની સાથે લક્ષ્મીપતિ (કૃષ્ણ) ની જેમ તે બંને બ્રાહ્મણોને લઈને ગુરુ મહારાજને વંદન કરવા ગયો. ત્યાં સર્વ અભિગમપૂર્વક આચાર્યને પ્રણામ કરી શ્રેષ્ઠી ઉચિત સ્થાને બેઠો અને તે બંને વિપ્રો પણ અંજલિ જોડીને ત્યાં બેઠા. એવામાં શ્રેષ્ઠ લક્ષણયુક્ત તેમની આકૃતિને જોઈને ગુરુ મહારાજ કહેવા લાગ્યા કે - ‘એમની અસાધારણ આકૃતિ સ્વ-પરને જીતનારી છે.’ ત્યાં જાણે પૂર્વભવના સંબંધી હોય તેમ અનિમેષ લોચનથી તે બંને ગુરુના મુખને જોઈ રહ્યા. આથી ગુરુ મહારાજે તેમને વ્રત યોગ્ય સમજી લીધા. પછી ઉપદેશના કિરણથી જેમનું અંદરનું અંધારું દૂર થયું છે અને પ્રતિબોધ પામેલા એવા તે બન્નેને લક્ષ્મીપતિ શેઠની અનુમતિથી ગુરુએ દીક્ષા આપી અને તપના નિધાન એવા તેમને યોગના વહનપૂર્વક સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરાવ્યો. સિદ્ધાંતના અભ્યાસથી તેમને યોગ્ય જાણીને ગુરુએ તેમને સૂરિપદ પર સ્થાપન કર્યા. કારણ કે મધુકર સુગંધી કમળને જ અનુસરે છે. તેઓ જિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરસૂરિ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એટલે ગુરુ મહારાજે તેમને વિહારને માટે અનુજ્ઞા આપી, અને શિક્ષા આપતાં જણાવ્યું કે ‘શ્રીપત્તન (પાટણ) માં ચૈત્યવાસી આચાર્યો સુવિહિત સાધુઓને ત્યાં રહેવા ન દેતાં વિઘ્ન કરે છે. શક્તિ અને બુદ્ધિથી તમારે તેનું નિવારણ કરવું. કારણ કે આ કાળમાં તમારા સમાન કોઈ પ્રાજ્ઞ નથી.’

એટલે ‘આપની આજ્ઞા અમને પ્રમાણ છે.’ એમ કહીને તેમણે ગુર્જરભૂમિ તરફ વિહાર કર્યો, અને હળવે હળવે આનંદપૂર્વક તેઓ પાટણમાં પહોંચ્યા. ત્યાં સારા ગીતાર્થના પરિવાર સહિત તેઓ ઘરે ઘરે ભ્રમવા લાગ્યા પણ શુદ્ધ ઉપાશ્રય ન મળ્યો, એવામાં પોતાના ગુરુનું વચન તેમને યાદ આવ્યું.

હવે ત્યાં શ્રીમાન દુર્લભરાજ નામે રાજા હતો કે જે નીતિ અને પરાક્રમના શિક્ષણથી બૃહસ્પતિનો પણ ઉપાધ્યાય થાય તેવો હતો. ત્યાં ‘સોમેશ્વર દેવ નામે પુરોહિત હતો. અશ્વિની કુમાર જેવા તે બંને આચાર્યો તેના ઘરે ગયા. ત્યાં તેના ઘરના દ્વાર પર પિતૃ-દેવતા સંબંધી બ્રાહ્મતીર્થને સત્યપણે જાણે સ્થાપન કરતા હોય તેમ તેમણે દ્વાર પર સંકેતપૂર્વક વેદનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલે દેવતાના અવસરે સારણીની શુદ્ધિપૂર્વક ચતુર્વેદીના રહસ્યને પ્રગટ કરતા તેઓ પુરોહિતના સાંભળવામાં આવ્યા. આથી તેમના ધ્વનિના ધ્યાનમાં જાણે સ્તંભાઈ ગયેલ હોય તેમ એકાગ્ર મનથી તેણે સમગ્ર ઈંદ્રિયોના બળને પોતાના બંને કર્ણમાં સ્થાપન કરી દીધું. પછી તે વિચારશીલ પુરોહિતે અમૃત જેવા વચનથી સંતુષ્ટ કરીને ભક્તિપૂર્વક તેમને બોલાવવા માટે પોતાના બંધુને મોકલ્યો, કારણ કે તેમના વચનામૃતથી તે ભારે સંતુષ્ટ થયો હતો. એવામાં તે બંને આચાર્ય ઘરમાં આવ્યા. તેમને જોતાં પુરોહિતે વિચારવા લાગ્યો કે - ‘આ શું બ્રહ્મા પોતે પોતાનાં બે રૂપ કરીને મને દર્શન દેવા આવેલ છે?’ એમ ધારી તેણે આપેલ ભદ્રાસનાદિકનો ત્યાગ કરીને તેઓ પોતાની શુદ્ધ કાંબળ પર બેઠા, અને વેદ ઉપનિષદ તેમજ જૈનાગમની

૧. આ સોમેશ્વર બન્ને આચાર્યનો મામો થતો હતો એવું ‘શાસનપ્રભાવક શ્રમણ ભગવંતો’ ભા.૨ પૃ.૨૨૭માં જણાવ્યું છે.

વાણીથી સમાનતા પ્રકાશીને આશિષ આપતાં બોલ્યા કે- ‘હાથ, પગ અને મન વિના જે બધું ગ્રહણ કરે છે, ચક્ષુ વિના જે જુએ છે, કર્ણ વિના જે સાંભળે છે, વિશ્વને જે જાણે છે, પણ તેને કોઈ જાણી શકતું નથી એવા અરૂપી શિવ તે જ જિનેશ્વર તમારું રક્ષણ કરો.’

પછી તેમણે પુનઃ જણાવ્યું કે- ‘વેદ અને જૈનાગમનો અર્થ સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને અમે દયામાં અધિક એવા જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે.’ ત્યારે પુરોહિતે તેમને પ્રશ્ન કર્યો કે - ‘તમે નિવાસ ક્યાં કર્યો છે ?’ એટલે તેમણે કહ્યું કે- ‘અહીં ચૈત્યવાસીઓને લીધે ક્યાંય પણ સ્થાન મળી શકતું નથી.’ આથી ચાંદની સમાન નિર્મળ મનવાળા તે પુરોહિતે તેમને રહેવા માટે પોતાના મકાનનો ઉપલો ભાગ કાઢી આપ્યો. ત્યાં તેઓ પોતાના પરિવાર સહિત રહ્યા અને ભિક્ષાના બેંતાલીશ દોષ તથા ગૃહિરહિત, તેમજ નવકોટિએ શુદ્ધ લાવેલ આહારનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો.

પછી બપોરે પુરોહિતે યાજ્ઞિક, સ્માર્ત અને દીક્ષિત અગ્નિહોત્રીઓને તેમની પાસે બોલાવ્યા, ત્યાં તેમની પરીક્ષાથી તેઓ સંતુષ્ટ થયા. એમ બ્રહ્માની સભાની જેમ વિદ્યાવિનોદ ચાલી રહ્યો છે, એવામાં ચૈત્યવાસીઓના પુરુષો ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમણે આવીને જણાવ્યું કે - ‘તમે સત્વર નગરની બહાર ચાલ્યા જાઓ. કારણ કે ચૈત્યબાહ્ય શ્વેતાંબરોને અહીં સ્થાન મળતું નથી.’

એમ સાંભળતાં પુરોહિત કહેવા લાગ્યો કે- ‘રાજસભામાં એ વાતનો નિર્ણય કરવાનો છે.’ એટલે તેમણે આવીને પુરોહિતનું કથન પોતાના ઉપરીઓને નિવેદન કર્યું. આથી પ્રભાતે તેઓ બધા સાથે મળીને રાજા પાસે ગયા, તે વખતે પુરોહિત પણ ત્યાં આવ્યો, અને તેણે રાજાને જણાવ્યું કે- ‘હે દેવ ! બે જૈન મુનિ પોતાના પક્ષમાં સ્થાન ન પામતાં મારા ઘરે આવ્યા, એટલે ગુણગ્રાહકપણાથી મેં તેમને મારા ઘરે આશ્રય આપ્યો. એવામાં આ ચૈત્યવાસીઓએ ભટ્ટપુત્રોને મારી પાસે મોકલ્યા. માટે આ બાબતમાં મારી કંઈ ગફલત કે અનુચિતતા થઈ હોય, તો આપ મને ઉચિત દંડ કરો.’

એ પ્રમાણે સાંભળી સર્વ દર્શનોમાં સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર રાજા હસીને કહેવા લાગ્યો કે ‘કોઈ પણ દેશથી આવેલા ગુણીજનો મારા નગરમાં રહે, તેનો તમે શા માટે અટકાવ કરો છો ? તેમાં દોષ શો દેખાય છે ?’ એમ રાજાએ પૂછવાથી તે ચૈત્યવાસીઓ બોલ્યા કે- ‘હે રાજેન્દ્ર ! સાંભળો પૂર્વે ધનુષ્ય સમાન ઉત્કટ અને શ્રેષ્ઠ (ચાવડા) વંશમાં વનરાજ નામે રાજા થયો. તેને બાલ્યાવસ્થામાં નાગેન્દ્ર ગચ્છરૂપ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવામાં વરાહ સમાન એવા શ્રી દેવચંદ્રસૂરિએ ઉછેરીને મોટો કર્યો. વળી પંચાશ્રય નામના સ્થાનમાં રહેલ ચૈત્યમાં વસતાં તેમણે અહીં નવું નગર વસાવીને તેને રાજ્ય આપ્યું, તેમજ વનરાજવિહાર નામે ત્યાં ચૈત્ય સ્થાપન કર્યું. વનરાજે કૃતજ્ઞપણાથી ગુરુનો ભારે આદર સત્કાર કર્યો. તે વખતે શ્રી સંઘે રાજા સમક્ષ એવી વ્યવસ્થા કરી કે- ‘સંપ્રદાયના ભેદથી લઘુતા ન થાય તે માટે ચૈત્યગચ્છવાસી યતિઓને

સંમત હોય, તે મુનિ અહીં રહી શકે. પણ તેમને સંમત ન હોય તેવા મુનિઓ આ નગરમાં આવીને રહી ન શકે. તો હે રાજન્ ! પૂર્વજ રાજાઓની વ્યવસ્થા પાશ્ચિમાત્ય રાજાઓએ માન્ય રાખવી જોઈએ. આવી સ્થિતિ છે, માટે હવે તમે આદેશ કરો તે પ્રમાણે કરીએ.’

ત્યારે રાજાએ જણાવ્યું કે - ‘પૂર્વ રાજાઓના નિયમને અમે દૃઢતાથી પાળીએ છીએ, પરંતુ ગુણી જનોની પૂજાનું ઉલ્લંઘન અમે કરવાના નથી. તમારા જેવા સદાચારનિષ્ઠ પુરુષોની આશિષથી રાજાઓ પોતાના રાજ્યને આબાદ બનાવે છે, તેમાં કોઈ જાતનો સંશય નથી. તો અમારા ઉપરોધથી એમને નગરમાં રહેવાનું તમે કબૂલ રાખો.’ એમ સાંભળતાં તેમણે રાજાનું વચન માન્ય રાખ્યું.

એવામાં પુરોહિત કહેવા લાગ્યો કે - ‘હે સ્વામિન્ ! એમના આશ્રય માટે આપ પોતે નિવાસભૂમિ આપો.’ આ વખતે જ્ઞાનદેવ નામે શૈવ દર્શનનો પૂજ્ય પુરુષ ત્યાં આવ્યો કે જે મોટા અક્ષરે કૂરસમુદ્ર બિરુદને ધારણ કરતો હતો. એટલે રાજાએ અભ્યુત્થાનપૂર્વક સત્કાર કરીને તેને પોતાના આસનપર બેસાર્યા પછી જણાવ્યું કે - ‘હે પ્રભો ! આજે તમને કંઈક નિવેદન કરવાનું છે, તે એ કે જૈન મુનિઓ અહીં આવેલા છે, તેમને ઉપાશ્રય આપો.’ ત્યારે તે શૈવદર્શની હસતા મુખે કહેવા લાગ્યો કે - ‘નિષ્પાપ ગુણી જનોની તમે અવશ્ય પૂજા કરો. અમારા ઉપદેશનું એ જ ફળ છે. બાલભાવનો ત્યાગ કરી પરમ પદમાં સ્થિર થનાર શિવ એ જ જિન છે. દર્શનોમાં ભેદ રાખવો એ મિથ્યામતિનું લક્ષણ છે. નિસ્તુષ ડાંગરની દુકાનોના મધ્ય ભાગમાં રહેલ અને ત્રિપુરુષના દેવાલય પાસે આવેલી એવી ભૂમિ પુરોહિત ઈચ્છાનુસાર ઉપાશ્રયને માટે લઈ લે. તેમાં સ્વ-પર પક્ષથી થતા સમસ્ત વિઘ્નનું હું નિવારણ કરીશ.’

એટલે પુરોહિતે તે વાતનો સ્વીકાર કરીને ત્યાં ઉપાશ્રય કરાવ્યો. ત્યારથી વસતિ (ઉપાશ્રય) ની પરંપરા ચાલુ થઈ, કારણ કે મહાપુરુષોએ જે સ્થાપન કરેલ હોય, તે વૃદ્ધિ પામે છે, તેમાં કંઈ સંશય નથી. ત્યાં શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિએ ‘આઠ હજાર શ્લોક પ્રમાણ બુદ્ધિસાગર નામનું નવું વ્યાકરણ રચ્યું.

હવે એકદા વિહાર કરતા શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ પુનઃ ધારા નગરીમાં પધાર્યા, કારણ કે તેવા પુરુષરત્નોનું દર્શન પુણ્યવંત જનો જ પામી શકે. ત્યાં ત્રણ પુરુષાર્થથી આબાદ એવો મહીધર નામે શ્રેષ્ઠી હતો કે જે પોતાના ધનની સંખ્યા સિવાય સર્વત્ર વિચક્ષણ હતો. ધનદેવીથી ઉત્પન્ન થયેલ અભયકુમાર નામે તે શેઠનો પુત્ર હતો કે જેના ગુણગાન કરવામાં શેષનાગ પણ સમર્થ ન હતો. તે પુણ્યવાન શ્રેષ્ઠી પોતાના પુત્ર સહિત, આચાર્ય મહારાજને વંદન કરવા ગયો.

૧. આ વ્યાકરણ અત્યારે પૂર્ણ રૂપે મળતું નથી. પરંતુ, એની પ્રશસ્તિમાં (પત્ર ૧૬૮) ગ્રંથપ્રમાણ સાત હજાર શ્લોક પ્રમાણ અને વિ.સં.૧૦૮૦માં રચના થયાનું જણાવ્યું છે.

શ્રીવિક્રમાદિત્યનરેન્દ્રકાલાત્ સાશીતિકે યાતિ સમાસહસ્રે ।

સશ્રીકજાવાલિપુરે તદાદ્યં દૃઢ્યં મયા સપ્તસહસ્રકલ્પમ્ ॥૧૧॥ (‘કથાકોષ’ પ્રસ્તાવના પૃ.૯)

ત્યાં સંસારની અસારતાને જણાવનાર ચતુર્વિધ ધર્મ તેણે ગુરુના મુખથી સાંભળ્યો. ગુરુના ઉપદેશથી અભયકુમારને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી સંયમ લેવાને ઉત્સુક થતાં તેણે પોતાના પિતાની અનુમતિ માગી. શ્રેષ્ઠીએ અનુજ્ઞા આપતાં ગુરુ મહારાજે અભયકુમારને દીક્ષા આપી. પછી તેણે ગ્રહણ અને આસેવનારૂપ બંને શિક્ષા ગ્રહણ કરી, અને સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ તથા તેનું ચિંતવન કરતાં મહાક્રિયાનિષ્ઠ એવા તે મુનિ શ્રી સંઘરૂપ કમળને વિકાસ પમાડવામાં ભાસ્કર સમાન શોભવા લાગ્યા. એટલે શ્રી વર્ધમાનસૂરિના આદેશથી જિનેશ્વરસૂરિએ ગુણના નિધાન એવા તે મુનિને આચાર્ય પદવી આપી અને શ્રીમાન અભયદેવસૂરિ એવું તેમનું નામ રાખ્યું. પછી યશની સાથે હળવે હળવે વિહાર કરતા શ્રી અભયદેવસૂરિ પલ્લવપદ્ર નગરમાં આવ્યા. ત્યાં વર્ધમાનસૂરિ આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં અનશન લઈને સ્વર્ગે ગયા.

એવામાં તે વખતે દુર્ભિક્ષનો ઉપદ્રવ થતાં દેશની દુર્દશાને લઈને સિદ્ધાંત તથા તેની વૃત્તિનો ઉચ્છેદ થવા લાગ્યો, તેમાં જે કંઈ સૂત્ર રહ્યા, તેમાં પ્રેક્ષાનિપુણ મુનિઓને પણ શબ્દાર્થ દુર્બોધ થઈ પડ્યો. આ બધી સ્થિતિ ઉપસ્થિતિ થઈ, તેવામાં એકદા અર્ધરાત્રે ધર્મધ્યાનમાં સાવધાન અને મગ્ન રહેલા શ્રી અભયદેવ મુનીશ્વરને નમસ્કાર કરીને શાસનદેવી કહેવા લાગી કે - 'પૂર્વે કોટ્યાચાર્ય એવા નામથી પ્રસિદ્ધ શ્રીશીલાંક નામના નિષ્પાપ આચાર્યે અગીયાર અંગની વૃત્તિ બનાવી છે. તેમાં કાલને લઈને બે અંગ વિના બધા વિચ્છેદ ગયા છે. માટે સંઘનાં અનુગ્રહથી હવે તેની વૃત્તિ રચવાનો ઉદ્યમ કરો.'

ત્યારે આચાર્ય બોલ્યા - 'હે માતા ! હું અલ્પમતિ જડ માત્ર છું. શ્રી સુધર્માસ્વામીએ બનાવેલ ગ્રંથો જોવાની પણ મારામાં બુદ્ધિ નથી. એવા અજપણાથી ક્યાંય ઉત્સૂત્ર કહેવાઈ જાય, તો મહાપાપ લાગે. પ્રાચીન આચાર્યોએ તેવા પાપનું ફળ અનંત સંસારનું ભ્રમણ બતાવેલ છે. વળી તમારી વાણી પણ અલંબનીય છે. માટે આદેશ કરો, હું શું કરું ?' એમ મનની વ્યામૂઢતાથી કંઈક ઉત્તર સાંભળવાની ઈચ્છાથી તે મૌન રહ્યા.

એવામાં દેવી કહેવા લાગી કે 'હે સુજ શિરોમણિ ! સિદ્ધાંતના અર્થ વિચારમાં, હું વિના ચિંતાએ કહું છું કે તારામાં યોગ્યતા છે, એમ હું માનું છું. તેમ કરતાં કદાચ સંદેહ પડે તો મને પૂછજો, હું સીમંધર સ્વામી ભ. પાસે જઈને તે પૂછી આવીશ. માટે ધીરજ ધરીને તેનો પ્રારંભ કરો. મારા વચનમાં શંકા લાવીશ નહીં. સ્મરણ માત્રથી હું અહીં આવીને હાજર થઈશ. આ સંબંધમાં હું તમારા ચરણના શપથ લઉં છું.'

એ પ્રમાણે સાંભળતાં અભયદેવસૂરિએ તે દુષ્કર કાર્યનો પણ સ્વીકાર કર્યો, અને ગ્રંથ સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યાં સુધી આયંબિલ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પછી નવે અંગની વૃત્તિઓ તેમણે વિના કલેશે સંપૂર્ણ કરી અને દેવીએ પણ જે પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે પ્રમાણે તેનો નિર્વાહ કર્યો. તે વૃત્તિઓને વૃદ્ધ મહાશ્વત્તધરોએ શુદ્ધ કરી, એટલે શ્રાવકોએ તે પુસ્તકોનું લેખન શરુ કરાવ્યું.

એવામાં એક વખતે શાસનદેવીએ એકાંતમાં અભયદેવસૂરિને વિનંતિ કરી કે - ‘હે પ્રભો ! પ્રથમ પ્રતિ મારા દ્રવ્યથી કરાવજો.’ એમ કહી પોતાની જ્યોતિથી દષ્ટિ આંજી નાંખતું, ત્યાં એક સુવર્ણનું ભૂષણ સમવસરણ ઉપર મૂકીને દેવી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. પછી મુનિઓ ગોચરીથી આવ્યા, એટલે સૂર્યના બિંબ સમાન તે આભૂષણ તેમના જોવામાં આવ્યું. તે જોતાં મંત્રમુગ્ધ બનેલા તેમણે આચાર્ય ભ.ને પૂછ્યું. ત્યારે હર્ષ પામતાં ગુરુમહારાજે તે બધો વૃત્તાંત તેમને કહી સંભળાવ્યો. પછી ત્યાં શ્રાવકોને બોલાવ્યા અને ગુરુએ તેમને તે ભૂષણ બતાવ્યું. પરંતુ તેનું મૂલ્ય ન જાણતાં તે શ્રાવકો પત્તન (પાટણ) માં ગયા. ત્યાં રત્નપરીક્ષકને તેમણે તે ભૂષણ બતાવ્યું. એટલે તેનું મૂલ્ય ન કરી શકવાથી તેમણે પણ એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે - ‘અહીં ભીમરાજની આગળ આ આભૂષણ મૂકો તે આપે એટલું એનું મૂલ્ય સમજવું. અમે એની કિંમત આંકી શકતા નથી.’ આથી જાણે સ્નેહથી ઈંદ્રે ભેટ મોકલાવેલ હોય તેમ તે ભૂષણ શ્રાવકોએ રાજા આગળ ધર્યું અને તેનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. જેથી રાજા સંતુષ્ટ થઈને કહેવા લાગ્યો કે ‘તે તપસ્વીની વસ્તુ મૂલ્ય વિના હું લઈ શકું તેમ નથી.’

ત્યારે શ્રાવકોએ જણાવ્યું કે - ‘હે સ્વામિન્ ! એનું મૂલ્ય આપના મુખે જ થશે અને જે આપ આપો, તે અમને પ્રમાણ છે.’ એટલે રાજાએ ભંડારી પાસેથી તેમને ત્રણ લાખ દ્રમ્મ (ટકા) અપાવ્યા. પછી તેમણે તેના પુસ્તકો લખાવીને આચાર્ય મહારાજને અર્પણ કર્યા. તેમજ પાટણ, તામ્રલિપી, આશાપલ્લી અને ધવલક્ક નામના નગરમાં ચોરાશી ચતુર અને શ્રીમંત શ્રાવકો હતા કે જે ધર્મવાસનાથી નિર્મળ આશયવાળા હતા, તેમણે પ્રત્યેક અંગવૃત્તિના પુસ્તક લખાવીને આનંદપૂર્વક આચાર્યને આપ્યાં. એટલે સુધર્માસ્વામીએ બતાવેલ ઈષ્ટ તત્ત્વરૂપ તાળાની કુંચી સમાન તેમણે બનાવેલ નવે અંગની વૃત્તિઓ એ પ્રમાણે પ્રવર્તમાન થઈ.

પછી સંયમયાત્રા નિમિત્તે આચાર્યશ્રી ધવલક્ક નગરમાં પધાર્યા. કારણ કે સ્થાનોમાં અપ્રતિબંધ એ જ સિદ્ધાંત-ઉપાસનાનું લક્ષણ છે. એવામાં આંબિલનું તપ કરતાં, રાત્રે નિરંતર જાગરણ કરતાં અને અતિપરિશ્રમ આદિકારણથી આચાર્ય મહારાજને દુષ્ટ રક્તદોષ લાગુ પડ્યો.^૧ તે વખતે ઈર્ષ્યાળુ લોકો કહેવા લાગ્યા કે- ‘ઉત્સૂત્રના કથનથી કુપિત થયેલા શાસનદેવોએ વૃત્તિકારને કોઢ ઉત્પન્ન કર્યો છે.’ એ પ્રમાણે સાંભળતા શોકથી વ્યાકુળ થયેલા અને પોતાના અંતરમાં પરલોકને ઈચ્છતા એવા તેમણે રાત્રે ધરણેંદ્રનું ધ્યાન કર્યું. ત્યાં સત્ત્વકસોટીના પાષાણતુલ્ય એવા તેમણે તરત સ્વપ્નમાં પોતાના દેહને ચાટતા નાગેંદ્રને જોયો. આથી તેમણે વિચાર કર્યો કે - ‘કાલરૂપ આ વિકરાલ સર્પે મારા શરીરને ચાટેલ છે, તેથી મારું આયુષ્ય ક્ષીણ થયું લાગે છે, તો હવે અનશન આદરવું એ જ મને યોગ્ય છે.’ એ પ્રમાણે ચિંતવતાં બીજે દિવસે સ્વપ્નમાં ધરણેંદ્રે આવીને તેમને કહ્યું કે - ‘મેં તમારા દેહને ચાટીને રોગને દૂર કર્યો છે.’

૧. વિષિ તીર્થકલ્પ (કલ્પ ૫૯), ગણધરસાર્થશતકં (પૃ.૧૩-૧૪) અને ઉપદેશસમ્પત્તિકા (૨-૧૧) પ્રમાણે તીર્થસ્થાપના દ્વારા રોગનિવારણ થયા પછી ટીકાઓ લખી.

એમ સાંભળતાં ગુરુ બોલ્યા કે - ‘મૃત્યુના ભયથી કે રોગને લીધે મને ખેદ થતો નથી, પરંતુ પિશુન લોકો જે અપવાદ બોલે છે, તે મારાથી સહન થઈ શકતું નથી.’

ત્યારે ધરણેંદ્ર કહેવા લાગ્યો કે - ‘એ બાબતમાં તમારે અધીરાઈ-ખેદ ન કરવો. હવે આજે દીનતા તજીને જિનબિંબના ઉદ્ધારથી તમે જૈનશાસનની પ્રભાવના કરો. શ્રીકાંતાનગરીના ધનેશ શ્રાવક, વહાણ લઈને સમુદ્રમાર્ગે જતાં તેના વહાણને ત્યાંના અધિષ્ઠાયક દેવતાએ સ્તંભાવેલ હતું. આથી શ્રેષ્ઠીએ તેની પૂજા કરતાં તે વ્યંતરે વ્યવહારીને આપેલ ઉપદેશથી તે સમુદ્રની ભૂમિમાંથી ભગવંતની ત્રણ પ્રતિમા તેણે બહાર કાઢી. તેમાંની એક પ્રતિમા તેણે ચારૂપ ગામમાં સ્થાપન કરી, જેથી ત્યાં તીર્થ થયું. બીજી ભ. અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા પાટણમાં આમલીવૃક્ષના મૂળમાં પ્રાસાદમાં સ્થાપન કરી. ત્રીજી પ્રતિમા સ્તંભન ગામમાં સેટિકા નદીના તટપર વૃક્ષઘટાની અંદર ભૂમિમાં સ્થાપન કરેલ છે. તે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ.ની પ્રતિમાને પ્રગટ કરો. કારણ કે ત્યાં એ મહાતીર્થ થવાનું છે. વળી પૂર્વે વિદ્યા અને રસસિદ્ધિમાં ભારે પ્રવીણ એવા નાગાર્જુને ભૂમિમાં રહેલ બિંબના પ્રભાવથી રસનું સ્તંભન કર્યું અને તેથી તેણે ત્યાં સ્તંભનક નામનું ગામ સ્થાપન કર્યું, તેથી તમારી પણ પવિત્ર કીર્તિ અચળ થશે. અન્ય જનોના જોવામાં ન આવે તેમ વૃદ્ધાના રૂપે એક દેવી તથા એક શ્વેત શ્વાન ત્યાં માર્ગ બતાવનાર રહેશે.’ એ પ્રમાણે કહીને ધરણેંદ્ર અંતર્ધાન થઈ ગયા.

પછી સંતુષ્ટ થયેલ આચાર્યે રાત્રિનો બધો અદ્ભુત વૃત્તાંત શ્રીસંઘને કહી સંભળાવ્યો. જે સાંભળતાં ભારે હર્ષિત થયેલા ધાર્મિક જનો તે વખતે યાત્રાએ જવાને તૈયાર થયા અને નવસેં ગાડાઓ ત્યાં ચાલતા થયાં. શ્રાવકોથી અનુસરાતા આચાર્ય દેવ વૃદ્ધા અને શ્વાનની પાછળ તૃણ અને કાંટાથી છવાયેલા માર્ગે ધીરે ધીરે ચાલ્યા. એમ આગળ ચાલતાં સંઘ જ્યારે સેટિકા નદીના કિનારે આવ્યો, ત્યારે વૃદ્ધા અને શ્વાન અદૃશ્ય થઈ ગયા. એટલે એ નિશાનીથી સંઘ ત્યાં રહ્યો અને આચાર્ય મહારાજે આગળ જઈને ગોવાળોને પૂછ્યું કે- ‘અહીં તમારે કંઈ પૂજનીય છે ?’ ત્યારે તેમાંનો એક ગોવાળ કહેવા લાગ્યો કે - ‘હે પ્રભો ! સાંભળો - આ પાસેના ગામમાં મહીશલ નામે મુખ્ય પટેલ છે. તેની કાળી ગાય અહીં આવીને પોતાના સર્વ આંચળથી દૂધ ઝરે છે. એટલે અહીં ખાલી થઈને જ તે ઘરે જાય છે અને ત્યાં દોહવામાં આવતાં મહાકષ્ટથી અલ્પ દૂધ પણ તે આપતી નથી, તેનું કારણ કંઈ સમજાતું નથી.’ એમ કહીને તેમણે ત્યાં આચાર્યને ક્ષીર બતાવ્યું. એટલે પાસે બેસીને તેઓ પ્રાકૃત ગાથાઓથી શ્રી પાર્શ્વનાથનું સ્તોત્ર કહેવા લાગ્યા. ત્યાં નાસિકાના અગ્રભાગે દૃષ્ટિ સ્થાપન કરીને જયતિહુયળ ઈત્યાદિ બત્રીશ ગાથાઓનું તેઓ સ્તવન બોલ્યા. ત્યાં હળવે જાણે પ્રભુનું પ્રતિબિંબ હોય તેવું શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવંતનું તેજસ્વી બિંબ પ્રગટ થયું. એટલે સંઘ સહિત આચાર્ય મહારાજે તરત તેને વંદન કર્યું, જેથી સમસ્ત રોગ તરત દૂર થયો અને તેમનો દેહ કનક સમાન તેજસ્વી ભાસવા લાગ્યો.

તે વખતે ચતુર અને ભાવિક શ્રાવકોએ ગંધોદકથી પ્રભુબિંબને ન્હવરાવીને કર્પૂરાદિકના વિલેપનથી તેની પૂજા કરી. પછી તેમણે ઉજ્જવળ પડદાથી તે બિંબપર છાયા કરી અને ત્યાં શ્રીસંઘે અનિવારિત દાનશાળામાં બધા ગ્રામ્યજનોને ભોજન કરાવ્યું. વળી પ્રાસાદ કરાવવા માટે શ્રાવકોએ ત્યાં દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. તેમાં કલેશ વિના એક લક્ષ દ્રવ્ય તરત થઈ ગયું, તેમજ ગ્રામ્યજનોએ ભૂમિની અનુમતિ આપી. પછી શ્રી આશ્રેશ્વર નામના શ્રીમલ્લવાદિ આચાર્યના શિષ્ય જે અતિ બુદ્ધિમાન હતા તેમને મહિષપુરથી શ્રાવકોએ બોલાવ્યા. મંદિરના કાર્ય માટે વિચક્ષણ એવા તેમને નિયુક્ત કર્યા. એમણે ચૈત્યનું કામ શરૂ કર્યું અને અલ્પ કાળમાં તેમણે તે કામ સંપૂર્ણ કર્યું. તે કામના મુકાદમ તરીકે તેમનો નિત્ય એક દ્રમ્મ તેમજ ભોજન માટે એક કર્ષ ઘી તથા એક માણું ચોખા પગાર નક્કી કર્યો. તેણે ગોચરી વહોરી ભોજન કરીને બચાવેલ દ્રવ્ય વડે ચૈત્યમાં પોતાના નામની એક દેવકુલિકા કરાવી કે જે અઘાપિ ત્યાં વિદ્યમાન દેખાય છે. પછી શુભ મુહૂર્તે આચાર્ય મહારાજે ત્યાં બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે દિવસે રાત્રે ધરણેદ્રે આવીને તેમને જણાવ્યું કે - ‘મારા વચનથી તમે એ સ્તવનમાંથી બે ગાથા ગોપવી ઘો, કારણ કે તેના પાઠથી કેટલાક પુણ્યહીન જનોને મારે પ્રત્યક્ષ થવું પડશે.’ આ તેના આદેશથી અઘાપિ તે સ્તુતિ ત્રીશ ગાથાની છે અને તે ભણતાં ગણતાં પુણ્યશાળી જનોના અત્યારે ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોનો નાશ કરે છે. ત્યારથી એ તીર્થ મનોવાંછિત પૂરનાર અને રોગ, શોકાદિ દુઃખરૂપ દાવાનળને શાંત કરવામાં મેઘ સમાન પ્રવર્તમાન થયું. વળી જન્મકલ્યાણકના મહામહોત્સવમાં આજે પણ પ્રથમ ધવલકક્કના મુખ્ય શ્રાવક જળકળશ લઈને ભગવંતને સ્નાન કરાવે છે. ત્યાં બિંબના આસનના પાછળના ભાગમાં આવી અક્ષરપંક્તિ પૂર્વે લખવામાં આવેલ છે, એમ લોકોમાં સંભળાય છે કે - શ્રીનમિનાથના તીર્થમાં ૨૨૨૨ વર્ષ ગયા પછી ગૌડદેશના આષાડ નામના શ્રાવકે ત્રણ પ્રતિમા કરાવી હતી.

શ્રીમાન જિનેશ્વરસૂરિ તથા શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિ ચિરકાળ આયુષ્ય પાળી પ્રાંતે અનશન કરીને સ્વર્ગે ગયા. વળી શ્રીમાન અભયદેવસૂરિ શાસનની પ્રભાવના કરતા અને ધરણેન્દ્રની ઉપાસનાથી શોભતા તે કર્ણ રાજાની રાજધાની પાટણમાં યોગનિરોધથી વાસનાને પરાસ્ત કરી, ધર્મધ્યાનમાં એકતાન લગાવીને દેવલોક ગયા.

એ પ્રમાણે સજ્જનોને માનનીય, કલ્યાણના એકસ્થાનરૂપ, કલિકાલરૂપી, પર્વતને ભેદવામાં વજ્ર સમાન, દુર્ધર અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યોદય સમાન એવું શ્રીઅભયદેવસૂરિનું ચરિત્ર તમારા કલ્યાણ અને લક્ષ્મીને વૃદ્ધિ પમાડનાર થાઓ, તથા અનંત ઉદયરૂપ પરમ બ્રહ્મ-આત્મજ્ઞાનમાં લીન બનાવો.

શ્રીચંદ્રપ્રભસૂરિના પટ્ટરૂપ સરોવરને વિષે રાજહંસ સમાન તથા શ્રીરામ અને લક્ષ્મીના પુત્ર એવા શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ પોતાના મનપર લેતાં શ્રીપ્રદ્યુમ્નાચાર્યે સંશોધન કરેલ પૂર્વર્ષિઓના ચરિત્રરૂપ રોહણાયલને વિષે શ્રીઅભયદેવસૂરિના ચરિત્રરૂપ આ ઓગણીશમું શિખર થયું.

ઈતિ શ્રી અભયદેવસૂરિ પ્રબંધ.”

પ્રબંધ પર્યાલોચન (લેખક - પં.શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ) :-

આ.અભયદેવની કથાનો પ્રારંભ ભોજરાજાના સમયથી થાય છે. ભોજના રાજત્વ કાલમાં ધારામાં એક શ્રીમન્ત શેઠ વસતો હતો, કે જેનું નામ 'લક્ષ્મીપતિ' હતું. એ જ લક્ષ્મીપતિને ત્યાં રહેલ 'મધ્યદેશના કૃત બ્રાહ્મણના પુત્ર શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામના બે વિદ્વાન જુવાન બ્રાહ્મણોએ આચાર્ય વર્ધમાનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી અને મુનિ જિનેશ્વર અને મુનિ બુદ્ધિસાગર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

વર્ધમાનસૂરિ પૂર્વે કૂચપર (કૂચેરા)ના ચૈત્યવાસી આચાર્ય હતા. ૮૪ જિન મંદિરો એમની નિશ્રામાં હતાં, પણ તેમણે ચૈત્યવાસનો ત્યાગ કરી સુવિહિત માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

આ વખતે પાટણમાં ચૈત્યવાસીઓનું પ્રાબલ્ય હતું, તે એટલા સુધી કે તેમની સંમતિ સિવાય સુવિહિત સાધુ પાટણમાં રહી શકતા નહોતા, આચાર્ય વર્ધમાનસૂરિએ પોતાના શિષ્ય જિનશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરને ત્યાં મોકલીને પાટણમાં સુવિહિત સાધુઓનો વિહાર અને નિવાસ ચાલુ કરાવવાનો વિચાર કર્યો અને પોતાના ઉક્ત બંને શિષ્યોને પાટણ તરફ વિહાર કરાવ્યો. આ.જિનેશ્વર અને શ્રી બુદ્ધિસાગર પાટણમાં ગયા. પણ ત્યાં તેમને ઉતરવા માટે ઉપાશ્રય મળ્યો નહિ, બધે ફરીને તેઓ ત્યાંના સોમેશ્વર નામના પુરોહિતને ત્યાં ગયા અને પોતાની વિદ્વત્તાનો પરિચય આપી પુરોહિતના મકાનમાં રહ્યા. જ્યારે ચૈત્યવાસીઓને એ સમાચાર મળ્યા તો પોતાના નિયુક્ત પુરુષો દ્વારા તેમને પાટણ છોડી જવા જણાવ્યું, પણ પુરોહિતે કહ્યું કે આ બાબતનો ન્યાય રાજસભામાં થશે, આથી ચૈત્યવાસીઓએ રાજાની મુલાકાત લીધી તે વનરાજના સમયથી પાટણમાં સ્થપાયેલ ચૈત્યવાસીઓની સાર્વભૌમ સત્તાનો ઈતિહાસ સમજાવ્યો. જે ઉપરથી પાટણનો નૃપતિ દુર્લભરાજ પણ લાચાર થયો અને પોતાના ઉપરોધથી એ સાધુઓને અહીં રહેવા દેવા માટે આગ્રહ કર્યો જે વાત ચૈત્યવાસીઓએ માન્ય કરી.

એ પછી પુરોહિતે સુવિહિત સાધુઓના ઉપાશ્રય માટે રાજાને પ્રાર્થના કરી, રાજાએ એ કામની ભલામણ પોતાના ગુરુ શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવને કરી જે ઉપરથી ભાતબજારમાં યોગ્ય જમીન પ્રાપ્ત કરીને પુરોહિતે ત્યાં ઉપાશ્રય કરાવ્યો, ત્યાર પછી સુવિહિત સાધુઓને માટે વસતિઓ થવા માંડી.

બુદ્ધિસાગરસૂરિએ જાલોર-મારવાડમાં રહીને સં.૧૦૮૦માં 'બુદ્ધિસાગર' નામનું નવું વ્યાકરણ બનાવ્યું કે જેનું શ્લોક પ્રમાણ ૭૦૦૦ જેટલું છે. કાળાન્તરે જિનેશ્વરસૂરિએ ધારાનગરી

૧. ખરતરગચ્છની બૃહદ્ ગુર્વાવલીમાં અને દાનસાગર જ્ઞાનભંડાર (બિકાનેર)ની હસ્તલિખિત ગુર્વાવલીમાં આ પ્રબંધની ઘટનાઓમાં કેટલોક તફાવત છે. જુઓ, જેન ધર્મકા મૌલિક ઈતિહાસ ભા.૪ પૃ.૧૪૧થી.
૨. અહીં પ્રબંધમાં આઠ હજાર શ્લોક પ્રમાણ જણાવ્યું છે. પરંતુ ગ્રંથકારે વ્યા.ની પ્રશસ્તિમાં ૭૦૦૦ જણાવ્યું છે. અત્યારે અપૂર્ણ મળતાં આ વ્યાકરણના 'શબ્દલક્ષ્યલક્ષ્મ' 'પંચગ્રંથી' નામો પણ છે. આ.જિનેશ્વરસૂરિએ પણ લીલાવર્ષકલા, કથાનકકોશ, પંચલિંગી પ્ર., ષટ્સ્થાન પ્ર.વ. રચ્યા છે.

તરફ વિહાર કર્યો અને ત્યાંના રહેવાસી ધનદેવ શેઠના પુત્ર અભયકુમારને દીક્ષા આપીને અભયદેવ નામે પોતાના શિષ્ય કર્યા, અને યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં વર્ધમાનસૂરિના આદેશથી આચાર્ય પદ આપીને તેમને સં.૧૦૮૮માં આ.અભયદેવસૂરિ બનાવ્યા.

વર્ધમાનસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી અભયદેવસૂરિ પત્યપદ્રપુર (પચપદરા) તરફ ગયા, તે સમયે દુર્ભિક્ષના કારણે સિદ્ધાન્ત છિન્નભિન્ન થવા ઉપરાન્ત તેની ટીકાઓ કે જે પૂર્વે શીલાચાર્ય નામના આચાર્યે બનાવી હતી તેમાંથી પણ પહેલા બે અંગસૂત્રોની ટીકાઓને છોડીને બાકીની બધી નાશ પામી હતી, આથી બધાં સૂત્રો કઠિન કૂટ જેવાં થઈ પડ્યાં હતાં, આ વિષયમાં અભયદેવસૂરિને શેષ નવ અંગોની ટીકાઓ બનાવવાનો શાસનદેવીનો આદેશ થયો અને તેમણે તે પ્રમાણે ઠાણાંગઆદિ નવ સૂત્રોની ટીકાઓ બનાવી, જે શ્રુતધરોએ શુદ્ધ કરી પ્રમાણ કરી. તે પછી શ્રાવકોએ તે ટીકાઓની પ્રત લખાવી. પાટણ, ખંભાત, આશાવલ, ધવલકા આદિ નગરોમાં ૮૪ શ્રાવકોએ ૮૪ નકલો કરાવીને આચાર્યોને ભેટ કરી.

કહે છે કે આ નવીન ટીકાઓની પહેલી પ્રત પોતાના તરફથી લખવા માટે શાસનદેવીએ ખર્ચ માટે પોતાનું એક ભૂષણ આપ્યું હતું, જે પાટણ જઈ ભીમરાજને ભેટ કરતાં રાજાએ તેના બદલામાં ૩ લાખ દ્રમ્મ આપ્યા હતા.

આ ટીકાઓ બનાવ્યા પછી આ. અભયદેવ ઘોળકા ગયા હતા; જ્યાં તેમને લોહીવિકારની બીમારી થઈ હતી, પણ ધરણેન્દ્રના પસાયથી તે પાછળથી મટી ગઈ હતી. થાંભણા ગામ પાસે સેઢી નદીને કાંઠે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભ.ની પ્રતિમા પ્રગટ કરીને આ. અભયદેવે સ્તંભનતીર્થની (જિ.ખેડા તા.આણંદ) સ્થાપના કરી હતી. પાટણમાં કર્ણ રાજાના રાજ્યકાળમાં આ. અભયદેવસૂરિ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

આ. અભયદેવ એક પ્રાવચનિક પુરુષ હતા. એમણે નવાંગવૃત્તિ ઉપરાન્ત પંચાશકઆદિ અનેક પ્રકરણ ગ્રન્થો ઉપર વિવરણો લખ્યાં છે. અને આગમઅષ્ટોતરી આદિ પ્રકરણોની રચના કરી છે.^૧

એમના ગુરુ આ. જિનેશ્વરસૂરિ જ્યારે પહેલીવાર પાટણમાં ગયા ત્યારે પાટણમાં દુર્લભરાજનું રાજ્ય હોવાનું પ્રબન્ધકાર લખે છે. આ. જિનદત્તસૂરિ આદિ ખરતરગચ્છીય આચાર્યો પણ ગણધર સાર્ધશતક આદિમાં તે વખતે પાટણમાં દુર્લભરાજનું રાજ્ય બતાવે છે પણ ખરતર ગચ્છવાળાઓ એ પ્રસંગ સં.૧૦૮૪માં બન્યાનું લખે છે તે બરાબર જણાતું નથી, કારણ કે સં.૧૦૮૪માં પાટણમાં દુર્લભરાજનું નહિ પણ ભીમદેવનું રાજ્ય હતું.^૨

૧. ઔપપાતિક ઉપાંગ પર ટીકા, પ્રજ્ઞાપના તૃતીયપદ સંગ્રહણી, પંચનિર્ગથી, છઠ્ઠો કર્મગ્રંથ મહાવીરત્થવો વગેરે મળી કુલ ૬૦૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ સર્જન તેઓએ કર્યું છે. ‘શ્રુતરત્નરત્નાકર’માં ‘મહાવીરત્થવો, પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.’

૨. “पिछली पट्टावलीयोमें इस वाद-विवाद का संवत दो तरहका हुआ मिलता है । एक है वि.सं.१०२४ और

આ પ્રબન્ધમાં ચાવડા વનરાજને બાલ્યાવસ્થામાં આશ્રય આપનાર પંચાસરના ચૈત્યવાસી આચાર્ય દેવચન્દ્રસૂરિ બતાવ્યા છે, જ્યારે બીજા ઘણા પ્રબન્ધોમાં વનરાજના આશ્રયદાતા આ. શીલગુણસૂરિ લખેલ છે, આ એક વિરોધ જણાશે પણ વાસ્તવમાં વિરોધ જેવું જણાતું નથી, કેમકે આ. દેવચન્દ્ર એ શીલગુણસૂરિના પટ્ટધર શિષ્ય હતા તેથી વનરાજને ઉછેરવાના કામમાં એમણે આ વિશેષ લક્ષ્ય રાખ્યું હશે અને આ કારણે એ પણ વનરાજના પાલક જ ગણાય.

પ્રબન્ધના લેખ પ્રમાણે આ.અભયદેવના સમયમાં નવ અંગસૂત્રો ઉપર કોઈ ટીકા નહોતી રહી તેથી આ.અભયદેવે નવી ટીકાઓ બનાવી, પણ આ.અભયદેવસૂરિના પોતાના જ લેખ પ્રમાણે તે વખતે સૂત્રો ઉપર પ્રાચીન ટીકાઓ વિદ્યમાન હતી. દાખલા તરીકે આ.અભયદેવસૂરિ ભગવતીની ટીકામાં ભગવતી ઉપર તે વખતે બે પ્રાચીન ટીકાઓ હોવાનું લખે છે. એ જ પ્રમાણે બીજા સૂત્રો ઉપર પણ તે સમયે ટીકાઓ વિદ્યમાન હોવાના તેમના ઉલ્લેખો છે, આ પરિસ્થિતિમાં કાલવશાત્ ટીકાઓના નાશથી આ.અભયદેવે શાસનદેવીના આદેશથી નવી ટીકાઓ બનાવી એ હકીકત દંતકથા માત્ર ઠરે છે.

પ્રબન્ધના લેખનો ભાવ વિચારતાં આ.અભયદેવે પત્યપદ્રનગર (પચપદરા-મારવાડ) માં ગયા પછી એ ટીકાઓ બનાવી હતી, પ્રબન્ધના બીજા ઉલ્લેખોથી પણ એ ટીકાઓ પાટણની બહાર બનેલી સિદ્ધ થાય છે પણ આ. અભયદેવના પોતાના લેખથી એ હકીકત વિરુદ્ધ ઠરે છે, કારણ કે તેમણે અનેક સ્થળે એ ટીકા પાટણમાં બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને પાટણના સંઘના અગ્રેસર દ્રોણાચાર્ય પ્રમુખ વિદ્વાનોએ એ ટીકાઓનું સંશોધન કર્યાનું તે લખે છે.

દેવીએ આપેલ આભૂષણ ભીમરાજને ભેટ કરવા અને તેણે ત્રણ લાખ દ્રમ્મ આપવા સંબંધી હકીકત પણ કેવળ દંતકથા જણાય છે. કારણ કે ભીમદેવ સં.૧૧૨૦ અથવા ૧૧૨૧માં પરલોકવાસી થઈ ગયો હતો, જ્યારે બધી ટીકાઓ સં.૧૧૨૦ થી ૧૧૨૮ સુધીમાં બની હતી એમ ટીકાઓના અન્તમાં આપેલ સંવતો ઉપરથી સિદ્ધ છે.

दूसरा है सं.१०८० । इसमें १०२४ का उल्लेख तो सर्वथा भ्रान्त है क्योंकि उस समय पाटणमें तो दुर्लभराजके प्रपिता मूलराजका राज्य था । शायद दुर्लभराजका तो उस समय जन्म भी नहीं हुआ था । दूसरा, जो १०८० का संवतका उल्लेख है वह भी ठीक नहीं है । क्योंकि निश्चित ऐतिहासिक प्रमाणोंके आधार पर यह स्थिर हुआ है कि दुर्लभराजकी मृत्यु सं.१०७८ में हो चुकी थी । १०८० में तो उसके पुत्र भीमदेवका राज्य प्रवर्तमान था । इसके विरुद्धमें एक और प्रमाण जिनेश्वरसूरिका स्वयंकृत उल्लेख भी विद्यमान है । सं.१०८० में तो जिनेश्वरसूरि, जैसा कि ऊपर बताया जा रहा है, मारवाड के जावालपुर (जालोर) में थे जब उन्होंने अपनी हारिभद्रीय-अष्टकग्रंथकी टीका रचकर समाप्त की थी । अतः उस बाद-विवाद का दुर्लभराजके समयमें अर्थात् १०७८ के पहले और सं.१०६६ के बीचके किसी समयमें होना ही मानना युक्ति संगत लगता है ।” श्री जिनविजयज्ज ‘कथाकोष प्रकरण’ना प्रारंभમાં પૃ.૮ ટિપ્પણ.

પ્રબન્ધકાર શીલાચાર્યનું જ બીજાનું નામ કોટ્યાચાર્ય જણાવે છે, પણ આમાં કોઈ ઐતિહાસિક પ્રમાણ જણાતું નથી, વિદ્વાન શોધકોએ એ સંબંધમાં અનુસન્ધાન કરવાની જરૂર છે.^૧

આ.અભયદેવ સેઢી નદીને કાંઠે પ્રતિમા પ્રગટાવવા ગયા તે વખતે સાથે ૮૦૦ ગાડાં હતાં, પ્રતિમા સ્થાપન યોગ્ય દહેરાસર માટે ત્યાં ટીપ કરીને ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ દ્રમ્મ એકઠા કર્યા હતા અને ચૈત્યનું કામ શરૂ કરાવીને તે કામકાજના અધ્યક્ષ તરીકે મહેસાણાવાસી મલ્લવાદિના શિષ્ય આત્રેશ્વરને ભોજન અને રોજનો ૧ દ્રમ્મ ઠરાવીને કાયમ કર્યા હતા. આત્રેશ્વરે આહાર ભિક્ષાવૃત્તિથી ચલાવી દ્રવ્ય બચાવ્યું અને તે વડે પોતાના નામની એક દહેરી બનાવી હતી. આ ઉપરથી જણાય છે કે પગારથી નોકરી કરવાની હદ સુધી ચૈત્યવાસીઓ પહોંચી ગયા હતા.

પ્રબન્ધમાં આ.અભયદેવસૂરિના સ્વર્ગવાસનો સંવત્ આખ્યો નથી માત્ર એટલું જ લખ્યું છે કે ‘તેઓ પાટણમાં કર્ણરાજાના રાજ્યમાં પરલોકવાસી થયા.’ આ વાક્યનો બે પ્રકારે અર્થ થઈ શકે, પહેલો એ કે- ‘કર્ણના રાજ્યકાલમાં તેઓ પાટણમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા’ બીજો અર્થ એ થાય કે ‘જે સમયે કર્ણરાજ પાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા’ પણ ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીઓમાં આ. અભયદેવસૂરિનો સ્વર્ગવાસ કપડવંજ ગામમાં હોવાનો લખે છે એથી આપણે અહીં બીજા પ્રકારનો અર્થ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય લાગે છે.

પટ્ટાવલીઓમાં આ.અભયદેવસૂરિનો સ્વર્ગવાસ સં.૧૧૩૫માં અને બીજા મત પ્રમાણે સં.૧૧૩૮માં હોવાનો લેખ છે.^૨

[એક મહત્વની નોંધ :-

હમણાં ઈસ્વીસન ૨૦૦૪માં જયપુર (રાજસ્થાન)ની પ્રાકૃત ભારતી અકાદમી તરફથી પ્રાકૃતભારતી પુષ્પ ૧૬૧ રૂપે પ્રકાશિત થયેલા ચરતરગચ્છ કા બૃહદ્ ઇતિહાસ માં પૃ. ૧૫માં નીચેની મહત્વની ટિપ્પણી છપાયેલી છે જે ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

વર્તમાન મેં સ્તંભનકપુર ચંભાત કો માનતે હૈં પર વહાં તો સમુદ્ર મેં મહી નદી સમ્મિલિત હોતી હૈ। અતઃ ચેઢા કે નિકટ સેઢી નદી કે તીર પર બસા હુઆ મૌજુદ થાંભળ નામક ગ્રામ હી સ્તંભનકપુર સમજના ચાહિયે જહાં ભગવાન પાર્શ્વનાથ કી પ્રતિમા પ્રગટ હુઈ થી.]

૧. વિશેષ માટે જુઓ ‘ચઉપન મહાપુરુસચરિયં’ હિન્દી પ્રસ્તાવના પૃ.૫૩ થી.

૨. પં.બેચરદાસ એમની પુસ્તિકા ‘નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ’ પૃ.૧૦-૧૧માં વિ.સં.૧૧૫૫માં સ્વર્ગવાસનું અનુમાન કરે છે.

वृत्तिसहितस्य समवायाङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः

सूत्राङ्काः	विषयः	पृष्ठाङ्काः
१-१६०	वृत्तिसहितं समवायाङ्गसूत्रम्	१-३१०
१	भगवदाख्याता आत्मादय एकपदार्थाः	१-१३
२	दण्ड-राशि-बन्धन-नक्षत्र-स्थिति-श्वासोच्छ्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	१३-१५
३	दण्ड-गुप्ति-शल्य-गौरव-विराधना-नक्षत्र-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	१५-१७
४	कषाय-ध्यान-विकथा-संज्ञा-बन्ध-योजन-नक्षत्र-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	१७-१९
५	क्रिया-महाव्रत-कामगुणा-ऽऽस्रवसंवरद्वार-निर्जरास्थान-समित्यस्तिकाय- नक्षत्र-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	१९-२२
६	लेश्या-जीवनिकाय-तपः-समुद्घाता-ऽर्थावग्रह-नक्षत्र-स्थिति- श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	२२-२४
७	भयस्थान-समुद्घात-भगवन्महावीरोच्चत्व-वर्षधर-वर्ष-नक्षत्र-स्थिति-श्वासा- ऽऽहार-सिद्धयः	२४-२६
८	मदस्थान-प्रवचनमातृ-चैत्यवृक्ष-जम्बू-कूटशाल्मली-जगती-केवलि- समुद्घात-प्रभुपार्श्वगणधर-नक्षत्र-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	२६-२९
९	ब्रह्मगुप्ति-अगुप्ति-ब्रह्मचर्याध्ययन-प्रभुपार्श्वोच्चत्व-नक्षत्र-तारा-मत्स्य-विजयद्वार- सभा-कर्मप्रकृति-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	२९-३२
१०	श्रमणधर्म-समाधिस्थान-मन्दरविष्कम्भ-अरिष्टनेम्यर्हदाद्युच्चत्व-ज्ञानवृद्धिकरनक्षत्र- कल्पवृक्ष-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	३३-३७
११	उपासकप्रतिमा-ज्योतिश्चक्रान्त-ज्योतिश्चार-गणधर-नक्षत्र-विमान-मन्दरोच्चत्व- स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	३७-४२
१२	भिक्षुप्रतिमा-सम्भोग-कृतिकर्म-विजयाराजधानी-बलदेवायुः-दिनरात्रिमान- ईषत्प्राग्भारा-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	४२-४९
१३	क्रियास्थान-विमानप्रस्तट-आयामविष्कम्भ-जातिकुलकोटी-पूर्ववस्तु-प्रयोग- सूर्यमण्डल-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	४९-५२
१४	भूतग्राम-पूर्व-पूर्ववस्तु-श्रमणसंख्या-जीवस्थान-जीवा-रत्न-महानदी-स्थिति- श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	५२-५६
१५	परमाधार्मिक-नमिनाथोच्चत्व-ध्रुवराहु-नक्षत्र-दिनरात्रिमान-पूर्ववस्तु-प्रयोग-स्थिति- श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	५६-६१

१६	गाथाषोडशक-कषाय-श्रमणसंख्या-पूर्ववस्तु-आयाम- विष्कम्भ-लवणसमुद्र-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	६२-६४
१७	असंयम-संयम-मानुषोत्तरा-ऽऽवासपर्वत-लवणसमुद्र- चारणगति-उत्पातपर्वत-मरण-कर्मप्रकृति-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	६४-६९
१८	ब्रह्मचर्य-श्रमणसंख्या-श्रमणस्थान-पदाग्र-ब्राह्मीलिपि- पूर्ववस्तु-दिनरात्रिमान-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	६९-७२
१९	ज्ञाताध्ययन-सूर्य-शुक्र-जम्बूद्वीपकला-तीर्थकर-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	७२-७४
२०	असमाधिस्थान-मुनिसुव्रतार्हदुच्चत्व-घनोदधिबाहल्य- सामानिकसाहस्री-कर्मबन्धस्थिति-पूर्ववस्तु-काल-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	७४-७७
२१	शबल-कर्म-काल-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	७७-८०
२२	परीषह-दृष्टिवादसूत्र-पूडलपरिणाम-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	८०-८३
२३	सूत्रकृदध्ययन-तीर्थकरज्ञानादि-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	८३-८४
२४	देवाधिदेव-जीवा-इन्द्र-पौरुषीयच्छाया-नदीविस्तार-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	८५-८७
२५	भावना-मल्लिजिनाद्युच्चत्व-निरयावासा-ऽध्ययन-कर्मप्रकृति- प्रपात-पूर्ववस्तु-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	८७-९०
२६	दशाकल्पव्यवहारोद्देशनकाल-कर्म-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	९०-९१
२७	अनगारगुण-नक्षत्र-विमानपृथिवी-कर्म-सूर्यचार-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	९१-९४
२८	आचारप्रकल्प-मोहनीयकर्मा-ऽऽभिनिबोधिकज्ञान-विमानावास-नामकर्म- स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	९४-९७
२९	पापश्रुतप्रसङ्ग-आषाढमासादिदिवस-चन्द्रदिनमान-नामकर्म- स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	९७-१००
३०	मोहनीयस्थान-मण्डिकपुत्रायुः-अहोरात्रमुहूर्तनाम-अरजिनोच्चत्व- सहस्रारेन्द्र-सामानिकसंख्या-पार्श्ववीरजिनागारवासमान-निरयावास- स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	१००-११३
३१	सिद्धगुण-मन्दरपर्वतपरिक्षेप-सूर्यचार-अभिवर्धितादित्यमास- दिवस-स्थिति-श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	११३-११५
३२	योगसंग्रह-देवेन्द्र-कुन्थुनाथकेवलि-नक्षत्र-नाट्य-स्थिति- श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	११५-११८
३३	आशातना-भौम-महाविदेहवर्षविष्कम्भ-सूर्यचार-स्थिति- श्वासा-ऽऽहार-सिद्धयः	११८-१२२
३४	बुद्धतिशेष-चक्रवर्तिविजय-दीर्घविजयार्ध-तीर्थकर-भवननिरयावासाः	१२२-१२६

विषयानुक्रमः

३

३५	सत्यवचनातिशेष-कुन्थुजिनाद्युच्चत्व-जिनसक्थि-निरयावासाः	१२६-१२९
३६	उत्तराध्ययन-सभा-वीरजिनार्यासंख्या-पौरुषीच्छायाः	१२९-१३०
३७	कुन्थुजिनगणधर-जीवा-प्राकार-उद्देशनकाल-पौरुषीच्छायाः	१३०
३८	पार्श्वजिनार्यासंख्या-जीवा-मेरु-उद्देशनकालाः	१३१
३९	नमिजिनावधिज्ञानि-कुलपर्वत-निरयावास-कर्मप्रकृतयः	१३१-१३२
४०	नेमिजिनार्या-मेरुचूलिका-शान्तिजिनोच्चत्व-भवन- उद्देशनकाल-पौरुषीच्छाया-विमानानि	१३२-१३३
४१	नमिजिनार्यिका-निरयावास-उद्देशनकालाः	१३३
४२	वीरजिनश्रामण्यपर्याया-ऽऽवासपर्वत-कालोदचन्द्रसूर्य-स्थिति- नामकर्म-लवण-उद्देशनकाल-कालाः	१३३-१३६
४३	कर्मविपाकाध्ययन-निरयावासा-ऽऽवासपर्वत-उद्देशनकालाः	१३६
४४	ऋषिभाषित-विमलजिनपुरुषयुगसिद्ध-भवन-उद्देशनकालाः	१३६-१३७
४५	समयक्षेत्रादिसाम्य-धर्मजिनोच्चत्व-मन्दर-नक्षत्र-उद्देशनकालाः	१३७-१३८
४६	दृष्टिवादपद-ब्राह्म्यक्षर-भवनानि	१३८-१३९
४७	सूर्यचारा-ऽग्निभूतिगृहवासौ	१३९-१४०
४८	चक्रवर्तिपत्तन-धर्मजिनगणधर-सूर्यमण्डलानि	१४०
४९	भिक्षुप्रतिमा-कुरुमनुष्य-स्थितयः	१४०-१४१
५०	मुनिसुव्रतजिनार्यिका-अनन्तजिदुच्चत्व-वासुदेवोच्चत्व- दीर्घवैताढ्य-विष्कम्भ-विमान-गुफा-कञ्चनपर्वताः	१४१-१४२
५१	आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धोद्देशनकाल-सभा-बलदेवायुः-कर्माणि	१४२
५२	मोहनीयनामा-ऽऽवासपर्वत-कर्म-विमानानि	१४२-१४४
५३	जीवा-अनुत्तरौपपातिकवीरजिनशिष्य-स्थितयः	१४४-१४५
५४	उत्तमपुरुष-नेमिजिनछद्मस्थकाल-वीरजिनव्याकरण-अनन्तजिजिनगणधराः	१४५
५५	मल्लिजिनायुः-मन्दर-वीरजिनव्याकरण-निरयावास-विमानानि	१४५-१४७
५६	नक्षत्र-विमलजिनगणधराः	१४७
५७	अङ्गत्रयाध्ययना-ऽऽवासपर्वत-मल्लिजिनमनःपर्यायज्ञानि-जीवाः	१४७-१४८
५८	निरयावास-कर्मा-ऽऽवासपर्वताः	१४८-१४९
५९	चान्द्रवर्षऋतुदिन-सम्भवजिनगृहवास-मल्लिजिनावधिज्ञानिनः	१४९
६०	सूर्यमण्डल-लवणसमुद्र-विमलजिनोच्चत्व-सामानिक-विमानानि	१४९-१५०
६१	ऋतुमास-मन्दर-चन्द्रसूर्यमण्डलानि	१५०-१५१
६२	युगपूर्णमामावास्या-वासुपूज्यजिनगणधर-शुक्ल-कृष्णपक्ष- विमान-विमानप्रस्तटाः	१५१-१५३

६३	ऋषभजिनराज्यकाल-हरिवर्षादिमनुष्य-निषधादिसूर्योदयाः	१५३-१५४
६४	भिक्षुप्रतिमा-असुरकुमारावास-सामानिक-दधिमुख-विमान-हाराः	१५४-१५५
६५	सूर्यमण्डल-मौर्यपुत्रगृहवास-भौमाः	१५५-१५६
६६	मनुष्यक्षेत्रचन्द्रसूर्य-श्रेयांसजिनगणधर-आभिनिबोधिकस्थितयः	१५६-१५७
६७	नक्षत्रमास-बाहा-मन्दर-नक्षत्रसीमाविष्कम्भाः	१५७-१५९
६८	धातकीखण्ड-पुष्करार्धविजय-तीर्थकरादि-विमलजिनश्रमणाः	१५९-१६०
६९	समयक्षेत्रवर्ष-वर्षधर-मन्दर-कर्माणि	१६०-१६१
७०	वीरजिनपर्युषणाकाल-पार्श्वजिनश्रामण्यकाल-वासुपूज्यजिनोच्चत्व- कर्मस्थिति-सामानिकाः	१६१-१६२
७१	सूर्यावृत्ति-वीर्यपूर्वप्राभृत-अजितजिनसगरचक्रिगृहवासः	१६२-१६४
७२	आवास-लवणसमुद्र-वीरजिनायुः-अचलभ्रात्रायुः-चन्द्र-सूर्य- चक्रवर्तिपुर-कला-स्थितयः	१६४-१६६
७३-७४	जीवा-बलदेवायुः-अग्निभूत्यायुः-सीतोदा-निरयावासाः	१६६-१६८
७५-७६	सुविधिजिनकेवलि-शीतलजिनशान्तिजिनगृहवास-भवनपत्यावासाः	१६८-१६९
७७	भरतचक्रिकुमारावास-अङ्गवंशप्रव्रजितनृप-लौकान्तिकपरिवार-मुहूर्तलवाग्राणि	१६९-१७०
७८	शक्राधिपत्य-अकम्पितगणधरायुः-सूर्यचाराः	१७०-१७२
७९	अन्तराणि	१७२-१७४
८०	श्रेयांसजिनाद्युच्चत्व-राज्यकाल-काण्डबाहल्य-सामानिक-सूर्योदयाः	१७४
८१	भिक्षुप्रतिमा-कुन्थुजिनमनःपर्यायज्ञानि-व्याख्याप्रज्ञप्तिमहायुग्मानि	१७४-१७५
८२	सूर्यचार-वीरगर्भापहारा-ऽन्तराणि	१७५-१७६
८३	वीरजिनगर्भापहार-शीतलजिनगणधर-मण्डितपुत्रायुः-ऋषभजिन- भरतचक्रिगृहवासाः	१७६-१७७
८४	निरयावास-ऋषभजिन-श्रेयांसजिनाद्यायुः-सामानिक-मन्दारद्युच्चत्व- धनुःपृष्ठ-पङ्कबहुलकाण्ड-व्याख्याप्रज्ञप्तिपद-नागकुमारावास-प्रकीर्णक- योनि-गुणकार-ऋषभजिनगणधर-श्रमण-विमानानि	१७७-१८१
८५	आचाराङ्गोद्देशनकाल-मन्दर-रुचक-नन्दनानि	१८१-१८२
८६	सुविधिजिनगणधर-सुपार्श्वजिनवादि-घनोदध्यन्तराणि	१८२
८७-८८	अन्तर-कर्म-अन्तर-महाग्रह-दृष्टिवादसूत्र-अन्तर-सूर्यचाराः	१८३-१८५
८९	ऋषभजिन-वीरजिननिर्वाणगमन-हरिषेणराज्य-शान्तिजिनार्याः	१८५-१८६
९०	शीतलजिनोच्चत्व-अजितजिनगणधर-स्वयम्भूविजय-अन्तराणि	१८६
९१	परवैयावृत्यप्रतिमा-कालोदपरिक्षेप-कुन्थुजिनावधिज्ञानि-कर्माणि	१८६-१८८
९२	प्रतिमा-गौतमस्वाम्यायुः-अन्तराणि	१८८-१९०

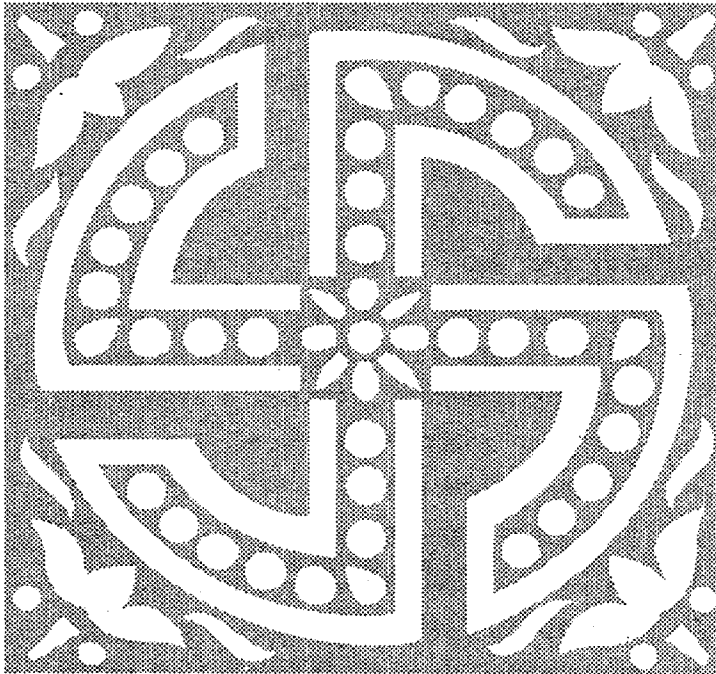
९३	चन्द्रप्रभजिनगणधर-शान्तिजिनचतुर्दशपूर्वि-सूर्यमण्डलानि	१९०
९४	जीवा-अवधिज्ञानिनः	१९०-१९१
९५	सुपार्श्वजिनगणधर-महापाताल-लवणसमुद्र-कुन्थुजिनायुः-मौर्यपुत्रायूषि	१९१-१९२
९६	चक्रवर्तिग्रामकोटी-भवन-दण्ड-आदिमुहूर्ताः	१९२-१९३
९७-९८	अन्तर-कर्म-हरिषेणगृहवासाः, अन्तर-धनुःपृष्ठ-सूर्यचारताराः	१९३-१९५
९९	मन्दर-अन्तर-सूर्यमण्डल-अन्तराणि	१९५-१९६
१००	भिक्षुप्रतिमा-नक्षत्रतारा-सुविधिजिनोच्चत्व-पार्श्वजिनायुः-सुधर्मगण- धरायुः-दीर्घवैताढ्याद्युच्चत्वादि	१९६-१९७
१०१-१०३	चन्द्रप्रभजिनोच्चत्व-विमानानि, सुपार्श्वजिनोच्चत्व-पर्वत-पद्मप्रभजिनोच्चत्व-प्रासादोच्चत्वानि	१९७
१०४-१०५	सुमतिजिनोच्चत्व-नेमिजिनकुमारवास-विमानप्राकार-वीरजिनचतुर्दशपूर्वि- सिद्धावगाहनाः, पार्श्वजिनचतुर्दशपूर्वि-अभिनन्दनजिनोच्चत्वानि	१९७-१९८
१०६-१०८	सम्भवजिनोच्चत्व-पर्वतोच्चत्वादि-विमान-वीरजिनवादिनः, अजितजिन-सगरचक्रयुच्चत्वम्, पर्वताद्युच्चत्वादि- ऋषभजिनभरतचक्रयुच्चत्व-पर्वताद्युच्चत्वादि-विमानोच्चत्वानि	१९८-२००
१०९	विमानोच्चत्व-अन्तर-पार्श्वजिनवादि-अभिचन्द्रकुलकरोच्चत्व- वासुपूज्यजिनसहप्रव्रजिताः	२००-२०१
११०	विमान-वीरजिनकेवलि-वैकुर्विक-नेमिजिनकेवलपर्याय-अन्तराणि	२०१
१११	विमान-भौमेयविहार-वीरजिनानुत्तरौपपातिक-सूर्यचार-नेमिजिनवादिनः	२०१-२०२
११२	विमान-अन्तर-विमलवाहनकुलकरोच्चत्व-तारा-अन्तराणि	२०२-२०३
११३-११४	विमान-पर्वत-नेमिजिनायुः-पार्श्वजिनकेवलि-सिद्ध-द्रहाः, विमान-पार्श्वजिनवैकुर्विकाः	२०३-२०४
११५-११७	द्रह-अन्तर-द्रहाः	२०४-२०५
११८-११९	अन्तर-विमानावासाः	२०५
१२०-१३१	अन्तर-वर्ष-जीवा-मन्दर-जम्बूद्वीप-लवण-पार्श्वजिनश्राविका- धातकीखण्ड-लवण-भरतचक्रिराज्यकाल-अन्तर-विमानावासाः	२०५-२०७
१३२-१३५	अजितजिनावधिज्ञानि-वासुदेवायूषि, भगवतो महावीरस्य तीर्थकरभवात् षष्ठो भवः, ऋषभ-वीरजिनयोरन्तरम्	२०७-२०८
१३६	द्वादशाङ्गीनामानि तथा आचाराङ्गसूत्रस्वरूपम्	२०८-२१३
१३७	सूत्रकृताङ्गसूत्रस्वरूपम्	२१३-२१८
१३८	स्थानाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२१८-२१९
१३९	समवायाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२१९-२२२

१४०	व्याख्याप्रज्ञप्ति(भगवती)सूत्रस्वरूपम्	२२२-२२५
१४१	ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२२५-२३०
१४२	उपासकदशाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२३०-२३२
१४३	अन्तकृतदशाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२३३-२३४
१४४	अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गसूत्रस्वरूपम्	२३४-२३७
१४५	प्रश्नव्याकरणसूत्रस्वरूपम्	२३७-२४०
१४६	विपाकश्रुतस्वरूपम्	२४०-२४६
१४७	दृष्टिवादवर्णनम्	२४६-२५३
१४८	द्वादशाङ्गगणिपिटकस्वरूपम्	२५३-२५६
१४९	जीवाजीवराशिस्वरूपम्	२५६-२६१
१५०	असुरकुमाराद्यावासाः	२६१-२६७
१५१	नारकादिजीवानां स्थितिः	२६७-२६९
१५२	औदारिकशरीरादिवर्णनम्	२६९-२७५
१५३	अवधि-वेदना-आहारवर्णनम्	२७५-२७९
१५४	आयुर्बन्ध-उपपातोद्वर्तना-आकर्षस्वरूपम्	२७९-२८३
१५५-१५६	संहनन-संस्थान-वेदाः	२८३-२८५
१५७-१५९	कुलकर-तीर्थकर-बलदेव-वासुदेवादिवक्तव्यता	२८५-३१०
नव परिशिष्टानि		
प्रथमं परिशिष्टम्	समवायाङ्गसूत्रान्तर्गतविशिष्टशब्दसूचिः	१-४५
द्वितीयं परिशिष्टम्	समवायाङ्गसूत्रान्तर्गतानां गाथार्थानामकारादिक्रमः	४६-४९
तृतीयं परिशिष्टम्	कतिपयानि विशिष्टानि टिप्पणानि	५०-७२
चतुर्थं परिशिष्टम्	समवायाङ्गसूत्रटीकायामुद्धृतानां साक्षिपाठानामकारादिक्रमः	७३-७६
पञ्चमं परिशिष्टम्	समवायाङ्गसूत्रटीकायां निर्दिष्टानां विशेषनाम्नामकारादिक्रमेण सूचिः	७७-७८
षष्ठं परिशिष्टम्	तित्थोगालियप्रकीर्णके विद्यमानाः आगमवाचनादि- विच्छेदसम्बन्धिनः अंशाः ॥	७९-८५
सप्तमं परिशिष्टम्	हिमवदाचार्यविरचिता स्थविरावली (हिमवन्तथेरावली)	८६-९४
अष्टमं परिशिष्टम्	समवायाङ्गसूत्रसम्पादनोपयुक्तग्रन्थसंकेतादिसूचिः	९५-९६
नवमं परिशिष्टम्	आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहितस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य शुद्धि-वृद्धिपत्रकम्	९७-१०५

चित्राणि

१-२५

१. मेरुपर्वतस्य स्वरूपम्
२. जम्बूद्वीपस्य सामान्येन स्वरूपम्
३. जम्बूद्वीपस्य विशेषतः स्वरूपम्
४. अर्धतृतीयद्वीप-समुद्राणां स्वरूपम्
५. जम्बूद्वीपत आरभ्य नन्दीश्वरपर्यन्तानां द्वीप-समुद्राणां स्वरूपम्
६. चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य स्वरूपम्
७. अर्धतृतीयद्वीप-समुद्रेषु चन्द्र-सूर्यस्वरूपम्
८. घनोदधि-घनवात-तनुवातसमेतायाः
त्रिकाण्डमय्या रत्नप्रभापृथिव्याः स्वरूपम्
९. छत्रातिच्छत्राकारेणावस्थितानां सप्तानां
नारकपृथ्वीनां स्वरूपम्
१०. अष्टौ कृष्णराजयः
११. लवणसमुद्रे एकस्यां दंष्ट्रायां विद्यमानानां
सप्तानाम् अन्तरद्वीपानां स्वरूपम्
१२. लवणसमुद्रे विद्यमानानां षट्पञ्चाशत्
अन्तरद्वीपानां स्वरूपम्
१३. उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपस्य एकस्य कालचक्रस्य मानम्
१४. उत्सेध-आत्म-प्रमाणभेदेन अङ्गुलादीनां मानानां स्वरूपम्
१५. शास्त्रीयाणि व्यावहारिकाणि च विविधानि मानानि
१६. वैमानिकप्रस्तराणां स्वरूपम्
१७. समभूतलापृथ्वीस्थानं व्यन्तर-वानव्यन्तरनिकायस्थानानि च
१८. लवणसमुद्रे जलवृद्धिः
१९. लवणसमुद्रे जलवृद्धिः
२०. चन्द्रविमानस्य राहुणा आवरणेन प्रतिभासमाने हानि-वृद्धी
२१. लवणसमुद्रे जलवेलावृद्धिकारणस्य पातालकलशस्य स्वरूपम्
२२. सूर्ययोर्मण्डलानां स्वरूपम्
२३. जम्बूद्वीपे लवणसमुद्रे च चन्द्रमण्डलानि
२४. अरुणवरसमुद्रादुत्तिष्ठतः तमस्कायस्य स्वरूपम्
२५. समचतुरस्रसंस्थानस्य संहननानां च स्वरूपम्

॥ अहम् ॥

नवाङ्गीटीकाकारश्रीमदभयदेवसूरिविरचितटीकाविभूषितं
पञ्चमगणधरदेवश्री सुधर्मस्वामिपरम्पराऽऽयातं

श्री समवायाङ्गसूत्रम् ।

[सूत्रम् १] [१] सुयं मे आउसं ! तेणं भगवता एवमक्खातं—

5

[टीका] श्रीवर्द्धमानमानम्य समवायाङ्गवृत्तिका ।

विधीयतेऽन्यशास्त्राणां प्रायः समुपजीवनात् ॥१॥

दुःसम्प्रदायादसदूहनाद्वा भणिष्यते यद् वितथं मयेह ।

तद् धीधनैर्मामनुकम्पयद्भिः शोध्यं मतार्थक्षतिरस्तु मैवम् ॥२॥

इह स्थानाख्यतृतीयाङ्गानुयोगानन्तरं क्रमप्राप्त एव समवायाभिधानचतुर्थाङ्गानुयोगो 10
भवतीति सोऽधुना समारभ्यते । तत्र च फलादिद्वारचिन्ता स्थानाङ्गानुयोगवदवसेया,
नवरं समुदायार्थोऽयमस्य— समिति सम्यक् अवेत्याधिक्येन अयनम् अयः परिच्छेदो

१. श्री महावीर जैन विद्यालयेन विक्रमसंवत् २०४१ [ईशवीयसन १९८५] वर्षे प्रकाशिते जैनागमग्रन्थमालायाः
तृतीये ग्रन्थाङ्के प्राचीनान् हस्तलिखितादर्शानवलम्ब्य अस्माभिः संशोधितं सम्पादितं च यत् समवायाङ्गसूत्रं वर्तते
प्रायः तदेवात्र मुद्रितम् । ये तु तत्र पाठभेदाः ते जिज्ञासुभिः तत्रैव विलोकनीयाः ॥ २. अत्रेदमवधेयम्— अस्याः
समवायाङ्गवृत्तेः संशोधनं जे१, २, खं० इति प्राचीनांस्तालपत्रोपरिलिखितानादर्शानवलम्ब्य विहितम् । जे१ =
जेसलमेरुदुर्गस्थे खरतरगच्छीयाचार्यश्री जिनभद्रसूरिभिः विक्रमसंवत् १४०१ वर्षे संस्थापिते तालपत्रीयजैनग्रन्थभाण्डागारे
विद्यमान आदर्शः, New Catalogue of Sanskrit and Prakrit Manuscripts JESALMER COLLECTION अनुसारेण
अस्य '८' अष्टमः क्रमाङ्कः, अत्र १-४५ पत्रेषु मूलमात्रं समवायाङ्गसूत्रं वर्तते, पञ्चदशं पत्रमत्र नास्ति, ४६-१३४ पत्रेषु
समवायाङ्गवृत्तिर्वर्तते, "समवायाङ्गवृत्तिः सम्पूर्णा ॥ संवत् १४८७ वर्षे पोस सुदि १० रवौ" इति अस्यान्ते उल्लेखः ॥
जे२ = अयमपि जेसलमेरुदुर्गस्थ एवादर्शः, अस्य '९' नवमः क्रमाङ्कः, अत्र १-६४ पत्रेषु मूलमात्रं समवायाङ्गसूत्रं
वर्तते, चतुर्विंशतितमं पत्रमत्र नास्ति, ६५-२१५ पत्रेषु समवायाङ्गवृत्तिर्वर्तते, "संवत् १४०१ वर्षे माघ-शुक्ल एकादश्यां
श्री समवायाङ्गसूत्रवृत्तिपुस्तकं सा. रउलासुश्रावकेण मूल्येन गृहीत्वा श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनपद्मसूरिपट्टालङ्कार
श्रीजिनचन्द्रसूरिसुगुरोः प्रादायि । आचन्द्रार्कं नन्दतात्" इति अस्यान्ते उल्लेखः । खं० = खम्भातनगरे श्री
शान्तिनाथतालपत्रीयजैनग्रन्थभाण्डागारे विद्यमान आदर्शः Catalogue of Palm-leaf Manuscripts in the
Śāntinātha Jain Bhandāra, Cambay अनुसारेण अस्य क्रमाङ्कः ३७, अत्र १-९७ पत्रेषु मूलमात्रं
समवायाङ्गसूत्रं वर्तते, ३४, ३५, ६७ तमानि पत्राणि न सन्ति, ९८-३३० पत्रेषु समवायाङ्गवृत्तिर्वर्तते, १८३, २७३
तः २७८, ३१८, ३२० तः ३२२ पत्राणि न सन्ति, "संवत् १३४९ वर्षे माघ सुदि १३ अद्येह दयावटे श्रे० होना
श्रे० कुमारसीह श्रे० सोमप्रभृतिसंघसमवायसमारब्धपुस्तकभाण्डागारे ले० सीहाकेन श्रीसमवायवृत्तिपुस्तकं
लिखितम्" इत्येवमस्यान्ते उल्लेखः । अत्रोपयुक्तानां हे१, २ इति कागजपत्रोपरिलिखितानामादर्शानां तु स्वरूपमस्य ग्रन्थस्य
प्रान्ते टिप्पणे विलोकनीयम् ॥ ३. स्था० टी० पृ० २॥

जीवाजीवादिविविधपदार्थसार्थस्य यस्मिन्नसौ समवायः । समवयन्ति वा समवतरन्ति सम्मिलन्ति नानाविधा आत्मादयो भावा अभिधेयतया यस्मिन्नसौ समवाय इति । स च प्रवचनपुरुषस्याङ्गमिवाङ्गमिति समवायाङ्गम् ।

- तत्र किल श्री श्रमणमहावीरवर्द्धमानस्वामिसम्बन्धी पञ्चमो गणधर
 5 आर्यसुधर्मस्वामी स्वशिष्यं जम्बूनामानमभि समवायाङ्गार्थमभिधित्सुः भगवति धर्माचार्ये बहुमानमाविर्भावयन् स्वकीयवचने च 'समस्तवस्तुविस्तारस्वभावा-
 वभासिकेवलालोककलितमहावीरवचननिश्चिततयाऽविगानेन प्रमाणमिदम्' इति शिष्यस्य मतिमारोपयन्निदमादावेव सम्बन्धसूत्रमाह— सुयं मे इत्यादि । श्रुतम् आकर्णितं मे मया हे आयुष्मन् चिरजीवित ! जम्बूनामन् ! तेणं ति योऽसौ निर्मूलोन्मूलितराग-
 10 -द्वेषादिविषमभावरिपुसैन्यतया भुवनभाववभासनसहसंवेदनपुरस्सराविसंवादिवचनतया च त्रिभुवनभवनप्राङ्गणप्रसर्पत्सुधाधवल्यशोराशिस्तेन महावीरेण भगवता समग्रैश्वर्यादियुक्तेन एवमिति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण आख्यातम् अभिहितम् 'आत्मादिवस्तुतत्त्वम्' इति गम्यते । अथवा आउसंतेणं ति भगवता इत्यस्य विशेषणम्, आयुष्मता चिरजीवितवता भगवतेति । अथवा पाठान्तरेण 'मया' इत्यस्य विशेषणमिदम्,
 15 आवसता मया गुरुकुले, आमृशता वा संस्पृशता मया विनयनिमित्तं करतलाभ्यां गुरोः क्रमकमलयुगलमिति । यद्वा आउसंतेणं ति आजुषमाणेन प्रीतिप्रवणमनसेति । यदाख्यातं तदधुनोच्यते— एणे आया इत्यादि ।

- [सू०१] [२] इह खलु समणेणं भगवता महावीरेणं आदिकरेणं तित्थकरेणं सयंसंबुद्धेणं पुरिसोत्तमेणं पुरिससीहेणं पुरिसवरपुंडरीएणं पुरिसवरगंधहत्थिणा
 20 लोगोत्तमेणं लोगनाहेणं लोगहितेणं लोगपईवेणं लोगपज्जोयगरेणं अभयदएणं चक्खुदएणं मग्गदएणं सरणदएणं जीवदएणं धम्मदएणं धम्मदेसएणं धम्मणायगेणं धम्मसारहिणा धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा अप्पडिहतवरणाण-

१. 'मिह स' जे२ ॥ २. शिष्यमतिं चारोप' खं० जे१ ॥ ३. चिरजीविना भगवतेति अथवा मयेत्यस्य हे२ ॥ ४. 'आवसंतेणं' इति पाठान्तरमत्राभिप्रेतम् ॥ ५. 'आमुसंतेणं' इति पाठान्तरमत्राभिप्रेतम् ॥

दंसणधरेणं विअट्छउमेणं जिणेणं जाणएणं तिन्नेणं तारएणं बुद्धेणं बोहएणं मुत्तेणं मोयगेणं सव्वण्णुणा सव्वदरिसिणा सिवमयलमरुयमणंतमक्खय-
मव्वाबाहमपुणरावत्तयं सिद्धिगतिणामधेयं ठाणं संपाविउकामेणं इमे दुवालसंगे
गणिपिडगे पण्णत्ते, तंजहा— आयारे १, सूयगडे २, ठाणे ३, समवाए ४,
विवाहपण्णत्ती ५, णायाधम्मकहाओ ६, उवासगदसातो ७, अंतगडदसातो ८,
अणुत्तरोववातियदसातो ९, पण्हावागरणाइं १०, विवागसुते ११, दिट्ठिवाए
१२ ।

तत्थ णं जे से चउत्थे अंगे समवाए त्ति आहिते तस्स णं अयमट्ठे, तंजहा—

[टी०] कस्यांचिद् वाचनायामपरमपि सम्बन्धसूत्रमुपलभ्यते, यथा— इह खलु
समणेणं भगवयेत्यादि, तामेव च वाचनां बृहत्तरत्वाद् व्याख्यास्यामः । इदं च 10
द्वितीयसूत्रं सङ्ग्रहरूपप्रथमसूत्रस्यैव प्रपञ्चरूपमवसेयम् ।

अस्य चैवं गमनिका— इह अस्मिँल्लोके निर्ग्रन्थतीर्थे वा, खलुर्वाक्यालङ्कारे
अवधारणे वा, तथा च इहैव, न शाक्यादिप्रवचनेषु, श्राम्यति तपस्यतीति
श्रमणः, तेन, इदं चान्तिमजिनस्य सहसन्मतिसम्पन्नं नामान्तरमेव, यदाह—
सहसमुड्याए समणे [आचा० सू० ७४३] त्ति । भगवतेति पूर्ववत् । महांश्चासौ वीरश्चेति 15
महावीरः, तेन, इदं च महासात्त्विकतया प्राणप्रहाणप्रवणपरीषहोपसर्गनिपातेऽ-

१. च जे२ हे१ नास्ति ॥ २. सहजसन्मतिं खं० विना । सहजसम्पत्तिं हे१ ॥ ३. सहसमुड्याए हे१, २ । सहसमुयाए
जे२ । “समणे भगवं महावीरे कासवगुत्ते णं, तस्स णं तओ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तंजहा- अम्मापिउसंति ए वद्धमाणे
१, सहसमुड्याए समणे २, अयले भयभेरवाणं, परीसहोवसग्गाणं खंतिखमे, पडिमाणं पालए, धीमं, अरतिरतिसहे,
दविए, वीरियसंपन्ने, देवेहिं से नाम कयं ‘समणे भगवं महावीरे’ ३ ।” इति पर्युषणाकल्पसूत्रे सू० १०८ । “श्रमणो
भगवान् महावीरः काश्यप इतिनामकं गोत्रं यस्य स तथा, तस्य भगवतः त्रीणि अभिधानानि एवमाख्यायन्ते, तद्यथा-
मातापितृसत्कं मातापितृदत्तं वर्धमान इति प्रथमं नाम १, सहसमुदिता सहभाविनी तपःकरणादिशक्तिः, तथा श्रमणः
इति द्वितीयं नाम २, भयभैरवयोर्विषये अचलो निप्रकम्पः, तत्र भयम् अकस्माद्भयं विद्युदादिजातम्, भैरवं तु सिंहादिकम् ।
तथा परिषहाः क्षुत्पिपासादयो द्वाविंशतिः, उपसर्गाश्च दिव्यादयश्चत्वारः, सप्रभेदास्तु षोडश, तेषां क्षान्त्या क्षमया क्षमते,
न त्वसमर्थतया, यः स क्षान्तिक्षमः । प्रतिमानां भद्रादीनाम् एकरात्रिक्यादीनां वा अभिग्रहविशेषाणां पालकः । धीमान्
ज्ञानत्रयाभिरामत्वात् । अरति-रती सहते, न तु तत्र हर्ष-विषादौ कुरुते इति भावः । ब्रह्मं तत्तद्गुणानां भाजनम्, राग-
द्वेषरहित इति वृद्धाः । वीर्यं पराक्रमः, तेन सम्पन्नः । यतो भगवानेवंविधस्ततो देवैः से इति तस्य भगवतो नाम कृतं
श्रमणो भगवान् महावीर इति तृतीयम् ३ ।” इति पर्युषणाकल्पसूत्रस्य टीकायां सुबोधिकायाम् ॥ ४. वते त्ति जे१, २
खं० ॥ ५. षहोपनिपातेऽप्यप्रकम्पत्वेन जे२, हे१, २ ॥

प्यप्रकम्पत्वेन^१ पीयूषपानप्रभुभिराविर्भावितम्, आह च— अयले भयभेरवाणं खंतिकखमे^२ परीसहोवसगाणं पडिमाणं पारए देवेहिं कए महावीरे [पर्युषणा०] ति। कथम्भूतेनेत्याह—
 आदौ प्राथम्येन श्रुतधर्ममाचारादिग्रन्थात्मकं करोति तदर्थप्रणायकत्वेन प्रणयतीत्येवंशील
 आदिकरः, तेन । तथा तरन्ति तेन संसारसागरमिति तीर्थं प्रवचनम्, तदव्यतिरेकादिह
 5 सङ्गस्तीर्थम्, तस्य करणशीलत्वात् तीर्थकरः, तेन । तीर्थकरत्वं च तस्य
 नान्योपदेशबुद्धत्वपूर्वकमित्यत आह— स्वयम् आत्मनैव नान्योपदेशतः सम्यग् बुद्धो
 हेयोपादेयवस्तुतत्त्वं विदितवानिति स्वयंसम्बुद्धः, तेन ।

स्वयंसम्बुद्धत्वं चास्य न प्राकृतस्येवासंभाव्यं पुरुषोत्तमत्वादस्येत्यत आह— पुरुषाणां
 मध्ये तेन तेनातिशयेन रूपादिनोद्गतत्वाद् ऊर्ध्ववर्त्तित्वादुत्तमः पुरुषोत्तमः, तेन । अथ
 10 पुरुषोत्तमत्वमेव सिंहाद्युपमानत्रयेणास्य समर्थयन्नाह— सिंह इव सिंहः, पुरुषश्चासौ
 सिंहश्चेति पुरुषसिंहः, लोकेन हि सिंहे शौर्यमतिप्रकृष्टमभ्युपगतमतः शौर्ये स उपमानं
 कृतः, शौर्यं तु भगवतो बाल्ये प्रत्यनीकदेवेन भाष्यमानस्याप्यभीतत्वात्
 कुलिशकठिनमुष्टिप्रहारप्रहतिप्रवर्द्धमानामरशरीरकुब्जताकरणाच्च इति, अतस्तेन । तथा
 वरं च तत् पुण्डरीकं च वरपुण्डरीकं धवलं सहस्रपत्रम्, पुरुष एव वरपुण्डरीकं
 15 पुरुषवरपुण्डरीकम्, धवलता चास्य भगवतः सर्वाशुभमलीमसरहितत्वात् सर्वैश्च
 शुभैरनुभावैः शुद्धत्वादिति, अतस्तेन । तथा वरश्चासौ गन्धहस्ती च वरगन्धहस्ती, पुरुष
 एव वरगन्धहस्ती पुरुषवरगन्धहस्ती, यथा गन्धहस्तिनो गन्धेनैव सर्वगजा भज्यन्ते
 तथा भगवतस्तद्देशविहरणेन ईति-परचक्र-दुर्भिक्ष-जनमरकादीनि^३ दुरितानि नश्यन्तीति,
 अतस्तेन पुरुषवरगन्धहस्तिना ।

20 न भगवान् पुरुषाणामेवोत्तमः, किन्तु सकलजीवलोकस्यापीत्यत आह— लोकस्य
 तिर्यग्-नर-नरकि-नांकिलक्षणजीवलोकस्य उत्तमः चतुस्त्रिंशद्बुद्धातिशयाद्य-
 साधारणगुणगणोपेततया सकलसुरा-ऽसुर-खचर-नरनिकरनमस्यतया च प्रधानो

१. पीयूषपाना देवाः, तेषां प्रभव इन्द्रा इत्यर्थः ॥ २. दृश्यतां पृ.३ टि० ३ ॥ ३. प्राणां जे१.खं० ॥ ४. तथा नास्ति जे१ खं० ॥ ५. चास्य प्राकृं खं० ॥ ६. 'द्युपमात्रयेणास्य जे२ ॥ ७. 'प्रहतवर्ध' जे२ ॥ ८. शुभत्वा' जे२ ॥ ९. च नास्ति जे२ खं० ॥ १०. 'जनडमरका' जे१ ॥ ११. दुरितानि नश्यन्तीति [सपाद- खंसं०] शतयोजनमध्ये अतस्तेन जे१ खं० ।

लोकोत्तमः, तेन । लोकोत्तमत्वमेवास्य पुरस्कुर्वन्नाह— लोकस्य सज्जिभव्यलोकस्य नाथः प्रभुर्लोकनाथः, तेन । नाथत्वं चास्य योग-क्षेमकृन्नाथः [] इति वचनाद् अप्राप्तस्य सम्यग्दर्शनादेर्योगकरणेन लब्धस्य तस्यैव पालनेन चेति । लोकनाथत्वं च तात्त्विकं तद्धितत्वे सति सम्भवतीत्याह— लोकस्य एकेन्द्रियादिप्राणिगणस्य हितः आत्यन्तिकतद्रक्षाप्रकर्षप्ररूपणेनानुकूलवृत्तिर्लोकहितः, तेन । यदेतन्नाथत्वं हितत्वं वा 5 तद्भव्यानां यथावस्थितसमस्तवस्तुस्तोमप्रदीपनेन नान्यथेत्याह— लोकस्य विशिष्टतिर्यग्-नरा-ऽमररूपस्याऽऽन्तरतिमिरनिकरनिराकरणेन प्रकृष्टपदार्थप्रकाशकारित्वात् प्रदीप इव प्रदीपो लोकप्रदीपः, तेन । इदं च विशेषणं द्रष्टृलोकमाश्रित्योक्तम्, अथ दृश्यं लोकमाश्रित्याह— लोकस्य लोक्यते इति लोक इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपस्य समस्तवस्तुस्तोमस्वभावस्याखण्डमार्तण्डमण्डलमिव निखिलभावस्वभावभावभासनसमर्थ- 10 केवलालोकपूर्वकप्रवचनप्रभापटलप्रवर्तनेन प्रद्योतं प्रकाशं करोतीत्येवंशीलो लोकप्रद्योतकरः, तेन ।

ननु लोकनाथत्वादिविशेषणयोगी हरि-हर-हिरण्यगर्भादिरपि तत्तीर्थिकमतेन सम्भवतीति कोऽस्य विशेष इत्याशङ्कायां तद्विशेषाभिधानायाह— न भयं दयते प्राणापहरणरसिकोपसर्गकारिण्यपि प्राणिनि ददातीत्यभयदयः, अभया वा 15 सर्वप्राणिभयपरिहारवती दया घृणा यस्य सोऽभयदयः, हरि-हरादिस्तु नैवमिति, तेनाऽभयदयेन । न केवलमसावपकारकारिणामप्यनर्थपरिहारमात्रं करोति, अपि त्वर्थप्राप्तिं करोतीति दर्शयन्नाह— चक्षुरिव चक्षुः श्रुतज्ञानं शुभाशुभार्थविभागकारित्वात्, तद्वयते इति चक्षुर्दयः, तेन । यथा हि लोके चक्षुर्दत्त्वा वाञ्छितस्थानमार्गं दर्शयन् महोपकारी भवतीत्येवमिहापीति दर्शयन्नाह— मार्गं सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रात्मकं परमपदपथं दयत 20 इति मार्गदयः, तेन । यथा हि लोके चक्षुरुद्घाटनं मार्गदर्शनं च कृत्वा चौरादिविलुप्तान् निरुपद्रवं स्थानं प्रापयन् परमोपकारी भवति एवमिहापीति दर्शयन्नाह— शरणं त्राणं नानोपद्रवोपद्रुतानां तद्रक्षास्थानम्, तच्च परमार्थतो निर्वाणम्, तद्वयत इति शरणदयः,

१. “तथा लोकनाथेभ्य इति योगक्षेमकृदयमिति विद्वत्प्रवादः” इति ललितविस्तरायाम् ॥ २. “त्यत आह खं० ॥

३. भवतीति जे२ हे१, २ ॥

तेन । यथा हि लोके चक्षु-मार्ग-शरणदानात् दुःस्थानां जीवितव्यं ददाति एवमिहापीति दर्शयन्नाह- जीवनं जीवो भावप्राणधारणममरणधर्मत्वमित्यर्थः, तं दयत इति जीवदयः जीवेषु वा दया यस्य स जीवदयोऽतस्तेन ।

- इदं चानन्तरोक्तं विशेषणकदम्बकं भगवतो धर्ममयमूर्तित्वात् सम्पन्नमिति
 5 धर्मात्मकतामस्य विशेषणपञ्चकेनाह- धर्मं श्रुत-चारित्रात्मकं दुर्गतिप्रपतज्जन्तुधरणस्वभावं दयते ददातीति धर्मदयः, तेन । तद्दानं चास्य तद्देशनादेवेत्यत आह- धर्मम् उक्तलक्षणं देशयति कथयतीति धर्मदेशकः, तेन । धर्मदेशकत्वं चास्य धर्मस्वामित्वे सति, न पुनर्यथा नटस्येति दर्शयन्नाह- धर्मस्य क्षायिकज्ञान-दर्शन-चारित्रात्मकस्य नायकः स्वामी यथावत् पालनाद् धर्मनायकः, तेन । तथा धर्मस्य सारथिर्धर्मसारथिः, यथा
 10 रथस्य सारथी रथं रथिकमश्वांश्च रक्षति एवं भगवांश्चारित्रधर्माङ्गानां संयमा-ऽऽत्म-प्रवचनाख्यानां रक्षणोपदेशाद्धर्मसारथिर्भवतीति तेन धर्मसारथिना । तथा त्रयः समुद्राश्चतुर्थो हिमवान् एते चत्वारः अन्ताः पृथिव्याः पर्यन्तास्तेषु स्वामितया भवतीति चातुरन्तः, स चासौ चक्रवर्ती च चातुरन्तचक्रवर्ती, वरश्चासौ चातुरन्तचक्रवर्ती चेति वरचातुरन्तचक्रवर्ती राजातिशयः, धर्मविषये वरचातुरन्तचक्रवर्ती धर्मवरचातुरन्त-
 15 चक्रवर्ती, यथा हि पृथिव्यां शेषराजातिशायी वरचातुरन्तचक्रवर्ती भवति तथा भगवान् धर्मविषये शेषप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वात् तथोच्यत इति तेन धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिना ।

- एतच्च धर्मदायकत्वादिविशेषणपञ्चकं प्रकृष्टज्ञानादियोगे सति भवतीत्यत आह- अप्रतिहते कट-कुड्य-पर्वतादिभिरस्खलिते अविसंवादके वा, अत एव क्षायिकत्वाद्वा
 20 वरे प्रधाने ज्ञान-दर्शने केवललक्षणे धारयतीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरः, तेन । एवंविधसंवेदनसंपदुपेतोऽपि छद्मवान् मिथ्योपदेशित्वान्नोपकारीति निश्छद्मताप्रतिपादनायाऽस्याऽऽह, अथवा कथमस्याप्रतिहतसंवेदनत्वं सम्पन्नम्, अत्रोच्यते, आवरणाभावात्, एतदेवाह- व्यावृत्तं निवृत्तमपगतं छद्म शठत्वमावरणं वा यस्य स तथा, तेन व्यावृत्तछद्मना । माया-ऽऽवरणयोश्चाभावोऽस्य रागादिजयाज्जात
 25 इत्यत आह- जयति निराकरोति राग-द्वेषादिरूपानरातीनिति जिनः, तेन ।

रागादिजयश्चास्य रागादिस्वरूप-तज्जयोपायज्ञानपूर्वक एव भवतीत्येतदस्याह— जानाति छाद्यस्थिकज्ञानचतुष्टयेनेति ज्ञायकः, तेन ।

अनन्तरमस्य स्वार्थसम्पत्त्युपाय उक्तः, अधुना स्वार्थसम्पत्तिपूर्वकं परार्थसम्पादकत्वं विशेषणषट्केनाह— तीर्ण इव तीर्णः, संसारसागरमिति गम्यते, तेन । तथा तारयति परानप्युपदेशवर्तिन इति तारकः, तेन । तथा बुद्धेन जीवादितत्त्वम्, तथा बोधकेन 5 जीवादितत्त्वमेव परेषाम् । तथा मुक्तेन बाह्याभ्यन्तरग्रन्थबन्धनात्, मोचकेन तत एव परेषाम् ।

तथा मुक्तत्वेऽपि सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना, न तु मुक्तावस्थायां दर्शनान्तराभिमतपुरुषेणैव भाविजडत्वेन । तथा शिवं सर्वाबाधारहितत्वात्, अचलं स्वाभाविक-प्रायोगिकचलनहेत्वभावात्, अरुजम् अविद्यमानरोगं शरीर-मनसोरभावात्, 10 अनन्तमनन्तार्थविषयज्ञानस्वरूपत्वात्, अक्षयम् अनाशं साद्यपर्यवसितस्थितिकत्वात्, अक्षतं वा परिपूर्णत्वात् पूर्णिमाचन्द्रमण्डलवत्, अव्याबाधमपीडाकारित्वात्, अपुनरावर्तकम् अविद्यमानपुनर्भावावतारं तद्बीजभूतकर्माभावात्, सिद्धिगतिरिति नामधेयं यस्य तत् सिद्धिगतिनामधेयम्, तिष्ठति यस्मिन् कर्मकृतविकारविरहितत्वेन सदाऽवस्थितो भवति तत् स्थानं क्षीणकर्मणो जीवस्य स्वरूपं लोकाग्रं वा, जीवस्वरूपविशेषणानि 15 तु लोकाग्रस्याधेयधर्माणामाधारेऽध्यारोपादवसेयानि, तदेवंभूतं स्थानं सम्प्राप्तुकामेन यातुमनसा, न तु तत्प्राप्तेन, तत्प्राप्तस्याऽकरणत्वेन प्रज्ञापनाऽभावात्, प्राप्तुकामेनेति च यदुच्यते तदुपचाराद्, अन्यथा हि निरभिलाषा एव भगवन्तः केवलिनो भवन्ति,

मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः [] इति वचनादिति ।

तदेवमगणितगुणगणसम्पदुपेतेन भगवता इमे त्ति इदं वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षमासन्नं 20 च, द्वादशाङ्गानि यस्मिंस्तद् द्वादशाङ्गम्, गणिनः आचार्यस्य पिटकमिव पिटकं गणिपिटकम्, यथा हि वालङ्गुकवाणिजकस्य पिटकं सर्वस्वाधारभूतं भवति एवमाचार्यस्य द्वादशाङ्गं ज्ञानादिगुणरत्नसर्वस्वाधारकल्पं भवतीति भावः, प्रज्ञप्तं तीर्थकरनामकर्मोदयवर्तितया प्रायः कृतार्थेनापि परोपकाराय प्रकाशितम् । तद्यथे-

त्युदाहरणोपदर्शने, आचार इत्यादि द्वादश पदानि वक्ष्यमाणनिर्वचनानीति कण्ठ्यानि। तत्थ णं ति तत्र द्वादशाङ्गे णमित्यलङ्कारे यत्तच्चतुर्थमङ्गं समवाय इत्याख्यातं तस्यायमर्थः आत्मादिः अभिधेयो 'भवती'ति गम्यते, तद्यथेति वाचनान्तरद्वितीय-सम्बन्धसूत्रव्याख्येति ।

- 5 [सू०१] [३] एके आता १, एके अणाया २। एगे दंडे ३, एगे अदंडे ४। एगा किरिया ५, एगा अकिरिया ६। एगे लोए ७, एगे अलोए ८। एगे धम्मे ९, एगे अधम्मे १०। एगे पुण्णे ११, एगे पावे १२। एगे बंधे १३, एगे मोक्खे १४।

एगे आसवे १५, एगे संवरे १६। एगा वेयणा १७, एगा णिज्जरा १८।

- 10 [टी०] इह च विदुषा पदार्थसार्थमभिदधता सक्रम एवासावभिधातव्य इति न्यायः, तत्राचार्य एकत्वादिसङ्ख्याक्रमसम्बद्धानर्थान् वक्तुकाम आदावेकत्वविशिष्टानात्मनश्च सर्वपदार्थभोजकत्वेन प्रधानत्वादात्मादीन् सर्वस्य वस्तुनः सप्रतिपक्षत्वेन सप्रतिपक्षान् एगे आया इत्यादिभिरष्टादशभिः सूत्रैराह । स्थानाङ्गोक्तार्थानि चैतानि प्रायस्तथापि किञ्चिदुच्यते— एक आत्मा, कथञ्चिदिति गम्यते, इदं च सर्वसूत्रेष्वनुगमनीयम् । तत्र
- 15 प्रदेशार्थतया असङ्ख्यातप्रदेशोऽपि जीवो द्रव्यार्थतया एकः, अथवा प्रतिक्षणं पूर्वस्वभावक्षया-ऽपरस्वरूपोत्पादयोगेनाऽनन्तभेदोऽपि कालत्रयानुगामिचैतन्यमात्रापेक्षया एक आत्मा, अथवा प्रतिसन्तानं चैतन्यभेदेनाऽनन्तत्वेऽप्यात्मनां सङ्ग्रहनया-श्रितसामान्यरूपापेक्षयैकत्वमात्मन इति । तथा न आत्मा अनात्मा घटादिपदार्थः, सोऽपि प्रदेशार्थतया सङ्ख्येया-ऽसङ्ख्येया-ऽनन्तप्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूप-
- 20 द्रव्यार्थापेक्षया एक एव, एवं संतानापेक्षयाऽपि, तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपयोग-लक्षणैकस्वभावयुक्तत्वात् कथञ्चिद्भिन्नस्वरूपाणामपि धर्मास्तिकायादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमिति ।

तथा एको दण्डो दुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायलक्षणो हिंसामात्रं वा, एकत्वं चास्य सामान्यनयादेशाद्, एवं सर्वत्रैकत्वमवसेयम् । तथैकोऽदण्डः प्रशस्तयोगत्रयमहिंसामात्रं वा ।

तथैका क्रिया कायिक्यादिका आस्तिक्यमात्रं वा । तथैका अक्रिया योगनिरोधलक्षणा नास्तिकत्वं वा । तथैको लोकः, त्रिविधोऽप्यसङ्ख्येयप्रदेशोऽपि वा द्रव्यार्थतया । तथा एकोऽलोकः, अनन्तप्रदेशोऽपि द्रव्यार्थतया, अथवैते लोकालोकयोर्बहुत्व-व्यवच्छेदनपरे सूत्रे, अभ्युपगम्यन्ते च कैश्चिद् बहवो लोकाः, अतस्तद्विलक्षणा अलोका अपि तावन्त एवेति, एवं सर्वत्र गमनिका कार्या ।

5

नवरं धर्मो धर्मास्तिकायः, अधर्मः अधर्मास्तिकायः, पुण्यं शुभं कर्म, पापम् अशुभं कर्म । बन्धो जीवस्य कर्मपुद्गलसंश्लेषः, स चैकः सामान्यतः, सर्वकर्मबन्धव्यवच्छेदावसरे वा पुनर्बन्धाभावाद्, अनेनोद्देशेन मोक्षा-ऽऽप्तव-संवर-वेदना-निर्जराणामप्येकत्वमवसेयमिति । इह चानात्मग्रहणेन सर्वेषामनुपयोगवतामेकत्वं प्रज्ञाप्य पुनर्लोकादितया यदेकत्वप्ररूपणं तत् सामान्यविशेषापेक्षमवगन्तव्यमिति ।

10

[सू० १] [४] जंबुद्वीवे दीवे एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते १।

अपइट्ठाणे णरते एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते २।

पालए जाणविमाणे एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ३।

सव्वट्ठसिद्धे महाविमाणे एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ४।

15

[५] अट्ठाणक्खत्ते एगतारे पण्णत्ते ५। चित्ताणक्खत्ते एगतारे पण्णत्ते ६।

सातिणक्खत्ते एगतारे पण्णत्ते ७।

[६] इमीसे [णं] रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं णेरइयाणं एगं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता १।

इमीसे [णं] रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं उक्कोसेणं एगं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता २।

20

दोच्चाए णं पुढवीए णेरतियाणं जहण्णेणं एगं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एगं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ४।

असुरकुमाराणं देवाणं उक्कोसेणं एगं साहियं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता ५।

25

असुरकुमारिंदवज्जियाणं भोमेज्जाणं देवाणं अत्थेगतियाणं एणं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ६।

असंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अत्थेगतियाणं एणं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ७।

5 असंखेज्जवासाउयगल्भवक्कंतियसन्निमणुयाणं अत्थेगतियाणं एणं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ८।

वाणमंतराणं देवाणं उक्कोसेणं एणं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ९।

जोइसियाणं देवाणं उक्कोसेणं एणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं ठिती पण्णत्ता १०।

10 सोहम्मे कप्पे देवाणं जहण्णेणं एणं पलितोवमं ठिती पण्णत्ता ११।

सोहम्मे कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं एणं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता १२।

ईसाणे कप्पे देवाणं जहण्णेणं सातिरेणं [एणं] पलितोवमं ठिती पण्णत्ता १३।

ईसाणे कप्पे देवाणं अत्थेगतियाणं एणं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता १४।

जे देवा सागरं सुसागरं सागरकंतं भवं मणुं माणुसुत्तरं लोगहियं विमाणं
15 देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं एणं सागरोवमं ठिती पण्णत्ता १५।

[७] ते णं देवा एगस्स अद्धमासस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा णीससंति वा १६। तेसि णं देवाणं एगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जति १७।

20 संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे एगेणं भवग्गहणेणं सिज्झिस्संति बुज्झिस्संति मुच्चिस्संति परिणिव्वाइस्संति सब्बदुक्खाणं अंतं करिस्संति १८।

[टी०] एवं चात्मादीनां सकलशास्त्रप्रपञ्च्यानामर्थानां प्रत्येकमेकत्वमभिधाय अधुनात्मानात्मपरिणामरूपाणामर्थानां तदेवाह, जंबू इत्यादि सूत्रसप्तकमाश्रयविशेषाणां

१. 'प्रपञ्च्यमानामर्थानां जेमूर । 'प्रपञ्च्यामानामर्थानां जेसंर । 'प्रवंध्यानामर्थानां खं० ॥ २. अधुनात्मपरि' जेश॥

तथा इमीसे णमित्यादि सूत्राष्टादशकमाश्रयिणां स्थित्यादिधर्माणां प्रतिपादनपरं सुबोधम् । नवरं जंबुद्वीवे दीवे इह सूत्रे आयामविक्रंभेणं ति क्वचित् पाठो दृश्यते, क्वचित् चक्रवालविक्रंभेणं ति, तत्र प्रथमः सम्भवति, अन्यत्रापि तथा श्रवणात्, सुगमश्च । द्वितीयस्त्वेवं व्याख्येयः— चक्रवालविक्रम्भेण वृत्तव्यासेन, इदं च प्रमाणयोजनमवसेयम्, यदाह—

5

१ आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं ।

नग-पुढवि-विमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥ [बृहत्सं० गा० ३४९]

तथा पालकं यानविमानं सौधर्मैन्द्रसम्बन्ध्याभियोगिकपालकाभिधानदेवकृतं वैक्रियम्, यानं गमनम्, तदर्थं विमानम्, यायते वाऽनेनेति यानं तदेव विमानं यानविमानं २ पारियानिकमिति ३ यदुच्यते ।

10

अत्थीत्यादि, अस्ति विद्यते एकेषां केषाञ्चिन्नैरयिकाणामेकं पल्योपमं स्थितिरिति कृत्वा प्रज्ञप्ता प्रवेदिता मया अन्यैश्च जिनैः, सा च चतुर्थे प्रस्तटे मध्यमाऽवसेयेति, एवमेकं सागरोपमं त्रयोदशे प्रस्तटे उत्कृष्टा स्थितिरिति ।

असुरिंदवज्जियाणं ति चमर-बलिवर्जितानां भोमेज्जाणं ति भवनवासिनाम्, भूमौ पृथिव्यां रत्नप्रभाभिधानायां भवत्वात्तेषामिति, तेषां चैकं पल्योपमं मध्यमा स्थितिरित्यतः 15 उत्कृष्टा देशोने द्वे पल्योपमे सा, आह च—

दाहिण दिवह पलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं ॥ [बृहत्सं० गा० ५] ति ।

असंखेजेत्यादि, असङ्ख्येयानि वर्षाण्यायुर्येषां ते तथा, ते च ते सज्जिनश्च समनस्काः, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति असङ्ख्येयवर्षायुःसज्जि-

१. “आत्माङ्गुलेन मिमीष्व वास्तु । तच्च त्रिविधम्, तद्यथा-खातमुच्छ्रितमुभयं च । तत्र खातं कूप-तडाग-भूमिगृहादि, उच्छ्रितं धवलगृहादि, उभयं भूमिगृहयुक्तधवलगृहादि । उत्सेधप्रमाणेनाङ्गुलेन मिमीष्व देहं सुरादीनां शरीरम् । प्रमाणाङ्गुलेन पुनर्मिमीष्व नग-पृथिवी-विमानानि । तत्र नगाः पर्वता मेवादयः, पृथिव्यो घर्मादयः, विमानानि सौधर्मावतंसकादीनि । विमानग्रहणं भवन-नरकावासाद्युपलक्षणम्, तेन तान्यपि प्रमाणाङ्गुलेन मिमीष्व” । इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥ २. परिं खं० ॥ ३. तदुच्यते जे२ हे२ ॥ ४. “दाहिणेत्यादि, दाक्षिणात्यानां नागकुमाराद्यधिपतीनां धरणप्रमुखानां नवानामिन्द्राणामुत्कृष्टमायुर्द्वयार्धं पल्योपमं सार्धं पल्योपममित्यर्थः । उत्तरिल्लाणं ति औत्तराहानामुत्तरदिग्भाविनां नागकुमारादीन्द्राणां भूतानन्दप्रभृतीनां नवानां देशोने किञ्चिदूने द्वे पल्योपमे” इति बृहत्संग्रहणीटीकायाम् ॥

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, तेषां केषाञ्चिद् ये हैमवतैरण्यवतवर्षयोरुत्पन्नास्तेषामेकं पल्योपमं स्थितिः । एवं मनुष्यसूत्रमपि, नवरं गर्भं गर्भाशये व्युत्क्रान्तिः उत्पत्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिका न समूर्च्छनजा इत्यर्थः ।

वाणमन्तराणं देवाणं ति, देवानामेव न तु देवीनाम्, तासामर्द्धपल्योपमस्य
 5 प्रतिपादितत्वात् । जोड़सियाणं देवाणं ति चन्द्रविमानदेवानाम्, न सूर्यादिदेवानां
 नापि चन्द्रादिदेवीनाम्, पलियं च सयसहस्रं चंदाण वि आउयं जाण ॥ [बृहत्सं० गा०
 ७] इति वचनात् । सोहम्मे कप्पे देवाणं ति, इह देवशब्देन देवा देव्यश्च गृहीताः,
 सौधर्मे हि पल्योपमाद्धीनतरा स्थितिर्जघन्यतोऽपि नास्ति, इयं च प्रथमप्रस्तटेऽवसेया ।
 सोहम्मे कप्पे अत्थेगइयाणं देवाणं एणं सागरोवममिति, अत्र देवानामेव ग्रहणं
 10 न देवीनाम्, उत्कृष्टतोऽपि तत्र तासां पञ्चाशत्पल्योपमस्थितिकत्वात्, तथा एकं
 सागरोपममिति मध्यमस्थित्यपेक्षया, उत्कर्षतस्तत्र सागरोपमद्वयसद्भावात्, प्रस्तटापेक्षया
 त्वेषां सप्तमप्रस्तटे मध्यमाऽवसेया । ईसाणे कप्पे देवाणमित्यत्र देवग्रहणेन देवा देव्यश्च
 गृह्यन्ते, यतस्तत्र सातिरेकपल्योपमादन्या जघन्यतः स्थितिरेव नास्ति । ईसाणे कप्पे
 देवाणं अत्थेगइयाणमित्यत्र देवानामेव ग्रहणं न देवीनाम्, तत्र तासामुत्कर्षतोऽपि
 15 पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमस्थितिकत्वादिति । तथा ये देवाः सागरं सागराभिधानमेवं सुसागरं
 सागरकान्तं भवं मनुं मानुषोत्तरं लोकहितमिह चकारो द्रष्टव्यः, समुच्चयस्य
 द्योतनीयत्वाद्, विमानं देवनिवासविशेषमासाद्येति शेषः, देवत्वेन न तु देवीत्वेन,
 तासां सागरोपमस्थितेरसम्भवात्, उत्पन्ना जातास्तेषां देवानामेकं सागरोपमं
 स्थितिरिति । एतानि च विमानानि सप्तमप्रस्तटेऽवसेयानि ।

20 स्थित्यनुसारेण च देवानामुच्छ्वासादयो भवन्तीति तान् दर्शयन्नाह— ते णमित्यादि,
 येषां देवानामेकं सागरोपमं स्थितिस्ते देवाः, णमित्यलङ्कारे, अर्द्धमासस्य ‘अन्ते’ इति
 शेषः आनन्ति प्राणन्ति, एतदेव क्रमेण व्याख्यानयन्नाह— उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्ति,

१. “चन्द्राणामपि सर्वेषां प्रत्येकमुत्कृष्टमायुर्विजानीयात् एकं पल्योपमं वर्षशतसहस्रम्” इति बृहत्संग्रहणीटीकायाम् ॥

२. “स्तेषां देवानामेव ग्रहणं न देवीनाम् । तत्र तासां सागरोपमं स्थितिरिति जे२ ॥ ३. च नास्ति जे२ ॥

वाशब्दाः विकल्पार्थाः, तथा तेषामेव वर्षसहस्रस्य 'अन्ते' इति शेषः, आहारार्थः आहारप्रयोजनमाहारपुद्गलानां ग्रहणमाभोगतो भवति, अनाभोगतस्तु प्रतिसमयमेव विग्रहादन्यत्र भवतीति । गाथेह—

जस्स जइ सागरोवम ठिई तस्स तत्तिएहिं पक्खेहिं ।

ऊसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो ॥ [बृहत्सं० गा० २१४] त्ति ।

5

सन्ति विद्यन्ते एगइया एके केचन भवसिद्धिय त्ति भवा भाविनी सिद्धिः मुक्तिर्येषां ते भवसिद्धिकाः भव्याः । भवग्रहणेणं त्ति भवस्य मनुष्यजन्मनो ग्रहणम् उपादानं भवग्रहणं तेन सेत्स्यन्ति अष्टविधमहर्द्धिप्राप्त्या, भोत्स्यन्ते केवलज्ञानेन तत्त्वम्, मोक्ष्यन्ते कर्माशैः, परिनिर्वास्यन्ति कर्मकृतविकारविरहाच्छीतीभविष्यन्ति, किमुक्तं भवति ? सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्तीति ॥१॥

10

[सू० २] [१] दो दंडा पण्णत्ता, तंजहा— अट्टादंडे चेव अणट्टादंडे चेव १।

दुवे रासी पण्णत्ता, तंजहा— जीवरासी चेव अजीवरासी चेव २।

दुविहे बंधणे पण्णत्ते, तंजहा— रागबंधणे चेव दोसबंधणे चेव ३।

[२] पुव्वाफग्गुणीणक्खत्ते दुतारे पण्णत्ते १। उत्तराफग्गुणीणक्खत्ते दुतारे पण्णत्ते २। पुव्वाभद्वताणक्खत्ते दुतारे पण्णत्ते ३। उत्तराभद्वताणक्खत्ते दुतारे पण्णत्ते ४।

15

[३] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं णेरतियाणं दो पलितोवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

दोच्चाए पुढवीए णं अत्थेगतियाणं णेरतियाणं दो सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता २।

20

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं दो पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ३।

१. सागरोवमा ठिई जे२ खंमू० हे१ । सागराइं ठिई खंसं० । सागरोवमाइं ठिई हे२ । “जस्स जइ सागराइं ठिई तस्स तत्तिएहिं पक्खेहिं । ऊसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो ॥” बृहत्सं० गा० २१४ । “देवानां मध्ये यस्य देवस्य यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य तावद्भिः पक्षैरुच्छ्वासः, तावद्भिर्वर्षसहस्रैराहारः ।” इति बृहत्संग्रहणीटीकायाम् ॥

२. °स्सेण आहारो जे१ ॥

असुरिंदवज्जियाणं भोमेजाणं देवाणं उक्कोसेणं देसूणातिं दो पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ४।

असंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अत्थेगतियाणं दो पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ५।

असंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्साणं अत्थेगतियाणं दो पलितोवमातिं ठिती ५ पण्णत्ता ६।

सोहम्मे कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं दो पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ७।

ईसाणे कप्पे देवाणं अत्थेगतियाणं दो पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ८।

सोहम्मे कप्पे देवाणं उक्कोसेणं दो सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ९।

ईसाणे कप्पे देवाणं उक्कोसेणं साहियातिं दो सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता १०।

१० सणंकुमारे कप्पे देवाणं जहण्णेणं दो सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ११।

माहिंदे कप्पे देवाणं जहण्णेणं साहियातिं दो सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता १२।

जे देवा सुभं सुभकंतं सुभवणं सुभगंधं सुभलेसं सुभफासं सोहम्मवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं दो सागरोवमातिं ठिती

१५ पण्णत्ता १३।

[४] ते णं देवा दोण्हं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं दोहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे दोहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति २० बुज्झिस्संति मुच्चिस्संति परिनिब्वाइस्संति सव्वदुक्खाणमंतं करिस्संति ३।

[टी०] सामान्यनयाश्रयणादेकतया वस्तून्यभिधायाधुना विशेषनयाश्रयणाद् द्वित्वेनाह— दो दंडेत्यादि सुगममा द्विस्थानकसमाप्तेः, नवरमिह दण्ड-राशि-बन्धनार्थं सूत्राणां त्रयम्, नक्षत्रार्थं चतुष्टयम्, स्थित्यर्थं त्रयोदशकम्, उच्छ्वासाद्यर्थं त्रयमिति । तत्र अर्थेन स्व-परोपकारलक्षणेन प्रयोजनेन दण्डो हिंसा अर्थदण्डः, एतद्विपरीतोऽनर्थदण्ड इति । तथा

रत्नप्रभायां द्विपल्योपमा स्थितिश्चतुर्थप्रस्तटे मध्यमा, द्वितीयायां द्वे सागरोपमे स्थितिः षष्ठप्रस्तटे मध्यमा । तथा असुरेन्द्रवर्जितभवनवासिनां द्वे देशोनपल्योपमे स्थितिरौदीच्यनागकुमारादीनाश्रित्यावसेया, यत आह— दो देसूणुत्तरिल्लाणं [बृहत्सं० ५] ति । तथा असङ्ख्येयवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च हरिवर्ष-रम्यकवर्षजन्मनां द्विपल्योपमा स्थितिरिति ॥२॥

5

[सू० ३] [१] तओ दंडा पण्णत्ता, तंजहा— मणदंडे वयदंडे कायदंडे १।
तओ गुत्तीओ पण्णत्ताओ, तंजहा— मणगुत्ती वयगुत्ती कायगुत्ती २।
तओ सल्ला पण्णत्ता, तंजहा— मायासल्ले णं, नियाणसल्ले णं, मिच्छादंसणसल्ले णं ३।

तओ गारवा पण्णत्ता, तंजहा— इट्ठीगारवे रसगारवे सायागारवे ४। 10
तओ विराहणाओ पण्णत्ताओ, तंजहा— नाणविराहणा दंसणविराहणा चरित्तविराहणा ५।

[२] मिगसिरणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते १। पुस्सणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते २।
जेट्ठाणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते ३। अभीइणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते ४।
सवणणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते ५। अस्सिणिणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते ६। 15
भरणिणक्खत्ते तितारे पण्णत्ते ७।

[३] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं णेरतियाणं तिण्णि पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता १।

दोच्चाए णं पुढवीए णेरतियाणं उक्कोसेणं तिण्णि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता २। 20

तच्चाए णं पुढवीए णेरतियाणं जहण्णेणं तिण्णि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं तिण्णि पलितोवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

असंखेज्जवासाउयसणिपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं उक्कोसेणं तिण्णि पलितोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५। 25

असंखेज्जवासाउयसण्णिगब्भवक्कंतियमणुस्साणं उक्कोसेणं तिण्णि पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ६।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तिण्णि पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ७।

5 सणंकुमार-माहिंदेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तिण्णि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ८।

जे देवा आभंकरं पभंकरं आभंकरपभंकरं चंदं चंदावत्तं चंदप्पभं चंदकंतं चंदवण्णं चंदलेसं चंदज्झयं चंदरूवं चंदसिगं चंदसिट्ठं चंदकूडं चंदुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं तिण्णि सागरोवमातिं

10 ठिती पण्णत्ता ९।

[४] ते णं देवा तिण्हं अब्भमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं तिहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे तिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव

15 सब्बदुक्खाणमंतं करिस्संति ३।

[टी०] अथ त्रिस्थानकम्— तओ इत्यादि सर्वं सुगमम् । नवरमिह दण्ड-गुप्ति-शल्य-गौरव-विराधनार्थं सूत्राणां पञ्चकम्, नक्षत्रार्थं सप्तकम्, स्थित्यर्थं नवकम्, उच्छ्वासाद्यर्थं त्रयमिति । तत्र दण्ड्यते चारित्रैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियते एभिरात्मेति दण्डाः दुष्प्रयुक्तमनःप्रभृतयः । मन एव दण्डो मनोदण्डो मनसा वा दुष्प्रयुक्तेनात्मनो दण्डो दण्डनं मनोदण्डः, एवमितरावपि । तथा गोपनानि गुप्तयः मनःप्रभृतीनामशुभप्रवृत्तिनिरोधनानि शुभप्रवृत्तिकरणानि चेति । तथा तोमरादिशल्यानीव शल्यानि दुःखदायकत्वात् मायादीनि, तत्र माया निकृतिः, सैव शल्यं मायाशल्यम्, णंकारो वाक्यालङ्कारे, एवमितरे अपि । नवरं निदानं देवादिक्रद्दीनां दर्शन-श्रवणाभ्याम् 'इतो ब्रह्मचर्यादेरनुष्ठानात् ममैता भूयासुः' इत्यध्यवसायः, मिथ्यादर्शनम्

१. चंदरूवं जे१ खं० विना नास्ति ॥

अतत्त्वार्थश्रद्धानमिति । तथा गौरवाणि अभिमान-लोभाभ्यामात्मनोऽशुभभावगुरुत्वानि, तानि च संसारचक्रवालपरिभ्रमणहेतुकर्मनिदानानि । तत्र ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूज्याचार्यत्वादिलक्षणया गौरवम् ऋद्धिगौरवम्, ऋद्धिप्राप्त्यभिमान-तदप्राप्तिप्रार्थनद्वारेणात्मनोऽशुभभावगौरवमित्यर्थः, एवं रसेन गौरवं रसगौरवम्, सातेन गौरवं सातगौरवं चेति । तथा विराधनाः खण्डनाः, तत्र ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना 5 ज्ञानप्रत्यनीकता-निह्वादिरूपा, एवमितरे अपि, नवरं दर्शनं सम्यग्दर्शनं क्षायिकादि, चारित्रं सामायिकादीति । तथा असङ्ख्यातवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां देवकुरुत्तरकुरुजन्मनां त्रीणि पल्योपमानीति । तथा आभङ्करं प्रभङ्करं आभङ्करप्रभङ्करं चन्द्रं चन्द्रावर्तं चन्द्रप्रभं चन्द्रकान्तं चन्द्रवर्णं चन्द्रलेश्यं चन्द्रध्वजं चन्द्रशृङ्गं चन्द्रशिष्टं चन्द्रकूटं चन्द्रोत्तरावतंसकं विमानमिति ॥३॥ 10

[सू० ४] [१] चत्तारि कसाया पण्णत्ता, तंजहा- कोहकसाए, माणकसाए, मायाकसाए, लोभकसाए १।

चत्तारि झाणा पण्णत्ता, तंजहा- अट्टे झाणे, रुद्धे झाणे, धम्मे झाणे, सुक्के झाणे २।

चत्तारि विगहातो पण्णत्तातो, तंजहा- इत्थिकहा, भत्तकहा, रायकहा, 15 देसकहा ३।

चत्तारि सण्णा पण्णत्ता, तंजहा- आहारसण्णा, भयसण्णा, मेहुणसण्णा, परिग्गहसण्णा ४।

चउव्विहे बंधे पण्णत्ते, तंजहा- पगडिबंधे, ठित्तिबंधे, अणुभावबंधे, पदेसबंधे ५। 20

चउगाउए जोयणे पण्णत्ते ६।

[२] अणुराहाणक्खत्ते चउतारे पण्णत्ते १।

पुव्वासाढणक्खत्ते चउतारे पण्णत्ते २। उत्तरासाढनक्खत्ते चउतारे पण्णत्ते ३।

[३] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं चत्तारि पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता १। 25

तच्चाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं चत्तारि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं चत्तारि पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ३।
सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं चत्तारि पलितोवमाइं ठिती

५ पण्णत्ता ४।

सणंकुमार-माहिंदेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं चत्तारि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा किट्ठिं सुकिट्ठिं किट्ठियावत्तं किट्ठिप्पभं किट्ठिजुत्तं किट्ठिवण्णं किट्ठिलेसं किट्ठिज्झयं किट्ठिसिंगं किट्ठिसिट्ठं किट्ठिकूडं किट्ठुत्तरवडेंसगं विमाणं
१० देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा चउण्हं अब्भमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं चउहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे चउहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव
१५ सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] चतुःस्थानकमपि सुगममेव, नवरं कषाय-ध्यान-विकथा-सज्ज्ञा-बन्ध-योजनार्थं सूत्राणां षट्कम्, नक्षत्रार्थं त्रयम्, स्थित्यर्थं षट्कम्, शेषं तथैव । अन्तर्मुहूर्तं यावच्चित्तस्यैकाग्रता योगनिरोधश्च ध्यानम्, तत्राऽऽर्त्तं मनोज्ञा-ऽमनोज्ञवस्तुवियोग-संयोगादिनिबन्धनचित्तविकलवलक्षणम्, रौद्रं हिंसा-ऽनृत-चौर्य-धनसंरक्षणाभि-
२० सन्धानलक्षणम्, धर्म्यमाज्ञादिपदार्थस्वरूपपर्यालोचनैकाग्रता, शुक्लं पूर्वगतश्रुतालम्बनेन मनसोऽत्यन्तस्थिरता योगनिरोधश्चेति । तथा विरुद्धाश्चारित्रं प्रति स्त्र्यादिविषयाः कथा विकथाः । तथा सज्ज्ञाः असातवेदनीय-मोहनीयकर्मोदयसम्पाद्या आहाराभिलाषादिरूपाश्चेतनाविशेषाः । तथा सकषायत्वाज्जीवस्य कर्मणो योग्यानां

१. तथैव च । अन्तं खं० ॥ २. "भिधानं" जे१ हे१ ॥ ३. "तावलम्बं" जे२ ॥ ४. "सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादस्ते स बन्धः" इति तत्त्वार्थसूत्रे ८।२ ॥

पुद्गलानां बन्धनम् आदानं बन्धः, तत्र प्रकृतयः कर्मणोऽशा भेदाः ज्ञानावरणीयादयोऽष्टौ, तासां बन्धः प्रकृतिबन्धः, तथा स्थितिः तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नम्, तस्या बन्धो निर्वर्तनं स्थितिबन्धः, तथा अनुभावो विपाकस्तीव्रादिभेदो रसः, तस्य बन्धोऽनुभावबन्धः, तथा जीवप्रदेशेषु कर्मप्रदेशानामनन्तानन्तानां प्रतिप्रकृति प्रतिनियतपरिमाणानां बन्धः सम्बन्धनं प्रदेशबन्ध इति । तथा कृष्टि-सुकृष्ट्यादीनि 5 द्वादश विमानानि पूर्वोक्तविमाननामानुसारवन्तीति ॥४॥

[सू० ५] [१] पंच किरियातो पण्णत्तातो, तंजहा- काइया अहिगरणिया पाओसिया पारितावणिया पाणातिवातकिरिया १।

पंच महव्वया पण्णत्ता, तंजहा- सव्वातो पाणातिवातातो वेरमणं, सव्वातो मुसावायातो वेरमणं, सव्वातो जाव परिग्गहाओ वेरमणं २। 10

पंच कामगुणा पण्णत्ता, तंजहा- सद्दा रूवा रसा गंधा फासा ३।

पंच आसवदारा पण्णत्ता, तंजहा- मिच्छत्तं अविरति पमाए कसाए जोगा ४।

पंच संवरदारा पण्णत्ता, तंजहा- सम्मत्तं विरती अप्पमादो अकसायया अजोगया ५। 15

पंच निज्जरट्ठाणा पण्णत्ता, तंजहा- पाणातिवातातो वेरमणं, मुसावायातो वेरमणं, अदिण्णादाणातो वेरमणं, मेहुणातो वेरमणं, परिग्गहातो वेरमणं ६।

पंच समितीतो पण्णत्ताओ, तंजहा- इरियासमिती, भासासमिती, एसणासमिती, आयाणभंडनिक्खेवणासमिती, उच्चार-पासवण-खेल-सिंघाण-जल्लपारिट्ठावणिया समिती ७। 20

पंच अत्थिकाया पण्णत्ता, तंजहा- धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए ८।

[२] रोहिणीनक्खत्ते पंचतारे पण्णत्ते १। पुणव्वसू नक्खत्ते पंचतारे पण्णत्ते २।

हत्थे नक्खत्ते पंचतारे पण्णत्ते ३। विसाहानक्खत्ते पंचतारे पण्णत्ते ४।

धणिट्ठानक्खत्ते पंचतारे पण्णत्ते ५। 25

[३] इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं पंच पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता १।

तच्चाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं पंच सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता २।

5 असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं पंच पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ३।
सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं पंच पलितोवमातिं ठिती पण्णत्ता ४।

सणंकुमार-माहिंदेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं पंच सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ५।

10 जे देवा वायं सुवायं वातावत्तं वातप्पभं वातकंतं वातवण्णं वातलेसं वातज्झयं वातसिंगं वातसिट्ठं वातकूडं वाउत्तरवडेंसगं सूरं सुसूरं सूरावत्तं सूरप्पभं सूरकंतं सूरवण्णं सूरलेसं सूरज्झयं सूरसिंगं सूरसिट्ठं सूरकूडं सूरुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं पंच सागरोवमातिं ठिती पण्णत्ता ६।

15 [४] ते णं देवा पंचण्हं अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं पंचहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा [जे] पंचहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव अंतं करेस्संति ३।

20 [टी०] पञ्चस्थानकमपि सुगमम्, नवरं क्रिया-महाव्रत-कामगुणा-ऽऽश्रव-संवर-निर्जरास्थान-समित्यस्तिकायार्थं सूत्राणामष्टकम्, नक्षत्रार्थं पञ्चकम्, स्थित्यर्थं षट्कम्, उच्छ्वासाद्यर्थं त्रयमेवेति । क्रियाः व्यापारविशेषाः । तत्र कायेन निर्वृत्ता कायिकी, कायचेष्टेत्यर्थः । अधिक्रियते आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणम्, तेन निर्वृत्ता आधिकरणिकी खड्गादिनिर्वर्तनादिलक्षणेति । प्रद्वेषो मत्सरः, तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी ।

१. तथा क्रियाः हे२ ॥

परितापनं ताडनादिदुःखविशेषलक्षणम्, तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी ।
 प्राणातिपातक्रिया प्रतीतेति । तथा काम्यन्ते अभिलष्यन्ते इति कामाः, ते च ते
 गुणाश्च पुद्गलधर्माः शब्दादय इति कामगुणाः, कामस्य वा मदनस्योद्दीपका गुणाः
 कामगुणाः शब्दादय इति । तथा आश्रवद्वाराणि कर्मोपादानोपाया मिथ्यात्वादीनि ।
 संवरस्य कर्मानुपादानस्य द्वाराणि उपायाः संवरद्वाराणि मिथ्यात्वाद्याश्रवद्वारविपरीतानि 5
 सम्यक्त्वादीनि । तथा निर्जरा देशतः कर्मक्षपणा, तस्याः स्थानानि आश्रयाः कारणानीति
 यावत् निर्जरास्थानानि प्राणातिपातविरमणादीनि, एतान्येव च सर्वशब्दविशेषितानि
 महाव्रतानि भवन्ति, तानि च पूर्वसूत्रेऽभिहितानि, स्थूलशब्दविशेषितानि त्वणुव्रतानि
 भवन्ति, निर्जरास्थानत्वं पुनरेषां साधारणमिति तदिहैषामभिहितम् ।

तथा समितयः सङ्गताः प्रवृत्तयः, तत्रेर्यासमितिः गमने सम्यक् सत्त्वपरिहारतः 10
 प्रवृत्तिः, भाषासमितिः निरवद्यवचनप्रवृत्तिः, एषणासमितिः द्विचत्वारिंशदोषवर्जनेन
 भक्तादिग्रहणे प्रवृत्तिः, आदाने ग्रहणे भाण्डमात्राया उपकरणपरिच्छदस्य निक्षेपणे
 अवस्थापने समितिः सुप्रत्युपेक्षितादिसाङ्गत्येन प्रवृत्तिश्चतुर्थी, तथोच्चारस्य पुरीषस्य
 प्रश्रवणस्य मूत्रस्य खेलस्य निष्ठीवनस्य सिंघानस्य नासिकाश्लेष्मणो जल्लस्य च
 मलस्य परिष्ठापनायां परित्यागे समितिः स्थण्डिलादिदोषपरिहारतः प्रवृत्तिरिति पञ्चमी । 15
 अस्तिकायाः प्रदेशराशयः, धर्मास्तिकायादयो गतिस्थित्यवगाहोपयोगस्पर्शादिलक्षणाः ।
 स्थितिसूत्रेषु स्थितेरुत्कृष्टादिविभाग एवमनुगन्तव्यः, यदुत—

१ सागरमेगं १ तिय २ सत्त ३ दस य ४ सत्तरस ५ तह य बावीसा ६ ।

तेत्तीसं जाव ठिई सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ॥१॥

१. यल्लस्य जे१,२ ख० ॥ २. “सप्तसु पृथिवीष्वियं यथासङ्ख्यमुत्कृष्टा स्थितिः । तद्यथा-रत्नप्रभायां पृथिव्यामेकं
 सागरोपममुत्कृष्टा स्थितिः । शर्कराप्रभायां त्रीणि सागरोपमाणि । वालुकाप्रभायां सप्त । पद्मप्रभायां दश । धूमप्रभायां
 सप्तदश । तमः-प्रभायां द्वाविंशतिः । तमस्तमः-प्रभायां त्रयस्त्रिंशदिति ॥२३३॥ सम्प्रति सप्तस्वपि पृथिवीषु जघन्यां
 स्थितिमाह-या प्रथमायां रत्नप्रभाभिधायां पृथिव्यां ज्येष्ठा उत्कृष्टा स्थितिः सागरोपमलक्षणा सा द्वितीयस्यां पृथिव्यां
 शर्कराप्रभायां कनिष्ठा जघन्या भणिता । एष तरतमयोगो जघन्योत्कृष्टस्थितियोगः सर्वास्वपि पृथिवीषु भावनीयः ।
२३४॥” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥

जा पढमाए जेड्डा सा बीयाए कणिड्डिया भणिया ।

तरतमजोगो एसो दस वाससहस्स रयणाए ॥२॥ [बृहत्सं० गा० २३३-२३४] तथा—

दो १ साहि २ सत्त ३ साही ४ दस ५ चोदस ६ सत्तरेव अयराइं ।

सोहम्मा जा सुक्को तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ [बृहत्सं० गा० १२]

5 पलियं १ अहियं २ दो सार ३ साहिया ४ सत्त ५ दस य ६ चोदस य ७ ।

सत्तरस ८ सहस्सारे तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ [बृहत्सं० गा० १४] ति ।

तथा वातं सुवातमित्यादीनि द्वादश वाताभिलापेन विमाननामानि, तावन्त्येव सूर्याभिलापेनेति ॥५॥

[सू० ६] [१] छल्लेसातो पण्णत्तातो, तंजहा— कण्हलेसा नीललेसा काउलेसा

10 तेउलेसा पम्हलेसा सुक्कलेसा १।

छज्जीवनिकाया पण्णत्ता, तंजहा— पुढवीकाए आउकाए तेउकाए वाउकाए वणस्सतिकाए तसकाए २।

छव्विहे बाहिरे तवोकम्मे पण्णत्ते, तंजहा— अणसणे ओमोदरिया वित्तीसंखेवो रसपरिच्चातो कायकिलेसे संलीणया ३।

15 छव्विहे अब्भंतरए तवोकम्मे पण्णत्ते, तंजहा— पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं सज्झाओ झाणं उस्सगो ४।

छ छाउमत्थिया समुग्घाया पण्णत्ता, तंजहा— वेयणासमुग्घाते

१. “सौधर्मात् सौधर्मकल्पात् यावत् शुक्रो महाशुक्राभिधः कल्पस्तावदनेन क्रमेण उत्कृष्टा स्थितिः प्रतिपत्तव्या, तद्यथा-सौधर्मे कल्पे देवानामुत्कृष्टा स्थितिर्द्वे अतरे इति सम्बध्यते, तरीतुमशक्यं प्रभूतकालतरणीयत्वात् अतरं सागरोपमम्, द्वे सागरोपमे इत्यर्थः । ईशाने कल्पे ते एव द्वे सागरोपमे साधिके किञ्चित् समधिके उत्कृष्टा स्थितिः । सनत्कुमारे कल्पे उत्कृष्टा स्थितिः सप्त सागरोपमाणि । माहेन्द्रकल्पे तान्येव सप्त सागरोपमाणि साधिकानि । ब्रह्मलोके कल्पे दश सागरोपमाणि । लान्तके कल्पे चतुर्दश । महाशुक्रे कल्पे सप्तदश । तदुवरि इक्किक्कमारोवे इति तस्य महाशुक्रस्य कल्पस्योपरि प्रतिकल्पं प्रतिग्रैवेयकं च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादधिकमेकैकं सागरोपममुत्कृष्टायुश्चिन्तायामारोपयेत् ।... ॥१२॥ सौधर्मे कल्पे जघन्या स्थितिः पलियं ति एकं पत्योपमम् । ईशाने कल्पे अहियं ति तदेव पत्योपमं किञ्चित् समधिकं जघन्या स्थितिः । सनत्कुमारे कल्पे द्वे सागरोपमे जघन्या स्थितिः । साहिय ति ते एव द्वे सागरोपमे किञ्चित्समधिके माहेन्द्रकल्पे जघन्या स्थितिः । सप्त सागरोपमाणि ब्रह्मलोके । दश लान्तके । चतुर्दश महाशुक्रे । सप्तदश सहस्रारे । ततस्तस्य सहस्रारकल्पस्योपरि प्रतिकल्पं प्रतिग्रैवेयकं विजयादिचतुष्टये चैकैकं सागरोपममधिकं जघन्यस्थितिचिन्तायामारोपयेत् । ॥१४॥” इति बृहत्संग्रहणीटीकायाम् ॥ २. य नास्ति जे२ खं० ॥

कसायसमुग्धाते मारणंतियसमुग्धाते वेउव्वियसमुग्धाते तेयससमुग्धाते
आहारसमुग्धाते ५।

छव्विहे अत्थोग्गहे पण्णत्ते, तंजहा- सोतेंदियअत्थोग्गहे चक्खुइंदिय-
अत्थोग्गह घाणिंदियअत्थोग्गहे जिब्भिंदियअत्थोग्गहे फासिंदियअत्थोग्गहे
नोइंदियअत्थोग्गहे ६।

5

[२] कत्तियानक्खत्ते छतारे पण्णत्ते १। असिलेसानक्खत्ते छतारे पण्णत्ते २।

[३] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरतियाणं छ
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

तच्चाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरतियाणं छ सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता २।

10

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं छ पलितोवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं छ पलितोवमाइं ठिती
पण्णत्ता ४।

सणंकुमार-माहिंदेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं छ सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता ५।

15

जे देवा सयंभुं सयंभुरमणं घोसं सुघोसं महाघोसं किट्ठिघोसं वीरं सुवीरं
वीरगतं वीरसेणियं वीरावत्तं वीरप्पभं वीरकंतं वीरवण्णं वीरलेसं वीरज्झयं
वीरसिंगं वीरसिद्धं वीरकूडं वीरुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि
णं देवाणं उक्कोसेणं छ सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा छण्हं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा 20
नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं छहिं वाससहस्सेहिं आहारट्टे समुप्पज्जति २।
संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे छहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव
अंतं करेस्संति ३।

[टी०] षट्स्थानक^१मथ, तच्च सुबोधम्, नवरमिह लेश्या-जीवनिकाय-

१. °कमेतच्च सुबोधम् जे२ ॥

बाह्याभ्यन्तरतपः-समुद्घाता-ऽवग्रहार्थानि सूत्राणि षट्, नक्षत्रार्थे द्वे, स्थित्यर्थानि षट्, उच्छ्वासाद्यर्थं त्रयमेवेति । तत्र लेश्यानां स्वरूपमिदम्—

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् परिणामो य आत्मनः ।

स्फटिकस्येव तत्रायं लेश्याशब्दः प्रयुज्यते । [] इति ।

- 5 तथा बाह्यं तपः बाह्यशरीरस्य परिशोषणेन कर्मक्षपणहेतुत्वादिति, आभ्यन्तरं चित्तनिरोधप्राधान्येन कर्मक्षपणहेतुत्वादिति । तथा छद्मस्थः अकेवली, तत्र भवा छाद्यस्थिकाः, सम् एकीभावेन उत् प्राबल्येन च घाता निर्जरणानि समुद्घाताः, वेदनादिपरिणतो हि जीवो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः संश्लिष्टान् शातयतीत्यर्थः,
- 10 ते चेह वेदनादिभेदेन षडुक्ताः । तत्र वेदनासमुद्घातोऽसद्वेद्यकर्माश्रयः, कषाय-समुद्घातः कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः, मारणान्तिकसमुद्घातोऽन्तर्मुहूर्तशेषायुष्ककर्माश्रयः, वैकुर्विक-तैजसा-ऽऽहारकसमुद्घाताः शरीरनामकर्माश्रयाः । तत्र वेदनासमुद्घातसमुद्भूत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलशातं करोति, कषायसमुद्घातसमुद्भूतः कषायपुद्गलशातम्, मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्भूत
- 15 आयुःकर्मपुद्गलघातम्, वैकुर्विकसमुद्घातसमुद्भूतस्तु जीवप्रदेशान् शरीराद् बहिर्निष्काशय शरीरविष्कम्भबाहल्यमात्रमायामतश्च सङ्ख्येयानि योजनानि दण्डं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति, एवं तैजसा-ऽऽहारकसमुद्घातावपि व्याख्येयाविति । तथा अर्थस्य सामान्यानिर्देश्यस्वरूपस्य शब्दादेः अवेति प्रथमं व्यञ्जनावग्रहानन्तरं ग्रहणं परिच्छेदनमर्थावग्रहः, स चैकसामयिको
- 20 नैश्चयिकः, व्यावहारिकस्त्वसङ्ख्येयसामयिकः, स च षोढा श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैर्नोन्द्रियेण च मनसा जन्यमानत्वादिति । स्थितिसूत्रे स्वयम्भवादीनि विंशतिर्विमानानीति ॥६॥

[सू० ७] [१] सत्त भयट्टाणा पणत्ता, तंजहा— इहलोगभए परलोगभए आदाणभए अकम्हाभए आजीवभए मरणभए असिलोगभए १।

सत्त समुग्धाता पण्णत्ता, तंजहा— वेयणासमुग्धाते कसायसमुग्धाते मारणंतियसमुग्धाते वेउव्वियसमुग्धाते तेयससमुग्धाते आहारसमुग्धाते केवलिसमुग्धाते २।

समणे भगवं महावीरे सत्त रयणीतो उड्डंउच्चत्तेणं होत्था ३।

सत्त वासहरपव्वया पण्णत्ता, तंजहा— चुल्लहिमवंते महाहिमवंते निसढे 5 नीलवंते रुप्पी सिहरी मंदरे ४।

सत्त वासा पण्णत्ता, तंजहा— भरहे हेमवते हरिवासे महाविदेहे रम्मए हेरण्णवते एरावते ५।

खीणमोहे णं भगवं मोहणिज्जवज्जातो सत्त कम्मपगतीओ वेदेति ६।

[२] महानक्खत्ते सत्ततारे [पण्णत्ते १।]

10

कत्तियादीया सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता २।

महादीया सत्त नक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता ३।

अणुराहाइया सत्त नक्खत्ता अवरदारिया पण्णत्ता ४।

धणिट्टाइया सत्त नक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता ५।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सत्त पलिओवमाइं 15 ठिती पण्णत्ता १।

तच्चाए णं पुढवीए नेरइयाणं उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

चउत्थीए णं पुढवीए नेरइयाणं जहण्णेणं सत्त सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं सत्त पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं सत्त पलिओवमाइं ठिती 20 पण्णत्ता ५।

सणंकुमारे कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

माहिंदे कप्पे देवाणं उक्कोसेणं सातिरेगाइं सत्त सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

१. सत्ततारे । पाठांतरेण अभियाईया सत्त नक्खत्ता पं० तं० । कित्तियातीया सत्त जे१ खंमू० । सत्ततारे । अभियाईया सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पं० तं० । पाठांतरेण कित्तियातीया खंसं० ॥

बंभलोए कप्पे देवाणं जहण्णेणं सत्त सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ८।

जे देवा समं समप्पभं महापभं पभासं भासरं विमलं कंचणकूडं
सणंकुमारवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं सत्त
सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ९।

- 5 [३] ते णं देवा सत्तण्हं अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं सत्तहिं वाससहस्सेहिं आहारडे
समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे सत्तहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
बुज्झिस्संति जाव अंतं करेस्संति ३।

- 10 [टी०] अथ सप्तस्थानकं विव्रियते, तच्च कण्ठ्यम्, नवरमिह भय-समुद्धात-
महावीर-वर्षधर-वर्ष-क्षीणमोहार्थानि सूत्राणि षट्, नक्षत्रार्थानि पञ्च, स्थित्यर्थानि नव,
उच्छ्वासाद्यर्थानि त्रीण्येवेति । तत्रेहलोकभयं यत् सजातीयात्, परलोकभयं यद्
विजातीयात्, आदानभयं यद् द्रव्यमाश्रित्य जायते, अकस्माद्भयं बाह्यनिमित्तनिरपेक्षं
स्वविकल्पाज्जातम्, शेषाणि प्रतीतानि, नवरमश्लोकः अकीर्तिरिति । समुद्धाताः
15 प्राग्वत्, नवरं केवलिसमुद्धातो वेदनीय-नाम-गोत्राश्रय इति । तथा रत्निः
वितताङ्गुलिर्हस्त इति, ऊर्ध्वोच्चत्वेन न तिर्यगुच्चत्वेनेति, होत्था बभूवेति । तथा
अभिजिदादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारिकाणि, पूर्वदिशि येषु गच्छतः शुभं भवति,
एवमश्विन्यादीनि दक्षिणद्वारिकाणि, पुष्यादीन्यपरद्वारिकाणि, स्वात्यादीन्युत्तरद्वारिकाणीति
सिद्धान्तमतम्, इह तु मतान्तरमाश्रित्य कृत्तिकादीनि सप्त सप्त पूर्वद्वारिकादीनि
20 भणितानि, चन्द्रप्रज्ञप्तौ तु बहुतराणि मतानि दर्शितानीहार्थ इति । स्थितिसूत्रे
समादीन्यष्टौ विमाननामानीति ॥७॥

[सू० ८] अट्ठ मयट्ठाणा पण्णत्ता, तंजहा- जातिमए कुलमए बलमए
रूवमए तवमए सुतमए लाभमए इस्सरियमए १।

अट्ठ पवयणमाताओ पण्णत्ताओ, तंजहा- इरियासमिई भासासमिई

*. एतादृशचिह्नाङ्कितेषु स्थलेषु विशेषजिज्ञासुभिः परिशिष्टे टिप्पणेषु द्रष्टव्यम् ॥

एसणासमिई आयाणभंडनिक्खेवणासमिई उच्चार-पासवण-खेल-सिंघाण-
जल्लपरिट्ठावणियासमिई मणगुत्ती वतिगुत्ती कायगुत्ती २।

वाणमंतराणं देवाणं चेतियरुक्खा अट्ठ जोयणाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ३।

जंबू णं सुदंसणा अट्ठ जोयणाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ४।

कूडसामली णं गरुलावासे अट्ठ जोयणाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ते ५। 5

जंबुद्दीविया णं जगती अट्ठ जोयणाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ६।

अट्ठसमइए केवलिसमुग्घाते पण्णत्ते, तंजहा— पढमे समए दंडं करेति,
बीए समए कवाडं करेति, ततिए समए मंथं करेति, चउत्थे समए मंथंतराइं
पूरेति, पंचमे समए मंथंतराइं पडिसाहरति, छट्ठे समए मंथं पडिसाहरति, सत्तमे
समए कवाडं पडिसाहरति, अट्ठमे समए दंडं पडिसाहरति, ततो पच्छा सरीरत्थे 10
भवति ७।

पासस्स णं अरहतो पुरिसादाणीयस्स अट्ठ गणा अट्ठ गणहरा होत्था,
तंजहा—

सुभे य सुभघोसे य वसिट्ठे बंभयारि य ।

सोमे सिरिधरे चेव, वीरभदे जसे इ य ॥१॥ ८।

15

[२] अट्ठ नक्खत्ता चंदेणं सद्धिं पमहं जोगं जोएंति, तंजहा— कत्तिया
१, रोहिणी २, पुणव्वसू ३, महा ४, चित्ता ५, विसाहा ६, अणुराहा ७,
जेट्ठा ८ । ९

[३] इमीसे णं रयणप्पहाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्ठ
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

20

चउत्थीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्ठ सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं अट्ठ पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मसीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं अट्ठ पलिओवमाइं ठिती
पण्णत्ता ४।

बंभलोए कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं अट्ठ सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५। 25

जे देवा अच्चिं अच्चिमालिं वड़ोयणं पभंकरं चंदाभं सुराभं सुपतिट्ठाभं
अग्निच्चाभं रिट्ठाभं अरुणाभं अरुणुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताए उवयण्णा तेसि
णं देवाणं उक्कोसेणं अट्ठ सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा अट्ठण्हं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
५ ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं अट्ठहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जाव अट्ठहिं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथाष्टस्थानकं व्याख्यायते, सुगमं चैतत्, नवरमिह मदस्थान-प्रवचनमातृ-
चैत्यवृक्ष-जम्बू-शाल्मली-जगती-केवलिसमुद्धात-गणधर-नक्षत्रार्थानि सूत्राणि नव,
१० स्थित्यर्थानि षट्, उच्छ्वासाद्यर्थानि त्रीणीति । तत्र मदस्य अभिमानस्य स्थानानि
आश्रयाः मदस्थानानि जात्यादीनि । तान्येव मदप्रधानतया दर्शयन्नाह— जाईमए
इत्यादि । जात्या मदो जातिमदः, एवमन्यान्यपि । अथवा मदस्य स्थानानि भेदाः
मदस्थानानि, तान्येवाह— जाईमए इत्यादि, शेषं तथैव । तथा प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य
तदाधारस्य वा सङ्घस्य मातर इव जनन्य इव प्रवचनमातरः ईर्यासमित्यादयः, द्वादशाङ्गं
१५ हि ता आश्रित्य साक्षात् प्रसङ्गतो वा प्रवर्तते, भवति च यतो यत् प्रवर्तते तस्य तदाश्रित्य
मातृकल्पतेति । सङ्घपक्षे तु यथा शिशुर्मातरममुञ्चन्नात्मलाभं लभते एवं सङ्घस्ता अमुञ्चन्
सङ्घत्वं लभते नान्यथेतीर्यासमित्यादीनां प्रवचनमातृतेति । तथा व्यन्तरदेवानां चैत्यवृक्षाः
तन्नगरेषु सुधर्मादिसभानामग्रतो मणिपीठिकानामुपरि सर्वरत्नमयाः छत्र-ध्वजादिभिरलङ्कृता
भवन्ति, ते चैवं श्लोकाभ्यामवगन्तव्याः—

२० कलंबो उ पिसायाणं वडो जक्खाण चेइयं ।

तुलसी भूयाण भवे रक्खसाणं तु कंडओ ॥१॥

असोगो किन्नराणं च किंपुरिसाण य चंपओ ।

नागरुक्खो भुयंगाणं गंधव्वाण य तुंबुरु ॥२॥ [स्थानाङ्गसू० ६५४] ति ।

तथा जम्बु ति उत्तरकुरुषु जम्बूवृक्षः पृथिवीपरिणामः, सुदर्शनेति तन्नाम । एवं

१. तुंबुरु जे१ हे२ । तेंदुओ इति स्थानाङ्गे पाठः ॥

कूटशाल्मली वृक्षविशेष एव, देवकुरुषु गरुडजातीयस्य वेणुदेवाभिधानस्य देवस्यावास इति । जगती जम्बूद्वीपनगरस्य प्राकारकल्पा पालीति । तथा पार्श्वस्यार्हतः त्रयोविंशतितमतीर्थकरस्य पुरिसादाणीयस्स त्ति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः आदेयः पुरुषादानीयस्तस्य अष्टौ गणाः समानवाचना-क्रियाः साधुसमुदायाः, अष्टौ गणधराः तत्रायकाः सूरयः, इदं चैतत् प्रमाणं स्थानाङ्गे पर्युषणाकल्पे च श्रूयते, केवलमावश्यकं 5 अन्यथा, तत्र ह्युक्तम्—

दस नवगं गणाण माणं जिणिंदाणं [आव० नि०२६८] ति । कोऽर्थः ? पार्श्वस्य दश गणाः गणधराश्च । तदिह द्वयोरल्पायुष्कत्वादिना कारणेनाविवक्षाऽनुमातव्येति । सुभे इत्यादि श्लोकः ।

तथा अष्टौ नक्षत्राणि चन्द्रेण सार्धं प्रमर्द्दं 'चन्द्रो मध्येन तेषां गच्छति' इत्येवंलक्षणं 10 योगं सम्बन्धं योजयन्ति कुर्वन्ति, अत्रार्थेऽभिहितं लोकश्रियाम्—

पुणव्वसु रोहिणी चित्ता मह जेड्डणुराह कित्ति य विसाहा । चंदस्स उभयजोग [लोकश्री] त्ति । यानि च दक्षिणोत्तरयोगीनि तानि प्रमर्दयोगीन्यपि कदाचिद् भवन्ति, यतो लोकश्रीटीकाकृतोक्तम्— एतानि नक्षत्राण्युभययोगीनि चन्द्रस्योत्तरेण दक्षिणेन च युज्यन्ते, कदाचिच्चन्द्रेण भेदमप्युपयान्ति [लोकश्रीटीका] इति । तथा अर्च्चिरादीन्येकादश 15 विमाननामानि ॥८॥

[सू० ९] [१] नव बंभचेरगुत्तीओ पण्णत्तातो, तंजहा— नो इत्थीपसुपंडग- संसत्ताणि सेज्जासणाणि सेवित्ता भवति १, नो इत्थीणं कहां कहित्ता भवइ २, नो इत्थीणं ठाणाइं सेवित्ता भवति ३, नो इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएत्ता निज्झाएत्ता [भवति] ४, नो पणीयरसभोई [भवति] 20

१. सू०६१८ ॥ २. “पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अट्ठ गणहरा हुत्था, तंजहा- सुभे य १ अज्जघोसे य २, वसिट्ठे ३ बंभयारि य ४ । सोमे ५ सिरिहरे ६ चेव, वीरभद्रे ७ जसे वि य ८ ॥१६०॥” - इति पर्युषणाकल्पसूत्रे पार्श्वनाथचरित्रे ॥ ३. “तितीस अट्ठवीसा अट्ठारस चेव तहय सत्तरस । इक्कारस दस नवगं गणाण माणं जिणिंदाणं ॥” इति सम्पूर्णा गाथा आवश्यकनिर्युक्तौ ॥ ४. दृश्यतां स्था० टी० पृ० ७६२ ॥ ५. दृश्यतां स्था० सू० ६६३, स्था० टी० पृ० ७६६ ॥

५, नो पाण-भोयणस्स अइमायं आहारइत्ता [भवति] ६, नो इत्थीणं पुव्वरयाइं पुव्वकीलिआइं सुमरइत्ता भवइ ७, नो सद्धानुवाती नो रूवाणुवाती नो गंधाणुवाती नो रसाणुवाती नो फासाणुवाती नो सिलोगाणुवाती ८, नो सायासोक्खपडिबद्धे यावि भवति ९ । १।

5 नव बंभचेरअगुत्तीओ पण्णत्ताओ, तंजहा- इत्थी-पसु-पंडगसंसत्ताणं सेज्जासणाणं सेवणया जाव सायासोक्खपडिबद्धे यावि भवति २।

नव बंभचेरा पण्णत्ता, तंजहा-

सत्थपरिण्णा लोगविजओ सीओसणिज्जं सम्मत्तं ।

आवंती धुतं विमोहायणं उवहाणसुतं महपरिण्णा ॥२॥ ३।

10 पासे णं अरहा [पुरिसादाणीए] नव रयणीओ उह्णंउच्चत्तेणं होत्था ४।
[२] अभीजिणक्खत्ते साइरेगे णव मुहुत्ते चंदेणं सद्धिं जोगं जोएति १।
अभीजियाइया णं णव णक्खत्ता चंदस्स उत्तरेणं जोगं जोएति, तंजहा-
अभीजि, सवणो जाव भरणी २।

इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जातो भूमिभागातो नव
15 जोयणसते उह्णं अबाहाते उवरिल्ले तारारूवे चारं चरति ३।

जंबुद्दीवे णं दीवे णवजोयणिया मच्छा पविसिंसु वा पविसंति वा
पविसिस्संति वा १।

विजयस्स णं दारस्स एगमेगाए बाहाए णव णव भोमा पण्णत्ता २।

वाणमंतराणं देवाणं सभाओ सुधम्माओ णव जोयणाइं उह्णंउच्चत्तेणं

20 पण्णत्ताओ ३।

दंसणावरणिज्जस्स णं कम्मस्स णव उत्तरपगडीओ पण्णत्ताओ, तंजहा-
णिद्दा पयला णिद्दाणिद्दा पयलापयला थीणगिद्धी चक्खुदंसणावरणे
अचक्खुदंसणावरणे ओहिदंसणावरणे केवलदंसणावरणे ४।

[३] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं नव
25 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

चउत्थीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं नव सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।
 असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं नव पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।
 सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं नव पलिओवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ४।

बंभलोए कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं नव सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५। 5
 जे देवा पम्हं सुपम्हं पम्हावत्तं पम्हप्पभं पम्हकंतं पम्हवण्णं पम्हलेसं जाव
 पम्हुत्तरवडेंसगं सुज्जं सुसुज्जं सुज्जावत्तं सुज्जप्पभं सुज्जकंतं जाव सुज्जुत्तरवडेंसगं
 रुतिल्लं रुतिल्लावत्तं रुतिल्लप्पभं जाव रुतिल्लुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा
 तेसि णं देवाणं [उक्कोसेणं] नव सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा नवण्हं अब्द्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति 10
 वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं नवहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति
 २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे नवहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव
 सव्वदुक्खाणमंतं करेस्संति ३॥

[टी०] अथ नवस्थानकं सुबोधं च, नवरमिह ब्रह्मगुप्ति-तदगुप्ति-ब्रह्मचर्याध्ययन- 15
 पार्श्वार्थं सूत्राणां चतुष्टयम्, ज्योतिष्कार्थं त्रयम्, मत्स्य-भौम-सभा-दर्शनावरणार्थं
 चतुष्टयम्, स्थित्याद्यर्थानि तथैव । तत्र ब्रह्मचर्यगुप्तयो मैथुनविरतिपरिरक्षणोपायाः ।
 नो स्त्री-पशु-पण्डकैः संसक्तानि सङ्कीर्णानि शय्यासनानि शयनीय-विष्टराणि
 वसत्यासनानि वा सेवयिता भवतीत्येका १, नो स्त्रीणां कथां कथयिता भवतीति
 द्वितीया २, नो स्त्रीगणान् स्त्रीसमुदायान् सेवयिता उपासयिता भवतीति तृतीया ३, 20
 नो स्त्रीणामिन्द्रियाणि नयन-नासावंशादीनि मनोहराणि आक्षेपकत्वात् मनोरमाणि
 रम्यतयाऽऽलोकयिता द्रष्टा, निर्ध्याता तदेकाग्रचित्ततया द्रष्टैव भवतीति चतुर्थी ४,

१. कथिता ख० ॥ २. दृश्यतां स्था०सू० ६६३, स्था०टी० पृ० ७६६ ॥ ३. हे२ विना- द्रष्टा निध्याता
 तदेकं जे१, हे१ । द्रष्टा निध्यक्षति । तदे० ख० । द्रष्ट ध्यानिता तदेकं जे२ । ४. 'निर्ध्याता' इति स्थानाङ्क[६६३
 तम]सूत्रटीकायाम् ॥

नो प्रणीतरसभोजी गलत्स्नेहरसबिन्दुकस्य भोजनस्य भोजको भवतीति पञ्चमी ५,
 नो पानभोजनस्यातिमात्रम् अप्रमाणं यथा भवत्येवमाहारकः सदा भवतीति षष्ठी
 ६, नो पूर्वरत-पूर्वक्रीडितमनुस्मर्त्ता भवति, रतं मैथुनम्, क्रीडितं स्त्रीभिः सह
 तदन्या क्रीडेति सप्तमी ७, नो शब्दानुपाती, नो रूपानुपाती, नो गन्धानुपाती,
 ५ नो रसानुपाती, नो स्पर्शानुपाती, नो श्लोकानुपाती, कामोदीपकान् शब्दादीनात्मनो
 वर्णवादं च नानुपतति नानुसरतीत्यर्थः इत्यष्टमी ८, नो सातसौख्यप्रतिबद्धश्चापि
 भवति, सातात् सातवेदनीयादुदयप्राप्ताद् यत् सौख्यं तत्तथा, अनेन च प्रशमसुखस्य
 व्युदास इति नवमी ९ । इदं च व्याख्यानं वाचनाद्वयानुसारेण कृतम्,
 प्रत्येकवाचनयोरेवंविधसूत्राभावादिति ।

१० तथा कुशलानुष्ठानं ब्रह्मचर्यम्, तत्प्रतिपादकान्यध्ययनानि ब्रह्मचर्याणि, तानि
 चाऽऽचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धप्रतिबद्धानीति ।

तथा अभिजिन्नक्षत्रं साधिकान्नव मुहूर्त्ताश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं सम्बन्धं योजयति
 करोति, सातिरेकत्वं च तेषां चतुर्विंशत्या मुहूर्त्तस्य द्विषष्टिभागैः षट्षष्ट्या च द्विषष्टिभागस्य
 सप्तषष्टिभागानामिति । तथा अभिजिदादीनि नव नक्षत्राणि चन्द्रस्योत्तरेण योगं
 १५ योजयन्ति, उत्तरस्यां दिशि स्थितानि दक्षिणाशास्थितचन्द्रेण सह योगमनुभवन्तीति
 भावः । बहुसमरमणिजाओ इत्यादि, अत्यन्तसमो बहुसमोऽत एव रमणीयो
 रम्यस्तस्माद् भूमिभागात्, न पर्वतापेक्षया नापि श्वभ्रापेक्षयेति भावः, रुचकापेक्षयेति
 तात्पर्यम्, अबाहाए त्ति अन्तरे 'कृत्वे'ति शेषः, उँवरिल्ले त्ति उपरितनं तारारूपं
 तारकजातीयं चारं भ्रमणं चरति करोति । नवजोयणिय त्ति नवयोजनायामा एव
 २० प्रविशन्ति, लवणसमुद्रे यद्यपि पञ्चयोजनशतिका मत्स्याः सम्भवन्ति तथापि नदीमुखेषु
 जगतीरन्ध्रौचित्येनैतावतामेव प्रवेश इति, लोकानुभावो वाऽयमिति । विजयस्य द्वारस्य
 जम्बूद्वीपसम्बन्धिनः पूर्वदिग्व्यवस्थितस्य एगमेगाए त्ति एकैकस्मिन् बाहाए त्ति बाहौ
 पार्श्वे भौमानि नगराणीत्येके, विशिष्टस्थानानीत्यन्ये । तथा पक्ष्मादीनि द्वादश सूर्यादीन्यपि
 द्वादशैव रुचिरादीन्येकादश च विमाननामानीति ॥९॥

[सू० १०] [१] दसविहे समणधम्मो पण्णत्ते, तंजहा— खंती १, मुत्ती २, अज्जवे ३, मद्दवे ४, लाघवे ५, सच्चे ६, संजमे ७, तवे ८, चियाते ९, बंभचेरवासे १० । १।

दस चित्तसमाहिट्ठाणा पण्णत्ता, तंजहा— धम्मचिंता वा से असमुप्पण्णपुव्वा समुप्पज्जेजा सव्वं धम्मं जाणित्तए १, सुमिणदंसणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे 5 समुप्पज्जेजा अहातच्चं सुमिणं पासित्तए २, सण्णिनाणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा पुव्वभवे सुमरित्तए ३, देवदंसणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा दिव्वं देविट्ठिं दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुभावं पासित्तए ४, ओहिनाणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा ओहिणा लोगं जाणित्तए ५, ओहिदंसणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा ओहिणा लोगं पासित्तए 10 ६, मणपज्जवनाणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा मणोगए भावे जाणित्तए ७, केवलनाणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा केवलं लोगं जाणित्तए ८, केवलदंसणे वा से असमुप्पण्णपुव्वे समुप्पज्जेजा केवलं लोयं पासित्तए ९, केवलिमरणं वा मरेजा सव्वदुक्खप्पहाणाए १० । २ ।

मंदरे णं पव्वते मूले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पण्णत्ते ३। 15

अरहा णं अरिट्ठिनेमी दस धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ४।

कण्हे णं वासुदेवे दस धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ५।

रामे णं बलदेवे दस धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ६।

[२] दस नक्खत्ता नाणविद्धिकरा पण्णत्ता, तंजहा—

मिगसिर अद्दा पूसो, तिण्णि य पुव्वाइं मूलमस्सेसा । 20

हत्थो चित्ता य तहा, दस विद्धिकराइं नाणस्स ॥३॥ १।

अकम्मभूमियाणं मणुयाणं दसविहा रुक्खा उवभोगत्ताते उवत्थिया,
तंजहा—

१. दशाश्रुतस्कन्धे चतुर्थेऽध्ययने [चतुर्थ्यां दशायां] तस्य निर्युक्तौ चूर्णौ च विस्तरेण दशानां चित्तसमाधिस्थानानां वर्णनमस्ति । विस्तरेण जिज्ञासुभिः तत्रैव द्रष्टव्यम् ॥ २. 'भूमयाणं जे २ ॥

મત્તંગયા ય ભિંગા, તુડિયંગા દીવ જોડ ચિત્તંગા ।

ચિત્તરસા મણિયંગા, ગેહાગારા અનિયણા ય ॥૪॥ ૨।

[૩] ઇમીસે [ણં] રચણપ્પભાએ પુઢવીએ અત્થેગતિયાણં નેરડયાણં જહણ્ણેણં
દસ વાસસહસ્સાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૧।

5 ઇમીસે ણં રચણપ્પભાએ પુઢવીએ અત્થેગતિયાણં નેરડયાણં દસ પલિઓવમાઈં
ઠિતી પણ્ણત્તા ૨।

ચઉત્થીએ પુઢવીએ દસ નિરયાવાસસતસહસ્સા પણ્ણત્તા ૩।

ચઉત્થીએ પુઢવીએ [નેરડયાણં] ઉક્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૪।

પંચમાએ પુઢવીએ [નેરડયાણં] જહણ્ણેણં દસ સાગરોવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૫।

10 અસુરકુમારાણં દેવાણં જહણ્ણેણં દસ વાસસહસ્સાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૬।

અસુરિંદવજ્ઞાણં ભોમેજ્ઞાણં દેવાણં જહણ્ણેણં દસ વાસસહસ્સાઈં ઠિતી
પણ્ણત્તા ૭।

અસુરકુમારાણં દેવાણં અત્થેગતિયાણં દસ પલિઓવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૮।

બાદરવણપ્પતિકાઈયાણં ઉક્કોસેણં દસ વાસસહસ્સાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૯।

15 વાણમંતરાણં દેવાણં જહણ્ણેણં દસ વાસસહસ્સાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૧૦।

સોહમ્મીસાણેસુ કપ્પેસુ અત્થેગતિયાણં દેવાણં દસ પલિઓવમાઈં ઠિતી
પણ્ણત્તા ૧૧।

બંભલોએ કપ્પે દેવાણં ઉક્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૧૨।

લંતએ કપ્પે દેવાણં જહણ્ણેણં દસ સાગરોવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૧૩।

20 જે દેવા ઘોસં સુઘોસં મહાઘોસં નંદિઘોસં સુસ્સરં મણોરમં રમ્મં રમ્મણં
રમણિજ્ઞં મંગલાવતિં બંભલોગવડેંસગં વિમાણં દેવત્તાતે ઉવવણ્ણા તેસિ ણં
દેવાણં ઉક્કોસેણં દસ સાગરોવમાઈં ઠિતી પણ્ણત્તા ૧૪।

[૪] તે ણં દેવા દસણ્હં અદ્ધમાસાણં આણમંતિ વા પાણમંતિ વા ઊસસંતિ
વા નીસસંતિ વા ૧। તેસિ ણં દેવાણં દસહિં વાસસહસ્સેહિં આહારઢ્ઢે સમુપ્પજ્જતિ

अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे दसहिं भवग्गहणेहिं जाव करेस्संति ३ ।

[टी०] दशस्थानकं सुबोधमेव, तथापि किञ्चिल्लिख्यते । इह पञ्चविंशतिः सूत्राणि । तत्र लाघवं द्रव्यतोऽल्पोपधिता, भावतो गौरवत्यागः । त्यागः सर्वसङ्गानाम्, संविग्रमनोज्ञसाधुदानं वा । ब्रह्मचर्येण वसनम् अवस्थानं ब्रह्मचर्यवास इति । तथा चित्तस्य मनसः समाधिः समाधानं प्रशान्तता, तस्य स्थानानि आश्रया भेदा वा 5 चित्तसमाधिस्थानानि । तत्र धर्मा जीवादिद्रव्याणामुपयोगोत्पादादयः स्वभावाः, तेषां चिन्ता अनुप्रेक्षा, धर्मस्य वा श्रुत-चारित्रात्मकस्य सर्वज्ञभाषितस्य 'हरि-हरादिनिगदितधर्मेभ्यः प्रधानोऽयम्' इत्येवं चिन्ता धर्मचिन्ता, वाशब्दो वक्ष्यमाणसमाधिस्थानान्तरापेक्षया विकल्पार्थः, से इति यः कल्याणभागी तस्य साधोरसमुत्पन्नपूर्वा पूर्वस्मिन्ननादौ अतीते कालेऽनुपजाता, तदुत्पादे 10 ह्युपाद्भ्युदगलपरावर्तान्ते कल्याणस्यावश्यंभावात्, समुत्पद्येत जायेत, किंप्रयोजना चेयमत आह— सर्वं निरवशेषं धर्मं जीवादिद्रव्यस्वभावमुपयोगोत्पादादिकं श्रुतादिरूपं वा जाणिंत्तए जपरिज्ञया ज्ञातुं ज्ञात्वा च प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरणीयधर्मं परिहर्तुम्, इदमुक्तं भवति— धर्मचिन्ता धर्मज्ञानकारणभूता जायत इति, इयं च समाधेरुक्तलक्षणस्य स्थानमुक्तलक्षणमेव भवतीति प्रथमम् । 15

तथा स्वप्नस्य निद्रावशविकल्पज्ञानस्य दर्शनं संवेदनं स्वप्नदर्शनं तद्वा कल्याणप्राप्तिसूचकमसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, यथा भगवतो महावीरस्याऽस्थिकग्रामे शूलपाणियक्षकृतोपसर्गावसाने, किंप्रयोजनं चेदम् ? इत्याह— अहातच्चं सुमिणं पासित्तए त्ति, यथा येन प्रकारेण तथ्यः सत्यो यथातथ्यः, सर्वथा निर्व्यभिचार इत्यर्थः, तम्, स्वप्नः स्वप्नफलमुपचारात्, तं द्रष्टुं ज्ञातुम्, अवश्यंभाविनो मुक्त्यादेः 20 शुभस्वप्नफलस्य दर्शनाय साधोः स्वप्नदर्शनमुपजायत इति भावः । क्वचित् सुजाणं ति पाठः, तत्रावितथमवश्यंभावि सुयानं सुगतिं द्रष्टुं ज्ञातुं सुज्ञानं वा भाविशुभार्थपरिच्छेदं संवेदितुमिति, कल्याणसूचकावितथस्वप्नदर्शनाच्च भवति चित्तसमाधिरिति चित्तसमाधिस्थानमिदं द्वितीयम् ।

१. च नास्ति खं० ॥ २. °त्पद्यते खं० ॥ ३. आहा° जे२ हे१,२ । आहा° खं० ॥

तथा सज्ज्ञानं सज्ज्ञा, सा च यद्यपि हेतुवाद-दृष्टिवाद-दीर्घकालिकोपदेशभेदेन क्रमेण विकलेन्द्रिय-सम्यग्दृष्टि-समनस्कसम्बन्धित्वात् त्रिधा भवति तथापीह दीर्घकालिकोपदेशसज्ज्ञा ग्राह्येति, सा यस्यास्ति स सज्ज्ञी समनस्कः, तस्य ज्ञानं सज्ज्ञिज्ञानम्, तच्चेहाधिकृतसूत्रान्यथानुपपत्तेर्जातिस्मरणमेव, तद्वा से तस्याऽसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, कस्मै प्रयोजनाय ? इत्याह- पुर्व्वभवे सुमरित्तए त्ति पूर्व्वभवान् स्मर्त्तुम्, स्मृतपूर्व्वभवस्य च संवेगात् समाधिरुत्पद्यते इति समाधिस्थानमेतत् तृतीयमिति ।

तथा देवदर्शनं वा से तस्याऽसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, देवा हि तस्य गुणित्वाद् दर्शनं ददति, किम्फलम् ? इत्याह- दिव्यां देवर्द्धिं प्रधानपरिवारादिरूपां दिव्यां देवद्युतिं विशिष्टां शरीरा-ऽऽभरणादिदीप्तिं दिव्यं देवानुभावम् उत्तमं वैक्रियकरणादिप्रभावं द्रष्टुम्, एतद्दर्शनायेत्यर्थः, देवदर्शनाच्चागमार्थेषु श्रद्धानदाढ्यं धर्मे बहुमानश्च भवति, ततश्चित्तसमाधिरिति भवति देवदर्शनं चित्तसमाधिस्थानमिति चतुर्थम् ।

तथा अवधिज्ञानं वा से तस्याऽसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, किमर्थम् ? इत्याह- अवधिना मर्यादया नियतद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावरूपेण लोकं ज्ञातुम्, लोकज्ञानायेत्यर्थः, भवति च विशिष्टज्ञानाच्चित्तसमाधिरिति पञ्चमं तदिति । एवमवधिदर्शनसूत्रमपीति षष्ठम् ।

तथा मनःपर्यवज्ञानं वा से तस्याऽसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, किमर्थम् ? अत आह- मणोगते भावे जाणित्तए अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रेषु सज्ज्ञानां पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तकानां मनोगतान् भावान् ज्ञातुम्, एतज्ज्ञानायेत्यर्थ इति सप्तमम् ।

तथा केवलज्ञानं वा से तस्याऽसमुत्पन्नपूर्वं समुत्पद्येत, केवलं परिपूर्णम्, लोक्यते दृश्यते केवलालोकेनेति लोको लोकालोकरूपं वस्तु, तं ज्ञातुम्, केवलज्ञानस्य च समाधिभेदत्वाच्चित्तसमाधिस्थानता, इह चामनस्कतया केवलिनश्चित्तं चैतन्यमवसेयमित्यष्टमम् । एवं केवलदर्शनसूत्रम्, नवरं द्रष्टुमिति विशेष इति नवमम् ।

तथा केवलिमरणं वा म्रियेत कुर्यात् इत्यर्थः, किमर्थम् ? अत आह-

१. सज्ञानं खं० ॥ २. तस्यानुत्पन्नं हे२ विना ॥ ३. च नास्ति खं० जे१ ॥

सर्वदुःखप्रहाणायेति, इदं तु केवलिमरणं सर्वोत्तमसमाधिस्थानमेवेति दशममिति ।

तथा अकर्मभूमिकानां भोगभूमिजन्मनां मनुष्याणां दशविधा रुक्ख त्ति कल्पवृक्षाः
उवभोगत्ताए त्ति उपभोग्यत्वाय उवत्थिय त्ति उपस्थिता उपनता इत्यर्थः । तत्र
मत्ताङ्गकाः मद्यकारणभूताः । भिंग त्ति भाजनदायिनः । तुडियंग त्ति तूर्याङ्गसम्पादकाः ।
दीव त्ति दीपशिखाः प्रदीपकार्यकारिणः । जोइ त्ति ज्योतिः अग्निः, तत्कार्यकारिण 5
इति । चित्तंग त्ति चित्राङ्गाः पुष्पदायिनः । चित्ररसा भोजनदायिनः । मण्यङ्गाः
आभरणदायिनः । गेहाकाराः भवनत्वेनोपकारिणः । अणियण त्ति, अनग्रत्वं सवस्त्रत्वम्,
तद्धेतुत्वादनग्ना इति । घोषादीन्येकादश विमाननामानीति ॥१०॥

[सू० ११] [१] एक्कारस उवासगपडिमातो पणत्तातो, तंजहा— दंसणसावए
१, कतव्वयकम्मे २, सामातियकडे ३, पोसहोववासणिरते ४, दिया बंभयारी, 10
रत्तिं परिमाणकडे ५, दिआ वि राओ वि बंभयारी, असिणाती, विअडभोती,
मोलिकडे ६, सचित्तपरिण्णाते ७, आरंभपरिण्णाते ८, पेसपरिण्णाते ९,
उद्धिडभत्तपरिण्णाते १०, समणभूते यावि भवति समणाउसो ११ । १।

[२] लोगंताओ णं एक्कारसहिं एक्कारेहिं जोयणसतेहिं अबाहाए जोतिसंते
पणत्ते २। 15

जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वतस्स एक्कारसहिं एक्कवीसेहिं जोयणसतेहिं
[अबाहाए] जोतिसे चारं चरति ३।

समणस्स णं भगवतो महावीरस्स एक्कारस गणहरा होत्था, तंजहा— इंदभूती
अग्निभूती वायुभूती वियत्ते सुहम्मे मंडिते मोरियपुत्ते अकंपिते अयलभाया
मेतज्जे पभासे ४। 20

मूलनक्खत्ते एक्कारसतारे पणत्ते ५।

हेट्टिमगेवेज्जगाणं देवाणं एक्कारसुत्तरं गेवेज्जविमाणसतं भवति त्ति मक्खायं ६।

मंदरे णं पव्वते धरणितलाओ सिहरतले एक्कारसभागपरिहीणे उच्चत्तेणं
पणत्ते ७।

१. °भूमिकानां जे२ हे१,२ ॥

[३] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एक्कारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए पुढवीए [अत्थेगतियाणं नेरइयाणं] एक्कारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

5 असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एक्कारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु [अत्थेगतियाणं देवाणं] एक्कारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

लंतए कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं एक्कारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

10 जे देवा बंभं सुबंभं बंभावत्तं बंभप्पभं बंभकंतं बंभवण्णं बंभलेसं बंभज्झयं बंभसिंगं बंभसिट्ठं बंभकूडं बंभुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं [उक्कोसेणं] एक्कारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा एकारसण्हं अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं एक्कारसण्हं वाससहस्साणं

15 आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे एक्कारसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथैकादशस्थानम्, तदपि गतार्थम्, नवरमिह प्रतिमाद्यर्थानि सूत्राणि सप्त, स्थित्याद्यर्थानि तु नवेति, तत्रोपासते सेवन्ते श्रमणान् ये ते उपासकाः श्रावकाः, तेषां
20 प्रतिमाः प्रतिज्ञाः अभिग्रहाः उपासकप्रतिमाः । तत्र दर्शनं सम्यक्त्वम्, तत् प्रतिपन्नः श्रावको दर्शनश्रावकः, इह च प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमा-प्रतिमावतोरभेदोपचारात् प्रतिमावतो निर्देशः कृतः, एवमुत्तरपदेष्वपि, अयमत्र भावार्थः— सम्यग्दर्शनस्य शङ्कादिशल्यरहितस्याणुव्रतादिगुणविकलस्य योऽभ्युपगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतम् अनुष्ठितं व्रतानाम् अणुव्रतादीनां कर्म तच्छ्रवण-ज्ञान-वाञ्छा-प्रतिपत्तिलक्षणं
25 येन प्रतिपन्नदर्शनेन स कृतव्रतकर्मा प्रतिपन्नाणुव्रतादिरिति भावः, इयं द्वितीया । तथा

सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जन-निरवद्ययोगासेवनस्वभावं कृतं विहितं देशतो येन स सामायिककृतः, आहिताग्न्यादिदर्शनात् क्तान्तस्योत्तरपदत्वम्, तदेवमप्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रतिदिनमुभयसन्ध्यं सामायिककरणं मासत्रयं यावदिति तृतीया प्रतिमेति । तथा पौषं पुष्टिं कुशलधर्माणां धत्ते यदाहारत्यागादिकमनुष्ठानं तत् पौषधम्, तेनोपवसनम् अवस्थानमहोरात्रं यावदिति पौषधोपवास इति, अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि 5 तत्रोपवासः अभक्तार्थः पौषधोपवास इति, इयं व्युत्पत्तिरेव, प्रवृत्तिस्त्वस्य शब्दस्याहार-शरीरसत्कारा-ऽब्रह्मचर्य-व्यापारपरिवर्जनेष्विति, तत्र पौषधोपवासे निरतः आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधश्रावकश्चतुर्थी प्रतिमेति प्रक्रमः, अयमत्र भावः - पूर्वप्रतिमात्रयोपेतः (पेतस्य) अष्टमी-चतुर्दश्यमावास्या-पौर्णमासीष्वाहारपौषधादिचतुर्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थप्रतिमा भवतीति । तथा 10 पञ्चमप्रतिमायामष्टम्यादिषु पर्वस्वेकरात्रिकप्रतिमाकारी भवतीति, एतदर्थं च सूत्रमधिकृतसूत्रपुस्तकेषु न दृश्यते, दशादिषु पुनरुपलभ्यते इति तदर्थं उपदर्शितः, तथा शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारी, रत्तिं ति रात्रौ, किम् ? अत आह- परिमाणं स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृत इति, अयमत्र भावः- दर्शन-व्रत-सामायिका-ऽष्टम्यादिपौषधोपेतस्य पर्वस्वेकरात्रिकप्रतिमाकारिणः शेषदिनेषु दिवा 15 ब्रह्मचारिणो रात्रावब्रह्मपरिमाणकृतोऽस्नानस्याऽरात्रिभोजिनः अबद्धकच्छस्य पञ्च मासान् यावत् पञ्चमी प्रतिमा भवतीति, उक्तं च-

अट्टमिचउद्दसीसुं पडिमं ठाणराईयं ॥ पश्चार्द्धम् ।

असिणाणवियडभोई मउलियडो दिवसबंभयारी य ।

रत्तिं परिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ [पञ्चाशक० १०।१७-१८] त्ति ॥

20

तथा दिवापि रात्रावपि ब्रह्मचारी, असिणाइ त्ति अस्नायी स्नानपरिवर्जकः, क्वचित् पठ्यते- अनिसाइ त्ति न निशायामत्तीत्यनिशादी, वियडभोइ त्ति विकटे प्रकटे

१. “८९९ निष्ठा । २। २। ३६। निष्ठान्तं बहुव्रीहौ पूर्व स्यात् । ... ९०० वाऽऽहिताग्न्यादिषु । २। २। ३७। आहिताग्निः । अग्न्याहितः । आकृतिगणोऽयम् ।” इति पाणिनीयव्याकरणस्य व्याख्यायां सिद्धान्तकौमुद्याम् ॥ २. “मान चतुरो जे २ । जे २ अनुसारेण तु ‘पूर्वप्रतिमात्रयोपेतः अष्टमी-चतुर्दश्यमावास्या-पौर्णमासीष्वाहारपौषधादिचतुर्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानः] चतुरो मासान् यावत् चतुर्थप्रतिमा भवतीति’ इति पाठः संभवेदत्र ॥ ३. भवत्येतदर्थं खं० ॥

- प्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः, दिवापि चाप्रकाशदेशे न भुङ्क्ते अशनाद्यभ्यवहरतीति विकटभोजी, मोलिकडे ति अबद्धपरिधानकच्छ इत्यर्थः, षष्ठप्रतिमेति प्रकृतम्, अयमत्र भावः- प्रतिमापञ्चकोक्तानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः षण्मासान् यावत् षष्ठी प्रतिमा भवतीति । तथा सचित्त इति सचेतनाहारः परिज्ञातः तत्स्वरूपादिपरिज्ञानात्
- 5 प्रत्याख्यातो येन स सचित्ताहारपरिज्ञातः श्रावकः सप्तमी प्रतिमेति प्रकृतम्, इयमत्र भावना- पूर्वोक्तप्रतिमाषट्कानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान् यावत् सप्तमी प्रतिमा भवतीति । तथा आरम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणः परिज्ञातः तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारम्भपरिज्ञातः श्राद्धोऽष्टमी प्रतिमेति, इह भावना- समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानयुक्तस्यारम्भवर्जनमष्टौ मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रेष्ठ्याः
- 10 आरम्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञाताः तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रेष्ठ्यपरिज्ञातः श्रावको नवमीति, भावार्थश्चेह पूर्वोक्तानुष्ठायिनः आरम्भं परैरप्यकारयतो नव मासान् यावन्नवमी प्रतिमेति । तथा उद्दिष्टं तमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं भक्तम् ओदनादि उद्दिष्टभक्तम्, तत् परिज्ञातं येनासावुद्दिष्टभक्तपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम्, इहायं भावार्थः- पूर्वोदितगुणयुक्तस्याधाकर्मिकभोजनपरिहारवतः क्षुरमुण्डितशिरसः शिखावतो वा केनापि
- 15 किञ्चिद् गृहव्यतिकरे पृष्ठस्य तज्ज्ञाने सति जानामीति अज्ञाने च सति न जानामीति ब्रुवाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहारस्य दशमी प्रतिमेति । तथा श्रमणो निर्ग्रन्थस्तद्वद्यस्तदनुष्ठानकरणात् स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः, चकारः समुच्चये, अपिः सम्भावने, भवति श्रावक इति प्रकृतम्, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्तम् इत्येकादशीति । इह चेयं भावना-
- 20 पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य क्षुरमुण्डस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य-ईर्यासमित्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो भिक्षार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिमाप्रतिपन्नाय भिक्षां दत्तेति भाषमाणस्य कस्त्वमिति कस्मिंश्चित् पृच्छति प्रतिमाप्रतिपन्नः श्रमणोपासकोऽहमिति ब्रुवाणस्यैकादश मासान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति ।

पुस्तकान्तरे त्वेवं वाचना- दंसणसावए प्रथमा, कयवयकम्मे द्वितीया,

कयसामाङ्गए तृतीया, पोसहोववासनिर^१ए चतुर्थी, राइभत्तपरिण्णाए पञ्चमी, सचित्तपरिण्णाए षष्ठी, दिया बंभयारी राओ परिमाणकडे सप्तमी, दिया वि राओ वि बंभयारी असिणाणए यावि भवति वोसट्टकेस-रोम-नहे अष्टमी, आरंभपरिण्णाए ^२पेसपरिण्णाए नवमी, उदिट्टभत्तवज्जए दशमी, समणभूए यावि भवइ त्ति समणाउसो एकादशीति, कचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी, 5
प्रेष्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी, उदिष्टभत्तवर्जकः श्रमणभूतश्चैकादशीति ।

तथा जम्बूद्वीपे ^३द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य एकादश एग^४विंसे त्ति एकविंशति-
योजनाधिकानि योजनशतानि अबाहाए त्ति अबाधया व्यवधानेन 'कृत्वे'ति शेषः,
ज्योतिषं ज्योतिश्चक्रं चारं परिभ्रमणं चरति आचरति, तथा लोकान्तात् णमित्यलङ्कारे
एकादश एक्कारे त्ति एकादशयोजनाधिकानि ^५एकादश योजनशतानि अबाधया 10
व्यवहिततया 'कृत्वे'ति शेषः, जोतिसंते त्ति ज्योतिश्चक्रपर्यन्तः प्रज्ञप्त इति, इदं च
वाचनान्तरं व्याख्यातम्, उक्तं च—

^६एक्कारसेक्कवीसा सय एक्काराहिया य एक्कारा ।

मेरुअलोगाबाहं जोइसचक्कं चरइ ठाइ ॥ [बृहत्सं० १०५] इति ।

अधिकृतवाचनायां पुनरिदमनन्तरं व्याख्यातमालापकद्वयं व्यत्ययेनापि दृश्यते । 15
विमाणसयं भवति त्ति मक्खायं ति इह मकारस्यागमिकत्वादयमर्थः विमानशतं
भवतीति कृत्वा आख्यातं प्ररूपितं भगवता अन्यैश्च केवलिभिरिति सुधर्मस्वामि-
वचनम् ।

तथा मंदरे णं पव्वए णं धरणितलाओ सिहरतले एक्कारसभागपरिहीणे उच्चत्तेणं
पण्णत्ते, अस्यायमर्थः— मेरुभूतलादारभ्य शिखरतलमुपरिभागं यावद्विष्कम्भापेक्षयाऽ- 20

१. °निरये जे१,२ खंमू० ॥ २. पेसपरिण्णाए खं० जे१ हे१ मध्ये नास्ति ॥ ३. द्वीपे नास्ति हे२ विना ॥
४. °विंशे हे२ विना ॥ ५. °कानि एकादश योजनशतानि जे२ खंसं० ॥ ६. एकादश योजनशतानि इति
पाठः कुत्रापि नास्ति, केवलं खंसं० मध्ये पश्चात् पूरितः ॥ ७. “इह यथासङ्ख्येन पदानां योजना, सा चैवम्-
एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि मेरोरबाधामपान्तरालरूपां कृत्वा मनुष्यलोकवर्ति चरं ज्योतिश्चक्रं चरति ।
तथैकादश योजनशतान्येकादशाधिकान्यलोकाकाशस्याबाधामपान्तरालरूपां कृत्वा एतावद्भिर्योजनशतैरलोकाकाशादर्वाक्
स्थित्वेत्यर्थः, स्थिरं ज्योतिश्चक्रं तिष्ठति” ॥१०५॥ इति जिनभद्रगणिकक्षमाश्रमणविरचितबृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरि-
विरचितायां टीकायाम् ॥

- इगुलादेरेकादशभागेन परिहीणो हानिमुपगतः उच्चत्वेन उपर्युपरि प्रज्ञप्तः, इयमत्र भावना- मन्दरो भूतले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, ततश्चोच्चत्वेनाङ्गुले गतेऽङ्गुलस्यैकादशभागो विष्कम्भतो हीयते, एवमेकादशस्वङ्गुलेष्वङ्गुलं हीयते, एतेनैव न्यायेनैकादशसु योजनेषु योजनम् एवं सहस्रेषु सहस्रं ततो नवनवत्यां योजनसहस्रेषु
- 5 नव सहस्राणि हीयन्ते, ततो भवति सहस्रं विष्कम्भः शिखरे इति, अथवा धरणीतलात् धरणीतलविष्कम्भात् सकाशाच्छिखरतलं शिखरविष्कम्भमाश्रित्य मेरुकादशभागेन परिहीणो भवति, कस्यैकादशभागेन ? इत्याह- उच्चत्वेनं ति उच्चत्वस्य, तथाहि- मेरुरुच्चत्वं नवनवतिः सहस्राणि, तदेकादशभागो नव, तैर्हीनो मूलविष्कम्भापेक्षया शिखरतले, शिखरस्य साहस्रिकत्वात्, दशसाहस्रिकत्वाच्च मूलविष्कम्भस्येति ।
- 10 ब्रह्मादीनि द्वादश विमाननामानि ॥११॥

- [सू० १२] [१] बारस भिक्खुपडिमातो पणत्तातो, तंजहा- मासिया भिक्खुपडिमा, दोमासिया [भिक्खुपडिमा], तेमासिया [भिक्खुपडिमा], चाउम्मासिया [भिक्खुपडिमा], पंचमासिया [भिक्खुपडिमा], छम्मासिया [भिक्खुपडिमा], सत्तमासिया [भिक्खुपडिमा], पढमा सत्तरातिंदिया
- 15 भिक्खुपडिमा, दोच्चा सत्तरातिंदिया भिक्खुपडिमा, तच्चा सत्तरातिंदिया भिक्खुपडिमा, अहोरातिया भिक्खुपडिमा, एक्करातिया भिक्खुपडिमा १।
 १ दुवालसविहे संभोगे पणत्ते, तंजहा-

१. संभोगासंभोगविषये विस्तृता विचारणा निशीथस्य भाष्ये चूर्णौ च [गा० २०६९-२१५८] विद्यते । विस्तरार्थिभिस्तत्र द्रष्टव्यम् । अत्र किञ्चिदुपन्यस्यते- “एस संभोगो सप्पभेओ वण्णिओ । एस य पुव्वं सव्वसंविगाणं अङ्गभरहे एकसंभोगो आसी । पच्छा जाया- इमे संभोइया इमे असंभोइया ।.... ... सीसो पुच्छति- कति पुरिसजुगे एक्को संभोगो आसीत् ? कम्मि वा पुरिसे असंभोगो पवट्ठो, केण वा कारणेण ? ततो भणति- संपतिरण्णुप्पत्ती... ... ॥ [निशीथभा० २१५५] । वद्धमाणसामिस्स सीसो सोहम्मो । तस्स जंबुणामा । तस्स वि पभवो । तस्स सेज्जभवो । तस्स वि सीसो जसभद्दो । जसभद्दसीसो संभूतो । संभूयस्स थूलभद्दो । थूलभद्दं जाव सव्वेसिं एकसंभोगो आसी । थूलभद्दस्स जुगप्पहाणा दो सीसा-अज्जमहागिरी अज्जसुहत्थी य । अज्जमहागिरी जेड्ढो, अज्जसुहत्थी तस्स सट्ठि(हो?)यरो । थूलभद्दसामिणा अज्जसुहत्थिस्स गणो दिन्नो । तहावि अज्जमहागिरी अज्जसुहत्थी य प्रीतिवसेण एकओ विहरंति । अण्णया ते दोवि विहरंता कोसंबाहारं गता, तत्थ य दुब्भिकखं... ... । तं अज्जमहागिरी जाणित्ता अज्जसुहत्थिं भणाति- अज्जो कीस रायपिंडं पडिसेवह ?

*उवहि सुय भत्तपाणे अंजलीपग्गहे ति य ।

दायणे य निकाए य, अब्भुट्ठाणे ति^१ यावरे ॥५॥

कितिकम्मस्स य करणे, वेयावच्चकरणे ति य ।

समोसरण सन्निसेज्जा य, कहाते य पबंढणे ॥६॥ २।

दुवालसावत्ते कितिकम्मे पण्णत्ते, तंजहा—

दुओणयं जहाजायं, कितिकम्मं बारसावयं ।

चउसिरं ति^२गुत्तं, दुपवेसं एगनिक्खमणं ॥७॥ ३।

विजया णं रायधाणी दुवालस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं

पण्णत्ता ४।

रामे णं बलदेवे दुवालस वाससताइं सव्वाउयं पालइत्ता देवत्ति गए ५। 10

मंदरस्स णं पव्वतस्स चूलिया मूले दुवालस जोयणाइं विक्खंभेणं
पण्णत्ता ६।

जंबुद्दीवस्स णं दीवस्स वेतिया मूले दुवालस जोयणाइं विक्खंभेणं
पण्णत्ता ७।

सव्वजहण्णिया राती दुवालसमुहुत्तिया पण्णत्ता ८। एवं दिवसो वि 15
णायव्वो ९।

सव्वट्ठसिद्धस्स णं महाविमाणस्स उवरिल्लातो थूभियग्गातो दुवालस जोयणाइं
उट्ठं उप्पत्तिता ईसिंपब्भारा नामं पुढवी पण्णत्ता १०।

ईसिंपब्भाराए णं पुढवीए दुवालस नामधेज्जा पण्णत्ता, तंजहा— ईसि
त्ति वा, ईसिपब्भार ति वा, तणू ति वा, तणुयतरि ति वा, सिद्धी ति 20

तओ अज्जसुहत्थिणा भणियं- जहा राया तहा पया, ण एस रायपिंडो । तेल्लिया तेल्लं, घयगोलिया घयं, दोसिया
वत्थाइं, पूइया भक्खभोज्जे देति, एवं साहूणं सुभविहारे । अज्जमहागिरी माति ति काउं अज्जसुहत्थिस्स कसातितो ।
एस सिस्सानुराणेण ण पडिसेहेति । ततो अज्जमहागिरी अज्जसुहत्थिं भणाति- अज्जपभिति तुमं मम असंभोतिओ ॥”
इति निशीथचूर्णी गा० २१५०-२१५४ ॥

१. दातणे जे१ खं० । दातणा जे२ ॥ २. ति जे२ ॥ ३. सण्णिसें जे१ खं० ॥ ४. तिहि गुत्तं अटी०।
गाथेयमावश्यकनिर्युक्तावपि [गा० १२१६] वर्तते । तत्र तिगुत्तं च इति पाठः ॥

वा, सिद्धालए ति वा, मुत्ती ति वा, मुत्तालए ति वा, बंभे ति वा, बंभवडेंसगे
त्ति वा, लोकपडिपूरणे त्ति वा, लोगगचूलिआ ति वा ११।

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतिआणं नेरइआणं बारस
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

5 पंचमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं बारस सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं बारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं बारस पलिओवमाइं ठिती
पण्णत्ता ४।

10 लंतए कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं बारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा महिंदं महिंदज्झयं कंबुं कंबुगीवं पुंखं सुपुंखं महापुंखं पुंडं सुपुंडं
महापुंडं नरिंदं नरिंदोकंतं नरिंदुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसिं
णं देवाणं उक्कोसेणं बारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा बारसण्हं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति

15 वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं बारसहिं वाससहस्सेहिं आहारड्ढे
समुप्पज्जति २।

अत्थेगतिया भवसिद्धिआ जीवा जे बारसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
जाव अंतं करेस्संति ३।

[टी०] द्वादशस्थानमथ, तच्च सुगमम्, नवरं स्थितिसूत्रेभ्योऽर्वागेकादश सूत्राणीह,

20 तत्र भिक्षूणां विशिष्टसंहनन-श्रुतवतां प्रतिमाः अभिग्रहा भिक्षुप्रतिमाः, तत्र
मासिक्यादयः सप्तमासिक्यन्ताः सप्त मासेन मासेनोत्तरोत्तरं वृद्धा एकादिभिर्भक्त-
पानदत्तिभिश्चेति, तथा सप्त रात्रिंदिवानि अहोरात्राणि यासु ताः सप्तरात्रिंदिवास्ताश्च
तिस्रो भवन्तीति, सप्तानामुपर्यष्टमी प्रथमा सप्तरात्रिंदिवा, एवं नवमी द्वितीया, दशमी
तृतीया, आसां च तिसृणामप्यनुष्ठानकृतो विशेषः, तथाहि- अष्टम्यां चतुर्थभक्तं

तपः ग्रामादेर्बहिरवस्थानमुत्तानादिकं च स्थानमिति, नवम्यां तु उत्कुटुकाद्यासनेन विशेषः, दशम्यां वीरासनादिना, तथा अहोरात्रप्रमाणाऽहोरात्रिकी एकादशी, सा च षष्ठभक्तेन भवतीति विशेषः, एकरात्रिकी रात्रिप्रमाणा, सा चाष्टमभक्तेन रात्रौ प्रलम्बभुजस्य संहतपादस्येषदवनतकायस्यानिमेषनयनस्येति ।

तथा सम् एकीभूय समानसमाचाराणां साधूनां भोजनं सम्भोगः, स 5 चोपध्यादिलक्षणविषयभेदात् द्वादशधा, तत्र उवहीत्यादि रूपकद्वयम्, तत्रोपधिर्वस्त्रपात्रादिस्तं सम्भोगिकः सम्भोगिकेन सार्द्धमुद्गमोत्पादनैषणादोषैर्विशुद्धं गृह्णन् शुद्धः, अशुद्धं गृह्णन् प्रेरितः प्रतिपन्नप्रायश्चित्तो वारात्रयं यावत् सम्भोगार्हश्चतुर्थवेलायां प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यमानोऽपि विसम्भोगार्ह इति, विसम्भोगिकेन वा पार्श्वस्थादिना वा संयत्या वा सार्द्धमुपधिं शुद्धमशुद्धं वा निष्कारणं गृह्णन् प्रेरितः प्रतिपन्नप्रायश्चित्तोऽपि वेलात्रयस्योपरि 10 न सम्भोग्यः, एवमुपधेः परिकर्म परिभोगं वा कुर्वन् सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति, उक्तं च—

एगं व दो व तिणिण व आउट्टंतस्स होइ पच्छित्तं आलोचयत इत्यर्थः ।

आउट्टंते वि तओ परेण तिण्हं विसंभोगो ॥ [निशीथभा० २०७५] त्ति ।

तथा सुय त्ति सम्भोगिकः सम्भोगिकस्य विसम्भोगिकस्य वोपसम्पन्नस्य श्रुतस्य 15 वाचना-प्रच्छनादिकं विधिना कुर्वन् शुद्धः, तस्यैवाविधिनोपसम्पन्नस्यानुपसम्पन्नस्य वा पार्श्वस्थादेर्वा स्त्रिया वा वाचनादि कुर्वस्तथैव वेलात्रयोपरि विसम्भोग्यः । तथा भक्त-पाणे त्ति उपधिद्वारवदवसेयम्, नवरमिह भोजनं दानं च परिकर्म-परिभोगयोः स्थाने वाच्यमिति ।

तथा अंजलीपगगहे इ य त्ति, इह इतिशब्दा उपदर्शनार्थाः, चकाराः 20 समुच्चयार्थाः, तत्रोपलक्षणत्वादञ्जलिप्रग्रहस्य वन्दनादिकमपीह द्रष्टव्यम्, तथाहि—सम्भोगिकानामन्यसम्भोगिकानां वा संविद्यानां वन्दनकं प्रणाममञ्जलिप्रग्रहं 'नमः क्षमाश्रमणेभ्यः' इति भणनम्, आलोचना-सूत्रार्थनिमित्तं निषद्याकरणं च कुर्वन् शुद्धः,

१. उत्कुटका° जे१ ॥ २. °भक्तपर्यन्तरात्रौ हे२ ॥ ३. सामनसमा° खंमू० । समभावेन समा° खंसं० ॥

४. °पगगहे इ त्ति इह खं० ॥ ५. °त्तनिष° जे१, २ ॥

पार्श्वस्थादेरेतानि कुर्वन्स्तथैव सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति ।

तथा ^१दायणा य त्ति दानम्, तत्र, सम्भोगिकः सम्भोगिकाय वस्त्रादिभिः शिष्यगणोपग्रहासमर्थे सम्भोगिकेऽन्यसम्भोगिकाय वा शिष्यगणं यच्छन् शुद्धः, निष्कारणं विसम्भोगिकस्य पार्श्वस्थादेर्वा संयत्या वा तं यच्छन्स्तथैव सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति ।

5 तथा ^२निकाये य त्ति निकाचनं छन्दनं निमन्त्रणमित्यनर्थान्तरम्, तत्र शय्योपध्याहारैः शिष्यगणप्रदानेन स्वाध्यायेन च ^३सम्भोगिकः सम्भोगिकं निमन्त्रयन् शुद्धः, शेषं तथैव ।

तथा अब्भुट्टाणे त्ति यावरे त्ति अभ्युत्थानमासनत्यागरूपमित्यपरं सम्भोगा-
ऽसम्भोगस्थानमित्यर्थः, तत्राभ्युत्थानं पार्श्वस्थादेः कुर्वन्स्तथैवासम्भोग्यः,
उपलक्षणत्वाच्चाभ्युत्थानस्य किङ्करतां च प्राघूर्णक-ग्लानाद्यवस्थायां 'किं विश्रामणादि
10 करोमि' इत्येवंप्रश्नलक्षणां तथाऽभ्यासकरणं पार्श्वस्थादिधर्माच्च्युतस्य पुनस्तत्रैव
^४संस्थापनलक्षणम्, तथा अविभक्तिं च अपृथग्भावलक्षणां कुर्वन्नशुद्धोऽसम्भोग्यश्च,
एतान्येव यथाऽऽगमं कुर्वन् शुद्धः सम्भोग्यश्चेति ।

तथा किङ्कम्मस्स य करणे त्ति कृतिकर्म वन्दनकं तस्य करणं विधानम्, तद्
विधिना कुर्वन् शुद्धः, इतरथा तथैवासम्भोग्यः, तत्र चायं विधिः - यः साधुर्वातेन
15 स्तब्धदेह उत्थानादि कर्तुमशक्तः स सूत्रमेवास्खलितादिगुणोपेतमुच्चारयति, एवमावर्त्त-
शिरोनमनादि यच्छक्नोति तत् करोत्येवं चाशठप्रवृत्तिर्वन्दनकविधिरिति भावः ।

तथा वेयावच्चकरणे इ य त्ति वैयावृत्यम् आहारोपधिदानादिना प्रश्रवणादि-
मात्रकार्पणादिनाऽधिकरणोपशमनेन ^५सहायदानेन वोपष्टम्भकरणं तस्मिंश्च विषये
सम्भोगासम्भोगौ भवत इति ।

20 तथा समोसरणं ति जिनस्नपन-रथानुयान-पटयात्रादि यत्र बहवः साधवो मिलन्ति
तत् समवसरणम्, इह च क्षेत्रमाश्रित्य साधूनां साधारणोऽवग्रहो भवति, वसतिमाश्रित्य
साधारणोऽसाधारणो वेति, अनेन चान्येऽप्यवग्रहा उपलक्षिताः, ते चानेके, तद्यथा-
वर्षावग्रह ऋतुबद्धावग्रहो वृद्धवासावग्रहश्चेति, एकैकश्चायं साधारणावग्रहः

१. दायण जे२ ॥ २. निःकाये य त्ति निःकाचनं जे१ ॥ ३. सम्भोगिकः जेसं२ हे२ मध्ये एव वर्तते ॥

४. पार्श्वस्थत्वादिधर्माच्च्युतस्य जे२ । पार्श्वस्थादिधर्माच्च्युतस्य हे१,२ ॥ ५. संस्थानलक्षणम् खं० जे१,२
हे१ ॥ ६. सहायदानेन नास्ति खं० । ७. °त्रादिषु यत्र हे२ ॥

प्रत्येकावग्रहश्चेति द्विधा, तत्र यत् क्षेत्रं वर्षाकल्पाद्यर्थं युगपद् द्व्यादिभिः साधुभिर्भिन्नगच्छस्थैरनुज्ञाप्यते स साधारणो यत्तु क्षेत्रमेके साधवोऽनुज्ञाप्याश्रिताः स प्रत्येकावग्रह इति, एवं चैतेष्ववग्रहेषु आकुट्या अनाभाव्यं सचित्तं शिष्यमचित्तं वा वस्त्रादि गृह्णन्तोऽनाभोगेन च गृहीतं तदनर्पयन्तः समनोज्ञा अमनोज्ञाश्च प्रायश्चित्तिनो भवन्त्यसंभोग्याश्च, पार्श्वस्थादीनां चावग्रह एव नास्ति तथापि यदि तत् क्षेत्रं क्षुल्लकमन्यत्रैव च संविग्रा निर्वहन्ति ततस्तत् क्षेत्रं परिहरन्त्येव, अथ पार्श्वस्थादिक्षेत्रं विस्तीर्णं संविग्राश्चान्यत्र न निर्वहन्ति ततस्तत्रापि प्रविशन्ति सचित्तादि च गृह्णन्ति प्रायश्चित्तिनोऽपि न भवन्तीति, आह च—

समणुन्नमणुन्ने वा अदितं अणाभव्वं गिण्हमाणे वा ।

संभोग वीसुकरणं पृथक्करणमित्यर्थः इयरे य अलंभि पेळ्ळिति ॥ [निशीथभा० २१२४] 10

इतरान् पार्श्वस्थादीनित्यर्थः ।

तथा सन्निसिज्जा य त्ति सन्निषद्या आसनविशेषः, सा च सम्भोगासम्भोगकारणं भवति, तथाहि— संनिषद्यागत आचार्यो निषद्यागतेन सम्भोगिकाचार्येण सह श्रुतपरिवर्तनां करोति शुद्धः, अथामनोज्ञ-पार्श्वस्थादि-साध्वी-गृहस्थैः सह तदा प्रायश्चित्ती भवति, तथा अक्षनिषद्यां विनाऽनुयोगं कुर्वतः शृण्वतश्च प्रायश्चित्तम्, तथा निषद्यायामुपविष्टः सूत्रार्थो पृच्छति अतीचारान् वाऽऽलोचयति यदि तदा तथैवेति । 15

तथा कहाए य पबंध्यणे त्ति कथा वादादिका पञ्चधा तस्याः प्रबन्धनं प्रबन्धेन करणं कथाप्रबन्धनम्, तत्र सम्भोगा-ऽसम्भोगौ भवतः, तत्र मतमभ्युपगम्य पञ्चावयवेन त्र्यवयवेन वा वाक्येन यत्तत्समर्थनं स छल-जातिविरहितो भूतार्थान्वेषणपरो वादः, स एव छल-जाति-निग्रहस्थानपरो जल्पः, यत्रैकस्य पक्षपरिग्रहोऽस्ति नापरस्य सा दूषणमात्रप्रवृत्ता वितण्डा, तथा प्रकीर्णकथा चतुर्थी, सा चोत्सर्गकथा द्रव्यास्तिकनयकथा 20

१. “समणुण्णमणुण्णे वा, अदितंऽणाभव्वगेण्हमाणे वा । संभोग वीसु करणं, इतरे य अलंभे पेळ्ळिति ॥२१२४॥ संभोतितो जो अणाभव्वं गेण्हंति गहियं वा ण देति सो संभोगा तो वीसुं पृथक् क्रियते । असंभोइओ वि अणाहव्वं गेण्हति, गहियं वा ण देति, जेसिं सो संभोइओ ते तं विसंभोगं करेति । इयरे त्ति पासत्थाती तेसिं णत्थि उगहो, अणुगहे वि पासत्थाइयाण जाति खुड्डां खेत्तं अण्णओ य संविग्गा संथरंता पेळ्ळिति तत्थ सचित्ताचित्तणिप्फण्णं । अह पासत्थादियाण बित्थिण्णं खेत्तं, ते य ण देति, अण्णतो य असंथरता, ताहे संविग्गा पेळ्ळिति, सचित्ताइयं च गेण्हंता सुद्धा ॥२१२४॥” - इति निशीथ चूणौ ॥ २. अलंभे रोळ्ळिति जेर ॥ ३-४. संनिं जेर ॥

वा, तथा निश्चयकथा पञ्चमी, सा चापवादकथा पर्यायास्तिकनयकथा वेति, तत्राद्यास्तिस्रः कथाः श्रमणीवर्जैः सह करोति, श्रमणीभिस्तु सह कुर्वन् प्रायश्चित्ती, चतुर्थवेलायां चालोचयन्नपि विसम्भोगार्ह इति रूपकद्वयस्य संक्षेपार्थः, विस्तरार्थस्तु निशीथपञ्चमोद्देशकभाष्यादवसेय इति ।

- 5 तथा दुवालसायते किङ्कम्मे ति द्वादशावर्त्तं कृतिकर्म वन्दनकं प्रज्ञप्तम् । द्वादशावर्त्ततामेवास्यानुवदन् शेषांश्च तद्धर्मानभिधित्सुः रूपकमाह— दुओणएत्यादि । अवनतिरवनतम् उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः, द्वे अवनते यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम्, तत्रैकं यदा प्रथममेव ‘इच्छामि खमासमणो ! वंदितं जावणिज्जाए निसीहियाए’ ति अभिधायवग्रहानुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनर्यदाऽवग्रहानुज्ञापनायैवावनमतीति ।
- 10 यथाजातं श्रमणत्वभवनलक्षणं जन्माश्रित्य योनिनिष्क्रमणलक्षणं च, तत्र रजोहरण-मुखवस्त्रिका-चोलपट्टमात्रया श्रमणो जातो रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गतः, एवंभूत एव वन्दते, तदव्यतिरेकाच्च यथाजातं भण्यते कृतिकर्म वन्दनकम्, बारसावयं ति द्वादशाऽऽवर्त्ताः सूत्राभिधानगर्भाः कायव्यापारविशेषाः यतिजनप्रसिद्धा यस्मिंस्तद् द्वादशावर्त्तम् । तथा चउसिरं ति चत्वारि शिरांसि यस्मिंस्तच्चतुःशिरः, प्रथमप्रविष्टस्य
- 15 क्षामणाकाले शिष्याचार्यशिरोद्वयं पुनरपि निष्क्रम्य प्रविष्टस्य द्वयमेवेति भावना । तथा तिहि गुत्तं ति तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तम्, पाठान्तरेऽपि तिसृभिः शुद्धं गुप्तिभिरेवेति । तथा

१. संभोगविषये निशीथभाष्ये पञ्चमे उद्देशके २०६९ तः २१५८ पर्यन्तासु गाथासु विस्तरेण वर्णनमस्ति ॥ २. °सावते खं० ॥ ३. °साययं जे२ हे१, २ ॥ ४. °न्तरे तु जे२ हे१, २ । “दोणदं तु जथाजादं बारसावत्तमेव य । चदुस्सिरं तिसुद्धं च किदियम्मं पउंजदे ॥६०३॥ दोणदं— द्वे अवनती पञ्चनमस्कारादावेकावनतिभूमिसंस्पर्शस्तथा चतुर्विंशतिस्तवादौ द्वितीयाऽवनतिः शरीरनमनम्, द्वे अवनती, जहाजादं— यथाजातं जातरूपसदृशं क्रोधमानमायासांगादिरहितम् । बारसावत्तमेव य द्वादशावर्त्ता एवं च पञ्चनमस्कारोच्चारणादौ मनोवचनकायानां संयमनानि शुभयोगवृत्तयस्त्रय आवर्त्तास्तथा पञ्चनमस्कारसमाप्तौ मनोवचनकायानां शुभवृत्तयस्त्रीण्यन्यावर्त्तनानि तथा चतुर्विंशतिस्तवादौ मनोवचनकायाः शुभवृत्तयस्त्रीण्यपराण्यावर्त्तनानि तथा चतुर्विंशतिस्तवसमाप्तौ शुभमनोवचनकायवृत्तयस्त्रीण्यावर्त्तनान्येवं द्वादशधा मनोवचनकायवृत्तयो द्वादशावर्त्ता भवति, अथवा चतसृषु दिक्षु चत्वारः प्रणामा एकस्मिन् भ्रमणे एवं त्रिषु भ्रमणेषु द्वादश भवन्ति, चदुस्सिरं चत्वारि शिरांसि पञ्चनमस्कारस्यादावन्ते च करमुकुलाङ्कितशिरःकरणं तथा चतुर्विंशतिस्तवस्यादावन्ते च करमुकुलाङ्कितशिरःकरणमेवं चत्वारि शिरांसि भवन्ति, त्रिशुद्धं मनोवचनकायशुद्धं क्रियाकर्म प्रयुङ्क्ते करोति । द्वे अवनती यस्मिंस्तत् द्व्यवनति क्रियाकर्म, द्वादशावर्त्ताः यस्मिंस्तत् द्वादशावर्त्तम्, मनोवचनकायशुद्ध्या चत्वारि शिरांसि यस्मिन् तत् चतुःशिरः क्रियाकर्मैवं विशिष्टं यथाजातं क्रियाकर्म प्रयुज्जीतेति ॥६०३॥” - इति मूलाचारस्य वसुनन्दिटीकायाम् ॥

दुपवेसं ति द्वौ प्रवेशौ यस्मिंस्तद् द्विप्रवेशम्, तत्र प्रथमोऽवग्रहमनुज्ञाप्य प्रविशतो द्वितीयः पुनर्निर्गत्य प्रविशत इति । एगनिक्खमणं ति एकनिष्क्रमणमवग्रहादावश्यक्या निर्गच्छतः, द्वितीयवेलायां ह्यवग्रहान्न निर्गच्छति, पादपतित एव सूत्रं समापयतीति ।

तथा विजया राजधानी असङ्ख्याततमे जम्बूद्वीपे आद्यजम्बूद्वीपविजयाभिधान-
पूर्वद्वाराधिपस्य विजयाभिधानस्य पत्न्योपमस्थितिकस्य देवस्य सम्बन्धिनीति । तथा 5
रामो नवमो बलदेवः देवत्तिं गए ति देवत्वं पञ्चमदेवलोकदेवत्वं गतः । तथा सर्वजघन्या रात्रिरुत्तरायणपर्यन्ताहोरात्रस्य रात्रिः, सा च द्वादशमौहूर्तिका चतुर्विंशतिघटिकाप्रमाणा, एवं दिवसो वि ति सर्वजघन्यो द्वादशमौहूर्तिक एवेत्यर्थः, स च दक्षिणायनपर्यन्तदिवस इति ।

महेन्द्र-महेन्द्रध्वज-कम्बु-कम्बुग्रीवादीनि त्रयोदश विमानानीति ॥१२॥

10

[सू० १३] [१] तेरस किरियट्ठाणा पण्णत्ता, तंजहा— अट्ठादंडे, अणट्ठादंडे, हिंसादंडे, अकम्हादंडे, दिट्ठिविपरियासियादंडे, मुसावायवत्तिए, अदिन्नादाणवत्तिए, अज्झत्थिए, माणवत्तिए, मित्तदोसवत्तिए, मायावत्तिए, लोभवत्तिए, इरिआवहिए णामं तेरसमे १।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु तेरस विमाणपत्थडा पण्णत्ता २।

15

सोहम्मवडेंसगे णं विमाणे णं अब्दतेरस जोयणसतसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ३। एवं ईसाणवडेंसगे वि ४।

जलयरपंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं अब्दतेरस जातिकुलकोडीजोणिपमुह-
सतसहस्सा पण्णत्ता ५।

पाणाउस्स णं पुव्वस्स तेरस वत्थू पण्णत्ता ६।

20

गब्भवक्कंतिअपंचेंदिअतिरिक्खजोणिआणं तेरसविहे पओगे पण्णत्ते, तंजहा—
सच्चमणपओगे मोसमणपओगे सच्चामोसमणपओगे असच्चामोसमणपओगे
सच्चवतिपओगे मोसवतिपओगे सच्चामोसवतिपओगे असच्चामोसवतिपओगे

१. देवत्तिगय ति जे१,२ ॥ २. इतः परं लोकप्रसिद्ध्या सातिरेक इति खंमू० मध्येऽधिकः पाठः । जे२ मध्ये तु 'लोकप्रसिद्धा सातिरेका साऽन्या' इति पत्रस्य अन्तराले [=Margin मध्ये] पूरितः पाठः ॥

ओरालियसरीरकायपओगे ओरालियमीससरीरकायपओगे वेउव्वियसरीर-
कायपओगे वेउव्वियमीससरीरकायपओगे कम्मसरीरकायपओगे ७।

सूरमंडले जोयणेणं तेरसहिं एक्कसट्ठिभागेहिं जोयणस्स ऊणे पण्णत्ते ८।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तेरस
५ पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तेरस सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं तेरस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तेरस पलिओवमाइं ठिती
१० पण्णत्ता ४।

लंतए कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं तेरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा वज्जं सुवज्जं वज्जावत्तं वज्जप्पभं वज्जकंतं वज्जवण्णं वज्जलेसं
वज्जज्झयं वज्जसिंगं वज्जसिट्ठं वज्जकूडं वज्जुत्तरवडेंसगं वइरं वइरावत्तं जाव
वइरुत्तरवडेंसगं लोगं लोगावत्तं लोगप्पभं जाव लोगुत्तरवडेंसगं विमाणं
१५ देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं तेरस सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा तेरसहिं अब्भमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति
वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं तेरसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
समुप्पज्जति २।

२० अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे तेरसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव
सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथ त्रयोदशस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, इह स्थितिसूत्रेभ्योऽर्वांगष्ट सूत्राणि,
तत्र करणं क्रिया कर्मबन्धनिबन्धनचेष्टा, तस्याः स्थानानि भेदाः पर्यायाः
क्रियास्थानानि । तत्राऽर्थाय शरीर-स्वजन-धर्मादिप्रयोजनाय दण्डः त्रस-स्थावरहिंसा

२५ अर्थदण्डः क्रियास्थानमिति प्रक्रमः १, तद्विलक्षणोऽनर्थदण्डः २ । तथा हिंसामाश्रित्य

‘हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यति वा अयं वैरिकादिर्माम्’ इत्येवं प्रणिधानेन दण्डो विनाशनं हिंसादण्डः ३ । तथाऽकस्माद् अनभिसंधिनाऽन्यवधार्थप्रवृत्त्या दण्डः अन्यस्य विनाशोऽकस्मादण्डः ४ । तथा दृष्टेः बुद्धेर्विपर्यासिका विपर्यासिता वा दृष्टिविपर्यासिका दृष्टिविपर्यासिता वा मतिभ्रम इत्यर्थः, तथा दण्डः प्राणिवधो दृष्टिविपर्यासिकादण्डो दृष्टिविपर्यासितादण्डो वा, मित्रादेरमित्रादिबुद्ध्या हननमिति भावः ५ । तथा मृषावादः 5
आत्मपरोभयार्थमलीकवचनम्, तदेव प्रत्ययः कारणं यस्य दण्डस्य स मृषावादप्रत्ययः ६ । एवमदत्तादानप्रत्ययोऽपि ७ । तथा अध्यात्मनि मनसि भव आध्यात्मिको बाह्यनिमित्तानपेक्षः शोकाभिभव इति भावः ८ । तथा मानप्रत्ययो जात्यादिमदहेतुकः ९ । तथा मित्रद्वेषप्रत्ययः माता-पित्रादीनामल्पेऽप्यपराधे महादण्डनिर्वर्तनमिति भावः १० । मायाप्रत्ययो मायानिबन्धनः ११ । एवं लोभप्रत्ययोऽपि १२ । ऐर्यापथिकः 10
केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्धः उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयबन्धः १३ ।

तथा विमाणपथड ति विमानप्रस्तटा औत्तराधर्यव्यवस्थिताः । तथा सोहम्मवडेंसए ति सौधर्मस्य देवलोकस्यार्द्धचन्द्राकारस्य पूर्वापरायतस्य दक्षिणोत्तरविस्तीर्णस्य मध्यभागे त्रयोदशप्रस्तटे शक्रावासभूतं विमानं सौधर्मावतंसकं सौधर्मदेवलोकस्यावतंसकः शेखरकः स इव प्रधानत्वात् इत्येवं यथार्थनामकमिति, णंकारौ वाक्यालङ्कारे, अर्द्धं 15
त्रयोदशं येषु तान्यर्द्धत्रयोदशानि तानि च तानि योजनशतसहस्राणि चेति विग्रहः, सार्द्धानि द्वादशेत्यर्थः । तथाऽर्द्धत्रयोदशानि जातौ जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्जातौ कुलकोटीनां योनिप्रमुखानि उत्पत्तिस्थानप्रभवानि यानि शतसहस्राणि तानि तथोच्यन्त इति । तथा पाणाउस्स ति, यत्र प्राणिनामायुर्विधानं सभेदमभिधीयते तत् प्राणायुर्द्वादशं पूर्वम्, तस्य त्रयोदश वस्तूनि अध्ययनवद्विभागविशेषाः । 20

तथा गर्भे गर्भाशये व्युत्क्रान्तिः उत्पत्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति विग्रहः । प्रयोजनं मनोवाक्कायानां व्यापारणं प्रयोगः, स त्रयोदशविधः, पञ्चदशानां प्रयोगाणां मध्ये आहारका-ऽऽहारकमिश्रलक्षणकाय-प्रयोगद्वयस्य तिरश्चामभावात्, तौ हि संयमिनामेव स्तः, संयमश्च संयतमनुष्याणामेव

१. भावः नास्ति जे२ ॥

न तिरश्चामिति, तत्र सत्यासत्योभयानुभयस्वभावाश्चत्वारो मनःप्रयोगाः वाक्प्रयोगाश्चेति
 अष्टौ, पञ्च पुनरौदारिकादयः कायप्रयोगाः, एवं त्रयोदशेति । तथा सूरमण्डलस्य
 आदित्यविमानवृत्तस्य योजनं सूरमण्डलयोजनं तत् णमित्यलङ्कारे
 त्रयोदशभिरेकषष्टिभागैर्येषां भागानामेकषष्ट्या योजनं भवति तैर्भागैर्योजनस्य
 5 सम्बन्धिभिरूनं न्यूनं प्रज्ञप्तम्, अष्टचत्वारिंशद् योजनभागा इत्यर्थः ।

वज्राभिलापेन द्वादश वङ्गराभिलापेन लोकाभिलापेन चैकादश विमानानीति ॥१३॥

[सू० १४] [१] चोद्दस भूयगामा पण्णत्ता, तंजहा- सुहुमा अपज्जत्तया,
 सुहुमा पज्जत्तया, बादरा अपज्जत्तया, बादरा पज्जत्तया, बेइंदिया अपज्जत्तया,
 बेइंदिया पज्जत्तया, तेइंदिया अपज्जत्तया, तेइंदिया पज्जत्तया, चउरिंदिया
 10 अपज्जत्तया, चउरिंदिया पज्जत्तया, पंचिंदिया असन्निअपज्जत्तया, पंचिंदिया
 असन्निपज्जत्तया, पंचिंदिया सन्निअपज्जत्तया, पंचिंदिया सन्निपज्जत्तया १।

चोद्दस पुव्वा पण्णत्ता, तंजहा-

उप्पायपुव्वमग्गेणियं च तत्तियं च वीरियं पुव्वं ।

अत्थीणत्थिपवायं तत्तो नाणप्पवायं च ॥८॥

15 सच्चप्पवायपुव्वं तत्तो आयप्पवायपुव्वं च ।

कम्मप्पवायपुव्वं पच्चक्ख्वाणं भवे नवमं ॥९॥

विज्जाअणुप्पवायं अवंझ पाणाउ बारसं पुव्वं ।

तत्तो किरियविसालं पुव्वं तह बिंदुसारं च ॥१०॥ २।

अग्गेणीयस्स णं पुव्वस्स चोद्दस वत्थू पण्णत्ता ३।

20 समणस्स णं भगवतो महावीरस्स चोद्दस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया
 समणसंपदा होत्था ४।

कम्मविसोहिमगणं पडुच्च चोद्दस जीवट्ठाणा पण्णत्ता, तंजहा- मिच्छदिट्ठी,
 सासायणसम्मदिट्ठी, सम्मामिच्छदिट्ठी, अविरतसम्मदिट्ठी, विरताविरतसम्मदिट्ठी,
 पमत्तसंजते, अप्पमत्तसंजते, नियट्ठि-अनियट्ठिबायरे, सुहुमसंपराए उवसामए

वा खमए वा, उवसंतमोहे, खीणमोहे, सजोगी केवली, अजोगी केवली ५।

भरहेरवयाओ णं जीवाओ चोद्दस चोद्दस जोयणसहस्साइं चत्तारि य एक्कुत्तरे जोयणसते छच्च एकूणवीसइभागे जोयणस्स आयामेणं पण्णत्ते ६।

एगमेगस्स णं रण्णो चाउरंतचक्कवट्टिस्स चोद्दस रयणा पण्णत्ता, तंजहा— इत्थीरयणे, सेणावतिरयणे, गाहावतिरयणे, पुरोहितरयणे, वट्ठइरयणे, 5 आसरयणे, हत्थिरयणे, असिरयणे, दंडरयणे, चक्करयणे, छत्तरयणे, चम्मरयणे, मणिरयणे, कागणिरयणे ७।

जंबुदीवे णं दीवे चोद्दस महानदीओ पुव्वावरेणं लवणं समुदं समप्पेंति, तंजहा— गंगा, सिंधू, रोहिया, रोहियंसा, हरी, हरिकंता, सीता, सीतोदा, णरकंता, णारिकंता, सुवण्णकूला, रुप्पकूला, रत्ता, रत्तवती ८। 10

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं चोद्दस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं चोद्दस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं चोद्दस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३। 15

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं चोद्दस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

लंतए कप्पे देवाणं उक्कोसेणं चोद्दस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

महासुक्के कप्पे देवाणं जहण्णेणं चोद्दस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

जे देवा सिरिकंतं सिरिमहिअं सिरिसोमणसं लंतयं काविट्ठं महिंदं महिंदोकंतं 20 महिंदुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं चोद्दस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

[३] ते णं देवा चोद्दसहिं अब्बमासेहिं आणमंति वा पाणंमति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं चोद्दसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २। 25

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे चोदसहिं भवगहणेहिं सिज्झिस्संति जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथ चतुर्दशस्थानकं सुबोधं च, नवरमिहाष्टौ सूत्राण्यर्वाक् स्थितिसूत्रादिति, तत्र चतुर्दश भूतग्रामाः, भूतानि जीवाः, तेषां ग्रामाः समूहाः भूतग्रामाः, तत्र
 5 सूक्ष्माः सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तित्वात् पृथिव्यादय एकेन्द्रियाः, किंभूताः ? अपर्याप्तकाः तत्कर्मोदयादपरिपूर्णस्वकीयपर्याप्तय इत्येको ग्रामः, एवमेते एव पर्याप्तकाः तथैव परिपूर्णस्वकीयपर्याप्तय इति द्वितीयः, एवं बादरा बादरनामोदयात् पृथिव्यादय एव, तेऽपि पर्याप्तेतरभेदाद् द्विधा, एवं द्वीन्द्रियादयोऽपि, नवरं पञ्चेन्द्रियाः सज्जिनो मनः-पर्याप्त्युपेताः, इतरे त्वसज्जिन इति ।

10 तथा उप्पायपुव्वेत्यादि गाथात्रयम्, तत्र उप्पायपुव्वमग्गेणियं च त्ति यत्रोत्पादमाश्रित्य द्रव्य-पर्यायाणां प्ररूपणा कृता तदुत्पादपूर्वम्, यत्र तु तेषामेवाऽग्रं परिमाणमाश्रित्य तदग्रेणीयम्, तइयं च वीरियं पुव्वं ति यत्र जीवादीनां वीर्यं प्रोद्यते प्ररूप्यते तद्वीर्यप्रवादम्, अत्थीनत्थिपवायं ति यद्यथा लोके अस्ति नास्ति च तद्यत्र प्रोद्यते तदस्तिनास्तिप्रवादम्, तत्तो नाणप्पवायं च त्ति यत्र ज्ञानं मत्यादिकं स्वरूप-
 15 भेदादिभिः प्रोद्यते तज्ज्ञानप्रवादमिति, सच्चप्पवायपुव्वं ति यत्र सत्यः संयमः सत्यवचनं वा सभेदं सप्रतिपक्षं प्रोद्यते तत् सत्यप्रवादपूर्वम्, तत्तो आयप्पवायपुव्वं च त्ति यत्रात्मा जीवोऽनेकनयैः प्रोद्यते तदात्मप्रवादमिति, कम्मप्पवायपुव्वं ति यत्र ज्ञानावरणादि कर्म प्रोद्यते तत् कर्मप्रवादमिति, पच्चक्खाणं भवे नवमं ति यत्र प्रत्याख्यानस्वरूपं वर्ण्यते तत् प्रत्याख्यानमिति । विजाअणुप्पवायं ति यत्रानेकविधा
 20 विद्यातिशया वर्ण्यन्ते तद्विद्यानुप्रवादम्, अवंझपाणाउ बारसं पुव्वं ति यत्र सम्यग्ज्ञानादयोऽवन्ध्याः सफला वर्ण्यन्ते तदवन्ध्यमेकादशम्, यत्र प्राणा जीवा आयुश्चानेकधा वर्ण्यन्ते तत् प्राणायुरिति द्वादशं पूर्वम्, तत्तो किरियविसालं ति यत्र क्रियाः कायिक्यादिकाः विशाला विस्तीर्णाः सभेदत्वादभिधीयन्ते तत् क्रियाविशालम्, पुव्वं तह बिंदुसारं च त्ति लोकशब्दोऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यः, ततश्च लोकस्य बिन्दुरिवाक्षरस्य

१. वर्ण्यते ख० जे२ हे२ ॥

सारं सर्वोत्तमं यत्तल्लोकबिन्दुसारमिति । तथा चोद्दस वत्थूणि त्ति द्वितीयपूर्वस्य वस्तूनि विभागविशेषाः, तानि च चतुर्दश मूलवस्तूनि, चूलावस्तूनि तु द्वादशेति, तथा साहस्सिओ त्ति सहस्राण्येव साहस्रयः ।

तथा कम्मविसोहीत्यादि, कर्मविशोधिमार्गणां प्रतीत्य ज्ञानावरणादिकर्मविशुद्धि-
गवेषणामाश्रित्य चतुर्दश जीवस्थानानि जीवभेदाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा— मिथ्या विपरीता 5
दृष्टिर्यस्यासौ मिथ्यादृष्टिः उदितमिथ्यात्वमोहनीयविशेषः, तथा सासायणसम्मदिट्ठि
त्ति सह ईषत्तत्त्वश्रद्धानरसाऽऽस्वादेन वर्तते इति सास्वादनः, घण्टालालान्यायेन प्रायः
परित्यक्तसम्यक्त्वः तदुत्तरकालं षडावलिकः, तथा चोक्तम्—

उवसमसंमत्ताओ चयओ मिच्छं अपावमाणस्स ।

सासायणसंमत्तं तदंतरालमि छावलियं ॥ [विशेषाव० भा० ५३१] ति, सास्वादनश्चासौ 10
सम्यग्दृष्टिश्चेति विग्रहः, सम्मामिच्छदिट्ठि त्ति सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिरस्येति
सम्यग्मिथ्यादृष्टिः उदितदर्शनमोहनीयविशेषः, तथाऽविरतसम्यग्दृष्टिर्देशविरतिरहितः,
विरताविरतो देशविरतः श्रावक इत्यर्थः, प्रमत्तसंयतः किञ्चित्प्रमादवान् सर्वत्र विरतः,
अप्रमत्तसंयतः सर्वप्रमादरहितः स एव, नियट्ठि त्ति इह क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा
प्रतिपन्नो जीवः क्षीणदर्शनसप्तक उपशान्तदर्शनसप्तको वा निवृत्तिबादर उच्यते, तत्र 15
निवृत्तिः तद् गुणस्थानकं समकालं प्रतिपन्नानां जीवानामध्यवसायभेदः, तत्प्रधानो
बादरो बादरसम्परायो निवृत्तिबादरः, अणियट्ठिबायरे त्ति अनिवृत्तिबादरः, स च
कषायाष्टकक्षपणारम्भान्नपुंसकवेदोपशमनारम्भाच्चारभ्य बादरलोभखण्डक्षपणोपशमने
यावद् भवतीति, सुहुमसंपराए त्ति सूक्ष्मः सञ्ज्वलनलोभासङ्ख्येयखण्डरूपः सम्परायः
कषायो यस्य स सूक्ष्मसंपरायः, लोभाणुवेदक इत्यर्थः, अयं च द्विविध इत्याह— 20
उपशमको वा उपशमश्रेणीप्रतिपन्नः क्षपको वा क्षपकश्रेणीप्रतिपन्न इति दशमं
जीवस्थानमिति, तथा उपशान्तः सर्वथानुदयावस्थो मोहो मोहनीयं कर्म यस्य स

१. °काः जे२ ॥ २. “इहान्तरकरणे औपशमिकसम्यक्त्वाद्धायां जघन्यतः समयशेषायाम्, उत्कृष्टतस्तु षडावलिकावशेषायां वर्तमानस्य कस्यचिदनन्तानुबन्धिकषायोदयेनौपशमिकसम्यक्त्वाच्च्यवमानस्य मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्नुवतोऽत्रान्तरे जघन्यतः समयम्, उत्कृष्टतस्तु षडावलिकाः सास्वादनसम्यक्त्वं पूर्वोक्तशब्दार्थं भवतीति ॥५३१॥” - इति विशेषावश्यकभाष्यस्य मलधारिहेमचन्द्रसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥ ३. सर्वविरतः हे२ ॥ ४. नियट्ठि त्ति नास्ति खं० ॥

उपशान्तमोहः, उपशमवीतराग इत्यर्थः, अयं चोपशमश्रेणिसमाप्तावन्तर्मुहूर्तं भवति, ततः प्रच्यवत एवेति, तथा क्षीणो निःसत्ताकीभूतो मोहो यस्य स तथा, क्षयवीतराग इत्यर्थः, अयमप्यन्तर्मुहूर्तमेवेति, तथा सयोगी केवली मनःप्रभृतिव्यापारवान् केवलज्ञानीति, तथाऽयोगी केवली निरुद्धमनःप्रभृतियोगः शैलेशीगतो

5 ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रं कालं यावदिति चतुर्दशं जीवस्थानमिति ।

भरहेत्यादि, भारतैरवत्यौ जीवे, इह भरतमैरवतं चारोपितगुणकोदण्डाकार-मतस्तयोर्जीवे भवतः, तत्र भरतस्य हिमवतोऽर्वागनन्तरा प्रदेशश्रेणी जीवा ऐरवतस्य च शिखरिणः परतोऽनन्तरप्रदेशश्रेणीति ।

चातुरंतचक्रवटिस्स त्ति चत्वारोऽन्ता विभागा यस्यां सा चतुरन्ता भूमिः, तत्र भवः
10 त्वामितयेति चातुरन्तः, स चासौ चक्रवर्ती चेति विग्रहः। रत्नानि स्वजातीयमध्ये समुत्कर्षवन्ति वस्तूनीति, यदाह— रत्नं निगद्यते तज्जातौ जातौ यदुत्कृष्टम् [] इति ।

गाहावइ त्ति गृहपतिः कोष्ठागारिकः, पुरोहिय त्ति पुरोहितः शान्तिकर्मादिकारी, वड्डइ त्ति वर्द्धकिः रथादिनिर्मापयिता, मणिः पृथिवीपरिणामः, काकणी सुवर्णमयी अधिकरणीसंस्थानेति, इह सप्ताद्यानि पञ्चेन्द्रियाणि शेषाण्येकेन्द्रियाणीति ।

15 श्रीकान्तमित्यादीन्यष्टौ विमानानीति ॥१४॥

[सू० १५] [१] पण्णरस परमाहम्मिया पण्णत्ता, तंजहा—

अंबे अंबरिसी चेव, सामे सबले त्ति यावरे ।

रुद्धोवरुद्ध काले य, महाकाले त्ति यावरे ॥११॥

असिपत्ते धणु कुम्भे वालुए वेयरणी ति य ।

20 खरस्सरे महाघोसे एते पण्णरसाहिया ॥१२॥ १।

णमी णं अरहा पण्णरस धणूडं उड्डंउच्चत्तेणं होत्था २।

धुवराहू णं बहुलपक्खस्स पाडिवयं पन्नरसतिभागं पन्नरसतिभागेणं चंदस्स लेसं आवरेत्ता णं चिट्ठति, तंजहा— पढमाए पढमं भागं जाव पन्नरसेसु पन्नरसमं

१. °क्षवीत° खंमू०, क्षपकवी° खंसं० ॥

भागं । तं चेव सुक्कपक्खस्स उवदंसेमाणे उवदंसेमाणे चिट्ठति, तंजहा— पढमाए पढमं भागं जाव पन्नरसेसु पन्नरसमं भागं ३।

[२] छण्णक्खत्ता पन्नरसमुहुत्तसंजुत्ता पण्णत्ता, तंजहा—

सतभिसय भरणि अद्दा, असिलेसा साइ तह य जेड्डा य ।

एते छण्णक्खत्ता, पण्णरसमुहुत्तसंजुत्ता ॥१३॥ ४।

5

चेत्तासोएसु मासेसु पन्नरसमुहुत्तो दिवसो भवति, सइ पण्णरसमुहुत्ता राती भवति ५।

अणुप्पवायस्स णं पुव्वस्स पन्नरस वत्थू पण्णत्ता ६।

मणूसाणं पण्णरसविहे पओगे पण्णत्ते, तंजहा— सच्चमणपओगे, एवं मोसमणपओगे, सच्चामोसमणपओगे, असच्चामोसमणपओगे, एवं 10 सच्चवतीपओगे, मोसवतीपओगे, सच्चामोसवतीपओगे, असच्चामोस-वतीपओगे, ओरालियसरीरकायपओगे, ओरालियमीससरीरकायपओगे, वेउव्वियसरीरकायपओगे, वेउव्वियमीससरीरकायपओगे, आहारयसरीर-कायपओगे, आहारयमीससरीरकायपओगे कम्मयसरीरकायपओगे ७।

[३] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए [अत्थेगतियाणं नेरइआणं] पण्णरस 15 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं पण्णरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं पण्णरस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

20

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं पण्णरस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

महासुक्के कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं पण्णरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा णंदं सुणंदं णंदावत्तं णंदप्पभं णंदकंतं णंदवण्णं णंदलेसं जाव णंदुत्तरवडेंसं विमाणं देवत्ताए उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं पण्णरस 25

सागरोवमाङ्गं ठिती पण्णत्ता ६।

[४] ते णं देवा पण्णरसण्हं अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं पण्णरसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

5 अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे पन्नरसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव अंतं करिस्संति ३।

[टी०] अथ पञ्चदशस्थानके सुगमेऽपि किञ्चिल्लिख्यते, इह स्थितेरर्वाक् सप्त सूत्राणि, तत्र परमाश्च तेऽधार्मिकाश्च संक्लिष्टपरिणामत्वात् परमाधार्मिकाः असुरविशेषाः, ये तिसृषु पृथिवीषु नारकान् कदर्थयन्तीति, तत्र अंबेत्यादि श्लोकद्वयम्, एते च व्यापारभेदेन
10 पञ्चदश भवन्ति, तत्र अंबे त्ति यः परमाधार्मिकदेवो नारकान् हन्ति पातयति बध्नाति नीत्वा चाम्बरतले विमुञ्चति सोऽम्ब इत्यभिधीयते १, अंबरिसी चेव त्ति यस्तु नारकान् निहत्य कल्पनिकाभिः खण्डशः कल्पयित्वा भ्राष्ट्रपाकयोग्यान् करोति सोऽम्बरिषीति २, सामे त्ति यस्तु रज्जु-हस्तप्रहारादिना शातन-पातनादि करोति वर्णतश्च श्यामः स श्याम इति ३, सबले त्ति यावरे त्ति शबल इति चापरः परमाधार्मिक इति प्रक्रमः,
15 स चान्त्र-वसा-हृदय-कालेज्जकादीन्युत्पाटयति वर्णतश्च शबलः कर्बुर इत्यर्थः ४, रुद्धोवरुद्धे त्ति यः शक्ति-कुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वादौद्र इति ५, यस्तु तेषामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वादुपरौद्र इति ६, काले त्ति यः कण्डवादिषु पचति वर्णतः कालश्च स कालः ७, महाकाले त्ति यावरे त्ति महाकाल इति चापरः परमाधार्मिक इति प्रक्रमः, स च श्लक्ष्णमांसानि खण्डयित्वा खादयति वर्णतश्च महाकाल
20 इति ८, असिपत्ते त्ति असिः खड्गस्तदाकारपत्रवद्वनं विकुर्व्य यस्तत्समाश्रित्य नारकानसिपत्रपातनेन तिलशश्छिनत्ति सोऽसिपत्रः ९, धणु त्ति यो धनुर्विमुक्तार्द्धचन्द्रादिबाणैः कर्णादीनां छेदन-भेदनादि करोति स धनुरिति १०, कुंभे त्ति यः कुम्भादिषु तान् पचति स कुम्भः ११, वालु त्ति यः कदम्बपुष्पाकारासु

१. निहतान् कं जे१ हे२ । निहितान् कं हे१ । निहतान्व कं जे२ ॥ २. कर्त्तयित्वा जे२ ॥ ३. °म्बर्षी° खं० जे१ । °म्बरीषी° जे२ हे१ ॥ ४. °कालेयका° खं० ॥ ५. °श्रितान्नारका° खं० जे१ विना ॥

वज्राकारासु वा वैक्रियवाल्कासु तप्तासु चन(ण?)कानिव तान् पचति स वालुक इति १२, वेयरणी ति य ति वैतरणीति च परमाधार्मिकः, स च पूय-रुधिर-त्रपु-ताम्रादिभिरतितापात् कलकलायमानैर्भृतां विरूपं तरणं प्रयोजनमस्या इति वैतरणीति यथार्था नदीं विकुर्व्य तत्तारणेन कदर्थयति नारकानिति १३, खरस्सरे ति यो वज्रकण्टकाकुलं शाल्मलीवृक्षं नारकमारोप्य खरं स्वरं कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्षति स 5 खरस्वर इति १४, महाघोसे ति यो भीतान् पलायमानान् नारकान् पशूनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुणद्धि स महाघोष इति १५, एमेए पन्नरसाहिय ति एव-मित्यम्बादिक्रमेणैते परमाधार्मिकाः पञ्चदशाख्याताः कथिता जिनैरिति ।

धुवराहू णमित्यादि, द्विविधो राहुः भवति धुवराहुः पर्वराहुश्च, तत्र यः पर्वणि पौर्णमास्याममावास्यायां वा चन्द्रा-ऽऽदित्ययोरुपरागं करोति स पर्वराहुः, यस्तु चन्द्रस्य 10 सदैव सन्निहितः सञ्चरति स धुवराहुः, आह च—

किंण्हं राहुविमाणं निच्चं चंदेण होइ अविरहिअं ।

चउंगुलमप्पत्तं हेडा चंदस्स तं चरइ ॥ [बृहत्सं० ११६] ति ।

ततोऽसौ धुवराहुः णमित्यलङ्कारे बहुलपक्षस्य प्रतीतस्य पाडिवयं ति प्रतिपदं प्रथमतिथिमादौ कृत्वेति वाक्यशेषः पञ्चदशभागं पञ्चदशभागेनेति वीप्सायां द्विर्वचनादि 15 यथा पदं पदेन गच्छतीत्यादिषु, प्रतिदिनं पञ्चदशभागं पञ्चदशभागमिति भावः, चन्द्रस्य प्रतीतस्य लेश्यामिति लेश्या दीप्तिस्तत्कारणत्वात् मण्डलं लेश्या तामावृत्य आच्छाद्य तिष्ठति, एतदेव दर्शयन्नाह— तद्यथेत्यादि, पढमाए ति प्रथमायां तिथ्यां प्रथमं भागं पञ्चदशांशलक्षणं ‘चन्द्रलेश्याया आवृत्य तिष्ठती’ति प्रक्रमः, अनेन क्रमेण यावत्

१. वाटेषु जे२ ॥ २. एए जेसं२ ॥ ३. “इह द्विविधो राहुस्तद्यथा- पर्वराहुर्नित्यराहुश्च । तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात् समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं वाऽन्तरितं करोति । अन्तरिते च कृते लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः । स च पर्वराहुर्जघन्यत उत्कर्षतो वा यावता कालेन चन्द्रसूर्याणामुपरागं करोति तदेतत् क्षेत्रसमास[३९५ तमगाथा] टीकायामभिहितमिति नेह भूयोऽभिधीयते । यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णम्, तच्च तथाजगत्स्वाभाव्याच्चन्द्रेण सह नित्यं सर्वकालमविरहितं तथा चतुरङ्गुलेन चतुर्भिर्ङ्गुलैरप्राप्तं सच्चन्द्रस्य चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति, तच्च कृष्णपक्षे प्रतिपद आरभ्य प्रतिदिवसमेकैकां कलामात्मीयेन पञ्चदशेन भागेनोपरितनभागादारभ्यावृणोति । शुक्लपक्षे तु प्रतिपद आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवसमेकैकां कलां प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासेते, यावता पुनः स्वरूपेणावस्थितमेव चन्द्रमण्डलमिति ॥११६॥” - इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥

पन्नरसेसु त्ति पञ्चदशसु दिनेषु पञ्चदशं^१ भागमावृत्य तिष्ठति, तं चेव त्ति तमेव पञ्चदशभागं शुक्लपक्षस्य प्रतिपदादिषु चन्द्रलेश्याया उपदर्शयन् उपदर्शयन् पञ्चदशभागतः स्वयमपसरणतः प्रकटयन् प्रकटयन् तिष्ठति ध्रुवराहुरिति, इह चायं भावार्थः— षोडशभागीकृतस्य चन्द्रस्य षोडशो भागोऽवस्थित एवास्ते, ये चान्ये भागास्तान् 5 राहुः प्रतितिथि एकैकं भागं कृष्णपक्षे आवृणोति शुक्ले तु विमुञ्चतीति, उक्तं च-
ज्योतिष्करण्डके—^२ सोलस भागे काऊण उडुवई हायएत्थ पन्नरसं ।

तत्तियमेत्ते भागे पुणो विपरिवड्ढई^३ जोण्हं ॥ [ज्योतिष्क० १११] ति,

ननु चन्द्रविमानस्य पञ्चैकषष्टिभागन्यूनयोजनप्रमाणत्वात् राहुविमानस्य च ग्रहविमानत्वेनार्द्धयोजनप्रमाणत्वात् कथं पञ्चदशे दिने चन्द्रविमानस्य महत्त्वेनेतरस्य च 10 लघुत्वेन सर्वावरणं स्यात् ? इति, अत्रोच्यते, यदिदं ग्रहविमानानामर्द्धयोजनमिति प्रमाणं तत् प्रायिकमिति राहोर्ग्रहस्य योजनप्रमाणमपि विमानं सम्भाव्यते, लघीयसोऽपि वा राहुविमानस्य महता तमिस्ररश्मिजालेन तस्यावरणान्न दोष इति ।

तथा षड् नक्षत्राणि पञ्चदश मुहूर्तान् यावच्चन्द्रेण सह संयोगो येषां तानि पञ्चदशमुहूर्तसंयोगानि, तद्यथा—

15 सयभिसया भरणीओ अद्दा अस्सेस साइ जेद्दा य ।

एए छन्नक्खत्ता पन्नरसमुहुत्तसंजुत्ता ॥ [जम्बू० ७।१६०], संयुक्तं संयोग इति ।

१. पंचदशं पंचदशभागमावृत्य खं० विना ॥ २. “सोलसभागे काऊण उडुवई हायतेऽत्थ पन्नरस । तत्तियमेत्ते भागे पुणो वि परिवड्ढई जुण्हे ॥१०३॥ कियत्संख्याकास्तास्तिथयः ?, इति तत्संख्यानिरूपणार्थमुपपत्तिमाह- इह यावता कालेनैकश्चन्द्रमण्डलस्य षोडशो भागो द्वाषष्टिभागसत्कचतुर्भागात्मकः परिहीयते वर्द्धते वा तावत्कालक्रमेण शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति तावत्यः तावत्प्रमाणाः शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे च तिथयो भवन्ति । तत्र पञ्चदश भागान् कृष्णपक्षे हापयति पञ्चदशैव च भागान् शुक्लपक्षे परिवर्द्धयति, ततः पञ्चदश कृष्णपक्षे तिथयः पञ्चदश शुक्लपक्षे ॥१०३॥” - इति श्रीमलयगिरिसूरिविरचितायां ज्योतिष्करण्डकवृत्तौ । पुनरपि समवायाङ्गवृत्तौ पृ० १५२ मध्ये उद्धृतं गाथा। अत्रेदमवधेयम्- श्रीमहावीरजैनविद्यालयेन विक्रमसं० २०४५ [ईसवीये १९८९] वर्षे प्रकाशिते ज्योतिष्करण्डके ‘परिवड्ढते जोण्हे’ इति पाठो मुद्रितः, किन्तु तत्रैव ‘परिवड्ढई जुण्हा’ इति ‘परिवड्ढए जोण्हं’ इति च पाठद्वयमपि पाठान्तररूपेण पादटिप्पने उपन्यस्तम् ॥ ३. जोण्हत्ति जे२ हे२ ॥ ४. °दशैर्दिनैः खंसं० ॥

तथा चेत्तासोऽसु मासेसु त्ति स्थूलन्यायमाश्रित्य चैत्रेऽश्वयुजि च मासे पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति रात्रिश्च, निश्चयतस्तु मेषसङ्क्रान्तिदिने तुलासङ्क्रान्तिदिने चैवं दृश्यमिति ।

पओगे त्ति प्रयोजनं प्रयोगः परिस्पन्द आत्मनः क्रियापरिणामो व्यापार इत्यर्थः, अथवा प्रकर्षेण युज्यते सम्बध्यतेऽनेन क्रियापरिणामेन कर्मणा सहात्मेति प्रयोगः, तत्र 5 सत्यार्थालोचननिबन्धनं मनः सत्यमनस्तस्य प्रयोगो व्यापारः सत्यमनःप्रयोगः, एवं शेषेष्वपि, नवरमौदारिकशरीरकायप्रयोग औदारिकशरीरमेव पुद्गलस्कन्ध-समुदायरूपत्वेनोपचीयमानत्वात् कायस्तस्य प्रयोग इति विग्रहः, अयं च पर्याप्तकस्यैव वेदितव्यः, तथौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगः, अयं चापर्याप्तकस्येति, इह चोत्पत्तिमाश्रित्यौदारिकस्य प्रारब्धस्य प्रधानत्वादौदारिकः कर्मणेन मिश्रः, यदा तु 10 मनुष्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्बादरवायुकायिको वा वैक्रियं करोति तदौदारिकस्य प्रारम्भकत्वेन प्रधानत्वादौदारिको वैक्रियेण मिश्रो यावद्वैक्रियपर्याप्त्या न पर्याप्तिं गच्छति, एवमाहारकेणाप्यौदारिकस्य मिश्रताऽवसेयेति, तथा वैक्रियशरीरकायप्रयोगो वैक्रियपर्याप्तकस्य, तथा वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगस्तदपर्याप्तकस्य देवस्य नारकस्य वा कर्मणेनैव लब्धिवैक्रियपरित्यागे वा औदारिकप्रवेशाद्धायामौदारिकोपादानाय 15 प्रवृत्तेर्वैक्रियप्राधान्यादौदारिकेणापि मिश्रतेत्येके, तथा आहारकशरीरकाय-प्रयोगस्तदभिनिर्वृत्तौ सत्यां तस्यैव प्रधानत्वात्, तथा आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगः औदारिकेण सहाऽऽहारकपरित्यागेनेतरग्रहणायोद्यतस्य, एतदुक्तं भवति— यदा-ऽऽहारकशरीरी भूत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदाऽऽहारकस्य प्रधानत्वादौदारिकप्रवेशं प्रति व्यापारभावाद्यावत् सर्वथैव न परित्यजत्याहारकं 20 तावदौदारिकेण सह मिश्रतेति, आह— न तत्तेन सर्वथा मुक्तं पूर्वनिर्वर्तितं तिष्ठत्येव, तत् कथं गृह्णाति ?, सत्यम्, तथाप्यौदारिकशरीरोपादानार्थं प्रवृत्त इति गृह्णात्येव, तथा कर्मणशरीरकायप्रयोगो विग्रहे समुद्घातगतस्य च केवलिनस्तृतीय-चतुर्थ-पञ्चमसमयेषु भवतीति ॥१५॥

[सू० १६] [१] सोलस य गाहासोलसगा पण्णत्ता, तंजहा— समए १, वेयालिए २, उवसग्गपरिण्णा ३, इत्थिपरिण्णा ४, निरयविभत्ती ५, महावीरथुई ६, कुसीलपरिभासिए ७, वीरिए ८, धम्मए ९, समाही १०, मग्गे ११, समोसरणे १२, अहातहिए १३, गंथे १४, जमतीते १५, गाहा १६, १।

5 सोलस कसाया पण्णत्ता, तंजहा— अणंताणुबंधी कोहे, एवं माणे, माया, लोभे । अपच्चक्खाणकसाए कोहे, एवं माणे, माया, लोभे । पच्चक्खाणावरणे कोहे, एवं माणे, माया, लोभे । संजलणे कोहे, एवं माणे, माया, लोभे २।

मंदरस्स णं पव्वतस्स सोलस नामधेज्जा पण्णत्ता, तंजहा—

मंदर १ मेरु २ मणोरम ३ सुदंसण ४ सयंपभे ५ य गिरिराया ६ ।

10 रयणुच्चय ७ पियदंसण ८ मज्झे लोगस्स ९ नाभी १० य ॥१४॥

अत्थे य ११ सूरियावत्ते १२ सूरियावरणे १३ ति य ।

उत्तरे य १४ दिसाई य १५ वडेंसे १६ इ य सोलसे ॥१५॥ ३।

[२] पासस्स णं अरहतो पुरिसादाणीयस्स सोलस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपदा होत्था ४।

15 आयप्पवायस्स णं पुव्वस्स सोलस वत्थू पण्णत्ता ५।

चमर-बलीणं ओवारियालेणे सोलस जोयणसहस्साइं आयामविकखंभेणं पण्णत्ते ६।

लवणे णं समुद्धे सोलस जोयणसहस्साइं उस्सेहपरिवुट्ठीए पण्णत्ते ७।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सोलस

20 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सोलस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

१. “मंदर १ मेरु २ मनोरम ३ सुदंसण ४ सयंपभे य ५ गिरिराया ६। रयणोच्चय ७ सिलोच्चए ८ मज्झे लोगस्स ९ नाभी य १० ॥ अच्छे य ११ सूरियावत्ते १२ सूरियावरणे ति या १३ । उत्तमे य १४ दिसादी य १५ वडेंसे १६ ति य सोलस ॥” इति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ चतुर्थे वक्षस्कारे सू० १०९ ॥

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं सोलस पलिओवमाइं ठिती पणत्ता ३।
सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं सोलस पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता ४।

महासुक्के कप्पे अत्थेगतियाणं देवाणं सोलस सागरोवमाइं ठिती पणत्ता ५।
जे देवा आवत्तं वियावत्तं नंदियावत्तं महाणंदियावत्तं अंकुसं अंकुसपलंबं 5
भदं सुभदं महाभदं सव्वओभदं भहुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि
णं देवाणं उक्कोसेणं सोलस सागरोवमाइं ठिती पणत्ता ६।

[३] तें णं देवा सोलसण्हं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति
वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं सोलसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
समुप्पज्जति २।

10

संतेंगतिया भवसिद्धिया जीवा जे सोलसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
जाव अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथ षोडशस्थानकमुच्यते सुगमं चेदम्, नवरं गाथाषोडशकादीनि
स्थितिसूत्रेभ्य आरात् सप्त सूत्राणि, तत्र सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमे श्रुतस्कन्धे षोडशाध्ययनानि
तेषां च गाथाभिधानं षोडशमिति गाथाभिधानमध्ययनं षोडशं येषां तानि 15
गाथाषोडशकानि, तत्र समये ति नास्तिकादिसमयप्रतिपादनपरमध्ययनं समय
एवोच्यते, वैतालीयच्छन्दोजातिबद्धं वैतालीयमेव, शेषाणां यथाभिधेयं नामानि,
समोसरणे ति समवसरणं त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां प्रवादिशतानां मतपिण्डनरूपम्,
अहातहिए ति यथा वस्तु तथा प्रतिपाद्यते यत्र तद्यथातथिकम्, ग्रन्थाभिधायकं
ग्रन्थः, जमइए ति यमकीयं यमकनिबद्धसूत्रम्, गाहेति प्राक्तनपञ्चदशाध्ययनार्थस्य 20
गानाद्गाथा, गाधा वा तत्प्रतिष्ठाभूतत्वादिति ।

मेरुनामसूत्रे गाथा श्लोकश्च, मज्झे लोगस्स नाभी य ति लोकमध्ये
लोकनाभिश्चेत्यर्थः । उत्तरे य ति भरतादीनामुत्तरदिग्वर्तित्वाद्, यदाह— सव्वेसिं उत्तरो
मेरु [] ति, दिसाई य ति दिशामादिर्दिगादिरित्यर्थः, वडेंसे इ य ति
अवतंसः शेखरः स इवावतंस इति चेति । पुरिसादाणीयस्स ति पुरुषाणां मध्ये 25

आदेयस्येत्यर्थः । तथा आत्मप्रवादपूर्वस्य सप्तमस्य । तथा चमर-बल्योर्दक्षिणोत्तरयो-
 रसुरकुमारराजयोः । ओवारियालेणे त्ति चमरचञ्चा-बलिचञ्चाभिधानराज-
 धान्योर्मध्यभागे तद्भवनयोर्मध्योन्नताऽवतरत्पार्श्वपीठरूपे अवतारिकलयने षोडश
 योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भाभ्यां वृत्तत्वात्तयोरिति । तथा लवणसमुद्रे मध्यमेषु
 5 दशसु सहस्रेषु नगराकार इव जलमूर्ध्वं गतम्, तस्य चोत्सेधवृद्धिः षोडश योजनसहस्राणि,
 अत उच्यते- लवणः समुद्रः षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधपरिवृद्ध्या प्रज्ञप्त
 इति । आवर्त्तादीन्येकादश विमाननामानि ॥१६॥

[सू० १७] [१] सत्तरसविहे असंजमे पण्णत्ते, तंजहा- पुढविकाइयअसंजमे,
 आउकाइयअसंजमे, तेउकाइयअसंजमे, वाउकाइयअसंजमे,
 10 वणस्सइकाइयअसंजमे, बेइंदियअसंजमे, तेइंदियअसंजमे, चउरिंदियअसंजमे,
 पंचिंदियअसंजमे, अजीवकायअसंजमे, पेहाअसंजमे, उपेहाअसंजमे, अवहट्ठ-
 असंजमे, अपमज्जणाअसंजमे, मणअसंजमे, वतिअसंजमे, कायअसंजमे १।
 सत्तरसविहे संजमे पण्णत्ते, तंजहा- पुढवीकायसंजमे एवं जाव कायसंजमे २।
 माणुसुत्तरे णं पव्वते सत्तरस एक्कवीसे जोयणसते उह्णंउच्चत्तेणं पण्णत्ते ३।
 15 सव्वेसिं पि णं वेलंधर-अणुवेलंधरणागराईणं आवासपव्वया सत्तरस
 एक्कवीसाइं जोयणसयाइं उह्णंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ४।

लवणे णं समुदे सत्तरस जोयणसहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते ५।
 इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जातो भूमिभागातो सातिरेगाइं
 सत्तरस जोयणसहस्साइं उह्णं उप्पत्तिता ततो पच्छा चारणाणं तिरियं गती
 20 पवत्तती ६।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो तिगिंछिकूडे उप्पातपव्वते सत्तरस
 एक्कवीसाइं जोयणसयाइं उह्णंउच्चत्तेणं पण्णत्ते ७।

१. आवं जे२ हे१, २ ॥ २. आवश्यकसूत्रे चतुर्थे प्रतिक्रमणाध्ययने 'सत्तरसविहे असंजमे' इति सूत्रस्य हारिभद्र्यां
 वृत्तौ सप्तदशविधस्य असंयमस्य विस्तरेण वर्णनमस्ति ॥

बलिस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो रुयगिंदे उप्पातपव्वते सत्तरस जोयणसयाइं सातिरेगाइं उड्डंउच्चत्तेणं पण्णत्ते ८।

सत्तरसविहे मरणे पण्णत्ते, तंजहा- आवीइमरणे, ओहिमरणे, आयंतियमरणे, वलातमरणे, वसट्टमरणे, अंतोसल्लमरणे, तब्भवमरणे, बालमरणे, पंडितमरणे, बालपंडितमरणे, छउमत्थमरणे, केवलिमरणे, 5 वेहासमरणे, गद्धपट्टमरणे, भत्तपच्चक्खाणमरणे, इंगिणिमरणे, पाओवग-मणमरणे ९।

सुहुमसंपराए णं भगवं सुहुमसंपरायभावे वट्टमाणे सत्तरस कम्मपगडीओ णिबंधति, तंजहा- आभिणिबोहियणाणावरणे, एवं सुतोहि-मण-केवल [णाणावरणे] । चक्खुदंसणावरणं, एवं अचक्खु-ओही-केवलदंसणावरणं । 10 सायावेयणिज्जं, जसोकित्तिनामं, उच्चागोतं । दाणंतराइयं, एवं लाभ-भोग-उवभोग-वीरियअंतराइयं १०।

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सत्तरस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

पंचमाए पुढवीए नेरइयाणं उक्कोसेणं सत्तरस सागरोवमाइं ठिती 15 पण्णत्ता २।

छट्ठीए पुढवीए नेरइयाणं जहण्णेणं सत्तरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं सत्तरस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं सत्तरस पलिओवमाइं ठिती 20 पण्णत्ता ५।

महासुक्के कप्पे देवाणं उक्कोसेणं सत्तरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

सहस्सारे कप्पे देवाणं जहण्णेणं सत्तरस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

जे देवा सामाणं सुसामाणं महासामाणं पउमं महापउमं कुमुदं महाकुमुदं नलिणं महाणलिणं पोंडरीयं महापोंडरीयं सुक्कं महासुक्कं सीहं सीहोक्तं

१. तुलना- उत्तराध्ययने पञ्चमेऽध्ययने निर्युक्तिगाथाः २११-२२४। भगवतीसूत्रे त्रयोदशे शतके सप्तमे उद्देशके॥

सीहवियं भावियं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं सत्तरस
सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ८।

[३] ते णं देवा सत्तरसहिं अब्भमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति
वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं सत्तरसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
५ समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे सत्तरसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
जाव सव्वदुक्खवाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथ सप्तदशस्थानकम्, तच्च व्यक्तम्, नवरमिह स्थितिसूत्रेभ्योऽन्यानि दश ।
तथा अजीवकायासंयमो विकटसुवर्णबहुमूल्यवस्त्र-पात्र-पुस्तकादिग्रहणम्,
१० प्रेक्षायामसंयमो यः स तथा, स च स्थानोपकरणादीनामप्रत्युपेक्षणमविधिप्रत्युपेक्षणं
वा, उपेक्षाऽसंयमोऽसंयमयोगेषु व्यापारणं संयमयोगेष्वव्यापारणं वा, तथा
अपहृत्यासंयमः अविधिनोच्चारादीनां परिष्ठापनतो यः, तथा अप्रमार्जनाऽसंयमः
पात्रादेरप्रमार्जनयाऽविधिप्रमार्जनया वेति, मनोवाक्कायानामसंयमास्तेषाम-
कुशलानामुदीरणानीति । असंयमविपरीतः संयमः । वेलन्धरानुवेलन्धरावासपर्वतस्वरूपं
१५ क्षेत्रसमासगाथाभिरवगन्तव्यम्, एताश्चैताः—

दस जोयण^१साहस्सा लवणसिहा चक्कवालओ रुंदा ।

सोलस सहस्स उच्चा सहस्समेगं तु ओगाढा ॥

देसूणमब्भजोयण लवणसिहोवरि दगं तु कालदुगे ।

अतिरेगं अतिरेगं परिवट्ठइ हायए वावि ॥

२० अब्भंतरियं वेलं धरंति लवणोदहिस्स नागाणं ।

बायालीस सहस्सा दुसत्तरि सहस्स बाहिरियं ॥

सट्ठिं नागसहस्सा धरेंति अग्गोदगं समुदस्स ।

वेलंथर आवासा लवणे य चउद्धिसिं चउरो ॥

पुव्वादिअणुक्कमसो गोथुभ १ दगभास २ संख ३ दगसीमा ४ ।

२५ गोथुभ १ सिवए २ संखे ३ मणोसिले ४ नागरायाणो ॥

१. यः स तथा खंसं ॥ २. ^०सहस्सा जे२ खंसं विना ॥

अणुवेलंधरवासा लवणे विदिसासु संठिआ चउरो ।
 कक्कोडे १ विज्जुप्पभे २ केलास ३ ऽरुणप्पभे ४ चेव ॥
 कक्कोडय कद्दमए केलासऽरुणप्पभेऽत्थ रायाणो ।
 बायालीस सहस्से गंतुं उयहिम्मि सव्वे वि ॥
 चत्तारि जोयणसए तीसे कोसं च उवगया भूमिं ।

5

सत्तरस जोयणसए इगवीसे ऊसिया सव्वे ॥ [बृहत्क्षेत्र० ४१५-४२२] ति ।

चारणाणं ति जङ्घाचारणानां विद्याचारणानां च तिरियं ति तिर्यग्
 रुचकादिद्वीपगमनायेति, तिगिञ्छिकूट उत्पातपर्वतो यत्रागत्य मनुष्यक्षेत्रागमनायोत्पतति,
 स चेतोऽसङ्ख्याततमेऽरुणोदसमुद्रे दक्षिणतो द्विचत्वारिंशतं योजनसहस्राण्यतिक्रम्य
 भवति, रुचकेन्द्रोत्पातपर्वतस्त्वरुणोदसमुद्र एव उत्तरत एवमेव भवतीति । आवीडमरणे 10
 ति आ समन्ताद्वीचय इव वीचयः आयुर्दलिकविच्युतिलक्षणावस्था यस्मिंस्तदावीचि,
 अथवा वीचिः विच्छेदस्तदभावादवीचि, दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात्, तदेवंभूतं
 मरणमावीचिमरणं प्रतिक्षणमायुर्द्रव्यविचटनलक्षणम्, तथाऽवधिः मर्यादा, तेन
 मरणमवधिमरणम्, यानि हि नारकादिभवनिबन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय प्रियते
 यदि पुनस्तान्येवानुभूय मरिष्यति तदा तदवधिमरणमुच्यते, तद्द्रव्यापेक्षया 15
 पुनस्तद्ग्रहणावधिं यावज्जीवस्य मृतत्वादिति, तथा आयंतियमरणे ति आत्यन्तिकमरणं
 यानि नारकाद्यायुष्कतया कर्मदलिकान्यनुभूय प्रियते मृतश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यतीति,
 एवं यन्मरणं तद् द्रव्यापेक्षया अत्यन्तभावित्वादात्यन्तिकमिति, वलायमरणे ति
 संयमयोगेभ्यो वलतां भग्नव्रतपरिणतीनां व्रतिनां मरणं वलन्मरणम्, तथा वशेन
 इन्द्रियविषयपारतन्त्र्येण ऋता बाधिता वशार्ताः स्निग्धदीपकलिकावलोकनाकुलशलभ- 20
 वत्, तथाऽन्तः मध्ये मनसीत्यर्थः शल्यमिव शल्यमपराधपदं यस्य सोऽन्तःशल्यो
 लज्जा-ऽभिमानादिभिरनालोचितातिचारस्तस्य मरणम् अन्तःशल्यमरणम्, तथा यस्मिन्
 भवे तिर्यग्-मनुष्यभवलक्षणे वर्तते जन्तुस्तद्भवयोग्यमेवायुर्बद्ध्वा पुनः तत्क्षयेण
 प्रियमाणस्य यद्भवति तत् तद्भवमरणम्, एतच्च तिर्यग्मनुष्याणामेव न देव-नारकाणाम्,

१. हे२ मध्ये बृहत्क्षेत्रसमासे चायं पाठः । उगया भूमिं जे२ । उगया भूमी हे२ जे२ विना ॥

२. आवीमरणे जे२ ॥

- तेषां तेष्वेवोत्पादाभावादिति, तथा बाला इव बालाः अविरतास्तेषां मरणं बालमरणम्, तथा पण्डिताः सर्वविरतास्तेषां मरणं पण्डितमरणम्, बालपण्डिताः देशविरतास्तेषां मरणं बालपण्डितमरणम्, तथा छद्मस्थमरणम् अकेवलिमरणम्, केवलिमरणं तु प्रतीतम्, वेहासमरणं ति विहायसि व्योम्नि भवं वैहायसम्, विहायोभवत्वं च तस्य
- 5 वृक्षशाखाद्युद्बद्धत्वे सति भावात्, तथा गृध्रैः पक्षिविशेषैरुपलक्षणत्वाच्छकुनिका-
शिवादिभिश्च स्पृष्टं स्पर्शनं यस्मिंस्तद् गृध्रस्पृष्टम्, अथवा गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठ-
मुपलक्षणत्वादुदरादि च यत्र तद् गृध्रपृष्ठम्, इदं च करि-करभादिशरीरमध्यपातादिना
गृध्रादिभिरात्मानं भक्षयतो महासत्त्वस्य भवतीति, तथा भक्तस्य भोजनस्य यावज्जीवं
प्रत्याख्यानं यस्मिंस्तत्तथा, इदं च त्रिविधाहारस्य चतुर्विधाहारस्य वा नियमरूपं
- 10 सप्रतिकर्म च भक्तपरिज्ञेति यद्रूढम्, तथा इङ्ग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्ट्यतेऽस्याम-
नशनक्रियायामितीङ्गिनी, तथा मरणमिङ्गिनीमरणम्, तद्धि चतुर्विधाहारप्रत्याख्यातु-
र्निष्प्रतिकर्मशरीरस्येङ्गितदेशाभ्यन्तरवर्तिन एवेति, तथा पादपस्येवोपगमनम् अवस्थानं
यस्मिन् तत् पादपोपगमनम्, तदेव मरणमिति विग्रहः, इदं च यथा पादपः क्वचित्
कथञ्चिद् निपतितः सममसममिति चाऽविभावयन्निश्चलमेवाऽऽस्ते तथा यो वर्तते तस्य
- 15 भवतीति ।

तथा सूक्ष्मसंपरायः उपशमकः क्षपको वा सूक्ष्मलोभकषायकिट्टिकावेदको
भगवान् पूज्यत्वात् सूक्ष्मसंपरायभावे वर्तमानः तत्रैव गुणस्थानकेऽवस्थितः
नातीतानागतसूक्ष्मसंपरायपरिणाम इत्यर्थः सप्तदश कर्मप्रकृतीर्निबध्नाति विंशत्युत्तरे
बन्धप्रकृतिशतेऽन्या न बध्नातीत्यर्थः, पूर्वतरगुणस्थानकेषु बन्धं प्रतीत्य तासां
20 व्यवच्छिन्नत्वात्, तथोक्तानां सप्तदशानां मध्यादेका शातप्रकृतिरुपशान्तमोहादिषु
बन्धमाश्रित्यानुयाति, शेषाः षोडशेहैव व्यवच्छिद्यन्ते, यदाह—

नाणं ५ तराय ५ दसगं दंसण चत्तारि ४ उच्च १५ जसकिन्ती १६ ।

एया सोलस पयडी सुहुमकसायम्मि वोच्छिन्ना ॥ [कर्मस्तव० २।२३]

सूक्ष्मसम्परायात् परे न बध्नन्त्येता इत्यर्थः । सामानादीनि सप्तदश विमाननामानीति ॥१७॥

[सू० १८] [१] अट्टारसविहे बंधे पण्णत्ते, तंजहा— ओरालिए कामभोगे 5
 णेव सयं मणेणं सेवइ, नो वि अण्णं मणेणं सेवावेइ, मणेणं सेवंतं पि
 अण्णं न समणुजाणइ, ओरालिए कामभोगे णेव सयं वायाए सेवति, नो
 वि अण्णं वायाए सेवावेइ, वायाए सेवंतं पि अण्णं न समणुजाणइ, ओरालिए
 कामभोगे णेव सयं कायेणं सेवइ, णो वि अण्णं काएणं सेवावेइ, काएणं
 सेवंतं पि अण्णं न समणुजाणति, दिव्वे कामभोगे णेव सयं मणेणं सेवति,
 तह चेव णव आलावगा १।

अरहतो णं अरिट्ठनेमिस्स अट्टारस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपदा 10
 होत्था २।

समणेणं भगवता महावीरेणं समणाणं णिगंथाणं सखुड्डय-वियत्ताणं
 अट्टारस ठाणा पण्णत्ता, तंजहा—

वयछक्क ६ कायछक्कं १२, अकप्पो १३ गिहिभायणं १४ ।

पलियंक १५ निसिज्जा य १६, सिणाणं १७ सोभवज्जणं १८ ॥१६॥ ३। 15

आयारस्स णं भगवतो सचूलियागस्स अट्टारस पयसहस्साइं पयगोणं
 पण्णत्ताइं ४।

बंधीए णं लिवीए अट्टारसविहे लेखविहाणे पण्णत्ते, तंजहा— बंधी,
 जवणालिया, दासऊरिया, खरोट्टिया, पुक्खरसाविया, पहाराइया, उच्चतरिया,
 अक्खरपुट्टिया, भोगवयता, वेयणतिया, णिण्हइया, अंकलिवि, गणियलिवि, 20
 गंधव्वलिवि, आदंसलिवी, माहेसरलिवि, दमिडलिवि, पोलिंदि[लिवि] ५।

अत्थिणत्थिप्पवायस्स णं पुव्वस्स अट्टारस वत्थू पण्णत्ता ६।

धूमप्पभा णं पुढवी अट्टारसुत्तरं जोयणसयसहस्सं बाहल्लेणं पण्णत्ता ७।

१. दशवैकालिकनिर्युक्तौ षष्ठेऽध्ययनेऽपि गाथेयं वर्तते २६८ तमी ॥

पोसासाढेसु णं मासेसु सङ्ग उक्कोसेणं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति, सङ्ग उक्कोसेणं अट्टारसमुहुत्ता राती [भवइ] ८।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्टारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

5 छट्ठीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्टारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं अट्टारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

10 सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं अट्टारस पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

सहस्सारे कप्पे देवाणं उक्कोसेणं अट्टारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

आणए कप्पे देवाणं जहण्णेणं अट्टारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

जे देवा कालं सुकालं महाकालं अंजणं रिट्ठं सालं समानं दुमं महादुमं विसालं सुसालं पउमं पउमगुम्मं कुमुदं कुमुदगुम्मं नलिणं नलिणगुम्मं पुंडरीयं
15 पुंडरीयगुम्मं सहस्सारवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं [उक्कोसेणं] अट्टारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

[३] ते णं देवा अट्टारसहिं अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं अट्टारसहिं वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

20 संतेगतिया [भवसिद्धिया जीवा जे अट्टारसहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति] जाव अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथाष्टादशस्थानकम्, इह चाष्टौ सूत्राणि स्थितिसूत्रेभ्योऽर्वाक् सुगमानि च, नवरं बंधे ति ब्रह्मचर्यम्, तथौदारिककामभोगान् मनुष्य-तिर्यक्सम्बन्धिविषयान्, तथा दिव्यकामभोगान् देवसम्बन्धिन इत्यर्थः । तथा सखुड्डुग-वियत्ताणं ति सह

क्षुद्रकैर्व्यक्तैश्च ये ते सक्षुद्रक-व्यक्ताः, तेषाम्, तत्र क्षुद्रका वयसा श्रुतेन चाऽव्यक्ताः, व्यक्तास्तु ये वयः-श्रुताभ्यां परिणताः, स्थानानि परिहारासेवाश्रयवस्तूनि । व्रतषट्कं महाव्रतानि रात्रिभोजनविरतिश्च, कायषट्कं पृथिवीकायादि, अकल्पः अकल्पनीयपिण्ड-शय्या-वस्त्र-पात्ररूपः पदार्थः, गृहिभाजनं स्थालादि, पर्यङ्को मञ्चकादिः, निषद्या स्त्रिया सहाऽऽसनम्, स्नानं शरीरक्षालनम्, शोभावर्जनं प्रतीतम् । 5
तथा आचारस्य प्रथमाङ्गस्य सचूलिकाकस्य चूडासमन्वितस्य, तस्य हि पिण्डैषणाद्याः पञ्च चूलाः द्वितीयश्रुतस्कन्धात्मिकाः, स च नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मकप्रथम-श्रुतस्कन्धरूपः, तस्यैव चेदं पदप्रमाणं न चूलानाम्, यदाह—

नवबंभचेरमङ्गो अङ्गारसपयसहस्सिओ वेओ ।

हवइ य सपंचचूलो बहुबहुतरओ पयग्गेणं ॥ [आचाराङ्गिणं ११] ति । 10

यच्च सचूलिकाकस्येति विशेषणं तत्तस्य चूलिकासत्ताप्रतिपादनार्थम्, न तु पदप्रमाणाभिधानार्थम्, यतोऽवाचि नन्दीटीकाकृता- अङ्गारसपयसहस्साणि पुनः पदमसुयखंधस्स नवबंभचेरमङ्गयस्स पमाणं, विचित्तत्थाणि य सुत्ताणि गुरूवएसओ तेसिं अत्थो जाणियव्वो [नन्दीटी०] ति, पदसहस्राणीह यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदम्, पदाग्रेणेति पदपरिमाणेनेति । तथा बंभि ति ब्राह्मी आदिदेवस्य भगवतो दुहिता, ब्राह्मी वा 15 संस्कृतादिभेदा वाणी, तामाश्रित्य तेनैव या दर्शिता अक्षरलेखनप्रक्रिया सा ब्राह्मीलिपिः अतस्तस्या ब्राह्म्या लिपेः, णमित्यलङ्कारे, लेखो लेखनम्, तस्य विधानं भेदे लेखविधानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा— बंभीत्यादि, एतत्स्वरूपं च न दृष्टमिति न दर्शितम् ।

१. “किं पुनरस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाणमित्यत आह- नवबंभ.... .. वृ०- तत्राध्ययनतो नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मकोऽयं पदतोऽष्टादशपदसहस्रात्मकः, वेद इति विदन्त्यस्माद्धेयोपादेयपदार्थानिति वेदः क्षायोपशमिकभाववर्त्ययमाचार इति । सह पञ्चभिश्चूडाभिर्वर्तत इति सपञ्चचूडश्च भवति, उक्तशेषानुवादिनी चूडा, तत्र प्रथमा ‘पिण्डेसण सेज्जिरिया भासज्जाया य वत्थपाएसा उगहपडिम’ति सप्ताध्ययनात्मिका, द्वितीया सत्तसत्तिकया, तृतीया भावना, चतुर्थी विमुक्तिः, पञ्चमी निशीथाध्ययनम्, बहुबहुयरओ पदग्गेणं ति तत्र चतुश्चूलिकात्मकद्वितीय-श्रुतस्कन्धप्रक्षेपाद् बहुः, निशीथाख्यपञ्चमचूलिकाप्रक्षेपाद् बहुतरोऽनन्तगमपर्यायात्मकतया बहुतमश्च, पदाग्रेण पदपरिमाणेन भवतीति ॥११॥” - इति शीलाचार्यविरचितायामाचाराङ्गटीकायां प्रथमेऽध्ययने प्रथमे उद्देशके ॥

२. “से किं तं आयारे...” [सू० ८७] इति नन्दीसूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां टीकायामेतदस्ति । जिनदासगणिमहत्तरविरचितायां नन्दीसूत्रस्य चूर्णावपि एतादृशं वर्णनमस्ति ॥

तथा यल्लोके यथास्ति यथा वा नास्ति अथवा स्याद्वादाभिप्रायतस्तदेवास्ति नास्ति
चेत्येवं प्रवदतीत्यस्तिनास्तिप्रवादम्, तच्च चतुर्थं पूर्वम्, तस्य । तथा धूमप्रभा
पञ्चमी, अष्टादशोत्तरं अष्टादशयोजनसहस्राधिकमित्यर्थः, बाहल्येन पिण्डेन ।
पोसासाढेत्यादेरेवं योजना आषाढे मासे सङ्गं ति सकृदेकदा कर्कसङ्क्रान्तावित्यर्थः
5 उत्कर्षेण उत्कर्षतोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, षट्त्रिंशद् घटिका इत्यर्थः, तथा
पौषे मासे सकृदिति मकरसङ्क्रान्तौ रात्रिरेवंविधेति । काल-सुकालादीनि
विंशतिर्विमाननामानि ॥१८॥

[सू० १९] [१] एकूणवीसं णायज्झयणा पण्णत्ता, तंजहा-
उक्खित्तणाए १ संघाडे २, अंडे ३ कुम्मे य ४ सेलये ५ ।
10 तुंबे य ६ रोहिणी ७ मल्ली ८, मागंदी ९ चंदिमा ति य १० ॥१७॥
दावद्दवे ११ उदगणाते १२ मंडुक्के १३ तेतली १४ इ य ।
नंदिफले १५ अवरकंका १६ आइण्णे १७ सुंसमा ति य १८ ॥ १८॥
अवरे य पुंडरीए णाए एगूणवीसइमे १९। १।
जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उक्कोसेणं एगूणवीसं जोयणसताइं उद्धमहो
15 तवंति २।

सुक्के णं महग्गहे अवरेणं उदिए समाणे एगूणवीसं णक्खत्ताइं समं चारं
चरित्ता अवरेणं अत्थमणं उवागच्छति ३।
जंबुदीवस्स णं दीवस्स कलाओ एगूणवीसं छेयणाओ पण्णत्ताओ ४।
एगूणवीसं तित्थयरा अगारमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगाराओ
20 अणगारियं पव्वइया ५।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एगूणवीसं
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

छट्ठीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एगूणवीसं सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एगूणवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं एगूणवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

आणयकप्पे देवाणं उक्कोसेणं एगूणवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५। 5

पाणए कप्पे देवाणं जहण्णेणं एगूणवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

जे देवा आणतं पाणतं णतं विणतं घणं सुसिरं इंदं इंदोक्तं इंदुत्तरवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं एगूणवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

[३] ते णं देवा एगूणवीसाए अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा 10
ऊससंति वा नीससंति वा २। तेसि णं देवाणं एगूणवीसाए वाससहस्सेहिं
आहारट्टे समुप्पज्जति २।

अत्थेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे एगूणवीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
जाव सब्बदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अथैकान्नविंशतितमस्थानम्, तत्रा स्थितिसूत्रेभ्यः पञ्च सूत्राणि सुगमानि च, 15
नवरं ज्ञातानि दृष्टान्ताः, तत्प्रतिपादकान्यध्ययनानि ज्ञाताध्ययनानि षष्ठाङ्गप्रथम-
श्रुतस्कन्धवर्त्तीनि, उक्खित्तेत्यादि सार्द्धं रूपकद्वयम्, इदं च षष्ठाङ्गाधिगमावसेयमिति।

तथा जंबुद्वीवे णं इत्यादौ भावना— सूर्यो स्वस्थानादुपरि योजनशतं तपतोऽधश्चाष्टादश
शतानि, तत्र च समभूतलेऽष्टौ भवन्ति, दश चापरविदेह-जगतीप्रत्यासन्नदेशे,
जम्बूद्वीपापरविदेहे हि निम्नीभवत् क्षेत्रमन्तिमविजयद्वयस्य देशे अधोलोकदेशमतिगतमिति, 20
द्वीपान्तरसूर्यास्तूर्ध्वं शतमधोऽष्ट शतानि, क्षेत्रस्य समत्वादिति। तथा शुक्रसूत्रे
नक्खत्ताइं ति विभक्तिपरिणामान्नक्षत्रैः समं सह चारं चरणं चरित्वा विधायेति।

१. °तमं स्थानं खं० ॥ २. 'तत्र आ स्थितिसूत्रेभ्यः' इति पदच्छेदः ॥ ३. ज्ञाताध्ययनानि नास्ति जे२
विना ॥

तथा कलाओ ति पंच सए छव्वीसे छच्च कला वित्थडं भरहवासं [बृहत्क्षेत्र० २९] इत्यादिषु जम्बूद्वीपगणितेषु याः कला उच्यन्ते ता योजनस्यैकोनविंशतिभागच्छेदनाः, एकोनविंशतिभागरूपा इति भावः । अगारमज्झावसित्त ति अगारं गेहम् अधि आधिक्येन चिरकालं राज्यपरिपालनतः आ मर्यादया नीत्या वसित्वा उषित्वा तत्र
 5 वासं विधायेति, अध्योष्य प्रव्रजिताः, शेषास्तु पञ्च कुमारभाव एवेति, आह च-
 वीरं अरिद्धनेमिं पासं मल्लिं च वासुपुज्जं च ।

एण मोत्तूण जिणे अवसेसा आसि रायाणो ॥ [आव० नि० २२१] ति ॥१९॥

[सू० २०] [१] वीसं असमाहिट्टाणा पण्णत्ता, तंजहा- दवदवचारि यावि भवति १, अपमज्जितचारि यावि भवति २, दुप्पमज्जितचारि यावि भवति
 10 ३, अतिरित्तसेज्जासणिए ४, रातिणियपरिभासी ५, थेरोवघातिए ६, भूओवघातिए ७, संजलणे ८, कोधणे ९, पिट्ठिमंसिए १०, अभिक्खणं अभिक्खणं ओधारइत्ता भवति ११, णवाणं अधिकरणाणं अणुप्पण्णाणं उप्पाएत्ता भवति १२, पोराणाणं अधिकरणाणं खामितविओसवियाणं पुणो उदीरेत्ता भवति १३, ससरक्खपाणिपाए १४, अकालसज्झायकारए यावि
 15 भवति १५, कलहकरे १६, सदकरे १७, झंझकरे १८, सूरप्पमाणभोई १९, एसणाऽसमिते यावि भवति २० । १।

मुणिसुव्वते णं अरहा वीसं धणूडं उड्डंउच्चत्तेणं होत्था २।

सव्वे वि णं घणोदही वीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ता ३।

पाणयस्स णं देविंदस्स देवरण्णो वीसं सामाणियसाहस्सीओ पण्णत्ताओ ४।

१. “पंच सए छव्वीसे, छच्च कला वित्थडं भरहवासं । दस सय बावन्नहिया, बारस य कलाउ हिमवन्ते ॥२९॥ व्या०- सुगमम् ॥ तथा जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भो योजनलक्षप्रमाणः क्षुल्लहिमवद्विष्कम्भानयनाय द्विकेन गुण्यते, जाते द्वे लक्षे, तयोर्नवत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धानि दश योजनशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि कलाश्चैकोनविंशतिभागरूपा द्वादश १०५२ क० १२ । एतावान् हिमवद्वर्षधरपर्वतस्य विष्कम्भः ।..... ॥२९॥” इति बृहत्क्षेत्रसमासस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥ २. “कालराज्य” खं० ॥ ३. दशाश्रुतस्कन्धे प्रथमेऽध्ययने [=प्रथमायां दशायां] तस्य निर्युक्तौ चूर्णौ च विस्तरेण विंशतेः असमाधिस्थानानां वर्णनमस्ति । विस्तरार्थिभिस्तत्र द्रष्टव्यम् ॥ आवश्यकसूत्रे चतुर्थेऽध्ययने ‘वीसाए असमाहिट्टाणेहि’ इति सूत्रस्य हारिभद्रायां वृत्तावपि द्रष्टव्यम् ॥

णपुंसयवेयणिजस्स णं कम्मस्स वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ बंधओ बंधट्ठिती पण्णत्ता ५।

पच्चक्खाणस्स णं पुव्वस्स वीसं वत्थू पण्णत्ता ६।

उसप्पिणि-ओसप्पिणिमंडले वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ काले पण्णत्ते ७।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं वीसं 5 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

छट्ठीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं वीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं वीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

10

पाणते कप्पे देवाणं उक्कोसेणं वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

आरणे कप्पे देवाणं जहण्णेणं वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

जे देवा सातं विसातं सुविसायं सिद्धत्थं उप्पलं रुतिलं तिगिच्छं दिसासोवत्थियं वद्धमाणयं पलंबं पुप्फं पुप्फावत्तं पुप्फपभं पुप्फकंतं पुप्फवण्णं पुप्फलेसं पुप्फज्झयं पुप्फसिंगं पुप्फसिद्धं पुप्फकूडं पुप्फुत्तरवडेंसगं 15 विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

[३] ते णं देवा वीसाए अब्बमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं वीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

20

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे वीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति [जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेस्संति] ३।

[टी०] अथ विंशतितमस्थाने किञ्चिल्लिख्यते । तत्र स्थितिसूत्रेभ्योऽर्वाक् सप्त सूत्राणि, तत्र समाधानं समाधिः चेतसः स्वास्थ्यम्, मोक्षमार्गेऽवस्थानमित्यर्थः, न

- समाधिरसमाधिस्तस्याः स्थानानि आश्रया भेदा वा असमाधिस्थानानि । तत्र दवदवचारि त्ति यो हि द्रुतं द्रुतं चरति गच्छति सोऽनुकरणशब्दतो दवदवचारीत्युच्यते, चापीत्युत्तरासमाधिस्थानापेक्षया समुच्चयार्थः, भवतीति प्रसिद्धम्, स च द्रुतं द्रुतं संयमा-ऽऽत्मनिरपेक्षो ब्रजन्नात्मानं प्रपतनादिभिरसमाधौ योजयति अन्यांश्च सत्त्वान्
- 5 घनन्नसमाधौ योजयति, सत्त्ववधजनितेन च कर्मणा परलोकेऽप्यात्मानमसमाधौ योजयति, अतो द्रुतगन्तृत्वमसमाधिकारणत्वादसमाधिस्थानम्, एवमन्यत्रापि यथायोगमवसेयम् १, तथा अप्रमार्जितचारी २ दुष्प्रमार्जितचारी च ३ स्थान-निषीदन-त्वग्वर्तनादिष्वात्मादिविराधनां लभते, तथाऽतिरिक्ता अतिप्रमाणा शय्या वसतिरासनानि च पीठकादीनि यस्य सन्ति सोऽतिरिक्तशय्यासनिकः, स च
- 10 अतिरिक्तायां शय्यायां घङ्घशालादिरूपायामन्येऽपि कार्पीटकादय आवासयन्ति इति तैः सहाधिकरणसम्भवादात्म-परावसमाधौ योजयतीति, एवमासनाधिक्येऽपि वाच्यमिति ४, तथा रात्निकपरिभाषी आचार्यादिपूज्यपुरुषपरिभवकारी, स चात्मानमन्यांश्चासमाधौ योजयत्येव ५, तथा स्थविरा आचार्यादिगुरवः, तानाचारदोषेण शीलदोषेण च ज्ञानादिभिर्वोपहन्तीत्येवंशीलः स एव चेति
- 15 स्थविरोपघातिकः ६, तथा भूतानि एकेन्द्रियास्ताननर्थत उपहन्तीति भूतोपघातिकः ७, तथा सञ्ज्वलतीति सञ्ज्वलनः प्रतिक्षणं रोषणः ८, तथा क्रोधनः सकृत् क्रुद्धोऽत्यन्तक्रुद्धो भवति ९, तथा पृष्ठिमांसिकः पराङ्मुखस्य परस्यावर्णवादकारी १०, अभिक्खणं अभिक्खणं ओहारयित्त त्ति अभीक्षणमभीक्षणमवधारयिता शङ्कितस्याप्यर्थस्य निःशङ्कितस्य 'एवमेवायम्' इत्येवं वक्ता, अथवाऽवहारयिता
- 20 परगुणानामपहारकारी, यथा अदासादिकमपि परं भणति— दासस्त्वं चौरस्त्वमित्यादि ११, तथाऽधिकरणानां कलहानां यन्त्रादीनां वोत्पादयिता १२, पोरणाणं ति पुरातनानां कलहानां क्षमित-व्यवशमितानां मर्षितत्वेनोपशान्तानां पुनरुदीरयिता भवति १३, तथा सरजस्कपाणि-पादो यः सचेतनादिरजोगुण्डितेन हस्तेन दीयमानां भिक्षां गृह्णाति, तथा योऽस्थण्डिलादेः स्थण्डिलादौ सङ्क्रामन्न पादौ प्रमार्ष्टि, अथवा

१. भवतीति जे२ ॥ २. (निःशङ्कितस्येव ?) ॥ ३. °मयन्न जे२ ॥

यस्तथाविधे कारणे सचित्तादिपृथिव्यां कल्पादिनाऽनन्तरितायामासनादि करोति स सरजस्कपाणि-पाद इति १४, तथा अकालस्वाध्यायकारकः प्रतीतः १५, तथा कलहकरः कलहहेतुभूतकर्तव्यकारी १६, तथा शब्दकरः रात्रौ महता शब्देनोल्लाप-स्वाध्यायादिकारको गृहस्थभाषाभाषको वा १७, तथा झञ्झाकरो येन येन गणस्य भेदो भवति तत्तत्कारी, येन च गणस्य मनोदुःखमुत्पद्यते तद्भाषी १८, 5 तथा सूरप्रमाणभोजी सूर्योदयादस्तमयं यावदशन-पानाद्यभ्यवहारी १९, एषणाअसमितश्चापि भवति, अनेषणां न परिहरति, प्रेरितश्चासौ साधुभिः कलहायते, तथाऽनेषणीयमपरिहरन् जीवोपरोधे वर्तते, एवं चात्म-परयोरसमाधिकरणादसमाधिस्थानमिदं विंशतितममिति २० । तथा घनोदधयः सप्तपृथिवीप्रतिष्ठानभूताः । सामानिकाः इन्द्रसमानर्द्धयः । साहस्रः सहस्राणि । बन्धतो 10 बन्धसमयादारभ्य बन्धस्थितिः स्थितिबन्ध इत्यर्थः । प्रत्याख्याननामकं पूर्वं नवमम् । सातादीनि चैकविंशतिर्विमानानीति ॥२०॥

[सू० २१] [१] एक्कवीसं सबला पण्णत्ता, तंजहा- हत्थकम्मं करेमाणे सबले १, मेहुणं पडिसेवमाणे सबले २, रातीभोयणं भुंजमाणे [सबले] ३, आहाकम्मं भुंजमाणे [सबले] ४, सागारियं पिंडं भुंजमाणे [सबले] ५, उद्देसियं 15

१. दशाश्रुतस्कन्धे द्वितीयेऽध्ययने [=द्वितीयदशायां] तस्य निर्युक्तौ चूर्णौ च विस्तरेण एकविंशतेः शबलानां वर्णनमस्ति । विस्तरार्थिभिस्तत्रैव द्रष्टव्यम् ॥ अत्र तु दशाश्रुतस्कन्धसूत्रमेव उपन्यस्यते- “थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सबला पन्नत्ता, तंजहा- हत्थकम्मं करेमाणे सबले ॥१॥ मेहुणं पडिसेवमाणे सबले ॥२॥ रातीभोयणं भुंजमाणे सबले ॥४॥ रायपिंडं भुंजमाणे सबले ॥५॥ कीयं पामिच्चं अच्छेज्जं अणिसट्ठं आहट्टु दिज्जमाणं भुंजमाणे सबले ॥६॥ अभिक्खणं पडियाइक्खित्ताणं भुंजमाणे सबले ॥७॥ अंतो छण्हं मासाणं गणातो गणं संकममाणे सबले ॥८॥ अंतो मासस्स तयो दगलेवे करेमाणे सबले ॥९॥ अंतो मासस्स ततो माइट्ठाणे करेमाणे सबले ॥१०॥ सागारियपिंडं भुंजमाणे सबले ॥११॥ आउट्टियाए पाणाइवायं करेमाणे सबले ॥१२॥ आउट्टियाए मुसावाए वदमाणे सबले ॥१३॥ आउट्टियाए अदिन्नादाणं गेण्हमाणे सबले ॥१४॥ आउट्टियाए अणंतरहियाए पुढवीए ट्ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेतमाणे सबले ॥१५॥ एवं ससणिद्धाए पुढवीए ससरक्खाए पुढवीए ॥१६॥ एवं आउट्टियाए मूलभोयणं वा फलभोयणं वा बीयभोयणं वा हरियभोयणं वा भुंजमाणे सबले ॥१८॥ अंतो संवच्छरस्स दस उदगलेवे करेमाणे सबले ॥१९॥ अंतो संवच्छरस्स दस माइट्ठाणां करेमाणे सबले ॥२०॥ आउट्टियाए सीतोदगव्धारिएण हत्थेण वा मत्तेण वा दव्विए भायणेण वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गहिता भुंजमाणे सबले । एते खलु थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सबला पन्नत्ता ॥२१॥” आवश्यकसूत्रेऽपि चतुर्थेऽध्ययने ‘एक्कवीसाए सबलेहिं’ इति सूत्रस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ विस्तरेण वर्णनमस्ति ॥

कीतमाहट्ट जाव अभिक्खणं अभिक्खणं सीतोदयवियडवग्घारियपाणिणा
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहेत्ता भुंजमाणे सबले १।

णियट्टिबादरस्स णं खवितसत्तयस्स मोहणिजस्स एक्कवीसं कम्मंसा
संतकम्मं पणत्ता, तंजहा— अपच्चक्खाणकसाए कोहे, एवं माणे माया
५ लोभे । पच्चक्खाणकसाए कोहे, एवं माणे माया लोभे । संजलणे कोधे,
एवं माणे माया लोभे । इत्थिवेदे, पुमवेदे, णपुंसयवेदे, हासे, अरति, रति,
भय, सोके, दुगुंछा २।

एक्कमेक्काए णं ओसप्पिणीए पंचम-छट्ठीतो समातो एक्कवीसं एक्कवीसं
वाससहस्साइं कालेणं पणत्तातो, तंजहा— दूसमा, दूसमदूसमा य ३।
१० एगमेगाए णं उस्सप्पिणीए पढम-बितियातो समातो एक्कवीसं एक्कवीसं
वाससहस्साइं कालेणं पणत्तातो, तंजहा— दूसमदूसमा, दूसमा य ४।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एक्कवीसं
पलिओवमाइं ठिती पणत्ता १।

छट्ठीए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एक्कवीसं सागरोवमाइं ठिती
१५ पणत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एक्कवीसं पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं एक्कवीसं पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता ४।

२० आरणे कप्पे देवाणं उक्कोसेणं एक्कवीसं सागरोवमाइं ठिती पणत्ता ५।
अच्चुते कप्पे देवाणं जहण्णेणं एक्कवीसं सागरोवमाइं ठिती पणत्ता ६।
जे देवा सिरिवच्छं सिरिदामगंडं मल्लं किट्ठिं चावोण्णतं आरणवडेंसगं
विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं एक्कवीसं सागरोवमाइं ठिती
पणत्ता ७।

१. संतकम्मा पणत्ता खं०हे२ ॥

[३] ते णं देवा एक्कवीसाए अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं आहारद्धे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया [जीवा जे एक्कवीसाए भवगहण्णेहिं सिज्झिस्संति] जाव [सव्वदुक्खाणमंतं] करेस्संति ३॥२१॥

[टी०] अथैकविंशतितमस्थानकम्, तत्र चत्वारि सूत्राणि स्थितिसूत्रैर्विना सुगमानि च, नवरं शबलं कर्बुरं चारित्रं यैः क्रियाविशेषैर्भवति ते शबलास्तद्योगात् साधवोऽपि ते एव, तत्र हस्तकर्म वेदविकारविशेषं कुर्वन्नुपलक्षणत्वात् कारयन् वा शबलो भवतीत्येकः १, एवं मैथुनं प्रतिसेवमानोऽतिक्रमादिभिस्त्रिभिः प्रकारैः २, तथा रात्रिभोजनं दिवागृहीतं दिवाभुक्तमित्यादिभिश्चतुर्भिर्भङ्गकैरतिक्रमादिभिश्च भुञ्जानः ३, तथा आधाकर्म ४, सागारिकः स्थानदाता तत्पिण्डम् ५, औद्देशिकं क्रीतमाहत्य दीयमानं भुञ्जानः, उपलक्षणत्वात् पामिच्चाऽऽच्छेद्याऽनिसृष्टग्रहणमपीह द्रष्टव्यमिति ६, यावत्करणोपात्तपदान्येवमर्थतोऽवगन्तव्यानि, [अभीक्षणम् ?] अभीक्षणं प्रत्याख्याया-ऽशनादि भुञ्जानः ७, अन्तः षण्णां मासानामेकतो गणाद् गणमन्यं सङ्क्रामन् ८, अन्तर्मासस्य त्रीनुदकलेपान् कुर्वन्, उदकलेपश्च नाभिप्रमाणजलावगाहनमिति ९, अन्तर्मासस्य त्रीणि मायास्थानानि, स्थानमिति भेदः १०, राजपिण्डं भुञ्जानः ११, आकुट्ट्या प्राणातिपातं कुर्वन्, उपेत्य पृथिव्यादिकं हिंसन्नित्यर्थः १२, आकुट्ट्या मृषावादं वदन् १३, अदत्तादानं गृह्णन् १४, आकुट्ट्यैवानन्तर्हितायां पृथिव्यां स्थानं वा नैषेधिकीं वा चेतयन्, कायोत्सर्गं स्वाध्यायभूमिं वा कुर्वन्नित्यर्थः १५, एवमाकुट्ट्या सस्निग्धसरजस्कायां पृथिव्यां चित्तवत्यां शिलायां लेष्टौ च, कोलावासे दारुणि, कोला २० घुणाः तेषामावासः १६, अन्यस्मिंश्च तथाप्रकारे सप्राणे सबीजादौ स्थानादि कुर्वन् १७, आकुट्ट्या मूलकन्दादि भुञ्जानः १८, अन्तः संवत्सरस्य दशोदकलेपान् कुर्वन् १९, तथाऽन्तः संवत्सरस्य दश मायास्थानानि च २०, तथा अभीक्षणं पौनःपुण्येन शीतोदकलक्षणं यद्विकटं जलं तेन व्याधारितो व्याप्तो यः पाणिः हस्तः स तथा, तेनाशनादि प्रगृह्य भुञ्जानः शबलः इत्येकविंशतितमः २१ । तथा निवृत्तिबादरस्य २५

5

10

15

20

25

अपूर्वकरणस्याष्टमगुणस्थानकवर्त्तिन इत्यर्थः, णं वाक्यालङ्कारे, क्षीणं सप्तकम् अनन्तानुबन्धिचतुष्टय-दर्शनत्रयलक्षणं यस्य स तथा, तस्य मोहनीयस्य कर्मणः एकविंशतिः कर्मांशा अप्रत्याख्यानादिकषायद्वादशक-नोकषायनवकरूपा उत्तरप्रकृतयः सत्कर्म सत्तावस्थं कर्म प्रज्ञप्तमिति । तथा श्रीवत्सं श्रीदामकाण्डं माल्यं कृष्टिं

५ चापोन्नतम् आरणावतंसकं चेति षड् विमानानि ॥२१॥

[सू० २२] बावीसं परीसहा पण्णत्ता, तंजहा- दिगिंछापरीसहे १, पिवासापरीसहे २, सीतपरीसहे ३, उसिणपरीसहे ४, दंसमसगफासपरीसहे ५, अचेलपरीसहे ६, अरतिपरीसहे ७, इत्थिपरीसहे ८, चरियापरीसहे ९, णिसीहियापरीसहे १०, सेज्जापरीसहे ११, अक्कोसपरीसहे १२, वधपरीसहे १३, जायणपरीसहे १४, अलाभपरीसहे १५, रोगपरीसहे १६, तणपरीसहे १७, जल्लपरीसहे १८, सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९, अण्णाणपरीसहे २०, दंसणपरीसहे २१, पण्णापरीसहे २२ । १।

दिट्ठिवायस्स णं बावीसं सुत्ताइं छिन्नच्छेयणयियाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए २, बावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नच्छेयणयियाइं आजीवियसुत्तपरिवाडीए ३, बावीसं १५ सुत्ताइं तिकणइयाइं तेरासियसुत्तपरिवाडीए ४, बावीसं सुत्ताइं चउक्कणइयाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए ५।

बावीसतिविधे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते, तंजहा- कालयवण्णपरिणामे, नीलवण्णपरिणामे, लोहियवण्णपरिणामे, हालिद्ववण्णपरिणामे, सुक्किलवण्णपरिणामे । सुब्धिगंधपरिणामे, एवं दुब्धिगंधे वि । तित्तरसपरिणामे, २० एवं पंच वि रसा । कक्खडफासपरिणामे, मउयफासपरिणामे, गुरुफासपरिणामे, लहुफासपरिणामे, सीतफासपरिणामे, उसिणफासपरिणामे, णिद्धफासपरिणामे, लुक्खफासपरिणामे, गरुयलहुयपरिणामे, अगरुयलहुयपरिणामे ६।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं बावीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

१. विस्तरार्थिभिः उत्तराध्ययनसूत्रस्य द्वितीये परिषहाध्ययने द्रष्टव्यम् ॥

छट्टीए पुढवीए णेरइयाणं उक्कोसेणं बावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

अहेसत्तमाए णं पुढवीए नेरइयाणं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं बावीसं पलिओवमाइं ठिती 5 पण्णत्ता ४।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं बावीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

अच्चुते कप्पे देवाणं उक्कोसेणं बावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

हेट्ठिमहेट्ठिमगेवेज्जाणं देवाणं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७। 10

जे देवा महितं विस्सुतं विमलं पभासं वणमालं अच्चुतवडेंसगं विमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं [उक्कोसेणं] बावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ८।

[३] ते णं देवा बावीसं अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं बावीसाए वाससहस्सेहिं आहारहे 15 समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे बावीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३॥

[टी०] द्वाविंशतितमं तु स्थानं प्रसिद्धार्थमेव, नवरं सूत्राणि षट् स्थितेरर्वाक्, तत्र मार्गाच्यवन-निर्जरार्थं परिषद्व्यन्ते इति परीषहाः । दिगिच्छंति बुभुक्षा, सैव परीषहो 20 दिगिज्छापरीषह इति, सहनं चास्य साधुमर्यादानुल्लङ्घनेन, एवमन्यत्रापि १, तथा पिपासा तृट् २, शीतोष्णो प्रतीते ३-४, तथा दंशाश्च मशकाश्च दंश-मशकाः, उभयेऽप्येते चतुरिन्द्रियाः, महत्त्वामहत्त्वकृतश्चैषां विशेषः, अथवा दंशो दशनं भक्षणमित्यर्थः, तत्प्रधाना मशका दंशमशकाः, एते च यूका-मत्कुण-मत्कोटक-

१. तुलना- “मार्गाच्यवन-निर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहाः” - तत्त्वार्थ० ९।८ ॥

- मक्षिकादीनामुपलक्षणमिति ५, तथा चेलेनां वस्त्राणां बहुधननवीनावदातसुप्रमाणानां सर्वेषां वाऽभावः अचेलम् अचेलत्वमित्यर्थः ६, अरतिः मानसो विकारः ७, स्त्री प्रतीता ८, चर्या ग्रामादिष्वनियतविहारिता ९, नैषेधिकी सोपद्रवेतरा च स्वाध्यायभूमिः १०, शय्या मनोज्ञाऽमनोज्ञा वसतिः संस्तारको वा ११, आक्रोशो दुर्वचनम् १२, 5 वधो यष्ट्यादिताडनम् १३, याच्छा भिक्षणं तथाविधे प्रयोजने मार्गणं वा १४, अलाभ-रोगौ प्रतीतौ १५-१६, तृणस्पर्शः संस्तारकाभावे तृणेषु शयानस्य १७, जल्लः शरीरवस्त्रादिमलः १८, सत्कारपुरस्कारौ वस्त्रादिपूजना-ऽभ्युत्थानादिसंपादने, सत्कारेण वा पुरस्करणं सन्माननं सत्कारपुरस्कारः १९, ज्ञानं सामान्येन मत्यादि, कचिदज्ञानमिति श्रूयते २०, दर्शनं सम्यग्दर्शनम्, सहनं चास्य क्रियादिवादिनां 10 विचित्रमतश्रवणेऽपि निश्चलचित्ततया धारणम् २१, प्रज्ञा स्वयं विमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदो मतिज्ञानविशेषभूत इति २२ ।

- दृष्टिवादो द्वादशमङ्गलम्, स च पञ्चधा - परिकर्म १ सूत्र २ पूर्वगत ३ प्रथमानुयोग ४ चूलिका ५ भेदात्, तत्र दृष्टिवादस्य द्वितीये प्रस्थाने द्वाविंशतिः सूत्राणि, तत्र सर्वद्रव्य-पर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि, छिन्नच्छेयणइयाइं ति इह यो नयः सूत्रं छिन्नं 15 छेदेनेच्छति स छिन्नच्छेदनयः, यथा धम्मो मंगलमुक्कट्टं [दशवै० १।१] इत्यादिश्लोकः सूत्रार्थतः छेदेन स्थितो न द्वितीयादिश्लोकानपेक्षते, इत्येवं यानि सूत्राणि छिन्नच्छेदनयवन्ति तानि छिन्नच्छेदनयिकानि, तानि च स्वसमया जिनमताश्रिता या सूत्राणां परिपाटिः पद्धतिस्तस्यां स्वसमयसूत्रपरिपाट्यां भवन्ति तथा वा भवन्तीति, तथा अच्छिन्नच्छेयणयियाइं ति इह यो नयः सूत्रमच्छिन्नं छेदेनेच्छति सोऽच्छिन्नच्छेदनयो 20 यथा धम्मो मंगलमुक्कट्टं [दशवै० १।१] इत्यादिश्लोकोऽर्थतो द्वितीयादिश्लोकमपेक्षमाण इत्येवं यान्यच्छिन्नच्छेदनयवन्ति तान्यच्छिन्नच्छेदनयिकानि तानि चाऽऽजीविकसूत्रपरिपाट्यां गोशालकमतप्रतिबद्धसूत्रपद्धत्यां तथा वा भवन्ति, अक्षररचनाविभागस्थितान्यप्यर्थतोऽन्योन्यमपेक्षमाणानि भवन्तीति भावना, तथा

१. यल्लं जेर ॥ २. सत्कारे वा खं० ॥ ३. तत्र सर्वत्र सर्वं जेर ॥ ४. “धम्मो मंगलमुक्कट्टं, अहिंसा संजमो तवो । देवा वि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ॥१।१॥ व्या० धर्मः मङ्गलम् उत्कृष्टम् अहिंसा संयमः तपः देवाः अपि तं नमस्यन्ति यस्य धर्मे सदा मनः ॥” इति दशवैकालिकसूत्रे हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

तिकणयियाइं ति नयत्रिकाभिप्रायाच्चिन्त्यन्ते यानि तानि नयत्रिकवन्तीति
 त्रिकनयिकानीत्युच्यन्ते, त्रैराशिकसूत्रपरिपाठ्याम्, इह त्रैराशिका
 गोशालकमतानुसारिणोऽभिधीयन्ते, यस्मात्ते सर्वे त्र्यात्मकमिच्छन्ति, तद्यथा— जीवोऽजीवो
 जीवाजीवश्चेति, तथा लोकोऽलोको लोकालोकश्चेत्यादि, नयचिन्तायामपि ते त्रिविधं
 नयमिच्छन्ति, तद्यथा—द्रव्यास्तिकः पर्यायास्तिकः उभयास्तिकश्चेति, एतदेव 5
 नयत्रयमाश्रित्य त्रिकनयिकानीत्युक्तमिति, तथा चउक्कनयियाइं ति
 नयचतुष्काभिप्रायतश्चिन्त्यन्ते यानि तानि चतुष्कनयिकानि, नयचतुष्कं चैवम्, नैगमनयो
 द्विविधः सामान्यग्राही विशेषग्राही च, तत्र यः सामान्यग्राही स सङ्ग्रहेऽन्तर्भूतो
 विशेषग्राही तु व्यवहारे, तदेवं सङ्ग्रह-व्यवहार-जुसूत्राः शब्दादित्रयं चैक एवेति
 चत्वारो नया इति, स्वसमयेत्यादि तथैवेति ।

10

तथा पुद्गलानाम् अण्वादीनां परिणामो धर्मः पुद्गलपरिणामः, स च वर्णपञ्चक-
 गन्धद्वय-रसपञ्चक-स्पर्शाष्टकभेदाद्विंशतिधा, तथा गुरुलघु अगुरुलघु इति भेदद्वयक्षेपाद्
 द्वाविंशतिः, तत्र गुरुलघु द्रव्यं यत्तिर्यङ्गामि वाय्वादि, अगुरुलघु यत् स्थिरं सिद्धिक्षेत्रं
 घण्टाकारव्यवस्थितज्योतिष्कविमानादीनि । तथा महितादीनि षड् विमानानि ॥२२॥

[सू० २३] [१] तेवीसं सूयगडज्झयणा पण्णत्ता, तंजहा— समए १, वेतालिए 15
 २, उवसग्गपरिण्ण ३, थीपरिण्ण ४, नरयविभत्ती ५, महावीरथुई ६,
 कुसीलपरिभासिते ७, वीरिए ८, धम्मे ९, समाही १०, मग्गे ११, समोसरणे
 १२, आहत्तहिए १३, गंथे १४, जमतीते १५, गाथा १६, पुंडरीए १७,
 किरियट्ठाणे १८, आहारपरिण्ण १९, पच्चक्खाणकिरिया २०, अणगारसुतं
 २१, अद्दइज्जं २२, णालंदतिज्जं २३ । १।

20

[२] जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए तेवीसाए जिणाणं
 सूरुग्गमणमुहत्तंसि केवलवरणाणदंसणे समुप्पण्णे २।

१. (दीति ?) ॥ २. “तए णं समणे भगवं महावीरे अणगारे जाए... । तस्स णं भगवंतस्स.. वइसाहसुद्धस्स
 दसमीपक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए पोरिसीए अभिनिवट्ठाए पमाणपत्ताए... केवलवरणाणदंसणे समुप्पण्णे” इति
 पर्युषणाकल्पसूत्रे महावीरचरित्रे । “अन्ने भणंति- बावीसाए पुव्वण्हे, मल्लि-वीराणं अवरण्हे” इति आवश्यकचूर्णौ
 पृ० १५८ ॥

जंबुद्वीवे णं दीवे इमीसे ओसप्पिणीए तेवीसं तित्थकरा पुव्वभवे
एक्कारसंगिणो होत्था, तंजहा— अजित संभव अभिणंदण जाव पासो वद्धमाणो
य । उसभे णं अरहा कोसलिए चोदसपुव्वी होत्था ३।

जंबुद्वीवे णं दीवे इमीसे ओसप्पिणीए तेवीसं तित्थकरा पुव्वभवे
5 मंडलियरायाणो होत्था, तंजहा— अजित संभव जाव वद्धमाणो य । उसभे
णं अरहा कोसलिए चक्कवट्टी होत्था ४।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तेवीसं पलिओवमाइं
ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए णं पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तेवीसं सागरोवमाइं ठिती
10 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं तेवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।
सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तेवीसं पलिओवमाइं ठिती
पण्णत्ता ४।

हेट्ठिममज्झिमगेवेज्जाणं देवाणं जहण्णेणं तेवीसं सागरोवमाइं ठिती
15 पण्णत्ता ५।

जे देवा हेट्ठिमहेट्ठिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं
उक्कोसेणं तेवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा तेवीसाए अब्बमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति
वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं तेवीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
20 समुप्पज्जति २।

संतं गतिया भवसिद्धिया [जीवा जे तेवीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति]
जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३॥

[टी०] त्रयोविंशतिस्थानकं सुगममेव, नवरं चत्वारि सूत्राणि अर्वाक् स्थितिसूत्रेभ्यः,
तत्र सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमे श्रुतस्कन्धे षोडशाऽध्ययनानि, द्वितीये सप्त, तेषां
25 चान्वर्थस्तदधिगमाधिगम्य इति ॥२३॥

[सू० २४] चउवीसं देवाहिदेवा पण्णत्ता, तंजहा— उसभ अजित जाव वद्धमाणे १।

चुल्लहिमवंत-सिहरीणं वासहरपव्वयाणं जीवाओ चउवीसं चउवीसं जोयणसहस्साइं णव बत्तीसे जोयणसते एगं च अट्टत्तीसभागं जोयणस्स किंचिविसेसाहिताओ आयामेणं पण्णत्ताओ २। 5

चउवीसं देवट्टाणा सइंदया पण्णत्ता । सेसा अहमिंदा अणिंदा अपुरोहिता ३। उत्तरायणगते णं सूरिए चउवीसंगुलियं पोरिसीयं छांयं णिव्वत्तइत्ता णं णियट्टति ४।

गंगा-सिंधूओ णं महाणदीओ पवहे सातिरेगे चउवीसं कोसे वित्थारेणं पण्णत्तातो ५। 10

रत्त-रत्तवतीओ णं महाणदीओ पवहे सातिरेगे चउवीसं कोसे वित्थारेणं पण्णत्तातो ६।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं णेरइयाणं चउवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं चउवीसं सागरोवमाइं ठिती 15 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं चउवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं चउवीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४। 20

हेट्ठिमउवरिमगेवेज्जाणं देवाणं जहण्णेणं चउवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा हेट्ठिममज्झिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताए उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं चउवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा चउवीसाए अब्भमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा 25

ऊससंति वा णीससंति वा १। तेसि णं देवाणं चउवीसाए वाससहस्साणं
आहारट्टे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे चउवीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
[जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति] ३।

- 5 [टी०] चतुर्विंशतिस्थानके षट् सूत्राणि स्थिते: प्राक्, सुगमानि च । नवरं देवानाम्
इन्द्रादीनामधिका देवाः पूज्यत्वाद् देवाधिदेवा इति । तथा जीवाओ त्ति
जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य वर्षाणां वर्षधराणां च ऋज्वी सीमा जीवोच्यते,
आरोपितज्यधनुर्जीवाकल्पत्वात्, तयोश्च लघुहिमवच्छिखरिसत्कयोः प्रमाणम् २४९३२
अष्टत्रिंशद्भागश्च योजनस्य किञ्चिद्विशेषाधिकः, अत्र गाथा—

- 10 चउवीस सहस्साइं नव य सए जोयणाण बत्तीसे ।

क्षुल्लहिमवन्तजीवा आयामेणं कलद्धं च ॥ [बृहत्क्षेत्र० ५२] त्ति,

कलार्द्धमिति एकोनविंशतिभागस्यार्द्धम्, तच्चाष्टत्रिंशद्भाग एव भवतीति ।

- चतुर्विंशतिर्देवस्थानानि देवभेदाः, दश भवनपतीनाम्, अष्टौ व्यन्तराणाम्, पञ्च
ज्योतिष्काणाम्, एकं कल्पोपपन्नवैमानिकानाम्, एवं चतुर्विंशतिः, सेन्द्राणि
15 चमरादीन्द्राधिष्ठितानि, शेषाणि ग्रैवेयका-ऽनुत्तरसुरलक्षणानि ‘अहम् अहम्’ इत्येवमिन्द्रा
येषु तान्यहमिन्द्राणि, प्रत्यात्मेन्द्रकाणीत्यर्थः, अत एव अनिन्द्राणि अविद्यमाननायकानि
अपुरोहितानि अविद्यमानशान्तिकर्मकारीणि, उपलक्षणपरत्वादस्याविद्यमान-
सेवकजनानीति ।

१. व्या०- “योजनानां चतुर्विंशतिसहस्राणि नव शतानि द्वात्रिंशानि द्वात्रिंशदधिकानि एकं च
कलार्द्धमित्येतावत्परिमाणायामेन पूर्वापरतया दैर्घ्येण क्षुल्लहिमवतो जीवा । तथाहि- जम्बूद्वीपविष्कम्भः कलारूप
एकोनविंशतिलक्षप्रमाणोऽवगाहेन क्षुल्लहिमवतः संबन्धिना त्रिंशत्सहस्रपरिमाणेन ३०००० इषुणा हीनः क्रियते, ततो
जातं शेषमिदम्- अष्टादश लक्षाः सप्ततिसहस्राणि १८७०००० । एतद्यथोक्तपरिमाणेन ३०००० अवगाहेन गुण्यते,
जातः पञ्चकः षट्कः एककः अष्टौ शून्यानि ५६१०००००००० । एष राशिर्भूयश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातो द्विकः द्विकः
चतुष्कः चतुष्कः अष्टौ शून्यानि २२४४००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धः चतुष्कः सप्तकः त्रिकः सप्तकः
शून्यं अष्टकः ४७३७०८ । शेषस्तु राशिरुद्धरति सप्तकः त्रिकः शून्यं सप्तकः त्रिकः षट्कः ७३०७३६ । छेदराशिः
नवकः चतुष्कः सप्तकः चतुष्कः एककः षट्कः ९४७४१६ । ततः कलार्धानयनार्थमुद्धरितो राशिर्द्विकेन गुण्यते
छेदराशिना च भज्यते, ततो लब्धमेकं कलार्द्धं । वर्गमूललब्धस्य तु कलाराशेर्योजनानयनार्थमेकोनविंशत्या भागो
ह्रियते, लब्धानि योजनानां चतुर्विंशतिसहस्राणि नव शतानि द्वात्रिंशदधिकानि २४९३२ एकं च कलार्द्धम् १॥९२॥”
इति बृहत्क्षेत्रसमासस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्ती ॥

तथोत्तरायणगतः सर्वाभ्यन्तरमण्डलप्रविष्टः सूर्यः कर्कसङ्क्रान्तिदिन इत्यर्थः, चतुर्विंशत्यङ्गुलिकां पौरुष्यां प्रहरे भवा छाया पौरुषीया तां छायां हस्तप्रमाणशङ्कोरिति गम्यते, निर्वर्त्य कृत्वा णं वाक्यालङ्कारे निवर्तते सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् द्वितीयमण्डलमागच्छति, आह च— आसाढे मासे दुपया [उत्तरा० २६।१३, ओघनि० २८३] इत्यादि । प्रवह इति यतः स्थानान्नदी प्रवहति वोढुं प्रवर्तते, 5 स च पद्महृदात्तोरणेन निर्गम इह सम्भाव्यते, न पुनर्योऽन्यत्र प्रवहशब्देन मकरमुखप्रणालनिर्गमः प्रपातकुण्डनिर्गमो वा विवक्षितः, तत्र हि *जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यामिह^३ च पञ्चविंशतिक्रोशप्रमाणा गङ्गादिनद्यो विस्तारतोऽभिहिता इति ॥२४॥

[सू० २५] [१] पुरिमपच्छिमताणं तित्थगराणं पंचजामस्स पणुवीसं भावणाओ पण्णत्ताओ, तंजहा— इरियासमिति, मणगुत्ती, वडगुत्ती, 10 आलोयभायणभोयणं, आदाणभंडनिक्खेवणासमिति ५, अणुवीतिभासणया, कोहविवेगे, लोभविवेगे, भयविवेगे, हासविवेगे १०, उग्गहअणुण्णवणता, उग्गहसीमजाणणता, सयमेव उग्गहं अणुगेणहणता, साहम्मियउग्गहं अणुण्णविय परिभुंजणता, साहारणभत्तपाणं अणुण्णविय परिभुंजणता १५, इत्थी-पसु- पंडगसंसत्तसयणासणवज्जणता, इत्थीकहविवज्जणया, इत्थीए इंदियाणमा- 15 लोयणवज्जणता, पुव्वरत-पुव्वकीलियाणं अणणुसरणता, पणीताहारवि- वज्जणता २०, सोइंदियरागोवरती, एवं पंच वि इंदिया २५। १।

मल्ली णं अरहा पणुवीसं धणूतिं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था २।

सव्वे वि णं दीहवेयट्ठपव्वया पणुवीसं पणुवीसं जोयणाणि उट्ठंउच्चत्तेणं, पणुवीसं पणुवीसं गाउयाणि उव्वेधेणं पण्णत्ता ३। 20

दोच्चाए णं पुढवीए पणुवीसं णिरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता ४।

आयारस्स णं भगवतो सचूलियायस्स पणुवीसं अज्झीणा पण्णत्ता ५।

१. “अषाढे मासे दोपया पोसे मासे चउप्पया । चित्तासोएसु मासेसु तिपया हवइ पोरिसी ॥२८३॥ व्या०- आषाढे मासे पौर्णमास्यां द्विपदा पौरुषी भवति, पदं च द्वादशाङ्गुलं ग्राह्यम्, पौषे मासे पौर्णमास्यां चतुष्पदा पौरुषी भवति, तथा चैत्राश्वयुजपौर्णमास्यां त्रिपदा पौरुषी भवति ॥२८३॥” इति ओघनिर्युक्तेः द्रोणाचार्यविरचितायां वृत्तौ ॥ २. प्रवहयंति जे२ ॥ ३. दृश्यतां पृ०८८ पं० ११ ॥ ४. उग्गह अणु^३ जे१,२ खं० ।

मिच्छादिद्विविगलिंदिए णं अपज्जत्तए संकिलिद्वपरिणामे णामस्स कम्मस्स
 पणुवीसं उत्तरपगडीओ णिबंधति, तंजहा- तिरियगतिणामं,
 वियलिंदियजातिणामं, ओरालियसरीरणामं, तेयगसरीरणामं, कम्मगसरीरणामं,
 हुंडसंठाणणामं, ओरालियसरीरणंगोवंगणामं, सेवट्टसंघयणणामं, वण्णनामं,
 5 गंधणामं, रसणामं, फासणामं, तिरियाणुपुव्विणामं, अगरुलहुनामं,
 उवघातणामं, तसणामं, बादरणामं, अपज्जत्तयणामं, पत्तेयसरीरणामं,
 अथिरणामं, असुभणामं, दुभगणामं, अणादेज्जणामं, अजसोकित्तीणामं,
 निम्माणणामं २५ । ६।

गंगा-सिंधूओ णं महाणदीओ पणुवीसं गाउयाणि पुहत्तेणं दुहतो
 10 घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठितेणं पवातेणं पवडंति ७।

रत्ता-रत्तवतीओ णं महाणदीओ पणुवीसं गाउयाणि पुहत्तेणं जाव पवातेणं
 पवडंति ८।

लोगबिंदुसारस्स णं पुव्वस्स पणुवीसं वत्थू पण्णत्ता ९।

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं पणुवीसं
 15 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं पणुवीसं सागरोवमाइं ठिती
 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं पणुवीसं पलिओवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ३।

20 सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं पणुवीसं पलिओवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ४।

मज्झिमहेट्ठिमगेवेज्जाणं देवाणं जहण्णेणं पणुवीसं सागरोवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ५।

जे देवा हेट्ठिमउवरिमगेवेज्जगविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं
 25 [उक्कोसेणं] पणुवीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा पणुवीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं पणुवीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्टे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे पणुवीसाए [भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति] जाव अंतं करेस्संति ३।

5

[टी०] पञ्चविंशतिस्थानकमपि सुबोधम्, नवरमिह स्थितेरवाङ् नव सूत्राणि, तत्र पञ्चजामस्स त्ति पञ्चानां यामानां महाव्रतानां समाहारः पञ्चयामम्, तस्य भावणाओ त्ति प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणमहाव्रतसंरक्षणाय भाव्यन्ते इति भावनाः, ताश्च प्रतिमहाव्रतं पञ्च पञ्चेति, तत्रेयांसमित्याद्याः पञ्च प्रथमस्य महाव्रतस्य, तत्रालोकभाजनभोजनम् आलोकनपूर्वं भाजने पात्रे भोजनं भक्तादेरभ्यवहरणम्, अनालोक्य भोजने हि प्राणिहिंसा 10 सम्भवतीति, तथा अनुविचिन्त्यभाषणतादिका द्वितीयस्य, तत्र विवेकः परित्यागः, तथा अवग्रहानुज्ञापनादिकास्तृतीयस्य, तत्रावग्रहानुज्ञापना १ तत्र चानुज्ञाते सीमापरिज्ञानम् २, ज्ञातायां च सीमायां स्वयमेव उग्राहमिति अवग्रहस्यानुग्रहणता पश्चात्स्वीकरणमवस्थानमित्यर्थः ३, साधर्मिकाणां गीतार्थसमुदायविहारिणां संविग्रानामवग्रहो मासादिकालमानेन पञ्चक्रोशादिक्षेत्ररूपः साधर्मिकावग्रहः, तं 15 तानेवानुज्ञाप्य तस्यैव परिभोजनता अवस्थानम्, साधर्मिकाणां क्षेत्रे वसतौ वा तैरनुज्ञाते एव वस्तव्यमिति भावः ४, साधारणं सामान्यं यद्भक्तादि तदनुज्ञाप्याचार्यादिकं तस्य परिभोजनतेति ५, तथा स्त्र्यादिसंसक्तशयनादिवर्जनादिकाश्चतुर्थस्य, प्रणीताहारः अतिस्नेहवानिति, तथा श्रोत्रेन्द्रियरागोपरत्यादिकाः पञ्चमस्य, अयमभिप्रायः— यो यत्र सजति तस्य तत् परिग्रहेऽवतरति, ततश्च शब्दादौ रागं कुर्वता ते परिगृहीता भवन्तीति 20 परिग्रहविरतिर्विराधिता भवति, अन्यथा त्वाराधितेति, वाचनान्तरे त्वेता *आवश्यकानुसारेण दृश्यन्ते ।

तथा मिच्छादिद्वीत्यादि, मिथ्यादृष्टिरेव तिर्यगत्यादिकाः कर्मप्रकृतीर्बध्नाति न सम्यग्दृष्टिः, तासां मिथ्यात्वप्रत्ययत्वादिति मिथ्यादृष्टिग्रहणम्, विकलेन्द्रियो द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामन्यतमः, णमित्यलङ्कारे, पर्याप्तोऽन्या अपि 25

- बध्नातीत्यपर्याप्तग्रहणम्, अपर्याप्तक एव होता अप्रशस्तपरिवर्तमानतद्द्वयेतररूपा
 बध्नाति, सोऽप्येताः सङ्क्लिष्टपरिणामो बध्नातीति सङ्क्लिष्टपरिणाम इत्युक्तम्,
 अयमपि द्वीन्द्रियाद्यपर्याप्तकप्रायोग्यं बध्नाति, तत्र विगलिंदियजाइनामं ति कदाचित्
 द्वीन्द्रियजात्या सह पञ्चविंशतिः कदाचिद् द्वीन्द्रियजात्या एवमितरथाऽपीति । गंगेत्यादि,
 5 पञ्चविंशतिर्गव्यूतानि पृथुत्वेन यः प्रपातस्तेनेति शेषः, दुहयो ति द्वयोर्दिशोः पूर्वतो
 गङ्गा अपरतः सिन्धुरित्यर्थः, पद्महृदाद्विनिर्गते पञ्च पञ्च योजनशतानि पर्वतोपरि गत्वा
 दक्षिणाभिमुखे प्रवृत्ते, घटमुहपवत्तिणं ति घटमुखादिव पञ्चविंशतिक्रोशपृथुर्लज्जिह्वाकात्
 मकरमुखप्रणालात् प्रवृत्तेन मुक्तावलीनां मुक्तासरीणां यो हारस्तत्संस्थितेन प्रपातेन
 प्रपतज्जलसंतानेन योजनशतोच्छ्रितस्य हिमवतोऽधोवर्त्तिनोः स्वकीययोः प्रपातकुण्डयोः
 10 प्रपततः, एवं रक्ता-रक्तवत्यौ, नवरं शिखरिवर्षधरोपरिप्रतिष्ठितपुण्डरीकहृदात् प्रपतत
 इति । तथा लोकबिन्दुसारं चतुर्दशपूर्वमिति ॥२५॥

[सू० २६] [१] छव्वीसं दस-कप्प-ववहाराणं उद्देसणकाला पण्णत्ता,
 तंजहा- दस दसाणं, छ कप्पस्स, दस ववहारस्स १।

- अभवसिद्धियाणं जीवाणं मोहणिजस्स कम्मस्स छव्वीसं कम्मंसा संतकम्मा
 15 पण्णत्ता, तंजहा- मिच्छत्तमोहणिज्जं, सोलस कसाया, इत्थीवेदे, पुरिसवेदे,
 नपुंसकवेदे, हासं, अरति, रति, भयं, सोगो, दुगुंछा २।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं छव्वीसं
 पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

- अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं छव्वीसं सागरोवमाइं ठिती
 20 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं छव्वीसं पलिओवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं छव्वीसं पलिओवमाइं ठिती
 पण्णत्ता ४।

मज्झिममज्झिमगेवेज्जयाणं देवाणं जहण्णेणं छव्वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा मज्झिमहेट्ठिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं छव्वीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा छव्वीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति ५ वा नीससंति वा १। [तेसि णं देवाणं छव्वीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे छव्वीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति] जाव अंतं करेस्संति ३।

[टी०] षड्विंशतिस्थानकं व्यक्तमेव, नवरम् उद्देशनकाला यत्र श्रुतस्कन्धेऽध्ययने १० च यावन्त्यध्ययनान्युद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशावसराः श्रुतोपचाररूपा इति । तथा अभव्यानां त्रिपुञ्जीकरणाभावेन सम्यक्त्वमिश्ररूपं प्रकृतिद्वयं सत्तायां न भवतीति षड्विंशतिः सत्कर्माणां भवन्तीति ॥२६॥

[सू० २७] [१] सत्तावीसं अणगारगुणा पण्णत्ता, तंजहा— पाणातिवातवेरमणे, एवं पंच वि । सोतिंदियनिग्गहे जाव फासिंदियनिग्गहे । कोधविवेगे जाव १५ लोभविवेगे । भावसच्चे, करणसच्चे, जोगसच्चे । खमा, विरागता, मणसमाहरणता, वतिसमाहरणता, कायसमाहरणता, णाणसंपण्णया, दंसणसंपण्णया, चरित्तसंपण्णया, वेयणअधियासणता, मारणंतियअहियासणया १।

जंबुद्दीवे दीवे अभिइवज्जेहिं सत्तावीसाए णक्खत्तेहिं संववहारे वट्ठति २। एगमेगे णं णक्खत्तमासे सत्तावीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते ३। २० सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु विमाणपुढवी सत्तावीसं जोयणसताइं बाहल्लेणं पण्णत्ता ४।

वेयगसम्मत्तबंधोवरयस्स णं मोहणिज्जस्स कम्मस्स सत्तावीसं उत्तरपगडीओ संतकम्मंसा पण्णत्ता ५।

सावणसुद्धसत्तमीए णं सूरिए सत्तावीसंगुलियं पोरिसिच्छायं णिव्वत्तइत्ता २५

णं दिवसखेत्तं निवट्टेमाणे रयणिखेत्तं अभिणिवट्टेमाणे चारं चरति ६।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सत्तावीसं पलिओवमाइं ठिती पणत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं सत्तावीसं सागरोवमाइं ठिती
5 पणत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं सत्तावीसं पलिओवमाइं ठिती
पणत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं सत्तावीसं पलिओवमाइं
ठिती पणत्ता ४।

10 मज्झिमउवरिमगेवेज्जयाणं देवाणं जहण्णेणं सत्तावीसं सागरोवमाइं ठिती
पणत्ता ५।

जे देवा मज्झिममज्झिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं
देवाणं उक्कोसेणं सत्तावीसं सागरोवमाइं ठिती पणत्ता ६।

[३] ते णं देवा सत्तावीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा
15 ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं सत्तावीसाए वाससहस्सेहिं
आहारट्टे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे सत्तावीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति
जाव अंतं करेस्संति ३ ।

[टी०] सप्तविंशतिस्थानकमपि व्यक्तमेव, केवलं षट् सूत्राणि स्थितेरवाक्, तत्र
20 अनगाराणां साधूनां गुणाः चरित्रविशेषा अनगारगुणाः, तत्र महाव्रतानि पञ्च,
इन्द्रियनिग्रहाश्च पञ्च, क्रोधादिविवेकाश्चत्वारः, सत्यानि त्रीणि १७, तत्र भावसत्यं
शुद्धान्तरात्मता, करणसत्यं यत् प्रतिलेखनादिक्रियां यथोक्तां सम्यगुपयुक्तः कुरुते,
योगसत्यं योगानां मनःप्रभृतीनामवितथत्वम् १७। क्षमा अनभिव्यक्तक्रोधमानस्वरूपस्य
द्वेषसज्जितस्याप्रीतिमात्रस्याभावः, अथवा क्रोधमानयोरुदयनिरोधः, क्रोध-
25 मानविवेकशब्दाभ्यां तूदयप्राप्तयोस्तयोर्निरोधः प्रागभिहित इति न पुनरुक्तताऽपीति १८।

विरागता अभिष्वङ्गमात्रस्याभावः, अथवा मायालोभयोरनुदयः, मायालोभविवेकशब्दाभ्यां तूदयप्राप्तयोस्तयोर्निरोधः प्रागभिहित इतीहापि न पुनरुक्ततेति १९ । मनोवाक्कायानां समाहरणता, पाठान्तरतः समन्वाहरणता अकुशलानां निरोधास्त्रयः २२ । ज्ञानादिसम्पन्नतास्तिष्ठः २५ । वेदनातिसहनता शीताद्यतिसहनम् २६ । मारणान्तिकातिसहनता कल्याणमित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमिति २७ । 5

तथा जम्बूद्वीपे न धातकीखण्डादौ अभिजिद्वर्जैः सप्तविंशत्या नक्षत्रैर्व्यवहारः प्रवर्तते, अभिजिन्नक्षत्रस्योत्तराषाढचतुर्थपादानुप्रवेशनादिति । तथा मासो नक्षत्र-चन्द्रा-ऽभिवर्द्धित-ऋत्वा-ऽऽदित्यमासभेदात् पञ्चविधोऽन्यत्रोक्तः, तत्र नक्षत्रमासः चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डलभोगकाललक्षणः सप्तविंशतिः रात्रिंदिवानि अहोरात्राणि रात्रिंदिवाग्रेणेति अहोरात्रपरिमाणापेक्षयेदं परिमाणं न तु सर्वथा, तस्याधिकतरत्वाद्, आधिक्यं 10 चाहोरात्रसप्तषष्टिभागानामेकविंशत्येति । विमाणपुढवि त्ति विमानानां पृथिवी भूमिका ।

तथा वेदकसम्यक्त्वबन्धः, क्षायोपशमिकसम्यक्त्वहेतुभूतशुद्धदलिकपुञ्जरूपा दर्शनमोहनीयप्रकृतिस्तस्य, उवरओ त्ति प्राकृतत्वादुद्वलको वियोजको यो जन्तुस्तस्य मोहनीयकर्मणोऽष्टाविंशतिविधस्य मध्ये सप्तविंशतिरुत्तरप्रकृतयः सत्कर्मशाः सत्तायामित्यर्थः, एकस्योद्वलितत्वादिति । 15

तथा श्रावणमासस्य शुद्धसप्तम्यां सूर्यः सप्तविंशत्यङ्गुलिकां हस्तप्रमाण-शङ्कोरिति गम्यते पौरुषीं छायां प्रहरच्छायां निर्वर्त्य दिवसक्षेत्रं रविकप्रकाशमाकाशं निवर्द्धयन् प्रकाशहान्या हानिं नयन् रजनीक्षेत्रम् अन्धकाराक्रान्तमाकाशमभिनिवर्द्धयन् प्रकाशहान्या वृद्धिं नयन् चारं चरति व्योममण्डले भ्रमणं करोति, अयमत्र भावार्थः— इह किल स्थूलन्यायमाश्रित्य आषाढ्यां चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणा पौरुषीच्छाया भवति, 20 दिनसप्तके च सातिरेके छायाऽङ्गुलं वर्द्धते, ततश्च श्रावणशुद्धसप्तम्यामङ्गुलत्रयं वर्द्धते, सातिरेकैकविंशतितमदिनत्वात्तस्याः, तदेवमाषाढ्याः सत्कैरङ्गुलैः सह सप्तविंशति-रङ्गुलानि भवन्ति, निश्चयतस्तु कर्कसङ्क्रान्तेरारभ्य यत् सातिरेकैकविंशतितमं दिनं तत्रोक्तरूपा पौरुषीच्छाया भवति ॥२७॥

[सू० २८] अट्टावीसतिविहे^१ आयारपकप्पे पण्णत्ते, तंजहा— मासिया आरोवणा, सपंचरायमासिया आरोवणा, सदसरातमासिया आरोवणा, सपण्णरसरातमासिया आरोवणा, सवीसतिरायमासिया आरोवणा, सपंचवीसरातमासिया आरोवणा, एवं चेव दोमासिया आरोवणा, 5 सपंचरातदोमासिया आरोवणा, एवं तेमासिया आरोवणा, चउमासिया आरोवणा, उग्घातिया आरोवणा, अणुग्घातिया आरोवणा, कसिणा आरोवणा, अकसिणा आरोवणा । इत्ताव ताव आयारपकप्पे, इत्ताव ताव आयरियव्वे १।

भवसिद्धियाणं जीवाणं अत्थेगतियाणं मोहणिज्जस्स कम्मस्स अट्टावीसं कम्मंसा संतकम्मं पण्णत्ता, तंजहा— सम्मत्तवेयणिज्जं, मिच्छत्तवेयणिज्जं 10 सम्ममिच्छत्तवेयणिज्जं, सोलस कसाया, णव णोकसाया २।

आभिणिबोहियणाणे अट्टावीसतिविहे पण्णत्ते, तंजहा— सोतिंदियत्थोग्गहे, चक्खिंदियत्थोग्गहे, घाणिंदियत्थोग्गहे, जिब्भिंदियत्थोग्गहे, फासिंदियत्थोग्गहे, णोइंदियत्थोग्गहे, सोतिंदियवंजणोग्गहे, घाणिंदियवंजणोग्गहे, जिब्भिंदियवंजणोग्गहे, फासिंदियवंजणोग्गहे, सोतिंदियईहा जाव 15 फासिंदियईहा, णोइंदियईहा, सोतिंदियावाते जाव णोइंदियअवाते, सोइंदियधारणा जाव णोइंदियधारणा ३।

ईसाणे णं कप्पे अट्टावीसं विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता ।

जीवे णं देवगतिं निबंध्यमाणे नामस्स कम्मस्स अट्टावीसं उत्तरपगडीओ णिबंध्यति, तंजहा— देवगतिनामं, पंचेंदियजातिनामं, वेउव्वियसरीरनामं, 20 तेययसरीरनामं, कम्मयसरीरनामं, समचउरंससंठाणणामं, वेउव्वियसरीरंगोवंगणामं, वण्णणामं, गंधणामं, रसणामं, फासणामं,

१. आवश्यकसूत्रस्य चतुर्थे प्रतिक्रमणाध्ययने 'अट्टावीसविहे आयारकप्पे' इति सूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ त्वेवम्- “अष्टाविंशतिविध आचार एवाऽऽचारप्रकल्पः, क्रिया पूर्ववत्, अष्टाविंशतिभेदान् दर्शयति- “सत्थपरिण्णा १ लोगो विजओ य २ सीओसणिज्ज ३ संमत्तं ४ । आवंति ५ धुवविमोहो ६-७ उवहाणसुय ८ महापरिण्णा ९ य ॥१॥ पिंडेसणसिज्जिरिया भासज्जाया १०-१३ य वत्थपाएसा १४-१५ । उग्घहपडिमा १६ सत्तेकतयं २३ भावणविमुत्तीओ २४-२५ ॥२॥ उग्घायमणुग्घायं आरुवणा तिविहमो णिसीहं तु २६-२७-२८ । इय अट्टावीसविहो आयारपकप्पणामोऽयं ॥३॥”

देवाणुपुव्वीणामं, अगुरुयलहुअनामं, उवघायनामं, पराघायनामं, ऊसासनामं, पसत्थविहायगइणामं, तसनामं, बायरणामं, पज्जत्तनामं, पत्तेयसरीरनामं, थिराथिराणं दोण्हं अण्णयरं एगनामं णिबंथति, सुभासुभाणं दोण्हमण्णयरं एगनामं निबंथइ, सुभगणामं, सुस्सरणामं, आएज्ज-अणाएज्जनामाणं दोण्हमण्णयरं एगनामं निबंथइ, जसकित्तिनामं, निम्माणनामं । एवं चेव नेरइए 5 वि, णाणत्तं अपसत्थविहायगइणामं, हुंडसंठाणनामं, अथिरणामं, दुब्भगणामं, असुभनामं, दुस्सरनामं, अणादेज्जणामं, अजसोकित्तीणामं, निम्माणनामं ५।

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्ठावीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं अट्ठावीसं सागरोवमाइं ठिती 10 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं अट्ठावीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु देवाणं अत्थेगतियाणं अट्ठावीसं पलिओवमाइं 15 ठिती पण्णत्ता ४।

उवरिमहेट्ठिमगेवेज्जयाणं देवाणं जहण्णेणं अट्ठावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

जे देवा मज्झिमउवरिमगेवेज्जएसु विमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा अट्ठावीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। [तेसि णं देवाणं अट्ठावीसाए वाससहस्सेहिं 20 आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतंगतिया भवसिद्धिया जीवा जे अट्ठावीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति] जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] अष्टाविंशतिस्थानकमपि व्यक्तम्, नवरमिह पञ्च स्थितेः प्राक् सूत्राणि, तत्र आचारः प्रथमाङ्गं तस्य प्रकल्पः अध्ययनविशेषो निशीथमित्यपराभिधान आचारस्य 25

वा साध्वाचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकल्पो व्यवस्थापनमित्याचारप्रकल्पः, तत्र कचिद् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य किञ्चित् प्रायश्चित्तं दत्तम्, पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्ततस्तत्रैव प्राक्तने प्रायश्चित्ते मासवहनयोग्यं मासिकं प्रायश्चित्तमारोपितमित्येवं मासिक्यारोपणा भवति, तथा पञ्चरात्रिकशुद्धियोग्यं मासिकशुद्धियोग्यं चापराधद्वयमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्ते सपञ्चरात्रमासिक-
 5 प्रायश्चित्तारोपणात् सपञ्चरात्रमासिक्यारोपणा भवति, एवं मासिक्यारोपणाः षट् ६, एवं द्विमासिक्यः ६, त्रिमासिक्यः ६, चतुर्मासिक्योऽपीति ६ चतुर्विंशतिरारोपणाः, तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पक्षस्य चोद्घातनेन लघूनां मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्ते आरोपणा औद्घातिक्यारोपणा, यदाह—

10 अद्धेण छिन्नसेसं पुव्वद्धेणं तु संजुयं काउं ।
 देज्जा य लहुयदाणं गुरुदाणं तत्तियं चेव ॥ [] ति ।

यथा मासार्द्ध १५ पञ्चविंशतिकार्द्धं च सार्द्धद्वादश, सर्वमीलने सार्द्धसप्तविंशतिरिति लघुमासः, तथा मासद्वयार्द्धं मासो मासिकस्यार्द्धं पक्ष उभयमीलने सार्द्धो मास इति लघुद्वैमासिकम् २५, तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयाद्यनुद्घातनेन गुरुणामारोपणा
 15 अनौद्घातिक्यारोपणा २६, तथा यावतोऽपराधानापन्नस्तावतीनां तच्छुद्धीनामारोपणा कृत्स्नारोपणा २७, तथा बहूनपराधानापन्नस्य षण्मासान्तं तप इति कृत्वा षण्मासाधिकं तपःकर्म तेष्वेवान्तर्भाव्य शेषमारोप्यते यत्र सा अकृत्स्नारोपणेत्यष्टाविंशतिः २८, एतच्च सम्यग् निशीथविंशतितमोद्देशकावगम्यम् । अत्रैव निगमनमाह—
 एतावांस्तावदाचारप्रकल्पः, इह स्थानके आरोपणामाश्रित्य विवक्षितोऽन्यथा
 20 तद्व्यतिरेकेणापि तस्योद्घातिकानुद्घातिकरूपस्य भावात्, अथवैतावानेवायं तावदाचारप्रकल्पः, शेषस्यात्रैवान्तर्भावात्, तथा एतावत्तावदाचरितव्यमित्यपि तथैव । देवगतिसूत्रे स्थिरास्थिरयोः शुभाशुभयोरादेयानादेययोश्च परस्परं विरोधित्वेनैकदा बन्धाभावादन्यतरद्वघ्नातीत्युक्तम्, तत्र चैकशब्दग्रहणं भाषामात्र एवावसेयमिति,

१. 'रात्रिकमासिक' जे२ ॥ २. स्थानाङ्गटीकायामुद्धृतमेतत् पृ० २७६, ५५८ ॥ ३. जे२ मध्ये 'षण्मासान्तं तप इति कृत्वा' इति पाठः पतितः ॥ ४. कृत्वा नास्ति खं० ॥

नारकसूत्रे विंशतिस्ता एव प्रकृतयोऽष्टानां तु स्थाने अष्टावन्या बध्नाति, एतदेवाह-
एवं चेवेत्यादि, नानात्वं विशेषः ॥२८॥

[सू० २९] [१] एगूणतीसतिविहे पावसुतपसंगे पण्णत्ते, तंजहा- भोमे,
उप्पाए, सुमिणे, अंतलिक्खे, अंगे, सरे, वंजणे, लक्खणे । भोमे तिविहे
पण्णत्ते, तंजहा- सुत्तं, वित्ती, वत्तिए । एवं एक्केक्कं तिविहं । विकहाणुयोगे, 5
विज्जाणुजोगे, मंताणुजोगे, जोगाणुजोगे, अण्णतित्थियपवत्ताणुजोगे १।

आसाढे णं मासे एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियाइं पण्णत्ते २।

भद्दवते णं मासे [एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते] ३।

कत्तिए णं [मासे एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते] ४।

पोसे णं मासे [एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते] ५। 10

फग्गुणे णं [मासे एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते] ६।

वइसाहे णं मासे [एगूणतीसं रातिंदियाइं रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते] ७।

चंददिणे णं एकूणतीसं मुहुत्ते सातिरेगे मुहुत्तग्गेणं पण्णत्ते ८।

जीवे णं पसत्थज्झवसाणजुत्ते भविए सम्मदिट्ठी तित्थकरनामसहिताओ
णामस्स णियमा एगूणतीसं उत्तरपगडीओ निबंद्धित्ता वेमाणिएसु देवेसु देवत्ताए 15
उववज्जति ९।

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एगूणतीसं
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एगूणतीसं सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता २। 20

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एगूणतीसं पलिओवमाइं ठिती
पण्णत्ता ३।

१. आवश्यकसूत्रस्य चतुर्थे प्रतिक्रमणाध्ययने 'एगूणतीसाए पावसुयपसंगेहि' इति सूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां
वृत्तावपि किञ्चिद्भेदेन पापश्रुतप्रसङ्गानां वर्णनं वर्तते ॥

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं एगूणतीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

उवरिममज्झिमगेवेज्जयाणं देवाणं जहण्णेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

- 5 जे देवा उवरिमहेट्ठिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं एगूणतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा एगूणतीसाए अब्बमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं एगूणतीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

- 10 संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे एगूणतीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति [जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति] ३।

- [टी०] एकोनत्रिंशत्स्थानकमपि व्यक्तमेव, नवरं नवेह सूत्राणि स्थितेः प्राक्, तत्र पापोपादानानि श्रुतानि पापश्रुतानि, तेषां प्रसङ्गः तथाऽऽसेवनारूपः पापश्रुतप्रसङ्गः, स च पापश्रुतानामेकोनत्रिंशद्विधत्वात् तद्विध उक्तः, पापश्रुतविषयतया पापश्रुतान्येव
15 वोच्यन्ते, अत एवाह— भोमेत्यादि, तत्र भौमं भूमिविकारफलाभिधानप्रधानं निमित्तशास्त्रम्, तथा उत्पातं सहजरुधिरवृष्ट्यादिलक्षणोत्पातफलनिरूपकं निमित्तशास्त्रम्, एवं स्वप्नं स्वप्नफलाविर्भावकम्, अन्तरिक्षम् आकाशप्रभवग्रहयुद्ध-
भेदादिभावफलनिवेदकम्, अङ्गं शरीरावयवप्रमाणस्पन्दितादिविकारफलोद्भावकम्, स्वरं जीवाजीवाश्रितस्वरस्वरूपफलाभिधायकम्, व्यञ्जनं मषादिव्यञ्जनफलोपदर्शकम्,
20 लक्षणं लाञ्छनाद्यनेकविधलक्षणव्युत्पादकमित्यष्टौ । एतान्येव सूत्र-वृत्ति-
वार्त्तिकभेदाच्चतुर्विंशतिः २४, तत्राङ्गवर्जितानामन्येषां सूत्रं सहस्रप्रमाणम्, वृत्तिर्लक्षप्रमाणा, वार्त्तिकं वृत्तिव्याख्यानरूपं कोटीप्रमाणम्, अङ्गस्य तु सूत्रं लक्षम्, वृत्तिः कोटी, वार्त्तिकमपरिमितमिति, तथा विकथानुयोगः अर्थ-
कामोपायप्रतिपादनपराणि कामन्दक-वात्स्यायनादीनि भारतादीनि वा शास्त्राणि २५,
25 तथा विद्यानुयोगो रोहिणीप्रभृतिविद्यासाधनाभिधायीनि शास्त्राणि २६,

मन्त्रानुयोगश्चेत्कादिमन्त्रसाधनोपायशास्त्राणि २७, योगानुयोगो वशीकरणादि-
योगाभिधायिकानि हरमेखलादिशास्त्राणि २८, अन्यतीर्थिकेभ्यः कपिलादिभ्यः
सकाशाद्यः प्रवृत्तः स्वकीयाचारवस्तुतत्त्वानामनुयोगो विचारः तत्पुरस्करणार्थं शास्त्रसन्दर्भ
इत्यर्थः सोऽन्यतीर्थिकप्रवृत्तानुयोग इति २९ । तथाऽऽषाढादय एकान्तरिता षण्मासा
एकोनत्रिंशद्वात्रिंशदिवानि रात्रिदिवपरिमाणेन भवन्ति स्थूलन्यायेन, कृष्णपक्षे प्रत्येकं ५
रात्रिदिवस्यैकस्य क्षयात्, आह च—

आसाढबहुलपक्षे भद्वए कत्तिए य पोसे य ।

फगुण-वइसाहेसु य बोधव्वा ओमरत्ताओ ॥ [उत्तरा० २६।१५] ति ।

इयमत्र भावना- चन्द्रमासो हि एकोनत्रिंशद् दिनानि दिनस्य च द्विषष्टिभागानां
द्वात्रिंशत्, ऋतुमासश्च त्रिंशदेव दिनानि भवतीति चन्द्रमासापेक्षया 10
ऋतुमासोऽहोरात्रद्विषष्टिभागानां त्रिंशता समधिको भवति, ततश्च प्रत्यहोरात्रं
चन्द्रदिनमेकैकेन द्विषष्टिभागेन हीयते इत्यवसीयते, एवं द्विषष्ट्या
चन्द्रदिवसानामेकषष्टिरहोरात्राणां भवतीत्येवं सातिरेके मासद्वये एकमवमरात्रं भवतीति,
विशेषस्त्विह चन्द्रप्रज्ञप्तेरवसेय इति ।

तथा चंददिणे णं ति चन्द्रदिनं प्रतिपदादिका तिथिः, तच्चैकोनत्रिंशद् मुहूर्त्ताः 15
सातिरेका मुहूर्त्तपरिमाणेनेति, कथम् ? यतः किल चन्द्रमास एकोनत्रिंशद् दिनानि
द्वात्रिंशच्च दिनद्विषष्टिभागा भवन्ति, ततश्चन्द्रदिनं चन्द्रमासस्य त्रिंशता गुणेन
मुहूर्त्तराशीकृतस्य त्रिंशता भागहारे एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ता द्वात्रिंशच्च मुहूर्त्तस्य द्विषष्टिभागा
लभ्यन्त इति ।

१. °णार्थः हे२ ॥ २. रात्रिदिवसपरि° खं० । रात्रिदिवप्रमाणेन हे२ ॥ ३. रात्रिदिवसस्यै° खं० ॥

४. “आसाढे ति आषाढे बहुलपक्षे भाद्रपदादिषु च बहुलपक्षे ओम ति अवमा न्यूना एकेनेति शेषः, रत्ता
ति पदैकदेशेऽपि पदप्रयोगदर्शनादहोरात्राः, एवं चैकदिनापहारे दिनचतुर्दशकेनैव कृष्णपक्ष एतेष्विति भावः ॥२६।१५॥”
इति उत्तराध्ययनसूत्रस्य शान्तिसूरिविरचितायां पाईयटीकायाम् । तथा ओघनिर्युक्तौ गा० २८५॥ ५. बोद्धव्वा

जे२ ॥ ६. प्रतिषु पाठाः- °रत्ताओ हे१,२ । °रणाओ जे१ । °राओ ति जे२ । °रवाओ ति खं० ॥ ७.
भवन्तीति हे१,२ ॥ ८. चन्द्रप्रज्ञप्तेः द्वादशे प्राभृते विशेषजिज्ञासुभिर्विलोकनीयम् ॥

तथा जीवः प्रशस्ताध्यवसानादिविशेषणो वैमानिकेषूत्पत्तुकामो नामकर्मण
 एकोनत्रिंशदुत्तरप्रकृतीर्बध्नाति, ताश्चेमाः- देवगतिः १ पञ्चेन्द्रियजातिः २ वैक्रियद्वयं ४
 तैजसकर्मणशरीरे ६ समचतुरस्रं संस्थानं ७ वर्णादिचतुष्कं ११ देवानुपूर्वी १२ अगुरुलघु
 १३ उपघातं १४ पराघातम् १५ उच्छ्वासं १६ प्रशस्तविहायोगतिः १७ त्रसं १८ बादरं
 ५ १९ पर्याप्तं २० प्रत्येकं २१ स्थिरास्थिरयोरन्यतरत् २२ शुभाशुभयोरन्यतरत् २३ सुभगं
 २४ सुस्वरम् २५ आदेयानादेययोरन्यतरत् २६ यशः कीर्त्यशः कीर्त्योरिकतरं २७ निर्माणं
 २८ तीर्थकरं चेति २९ ।

[सू० ३०] [१] तीसं मोहणिज्जठाणा पण्णत्ता, तंजहा-

जे यावि तसे पाणे वारिमज्झे विगाहिया ।

10 उदणक्कम्म मारेति महामोहं पकुव्वति ॥१९॥ १।

सीसावेढेण जे केई आवेढेति अभिक्खणं ।

तिव्वे असुभसमायारे महामोहं पकुव्वति ॥२०॥ २।

पाणिणा संपिहित्ताणं सोयमावरिय पाणिणं ।

अंतो नदंतं मारेइ महामोहं पकुव्वइ ॥२१॥ ३।

15 जायतेयं समारब्भ बहुं ओरुंभिया जणं ।

अंतोधूमेण मारेइ महामोहं पकुव्वइ ॥२२॥ ४।

सीसम्मि जे पहणइ उत्तमंगम्मि चेयसा ।

विभज्ज मत्थयं फाले महामोहं पकुव्वति ॥२३॥ ५।

पुणो पुणो पणिहीए हणित्ता उवहसे जणं ।

20 फलेणं अदुव दंडेणं महामोहं पकुव्वइ ॥२४॥ ६।

गूढायारी निगूहेज्जा मायं मायाए छायाए ।

असच्चवाई णिण्हाई महामोहं पकुव्वइ ॥२५॥ ७।

१. यशः कीर्तिः २७ हेर विना ॥ २. दशाश्रुतस्कन्धे नवम्यां दशायां सर्वा अप्येता गाथा वर्तन्ते ॥ ३. प्रथमोऽङ्कः
 आदितो गाथाङ्कस्य सूचकः । द्वितीयस्तु मोहनीयस्थानक्रमाङ्कः ॥ ४. तिब्वासुभं जे ॥ ५. इत आरभ्य अटी०खं०
 जे १ मध्ये प्रायः सर्वत्र 'व्वइ' इति पाठः ॥

धंसेइ जो अभूएणं अकम्मं अत्तकम्मुणा ।
 अदुवा तुममकासि त्ति महामोहं पकुव्वइ ॥२६॥ ८।
 जाणमाणो परिसओ सच्चामोसाणि भासति ।
 अज्झीणझंझे पुरिसे महामोहं पकुव्वति ॥२७॥ ९।
 अणायगस्स नयवं दारे तस्सेव धंसिया । 5
 विउलं विक्खोभइत्ताणं किच्चा णं पडिबाहिरं ॥२८॥
 उवगसंतं पि झंपिता पडिलोमाहिं वग्गूहिं ।
 भोगभोगे वियारेति महामोहं पकुव्वति ॥२९॥ १०।
 अकुमारभूए जे केइ कुमारभूए त्ति हं वए ।
 इत्थीहिं गिद्धे वसए महामोहं पकुव्वति ॥३०॥ ११। 10
 अबंभयारी जे केइ बंभयारि त्ति हं वए ।
 गद्दभे व्व गवं मज्झे विस्सरं नदई नदं ॥३१॥
 अप्पणो अहिए बाले मायामोसं बहुं भसे ।
 इत्थीविसयगेहीए महामोहं पकुव्वइ ॥३२॥ १२।
 जं निस्सिए उव्वहती जससा अहिगमेण वा । 15
 तस्स लुब्भइ वित्तम्मि महामोहं पकुव्वइ ॥३३॥ १३।
 इस्सरेण अदुवा गामेणं अणिस्सरे इस्सरीकए ।
 तस्स संपग्गहीयस्स सिरी अतुलमागया ॥३४॥
 ईसादोसेण आइट्ठे कलुसाविलचेयसे ।
 जे अंतरायं चेणइ महामोहं पकुव्वति ॥३५॥ १४। 20
 सप्पी जहा अंडउडं भत्तारं जो विहिंसइ ।
 सेणावइं पसत्थारं महामोहं पकुव्वइ ॥३६॥ १५।
 जे नायगं व रट्ठस्स नेयारं निगमस्स वा ।
 सेट्ठिं बहुरवं हंता महामोहं पकुव्वति ॥३७॥ १६।

बहुजणस्स णेयारं दीवं ताणं च पाणिणं ।

एयारिसं नरं हंता महामोहं पकुव्वति ॥३८॥ १७।

उवट्ठियं पडिविरयं संजयं सुतवस्सियं ।

वोकम्म धम्मओ भंसे महामोहं पकुव्वति ॥३९॥ १८।

5 तहेवाणंतणाणीणं जिणाणं वरदंसिणं ।

तेसिं अवण्णिमं बाले महामोहं पकुव्वति ॥४०॥ १९।

नेयाउयस्स मग्गस्स दुट्ठे अवयरई बहं ।

तं तिप्पयंतो भावेति महामोहं पकुव्वति ॥४१॥ २०।

आयरियउवज्झाएहिं सुयं विणयं च गाहिए ।

10 ते चेव खिंसंती बाले महामोहं पकुव्वति ॥४२॥ २१।

आयरियउवज्झायाणं सम्मं नो पडितप्पइ ।

अप्पडिपूयए थद्धे महामोहं पकुव्वति ॥४३॥ २२।

अबहुस्सुए य जे केइ सुएण पविकंथई ।

सज्झायवायं वयति महामोहं पकुव्वति ॥४४॥ २३।

15 अतवस्सिए य जे केइ तवेण पविकंथइ ।

सव्वलोयपरे तेणे महामोहं पकुव्वति ॥४५॥ २४।

साहारणट्ठा जे केइ गिलाणम्मि उवट्ठिए ।

पभू ण कुणई किच्चं मज्झं पि से न कुव्वति ॥४६॥

सढे नियडिपण्णाणे कलुसाउलचेयसे ।

20 अप्पणो य अबोहीए महामोहं पकुव्वति ॥४७॥ २५।

जे कहाहिगरणाइं संपउंजे पुणो पुणो ।

सव्वतित्थाण भेयाय महामोहं पकुव्वति ॥४८॥ २६।

जे य आहम्मिए जोए संपउंजे पुणो पुणो ।

साहाहेउं सहीहेउं महामोहं पकुव्वति ॥४९॥ २७।

जे य माणुस्सए भोए अदुवा पारलोइए ।

तेऽतिप्पयंतो आसयति महामोहं पकुब्बति ॥५०॥ २८।

इट्ठी जुती जसो वण्णो देवाणं बलवीरियं ।

तेसिं अवण्णिमं बाले महामोहं पकुब्बति ॥५१॥ २९।

अपस्समाणो पस्सामि देवे जक्खे य गुज्झगे ।

5

अण्णाणी जिणपूयट्ठी महामोहं पकुब्बति ॥५२॥ ३०।१।

थेरे णं मंडियपुत्ते तीसं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे २।

एगमेगे णं अहोरत्ते तीसं मुहुत्ता मुहुत्तग्गेणं पण्णत्ते ।

एतेसि णं तीसाए मुहुत्ताणं तीसं नामधेज्जा पण्णत्ता, तंजहा— रोद्दे, सेते, 10
मित्ते, वाऊ, सुपीए ५, अभियंदे, माहिंदे, बलवं, बंभे, सच्चे १०, आणंदे,
विजए, वीससेणे, पायावच्चे, उवसमे १५, ईसाणे, तट्टे, भावियप्पा, वेसमणे,
वरुणे २०, सतरिसभे, गंधव्वे, अगिवेसायणे, आतवं, आवत्तं २५, तट्टवं,
भूमहं, रिसभे, सव्वट्टसिद्धे, रक्खसे ३० । ३।

अरे णं अरहा तीसं धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ४।

15

सहस्सारस्स णं देविंदस्स देवरण्णो तीसं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्ताओ ५।

पासे णं अरहा तीसं वासाइं अगारमज्झावसित्ता अगारातो अणगारियं पव्वतित्ते ६।

समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगार जाव पव्वतित्ते ७।

रयणप्पभाए णं पुढवीए तीसं निरयावाससतसहस्सा पण्णत्ता ८।

20

[२] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं तीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३। 25

[सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ?] ४।

उवरिम[उवरिम]गेवेजयाणं देवाणं जहण्णेणं तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

5 जे देवा उवरिममज्झिमगेवेज्जएसु विमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा तीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १, जाव तीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे [समुप्पज्जति] २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे तीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव

10 सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] त्रिंशत्स्थानकं सुगमम्, नवरं स्थितेरर्वागष्टौ सूत्राणि, तत्र मोहनीयं सामान्येनाष्टप्रकारं कर्म विशेषतश्चतुर्थी प्रकृतिः, तस्य स्थानानि निमित्तानि मोहनीय-स्थानानि, तथा जे आवि तसे इत्यादिश्लोकः, यश्चापि त्रसान् प्राणान् स्त्र्यादीन् वारिमध्ये विगाह्य प्रविश्योदकेन शस्त्रभूतेन मारयति, कथम् ?, आक्रम्य पादादिना,

15 स इति गम्यते, मार्यमाणस्य महामोहोत्पादकत्वात् सङ्क्लिष्टचित्तत्वाच्च भवशतदुःखवेदनीयमात्मनो महामोहं प्रकरोति जनयति, तदेवंभूतं त्रसमारणेनैकं मोहनीयस्थानमेवं सर्वत्रेति १।

सीसा श्लोकः, शीर्षावेष्टेन आर्द्रचर्मादिमयेन यः कश्चिद्वेष्टयति स्त्र्यादित्रसानिति गम्यते अभीक्षणं भृशं तीव्रोऽशुभसमाचारः स इत्यस्य गम्यमानत्वात् स मार्यमाणस्य

20 महामोहोत्पादकत्वेन आत्मनो महामोहं प्रकुरुत इति २।

यावत्करणात् केषुचित् सूत्रपुस्तकेषु शेषमोहनीयस्थानाभिधानपराः श्लोकाः सूचिताः, केषुचित् दृश्यन्त एवेति ते व्याख्यायन्ते—

पाणिणा संपिहित्ताणं सोयमावरिय पाणिणं ।

अंतो नदंतं मारेइ महामोहं पकुव्वइ ॥३॥

पाणिना हस्तेन संपिधाय स्थगयित्वा, किं तत् ? श्रोतो रन्ध्रं मुखमित्यर्थः, तथा आवृत्य अवरुध्य प्राणिनं ततः अन्तर्नदन्तं गलमध्ये रवं कुर्वन्तं घुरघुरायमाणमित्यर्थः, मारयति यः स इति गम्यते, महामोहं प्रकरोतीति तृतीयम् ३ ।

जायतेयं समारब्धं बह्वं ओरुंभिया जणं ।

अंतोधूमेण मारेति महामोहं पकुव्वइ ॥४॥

5

जाततेजसं वैश्वानरं समारब्धं प्रज्वाल्य बह्वं प्रभूतम् अवरुध्य महामण्डप-
वाडादिषु प्रक्षिप्य जनं लोकम् अन्तः मध्ये मण्डपादेः धूमेन वह्निलिङ्गेन, अथवा
अन्तर्धूमो यस्य सोऽन्तर्धूमस्तेन जाततेजसा विभक्तिपरिणामात् मारयति योऽसौ महामोहं
प्रकरोतीति चतुर्थम् ४ ।

सीसम्मि जे पहणइ उत्तमंगम्मि चेयसा ।

10

विभज्ज मत्थयं फाले महामोहं पकुव्वति ॥५॥

शीर्षे शिरसि यः प्रहन्ति खड्ग-मुद्गरादिना प्रहरति 'प्राणिन'मिति गम्यते, किंभूते
स्वभावतः ? शिरसि उत्तमाङ्गे सर्वावयवानां प्रधानावयवे तद्विघातेऽवश्यं मरणात्
चेतसा सङ्क्लिष्टेन मनसा, न यथाकथञ्चिदित्यर्थः, तथा विभाज्य मस्तकं
प्रकृष्टप्रहारदानेन स्फाटयति विदारयति ग्रीवादिकं कायमपीति गम्यते, स इत्यस्य 15
गम्यमानत्वात् स महामोहं प्रकरोतीति पञ्चमम् ५ ।

पुणो पुणो पणिहीए हणित्ता उवहसे जणं ।

फलेणं अदुव दंडेणं महामोहं पकुव्वइ ॥६॥

पौनःपुन्येन प्रणिधिना मायया यथा वाणिजकादिवेषं विधाय गलकर्तकाः पथि
गच्छता सह गत्वा विजने मारयन्ति, तथा हत्वा विनाश्य य इति गम्यते उपहसेत् 20
आनन्दातिरेकात् जनं मुग्धलोकं हन्यमानम्, केन हत्वा ? फलेन योगविभावितेन
मातुलिङ्गादिना, अदुव तथा दण्डेन प्रसिद्धेन, स इति गम्यते, महामोहं प्रकरोतीति
षष्ठम् ६ ।

१. 'वाहादिषु खं० ॥ २. यस्यासावन्त' खं० जे२ ॥ ३. स नास्ति जे२ विना ॥ ४. गलाक' जे१, २,
हे१ ॥ ५. तथा नास्ति जे२ । जे१ मध्येऽत्र पाठः पतितः ॥ ६. योगभावितेन जे२ हे१, २ ॥

गूढायारी निगूहेजा मायं मायाए छाये ।

असच्चवाई णिण्हाई महामोहं पकुव्वइ ॥७॥

गूढाचारी प्रच्छन्नाचारवान् निगूहयते गोपयेत्, स्वकीयं प्रच्छन्नं दुष्टमाचारम्, तथा मायां परकीयां मायया स्वकीयया छादयेत् जयेत्, यथा शकुनिमारकाश्छदैरात्मानमावृत्य
 5 शकुनीन् गृह्णन्तः स्वकीयमायया शकुनिमायां छादयन्ति, तथा असत्यवादी निह्वी अपलापकः स्वकीयाया मूलगुणोत्तरगुणप्रतिसेवायाः सूत्रार्थयोर्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तमम् ७ ।

धंसेइ जो अभूएणं अकम्मं अत्तकम्मुणा ।

अदुवा तुममकासि ति महामोहं पकुव्वइ ॥८॥

10 ध्वंसयति छायेया भ्रंशयति यः पुरुषोऽभूतेन असद्भूतेन, कम् ? अकर्मकम् अविद्यमानदुश्चेष्टितम् आत्मकर्मणा आत्मकृतऋषिघातादिना दुष्टव्यापारेण अदुवा अथवा यदन्येन कृतं तदाश्रित्य परस्य समक्षमेव त्वमकार्षीरितन्महापापमिति वदति, वदिक्रियायाः गम्यमानत्वात् स इत्यस्यापि गम्यमानत्वात् स महामोहं प्रकरोतीत्यष्टमम् ८ ।

जाणमाणो परिसओ सच्चामोसाणि भासति ।

15 अक्खीणझंझे पुरिसे महामोहं पकुव्वति ॥९॥

जानानः यथा अनृतमेतत्, परिषदः सभाया बहुजनमध्ये इत्यर्थः, सत्यामृषाणि किञ्चित्सत्यानि बह्वसत्यानि वस्तूनि वाक्यानि वा भाषते अक्षीणझञ्झः अनुपरतकलहः यः स इति गम्यते, महामोहं प्रकरोतीति नवमम् ९ ।

अणायगस्स नयवं दारे तस्सेव धंसिया ।

20 विउलं विक्खोभइत्ताणं किच्चा णं पडिबाहिरं ॥

उवगसंतं पि झंपिता पडिलोमाहिं वग्गूहिं ।

भोगभोगे वियारेति महामोहं पकुव्वति ॥१०॥

अनायकः अविद्यमाननायको राजा, तस्य, नयवान् नीतिमानमात्यः, स तस्यैव

१. स नास्ति खं० हे१ ॥ २. प्रतिषु पाठः- सत्यामृषाणि किञ्चित्सं हे२ । सत्यमृषा किञ्चित्सं हे२ विना ॥ ३. बहून्यसत्यानि जे२ । बह्वसत्यानि नास्ति खं० ॥

રાજો દારાન્ કલત્રં દ્વારં વા અર્થાગમસ્યોપાયં ધ્વંસયિત્વા ભોગભોગાન્ વિદારયતીતિ સમ્બન્ધઃ, કિં કૃત્વા ? વિપુલં પ્રચુરમત્યર્થમિત્યર્થઃ, વિક્ષોભ્ય સામન્તાદિપરિકરભેદેન સંક્ષોભ્ય નાયકમ્, તસ્ય ક્ષોભં જનયિત્વેત્યર્થઃ, કૃત્વા વિધાય ણમિત્યલઙ્કારે પ્રતિબાહ્યમ્ અનધિકારિણં દારેભ્યોઽર્થાગમદ્વારેભ્યો વા, દારાન્ રાજ્યં વા સ્વયમધિષ્ઠાયેત્યર્થઃ । તથા ઉપકસન્તમપિ સમીપમાગચ્છન્તમપિ, સર્વસ્વાપહારે 5 કૃતે પ્રાપ્તેનાનુલોમૈઃ કરુણૈશ્ચ વચનૈરનુકૂલયિતુમુપસ્થિતમિત્યર્થઃ, ઇમ્પયિત્વા નષ્ટવચનાવકાશં કૃત્વા પ્રતિલોમાભિઃ તસ્ય પ્રતિકૂલાભિર્વાગ્મિઃ વચનૈરેતાદૃશસ્તાદૃશસ્ત્વમિત્યાદિભિરિત્યર્થઃ, ભોગભોગાન્ વિશિષ્ટાન્ શબ્દાદીન્ વિદારયતિ હરતિ યોઽસૌ મહામોહં પ્રકરોતીતિ દશમમ્ ૧૦ ।

અકુમારભૂએ જે કેડ કુમારભૂએ ત્તઽહં વએ ।

10

ઇત્થીહિં ગિદ્ધે વસએ મહામોહં પકુવ્વતિ ॥૧૧॥

અકુમારભૂતઃ અકુમારબ્રહ્મચારી સન્ યઃ કશ્ચિત્ કુમારભૂતોઽહં કુમારબ્રહ્મચારી અહમિતિ વદતિ, અથ ચ સ્ત્રીષુ ગૃહ્ણો વશકશ્ચ સ્ત્રીણામેવાયત્ત ઇત્યર્થઃ, અથવા વસતિ આસ્તે સ મહામોહં પ્રકરોતીત્યેકાદશમ્ ૧૧ ।

અબંભયારી જે કેડ બંભયારિ ત્તઽહં વએ ।

15

ગદ્ધમે વ્વ ગવં મજ્ઞે વિસ્સરં નદઈ નદં ॥

અપ્પણો અહિએ બાલે માયામોસં બહું ભસે ।

ઇત્થીવિસયગેહીએ મહામોહં પકુવ્વઈ ॥૧૨॥

અબ્રહ્મચારી મૈથુનાદનિવૃત્તો યઃ કશ્ચિત્ તત્કાલ એવાઽઽસેવ્યાબ્રહ્મચર્યં બ્રહ્મચારી સામ્પ્રતમહમિત્યતિધૂર્તતયા પરપ્રવચ્ચનાય વદતિ, તથા ય એવમશોભાવહં સતામનાદેયં 20 ભણન્ ગર્દભ ઇવ ગવાં મધ્યે વિસ્વરં ન વૃષભવન્મનોજ્ઞં નદતિ મુચ્ચતિ નદં નાદં શબ્દમિત્યર્થઃ, તથા ય એવં ભણન્નાત્મનોઽહિતો ન હિતકારી બાલો મૂઢો માયામૃષાં

૧. વિશિષ્ટશબ્દાદીન્ જે૨ હે૧,૨ ॥ ૨. પરપ્રવચ્ચનાય હે૨ વિના ॥ ૩. માયામૃષા ઁં૦ જે૧ હે૧ । માયાં મૃષાં જે૨ ॥

बहु शाठ्यानृतं प्रभूतं भषते, श्वेव निन्दितं भाषते, कया ? स्त्रीविषयगृह्यया हेतुभूतया, स इत्थंभूतो महामोहं प्रकरोतीति द्वादशम् १२ ।

जं निस्सिए उव्वहती जससा अहिगमेण वा ।

तस्स लुब्भइ वित्तम्मि महामोहं पकुव्वइ ॥१३॥

- 5 यं राजानं राजामात्यादिकं वा निश्रित आश्रित उद्वहते जीविकालाभेनात्मानं धारयति, कथम् ? यशसा तस्य राजादेः सत्कोऽयमिति प्रसिद्ध्या अभिगमनेन वा सेवया आश्रितराजादेस्तस्य निर्वाहकारणस्य राजादेर्लुभ्यति वित्ते द्रव्ये यः स महामोहं प्रकरोतीति त्रयोदशम् १३ ।

इस्सरेण अदुवा गामेणं अणिस्सरे इस्सरीकए ।

- 10 तस्स संपग्गहीयस्स सिरी अतुलमागया ॥

ईसादोसेण आइट्ठे कलुसाविलचेयसे ।

जे अंतरायं चेएइ महामोहं पकुव्वति ॥१४॥

- ईश्वरेण प्रभुणा अदुवा अथवा ग्रामेण जनसमूहेन अनीश्वर ईश्वरीकृतः तस्य पूर्वावस्थायामनीश्वरस्य सम्प्रगृहीतस्य पुरस्कृतस्य प्रभ्वादिना श्रीः लक्ष्मीरतुला
15 असाधारणा आगता प्राप्ता, अतुलं वा यथा भवतीत्येवं श्रीः समागता आगतश्रीकश्च प्रभ्वाद्युपकारकविषये ईर्ष्यादोषेणाविष्टो युक्तः कलुषेण द्वेष-लोभादिलक्षणपापेनाऽऽविलं गडुलमाकुलं वा चेतो यस्य स तथा योऽन्तरायं व्यवच्छेदं जीवित-श्री-भोगानां चेतयते करोति प्रभ्वादेरसौ महामोहं प्रकरोतीति चतुर्दशम् १४ ।

सप्पी जहा अंडउडं भत्तारं जो विहिंसइ ।

- 20 सेणावइं पसत्थारं महामोहं पकुव्वइ ॥१५॥

सप्पी नागी यथा अंडउडं अण्डककूटं स्वकीयमण्डकसमूहमित्यर्थः, अण्डस्य वा पुटं सम्बद्धदलद्वयरूपं हिनस्ति, एवं भत्तारं पोषयितारं यो विहिनस्ति सेनापतिं राजानं प्रशास्तारम् अमात्यं धर्मपाठकं वा स महामोहं प्रकरोतीति, तन्मरणे बहुजनदुःस्थता भवतीति पञ्चदशम् १५ ।

जे नायगं व रट्टस्स नेयारं निगमस्स वा ।

सेट्ठिं बहुरवं हंता महामोहं पकुव्वति ॥१६॥

यो नायकं वा प्रभुं राष्ट्रस्य राष्ट्रमहत्तरादिकमिति भावः, तथा नेतारं प्रवर्तयितारं प्रयोजनेषु निगमस्य वाणिजकसमूहस्य, कम् ? श्रेष्ठिनं श्रीदेवताङ्कितपट्टबद्धम्, किंभूतम् ? बहुरवं भूरिशब्दं प्रचुरयशसमित्यर्थः हत्वा महामोहं प्रकुरुत इति षोडशम् 5 १६।

बहुजणस्स णेयारं दीवं ताणं च पाणिणं ।

एयारिसं नरं हंता महामोहं पकुव्वति ॥१७॥

बहुजनस्य पञ्चषादीनां लोकानां नेतारं नायकं द्वीप इव द्वीपः संसारसागरगतानामाश्वासस्थानम्, अथवा दीप इव दीपोऽज्ञानान्धकारावृत- 10 बुद्धिदृष्टिप्रसराणां शरीरिणां हेयोपादेयवस्तुस्तोमप्रकाशकत्वात्, तम्, अत एव त्राणम् आपद्रक्षणं प्राणिनामेतादृशं यादृशा गणधरादयो भवन्ति, नरं प्रावचनिकादिपुरुषं हत्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तदशम् १७ ।

उवट्ठियं पडिविरयं संजयं सुतवस्सियं ।

वोकम्म धम्मओ भंसे महामोहं पकुव्वति ॥१८॥

15

उपस्थितं प्रव्रज्यायाम्, प्रविब्रजिषुमित्यर्थः, प्रतिविरतं सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तम्, प्रव्रजितमेवेत्यर्थः, संयतं साधुम्, सुतपस्विनं तपांसि कृतवन्तं शोभनं वा तपः श्रितम् आश्रितम्, कचित् जे भिक्खुं जगजीवणं ति पाठः, तत्र जगन्ति जङ्गमानि अहिंसकत्वेन जीवयतीति जगजीवनस्तं विविधैः प्रकारैरुपक्रम्याक्रम्य व्युपक्रम्य, बलादित्यर्थः, धर्मात् श्रुत-चारित्रलक्षणाद् भ्रंशयति यः स महामोहं प्रकरोतीति 20 अष्टादशम् १८ ।

तहेवाणंतणाणीणं जिणाणं वरदंसिणं ।

तेसिं अवणिमं बाले महामोहं पकुव्वति ॥१९॥

यथैव प्राक्तनं मोहनीयस्थानं तथैवेदमपि, अनन्तज्ञानिनां ज्ञानस्यानन्तविषयत्वेन

१. व्युपाक्रम्य जे२ । व्युपक्रम्य नास्ति जे१ हे१,२ ॥

अक्षयत्वेन वा जिनानाम् अर्हतां वरदर्शिनां क्षायिकदर्शनित्वात् तेषां ये ज्ञानाद्यनेकातिशयसम्पदुपेतत्वेन भुवनत्रये प्रसिद्धाः अवर्णः अवर्णवादो वक्तव्यत्वेन यस्यास्ति सोऽवर्णवान्, यथा— नास्ति कश्चित् सर्वज्ञः, ज्ञेयस्यानन्तत्वात्, उक्तं च—

अज्ज वि धावइ नाणं अज्ज वि य अणंतओ अलोगो वि ।

5 अज्ज वि न कोइ विउहं पावति सव्वन्नयं जीवो ॥

अह पावति तो संतो होइ अलोओ न चेयमिद्धं ति । [] ति ।

अदूषणं चैतद्, उत्पत्तिसमय एव केवलज्ञानं युगपल्लोकालोकौ प्रकाशयदुपजायते, यथाऽपवरकान्तर्वर्तिदीपकलिका अपवरकमध्यमित्यभ्युपगमादिति, बालः अज्ञो महामोहं प्रकरोतीति एकोनविंशतितमम् १९ ।

10 नेयाउयस्स मग्गस्स दुट्ठे अवयरई बहुं ।

तं तिप्पयंतो भावेति महामोहं पकुव्वति ॥२०॥

नैयायिकस्य न्यायमनतिक्रान्तस्य मार्गस्य सम्यग्दर्शनादेः मोक्षपथस्य दुष्टो द्विष्टो वा अपकरोति अपकारं करोतीति, बहु अत्यर्थम्, पाठान्तरेण अपहरति बहुजनं विपरिणमयतीति भावः, तं मार्गं तिप्पयंतो ति निन्दन् भावयति निन्दया द्वेषेण वा

15 वासयति आत्मानं परं च यः स महामोहं प्रकरोतीति विंशतितमम् २० ।

आयरियउवज्झाएहिं सुयं विणयं च गाहिए ।

ते चेव खिंसती बाले महामोहं पकुव्वति ॥२१॥

आचार्योपाध्यायैर्यैः श्रुतं स्वाध्यायं विनयं च चरित्रं ग्राहितः शिक्षितः तानेव खिंसति निन्दति 'अल्पश्रुता एते' इत्यादि ज्ञानतः, 'अन्यतीर्थिकसंसर्गकारिणः' इत्यादि दर्शनतः, 'मन्दधर्माणः पार्श्वस्थादिस्थानवर्तिनः' इत्यादि चरित्रतः, यः स एवंभूतो बालो महामोहं प्रकरोतीत्येकविंशतितमम् २१ ।

आयरियउवज्झायाणं सम्मं नो पडितप्पइ ।

अप्पडिपूयए थद्धे महामोहं पकुव्वति ॥२२॥

१. अलोगो ति । जे२ हे१,२ ॥ २. °णामयतीति खं० ॥

आचार्यादीन् श्रुतदान-ग्लानावस्थाप्रतिचरणादिभिस्तर्पितवतः उपकृतवतः सम्यक् न प्रतितर्पयति विनयाहारोपध्यादिभिर्न प्रत्युपकरोति, तथा अप्रतिपूजको न पूजाकारी, तथा स्तब्धो मानवान् स महामोहं प्रकरोतीति द्वाविंशतितमम् २२ ।

अबहुस्सुए य जे केइ सुएण पविकंथई ।

सज्झायवायं वयति महामोहं पकुव्वति ॥२३॥

5

अबहुश्रुतश्च यः कश्चित् श्रुतेन प्रविकथ्यते आत्मानं श्लाघते श्रुतवानहम-
न्योगधरोऽहमित्येवम्, अथवा कस्मिंश्चित् 'स त्वमन्योगाचार्यो वाचको वा' इति
पृच्छति प्रतिभणति— आमम्, स्वाध्यायवादं वदति विशुद्धपाठकोऽहमित्यादिकं यः
स महामोहं श्रुतालाभहेतुं प्रकरोतीति त्रयोविंशतितमम् २३ ।

अतवस्सिए य जे केइ तवेण पविकंथइ ।

10

सव्वलोयपरे तेणे महामोहं पकुव्वति ॥२४॥

सुगमम्, नवरं सर्वलोकात् सर्वजनात् सकाशात् परः प्रकृष्टः स्तेनः चौरौ
भावचौरत्वात् महामोहम् अतपस्विताहेतुं प्रकरोतीति चतुर्विंशतितमम् २४ ।

साहारणट्ठा जे केइ गिलाणम्मि उवट्टिए ।

15

पभू ण कुव्वई किच्चं मज्झं पि से न कुव्वति ॥

सढे नियडिपण्णाणे कलुसाउलचेयसे ।

अप्पणो य अबोहीए महामोहं पकुव्वति ॥२५॥

साधारणार्थमुपकारार्थं यः कश्चिदाचार्यादिग्लाने रोगवति उपस्थिते प्रत्यासन्नीभूते
प्रभुः समर्थ उपदेशेनौषधादिदानेन च स्वतोऽन्यतश्चोपकारे न करोति कृत्यमुपेक्षते 20
इत्यर्थः, केनाभिप्रायेणेत्याह— ममाप्येष न करोति किंचनापि कृत्यं समर्थोऽपि सन्निति
द्वेषेण, असमर्थो वाऽयं बालत्वादिना, किं कृतेनास्य ? पुनरुपकर्तुमशक्तत्वादिति
लोभेनेति, शठः कैतवयुक्तः शक्तिलोपनात्, निकृतिः माया तद्विषये प्रज्ञानं यस्य स
तथा, ग्लानः प्रतिचरणीयो मा भवत्विति ग्लानवेषमहं करोमीति विकल्पवानित्यर्थः,
अत एव कलुषाकुलचेताः आत्मनश्चाबोधिको भवान्तराप्राप्तव्यजिनधर्मको 25

ग्लानाप्रतिजागरणेनाऽऽज्ञाविराधनात्, चशब्दात् परेषां चाऽबोधिकः अविद्यमाना बोधिरस्मादिति व्युत्पादनात्, ये हि तदीयं ग्लानाप्रतिचरणमुपलभ्य जिनधर्मपराङ्मुखा भवन्ति तेषामबोधिस्तत्कृतेति स एवम्भूतो महामोहं प्रकरोतीति पञ्चविंशतितमम् २५।

जो कहाहिगरणाइं संपउंजे पुणो पुणो ।

5 सव्वतित्थाण भेयाय महामोहं पकुव्वति ॥२६॥

यः कथा वाक्यप्रबन्धः, शास्त्रमित्यर्थः, तद्रूपाण्यधिकरणानि कथाधिकरणानि कौटिल्यशास्त्रादीनि प्राण्युपमर्दनप्रवर्त्तकत्वेन तेषामात्मनो दुर्गतावधिकारित्वकरणात्, कथया वा 'क्षेत्राणि कृषत, गा नस्तयत' इत्यादिकया अधिकरणानि तथाविधप्रवृत्तिरूपाणि, अथवा कथा राजकथादिका अधिकरणानि च यन्त्रादीनि

10 कलहा वा कथाधिकरणानि तानि सम्प्रयुङ्क्ते पुनः पुनः, एवं सर्वतीर्थानां भेदाय संसारसागरतरणकारणत्वात् तीर्थानि ज्ञानादीनि तेषां सर्वथा नाशाय प्रवर्त्तमानः स महामोहं प्रकरोतीति षड्विंशतितमम् २६ ।

जे य आहम्मिए जोए संपउंजे पुणो पुणो ।

साहाहेउं सहीहेउं महामोहं पकुव्वति ॥२७॥

15 कण्ठ्यम्, नवरम् अधार्मिका योगा निमित्त-वशीकरणादिप्रयोगाः, किमर्थम् ? श्लाघाहेतोः, सखिहेतोः मित्रनिमित्तमित्यर्थः, इति सप्तविंशतितमम् २७ ।

जे य माणुस्सए भोए अदुवा पारलोइए ।

तेऽतिप्पयंतो आसयति महामोहं पकुव्वति ॥२८॥

यश्च मानुष्यकान् भोगान् अथवा पारलौकिकान् ते ति विभक्तिपरिणामातैस्तेषु
20 वा अतृप्यन् तृप्तिमगच्छन् आस्वदते अभिलषति आश्रयति वा स महामोहं प्रकरोतीति अष्टविंशतितमम् २८ ।

इह्ही जुती जसो वण्णो देवाणं बलवीरियं ।

तेसिं अवण्णिमं बाले महामोहं पकुव्वति ॥२९॥

ऋद्धिः विमानादिसम्पत्, द्युतिः शरीराभरणदीप्तिः, यशः कीर्तिः, वर्णः शुक्लादिः
25 शरीरसम्बन्धी, देवानां वैमानिकादीनां बलं शारीरं वीर्यं जीवप्रभवम्, अस्तीत्यध्याहारः,

तेषामिह अपेर्गम्यमानत्वात् तेषामपि देवानामनेकातिशायिगुणवतामवर्णवान्
अश्लाघाकारी, अथवा अवर्णवान्, केनोल्लापेन ? देवानामृद्धिर्देवानां द्युतिरित्यादि
काक्वा व्याख्येयम्, न किञ्चिद् देवानामृद्ध्यादिकमस्तीत्यवर्णवादवाक्यभावार्थः, य
एवम्भूतः स महामोहं प्रकरोतीति एकोनत्रिंशत्तमम् २९ ।

अपस्समाणो पस्सामि देवे जक्ख्वे य गुज्झगे ।

5

अण्णाणी जिणपूयट्ठी महामोहं पकुव्वति ॥३०॥

अपश्यन्नपि यो ब्रूते पश्यामि देवानित्यादिस्वरूपेण, अज्ञानी, जिनस्येव पूजामर्थयते
यः स जिनपूजार्थी, गोशालकवत्, स महामोहं प्रकरोतीति त्रिंशत्तमम् ३० ।

रौद्रादयो मुहूर्ता आदित्योदयादारभ्य क्रमेण भवन्ति, एतेषां च मध्ये मध्यमाः षट्
कदाचिद् दिनेऽन्तर्भवन्ति कदाचिद्रात्राविति ॥३०॥

10

[सू० ३१] [१] एकतीसं सिद्धाङ्गुणा पण्णत्ता, तंजहा— खीणे
आभिणिबोहियणाणावरणे, सुयणाणावरणे, ओहिणाणावरणे,
मणपज्जवणाणावरणे, खीणे केवलणाणावरणे । खीणे चक्खुदंसणावरणे,
एवं अचक्खुदंसणावरणे, ओहिदंसणावरणे, केवलदंसणावरणे, निद्दा,
णिद्दाणिद्दा, पयला, पयलापयला, खीणे थिणगिद्धी । खीणे सातावेयणिज्जे, 15
खीणे असायावेयणिज्जे । खीणे दंसणमोहे, खीणे चरित्तमोहणिज्जे । खीणे
नेरइयाउए, तिरियाउए, माणुसाउए, देवाउए । खीणे उच्चागोए, खीणे निच्चागोए,
एवं सुभणामे, असुभणामे । खीणे दाणंतराए, एवं लाभ-भोग-
उवभोग-वीरियंतराए ३१ ।

मंदरे णं पव्वते धरणितले एकतीसं जोयणसहस्साइं छच्च तेवीसे जोयणसते 20
किंचिदेसूणे परिकखेवेणं पण्णत्ते ।

जया सूरिए सव्वबाहिरयं मंडलं उवसंकमित्ता णं चारं चरति तया णं
इहगयस्स मणूसस्स एकतीसाए जोयणसहस्सेहिं अट्ठहि य एकतीसेहिं
जोयणसतेहिं तीसाए सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुफासं हव्वमागच्छति ।

अभिवद्ध्यै णं मासे एक्कतीसं सातिरेगाणि रातिंदियाणि रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते ।

आइच्चे णं मासे एक्कतीसं रातिंदियाणि किंचिविसेसूणाणि रातिंदियग्गेणं पण्णत्ते ।

5 [२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एक्कतीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं एक्कतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं एक्कतीसं पलिओवमाइं ठिती
10 पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं एक्कतीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४।

विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजिताणं देवाणं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

15 जे देवा उवरिमउवरिमगेवेज्जयविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ६।

[३] ते णं देवा एक्कतीसाए अब्बमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं एक्कतीसाए वाससहस्सेहिं आहारङ्गे समुप्पज्जति २।

20 संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे एक्कतीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति जाव सब्बदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] एकत्रिंशत्स्थानकं सुगमम्, नवरं सिद्धानामादौ सिद्धत्वप्रथमसमय एव गुणाः सिद्धादिगुणाः, ते चाभिनिबोधिकावरणादिक्षयस्वरूपा इति ।

मन्दरो मेरुः, स च धरणीतले दशसहस्रविष्कम्भ इति कृत्वा यथोक्तपरिधिप्रमाणो
25 भवतीति ।

जया णं सूरिए इत्यादि, किल सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं भवति, मण्डलं च ज्योतिष्कमार्गोऽभिधीयते, तत्र जम्बूद्वीपस्यान्तः अशीत्यधिके योजनशते पञ्चषष्टिः सूर्यमण्डलानि भवन्ति, तथा लवणसमुद्रे त्रीणि त्रिंशदधिकानि योजनशतान्यवगाह्यैकोनविंशत्यधिकं सूर्यमण्डलशतं भवति, तत्र च सर्वबाह्यं समुद्रान्तर्गतमण्डलानां पर्यन्तिमम्, तस्य चायामविष्कम्भौ लक्षं षट् शतानि च योजनानां 5 षष्ठ्यधिकानि, परिधिस्तु वृत्तक्षेत्रगणितन्यायेन त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि ३१८३१५, एतावच्च क्षेत्रमादित्योऽहोरात्रद्वयेन गच्छति, तत्र च षष्टिर्मुहूर्ता भवन्तीति षष्ठ्या भागापहारे यल्लब्धं तन्मुहूर्तगम्यक्षेत्रप्रमाणं भवति, तच्च पञ्च सहस्राणि त्रीणि च पञ्चोत्तराणि शतानि पञ्चदश च योजनषष्टिभागाः $५३०५ \frac{१५}{६०}$, एतच्च दिवसार्द्धेन गुण्यते, यदा च सर्वबाह्ये मण्डले सूर्यश्चरति तदा 10 दिनप्रमाणं द्वादश मुहूर्ताः, तदर्थं च षट्, अतः षड्भिर्मुहूर्तैर्गुणितं मुहूर्तगतिप्रमाणं चक्षुःस्पर्शप्रमाणं भवति, तत्र एकत्रिंशत् सहस्राणि अष्टौ च शतान्येकत्रिंशदधिकानि त्रिंशच्च योजनषष्टिभागाः ३१८३१ $\frac{३०}{६०}$ ।

अभिवर्द्धितमासः अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य चतुश्चत्वारिंशदहोरात्रद्विषष्टिभागा- 15 धिकत्र्यशीत्यधिकशतत्रयरूपस्य ३८३ $\frac{४४}{६२}$ द्वादशो भागः, अभिवर्द्धितसंवत्सरश्चासौ यत्राधिकमासको भवति त्रयोदशचन्द्रमासात्मकत्वाच्चन्द्रमासश्च एकोनत्रिंशता दिनानां द्वात्रिंशता च दिनद्विषष्टिभागानां भवतीति । साइरेगाइं ति अहोरात्रस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामेकविंशत्युत्तरशतेनाधिकानीति ।

आदित्यमासो येन कालेनादित्यो राशिं भुङ्क्ते, किञ्चिविसेसूणाइं ति अहोरात्रार्द्धेन 20 न्यूनानीति ॥३१॥

[सू० ३२] [१] बत्तीसं जोगसंगहा पण्णत्ता, तंजहा—

१. 'विष्कम्भो खं० हे१, २ ॥ २. यत्राधिमासको जे२ । यत्राधिमासो हे१ ॥ ३. आवश्यकसूत्रे चतुर्थेऽध्ययने 'बत्तीसाए जोगसंगहेहि' इति सूत्रस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ विस्तरेण द्वात्रिंशतो योगसंग्रहानां वर्णनं वर्तते, विशेषजिज्ञासुभिस्तत्र द्रष्टव्यम् ॥

आलोयणा १ निरवलावे २, आवतीसु दढधम्मया ३ ।

अणिस्सितोवहाणे य ४, सिक्खा ५ निप्पडिकम्मया ६ ॥५३॥

अण्णातता ७ अलोभे य ८, तितिक्खा ९ अज्जवे १० सुई ११ ।

सम्महिट्ठी १२ समाही य १३, आयारे १४ विणओवए १५ ॥५४॥

5 धितीमती य १६ संवेगे १७, पणिही १८ सुविहि १९ संवरे २० ।

अत्तदोसोवसंहारे २१, सव्वकामविरत्तया २२ ॥५५॥

पच्चक्खाणे २३-२४ विओसग्गे २५, अप्पमादे २६ लवालवे २७ ।

झाणसंवरजोगे य २८, उदए मारणंति २९ ॥५६॥

संगाणं च परिण्णा य ३०, पायच्छित्तकरणे ति य ३१ ।

10 आराहणा य मरणंते ३२, बत्तीसं जोगसंगहा ॥५७॥

बत्तीसं देविंदा पण्णत्ता, तंजहा- चमरे, बलि, धरणे, भूयाणंदे जाव
घोसे, महाघोसे, चंदे, सूरे, सक्के, ईसाणे, सणंकुमारे जाव पाणते, अच्चुते।

कुंथुस्स णं अरहओ बत्तीसं जिणा बत्तीसं जिणसया होत्था ।

सोहम्मे कप्पे बत्तीसं विमाणावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

15 रेवतिणक्खत्ते बत्तीसतितारे पण्णत्ते ।

बत्तीसतिविहे णट्टे पण्णत्ते ।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं बत्तीसं
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १।

अहेसत्तमाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं बत्तीसं सागरोवमाइं ठिती

20 पण्णत्ता २।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं बत्तीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ३।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं बत्तीसं पलिओवमाइं ठिती

पण्णत्ता ४।

जे देवा विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजितविमाणेसु देवत्ताते उववण्णा

तेसि णं देवाणं अत्थेगतियाणं बत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ५।

[३] ते णं देवा बत्तीसाए अद्धमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा १। [तेसि णं देवाणं बत्तीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे समुप्पज्जति २।

संतेगतिया भवसिद्धिया जीवा जे बत्तीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति] 5
जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति ३।

[टी०] द्वात्रिंशत्स्थानकमपि व्यक्तम्, नवरं युज्यन्ते इति योगाः मनोवाक्कायव्यापाराः ते चेह प्रशस्ता एव विवक्षितास्तेषां शिष्याचार्यगतानामालोचना-निरपलापादिना प्रकारेण सङ्ग्रहणानि सङ्ग्रहाः प्रशस्तयोगसङ्ग्रहाः प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते, ते च द्वात्रिंशद्भवन्ति, तदुपदर्शकं श्लोकपञ्चकम् आलोयणेत्यादि, 10 अस्य गमनिका-तत्र आलोयणं ति मोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाचार्यायाऽऽलोचना दातव्या १, निरवलावे ति आचार्योऽपि मोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहायैव दत्तायामाऽऽलोचनायां निरपलापः स्यात्, नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः २, आवईसु दढधम्मय ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहाय साधुनाऽऽपत्सु द्रव्यादिभेदासु दृढधर्मता कार्या, सुतरां तासु दृढधर्मणा भाव्यमित्यर्थः ३, अणिस्सिओवहाणे य ति 15 शुभयोगसङ्ग्रहायैवाऽनिश्रितं च तदन्यनिरपेक्षमुपधानं च तपोऽनिश्रितोपधानं परसाहाय्यानपेक्षं तपो विधेयमित्यर्थः ४, सिक्ख ति योगसङ्ग्रहाय शिक्षाऽऽसेवितव्या, सा च सूत्रार्थग्रहणरूपा प्रत्युपेक्षाद्यासेवनात्मिका चेति द्विधा ५, निप्पडिकम्मय ति तथैव निष्प्रतिकर्मता शरीरस्य विधेया ६, अण्णायय ति तपसोऽज्ञातता कार्या, यशः- पूजाद्यर्थित्वेनाऽप्रकाशयद्भिस्तपः कार्यमित्यर्थः ७, अलोभे य ति अलोभता 20 विधेया ८, तितिक्ख ति तितिक्षा परीषहादिजयः ९, अज्जवे ति आर्जवम् ऋजुभावः १०, सुइ ति शुचिः सत्यं संयम इत्यर्थः ११, सम्मदिट्ठि ति सम्यग्दृष्टिः सम्यग्दर्शनशुद्धिः १२, समाही य ति समाधिश्च चेतःस्वास्थ्यम् १३, आयारे विणओवए ति द्वारद्वयं तत्राचारोपगतः स्यात्, न मायां कुर्यादित्यर्थः १४, विनयोपगतो भवेत्, न मानं कुर्यादित्यर्थः १५, धिईमई य ति धृतिप्रधाना मतिर्धृतिमतिः अदैन्यम् 25

- १६, संवेगे ति संवेगः संसारभयं मोक्षाभिलाषो वा १७, पणिहि ति प्रणिधिः माया, सा न कार्येत्यर्थः १८, सुविहि ति सुविधिः सद्गुणानाम् १९, संवरः आश्रयनिरोधः २०, अत्तदोसोवसंहारे ति स्वकीयदोषस्य निरोधः २१, सव्वकामविरत्तय ति समस्तविषयवैमुख्यम् २२, पच्चक्खाणे ति प्रत्याख्यानं मूलगुणविषयम् २३
 ५ उत्तरगुणविषयं च २४, विओसगो ति व्युत्सर्गो द्रव्य-भावभेदभिन्नः २५, अप्पमाये ति प्रमादवर्जनम् २६, लवालवे ति कालोपलक्षणम्, तेन क्षणे क्षणे सामाचार्यनुष्ठानं कार्यम् २७, ज्ञाणसंवरजोगे य ति ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः २८, उदए मारणंतिए ति मारणान्तिकेऽपि वेदनोदये न क्षोभः कार्यः २९, संगणं च परिणण ति सङ्गानां ज्ञपरिज्ञा-प्रत्याख्यानपरिज्ञाभेदभिन्ना परिज्ञा कार्या ३०, पायच्छित्तकरणे
 १० इ य ति प्रायश्चित्तकरणं च कार्यम् ३१, आराधना च मरणान्ते मरणरूपोऽन्तो मरणान्तस्तत्र इत्येते द्वात्रिंशद्योगसङ्ग्रहा इति ३२ ।

- इन्द्रसूत्रे यावत्करणात् 'वेणुदेवे वेणुदाली हरिकंते हरिस्सहे अगिसीहे अग्निमाणवे पुण्णे वसिष्ठे जलकंते जलप्पहे अमियगई अमियवाहणे वेलंबे पहंजणे' इति दृश्यम्, पुनः यावत्करणात् 'माहिदे बंभे लंतए सुक्के सहस्सारे' ति द्रष्टव्यम्,
 १५ इह च षोडशानां व्यन्तरेन्द्राणां षोडशानामेव चाणपण्यिकादीन्द्राणामल्पवर्द्धिकत्वेना-विवक्षितत्वादसङ्ख्यातानामपि च चन्द्र-सूर्याणां जातिग्रहणेन द्वयोरेव विवक्षितत्वाद् द्वात्रिंशदिन्द्रा उक्ता इति । कुन्थुनाथस्य द्वात्रिंशदधिकानि द्वात्रिंशत् केवलशतान्यभूवन् । द्वात्रिंशद्विधं नाट्यमभिनयविषयवस्तुभेदाद्यथा राजप्रश्रकृताभिधानद्वितीयोपाङ्ग इति सम्भाव्यते, द्वात्रिंशत्पात्रप्रतिबद्धमिति केचित् ॥३२॥

- २० [सू० ३३] [१] तेत्तीसं आसायणातो पण्णत्तातो, तंजहा- सेहे रातिणियस्स आसन्नं गंता भवति, [आसायणा सेहस्स] १, सेहे राइणियस्स पुरतो गंता भवति, [आसायणा सेहस्स] २, सेहे राइणियस्स [स ?]पक्खं गंता भवति, आसायणा सेहस्स ३, सेहे रातिणियस्स आसन्नं ठिच्चा भवति, आसायणा

१. आवश्यकसूत्रस्य चतुर्थेऽध्ययने 'तेत्तीसाए आसायणाहिं' इति सूत्रस्य हारिभद्राणां वृत्तावपि विस्तरेण वर्णनमस्ति॥

सेहस्स ४, जाव रातिणियस्स आलवमाणस्स तत्थगते चिय पडिसुणेति,
[आसायणा सेहस्स] ३३, इति खलु एतातो तेत्तीसं आसायणातो ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो चमरचंचाए रायहाणीए एक्कमेक्के बारे
तेत्तीसं तेत्तीसं भोमा पण्णत्ता ।

महाविदेहे णं वासे तेत्तीसं जोयणसहस्साइं सातिरेगाइं विक्खंभेणं पण्णत्ताइं । 5

जया णं सूरिए बाहिराणंतरं तच्चं मंडलं उवसंकमिन्ता णं चारं चरति तथा
णं इहंगतस्स पुरिसस्स तेत्तीसाए जोयणसहस्सेहिं किंचिविसेसूणेहिं चक्खुफासं
हव्वमागच्छति ।

[२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए अत्थेगतियाणं नेरइयाणं तेत्तीसं
पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता १। 10

अहेसत्तमाए पुढवीए काल-महाकाल-रोरुय-महारोरुएसु नेरइयाणं उक्कोसेणं
तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता २।

अप्पतिट्ठाणे नरए नेरइयाणं अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता ३।

असुरकुमाराणं देवाणं अत्थेगतियाणं तेत्तीसं पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता ४। 15

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु अत्थेगतियाणं देवाणं तेत्तीसं पलिओवमाइं ठिती
पण्णत्ता ५।

विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजितेसु विमाणेसु, तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती
पण्णत्ता ६।

जे देवा सव्वड्डसिद्धं महाविमाणं देवत्ताते उववण्णा तेसि णं देवाणं 20
अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ७।

[३] ते णं देवा तेत्तीसाए अब्बमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति
वा नीससंति वा १। तेसि णं देवाणं तेत्तीसाए वाससहस्सेहिं आहारट्ठे
समुप्पज्जति २।

संतेंगतिया भवसिद्धिया जीवा जे तेत्तीसाए भवग्गहणेहिं सिज्झिस्संति 25

[जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्संति] ३।

- [टी०] अथ त्रयस्त्रिंशत्स्थानकम्, तत्र आयः सम्यग्दर्शनाद्यवासिलक्षणः, तस्य शातनाः खण्डनाः निरुक्तादाशातनाः, तत्र शैक्षः अल्पपर्यायो रान्तिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नम् आसत्त्या यथा रजोऽञ्जलादि तस्य लगति तथा गन्ता भवतीत्येवमाशातना
- 5 शैक्षस्येत्येवं सर्वत्र १, पुरओ ति अग्रतो गन्ता भवति २, सपक्खे ति समानपक्षं समपार्श्वं यथा भवति, समश्रेण्या गच्छतीत्यर्थः ३, ठिच्च ति स्थाता आसिता भवति, यावत्करणाद् दंशाश्रुतस्कन्धानुसारेणान्या इह द्रष्टव्याः, ताश्चैवमर्थतः- आसन्नं पुरः पार्श्वतः स्थानेन तिस्रो ३ निषदनेन च तिस्रः ३, तथा विचारभूमौ गतयोः पूर्वतरमाचमतः शैक्षस्याशातना १०, एवं पूर्वं गमनागमनमालोचयतः ११, तथा रात्रौ को जागर्तीति
- 10 पृष्ठे रान्तिकेन तद्वचनमप्रतिशृण्वतः १२, रान्तिकस्य पूर्वमालपनीयं कंचन अवमस्य पूर्वतरमालपतः १३, अशनादि लब्धमपरस्य पूर्वमालोचयतः १४, एवमन्यस्योपदर्शयतः १५, एवं निमन्त्रयतः १६, रान्तिकमनापृच्छ्यान्यस्मै भक्तादि ददतः १७, स्वयं प्रधानतरं भुञ्जानस्य १८, क्वचित् प्रयोजने व्याहरतो रान्तिकस्य वचोऽप्रतिशृण्वतः १९, रान्तिकं प्रति तत्समक्षं वा बृहता शब्देन बहुधा भाषमाणस्य २०, व्याहृतेन 'मस्तकेन वन्दे'
- 15 इति वक्तव्ये किं भणसीति ब्रुवाणस्य २१, प्रेरयति रान्तिके कस्त्वं प्रेरणायामिति वदतः २२, आर्य ! ग्लानं किं न प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि भणतः २३, धर्मं कथयति गुरावन्यमनस्कतां भजतोऽननुमोदयत इत्यर्थः २४, कथयति गुरौ न स्मरसीति वदतः २५, धर्मकथामाच्छिन्दतः २६, भिक्षावेला वर्तते इत्यादिवचनतः पर्षदं भिन्दानस्य २७, गुरुपर्षदोऽनुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्मं कथयतः २८,
- 20 गुरोः संस्तारकं पादेन घट्टयतः २९, गुरोः संस्तारके निषीदतः ३०, उच्चासने निषीदतः

१. 'स्यैव सर्वत्र जे२ ॥ २. द्रष्टव्या इह जे२ ॥ ३. आसन्नपुरः जे१,२, हे१,२ ॥ ४. च नास्ति जे२ हे१ ॥ ५. प्रवचनसारोद्धारेऽपि द्वितीये वन्दनकद्वारे १२९-१४९ गाथासु त्रयस्त्रिंशदाशातनास्वरूपं विस्तरेण वर्णितमस्ति। तत्र द्वादशी आशातना अप्रतिश्रवणम्, एकोनविंशतितम्याशातनापि अप्रतिश्रवणम्, अतः प्रवचनसारोद्धारटीकायां स्पष्टीकरणमित्थं विहितम्- "इदानीमेकोनविंशतितमीमाह- एवं अप्पडिसुणणे ति सूरेः शब्दं कुर्वतोऽप्रतिश्रवणे आशातना, नन्वियं अप्पडिसुणणे ति [१२] द्वारे पूर्वव्याख्यातैव किमर्थं पुनर्भण्यते ? इत्यत्राह- नवरमिणं दिवसविसयं ति इदमप्रतिश्रवणं दिवसे सामान्येनोक्तम्, पाश्चात्यं तु विलसदन्धकारायां रात्रौ न कोऽपि जाग्रतं सुप्तं वा मां ज्ञास्यतीत्यप्रतिश्रवणमिति द्वयोरनयोर्भेदः १९ ॥११४॥"

३१, समासनेऽप्येवं ३२, त्रयस्त्रिंशत्तमा(मी?) सूत्रोक्तैव, रात्रिकस्यालपतस्तत्रगत एव आसनादिस्थित एव प्रतिशृणोति, आगत्य हि प्रत्युत्तरं देयमिति शैक्षस्याशातनेति ३३।

तेत्तीसं तेत्तीसं भोम त्ति भौमानि नगराकाराणि, विशिष्टस्थानानीत्यन्ये ।

तथा जया णं सूरिए इत्यादि, इह सूर्यस्य मण्डलयोरन्तरं द्वे द्वे 5
योजनेऽष्टचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागाः, एतद्विगुणं पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागाः,
एतावता हीनं विष्कम्भतः सर्वबाह्यमण्डलाद् द्वितीयं मण्डलं भवति, ततश्च
वृत्तक्षेत्रपरिधिगणितन्यायेन परिधितः सप्तदशभिर्योजनैरष्टत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्न्यूनं
द्वितीयमण्डलं सर्वबाह्यमण्डलाद्भवति, एवं तृतीयमण्डले एतद्विगुणेन हीनं भवति,
तथाहि— तद्विष्कम्भत एकादशभिर्योजनैर्नवभिश्चैकषष्टिभागैः पर्यन्तिमाद्धीनं भवति, 10
परिधितस्तु पञ्चत्रिंशता योजनैः पञ्चदशभिश्चैकषष्टिभागैर्न्यूनं भवति, तच्च त्रीणि लक्षाणि
अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्युत्तरे षट्चत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा इति, तथा
अन्तिममण्डलान्मण्डले मण्डले द्वाभ्यां मुहूर्तस्यैकषष्टिभागाभ्यां दिनवृद्धिर्भवति, तथा
च तृतीये मण्डले यदा सूर्यश्चरति तदा द्वादश मुहूर्ताश्चत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा मुहूर्तस्य
दिनप्रमाणं भवति, तदर्थं चैकषष्टिभागीकृतेनाष्टषष्ट्यधिकशतत्रयलक्षणेन, स्थूलगणितस्य 15
विवक्षितत्वात् परित्यक्तांशे ३१८२७९ तृतीयमण्डलपरिधौ गुणिते सति एकषष्ट्या च
षष्टिगुणितया भागे हते यल्लभ्यते तत्तृतीयमण्डले चक्षुःस्पर्शप्रमाणं भवति, तच्च द्वात्रिंशत्
सहस्राण्येकोत्तराणि ३२००१ अंशानामेकषष्ट्या भागलब्धाश्चैकोनपञ्चाशत् षष्टिभागा
योजनस्य $\frac{४९}{६०}$ त्रयोविंशतिश्चैकषष्टिभागा योजनषष्टिभागस्य $\frac{२३}{६१}$, एतत्तृतीयमण्डले
चक्षुःस्पर्शस्य प्रमाणं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यामुपलभ्यते, इह तु यदुक्तं त्रयस्त्रिंशत् किञ्चिन्न्यूना, 20
तत्र सातिरेकस्य योजनस्यापि न्यूनसहस्रता विवक्षितेति सम्भाव्यते, चतुर्दशे मण्डले

१. “जया णं भन्ते सूरिए बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमिता चारं चरइ तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइयं खेत्तं गच्छइ ! गोयमा ! पंच पंच जोयणसहस्साइं तिणिणं य चउरुत्तरे जोयणसए इगुणालीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ तया णं इहगयस्स मणूसस्स एगाहिएहिं बतीसाए जोयणसहस्सेहिं एगूणपत्राए य सट्ठिभाएहिं जोयणस्स सट्ठिभागं च एगसट्ठिहा छेत्ता तेवीसाए चुण्णियाभाएहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ ।” इति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ सप्तमे वक्षस्कारे ॥ २. सातिरेकयोजनस्यापि जे२ ॥

पुनरिदं यथोक्तमेव प्रमाणं भवति, प्रतिमण्डलं योजनचतुरशीत्याः साधिकायाः प्रथममण्डलमाने प्रक्षेपणादिति ॥३३॥

- [सू० ३४] चोत्तीसं बुद्धातिसेसा पण्णत्ता, तंजहा- अवट्टिते केस-मंसु-रोम-णहे १, निरामया निरुवलेवा गायलट्ठी २, गोखीरपंडुरे मंससोणिते ३, 5 पउमुप्पलगंधिए उस्सासनिस्सासे ४, पच्छत्रे आहारनीहारे अदिस्से मंसचक्खुणा ५, आगासगयं चक्कं ६, आगासगं छत्तं ७, आगासियाओ सेयवरचामरातो ८, आगासफालियामयं सपायपीढं सीहासणं ९, आगासगतो कुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामो इंदज्झओ पुरतो गच्छति १०, जत्थ जत्थ वि य णं अरहंता भगवंतो चिट्ठंति वा निसीयंति वा तत्थ तत्थ वि य णं 10 तक्खणादेव संछन्नपत्त-पुप्फ-पल्लवसमाउलो सच्छत्तो सज्झओ सघंटो सपडातो असोगवरपायवो अभिसंजायति ११, ईसि पिट्ठओ मउडट्ठाणम्मि तेयमंडलं अभिसंजायति, अंधकारे वि य णं दस दिसातो पभासेति १२, बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे १३, अहोसिरा कंटया भवंति १४, उडु अविवरीया सुहफासा भवंति १५, सीतलेणं सुहफासेणं सुरभिणा मारुणं जोयणपरिमंडलं सव्वओ समंता 15 संपमज्जिज्झइ ति १६, जुत्तफुसिएण य मेहेण निहयरयरेणुयं कज्जति १७, जलथलयभासुरपभूतेणं विंटट्ठाइणा दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं जाणुस्सेहप्पमाणमेत्ते पुप्फोवयारे कज्जति १८, अमणुण्णाणं सह-फरिस-रस-रूव-गंधाणं अवकरिसो भवति १९, मणुण्णाणं सह-फरिस-रस-रूव-गंधाणं पाउब्भावो भवति २०, पच्चाहरतो वि य णं हिययगमणीओ जोयणनीहारी सरो २१, भगवं च णं 20 अद्धमागधाए भासाए धम्ममातिक्खति २२, सा वि य णं अद्धमागधा भासा भासिज्जमाणी तेषिं सव्वेसिं आरियमणारियाणं दुप्पय-चउप्पय-मिय-पसु-पक्खि-सिरीसिवाणं अप्पप्पणो हितसिवसुहदा भासत्ताए परिणमति २३, पुव्वबद्धवेरा वि य णं देवासुर-नाग-सुवण्ण-जक्ख-रक्खस-किंनर-किंपुरिस-गरुल-गंधव्व-महोरगा अरहतो पायमूले पसंतचित्तमाणसा धम्मं निसामेंति 25 २४, अण्णतित्थियपावयणी वि य णं आगया वंदंति २५, आगया समाणा

अरहओ पायमूले निप्पडिवयणा भवंति २६, जतो जतो वि य णं अरहंता भगवंतो विहरंति ततो ततो वि य णं जोयणपणुवीसाएणं ईती न भवति २७, मारी न भवति २८, सचक्कं न भवति २९, परचक्कं न भवति ३०, अतिवुट्ठी न भवति ३१, अणावुट्ठी न भवति ३२, दुब्भिक्खं न भवति ३३, पुव्वुप्पण्णा वि य णं उप्पातिया वाही खिप्पामेव उवसमंति ३४ । 5

जंबुद्दीवे णं दीवे चउत्तीसं चक्कवट्टिविजया पण्णत्ता, तंजहा- बत्तीसं महाविदेहे, भरहे, एवए ।

जंबुद्दीवे णं दीवे चोत्तीसं दीहवेयद्वा पण्णत्ता ।

जंबुद्दीवे णं दीवे उक्कोसपदे चोत्तीसं तित्थकरा समुप्पज्जंति ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो चोत्तीसं भवणावाससतसहस्सा पण्णत्ता । 10

पढम-पंचम-छट्ठी-सत्तमासु चउसु पुढवीसु चोत्तीसं निरयावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] अथ चतुस्त्रिंशत्स्थानके किमपि लिख्यते- बुद्धाइसेस ति बुद्धानां तीर्थकृतामतिशेषाः अतिशया बुद्धातिशेषाः, अवस्थितम् अवृद्धिस्वभावं केशाश्च शिरोजाः श्मश्रूणि च कूर्चरोमाणि रोमाणि च शेषशरीरलोमानि नखाश्च प्रतीता इति 15 द्वन्द्वैकत्वमित्येकः १, निरामया नीरोगा निरुपलेपा निर्मला गात्रयष्टिः तनुलतेति द्वितीयः २, गोक्षीरपाण्डुरं मांसशोणितमिति तृतीयः ३, तथा पद्मं च कमलं गन्धद्रव्यविशेषो वा यत् पद्मकमिति रूढम् उत्पलं च नीलोत्पलमुत्पलकुष्ठं वा गन्धद्रव्यविशेषस्तयोर्यो गन्धः स यत्रास्ति तत्तथोच्छ्वासनिःश्वासमिति चतुर्थः ४, प्रच्छन्नमाहारनिर्हारम् अभ्यवहरण-मूत्रपुरीषोत्सर्गौ, प्रच्छन्नत्वमेव स्फुटतरमाह- अदृश्यं 20 मांसचक्षुषा न पुनरवध्यादिलोचनेन पुंसा इति पञ्चमः ५, एतच्च द्वितीयादिकमतिशयचतुष्कं जन्मप्रत्ययम् । तथा आगासगयं ति आकाशगतं व्योमवर्त्ति आकाशकं वा प्रकाशकमित्यर्थः, चक्रं धर्मचक्रमिति षष्ठः ६, एवमाकाशगं छत्रं

१. 'चक्षुषां जे२ हे२ ॥ २. आगासयं ति जे१,२ ॥ ३. आगासगं वाकाशकं वा प्रकाशमित्यर्थः जे२ हे१,२ । आकाशकं वा प्रकाशमित्यर्थः जे१ ॥

- छत्रत्रयमित्यर्थ इति सप्तमः ७, आकाशके प्रकाशे श्वेतवरचामरे प्रकीर्णके इत्यष्टमः ८, आगासफालियामयं ति आकाशमिव यदत्यन्तमच्छं स्फटिकं तन्मयं सिंहासनं सह पादपीठेन सपादपीठमिति नवमः ९, आयासगओ ति आकाशगतोऽत्यर्थं तुङ्ग इत्यर्थः, कुडभि ति लघुपताकाः संभाव्यन्ते, तत्सहस्रैः
- 5 परिमण्डितश्चासावभिरामश्च अभिरमणीय इति विग्रहः, इंदज्जओ ति शेषध्वजापेक्षयाऽतिमहत्त्वादिन्द्रश्चासौ ध्वजश्च इन्द्रध्वज इति विग्रहः, इन्द्रत्वसूचको ध्वज इति वा, पुरओ ति जिनस्याग्रतो गच्छतीति दशमः १०, चिद्वंति वा निसीयंति व ति तिष्ठन्ति गतिनिवृत्त्या निषीदन्ति उपविशन्ति, तक्खणादेव ति तत्क्षणमेव अकालहीनमित्यर्थः, पत्रैः संछन्नः पत्रसंछन्न इति वक्तव्ये प्राकृतत्वात् संछन्नपत्र इत्युक्तं
- 10 स चासौ पुष्पपल्लवसमाकुलश्चेति विग्रहः, पल्लवाः अङ्कुराः, सच्छन्नः सध्वजः सघण्टः सपताकोऽशोकवरपादप इत्येकादशः ११, ईसि ति ईषद् अल्पं पिड्डओ ति पृष्ठतः पश्चाद्भागे मउड्डाणम्मि ति मस्तकप्रदेशे तेजोमण्डलं प्रभापटलमिति द्वादशः १२, बहुसमरमणीयो भूमिभाग इति त्रयोदशः १३, अहोसिर ति अधोमुखाः कण्टका भवन्तीति चतुर्दशः १४, ऋतवोऽविपरीताः, कथमित्याह- सुखस्पर्शा
- 15 भवन्तीति पञ्चदशः १५, योजनं यावत् क्षेत्रशुद्धिः संवर्तकवातेनेति षोडशः १६, जुत्तफुसिएणं ति उचितबिन्दुपातेन निहयरय-रेणुयं ति वातोत्खातमाकाशवर्ति रजो भूवर्ती तु रेणुरिति गन्धोदकवर्षाभिधानः सप्तदशः १७, जलस्थलजं यद् भास्वरं प्रभूतं च कुसुमं तेन वृन्तस्थायिना उर्ध्वमुखेन दशार्द्धवर्णेन पञ्चवर्णेन, जानुनोरुत्सेधस्य उच्चत्वस्य यत् प्रमाणं तदेव प्रमाणं यस्य स जानूत्सेधप्रमाणमात्रः पुष्पोपचारः
- 20 पुष्पप्रकर इत्यष्टादशः १८, तथा कालागरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघेंतगंधुद्धु-याभिरामे भवइ ति कालागरुश्च गन्धद्रव्यविशेषः प्रवरकुन्दुरुक्कं च चीडाभिधानं गन्धद्रव्यं तुरुक्कं च शिल्हकाभिधानं गन्धद्रव्यमिति द्वन्द्वस्तत एतल्लक्षणो यो धूपस्तस्य मघमघायमानो बहलसौरभ्यो यो गन्ध उद्धूत उद्धूतस्तेनाभिरामम् अभिरमणीयं

१. आयासओ ति जे१ हे१,२ । असओ ति जे२ ॥ २. कालागुरुं जे१ हे१,२ ॥ ३. कालागुरुं जे१ हे१,२ ॥ ४. तुरुक्कं जे२ ॥ ५. हे१ विना- उद्धूत खं० जे१ । उद्धूत हे२ ॥

यत्तत्तथा स्थानं निषदनस्थानमिति प्रक्रम इत्येकोनविंशतितमः १९, तथा उभयो पासिं
 च णं अरहंताणं भगवंताणं दुवे जक्खा कडयतुडियथंभियभुया चामरुक्खेवं
 करेति ति कटकानि प्रकोष्ठाभरणविशेषाः त्रुटितानि बाह्याभरणविशेषाः तैरतिबहुत्वेन
 स्तम्भिताविव स्तम्भितौ भुजौ ययोस्तौ तथा यक्षौ देवाविति विंशतितमः २०,
 बृहद्वाचनायामनन्तरोक्तमतिशयद्वयं नाधीयते, अतस्तस्यां पूर्वेऽष्टादशैव, अमनोज्ञानां 5
 शब्दादीनामपकर्षः अभाव इत्येकोनविंशतितमः १९, मनोज्ञानां प्रादुर्भाव इति
 विंशतितमः २०, पच्चाहरओ ति प्रत्याहरतो व्याकुर्वतो भगवतः हिययगमणीओ
 ति हृदयङ्गमः जोयणनीहारि ति योजनातिक्रामी स्वर इत्येकविंशः २१, अद्धमागहाए
 ति प्राकृतादीनां षण्णां भाषाविशेषाणां मध्ये या मागधी नाम भाषा रसोर्लशौ मागध्याम्
 [] इत्यादिलक्षणवती सा असमाश्रितस्वकीयसमग्रलक्षणाऽद्धमागधीत्युच्यते, तथा 10
 धर्ममाख्याति, तस्या एवातिकोमलत्वादिति द्वाविंशः २२, भासिज्जमाणीति
 भगवताऽभिधीयमाना आरियमणारियाणं ति आर्यानार्यदेशोत्पन्नानां द्विपदा
 मनुष्याश्चतुष्पदा गवादयः मृगा आटव्याः पशवो ग्राम्याः पक्षिणः प्रतीताः सरीसृपा
 उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाश्चेति, तेषां किम् ? आत्मन आत्मनः आत्मीयया
 आत्मीययेत्यर्थः, भाषातया भाषाभावेन परिणमतीति सम्बन्धः, किम्भूताऽसौ 15
 भाषा ? इत्याह— हितम् अभ्युदयं शिवं मोक्षं सुखं श्रवणकालोद्भवमानन्दं ददातीति
 हितशिवसुखदेति त्रयोविंशः २३, पुव्वबद्धवेरे ति पूर्वं भवान्तरेऽनादिकाले
 वा जातिप्रत्ययं बद्धं निकाचितं वैरम् अमित्रभावो यैस्ते तृथा, तेऽपि
 च, आसतामन्ये, देवा वैमानिका असुरा नागाश्च भवनपतिविशेषाः सुवर्णाः
 शोभनवर्णोपेतत्वाज्ज्योतिष्का यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुषाः व्यन्तरभेदाः गरुडा 20
 गरुडलाञ्छनत्वात् सुपर्णकुमारा भवनपतिविशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषा
 एव, एतेषां द्वन्द्वः, पसंतचित्तमाणसा, प्रशान्तानि शमं गतानि चित्राणि
 राग-द्वेषाद्यनेकविधविकारयुक्ततया विविधानि मानसानि अन्तःकरणानि येषां ते

१. “अत एत् सौ पुंसि मागध्याम् ॥४१२८७॥ रसोर्लशौ ॥४१२८८॥” इति हेमचन्द्रसूरिविरचिते प्राकृतव्याकरणे ॥

२. °दयः हे१ विना ॥ ३. मोक्षः सुखं खं० हे१, २ । मोक्षसुखं जे१ ॥

- प्रशान्तचित्रमानसा धर्मं निशामयन्ति^१ इति चतुर्विंशः २४,
 बृहद्वाचनायामिदमन्यदतिशयद्वयमधीयते, यदुत- अन्यतीर्थिकप्रावचनिका अपि
 च णं वन्दन्ते भगवन्तमिति गम्यते इति पञ्चविंशः २५, आगताः सन्तोऽर्हतः पादमूले
 निष्प्रतिवचना भवन्ति इति षड्विंशः २६, जओ जओ वि य णं ति यत्र यत्रापि
 ५ च देशे, तओ तओ ति तत्र तत्रापि च पञ्चविंशतौ योजनेषु, ईतिः धान्याद्युपद्रवकारी
 प्रचुरमूषिकादिप्राणिगण इति सप्तविंशः २७, मारिः जनमरक इत्यष्टाविंशः २८, स्वचक्रं
 स्वकीयरजसैन्यम्, तदुपद्रवकारि न भवतीति एकोनत्रिंशः २९, एवं परचक्रं
 परराजसैन्यमिति त्रिंशः ३०, अतिवृष्टिः अधिकवर्ष इत्येकत्रिंशः ३१, अनावृष्टिः
 वर्षणाभाव इति द्वात्रिंशः ३२, दुर्भिक्षं दुष्काल इति त्रयस्त्रिंशः ३३, उप्पाइया वाहि
 १० ति उत्पाताः अनिष्टसूचका रुधिरवृष्ट्यादयस्तद्धेतुका येऽनर्थास्ते औत्पातिकास्तथा
 व्याधयो ज्वराद्यास्तदुपशमः अभाव इति चतुस्त्रिंशत्तमः ३४ । अत्र च पच्चाहरओ
 इत आरभ्य येऽभिहितास्ते प्रभामण्डलं च कर्मक्षयकृताः, शेषा भवप्रत्ययेभ्योऽन्ये
 देवकृता इति, एते च यदन्यथापि दृश्यन्ते तन्मतान्तरमवगन्तव्यमिति ।

- चक्रवटिविजय ति चक्रवर्त्तिविजेतव्यानि क्षेत्रखण्डानि । उक्कोसपए चोत्तीसं
 १५ तित्थगरा समुप्पज्जंति ति समुत्पद्यन्ते सम्भवन्तीत्यर्थः, न त्वेकसमये जायन्ते,
 चतुर्णामेवैकदा जन्मसम्भवात्, तथाहि - मेरौ पूर्वापरशिलातलयोर्द्वे द्वे एव सिंहासने
 भवतोऽतो द्वावेव द्वावेवाभिषिच्येते अतो द्वयोर्द्वयोरेव जन्मेति, दक्षिणोत्तरयोस्तु
 क्षेत्रयोस्तदानीं दिवससद्भावात् न भरतैरवतयोजिनोत्पत्तिरर्द्धरात्र एव जिनोत्पत्तेरिति ।
 पढ्मेत्यादि प्रथमायां पृथिव्यां त्रिंशन्नरकावासानां लक्षाणि, पञ्चम्यां त्रीणि षष्ठ्यां पञ्चोनं
 २० लक्षं सप्तम्यां पञ्च नरकाः, एवं सर्वमीलने चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि भवन्तीति ॥३४॥

[सू० ३५] पणतीसं सच्चवयणाइसेसा पणत्ता ।

कुंथू णं अरहा पणतीसं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

दत्ते णं वासुदेवे पणतीसं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

नंदणे णं बलदेवे पणतीसं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

१. इति नास्ति जे१ खं० ॥

सोहम्मे कप्पे सभाए सोहम्माए माणवए चेतियक्खंभे हेट्ठा उवरिं च
अद्धतेरस अद्धतेरस जोयणाणि वज्जेत्ता मज्झे पणतीसाए जोयणेसु वतिरामएसु
गोलवट्टसमुगतेसु जिणसकहातो पणत्तातो ।

बितिय-चउत्थीसु दोसु पुढवीसु पणतीसं निरयावाससयसहस्सा पणत्ता ।

[टी०] पञ्चत्रिंशत्स्थानकं सुगमम्, नवरं सत्यवचनातिशया आगमे न दृष्टाः, एते 5
तु ग्रन्थान्तरदृष्टाः सम्भाविताः, वचनं हि गुणवद्वक्तव्यम्, तद्यथा - संस्कारवत् १,
उदात्तम् २, उपचारोपेतम् ३, गम्भीरशब्दम् ४, अनुनादि ५, दक्षिणम् ६, उपनीतरागम्
७, महार्थम् ८, अव्याहतपौर्वापर्यम् ९, शिष्टम् १०, असन्दिग्धम् ११, अपहृतान्योत्तरम्
१२, हृदयग्राहि १३, देशकालाव्यतीतम् १४, तत्त्वानुरूपम् १५, अप्रकीर्णप्रसृतम् १६,
अन्योन्यप्रगृहीतम् १७, अभिजातम् १८, अतिस्निग्धमधुरम् १९, अपरमर्मविद्धम् २०, 10
अर्थधर्माभ्यासानपेतम् २१, उदारम् २२, परनिन्दात्मोत्कर्षविप्रयुक्तम् २३, उपगतश्लाघम्
२४, अनपनीतम् २५, उत्पादिताच्छिन्नकौतूहलम् २६, अद्भुतम् २७, अनतिविलम्बितम्
२८, विभ्रम-विक्षेप-किलिकिञ्चितादिवियुक्तम् २९, अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रम् ३०,
आहितविशेषम् ३१, साकारम् ३२, सत्त्वपरिग्रहम् ३३, अपरिखेदितम् ३४, अव्युच्छेदम्
३५ चेति । तत्र संस्कारवत्त्वं संस्कृतादिलक्षणयुक्तत्वम् १, उदात्तत्वम् उच्चैर्वृत्तिता 15
२, उपचारोपेतत्वम् अग्राम्यता ३, गम्भीरशब्दत्वं मेघस्येव ४, अनुनादित्वं प्रतिरवोपेतता
५, दक्षिणत्वं सरलत्वम् ६, उपनीतरागत्वं मालवेशिकादिग्रामरागयुक्तता ७ एते सप्त
शब्दापेक्षा अतिशयाः, अन्ये त्वर्थाश्रयाः, तत्र महार्थत्वं बृहदभिधेयता ८,
अव्याहतपौर्वापर्यत्वं पूर्वापरवाक्याविरोधः ९, शिष्टत्वम् अभिमतसिद्धान्तोक्तार्थता वक्तुः
शिष्टतासूचकत्वं वा १०, असन्दिग्धत्वम् असंशयकारिता ११, अपहृतान्योत्तरत्वं 20
परदूषणाविषयता १२, हृदयग्राहित्वं श्रोतृमनोहरता १३, देशकालाव्यतीतत्वं
प्रस्तावोचितता १४, तत्त्वानुरूपत्वं विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसारिता १५, अप्रकीर्णप्रसृतत्वं

१. अप्रकीर्णं प्रसृतम् जे२ । अप्रकीर्णं प्रसृतम् जे१ हे२ ॥ २. च ३५ वचनं महानुभावैर्वक्तव्यमिति । छा
तथा दत्तः सममवासुदेवः हे२ ॥ ३. 'शब्दं जे२ ॥ ४. मालवकेशिकादि' जेसं०१ । मालवकैशिक्यादि
हे१ ॥ ५. 'पेक्षया जे२ हे१ ॥

- सुसम्बन्धस्य सतः प्रसरणम्, अथवाऽसम्बद्धाधिकारित्वा-ऽतिविस्तरयोरभावः १६, अन्योन्यप्रगृहीतत्वं परस्परेण पदानां वाक्यानां वा सापेक्षता १७, अभिजातत्वं वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा भूमिकानुसारिता १८, अतिस्निग्ध-मधुरत्वं घृत-गुडादिवत् सुखकारित्वम् १९, अपरमर्मवेधित्वं परमर्मानुद्धट्टनस्वरूपत्वम् २०, अर्थ-धर्माभ्यासानपेतत्वम् २१, उदारत्वम् अभिधेयार्थस्यातुच्छत्वं गुम्फगुणविशेषो वा २२, परनिन्दात्मोत्कर्षविप्रयुक्तत्वमिति प्रतीतमेव २३, उपगतश्लाघत्वम् उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्लाघता २४, अनपनीतत्वं कारक-काल-वचन-लिङ्गादिव्यत्ययरूपवचनदोषापेतता २५, उत्पादिताच्छिन्नकौतूहलत्वं स्वविषये श्रोतॄणां जनितमविच्छिन्नं कौतुकं येन तत्तथा तद्भावस्तत्त्वम् २६, अद्भुतत्वम् अनतिविलम्बितत्वं च प्रतीतम् २७-२८, विभ्रम-
 १० विक्षेप-किलिकिञ्चितादिवि^३युक्तत्वम्, विभ्रमो वक्तृमनसो भ्रान्तता, विक्षेपः तस्यैवाभिधेयार्थं प्रत्यनासक्तता, किलिकिञ्चितं रोषभयाभिलाषादिभावानां युगपद-सकृत्करणमादिशब्दान्मनोदोषान्तरपरिग्रहस्तैर्विमुक्तं यत्तत्तथा, तद्भावस्तत्त्वम् २९, अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रत्वम्, इह जातयो वर्णनीयवस्तुस्वरूपवर्णनानि ३०, आहितविशेषत्वं वचनान्तरापेक्षया ढौकितविशेषता ३१, साकारत्वं विच्छिन्नवर्ण-पद-
 १५ वाक्यत्वेनाकारप्राप्तत्वम् ३२, सत्त्वपरिगृहीतत्वं साहसोपेतता ३३, अपरिखेदितत्वम् अनायाससम्भवः ३४, अव्युच्छेदित्वं विवक्षितार्थसम्यक्सिद्धिं यावदव्यवच्छिन्न-वचनप्रमेयतेति ३५ ।

- तथा दत्तः सप्तमवासुदेवः, नन्दनः सप्तमबलदेवः, एतयोश्चावश्यकाभिप्रायेण षड्विंशतिर्धनुषामुच्चत्वं भवति, सुबोधं च तत्, यतोऽरनाथ-मल्लिस्वामिनोरन्तरे
 २० तावभिहितौ, यतोऽवाचि- अर-मल्लिअन्तरे दोण्णि केसवा पुरिसपुंडरीय-दत्त [आव० नि० ४२०] ति, अरनाथ-मल्लिनाथयोश्च क्रमेण त्रिंशत् पञ्चविंशतिश्च धनुषामुच्चत्वम्,

१. "विलम्बित्वं हे१ विना ॥ २. "वियुक्तं वि" जे१ ॥ ३. "वस्तुरूप" खं० ॥ ४. वण्णेण वासुदेवा सव्वे नीला बला य सुक्किलया । एसिं देहमाणं वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥४०२॥ पढमो धणूणऽसीई सत्तरी सट्ठी य पन्न पणयाला । अउणतीसं च धणू छव्वीस सोलसा दसेव ॥४०३॥ - इति आवश्यकहारिभद्र्यां वृत्तौ ॥
 ५. "अरश्च मल्लिश्च अरमल्ली तयोरन्तरम् अपान्तरालं तस्मिन्, द्वौ केशवौ भविष्यतः, कौ द्वौ इत्याह- पुरुष-पुण्डरीकदत्तौ ॥" - इति आवश्यकस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥

एतदन्तरालवर्त्तिनोश्च वासुदेवयोः षष्ठ-सप्तमयोरेकोनत्रिंशत् षड्विंशतिश्च धनुषां युज्यत इति, इहोक्ता तु पञ्चत्रिंशत् स्यात् यदि दत्त-नन्दनौ कुन्थुनाथतीर्थकाले भवतो न चैतदेवं जिनान्तरेष्वधीयत इति दुरवबोधमिदमिति ।

सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसकादिषु विमानेषु सर्वेषु पञ्च पञ्च सभा भवन्ति । सुधर्मसभा १, उपपातसभा २, अभिषेकसभा ३, अलङ्कारसभा ४, व्यवसायसभा ५ च । तत्र सुधर्मसभामध्यभागे मणिपीठिकोपरि षष्टियोजनमानो माणवको नाम चैत्यस्तम्भोऽस्ति, तत्र वडिरामएसु ति वज्रमयेषु तथा गोलवद्वृत्ता वर्तुला ये समुद्रका भाजनविशेषास्तेषु जिणसकहाओ ति जिनसक्थीनि तीर्थकराणां मनुजलोकनिर्वृता(?ता)नां सक्थीनि अस्थीनि प्रज्ञप्तानीति । बीय-चउत्थीत्यादि द्वितीयपृथिव्यां पञ्चविंशतिर्नरकलक्षाणि चतुर्थ्यां तु दशेति पञ्चत्रिंशत्तानीति ॥३५॥ 10

[सू० ३६] छत्तीसं उत्तरज्झयणा पण्णत्ता, तंजहा— विणयसुयं १, परीसहा २, चाउरंगिजं ३, असंखयं ४, अकाममरणिजं ५, पुरिसविजा ६, उरब्भिजं ७, काविलिजं ८, नमिपव्वजा ९, दुमपत्तयं १०, बहुसुतपुजा ११, हरितेसिजं १२, चित्तसंभूयं १३, उसुकारिजं १४, सभिक्षवुगं १५, समाहिट्टाणाइं १६, पावसमणिजं १७, संजइजं १८, मियचारिता १९, अणाहपव्वजा २०, समुदपालिजं २१, रहनेमिजं २२, गोतमकेसिजं २३, समितीओ २४, जण्णतिजं २५, सामायारी २६, खलुंकिजं २७, मोक्खमग्गगती २८, अप्पमातो २९, तवोमग्गो ३०, चरणविही ३१, पमायट्टाणाइं ३२, कम्मपगडि ३३, लेसज्झयणं ३४, अणगारमग्गो ३५, जीवाजीवविभत्ती य ३६ । 15

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो सभा सुधम्मा छत्तीसं जोयणाइं 20 उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

समणस्स णं भगवतो महावीरस्स छत्तीसं अज्जाणं साहस्सीतो होत्था ।

चेत्तासोएसु णं मासेसु सति छत्तीसंगुलियं सूरिए पोरिसिच्छायं निव्वत्तति ।

[टी०] षट्त्रिंशत्स्थानकं स्पष्टमेव, नवरं चैत्राश्वयुजोर्मासयोः सकृद् एकदा पूर्णिमायामिति व्यवहारो निश्चयतस्तु मेषसङ्क्रान्तिदिने तुलासङ्क्रान्तिदिने चेत्यर्थः । 25

षट्त्रिंशदङ्गुलिकां पदत्रयमानाम्, आह च—

^१चेत्तासोऽसु मासेसु, तिपया होइ पोरुसी [उत्तरा० २६।१३] ति ॥३६॥

[सू० ३७] कुंथुस्स णं अरहओ सत्तत्तीसं गणा सत्तत्तीसं गणहरा होत्था ।

हेमवय-हेरणवतियातो णं जीवातो सत्तत्तीसं सत्तत्तीसं जोयणसहस्साइं

5 छच्च चोवत्तरे जोयणसते सोलस य एकूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसूणातो आयामेणं पण्णत्तातो ।

सव्वासु णं विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजितासु रायधानीसु पागारा सत्तत्तीसं सत्तत्तीसं जोयणाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

खुड्डियाए णं विमाणप्पविभत्तीए पढमे वग्गे सत्तत्तीसं उद्देशणकाला पण्णत्ता ।

10 कत्तियबहुलसत्तमीए णं सूरिए सत्तत्तीसंगुलियं पोरिसिच्छायं निव्वत्तइत्ता णं चारं चरति ।

[टी०] सप्तत्रिंशत्स्थानकमपि व्यक्तम्, नवरं कुन्थुनाथस्येह सप्तत्रिंशद् गणधरा उक्ताः, आवश्यके तु पञ्चत्रिंशत् श्रूयन्त इति मतान्तरम् । तथा हैमवतादिजीवयोरुक्तप्रमाणसंवादगाथा—

15 सत्तत्तीस सहस्सा छ च्च सया जोयणाण चउसयरा ।

हेमवयवासजीवा किंचूणा सोलस कला य ॥ [बृहत्क्षेत्र० ५४] ति ।

कला एकोनविंशतिभागो योजनस्येति । तथा विजयादीनि पूर्वादीनि जम्बूद्वीपद्वाराणि तन्नायकास्तन्नामानो देवास्तेषां राजधान्यस्तन्नामिका एव पूर्वादिदिक्षु इतोऽसङ्ख्येयतमे जम्बूद्वीप इति । क्षुद्रिकायां विमानप्रविभक्तौ कालिकश्रुतविशेषे, तत्र किल बहवो

20 वर्गा अध्ययनसमुदायात्मका भवन्ति । तत्र प्रथमे वर्गे प्रत्यध्ययनमुद्देशस्य ये कालास्त उद्देशनकाला इति । यदि अश्वयुजः पौर्णमास्यां षट्त्रिंशदङ्गुलिका पौरुषीच्छाया भवति तदा कार्तिकस्य कृष्णसप्तम्यामङ्गुलस्य वृद्धिं गतत्वात् सप्तत्रिंशदङ्गुलिका भवतीति ॥३७॥

१. दृश्यतां पृ० ८७ टि० १ ॥ २. दृश्यतां पृ० १४२ टि० १ ॥ ३. यदि चैत्रस्य पौर्णं हे२ ॥ ४. तदा वैशाखस्य कृष्णं हे२ ॥

[सू० ३८] पासस्स णं अरहतो पुरिसादाणीयस्स अट्ठत्तीसं अज्जिआसाहस्सीतो उक्कोसिया अजियासंपया होत्था ।

हेमवतेरणवतियाणं जीवाणं धणूवट्ठा अट्ठत्तीसं अट्ठत्तीसं जोयणसहस्साइं सत्त य चत्ताले जोयणसते दस एगूणवीसतिभागे जोयणस्स किंचिविसेसूणा परिक्खेवेणं पण्णत्ता ।

5

अत्थस्स णं पव्वयरणो बितिए कंडे अट्ठत्तीसं जोयणसहस्साइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ते ।

खुड्डियाए णं विमाणपविभत्तीए बितिए वगो अट्ठत्तीसं उदेसणकाला पण्णत्ता ।

[टी०] अष्टत्रिंशत्स्थानकं व्यक्तमेव, नवरं धणुपट्टं ति जम्बूद्वीपलक्षणवृत्तक्षेत्रस्य 10
हैमवत-हैरण्यवताभ्यां द्वितीय-षष्ठवर्षाभ्यामवच्छिन्नस्यारोपितज्यधनुःपृष्ठाकारे
परिधिखण्डे धनुःपृष्ठे इव धनुःपृष्ठे उच्येते, तत्पर्यन्तभूते ऋजुप्रदेशपङ्क्ती तु जीवे इव
जीवे इति । एतत्सूत्रसंवादिगाथाद्धं चत्ताला सत्त सया अडतीस सहस्स दस कला य धणु
[बृहत्क्षेत्र० ५५] ति । तथा अत्थस्स ति अस्तो मेरुर्यतस्तेनान्तरितो रविरस्तं
गत इति व्यपदिश्यते तस्य पर्वतराजस्य गिरिप्रधानस्य द्वितीयं काण्डं 15
विभागोऽष्टत्रिंशद्योजनसहस्राण्युच्चत्वेन भवतीति, मतान्तरेण तु त्रिषष्टिः सहस्राणि,
यदाह—

मेरुस्स तिन्नि कंडा पुढवोवलवइरसक्करा पढमं ।

रयए य जायरूवे अंके फलिहे य बीयं तु ॥

एक्कागारं तइयं तं पुण जंबूणयामयं होइ ।

जोयणसहस्स पढमं बाहल्लेणं च बीयं तु ॥

तेवट्ठि सहस्साइं तइयं छत्तीस जोयणसहस्सा ।

मेरुस्सुवरिं चूला उव्विद्धा जोयणदुवीसं ॥ [बृहत्क्षेत्र० ३१२-१४] ति ॥३८॥

20

[सू० ३९] नमिस्स णं अरहतो एगूणचत्तालीसं आहोहियसया होत्था ।

१. बिइयं तु खं० । बितियं च हे२ ॥

समयखेत्ते णं एकूणचत्तालीसं कुलपव्वया पण्णत्ता, तंजहा- तीसं वासहरा, पंच मंदरा, चत्तारि उमुकारा ।

दोच्च-चउत्थ-पंचम-छट्ठ-सत्तमासु णं पंचसु पुढवीसु एकूणचत्तालीसं निरयावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

- 5 नाणावरणिजस्स मोहणिजस्स गोत्तस्स आउस्स वि एतासि णं चउण्हं कम्मपगडीणं एकूणचत्तालीसं उत्तरपगडीतो पण्णत्ताओ ।

- [टी०] एकोनचत्वारिंशत्स्थानकं व्यक्तमेव, नवरम् आहोहिय ति नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानिनस्तेषां शतानीति । कुलपव्वय ति क्षेत्रमर्यादाकारित्वेन कुलकल्पाः पर्वताः कुलपर्वताः, कुलानि हि लोकानां मर्यादानिबन्धनानि भवन्तीतीह
10 तैरुपमा कृता, तत्र वर्षधरास्त्रिंशद् जम्बूद्वीपे धातकीखण्ड-पुष्करार्द्धपूर्वापरार्द्धेषु च प्रत्येकं हिमवदादीनां षण्णां षण्णां भावात्, मन्दराः पञ्च, इषुकारा धातकीखण्ड-पुष्करार्द्धयोः पूर्वोत्तरविभागकारिणश्चत्वारः, एवमेते एकोनचत्वारिंशदिति । दोच्चे-त्यादि द्वितीयायां पञ्चविंशतिश्चतुर्थ्यां दश पञ्चम्यां त्रीणि षष्ठ्यां पञ्चोनं लक्षं सप्तम्यां पञ्चेति यथोक्तसंख्या नरकाणामिति । नाणावरणिजेत्यादि, ज्ञानावरणीयस्य पञ्च
15 मोहनीयस्याष्टाविंशतिः गोत्रस्य द्वे आयुषश्चतस्रः इत्येवमेकोनचत्वारिंशदिति ॥३९॥

[सू० ४०] अरहतो णं अरिट्ठनेमिस्स चत्तालीसं अजियासाहस्सीतो होत्था ।

मंदरचूलिया णं चत्तालीसं जोयणाइं उड्ढंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

संती अरहा चत्तालीसं धणूइं उड्ढंउच्चत्तेणं होत्था ।

- भूयाणंदस्स णं [णागिंदस्स ?] नागरण्णो चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा
20 पण्णत्ता ।

खुड्डियाए णं विमाणपविभत्तीए ततिए वग्गे चत्तालीसं उद्देसणकाला पण्णत्ता ।

फग्गुणपुण्णिमासिणीए णं सूरिए चत्तालीसंगुलियं पोरिसिच्छांयं निव्वट्ठइत्ता

णं चारं चरति । एवं कत्तियाए वि पुण्णिमाए ।

महासुक्के कप्पे चत्तालीसं विमाणावाससहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] चत्वारिंशत्स्थानकं व्यक्तम्, नवरं वइसाहपुण्णिमासिणीए त्ति यत् केषुचित् पुस्तकेषु दृश्यते सोऽपपाठः, फग्गुणपुण्णिमासिणीए त्ति अत्राध्येयम्, कथम् ?, उच्यते, पोसे मासे चउप्पया [उत्तरा० २६।१३] इति वचनात् पौषपौर्णमास्यामष्ट- 5 चत्वारिंशदङ्गुलिका सा भवति, ततो माघे चत्वारि फाल्गुने च चत्वारि अङ्गुलानि पतितानीत्येवं फाल्गुनपौर्णमास्यां चत्वारिंशदङ्गुलिका पौरुषीच्छाया भवति, कार्तिक्यामप्येवमेव, यतः 'चेत्तासोएसु मासेसु तिपया होइ पोरुसी [उत्तरा० २६।१३] इत्युक्तम्, ततः पदत्रयस्य षट्त्रिंशदङ्गुलप्रमाणस्य कार्तिकमासातिक्रमे चतुरङ्गुलवृद्धौ चत्वारिंशदङ्गुलिका सा भवतीति ॥४०॥ 10

[सू० ४१] नमिस्स णं अरहतो एक्कचत्तालीसं अजियासाहस्सीओ होत्था ।

चउसु पुढवीसु एक्कचत्तालीसं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता, तंजहा-
रयणप्पभाए पंकप्पभाए तमाए तमतमाए ।

महल्लियाए णं विमाणपविभत्तीए पढमे वग्गे एक्कचत्तालीसं उद्देसणकाला
पण्णत्ता । 15

[टी०] एकचत्वारिंशत्स्थानकं सुगमम्, नवरं चउसु इत्यादि क्रमेण सूत्रोक्तासु चतसृषु प्रथम-चतुर्थ-षष्ठ-सप्तमीषु पृथिवीषु त्रिंशतो दशानां च नरकलक्षाणां पञ्चोनस्य चैकस्य [लक्षस्य] पञ्चानां च नरकाणां भावाद्यथोक्तसंख्यास्ते भवन्तीति ॥४१॥

[सू० ४२] समणे भगवं महावीरे बायालीसं वासाइं साहियाइं सामण्णपरियागं
पाउणित्ता सिद्धे जाव प्पहीणे । 20

जंबुद्दीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ गोथुभस्स णं
आवासपव्वतस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं बातालीसं जोयणसहस्साइं
अबाहाते अंतरे पण्णत्ते । एवं चउद्दिसिं पि दओभासे संखे दयसीमे य ।

कालोए णं समुद्दे बायालीसं चंदा जोतिंसु वा जोइंति वा जोतिस्संति

वा । बायालीसं सूरिया पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ।

संमुच्छिमभुयपरिसप्पाणं उक्कोसेणं बायालीसं वाससहस्साइं ठिती पण्णत्ता ।

नामे णं कम्मे बायालीसविहे पण्णत्ते, तंजहा- गतिणामे जातिणामे
सरीरणामे सरीरंगोवंगणामे सरीरबंधणणामे सरीरसंघायणणामे संघयणणामे
5 संठाणणामे वण्णणामे गंधणामे रसनामे फासणामे अगरुलहुयणामे उवघायणामे
पराघातणामे आणुपुव्वीणामे उस्सासणामे आतवणामे उज्जोयणामे
विहगगतिणामे तसणामे थावरणामे सुहुमणामे बादरणामे पज्जत्तणामे
अपज्जत्तणामे साधारणसरीरणामे पत्तेयसरीरणामे थिरणामे अथिरणामे सुभणामे
असुभणामे सुभगणामे दुब्भगणामे सुसरणामे दुस्सरणामे आदेज्जणामे
10 अणादेज्जणामे जसोकित्तिणामे अजसोकित्तिणामे निम्माणणामे तित्थकरणामे ।

लवणे णं समुदे बायालीसं नागसाहस्सीओ अब्भिंतरियं वेलं धारेंति ।

महालियाए णं विमाणपविभत्तीए बितिए वग्गे बायालीसं उदेसणकाला
पण्णत्ता ।

एगमेगाए णं ओसप्पिणीए पंचम-छट्ठीतो समातो बायालीसं वाससहस्साइं
15 कालेणं पण्णत्तातो ।

एगमेगाए णं उस्सप्पिणीए पढम-बितियातो समातो बायालीसं वाससहस्साइं
कालेणं पण्णत्तातो ।

[टी०] द्विचत्वारिंशत्स्थानकं व्यक्तमेव, नवरं बायालीसं ति छद्मस्थपर्याये द्वादश
वर्षाणि षण्मासा अर्द्धमासश्चेति, केवलिपर्यायस्तु देशोनानि त्रिंशद्वर्षाणीति ^१पर्युषणाकल्पे
20 द्विचत्वारिंशदेव वर्षाणि महावीरपर्यायोऽभिहितः, इह तु सार्धिक उक्तः, तत्र
पर्युषणाकल्पे यदल्पमधिकं तत्र विवक्षितमिति सम्भाव्यत इति, जाव ति करणात्
'बुद्धे मुत्ते अंतकडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे' ति दृश्यम् । ^३जंबूदीवस्सेत्यादि,

१. "तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगारवासमज्जे वसित्ता, साइरेगाइं दुवालस
वासाइं छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, देसूणाइं तीसं वासाइं केवलिपरियागं पाउणित्ता बायालीसं वासाइं सामण्णपरियागं
पाउणित्ता, बावत्तरि वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता; सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे
॥१४७॥" इति पर्युषणाकल्पे ॥ २. हे२ विना- "निव्वुडे ति सव्वदुक्खप्पहीणे ति दृश्यं जे१,२ हे१ ।
"निव्वुडे ति दृश्यं खं०॥ ३. जंबूदीव" जे१ खं० ॥

पुरित्थिमिल्लचरिमंताओ^१ ति जगतीबाह्यपरिधेरपसृत्य गोस्तुभस्याऽऽवासपर्वतस्य
 वेलंधरनागराजसम्बन्धिनः^२ पाश्चात्यश्चरमान्तः चरमविभागो यावताऽन्तरेण भवति एस्
 णं ति एतदन्तरं द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि प्रज्ञप्तम्, अन्तरशब्देन विशेषोऽप्यभिधीयते
 इत्यत आह— आबाहाए^३ ति व्यवधानापेक्षया यदन्तरं तदित्यर्थः । कालायणे^४ ति
 धातकीखण्डपरिवेष्टके कालोदाभिधाने समुद्रे । 5

गङ्गनामेत्यादि, गतिनाम यदुदयान्नारकादित्वेन जीवो व्यपदिश्यते, जातिनाम
 यदुदयादेकेन्द्रियादिर्भवति, शरीरनाम यदुदयादौदारिकादिशरीरं करोति, यदुदयादङ्गानां
 शिरःप्रभृतीनाम् उपाङ्गानां च अङ्गुल्यादीनां विभागो भवति तच्छरीराङ्गोपाङ्गनाम,
 तथा औदारिकादिशरीरपुद्गलानां पूर्वबद्धानां बध्यमानानां च सम्बन्धकारणं
 शरीरबन्धननाम, तथा औदारिकादिशरीरपुद्गलानां गृहीतानां यदुदयाच्छरीररचना भवति 10
 तच्छरीरसङ्घातनाम, तथाऽस्थनां यतस्तथाविधशक्तिनिमित्तभूतो रचनाविशेषो भवति
 तत् संहनननाम, संस्थानं समचतुरस्रादिलक्षणं यतो भवति तत् संस्थाननाम,
 तथा यदुदयाद्वर्णादिविशेषवन्ति शरीराणि भवन्ति तद् वर्णादिनाम, तथा यदुदयादगुरुलघु
 स्वं स्वं शरीरं जीवानां भवति तदगुरुलघुनाम, तथा यतोऽङ्गावयवः
 प्रतिजिह्विकादिरात्मोपघातको जायते तदुपघातनाम, तथा यतोऽङ्गावयव एव विषात्मको 15
 दंष्ट्रा-त्वगादिः परेषामुपघातको भवति तत् पराघातनाम, तथा यदुदयादन्तरालगतौ
 जीवो याति तदानुपूर्वीनाम, तथा यदुदयादुच्छ्वासनिःश्वासनिष्पत्तिर्भवति
 तदुच्छ्वासनाम, तथा यदुदयाज्जीवस्तापवच्छरीरो भवति तदातपनाम,
 यथाऽऽदित्यबिम्बपृथिवीकायिकानाम्, तथा यतोऽनुष्णोद्द्योतवच्छरीरो भवति
 तदुद्द्योतनाम, तथा यतः शुभेतरगमनयुक्तो भवति तद्विहायोगतिनाम, त्रसनामादीन्यष्टौ 20
 प्रतीतार्थानि, तथा यतः स्थिराणां दन्ताद्यवयवानां निष्पत्तिर्भवति तत् स्थिरनाम,
 यतश्च भ्रू-जिह्वादीनामस्थिराणां निष्पत्तिर्भवति तदस्थिरनाम, एवं शिरःप्रभृतीनां शुभानां
 तच्छुभनाम, पादादीनामशुभानामशुभनाम इति, शेषाणि प्रतीतानि, नवरं यदुदयाज्जातौ

१. पुरित्थिमिं हे२ विना ॥ २. पाश्चात्यचरं खं० हे२ ॥ ३. स्वं शरीरं जे२ ॥ ४. °दयान्तरालं हे१,२
 विना ॥ ५. तथा शिरःप्रं हे२ ॥

१३६ आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहिते समवायाङ्गसूत्रे त्रिचत्वारिंशत्स्थानकम् ।

जातौ जीवदेहेषु स्त्र्यादिलिङ्गाकारनियमो भवति तत् सूत्रधारसमानं निर्माणनामेति,
पञ्चम-छट्टीओ समाओ ति दुःषमा एकान्तदुःषमा चेत्यर्थः, पढम-बीयाउ ति
एकान्तदुःषमा दुःषमा चेति ॥४२॥

[सू० ४३] तेतालीसं कम्मविवागज्झयणा पण्णत्ता ।

5 पढम-चउत्थ-पंचमासु तीसु पुढवीसु तेतालीसं निरयावाससयसहस्सा
पण्णत्ता ।

जंबुद्दीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ गोथुभस्स णं
आवासपव्वतस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं तेयालीसं जोयणसहस्साइं
अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं चउद्दिसिं पि दओभासे संखे दयसीमे ।

10 महालियाए णं विमाणपविभत्तीए ततिए वग्गे तेतालीसं उद्देसणकाला
पण्णत्ता ।

[टी०] त्रिचत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिल्लिख्यते, कम्मविवागज्झयण ति कम्मणः

पुण्य-पापात्मकस्य विपाकः फलं तत्प्रतिपादकान्यध्ययनानि कर्मविपाकाध्ययनानि,
एतानि च एकादशाङ्ग-द्वितीयाङ्गयोः संभाव्यन्त इति । जंबुद्दीवस्स णमित्यादि,

15 जम्बूद्वीपस्य पौरस्त्यान्ताद् गोस्तुभपर्वतो द्विचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च
सहस्रं तदधिकाया द्वाविंशतेरल्पत्वेनाविवक्षणादेवं च त्रिचत्वारिंशत् सहस्राणि भवन्तीति,
एवं चउद्दिसिं पि ति उक्तदिगन्तर्भावेन चतस्रो दिश उक्ताः, अन्यथा एवं तिदिसिं
पि ति वाच्यं स्यात्, तत्र चैवमभिलापः ‘जंबुद्दीवस्स णं दीवस्स दाहिणिल्लाओ
चरिमंताओ दओभासस्स णं आवासपव्वयस्स दाहिणिल्ले चरिमंते एस णं तेयालीसं
20 जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते’, एवमन्यत् सूत्रद्वयम्, नवरं पश्चिमायां शङ्ख
आवासपर्वत उत्तरस्यामुदकसीम इति ॥४३॥

[सू० ४४] चोत्तालीसं अज्झयणा इसिभासिया दियलोगचुताभासिया
पण्णत्ता ।

१. °स्यां तु दक्° हे२ ॥

विमलस्स णं अरहतो चोत्तालीसं पुरिसजुगाइं अणुपट्टिसिद्धाइं जाव प्पहीणाइं ।

धरणस्स णं नागिंदस्स नागरण्णो चोत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा पण्णत्ता ।

महालियाए णं विमाणपविभत्तीए चउत्थे वग्गे चोत्तालीसं उद्देसणकाला 5 पण्णत्ता ।

[टी०] चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किञ्चिल्लिख्यते, चतुश्चत्वारिंशत् इसिभासिय त्ति ऋषिभाषिताध्ययनानि कालिकश्रुतविशेषभूतानि दियलोयचुयाभासिय त्ति देवलोकाच्च्युतैः ऋषीभूतैराभाषितानि देवलोकच्युताभाषितानि, कचित्पाठः देवलोयचुयाणं इसीणं चोयालीसं इसिभासियज्झयणा पण्णत्ता । 10

पुरिसजुगाइं ति पुरुषाः शिष्य-प्रशिष्यादिक्रमव्यवस्थिता युगानीव कालविशेषा इव क्रमसाधर्म्यात् पुरुषयुगानि, अणुपट्टि त्ति आनुपूर्व्या अणुबन्धं ति पाठान्तरे तृतीयादर्शनादनुबन्धेन सातत्येन सिद्धानि जाव त्ति करणाद् 'बुद्धाइं मुत्ताइं अंतकडाइं सव्वदुक्खप्पहीणाइं' ति दृश्यम् । महालियाए णं विमाणपविभत्तीए चतुर्थे वग्गे चतुश्चत्वारिंशदुद्देशनकालाः प्रज्ञप्ताः ॥४४॥ 15

[सू० ४५] समयखेत्ते णं पणतालीसं जोयणसतसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ।

सीमंतए णं नरए पणतालीसं जोयणसतसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते । एवं उडुविमाणे पण्णत्ते । ईसिपब्भारा णं पुढवी पण्णत्ता एवं चेव ।

धम्मए णं अरहा पणतालीसं धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था । 20

मंदरस्स णं पव्वतस्स चउद्दिसिं पि पणतालीसं पणतालीसं जोयणसहस्साइं अबाधाते अंतरे पण्णत्ते ।

सव्वे वि णं दिवट्ठखेत्तिया नक्खत्ता पणतालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोगं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा—

१३८ आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहिते समवायाङ्गसूत्रे पञ्चचत्वारिंशत्-षट्चत्वारिंशत्स्थानके ।

तिन्नेव उत्तराङ्गं, पुणव्वसू रोहिणी विसाहा य ।

एते छन्नक्खत्ता, पणतालमुहुत्तसंजोगा ॥५८॥

महालियाए णं विमाणपविभत्तीए पंचमे वग्गे पणतालीसं उद्देसणकाला पणत्ता ।

- 5 [टी०] पञ्चचत्वारिंशत्स्थानके त्विदं लिख्यते, समयखेत्ते त्ति कालोपलक्षितं क्षेत्रम्, मनुष्यक्षेत्रमित्यर्थः । सीमंतए णं ति प्रथमपृथिव्यां प्रथमप्रस्तटे मध्यभागवर्त्ती वृत्तो नरकेन्द्रः सीमन्तक इति । उडुविमाणे त्ति सौधर्मेशानयोः प्रथमप्रस्तटवर्त्ति चतसृणां विमानावलिकानां मध्यभागवर्त्ति वृत्तं विमानेन्द्रकमुडुविमानमिति । ईसिपब्भार त्ति सिद्धिपृथिवी । मंदरस्स णं पव्वयस्सेत्यादि सूत्रे लवणसमुद्राभ्यन्तरपरिध्यपेक्षयान्तरं
- 10 द्रष्टव्यमिति । सव्वे वि णमित्यादि, चन्द्रस्य त्रिंशन्मुहूर्त्तभोग्यं नक्षत्रक्षेत्रं समक्षेत्रमुच्यते, तदेव सार्द्धं द्व्यर्द्धम्, द्वितीयमर्द्धमस्येति द्व्यर्द्धमित्येवं व्युत्पादनात्, तथाविधं क्षेत्रं येषामस्ति तानि द्व्यर्द्धक्षेत्रिकाणि नक्षत्राणि अत एव पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं, सम्बन्धं योजितवन्ति । तिन्नेव गाहा, त्रीण्युत्तराणि उत्तरफाल्गुन्य उत्तराषाढा उत्तरभद्रपदाः ॥४५॥

- 15 [सू० ४६] दिट्ठिवायस्स णं छायालीसं माउयापया पणत्ता ।
बंभीए णं लिवीए छायालीसं माउयक्खरा पणत्ता ।
पभंजणस्स णं वातकुमारिंदस्स छायालीसं भवणावाससतसहस्सा पणत्ता ।

- [टी०] अथ षट्चत्वारिंशत्स्थानके किञ्चिल्लिख्यते, दिट्ठिवायस्स त्ति द्वादशाङ्गस्य माउयापय त्ति सकलवाङ्मयस्य अकारादिमातृकाः पदानीव दृष्टिवादार्थप्रसवनिबन्धनत्वेन
- 20 मातृकापदानि उत्पाद-विगम-ध्रौव्यलक्षणानि, तानि च सिद्धश्रेणि-मनुष्यश्रेण्यादिना विषयभेदेन कथमपि भिद्यमानानि षट्चत्वारिंशद् भवन्तीति सम्भाव्यते । तथा बंभीए णं लिवीए त्ति लेख्यविधौ षट्चत्वारिंशन्मातृकाक्षराणि, तानि चाऽकारादीनि हकारान्तानि

१. इसीं जे२ ॥ २. °क्षेत्रकाणि खं० ॥ ३. मातृकापदानीव खं० जे२ विना ॥

सक्षकाराणि ऋ कृ लृ लृ लं(ळ) इत्येतदक्षरपञ्चकवर्जितानि स॑म्भाव्यन्ते । तथा पभंजणस्स ति औदीच्यस्येति ॥४६॥

[सू० ४७] जया णं सूरिए सव्वब्भंतंरं मंडलं उवसंकमित्ता णं चारं चरति तथा णं इहगतस्स मणूसस्स सत्तचत्तालीसं जोयणसहस्सेहिं दोहि य तेवड्ढेहिं जोयणसतेहिं एक्कवीसाए य सड्ढिभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुफासं 5 हव्वमागच्छति ।

थेरे णं अग्निभूती सत्तचत्तालीसं वासाइं अगारमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगारातो अणगारियं पव्वइते ।

[टी०] अथ सप्तचत्वारिंशत्स्थानके किमप्युच्यते, जया णमित्यादि, इह लक्षप्रमाणस्य जम्बूद्वीपस्योभयतोऽशीत्युत्तरे योजनशते ३६० अपनीते सर्वाभ्यन्तरस्य सूर्यमण्डलस्य 10 विष्कम्भो भवति ९९६४०, तत्परिधिस्त्रीणि लक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि एकोननवत्यधिकानि ३१५०८९, एतच्च सूर्यो मुहूर्त्तानां षष्ठ्या गच्छतीति षष्ठ्याऽस्य भागहारे मुहूर्त्तगतिर्लभ्यते, सा च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे चैकपञ्चाशदुत्तरे योजनशते एकोनत्रिंशच्च षष्टिभागा योजनस्य $५२५१ \frac{२९}{६०}$, यदा चाभ्यन्तरमण्डले सूर्यश्चरति तदाऽष्टादश मुहूर्त्ता दिवसप्रमाणम्, तदर्थेन नवभिर्मुहूर्तैः मुहूर्त्तगतिर्गुण्यते, ततश्च यथोक्तं 15 चक्षुःस्पर्शप्रमाणमागच्छतीति । अग्निभूइ ति वीरनाथस्य द्वितीयो गणधरस्तस्य चेह सप्तचत्वारिंशद्वर्षाण्यगारवास उक्तः, आवश्यकं तु षट्चत्वारिंशत्, तत्र

१. सर्वेषु हस्तलिखितादर्शेषु लं इति पाठो दृश्यते, किन्तु ळ इति शुद्धः पाठः संभाव्यते ॥ २. पंचवर्त्तितानि जे२ ॥ ३. 'अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ अं अः, क ख ग घ ङ, च छ ज झ ञ, ट ठ ड ढ ण, त थ द ध न, प फ ब भ म, य र ल व श ष स ह, क्ष' इति षट्चत्वारिंशद् मातृकाक्षराणि अत्र संभाव्यन्ते ॥ ४. "अगारपर्यायद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह- पण्णा छायालीसा बायाला होइ पण्ण पण्णा य । तेवण्ण पंचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥६५०॥ व्या० पञ्चाशत् षट्चत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् भवति पञ्चाशत् पञ्चाशच्च त्रिपञ्चाशत् पञ्चषष्टिः अष्टचत्वारिंशत् षट्चत्वारिंशत् इति गाथार्थः ॥ छत्तीसा सोलसगं अगारवासो भवे गणहराणं । छउमत्थपरियागं अहक्कमं कित्तइस्सामि ॥६५१॥ व्या०- षट्त्रिंशत् षोडशकम् अगारवासो गृहवासो यथासङ्ख्यम् एतावान् गणधराणाम् ।... छदस्थपर्यायं यथाक्रमं यथायोगं कीर्त्तयिष्यामि इति गाथार्थः ॥ तीसा बारस दसगं बारस बायाल चोइसदुगं च । णवगं बारस दस अट्ठगं च छउमत्थपरियाओ ॥६५२॥ गाथेयं निगदसिद्धा ॥ केवलपर्यायपरिज्ञानोपायप्रतिपादनायाह- छउमत्थपरियागं अगारवासं च वोगसित्ता णं । सव्वाउगस्स सेसं जिणपरियागं वियाणाहि ॥६५३॥ व्या० छदस्थपर्यायम् अगारवासं च व्यवकलय्य सर्वायुष्कस्य

१४० आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहिते समवायाङ्गसूत्रे अष्टचत्वारिंशदेकोनपञ्चाशत्स्थानके ।

सप्तचत्वारिंशत्तमवर्षस्यासम्पूर्णत्वादविवक्षा, इह त्वपूर्णस्यापि पूर्ण[त्व?]विवक्षेति सम्भावनया न विरोध इति ॥४७॥

[सू० ४८] एगमेगस्स णं रत्नो चाउरंतचक्कवटिस्स अडयालीसं पट्टणसहस्सा पण्णत्ता ।

- 5 धम्मस्स णं अरहतो अडयालीसं गणा अडयालीसं गणहरा होत्था ।
सूरमंडले णं अडयालीसं एकसट्ठिभागे जोयणस्स विक्खंभेणं पण्णत्ते ।

- [टी०] अष्टचत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किमपि लिख्यते, पट्टणं त्ति, विविधदेश-
पण्यान्यागत्य यत्र पतन्ति तत् पत्तनं नगरविशेषः । पत्तनं रत्नभूमिरित्याहुरेके । धम्मस्स
त्ति पञ्चदशतीर्थकरस्य, इहाऽष्टचत्वारिंशद् गणा गणधराश्चोक्ताः, आवश्यके तु
10 त्रिचत्वारिंशत् पठ्यन्ते तदिदं मतान्तरमिति । सूरमंडले त्ति सूर्यविमानं येषां
भागानामेकषष्ठ्या योजनं भवति तेषामष्टचत्वारिंशत्, त्रयोदशभिस्तैर्न्यूनं योजनमित्यर्थः
॥४८॥

[सू० ४९] सत्तसत्तमिया णं भिक्खुपडिमा एकूणपण्णाए रातिंदिएहिं
छण्णउएणं भिक्खासतेणं अहासुत्तं आराहिया भवइ ।

- 15 देवकुरु-उत्तरकुरासु णं मणुया एकूणपण्णाए रातिंदिएहिं संपत्तजोव्वणा
भवन्ति ।

तेइंदियाणं उक्कोसेणं एकूणपण्णं रातिंदिया ठिती पण्णत्ता ।

शेषं जिनपर्यायं विजानीहीति गाथार्थः ॥ स चायं जिनपर्यायः- बारस सोलस अट्टारसेव अट्टारसेव अट्टेव ।
सोलस सोल तहेकवीस चोद् सोले य सोले य ॥६५४॥ निगदसिद्धा । सर्वायुष्कप्रतिपादनायाह- बाणउई
चउहत्तरि सत्तरि ततो भवे असीई य । एणं च सयं ततो तेसीई पंचणउई य ॥६५५॥ अट्टत्तीं च वासा
ततो बावत्तीं च वासाइं । बावट्टी चत्ता खलु सव्वगणहराउयं एयं ॥६५६॥ गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव ॥”
इति आवश्यकसूत्रनिर्युक्तेः हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

१. °नके किमपि हे१ ॥ २. पट्टणं त्ति जे२ ॥ ३. “चुलसीइ १, पंचनउई २, बिउत्तरं ३, सोलसुत्तर ४,
सयं च ५ । सत्तहिअं ६, पणनउई ७, तेणउई ८, अट्टसीई अ ९ ॥२६६॥ इक्कासीई १०, छावत्ती अ ११,
छावट्टि १२, सत्तवण्णा य १३ । पण्णा १४, तेयालीसा १५, छत्तीसा १६ चेव, पणतीसा १७ ॥२६७॥ तितीसा
१८, अट्टवीसा १९, अट्टारस २० चेव, तहय सत्तरस २१ । इक्कारस २२, दस २३, नवगं २४, गणाण माणं
जिणिंदाणं १७ ॥२६८॥” इति आवश्यकनिर्युक्तौ ॥

[टी०] अथैकोनपञ्चाशत्स्थानके लिख्यते, सत्तसत्तमिया णं सप्त सप्तमानि दिनानि यस्यां सा सप्तसप्तमिका, सप्त च सप्तमदिनानि भवन्ति सप्तसु सप्तकेषु, अतः सा सप्तदिनसप्तकमयत्वादेकोनपञ्चाशता दिनैर्भवतीति । पडिम ति अभिग्रहः । छन्नउएणं भिक्षासएणं ति प्रथमे दिनसप्तके प्रतिदिनमेकोत्तरया भिक्षावृद्ध्या अष्टाविंशतिर्भिक्षा भवन्ति, एवं च सप्तस्वपि षण्णवतं भिक्षाशतं भवति, अथवा प्रतिसप्तकमेकोत्तरया 5 वृद्ध्या यथोक्तं भिक्षामानं भवति, तथाहि— प्रथमे सप्तके प्रतिदिनमेकैकभिक्षाग्रहणात् सप्त भिक्षा भवन्ति, द्वितीये द्वयोर्द्वयोर्ग्रहणाच्चतुर्दश, एवं सप्तमे सप्तानां ग्रहणादेकोनपञ्चाशदित्येवं सर्वसङ्कलने यथोक्तं मानं भवतीति, अहासुत्तं ति यथासूत्रं यथागमं 'सम्यक् कायेन स्पृष्टा भवति' इति शेषो द्रष्टव्यः । संपत्तजोव्वणा भवंति ति न मातापितृपरिपालनामपेक्षन्त इत्यर्थः । ठिइ ति आयुष्कम् ॥४९॥ 10

[सू० ५०] मुणिसुव्वयस्स णं अरहतो पंचासं अज्जियासाहस्सीतो होत्था ।

अणंतती णं अरहा पण्णासं धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

पुरिसोत्तमे णं वासुदेवे पण्णासं धणूइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

सव्वे वि णं दीहवेयह्हा मूले पण्णासं पण्णासं जोयणाणि विक्खंभेणं पण्णत्ता । 15

लंतए कप्पे पण्णासं विमाणावाससहस्सा पण्णत्ता ।

सव्वातो णं तिमिसगुहा-खंडगप्पवातगुहातो पण्णासं पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पण्णत्तातो ।

सव्वे वि णं कंचणगपव्वया सिहरतले पण्णासं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं पण्णत्ता । 20

[टी०] अथ पञ्चाशत्स्थानकम्, तत्र पुरिसोत्तिम ति चतुर्थ-वासुदेवोऽनन्तजिनकालभावी । तथा कंचणग ति उत्तरकुरुषु नीलवदादीनां पञ्चानामानुपूर्वीव्यवस्थितानां महाहदानां पूर्वापरपार्श्वयोः प्रत्येकं दश दश काञ्चनपर्वता भवन्ति, ते च सर्वे शतम्, एवं देवकुरुषु निषधादीनां महाहदानां पार्श्वतः शतं भवति,

१. सम्यग् न्यायेन हे२ विना । दृश्यतामेकाशीतिस्थानकटीकायाम् ॥

१४२ आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहिते समवायाङ्गसूत्रे एकपञ्चाशद्-द्विपञ्चाशत्स्थानके ।

सर्व एव च ते जम्बूद्वीपे द्विशतमाना भवन्ति, ते योजनशतोच्छ्रिताः शतमूल-
विष्कम्भास्तन्नामकदेवनिवासभूतभवनालङ्कृतशिखरतलाः ॥५०॥

[सू० ५१] नवण्हं बंभचेराणं एकावण्णं उद्देसणकाला पण्णत्ता ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररत्तो सभा सुधम्मा एकावण्णखंभसतसन्निविट्ठा
5 पण्णत्ता । एवं चेव बलिस्स वि ।

सुप्पभे णं बलदेवे एकावण्णं वाससतसहस्साइं परमाउं पालइत्ता सिद्धे
बुद्धे जाव प्पहीणे ।

दंसणावरण-नामाणं दोण्हं कम्माणं एकावण्णं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

[टी०] अथैकपञ्चाशत्स्थानकम्, तत्र बंभचेराणं ति आचारप्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानां
10 शस्त्रपरिज्ञादीनाम्, तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सप्तैवोद्देशनकालाः, एवं द्वितीयादिषु
क्रमेण षट्, चत्वारः, चत्वारः, एवं षट्, पञ्च, अष्टौ, चत्वारः, सप्त
चेत्येवमेकपञ्चाशदिति । सुप्पहे ति चतुर्थो बलदेवः अनन्तजिज्जिननायककालभावी,
तस्यैकपञ्चाशद्वर्षलक्षणायुरुक्तम्, आवश्यकं तु पञ्चपञ्चाशदुच्यते तदिदं मतान्तर-
मिति । एकावण्णं उत्तरपगडीओ ति दर्शनावरणस्य नव नाम्नो द्विचत्वारिंशदित्येक-
15 पञ्चाशदिति ॥५१॥

[सू० ५२] मोहणिज्जस्स णं कम्मस्स बावण्णं नामधेज्जा पण्णत्ता, तंजहा-
कोहे कोवे रोसे दोसे अखमा संजलणे कलहे चंडिके भंडणे विवाए १०,
माणे मदे दप्पे थंभे अत्तुक्कासे गव्वे परपरिवाए उक्कासे अवकासे उण्णते
उण्णामे २१, माया उवही नियडी वलए गहणे णूमे कक्के कुरुते दंभे कूडे
20 झिम्मे किब्बिसिए आवरणया गूहणया वंचणया पलिकुंचणया सातिजोगे
३८, लोभे इच्छा मुच्छा कंखा गेही तण्हा भिज्झा अभिज्झा कामासा
भोगासा जीवितासा मरणासा नंदी रागे ५२ ।

१. “पंचासीई १ पन्नत्तरी अ २ पन्नट्टि ३ पंचवन्ना य ४ । सत्तरस सयसहस्सा पंचमए आउअं होइ ५ ॥४०६॥
पंचासीइ सहस्सा ६ पण्णट्टी ७ तहय चेव पण्णरस ८ । बारस सयाइं आउं ९ बलदेवाणं जहासंखं ॥४०७॥”
इति आवश्यकनिर्युक्तौ ॥ २. अत्तुकासे खं० । अटी० मध्ये अत्तुकासे जे१ ॥ ३. उक्कासे जे२ खं० । अटी०
मध्येऽपि जे१ ॥ ४. अवक्कासे खं० जे१ । अटी० मध्येऽपि जे२ ॥ ५. उण्णत्ते जे१ खं० । अटी० मध्ये
उन्नाय खं० ॥ ६. भिज्जा अभिज्जा जे२ । भिज्झा अभिज्झा अटी० मध्ये खं० जे१, २ ॥

गोथुभस्स णं आवासपव्वतस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो वलयामुहस्स महापायालस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं बावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।

दओभासस्स णं [आवासपव्वतस्स दाहिणिल्लातो चरिमंतातो] केउगस्स [महापायालस्स उत्तरिल्ले चरिमंते एस णं बावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाते 5 अंतरे पण्णत्ते ।]

संखस्स [णं आवासपव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो] जुयकस्स [महापायालस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं बावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।]

दगसीमस्स [णं आवासपव्वतस्स उत्तरिल्लातो चरिमंतातो] ईसरस्स 10 [महापायालस्स दाहिणिल्ले चरिमंते एस णं बावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।]

नाणावरणिज्जस्स नामस्स अंतरातियस्स एतेसि णं तिण्हं कम्मपगडीणं बावण्णं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

सोहम्म-सणंकुमार-माहिंदेसु तिसु कप्पेसु बावण्णं विमाणवाससतसहस्सा 15 पण्णत्ता ।

[टी०] अथ द्विपञ्चाशत्स्थानकम्, तत्र मोहणिज्जस्स कम्मस्स ति इह मोहनीयकर्मणोऽवयवेषु चतुर्षु क्रोधादिकषायेषु मोहनीय[त्व?]मुपचर्यावयवे समुदायोपचारन्यायेन मोहनीयस्येत्युक्तम्, तत्रापि कषायसमुदायापेक्षया द्विपञ्चाशन्नामधेयानि न पुनरेकैकस्य कषायमात्रस्यैवेति, तत्र क्रोध इत्यादीनि दश 20 नामानि क्रोधकषायस्य, चंडिके ति चाण्डिक्यम् । तथा मान इत्यादीन्येकादश मानकषायस्य, अत्तुक्कासे ति आत्मोत्कर्षः, उक्कासे ति उत्कर्षः, अवकासे ति अपकर्षः, उन्नए ति उन्नतः, पाठान्तरेण उन्नमः, उन्नमे ति उन्नमः । तथा मायादीनि सप्तदश मायाकषायस्य, णूमे ति न्यवमम्, कक्के ति कल्कम्, कुरुए ति कुरुकम्,

झिमे ति जैह्म्यम् । तथा लोभादीनि चतुर्दश लोभकषायस्य, भिज्झा अभिज्झा
ति अभिध्यानमभिध्येत्यस्य तीतं पिधानमित्यादाविव वैकल्पिके अकारलोपे
भिध्याऽभिध्या चेति शब्दभेदान्नामद्वयमिति ।

- गोशुभेत्यादि, गोस्तुभस्य प्राच्यां लवणसमुद्रमध्यवर्तिनो वेलन्धरनागराज-
5 निवासभूतपर्वतस्य पौरस्त्याच्चरमान्तादपसृत्य वडवामुखस्य महापातालस्य
महापातालकलशस्य पाश्चात्यश्चरमान्तो येन व्यवधानेन भवतीति गम्यते, एस णं ति
एतदन्तरमबाधया व्यवधानलक्षणमित्यर्थः, द्विपञ्चाशद्योजनसहस्राणि
भवन्तीत्यक्षरघटना, भावार्थस्त्वयम्- इह लवणसमुद्रं पञ्चनवतिं योजनसहस्राण्यवगाह्य
पूर्वादिषु दिक्षु चत्वारः क्रमेण वडवामुख-केतुक-जूयकेश्वराभिधाना महापातालकलशा
10 भवन्ति, तथा जम्बूद्वीपपर्यन्ताद् द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्य सहस्रविष्कम्भाश्चत्वार
एव वेलन्धरनागराजपर्वता गोस्तुभादयो भवन्ति, ततश्च पञ्चनवत्यास्त्रिचत्वारिंशत्यप-
कर्षितायां द्विपञ्चाशत् सहस्राण्यन्तरं भवति । तथा सौधर्मे द्वात्रिंशद्विमानानां
लक्षाणि, सनत्कुमारे द्वादश, माहेन्द्रे चाष्टाविति सर्वाणि द्विपञ्चाशत् ॥५२॥

- [सू० ५३] देवकुरु-उत्तरकुरियातो णं जीवातो तेवण्णं तेवण्णं जोयण-
15 सहस्साइं साइरेगाइं आयामेणं पण्णत्तातो ।
महाहिमवंत-रुप्पीणं वासहरपव्वयाणं जीवातो तेवण्णं तेवण्णं
जोयणसहस्साइं नव य एकतीसे जोयणसते छच्च एकूणवीसतिभाए जोयणस्स
आयामेणं पण्णत्तातो ।

- समणस्स णं भगवतो महावीरस्स तेवण्णं अणगारा संवच्छरपरियाया पंचसु
20 अणुत्तरेसु महतिमहालएसु महाविमाणेसु देवत्ताते उववन्ना ।
संमुच्छिमउरगपरिसप्पाणं उक्कोसेणं तेवण्णं वाससहस्साइं ठिती पण्णत्ता ।
[टी०] त्रिपञ्चाशत्स्थानके लिख्यते । महाहिमवंतेत्यादिसूत्रे संवादगाथा-
तेवन्नसहस्साइं नव य सए जोयणाण इगतीसे ।

- जीवा महाहिमवओ अद्धकला छक्कलाओ ॥ [बृहत्क्षेत्र० ५६] ति ।
25 संवच्छरपरियाग ति संवत्सरमेकं यावत् पर्यायः प्रव्रज्यालक्षणो येषां ते

संवत्सरपर्यायाः, महइमहालएसु महाविमाणेसु त्ति महान्ति च तानि विस्तीर्णानि च अतिमहालया इव अतिमहालयाश्च अत्यन्तमुत्सवाश्रयभूतानि महातिमहालयास्तेषु, महान्ति च तानि प्रशस्तानि विमानानि चेति विग्रहः, एते चाप्रतीताः, अनुत्तरोपपातिकाङ्गे तु येऽधीयन्ते ते त्रयस्त्रिंशत् बहुवर्षपर्यायाश्चेति ॥५३॥

[सू० ५४] भरहेरवएसु णं वासेसु एगमेगाए उस्सप्पिणीए एगमेगाए ५ ओसप्पिणीए चउप्पण्णं चउप्पण्णं उत्तमपुरिसा उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा, तंजहा- चउवीसं तिथ्थकरा, बारस चक्कवट्ठी, णव बलदेवा, णव वासुदेवा ।

अरहा णं अरिट्ठनेमी चउप्पण्णं रातिंदियाइं छउमत्थपरियागं पाउणित्ता जिणे जाए केवली सव्वण्णू सव्वभावदरिसी । 10

समणे भगवं महावीरे एगदिवसेणं एगनिसेज्जाते चउप्पण्णं वागरणाइं वागरित्था ।

अणंतइस्स णं अरहतो [चउप्पण्णं गणा] चउप्पण्णं गणहरा होत्था ।

[टी०] चतुष्पञ्चाशत्स्थानके लिख्यते । पाउणित्त त्ति प्राप्य । एगणिसेज्जाए त्ति एकेनासनपरिग्रहेण, वागरणाइं ति व्याक्रियन्ते अभिधीयन्ते इति व्याकरणानि प्रश्ने 15 सति निर्वचनतयोच्यमानाः पदार्थाः, वागरित्थ त्ति व्याकृतवान्, तानि चाप्रतीतानि । अनन्तनाथस्येह चतुष्पञ्चाशद् गणा गणधराश्चोक्ताः, आवश्यके तु पञ्चाशदुक्तास्तदिदं मतान्तरमिति ॥५४॥

[सू० ५५] मल्ली णं अरहा पणपन्नं वाससहस्साइं परमाउं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे । 20

मंदरस्स णं पव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो विजयबारस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं पणपण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं

१. विस्तीर्णानि महालया इव अतिमहालयाश्च जे२ ॥ २. “मुत्सेधाश्रय” खं० ॥ ३. अनुत्तरोपपातिकाङ्गे त्रयो वर्गा विद्यन्ते । तत्र प्रथमे वर्गे दश अध्ययनानि, द्वितीये त्रयोदश, तृतीये दश, इत्येवं त्रयस्त्रिंशदध्ययनानि । तेषु च त्रयस्त्रिंशतो बहुवर्षपर्यायाणामनुत्तरोपपातिकानामनगाराणं वर्णनं दृश्यते ॥ ४. येऽभिधीयन्ते खं० ॥ ५. दृश्यतां पृ० १४० टि० ३ ॥

चउद्दिसिं पि वेजयंतं जयंतं अपराजियं ति ।

समणे भगवं महावीरे अंतिमरातियंसि पणपण्णं अज्झयणाइं कल्लाणफलविवागाइं पणपण्णं अज्झयणाणि पावफलविवागाणि वागरेत्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे ।

- 5 पढम-बितियासु दोसु पुढवीसु पणपण्णं निरयावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।
दंसणावरणिज्ज-णामा-ऽऽउयाणं तिण्हं कम्मपगडीणं पणपण्णं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

- [टी०] पञ्चपञ्चाशत्स्थानके किञ्चिद् लिख्यते । मंदरस्सेत्यादि, इह मेरोः पश्चिमान्तात् पूर्वस्य जम्बूद्वीपद्वारस्य पश्चिमान्तः पञ्चपञ्चाशत् सहस्राणि योजनानां भवतीत्युक्तम्, तत्र
10 किल मेरोर्विष्कम्भमध्यभागात् पञ्चाशत् सहस्राणि द्वीपान्तो भवति, लक्षप्रमाणत्वाद् द्वीपस्य, मेरुविष्कम्भस्य च दशसाहस्रिकत्वाद् द्वीपार्धे पञ्चसहस्रक्षेपेण पञ्चपञ्चाशदेव भवतीति, इह च यद्यपि विजयद्वारस्य पश्चिमान्त इत्युक्तं तथापि जगत्याः पूर्वान्त इति किल सम्भाव्यते, मेरुमध्यात् पञ्चाशतो योजनसहस्राणां जगत्या बाह्यान्ते पूर्यमाणत्वात्, जम्बूद्वीपजगतीविष्कम्भेण च सह जम्बूद्वीपलक्षं पूरणीयम्, लवणसमुद्रजगतीविष्कम्भेण
15 च सह लवणसमुद्रलक्षद्वयमन्यथा द्वीपसमुद्रमानाज्जगतीमानस्य पृथग् गणने मनुष्यक्षेत्रपरिधिरतिरिक्ता स्यात्, सा हि पञ्चचत्वारिंशल्लक्षप्रमाणक्षेत्रापेक्षयाऽभिधीयते, ततश्चैवमतिरिक्ता स्यादिति, अथवेह किञ्चिदूनापि पञ्चपञ्चाशत् पूर्णतया विवक्षितेति । अंतिमराइयंसि ति सर्वायुःकालपर्यवसानरात्रौ रात्रेर्वाऽन्तिमे भागे पापायां मध्यमायां नगर्यां हस्तिपालस्य राज्ञः करणसभायां कार्तिकमासामावास्यायां स्वातिना नक्षत्रेण
20 चन्द्रमसा युक्तेन नागे करणे प्रत्यूषसि पर्यङ्कासननिषण्णः पञ्चपञ्चाशदध्ययनानि कल्लाणफलविवागाइं ति कल्याणस्य पुण्यस्य कर्मणः फलं कार्यं विपाच्यते व्यक्तीक्रियते यैस्तानि कल्याणफलविपाकानि, एवं पापफलविपाकानि, व्याकृत्य प्रतिपाद्य सिद्धो बुद्धः, यावत्करणात् 'मुत्ते अंतकडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे'

१. 'नके त्विदं लि' जे१ खं० हे१,२ ॥ २. मंदरस्सेत्यादि जे१ खं० हे१,२ ॥ ३. भवतीति जे१ खं० हे२ ॥ ४. च नास्ति जे२ ॥

ति दृश्यम् ।

पढमेत्यादि, प्रथमायां त्रिंशन्नरकलक्षाणि द्वितीयायां पञ्चविंशतिरिति पञ्चपञ्चाशत् ।
दंसणेत्यादि, दर्शनावरणीयस्य नव प्रकृतयो नाम्नो द्विचत्वारिंशत् आयुषश्चतस्र इत्येवं
पञ्चपञ्चाशदिति ॥५५॥

[सू० ५६] जंबुद्दीवे णं दीवे छप्पणं नक्खत्ता चंदेण सद्धिं जोगं जोएंसु 5
वा जोएंति वा जोइस्संति वा ।

विमलस्स णं अरहतो छप्पणं गणा छप्पणं गणहरा होत्था ।

[टी०] अथ षट्पञ्चाशत्स्थानके लिख्यते । जंबुद्दीवेत्यादि, तत्र चन्द्रद्वयस्य
प्रत्येकमष्टविंशतेर्भावात् षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि भवन्ति । विमलस्येह षट्पञ्चाशद् गणा
गणधराश्चोक्ताः, आवश्यके तु सप्तपञ्चाशदुच्यते तदिदं मतान्तरमिति ॥५६॥ 10

[सू० ५७] तिण्हं गणिपिडगाणं आयारचूलियवज्जाणं सत्तावणं अज्झीणा
पणत्ता, तंजहा- आयारे सूतगडे ठाणे ।

गोथुभस्स णं आवासपव्वतस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो वलयामुहस्स
महापातालस्स बहुमज्झदेसभाए एस णं सत्तावणं जोयणसहस्साइं अबाहाए
अंतरे पणत्ते । एवं दओभासस्स केउकस्स य, संखस्स जुयकस्स य, 15
दयसीमस्स ईसरस्स य ।

मल्लिस्स णं अरहतो सत्तावणं मणपज्जवनाणिसता होत्था ।

महाहिमवंत-रुप्पीणं वासधरपव्वयाणं जीवाणं धणुपट्ठा सत्तावणं
सत्तावणं जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेणउते जोयणसते दस य
एकूणवीसतिभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पणत्ता । 20

[टी०] अथ सप्तपञ्चाशत्स्थानके किमपि लिख्यते । गणिपिडगाणं ति गणिनः
आचार्यस्य पिटकानीव पिटकानि सर्वस्वभाजनानीति गणिपिटकानि, तेषाम्,
आचारस्य श्रुतस्कन्धद्वयरूपस्य प्रथमाङ्गस्य चूलिका सर्वान्तिममध्ययनं

विमुक्त्यभिधानमाचारचूलिका, तद्वर्जानाम्, तत्राऽऽचारे प्रथमश्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि, द्वितीये षोडश, निशीथाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रयणात्, षोडशानां मध्ये एकस्याचारचूलिकेति परिहृतत्वात् शेषाणि पञ्चदश, सूत्रकृते द्वितीयाङ्गे प्रथमश्रुतस्कन्धे षोडश, द्वितीये सप्त, स्थानाङ्गे दशेत्येवं सप्तपञ्चाशदिति ।

- 5 गोथुभेत्यादौ भावार्थोऽयम्— द्विचत्वारिंशत् सहस्राणि वेदिका-गोस्तुभपर्वतयोरन्तरम्, सहस्रं गोस्तुभस्य विष्कम्भः, द्विपञ्चाशद् गोस्तुभ-वडवामुखयोरन्तरम्, दशसहस्रमानत्वाद्वडवामुखविष्कम्भस्य तदूर्ध्वं पञ्चेति ततो द्विपञ्चाशतः पञ्चानां च मीलने सप्तपञ्चाशदिति । जीवाणं धणुपट्टं ति । मण्डलखण्डाकारं क्षेत्रम्, इह सूत्रे संवादगाथाद्धम्— सत्तावन्न सहस्सा धणुं पि तेणउय दुसय दस य कल [बृहत्क्षेत्र० ५७] ति

10 ॥५७॥

[सू० ५८] पढम-दोच्च-पंचमासु तीसु पुढवीसु अट्टावण्णं निरयावास-सतसहस्सा पण्णत्ता ।

नाणावरणिज्जस्स वेयणिय[स्स] आउय[स्स] नाम[स्स] अंतराइयस्स य एतेसि णं पंचण्हं कम्मपगडीणं अट्टावण्णं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

- 15 गोथुभस्स णं आवासपव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो वलयामुहस्स महापायालस्स बहुमज्झदेसभाए एस णं अट्टावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं चउद्दिसिं पि नेतव्वं ।

[टी०] अष्टपञ्चाशत्स्थानकेऽपि किमपि लिख्यते । पढमेत्यादि तत्र प्रथमायां त्रिंशन्नरकलक्षाणि द्वितीयायां पञ्चविंशतिः पञ्चम्यां त्रीणीति सर्वाण्यष्टपञ्चाशदिति ।

- 20 नाणेत्यादि, तत्र ज्ञानावरणस्य पञ्च वेदनीयस्य द्वे आयुषश्चतस्रो नाम्नो द्विचत्वारिंशत् अन्तरायस्य पञ्चेति सर्वा अष्टपञ्चाशदुत्तरप्रकृतयः । गोथुभस्सेत्यादि, अस्य च भावार्थः पूर्वोक्तानुसारेणावसेयः । एवं चउद्दिसिं पि नेयव्वं ति अनेन सूत्रत्रयमतिदिष्टम्, तच्चैवम्— ‘दओभासस्स णं आवासपव्वयस्स उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ केउगस्स महापायालस्स बहुमज्झदेसभागे एस णं अट्टावण्णं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे

पन्नत्ते, एवं संखस्स आवासपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ जूयगस्स महापातालस्स, एवं दगसीमस्स आवासपव्वयस्स दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ ईसरस्स महापायालस्स' ति ॥५८॥

[सू० ५९] चंदस्स णं संवच्छरस्स एगमेगे उदू एगूणसट्ठिं रातिंदियाणि रातिंदियगेणं पण्णत्ते । 5

संभवे णं अरहा एकूणसट्ठिं पुव्वसतसहस्साइं अगारमज्जे वसित्ता मुंडे जाव पव्वतिते ।

मल्लिस्स णं अरहतो एगूणसट्ठिं ओहिण्णाणिसता होत्था ।

[टी०] अथैकोनषष्टिस्थानके लिख्यते । चंदस्स णमित्यादि, संवत्सरो ह्यनेकविधः स्थानाङ्गादिषूक्तः, तत्र यश्चन्द्रगतिमङ्गीकृत्य संवत्सरो विवक्ष्यते स चन्द्र एव, तत्र 10 च द्वादश मासाः षट् च ऋतवो भवन्ति, तत्र चैकैकऋतुरेकोनषष्टी रात्रिंदिवानां रात्रिंदियाग्रेण भवति, कथम् ?, एकोनत्रिंशद्वात्रिंदिवानि द्वात्रिंशच्च द्विषष्टिभागा अहोरात्रस्येत्येवंप्रमाणः कृष्णप्रतिपदारब्धः पौर्णमासीपरिनिष्ठितः चन्द्रमासो भवति, द्वाभ्यां च ताभ्यामृतुर्भवति, तत एकोनषष्टिः अहोरात्राण्यसौ भवति, यच्चेह द्विषष्टिभागद्वयमधिकं तत्र विवक्षितम् । सम्भवस्यैकोनषष्टिः पूर्वलक्षाणि गृहस्थपर्याय इहोक्तः, आवश्यक 15 तु चतुःपूर्वाङ्गाधिका सोक्तेति ॥५९॥

[सू० ६०] एगमेगे णं मंडले सूरिए सट्ठीए सट्ठीए मुहुत्तेहिं संघाएइ ।

लवणस्स णं समुदस्स सट्ठिं नागसाहस्सीओ अग्गोदयं धारेंति ।

विमले णं अरहा सट्ठिं धणूइं उड्डंउच्चत्तेणं होत्था ।

बलिस्स णं वडरोयणिंदस्स सट्ठिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो । 20

बंभस्स णं देविंदस्स देवरण्णो सट्ठिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो ।

सोहम्मीसाणेसु दोसु कप्पेसु सट्ठिं विमाणावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] अथ षष्टिस्थानकम्, तत्र एगमेगेत्यादि, चतुरशीत्यधिकशतसंख्यानां

१. जूयस्स जे२ ॥ २. “पण्णरस सयसहस्सा कुमारवासो अ संभवजिणस्स । चोआलीसं रज्जे चउरंगं चेव बोद्धव्वं ॥२७९॥” इति आवश्यकनिर्युक्तौ ॥

- सूर्यमण्डलानामेकैकं मण्डलं तथाविधमार्गभूमिं सूर्यः षष्ट्या षष्ट्या मुहूर्तैः द्वाभ्यां द्वाभ्यामहोरात्राभ्यामित्यर्थः सङ्घातयति निष्पादयति, अयमत्र भावार्थः— एकस्मिन्नहनि यत्र स्थाने उदितः सूर्यस्तत्र स्थाने पुनर्द्वाभ्यामहोरात्राभ्यामुदेतीति । अगोदयं ति षोडशसहस्रोच्छ्रिताया वेलाया यदुपरि गव्यूतद्वयमानं वृद्धिहानिस्वभावं तदगोदकम् ।
- 5 बलिस्स ति औदीच्यस्य असुरकुमारनिकायराजस्य । बंभस्स ति ब्रह्मलोकाभिधान-
पञ्चमदेवलोकेन्द्रस्य । सट्ठि ति सौधर्मे द्वात्रिंशदीशाने चाष्टाविंशतिर्विमानलक्षाणीति
कृत्वा षष्टिस्तानि भवन्तीति ॥६०॥

[सू० ६१] पंचसंवच्छरियस्स णं जुगस्स रिदुमासेणं मिज्जमाणस्स एगसट्ठिं
उदुमासा पण्णत्ता ।

- 10 मंदरस्स णं पव्वतस्स पढमे कंडे एगसट्ठिं जोयणसहस्साइं उट्ठंउच्चत्तेणं
पण्णत्ते ।

चंदमंडले णं एगसट्ठिविभागभतिए समंसे पण्णत्ते । एवं सूरस्स वि ।

- [टी०] अथ एकषष्टिस्थानकम्, तत्र पञ्चेत्यादि, पञ्चभिः संवत्सरैर्निर्वृतमिति
पञ्चसांवत्सरिकम्, तस्य, णमित्यलङ्कारे, युगस्य कालमानविशेषस्य ऋतुमासेन
15 न चन्द्रादिमासेन मीयमानस्य एकषष्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञप्ताः, इह चायं भावार्थः—
युगं हि पञ्च संवत्सरा निष्पादयन्ति, तद्यथा— चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चेति,
तत्र एकोनत्रिंशदहोरात्राणि द्वात्रिंशच्च द्विषष्टिभागा अहोरात्रस्येत्येवंप्रमाणेन $२९ \frac{३२}{६२}$
कृष्णप्रतिपदारब्धेन पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादशमासपरिमाणश्चन्द्रसंवत्सरस्तस्य
च प्रमाणमिदम्— त्रीणि शतान्यह्नां चतुष्पञ्चाशदुत्तराणि द्वादश च द्विषष्टिभागा दिवसस्य
20 $३५४ \frac{१२}{६२}$, तथा एकत्रिंशद् दिवसा एकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां
दिवसस्येत्येवंप्रमाणोऽभिवर्द्धितमासो भवति, $३१ \frac{१२१}{१२४}$, एतेन च मासेन
द्वादशमासप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरो भवति, स च प्रमाणेन त्रीणि शतान्यह्नां
त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विषष्टिभागा दिवसस्य $३८३ \frac{४४}{६२}$ । तदेवं त्रयाणां

१. प्रमाणतः जे१ हे१,२ । प्रमाणत जे२ ॥

चन्द्रसंवत्सराणां द्वयोश्चाभिवर्द्धितसंवत्सरयोरेकीकरणे जातानि दिनानाम् अष्टादश शतानि त्रिंशदुत्तराणि १८३०, ऋतुमासश्च त्रिंशताऽहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशता भागहारे लब्धा एकषष्टिः ऋतुमासा इति ।

मंदरस्सेत्यादि, इह मेरुर्नवनवतियोजनसहस्रप्रमाणो द्विधा विभक्तः, तत्र प्रथमो भाग एकषष्टिः सहस्राण्युक्तः, द्वितीयस्तु अष्टत्रिंशत्स्थानकेऽष्टत्रिंशदिति, क्षेत्रसमासे तु 5 कन्देन सह लक्षप्रमाणस्त्रिधा विभक्तः, तत्र प्रथमं काण्डं सहस्रं द्वितीयं त्रिषष्टिस्तृतीयं षट्त्रिंशदिति । चंदमंडले इत्यादि चन्द्रमण्डलं चन्द्रविमानं णमित्यलङ्कृतौ एगसट्ठि ति योजनस्यैकषष्टितमैर्भागैर्विभाजितं विभागैर्व्यवस्थापितं समांशं समविभागं प्रज्ञप्तम्, न विषमांशम्, योजनस्यैकषष्टिभागानां षट्पञ्चाशद्भागप्रमाणत्वात् तस्यावशिष्टस्य च भागभागस्याविद्यमानत्वादिति । एवं सूरस्स वि ति एवं सूर्यस्यापि मण्डलं 10 वाच्यम्, अष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागमात्रं हि तत्, न चापरमंशान्तरं तस्याप्यस्तीति समांशतेति ॥६१॥

[सू० ६२] पंचसंवच्छरिणं जुगे बावट्ठिं पुण्णिमातो बावट्ठिं अमावासातो [पण्णत्तातो] ।

वासुपुजस्स णं अरहतो बावट्ठिं गणा बावट्ठिं गणहरा होत्था ।

15

सुक्कपक्खस्स णं चंदे बावट्ठिं बावट्ठिं भागे दिवसे दिवसे परिवट्ठति, ते चेव बहुलपक्खे दिवसे दिवसे परिहायति ।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु पढमे पत्थडे पढमावलियाए एगमेगाए दिसाए बावट्ठिं बावट्ठिं विमाणा पण्णत्ता ।

सव्वे वेमाणियाणं बावट्ठिं विमाणपत्थडा पत्थडगेणं पण्णत्ता ।

20

[टी०] अथ द्विषष्टिस्थानकम्, पंचेत्यादि, तत्र युगे त्रयश्चन्द्रसंवत्सरा भवन्ति, तेषु षट्त्रिंशत् पौर्णमास्यो भवन्ति, द्वौ चाभिवर्द्धितसंवत्सरौ भवतः, तत्र चाभिवर्द्धितसंवत्सरस्त्रयोदशभिश्चन्द्रमासैर्भवतीति तयोः षड्विंशतिः पौर्णमास्य इत्येवं द्विषष्टिस्ता भवन्ति इत्येवमावास्या अपीति । वासुपूज्यस्येह द्विषष्टिर्गणा गणधराश्चोक्ता

१. अत्र दृश्यतां पृ० १३१ पं० १८ ॥ २. तस्य च भागभागस्या° खं० जे१ ॥

१ आवश्यकं तु षट्षष्टिरुक्तेति मतान्तरमिदमपीति । सुक्लपक्षस्येत्यादि, शुक्लपक्षस्य सम्बन्धी चन्द्रो द्विषष्टिं भागान् प्रतिदिनं वर्द्धते, एवं कृष्णपक्षे चन्द्रः परिहीयते, अयं चार्थः *सूर्यप्रज्ञप्त्यामप्युक्तः, तथाहि—

किण्हं राहुविमाणं निच्चं चंदेण होइ अविरहियं ।

5 चउरंगुलमप्पत्तं हेट्ठा चंदस्स तं चरइ ॥

बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे उ सुक्लपक्खस्स ।

जं परिवह्इ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥

पन्नरसइभागेण य चंदं पण्णरसमेव तं वरइ ।

पण्णरसइभागेण य पुणो वि तं चेव वक्कमइ ॥

10 एवं वह्इ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स ।

३ कालो वा जोण्हा वा एयणुभावेण चंदस्स ॥ [सूर्यप्र० १९]

तथा तत्रैवोक्तम् —

४ सोलस भागे काऊण उडुवई हायएत्थ पन्नरसं ।

तेत्तियमेत्ते भागे पुणो वि परिवह्इ जोण्हं ॥ [ज्योतिष्क० १११] ति ।

15 तदेवं भणितद्वयानुसारेणानुमीयते यथा चन्द्रमण्डलस्य एकत्रिंशदुत्तर-
नवशतभागविकल्पितस्य एकोऽशोऽवस्थित एवास्ते, शेषाः प्रतिदिवसं द्विषष्टिं द्विषष्टिं
कृत्वा वर्द्धन्ते, ततः पञ्चदशे चन्द्रदिने सर्वे समुदिता भवन्ति, पुनस्तथैव हीयन्ते पञ्चदशे
दिने एकावशेषा भवन्तीति वचनद्वयसामर्थ्यलभ्यं व्याख्यानमेतत् । *जीवाभिगमे तु
'बावट्ठिं बावट्ठिं' गाहा तथा 'पन्नरसतिभागेणं' गाहा एते गाथे इत्थं व्याख्याते —

20 बावट्ठिं बावट्ठिं इत्यत्र द्विषष्टिर्द्विषष्टिर्भागानां दिवसे दिवसे च प्रत्यहमित्यर्थः,
शुक्लपक्षस्य सम्बन्धिनि, यत् परिवर्द्धते चन्द्रश्चतुरः साधिकान् द्विषष्टिभागान्, क्षपयति
तदेव कालेन, एतदेवाह— पन्नरस इत्यादिना, चन्द्रविमानं द्विषष्टिभागान् क्रियते ततः

१. दृश्यतामत्र पृ० १४० टि० ३ ॥ २. द्विषष्टिभागान् जे१खं० हे१ ॥ ३. इमाश्चतस्रो गाथाः सूर्यप्रज्ञप्तौ एकोनविंशतितमे प्राभृते सन्ति । तत्र च 'कालो वा जोण्हो वा' इति पाठः । प्रागपि उद्धृतेयं गाथा ज्योतिष्करण्डकात्, दृश्यतां पृ० ६० पं० ६ टि० २ ॥ किन्तु 'तथा तत्रैवोक्तम्' इति पाठेन अत्र सूर्यप्रज्ञप्तेः प्रकृतत्वात् 'सूर्यप्रज्ञप्तावेव उक्तम्' इत्यर्थः सूच्यते, किन्तु सूर्यप्रज्ञप्तौ चन्द्रप्रज्ञप्तौ वा नेयं गाथा कुत्रापि समुपलभ्यते ॥ ४. दृश्यतां पृ० ६० टि० २ ॥ ५. व्याख्यायते हे२ ॥ ६. द्विषष्टिर्द्विषष्टिभागानां जे१ । द्विषष्टिर्भागानां खं० । द्विषष्टिभागानां हे१, २ । (द्विषष्टिं द्विषष्टिं भागानां ?) ॥

पञ्चदशभिर्भागोऽपह्रियते ततश्चत्वारो भागाः समधिका द्विषष्टिभागानां पञ्चदशभागेन लभ्यन्ते, अत उच्यते— पञ्चदशभागेन चोक्तलक्षणेन चन्द्रमधिकृत्य पञ्चदशैव दिवसांस्तद्राहुविमानं चरति, एवमपक्रामतीत्यपि भावनीयमिति, अत्रास्माभिर्यथादृष्टे लिखिते उपनीते बहुश्रुतैर्निर्णयः कार्य इति ।

सोहम्मीत्यादि, तत्र सौधर्मेशानयोस्त्रयोदश विमानप्रस्तटा भवन्ति, सनत्कुमार- 5
माहेन्द्रयोर्द्वादश, ब्रह्मलोके षट्, लान्तके पञ्च, शुक्रे चत्वारः, एवं सहस्रारे, आनत-प्राणतयोश्चत्वारः, एवमारणा-ऽच्युतयोः, ग्रैवेयकेष्वधस्तनमध्यमोपरिमेषु त्रयः त्रयः, अनुत्तरेष्वेक इति द्विषष्टिस्ते भवन्ति । एतेषां च मध्यभागे प्रत्येकमुडुविमानादिकाः सर्वार्थसिद्धविमानान्ता वृत्तविमानरूपा द्विषष्टिरेव विमानेन्द्रका भवन्ति, तत्पार्श्वतश्च 10
पूर्वादिषु दिक्षु त्र्यस्र-चतुरस्र-वृत्तविमानक्रमेण विमानानामावलिका भवन्ति, तदेवं सौधर्मेशानयोः कल्पयोः प्रथमे प्रस्तटे सर्वार्थस्तन इत्यर्थः पढमावलियाए त्ति प्रथमा उत्तरोत्तरावलिकापेक्षया आद्याश्चतस्र आवलिका यस्मिन् स प्रथमावलिकाकस्तत्र, अथवा प्रथमात् मूलभूताद्विमानेन्द्रकादारभ्य याऽऽवलिका विमानानुपूर्वी तथा, अथवोत्तरोत्तरावलिकापेक्षया एकैकस्यां दिशि या प्रथमा आद्यावलिका तस्याम्, पढमावलिय त्ति पाठान्तरे तु उत्तरोत्तरावलिकापेक्षया या एकैकस्यां दिशि 15
प्रथमावलिका सा द्विषष्टिर्द्विषष्टिर्विमानानि प्रमाणेन प्रज्ञप्तेति, एगमेगाए त्ति उडुविमानाभिधानदेवेन्द्रकापेक्षया एकैकस्यां पूर्वादिकायां दिशि द्विषष्टिर्द्विषष्टिर्विमानानि प्रज्ञप्तानि, द्वितीयादिषु पुनः प्रस्तटेषु एकैकहान्या विमानानि भवन्ति यावद् द्विषष्टितमेऽनुत्तरसुरप्रस्तटे सर्वार्थसिद्धदेवेन्द्रकस्य पार्श्वत एकैकमेव भवतीति, तथा सव्वे त्ति सर्वे वैमानिकानां देवविशेषाणां सम्बन्धिनो द्विषष्टिर्विमानप्रस्तटा 20
विमानप्रतराः प्रस्तटाग्रेण प्रस्तटपरिमाणेन प्रज्ञप्ता इति ॥६२॥

[सू० ६३] उसभे णं अरहा कोसलिए तेवडिं पुव्वसतसहस्साइं महारायवासमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगारातो अणगारियं पव्वइते ।

१. यावदावलिका जे१ । यावआवलिका खं०॥ २. द्विषष्टिर्विं हे२ विना ॥ ३. एगमेगाए इ त्ति जे१,२ खं० ॥

हरिवास-रम्मयवासेसु मणूसा तेवढीए रातिंदिएहिं संपत्तजोव्वणा भवंति ।
निसढे णं पव्वते तेवढिं सूरुदया पण्णत्ता । एवं नीलवंते वि ।

[टी०] अथ त्रिषष्टिस्थानकम्, तत्र संपत्तजोव्वण त्ति मातापितृपरिपालनानपेक्षा
इत्यर्थः । निसहे णमित्यादि, किल सूर्यमण्डलानां चतुरशीत्यधिकशतसंख्यानां
5 मध्यात् जम्बूद्वीपस्य पर्यन्तिमे अशीत्युत्तरे योजनशते पञ्चषष्टिर्भवति, तत्र च निषध-
वर्षधरपर्वतस्योपरि नीलवद्वर्षधरस्य चोपरि त्रिषष्टिः सूर्योदयाः सूर्योदयस्थानानि
सूर्यमण्डलानीत्यर्थः, तदन्ये तु द्वे जगत्या उपरि, शेषाणि तु लवणे त्रिषु त्रिंशदधिकेषु
योजनशतेषु भवन्तीति भावार्थः ॥६३॥

[सू० ६४] अट्ठमिया णं भिक्खुपडिमा चउसट्ठीए रातिंदिएहिं दोहि य
10 अट्ठासीतेहिं भिक्खासतेहिं अहासुत्तं जाव भवति ।

चउसट्ठिं असुरकुमारावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

चमरस्स णं रण्णो चउसट्ठिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो ।

सव्वे वि णं दधिमुहपव्वया पल्लासंठाणसंठिता सव्वत्थ समा विक्खंभुस्सेहेणं
चउसट्ठिं चउसट्ठिं जोयणसहस्साइं पण्णत्ता ।

15 सोहम्मीसाणेसु बंभलोए य तीसु कप्पेसु चउसट्ठिं विमाणावाससतसहस्सा
पण्णत्ता ।

सव्वस्स वि य णं रण्णो चाउरंतचक्कवट्ठिस्स चउसट्ठीलट्ठीए महग्घे
मुत्तामणिमए हारे पण्णत्ते ।

[टी०] अथ चतुःषष्टिस्थानकम्, अट्ठेत्यादि, अष्टावष्टमानि दिनानि यस्यां
20 साऽष्टाष्टमिका, यस्यां हि अष्टौ दिनाष्टकानि भवन्ति तस्यामष्टावष्टमानि भवन्त्येवेति,
भिक्षुप्रतिमा अभिग्रहविशेषः, अष्टावष्टकानि यतोऽसौ भवत्यतश्चतुःषष्ट्या रात्रिंदिवैः
सा पालिता भवति, तथा प्रथमेऽष्टके प्रतिदिनमेकैका भिक्षा, एवं द्वितीये द्वे द्वे, यावदष्टमे
अष्टावष्टाविति सङ्कलनया द्वे शते भिक्षाणामष्टाशीत्यधिके भवतः, अत उक्तम्-

१. दिनानि साऽष्टाष्टमिका यस्यां हि खं० । दिनानि यस्यां हि जे१,२ ॥

द्वाभ्यां चेत्यादि, यावत्करणात् 'अहाकप्पं अहामगं फासिया पालिया सोभिया तीरिया कित्तिया सम्मं आणाए आराहिया यावि भवती' ति दृश्यम् ।

सर्वे वि णमित्यादि इतोऽष्टमे नन्दीश्वराख्ये द्वीपे पूर्वादिषु दिक्षु चत्वारोऽञ्जनकपर्वता भवन्ति, तेषां च प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु चतस्रः पुष्करिण्यो भवन्ति, तासां च मध्यभागेषु प्रत्येकं दधिमुखपर्वता भवन्ति, ते च षोडश पत्यकसंस्थानसंस्थिताः, यतः सर्वत्र समा 5 विष्कम्भेण, मूलादिषु दशसहस्रविष्कम्भत्वात्तेषाम्, कचित्तु विस्खंभुस्सेहेणं ति पाठस्तत्र तृतीयैकवचनलोपदर्शनाद्विष्कम्भेणेति व्याख्येयम्, तथा उत्सेधेनोच्चत्वेन चतुःषष्टिश्चतुःषष्टिरिति । सोहम्मेत्यादि, सौधर्मे द्वात्रिंशदीशानेऽष्टाविंशतिः ब्रह्मलोके च चत्वारि विमानलक्षाणि भवन्तीति सर्वाणि चतुःषष्टिरिति । चउसट्टिलट्टीए ति चतुःषष्टिर्यष्टीनां सरीणां यस्मिन्नसौ चतुःषष्टियष्टिकः, मुक्तामणिमये ति मुक्ताश्च 10 मुक्ताफलानि मणयश्च चन्द्रकान्तादिरत्नविशेषाः, मुक्तारूपा वा मणयो रत्नानि मुक्तामणयः, तद्विकारो मुक्तामणिमयः ॥६४॥

[सू० ६५] जंबुद्वीवे णं दीवे पणसट्ठिं सूरमंडला पण्णत्ता ।

थेरे णं मोरियपुत्ते पणसट्ठिं वासाइं अगारमज्जे वसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगारातो अणगारियं पव्वतिते । 15

सोहम्मवडेंसयस्स णं विमाणस्स एगमेगाए बाहाए पणसट्ठिं पणसट्ठिं भोमा पण्णत्ता ।

[टी०] अथ पञ्चषष्टिस्थानकम्, तत्र मोरियपुत्ते णं ति मौर्यपुत्रो भगवतो महावीरस्य सप्तमो गणधरस्तस्य पञ्चषष्टिर्वर्षाणि गृहस्थपर्यायः, आवश्यकेऽप्येवमेवोक्तः, नवरमेतस्यैव यो बृहत्तरो भ्राता मण्डिकपुत्राभिधानः षष्ठगणधरः तदीक्षादिन 20 एव प्रव्रजितस्तस्याऽऽवश्यके त्रिपञ्चाशद्वर्षाणि गृहस्थपर्याय उक्तो न च बोधविषयमुपगच्छति यतो बृहत्तरस्य पञ्चषष्टिर्युज्यते लघुतरस्य त्रिपञ्चाशदिति । सोहम्मेत्यादि, सौधर्मावतंसकं विमानं सौधर्मदेवलोकस्य मध्यभागवर्ति शक्रनिवासभूतम्, एगमेगाए बाहाए ति एकैकस्यां दिशि प्राकाराभ्यर्णवर्त्तीनि

भौमानि नगराकाराणि, विशिष्टस्थानानीत्येके ॥६५॥

[सू० ६६] दाहिणद्वमणुस्सखेत्ता णं छावट्ठिं चंदा पभासिंसु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा, छावट्ठिं सूरिया तवइंसु वा तवइंति वा तवइस्संति वा ।

उत्तरद्वमणुस्सखेत्ता णं छावट्ठिं चंदा पभासिंसु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा । छावट्ठिं सूरिया तवइंसु वा तवइंति वा तवइस्संति वा ।

सेजंसस्स णं अरहतो छावट्ठिं गणा छावट्ठिं गणहरा होत्था ।

आभिणिबोहियनाणस्स णं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ।

[टी०] अथ षट्षष्टिस्थानकम्, तत्र दाहिणेत्यादि, मनुष्यक्षेत्रस्यार्द्धमर्द्धमनुष्यक्षेत्रं दक्षिणं च तत्तच्चेति दक्षिणार्द्धमनुष्यक्षेत्रम्, तत्र भवा दाक्षिणार्द्धमनुष्यक्षेत्राः, 10 णमित्यलङ्कारे, षट्षष्टिश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासनीयम्, अथवा लिङ्गव्यत्ययाद् दक्षिणानि यानि मनुष्यक्षेत्राणामर्द्धानि तानि तथा, तानि प्रकाशितवन्तः, पाठान्तरे दक्षिणार्द्धमनुष्यक्षेत्रे प्रभासनीयं प्रभासितवन्तः, ते च एवम्- द्वौ जम्बूद्वीपे चन्द्रौ चत्वारो लवणसमुद्रे द्वादश धातकीखण्डे द्विचत्वारिंशत् कालोदसमुद्रे द्विसप्ततिश्च पुष्करार्धे, सर्वे चैते द्वात्रिंशदधिकं शतम्, एतदर्थं च षट्षष्टिर्दक्षिणपङ्क्तौ स्थिताः 15 षट्षष्टिश्चोत्तरपङ्क्तौ, यदा चोत्तरपङ्क्तिः पूर्वस्यां गच्छति तदा दक्षिणा पश्चिमायामिति, एवं सूर्यसूत्रमप्यवसेयमिति । छावट्ठिं गणं ति आवश्यकं तु षट्सप्ततिरभिहितेतीदं च मतान्तरमिति । छावट्ठी सागरोवमाइं ठिइ ति, यच्चातिरिक्तं तदिह न विवक्षितम्, यत एवमिदमन्यत्रोच्यते—

दो वारे विजयाइसु गयस्स तिन्रऽच्चुए अहव ताइं ।

१. दृश्यतां पृ० १४० टि० ३ ॥ २. “इह कश्चित् साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीं यावत् प्रव्रज्यां परिपाल्य विजय-वैजयन्त-जयन्ता-ऽपराजितविमानानामन्यतरविमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषूत्पन्नो देशोनां पूर्वकोटीं प्रव्रज्यां विधाय तदैव विजयादिषूत्कृष्टमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्यो भूत्वा पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीति । एवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य; अथवाऽच्युतदेवलोके द्वाविंशत्सागरोपमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य तानि षट्षष्टिसागरोपमानि अधिकानि भवन्ति । अधिकं चेह नरभवसंबन्धि देशोनां पूर्वकोटित्रयं चतुष्टयं वा द्रष्टव्यम् । नानाजीवानां तु सर्वाद्वं सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिः ।” इति विशेषावश्यकभाष्यस्य मलधारिहेमचन्द्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

अङ्गरेणं नरभवियं नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ [विशेषाव० ४३६] ति ॥६६॥

[सू० ६७] पंचसंवच्छरियस्स णं जुगस्स नक्खत्तमासेणं मिजमाणस्स सत्तसट्ठिं नक्खत्तमासा पण्णत्ता ।

हेमवतेरणवतियातो णं बाहातो सत्तसट्ठिं सत्तसट्ठिं जोयणसताइं पणपण्णाइं तिणिण य भागा जोयणस्स आयामेणं पण्णत्तातो ।

5

मंदरस्स णं पव्वतस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोयमदीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं सत्तसट्ठिं जोयणसहस्साइं अबधाते अंतरे पण्णत्ते ।

सव्वेसिं पि णं नक्खत्ताणं सीमाविक्खंभे णं सत्तसट्ठिंभागभइते समंसे पण्णत्ते ।

10

[टी०] अथ सप्तषष्टिस्थानके किञ्चिद्वित्रियते । तत्र पंचसंवेत्यादि, नक्षत्रमासो येन कालेन चन्द्रो नक्षत्रमण्डलं भुङ्क्ते, स च सप्तविंशतिरहोरात्राणि एकविंशतिश्चाहोरात्रस्य सप्तषष्टिभागाः $२७ \frac{२१}{६७}$, युगप्रमाणं चाष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानीति प्राक् दर्शितम् १८३०, तदेवं नक्षत्रमासस्योक्तप्रमाणराशिना दिनसप्तषष्टिभागतया व्यवस्थापितेन त्रिंशदुत्तराष्टादशशतप्रमाणेन युगदिनप्रमाणराशिः सप्तषष्टिभागतया व्यवस्थापित एकं लक्षं 15 द्वाविंशतिः सहस्राणि षट् शतानि दश चेत्येवंरूपो विभज्यमानः सप्तषष्टिनक्षत्रमासप्रमाणो भवतीति । बाहाओ ति लघुहिमवज्जीवायाः पूर्वापरभागतो ये प्रबद्धमानक्षेत्रप्रदेशपङ्क्ती हैमवतवर्षजीवां यावत्ते हैमवतबाहू उच्येते एवमैरण्यवतबाहू अपि भावनीयौ, इह प्रमाणसंवादः— बाहा सत्तट्ठिसए पणपत्रे तिणिण य कलाओ [बृहत्क्षेत्र० ५५] ति, कला एकोनविंशतिभागः, एतच्च बाहुप्रमाणं हैमवतधनुःपृष्ठात् चत्ताला सत्त सया अडतीससहस्स 20 दस कला य धणु [बृहत्क्षेत्र० ५५] ति एवंलक्षणात् $३८७४० \frac{१०}{१९}$ हिमवद्धनुःपृष्ठे धणुपट्ट कलचउक्कं पणुवीससहस्स दुसय तीसहिय [बृहत्क्षेत्र० ५३] ति एवंलक्षणे $२५२३० \frac{४}{१९}$ अपनीते यच्छेषं तदद्धीकृतं सद्भवतीति, आयामेन दैर्घ्येणेति । मंदरस्सेत्यादि, मेरोः पूर्वान्ताज्जम्बूद्वीपोऽपरस्यां दिशि जगतीबाह्यान्तपर्यवसानः

१. दृश्यतां परिशिष्टे पृ० ५८ पं० २७ ।

पञ्चपञ्चाशद्योजनसहस्राणि तावदस्ति, ततः परं द्वादशयोजनसहस्राण्यतिक्रम्य लवणसमुद्रमध्ये गौतमद्वीपाभिधानो द्वीपोऽस्ति तमधिकृत्य सूत्रार्थः संभवति, पञ्चपञ्चाशतो द्वादशानां च सप्तषष्टित्वभावात्, यद्यपि सूत्रपुस्तकेषु गौतमशब्दो न दृश्यते तथाप्यसौ दृश्यः, जीवाभिगमादिषु लवणसमुद्रे गौतम-चन्द्र-रविद्वीपान् विना
 5 द्वीपान्तरस्याश्रूयमाणत्वादिति । सव्वेसिं पि णमित्यादि, सर्वेषामपि णमित्यलङ्कारे नक्षत्राणां सीमाविष्कम्भः पूर्वापरतश्चन्द्रस्य नक्षत्रभुक्तिक्षेत्रविस्तारः नक्षत्रेणाहोरात्रभोग्यक्षेत्रस्य सप्तषष्ट्या भागैर्भाजितो विभक्तः समांशः समच्छेदः प्रज्ञप्तः, भागान्तरेण तु भज्यमानस्य नक्षत्रसीमाविष्कम्भस्य विषमच्छेदता भवति, भागान्तरेण न भक्तुं शक्यते इत्यर्थः, तथाहि— नक्षत्रेणाहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य
 10 सप्तषष्टिभागीकृतस्यैकविंशतिर्भागा अभिजिन्नक्षत्रस्य क्षेत्रतः सीमाविष्कम्भो भवति, एतावति क्षेत्रे चन्द्रेण सह तस्य योगो व्यपदिश्यत इत्यर्थः, तथा तस्यामेवैकविंशतौ त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्य त्रिंशता गुणितायां ६३० सप्तषष्ट्या हतभागायां यल्लब्धं तत् कालसीमा भवति, चन्द्रेण सह तस्य योगकाल इत्यर्थः, सा च नव मुहूर्ताः सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागाः ९ $\frac{२७}{६७}$ । आह च—

15 'अभिइस्स चंदजोगो सत्तट्ठिं खंडिए अहोरत्ते ।
 भागा उ एक्कवीसं क्षेत्रतः 'होंतऽहिगा नव मुहुत्ता य ॥ [ज्योतिष्क० १६२] ति
 कालतः । तथा शतभिषग्-भरण्यार्द्रा-ऽऽश्लेषा-स्वाति-ज्येष्ठानां त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागास्तद्भागाद्धं च क्षेत्रसीमाविष्कम्भो भवति, तस्यामेव सार्द्धत्रयस्त्रिंशति त्रिंशता गुणितायां १००५ सप्तषष्ट्या हतभागायां यल्लब्धं तदेषां कालसीमा, तच्च पञ्चदश

१. “अभिजितः अभिजिन्नक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगः सप्तषष्टिखण्डितः सप्तषष्टिप्रविभागीकृतो योऽहोरात्रस्तस्य सत्का ये एकविंशतिर्भागास्तावन्तं कालं भवति, ते चैकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः परिभाव्यमाना नव मुहूर्ताः अधिकाः सप्तविंशतिसप्तषष्टिभागाधिका भवन्ति । तथाहि— सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्य सत्का ये एकविंशतिर्भागास्ते मुहूर्तगतभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, तेषां सप्तषष्ट्या भागे हते लब्धा नव मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागा इति ॥१६२॥” इति ज्योतिष्करण्डस्य मलयगिरिसूरि-विरचितायां वृत्तौ ॥ २. होंति हिगा खं० जे१ ॥

मुहूर्त्ताः, आह च—

सयभिसया भरणीओ अद्वा अस्सेस साइ जेडा य ।

ए छण्णक्खत्ता पन्नरसमुहुत्तसंजोगा ॥ [जम्बू० प्र० ७।१६०] इति ।

तथोत्तरात्रय-पुनर्वसु-रोहिणी-विशाखानां सप्तषष्टिभागानां शतं तद्भागाद्धं च क्षेत्रविष्कम्भः सीमा भवति, तथा तस्मिन्नेव त्रिंशद्गुणिते ३०१५ तथैव हतभागे यल्लब्धं 5 तदेषां कालसीमा भवति, सा च पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ता इति, आह च—

तिन्नेव उत्तराइं पुणव्वसू रोहिणी विसाहा य ।

ए छत्रक्खत्ता, पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥ [जम्बू० प्र० ७।१६०] इति । शेषाणां पञ्चदशानां नक्षत्राणां सप्तषष्टिरेव सप्तषष्टिभागानां क्षेत्रसीमाविष्कम्भो भवति, तस्यां च तथैव गुणितायां २०१० हतभागायां च यल्लब्धं तत् कालसीमा, तच्च त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, आह 10 च—

अवसेसा नक्खत्ता पन्नरस वि होंति तीसइमुहुत्ता ।

चंदस्स तेहिं जोगो समासओ एस वक्खामि ॥ [ज्योतिष्क० १६५]

एवं चैकस्य षण्णां षण्णां पञ्चदशानां चेत्येवमष्टाविंशतेर्नक्षत्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि सप्तषष्टिभागानामेतदेव द्विगुणं षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां भवति, तच्च सहस्रत्रयं 15 षट् शतानि षष्ट्यधिकानि ३६६० ॥६७॥

[सू० ६८] धायइसंडे णं दीवे अट्टसट्ठिं चक्कवट्ठिविजया अट्टसट्ठिं रायधाणीतो पण्णत्ताओ । उक्कोसपदे अट्टसट्ठिं अरहंता समुप्पजिंसु वा समुप्पज्जंति वा समुप्पजिस्संति वा । एवं चक्कवट्ठी बलदेवा वासुदेवा ।

पुक्खरवरदीवट्ठे णं अट्टसट्ठिं विजया एवं चेव जाव वासुदेवा । 20

विमलस्स णं अरहतो अट्टसट्ठिं समणसाहस्सीतो उक्कोसिया समणसंपदा होत्था ।

१. दृश्यतां परिशिष्टे पृ० ५२ पं० १५ ॥ २. टीका- अवशेषाणि श्रवण-धनिष्ठाप्रभृतीनि नक्षत्राणि पञ्चदशापि सूर्येण सह गतानि यान्ति त्रयोदश समान् परिपूर्णानहोरात्रान् द्वादश च मुहूर्त्तान् यावत् । तथाहि- अमूनि परिपूर्णान् सप्तषष्टिभागान् चन्द्रेण समं व्रजन्ति, ततः सूर्येण सह एतानि पञ्चभागानप्यहोरात्रस्य सप्तषष्टिसंख्यानं गच्छन्ति, सप्तषष्टेश्च पञ्चभिर्भागे हते लब्धास्त्रयोदशाहोरात्राः, शेषौ च द्वौ भागौ तिष्ठतः, तौ त्रिंशता गुण्येते जाता षष्टिः, तस्याः पञ्चभिर्भागे हते लब्धा द्वादश मुहूर्त्ता इति ॥१६५॥” इति ज्योतिष्करण्डकस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

[टी०] अथाष्टषष्टिस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, धायङ्संडे^१ इत्यादि, इह यदुक्तम् एवं चक्रवट्टी बलदेवा वासुदेव त्ति तत्र यद्यपि चक्रवर्तिनां वासुदेवानां वा नैकदा अष्टषष्टिः सम्भवति यतो जघन्यतोऽप्येकैकस्मिन् महाविदेहे चतुर्णां^२ चतुर्णां तीर्थकरादीनामवश्यं भावः स्थानाङ्गादिष्वभिहितः, न चैकत्र क्षेत्रे चक्रवर्त्ति^३ वासुदेवश्चैकदा भवतोऽतः षष्टिरेवोत्कर्षतश्चक्रवर्तिनां वासुदेवानां चाष्टषष्ट्यां विजयेषु भवति तथापीह सूत्रे एकसमयेनेत्यविशेषणात् कालभेदभाविनां चक्रवर्त्यादीनां विजयभेदेनाष्टषष्टिरविरुद्धा, अभिलप्यन्ते च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यां भारत-काच्छाद्यभिलापेन चक्रवर्त्तिन इति ॥६८॥

[सू० ६९] समयखेत्ते णं मंदरवज्जा एकूणसत्तरिं वासा वासधरपव्वता 10 पण्णत्ता, तंजहा— पणतीसं वासा, तीसं वासहरा, चत्तारि उमुयारा ।

मंदरस्स पव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोतमद्दीवस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं एकूणसत्तरिं जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते ।

मोहणिज्जवज्जाणं सत्तण्हं कम्मपगडीणं एकूणसत्तरिं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

15 [टी०] अथैकोनसप्ततिस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, समयेत्यादि, मन्दरवर्जा मेरुवर्जाः, वर्षाणि च भरतादिक्षेत्राणि वर्षधरपर्वताश्च हिमवदादयस्तत्सीमाकारिणः वर्ष-वर्षधरपर्वताः समुदिता एकोनसप्ततिः प्रज्ञप्ताः, कथम् ?, पञ्चसु मेरुषु प्रतिबद्धानि सप्त सप्त भरत-हैमवतादीनि पञ्चत्रिंशद्वर्षाणि तथा प्रतिमेरु षट् षट् हिमवदादयो वर्षधरास्त्रिंशत्तथा चत्वार एवेषुकारा इति सर्वसंख्यैकोनसप्ततिरिति । मंदरस्सेत्यादि, 20 लवणसमुद्रं पश्चिमायां दिशि द्वादश योजनसहस्राण्यवगाह्य द्वादशसहस्रमानः सुस्थिताभिधानस्य लवणसमुद्राधिपतेर्भवनेनालङ्कृतो गौतमद्वीपो नाम द्वीपोऽस्ति, तस्य च पश्चिमान्तो मेरोः पश्चिमान्तादेकोनसप्ततिः सहस्राणि भवन्ति, पञ्चचत्वारिंशतो

१. "संडेत्यादि हे२ विना ॥ २. चतुर्णां तीर्थकरा" हे२ विना ॥ ३. "जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे जहन्नपते चत्तारि अरहंता चत्तारि चक्रवट्टी चत्तारि बलदेवा चत्तारि वासुदेवा उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा ॥" इति स्थानाङ्गसूत्रे ४/२९९ ॥ ४. जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ तृतीये चतुर्थे च वक्षस्कारे द्रष्टव्यम् ॥ ५. सहस्राणि भवति इति जेसं२ मध्ये पत्रस्याधस्तात्त्रिदिष्टः पूरितः पाठः ॥ ६. भवंतीति जे१ ॥

जम्बूद्वीपसम्बन्धिनां द्वादशानामन्तरसम्बन्धिनां द्वादशानामेव द्वीपविष्कम्भसम्बन्धिनां च मीलनादिति । मोहनीयवर्जानां कर्मणामेकोनसप्ततिरुत्तरप्रकृतयो भवन्तीति कथम् ? ज्ञानावरणस्य पञ्च, दर्शनावरणस्य नव वेदनीयस्य द्वे, आयुषश्चतस्रः, नाम्नो द्विचत्वारिंशद्, गोत्रस्य द्वे, अन्तरायस्य पञ्चेति ॥६९॥

[सू० ७०] समणे भगवं महावीरे वासाणं सवीसतिराते मासे वीतिक्कंते 5 सत्तरीए रातिंदिएहिं सेसेहिं वासावासं पज्जोसविते ।

पासे णं अरहा पुरिसादाणीए सत्तरिं वासाइं बहुपडिपुण्णाइं सामण्णपरियाणं पाउणित्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे ।

वासुपुज्जे णं अरहा सत्तरिं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

मोहणिज्जस्स णं कम्मस्स सत्तरिं सागरोवमकोडाकोडीओ अबाहूणिया 10 कम्मट्ठिती कम्मणिसेगे पण्णत्ते ।

माहिंदस्स णं देविंदस्स देवरण्णो सत्तरिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो ।

[टी०] अथ सप्ततिस्थानके किमपि लिख्यते, समणेत्यादि, वर्षाणां चतुर्मासप्रमाणस्य वर्षाकालस्य सविंशतिरात्रे विंशतिदिवसाधिके मासे व्यतिक्रान्ते पञ्चाशति दिनेष्वतीतेष्वित्यर्थः, सप्तत्यां च रात्रिंदिवेषु शेषेषु, भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यामित्यर्थः, 15 वर्षास्वावासो वर्षावासः वर्षावस्थानं पज्जोसवेइ ति परिवसति सर्वथा करोति, पञ्चाशति प्राक्तनेषु दिवसेषु तथाविधवसत्यभावादिकारणे स्थानान्तरमप्याश्रयति, भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां तु वृक्षमूलादावपि निवसतीति हृदयमिति । पुरिसादाणीए ति पुरुषाणामादानीयः उपादेयः पुरुषादानीयः । अबाहूणिया कम्मट्ठिइं कम्मणिसेगे पण्णत्ते ति, इह किलात्मा अविशिष्टमेव कर्मपुद्गलोपादानं कृत्वा उत्तरकालं 20 ज्ञानावरणीयादिकर्मणां स्वं स्वमबाधाकालं मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादिप्रकृतिविभागतया अनाभोगिकेन वीर्येणोदयसहितं तद्दलिकं निषिञ्चति, उदययोग्यं रचयतीत्यर्थः, अतो द्विविधा स्थितिः— कर्मत्वापादनमात्ररूपा अनुभवरूपा च, यतः स्थितिः अवस्थानं तेन भावेनाप्रच्यवनम्, तत्र कर्मत्वापादनरूपां तामधिकृत्य सप्ततिः सागरोपमकोटीकोट्यः,

१. भवन्ति जे२ ॥ २. समेत्यादि जे२ ॥ ३. सर्वथा वासं करोति हे२ ॥

अनुभवरूपां त्वधिकृत्य सप्तवर्षसहस्रोनेति, तत्र अबाह त्ति किमुक्तं भवति ?
 बन्धावलिकाया आरभ्य यावत् सप्तवर्षसहस्राणि तावत् तत् कर्म न बाधते, नोदयं
 यातीत्यर्थः, ततोऽनन्तरसमये कर्मदलिकं पूर्वनिषिक्तम् उदये प्रवेशयति, निषेको नाम
 ज्ञानावरणादिकर्मदलिकस्यानुभवनार्थं रचना, तच्च प्रथमसमये बहुकं निषिञ्चति
 5 द्वितीयसमये विशेषहीनं तृतीयसमये विशेषहीनमेवं यावदुत्कृष्टस्थिति कर्मदलिकं
 तावद्विशेषहीनं निषिञ्चति, तथा चोक्तम्—

मोत्तूण सगमबाहं पढमाए ठिइए बहुतरं दव्वं ।

सेसे विसेसहीणं जावुक्कोसन्ति सव्वासिं ॥ [कर्मप्र० ८३] ति ।

बाधृ लोडने [पा०था० ५], बाधत इति बाधा कर्मण उदय इत्यर्थः, न बाधा अबाधा,
 10 अन्तरं कर्मोदयस्येत्यर्थः, तथा ऊनिका अबाधोनिका कर्मस्थितिः कर्मनिषेको
 भवतीत्येवमेके प्राहुः, अन्ये पुनराहुः— अबाधाकालेन वर्षसहस्रसप्तकलक्षणेनोना
 कर्मस्थितिः सप्तसहस्राधिकसप्ततिसागरोपमकोटीकोटीलक्षणा, कर्मनिषेको भवति,
 स च कियान्? उच्यते— सत्तरिं सागरोवमकोडाकोडीओ त्ति ॥७०॥

[सू० ७१] चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स हेमंताणं एक्कसत्तरीए राइंदिएहिं
 15 वीतिक्कंतेहिं सव्वबाहिरातो मंडलातो सूरिए आउट्ठिं करेति ।

वीरियपुव्वस्स णं पुव्वस्स एक्कसत्तरीं पाहुडा पण्णत्ता ।

अजिते णं अरहा एक्कसत्तरीं पुव्वसतसहस्साइं अगारमज्झे वसित्ता मुंडे
 भवित्ता जाव पव्वतिते ।

एवं सगरे वि राया चाउरंतचक्कवट्टी एक्कसत्तरीं पुव्व जाव पव्वतिते ।
 20 [टी०] अथैकसप्ततिस्थानके लिख्यते किञ्चित्, चउत्थस्सेत्यादि, इह
 भावार्थोऽयम्— युगे हि पञ्च संवत्सरा भवन्ति, तत्राद्यौ चन्द्रसंवत्सरो
 तृतीयोऽभिवर्द्धितसंवत्सरश्चतुर्थश्चन्द्रसंवत्सर एव, तत्र च एकोनत्रिंशता दिनानां द्वात्रिंशता
 च द्विषष्टिभागैर्दिनस्य चन्द्रमासो भवति, अयं च द्वादशगुणश्चन्द्रसंवत्सरो भवति,
 त्रयोदशगुणश्चायमेवाभिवर्द्धितो भवति, ततश्चन्द्र-चन्द्रा-ऽभिवर्द्धितलक्षणे संवत्सरत्रये
 25 दिनानां सहस्रं द्विनवतिः षट् च द्विषष्टिभागा भवन्ति $१०९२ \frac{६}{६२}$, तथा

आदित्यसंवत्सरे दिनानां शतत्रयं षट्षष्टिश्च भवन्ति, तत्रितये च सहस्रमष्टनवत्यधिकं भवति, इह च किल चन्द्रयुगमादित्ययुगं चाषाढ्यामेकं पूर्यतेऽपरं च श्रावणकृष्णप्रतिपदि आरभ्यते, एवं चादित्ययुगसंवत्सरत्रयापेक्षया चन्द्रयुगसंवत्सरत्रयं पञ्चभिर्दिनैः षट्पञ्चाशता च दिनद्विषष्टिभागैरूनं भवतीति कृत्वा आदित्ययुगसंवत्सरत्रयं श्रावणकृष्णपक्षस्य चन्द्रदिनषट्के साधिके पूर्यते चन्द्रयुगसंवत्सरत्रयं त्वाषाढ्याम्, ततश्च 5 श्रावणकृष्णपक्षसप्तमदिनादारभ्य दक्षिणायनेनादित्यश्चरन् चन्द्रयुगचतुर्थसंवत्सरस्य चतुर्थमासान्तभूतायामष्टादशोत्तरशततमदिनभूतायां कार्तिक्यां द्वादशोत्तरशततमे स्वकीयमण्डले चरति, ततश्चान्यान्येकसप्ततिर्मण्डलानि तावत्स्वेव दिनेषु मार्गशीर्षादीनां चतुर्णां हेमन्तमासानां सम्बन्धिषु चरति, ततो द्विसप्ततितमे दिने माघमासे बहुलपक्षत्रयोदशीलक्षणे सूर्य आवृत्तिं करोति, दक्षिणायनान्नवृत्योत्तरायणेन चरतीत्यर्थः, 10 उक्तं च ज्योतिष्करण्डके, पञ्चसु युगसंवत्सरेषूत्तरायणतिथयः क्रमेणैवं यदुत—

बहुलस्स सत्तमीए १ सूरु सुद्धस्स तो चउत्थीए २ ।

बहुलस्स य पाडिवए ३ बहुलस्स य तेरसीदिवसे ४ ॥

सुद्धस्स य दसमीए ५ पवत्तए पंचमी उ आउटी ।

१. क्रमेणैव जे१,२ हे२ ॥ २. “पढमा बहुलपडिवए बिड्या बहुलस्स तेरसीदिवसे । सुद्धस्स य दसमीए बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥२४७॥ सुद्धस्स चउत्थीए पवत्तए पंचमी उ आउटी । एया आउटीओ सव्वाओ सावणे मासे ॥२४८॥ टीका- इह सूर्यस्य दशाऽऽवृत्तयो भवन्ति, एतच्चानन्तरमेव भावितम् । तत्र पञ्चावृत्तयः श्रावणे मासे पञ्च माघमासे । तत्र याः श्रावणे मासे भवन्ति तासां मध्ये प्रथमा बहुलपक्षे प्रतिपदि १, द्वितीया बहुलस्य बहुलपक्षस्य सम्बन्धिनि त्रयोदशीरूपे दिवसे २, तृतीया शुद्धस्य शुक्लपक्षस्य दशम्याम् ३, चतुर्थी बहुलपक्षस्य सप्तम्याम् ४, शुद्धस्य शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां प्रवर्तते पञ्चमी आवृत्तिः ५ । एताः सर्वा अप्यावृत्तयः श्रावणे मासे वेदितव्याः ॥२४७-२४८॥ साम्प्रतमेता आवृत्तयो येन नक्षत्रेण युता भवन्ति तन्नक्षत्रनिरूपणार्थमाह- पढमा होइ अभिङ्गा संठाणाहि य तहा विसाहाहि । रेवतिए उ चउत्थी पुव्वाहिं फग्गुणीहि तहा ॥२४९॥ टीका- श्रावणमासभाविनीनामन्तरोदितस्वरूपाणां पञ्चानामावृत्तीनां मध्ये प्रथमाऽऽवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भवति, द्वितीया संठाणाहिं ति मृगशिरसा, तृतीया विशाखाभिः, चतुर्थी रेवत्या, पञ्चमी पूर्वाफाल्गुनीभिः ॥२४९॥ अधुना माघमासे भाविन्य आवृत्तयो यासु तिथिषु भवन्ति ता अभिदधाति- बहुलस्स सत्तमीए पढमा सुद्धस्स तो चउत्थीए । बहुलस्स य पाडिवए बहुलस्स य तेरसीदिवसे ॥२५०॥ सुद्धस्स य दसमीए पवत्तए पंचमी उ आउटी । एया आउटीओ सव्वाओ माघमासम्मि ॥२५१॥ टीका- माघमासे प्रथमाऽऽवृत्तिः बहुलस्य कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां भवति १, द्वितीया शुद्धस्य शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्याम् २, तृतीया बहुलपक्षस्य प्रतिपदि ३, चतुर्थी बहुलपक्षस्य त्रयोदशीदिवसे ४, पञ्चमी शुक्लपक्षस्य दशम्यां प्रवर्तते ५ । एताः सर्वा अप्यावृत्तयो माघमासे भवन्ति ॥२५०-२५१॥” इति ज्योतिष्करण्डकस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

एआ आउट्टीओ सव्वाओ माघमासम्मि ॥ [ज्योतिष्क० २५०-२५१] त्ति ।

दक्षिणायनदिनानि चैवम्—

पढमा बहुलपडिवए १ बीया बहुलस्स तेरसीदिवसे २ ।

सुद्धस्स य दसमीए ३ बहुलस्स य सत्तमीए ४ उ ॥

5 सुद्धस्स चउत्थीए पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीओ सव्वाओ सावणे मासे ॥ [ज्योतिष्क० २४७-२४८] त्ति ।

वीरियपुव्वस्स त्ति तृतीयपूर्वस्य, पाहुड त्ति प्राभृतमधिकारविशेषः । अजिएत्यादि,
तस्य हि अष्टादश पूर्वलक्षाणि कुमारत्वं त्रिपञ्चाशच्चैकपूर्वाङ्गाधिका राज्यमित्येकसप्ततिः,
इह च पूर्वाङ्गमधिकमल्पत्वान्न विवक्षितमिति । सगरौ द्वितीयश्चक्रवर्त्ति
10 अजितस्वामिकालीनः ॥७१॥

[सू० ७२] बावत्तरिं सुवण्णकुमारावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

लवणस्स समुद्धस्स बावत्तरिं नागसाहस्सीतो बाहिरियं वेलं धारेन्ति ।

समणे भगवं महावीरे बावत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धे बुद्धे
जाव प्पहीणे ।

15 थेरे णं अयलभाया बावत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धे जाव
प्पहीणे ।

अब्भंतरपुक्खरद्धे णं बावत्तरिं चंदा पभासिंसु वा पभासन्ति वा पभासिस्सन्ति
वा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा तवइन्ति वा तवइस्सन्ति वा ।

एगमेगस्स णं रण्णो चाउरंतचक्कवट्टिस्स बावत्तरिं पुरवरसाहस्सीतो
20 पण्णत्तातो ।

बावत्तरिं कलातो पण्णत्तातो, तंजहा— लेहं १, गणितं २, रूवं ३, नट्टं
४, गीयं ५, वाइतं ६, सरगयं ७, पुक्खरगयं ८, समतालं ९, जूयं १०,
जाणवयं ११, पोरेकव्वं १२, अट्ठावयं १३, दयमट्टियं १४, अण्णविधिं १५,
पाणविधिं १६, लेणविहिं १७, सयणविहिं १८, अज्जं १९, पहेलियं २०,
25 मागधियं २१, गाधं २२, सिलोगं २३, गंधजुत्तिं २४, मधुसित्थं २५,

आभरणविहिं २६, तरुणीपडिकम्मं २७, इत्थीलक्खणं २८, पुरिसलक्खणं २९, हयलक्खणं ३०, गयलक्खणं ३१, गोणलक्खणं ३२, कुक्कुडलक्खणं ३३, मेंढयलक्खणं ३४, चक्कलक्खणं ३५, छत्तलक्खणं ३६, दंडलक्खणं ३७, असिलक्खणं ३८, मणिलक्खणं ३९, काकणिलक्खणं ४०, चम्मलक्खणं ४१, चंदचरियं ४२, सूरचरितं ४३, राहुचरितं ४४, गहचरितं ४५, सोभाकरं ४६, दोभाकरं ४७, विज्जागतं ४८, मंतगयं ४९, रहस्सगयं ५०, सभावं ५१, चारं ५२, पडिचारं ५३, वूहं ५४, पडिवूहं ५५, खंधावारमाणं ५६, नगरमाणं ५७, वत्थुमाणं ५८, खंधावारनिवेसं ५९, नगरनिवेसं ६०, वत्थुनिवेसं ६१, ईसत्थं ६२, छरुपगयं ६३, आससिक्खं ६४, हत्थिसिक्खं ६५, धणुव्वेयं ६६, हिरण्णवायं, सुवण्णवायं, मणिपागं, धाउपागं ६७, बाहुजुद्धं, दंडजुद्धं, मुट्टिजुद्धं, अट्टिजुद्धं, जुद्धं, निजुद्धं, जुद्धातिजुद्धं ६८, सुत्तखेड्डं, नालियाखेड्डं, वट्टखेड्डं, धम्मखेड्डं ६९, पत्तच्छेज्जं, कडगच्छेज्जं, पत्तगच्छेज्जं ७०, सज्जीवं, निज्जीवं ७१, सउणरुतमिति ७२ ।

संमुच्छिमखहयरपंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं उक्कोसेणं बावत्तरिं वाससहस्साइं ठिती पण्णत्ता ।

15

[टी०] अथ द्विसप्ततिस्थानके किमपि लिख्यते, सुवर्णकुमाराणां द्विसप्ततिर्लक्षाणि, कथम् ?, दक्षिणनिकाये अष्टत्रिंशदुत्तरनिकाये तु चतुस्त्रिंशदिति । नागसाहस्सीओ त्ति नागकुमारदेवसहस्राणि वेलां षोडशसहस्रप्रमाणामुत्सेधतो विष्कम्भतश्च दशसहस्रमानां लवणजलधिशिखां बाह्यां धातकीखण्डद्वीपाभिमुखीम् । महावीरो द्विसप्ततिं वर्षाण्यायुः पालयित्वा सिद्धः, कथम् ?, त्रिंशद् गृहस्थभावे, द्वादश सार्द्धानि पक्षश्च छद्मस्थभावे, देशोनानि त्रिंशत् केवलित्वे इति द्विसप्ततिः । अयलभाय त्ति महावीरस्य नवमो गणधरः, तस्यायुर्द्विसप्ततिर्वर्षाणि, कथम् ? षट्चत्वारिंशद् गृहस्थत्वे, द्वादश छद्मस्थतायाम्, चतुर्दश केवलित्वे इति । पुष्करार्द्धे द्विसप्ततिश्चन्द्राः, तत्रैकस्यां पङ्क्तौ षट्त्रिंशदन्यस्यां च तावन्त एवेत्येवमिति । बावत्तरिं कलाओ त्ति कलनानि कलाः,

20

१. द्विसप्ततिवर्षां जेर विना ॥

विज्ञानानीत्यर्थः, ताश्च कलनीयभेदाद् द्विसप्ततिर्भवन्ति, तत्र लेखनं लेखोऽक्षरविन्यासः, तद्विषया कला विज्ञानं लेख एवोच्यते एवं सर्वत्र, स च लेखो द्विधा— लिपि-विषयभेदात्, तत्र लिपिरष्टादशस्थानकोक्ता, अथवा लाटादिदेश-भेदतस्तथाविधविचित्रोपाधिभेदतो वाऽनेकविधेति, तथाहि— पत्र-वल्क-काष्ठ-दन्त-लोह-ताम्र-रजतादयो अक्षराणामाधारास्तथा लेखनोत्कीर्णन-स्यूत-व्यूत-च्छिन्न-भिन्न-दग्ध-सङ्क्रान्तितोऽक्षराणि भवन्तीति, विषयापेक्षयाप्यनेकधा— स्वामि-भृत्य-पितृ-पुत्र-गुरु-शिष्य-भार्या-पति-शत्रु-मित्रादीनां लेखविषयाणामनेकत्वात्तथाविध-प्रयोजनभेदाच्च, अक्षरदोषाश्चैते—

अतिकाश्यमतिस्थौल्यम्, वैषम्यं पङ्क्तिवक्रता ।

10 अतुल्यानां च सादृश्यमविभागोऽवयवेषु च ॥ [] इति १,
तथा गणितं सङ्ख्यानं सङ्कलिताद्यनेकभेदं पाटीप्रसिद्धम् २, रूपं लेप्य-शिला-सुवर्ण-मणि-वस्त्र-चित्रादिषु रूपनिर्माणम् ३, नाट्यं कला भरतमार्गच्छलिकं लास्यविधानमित्यादिभेदादष्टधा, नाट्यग्रहणात् नृत्तकलापि गृहीता, सा च अभिनयिका अङ्गहारिका व्यायामिका चेति त्रिभेदा, स्वरूपं चात्र भरतशास्त्रादवसेयम् ४, तथा
15 गीतं कला, सा च निबन्धमार्ग-छलिकमार्ग-भिन्नमार्गभेदात् त्रिधा, तत्र—

सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा, मूर्च्छना एकविंशतिः ।

ताना एकोनपञ्चाशत् समाप्तं स्वरमण्डलम् ॥ []

इयं च विशाखिलशास्त्रावसेयेति ५, वाङ्मयं ति वाद्यकला, सा च तत-वितत-शुषिर-घनवाद्यानां चतुष्पञ्चत्र्येकप्रकारतया त्रयोदशधा ६ इत्यादिकः कलाविभागो
20 लौकिकशास्त्रेभ्योऽवसेयः, इह च द्विसप्ततिरिति कलासंख्योक्ता, बहुतराणि च सूत्रे तन्नामान्युपलभ्यन्ते, तत्र च कासांचित् कासुचिदन्तर्भावोऽवगन्तव्य इति ॥७२॥

[सू० ७३] हरिवस्स-रम्मयवस्सियातो णं जीवातो तेवत्तरिं तेवत्तरिं जोयणसहस्साइं नव य एक्कुत्तरे जोयणसते सत्तरस य एकूणवीसतिभागे

१. भरतविरचिते नाट्यशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायोद्वष्टव्यः ॥ २. °भिन्नमाण्णमार्ग° जे२ ॥

जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं पण्णत्तातो ।

विजये णं बलदेवे तेवत्तरिं वाससयसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे जाव प्पहीणे ।

[टी०] अथ त्रिसप्ततिस्थानके किमपि लिख्यते, हरिवासेत्यादि, अत्र संवादगाथा—

एगुत्तरा नव सया तेवत्तरिमेव जोयणसहस्सा ।

जीवा सत्तरस कला अद्धकला चेव हरिवासे ॥ ७३९०१ $\frac{१७}{१९} \frac{१}{२}$ [बृहत्क्षेत्र० ५८] ति ।

तथा विजयो द्वितीयबलदेवः, तस्येह त्रिसप्ततिर्वर्षलक्षायुरुक्तम्, आवश्यकं तु पञ्चसप्ततिरितीदमपि मतान्तरमेव ॥७३॥

[सू० ७४] थरे णं अग्निभूती चोवत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे जाव प्पहीणे ।

निसभातो णं वासहरपव्वतातो तिगिंछिद्धहातो णं दहातो सीतोता महानदी चोवत्तरिं जोयणसताइं साहियाइं उत्तराहुत्ती पवहत्ता वतिरामतियाए जिब्भियाए चउजोयणायामाए पण्णासजोयणविक्खंभाए वइरतले कुं डे महता घडमुहपवत्तिणं मुत्तावलिहारसंठाणसंठितेणं पवातेणं महया सदेणं पवडति । एवं सीता वि दक्खिणाहुत्ती भाणियव्वा ।

चउत्थवज्जासु छसु पुढवीसु चोवत्तरिं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] अथ चतुःसप्ततिस्थानके लिख्यते किञ्चित्, तत्राग्निभूतिरिति महावीरस्य द्वितीयो गणनायकः, तस्येह चतुःसप्ततिवर्षाण्यायुः, अत्र चायं विभागः— षट्चत्वारिंशद्वर्षाणि गृहस्थपर्यायः, द्वादश छद्गस्थपर्यायः, षोडश केवलपर्याय इति ।

णिसहाओ णमित्यादि, अस्य भावार्थः— किल निषधवर्षधरस्य विष्कम्भो योजनानां २० षोडश सहस्राणि अष्टौ शतानि द्विचत्वारिंशत् कलाद्वयं चेति, तस्य च मध्यभागे तिगिंछिमहाहदः सहस्रद्वयविष्कम्भश्चतुःसहस्रायामः, तदेवं पर्वतविष्कम्भार्द्धस्य हदविष्कम्भार्द्धेन न्यूनतायां शीतोदामहानद्याः पर्वतस्योपरि चतुःसप्ततिशतान्येक-विंशत्यधिकानि कला चैकेत्येवं प्रवाहो भवति । वइरामइयाए जिब्भियाए ति वज्रमय्या

जिह्विकया प्रणालस्थमकरमुखजिह्वया चतुर्योजनदीर्घया पञ्चाशद्योजनविष्कम्भया
वइरतले कुंडे ति निषधपर्वतस्याधोवर्तिनि वज्रभूमिके अशीत्यधिकचतुर्योजनशतायाम-
विष्कम्भे दशयोजनावगाहे शीतोदादेवीभवनाध्यासितमस्तकेन तदद्वीपेनालङ्कृतमध्यभागे
शीतोदाप्रपातहदे मह्य ति महाप्रमाणेन, यत् पुनः दुहओ ति क्वचित् दृश्यते तदपपाठ
5 इति मन्यते, घडमुहपवत्तिणं ति घटमुखेनेव कलशवदनेनेव प्रवर्तितः प्रेरितो
घटमुखप्रवर्तितस्तेन मुक्तावलीनां मुक्ताफलसरीणां सम्बन्धी हारस्तस्य यत् संस्थानं
तेन संस्थितो यस्तेन, प्रपातः पर्वतात् प्रपतज्जलसमूहस्तेन, महाशब्देन महाध्वनिना
प्रपतति, एवं शीतापि, नवरं नीलवद्वर्षधराद् दक्षिणाभिमुखी प्रपततीति ।

चउत्थवज्जेत्यादि, तत्र प्रथमायां त्रिंशत्, द्वितीयायां पञ्चविंशतिः, तृतीयायां पञ्चदश,
10 पञ्चम्यां त्रीणि लक्षाणि, षष्ठ्यां पञ्चोनं लक्षम्, सप्तम्यां पञ्चेत्येतानि मीलितानि
चतुःसप्ततिर्भवन्तीति ॥७४॥

[सू० ७५] सुविहिस्स णं पुप्फदंतस्स अरहतो पण्णत्तरिं जिणा पण्णत्तरिं
जिणसता होत्था ।

सीतले णं अरहा पण्णत्तरिं पुव्वसहस्साइं अगारमज्झे वसित्ता मुंडे भवित्ता
15 जाव पव्वतिते ।

संती णं अरहा पण्णत्तरिं वाससहस्साइं अगारवासमज्झावसित्ता जाव
पव्वतिते ।

[टी०] अथ पञ्चसप्ततिस्थानके किमपि लिख्यते, सुविधेः नवमतीर्थकरस्य नामान्तरतः
पुष्पदन्तस्येति, तथा शीतलस्य पञ्चसप्ततिः पूर्वसहस्राणि गृहवासे, कथम् ? पञ्चविंशतिः
20 कुमारत्वे, पञ्चाशच्च राज्य इति, तथा शान्तिः पञ्चसप्ततिर्वर्षसहस्राणि
गृहवासमध्युष्य प्रव्रजितः, कथम् ? पञ्चविंशतिः कुमारत्वे, पञ्चविंशतिः माण्डलिकत्वे,
पञ्चविंशतिश्चक्रवर्त्तित्वे इति ॥७५॥

[सू० ७६] छावत्तरिं विज्जुकुमारावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

एवं—

दीव-दिसा-उदहीणं विज्जुकुमारिंद-थणियमगीणं ।

छण्हं पि जुगलयाणं छावत्तरि मो सतसहस्सा ॥५९॥

[टी०] अथ षट्सप्ततिस्थानके किञ्चित् लिख्यते, तत्र विद्युत्कुमाराणां भवनावासलक्षाणि दक्षिणायां चत्वारिंशदुत्तरस्यां तु षट्त्रिंशदिति षट्सप्ततिरिति । एवमिति इदमेव भवनमानं शेषाणां द्वीपकुमारादिभवनपतिनिकायानाम्, इहार्थे गाथा— दीवेत्यादि 5 युगलानामिति दक्षिणोत्तरनिकायभेदेन युगलम्, निकाये निकाये भवतीति ॥७६॥

[सू० ७७] भरहे राया चाउरंतचक्रवट्टी सत्तत्तरिं पुव्वसतसहस्साइं कुमारवासमज्झावसित्ता महारायाभिसेयं पत्ते ।

अंगवंसातो णं सत्तत्तरिं रायाणो मुंडे जाव पव्वइया ।

गहत्तोय-तुसियाणं देवाणं सत्तत्तरिं देवसहस्सा परिवारो पण्णत्ता । 10

एगमेगे णं मुहुत्ते सत्तत्तरिं लवे लवगेणं पण्णत्ते ।

[टी०] अथ सप्तसप्ततिस्थानके विव्रियते किञ्चित्, तत्र भरतचक्रवर्ती ऋषभस्वामिनः षट्सु पूर्वलक्षेष्वातीतेषु जातस्यशीतितमे च तत्रातीते भगवति च प्रव्रजिते राजा संवृत्तः, ततश्च त्र्यशीत्याः षट्सु निष्कर्षितेषु सप्तसप्ततिस्तस्य कुमारवासो भवतीति । अङ्गवंशः 15 अङ्गराजसन्तानस्तस्य सम्बन्धिनः सप्तसप्तती राजानः प्रव्रजिताः । गहत्तोयेत्यादि, ब्रह्मलोकस्याधोवर्तिनीष्वष्टासु कृष्णराजिष्वष्टौ सारस्वतादयो लोकान्तिकाभिधाना देवनिकाया भवन्ति, तत्र गहत्तोयानां तुषितानां च देवानामुभयपरिवारसंख्यामीलनेन सप्तसप्ततिर्देवसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तानीति । तथैकैको मुहूर्तः सप्तसप्ततिं लवान् लवाग्रेण लवपरिमाणेन प्रज्ञप्तः, कथम् ? उच्यते—

20

हड्डस्स अणवगल्लस्स, णिरुवकिड्डस्स जंतुणो ।

एगे ऊसासनीसासे, एस पाणु त्ति वुच्चई ॥

१. “गहत्तोय-तुसियाणं देवाणं सत्त देवा सत्त देवसहस्सा पण्णत्ता” इति स्थानाङ्गसूत्रे सू० ५७६ ॥

२. °सप्ततिर्लवान् जे२ हे१,२ ॥ ३. वुच्चइ जे२ हे१ ॥

सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे ।

लवाणं सत्तहत्तरीए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ [भगवती० ६।७।४] ति ॥७७॥

[सू० ७८] सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो वेसमणे महाराया अट्टसत्तरीए

सुवण्णकुमार-दीवकुमारावाससतसहस्साणं आहेवच्चं पोरेवच्चं भट्ठित्तं सामित्तं

5 महारायत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे विहरति ।

थेरे णं अकंपिते अट्टत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धे जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे ।

उत्तरायणनियट्टे णं सूरिए पढमातो मंडलातो एगूणचत्तालीसइमे मंडले
अट्टत्तरिं एगसट्ठिभाए दिवसखेत्तस्स निवुट्ठेत्ता रयणिखेत्तस्स अभिनिवुट्ठेत्ता णं

10 चारं चरति, एवं दक्खिणायणनियट्टे वि ।

[टी०] अथाष्टसप्ततिस्थानके किञ्चित् लिख्यते, सक्कस्सेत्यादि, वेसमणे महाराय
त्ति सोम-यम-वरुण-वैश्रमणाभिधानानां लोकपालानां चतुर्थ उत्तरदिक्पालः, स हि
वैश्रमणदेवनिकायिकानां सुपर्णकुमारदेव-देवीनां द्वीपकुमारदेव-देवीनां व्यन्तर-व्यन्तरीणां
चाधिपत्यं करोति, तदाधिपत्याच्च तन्निवासानामप्याधिपत्यमसौ करोतीत्युच्यते

15 अष्टसप्तत्याः सुपर्णकुमार-द्वीपकुमारावासशतसहस्राणामिति, तत्र सुपर्णकुमाराणां
दक्षिणायामष्टत्रिंशद् भवनलक्षाणि द्वीपकुमाराणां च चत्वारिंशदित्येवमष्टसप्ततिरिति,
द्वीपकुमाराधिपत्यमेतस्य भगवत्यां न दृश्यते, इह तूक्तमिति मतान्तरमिदम्, आहेवच्चं

१. °रिए जे१ खं० ॥ २. जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ द्वितीये वक्षस्कारे, अनुयोगद्वारसूत्रे ३६७ तमे सूत्रेऽपि च इदं गाथाद्वयमस्ति ।
“हट्टस्स गाहा । हट्टस्य तुष्टस्य अनवकल्यस्य जरसा अपीडितस्य निरुपक्विल्लस्य व्याधिना प्राक् साम्प्रतं
वाऽनभिभूतस्य जन्तोः मनुष्यादेरेक उच्छ्वासयुक्तो निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासः, एष प्राण उच्यते, शोक-
जरादिभिरस्वस्थस्य जन्तोरुच्छ्वासनिःश्वासः त्वरितादिस्वरूपतया स्वभावस्थो न भवत्यतो हृष्टादिविशेषणोपादानम् ॥
सत्त पाणूणीत्यादि श्लोकः, सप्त प्राणा यथोक्तस्वरूपाः स एकः स्तोकः, सप्त स्तोकाः स एको लवः, लवानां
सप्तसप्तत्या यो निष्पद्यते एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥” इति अनुयोगद्वारसूत्रे मलधारिहेमचन्द्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥
३. दिक्कुमार इति सर्वेषु हस्तलिखितादर्शेषु पाठः । एतदनुसारेण ‘द्वीपकुमारदेव-देवीनां दिक्कुमारदेव-देवीनां’
इति सम्पूर्णः पाठोऽत्र टीकायां भवेदिति संभाव्यते । दृश्यतामधस्तनमत्रत्यं टिप्पणम् ॥ ४. भगवतीसूत्रस्य तृतीये शतके
सप्तमे उद्देशके ईदृशं सूत्रमुपलभ्यते- “सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो वेसमणस्स महारण्णो इमे देवा आणा-उववाय-
वयण-निहेसे चिट्ठति, तंजहा- वेसमणकाइया ति वा वेसमणदेवयकाइया ति वा सुवण्णकुमारा सुवण्णकुमारीओ
दीवकुमारा दीवकुमारीओ दिसाकुमारा दिसाकुमारीओ वाणमंतरा वाणमंतरीओ जे याऽवन्ने तहप्पगारा सव्वे ते

ति आधिपत्यम् अधिपतिकर्म, पोरेवच्चं ति पुरोवर्तित्वम् अग्रगामित्वमित्यर्थः, भट्टितं ति भर्तृत्वं पोषकत्वम्, सामित्तं ति स्वामित्वं स्वामिभावम्, महारायत्तं ति महाराजत्वं लोकपालत्वमित्यर्थः, आणाईसरसेणावच्चं ति आज्ञाप्रधानसेनानायकत्वं कारेमाणे ति अनुनायकैः सेवकानां कारयन् पालेमाणे ति आत्मनापि पालयन् विहरति आस्ते ।

5

अकम्पितः स्थविरो महावीरस्याष्टमो गणधरस्तस्य चाष्टसप्ततिर्वर्षाणि सर्वायुः, कथम् ?, गृहस्थपर्याये अष्टचत्वारिंशत्, छद्मस्थपर्याये नव, केवलिपर्याये चैकविंशतिरिति । उत्तरायणनियट्टे णं ति उत्तरायणाद् उत्तरदिग्गमनान्निवृत्तः उत्तरायणनिवृत्तः, प्रारब्धदक्षिणायन इत्यर्थः, सूरिए ति आदित्यः पढमाओ मंडलाओ ति दक्षिणां दिशं गच्छतो रवेर्यत् प्रथमं तस्मात्, न तु सर्वाभ्यन्तरसूर्यमार्गात्, 10 एकूणचत्तालीसइमे ति एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले दक्षिणायनप्रथममण्डलापेक्षया, सर्वाभ्यन्तरमण्डलापेक्षया तु चत्वारिंशे, अडुत्तरिं ति अष्टसप्ततिम् एगसट्टिभाए ति मुहूर्तस्यैकषष्टिभागान् दिवसखेत्तस्स ति दिवसलक्षणस्य क्षेत्रस्य दिवसस्यैवेत्यर्थः, निव्वुट्टेत्त ति निर्वर्ध्य हापयित्वेत्यर्थः, तथा रयणिखेत्तस्स ति रजन्या एव अभिनिव्वुट्टेत्त ति 'अभिनिर्वर्ध्य वर्धयित्वेत्यर्थः, चारं चरइ ति भ्राम्यतीत्यर्थः, भावार्थोऽस्यैवं 15 चन्द्रप्रज्ञप्तिवाक्यैरुपदर्श्यते— जम्बूद्वीपे द्वीपे यदैतौ सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् च पञ्चचत्वारिंशदधिकानि योजनशतान्यन्योन्यमन्तरं कृत्वा चरतः, एतच्च जम्बूद्वीपेऽशीत्युत्तरं योजनशतं

तन्भक्तिया जाव चिद्धंति ।” अस्मिन् सूत्रे द्वीपकुमाराधिपत्यं वैश्रमणस्य स्पष्टं दृश्यते, अतः अभयदेवसूरिभिः ‘न दृश्यते’ इति यद् लिखितं तत् तेषां समक्षं विद्यमानेषु भगवतीसूत्रादर्शेषु अदर्शनादेव तैर्लिखितं भवेदिति संभाव्यते ॥ १. ‘सप्ततिः खं० जे१ हे१ । ‘सप्ततिरिति हे२ ॥ २. निव्वुट्टेत्त खं० हे१, २ ॥ ३. निवर्ध्य खं० जे१ हे१, २ । ‘२७, ८८, ९८’ सूत्रेष्वपि ईदृशो विचारो वर्तते, किन्तु २७ तमसूत्रटीकायां ‘निवर्धयन्, अभिनिवर्धयन्’ इति शब्दप्रयोगो दृश्यते, अतो ‘नि-निर्’ उपसर्गौ एकार्थाविति मत्वा उभयोरपि पाठयोः संगतिः कर्तुं शक्यते । यदि तु अत्र ‘निवर्ध्य’ अग्रे च ‘अभिनिवर्ध्य’ इति पाठः स्वीक्रियते तदा खं० जे१ पाठः समीचीनः एव ॥ ४. ‘निव्वुट्टेत्त हे१, २ ॥ ५. अभिनिवर्ध्य खं० जे१, हे१, २ ॥

- प्रविश्याभ्यन्तरं मण्डलं भवति, एतस्मिंश्च द्विगुणे जंबूद्वीपप्रमाणादपकर्षिते यथोक्तमन्तरं भवतीति, तथा तत्र तयोश्चरतोरुत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति जघन्यिका च द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, ततोऽभ्यन्तरमण्डलान्निष्क्रम्य प्रथमेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरानन्तरं मण्डलमुपसङ्क्रम्य यदा चारं चरतस्तदा नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् च
- 5 पञ्चचत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि पञ्चत्रिंशच्च एकषष्टिभागा योजनस्यान्तरं कृत्वा चारं चरतः, तदा चाष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति द्वाभ्यां मुहूर्तस्यैकषष्टिभागाभ्यामूनः, द्वादशमुहूर्ता च रात्रिर्भवति द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यामधिकेति, एवं दक्षिणायनस्य द्वितीयादिषु मण्डलेष्वहोरात्रेषु चान्योन्यान्तरप्रमाणस्य पञ्चभिः पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्य वृद्धिर्वाच्या, द्वाभ्यां द्वाभ्यां च मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यां दिनहानी
- 10 रात्रिवृद्धिश्चेति, एवं च एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले सूर्ययोरन्तरं नवनवतिः सहस्राण्यष्ट शतानि सप्तपञ्चाशच्च योजनानां त्रयोविंशतिश्चैकषष्टिभागाः, दिनप्रमाणं चाष्टादशानां मुहूर्तानां मध्यादेकषष्टिभागानामष्टसप्तत्यां पातितायां षोडश मुहूर्ताश्चतुश्चत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा मुहूर्तस्य, रात्रेस्त्वष्टसप्तत्यां क्षिप्तायां त्रयोदश मुहूर्ताः सप्तदशैकषष्टिभागाश्चेति, एवं दक्षिणायननियुक्ते ति यथोत्तरायणनिवृत्त
- 15 एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले अष्टसप्ततिमेकषष्टिभागान् हापयति वर्द्धयति च, एवं दक्षिणायननिवृत्तोऽपि सूर्यस्तान् हापयति वर्द्धयति च, केवलं दक्षिणायने दिनभागान् हापयति रात्रिभागांश्च वर्द्धयति, इह तु दिनभागान् वर्द्धयति रात्रिभागांश्च हापयतीति ॥७८॥

- [सू० ७९] वलयामुहस्स णं पातालस्स हेड्डिल्लातो चरिमंतातो इमीसे णं
- 20 रयणप्पभाए पुढवीए हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं एकूणासीति जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं केउस्स वि जुययस्स वि ईसरस्स वि ।

छट्टीए णं पुढवीए बहुमज्झदेसभायाओ छट्टस्स घणोदहिस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं एकूणासीतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

- जंबुद्वीवस्स णं दीवस्स बारस्स य बारस्स य एस णं एगूणासीइं
- 25 जोयणसहस्साइं साइरेगाइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

[टी०] अथैकोनाशीतितमस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, तत्र वलयामुहस्स त्ति वडवामुखाभिधानस्य पूर्वदिग्व्यवस्थितस्य पायालस्स त्ति महापातालकलशस्या-
धस्तनचरमान्ताद् रत्नप्रभापृथिवीचरमान्त एकोनाशीत्यां सहस्रेषु भवति, कथम् ?
रत्नप्रभा हि अशीतिसहस्राधिकं योजनानां लक्षं बाहल्यतो भवति, तस्याश्चैकं
समुद्रावगाहसहस्रं परिहृत्याधोलक्षप्रमाणावगाहो वलयामुखपातालकलशो भवति, 5
ततस्तच्चरमान्तात् पृथिवीचरमान्तो यथोक्तान्तर एव भवति, एवमन्येऽपि त्रयो वाच्या
इति ।

छट्ठीए इत्यादि, अस्य भावार्थः- षष्ठपृथिवी हि बाहल्यतो योजनानां लक्षं षोडश
च सहस्राणि भवति, घनोदधयस्तु यद्यपि सप्तापि प्रत्येकं विंशतिः सहस्राणि
स्युस्तथाप्येतस्य ग्रन्थस्य मतेन षष्ठोऽसावेकविंशतिः संभाव्यते, तदेवं 10
षष्ठपृथिवीबाहल्याद्धमष्टपञ्चाशत् घनोदधिप्रमाणं चैकविंशतिरित्येवमेकोनाशीतिर्भवति,
ग्रन्थान्तरमतेन तु सर्वघनोदधीनां विंशतियोजनसहस्रबाहल्यत्वात् पञ्चमीमाश्रित्येदं
सूत्रमवसेयम्, यतस्तद्बाहल्यमष्टादशोत्तरं लक्षमुक्तम्, यत आह—

^१पढमाऽसीइ सहस्सा १ बत्तीसा २ अट्टवीस ३ वीसा य ४ ।

अट्टार ५ सोल ६ अट्ट य ७ सहस्स लक्खोवरिं कुज्जा ॥ [बृहत्सं० २४१] इति । 15

अथवा षष्ठ्याः सहस्राधिकोऽपि मध्यभागो मध्यभागो विवक्षितः,
एवमर्थसूचकत्वाद्बहुशब्दस्येति । तथा जम्बूद्वीपस्य जगत्याश्चत्वारि द्वाराणि विजय-
वेजयन्त-जयन्ता-ऽपराजिताभिधानानि चतुश्चतुर्योजनविष्कम्भाणि गव्यूतपृथुलद्वार-

१. भवन्ति जे२ खं० ॥ २. °वतीति खं० ॥ ३. “अत्र प्राकृतत्वात् प्रथमाशब्दात् परत्र विभक्तेर्लोपः, प्रथमायां
धर्माभिधायां पृथिव्यामुच्चैस्त्वपरिमाणं परिभावयन्नशीतिसहस्राणि लक्षस्योपरि कुर्यात् । किमुक्तं भवति ? प्रथमाया
रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीतियोजनसहस्राधिको योजनलक्षो बाहल्यमिति । एवं द्वितीयादिष्वपि पृथिवीषु बाहल्यपरिभावेन
द्वात्रिंशदादीनि योजनसहस्राणि लक्षस्योपरि कुर्यात् । अत्राप्ययं भावार्थः- द्वितीयस्यां पृथिव्यां विंशतियोजनसहस्राधिकः ।
पञ्चम्यामष्टादशयोजनसहस्राधिकः । षष्ठ्यां षोडशयोजनसहस्राधिकः । सप्तम्यामष्टयोजनसहस्राधिक इति । योजनं चेह
प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नं द्रष्टव्यम् । रत्नप्रभायां च पृथिव्यामशीतियोजनसहस्राधिको लक्षः एवम्- षोडशसहस्रप्रमाणं प्रथमं
खरकाण्डम्, द्वितीयं पङ्कबहुलं काण्डं चतुरशीतियोजनसहस्रमानम्, तृतीयमशीतियोजनसहस्रप्रमाणं जलबहुलं काण्डमिति ।
शेषास्तु पृथिव्यः सर्वा अपि पृथिवीस्वरूपाः, केवलं शर्कराप्रभा शर्कराबहुला वालुकाप्रभा वालुकाबहुलेत्येवं
नामानुसारतो विशेषस्वरूपं परिभावनीयम् ॥” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥

शाखानि क्रमेण पूर्वादिषु दिक्षु भवन्ति, तेषां च द्वारस्य च द्वारस्य चान्योन्यमित्यर्थः, एस णं ति एतदेकोनाशीतिर्योजनसहस्राणि सातिरेकाणीत्येवंलक्षणमबाधया व्यवधानेन व्यवधानरूपमित्यर्थोऽन्तरं प्रज्ञप्तम्, कथम् ?, जम्बूद्वीपपरिधेः [यो०] ३१६२२७, गा० ३, धनुषां १२८, अङ्गुल १३ सार्धं इत्येवंलक्षणस्यापकर्षितद्वार-

5 द्वारशाखाविष्कम्भस्य चतुर्विभक्तस्यैवफलत्वादिति ॥७९॥

[सू० ८०] सेज्जंसे णं अरहा असीतिं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

तिविट्ठ णं वासुदेवे असीतिं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

अयले णं बलदेवे असीतिं धणूइं उह्णुच्चत्तेणं होत्था ।

तिविट्ठ णं वासुदेवे असीतिं वाससतसहस्साइं महाराया होत्था ।

10 आउबहुले णं कंडे असीतिं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते ।

ईसाणस्स णं देविंदस्स देवरण्णो असीतिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो ।

जंबुदीवे णं दीवे असीत्तरं जोयणसतं ओगाहेत्ता सूरिए उत्तरकट्ठोवगते पढमं उदयं करेती ।

[टी०] अथाशीतितमस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, श्रेयांसः एकादशो जिनः । त्रिपृष्ठः

15 श्रेयांसजिनकालभावी प्रथमवासुदेवः, अचलः प्रथमबलदेवः, तथा त्रिपृष्ठवासुदेवस्य चतुरशीतिवर्षलक्षाणि सर्वायुरिति, चत्वारि लक्षाणि कुमारत्वे शेषं तु महाराज्ये इति ।

आउबहु इत्यादि, किल रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयोजनलक्षबाहल्यायास्त्रीणि काण्डानि भवन्ति, तत्र प्रथमं रत्नकाण्डं षोडशविधरत्नमयं षोडशसहस्रबाहल्यं द्वितीयं पङ्ककाण्डं चतुरशीतिसहस्रमानं तृतीयमब्बहुलकाण्डमशीतिर्योजनसहस्राणीति जंबुदीवे णमित्यादि,

20 ओगाहित्तं ति प्रविश्य उत्तरकट्ठोवगयं ति उत्तरां काष्ठां दिशमुपगतः उत्तरकाष्ठोपगतः प्रथममुदयं करोति, सर्वाभ्यन्तरमण्डले उदेतीत्यर्थः ॥८०॥

[सू० ८१] नवनवमिया णं भिक्खुपडिमा एक्कासीति ए रातिंदिएहिं चउहि य पंचुत्तरेहिं भिक्खासतेहिं अहासुत्तं जाव आराहिता [यावि भवति] ।

कुंथुस्स णं अरहतो एक्कासीतिं मणपज्जवणाणिसया होत्था ।

वियाहपण्णत्तीए एक्कासीतिं महाजुम्मसया पण्णत्ता ।

[टी०] अथैकाशीतिस्थानके किञ्चिदुच्यते, नवनवमिकेति नव नवमानि दिनानि यस्यां सा नवनवमिका, भवन्ति च नवसु नवकेषु नव नवमदिनानि, तस्यां च भिक्षुप्रतिमायामेकाशीतिरात्रिंदिवानि भवन्त्येव, नवानां नवकानामेकाशीतिरूपत्वात्, तथा प्रथमे नवके प्रतिदिनमेकैका भिक्षा, एवमेकोत्तरया वृद्ध्या नवमे नवके नव नवेति 5 सर्वासां पिण्डने चत्वारि पञ्चोत्तराणि भिक्षाशतानि भवन्तीत्यत उक्तं चउहि येत्यादि, इह च भिक्षाशब्देन दत्तिरभिप्रेता, अहासुत्तं ति यथासूत्रं सूत्रानतिक्रमेण जाव ति करणाद् 'यथाकल्पं यथामार्गं यथातत्त्वं सम्यक्कायेन स्पृष्टा पालिता शोभिता तीरिता कीर्तिता आज्ञयाऽऽराधिता' इति द्रष्टव्यम् । विद्याहपन्नत्तीए ति व्याख्या- प्रज्ञप्त्यामेकाशीतिर्महायुग्मशतानि प्रज्ञप्तानि, इह शतशब्देनाध्ययनान्युच्यन्ते, 10 तानि कृतयुग्मादिलक्षणराशिविशेषविचाररूपाणि अवान्तराध्ययनस्वभावानि तदवगमावगम्यानीति ॥८१॥

[सू० ८२] जंबुदीवे दीवे बासीतं मंडलसतं जं सूरिए दुक्खुत्तो संकमित्ता णं चारं चरति, तंजहा- निक्खममाणे य पविसमाणे य ।

समणे भगवं महावीरे बासीतीए रातिंदिएहिं वीतिकंतेहिं गब्भातो गब्भं 15 साहरिते ।

महाहिमवंतस्स णं वासहरपव्वयस्स अवरिल्लाओ चरिमंताओ सोगंधियस्स कंडस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं बासीइं जोयणसयाइं अबहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं रुपिस्स वि ।

[टी०] अथ द्व्यशीतिस्थानके किमपि लिख्यते, तत्र जम्बूद्वीपे द्व्यशीतं 20 द्व्यशीत्यधिकं मण्डलशतं सूर्यस्य मार्गशतं 'तद् भवति' इति वाक्यशेषः, किंभूतम्?

१. भगवतीसूत्रे ३५ तमे शतके द्वादश एकेन्द्रियमहायुग्मशतानि, ३६ तमे शतके द्वादश द्वीन्द्रियमहायुग्मशतानि, ३७ तमे शतके द्वादश त्रीन्द्रियमहायुग्मशतानि, ३८ तमे शतके द्वादश चतुरिन्द्रियमहायुग्मशतानि, ३९ तमे शतके द्वादश असंज्ञिपञ्चेन्द्रियमहायुग्मशतानि, ४० तमे शतके एकविंशतिः संज्ञिपञ्चेन्द्रियमहायुग्मशतानि सर्वसंख्यया १२+१२+१२+१२+१२+२१=८१ महायुग्मशतानि । एतेषु यद् वर्णितं तत् तत्रैव द्रष्टव्यं जिज्ञासुभिः ॥ २. अपांतरा* जे२ हे१,२ ॥

यत् सूर्यो द्विकृत्वो द्वौ वारौ सङ्क्रम्य प्रविश्य चारं चरति, तद्यथा- निष्क्रामंश्च जम्बूद्वीपात् प्रविशंश्च जम्बूद्वीप एवेति, अयमत्र भावार्थः- किल चतुरशीत्यधिकं सूर्यमण्डलशतं भवति, तत्र सर्वाभ्यन्तर-सर्वबाह्ये सकृदेव सङ्क्रामति शेषाणि तु द्वौ वाराविति, इह च द्व्यशीतिविवक्षयैवेदं द्व्यशीतिस्थानकेऽधीतमिति भावनीयम्, यद्यपि
 5 च जम्बूद्वीपे पञ्चषष्टिरेव मण्डलानां भवति तथापि जम्बूद्वीपकसूर्यचारविषयत्वाच्छेषाण्यपि जम्बूद्वीपेन विशेषितानीति ।

समणे इत्यादि आषाढशुक्लषष्ठ्या आरभ्य द्व्यशीत्यां रात्रिंदिवेष्वतिक्रान्तेषु त्र्यशीतितमे वर्तमाने, अश्वयुजः कृष्णत्रयोदश्यामित्यर्थः, गर्भात् गर्भाशयाद् देवानन्दाब्राह्मणीकुक्षित इत्यर्थः गर्भं त्रिशिलाभिधानक्षत्रियाकुक्षिं संहृतो नीतो
 10 देवेन्द्रवचनकारिणा हरिनैगमेष्यभिधानदेवेनेति, इदं च सूत्रं द्व्यशीतिं रात्रिंदिवान्यधिकृत्य द्व्यशीतिस्थानकेऽधीयते, त्र्यशीतितमं रात्रिंदिवमाश्रित्य तु त्र्यशीतिस्थानके इति ।

महाहिमवंतस्सेत्यादि महाहिमवतो द्वितीयवर्षधरपर्वतस्य योजनशतद्वयोच्छ्रितस्य अवरिल्लाओ त्ति उपरिमाच्चरमान्तात् सौगन्धिककाण्डस्याधस्तनश्चरमान्तो द्व्यशीतियो(र्यो?)जनशतानि, कथम् ? रत्नप्रभापृथिव्यां हि त्रीणि काण्डानि खरकाण्डं
 15 पङ्ककाण्डमब्बहुलकाण्डं चेति, तत्र प्रथमं काण्डं षोडशविधम्, तद्यथा रत्नकाण्डम् १, वज्रकाण्डम् २, एवं वैडूर्य ३ लोहिताक्ष ४ मसारगल्ल ५ हंसगर्भ ६ पुलक ७ सौगन्धिक ८ ज्योतीरस ९ अञ्जन १० अञ्जनपुलक ११ रजत १२ जातरूप १३ अङ्क १४ स्फटिक १५ रिष्टकाण्डं चेति १६, एतानि च प्रत्येकं सहस्रप्रमाणानि, ततश्च सौगन्धिककाण्डस्याष्टमत्वादशीतिः शतानि द्वे च शते महाहिमवदुच्छ्रय
 20 इत्येवं द्व्यशीतिः शतानि इति, एवं रुक्मिणोऽपि पञ्चमवर्षधरस्य वाच्यम्, महाहिमवत्समानोच्छ्रयत्वात्तस्येति ॥८२॥

[सू० ८३] समणे भगवं महावीरे बासीतीए रातिंदिएहिं वीतिकंतेहिं तेयासीङ्गमे रातिंदिए वट्टमाणे गब्भाओ गब्भं साहरिते ।

१. द्वितीयाद्विवचनमेतत् ॥ २. हरिनिगं खं० । हरिणेगमे हे२ ॥ ३. °च्चरिमा° हे१,२ विना ॥

सीतलस्स णं अरहतो तेसीति गणा तेसीति गणधरा होत्था ।

थेरे णं मंडियपुत्ते तेसीति वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे ।

उसभे णं अरहा कोसलिए तेसीतिं पुव्वसतसहस्साइं अगारवासमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं जाव पव्वइते ।

5

भरहे णं राया चाउरंतचक्रवट्टी तेसीतिं पुव्वसतसहस्साइं अगारवास-
मज्झावसित्ता जिणे जाते केवली सव्वण्णू सव्वभावदरिसी ।

[टी०] अथ त्र्यशीतितमस्थानके किमपि लिख्यते, इह शीतलजिनस्य त्र्यशीतिर्गणास्त्र्यशीतिर्गणधरा उक्ताः, आवश्यके त्वेकाशीतिरिति मतान्तरमिदमिति । तथा स्थविरो मण्डिकपुत्रो महावीरस्य षष्ठो गणधरः तस्य च त्र्यशीतिर्वर्षाणि 10 सर्वायुः, कथम् ?, त्रिपञ्चाशद् गृहस्थपर्याये, चतुर्दश छद्मस्थपर्याये, षोडश केवलित्वे इत्येवं त्र्यशीतिरिति । तथा कोसलिए ति कोशलदेशे भवः कौशलिकः । तेसीइं ति विंशतिः पूर्वलक्षाणि कुमारत्वे, त्रिषष्टिः राज्ये इत्येवं त्र्यशीतिः । तथा भरतश्चक्रवर्त्ती सप्तसप्ततिः पूर्वलक्षाणि कुमारत्वे, षट् चक्रवर्त्तित्वे, इत्येवं त्र्यशीतिमगारवासमध्युष्य जिनो जातः राज्यावस्थस्यैव रागादिक्षयात् केवली संपूर्णा-ऽसहाय- 15 विशुद्धज्ञानादित्रययोगात्, सर्वज्ञो विशेषबोधात्, सर्वभावदर्शी सामान्यबोधात्, ततः पूर्वलक्षं प्रव्रज्याग्रहणपूर्वकं केवलित्वेन विहृत्य सिद्ध इति ॥८३॥

[सू० ८४] चउरासीतिं निरयावाससतसहस्सा पणत्ता ।

उसभे णं अरहा कोसलिए चउरासीइं पुव्वसतसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे जाव [प्पहीणे] । एवं भरहे बाहुबलि बंभि सुंदरि ।

20

सेज्जंसे णं अरहा चउरासीइं वाससतसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे जाव प्पहीणे ।

१. 'स्य त्र्यशीतिर्गणधरा उक्ता खं० हे१ ॥ २. दृश्यतां पृ० १४० टि० ३ ॥ ३. 'न्तरमिति खं० जे१ हे२ ॥ ४. कोशलादेशे जे२ हे१ ॥ ५. षट् च चक्रं जे२ ॥

तिविट्ठ णं वासुदेवे चउरासीइं वाससयसहस्साइं परमाउयं पालयित्ता
अप्पतिट्ठाणे नरए नेरइयत्ताते उववन्ने ।

सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णे चउरासीतिं सामाणियसाहस्सीतो पण्णत्तातो ।

सव्वे वि णं बाहिरया मंदरा चउरासीतिं चउरासीतिं जोयणसहस्साइं

5 उट्ठुच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

सव्वे वि णं अंजणगपव्वया चउरासीतिं चउरासीतिं जोयणसहस्साइं
उट्ठुच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

हरिवस्स-रम्मयवासियाणं जीवाणं धणुपट्ठा चउरासीतिं चउरासीतिं
जोयणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि य भागा जोयणस्स परिक्खेवेणं

10 पण्णत्ता ।

पंकबहुलस्स णं कंडस्स उवरिल्लातो चरिमंतातो हेट्ठिले चरिमंते एस णं
चउरासीतिं जोयणसहस्साइं अबाधाए अंतरे पण्णत्ते ।

वियाहपण्णत्तीए णं भगवतीए चउरासीतिं पदसहस्सा पदग्गेणं पण्णत्ता ।

चउरासीतिं नागकुमारावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

15 चउरासीतिं पइण्णगसहस्सा पण्णत्ता ।

चउरासीतिं जोणिप्पमुहसतसहस्सा पण्णत्ता ।

पुव्वाइयाणं सीसपहेलियपज्जवसाणाणं सट्ठाणट्ठाणंतराणं चउरासीतीए
गुणकारे पण्णत्ते ।

उसभस्स णं अरहतो कोसलियस्स चउरासीतिं गणा चउरासीतिं गणधरा
20 होत्था ।

उसभस्स णं अरहतो कोसलियस्स उसभसेणपामोक्खातो चउरासीतिं
समणसाहस्सीओ होत्था ।

चउरासीतिं विमाणावाससयसहस्सा सत्ताणउतिं च सहस्सा तेवीसं च
विमाणा भवंतीति मक्खाया ।

25 [टी०] चतुरशीतिस्थानके किमपि लिख्यते, चतुरशीतिर्नरकलक्षाण्यमुना विभागेन—

तीसा य १ पण्णवीसा २ पण्णरस ३ दसेव ४ तिण्णि य ५ हवन्ति ।

पंचूणसयसहस्सं ६ पंचेव ७ अणुत्तरा निरया ॥ [बृहत्सं० २५५] इति ।

श्रेयांसः एकादशस्तीर्थकरः एकविंशतिर्वर्षलक्षाणि कुमारत्वे तावन्त्येव प्रव्रज्यायां द्विचत्वारिंशद्राज्ये इत्येवं चतुरशीतिमायुः पालयित्वा सिद्धः । तथा तिविडु त्ति प्रथमवासुदेवः श्रेयांसजिनकालभावीति । अप्रतिष्ठानो नरकः सप्तमपृथिव्यां पञ्चानां ५ मध्यम इति । तथा सामाणिय त्ति समानर्द्धयः । तथा बाहिरय त्ति जम्बूद्वीपकमेरुव्यतिरिक्ताश्चत्वारो मन्दराश्चतुरशीतिः सहस्राणि प्रज्ञप्ताः अंजणगपव्वय त्ति जम्बूद्वीपादष्टमे नन्दीश्वराभिधाने द्वीपे चक्रवालविष्कम्भमध्यभागे पूर्वादिषु दिक्षु चत्वारोऽञ्जनरत्नमया अञ्जनकपर्वताः । हरिवासेत्यादि, चत्तारि य भागा जोयणस्स त्ति एकोनविंशतिभागाः, इहार्थे गाथार्द्धम्—

10

धणुपट्ट कलचउक्कं चुलसीइ सहस्स सोलहिय ॥ [बृहत्क्षेत्र० ५९] त्ति [८४०१६ $\frac{४}{१९}$] ।

तथा पङ्कबहुलं काण्डं द्वितीयं तस्य च बाहल्यं चतुरशीतिः सहस्राणीति यथोक्तसूत्रार्थ इति । तथा व्याख्याप्रज्ञप्त्यां भगवत्यां चतुरशीतिः पदसहस्राणि पदाग्रेण पदपरिमाणेन, इह च यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदम्, मतान्तरेण तु अष्टादशपदसहस्रपरिमाणत्वादाचारस्य एतद्विगुणद्विगुणत्वाच्च शेषाङ्गानां १५ व्याख्याप्रज्ञप्तिर्द्वे लक्षे अष्टाशीतिश्च सहस्राणि पदानां भवतीति । तथा चतुरशीतिर्नागकुमारावासलक्षाणि चतुश्चत्वारिंशतो दक्षिणायां चत्वारिंशतश्चोत्तरायां भावादिति । चतुरशीतिर्योनयो जीवोत्पत्तिस्थानानि, ता एव प्रमुखानि द्वाराणि

१. “प्रथमायां रत्नप्रभायां पृथिव्यां त्रिंशच्छतसहस्राणि नरकावासानां ३०००००० । द्वितीयस्यां पञ्चविंशतिः शतसहस्राणि २५००००० । तृतीयस्यां पञ्चदश १५००००० । चतुर्थ्यां दश १०००००० । पञ्चम्यां त्रीणि ३००००० । षष्ठ्यां पञ्चोनं शतसहस्रं ९९९९५ । सप्तम्यां पञ्चैव ५ अनुत्तराः सर्वाधोवर्तिनो नरकावासाः । ते चैवम्- पूर्वस्यां दिशि कालनामा नरकावासोऽपरस्यां दिशि महाकालो दक्षिणस्यां रोरुक उत्तरस्यां महारोरुको मध्येऽप्रतिष्ठानः ॥२५५॥” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥ २. बाहिरय जे२ ॥ ३. अंजनपर्वताः जे१ खं० ॥ ४. तिर्भागाः खं० ॥ ५. चउक्क चुलसीइ जे२ । चउक्क चुलसीइ खं० जे१ ॥ ६. एतद्विगुणत्वाच्च शेषा जे१ खं० ॥ ७. समवायाङ्गे भगवतीसूत्रवर्णनेऽपि ‘चतुरासीति पयसहस्साइ पयगेणं’ इत्येवाभिहितम्, किन्तु नन्दीसूत्रे भगवतीसूत्रवर्णने ‘दो लक्खा अट्टासीति पयसहस्साइ पयगेणं’ इत्यभिहितम् ॥

योनिप्रमुखानि, तेषां शतसहस्राणि लक्षाणि योनिप्रमुखशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, कथम् ?

पुढवि-दग-अगणि-मारुय एक्केक्के सत्त जोणिलक्खाओ ।

वण पत्तेय अणंते दस चोदस जोणिलक्खाओ ॥

5 विगलिंदिएसु दो दो चउरो चउरो य नारय-सुरेसु ।

तिरिएसु होंति चउरो चोदस लक्खा य मणुएसु ॥ [बृहत्सं० ३५१-३५२] त्ति ।

इह च जीवोत्पत्तिस्थानानामसंख्येयत्वेऽपि समानवर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शानां तेषामेकत्वविवक्षणान्न यथोक्तयोनि-संख्याव्यभिचारो मन्तव्य इति । पुष्पादयामित्यादि, पूर्वमादिर्येषां तानि पूर्वार्थानि, तेषाम्, शीर्षप्रहेलिका पर्यवसाने येषां तानि शीर्षप्रहेलिकापर्यवसानानि, तेषाम्, स्वस्थानात् पूर्वपूर्वस्थानादुत्तरोत्तरस्य संख्यास्थानस्योत्पत्तिस्थानात् संख्याविशेषलक्षणात् गुणनीयादित्यर्थः स्थानान्तराणि अनन्तरस्थानान्यव्यवहितसंख्याविशेषा गुणकारनिष्पन्ना येषु तानि स्वस्थानस्थानान्तराणि क्रमव्यवस्थितसंख्यास्थानविशेषा इत्यर्थः, अथवा स्वस्थानानि पूर्वस्थानानि स्थानान्तराणि च अनन्तरस्थानानि स्वस्थान-स्थानान्तराणि, अथवा स्वस्थानात् प्रथमस्थानात् पूर्वाङ्गलक्षणात् स्थानान्तराणि विलक्षणस्थानानि स्वस्थानस्थानान्तराणि, तेषाम्, चतुरशीत्या लक्षैरिति शेषः, गुणकारः अभ्यासराशिः प्रज्ञप्तः, तथाहि - किल चतुरशीत्या लक्षैः पूर्वाङ्गं भवतीति स्वस्थानम्, तदेव चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं पूर्वमुच्यते, तच्च स्थानान्तरमिति, एवं पूर्वं स्वस्थानं तदेव चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितमनन्तरस्थानं त्रुटिताङ्गाभिधानं भवति, इह सङ्ग्रहगाथे—

20 पुव्वतुडियाडडाववहुहुय तह उप्पले य पउमे य ।

नलित्थनिउर अउए नउए पउए य नायव्वे ॥ []

चूलियसीसपहेलिय चोदस नामा उ अंगसंजुत्ता ।

अट्ठावीसं ठाणा चउणउयं होइ ठाणसयं ॥ [] ति ।

अभिलापश्चैषाम् - पूर्वाङ्गं पूर्वं त्रुटिताङ्गं त्रुटितमित्यादिरिति ।

25 चउरासीतिमित्यादि, इह विभागोऽयम्—

१. चउदस जे१ खं० ॥ २. चउदस जे१ ॥ ३. अत्र संग्रहं जे१ खं० ॥ ४. हुहुय जे२ हे१ ॥

बत्तीस ३२ अट्टवीसा २८ बारस १२ अट्ट ८ चउरो ४ सयसहस्सा ।

आरेण बंभलोगा विमाणसंखा भवे एसा ॥

पंचास ५० चत्त ४ छच्चेव^१ सहस्सा लंत ६ सुक्क^२ सहस्सारे ।

सय चउरो आणयपाणएसु तिण्णारणच्चुयओ ॥

एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु १११ सत्तुत्तरं च मज्झिमए १०७ ।

5

सयमेगं उवरिमए १०० पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ [बृहत्सं० ११७-११९] इति ।

भवन्तीति मक्खाय त्ति एतानि विमानान्येवं भवन्ति इति हेतोराख्यातानि भगवता सर्वज्ञत्वात् सत्यवादित्वाच्चेति ॥८४॥

[सू० ८५] आयारस्स णं भगवतो सचूलियागस्स पंचासीतिं उद्देशणकाला पण्णत्ता ।

10

धायइसंडस्स णं मंदरा पंचासीतिं जोयणसहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णत्ता ।

रुयए णं मंडलियपव्वए पंचासीतिं जोयणसहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते ।

नंदणवणस्स णं हेट्ठिल्लातो चरिमंतातो सोगंधियस्स कंडस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते एस णं पंचासीतिं जोयणसयाइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।

[टी०] अथ पञ्चाशीतिस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, तत्राऽऽचारस्य प्रथमाङ्गस्य 15
नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य सचूलियागस्स त्ति द्वितीये हि तस्य
श्रुतस्कन्धे पञ्च चूलिकाः तासु च पञ्चमी निशीथाख्येह न गृह्यते भिन्नप्रस्थान-
रूपत्वात्तस्यास्तदन्याश्चतस्रः, तासु च प्रथम-द्वितीये सप्तसप्ताध्ययनात्मिके तृतीय-
चतुर्थ्यावेकैकाध्ययनात्मिके तदेवं सह चूलिकाभिर्वर्तत इति सचूलिकाकस्तस्य
पञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्तीति, उद्देशकानामेतावत्संख्यत्वात्, तथाहि- प्रथमश्रुतस्कन्धे 20
नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्त षट् चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्ट चत्वारः सप्त चेति,
द्वितीयश्रुतस्कन्धे तु प्रथमचूलायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु
द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययनान्येवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं
चतुर्थ्यपीति सर्वमीलने पञ्चाशीतिरिति ।

१. सहसा ख० । सहस जे१,२ ॥ २. सहसारे जे२॥

तथा धातकीखण्डमन्दरौ सहस्रमवगाढौ चतुरशीतिः सहस्राण्युच्छ्रिताविति पञ्चाशीतिर्योजनसहस्राणि सर्वाग्रेण भवतः, पुष्करार्द्धमन्दरावप्येवम्, नवरं सूत्रे नाभिहितौ विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति । तथा रुचको रुचकाभिधानस्त्रयोदशद्वीपान्तर्गतः प्राकाराकृती रुचकद्वीपविभागकारितया स्थितः, अत एव माण्डलिकपर्वतो मण्डलेन व्यवस्थितत्वात्,
 5 स च सहस्रमवगाढश्चतुरशीतिरुच्छ्रित इति पञ्चाशीतिः सहस्राणि सर्वाग्रेणेति ।

तथा नन्दनवनस्य मेरोः पञ्चयोजनशतोच्छ्रितायां प्रथममेखलायां व्यवस्थितस्याऽधस्त्याच्चरमान्तात् सौगन्धिककाण्डस्य रत्नप्रभापृथिव्याः खरकाण्डाभिधानप्रथमकाण्डस्यावान्तरकाण्डभूतस्याष्टमस्य सौगन्धिकाभिधानरत्नमयस्य सौगन्धिककाण्डस्याधस्त्यश्चरमान्तः पञ्चाशीतिर्योजनशतान्यन्तरमाश्रित्य भवति,
 10 कथम् ? पञ्च शतानि मेरोः सम्बन्धीनि प्रत्येकं च सहस्रप्रमाणत्वादवान्तरकाण्डानामष्टमकाण्डमशीतिः शतानीति ॥८५॥

[सू० ८६] सुविहिस्स णं पुप्फदंतस्स अरहओ छलसीतिं गणा छलसीतिं गणहरा होत्था ।

सुपासस्स णं अरहतो छलसीतिं वाइसया होत्था ।
 15 दोच्चाए णं पुढवीए बहुमज्झदेसभागाओ दोच्चस्स घणोदहिस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं छलसीतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

[टी०] अथ षडशीतिस्थानके किमपि लिख्यते, तत्र सुविधेः नवमजिनस्येह षडशीतिर्गणा गणधराश्चोक्ता आवश्यकं तु अष्टाशीतिरिति मतान्तरमिदम् । तथा द्वितीया पृथिवी शर्कराप्रभा, सा च बाहल्यतो द्वात्रिंशत्सहस्राधिकलक्षमाना तदद्धे
 20 षट्षष्टिः सहस्राणि घनोदधिश्च तदधोवर्ती द्वितीयपृथिवीसम्बन्धित्वात् द्वितीयो विंशतिः सहस्राणि बाहल्यत इति षडशीतिर्यथोक्तमन्तरं भवतीति ॥८६॥

[सू० ८७] मंदरस्स णं पव्वतस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं सत्तासीतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । मंदरस्स [णं पव्वतस्स] दक्खिणिल्लातो चरिमंतातो

दओभासस्स आवासपव्वतस्स उत्तरिल्ले चरिमंते एस णं सत्तासीतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं मंदरस्स [णं पव्वतस्स] पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो संखस्स आवासपव्वतस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एवं चेव । एवं मंदरस्स [णं पव्वतस्स] उत्तरिल्लातो चरिमंतातो दगसीमस्स आवासपव्वतस्स दाहिणिल्ले चरिमंते एस णं सत्तासीतिं जोयणसहस्साइं 5 अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

छण्हं कम्मपगडीणं आतिमउवरिल्लवज्जाणं सत्तासीतिं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

महाहिमवंतकूडस्स णं उवरिल्लातो चरिमंतातो सोगंधियस्स कंडस्स हेडिल्ले चरिमंते एस णं सत्तासीतिं जोयणसयाइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते । एवं 10 रुप्पीकूडस्स वि ।

[टी०] अथ सप्ताशीतिस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, मंदरेत्यादि, मेरोः पौरस्त्यान्तात् जम्बूद्वीपान्तः पञ्चचत्वारिंशत् सहस्राणि द्विचत्वारिंशच्च सहस्राणि लवणजलधिमवगाह्य गोस्तुभो वेलन्धरनागराजावासपर्वतः प्राच्यां दिशि भवति, एवं सूत्रोक्तमन्तरं भवतीति, एवमन्येषां त्रयाणामन्तरमवसेयमिति । 15

तथा षण्णां कम्मप्रकृतीनामादिमोपरिमवर्जानां ज्ञानावरणान्तरायरहितानां दर्शनावरण-वेदनीय-मोहनीया-ऽऽयुष्कनाम-गोत्रसंज्ञितानामित्यर्थः सप्ताशीतिरुत्तर-प्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, कथम् ?, दर्शनावरणादीनां षण्णां क्रमेण नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रो द्विचत्वारिंशद् द्वे चेत्येतासां मीलने सूत्रोक्तसंख्या स्यादिति ।

महाहिमवंतेत्यादि, महाहिमवति द्वितीयवर्षधरपर्वते अष्टौ सिद्धायतनकूट- 20 महाहिमवत्कूटादीनि कूटानि भवन्ति, तानि च पञ्चशतोच्छ्रितानि, तत्र महाहिमवत्कूटस्य पञ्च शतानि द्वे शते महाहिमवद्वर्षधरोच्छ्रयस्य अशीतिश्च शतानि प्रत्येकं सहस्रमानानामष्टानां सौगन्धिककाण्डावसानानां रत्नप्रभाखरकाण्डावान्तरकाण्डानामित्येवं मीलिते सप्ताशीतिरन्तरं भवतीति । एवं रुप्पिकूडस्स वि त्ति रुक्मिणि पञ्चमवर्षधरे यद् द्वितीयं रुक्मिकूटाभिधानं कूटं तस्याप्यन्तरं महाहिमवत्कूटस्येव वाच्यम्, 25

समानप्रमाणत्वाद् द्वयोरपीति ॥८७॥

[सू० ८८] एगमेगस्स णं चंदिमसूरियस्स अट्ठासीतिं अट्ठासीतिं महग्गहा परिवारो पण्णत्तो ।

दिट्ठिवायस्स णं अट्ठासीतिं सुत्ताइं पण्णत्ताइं, तंजहा- उज्जुसुयं,
5 परिणतापरिणतं, एवं अट्ठासीतिं सुत्ताणि भाणियव्वाणि जहा णंदीए ।

मंदरस्स णं पव्वतस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोथुभस्स आवासपव्वतस्स
पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं अट्ठासीतिं जोयणसहस्साइं अबाधाते अंतरे
पण्णत्ते । एवं चउसु वि दिसासु णातव्वं ।

बाहिराओ उत्तरातो णं कट्ठातो सूरिए पढमं छम्मासं अयमीणे चोयालीसइमे
10 मंडलगते अट्ठासीति एकसट्ठिभागे मुहुत्तस्स दिवसखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता
रयणिखेत्तस्स अभिणिवुट्ठेत्ता सूरिए चारं चरतीति । दक्खिणकट्ठातो णं सूरिए
दोच्चं छम्मासं अयमीणे चोयालीसतिमे मंडलगते अट्ठासीतिं एगसट्ठिभागे
मुहुत्तस्स रयणिखेत्तस्स णिवुट्ठेत्ता दिवसखेत्तस्स अभिणिवुट्ठेत्ता णं सूरिए चारं
चरति ।

15 [टी०] अष्टाशीतिस्थानके किञ्चिद् विव्रियते, एकैकस्याऽसंख्यातानामपि
प्रत्येकमित्यर्थः, चन्द्रमाश्च सूर्यश्च चन्द्रमःसूर्यम्, तस्य, चन्द्र-सूर्ययुगलस्य इत्यर्थः,
अष्टाशीतिर्महाग्रहाः, एते च यद्यपि चन्द्रस्यैव परिवारोऽन्यत्र श्रूयते तथापि
सूर्यस्यापीन्द्रत्वादेत एव परिवारतयाऽवसेया इति । दिट्ठिवाएत्यादि, दृष्टिवादस्य
द्वादशाङ्गस्य परिकर्म-सूत्र-पूर्वगत-प्रथमानुयोग-चूलिकाभेदेन पञ्चप्रकारस्य सुत्ताइं
20 ति द्वितीयप्रकारभूतानि अष्टाशीतिर्भवन्ति, जहा नंदीए ति अतिदेशतः सूत्राणि दर्शितानि,
तानि चाग्रे व्याख्यास्यामः ।

मंदरस्सेत्यादि, मेरोः पूर्वान्तात् जम्बूद्वीपस्य पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्रमानत्वात्
जम्बूद्वीपान्ताच्च द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्रेषु गोस्तुभस्य व्यवस्थितत्वात् तस्य च

सहस्रविष्कम्भत्वाद् यथोक्तः सूत्रार्थो भवतीति, अनेनैव क्रमेण दक्षिणादिदिग्व्यवस्थितान् दकावभास-शङ्ख-दकसीमाख्यान् वेलन्धरनागराजनिवासपर्वतानाश्रित्य वाच्यमत एवाह— एवं चउसु वि दिसासु नेयव्वमिति ।

बाहिराओ णमित्यादि, बाह्यायाः सर्वाभ्यन्तरमण्डलरूपाया उत्तरस्याः काष्ठायाः, क्वचित्तु बाहिराओ ति न दृश्यते, सूर्यः प्रथमं षण्मासं दक्षिणायनलक्षणं 5 दक्षिणायनादित्वात् संवत्सरस्य, अयमीणे ति आयाद् आगच्छन् चतुश्चत्वारिंशत्तममण्डलगतोऽष्टाशीतिमेकषष्टिभागान्, दिवसखेत्तस्स ति दिवसस्यैव निवुद्धेत्त ति निवर्ध्य हापयित्वा रयणिखेत्तस्स ति रजन्यास्तु अभिवर्ध्य सूरिए चारं चरइ ति भ्राम्यतीति, इह च भावनैवम्— प्रतिमण्डलं दिनस्य मुहूर्तैकषष्टिभागद्वय- हानेर्दक्षिणायनापेक्षया चतुश्चत्वारिंशत्तमे अष्टाशीतिर्भागा हीयन्ते, रात्रेस्तु त एव वर्द्धन्त 10 इति, द्विः सूर्यग्रहणं चेह दिनरात्र्याश्रितवाक्यद्वयभेदकल्पनया न पुनरुक्तमवसेयमिति, इदं च सूत्रमष्टसप्ततिस्थानकसूत्रवद् भावनीयमिति । दक्खिणाओ इत्यादिसूत्रं पूर्वसूत्रवदवगन्तव्यम्, नवरमिह दिनवृद्धिः रात्रिहानिश्च भावनीयेति ॥८८॥

[सू० ८९] उसभे णं अरहा कोसलिए इमीसे ओसप्पिणीए ततियाए समाए पच्छिमे भागे एकूणणउइए अद्धमासेहिं सेसेहिं कालगते वीतिक्कंते जाव 15 सव्वदुक्खप्पहीणे ।

समणे भगवं महावीरे इमीसे ओसप्पिणीए चउत्थीए समाए पच्छिमे भागे एगूणनउतीए अद्धमासेहिं सेसेहिं कालगते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ।

हरिसेणे णं राया चाउरंतचक्कवटी एगूणनउई वाससयाइं महाराया होत्था ।

संतिस्स णं अरहतो एगूणनउई अज्जासाहस्सीतो उक्कोसिया अज्जासंपदा 20 होत्था ।

[टी०] अथैकोनवतिस्थानके किञ्चिद्विचार्यते, तइयाए समाए ति सुषमादुष्षमाभिधानाया एकोनवत्यामर्द्धमासेषु त्रिषु वर्षेषु अर्द्धनवसु च मासेषु 'सत्सु' इति गम्यते, जाव ति करणात् 'अंतगडे सिद्धे बुद्धे मुत्ते' ति दृश्यम् । हरिषेणचक्रवर्त्ती दशमस्तस्य च दश वर्षसहस्राणि सर्वायुस्तत्र च शतोनानि नव 25

सहस्राणि राज्यं शेषाण्येकादश [शतानि] कुमारत्व-माण्डलिकत्वा-ऽनगारत्वेषु अवसेयानि । इह शान्तिजिनस्यैकोननवतिरार्यिकासहस्राण्युक्तानि, आवश्यकं त्वेकषष्टिः सहस्राणि शतानि च षडभिधीयन्त इति मतान्तरमेतदिति ॥८९॥

[सू० ९०] सीयले णं अरहा णउइं धणूइं उड्डुच्चत्तेणं होत्था ।

5 अजियस्स णं अरहओ णउइं गणा नउइं गणहरा होत्था । एवं संतिस्स वि ।

सयंभुस्स णं वासुदेवस्स णउतिं वासाइं विजए होत्था ।

सव्वेसि णं वट्टवेयहूपव्वयाणं उवरिल्लातो सिहरतलातो सोगंधियकंडस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं नउतिं जोयणसयाइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

10 [टी०] अथ नवतिस्थानके किञ्चिद् व्याख्यायते, तत्राऽजितनाथस्य शान्तिनाथस्य चेह नवतिर्गणा गणधराश्चोक्ताः, आवश्यकं तु पञ्चनवतिरजितस्य षट्त्रिंशत् शान्तेरुक्ताः, तदिदमपि मतान्तरमिति । तथा स्वयम्भूः तृतीयवासुदेवः, तस्य नवतिर्वर्षाणि विजयः पृथिवीसाधनव्यापारः । सव्वेसि णमित्यादि, सर्वेषां विंशतेरपि वर्तुलवैताढ्यानां शब्दापातिप्रभृतीनां योजनसहस्रोच्छ्रितत्वात् सौगन्धिक-
15 काण्डचरमान्तस्य चाष्टसु सहस्रेषु व्यवस्थितत्वात् नवसु सहस्रेषु नवतेः शतानां भावात् सूत्रोक्तमन्तरमनवद्यमिति ॥९०॥

[सू० ९१] एक्काणउइं परवेयावच्चकम्मपडिमातो पण्णत्तातो ।

कालोयणे णं समुदे एक्काणउतिं जोयणसयसहस्साइं साहियाइं परिकखेवेणं पण्णत्ते ।

20 कुंथुस्स णं अरहतो एक्काणउतिं आहोहियसता होत्था ।

१. “अज्जासंगहमाणं उसभाईणं अओ कुंच्छं ॥२५९॥ तिण्णेव य लक्खाइं १ तिण्णि य तीसा य २ तिण्णि छत्तीसा ३ । तीसा य छच्च ४ पंच य तीसा ५ चउरो अ वीसा अ ६ ॥२६०॥ चत्तारि य तीसाइं ७ तिण्णि य असिआइं ८ तिण्णमेत्तो अ । वीसुत्तरं ९ छलहियं १० तिसहस्सहिअं च लक्खं च ११ ॥२६१॥ लक्खं १२ अट्ठ सयाणि य १३ बावट्ठि सहस्स १४ चउसयसमग्गा १५ । एणट्ठी छच्च सया १६ सट्ठिसहस्सा सया छच्च १७ ॥२६२॥ सट्ठि १८ पणपण्ण १९ पण्णे २० गचत्त २१ चत्ता २२ तहड्ढतीसं च २३ । छत्तीसं च सहस्सा २४ अज्जाणं संगहो एसो ॥२६३॥” - इति आवश्यकनिर्युक्तौ ॥ २. दृश्यतां पृ० १४० टि० ३ ॥

आउय-गोयवज्जाणं छण्हं कम्मपगडीणं एक्काणउतिं उत्तरपगडीओ पण्णत्ताओ ।

[टी०] अथैकनवतिस्थानके किञ्चिद्वितन्यते, तत्र परेषाम् आत्मव्यतिरिक्तानां वैयावृत्यकर्माणि भक्तपानादिभिरुपष्टम्भक्रियास्तद्विषयाः प्रतिमाः अभिग्रहविशेषाः परवैयावृत्यकर्म्मप्रतिमाः, एतानि च प्रतिमात्वेनाभिहितानि क्वचिदपि नोपलब्धानि, 5 केवलं विनय-वैयावृत्यभेदा एते सन्ति, तथाहि— दर्शनगुणाधिकेषु सत्कारादिर्दशधा विनयः, आह च—

संस्कार १ अभ्युद्वाणे २ सम्माणा ३ ऽऽसणअभिगहो ४ तह य ।

आसणअणुप्पयाणं ५ किङ्कम्मं ६ अंजलिगहो य ७ ॥

इंतस्सणुगच्छणया ८ ठियस्स तह पज्जुवासणा भणिया ९ ।

10

गच्छंताणुव्वयणं १० एसो सुस्सूसणाविणओ ॥ [] ति ।

तत्र सत्कारो वन्दन-स्तवनादिः १, अभ्युत्थानम् आसनत्यागः २, सन्मानो वस्त्रादिपूजनम् ३, आसनाभिग्रहः तिष्ठत एवासनानयनपूर्वकमुपविशतात्रेति भणनमिति ४, आसनानुप्रदानम् आसनस्य स्थानात् स्थानान्तरसञ्चारणम् ५, कृतिकर्मादीनि प्रकटानि । तथा तीर्थकरादीनां पञ्चदशानां पदानामनाशातनादिपदचतुष्टयगुणितत्वे 15 षष्टिविधोऽनाशातनाविनयो भवति, तथाहि—

तित्थयर १ धम्म २ आयरिय ३ वायगे ४ थेर ५ कुल ६ गणे ७ संघे ८ ।

सम्भोइय ९ किरियाए १० मइनाणाईण १५ य तहेव ॥ []

अत्र भावना— तीर्थकराणामनाशातना, तीर्थकरप्रज्ञप्तस्य धर्मस्य अनाशातना, एवं सर्वत्र ।

20

कायव्वा पुण भत्ती बहुमाणो तह य वण्णवाओ य ।

अरहंतमाइयाणं केवलनाणावसाणाणं ॥ [] ति ।

तथौपचारिकविनयः सप्तधा, यदाह—

१. एता वक्ष्यमाणाश्च सर्वा अपि विनयसम्बद्धा गाथा दशवैकालिकस्य प्रथमेऽध्ययने हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तावन्यत्र च समुद्भूताः सन्ति । विशेषतो जिज्ञासुभिः परिशिष्टे टिप्पणेषु द्रष्टव्यम् ॥

अब्भासच्छण १ छंदाणुवत्तणं २ कयपडिकीई तहय ३ ।

कारियनिमित्तकरणं ४ दुक्खत्तगवेसणा तहय ५ ॥

तह देसकालजाणण ६ सव्वत्थेसु तहय अणुमई भणिया ७ ।

उवयारिओ उ विणओ एसो भणिओ समासेणं ॥ [] ति,

- 5 अभ्यासासनम् उपचरणीयस्यान्तिकेऽवस्थानम्, छन्दानुवर्तनम् अभिप्रायानुवृत्तिः, कृतप्रतिकृतिर्नाम प्रसन्ना आचार्याः सूत्रादि दास्यन्ति 'न नाम निर्जरा' इति मन्यमानस्याहारादिदानम्, कारितनिमित्तकरणं सम्यक् शास्त्रमध्यापितस्य विशेषेण विनये वर्तनं तदर्थानुष्ठानं च, शेषाणि प्रसिद्धानि, तथा वैयावृत्यं दशधा, यदाह—
आयरिय उवज्झाए थेर-तवस्सी-गिलाण-सेहाणं ।

- 10 साहम्मिय-कुल-गण-संघसंगयं तमिह कायव्वं ॥ [] ति,

तत्र प्रव्राजना १ दिगु २ देश ३ समुद्देश ४ वाचना ५ चार्यभेदादाचार्यस्य च पञ्चविधत्वात्तदेवं चतुर्दशधेत्येकनवतिर्विनयभेदाः, एते एव अभिग्रहविषयीकृताः प्रतिमा उच्यन्त इति ।

- तथा कालोयणे ति कालोदसमुद्रः, स चैकनवतिर्लक्षाणि साधिकानि परिक्षेपेण,
15 आधिक्यं च सप्तत्या सहस्रैः षड्भिः शतैः पञ्चोत्तरैः सप्तदशभिर्धनुःशतैः पञ्चदशोत्तरैः सप्ताशीत्या चाङ्गुलैः साधिकैरिति । 'आहोहिय ति नियतक्षेत्रविषयावधयः । आयुर्गोत्रवर्जानां षण्णामिति ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीय-मोहनीय-नामा-ऽन्तरायाणां क्रमेण पञ्च-नव-द्व्यष्टाविंशति-द्विचत्वारिंशत्-पञ्चभेदानामिति ॥९१॥

[सू० ९२] बाणउइं पडिमातो पण्णत्ताओ ।

- 20 थेरे णं इंदभूती बाणउतिं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे [जाव प्पहीणे] ।

मंदरस्स णं पव्वतस्स बहुमज्झदेसभागातो गोथुभस्स आवासपव्वतस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं बाणउतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं चउण्ह वि आवासपव्वयाणं ।

१. शास्त्रपदमपितस्य खं० ॥ २. 'भेदाचार्य' जे२ खं० ॥ ३. सत्कारादि १०, अनाशातनादि ६०, औपचारिक ७, वैयावृत्य १४ = ९१ ॥ ४. कालायणे जे१,२ हे१,२ ॥ ५. अहो जे२ ॥

[टी०] अथ द्विनवतिस्थानके किमप्यभिधीयते, द्विनवतिः प्रतिमाः अभिग्रहविशेषाः, ताश्च ^{*}दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्त्यनुसारेण दर्शयन्ते, तत्र किल पञ्च प्रतिमा उक्ताः, तद्यथा— समाधिप्रतिमा १, उपधानप्रतिमा २, विवेकप्रतिमा ३, प्रतिसंलीनताप्रतिमा ४, एकविहारप्रतिमा चेति ५ । तत्र समाधिप्रतिमा द्विविधा— श्रुतसमाधिप्रतिमा चारित्रसमाधिप्रतिमा च, दर्शनं ज्ञानान्तर्गतमिति न भिन्ना दर्शनप्रतिमा विवक्षिता, तत्र श्रुतसमाधिप्रतिमा द्विषष्टिभेदा, कथम् ?, आचारे प्रथमे श्रुतस्कन्धे पञ्च, द्वितीये सप्तत्रिंशत्, स्थानाङ्गे षोडश, व्यवहारे चतस्र इत्येता द्विषष्टिः, एताश्च चरित्रस्वभावा अपि विशिष्टश्रुतवतां भवन्तीति श्रुतप्रधानतया श्रुतसमाधिप्रतिमात्वेनोपदिष्टा इति सम्भावयामः । पञ्च सामायिकच्छेदोपस्थापनीयाद्याश्चारित्रसमाधिप्रतिमाः । उपधानप्रतिमा द्विविधा— भिक्षु-श्रावकभेदात्, तत्र भिक्षुप्रतिमा ^{*}मासाई सत्तंता [पञ्चाशक० १८।३] 10 इत्यादिनाऽभिहितस्वरूपा द्वादश, उपासकप्रतिमास्तु ^{*}दंसणवय [पञ्चाशक० १०।३] इत्यादिनाऽभिहितस्वरूपा एकादशेति सर्वास्त्रयोविंशतिः । विवेकप्रतिमा त्वेका क्रोधादेराभ्यन्तरस्य गण-शरीरोपधि-भक्त-पानादेर्बाह्यस्य च विवेचनीयस्यानेकत्वे-ऽप्येकत्वविवक्षणादिति । प्रतिसंलीनताप्रतिमाऽप्येकैव इन्द्रियस्वरूपस्य पञ्चविधस्य नोऽइन्द्रियस्वभावस्य च योग-कषाय-विविक्तशयना-ऽऽसनभेदतस्त्रिविधस्य 15 प्रतिसंलीनताविषयस्य भेदेनाविवक्षणादिति, पञ्चम्येकविहारप्रतिमैकैव, न चेह सा भेदेन विवक्षिता, भिक्षुप्रतिमास्वन्तर्भावितत्वादित्येवं द्विषष्टिः पञ्च त्रयोविंशतिरेका एका च द्विनवतिस्ता भवन्तीति ।

स्थविर इन्द्रभूतिर्महावीरस्य प्रथमगणनायकः, स च गृहस्थपर्यायं पञ्चाशतं वर्षाणि त्रिंशतं छद्मस्थपर्यायं द्वादश च केवलित्वं पालयित्वा सिद्ध इति सर्वाणि द्विनवतिरिति 20 मंदरस्सेत्यादेर्भावार्थः— मेरुमध्यभागात् जम्बूद्वीपः पञ्चाशत् सहस्राणि ततो

१. “मासाई सत्तंता पढमा बिति सत्त राइदिणा । अहराई एगराई भिक्खुपडिमाण बारसगं ॥१॥” इति सम्पूर्णा गाथा । आवश्यकसूत्रे प्रतिक्रमणाध्ययने ‘बारसहिं भिक्खुपडिमाहिं’ इति सूत्रस्य व्याख्यानरूपे मूलभाष्येऽपि गाथेयं वर्तते, व्याख्याता च तत्र हरिभद्रसूरिभिः ॥ २. ‘दंसण वय सामाइय पोसहपडिमा अबंभ सच्चित्ते । आरंभ पेस उडिड्वज्जए समणभूए य ॥’ इति सम्पूर्णा गाथा । गाथेयम् आवश्यकसूत्रे प्रतिक्रमणाध्ययने ‘इगारसहिं उवासणपडिमाहिं’ इति सूत्रस्य मूलभाष्येऽपि वर्तते ॥

१९० आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहिते समवायाङ्गसूत्रे त्रिनवति-चतुर्नवतिस्थानके ।

द्विचत्वारिंशत् सहस्राण्यतिक्रम्य गोस्तुभपर्वत इति सूत्रोक्तमन्तरं भवतीति, एवं शेषाणामपि ॥९२॥

[सू० ९३] चंदप्पभस्स णं अरहतो तेणउत्तिं गणा तेणउत्तिं गणहरा होत्था ।
संतिस्स णं अरहतो तेणउइं चोद्दसपुव्विसया होत्था ।

5 तेणउत्तिमंडलगते णं सूरिए अतिवट्टमाणे वा नियट्टमाणे वा समं अहोरत्तं विसमं करेति ।

[टी०] अथ त्रिनवतिस्थानके किमपि वितन्यते, तेणउइमंडलेत्यादि, तत्र अतिवर्त्तमानो वा सर्वबाह्यात् सर्वाभ्यन्तरं प्रति गच्छन् निवर्त्तमानो वा सर्वाभ्यन्तरात् सर्वबाह्यं प्रति गच्छन् व्यत्ययो वा व्याख्येयः, सममहोरात्रं विषमं करोतीत्यस्यार्थः—
10 अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रं तयोः समता तदा भवति यदा पञ्चदश पञ्चदश मुहूर्त्ता उभयोरपि भवन्ति, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डले अष्टादशमुहूर्त्तमहर्भवति रात्रिश्च द्वादशमुहूर्त्ता, सर्वबाह्ये तु व्यत्ययः, तथा त्र्यशीत्यधिके मण्डलशते द्वौ द्वावेकषष्टिभागौ वर्द्धन्ते हीयेते च, यदा च दिनवृद्धिस्तदा रात्रिहानिः रात्रिवृद्धौ च दिनहानिरिति, तत्र द्विनवतितमे मण्डले प्रतिमण्डलं मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयवृद्ध्या त्रयो मुहूर्त्ता एकेनैकषष्टिभागेनाधिका वर्द्धन्ते
15 हीयन्ते वा, तेषु च द्वादशमुहूर्त्तेषु मध्ये क्षिप्तेषु अष्टादशभ्योऽपसारितेषु वा पञ्चदश मुहूर्त्ता उभयत्रैकेनैकषष्टिभागेनाधिका हीना वा भवन्ति, अतो द्विनवतितममण्डलस्यार्द्धं समाहोरात्रता तस्यैव चान्ते विषमाहोरात्रता भवति, द्विनवतितमं मण्डलं चादित आरभ्य त्रिनवतितममिति यथोक्तः सूत्रार्थ इति ॥९३॥

[सू० ९४] निसह-नेलवंतियाओ णं जीवातो चउणउइं चउणउइं
20 जोयणसहस्साइं एक्कं छप्पणं जोयणसत्तं दोण्णि य एकूणवीसतिभागे जोयणस्स आयामेणं पण्णत्ता[तो] ।

अजितस्स णं अरहतो चउणउत्तिं ओहिनाणिसया होत्था ।

[टी०] अथ चतुर्नवतिस्थानके किञ्चिद्विवेच्यते, निसहेत्यादि, इह पादोना

१. पंचदश मुहूर्त्ता जे१ खं० ॥

संवादगाथा— चउणउइसहस्साइं छप्पण्हियं सयं कला दो य । जीवा निसहस्सेसा [बृहत्क्षेत्र०
६०] इति ॥९४॥

[सू० ९५] सुपासस्स णं अरहतो पंचाणउतिं गणा पंचाणउतिं गणहरा
होत्था ।

जंबुदीवस्स णं दीवस्स चरिमंताओ चउद्दिसिं लवणसमुदं पंचाणउतिं 5
पंचाणउतिं जोयणसहस्साइं ओगाहिता चत्तारि महापायाला पण्णत्ता, तंजहा—
वलयामुहे केउए जुयते ईसरे ।

लवणसमुदस्स उभओपासिं पि पंचाणउतिं पंचाणउतिं पदेसा
उव्वेधुस्सेधपरिहाणीए पण्णत्ता ।

कुंथू णं अरहा पंचाणउतिं वाससहस्साइं परमाउयं पालयित्ता सिद्धे बुद्धे 10
जाव प्पहीणे ।

थेरे णं मोरियपुत्ते पंचाणउतिं वासाइं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धे बुद्धे जाव
प्पहीणे ।

[टी०] अथ पञ्चनवतिस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, लवणसमुद्रस्योभयपार्श्वतोऽपि
पञ्चनवतिः पञ्चनवतिः प्रदेशा उद्वेधोत्सेधपरिहाण्यां विषये प्रज्ञप्ताः, अयमत्र 15
भावार्थः— लवणसमुद्रमध्ये दशसाहस्रिकक्षेत्रस्य समधरणीतलापेक्षया सहस्रमुद्वेधः,
उण्डत्वमित्यर्थः, तदनन्तरं पञ्चनवतिं प्रदेशानतिक्रम्योद्वेधस्य प्रदेशः परिहीयते, ततोऽपि
पञ्चनवतिं प्रदेशान् गत्वा उद्वेधस्य प्रदेशो हीयते, एवं पञ्चनवतिपञ्चनवतिप्रदेशातिक्रमे
प्रदेशमात्रस्य प्रदेशमात्रस्योद्वेधस्य हान्या पञ्चनवत्यां योजनसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु समुद्रतटप्रदेशे
उद्वेधतः सहस्रस्यापि परिहाणिर्भवति, समभूतलत्वं भवतीत्यर्थः, तथा 20
समुद्रमध्यभागापेक्षया तत्तटस्य साहस्रिक उत्सेधो भवति, उत्सेधश्चोच्चत्वम्, तत्र
समधरणीतलरूपात् तत्तटात् पञ्चनवतिं प्रदेशानतिक्रम्य एकप्रदेशिका उत्सेधस्य
परिहाणिर्भवति, ततोऽपि पञ्चनवतिं प्रदेशान् गत्वा प्रादेशिक्येवोत्सेधहानिर्भवति, एवं
पञ्चनवतिपञ्चनवतिप्रदेशातिक्रमेण प्रादेशिक्या प्रादेशिक्या उत्सेधहान्या पञ्चनवत्यां
योजनसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु समुद्रमध्यभागे सहस्रमपि उत्सेधस्य परिहीयते, एवं 25

साहस्रिकोत्सेधपरिहाणौ, साहस्रिकोद्वेधता भवति लवणस्येति, अथवा उद्वेधार्थं योत्सेधपरिहाणिस्तस्यां पञ्चनवतिः प्रदेशाः प्रज्ञप्ताः, तेष्वतिलङ्घितेषु उत्सेधतः प्रदेशपरिहाण्यामुद्वेधः प्रादेशिको भवतीति ।

तथा कुन्थुनाथस्य सप्तदशतीर्थकरस्य कुमारत्व-माण्डलिकत्व-चक्रवर्तित्वा-
 5 ऽनगारत्वेषु प्रत्येकं त्रयोविंशतेर्वर्षसहस्राणामर्द्धाष्टमवर्षशतानां च भावात् सर्वायुः
 पञ्चनवतिर्वर्षसहस्राणि भवतीति । तथा मौर्यपुत्रो महावीरस्य सप्तमगणधरस्तस्य
 पञ्चनवतिर्वर्षाणि सर्वायुः, कथम् ?, गृहस्थत्व-छद्मस्थत्व-केवलित्वेषु क्रमेण पञ्चषष्टि-
 चतुर्दश-षोडशानां वर्षाणां भावादिति ॥९५॥

[सू० ९६] एगमेगस्स णं रण्णो चाउरंतचक्कवट्टिस्स छण्णउत्तिं छण्णउत्तिं
 10 गामकोडीओ होत्था ।

वायुकुमाराणं छण्णउडं भवणावाससतसहस्सा पण्णत्ता ।

वावहारिए णं दंडे छण्णउत्तिं अंगुलाणि अंगुलपमाणेणं, एवं धणू नालिया
 जुगे अक्खे मुसले वि ।

अब्भंतराओ आइमुहुत्ते छण्णउत्तिं अंगुलच्छाये पण्णत्ते ।

15 [टी०] अथ षण्णवतिस्थानके किमपि व्याख्यायते, वायुकुमाराणां
 षण्णवतिर्भवनलक्षाणि दक्षिणस्यां पञ्चाशत उत्तरस्यां च षट्चत्वारिंशतो भावादिति ।
 वावहारिए ति व्यावहारिको येन गव्यूतादिप्रमाणं चिन्त्यते, अव्यावहारिकस्तु लघुः
 दीर्घो वा भवत्युक्तप्रमाणात्, दण्डो हि चतुःकर उक्तः, करश्च चतुर्विंशत्यङ्गुलः, एवं
 चतुर्विंशतौ चतुर्गुणितायां षण्णवतिः स्यादेवेति । अब्भंतराओ इत्यादि, अभ्यन्तराद्

20 अभ्यन्तरं मण्डलमाश्रित्येत्यर्थः, आदिमुहूर्तः षण्णवत्यङ्गुलच्छायः प्रज्ञप्तः, अयमत्र
 भावार्थः— सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यत्र दिने सूर्यश्चरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहूर्तो
 द्वादशाङ्गुलमानं शङ्कुमाश्रित्य षण्णवत्यङ्गुलच्छायो भवति, तथाहि—
 तद्दिनमष्टादशमुहूर्तप्रमाणं भवतीति मुहूर्तोऽष्टादशभागो दिनस्य भवति, ततश्च
 छायागणितप्रक्रियया छेदेनाष्टादशलक्षणेन द्वादशाङ्गुलः शङ्कुर्गुण्यत इति, ततो द्वे शते

१. हे१ विना- °णास्यां पंचाशत उत्तरास्यां च जे१,२ खं० । °णायां पंचाशत उत्तरायां च हे२ ॥

षोडशोत्तरे भवतः २१६, तयोरर्द्धीकृतयोरष्टोत्तरं शतं भवति १०८, ततश्च शङ्कुप्रमाणे १२५पनीते षण्णवतिरङ्गुलानि लभ्यन्ते इति ॥९६॥

[सू० ९७] मंदरस्स णं पव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोथुभस्स णं आवासपव्वयस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं सत्ताणउतिं जोयणसहस्साइं अबाधाते अंतरे पण्णत्ते । एवं चउदिसिं पि ।

5

अट्ठण्हं कम्मपगडीणं सत्ताणउतिं उत्तरपगडीतो पण्णत्तातो ।

हरिसेणे णं राया चाउरंतचक्कवट्ठी देसूणाइं सत्ताणउतिं वाससयाइं अगारवासमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगारातो जाव पव्वतिते ।

[टी०] अथ सप्तनवतिस्थानके किञ्चिद् विचार्यते, मंदरेत्यादेर्भावाथोऽयम्— मेरोः पश्चिमान्तात् जम्बूद्वीपान्तः पञ्चपञ्चाशत् सहस्राणि ततो द्विचत्वारिंशता गोस्तुभ इति 10 यथोक्तमेवान्तरमिति । हरिषेणो दशमचक्रवर्त्ती देशोनानि सप्तनवतिं वर्षशतानि गृहमध्युषितस्त्रीणि चाधिकानि प्रव्रज्यां पालितवान् दशवर्षसहस्रत्वात्तदायुष्कस्येति ॥९७॥

[सू० ९८] नंदणवणस्स णं उवरिल्लातो चरिमंतातो पंडयवणस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं अट्ठाणउतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

मंदरस्स णं पव्वतस्स पच्चत्थिमिल्लातो चरिमंतातो गोथुभस्स 15 आवासपव्वतस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं अट्ठाणउतिं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं चउदिसिं पि ।

दाहिणभरहट्ठस्स णं धणुपट्ठे अट्ठाणउतिं जोयणसयाइं किंचूणाइं आयामेणं पण्णत्ते ।

उत्तरातो णं कट्ठातो सूरिए पढमं छम्मासं अयमीणे एकूणपन्नासतिमे 20 मंडलगते अट्ठाणउतिं एकसट्ठिभागे मुहुत्तस्स दिवसखेत्तस्स निवुट्ठेत्ता रयणिखेत्तस्स अभिनिवुट्ठेत्ता णं सूरिए चारं चरति ।

दक्खिणातो णं कट्ठातो सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमीणे एकूणपन्नासतिमे मंडलगते अट्ठाणउतिं एकसट्ठिभागे मुहुत्तस्स रयणिखेत्तस्स निवुट्ठेत्ता दिवसखेत्तस्स अभिनिवुट्ठेत्ता णं सूरिए चारं चरति ।

25

रेवतिपदमजेद्वपज्जवसाणाणं एकूणवीसाए नक्खत्ताणं अट्ठाणउत्तिं तारातो तारगेणं पण्णत्तातो ।

- [टी०] अथाष्टनवतिस्थानके किञ्चिदभिधीयते, नंदणवणेत्यादेर्भावाथोऽयम्—
नन्दनवनं मेरोः पञ्चयोजनशतोच्छ्रितप्रथममेखलाभावि पञ्चयोजनशतोच्छ्रितं
5 तद्गतपञ्चयोजनशतोच्छ्रितकूटाष्टकस्य तद्ग्रहणेन ग्रहणात्, तथा पण्डकवनं च
मेरुशिखरव्यवस्थितम्, अतो नवनवत्या मेरुरुच्चैस्त्वस्य आद्ये सहस्रे अपकृष्टे
यथोक्तमन्तरं भवतीति । गोस्तुभसूत्रभावार्थः पूर्ववत्, नवरं गोस्तुभविष्कम्भसहस्रे क्षिप्ते
यथोक्तमन्तरं भवतीति । वेयङ्ढस्स णमित्यादिर्यः केषुचित् पुस्तकेषु दृश्यते सोऽपपाठः,
सम्यक्पाठश्चायम्— दाहिणभरहद्धस्स णं धणुपट्टे अट्ठाणउडं जोयणसयाइं किंचूणाइं
10 आयामेणं पण्णत्ते इति, यतोऽन्यत्रोक्तम्—

नव चेव सहस्साइं छावट्ठाइं सयाइं सत्त भवे ।

सविसेस कला चेगा दाहिणभरहद्धधणुपट्टं ॥ [बृहत्क्षेत्र० ४३] [९६०७ $\frac{१}{१९}$] ति ।

वैताढ्यधनुःपृष्ठं त्वेवमुक्तमन्यत्र—

दस चेव सहस्साइं सत्तेव सया हवंति तेयाला ।

- 15 धणुपट्टं वेयट्टे कला य पण्णारस हवंति ॥ [बृहत्क्षेत्र० ४५] [१०७४३ $\frac{१५}{१९}$]

- उत्तराओ णमित्यादि, भावार्थः पूर्वोक्तानुसारेणावसेयः, नवरमिह एकेतालीसइमे
इति केषुचित् पुस्तकेषु दृश्यते सोऽपपाठः, एगूणपंचासइमे त्ति एकोनपञ्चाशतो
द्विगुणत्वे अष्टनवतिर्भवति, द्वयगुणनं च प्रतिमण्डलं मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयवृद्धेर्दिनस्य
रात्रेर्वेति । रेवईत्यादि, रेवतिः प्रथमा येषां तानि रेवतिप्रथमानि तथा ज्येष्ठा पर्यवसाने
20 येषां तानि ज्येष्ठापर्यवसानानि, तानि च तानि चेति कर्मधारयः,
तेषामेकोनविंशतेर्नक्षत्राणामष्टनवतिस्तारास्तारापरिमाणेन प्रज्ञप्ताः, तथाहि—
रेवतीनक्षत्रं द्वात्रिंशत्तारम् ३२, अश्विनी त्रितारम् ३५, भरणी त्रितारम् ३८, कृत्तिका
षट्तारम् ४४, रोहिणी पञ्चतारम् ४९, मृगशिरस्त्रितारम् ५२, आद्रा(द्रा?) एकतारम्
५३, पुनर्वसू पञ्चतारम् ५८, पुष्यस्त्रितारम् ६१, अश्लेषा षट्तारम् ६७, मघा सप्ततारम्
25 ७४, पूर्वफाल्गुनी द्वितारम् ७६, उत्तरफाल्गुनी द्वितारम् ७८, हस्तः पञ्चतारम् ८३,

१. पण्णारस हे२ ॥ २. उत्तराफा जे२ ।

चित्रा एकतारम् ८४, स्वातिरेकतारम् ८५, विशाखा पञ्चतारम् ९०, ^१अनुराधा चतुस्तारम् ९४, ज्येष्ठा त्रितारमित्येवम् ९७, सर्वतारामीलने यथोक्तताराग्रमेकोनं ग्रन्थान्तराभिप्रायेण भवति, अधिकृतग्रन्थाभिप्रायेण त्वेषामेकतरस्य एकताराधिकत्वं सम्भाव्यते ततो यथोक्ता तत्संख्या भवतीति ॥९८॥

[सू० ९९] मंदरे णं पव्वते णवणउतिं जोयणसहस्साइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ते । 5

नंदणवणस्स णं पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं णवणउतिं जोयणसताइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।

एवं दक्खिणिस्सुत्तरे ।

पढमे सूरियमंडले णवणउतिं जोयणसहस्साइं सातिरेगाइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते । दोच्चे सूरियमंडले णवणउतिं जोयणसहस्साइं साहियाइं 10 आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते । ततिए सूरियमंडले नवनउतिं जोयणसहस्साइं साहियाइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ।

इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए अंजणस्स कंडस्स हेट्ठिल्लातो चरिमंतातो वाणमंतरभोमेज्जविहाराणं उवरिमंते एस णं नवनउतिं जोयणसयाइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । 15

[टी०] ^१अथ नवनवतिस्थानके किमपि लिख्यते, नंदणवणेत्यादि, अस्य भावार्थः— मेरुविष्कम्भो मूले दश सहस्राणि, नन्दनवनस्थाने तु नवनवतिर्योजनशतानि चतुःपञ्चाशच्च योजनानि षट् च योजनैकादशभागा बाह्यो गिरिविष्कम्भो नन्दनवनाभ्यन्तरस्तु मेरुविष्कम्भ एकोननवतिः शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि षट् चैकादशभागास्तथा पञ्च शतानि नन्दनवनविष्कम्भः, तदेवमभ्यन्तरगिरिविष्कम्भो 20 द्विगुणनन्दनवनविष्कम्भश्च मीलितो यथोक्तमन्तरं प्रायो भवतीति । पढमसूरियमंडले त्ति, इह जम्बूद्वीपप्रमाणस्याशीत्युत्तरशते द्विगुणिते अपकृष्टे यो राशिः स प्रथममण्डलस्याऽऽयामविष्कम्भः, स च नवनवतिः सहस्राणि षट् शतानि

१. 'राधाश्चतु' हे१,२ विना । “अणुराहा पंचतारे पन्नत्ते” इति विक्रमसंवत् १९७५ तमे वर्षे आगमोदयसमिति प्रकाशितायां मलयगिरिविचित्रटीकासहितायां सूर्यप्रज्ञप्तौ दशमे प्राभृते नवमे प्राभृतप्राभृते ॥ २. अत्र नव जे१,२॥

चत्वारिंशदधिकानि, द्वितीयं तु नवनवतिः सहस्राणि षट् शतानि पञ्चचत्वारिंशच्च
 योजनानि योजनस्य च पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाः, कथम् ?, मण्डलस्य मण्डलस्य चान्तरं
 द्वे द्वे योजने, सूर्यविमानविष्कम्भश्चाष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः, एतद् द्विगुणितं पञ्च
 योजनानि पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाश्चेति जातमेतच्च पूर्वमण्डलविष्कम्भे क्षिप्तं
 5 जातमुक्तप्रमाणमिति, तृतीयमण्डलविष्कम्भोऽप्येवमवसेयः, स च नवनवतिः सहस्राणि
 षट् शतानि एकपञ्चाशत् योजनानि नवैकषष्टिभागाश्चेति ।

इमीसे णमित्यादेर्भावाथोऽयम्— अञ्जनकाण्डं दशमं काण्डम्, तत्र च
 रत्नप्रभोपरिमान्ताच्छतं शतानां भवति, प्रथमकाण्डप्रथमशते च व्यन्तरनगराणि न
 सन्तीति तस्मिन्नपसारिते नवनवतिः शतान्यन्तरं सूत्रोक्तं भवतीति ॥१९॥

10 [सू० १००] दसदसमिया णं भिक्खुपडिमा एगेणं राइंदियसतेणं अद्धछट्ठेहिं
 भिक्खासतेहिं अहासुत्तं जाव आराहिया यावि भवति ।

सयभिसयानक्खत्ते सएक्कतारे पणत्ते ।

सुविधी पुप्फदंते णं अरहा एगं धणुसतं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

पासे णं अरहा पुरिसादाणीए एक्कं वाससयं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धे
 15 जाव प्पहीणे । एवं थेरे वि अज्जसुहम्मे ।

सव्वे वि णं दीहवेयड्ढपव्वया एगमेगं गाउयसतं उट्ठंउच्चत्तेणं पणत्ता ।

सव्वे वि णं चुल्लहिमवंत-सिहरिवासहरपव्वया एगमेगं जोयणसतं
 उट्ठंउच्चत्तेणं, एगमेगं गाउयसतं उव्वेधेणं पणत्ता ।

सव्वे वि णं कंचणगपव्वया एगमेगं जोयणसयं उट्ठंउच्चत्तेणं, एगमेगं
 20 गाउयसतं उव्वेधेणं, एगमेगं जोयणसयं मूले विक्खंभेणं पणत्ता ।

[टी०] अथ शतस्थानके किञ्चिल्लिख्यते, तत्र दश दशमदिनानि यस्यां सा दशदशमिका,
 या हि दिनानां दश दशकानि भवति, तत्र भवन्ति दश दशमदिनानि शतं च दिनानामत
 उच्यते एकेन रात्रिंदिवशतेनेति, यस्यां च प्रथमे दशके प्रतिदिनमेकैका भिक्षा द्वितीये
 द्वे द्वे एवं यावद् दशमे दश दशेत्येवं सर्वभिक्षासङ्कलने सूत्रोक्तसंख्या भवत्येव इति ।

१. °स्याचांतरं जे१ । °स्यावांतरं खं० जे२ ॥ २. भवन्ति जे२ ॥

पार्श्वनाथस्त्रिंशद्वर्षाणि कुमारत्वं सप्ततिं चानगारत्वमित्येवं शतमायुः पालयित्वा सिद्धः । एवं थरे वि अजसुहम्मे ति आर्यसुधर्म्मा महावीरस्य पञ्चमो गणधरः सोऽपि वर्षशतं सर्वायुः पालयित्वा सिद्धः, तथा च तस्यागारवासः पञ्चाशद्वर्षाणि छद्मस्थपर्यायो द्विचत्वारिंशत् केवलिपर्यायोऽष्टौ, भवति चैतद्राशित्रयमीलने वर्षशतमिति । वैताढ्यादिषूच्चत्वचतुर्थांशः उद्धेधः, काञ्चनका उत्तरकुरु-देवकुरुषु क्रमव्यवस्थितानां 5 पञ्चानां महाहदानामुभयतो दश दश व्यवस्थिताः, ते च जम्बूद्वीपे शतद्वयसंख्याः समवसेया इति ॥१००॥

[सू० १०१] चंदप्पभे णं अरहा दिवहं धणुसतं उहंउच्चत्तेणं होत्था ।

आरणे कप्पे दिवहं विमाणावाससतं पणत्तं । एवं अच्चुए वि ।

[सू० १०२] सुपासे णं अरहा दो धणुसयाइं उहंउच्चत्तेणं होत्था । 10

सव्वे वि णं महाहिमवंत-रुप्पीवासहरपव्वया दो दो जोयणसताइं उहंउच्चत्तेणं, दो दो गाउयसताइं उव्वेधेणं पणत्ता ।

जंबुद्दीवे णं दीवे दो कंचणपव्वतसया पणत्ता ।

[सू० १०३] पउमप्पभे णं अरहा अह्माइज्जाइं धणुसताइं उहंउच्चत्तेणं होत्था ।

असुरकुमारणं देवाणं पासायवडेंसगा अह्माइज्जाइं जोयणसयाइं उहंउच्चत्तेणं 15 पणत्ता ।

[टी०] अथैकोत्तरस्थानवृद्ध्या सूत्ररचनां परित्यज्य पञ्चाशच्छतादिवृद्ध्या तां कुर्वन्नाह- चंदप्पहेत्यादि, सुगमं च सर्वमा द्वादशाङ्गगणिपिटकसूत्रात् ॥१५०॥२००॥

नवरं पासायवडेंसय ति अवतंसकाः शेखरकाः कर्णपूराणि वा अवतंसका इव अवतंसकाः प्रधाना इत्यर्थः, प्रासादाश्च ते अवतंसकाश्च प्रासादानां वा मध्ये अवतंसकाः 20 प्रासादावतंसकाः ॥२५०॥

[सू० १०४] सुमती णं अरहा तिण्णि धणुसयाइं उहंउच्चत्तेणं होत्था ।

अरिद्धनेमी णं अरहा तिण्णि वाससयाइं कुमारमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता जाव पव्वतिते ।

वेमाणियाणं देवाणं विमाणपागारा तिण्णि तिण्णि जोयणसताइं उट्ठुच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

समणस्स णं भगवतो महावीरस्स तिन्नि सयाणि चोदसपुव्वीणं होत्था ।

पंचधणुसतियस्स णं अंतिमसारीरियस्स सिद्धिगतस्स सातिरेगाणि तिण्णि

5 धणुसयाणि जीवप्पदेसोगाहणा पण्णत्ता ।

[सू० १०५] पासस्स णं अरहतो पुरिसादाणीयस्स अब्बुट्ठाइं सयाइं चोदसपुव्वीणं होत्था ।

अभिनंदणे णं अरहा अब्बुट्ठाइं धणुसयाइं उट्ठुच्चत्तेणं होत्था ।

[टी०] तथा पंचधणुस्सतियस्स णमित्यादि, पञ्चधनुःशतप्रमाणस्य

10 अंतिमसारीरियस्स त्ति चरमशरीरस्य सिद्धिगतस्य सातिरेकाणि त्रीणि शतानि धनुषां जीवप्रदेशावगाहना प्रज्ञप्ता, यतोऽसौ शैलेशीकरणसमये शरीररन्ध्रपूरणेन देहत्रिभागं विमुच्य घनप्रदेशो भूत्वा देहत्रिभागद्वयावगाहनः सिद्धिमुपगच्छति, सातिरेकत्वं चैवम्—

तिण्णि सया तेत्तीसा धणुत्तिभागो य होइ बोद्धव्वो ।

15 एसा खलु सिद्धाणं उक्कोसोगाहणा भणिय ॥ [आव० नि० ९७१] त्ति ॥३००॥३५०॥

[सू० १०६] संभवे णं अरहा चत्तारि धणुसताइं उट्ठुच्चत्तेणं होत्था ।

सव्वे वि णं णिसभ-नीलवंता वासहरपव्वया चत्तारि चत्तारि जोयणसताइं उट्ठुच्चत्तेणं, चत्तारि चत्तारि गाउयसताइं उव्वेधेणं पण्णत्ता ।

सव्वे वि य णं वक्खारपव्वया णिसभ-नीलवंतवासहरपव्वयं तेणं चत्तारि

20 चत्तारि जोयणसताइं उट्ठुच्चत्तेणं, चत्तारि चत्तारि गाउयसताइं उव्वेधेणं पण्णत्ता ।

आणय-पाणएसु णं दोसु कप्पेसु चत्तारि विमाणसया पण्णत्ता ।

समणस्स णं भगवतो महावीरस्स चत्तारि सता वादीणं सदेवमणुयासुरम्मि लोगम्मि वाए अपराजिताणं उक्कोसिया वादिसंपया होत्था ।

[सू० १०७] अजिते णं अरहा अब्बपंचमाइं धणुसताइं उट्ठुच्चत्तेणं होत्था ।

25 सगरे णं राया चाउरंतचक्कवट्ठी अब्बपंचमाइं धणुसताइं उट्ठुच्चत्तेणं होत्था ।

[सू० १०८] → सव्वे वि णं वक्खारपव्वया सीया-सीओयाओ महानईओ मंदरं वा पव्वयं तेणं पंच जोयणसयाइं उट्ठंउच्चत्तेणं, पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं पण्णत्ता ← ।

सव्वे वि णं वासहरकूडा पंच पंच जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं, मूले पंच पंच जोयणसताइं विक्खंभेणं पण्णत्ता । 5

उसभे णं अरहा कोसलिए पंच धणुसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

भरहे णं राया चाउरंतचक्कवटी पंच धणुसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

सोमणस-गंधमादण-विज्जुप्पभ-मालवंता णं वक्खारपव्वया णं मंदर-पव्वयं तेणं पंच पंच जोयणसयाइं उट्ठंउच्चत्तेणं, पंच पंच गाउयसताइं उव्वेधेणं पण्णत्ता । 10

सव्वे वि णं वक्खारपव्वयकूडा हरि-हरीसहकूडवज्जा पंच पंच जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं, मूले पंच पंच जोयणसताइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता ।

सव्वे वि णं णंदणकूडा बलकूडवज्जा पंच पंच जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं, मूले पंच पंच जोयणसताइं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ता ।

सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु विमाणा पंच पंच जोयणसयाइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता । 15

[टी०] सव्वे वि णं वक्खारपव्वएत्यादि, वक्षस्कारपर्वता एकमेरुप्रतिबद्धा विंशतिस्ते च वर्षधरासत्तौ चतुःशतोच्चाः, शीतादिनदीप्रत्यासत्तौ मेरुप्रत्यासत्तौ च पञ्चशतोच्चा इति । तथा सव्वे वि णं वक्खारेत्यादि, तत्र वर्षधरकूटानि शतद्वयमशीत्यधिकम्, कथम् ?,

लहुहिमव हिमव निसढे एक्कारस अट्ट नव य कूडाइं । 20

नीलाइसु तिसु नवगं अट्टेक्कारस जहासंखं ॥ []

एतेषां च पञ्चगुणत्वात्, वक्षस्कारकूटानि त्वशीत्यधिकचतुःशतीसंख्यानि, कथम् ?, विज्जुपहमालवंते नव नव सेसेसु सत्त सत्तेव ।

सोलस वक्खारेसुं चउरो चउरो य कूडाइं ॥ []

१. → ← एतदन्तर्गतः पाठो जे२ मध्ये एव वर्तते ॥

एतेषां पञ्चगुणत्वात्, पञ्चगुणत्वं च जम्बूद्वीपादिमेरूपलक्षितक्षेत्राणां पञ्चत्वात्, सर्वाण्येतानि पञ्चशतोच्छ्रितानि, एवं मानुषोत्तरादिष्वपि, वैताढ्यकूटानि तु सक्रोशषड्योजनोच्छ्रयाणि, वर्षकूटानि तु ऋषभकूटादीन्यष्टयोजनोच्छ्रितानीति, हरिकूटहरिसहकूटवर्जनं त्विह तयोः सहस्रोच्छ्रयत्वाद्, आह च—

5 विज्जुप्पभहरिकूडो हरिस्सहो मालवंतवक्खारे ।

नंदणवणबलकूडो उव्विद्धा जोयणसहस्सं ॥ [बृहत्क्षेत्र० १५६] ति ॥५००॥

[सू० १०९] सणंकुमार-माहिंदेसु कप्पेसु विमाणा छ जोयणसताइं उड्डंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

10 चुल्लहिमवंतकूडस्स णं उवरिल्लाओ चरिमंतातो चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वतस्स समे धरणितले एस णं छ जोयणसताइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते । एवं सिहरिकूडस्स वि ।

पासस्स णं अरहतो छ सता वादीणं सदेवमणुयासुरे लोए [वाए] अपराजियाणं उक्कोसा वातिसंपदा होत्था ।

अभिचंदे णं कुलगरे छ धणुसताइं उड्डंउच्चत्तेणं होत्था ।

15 वासुपुज्जे णं अरहा छहिं पुरिससतेहिं मुंडे भवित्ता णं अगारातो अणगारियं पव्वतिते ।

[टी०] चुल्लहिमवंतकूडस्सेत्यादि, इह भावार्थः— हिमवान् योजनशतोच्छ्रितस्तत्कूटं च पञ्चशतोच्छ्रितमिति सूत्रोक्तमन्तरं भवतीति । अभिचंदे णं कुलकरे-ति अभिचन्द्रः कुलकरोऽस्यामवसर्पिण्यां सप्तानां कुलकराणां चतुर्थः, तस्योच्छ्रयः षड् धनुःशतानि

१. “व्या०- विद्युत्प्रभनामके देवकुरूणां पश्चिमदिग्भागे मेरोर्दक्षिणापरकोणस्थे निषधलग्ने गजदन्ते पर्वते हरिकूटं यन्नाम निषधप्रत्यासन्नं नवमं कूटम्, तथोत्तरकुरूणां पूर्वदिशि मेरोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि वर्तमाने नीलवद्वर्षधरपर्वतलग्ने माल्यवति वक्षस्कारपर्वते नीलवतः प्रत्यासन्नं यन्नवमं हरिस्सहकूटं नाम कूटम्, यच्च मेरोः प्रथममेखलायां नन्दनवने उत्तरपूर्वस्यां दिशि वक्ष्यमाणस्वरूपं बलकूटं नाम कूटम्, एतानि त्रीण्यपि कूटानि कनकमयानि प्रत्येकं योजनसहस्रमुद्विद्धानि उच्चानि १०००।” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥ २. “वक्खारो जेर हेमूर ॥

३. “कुलकरनामप्रतिपादनायाह- पढमित्थ विमलवाहण चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे । तत्तो अ पसेणइए मरुदेवे चेव नाभी य ॥१५५॥ प्रथमोऽत्र विमलवाहनश्चक्षुष्मान् यशस्वी चतुर्थोऽभिचन्द्रः ततश्च प्रसेनजित् मरुदेवश्चैव

पञ्चाशदधिकानि ॥६००॥

[सू० ११०] बंभ-लंतएसु कप्पेसु विमाणा सत्त सत्त जोयणसताइं उट्ठुच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स सत्त जिणसता होत्था ।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स सत्त वेउव्वियसया होत्था ।

5

अरिद्धेनेमी णं अरहा सत्त वाससताइं देसूणाइं केवलपरियागं पाउणित्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे ।

महाहिमवंतकूडस्स णं उवरिल्लातो चरिमंतातो महाहिमवंतस्स वासधरपव्वयस्स समे धरणितले एस णं सत्त जोयणसताइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते । एवं रुप्पिकूडस्स वि ।

10

[टी०] श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य सप्त जिनशतानि केवलशतानीत्यर्थः । तथा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य सप्त वैक्रियशतानि वैक्रियलब्धिमतसाधुशतानीत्यर्थः । अरिद्धेत्यादि, देसूणाइं ति चतुःपञ्चाशता दिनानामूनानि, तत्प्रमाणत्वात् छद्मस्थकालस्येति । महाहिमवंतेत्यादौ भावार्थोऽयम्—महाहिमवान् योजनशतद्वयोच्छ्रितस्तत्कूटं च पञ्चशतोच्छ्रितमिति सूत्रोक्तमन्तरं भवतीति ॥७००॥

15

[सू० १११] महासुक्क-सहस्सारेसु दोसु कप्पेसु विमाणा अट्ठ जोयणसताइं उट्ठुच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए पढमे कंडे अट्ठसु जोयणसतेसु वाणमंतरभोमेज्जविहारा पण्णत्ता ।

20

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ठ सया अणुत्तरोववातियाणं देवाणं गतिकल्लाणाणं ठितिकल्लाणाणं आगमेसिभद्दाणं उक्कोसिया

नाभिश्चेति ॥१५५॥ णव धणुसया य पढमो अट्ठय सतद्धसत्तमाइं च । छच्चेव अट्ठछट्ठा पंचसया पण्णवीसं तु ॥१५६॥ नव धनुःशतानि प्रथमः अष्टौ च सप्त अर्धसप्तमानि षड् च अर्धषष्ठानि पञ्च शतानि पञ्चविंशतिः, अन्ये पठन्ति- पञ्चशतानि विंशत्यधिकानि, यथासंख्यं विमलवाहनादीनामिदं प्रमाणं द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥१५६॥” इति आवश्यकसूत्रस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥

अणुत्तरोववातियसंपदा होत्था ।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिजातो भूमिभागातो अट्ठहिं जोयणसएहिं सूरिए चारं चरति ।

अरहतो णं अरिट्ठनेमिस्स अट्ठ सताइं वादीणं सदेवमणुयासुरम्मि लोगम्मि
5 वाते अपराजियाणं उक्कोसिया वादिसंपदा होत्था ।

[टी०] इमीसे णमित्यादि, प्रथमं काण्डं खरकाण्डस्य षोडशविभागस्य प्रथमविभागरूपं रत्नकाण्डम्, तत्र योजनसहस्रप्रमाणे अध उपरि च योजनशतद्वयं विमुच्यान्येष्वष्टसु योजनशतेषु वनेषु भवा वानास्ते च ते व्यन्तराश्च तेषां सम्बन्धिनः भूमिविकारत्वाद् भौमेयकास्ते च ते विहरन्ति क्रीडन्ति तेष्विति विहाराश्च नगराणि
10 वानव्यन्तरभौमेयकविहारा इति । अट्ठ सय ति अष्ट शतानि, केषामित्याह- अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं ति देवेषूत्पत्स्यमानत्वात् देवा द्रव्यदेवा इत्यर्थः, तेषाम्, गतिः देवगतिलक्षणा कल्याणं येषां ते गतिकल्याणाः, तेषाम्, एवं स्थितिः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणा कल्याणं येषां ते तथा, तेषाम्, तथा ततश्च्युतानामागमिष्यद् आगामि भद्रं कल्याणं निर्वाणगमनलक्षणं येषां ते आगमिष्यद्भद्राः, तेषाम्, किमित्याह-
15 उक्कोसिएत्यादि ॥८००॥

[सू० ११२] आणय-पाणय-आरण-ऽच्चुतेसु कप्पेसु विमाणा णव जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं पण्णत्ता ।

निसभकूडस्स णं उवरिल्लातो सिहरतलातो णिसभस्स वासहरपव्वतस्स समे धरणितले एस णं नव जोयणसताइं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते । एवं
20 नीलवंतकूडस्स वि ।

विमलवाहणे णं कुलगरे णव धणुसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं होत्था ।

इमीसे [णं] रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिजातो भूमिभागातो णवहिं जोयणसतेहिं सव्वुपरिमे तारारूवे चारं चरति ।

निसभस्स णं वासधरपव्वयस्स उवरिल्लातो सिहरतलातो इमीसे रतणप्पभाए

पुढवीए पढमस्स कंडस्स बहुमज्झदेसभाए एस णं णव जोयणसताइं अबाहाए अंतरे पणत्ते । एवं नीलवंतस्स वि ।

[टी०] निसहकूडस्स णमित्यादि, इहायं भावः— निषधकूटं पञ्चशतोच्छ्रितं निषधश्चतुःशतोच्छ्रित इति यथोक्तमन्तरं भवतीति ॥१००॥

[सू० ११३] सव्वे वि णं गेवेज्जविमाणा दस दस जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं 5 पणत्ता ।

सव्वे वि णं जमगपव्वया दस दस जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं पणत्ता, दस दस गाउयसताइं उव्वेधेणं, मूले दस दस जोयणसताइं आयामविक्खंभेणं । एवं चित्त-विचित्तकूडा वि भाणियव्वा ।

सव्वे वि णं वट्टवेयहपव्वया दस दस जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं, दस दस 10 गाउयसताइं उव्वेधेणं, मूले दस दस जोयणसताइं विक्खंभेणं, सव्वत्थ समा पल्लगसंठाणसंठिया, दस दस जोयणसताइं विक्खंभेणं पणत्ता ।

सव्वे वि णं हरि-हरिस्सहकूडा वक्खारकूडवज्जा दस दस जोयणसयाइं उट्ठंउच्चत्तेणं, मूले दस दस जोयणसयाइं विक्खंभेणं पणत्ता । एवं बलकूडा 15 वि नंदणकूडवज्जा ।

अरहा वि अरिडुनेमी दस वाससयाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे जाव प्पहीणे ।

पासस्स णं अरहतो दस सयाइं जिणाणं होत्था ।

पासस्स णं अरहतो दस अंतेवासिसयाइं कालगताइं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाइं । 20

पउमद्दह-पुंडरीयद्दहा दस दस जोयणसयाइं आयामेणं पणत्ता ।

[सू० ११४] अणुत्तरोववातियाणं देवाणं विमाणा एक्कारस जोयणसताइं उट्ठंउच्चत्तेणं पणत्ता ।

पासस्स णं अरहतो एक्कारस सताइं वेउव्वियाणं होत्था ।

[टी०] सव्वे वि णं जमगेत्यादि, उत्तरकुरुषु नीलवद्वर्षधरस्य दक्षिणतः शीताया 25

महानद्या उभयोः कूलयोर्द्वौ यमकाभिधानौ पर्वतौ स्तः, ते च पञ्चस्वप्युत्तरकुरुषु
द्वयोर्द्वयोर्भावाद् दश । एवं चित्त-विचित्तकूडा वि त्ति पञ्चसु देवकुरुषु यमकवत्
तत्सद्भावात् पञ्च चित्रकूटाः पञ्च च विचित्रकूटा इति ।

सब्बे वि णमित्यादि, सर्वेऽपि वृत्ता वैताढ्या विंशतिः शब्दापात्यादयः । सब्बे
5 वि णं हरीत्यादि, हरिकूटं विद्युत्प्रभाभिधाने गजदन्ताकारवक्षस्कारपर्वते हरिसहकूटं
तु मालवद्वक्षस्कारे, एतानि च पञ्चस्वपि मन्दरेषु भावात् पञ्च पञ्च भवन्ति सहस्रोच्छ्रितानि
च, वक्खारकूडवज्ज त्ति शेषवक्षस्कारकूटेष्वेवमुच्चत्वं नास्ति, एतेष्वेवास्तीत्यर्थः ।
एवं बलकूडा वि त्ति पञ्चसु मन्दरेषु पञ्च नन्दनवनानि तेषु प्रत्येकमैशान्यां दिशि
बलकूटाभिधानं कूटमस्ति, ततः पञ्च, तानि सहस्रोच्छ्रितानि च, नन्दनकूडवज्ज त्ति
10 शेषाणि नन्दनवनेषु प्रत्येकं पूर्वादिदिग्विदिग्व्यवस्थितानि चत्वारिंशत्संख्यानि
नन्दनकूटानि वर्जयित्वा, तानि साहस्रिकाणि न भवन्तीत्यर्थः । अरहेत्यादि, कुमारत्वे
त्रीणि वर्षशतान्यनगारत्वे सप्तेत्येवं दश शतानि । पउमद्दहपुण्डरीयद्दह त्ति
पद्महृदः श्रीदेवीनिवासो हिमवद्वर्षधरपर्वतोपरिवर्त्ती पुण्डरीकहृदो लक्ष्मीदेवीनिवासः
शिखरिवर्षधरोपरिवर्त्तीति ॥१०००॥॥११००॥

15 [सू० ११५] महापउम-महापुण्डरीयद्दहा णं दो दो जोयणसहस्साइं आयामेणं
पण्णत्ता ।

[सू० ११६] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए वतिरकंडस्स उवरिल्लाओ
चरिमंताओ लोहितक्खस्स कंडस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं तिण्णि
जोयणसहस्साइं अबाहाते अंतरे पण्णत्ते ।

20 [सू० ११७] तिगिंछि-केसरिद्दहा णं दहा चत्तारि चत्तारि जोयणसहस्साइं
आयामेणं पण्णत्ता ।

[टी०] तथा महापद्म-महापुण्डरीकहृदौ महाहिमवद्वक्त्रिवर्षधरयोरुपरिवर्त्तिनौ
ह्री-बुद्धिदेव्योर्निवासभूताविति ॥२०००॥

इमीसे णं रयणेत्यादि, अयमिह भावार्थः— रत्नप्रभापृथिव्याः प्रथमस्य

षोडशविभागस्य खरकाण्डाभिधानकाण्डस्य वज्रकाण्डं नाम द्वितीयं काण्डम्, वैडूर्यकाण्डं तृतीयम्, लोहिताक्षकाण्डं चतुर्थम्, तानि च प्रत्येकं साहस्रिकाणीति त्रयाणां यथोक्तमन्तरं भवतीति ॥३०००॥

तिगिंच्छि-केसरिहदौ निषध-नीलवद्वर्षधरोपरिस्थितौ धृति-कीर्त्तिदेवीनिवासाविति ॥४०००॥

5

[सू० ११८] धरणितले मंदरस्स णं पव्वतस्स बहुमज्झदेसभागाओ रुयगणाभीतो चउद्दिसिं पंच पंच जोयणसहस्साइं अब्बाहाए मंदरे पव्वते पण्णत्ते ।

[सू० ११९] सहस्सारे णं कप्पे छ विमाणावाससहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] धरणितले इत्यादि, धरणितले धरण्यां समे भूभाग इत्यर्थः, 10 रुयगनाभीओ त्ति

अट्टपएसो रुयगो तिरियं लोगस्स मज्झयारम्मि ।

एस प्पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥ [आचा० नि० ४२] ति ।

रुचक एव नाभिः चक्रस्य तुम्बमिवेति रुचकनाभिः, ततश्चतसृष्वपि दिक्षु पञ्च 15 सहस्राणि मेरुस्तस्य दशसहस्रविष्कम्भत्वादिति ॥५०००॥६०००॥

[सू० १२०] इमीसे णं रतणप्पभाए पुढवीए रयणस्स कंडस्स उवरिल्लातो चरिमंतातो पुलगस्स कंडस्स हेड्डिल्ले चरिमंते एस णं सत्त जोयणसहस्साइं अब्बाहाए अंतरे पण्णत्ते ।

[सू० १२१] हरिवस्स-रम्मया णं वासा अट्ट जोयणसहस्साइं सातिरेगाइं वित्थरेणं पण्णत्ता ।

20

[सू० १२२] दाहिणह्भरहस्स णं जीवा पाईणपडिणायया दुहतो समुदं पुट्ठा णव जोयणसहस्साइं आयामेणं पण्णत्ता ।

१. “तिर्यग्लोकमध्ये रत्नप्रभापृथिव्या उपरि बहुमध्यदेशे मेर्वन्तर्द्वौ सर्व्वक्षुल्लकप्रतरौ तयोरुपरितनस्य चत्वारः प्रदेशा गोस्तनाकारसंस्थाना अधस्तनस्यापि चत्वारस्तथाभूता एवेत्येषोऽष्टाकाशप्रदेशात्मकश्चतुरस्रो रुचको दिशामनुदिशां च प्रभव उत्पत्तिस्थानमिति ।” इति शीलाचार्यविरचितायामाचाराङ्गटीकायां प्रथमेऽध्ययने प्रथमे उद्देशके ॥ २. पञ्च नास्ति खं० जे१ ॥

[सू० १२३] मंदरे णं पव्वते धरणितले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पण्णत्ते ।

[सू० १२४] जंबूदीवे णं दीवे एणं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं पण्णत्ते ।

5 [सू० १२५] लवणे णं समुद्दे दो जोयणसतसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णत्ते ।

[सू० १२६] पासस्स णं अरहतो तिण्णि सयसाहस्सीतो सत्तावीसं च सहस्साइं उक्कोसिया सावियासंपदा होत्था ।

10 [सू० १२७] धायइसंडे णं दीवे चत्तारि जोयणसतसहस्साइं चक्कवाल-
विक्खंभेणं पण्णत्ते ।

[सू० १२८] लवणस्स णं समुद्दस्स पुरत्थिमिल्लातो चरिमंतातो पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते एस णं पंच जोयणसयसहस्साइं अबाधाते अंतरे पण्णत्ते ।

[सू० १२९] भरहे णं राया चाउरंतचक्कवट्ठी छ पुव्वसतसहस्साइं रायमज्झावसित्ता मुंडे भवित्ता णं अगारातो अणगारियं पव्वतिते ।

15 [सू० १३०] जंबूदीवस्स णं दीवस्स पुरत्थिमिल्लातो वेइयंतातो धायइसंडचक्कवालस्स पच्चत्थिमिल्ले चरिमंते [एस णं] सत्त जोयणसतसहस्साइं अबाधाते अंतरे पण्णत्ते ।

[सू० १३१] माहिंदे णं कप्पे अट्ठ विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता ।

[टी०] इमीसे णमित्यादि, रत्नकाण्डं प्रथमं पुलककाण्डं सप्तममिति सप्त

20 सहस्राणि ॥७०००॥

हरिवस्सेत्यादि, इहार्थे गाथार्द्धम्— हरिवासे इगवीसा चुलसीइ सया कला य एक्का य [बृहत्क्षेत्र० ३१] ति ॥८०००॥

१. “हरिवासे इगवीसा, चुलसीइ सया कला य एक्का य । सोलस सहस्स अट्ठ सय, बायाला दो कला निसदे ॥३१॥ व्या०- सुगमम् । तथा निषधपर्वतस्य विष्कम्भानयनाय जम्बूद्वीपविष्कम्भो लक्षप्रमाणो द्वात्रिंशता गुण्यते, जाता द्वात्रिंशल्लक्षाः, तासां नवत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, लब्धानि योजनानां षोडश सहस्राण्यष्टौ शतानि

दाहिणेत्यादि, दक्षिणो भागो भरतस्येति दक्षिणार्द्धभरतं तस्य जीवेव जीवा ऋज्वी सीमा प्राचीनं पूर्वतः प्रतीचीनं पश्चिमतः आयता दीर्घा प्राचीनप्रतीचीनायता दुहओ ति उभयतः पूर्वापरपार्श्वयोरित्यर्थः, समुद्रं लवणसमुद्रं स्पृष्टा क्षुप्तवती, नव सहस्राण्यायामत इहोक्ता, स्थानान्तरे तु तद्विशेषोऽयम्— नव सहस्राणि सप्त शतान्यष्टचत्वारिंशदधिकानि द्वादश च कला इति ॥१०००॥१००००॥ 5 १०००००॥२०००००॥३०००००॥४०००००॥

लवणेत्यादि, तत्र जम्बूद्वीपस्य लक्षं चत्वारि च लवणस्येति पञ्च ॥५०००००॥^२ जंबूद्वीवस्सेत्यादि, तत्र लक्षं जम्बूद्वीपस्य द्वे लवणस्य चत्वारि धातकीखण्डस्येति सप्त लक्षाण्यन्तरं सूत्रोक्तं भवतीति ॥७०००००॥

[सू० १३२] अजियस्स णं अरहतो सातिरेगाइं नव ओहिणाणिसहस्साइं 10 होत्था ।

[सू० १३३] पुरिससीहे णं वासुदेवे दस वाससतसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता पंचमाए पुढवीए णरएसु नेरइयत्ताते उववन्ने ।

[सू० १३४] समणे भगवं महावीरे तित्थकरभवग्गहणातो छट्ठे पोट्टिलभवग्गहणे एणं वासकोडिं सामण्णपरियागं पाउणित्ता सहस्सारे कप्पे 15 सव्वट्ठे विमाणे देवत्ताते उववन्ने ।

[सू० १३५] उसभसिरिस्स भगवतो चरिमस्स य महावीरवद्धमाणस्स एगा सागरोवमकोडाकोडी अबाधाए अंतरे पण्णत्ते ।

[टी०] अजितस्यार्हतः सातिरेकाणि नवावधिज्ञानिसहस्राणि, अतिरेकश्च^१ चत्वारि शतानि, इदं च सहस्रस्थानकमपि सल्लक्षस्थानकाधिकारे यदधीतं तत् 20 सहस्रशब्दसाधर्म्याद्विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेर्लेखकदोषाद्वेति ॥१०००॥

द्विचत्वारिंशदधिकानि अपरे चैकोनविंशतिभागरूपे द्वे कले १६८४२ क० २ । एतावन्निषधपर्वतस्य विष्कम्भपरिमाणम् ॥”

- इति बृहत्क्षेत्रसमासस्य मलयगिरिविरचितायां टीकायाम् ॥

१. “जोयणसहस्सनवगं, सत्तेव सया हवंति अडयाला । बारस य कला सकला, दाहिणभरहद्धजीवाओ ॥३९॥”

- इति बृहत्क्षेत्रसमासे प्रथमेऽधिकारे ॥ २. जंबुद्वी^२ जे१ खं० ॥ ३. स्थानाङ्गे तु “पुरिससीहे णं वासुदेवे दस वाससयसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता छट्ठाते तमाए पुढवीए नेरतितत्ताए उववन्ने” (सू० ७३५) इति पाठः ॥

४. °श्चत्वारि खं०॥

पुरुषसिंहः पञ्चमवासुदेवः ॥१००००००॥

समणेत्यादि, किल भगवान् पोटिलाभिधानो राजपुत्रो बभूव, तत्र च^१ वर्षकोटिं प्रव्रज्यां पालितवानित्येको भवः, ततो देवोऽभूदिति द्वितीयः, ततो नन्दनाभिधानो राजसूनुः छत्राग्रनगर्यां जज्ञे इति तृतीयः, तत्र वर्षलक्षं सर्वदा^२ मासक्षपणेन तपस्तप्त्वा
 5 दशमदेवलोके पुष्पोत्तरवरविजयपुण्डरीकाभिधाने विमाने देवोऽभवदिति चतुर्थः, ततो ब्राह्मणकुण्डग्रामे ऋषभदत्तब्राह्मणस्य भार्याया देवानन्दाभिधानायाः कुक्षवुत्पन्न इति पञ्चमः, ततस्त्र्यशीतितमे दिवसे क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे सिद्धार्थमहाराजस्य त्रिशिलाभिधानभार्यायाः कुक्षाविन्द्रवचनकारिणा हरिनैगमेषिनाम्ना देवेन
 10 संहतस्तीर्थकरतया च जात इति षष्ठः, उक्तभवग्रहणं हि विना नान्यद् भवग्रहणं षष्ठं श्रूयते भगवत इत्येतदेव षष्ठभवग्रहणतया व्याख्यातम्, यस्माच्च भवग्रहणादिदं षष्ठं तदप्येतस्मात् षष्ठमेवेति सुष्ठूच्यते तीर्थकरभवग्रहणात् षष्ठे पोटिलभवग्रहणे इति ॥१०००००००॥

उसभेत्यादि, उसभसिरिस्स त्ति प्राकृतत्वेन श्रीऋषभ इति वाच्ये व्यत्ययेन निर्देशः कृतः, एका सागरोपमकोटीकोटीति द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैः
 15 किञ्चित्साधिकैरूनाऽप्यल्पत्वाद्विशेषस्याविशेषितोक्तेति ॥१००००००००००००००॥

[सू० १३६-१] दुवालसंगे गणिपिडगे पण्णत्ते, तंजहा— आयारे सूतगडे ठाणे समवाए विवाहपण्णत्ती णायाधम्मकहाओ उवासगदसातो अंतगडदसातो अणुत्तरोववातियदसातो पण्हावागरणाइं विवागसुते दिट्ठिवाए ।

[सू० १३६-२] से किं तं आ^{*}यारे ? आयारेणं समणाणं निगंथाणं
 20 आयारगोयरविणयवेणइयट्ठाणगमणचंकमणपमाणजोगजुंजणभासासमिति- गुत्तीसेज्जोवहिभत्तपाणउग्गमउप्पायणएसणाविसोहिसुद्धासुद्धग्गहणवयणियम- तवोवधाणसुप्पसत्थमाहिज्जति । से समासतो पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा— णाणायारे दंसणायारे चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे । आयारस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जातो पडिवत्तीतो, संखेज्जा वेढा,

१. च नास्ति जे२ ॥ २. मासलक्षक्षपणेन खं० ॥ ३. त्रिशला^० जे१,२, हे१,२ ॥

संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जातो निज्जुत्तीतो । से णं अंगड्डयाए पढमे अंगे,
 दो सुतक्खंधा, पणुवीसं अज्झयणा, पंचासीती उद्देसणकाला, पंचासीई
 समुद्देसणकाला, अट्टारस पदसहस्साइं पदगेणं पण्णत्ते । संखेज्जा अक्खरा,
 अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासया कडा
 णिबद्धा णिकाइता जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति 5
 दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति । से एवंआता, एवंणाता, एवंविण्णाता ।
 एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति पण्णविज्जति परूविज्जति दंसिज्जति
 निदंसिज्जति उवदंसिज्जति । सेत्तं आयारे ।

[टी०] इह य एते अनन्तरं संख्याक्रमसम्बन्धमात्रेण सम्बद्धा विविधा वस्तुविशेषा
 उक्तास्त एव विशिष्टतरसम्बन्धसम्बद्धा द्वादशाङ्गे प्ररूप्यन्त इति द्वादशाङ्गस्यैव 10
 स्वरूपमभिधित्सुराह— दुवालसंगे इत्यादि, अथवोत्तरोत्तरसंख्याक्रमसंबद्धार्थ-
 प्ररूपणमनन्तरमकारि, साम्प्रतं संख्यामात्रसंबद्धपदार्थप्ररूपणायोपक्रम्यते— दुवालसंगे
 इत्यादि, तत्र श्रुतपरमपुरुषस्याङ्गानीवाङ्गानि द्वादशाङ्गानि आचारादीनि यस्मिंस्तद्
 द्वादशाङ्गम्, गुणानां गणोऽस्यास्तीति गणी आचार्यः, तस्य पिटकमिव पिटकं
 सर्वस्वभाजनं गणिपिटकम्, अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनः, तथा चोक्तम्— 15

आयारम्मि अहीए जं नाओ होइ समणधम्मो उ ।

तम्हा आयारधरो भण्णइ पढमं गणिट्ठाणं ॥ [आ० चा० नि० १०]

परिच्छेदस्थानमित्यर्थः, ततश्च परिच्छेदसमूहो गणिपिटकम्, अत्र चैवं पदघटना -
 यदेतद् गणिपिटकं तत् द्वादशाङ्गं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा— आचारः सूत्रकृत इत्यादि।

१ से किं तमित्यादि, अथ किं तदाचारवस्तु ? यद्वा अथ कोऽयमाचारः ? 20

१. “यस्मादाचाराध्ययनात् क्षान्त्यादिकश्चरण-करणात्मको वा श्रमणधर्मः परिज्ञातो भवति तस्मात् सर्वेषां
 गणित्वकारणानामाचारधरत्वं प्रथमम् आद्यं प्रधानं वा गणिस्थानमिति” इति शीलाचार्यविरचितायामाचाराङ्गटीकायां
 प्रथमेऽध्ययने प्रथमे उद्देशके ॥ २. आचारादीनां दृष्टिवादपर्यन्तानां द्वादशानामङ्गानां स्वरूपं नन्दीसूत्रस्य हारिभद्रीवृत्त्यनुसारेण
 प्रायः सर्वं वर्णितमत्र, अतो विशेषजिज्ञासुभिः नन्दीसूत्रस्य हारिभद्रसूरिभिर्विरचिता वृत्तिरवलोकनीया । यद्यपि
 नन्दीसूत्रस्य जिनदासगणिमहत्तरविरचितायां चूर्णावपि एतादृशं किञ्चिद् वर्णनमुपलभ्यते, तथापि इयम्
 अभयदेवसूरिभिर्विरचिता वृत्तिः बहुषु स्थानेषु प्रायोऽक्षरशः नन्दीहारिभद्रीवृत्तिमनुसरति इति ध्येयम् ॥

- आचरणमाचारः आचर्यत इति वा आचारः साध्वाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः, एतत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवोच्यते । आचारेणं ति अनेनाचारेण करणभूतेन श्रमणानामाचाराद्याख्यायत इति योगः, अथवा आचारेऽधिकरणभूते णमिति वाक्यालङ्कारे श्रमणानां तपःश्रीसमालिङ्गितानां निर्ग्रन्थानां
- 5 सबाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, आह— श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्तीति विशेषणं किमर्थमिति ?, उच्यते, शाक्यादिव्यवच्छेदार्थम्, उक्तं च— निर्गन्ध-सक्क-तावस-गेरुय-आजीव पंचहा समण [पिण्डनि० ४४५] ति, तत्राऽऽचारो ज्ञानाद्यनेकभेदभिन्नः, गोचरो भिक्षाग्रहणविधिलक्षणः, विनयो ज्ञानादिविनयः, वैनयिकं तत्फलं कर्मक्षयादि, स्थानं कायोत्सर्गोपवेशन-शयनभेदात् त्रिरूपम्, गमनं विहारभूम्यादिषु गतिः,
- 10 चङ्क्रमणम् उपाश्रयान्तरे शरीरश्रमव्यपोहाद्यर्थमितस्ततः सञ्चरणम्, प्रमाणं भक्त-पाना-ऽभ्यवहारोपध्यादेर्मनम्, योगयोजनं स्वाध्याय-प्रत्युपेक्षणादिव्यापारेषु परेषां नियोजनम्, भाषा संयतभाषा सत्या-ऽसत्यामृषारूपा, समितयः ईर्यासमित्याद्याः पञ्च, गुप्तयो मनोगुप्त्यादयस्तिष्ठः, तथा शय्या च वसतिरुपधिश्च वस्त्रादिको भक्तं च अशनादि पानं च उष्णोदकादीति द्वन्द्वः, तथा उद्गमोत्पादनैषणालक्षणानां दोषाणां
- 15 विशुद्धिः अभाव उद्गमोत्पादनैषणाविशुद्धिः, ततः शय्यादीनामुद्गमादिविशुद्ध्या शुद्धानां तथाविधकारणेऽशुद्धानां च ग्रहणं शय्यादिग्रहणम्, तथा व्रतानि मूलगुणा नियमाः उत्तरगुणास्तपउपधानं द्वादशविधं तपः, तत आचारश्च गोचरश्चेत्यादि यावद् गुप्तयश्च शय्यादिग्रहणं च व्रतानि च नियमाश्च तपउपधानं चेति समाहारद्वन्द्वस्ततस्तच्च तत् सुप्रशस्तं चेति कर्मधारयः, एतत् सर्वमाख्यायते अभिधीयते । एतेषु
- 20 चाऽऽचारादिपदेषु यत्र कचिदन्यतरोपादाने अन्यतरस्य गतार्थस्याभिधानं तत् सर्वं तत्प्राधान्यख्यापनार्थमेवेत्यवसेयमिति ।

१. “निर्गन्ध-सक्क-तावस-गेरुय-आजीव पंचहा समणा । तेसि परिवेसणाए लोभेण वणिज्ज को अप्पं ? ॥४४५॥ व्या०— निर्ग्रन्थाः साधवः, शाक्याः मायासूनवीयाः, तापसाः वनवासिनः पाखण्डिनः, गैरुकाः गेरुकरञ्जितवाससः परिव्राजकाः, आजीवकाः गोशालकशिष्या इति पञ्चधा पञ्चप्रकाराः श्रमणा भवन्ति, एतेषां च यथायोगं गृहिगृहेषु समागतानां परिवेषणे भोजनप्रदाने क्रियमाणे सति कोऽप्याहारलम्पटः साधुः लोभेन आहारादितुब्धतया वनति शाक्यादिभक्तमात्मानं दर्शयति, तद्भक्तगृहिणः पुरत इति सामर्थ्यगम्यम् ॥४४५॥”- इति पिण्डनिर्युक्तौ मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

से समास[ओ] इत्यादि, सः आचारो यमधिकृत्य ग्रन्थस्याचार इति संज्ञा प्रवर्तते समासतः संक्षेपतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा— ज्ञानाचार इत्यादि, तत्र ज्ञानाचारः श्रुतज्ञानविषयः कालाध्ययन-विनयाध्ययनादिरूपो व्यवहारोऽष्टधा, दर्शनाचारः सम्यक्त्ववतां व्यवहारो निःशङ्कितारूपोऽष्टधा, चारित्राचारः चारित्रिणां समित्यादिपालनात्मको व्यवहारः, तपआचारो द्वादशविधतपोविशेषानुष्ठितिः, 5 वीर्याचारो ज्ञानादिप्रयोजनेषु वीर्यस्याऽगोपनमिति । आचारस्स त्ति आचारग्रन्थस्य, णमित्यलङ्कारे, परित्ता संख्येया आद्यन्तोपलब्धेर्नानन्ता भवतीत्यर्थः, का ? वाचना सूत्रार्थप्रदानलक्षणा, अवसर्पिण्युत्सर्पिणीकालं वा प्रतीत्य परीतेति । संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि, अध्ययनानामेव संख्येयत्वात् प्रज्ञापकवचनगोचरत्वाच्च । संखेजाओ पडिवत्तीओ त्ति द्रव्यादिपदार्थाभ्युपगमा 10 मतान्तराणीत्यर्थः, प्रतिमाद्यभिग्रहविशेषा वा । संखेजा वेढ त्ति वेष्टकाः छन्दोविशेषाः, एकार्थप्रतिबद्धवचनसङ्कलिकेत्यन्ये । संखेजा सिलोग त्ति श्लोकाः अनुष्टुप्छन्दांसि । संख्याताः निर्युक्तयः, निर्युक्तानां सूत्रेऽभिधेयतया व्यवस्थापितानामर्थानां युक्तिः घटना विशिष्टा योजना निर्युक्तयुक्तिः, एतस्मिंश्च वाच्ये युक्तशब्दलोपान्निर्युक्तिरित्युच्यते, एताश्च निक्षेपनिर्युक्त्याद्याः संख्येया इति । से णमित्यादि, स आचारो णमित्यलङ्कारे 15 अङ्गार्थतया अङ्गलक्षणवस्तुत्वेन प्रथममङ्गं स्थापनामधिकृत्य, रचनापेक्षया तु द्वादशमङ्गं प्रथमम्, पूर्वगतस्य सर्वप्रवचनात् पूर्वं क्रियमाणत्वादिति द्वौ श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायलक्षणौ । पञ्चविंशतिरध्ययनानि, तद्यथा—

सत्थपरिण्णा १ लोगविजओ २ सीओसणिज्ज ३ संमत्तं ४ ।

आवंति ५ धुय ६ विमोहो ७ महापरिण्णो ८ वहणसुयं ९ ॥ [आव० सं०] त्ति 20 प्रथमश्रुतस्कन्धः ।

१. भवन्तीं जे२ ॥ २. वा नास्ति जे१ ॥ ३. प्रतिषु पाठः— परीतेति जे२ हे१,२ । परीते त्ति खं० जे१ ॥

४. आवश्यकसूत्रस्य चतुर्थे प्रतिक्रमणाध्ययने 'अट्ठावीसविहे आचारकप्पे' इति सूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ इदं गाथाद्वयं दृश्यते, तत्र च पूर्वापरसम्बन्धानुसारेण आवश्यकसंग्रहणिकारविरचितमिदं गाथाद्वयं प्रतीयते ।

पिंडेसण १ सेजि २ रिया ३ भासज्जाया य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ ।

उगहपडिमा ७ सत्त सत्तिक्कया १४ भावण १५ विमुत्ती १६ ॥ [आव० सं०] इति
द्वितीयश्रुतस्कन्धः ।

एवमेतानि निशीथवर्जानि पञ्चविंशतिरध्ययनानि । तथा पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः,
५ कथम् ?, उच्यते, अङ्गस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैतेषां चतुर्णामप्येक
एवोद्देशनकालः, एवं च शस्त्रपरिज्ञादिषु पञ्चविंशतावध्ययनेषु क्रमेण सप्त १ षट् २
चतु ३ श्रुतः ४ षट् ५ पञ्च ६ अष्ट ७ सप्त ८ चतु ९ रेकादश १० त्रि ११ त्रि १२
द्वि १३ द्वि १४ द्वि १५ द्वि १६ संख्या उद्देशनकालाः षोडशस्वध्ययनेषु, शेषेषु नवसु
नवैवेति, इह सङ्ग्रहगाथा—

१० सत्त य छ च्चउ चउरो छ पंच अट्टेव सत्त चउरो य ।

एक्कारा ति ति दो दो दो दो सत्तेक्क एक्को य ॥ [] ति ।

एवं समुद्देशनकाला अपि भणितव्याः । अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण प्रज्ञप्तः,
इह यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदम् । ननु यदि द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनान्यष्टादश
पदसहस्राणि पदाग्रेण भवन्ति, ततो यद् भणितं नवबन्धचेरमङ्गो अट्टारसपदसहस्रिओ
१५ वेउ [आचा० नि० ११] ति तत् कथं न विरुध्यते ? उच्यते, यत् द्वौ श्रुतस्कन्धावित्यादि
तदाचारस्य प्रमाणं भणितम्, यत् पुनरष्टादश पदसहस्राणि तत्रवब्रह्मचर्याध्ययनात्मकस्य
प्रथमश्रुतस्कन्धस्य प्रमाणम्, विचित्रार्थबद्धानि च सूत्राणि, गुरूपदेशतस्तेषामर्थोऽवसेय
इति । संख्येयानि अक्षराणि, वेषकादीनां संख्येयत्वात् । अनन्ता गमाः, इह गमाः
अर्थगमा गृह्यन्ते, अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते चानन्ताः, एकस्मादेव
२० सूत्रात्तत्तद्धर्मविशिष्टानन्तधर्मात्मकवस्तुप्रतिपत्तेः, अन्ये तु व्याचक्षते -
अभिधानाभिधेयवशतो गमा भवन्ति, ते चानन्ताः । अनन्ताः पर्यायाः स्वपरभेदभिन्ना
अक्षरार्थपर्याया इत्यर्थः । परित्तास्त्रसा आख्यायन्त इति योगः, त्रसन्तीति त्रसाः
द्वीन्द्रियादयस्ते च परित्ता नानन्ताः, एवरूपत्वादेव तेषाम् । अनन्ताः स्थावरा
वनस्पतिकायसहिताः ।

१. दृश्यतामत्र पृ०७१ पं०९ ॥ २. परित्तां जे२ ॥ ३. परिता खं० जे१ ॥

किंभूता एते ? सासया कडा निबद्धा निकाइय ति शाश्वताः द्रव्यार्थतया अविच्छेदेन प्रवृत्तेः, कृताः पर्यायार्थतया प्रतिसमयमन्यथात्वावाप्तेः, निबद्धाः सूत्र एव ग्रथिताः, निकाचिता निर्युक्ति-सङ्ग्रहणि-हेतूदाहरणादिभिः प्रतिष्ठिता जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः पदार्था अन्येऽप्यजीवादयः आघविज्जंति ति प्राकृतशैल्या आख्यायन्ते सामान्यविशेषाभ्यां कथ्यन्त इत्यर्थः, प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदाभिधानेन, प्ररूप्यन्ते 5 नामादिस्वरूपकथनेन, यथा पज्जायाणभिधेय [विशेषाव० २५] मित्यादि, दर्श्यन्ते उपमामात्रतः यथा गौरिवयस्तथा [मी० श्लो० वा०] इत्यादि, निदर्श्यन्ते हेतु-दृष्टान्तोपन्यासेन, उपदर्श्यन्ते उपनय-निगमनाभ्यां सकलनयाभिप्रायतो वेति ।

साम्प्रतमाचाराङ्गग्रहणफलप्रतिपादनायाह- से एवमित्यादि, स इत्याचाराङ्गग्राहको गृह्यते, एवंआय ति अस्मिन् भावतः सम्यगधीते सत्येवमात्मा भवति, 10 तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात् स एव भवतीत्यर्थः, इदं च सूत्रं पुस्तकेषु न दृष्टं नन्द्यां तु दृश्यते इतीह व्याख्यातमिति, एवं क्रियासारमेव ज्ञानमिति ख्यापनार्थं क्रियापरिणाममभिधायाधुना ज्ञानमधिकृत्य आह- एवंनाय ति इदमधीत्य एवंज्ञाता भवति यथैवेहोक्तमिति, एवंविन्नाय ति विविधो विशिष्टो वा ज्ञाता विज्ञाता एवंविज्ञाता भवति, तन्त्रान्तरीयज्ञातृभ्यः प्रधानतर इत्यर्थः । एवमित्यादि निगमनवाक्यम्, एवम् 15 अनेन प्रकारेणाऽऽचारगोचरविनयाद्यभिधानरूपेण चरण-करणप्ररूपणता आख्यायत इति, चरणं व्रत-श्रमणधर्म-संयमाद्यनेकविधम्, करणं पिण्डविशुद्धि-समित्याद्यनेकविधम्, तयोः प्ररूपणता प्ररूपणैव आख्यायते इत्यादि पूर्ववदिति, २ सेत्तं आयारे ति तदिदमाचारवस्तु अथवा सोऽयमाचारो यः ३ पूर्वं पृष्ट इति ॥१॥

[सू० १३७] से किं तं सूयगडे ? सूयगडेणं ससमया सूइज्जंति, परसमया 20 सूइज्जंति, ससमय-परसमया सूइज्जंति, जीवा सूइज्जंति, अजीवा सूइज्जंति,

१. “कीदृग् गवय इत्येवं पृष्ठो नागरिकैर्यदि । ब्रवीत्यारण्यको वाक्यं यथा गौरिवयस्तथा ॥१॥” इति मीमांसा श्लोकवार्तिके उपमानपरिच्छेदे न्यायरत्नाकरस्य टीका “प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानम्” (न्या० सू० १.१.६) इति अक्षपादेनोक्तम्, कीदृशो गवयः इत्येवं नागरिकेण पृष्ठो वन्यः प्रसिद्धेन गवा साधर्म्यादप्रसिद्धं गवयं येन वाक्येन बोधयति यथा- गौरिव गवयः इति, तद्वाक्यम् उपमानमिति । २. सेत्तं हे१ विना ॥ ३. पूर्वपृष्ट खं० हे२ । पूर्वदृष्ट हे१ ॥

- जीवा-ऽजीवा सूइज्जन्ति, लोगे सूइज्जति, अलोगे सूइज्जति, लोगालोगे सूइज्जति। सूयगडे णं जीवा-ऽजीव-पुण्ण-पावा-ऽऽसव-संवर-णिज्जर-बन्ध-मोक्खावसाणा पयत्था सूइज्जन्ति । समणाणं अचिरकालपव्वइयाणं कुसमयमोहमोहमतिमोहिताणं संदेहजायसहजबुद्धिपरिणामसंसइयाणं
- 5 पावकरमइलमतिगुणविसोहणत्थं आसीतस्स किरियावादिसतस्स चउरासीतीए अकिरियावादीणं सत्तट्ठीए अण्णाणियवादीणं बत्तीसाए वेणइयवादीणं तिण्हं तेसट्ठाणं अण्णदिट्ठियसयाणं वूहं किच्चा ससमए ठाविज्जति । णाणादिट्ठंतवयणणिस्सारं सुट्ठु दरिसयंता विविहवित्थाराणुगमपरम-सब्भावगुणविसिद्धा मोक्खपहोदारगा उदारा, अण्णाणतमंधकारदुग्गेसु दीवभूता,
- 10 सोवाणा चेव सिद्धिसुगतिघरुत्तमस्स, णिक्खोभनिप्पकंपा सुत्तत्था । सूयगडस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जातो पडिवत्तीतो, संखेज्जा वेढा, [संखेज्जा] सिलोगा, [संखेज्जाओ] निज्जुत्तीतो । से णं अंगट्ठताए दोच्चे अंगे, दो सुतक्खंधा, तेवीसं अज्झयणा, तेत्तीसं उद्देसणकाला, तेत्तीसं समुद्देसणकाला, छत्तीसं पदसहस्साइं पयग्गेणं पण्णत्ते । संखेज्जा अक्खरा,
- 15 तं चेव जाव परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासया कडा णिबद्धा णिकाइता जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जन्ति जाव उवदंसिज्जन्ति । से [एवंआता, ?] एवंणाते[णाता?] एवंविण्णाते[ता?] जाव चरणकरणपरूवणया आघविज्जति [पण्णविज्जति परूविज्जति निदंसिज्जति उवदंसिज्जति] । सेत्तं सूयगडे ।

- [टी०] से किं तं सूयगडे ? सूच सूचायाम् [], सूचनात् सूत्रम्, सूत्रेण कृतं
- 20 सूत्रकृतमिति रूढ्योच्यते । सूयगडेणं ति सूत्रकृतेन सूत्रकृते वा स्वसमयाः सूच्यन्ते इत्यादि कण्ठ्यम्, तथा सूत्रकृतेन जीवा-ऽजीव-पुण्य-पापा-ऽऽश्रव-संवर-निर्जरा-बन्ध-मोक्षावसानाः पदार्थाः सूच्यन्ते । तथा समणाणमित्यादि, अत्र च श्रमणानां

१. अत्र १४७[७] तमे च सूत्रे एवं णाते एवं विण्णाते इत्येव पाठो हस्तलिखितादर्शेषु दृश्यते, किन्तु १३६ तमे सूत्रे एवंआता एवंणाता एवंविण्णाता इति पाठो वर्तते, नन्दीसूत्रेऽपि आचारादिवर्णनपरेषु सर्वेषु सूत्रेषु तथैव पाठः । अतस्तदनुसारेण अत्र १४७[७] तमे च सूत्रे 'एवंआता, एवंणाता, एवंविण्णाता' इति पाठः शुद्ध इति संभाव्यते ॥ २. मिति इहोच्यते जे१ खं० ॥ ३. सूत्रकृते जीवां खं० ॥

मतिगुणविशोधनार्थं स्वसमयः स्थाप्यत इति वाक्यार्थः, तत्र श्रमणानां किंभूतानाम् ?
 अचिरकालप्रव्रजितानाम्, चिरप्रव्रजिता हि निर्म्मलमतयो भवन्ति, अहर्निशं
 शास्त्रपरिचयाद् बहुश्रुतसंपर्काच्चेति, पुनः किंभूतानाम् ? कुसमयमोह[मोह]मइ-
 मोहियाणं ति, कुत्सितः समयः सिद्धान्तो येषां ते कुसमयाः कुतीर्थिकाः, तेषां मोहः
 पदार्थेष्वयथावद् बोधः कुसमयमोहः, तस्माद्यो मोहः श्रोतृमनोमूढता, तेन मतिर्मोहिता 5
 मूढतां नीता येषां ते कुसमयमोहमोहमतिमोहिताः । अथवा कुसमयाः कुसिद्धान्ताः,
 तेषाम् ओघः संघो मकारस्तु प्राकृतत्वात्, तस्माद्यो मोहः मूढता, तेन मतिर्मोहिता
 येषां ते कुसमयौघमोहमतिमोहिताः । अथवा कुसमयानां कुतीर्थिकानां मौधो
 मोघो वा शुभफलापेक्षया निष्फलो यो मोहस्तेन मतिर्मोहिता येषां ते
 कुसमयमौधमोहमतिमोहिताः कुसमयमोघमोहमतिमोहिता वा, तेषाम्, तथा 10
 संदेहाः वस्तुतत्त्वं प्रति संशयाः कुसमयमोहमोहमतिमोहितानामिति विशेषणसान्निध्यात्
 कुसमयेभ्यः सकाशात् जाता येषां ते सन्देहजाताः, तथा सहजात् स्वभावसम्पन्नात्
 न कुसमयश्रवणसम्पन्नाद् बुद्धिपरिणामात् मतिस्वभावात् संशयो जातो येषां ते
 सहजबुद्धिपरिणामसंशयिताः, सन्देहजाताश्च सहजबुद्धिपरिणामसंशयिताश्च ये ते तथा,
 तेषाम्, श्रमणानामिति प्रक्रमः, किमत आह— पापकरो विपर्यय-संशयात्मकत्वेन 15
 कुत्सितप्रवृत्तिनिबन्धनत्वादशुभकर्महेतुरत एव च मलिनः स्वरूपाच्छादनादनिर्म्मलो
 यो मतिगुणो बुद्धिपर्यायस्तस्य विशोधनाय निर्म्मलत्वाधानाय पापकरमलिनमति-
 गुणविशोधनार्थम् ।

आसीयस्स किरियावाइसयस्स ति अशीत्यधिकस्य क्रियावादिशतस्य व्यूहं
 कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषेष्वपि पदेषु क्रिया योजनीयेति । तत्र 20
 न कर्त्तारं विना क्रिया संभवतीति तामात्मसमवायिनीं वदन्ति ये तच्छीलाश्च ते
 क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसंख्या
 विज्ञेयाः - जीवा-ऽजीवा-ऽऽश्रव-बन्ध-संवर-निर्जरा-पुण्या-ऽपुण्य-
 मोक्षाख्यान्त्रव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्यसनीयौ,

१. चिरकालप्रव्रं हे१, २ ॥ २. कर्त्रा विना जे१, २ हे२ ॥ ३. क्रिया भवतीति जे२ हे१ ॥

तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालेश्वरा-ऽऽत्म-नियति-स्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनरित्थं विकल्पाः कर्तव्याः - अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायम् - विद्यते खल्वात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणिकस्य, तृतीयः आत्मवादिनः, चतुर्थो 5 नियतिवादिनः, पञ्चमः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यपरित्यजता लब्धाः पञ्च विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पञ्च लभ्यन्ते, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, इति एकत्र विंशतिर्जीवपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टास्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति ।

चउरासीए अकिरियवाईणं ति, एतेषां च स्वरूपं यथा नन्द्यादिषु तथा वाच्यम्, 10 नवरमेतद्व्याख्याने पुण्यापुण्यवर्जाः सप्त पदार्थाः स्थाप्यन्ते, तदधः स्वतः परतश्चेति पदद्वयम्, तदधः कालादीनां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, ततश्च नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको विकल्पः, एवमेते चतुरशीतिर्भवन्ति ।

सत्तट्टीए अन्नाणियवाईणं ति, एतेऽपि तथैव, नवरं जीवादीन्नव पदार्थानुत्पत्तिदशमान् व्यवस्थाप्याधः सप्त सदादयः स्थाप्याः, तद्यथा- सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वमवाच्यत्वं 15 सदवाच्यत्वमसदवाच्यत्वं सदसदवाच्यत्वमिति, तत्र को जानाति जीवस्य सत्त्वमित्येको विकल्पः, एवमसत्त्वमित्यादि, तत एते सप्त नवकास्त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्त्वाद्या एव चत्वारो वाच्याः, इत्येवं सप्तषष्टिरिति ।

तथा बत्तीसाए वेणइयवाईणं ति, एते चैवम्- सुर-नृपति-ज्ञाति-यति-स्थविरा-

१. “चउरासीईते अकिरियावादीणं चतुरशीतेरक्रियावादिनाम्, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिदनवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, तद्भावे चावस्थितेरभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः । तथा चाऽऽहुरेके- ‘क्षणिकाः सर्वसंस्काराः, अस्थितानां कुतः क्रिया ?। भूर्तियेषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ॥१॥’ [] इत्यादि । एते चाऽऽत्मादिनास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्द्रव्याः एतेषां हि पुण्या-ऽपुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव, जीवस्याधः स्व-परविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्याऽनित्यभेदौ न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद् विकल्पाभिलापः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च षड् विकल्पाः ।” इति नन्दीसूत्रे सूत्रकृताङ्गस्वरूपवर्णने हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

२. °र्भवति खं० ॥ ३. °सत्त्वादि जे२ ॥

ऽधम-मातृ-पितृणां प्रत्येकं काय-वाङ्-मनो-दानैश्चतुर्द्धा विनयः कार्य इत्यभ्युपगमवन्तो द्वात्रिंशदिति ।

एवं चैतेषां चतुर्णां वादिप्रकाराणां मीलने त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि अन्यदृष्टिशतानि भवन्त्यत उच्यते- तिण्हमित्यादि, ब्रूहं किञ्च त्ति प्रतिक्षेपं कृत्वा स्वसमयो जैनसिद्धान्तः स्थाप्यते । यत एवं सूत्रकृतेन विधीयते अतस्तत्सूत्रार्थयोः स्वरूपमाह— 5
नाणेत्यादि, नाना अनेकधा बहुभिः प्रकारैरित्यर्थः, दिद्वंतवयणनिस्सारं त्ति स्याद्वादिना पूर्वपक्षीकृतानां प्रवादिनां स्वपक्षस्थापनाय यानि दृष्टान्तवचनान्युपलक्षणत्वाद्धेतुवचनानि च तदपेक्षया निस्सारं सारताशून्यं परेषां मतमिति गम्यते, सुष्ठु पुनरप्रतिक्षेपणीयत्वेन दर्शयन्तौ प्रकटयन्तौ तथा विविधश्चासौ सत्पदप्ररूपणाद्यनेकानुयोगद्वाराश्रितत्वेन विस्तारानुगमश्च अनुगमनीयानेकजीवादितत्त्वानां विस्तरप्रतिपादनं विविध- 10
विस्तारानुगमः, तथा परमसद्भावः अत्यन्तसत्यता वस्तूनमैदम्पर्यमित्यर्थः, तावेव गुणौ ताभ्यां विशिष्टौ विविधविस्तारानुगमपरमसद्भावगुणविशिष्टौ, मोक्खपहोयारग त्ति मोक्षपथावतारकौ, सम्यग्दर्शनादिषु प्राणिनां प्रवर्तकावित्यर्थः, उदार त्ति उदारौ सकलसूत्रार्थदोषरहितत्वेन निखिलतद्गुणसहितत्वेन च, तथाऽज्ञानमेव तमः अन्धकारमात्यन्तिकान्धकारमथवा प्रकृष्टमज्ञानमज्ञानतमं 15
तदेवान्धकारमज्ञानतमोऽन्धकारमज्ञानतमान्धकारं वा, तेन ये दुर्गा दुरधिगमास्ते तथा, तेषु, तत्त्वमार्गेष्विति गम्यते, दीवभूय त्ति प्रकाशकारित्वाद् दीपोपमौ, सोवाणा चेव त्ति सोपानानीव उन्नताऽऽरोहणमार्गविशेष इव सिद्धिसुगतिगृहोत्तमस्य सिद्धिलक्षणा सुगतिः सिद्धिसुगतिरथवा सिद्धिश्च सुगतिश्च सुदेवत्व-सुमानुषत्वलक्षणा सिद्धि-सुगती, तल्लक्षणं यद् गृहाणामुत्तमं गृहोत्तमं वरप्रासादस्तस्य 20
सिद्धिसुगतिगृहोत्तमस्यारोहण इति गम्यते, निक्खोहनिप्पकंप त्ति निक्षोभौ वादिना क्षोभयितुं चलयितुमशक्यत्वात् निष्प्रकम्पौ स्वरूपतोऽपीषद्व्यभिचारलक्षणकम्पाभावात्, कावित्याह — सूत्रार्थौ सूत्रं चार्थश्च निर्युक्ति-भाष्य-सङ्ग्रहणि-वृत्ति-चूर्णि-पञ्जिकादिरूप

१. इव सिद्धिसुगतिरथवा सिद्धिश्च सुगतिश्च खं० जे१ । इव सिद्धिसुगङ्गुहोत्तमस्य सिद्धिलक्षणा सुगति सिद्धिश्च सुगतिश्च जे२ ॥ २. गम्यं निक्खो० जे२ ॥

इति सूत्रार्थौ, शेषं कण्ठ्यं यावत् सेत्तं सूयगडे त्ति, नवरं त्रयस्त्रिंशदुद्देशनकालाः—

चउ ४ तिय ३ चउरो ४ दो २ दो २ एक्कारस चेव हुंति एक्सरा ।

सत्तेव महज्झयणा एगसरा बीयसुयखंधे ॥ [] इत्यतो गाथातोऽवसेया इति ।

[सू० १३८] से किं तं ठाणे ? ठाणेणं ससमया ठाविज्जंति, परसमया

5 ठाविज्जंति, ससमय-परसमया [ठाविज्जंति], जीवा ठाविज्जंति, अजीवा [ठाविज्जंति], जीवाजीवा [ठाविज्जंति], लोगो अलोगो लोगालोगो वा ठाविज्जति । ठाणेणं दव्व-गुण-खेत्त-काल-पज्जव पयत्थाणं ।

सेला सलिला य समुद्द सूर भवण विमाण आगरा णदीतो ।

णिधयो पुरिसज्जाया सरा य गोत्ता य जोतिसंचाला ॥६०॥

10 एक्कविधवत्तव्वयं दुविह जाव दसविहवत्तव्वयं जीवाण पोग्गलाण य लोगट्ठाइं च णं परूवणया आघविज्जति जाव ठाणस्स णं परित्ता वायणा जाव संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जातो संगहणीतो । से तं(णं) अंगट्ठाए ततिए अंगे, एगे सुतक्खंधे, दस अज्झयणा, एक्कवीसं उद्देसणकाला, एक्कवीसं समुद्देसणकाला, बावत्तरिं पयसहस्साइं पदग्गेणं पण्णत्ते । संखेज्जा अक्खरा

15 जाव चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं ठाणे ।

[टी०] से किं तं ठाणे इत्यादि, अथ किं तत् स्थानम् ?, तिष्ठन्त्यस्मिन् प्रतिपाद्यतया जीवादय इति स्थानम्, तथा चाह— ठाणेणमित्यादि, स्थानेन स्थाने वा जीवाः स्थाप्यन्ते यथावस्थितस्वरूपप्रतिपादनयेति हृदयम्, शेषं प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं ठाणेणमित्यस्य पुनरुच्चारणं सामान्येन पूर्वोक्तस्यैव स्थापनीयविशेषप्रतिपादनाय

20 वाक्यान्तरमिदमिति ज्ञापनार्थम्, तत्र दव्वगुणखेत्तकालपज्जव त्ति प्रथमाबहुवचनलोपाद् द्रव्य-गुण-क्षेत्र-काल-पर्यवाः पदार्थानां जीवादीनां स्थानेन स्थाप्यन्ते इति प्रक्रमः, तत्र द्रव्यं द्रव्यार्थता यथा जीवास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि, गुणः स्वभावो यथोपयोगस्वभावो जीवः, क्षेत्रं यथा असंख्येयप्रदेशावगाहनोऽसौ, कालो यथा अनाद्यपर्यवसितः, पर्यवाः कालकृता अवस्था यथा नारकत्वादयो बालत्वादयो वेति ।

सेला इत्यादि गाथाविशेषः, तत्र शैलाः हिमवदादिपर्वताः स्थाप्यन्ते स्थानेनेति योगः सर्वत्र, सलिलाश्च गङ्गाद्या महानद्यः, समुद्राः लवणादयः, सूर्याः आदित्याः, भवनानि असुरादीनाम्, विमानानि चन्द्रादीनाम्, आकराः सुवर्णाद्युत्पत्तिभूमयः, नद्यः सामान्या मही-कोसीप्रभृतयः, निधयः चक्रवर्तिसम्बन्धिनो नैसर्ग्यादयो नव, पुरिसजाय ति पुरुषप्रकारा उन्नतप्रणतादिभेदाः, पाठान्तरेण पुस्सजोय ति उपलक्षणत्वात् 5 पुष्यादिनक्षत्राणां चन्द्रेण सह पश्चिमाग्रिमोभयप्रमर्द्वादिका योगाः, स्वराश्च षड्जादयः सप्त, गोत्राणि च काश्यपादीनि एकोनपञ्चाशत्, जोइसंचाल ति ज्योतिषः तारकरूपस्य सञ्चलनानि तिहिं ठाणेहिं तारारूवे चलेजा [स्थानाङ्ग० सू० १४१] इत्यादिना सूत्रेण स्थाप्यन्ते स्थानेनेति प्रक्रमः ।

तथा एकविधं च तद् वक्तव्यकं च तदभिधेयमित्येकविधवक्तव्यकं प्रथमे अध्ययने 10 स्थाप्यत इति योगः, एवं द्विविधवक्तव्यकं द्वितीयेऽध्ययने, एवं तृतीयादिषु यावद् दशविधवक्तव्यकं दशमेऽध्ययने ।

तथा जीवानां पुद्गलानां च प्ररूपणताऽऽख्यायत इति योगः, तथा लोगट्ठाइं च णं ति लोकस्थायिनां च धर्माधर्मास्तिकायादीनां प्ररूपणता प्रज्ञापना, शेषमाचारसूत्रव्याख्यानवदवसेयम्, नवरमेकविंशतिरुद्देशनकालाः, कथम् ? द्वितीय- 15 तृतीय-चतुर्थेष्वध्ययनेषु चत्वारश्चत्वार उद्देशकाः पञ्चमे त्रय इत्येते पञ्चदश, शेषास्तु षट् षण्णामध्ययनानां षडुद्देशनकालत्वादिति । बावत्तरिं पदसहस्साइं ति अष्टादशपदसहस्रमानादाचाराद् द्विगुणत्वात् सूत्रकृतस्य ततोऽपि द्विगुणत्वात् स्थानस्येति ॥३॥

[सू० १३९] से किं तं समवाए ? समवाए णं ससमया सूइज्जंति, परसमया 20 सूइज्जंति, ससमय-परसमया सूइज्जंति, जीवा सूइज्जंति, अजीवा सूइज्जंति, जीवाजीवा सूइज्जंति, लोगे सूइज्जति, अलोगे सूइज्जति, लोगालोगे सूइज्जति । समवाए णं एकादियाणं एगत्थाणं एगुत्तरिय परिवट्ठी य दुवालसंगस्स य

१. नारकादयो जेर ॥ २. सूत्रकृतस्य ततोऽपि द्विगुणत्वात् जे१ मध्ये नास्ति । खं० मध्ये तु अधस्तात् पूरितः । सूत्रकृतस्तत् द्विगुणत्वात् जेर ॥ ३. समाये अटी० ॥

- गणिपिडगस्स पल्लवगो समणुगाइज्जति । ठाणगसयस्स बारसविहवित्थरस्स
 सुतणाणस्स जगजीवहितस्स भगवतो समासेणं समायारे आहिज्जति । तत्थ
 य णाणाविहप्पगारा जीवाजीवा य वणिता वित्थरेणं, अवरे वि य बहुविहा
 विसेसा नरग-तिरिय-मणुय-सुरगणाणं आहारुस्सास-लेस-आवाससंख-
 5 आययप्पमाण-उववाय-चवण-ओगाहणोहि- वेयण-विहाण-उवओग-जोग-
 इंदिय-कसाय, विविहा य जीवजोणी, विक्खंभुस्सेहपरियप्पमाणं विधिविसेसा
 य मंदरादीणं महीधराणं, कुलगर-तित्थगर-गणधराणं समत्तभरहाहिवाण
 चक्कीण चेव चक्कहर-हलहराण य, वासाण य निग्गमा य, समाए एते अण्णे
 य एवमादि एत्थ वित्थरेणं अत्था समाहिज्जंति । समवायस्स णं परित्ता वायणा
 10 जाव से णं अंगड्ढताए चउत्थे अंगे, एगे अज्झयणे, एगे सुयक्खंधे, एगे
 उद्देसणकाले, एगे समुद्देसणकाले, एगे चोयाले पदसतसहस्से पदगोणं पण्णत्ते ।
 संखेज्जाणि अक्खराणि जाव सेत्तं समवाए ।

- [टी०] से किं तमित्यादि, अथ कोऽसौ समवायः ?, सूत्रे तु प्राकृतत्वेन
 वकारलोपात् समाये इत्युक्तम्, समवायनं समवायः सम्यक् परिच्छेद इत्यर्थः, तद्धेतुश्च
 15 ग्रन्थोऽपि समवायः, तथा चाह— समवायेन समवाये वा स्वसमयाः सूच्यन्ते
 इत्यादि कण्ठ्यम् । तथा समवायेन समवाये वा, एगाइयाणं ति एकद्वित्रिचतुरादीनां
 शतान्तानां कोटीकोट्यन्तानां वा, एगत्थाणं ति एके च ते अर्थाश्चेत्येकार्थास्तेषाम्,
 अयमर्थः— एकेषां केषाञ्चित्, न सर्वेषाम्, निखिलानां वक्तुमशक्यत्वात्, अर्थानां
 जीवादीनाम्, एगुत्तरिय ति एक उत्तरो यस्यां सा एकोत्तरा सैव एकोत्तरिका, इह
 20 च प्राकृतत्वात् ह्रस्वत्वम्, परिवुद्धी य ति परिवृद्धिश्चेति समनुगीयते समवायेनेति योगः,
 तत्र च परिवर्द्धनं संख्यायाः समवसेयम्, चशब्दस्य चान्यत्र सम्बन्धादेकोत्तरिका
 अनेकोत्तरिका च, तत्र शतं यावदेकोत्तरिका परतोऽनेकोत्तरिकेति । तथा द्वादशाङ्गस्य
 च गणिपिटकस्य पल्लवगं ति पर्यवपरिमाणम् अभिधेयादितद्धर्मसंख्यानं यथा परित्ता
 तसा इत्यादि पर्यवशब्दस्य च पल्लव ति निर्देशः प्राकृतत्वात् पर्यङ्कः पल्लं

इत्यादिवदिति, अथवा पल्लवा इव पल्लवाः अवयवास्तत्परिमाणं समणुगाङ्ग^१इति त्ति समनुगीयते प्रतिपाद्यते ।

पूर्वोक्तमेवार्थं प्रपञ्चयन्नाह— ठाणगेत्यादि, ठाणगसयस्स त्ति स्थानकशतस्यैकादीनां शतान्तानां संख्यास्थानानाम्, तद्विशेषितात्मादिपदार्थानामित्यर्थः, तथा द्वादशविधो विस्तरः यस्याचारादिभेदेन तत् द्वादशविधविस्तरम्, तस्य, श्रुतज्ञानस्य 5 जिनप्रवचनस्य, किंभूतस्य ? जगज्जीवहितस्य, भगवतः श्रुतातिशययुक्तस्य समासेन संक्षेपेण समाचारः प्रतिस्थानं प्रत्यङ्गं च विविधाभिधेयाभिधायकत्वलक्षणो व्यवहारः आहिज्जइ त्ति आख्यायते । अथ समाचाराभिधानानन्तरं तत्र यदुक्तं तदभिधातुमाह— तत्थ येत्यादि, तत्थ य त्ति तत्रैव समवाये इति योगः, नानाविधः प्रकारो येषां ते नानाविधप्रकाराः, तथाहि— एकेन्द्रियादिभेदेन पञ्चप्रकारा जीवाः, पुनरेकैकः प्रकारः 10 पर्याप्ता-ऽपर्याप्तादिभेदेन नानाविधः, जीवाजीवा य त्ति जीवा अजीवाश्च वर्णिता विस्तरेण महता वचनसन्दर्भेण, अपरेऽपि च बहुविधा विशेषा जीवाजीवधर्मा वर्णिता इति योगः, तानेव लेशत आह— नरेत्यादि, नरय त्ति निवासनिवासिनामभेदोपचारान्नारकाः, ततश्च नारकतिर्यग्मनुजसुरगणानां सम्बन्धिन आहारादयः, तत्र आहारः ओजआहारादिराभोगिकानाभोगिकस्वरूपोऽनेकधा, 15 उच्छ्वासोऽनुसमयादिः कालभेदेनानेकधा, लेश्या कृष्णादिका षोढा, आवाससंख्या यथा नरकावासानां चतुरशीर्तिर्लक्षणीत्यादिका, आयतप्रमाणमावासानामेव संख्यातासंख्यातयोजनायामता, उपलक्षणत्वादस्य विष्कम्भ-बाहल्य-परिधिमानान्यप्यत्र द्रष्टव्यानि, उपपात एकसमयेनैतावतामेतावता वा कालव्यवधानेनोत्पत्तिः, च्यवनमेकसमयेनैतावतामियता वा कालव्यवधानेन मरणम्, अवगाहना 20 शरीरप्रमाणमङ्गुलासंख्येयभागादि, अवधिः अङ्गुलासंख्येयभागक्षेत्रविषयादिः, वेदना शुभाशुभस्वभावा, विधानानि भेदा यथा सप्तविधा नारका इत्यादि, उपयोगः आभिनिबोधिकादिर्द्वादशविधः, योगः पञ्चदशविधः, इन्द्रियाणि पञ्च,

१. 'इज्जंति समनुगीयंते प्रतिपाद्यते खं० । 'इज्जंति समनुगीयते प्रतिपाद्यते जे१ । 'इज्जंति समनुगीयते प्रतिपाद्यते जे२ ॥ २. नानाविधः नानाविधः जे२ ॥ ३. नरेत्यादि खंसं० विना ॥

- द्रव्यादिभेदाद् विंशतिर्वा, श्रोत्रादिच्छिद्राद्यपेक्षयाऽष्टौ वा, कषायाः क्रोधादयः
 आहारश्चोच्छ्वासश्चेत्यादिद्व(द्व)न्द्वस्ततः कषायशब्दात् प्रथमाबहुवचनलोपो द्रष्टव्यः,
 तथा विविधा च जीवयोनिः सचित्तादिकं जीवानामुत्पत्तिस्थानम्, तथा
 विष्कम्भोत्सेध-परिरयप्रमाणं विधिविशेषाश्च मन्दरादीनां महीधराणामिति, तत्र
 5 विष्कम्भो विस्तार उत्सेधः उच्चत्वं परिरयः परिधिः, विधिविशेषा इति विधयो
 भेदा यथा मन्दरा जम्बूद्वीपीय-धातकीखण्डीय-पौष्करार्द्धिकभेदात् त्रिधा तद्विशेषस्तु
 जम्बूद्वीपको लक्षोच्चः शेषास्तु पञ्चाशीतिसहस्रोच्छ्रिता इति, एवमन्येष्वपि भावनीयम्,
 तथा कुलकर-तीर्थकर-गणधराणां तथा समस्तभरताधिपानां चक्रिणां चैव तथा
 चक्रधर-हलधराणां च विधिविशेषाः इति योगः, तथा वर्षाणां च भरतादिक्षेत्राणां
 10 निर्गमाः पूर्वभ्यः उत्तरेषामाधिक्यानि, समाए त्ति समवाये चतुर्थे अङ्गे वर्णिता इति
 प्रक्रमः, अथैतन्निगमयन्नाह- एते चोक्ताः पदार्था अन्ये च घन-तनुवातादयः
 पदार्थाः, एवमादयः एवंप्रकाराः अत्र समवाये विस्तरेणार्थाः समाश्रीयन्ते,
 अविपरीतस्वरूपगुणभूषिता बुद्ध्याऽङ्गीक्रियन्त इत्यर्थः, अथवा समस्यन्ते
 कुप्ररूपणाभ्यः सम्यक् प्ररूपणायां क्षिप्यन्ते, शेषं निगदसिद्धमा निगमनादिति ॥५॥
 15 [सू० १४०] से किं तं वियाहे ? वियाहेणं ससमया विआहिज्जंति, परसमया
 विआहिज्जंति, ससमय-परसमया विआहिज्जंति, जीवा विआहिज्जंति, अजीवा
 विआहिज्जंति, जीवाजीवा विआहिज्जंति, लोए विआहिज्जति, अलोए
 वियाहिज्जति । वियाहेणं नाणाविहसुर-नरिंद-रायरिसि-विविहसंसइय-
 पुच्छियाणं जिणेण वित्थरेण भासियाणं दव्वगुणखेत्तकालपज्जवपदेस-
 20 परिणामजहत्थिभावअणुगमनिकखेवणयप्पमाण-सुनिउणोवक्कमविविहप्पकार-
 पागडपयंसियाणं लोगालोगप्पगासियाणं संसारसमुद्धरुंदउत्तरणसमत्थाणं
 सुरवतिसंपूजियाणं भवियजणपयहियया-भिनंदियाणं तमरयविद्धंसणाण-
 सुदिट्ठदीवभूयईहामतिबुद्धिवद्धणाणं छत्तीससहस्समणूणयाणं वागरणाण
 दंसणाओ सुयत्थबहुविहप्पगारा सीसहितत्थाय गुणहत्था । वियाहस्स णं
 25 परित्ता वायणा जाव अंगट्ठताए पंचमे अंगे, एगे सुतक्खंधे, एगे साइरेगे

अज्झयणसते, दस उद्देसगसहस्साइं, दस समुद्देसगसहस्साइं, छत्तीसं वागरणसहस्साइं, चउरासीति पयसहस्साइं पयगोणं पण्णत्ते । संखेज्जाइं अक्खराइं, अणंता गमा जाव सासया कडा णिबद्धा [णिकाइया जिणपण्णत्ता भावा] आघविज्जंति जाव एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं वियाहे ।

5

[टी०] से किं तं वियाहे इत्यादि, अथ केयं व्याख्या ?, व्याख्यायन्ते अर्था यस्यां सा व्याख्या, वियाहे इति च पुल्लिङ्गनिर्देशः प्राकृतत्वात्, वियाहेणं ति व्याख्यया व्याख्यायां वा ससमया इत्यादीनि नव पदानि सूत्रकृतवर्णके व्याख्यातत्वादिह कण्ठ्यानि । वियाहेणमित्यादि, नानाविधैः सुरैः नरेन्द्रैः राजऋषिभिश्च विविहसंसङ्ग्य ति विविधसंशयितैः विविधसंशयवद्भिः पृष्ठानि यानि तानि तथा, तेषां 10 नानाविधसुरनरेन्द्रराजऋषिविविधसंशयितपृष्ठानां व्याकरणानां षट्त्रिंशतः सहस्राणां दर्शनात् श्रुतार्था व्याख्यायन्त इति पूर्वापरेण वाक्यसंबन्धः, पुनः किंभूतानां व्याकरणानाम् ? जिनेनेति भगवता महावीरेण वित्थरेण भासियाणं विस्तरेण भणितानामित्यर्थः, पुनः किंभूतानाम् ? द्रव्येत्यादि, द्रव्य-गुण-क्षेत्र-काल-पर्यव- प्रदेश-परिणामानां यथास्तिभावोऽनुगम-निक्षेप-नय-प्रमाण-सुनिपुणोप- 15 क्रमैर्विविधप्रकारैः प्रकटः प्रदर्शितो यैर्व्याकरणैस्तानि तथा, तेषाम्, तत्र द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि, गुणा ज्ञान-वर्णादयः, क्षेत्रम् आकाशम्, कालः समयादिः, पर्यवाः स्व-परभेदभिन्ना धर्माः, अथवा कालकृता अवस्था नव-पुराणादयः पर्यवाः, प्रदेशा निरंशावयवाः, परिणामाः अवस्थातोऽवस्थान्तरगमनानि, यथा येन प्रकारेणाऽस्तिभावः अस्तित्वं सत्ता यथाऽस्तिभावः, अनुगमः 20 संहितादिव्याख्यानप्रकाररूपः उद्देश-निर्देश-निर्गमादिद्वारकलापात्मको वा, निक्षेपो नाम-स्थापना-द्रव्य-भावैर्वस्तुनो न्यासः, नयप्रमाणम्, नया नैगमादयः सप्त द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकभेदात् ज्ञाननय-क्रियानयभेदान्निश्चय-व्यवहारभेदाद्वा द्वौ, ते एव तावेव वा प्रमाणं वस्तुतत्त्वपरिच्छेदनं नयप्रमाणम्, तथा सुनिपुणः सुसूक्ष्मः सुनिगुणो वा सुष्ठु निश्चितगुण उपक्रमः आनुपूर्व्यादिः, विविधप्रकारता चैषां भेदभणनत एवोपदर्शितेति, 25

25

- पुनः किंभूतानां व्याकरणानाम् ?, लोकालोकौ प्रकाशितौ येषु तानि तथा, तेषाम्, तथा संसारसमुद्गरुंदउत्तरणसमत्थाणं ति संसारसमुद्रस्य रुंदस्य विस्तीर्णस्य उत्तरणे तारणे समर्थानामित्यर्थः, अत एव सुरपतिसंपूजितानां प्रच्छक-निर्णायकपूजनात् सूक्तत्वेन श्लाघितत्वाद्वा, तथा भवियजणपयहिययाभिणंदियाणं ति भव्यजनानां
- 5 भव्यप्राणिनां प्रजा लोको भव्यजनप्रजा भव्यजनपदो वा, तस्यास्तस्य वा हृदयैः चित्तैरभिनन्दितानां अनुमोदितानामिति विग्रहः, तथा तमोरजसी अज्ञान-पातके विध्वंसयति नाशयति यत्तत्तमोरजोविध्वंसं तच्च तद् ज्ञानं च तमोरजोविध्वंसज्ञानम्, तेन सुष्ठु दृष्टानि निर्णीतानि यानि तानि तथा, अत एव तानि च तानि दीपभूतानि चेति, अत एव तानि च तानि ईहामतिबुद्धिवर्द्धनानि चेति, तेषां
- 10 तमोरजोविध्वंसज्ञानसुदृष्टदीपभूतेहामतिबुद्धिवर्द्धनानाम्, तत्र ईहा वितर्कः, मतिः अवायो निश्चय इत्यर्थः, बुद्धिः औत्पत्तिक्यादिश्रुतुर्विधेति, अथवा तमोरजोविध्वंसनानामिति पृथगेव पदम्, पाठान्तरेण सुदृष्टदीपभूतानामिति च, तथा छत्तीससहस्समणूण्याणं ति अन्यूनकानि षट्त्रिंशत् सहस्राणि येषां तानि तथा, इह मकारोऽन्यथा पदनिपातश्च प्राकृतत्वादनवद्य इति, वागरणाणं ति व्याक्रियन्ते
- 15 प्रश्नानन्तरमुत्तरतयाऽभिधीयन्ते निर्णायकेन यानि तानि व्याकरणानि, तेषां दर्शनात् प्रकाशनादुपनिबन्धनादित्यर्थः, अथवा तेषां दर्शना उपदर्शका इत्यर्थः, क इत्याह-सुयत्थबहुविहप्पयार ति श्रुतविषया अर्थाः श्रुतार्था अभिलाष्यार्थविशेषा इत्यर्थः, श्रुता वा आकर्णिता जिनसकाशे गणधरेण ये अर्थास्ते श्रुतार्थाः, अथवा श्रुतमिति सूत्रम् अर्था निर्युक्त्यादय इति श्रुतार्थाः, ते च ते बहुविधप्रकाराश्चेति विग्रहः,
- 20 श्रुतार्थानां वा बहुविधाः प्रकारा इति विग्रहः, किमर्थं ते व्याख्यायन्त इत्याह-शिष्यहितार्थाय शिष्याणां हितम् अनर्थप्रतिघाता-ऽर्थप्राप्तिरूपं तदेवाऽर्थः प्रार्थ्यमानत्वात्तस्य, तस्मै इति, किंभूतास्ते अत आह- गुणहस्ताः, गुण एवार्थप्राप्त्यादिलक्षणो हस्त इव हस्तः प्रधानावयवो येषां ते तथा ।

वियाहस्सेत्यादि तु निगमनान्तं सूत्रसिद्धम्, नवरं शतमिहाध्ययनस्य संज्ञा ।

- 25 चतुरशीतिः पदसहस्राणि पदाग्रेणेति समवायापेक्षया द्विगुणताया इहानाश्रयणात्,

अन्यथा तद्विगुणत्वे द्वे लक्षे अष्टाशीतिः सहस्राणि च भवन्तीति ॥५॥

[सू० १४१] से किं तं णायाधम्मकहाओ ? णायाधम्मकहासु णं णायाणं णगराइं, उज्जाणाइं, चेतियाइं, वणसंडा, रायाणो, अम्मापितरो, समोसरणाइं, धम्मायरिया, धम्मकहातो, इहलोइया पारलोइया इट्ठिविसेसा, भोगपरिच्चाया, पव्वजातो, सुतपरिग्गहा, तवोवहाणाइं, परियागा, संलेहणातो, 5 भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइं, देवलोगगमणाइं, सुकुलपच्चायाती, पुण बोहिलाभो, अंतकिरियातो य आघविज्जंति जाव नायाधम्मकहासु णं पव्वइयाणं विणयकरणजिणसामिसासणवरे संजमपतिण्णापालणधिइमतिववसायदुब्बलाणं तवनियमतवोवहाणरणदुद्धरभरभग्गाणिसहाणिसट्ठाणं घोरपरीसहपराजिया- सहप[पा]रद्धरुद्धसिद्धालयमग्गनिग्गयाणं विसयसुहतुच्छआसावसदोस- 10 मुच्छियाणं विराहियचरित्तणाणदंसणजतिगुणविविहप्पगारणिस्सारसुत्रयाणं संसारअपारदुक्खदुग्गतिभवविविहपरंपरापवंचा, धीराण य जियपरीसह- कसायसेण्णधित्तिधणियसंजमउच्छाहनिच्छियाणं आराहियणाणदंसणचरित्त- जोगणिस्सल्लसुद्धसिद्धालयमग्गमभिमुहाणं सुरभवणविमाणसोक्खाइं अणोवमाइं भोत्तूण चिरं च भोगभोगाणि ताणि दिव्वाणि महरिहाणि ततो य 15 कालक्कमचुयाणं जह य पुणो लद्धसिद्धिमग्गाणं अंतकिरिया, चलियाण य सदेवमाणुसधीरकरणकारणाणि बोधणअणुसासणाणि गुणदोसदरिसणाणि, दिट्ठंते पच्चये य सोऊण लोगमुणिणो जह य द्विय सासणम्मि जर- मरणणासणकरे, आराहितसंजमा य सुरलोगपडिनियत्ता उवेंति जह सासतं सिवं सव्वदुक्खमोक्खं, एते अण्णे य एवमादित्थ वित्थरेण य । 20 णायाधम्मकहासु णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा जाव संखेज्जातो संगहणीतो । से णं अंगट्ठताए छट्ठे अंगे, दो सुतक्खंधा, एकूणवी(ती?)सं अज्झयणा, ते समासतो दुविहा पण्णत्ता, तंजहा- चरिता य कडता य । दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ णं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइयसताइं,

१. एकूणतीसं खं०अटी० विना ॥

एगमेगाए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयसताइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइयउवक्खाइयसताइं, एवामेव सपुव्वावरेणं अब्हुट्ठातो अक्खाइयकोडीओ भवंतीति मक्खायाओ । एगूणतीसं उद्देसणकाला, एगूणतीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसतसहस्साइं पयग्गेणं पण्णत्ते ।
 5 संखेज्जा अक्खरा जाव चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं णायाधम्मकहातो ।

[टी०] से किं तमित्यादि, अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः ? ज्ञातानि उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञाताधर्मकथाः, दीर्घत्वं संज्ञात्वाद्, अथवा प्रथमश्रुतस्कन्धो ज्ञाताभिधायकत्वात् ज्ञातानि द्वितीयस्तु तथैव धर्मकथाः, ततश्च ज्ञातानि च धर्मकथाश्च
 10 ज्ञाताधर्मकथाः, तत्र प्रथमव्युत्पत्त्यर्थं सूत्रकारो दर्शयन्नाह— नायाधम्मकहासु ण-मित्यादि, ज्ञातानाम् उदाहरणभूतानां मेघकुमारादीनां नगरादीन्याख्यायन्ते, नगरादीनि द्वाविंशतिः पदानि कण्ठ्यानि च, नवरमुद्यानं पत्र-पुष्प-फल-च्छायोपगवृक्षोपशोभितं विविधवेषोन्नतमानश्च बहुजनो यत्र भोजनार्थं यातीति, चैत्यं व्यन्तरायतनम्, वनखण्डोऽनेकजातीयैरुतमैर्वृक्षैरुपशोभित इति । आघविज्जति, इह यावत्करणादन्यानि
 15 पञ्च पदानि दृश्यानि यावदयं सूत्रावयवो यथा नायाधम्मकेत्यादि, तत्र ज्ञाताधर्मकथासु णमित्यलङ्कारे, प्रव्रजितानाम्, क ? विनयकरणजिनस्वामिशासनवरे कर्मविनयकरे जिननाथसम्बन्धिनि शेषप्रवचनापेक्षया प्रधाने प्रवचने इत्यर्थः, पाठान्तरेण समणाणं विणयकरणजिणसासणम्मि पवरे, किंभूतानाम् ? संयमप्रतिज्ञा संयमाभ्युपगमः सैव दुरधिगमत्वात् कातरनरक्षोभकत्वाद् गम्भीरत्वाच्च पातालमिव पातालम्, तत्र,
 20 धृतिमतिव्यवसाया दुर्लभा येषां ते तथा, पाठान्तरेण संयमप्रतिज्ञापालने ये धृतिमतिव्यवसायास्तेषु दुर्बला ये ते तथा, तेषाम्, तत्र धृतिः चित्तस्वास्थ्यम्, मतिः बुद्धिः, व्यवसायः अनुष्ठानोत्साह इति, तथा तपसि नियमः अवश्यं करणं तपोनियमो नियन्त्रित(तं) तपः, स च तपउपधानं चानियन्त्रितं तप एव श्रुतोपचारतपो वा तपोनियमतपउपधाने ते एव रणश्च कातरनरक्षोभकत्वात् सङ्ग्रामो दुद्धरभर ति

१. °गम्यत्वात् हे२ विना ॥

श्रमकारणत्वाद् दुर्द्धरभरश्च दुर्वहलोहादिभारस्ताभ्यां भग्रा इति भग्नकाः पराङ्मुखीभूताः,
 तथा निसहा-निसद्वाणं ति निःसहा नितरामशक्तास्त एव निःसहका निसृष्टाश्च
 निसृष्टाङ्गा मुक्ताङ्गा ये ते तपोनियमतपउपधानरणदुर्द्धरभरभग्नकनिःसहकनिसृष्टाः,
 पाठान्तरेण निःसहकनिविष्टाः, तेषाम्, इह च प्राकृतत्वेन ककारलोप-सन्धिकरणाभ्यां
 भग्रा इत्यादौ दीर्घत्वमवसेयम्, तथा घोरपरीषहैः पराजिताश्चासहाश्च असमर्थाः 5
 सन्तः प्रारब्धाश्च परीषहैरेव वशीकर्तुं रुद्धाश्च मोक्षमार्गगमने ये ते
 घोरपरीषहपराजितासहप्रारब्धरुद्धाः, अत एव सिद्धालयमार्गात् ज्ञानादेर्निर्गताः
 प्रतिपतिता ये ते तथा, ते च ते ते चेति, तेषाम्, घोरपरीषहपराजितासह-
 प्रारब्धरुद्धसिद्धालयमार्गनिर्गतानाम्, पाठान्तरेण घोरपरीषहपराजितानाम्, तथा
 सह युगपदेव परीषहैर्विशिष्टगुणश्रेणिमारोहन्तः प्ररुद्धरुद्धाः अतिरुद्धाः 10
 सिद्धालयमार्गनिर्गताश्च ये ते तथा, तेषां सहप्ररुद्धरुद्धसिद्धालयमार्गनिर्गतानाम्,
 तथा विषयसुखे तुच्छे स्वरूपतः आशावशदोषेण मनोरथपारतन्त्र्यवैगुण्येन मूर्च्छिता
 अध्युपपन्ना ये ते तथा, तेषां विषयसुखतुच्छाशावशदोषमूर्च्छितानाम्,
 पाठान्तरेण विषयसुखे या महेच्छा कस्यांचिदवस्थायां या चावस्थान्तरे तुच्छाशा
 तयोर्वशः पारतन्त्र्यं तल्लक्षणेन दोषेण मूर्च्छिता ये ते तथा, तेषां 15
 विषयसुखमहेच्छातुच्छाशावशदोषमूर्च्छितानाम्, तथा विराधितानि
 चरित्रज्ञानदर्शनानि यैस्ते तथा, तथा यतिगुणेषु विविधप्रकारेषु मूलगुणोत्तरगुणरूपेषु
 निःसाराः सारवर्जिताः पलञ्जिप्रायगुणधान्या इत्यर्थः, तथा तैरेव यतिगुणैः
 शून्यकाः सर्वथा अभावाद्ये ते तथेति पदत्रयस्य कर्मधारयोऽतस्तेषां
 विराधितचारित्रज्ञानदर्शनयतिगुणविविधप्रकारनिःसारशून्यकानाम्, किमत आह— 20
 संसारे संसृतौ अपारदुःखा अनन्तक्लेशा ये दुर्गतिषु नारक-तिर्यक्-कुमानुष-
 कुदेवत्वरूपासु भवा भवग्रहणानि तेषां या विविधाः परम्पराः पारम्पर्याणि तासां
 ये प्रपञ्चास्ते संसारापारदुःखदुर्गतिभवविविधपरम्पराप्रपञ्चाः, आख्यायन्ते इति
 पूर्वेण योगः, तथा धीराणां च महासत्त्वानाम्, किंभूतानाम् ? - जितं परीषह-
 कषायसैन्यं यैस्ते तथा, धृतेः मनःस्वास्थ्यस्य धनिकाः स्वामिनो धृतिधनिकाः, 25

- तथा संयमे उत्साहो वीर्यं निश्चितः अवश्यंभावी येषां ते संयमोत्साहनिश्चिताः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, अतस्तेषां जितपरीषहकषायसैन्यधृतिधनिकसंयमोत्साह- निश्चितानाम्, तथा आराधिता ज्ञानदर्शनचारित्रयोगा यैस्ते तथा, निःशल्यो मिथ्यादर्शनादिरहितः शुद्धश्च अतीचारवियुक्तो यः सिद्धालयस्य सिद्धेमार्गस्तस्या-
- 5 ऽभिमुखा ये ते तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, अतस्तेषामाराधितज्ञानदर्शन- चारित्रयोगनिःशल्यशुद्धसिद्धालयमार्गाभिमुखानाम्, किमत आह- सुरभवने देवतयोत्पादे यानि विमानसौख्यानि तानि सुरभवनविमानसौख्यानि अनुपमानि ज्ञाताधर्मकथास्वाख्यायन्त इति प्रक्रमः, इह च भवनशब्देन भवनपतिभवनानि न व्याख्यातान्यविराधितसंयमप्रव्रजितप्रस्तावात्, ते हि भवनपतिषु नोत्पद्यन्त इति,
- 10 तथा भुक्त्वा चिरं च भोगभोगान् मनोज्ञशब्दादीन् तांस्तथाविधान् दिव्यान् स्वर्गभवान् महार्हान्, महतः आत्यन्तिकान् अर्हान् प्रशस्ततया पूज्यानिति भावः, ततश्च देवलोकात् कालक्रमच्युतानां यथा च पुनर्लब्धसिद्धिमार्गाणां मनुजगताववाप्तज्ञानादीनामन्तक्रिया मोक्षो भवति तथाऽऽख्यायत इति प्रक्रमः, तथा चलितानां च कथञ्चित् कर्मवशतः परीषहादावधीरतया संयमप्रतिज्ञाया भ्रष्टानां सह
- 15 देवैर्मानुषाः सदेवमानुषास्तेषां सम्बन्धीनि धीरकरणे धीरत्वोत्पादने यानि कारणानि ज्ञातानि तानि सदेवमानुषधीरकरणकारणानि आख्यायन्त इति प्रक्रमः, इयमत्र भावना - यथा आर्याषाढो देवेन धीरीकृतो यथा वा मेघकुमारो भगवता, शैलकाचार्यो वा पन्थकसाधुना धीरीकृतः एवं धीरकरणकारणानि तत्राख्यायन्ते, किंभूतानि तानीत्याह- बोधनानुशासनानि, बोधनानि मार्गभ्रष्टस्य मार्गसंस्थापनानि अनुशासनानि
- 20 दुस्थस्य सुस्थतासम्पादनानि, अथवा बोधनम् आमन्त्रणं तत्पूर्वकान्यनुशासनानि बोधनानुशासनानि, तथा गुणदोषदर्शनानि संयमाराधनायां गुणा इतरत्र दोषा भवन्तीत्येवंदर्शनानि वाक्यान्वाख्यायन्त इति योगः, तथा दृष्टान्तान् ज्ञातानि प्रत्ययांश्च बोधिकारणभूतानि वाक्यानि श्रुत्वा लोकमुनयः शुकपरिव्राजकादयो यथा च येन च प्रकारेण स्थिताः शासने जरा-मरणनाशनकरे जिनानां सम्बन्धिनीति भावः,

तथाऽऽख्यायन्त इति योगः, तथा आराहितसंजम त्ति एत एव लौकिकमुनयः संयमवलिताश्च जिनप्रवचनं प्रपन्नाः पुनः परिपालितसंयमाश्च सुरलोकं गत्वा चैते सुरलोकप्रतिनिवृत्ता उपयन्ति यथा शाश्वतं सदाभाविनं शिवम् अबाधकं सर्वदुःखमोक्षं निर्वाणमित्यर्थः, एते चोक्तलक्षणाः अन्ये च एवमादिअत्थ त्ति 5 एवमादय आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वादेवंप्रकारा अर्थाः पदार्थाः, वित्थरेण य त्ति 5 विस्तरेण चशब्दात् क्वचित् केचित् संक्षेपेण आख्यायन्त इति क्रियायोगः ।

नायाधम्मकहासु णमित्यादि कण्ठ्यमा निगमनात्, नवरं ^१एकूणतीसमज्झयण त्ति प्रथमे श्रुतस्कन्धे एकोनविंशतिद्वितीये च दशेति । तथा दस धम्मकहाणं वग्गा इत्यादौ भावनेयम्- इहैकोनविंशतिज्ञाताध्ययनानि दार्ष्टान्तिकार्थज्ञापनलक्षणज्ञातप्रतिपादकत्वात्तानि प्रथमश्रुतस्कन्धे, द्वितीये 10 त्वहिंसादिलक्षणधर्मस्य कथा धर्मकथा आख्यानकानीत्युक्तं भवति, तासां च दश वर्गाः, वर्ग इति समूहः, ततश्चार्थाधिकारसमूहात्मकान्यध्ययनान्येव दश वर्गा द्रष्टव्याः, *तत्र ज्ञातेष्वदिमानि दश ज्ञातानि ज्ञातान्येव, न तेष्वारख्यायिकादिसम्भवः, शेषाणि नव ज्ञातानि, तेषु पुनरेकैकस्मिन् पञ्च पञ्च चत्वारिंशदधिकानि आख्यायिकाशतानि, तत्राप्येकैकस्यामाख्यायिकायां पञ्च पञ्चोपाख्यायिकाशतानि, 15 तत्राप्येकैकस्यामुपाख्यायिकायां पञ्च पञ्चाख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि, एवमेतानि संपिण्डितानि किं सज्जातम् ?

इगवीसं कोडिसयं लक्खा पण्णासमेव बोद्धव्वा । (९ x ५४० x ५०० x ५०० =)

१२१५०००००० एवं ठिए समाणे अहिगयसुत्तस्स पत्थावो ॥ [नन्दी० हारि०]

तद्यथा- दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ णं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच 20

१. 'ख्यायत जे१ ॥ २. एकूणवीस' खं० । अत्रेदमवधेयम्- समवायाङ्गसूत्रस्य मूलादर्शेषु एकूणवीस' इति पाठ उपलभ्यते, खं०अटी० हस्तलिखितादर्शेऽपि एकूणवीस' इति पाठ उपलभ्यते, अन्येषु तु अटी०हस्तलिखितादर्शेषु एकूणतीस' इति पाठ उपलभ्यते । नन्दीसूत्रेऽपि एकूणवीसं इति पाठो दृश्यते, नन्दीवृत्तिकृद्भिरपि तथैव व्याख्यातम् । तथापि अटी०मध्ये 'प्रथमे श्रुतस्कन्धे एकोनविंशतिद्वितीये च दश' इति व्याख्यादर्शनात् एकूणतीस' इति पाठस्यापि संगतिः कर्तुं शक्यत एवात्र इति ध्येयम् ॥ ३. नन्दीसूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तावीदृशमेव वर्णनमुपलभ्यते, जिनदासगणिमहत्तरविरचितायां चूर्णौ तु अन्यथा वर्णनं दृश्यते । विस्तरार्थिभिः परिशिष्टे टिप्पणे द्रष्टव्यम् ॥

अक्खाइयासयाइं, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच पंचउवक्खाइयासयाइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइउवक्खाइयासयाइं ति, एवमेतानि सम्पिण्डितानि किं संजातम् ?

पणुवीसं कोडिसयं (१२५०००००००) एत्थ य समलक्खणाइया जम्हा ।

5 नवनाययसंबद्धा अक्खाइयमाइया तेणं ॥

ते सोहिज्जंति फुडं इमाउ रासीउ वेगलाणं तु ।

पुणरुत्तवज्जियाणं पमाणमेत्थं विणिद्दिट्ठं ॥ [नन्दी० हारि०]

शोधिते चैतस्मिन् सति अर्द्धचतुर्था एव कथानककोट्यो भवन्तीति, अत एवाह—
 एवामेव सपुव्वावरेणं ति भणितप्रकारेण गुणन-शोधने कृते सतीत्युक्तं भवति,
 10 अद्भुट्ठाओ अक्खाइयाकोडीओ भवंतीति मक्खायाओ ति आख्यायिकाः
 कथानकानि एता एवमेतत्संख्या भवन्तीति कृत्वा आख्याता भगवता महावीरेणेति ।
 तथा संख्यातानि पदसयसहस्साणीति किल पञ्च लक्षाणि षट्सप्ततिश्च सहस्राणि
 पदाग्रेण, अथवा सूत्रालापकपदाग्रेण संख्यातान्येव पदशतसहस्राणि भवन्तीत्येवं सर्वत्र
 भावयितव्यमिति ॥६॥

15 [सू० १४२] से किं तं उवासगदसातो ? उवासगदसासु णं उवासयाणं
 णगराइं, उज्जाणाइं, चेतियाइं, वणसंडा, रायाणो, अम्मापितरो, समोसरणाइं,
 धम्मायरिया, धम्मकहाओ, इहलोइया पारलोइया इट्ठिविसेसा, उवासयाणं
 च सीलव्वयवेरमणगुणपच्चक्खाणपोसहोववासपडिवज्जणतातो, सुयपरिग्गहा,
 तवोवहाणाइं, पडिमातो, उवसग्गा, संलेहणातो, भत्तपच्चक्खाणाइं,
 20 पाओवगमणाइं, देवलोगगमणाइं, सुकुलपच्चायाती, पुण बोहिलाभो,
 अंतकिरियातो य आघविज्जंति । उवासगदसासु णं उवासयाणं रिद्धिविसेसा,
 परिसा, वित्थरधम्मसवणाणि, बोहिलाभ, अभिगमणं, सम्पत्तविमुद्धता, थिरत्तं,
 मूलगुणुत्तरगुणातियारा, ठितिविसेसा य, बहुविसेसा पडिमाऽभिगहगहण-
 पालणा, उवसग्गाहियासणा, णिरुवसग्गा य, तवा य चित्ता, सीलव्वयगुण-

१. तो हे१ विना ॥

वेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासा, अपच्छिममारणंतियायसंलेहणां^१झोसणाहिं
 अप्पाणं जह य भावइत्ता बहूणि भत्ताणि अणसणाए य छेयइत्ता उववण्णा
 कप्पवरविमाणुत्तमेसु जह अणुभवंति सुरवरविमाणवरपोंडरीएसु सोक्खाइं
 अणोवमाइं कमेण भोत्तूण उत्तमाइं, तओ आउक्खएणं चुया समाणा जह
 जिणमयम्मि बोहिं, लद्धूण य संजमुत्तमं तमरयोधविप्पमुक्का उवेंति जह 5
 अक्खयं सव्वदुक्खमोक्खं, एते अत्रे य एवमादी [अत्था वित्थरेण य] ।
 उवासयदसासु णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणु[ओगदारा] जाव संखेज्जातो
 संगहणीतो । से णं अंगट्ठयाए सत्तमे अंगे, एगे सुतक्खंधे, दस अज्झयणा,
 दस उद्देसणकाला, दस समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पयगोणं
 पण्णत्ते । संखेज्जाइं अक्खराइं जाव एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । 10
 सेत्तं उवासगदसातो ।

[टी०] से किं तमित्यादि, अथ कास्ता उपासकदशाः ?, उपासकाः
 श्रावकास्तद्गतक्रियाकलापप्रतिबद्धा दशाः दशाध्ययनोपलक्षिता उपासकदशाः, तथा
 चाह— उपासकदसासु णं उपासकानां नगराणि उद्यानानि चैत्यानि वनषण्डा
 राजानः अम्बा-पितरौ समवसरणानि धर्माचार्या धर्मकथा ऐहलौकिक- 15
 पारलौकिका ऋद्धिविशेषा उपासकानां च शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यान-
 पौषधोपवासप्रतिपदनताः, तत्र शीलव्रतानि अणुव्रतानि, विरमणानि
 रागादिविरतयः, गुणा गुणव्रतानि, प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि, पोषधः
 अष्टम्यादिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहार-शरीरसत्कारादित्यागः पोषधोपवासः, ततो
 द्वन्द्वे सत्येतेषां प्रतिपदनताः प्रतिपत्तय इति विग्रहः, श्रुतपरिग्रहास्तपउपधानानि 20
 च प्रतीतानि, पडिमाओ त्ति एकादश उपासकप्रतिमाः कायोत्सर्गा वा, उपसर्गा
 देवादिकृतोपद्रवाः, संलेखना भक्त-पानप्रत्याख्यानानि, पादपोषगमनानि
 देवलोकगमनानि सुकुलप्रत्यायातिः पुनर्बोधिलाभोऽन्तक्रिया चाख्यायन्ते
 पूर्वोक्तमेव, इतो विशेषत आह— उवासगेत्यादि, तत्र ऋद्धिविशेषा

१. 'णाहिं' ज्झोसणाहिं खं० जे१ ॥ २. 'पोष' हे१ ॥ ३. प्रतिपादनताः खं० । प्रतिपदनं जे२ ॥

- अनेककोटीसंख्यद्रव्यादिसम्पद्विशेषाः, तथा परिषदः परिवारविशेषा यथा माता-पितृ-पुत्रादिका अभ्यन्तरपरिषत् दासी-दास-मित्रादिका बाह्यपरिषदिति, विस्तरधर्मश्रवणानि महावीरसन्निधौ, ततो बोधिलाभोऽभिगमः सम्यक्त्वस्य विशुद्धता, स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धेरेव, मूलगुणोत्तरगुणा अणुव्रतादयः, अतिचारास्तेषामेव बन्ध-वधादितः
- 5 खण्डनानि, स्थितिविशेषाश्च उपासकपर्यायस्य कालमानभेदाः, बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रभूतभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः, अभिग्रहग्रहणानि, तेषामेव च पालनानि, उपसर्गाधिसहनानि, निरुपसर्गं च उपसर्गाभावश्चेत्यर्थः, तपांसि च चित्राणि, शीलव्रतादयोऽनन्तरोक्तरूपाः, अपश्चिमाः पश्चात्कालभाविन्यः, अकारस्त्वमङ्गलपरिहारार्थः, मरणरूपे अन्ते भवा मारणान्तिक्यः, आत्मनः शरीरस्य
- 10 जीवस्य च संलेखनाः तपसा रागादिजयेन च कृशीकरणानि आत्मसंलेखनाः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, तासाम्, झोसण ति जोषणाः सेवनाः करणानीत्यर्थः, ताभिरपश्चिममारणान्तिकात्मसंलेखनाजोषणाभिरात्मानं यथा च भावयित्वा, बहूनि भक्तानि अनशनतया च निर्भोजनतया छेदयित्वा व्यवच्छेद्य उपपन्ना मृत्वेति गम्यते, केषु ? कल्पवरेषु यानि विमानानि उत्तमानि तेषु, यथानुभवन्ति
- 15 सुरवरविमानानि वरपुण्डरीकाणीव वरपुण्डरीकाणि यानि तेषु, कानि? सौख्यान्यनुपमानानि क्रमेण भुक्त्वोत्तमानि, ततः आयुःक्षयेण च्युताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं लब्ध्वा इति शेषः, लब्ध्वा च संयमोत्तमं प्रधानं संयमं तमोरजओघविप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति यथा अक्षयम् अपुनरावृत्तिकं सर्वदुःखमोक्षं कर्मक्षयमित्यर्थः, तथोपासकदशास्वाख्यायत इति प्रक्रमः, एते चान्ये
- 20 चेत्यादि प्राग्वत् । नवरं संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पदगणेणं ति किलैकादश लक्षाणि द्विपञ्चाशच्च सहस्राणि पदानामिति ॥७॥

[सू० १४३] से किं तं अंतगडदसातो ? अंतगडदसासु णं अंतगडाणं णगराइं, उज्जाणाइं, चेतियाइं, वणसंडा, रायाणो, अम्मापितरो, समोसरणाइं धम्मायरिया, धम्मकहातो, इहलोइया पारलोइया इहिविसेसा, भोगपरिच्चाया,

१. तपांसि च रित्राणि जे१ खं० । तपांसि च विचित्राणि हे२ ॥ २. 'रपश्चिमामारणा' खं० जे१,२॥

पव्वज्जातो, सुतपरिग्गहा, तवोवहाणाइं, पडिमातो बहुविहातो, खमा, अज्जवं, मद्दवं च, सोयं च सच्चसहियं, सत्तरसविहो य संजमो, उत्तमं च बंभं, आकिंचणिया, तवो, चियातो, किरियातो, समितिगुत्तीओ चेव, तह अप्पमायजोगो, सज्झायज्झाणाण य उत्तमाणं दोण्हं पि लक्खणाइं, पत्ताण य संजमुत्तमं जियपरीसहाणं चउव्विहकम्मक्खयम्मि जह केवलस्स लंभो, 5 परियाओ जत्तिओ य जह पालिओ मुणीहिं, पातोवगतो य जो जहिं जत्तियाणि भत्ताणि छेयइत्ता अंतगडो मुणिवरो तमरयोघविप्पमुक्को, मोक्खसुहमणुत्तरं च पत्ता, एते अन्ने य एवमादी अत्था परू[विज्जंति] जाव से णं अंगट्ठयाए अट्ठमे अंगे, एगे सुतक्खंधे, दस अज्झयणा, सत्त वग्गा, दस उद्देसणकाला, दस समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसतसहस्साइं पयग्गेणं । 10 संखेज्जा अक्खरा जाव एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं अंतगडदसातो ।

[टी०] से किं तमित्यादि, अथ कास्ता अन्तकृतदशाः ? तत्रान्तो विनाशः, स च कर्मणस्तत्फलस्य वा संसारस्य कृतो यैस्ते अन्तकृताः, ते च तीर्थकरादयः, तेषां दशाः प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति तत्संख्यया अन्तकृतदशाः, तथा चाह— अंतगडदसासु 15 णमित्यादि कण्ठ्यम्, नवरं नगरादीनि चतुर्दश पदानि षष्ठाङ्गवर्णकाभिहितान्येव, तथा पडिमाओ ति द्वादश भिक्षुप्रतिमा मासिक्यादयो बहुविधाः, तथा ^१क्षमा आर्जवं मार्दवं च शौचं च सत्यसहितम्, तत्र शौचं परद्रव्यापहारमालिन्याभावलक्षणम्, सप्तदशविधश्च संयम उत्तमं च ब्रह्म मैथुनविरतिरूपम्, आकिंचणिय ति आकिञ्चन्यम्, तपः, त्याग इति आगमोक्तं दानम्, समितयो गुप्तरश्चैव, तथा अप्रमादयोगः, 20 स्वाध्यायध्यानयोश्च उत्तमयोर्द्वयोरपि लक्षणानि स्वरूपाणि, तत्र स्वाध्यायस्य लक्षणं सज्झाएण पसत्थं ज्ञाण^२ [उपदेशमाला० गा० ३३८] मित्यादि, ध्यानलक्षणं यथा— अंतोमुहत्तमेत्तं

१. क्षमा मार्दवं आर्जवं च खं० ॥ २. “सज्झाएण पसत्थं ज्ञाणं जाणइ स सव्वपरमत्थं । सज्झाए वट्ठतो खणे खणे जाइ वेरगं ॥३३८॥” इति संपूर्णा गाथा ॥

- चित्तावत्थाणमेगवत्थुम्मि [ध्यानश० ३] इत्यादि, आख्यायन्त इति सर्वत्र योगः, तथा प्राप्तानां च संयमोत्तमं सर्वविरतिं जितपरीषहाणां चतुर्विधकर्मक्षये घातिकक्षये सति यथा केवलस्य ज्ञानादेर्लाभः पर्यायः प्रब्रज्यालक्षणो यावांश्च यावद्वर्षादिप्रमाणो यथा येन तपोविशेषाश्रयणादिना प्रकारेण पालितो मुनिभिः पादपोपगतश्च
- 5 पादपोपगमाभिधानमनशनं प्रतिपन्नो यो मुनिर्यत्र शत्रुञ्जयपर्वतादौ यावन्ति च भक्तानि भोजनानि छेदयित्वा, अनशनानां हि प्रतिदिनं भक्तद्वयच्छेदो भवति, अन्तकृतो मुनिवरो जात इति शेषः, तमोरजओघविप्रमुक्तः, एवं च सर्वेऽपि क्षेत्र-कालादिविशेषिता मुनयो मोक्षसुखमनुत्तरं च प्राप्ता आख्यायन्त इति क्रियायोगः ।
- एते अन्ये चेत्यादि प्राग्वत् । नवरं दस अज्झयण त्ति प्रथमवर्गापेक्षयैव घटन्ते,
- 10 नन्द्यां तथैव व्याख्यातत्वात्, यच्चेह पठ्यते सत्त वग्ग त्ति तत् प्रथमवर्गादन्यवर्गापेक्षया, यतोऽत्र सर्वेऽप्यष्ट वर्गाः, नन्द्यामपि तथा पठितत्वात्, तद्वृत्तिश्चैयम्— अट्ट वग्ग त्ति अत्र वर्गः समूहः, स चान्तकृतानामध्ययनानां वा, सर्वाणि चैकवर्गगतानि युगपदुद्दिश्यन्ते, अतो भणितम् ‘अट्ट उद्देशणकाला’ इत्यादि [नन्दी० हारि०], इह च दश उद्देशनकाला अधीयन्ते इति नास्याभिप्रायमवगच्छामः । तथा संख्यातानि पदशतसहस्राणि पदाग्रेणेति,
- 15 तानि च किल त्रयोविंशतिर्लक्षाणि चत्वारि च सहस्राणीति ॥८॥

[सू० १४४] से किं तं अणुत्तरोववातियदसातो ? अणुत्तरोववातियदसासु णं अणुत्तरोववातियाणं णगराइं, उज्जाणाइं, चेतियाइं, वणसंडा, रायाणो, अम्मापितरो, समोसरणाइं, धम्मायरिया, धम्मकहातो, इहलोइया पारलोइया

१. “अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावत्थाणमेगवत्थुम्मि । छउमत्थाणं झाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥३॥ व्या०— इह मुहूर्तः सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालविशेषो भण्यते । अन्तर्मध्यकरणे, ततश्चान्तर्मुहूर्तमात्रं कालमिति गम्यते, मात्रशब्दस्तदधिककालव्यवच्छेदार्थः, ततश्च भिन्नमुहूर्तमेव कालम्, किम् ? चित्तावस्थानमिति चित्तस्य मनसः अवस्थानं चित्तावस्थानम्, अवस्थितिः अवस्थानम्, निष्प्रकम्पतया वृत्तिरित्यर्थः, क ? एकवस्तुनि, एकम् अद्वितीयं वसन्त्यस्मिन् गुणपर्याया इति वस्तु चेतनादि, एकं च तद्वस्तु एकवस्तु, तस्मिन् २ छद्मस्थानां ध्यानमिति, तत्र छादयतीति छद्म पिधानं तच्च ज्ञानादीनां गुणानामावरकत्वाज्ज्ञानावरणादिलक्षणं घातिकर्म, छद्मनि स्थिताश्छद्मस्था अकेवलिन इत्यर्थः, तेषां छद्मस्थानाम्, ध्यानं प्राग्वत् ॥३॥” इति ध्यानशतके हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥ २. “से किं तं अंतगडदसाओ...” [सू० ९२] इति नन्दीसूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तावेतदस्ति । नन्दीसूत्रस्य जिनदासगणिमहत्तरविरचितायां चूर्णावपि स्तोत्रं वर्णनमुपलभ्यते ॥

इद्धिविसेसा, भोगपरिच्चाया, पव्वज्जाओ, सुतपरिग्गहा, तवोवहाणाइं, पडिमातो, संलेहणातो, भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइं, अणुत्तरोववत्ति, सुकुलपच्चायाती, पुण बोहिलाभो, अंतकिरिया[तो] य आघविज्जंति । अणुत्तरोववातियदसासु णं तित्थकरसमोसरणाइं परममंगल्लजगहिताणि, जिणातिसेसा य बहुविसेसा, जिणसीसाणं चेव समणगणपवरगंधहत्थीणं 5 थिरजसाणं परिसहसेण्णरिवुबलपमद्दणाणं तवदित्तचरित्त-णाणसम्मत्तसारविविहप्पगारवित्थरपसत्थगुणसंजुयाणं अणगारमहरिसीणं अणगारगुणाण वण्णओ उत्तमवरतवविसिद्धणाणजोगजुत्ताणं, जह य जगहियं भगवओ, जारिसा य रिद्धिविसेसा देवासुरमाणुसाण । परिसाणं पाउब्भावा य जिणसमीवं, जह य उवासंति जिणवरं, जह य परिक्हें(हे)ति धम्मं 10 लोगगुरू अमर-नरा-ऽसुरगणाणं, सोऊण य तस्स भासियं अवसेसकम्मा विसयविरत्ता नरा जहा अब्भुवेति धम्मं ओरालं संजमं तवं चावि बहुविहप्पगारं जह बहूणि वासाणि अणुचरित्ता आराहियनाणदंसणचरित्तजोगा जिणवयणमणुगयमहियभासिता जिणवराण हिययेणमणुणेत्ता जे य जहिं जत्तियाणि भत्ताणि छेयइत्ता लद्धूण य समाहिमुत्तमं झाणजोगजुत्ता उववन्ना 15 मुणिवरुत्तमा जह अणुत्तरेसु, पावंति जह अणुत्तरं तत्थ विसयसोक्खं तत्तो य चुया कमेण काहिति संजया जह य अंतकिरियं, एते अन्ने य एवमादित्थ जाव परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, [जाव] संखेज्जातो संगहणीतो । से णं अंगट्ठयाए नवमे अंगे, एगे सुयक्खंधे, दस अज्झयणा, तिन्नि वग्गा, दस उद्देसणकाला, दस समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पयग्गेणं 20 पण्णत्ते । संखेज्जाणि अक्खराणि जाव एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं अणुत्तरोववातियदसातो ।

[टी०] से किं तमित्यादि, नास्मादुत्तरो विद्यते इत्यनुत्तर उपपत्तनमुपपातो जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरः प्रधानः संसारे अन्यस्य तथाविधस्याभावादुपपातो येषां ते तथा, त

- एवाऽनुत्तरोपपातिकाः, तद्वक्तव्यताप्रतिबद्धा दशा दशध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोप-
पातिकदशाः, तथा चाह— अणुत्तरोववाइयदसासु णमित्यादि, तत्रानुत्तरोप-
पातिकानामिति साधूनाम्, नगरादीनि द्वाविंशतिः पदानि ज्ञाताधर्मकथावर्णकोक्तानि
तथा । एतेषामेव च प्रपञ्चं रचयन्नाह— अनुत्तरोपपातिकदशासु तीर्थकरसमवसरणानि,
5 किम्भूतानि ? परममङ्गल्यत्वेन जगद्धितानि परममङ्गल्यजगद्धितानि, जिनातिशेषाश्च
बहुविशेषा देहं विमलसुयंध[]मित्यादयश्चतुस्त्रिंशदधिकतरा वा, तथा
जिनशिष्याणां चैव गणधरादीनाम्, किम्भूतानामत आह— श्रमणगणप्रवरगन्धहस्तिनां
श्रमणोत्तमानामित्यर्थः, तथा स्थिरयशसाम्, तथा परीषहसैन्यमेव परीषहवृन्दमेव
रिपुबलं परचक्रं तत्प्रमर्दनानाम्, तथा दववद् दावाग्निरिव दीप्तानि उज्ज्वलानि,
10 पाठान्तरेण तपोदीप्तानि, यानि चरित्र-ज्ञान-सम्यक्त्वानि तैः साराः अफल्गवो
विविधप्रकारविस्तारा अनेकविधप्रपञ्चाः प्रशस्ताश्च ये क्षमादयो गुणास्तैः संयुतानाम्,
क्वचित्तु गुणध्वजानामिति पाठः, तथा अनगराश्च ते महर्षयश्चेत्यनगारमहर्षय-
स्तेषामनगारगुणानां वर्णकः श्लाघा आख्यायत इति योगः, पुनः किम्भूतानां
जिनशिष्याणाम् ? उत्तमाश्च ते जात्यादिभिर्वरतपसश्च ते विशिष्टज्ञानयोगयुक्ताश्चेत्यत-
15 स्तेषामुत्तमवरतपोविशिष्टज्ञानयोगयुक्तानाम्, किञ्चापरम् ? यथा च जगद्धितं
भगवत इत्यत्र जिनस्य शासनमिति गम्यते, यादृशाश्च ऋद्धिविशेषा देवासुरमानुषाणां
रत्नोज्ज्वललक्षयोजनमानविमानरचनं सामानिकाद्यनेकदेवदेवीकोटिसमवायनं
मणिखण्डमण्डितदण्डपटुप्रचलत्पताकि काशतोपशोभितमहाध्वजपुरःप्रवर्तनं
विविधातोद्यनादगगनाभोगपूर्णं चैवमादिलक्षणाः प्रतिकल्पितगन्धसिन्धुरस्कन्धारोहणं
20 चतुरङ्गसैन्यपरिवारणं छत्र-चामर-महाध्वजादिमहाराजचिह्नप्रकाशनं च एवमादयश्च
सम्पद्विशेषाः समवसरणगमनप्रवृत्तानां वैमानिक-ज्योतिष्काणां भवनपति-व्यन्तराणां
राजादिमनुजानां च, अथवा अनुत्तरोपपातिकसाधूनाम् ऋद्धिविशेषा देवादिसम्ब-
न्धिनस्तादृशा आख्यायन्त इति क्रिया, तथा पर्षदां संजयवेमाणित्थी संजयि पुब्बेण
पविसिउं वीर[]मित्यादिनोक्तस्वरूपाणां प्रादुर्भावाश्च आगमनानि, क्व ?

१. °क्तानि यथा एतेषां जे२ हे१,२ ॥ २. पवसिउं खं० जे१,२ ॥

जिणसमीवं ति जिनसमीपे, यथा च येन च प्रकारेण पञ्चविधाभिगमादिना उपासते
 सेवन्ते राजादयो जिनवरं तथाऽऽख्यायत इति योगः, यथा च परिकथयति धर्मं
 लोकगुरुरिति जिनवरोऽमर-नरा-ऽसुरगणानाम्, श्रुत्वा च तस्येति जिनवरस्य
 भाषितम्, अवशेषाणि क्षीणप्रायाणि कर्माणि येषां ते तथा, ते च ते विषयविरक्ताश्चेति
 अवशेषकर्मविषयविरक्ताः, के ? नराः, किम् ? यथा अभ्युपयन्ति धर्ममुदारम्, 5
 किंस्वरूपमत आह— संयमं तपश्चापि, किम्भूतमित्याह— बहुविधप्रकारम्, तथा यथा
 बहूनि वर्षाणि अणुचरित्तं त्ति अनुचर्य आसेव्य संयमं तपश्चेति वर्तते, तत
 आराधितज्ञान-दर्शन-चारित्रयोगाः, तथा जिणवयणमणुगयमहियभासिय त्ति
 जिनवचनम् आचारादि अनुगतं सम्बद्धं नार्दवितर्दमित्यर्थः महितं पूजितमधिकं वा
 भाषितं यैरध्यापनादिना ते तथा, पाठान्तरे जिनवचनमनुगत्या आनुकूल्येन सुष्ठु 10
 भाषितं यैस्ते जिनवचनानुगतिसुभाषिताः, तथा जिणवराण हियणमणुणेत्त त्ति,
 इह षष्ठी द्वितीयार्थे, तेन जिनवरान् हृदयेन मनसा अनुनीय प्राप्य ध्यात्वेति यावत्,
 ये च यत्र यावन्ति च भक्तानि छेदयित्वा लब्ध्वा च समाधिमुत्तमं ध्यानयोगयुक्ताः
 उपपन्ना मुनिवरोत्तमा यथा अनुत्तरेषु तथा आख्यायत इति प्रक्रमः, तथा प्राप्नुवन्ति
 यथाऽनुत्तरं तत्थ त्ति अनुत्तरविमानेषु विषयसुखं तथाऽऽख्यायते इति योगः, तत्तो 15
 य त्ति अनुत्तरविमानेभ्यश्च्युताः क्रमेण करिष्यन्ति संयता यथा चान्तक्रियां ते
 तथाऽऽख्यायन्ते अनुत्तरोपपातिकदशास्विति प्रकृतम् ।

एते चान्ये चेत्यादि पूर्ववत्, नवरं दस अज्झयणा तिन्नि वग्ग त्ति, इहाध्ययनसमूहो
 वर्गः, वर्गे वर्गे दशाध्ययनानि, वर्गश्च युगपदेवोद्दिश्यते इत्यतस्त्रय एवोद्देशनकाला
 भवन्तीति । एवमेव च नन्दावभिधीयन्ते, इह तु दृश्यन्ते दशेत्यत्राभिप्रायो न ज्ञायत 20
 इति । तथा संख्यातानि पदसयसहस्साइं पदगणेणं ति किल षट्चत्वारिंशल्लक्षाण्यष्टौ
 च सहस्राणि ॥९॥

[सू० १४५] से किं तं पण्हावागरणाणि ? पण्हावागरणेसु अटुत्तरं

१. 'यंत जे१ खं० ॥ २. "ण्हाणादिकोउकम्मं, भूतीकम्मं सविज्जगा भूती । विज्जारहिते लहुगो चउवीसा
 तिणिण पसिणसया ॥४२८९॥ व्या० णिंदुभादियाण मसाणचच्चरादिसु णवणं कज्जति, रक्खाणिमित्तं भूती,

- पसिणसतं, अटुत्तरं अपसिणसतं, अटुत्तरं पसिणापसिणसतं, विज्जातिसया, नागसुपण्णेहिं सद्धिं दिव्वा संवाया आघविज्जंति । पण्हावागरणदसासु णं ससमय-परसमयपण्णवयपत्तेयबुद्धविविधत्थभासाभासियाणं अतिसयगुण-उवसमणाण-प्पगारआयरियभासियाणं वित्थरेणं थिरमहेसीहिं विविध-
 5 वित्थार(त्थ?)भासियाणं च जगहिताणं अद्दागंगुट्टबाहुअसिमणिखोम-आइच्चमातियाणं विविहमहापसिणविज्जामणपसिणविज्जादइवयपयोग-पाहण्णगुणप्पगासियाणं सब्भूयबिगुणप्पभावनरगणमतिविम्हयकरीणं अति-सयमतीतकालसमये दमतित्थकरुत्तमस्स थितिकरणकारणाणं दुरभिगमदुरव-गाहस्स सव्वसव्वण्णुसम्मत्तस्साऽबुधजणविबोहकरस्स पच्चक्खयप्पच्चय-
 10 करीणं पण्हाणं विविहगुणमहत्था जिणवरप्पणीया आघविज्जंति । पण्हावागरणेषु णं परित्ता वायणा, संखेज्जा जाव संखेज्जातो संगहणीतो । से णं अंगट्ठाए दसमे अंगे, एगे सुत्तक्खंधे, [पणतालीसं अज्झयणा] पणतालीसं उद्देसणकाला, पणतालीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाणि पयसयसहस्साणि पयग्गेणं पण्णत्ते, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा जाव
 15 चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेत्तं पण्हावागरणाणि ।

- [टी०] से किं तमित्यादि, प्रश्नः प्रतीतः, तन्निर्वचनं व्याकरणम्, प्रश्नानां च व्याकरणानां च योगात् प्रश्नव्याकरणानि, तेषु अटुत्तरं पसिणसयं इत्यादि, तत्राङ्गुष्ठ-बाहुप्रश्नादिका मन्त्रविद्याः प्रश्नाः, याः पुनर्विधिना जप्यमाना अपृष्टा एव शुभाशुभं कथयन्ति एताः अप्रश्नाः, तथाऽङ्गुष्ठादिप्रश्नभावं तदभावं च प्रतीत्य या
 20 विद्याः शुभाशुभं कथयन्ति ताः प्रश्नाप्रश्नाः । विज्जाइसय त्ति तथा अन्ये विद्यातिशयाः स्तम्भ-स्तोभ-वशीकरण-विद्वेषीकरणोच्चाटनादयः नागसुपर्णैश्च सह

विज्जाभिमंतीए भूतीए चउलहुं । इयराए मासलहुं । पसिणा एते पण्हावाकरणेषु पुव्वं आसी ॥४२८९॥ पसिणापसिणं सुविणे विज्जासिद्धं तु साहति परस्स । अहवा आइंखिणिया घंटियसिद्धं परिकहेति ॥४२९०॥ व्या० सुविणयविज्जाकहियं कधितस्स पासिणापसिणं भवति । अहवा विज्जाभिमतिया घंटिया कण्णमूले चालिज्जति, तत्थ देवता कधिति, कहेंतस्स पसिणापसिणं भवति, स एव इंखिणी भण्णति ॥४२९०॥” इति निशीथभाष्यचूर्णौ ।

१. वित्थारेण वीरमहे” जे२ ॥ २. नन्दीसूत्रे पाठोऽयं वर्तते ॥

भवनपतिविशेषैरुपलक्षणत्वाद् यक्षादिभिश्च सह 'साधकस्य' इति गम्यते, दिव्याः तात्त्विकाः संवादाः शुभाशुभगताः संलापाः आख्यायन्ते । एतदेव प्रायः प्रपञ्चयन्नाह—
 १ पण्हावागरणदसेत्यादि, स्वसमय-परसमयप्रज्ञापका ये प्रत्येकबुद्धास्तैः कर-
 कण्डवादिसदृशैर्विविधार्था यका भाषा गम्भीरेत्यर्थः तथा भाषिताः गदिताः
 स्वसमयपरसमयप्रज्ञापकप्रत्येकबुद्धविविधार्थभाषाभाषिताः, तासाम्, किम् ? - 5
 आदर्शाङ्गुष्ठादीनां सम्बन्धिनीनां प्रश्नानां विविधगुणमहार्थाः प्रश्नव्याकरणदशास्वा-
 ख्यायन्त इति योगः, पुनः किम्भूतानां प्रश्नानाम् ? अइसयगुणउवसमनाणप्पगार-
 आयरियभासियाणं ति अतिशयाश्च आमर्षौषध्यादयो गुणाश्च ज्ञानादय उपशमश्च
 स्वपरभेदः, एते नानाप्रकारा येषां ते तथा, ते च ते आचार्याश्च तैर्भाषिता यास्तास्तथा,
 तासाम्, कथं भाषितानामित्याह— वि३त्थरेणं ति विस्तरेण महता वचनसन्दर्भेण, तथा 10
 स्थिरमहर्षिभिः, पाठान्तरे वीरमहर्षिभिः विविहवि३त्थरभासियाणं च ति
 विविधविस्तरेण भाषितानाम्, चकारस्तृतीयप्रणायकभेदसमुच्चयार्थः, पुनः कथंभूतानां
 प्रश्नानाम् ? जगहियाणं ति जगद्धितानां पुरुषार्थोपयोगित्वात्, किंसम्बन्धिनीनामित्याह—
 अद्दाग ति आदर्शश्चाङ्गुष्ठश्च बाहू च असिश्च मणिश्च क्षौमं च वस्त्रम्
 आदित्यश्चेति द्वन्द्वस्ते आदिर्येषां कुड्य-शङ्ख-घटादीनां ते तथा, तेषां 15
 सम्बन्धिनीनाम्, प्रश्नविद्याभिरादर्शकादीनामावेशनात्, किंभूतानां प्रश्नानामत
 आह— विविधमहाप्रश्नविद्याश्च वाचैव प्रश्ने स॑त्युत्तरदायिन्यः मनःप्रश्नविद्याश्च
 मनःप्रश्नितार्थोत्तरदायिन्यः, तासां दैवतानि तदधिष्ठातृदेवताः, तेषां प्रयोगप्राधान्येन
 तद्व्यापारप्रधानतया गुणं विविधार्थसंवादनलक्षणं प्रकाशयन्ति लोके व्यञ्जयन्ति
 यास्ता विविधमहाप्रश्नविद्या-मनःप्रश्नविद्या-दैवतप्रयोगप्राधान्यगुणप्रकाशिकाः, 20
 तासाम्, पुनः किंभूतानां प्रश्नानाम् ? सद्भूतेन तात्त्विकेन द्विगुणेन
 उपलक्षणत्वाल्लौकिकप्रश्नविद्याप्रभावापेक्षया बहुगुणेन, पाठान्तरे विविधगुणेन, प्रभावेन
 माहात्म्येन नरगणमतेः मनुजसमुदयबुद्धेर्विस्मयकर्यः चमत्कारहेतवो याः प्रश्नास्ताः

१. पण्हावागरणमित्यादि खं० जे१,२ ॥ २. वि३त्थरेणं हे१ विना ॥ ३. 'वि३त्थर' हे२ विना ॥

४. प्रत्युत्तरं जे२ ॥

- सद्भूतद्विगुणप्रभावनरगणमतिविस्मयकर्यः, तासाम्, पुनः किंभूतानां तासाम् ? अतिसयमतीतकालसमये ति अतिशयेन योऽतीतः कालसमयः स तथा, तत्र, अतिव्यवहिते काले इत्यर्थः, दमः शमस्तत्प्रधानः तीर्थकराणां दर्शनान्तरशास्तृणामुत्तमो यः स तथा भगवान् जिनः, तस्य दमतीर्थकरोत्तमस्य स्थितिकरणं स्थापनम् 'आसीद्
- 5 अतीतकाले सातिशयज्ञानादिगुणयुक्तः सकलप्रणायकशिरःशेखरकल्पः पुरुषविशेषः एवंविधप्रश्नानामन्यथानुपपत्तेः' इत्येवंरूपम्, तस्य कारणानि हेतवो यास्तास्तथा, तासाम्, पुनस्ता एव विशिनष्टि दुरभिगमं दुरवबोधं गम्भीरसूक्ष्मार्थत्वेन दुरवगाहं च दुःखाध्येयं सूत्रबहुत्वाद्यत्तस्य, सर्वेषां सर्वज्ञानां सम्मतम् इष्टं सर्वसर्वज्ञसम्मतम्, अथवा सर्वं च तत् सर्वज्ञसम्मतं चेति सर्वसर्वज्ञसम्मतं प्रवचनतत्त्वमित्यर्थः, तस्य,
- 10 अबुधजनविबोधनकरस्य एकान्तहितस्येति भावः, पच्चक्खयपच्चयकरीणं ति प्रत्यक्षकेण ज्ञानेन साक्षादित्यर्थो यः प्रत्ययः 'सर्वातिशयनिधानमतीन्द्रियार्थोप-दर्शनाव्यभिचारि चेदं जिनप्रवचनम्' इत्येवंरूपा प्रतिपत्तिः, अथवा प्रत्यक्षेणैवानेनार्थाः प्रतीयन्त इति प्रत्यक्षमिवेदमित्येवं प्रतीतिः प्रत्यक्षताप्रत्ययस्तत्करणशीलाः प्रत्यक्षकप्रत्ययकर्यः प्रत्यक्षताप्रत्ययकर्यो वा, तासां प्रत्यक्षकप्रत्ययकरीणां
- 15 प्रत्यक्षताप्रत्ययकरीणां वा, कासामित्याह- प्रश्नानां प्रश्नविद्यानाम् उपलक्षणत्वादन्त्यासां च यासामष्टोत्तरशतान्यादौ प्रतिपादितानि, विविधगुणा बहुविधप्रभावास्ते च ते महार्थाश्च महान्तोऽभिधेयाः पदार्थाः शुभाशुभसूचनादयो विविधगुणमहार्थाः, किंभूताः ? जिनवरप्रणीताः, किमित्याह आद्यविज्जंति ति आख्यायन्ते, शेषं पूर्ववत्, नवरं यद्यपीहाध्ययनानां दशत्वाद् दशैवोद्देशनकाला भवन्ति तथापि वाचनान्तरापेक्षया
- 20 पञ्चचत्वारिंशदिति सम्भाव्यते इति पणयालीसमित्याद्यविरुद्धमिति । संखेज्जाणि पयसयसहस्साणि पदगणेणं ति तानि च किल द्विनवतिर्लक्षाणि षोडश च सहस्राणीति ॥१०॥

[सू० १४६] से किं तं विवागसुते ? विवागसुए णं सुकडदुक्कडाणं कम्माणं

१. कालः समयः खं० ॥ २. समसमस्तत्प्रं जे२ ॥ ३. प्रत्यक्षेणैवां जे२ ॥ ४. प्रत्यक्षकप्रत्ययं जे२ ॥ ५. 'नवतिलं' हे२ विना ॥

फलविवागे आघविज्जति । से समासओ दुविहे पण्णत्ते, तंजहा- दुहविवागे चेव सुहविवागे चेव, तत्थ णं दह दुहविवागाणि, दह सुहविवागाणि ।

से किं तं दुहविवागाणि ? दुहविवागेसु णं [दुहविवागाणं] णगराइं, चेतियाइं, उज्जाणाइं, वणसंडा, रायाणो, अम्मापितरो, समोसरणाइं, धम्मायरिया, धम्मकहातो, नरग(नगर)गमणाइं, संसारपवंचदुहपरंपराओ य 5 आघविज्जंति, सेत्तं दुहविवागाणि ।

से किं तं सुहविवागाणि ? सुहविवागेसु सुहविवागाणं णगराइं जाव धम्मकहातो, इहलोइयपारलोइया इड्ढिविसेसा, भोगपरिच्चाया, पव्वज्जाओ, सुयपरिग्गहा, तवोवहाणाइं, पडिमातो, संलेहणातो, भत्तपच्चक्खाणाइं, पाओवगमणाइं, देवलोगगमणाइं, सुकुलपच्चायाती, पुण बोहिलाभो, 10 अंतकिरियातो य आघविज्जंति ।

दुहविवागेसु णं पाणातिवाय-अलियवयण-चोरिक्ककरण-परदारमेहुण-ससंगताए महतिव्वकसाय-इंदिय-प्पमाय-पावप्पओय-असुहज्झवसाण-संचियाणं कम्माणं पावगाणं पावअणुभागफलविवागा णिरयगति-तिरिक्खजोणिबहुविहवसण-सयपरंपरापबद्धाणं मणुयत्ते वि आगताणं जह 15 पावकम्मसेसेण पावगा होंति फलविवागा वह-वसणविणास-णास-कण्णोदुंगुट्ट-कर-चरण-नहच्छेयण-जिब्भच्छेयण-अंजण-कडग्गिदाहण-गयचलणमलण-फालण-उल्लंबण-सूल-लता-लउड-लड्ढिभंजण-तउ-सीसग-तत्ततेल्लकलकलअभिसिंचण-कुंभिपाग-कंपण-थिरबंधण-वेह-वज्झकत्तण-पतिभयकरकरपलीवणादिदारुणाणि दुक्खाणि अणोवमाणि, 20 बहुविविहपरंपराणुबद्धा ण मुच्चंति पावकम्मवल्लीए, अवेयइत्ता हु णत्थि मोक्खो, तवेण धितिधणियबद्धकच्छेण सोहणं तस्स वा वि होज्जा ।

एत्तो य सुभविवागेसु सील-संजम-णियम-गुण-तवोवहाणेसु साहुसु

१. जेमू१-हे२-अटी० मध्येऽत्र 'नगरगमणाइं' इति पाठः, अन्येषु तु हस्तलिखितादर्शेषु 'नरगगमणाइं' इति पाठः, नन्दीसूत्रेऽपि अस्मिन्नेव वर्णने निरयगमणाइं इत्येव पाठः ॥

- सुविहिएसु अणुकंपासयप्पयोगतेकालमतिविमुद्धभत्तपाणाइं पययमणसा
 हितसुहनीसेसतिव्वपरिणामनिच्छियमती पयच्छिऊणं पयोगसुद्धाइं जह य
 निव्वत्तेति उ बोहिलाभं जह य परित्तीकरेंति णर-णिरय-तिरिय-
 सुरगतिगमणविपुलपरियट्ट-अरति-भय-विसाय-सोक-मिच्छत्तसेलसंकडं
 5 अण्णाणतमंधकारचिक्खल्लसुदुत्तारं जर-मरण-जोणिसंखुभितचक्रवालं
 सोलसकसायसावयपयंडचंडं अणातियं अणवयगं संसारसागरमिणं, जह य
 णिबंधंति आउगं सुरगणेसु, जह य अणुभवन्ति सुरगणविमाणसोक्खाणि
 अणोवमाणि, ततो य कालंतरे चुयाणं इहेव नरलोगमागयाणं आउ-वपु-
 वण्ण-रूव-जाति-कुल-जम्म-आरोग-बुद्धि-मेहाविसेसा मित्तजण-सयण-
 10 धणधण्णविभवसमिद्धिसारसमुदयविसेसा बहुविहकामभोगुब्भवाण सोक्खाण
 सुहविवागुत्तमेसु, अणुवरयपरंपराणुबद्धा असुभाणं सुभाणं चेव कम्माणं
 भासिया बहुविहा विवागा विवागसुयम्मि भगवता जिणवरेण संवेगकारणत्था,
 अन्ने वि य एवमादिया, बहुविहा वित्थरेणं अत्थपरूवणया आघविज्जति ।
 विवागसुयस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा जाव संखेज्जातो संगहणीतो ।
 15 से णं अंगट्ठताए एक्कारसमे अंगे, वीसं अज्झयणा, वीसं उद्देसणकाला, वीसं
 समुद्देसणकाला, संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पयग्गेणं पण्णत्ते, संखेज्जाणि
 अक्खराणि, जाव एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जति । सेतं विवागसुए ।

- [टी०] से किं तमित्यादि, विपचनं विपाकः शुभाशुभकर्मपरिणामस्तत्प्रतिपादकं
 श्रुतं विपाकश्रुतम् । विवागसुए णमित्यादि कण्ठ्यम्, नवरं फलविवागे ति फलरूपो
 20 विपाकः, तथा नगरगमणाइं ति भगवतो गौतमस्य भिक्षाद्यर्थं नगरप्रवेशनानीति ।
 एतदेव पूर्वोक्तं प्रपञ्चयन्नाह— दुहविवागेसु णमित्यादि, तत्र प्राणातिपाता-
 ऽलीकवचन-चौर्यकरण-परदारमैथुनैः सह ससंगयाए ति या ससङ्गता
 सपरिग्रहता तथा संचितानां कर्मणामिति योगः, महातीव्रकषायेन्द्रियप्रमाद-
 पापप्रयोगाशुभाध्यवसानसञ्चितानां कर्मणां पापकानां पापानुभागा अशुभरसा ये

१. °था इत्यत आरभ्य षट् पत्राणि खं० मध्ये न सन्ति ॥ २. सह संगयाए जेर हेर । खं० मध्येऽत्र पाठः पतितः ॥

फलविपाका विपाकोदयास्ते तथा, ते आख्यायन्त इति योगः, केषामित्याह— निरयगतौ
तिर्यग्योनौ च ये बहुविधव्यसनशतपरम्पराभिः प्रबद्धाः ते तथा, तेषाम्, जीवानामिति
गम्यते, तथा मणुयत्ति ति मनुजत्वेऽप्यागतानां यथा पापकर्मशेषेण पापका
भवन्ति फलविपाका अशुभा विपाकोदया इत्यर्थः, तथा आख्यायते इति प्रकृतम्,
तथाहि— व्यधो यष्ट्यादिताडनं वृषणविनाशो वर्द्धितककरणं तथा नासायाश्च कर्णयोश्च 5
ओष्ठस्य चाङ्गुष्ठानां च करयोश्च चरणयोश्च नखानां च यच्छेदनं तत्तथा, जिह्वाछेदनम्,
अंजण ति अञ्जनं तप्तायःशलाकया नेत्रयोः, प्रक्षणं वा देहस्य क्षार-तैलादिना,
कडगिदाहणं ति कटानां विदलवंशादिमयानामग्निः कटाग्निस्तेन दाहनं कटाग्निदाहनम्,
कटेन परिवेष्टितस्य बोधनमित्यर्थः, तथा गजचलनमलनं फालनं विदारणम् उल्लम्बनं
वृक्षशाखादावुद्धन्धनम्, तथा शूलेन लतया लकुटेन यष्ट्या च भञ्जनं गात्राणाम्, 10
तथा त्रपुणा धातुविशेषेण, सीसकेन च तेनैव, तप्तेन तैलेन च कल-कल ति
सशब्देनाभिषेचनम्, तथा कुम्भ्यां भाजनविशेषे पाकः कुम्भीपाकः, कम्पनं
शीतलजलाच्छोटनादिना शीतकाले गात्रोत्कम्पजननम्, तथा स्थिरबन्धनं
निबिडनियन्त्रणम्, वेधः कुन्तादिना शस्त्रेण भेदनम्, वर्द्धकर्त्तनं त्वगुत्त्रोटनम्,
प्रतिभयकरं भयजननं तच्च तत् करप्रदीपनं च वसनावेष्टितस्य तैलाभिषिक्तस्य 15
करयोरग्निप्रबोधनमिति कर्मधारयः, ततश्च व्यधश्च वृषणविनाशश्चेत्यादि यावत्
प्रतिभयकरकरप्रदीपनं चेति द्वन्द्वः, ततस्तानि आदिर्येषां दुःखानां तानि, तथा
तानि च तानि दारुणानि चेति कर्मधारयः, कानीमानीत्याह— दुःखानि, किंभूतानि ?
अनुपमानि दुःखविपाकेष्वआख्यायन्त इति प्रक्रमः, तथेदमाख्यायते
बहुविधपरम्पराभिः दुःखानामिति गम्यते, अनुबद्धाः सन्ततमालिङ्गिता 20
बहुविधपरम्परानुबद्धा जीवा इति गम्यते, न मुच्यन्ते न त्यज्यन्ते, कया ?
पापकर्मवल्ल्या दुःखफलसम्पादिकया, किमित्याह— यतोऽवेदयित्वा अननुभूय
कर्मफलमिति गम्यते, हुर्यस्मादर्थे, नास्ति न भवति मोक्षो वियोगः कर्मणः सकाशात्,
जीवानामिति गम्यते, किं सर्वथा नेत्याह— तपसा अनशनादिना, किम्भूतेन ? धृतिः

१. विधौ जे२ । व्यधो जे१ । “व्यध ताडने” - पा०धा० ११८१ ॥ २. अग्निप्रबोधनमित्यर्थः ॥

चित्तसमाधानं तद्रूपा धणियं ति अत्यर्थं बद्धा निष्पीडिता कच्छा बन्धविशेषो यत्र तत्तथा तेन, धृतिबलयुक्तेनेत्यर्थः, शोधनम् अपनयनं तस्य कर्मविशेषस्य वावि ति सम्भावनायां होजा सम्पद्येत, नान्यो मोक्षोपायोऽस्तीति भावः ।

- एत्तो येत्यादि, इतश्चानन्तरं सुखविपाकेषु द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनेष्वित्यर्थः,
- 5 यदाख्यायते तदभिधीयत इति शेषः, शीलं ब्रह्मचर्यं समाधिर्वा, संयमः प्राणातिपातविरतिः, नियमा अभिग्रहविशेषाः, गुणाः शेषमूलगुणाः उत्तरगुणाश्च, तपोऽनशनादि, एतेषामुपधानं विधानं येषां ते तथा, अतस्तेषु शील-संयम-नियम-गुण-तपउपधानेषु, केष्वित्याह- साधुषु यतिषु, किम्भूतेषु ? सुष्ठु विहितम् अनुष्ठितं येषां ते सुविहितास्तेषु भक्तादि दत्त्वा यथा बोधिलाभादि निर्वर्तयन्ति तथेहाख्यायत
- 10 इति सम्बन्धः, इह च सम्प्रदानेऽपि सप्तमी न दुष्टा, विषयस्य विवक्षणात्, अनुकम्पा अनुक्रोशस्तत्प्रधान आशयः चित्तं तस्य प्रयोगो व्यावृत्ति(पृति)रनुकम्पाशयप्रयोगस्तेन, तथा तेकालमति ति त्रिषु कालेषु या मतिः बुद्धिर्यदुत दास्यामीति परितोषो दीयमाने परितोषो दत्ते च परितोष इति सा त्रिकालमतिस्तया च यानि विशुद्धानि तानि तथा, तानि च तानि भक्तपानानि चेति अनुकम्पाशयप्रयोगत्रिकालमतिविशुद्धभक्त-
- 15 पानानि प्रदायेति क्रियायोगः, केन प्रदायेत्याह- प्रयतमनसा आदरपूतचेतसा, हितोऽनर्थपरिहाररूपत्वात् सुखः तद्धेतुत्वात् शुभो वा नीसेस ति निःश्रेयसः कल्याणकरत्वात् तीव्रः प्रकृष्टः परिणामः अध्यवसानं यस्यां सा तथा, सा निश्चिता असंशया मतिः बुद्धिर्येषां ते हितसुखनिःश्रेयसतीव्रपरिणामनिश्चितमतयः, किम् ? पयच्छिऊणं ति प्रदाय, किंभूतानि भक्त-पानानि ? प्रयोगेषु शुद्धानि
- 20 दायकदानव्यापारापेक्षया सकलाशंसादिदोषरहितानि ग्राहकग्रहणव्यापारापेक्षया चोद्गमादिदोषवर्जितानि, ततः किम् ? यथा च येन च प्रकारेण पारम्पर्येण मोक्षसाधकत्वलक्षणेन निर्वर्तयन्ति, भव्यजीवा इति गम्यते, तुशब्दो भाषामात्रार्थः, बोधिलाभम्, यथा च परित्तीकुर्वन्ति ह्रस्वतां नयन्ति संसारसागरमिति योगः, किंभूतम् ? नर-निरय-तिर्यक्-सुरगतिषु यज्जीवानां गमनं परिभ्रमणं स एव विपुलो
- 25 विस्तीर्णः परिवर्त्तो मत्स्यादीनां परिवर्त्तनमनेकधा सञ्चरणं यत्र स तथा, तथा अरति-

भय-विषाद-शोक-मिथ्यात्वान्येव शैलाः पर्वतास्तैः सङ्कटः सङ्कीर्णो यः स तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्तम्, इह च विषादो दैन्यमात्रम्, शोकस्त्वाक्रन्दनादिचिह्न इति, तथा अज्ञानमेव तमोऽन्धकारं महान्धकारं यत्र स तथा, अतस्तम्, चिक्खल्लसुदुत्तारं 5 ति चिक्खल्लं कर्दमः संसारपक्षे तु चिक्खल्लं विषय-धन-स्वजनादिप्रतिबन्धः, तेन सुदुस्तरो दुःखोत्तार्यो यः स तथा, तम्, तथा जरामरणयोनय एव संक्षुभितं 5 महामत्स्य-मकराद्यनेकजलजन्तुजातिसम्मर्देन प्रविलोडितं चक्रवालं जलपारिमाण्डल्यं यत्र स तथा, तम्, तथा षोडश कषाया एव श्वापदानि मकर-ग्राहादीनि प्रकाण्डचण्डानि अत्यर्थरौद्राणि यत्र स तथा, तम्, अनादिकमनवदग्रमनन्तं संसारसागरमिमं प्रत्यक्षमित्यर्थः, तथा यथा च सागरोपमादिना प्रकारेण निबध्नन्त्यायुः सुरगणेषु साधुदानप्रत्ययमिति भावः, यथा चानुभवन्ति सुरगणविमानसौख्यानि अनुपमानि, 10 ततश्च कालान्तरे च्युतानाम् इहेव त्ति तिर्यग्लोके नरलोकमागतानामायु-वर्ष-वर्ण-रूप-जाति-कुल-जन्मा-ऽऽरोग्य-बुद्धि-मेधाविशेषा आख्यायन्त इति योगः, तत्रायुषो विशेष इतरजीवायुषः सकाशात् शुभत्वं दीर्घत्वं च, एवं वपुः शरीरं तस्य स्थिरसंहननता, वर्णस्योदारगौरत्वम्, रूपस्यातिसुन्दरता जातेरुत्तमत्वम्, कुलस्याप्येवम्, जन्मनो विशिष्टक्षेत्रकालनिराबाधत्वम्, आरोग्यस्य प्रकर्षः, बुद्धिरौत्पत्तिक्यादिका 15 तस्याः प्रकृष्टता, मेधा अपूर्वश्रुतग्रहणशक्तिः, तस्या विशेषः प्रकृष्टतैवेति, तथा मित्रजनः सुहृल्लोकः, स्वजनः पितृपितृव्यादिः, धनधान्यरूपो यो विभवो लक्ष्मीः स धनधान्यविभवः, तथा समृद्धेः पुरा-ऽन्तःपुर-कोश-कोष्ठागार-बल-वाहनरूपायाः सम्पदो यानि साराणि प्रधानवस्तूनि तेषां यः समुदयः समूहः स तथा इत्येतेषां द्वन्द्वस्तत एषां ये विशेषाः प्रकर्षास्ते तथा, तथा बहुविधकामभोगोद्भवानां सौख्यानां 20 विशेषा इतीहापि सम्बन्धनीयम्, शुभविपाक उत्तमो येषां ते शुभविपाकोत्तमाः, तेषु, जीवेष्विति गम्यम्, इह चेयं षष्ठ्यर्थे सप्तमी, तेन शुभविपाकाध्ययनवाच्यानां साधूनामायुष्कादिविशेषाः शुभविपाकाध्ययनेष्वाख्यायन्ते इति प्रकृतम् ।

अथ प्रत्येकं श्रुतस्कन्धयोरभिधेये पुण्य-पापविपाकरूपे प्रतिपाद्य, तयोरेव यौगपद्येन

१. चिक्खल्लं जे१,२ ॥ २. पुरकोशं जे२ विना ॥

ते आह— अणुवरयेत्यादि, अनुपरता अविच्छिन्ना ये परम्परानुबद्धाः^१ पारम्पर्यप्रति-
बद्धाः, के ? विपाका इति योगः, केषाम् ? अशुभानां शुभानां चैव कर्मणां प्रथम-
द्वितीयश्रुतस्कन्धयोः क्रमेणैव भाषिताः उक्ता बहुविधा विपाकाः विपाकश्रुते
एकादशेऽङ्गे भगवता जिनवरेण संवेगकारणार्थाः संवेगहेतवो भावाः, अन्येऽपि
५ चैवमादिका आख्यायन्त इति पूर्वोक्तक्रियया वचनपरिणामाद्वोत्तरक्रियया योगः, एवं
बहुविधा विस्तरेणार्थप्ररूपणता आख्यायत इति, शेषं कण्ठ्यम्, नवरं संख्यातानि
पदशतसहस्राणि पदाग्रेणेति, तत्र किल एका पदकोटी चतुरशीतिश्च लक्षाणि द्वात्रिंशच्च
सहस्राणीति ॥११॥

[सू० १४७] [१] से किं तं दिट्ठिवाए ? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरूवणया
१० आघविज्जति । से समासतो पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा— परिकम्मं सुत्ताइं
पुव्वगयं अणुओगो चूलिया ।

[२] से किं तं परिकम्मे ? परिकम्मे सत्तविहे पण्णत्ते, तंजहा—
सिद्धसेणियापरिकम्मे मणुस्ससेणियापरिकम्मे पुट्ठसेणियापरिकम्मे ओगाहण-
सेणियापरिकम्मे उवसंपज्जणसेणियापरिकम्मे विप्पजहणसेणियापरिकम्मे
१५ चुताचुतसेणियापरिकम्मे । से किं तं सिद्धसेणियापरिकम्मे ? सिद्धसेणिया-
परिकम्मे चोद्दसविहे पण्णत्ते, तंजहा— माउयापदाणि १, एगट्ठितातिं २, पाढो
३, अट्ठपयाणि ४, (अट्ठपयाणि ३, पाढो ४,) आगासपदाणि ५, केउभूयं
६, रासिबद्धं ७, एगगुणं ८, दुगुणं ९, तिगुणं १०, केउभूतपडिग्गहो ११,
संसारपडिग्गहो १२, नंदावत्तं १३, सिद्धावत्तं १४, सेत्तं सिद्धसेणियापरिकम्मे ।
२० से किं तं मणुस्ससेणियापरिकम्मे ? मणुस्ससेणियापरिकम्मे चोद्दसविहे
पण्णत्ते, तंजहा— ताइं चेव माउयापयाइं जाव नंदावत्तं मणुस्सावत्तं, सेत्तं
मणुस्ससेणियापरिकम्मे । अवसेसाइं परिकम्माइं पाढाइयाइं एक्कारसविहाणि
पन्नत्ताइं । इच्चेताइं सत्त परिकम्माइं, छ ससमइयाणि, सत्त आजीवियाणि ।
छ चउक्कणइयाणि, सत्त तेरासियाणि । एवामेव सपुव्वावरेणं सत्त परिकम्माइं

१. पारंपर्यप्रतिबद्धाः हे२ विना नास्ति ॥

तेसीति भवन्तीति मक्खायातिं । सेत्तं परिकम्माइं ।

[टी०] से किं तं दिट्ठिवाए त्ति, दृष्टयो दर्शनानि, वदनं वादः दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः दृष्टीनां वा पातो यत्रासौ दृष्टिपातः, सर्वनयदृष्टयः एवेहाख्यायन्त इत्यर्थः, तथा चाह— दिट्ठिवाएणमित्यादि, दृष्टिपातेन दृष्टिपाते वा सर्वभावप्ररूपणाऽऽख्यायते ।

से समासओ पंचविहेत्यादि, सर्वमिदं प्रायो व्यवच्छिन्नं तथापि यथादृष्टं किञ्चित् 5 लिख्यते, तत्र सूत्रादिग्रहणयोग्यतासम्पादनसमर्थानि परिकर्माणि गणितपरिकर्मवत्, तच्च परिकर्मश्रुतं सिद्धश्रेणिकादिपरिकर्ममूलभेदतः सप्तविधम्, उत्तरभेदतस्तु त्र्यशीतिविधं मातृकापदादि, एतच्च सर्वं समूलोत्तरभेदं सूत्रार्थतो व्यवच्छिन्नम्, एतेषां च परिकर्मणां षट् आदिमानि परिकर्माणि स्वसामयिकान्येव, गोशालकप्रवर्तिताजीविकपाषण्डिसिद्धान्तमतेन पुनः च्युताच्युतश्रेणिकापरिकर्म- 10 सहितानि सप्त प्रज्ञाप्यन्ते, इदानीं परिकर्मसु नयचिन्ता, तत्र नैगमो द्विविधः - साङ्ग्रहिकोऽसाङ्ग्रहिकश्च, तत्र साङ्ग्रहिकः सङ्ग्रहं प्रविष्टोऽसाङ्ग्रहिकश्च व्यवहारम्, तस्मात् सङ्ग्रहो व्यवहार ऋजुसूत्रः शब्दादयश्चैक एवेत्येवं चत्वारो नयाः, एतैश्चतुर्भिर्नयैः षट् स्वसामयिकानि परिकर्माणि चिन्त्यन्ते, अतो भणितं छ चउक्कनइयाइं भवन्ति, त एव चाजीविकास्त्रैराशिका भणिताः, कस्माद् ?, उच्यते, यस्मात्ते सर्वं त्र्यात्मकम् 15 इच्छन्ति, यथा 'जीवोऽजीवो जीवाजीवः, लोकोऽलोको लोकालोकः, सत् असत् सदसत्' इत्येवमादि, नयचिन्तायामपि ते त्रिविधं नयमिच्छन्ति, तद्यथा- द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकः उभयार्थिकः, अतो भणितं सत्त तेरासिय त्ति सप्त परिकर्माणि त्रैराशिक-पाषण्डस्थास्त्रिविधया नयचिन्तया चिन्तयन्तीत्यर्थः । सेत्तं परिकम्म त्ति निगमनम् ।

[सू० १४७] [३] से किं तं सुत्ताइं ? सुत्ताइं अट्ठासीति भवन्तीति 20 मक्खायातिं, तंजहा- उज्जगं परिणयापरिणयं बहुभंगियं विपच्चवियं अणंतरपरंपरं सामाणं संजूहं भिन्नं आहव्वायं सोवत्थितं घटं णंदावत्तं बहुलं

१. दृष्टिपादेन जे१,२ ॥ २. °पाखंडि जे२ ॥ ३. त्रुटितस्य खं० आदर्शस्य नि° इत्यतः प्रारम्भः ॥

४. संग्राहि° खं० । संग्रहि° जे२ । जे१ मध्येऽत्र पत्रं त्रुटितम् ॥ ५. °संग्राहि° खं० । °संग्रहि° जे२ ॥

६. संग्रहप्रवि° जे२ ॥ ७. °संग्राहि° खं० हे१ ॥ ८. °पाषण्डि° हे१,२ विना ॥ ९. °कम्मे हे२ ॥

पुट्टापुट्टं वियावत्तं एवंभूतं दुयावत्तं वत्तमाणुप्पयं समभिरूढं सव्वतोभदं पणसं
दुपडिग्गहं २२ । इच्चेताइं बावीसं सुत्ताइं छिण्णच्छेयणइयाणि
ससमयसुत्तपरिवाडीए, इच्चेताइं बावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नच्छेयणइयाणि
आजीवियसुत्तपरिवाडीए, इच्चेताइं बावीसं सुत्ताइं तिकणइयाणि
5 तेरासियसुत्तपरिवाडीए, इच्चेताइं बावीसं सुत्ताइं चउक्कणइयाणि
ससमयसुत्तपरिवाडीए । एवामेव सपुव्वावरेणं अट्ठासीती सुत्ताइं भवंतीति
मक्खायाइं । सेत्तं सुत्ताइं ।

[टी०] से किं तं सुत्ताइमित्यादि, तत्र सर्वद्रव्य-पर्याय-नयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि
अमून्यपि च सूत्रार्थतो व्यवच्छिन्नानि तथापि दृष्टानुसारतः किञ्चिल्लिख्यते, एतानि किल
10 ऋजुकादीनि द्वाविंशतिः सूत्राणि, तान्येव विभागतोऽष्टाशीतिर्भवन्ति, कथम् ?, उच्यते,
इच्चेइयाइं बावीसं सुत्ताइं छिन्नच्छेयणइयाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए ति इह यो नयः
सूत्रं छिन्नं छेदेनेच्छति स छिन्नच्छेदनयो यथा धम्मो मंगलमुक्कट्ठं [दशवै० १।१] इत्यादिश्लोकः
सूत्रार्थतः प्रत्येकच्छेदेन स्थितो न द्वितीयादिश्लोकमपेक्षते, प्रत्येककल्पितपर्यन्त इत्यर्थः,
एतान्येव द्वाविंशतिः स्वसमयसूत्रपरिपाट्या सूत्राणि स्थितानि, तथा इत्येतानि द्वाविंशतिः
15 सूत्राणि अच्छिन्नच्छेदनयिकान्याजीविकसूत्रपरिपाट्येति, अयमर्थः— इह यो नयः
सूत्रमच्छिन्नं छेदेनेच्छति सोऽच्छिन्नच्छेदनयो यथा धम्मो मंगलमुक्कट्ठं [दशवै० १।१]
इत्यादिश्लोक एवार्थतो द्वितीयादिश्लोकमपेक्षमाणो द्वितीयादयश्च प्रथममिति
अन्योन्यसापेक्षा इत्यर्थः, एतानि द्वाविंशतिराजीविकगोशालकप्रवर्तितपाषण्डसूत्रपरिपाट्या
अक्षररचनाविभागस्थितान्यप्यर्थतोऽन्योन्यमपेक्षमाणानि भवन्ति । इच्चेइयाइं इत्यादि
20 सूत्रम्, तत्र तिकनइयाइं ति नयत्रिकाभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः, त्रैराशिकाश्चाजीविका
एवोच्यन्ते इति । तथा इच्चेइयाइं इत्यादि सूत्रम्, तत्र चउक्कनइयाइं ति
नयचतुष्काभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इति भावना । एवमेवेत्यादिसूत्रम्, एवं चतस्रो
द्वाविंशतयोऽष्टाशीतिः सूत्राणि भवन्ति । सेत्तं सुत्ताइं ति निगमनवाक्यम् ।

१. अष्टाशीत्यपि च खं० जे१ । अष्टाशीतिरेतान्यपि च खंसं० ॥ २. दृश्यतां पृ० ८२ पं० २० ॥ ३. °मपेक्ष्यमाणो
जे२॥ ४. °न्यमवेक्ष्यमाणानि जे१, २, हे१ । °न्यसावेक्ष्यमाणानि खं०॥ ५. भवंतीति खं० जे१॥

[सू० १४७] [४] से किं तं पुव्वगए ? पुव्वगए चोद्दसविहे पण्णत्ते, तंजहा—
 उप्पायपुव्वं अग्गेणियं वीरियं अत्थिणत्थिप्पवायं णाणप्पवायं सच्चप्पवायं
 आतप्पवायं कम्मप्पवायं पच्चक्खाणं अणुप्पवायं अवंझं पाणाउं किरियाविसालं
 लोगबिंदुसारं १४ । उप्पायपुव्वस्स णं दस वत्थू, चत्तारि चूलियावत्थू
 पण्णत्ता । अग्गेणियस्स णं पुव्वस्स चोद्दस वत्थू, बारस चूलियावत्थू पण्णत्ता । 5
 वीरियपुव्वस्स अट्ठ वत्थू, अट्ठ चूलियावत्थू पण्णत्ता । अत्थिणत्थिप्पवायस्स
 णं पुव्वस्स अट्ठारस वत्थू, दस चूलियावत्थू पण्णत्ता । णाणप्पवायस्स णं
 पुव्वस्स बारस वत्थू पण्णत्ता । सच्चप्पवायस्स णं पुव्वस्स दो वत्थू पण्णत्ता ।
 आतप्पवायस्स णं पुव्वस्स सोलस वत्थू पण्णत्ता । कम्मप्पवायस्स णं पुव्वस्स
 तीसं वत्थू पण्णत्ता । पच्चक्खाणस्स णं पुव्वस्स वीसं वत्थू पण्णत्ता । 10
 अणुप्पवायस्स णं पुव्वस्स पण्णरस वत्थू पण्णत्ता । अवंझस्स णं पुव्वस्स
 बारस वत्थू पण्णत्ता । पाणाउस्स णं पुव्वस्स तेरस वत्थू पण्णत्ता ।
 किरियाविसालस्स णं पुव्वस्स तीसं वत्थू पण्णत्ता । लोगबिंदुसारस्स णं
 पुव्वस्स पणुवीसं वत्थू पण्णत्ता ।

दस चोद्दस अट्ठऽट्ठारसेव बारस दुवे य वत्थूणि ।

15

सोलस तीसा वीसा पण्णरस अणुप्पवायम्मि ॥६१॥

बारस एक्कारसमे बारसमे तेरसेव वत्थूणि ।

तीसा पुण तेरसमे चोद्दसमे पण्णवीसाओ ॥६२॥

चत्तारि दुवालस अट्ठ चेव दस चेव चूलवत्थूणि ।

आतिह्माण चउण्हं सेसाणं चूलिया णत्थि ॥६३॥

20

सेत्तं पुव्वगतं ।

[टी०] से किं तं पुव्वगयेत्यादि, अथ किं तत् पूर्वगतम् ?, उच्यते, यस्मात्तीर्थकरः
 तीर्थप्रवर्तनाकाले गणधराणां सर्वसूत्राधारत्वेन पूर्वं पूर्वगतसूत्रार्थं भाषते तस्मात् पूर्वाणीति
 भणितानि, गणधराः पुनः श्रुतरचनां विदधाना आचारादिक्रमेण रचयन्ति स्थापयन्ति
 च, मतान्तरेण तु पूर्वगतसूत्रार्थः पूर्वमर्हता भाषितो गणधरैरपि पूर्वगतश्रुतमेव पूर्वं रचितं 25

पश्चादाचारादि । नन्वेवं यदा^१चारनिर्युक्त्यामभिहितं सव्वेसिं आयारो पढमो [आचा० नि० ८] इत्यादि तत् कथम् ?, उच्यते, तत्र स्थापनामाश्रित्य तथोक्तमिह त्वक्षररचनां प्रतीत्य भणितं 'पूर्वं पूर्वाणि कृतानि' इति ।

- तच्च पूर्वगतं चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा— उप्पायेत्यादि, तत्रोत्पादपूर्वं प्रथमम्, 5 तत्र च सर्वद्रव्याणां पर्यवाणां चोत्पादभावमङ्गीकृत्य प्रज्ञापना कृता, तस्य च पदपरिमाणमेका कोटी । अग्गेणीयं द्वितीयम्, तत्रापि सर्वेषां द्रव्याणां पर्यवाणां जीवविशेषाणां चाऽग्रं परिमाणं वर्ण्यत इत्यग्गेणीतम्, तस्य पदपरिमाणं षण्णवतिः पदशतसहस्राणि । वीरियं ति वीर्यप्रवादं तृतीयम्, तत्राप्यजीवानां जीवानां च सकर्मेतराणां वीर्यं प्रोच्यत इति वीर्यप्रवादम् । तस्यापि सप्ततिः पदशतसहस्राणि परिमाणम् । 10 अस्तिनास्तिप्रवादं चतुर्थम्, यद्यल्लोके यथास्ति यथा वा नास्ति, अथवा स्याद्वादाभिप्रायतः तदेवास्ति तदेव नास्तीत्येवं प्रवदतीति अस्तिनास्तिप्रवादं भणितम्, तदपि पदपरिमाणतः षष्टिः पदशतसहस्राणि । ज्ञानप्रवादं पञ्चमम्, तस्मिन् मतिज्ञानादिपञ्चकस्य भेदप्ररूपणा यस्मात् कृता तस्मात् ज्ञानप्रवादम्, तस्मिन् पदपरिमाणमेका कोटी एकपदोनेति । सत्यप्रवादं षष्ठम् । सत्यं संयमः सत्यवचनं वा, 15 तद्यत्र सभेदं सप्रतिपक्षं च वर्ण्यते तत् सत्यप्रवादम्, तस्य पदपरिमाणम् एका पदकोटी षट् च पदानीति । आत्मप्रवादं सप्तमम्, आय ति आत्मा सोऽनेकधा यत्र नयदर्शनैर्वर्ण्यते तदात्मप्रवादम्, तस्य पदपरिमाणं षड्विंशतिः पदकोट्यः । कर्मप्रवादमष्टमम्, ज्ञानावरणादिकमष्टविधं कर्म प्रकृति-स्थित्यनुभाग-प्रदेशादिभिर्भेदैरन्यैश्चोत्तरोत्तरभेदैर्यत्र वर्ण्यते तत् कर्मप्रवादम्, तत्परिमाणमेका पदकोटी अशीतिश्च सहस्राणीति । प्रत्याख्यानं 20 नवमम्, तत्र सर्वप्रत्याख्यानस्वरूपं वर्ण्यत इति प्रत्याख्यानप्रवादम्, तत्परिमाणं चतुरशीतिः पदशतसहस्राणीति । विद्यानुप्रवादं दशमम्, तत्रानेके विद्यातिशया वर्णिताः, तत्परिमाणमेका पदकोटी दश च पदशतसहस्राणीति । अवन्ध्यमेकादशम्, वन्ध्यं नाम निष्फलम्, न वन्ध्यमवन्ध्यं सफलमित्यर्थः, तत्र हि सर्वे ज्ञान-तपः-संयमयोगाः शुभफलेन

१. “सव्वेसिं आयारो, तित्थस्स पवत्तणे पढमयाए । सेसाइं अंगाइं, एक्कारस्स आणुप्पवीए ॥८॥” - इति आचाराङ्गनिर्युक्तौ ॥

सफला वर्ण्यन्ते, अप्रशस्ताश्च प्रमादादिकाः सर्वे अशुभफला वर्ण्यन्ते, अतोऽवन्ध्यम्, तस्य च परिमाणं षड्विंशतिः पदकोट्यः । प्राणायुर्द्वादशम्, तत्राप्यायुःप्राणविधानं सर्वं सभेदमन्ये च प्राणा वर्णिताः, तत्परिमाणमेका पदकोटी षट्पञ्चाशच्च पदशतसहस्राणीति । क्रियाविशालं त्रयोदशम्, तत्र कायिक्यादयः क्रिया विशाला त्ति सभेदाः संयमक्रियाः छन्दःक्रियाविधानानि च वर्ण्यन्त इति क्रियाविशालम्, तत्पदपरिमाणं 5 नव पदकोट्यः । लोकबिन्दुसारं च चतुर्दशम्, तच्चास्मिन् लोके श्रुतलोके वा बिन्दुरिवाक्षरस्य सर्वोत्तममिति, सर्वाक्षरसन्निपातप्रतिष्ठितत्वेन च लोकबिन्दुसारं भणितम्, तत्प्रमाणमर्द्धत्रयोदश पदकोट्य इति ।

उप्पायपुव्वस्सेत्यादि कण्ठ्यम्, नवरं वस्तु नियतार्थाधिकारप्रतिबद्धो ग्रन्थविशेषोऽध्ययनवदिति, तथा चूडा इव चूडा, इह दृष्टिवादे परिकर्म-सूत्र-पूर्वगता- 10 ऽनुयोगोक्तानुक्तार्थसङ्ग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडा इति । सेत्तं पुव्वगते त्ति निगमनम् ।

[सू० १४७] [५] से किं तं अणुओगे ? अणुओगे दुविहे पण्णत्ते, तंजहा- मूलपढमाणुओगे य गंडियाणुओगे य । से किं तं मूलपढमाणुओगे ? मूलपढमाणुओगे एत्थ णं अरहंताणं भगवंताणं पुव्वभवा, देवलोगगमणाणि, 15 आउं, चयणाणि, जम्मणाणि य, अभिसेया, रायवरसिरीओ, सीयाओ, पव्वज्जाओ, तवा य, भत्ता, केवलणाणुप्पाता, तित्थपवत्तणाणि य, संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउं, वण्णविभागो, सीसा, गणा, गणहरा य, अज्जा, पवत्तिणीओ, संघस्स चउव्विहस्स जं वा वि परिमाणं, जिणा, मणपज्जव- ओहिणाणि-समत्तसुयणाणिणो य वादी अणुत्तरगती य जत्तिया, जत्तिया सिद्धा, पातोवगतो य जो जहिं जत्तियाइं भत्ताइं छेयइत्ता अंतगडो मुणिवरुत्तमो, 20 तमरतोघविप्पमुक्का सिद्धिपहमणुत्तरं च पत्ता, एते अन्ने य एवमादी भावा पढमाणुओगे कहिया आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति [दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति] । सेत्तं मूलपढमाणुओगे । से किं तं गंडियाणुओगे ? गंडियाणुओगे अणेगविहे पण्णत्ते, तंजहा- कुलकरगंडियाओ

तित्थकरगंडियाओ गणधरगंडियाओ चक्रवट्टिगंडियाओ दसारगंडियाओ
बलदेवगंडियाओ वासुदेवगंडियाओ हरिवंसगंडियाओ भद्रबाहुगंडियाओ
तवोकम्मगंडियाओ चित्तंतरगंडियाओ ओसप्पिणिगंडियाओ
उस्सप्पिणिगंडियाओ अमर-नर-तिरिय-निरयगतिगमणविविह-

5 परियट्टणाणुयोगे, एवमातियातो गंडियातो आघविज्जंति पण्णविज्जंति
परूविज्जंति [दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति] । सेत्तं गंडियाणुओगे ।

[६] से किं तं चूलियाओ ? जण्णं आइल्लाणं चउण्हं पुव्वाणं चूलियाओ,
सेसाइं पुव्वाइं अचूलियाइं । सेत्तं चूलियाओ ।

[७] दिट्ठिवायस्स णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा जाव संखेज्जातो
10 निज्जुत्तीओ । से णं अंगट्ठताए बारसमे अंगे, एगे सुतक्खंधे, चोदस पुव्वाइं,
संखेज्जा वत्थू, संखेज्जा चूलवत्थू, संखेज्जा पाहुडा, संखेज्जा पाहुडपाहुडा,
संखेज्जातो पाहुडियातो, संखेज्जातो पाहुडपाहुडियातो, संखेज्जाणि
पयसयसहस्साणि पदग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा,
परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासता कडा णिबद्धा णिकाइया जिणपण्णत्ता
15 भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति
उवदंसिज्जंति । एवंगाते, एवं विण्णाते, एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जति ।
सेत्तं दिट्ठिवाते । सेत्तं दुवालसंगे गणिपिडगे ।

[टी०] से किं तमित्यादि, अनुरूपोऽनुकूलो वा योगोऽनुयोगः सूत्रस्य निजेनाभिधेयेन
सार्द्धमनुरूपः सम्बन्ध इत्यर्थः, स च द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा— मूलप्रथमानुयोगश्च
20 गण्डिकानुयोगश्च । से किं तमित्यादि, इह धर्मप्रणयनाद् मूलं तावत्तीर्थकराः, तेषां
प्रथमसम्यक्त्वाप्तिलक्षणपूर्वभवादिगोचरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः, तथा चाह- से
किं तं मूलपढमाणुओगे इत्यादि सूत्रसिद्धं यावत् सेतं मूलपढमाणुओगे । से
किं तमित्यादि इहैकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगता वाक्यपद्धतयो गण्डिका उच्यन्ते
तासामनुयोगः अर्थकथनविधिः गण्डिकानुयोगः, तथा चाह- गंडियाणुओगे

अणेगेत्यादि, तत्र कुलकरगण्डिकासु कुलकराणां विमलवाहनादीनां पूर्वजन्माद्यभिधीयत इति, एवं शेषास्वपि अभिधानवशतो भावनीयम्, यावत् चित्रान्तरगण्डिकाः, नवरं दशार्हाः समुद्रविजयादयो दश वसुदेवान्ताः । तथा चित्रा अनेकार्था अन्तरे ऋषभा-ऽजिततीर्थकरान्तरे गण्डिका एकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगता, ततश्च चित्राश्च ता अन्तरगण्डिकाश्च चित्रान्तरगण्डिकाः, एतदुक्तं भवति- ऋषभा-ऽजिततीर्थकरान्तरे 5 तद्वंशजभूपतीनां शेषगतिगमनव्युदासेन शिवगमना-ऽनुत्तरोपपातप्राप्तिप्रतिपादिका-श्चित्रान्तरगण्डिका इति, ताश्च-

चोद्दस लक्खा सिद्धा निवईणेक्को य होइ सव्वडे ।

एवेक्केक्कडाणे पुरिसजुगा हुंतऽसंखेज्जा ॥ []

इत्यादिना ग्रन्थेन नन्दिटीकायामभिहितास्तत एवावधार्याः, इह सूत्रगमनिकामात्रस्य 10 विवक्षितत्वादिति, शेषं सूत्रसिद्धमा निगमनात्, नवरं संखेज्जा वत्थु त्ति पञ्चविंशत्युत्तरे द्वे शते, संखेज्जा चूलवत्थु त्ति चतुस्त्रिंशत् ॥१२॥

[सू० १४८] इच्चेतं दुवालसंगं गणिपिडगं अतीते काले अणंता जीवा आणाए विराहेत्ता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरियट्ठिंसु, इच्चेतं दुवालसंगं गणिपिडगं पडुप्पन्ने काले परित्ता जीवा आणाए विराहेत्ता चाउरंतं संसारकंतरं 15 अणुपरियट्ठंति, इच्चेतं दुवालसंगं गणिपिडगं अणागते काले अणंता जीवा आणाए विराहेत्ता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरियट्ठिस्संति ।

इच्चेतं दुवालसंगं गणिपिडगं अतीते काले अणंता जीवा आणाए आराहेत्ता चाउरंतं संसारकंतरं वितिवतिंसु, एवं पडुपण्णे वि, अणागते वि ।

दुवालसंगे णं गणिपिडगे ण कयाति ण आसी, ण कयाति णत्थि, ण 20 कयाति ण भविस्सइ, भुविं च भवति य भविस्सति य, धुवे णितिए सासते अक्खए अव्वए अवट्ठिते णिच्चे । से जहाणामए पंच अत्थिकाया ण कयाइ ण आसि, ण कयाइ णत्थी, ण कयाइ ण भविस्संति, भुविं च भवंति

१. नन्दीसूत्रस्य चूर्णौ हारिभद्र्यां च वृत्तौ चोद्दस... ... आदय एकविंशतिर्गथा उद्धृता वर्तन्ते । ताश्च तत्रैव जिज्ञासुभिर्द्रष्टव्याः ॥

य भविस्सन्ति य, धुवा णितिया जाव णिच्चा, एवामेव दुवालसंगे गणिपिडगे ण कयाति ण आसि, ण कयाति णत्थी, ण कयाति ण भविस्सति, भुविं च भवति [य] भविस्सइ य, जाव अवट्टिते णिच्चे ।

एत्थ णं दुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा, अणंता अभावा, अणंता 5 हेऊ, अणंता अहेऊ, अणंता कारणा, अणंता अकारणा, अणंता जीवा, अणंता अजीवा, अणंता भवसिद्धिया, अणंता अभवसिद्धिया, अणंता सिद्धा, अणंता असिद्धा, आघविज्जन्ति पण्णविज्जन्ति परूविज्जन्ति दंसिज्जन्ति निदंसिज्जन्ति उवदंसिज्जन्ति ।

[टी०] साम्प्रतं द्वादशाङ्गे विराधनानिष्पन्नं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयन्नाह—
10 इच्छेयमित्यादि, इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकमतीतकाले अनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारम् अणुपरियट्टिंसु त्ति अनुपरिवृत्तवन्तः, इदं हि द्वादशाङ्गं सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधम्, ततश्च आज्ञया सूत्राज्ञया अभिनिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणया, अतीतकाले अनन्ता जीवाश्चतुरन्तं संसारकान्तारं नारक-तिर्यङ्-नरा-ऽमरविविधवृक्षजालदुस्तरं भवाटवीगहनमित्यर्थः,
15 अनुपरावृत्तवन्तो जमालिवत्, अर्थाज्ञया पुनरभिनिवेशतोऽन्यथाप्ररूपणादिलक्षणया गोष्ठामाहिलवत्, उभयाज्ञया पुनः पञ्चविधाचारपरिज्ञानकरणोद्यतगुर्वदिशादेरन्यथा-करणलक्षणया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यलिङ्गधार्यनेकश्रमणवत्, सूत्रार्थोभयैर्विराध्येत्यर्थः, अथवा द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावापेक्षमागमोक्तानुष्ठानमेवाज्ञा, तथा, तदकरणेनेत्यर्थः । इच्छेयमित्यादि गतार्थमेव, नवरं परीत्ता जीवा इति संख्येया जीवाः, वर्तमान-
20 विशिष्टविराधकमनुष्यजीवानां संख्येयत्वात्, अणुपरियट्टन्ति त्ति अनुपरावर्तन्ते, भ्रमन्तीत्यर्थः । इच्छेयमित्यादि, इदमपि भावितार्थमेव, नवरम् अणुपरियट्टिस्सन्ति त्ति अनुपरावर्तिष्यन्ते, पर्यटिष्यन्तीत्यर्थः ।

इच्छेयमित्यादि कण्ठ्यम्, नवरं विँवइंसु त्ति व्यतिव्रजितवन्तः, चतुर्गतिकसंसारोल्लङ्घनेन मुक्तिमवाप्ता इत्यर्थः, एवं प्रत्युत्पन्नेऽपि, नवरम् अयं विशेषः—

वीवयन्ति त्ति व्यतिव्रजन्ति, व्यतिक्रामन्तीत्यर्थः, अनागतेऽप्येवम्, नवरं वीवइस्सन्ति त्ति व्यतिव्रजिष्यन्ति, व्यतिक्रमिष्यन्तीत्यर्थः ।

यदिदमनिष्टेतरभेदभिन्नं फलं प्रतिपादितमेतत् सदावस्थायित्वे सति द्वादशाङ्गस्योपजायत इत्याह— दुवालसंगेत्यादि, द्वादशाङ्गं णमित्यलङ्कारे गणिपिटकं न कदाचिन्नासीदनादित्वात्, न कदाचिन्न भवति सदैव भावात्, न 5 कदाचिन्न भविष्यति अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि ? भुविं चेत्यादि, अभूच्च भवति च भविष्यति च, ततश्चेदं त्रिकालभावित्वादचलत्वाच्च ध्रुवं मेवादिवत्, ध्रुवत्वादेव नियतं पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत्, नियतत्वादेव शाश्वतं समयावलिकादिषु कालवचनवत्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षयं गङ्गासिन्धुप्रवाहेऽपि पद्महृदवत्, अक्षयत्वादेवाऽव्ययं मानुषोत्तराद्बहिः समुद्रवत्, अव्ययत्वादेव स्वप्रमाणेऽवस्थितं 10 जम्बूद्वीपादिवत्, अवस्थितत्वादेव नित्यमाकाशवदिति, साम्प्रतं दृष्टान्तमत्रार्थे आह— से जहा नामए इत्यादि, तद्यथा नाम पञ्चास्तिकाया धर्मास्तिकायादयः न कदाचिन्नासन्नित्यादि प्राग्वत्, एवामेवेत्यादि दार्ष्टान्तिकयोजना निगदसिद्धैवेति ।

एत्थ णमित्यादि, अत्र द्वादशाङ्गे गणिपिटके अनन्ता भावा आख्यायन्त इति योगः, तत्र भवन्तीति भावा जीवादयः पदार्थाः, एते च जीव-पुद्गलानन्तत्वादनन्ता 15 इति, तथा अनन्ता अभावाः, सर्वभावानामेव पररूपेणासत्त्वात् एवानन्ता अभावा इति, स्व-परसत्ताभावा-ऽभावोभयाधीनत्वाद्वस्तुतत्त्वस्य, तथाहि— जीवो जीवात्मना भावोऽजीवात्मना चाभावोऽन्यथाऽजीवत्वप्रसङ्गादिति । अन्ये तु धर्मापेक्षया अनन्ता भावाः अनन्ता अभावाः प्रतिवस्त्वस्तित्वनास्तित्वाभ्यां प्रतिबद्धा इति व्याचक्षते ।

तथाऽनन्ता हेतवः, तत्र हिनोति गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः, 20 ते चानन्ताः, वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात्, तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तुगमकत्वाच्च हेतोः, सूत्रस्य चानन्तगमपर्यायात्मकत्वादिति, यथोक्तहेतुप्रतिपक्षतोऽनन्ता अहेतवः तथा अनन्तानि कारणानि मृत्पिण्ड-तन्त्वादीनि घट-पटादिनिर्वर्तकानि, तथा अनन्तान्यकारणानि सर्वकारणानामेव कार्यान्तराकारणत्वात्, न हि मृत्पिण्डः पटं

निर्वर्तयतीति । तथा अनन्ता जीवाः प्राणिनः, एवमजीवाः द्व्यणुकादयः, भवसिद्धिका भव्याः इतरे तु अभव्याः । सिद्धा निष्ठितार्थाः, इतरे संसारिणः, आद्यविजंतीत्यादि पूर्ववदिति ।

[सू० १४९] [१] दुवे रासी पण्णत्ता, तंजहा- जीवरासी य अजीवरासी
 5 य । अजीवरासी दुविहा पण्णत्ता, तंजहा- रूविअजीवरासी य
 अरूविअजीवरासी य । से किं तं अरूविअजीवरासी ? अरूविअजीवरासी
 दसविहा पण्णत्ता, तंजहा- धम्मत्थिकाए जाव अब्बासमए, जाव से किं तं
 अणुत्तरोववातिया ? अणुत्तरोववातिया पंचविहा पण्णत्ता, तंजहा- विजय-
 वेजयंत-जयंत-अपराजिय-सव्वट्टसिद्धया, सेत्तं अणुत्तरोववातिया, सेत्तं
 10 पंचेंदियसंसारसमावण्णजीवरासी ।

दुविहा णेरइया पण्णत्ता, तंजहा- पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, एवं दंडओ
 भाणियव्वो जाव वेमाणिय त्ति ।

[टी०] द्वादशाङ्गस्य स्वरूपमनन्तरमभिहितमथ तदभिधेयस्य राशिद्वयान्तर्भावतः
 स्वरूपमभिधित्सुराह- दुवे रासीत्यादि । इह च प्रज्ञापनायाः प्रथमपदं प्रज्ञापनाख्यं
 15 सर्वं तदक्षरमध्येतव्यम्, किमवसानमित्याह- जाव 'से किं तमित्यादि, केवलमस्य
 प्रज्ञापनासूत्रस्य चायं विशेषः, इह दुवे रासी पण्णत्ता इत्यभिलापः, तत्र तु दुविहा
 पण्णवणा पण्णत्ता - जीवपण्णवणा अजीवपण्णवणा य [प्रज्ञापना० ३] त्ति, अतिदिष्टस्य
 च सूत्रतः सर्वस्य प्रज्ञापनापदस्य लेखितुमशक्यत्वादर्थतस्तल्लेश उपदर्श्यते-
 तत्राऽजीवराशिर्द्विविधो रूप्यरूपिभेदात्, तत्रारूप्यजीवराशिर्दशधा- धर्मास्तिकाय-
 20 स्तद्देशस्तत्प्रदेशाश्चेत्येवमधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायावपि वाच्यावेवं नव
 दशमोऽब्बासमय इति । रूप्यजीवराशिश्चतुर्द्धा- स्कन्धा देशाः प्रदेशाः परमाणवश्चेति,
 ते च वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-संस्थानभेदतः पञ्चविधाः संयोगतोऽनेकविधा इति ।
 जीवराशिर्द्विविधः- संसारसमापन्नोऽसंसारसमापन्नश्च, तत्रासंसारसमापन्ना जीवा द्विविधाः-
 अनन्तर-परम्परसिद्धभेदात्, तत्रानन्तरसिद्धाः पञ्चदशप्रकाराः, परम्परसिद्धास्त्वनन्तप्रकारा

इति, संसारसमापन्नास्तु पञ्चधैकेन्द्रियादिभेदेन, तत्रैकेन्द्रियाः पञ्चविधाः पृथिव्यादिभेदेन, पुनः प्रत्येकं द्विविधाः सूक्ष्म-बादरभेदेन, पुनः पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदेन द्विधा, एवं द्वि-
त्रि-चतुरिन्द्रिया अपि, पञ्चेन्द्रियाश्चतुर्द्धा नारकादिभेदात्, तत्र नारकाः सप्तविधाः
रत्नप्रभादिपृथिवीभेदात्, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चस्त्रिधा जल-स्थल-खचरभेदात्, तत्र जलचराः
पञ्चविधा मत्स्य-कच्छप-ग्राह-मकर-संसुमारभेदात् । पुनर्मत्स्या अनेकधा 5
श्लक्ष्णमत्स्यादिभेदात् । कच्छपा द्वेधा अस्थिकच्छप-मांसकच्छपभेदात्, ग्राहाः पञ्चधा
दिलि-वेषक-मद्गु-पुलक-सीमाकारभेदात्, मकरा द्विधा शुण्डामकरा मष्टमकराश्च,
संसुमारास्त्वेकविधाः, स्थलचरा द्विधा चतुष्पद-परिसर्पभेदात्, तत्र चतुष्पदाश्चतुर्द्धा
एकखुर-द्विखुर-गण्डीपद-सनखपदभेदात्, क्रमेण चैते अश्व-गो-हस्ति-सिंहादयः,
परिसर्पा द्विधा उरःपरिसर्प-भुजपरिसर्पभेदात्, उरःपरिसर्पाश्चतुर्द्धा अहि-अजगरा- 10
ऽऽशालिक-महोरगभेदात्, तत्राऽहयो द्विधा दर्वीकरा मुकुलिनश्चेति, खचराश्चतुर्द्धा
चर्मपक्षिणो लोमपक्षिणः समुद्रपक्षिणो विततपक्षिणश्च, तत्राद्यौ द्वौ वल्गुली-
हंसादिभेदावितरौ द्वीपान्तरेष्वेव स्तः, सर्वे च पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च द्विधा-
सम्मूर्च्छिमा गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, तत्र सम्मूर्च्छिमाः नपुंसका एव, इतरे तु त्रिलिङ्गा
इति, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यास्त्रिधा - कर्मभूमिजा अकर्मभूमिजा अन्तरद्वीपजाश्चेति, 15
कर्मभूमिजा द्विविधाः- आर्या म्लेच्छाश्च, आर्या द्वेधा - ऋद्धिप्राप्ता इतरे च, तत्र प्रथमा
अर्हदादयः, द्वितीया नवविधाः क्षेत्र-जाति-कुल-कर्म-शिल्प-भाषा-ज्ञान-दर्शन-
चारित्रभेदात् ।

देवाश्चतुर्विधाः भवनवास्यादिभेदात्, भवनपतयो दशधा असुर-नागादयः, व्यन्तरा
अष्टधा पिशाचादयः, ज्योतिष्काः पञ्चधा चन्द्रादयः, वैमानिका द्वेधा कल्पोपगाः 20
कल्पातीताश्च, कल्पोपगा द्वादशधा सौधर्मादिभेदात्, कल्पातीता द्वेधा-
ग्रैवेयका अनुत्तरोपपातिकाश्च, ग्रैवेयका नवधा, अनुत्तरोपपातिकाः पञ्चधेति, एतत् समस्तं
सूचयतोक्तं जाव से किं तं अणुत्तरेत्यादि । पूर्वोक्तमेव जीवराशिं दण्डकक्रमेण द्विधा
दर्शयन्नाह- दुविहेत्यादि सुगमम् । नवरं दंडओ त्ति ।

१. द्विधा जेर हे१ ॥ २. द्वेधा जेर ॥

नेरइया १ असुराई १० पुढवाई ५ बिंदियादओ ४ मणुया १ ।

वंतर १ जोइस १ वेमाणिया य १ अह दंडओ एवं ॥ [] ॥

[सू० १४९] [२] इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए केवइयं ओगाहेत्ता केवइया णिरया पणत्ता? गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए
5 आसीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खाया । ते णं णरया अंतो वट्ठा, बाहिं चउरंसा, जाव असुभा निरया असुभातो णरएसु वेयणातो ।

10 [टी०] अथानन्तरप्रज्ञापितानां नारकादीनां पर्याप्ता-ऽपर्याप्तभेदानां स्थाननिरूपणायाह— इमीसे णमित्यादि अवगाहनासूत्रादर्वाक् सर्वं कण्ठ्यम्, नवरं ते णं निरया इत्यादि, अत्र च जीवाभिगमचूर्ण्यनुसारेण लिख्यते - किल द्विविधा नरका भवन्ति आवलिकाप्रविष्टाः आवलिकाबाह्याश्च, तत्रावलिकाप्रविष्टा अष्टासु दिक्षु भवन्ति, ते च वृत्त-त्र्यस्र-चतुरस्रक्रमेण प्रत्यवगन्तव्याः, एतेषां च मध्ये इन्द्रकाः सीमन्तकादयो
15 भवन्ति, आवलिकाबाह्यास्तु पुष्पावकीर्णा दिग्विदिशामन्तरालेषु भवन्ति, नानासंस्थानसंस्थिता इति निरयसंस्थानव्यवस्था, तत्र च बाहुल्यमङ्गीकृत्येदमभिधीयते — अंतो वट्टेत्यादि, उक्तं च सूत्रकृतकृता- नरकाः सीमन्तकादिका बाहुल्य-मङ्गीकृत्याऽन्तः मध्ये वृत्ता बहिरपि चतुरस्रा अथश्च क्षुरुप्रसंस्थानसंस्थिताः, एतच्च संस्थानं पुष्पावकीर्णकानाश्रित्योक्तं तेषामेव प्रचुरत्वात्, आवलिकाप्रविष्टास्तु वृत्त-त्र्यस्र-चतुरस्रसंस्थाना
20 भवन्ती[सूत्रकृताङ्गवृ०]ति, तत्रान्तर्वृत्ता मध्ये शुषिरमाश्रित्य, बहिश्चतुरस्रा कुड्यपरिधिमाश्रित्य, यावत्करणादिदं दृश्यं यदुत— अधः क्षुरुप्रसंस्थानसंस्थिताः -

१. “इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नरका किंसंठिया पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-आवलियपविट्ठा य आवलियबाहिरा य । तत्थ णं जे ते आवलियपविट्ठा ते तिबिहा पन्नत्ता, तंजहा- वट्ठा तंसा चउरंसा । तत्थ णं जे ते आवलियबाहिरा ते नानासंठाणसंठिता पन्नत्ता ।” इति जीवाभिगमसूत्रे तृतीयायां प्रतिपत्तौ द्वितीये उद्देशके । अस्य सूत्रस्य चूर्णित्वाभिप्रेता प्रतीयते । सम्प्रति जीवाभिगमचूर्णिर्नोपलभ्यते ॥ २. अत्र प्रज्ञापनासूत्रस्य द्वितीये स्थानपदे १७४ तमं सूत्रं द्रष्टव्यम् ॥ ३. दृश्यतां सूत्रकृताङ्गस्य द्वितीये श्रुतस्कन्धे द्वितीयस्य अध्ययनस्य शीलाचार्यविरचितायां वृत्तौ ॥ ४. क्षुरुप्रं हे२ ॥ ५. क्षुरुप्रं जे१ हे२ ॥

भूतलमाश्रित्य क्षुरप्रकारास्तद्भूतलस्य संचारिसत्त्वपादच्छेदकत्वात्, अन्ये त्वाहुः -
 तेषामधस्तनोऽशः क्षुरप्र इवाग्रेऽग्रे प्रतलो विस्तीर्णश्चेति क्षुरप्रसंस्थानता । तथा
 निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसप्पहा मेयवसापूयरुहिरमंसचिक्खल्ललित्ताणु-
 लेवणतला असुई वीसा परमदुब्धिगंधा काऊअगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहियासा
 इति, तत्र नित्यं सर्वदा अन्धकारम् अन्धत्वकारकं बहलबलाहकपटलाऽऽच्छादित- 5
 गगनमण्डलाऽमावास्याऽर्द्धरात्राऽन्धकारवत्तमः तमिस्रं येषु ते नित्यान्धकारतमसः,
 अथवा नित्येनान्धकारेण सार्वकालिकेनेत्यर्थः तमसः तमिस्रा नित्यान्धकारतमसः,
 जात्यन्धमेघाऽन्धकाराऽमावास्यानिशीथतुल्या इत्यर्थः, कथमित्यत आह- व्यपगता
 अविद्यमाना ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणां ज्योतिषां ज्योतिष्कलक्षणविमानविशेषाणां
 ज्योतिषो वा दीपाद्यग्नेः प्रभा प्रकाशो येषु ते तथा, पह त्ति पथशब्दो वाऽयं व्याख्येयः, 10
 तथा मेदो-वसा-पूय-रुधिर-मांसानि शरीरावयवास्तेषां यच्चिक्खल्लं कर्दमस्तेन लिसम्
 उपदिग्धमनुलेपनेन सकृल्लिसस्य पुनः पुनरुपलेपनेन तलं भूमिका येषां ते मेदो-
 वसा-पूय-रुधिर-मांसचिक्खल्ललिप्तानुलेपनतलाः, यद्यपि च तत्र मेदःप्रभृतीन्यौ-
 दारिकपञ्चेन्द्रियशरीरावयवरूपाणि न सन्ति वैक्रियशरीरत्वान्नारकाणां तथापि
 तदाकारास्तदवयवास्तत्तयोच्यन्त इति, अशुचयो विश्राः आमगन्धयः पूतिगन्धयः 15
 इत्यर्थः, अत एव परमदुरभिगन्धाः काऊअगणिवण्णाभ त्ति कृष्णाग्निलोहादीनां
 ध्मायमानानां तद्वर्णवदाभा येषां ते कृष्णाग्निवर्णाभाः, तथा कर्कशः स्पर्शो येषां
 ते कर्कशस्पर्शाः, अत एव दुःखेन कृच्छ्रेणाधिसोढुं शक्यते वेदना येषु ते दुरधिसहाः,
 अत एवाऽशुभा नरका अत एव च अशुभा नरकेषु वेदना इति ॥

[सू० १४९] [३] एवं सत्त वि भाणियव्वाओ जं जासु जुज्जति-

20

आसीयं बत्तीसं अट्ठावीसं तहेव वीसं च ।

अट्टारस सोलसगं अट्ठत्तरमेव बाहल्लं ॥६४॥

तीसा य पण्णवीसा पण्णरस दसेव सयसहस्साइं ।

तिण्णेगं पंचूणं पंचेव अणुत्तरा नरगा ॥६५॥

१. क्षुरप्रं जे१ हे२ ॥ २. असुइ जे२ ॥ ३. तत्तया तत्त्वेन उच्यन्त इत्यर्थः ॥ ४. *सह्या जे२ हे२ ॥

चउसट्टी असुराणं चउरासीतिं च होति नागाणं ।
 बावत्तरिं सुवण्णाण वाउकुमाराण छण्णउतिं ॥६६॥
 दीव-दिसा-उदधीणं विज्जुकुमारिंद-थणिय-मग्गीणं ।
 छण्हं पि जुवलगाणं छावत्तरि मो सतसहस्सा ॥६७॥
 बत्तीसऽट्ठावीसा बारस अट्ठ चउरो सतसहस्सा ।
 पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सा सहस्सारे ॥६८॥
 आणय-पाणयकप्पे चत्तारि सयाऽऽरणच्चुते तिन्नि ।
 सत्त विमाणसताइं चउसु वि एणसु कप्पेसु ॥६९॥
 एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए ।
 सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥७०॥

दोच्चाए णं पुढवीए तच्चाए णं पुढवीए चउत्थी[ए णं पुढवीए] पंचमी
 [ए णं पुढवीए] छट्ठी[ए णं पुढवीए] सत्तमी[ए णं पुढवीए] गाहाहिं
 भाणियव्वा। सत्तमाए णं पुढवीए पुच्छा, गोतमा ! सत्तमाए पुढवीए
 अट्ठुत्तरजोयणसतसहस्सबाहल्लाए उवरिं अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता
 १५ हेट्ठा वि अद्धतेवण्णं जोयणसहस्साइं वज्जेत्ता मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु एत्थ
 णं सत्तमाए पुढवीए नेरइयाणं पंच अणुत्तरा महतिमहालया महानिरया
 पण्णत्ता, तंजहा- काले, महाकाले, रोरुते, महारोरुते, अपतिट्ठाणे णामं
 पंचमए । ते णं निरया वट्ठे य तंसा य, अथे खुरप्पसंठाणसंठिता जाव असुभा
 नरगा असुभाओ नरएसु वेयणातो ।

२० [टी०] एवं सत्त वि भाणियव्व ति प्रथमाममुञ्चता सस इत्युक्तम्— जं जासु जुज्जइ
 ति यच्च यस्यां पृथिव्यां बाहल्यस्य नरकाणां च परिमाणं युज्यते स्थानान्तरोक्तानुसारेण
 तच्च तस्यां वाच्यम्, तच्चेदम्— आसीतं गाहा, तीसा य गाहा, अशीतिसहस्राधिकं
 योजनलक्षं रत्नप्रभायां बाहल्यमेवं शेषासु भावनीयम्, तथा त्रिंशल्लक्षाणि प्रथमायां
 नरकावासानामित्येवं शेषास्वपि नेयमिति, आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां

१. प्रज्ञापनासूत्रे द्वितीये स्थानपदे कचिदक्षरशः कचित्तु अर्थानुसारि सर्वमिदमभिहितं विस्तरेण ॥

सौधर्मादीनां च कल्पेतराणां सूत्रैर्वक्ष्यतीति, तन्निवासपरिमाणसङ्ग्रहः— चउसङ्गी
 इत्यादि गाथाः पञ्च । एवं चेह सूत्राभिलापो दृश्यः— सक्करप्पभाए णं पुढवीए केवइयं
 ओगाहिता केवइया निरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! सक्करप्पभाए णं पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयण-
 सयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एणं जोयणसहस्सं ओगाहिता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे
 तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं सक्करप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं पणुवीसं निरयावाससयसहस्सा 5
 भवन्तीति मक्खाया, ते णं निरयेत्यादि, एवं गाथानुसारेणान्येऽपि पञ्चालापका वाच्या
 इति, एतदेवाह— दोच्चाए इत्यादि वेयणाओ इत्येतदन्तं सुगमम्, नवरं गाहाहिं ति
 गाथाभिः करणभूताभिर्गाथानुसारेणेत्यर्थः, भणितव्या वाच्या नरकावासा इति प्रक्रमः ।
 तथा वट्टे य तंसा य त्ति मध्यमो वृत्तः शेषास्त्रयस्त्रा इति ॥

[सू० १५०] [१] केवतिया णं भंते ! असुरकुमारावासा पण्णत्ता ? 10
 गोतमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए
 उवरिं एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता
 मज्झे अट्टहत्तरे जोयणसतसहस्से एत्थ णं रयणप्पभाए पुढवीए चउसङ्गिं
 असुरकुमारावाससतसहस्सा पण्णत्ता । ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो
 चउरंसा, अहे पोक्खरकण्णियासंठाणसंठिता, उक्किण्णंतरविपुलगंभीरखात- 15
 फलिहा अट्टालयचरियदारगोउरकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जंतमुसल-
 मुसंडिसतग्धिपरिवारिता अउज्झा अडयालकोट्टयरइया अडयालकतवणमाला
 लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसरत्तचंदणदहरदिण्णपंचंगुलितला कालागुरुपवर-
 कुंदुरुक्कतुरुक्कडज्जंतधूवमयमयंतगंधुद्धुराभिरामा सुगंधवरगंधगंधिया गंधवट्ठिभूता
 अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया णिम्मला वित्तिमिरा विसुद्धा सप्पभा 20
 समिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । एवं जस्स
 जं कमती तं तस्स जं जं गाहाहिं भणियं, तह चेव वण्णओ ।

[२] केवतिया णं भंते ! पुढविकाइयावासा पण्णत्ता ? गोतमा ! असंखेज्जा
 पुढविकाइयावासा पण्णत्ता । एवं जाव मणूस त्ति ।

[३] केवतिया णं भंते ! वाणमंतरावासा पण्णत्ता ? गोतमा ! इमीसे 25
 णं रतणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स उवरिं

एगं जोयणसतं ओगाहेत्ता हेट्टा चेगं जोयणसतं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठसु जोयणसतेसु
 एत्थ णं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जणगरावाससतसहस्सा
 पण्णत्ता । ते णं भोमेज्जा नगरा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा, एवं जहा
 भवणवासीणं तहेव णेयव्वा, णवरं पडागमालाउला सुरम्मा पासादीया
 5 [दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा] ।

[४] केवतिया णं भंते ! जोतिसियावासा पण्णत्ता ? गोयमा !
 इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ सत्तनउयाइं
 जोयणसयाइं उट्ठं उप्पत्तिता एत्थ णं दसुत्तरजोयणसतबाहल्ले तिरियं जोतिसविसए
 जोतिसियाणं देवाणं असंखेज्जा जोतिसियविमाणावासा पण्णत्ता । ते णं
 10 जोतिसियविमाणावासा अब्भुगयमूसियपहसिया विविहमणिरयणभत्तिचित्ता
 वाउद्धुतविजयवेजयंतीपडागच्छत्तातिच्छत्तकलिया तुंगा गगणतलमणुलिहंत-
 सिहरा जालंतररयण पंजरुम्मिलित व्व मणिकणगथूभियागा विगसितसतवत्त-
 पुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ता अंतो बहिं च सण्हा तवणिज्जवालुगापत्थडा
 सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।

15 [५] केवइया णं भंते ! वेमाणियावासा पण्णत्ता ? गोयमा ! इमीसे
 णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उट्ठं
 चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवा णं वीतिवइत्ता बहूणि जोयणाणि बहूणि
 जोयणसताणि [बहूणि] जोयणसहस्साणि [बहूणि] जोयणसयसहस्साणि
 [बहुगीतो] जोयणकोडीतो [बहुगीतो] जोयणकोडाकोडीतो असंखेज्जाओ
 20 जोयणकोडाकोडीतो उट्ठं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं
 सोहम्मीसाण-सणकुमार-माहिंद-बंभ-लंतग-सुक्क-सहस्सार-आणय-पाणय-
 आरण-ऽच्चुएसु^१ गोवेज्जगणुत्तरेसु य चउरासीति विमाणावाससयसहस्सा
 सत्ताणउतिं च सहस्सा तेवीसं च विमाणा भवंतीति मक्खाया । ते णं विमाणा
 अच्चिमालिप्पभा भासरासिवण्णाभा अरया नीरया णिम्मला वितिमिरा विसुद्धा

१. गोवेज्जमणुं जे२ । गोवेज्जगमणुं जे१ ॥

सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा णिप्पंका णिक्कं कडच्छाया
सप्पभा समिरिया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।

[६] सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केवतिया विमाणावासा पण्णत्ता ? गोयमा !
बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता । एवं ईसाणाइसु २८ । १२ । ८।
४ । एयाइं सयसहस्साइं, ५० । ४० । ६ । एयाइं सहस्साइं, आणए पाणए 5
चत्तारि, आरणच्चुए तिण्णि, एयाणि सयाणि, एवं गाहाहिं भाणियव्वं ।

[टी०] अथासुराद्यावासविषयमभिलापं दर्शयति— केव इत्यादि सुगमम्, नवरं तानि
भवनानि बहिर्वृत्तानि वृत्तप्राकारावृतनगरवत्, अन्तः समचतुरस्राणि तदवकाशदेशस्य
चतुरस्रत्वात्, अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, पुष्करकर्णिका
पद्ममध्यभागः, सा चोन्नतसमचित्रबिन्दुकिनी भवतीति, तथा उत्कीर्णान्तर- 10
विपुलगम्भीरखात-परिखानि, उत्कीर्णं भुवमुत्कीर्य पालीरूपं कृतमन्तरम् अन्तरालं
ययोस्ते उत्कीर्णान्तरे ते विपुलगम्भीरे खात-परिखे येषां तानि तथा, तत्र खातमध
उपरि च समम्, परिखा तूपरि विशाला अधः सङ्कुचिता, तयोरन्तरे तेषु पाली अस्तीति
भावः, तथा अट्टालकाः प्राकारस्योपर्याश्रयविशेषाः, चरिका नगर-प्राकारयोरन्तर-
मष्टहस्तो मार्गः, पाठान्तरेण चतुरय त्ति चतुरकाः सभाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः, दारगोउर 15
त्ति गोपुरद्वाराणि प्रतोल्यो नगरस्येव, कपाटानि प्रतीतानि, तोरणान्यपि तथैव,
प्रतिद्वाराणि अवान्तरद्वाराणि, तत एतेषां द्वन्द्वः, एतानि देशलक्षणेषु भागेषु येषां तानि
तथा, इह देशो भागश्चानेकार्थः, ततोऽन्योन्यमनयोर्विशेष्यविशेषणभावो दृश्य इति, तथा
यन्त्राणि पाषाणक्षेपणयन्त्राणि, मुशलानि प्रतीतानि, मुसुण्डयः प्रहरणविशेषाः,
शतघ्न्यः शतानामुपघातकारिण्यो महाकायाः काष्ठ-शैलस्तम्भयष्टयः, ताभिः परियारिय 20
त्ति परिवारितानि, परिकरितानीत्यर्थः, तथा अयोधानि योधयितुं सङ्ग्रामयितुं दुर्गत्वान्न
शक्यन्ते परबलैर्यानि तान्ययोधानि, अविद्यमाना वा योधाः परबलसुभटा यानि
प्रति तान्ययोधानि । तथा अडयालकोट्टगरइय त्ति अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्न-
विचित्रच्छन्दगोपुररचितानि, अन्ये भणन्ति अडयालशब्दः किल प्रशंसावाचकः । तथा

१. °म्भीरखातपरिखे खं० जे१ ॥

- अडयालकयवणमाल त्ति अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नाः प्रशंसाहार्हा वा कृता वनमाला वनस्पतिपल्लवस्रजो येषु तानि तथा । तथा लाडयं त्ति यद् भूमेश्छगणादिनोपलेपनम् उल्लोडयं त्ति कुड्यमालानां सेटिकादिभिः सम्मृष्टीकरणम्, ततस्ताभ्यामिव महितानि पूजितानि लाउल्लोडयमहितानि । तथा गोशीर्षं चन्दनविशेषः सरसं च रसोपेतं
- 5 यद् रक्तचन्दनं चन्दनविशेषः, ताभ्यां दर्दराभ्यां घनाभ्यां दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला हस्तकाः कुड्यादिषु येषु, अथवा गोशीर्षसरसरक्तचन्दनस्य सत्का दर्दरेण चपेटाभिघातेन दर्दरेषु वा सोपानवीथीषु दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला येषु तानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि । तथा कालागुरुः कृष्णा-गुरुर्गन्धद्रव्यविशेषः प्रवरः प्रधानः कुन्दुरुक्कः चीडा तुरुष्कः सिल्हकं गन्धद्रव्यमेव
- 10 एतानि च तानि डज्जंत त्ति दह्यमानानि^१ चेति विग्रहः, तेषां यो धूमो मघमघेंत त्ति अनुकरणशब्दोऽयं मघमघायमानो बहलगन्ध इत्यर्थः तेनोद्भुराणि^२ उत्कटानि यानि तानि तथा, तानि च तान्यभिरामाणि च रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुरभयो ये वरगन्धाः प्रधानवासास्तेषां गन्धः आमोदो येष्वस्ति तानि सुगन्धिवरगन्ध-गन्धिकानि । तथा गन्धवर्त्तिः गन्धद्रव्याणां गन्धयुक्तिशास्त्रोपदेशेन निर्वर्त्तिता
- 15 गुटिका, तद्भूतानि तत्कल्पानीति गन्धवर्त्तिभूतानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अच्छानि आकाशस्फटिकवत्, सण्ह त्ति श्लक्ष्णानि सूक्ष्मस्कन्धनिष्पन्नत्वात्, श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत्, लण्ह त्ति मसृणानीत्यर्थः, घुण्टितपटवत्, घट्ट त्ति घृष्टानीव घृष्टानि खरशानया पाषाणप्रतिमावत्, मट्ट त्ति मृष्टानीव मृष्टानि सुकुमारशानया पाषाणप्रतिमेव, शोधितानि वा प्रमार्जनिकयेव, अत एव नीरय त्ति नीरजांसि
- 20 रजोरहितत्वात्, निम्मल त्ति निर्मलानि कठिनमलाभावात्, वित्तिमिर त्ति वित्तिमिराणि निरन्धकारत्वात्, विसुद्ध त्ति विशुद्धानि निष्कलङ्कत्वात्, न चन्द्रवत् सकलङ्कानीत्यर्थः । तथा सप्पह त्ति सप्रभाणि, सप्रभावाणि अथवा स्वेन आत्मना प्रभान्ति शोभन्ते प्रकाशन्ते वेति स्वप्रभाणि, यतः समिरीय त्ति समरीचीनि सर्किरणानि अत एव

१. च तानि यानि तानि तथा, तेषां यो हे२ । च यानि तानि तथा, यो हे१ ॥ २. उत्कुटानि खं० जे२ ॥ ३. निःपंकत्वात् हे१,२ । निःपंचकत्वात् जे२ ॥

सउज्जोय त्ति सहोद्द्योतेन वस्त्वन्तरप्रकाशनेन वर्तन्ते इति सोद्द्योतानि, ^१पासाईय त्ति प्रासादीयानि मनःप्रसक्तिकराणि, दरिसणिज्ज त्ति दर्शनीयानि, तानि हि पश्यंश्चक्षुषा न श्रमं गच्छतीति भावः, अभिरूव त्ति अभिरूपाणि कमनीयानि, पडिरूव त्ति प्रतिरूपाणि द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रमणीयानि, नैकस्य कस्यचिदेवेत्यर्थः ।

एवमित्यादि, यथा असुरकुमारावाससूत्रे तत्परिमाणमभिहितमेवमिति, तथा यद् 5 भवनादिपरिमाणं यस्य नागकुमारादिनिकायस्य क्रमते घटते तत्तस्य वाच्यमिति । किंविधं तत् परिमाणमत आह— जं जं गाहाहिं भणियं यद्यद् गाथाभिः चउसट्ठी असुराणमित्यादिकाभिरभिहितम्, किं परिमाणमेव तथा वाच्यम् ? नेत्याह— तह चेव वण्णओ त्ति यथा असुरकुमारे भवनानां वर्णक उक्तस्तथा सर्वेषामसौ वाच्य इति, तथाहि— केवइया णं भंते ! नागकुमारावासा पण्णत्ता ?, गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए 10 पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एणं जोयणसयसहस्सं ओगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्ते जोयणसयसहस्से एत्थ णं रयणप्पभाए [पुढवीए] चुलसीई नागकुमारावाससयसहस्सा → [पण्णत्ता], ते णं भवणा इत्यादीति ← ।

केवइया णं भंते । पुढवीत्यादि गतार्थम्, नवरं मनुष्याणां गर्भव्युत्क्रान्तिकानाम् असंख्यातानामभावात् संख्याता एवावासाः, सम्मूर्च्छिमानां त्वसंख्येयत्वेन 15 प्रतिशरीरमावासभावादसंख्येया इति भावनीयमिति ।

केवइया णं भंते ! जोइसियाणं विमाणावासा इत्यादि । अब्भुगयमूसियपहसिय त्ति अभ्युद्रता सज्जाता उत्सृता प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा दीप्तिस्तया सिताः शुक्ला इत्यभ्युद्रतोत्सृतप्रभासिताः, तथा विविधा अनेकप्रकारा मणयः चन्द्रकान्ताद्या रत्नानि कर्केतनादीनि, तेषां भक्तयो विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चित्राः 20 चित्रवन्तः आश्चर्यवन्तो वेति विविधमणिरत्नभक्तिचित्राः, तथा वातोद्धूता वायुकम्पिता विजयः अभ्युदयस्तत्संसूचिका वैजयन्तीत्यभिधाना याः पताका अथवा विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना या वैजयन्त्यस्ताश्च तद्वर्जिताः पताकाश्च छत्रातिच्छत्राणि च उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलिता युक्ता

१. पासाइय जे२ हे१, २ ॥ →....← . एतच्चिह्नान्तर्गतपाठस्थाने हे२ मध्ये ईदृशः पाठः— भवंतीति मक्खाय त्ति । द्वीपकुमारादीनां तु षण्णां प्रत्येकं षट्सप्ततिर्वाच्येति ॥

- वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताकाछत्रातिच्छत्रकलिता इति । तुङ्गा
 उच्चैस्त्वगुणयुक्ताः, अत एव गयणतलमणुलिहंतसिहर त्ति गगनतलम्
 अम्बरमनुलिखद् अभिलङ्घयच्छिखरं येषां ते गगनतलानुलिखच्छिखराः । तथा
 जालान्तरेषु जालकमध्यभागेषु रत्नानि येषां ते जालान्तररत्नाः, इह प्रथमा-
 5 बहुवचनलोपो द्रष्टव्यः, जालकानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतान्येव तदन्तरेषु च
 शोभार्थं रत्नानि सम्भवन्त्येवेति । तथा पञ्जरोन्मीलिता इव पञ्जरबहिष्कृता इव, यथा
 किल किञ्चिद्वस्तु पञ्जराद् वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद्बहिः कृतमत्यन्तमविनष्टच्छाय-
 त्वाच्छोभते एवं तेऽपीति भावः । तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिका शिखरं
 येषां ते मणिकनकस्तूपिकाकाः । तथा विकसितानि यानि शतपत्रपुण्डरीकाणि द्वारादौ
 10 प्रतिकृतित्वेन तिलकाश्च भित्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाश्च ये अर्द्धचन्द्रा द्वाराग्रादिषु तैश्चित्रा
 ये ते विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राः । तथा अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णा
 मसृणा इत्यर्थः । तथा तपनीयं सुवर्णविशेषस्तन्मय्या वालुकायाः सिकतायाः प्रस्तटः
 प्रतरो येषु ते तपनीयवालुकाप्रस्तटाः, पाठान्तरे तु सण्हशब्दस्य वालुकाविशेषणत्वात्
 श्लक्ष्णतपनीयवालुकाप्रस्तटा इति व्याख्येयम् । तथा सुखस्पर्शाः शुभस्पर्शा वा,
 15 तथा सश्रीकं सशोभं रूपम् आकारो येषाम् अथवा सश्रीकाणि शोभावन्ति रूपाणि
 नरयुग्मादीनि रूपकाणि येषु ते सश्रीकरूपाः, प्रासादीया दर्शनीयाः अभिरूपाः
 प्रतिरूपा इति पूर्ववत् ।

- केवङ् इत्यादि, रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणिजाओ भूमिभागाओ त्ति
 बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य ऊर्ध्वम् उपरि, तथा चन्द्रमः-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-
 20 तारारूपाणि, णमित्यलङ्कारे, किम् ? वीडवडत्त त्ति व्यतिव्रज्य व्यतिक्रम्येत्यर्थः,
 तारारूपाणि चेह तारका एवेति, तथा बहूनीत्यादि, किमित्याह- ऊर्ध्वम् उपरि
 दूरमत्यर्थं व्यतिव्रज्य चतुरशीतिर्विमानलक्षाणि भवन्तीति सम्बन्धः, इति मक्खाय
 त्ति इति एवंप्रकारा अथवा यतो भवन्ति तत आख्याताः सर्ववेदिनेति, ते णं ति
 तानि विमानानि, णमिति वाक्यालङ्कारे, अच्चिमालिप्पभ त्ति अर्चिमाली

१. जालमध्यं जेर ॥ २. प्रसां जेर हेर ॥ ३. केव इत्यादि जेर ॥

आदित्यस्तद्वत् प्रभान्ति शोभन्ते यानि तान्यर्चिमालिप्रभाणि, तथा भासानां प्रकाशानां राशिः भासराशिः आदित्यस्तस्य वर्णस्तद्वदाभा छाया वर्णो येषां केषांचित्तानि भासराशिवर्णाभानि, तथा अरय त्ति अरजांसि स्वाभाविकरजोरहितत्वात्, नीरय त्ति नीरजांसि आगन्तुकरजोविरहात्, निम्मल त्ति निर्मलानि कक्खटमलाभावात्, वितिमिराणि आहार्यान्धकाररहितत्वात्, विशुद्धानि स्वाभाविकतमोविरहात् 5 सकलदोषविगमाद्वा, सर्वरत्नमयानि न दावादिदलमयानीत्यर्थः, अच्छान्याकाशस्फटिकवत्, श्लक्ष्णानि सूक्ष्मस्कन्धमयत्वात्, घृष्टानीव घृष्टानि खरशानया पाषाणप्रतिमेव, मृष्टानीव मृष्टानि सुकुमारशानया पाषाणप्रतिमेवेति, निष्पङ्कानि कलङ्कविकलत्वात् कद्दर्दमविशेषरहितत्वाच्च, निष्कङ्कटा निष्कवचा निरावरणा निरुपधातेत्यर्थः छाया दीप्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायानि, 10 सप्रभाणि प्रभाववन्ति, समरीचीनि सकिरणानीत्यर्थः, सोद्द्योतानि वस्त्वन्तरप्रकाशनकराणीत्यर्थः, पासाईएत्यादि प्राग्वत् ।

सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केवइया विमाणावासा पण्णत्ता ?, गोयमा ! बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता । एवमीशानादिष्वपि द्रष्टव्यम्, एतदेवाह— एवं ईसाणाइसु त्ति, एवं गाहाहिं भाणियव्वं ति बत्तीस अट्ठवीसा इत्यादिकाभिः 15 पूर्वोक्तगाथाभिः, तदनुसारेणेत्यर्थः, प्रतिकल्पं भिन्नपरिमाणा विमानावासा भणितव्यास्तद्वर्णकश्च वाच्यो यथा— ते णं विमाणेत्यादि यावत् पडिरूवा, नवरमभिलापभेदोऽयं यथा— ईसाणे णं भंते ! कप्पे केवइया विमाणावासा पण्णत्ता ?, गोयमा ! अट्ठवीसं विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता, ते णं विमाणा जाव पडिरूवा । एवं सर्वं पूर्वोक्तगथानुसारेण प्रज्ञापनाद्वितीयपदानुसारेण च वाच्यमिति ॥ 20

[सू० १५१] नेरइयाणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता । अपज्जत्तगाणं भंते ! नेरइयाणं केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं ।

१. यथा नास्ति जे२ ॥ २. प्रज्ञापनासूत्रे चतुर्थे स्थितिपदे विस्तरेणेंदं सर्वं विद्यते ॥

पज्जत्तगाणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए एवं जाव विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं 5 बत्तीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाणि । सव्वट्ठे अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता ।

[टी०] अनन्तरं नारकादिजीवानां स्थानान्युक्तानि, अथ तेषामेव स्थितिमुपदर्शयितुमाह— नेरइयाणं भंते इत्यादि सुगमम्, नवरं स्थितिः नारकादिपर्यायेण जीवानामवस्थानकालः, अपज्जत्तयाणं ति, नारकाः किल लब्धितः पर्याप्तका 10 एव भवन्ति, करणतस्तूपपातकाले अन्तर्मुहूर्त्तं यावदपर्याप्तका भवन्ति ततः पर्याप्तकाः, ततस्तेषामपर्याप्तकत्वेन स्थितिर्जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्त्तमेव, पर्याप्तकानां पुनरौघिक्येव जघन्योत्कृष्टा चान्तर्मुहूर्त्तोना भवतीति, अयं चेह पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकविभागः—

नारयदेवा तिरिमणुयगब्भया जे असंखवासाऊ ।

15 एते उ अपज्जत्ता उववाए चेव बोद्धव्वा ॥ []

सेसा य तिरियमणुया लब्धिं पप्पोववायकाले य ।

दुहओ वि य भइयव्वा पज्जत्तियरे य जिणवयणं ॥ [] ति ।

उक्ता सामान्यतो नारकस्थितिः, विशेषतस्तामभिधातुमिदमाह— इमीसे णमित्यादि, स्थितिप्रकरणं च सर्वं प्रज्ञापनाप्रसिद्धमित्यतिदिशन्नाह— एवमिति यथा प्रज्ञापनायां 20 सामान्य-पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकलक्षणेन गमत्रयेण नारकाणां नारकविशेषाणां तिर्यगादिकानां च स्थितिरुक्ता एवमिहापि वाच्या, कियद्दूरं यावदित्याह— जाव विजयेत्यादि, अनुत्तरसुराणामौघिका-ऽपर्याप्तक-पर्याप्तकलक्षणं गमत्रयं यावदित्यर्थः, इह

१. अत्रैव समवायाङ्गसूत्रे एकत्रिंशत्स्थानके “विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजिताणं देवाणं जहण्णेणं एकतीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता” [सू० ३१] इति अभिहितम्, अत्र तु जघन्येन द्वात्रिंशत् सागरोपमाणि उक्तानि । कथमेकत्रैव सूत्रे परस्परं विसंवादः ? ॥ अनुयोगद्वारसूत्रे [सू० ३९१[९]], प्रज्ञापनासूत्रे चतुर्थे पदे ४३६[३] तमे सूत्रे उत्तराध्ययनसूत्रे षट्त्रिंशत्तमेऽध्ययने [गा० २४३] च एकत्रिंशद् एव जघन्येन स्थितिरुक्ता ॥

चैवमतिदिष्टसूत्राण्यर्थतो वाच्यानि- रत्नप्रभानारकाणां भदन्त ! कियती स्थितिः ?, गौतम ! जघन्येन दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षतः सागरोपमम् १, अपर्याप्तकरत्नप्रभापृथिवीनारकाणां भदन्त ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! उभयथाऽपि अन्तर्मुहूर्तम् २, एवं पर्याप्तकानां सामान्योक्तैवान्तर्मुहूर्तोना वाच्या ३, एवं शेषपृथिवीनारकाणां प्रत्येकं दशानामसुरादीनां पृथिवीकायिकादीनां तिरश्चं गर्भजेतरभेदानां 5 मनुष्याणां व्यन्तराणामष्टविधानां ज्योतिष्काणां पञ्चप्रकाराणां सौधर्म्मादीनां वैमानिकानां च गमत्रयं वाच्यम्, इह च विजयादिषु जघन्यतो द्वात्रिंशत् सागरोपमाण्युक्तानि, गन्धहस्त्यादिष्वपि तथैव दृश्यते, प्रज्ञापनायां त्वेकत्रिंशदुक्तेति मतान्तरमिदम्, पर्याप्तका- 5 पर्याप्तकगमद्वयमिह समूह्यम्, एवं सर्वार्थसिद्धिस्थितिरपि त्रिभिर्गमैर्वाच्येति ॥

[सू० १५२] कति णं भन्ते ! सरीरा पण्णत्ता ? गोतमा ! पंच सरीरा 10 पण्णत्ता, तंजहा- ओरालिए जाव कम्मए ।

ओरालियसरीरे णं भन्ते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा- एगिंदियओरालियसरीरे जाव गब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदिय- ओरालियसरीरे य । ओरालियसरीरस्स णं भन्ते ! केमहालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं, उक्कोसेणं सातिरेगं 15 जोयणसहस्सं । एवं जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियपमाणं तहा निरवसेसं,

१. °हूर्तम् २, पर्याप्तकानां तु सामान्यो° हे२ ॥ २. तत्त्वार्थटीकाकर्तुः सिद्धसेनाचार्यस्य गन्धहस्तिनाम्ना प्रसिद्धिरस्ति । किन्तु तत्त्वार्थस्य सिद्धसेनाचार्यविरचितायां टीकायामीदृशः पाठो वर्तते- “विजयादिषु चतुर्षु जघन्येन एकत्रिंशत् उत्कर्षेण द्वात्रिंशत्, सर्वार्थसिद्धे त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि अजघन्योत्कृष्टा स्थितिः । भाष्यकारेण तु सर्वार्थसिद्धेऽपि जघन्यापि द्वात्रिंशत् सागरोपमाण्यधीता, तत्र विद्यः केनाप्यभिप्रायेण” [तत्त्वार्थटीका ४।३२] । अत इदमभयदेवसूरिवचनं तत्त्वार्थव्याख्याकर्तुः सिद्धसेनाचार्यस्य गन्धहस्तिवत्प्रसिद्धिबाधकम्, ततश्चिन्त्यमिदम् ।

“परतः परतः पूर्वा पूर्वाऽनन्तरा [तत्त्वार्थसू० ४।४२] माहेन्द्रात् परतः, पूर्वा परा अनन्तरा जघन्या स्थितिर्भवति, तद्यथा- माहेन्द्रे परा स्थितिर्विशेषाधिकानि सप्त सागरोपमाणि सा ब्रह्मलोके जघन्या स्थितिर्भवति, ब्रह्मलोके दश सागरोपमाणि परा स्थितिः सा लान्तके जघन्या । एवमा सर्वार्थसिद्धादिति” इति तत्त्वार्थभाष्ये पाठः ४।४२ ॥

दिगम्बरपरम्परायां तु उपरिमग्रैवेयकेषु प्रथमे एकात्रिंशत्, द्वितीये त्रिंशत्, तृतीये एकत्रिंशत्, अनुदिशविमानेषु द्वात्रिंशत्, विजयादिषु त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि उत्कृष्टा स्थितिः, सर्वार्थसिद्धे त्रयस्त्रिंशदेवेति” इति तत्त्वार्थराजवार्तिके ४।३२ ॥

३. प्रज्ञापनासूत्रस्य एकविंशतितमे अवगाहनासंस्थानपदे एतद् विस्तरेण वर्णितमस्ति ।

एवं जाव मणुस्से उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं।

कतिविहे णं भंते ! वेउव्वियसरीरे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तंजहा- एगिंदियवेउव्वियसरीरे य पंचिंदियवेउव्वियसरीरे य । एवं जाव सणंकुमारे आढत्तं जाव अणुत्तरा भवधारणिज्जा जा तेसिं रयणी रयणी
5 परिहायति ।

आहारयसरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! एगाकारे पण्णत्ते। जइ एगाकारे पण्णत्ते किं मणुस्सआहारयसरीरे अमणुस्सआहारयसरीरे ? गोयमा ! मणुस्साहारगसरीरे, णो अमणूसआहारगसरीरे । एवं जति मणूस० किं गब्भवक्कंतिय० संमुच्छिम० ? गोयमा ! गब्भवक्कंतिय०, नो संमुच्छिम०।
10 जइ गब्भवक्कंतिय० किं कम्मभूमग० अकम्मभूमग० ? गोयमा ! कम्मभूमग०, नो अकम्मभूमग०। जइ कम्मभूमग० किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय०, नो असंखेज्जवासाउय० । जइ संखेज्जवासाउय० किं पज्जत्तय० अपज्जत्तय० ? गोयमा ! पज्जत्तय०, नो अपज्जत्तय० । जइ पज्जत्तय० किं सम्मदिट्ठी० मिच्छदिट्ठी० सम्मामिच्छदिट्ठी० ? गोयमा !
15 सम्मदिट्ठी०, नो मिच्छदिट्ठी० नो सम्मामिच्छदिट्ठी० । जइ सम्मदिट्ठी० किं संजत० असंजत० संजतासंजत० ? गोयमा ! संजत०, नो असंजत० नो संजतासंजत०। जइ संजत० किं पमत्तसंजत० अपमत्तसंजत० ? गोयमा ! पमत्तसंजत०, नो अपमत्तसंजत०। जइ पमत्तसंजत० किं इट्ठिपत्त० अणिट्ठिपत्त० ? गोयमा ! इट्ठिपत्त०, नो अणिट्ठिपत्त० । वयणा वि भणियव्वा । आहारयसरीरे
20 समचउरंससंठाणसंठिते । आहार[यसरीरस्स केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ? गोयमा !] जहन्नेणं देसूणा रयणि, उक्कोसेणं पडिपुण्णा रयणी ।

तेयासरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा- एगिंदियतेयसरीरे य बेइंदियतेयसरीरे य तेइंदियतेयसरीरे य चउरिंदियतेयसरीरे य पंचिंदियतेयसरीरे य एवं जाव गेवेज्जयस्स णं भंते !
25 देवस्स मारणंतियसमुग्धातेणं समोहतस्स समाणस्स [तेयासरीरस्स] केमहालिया

सरीरोगाहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभवाहल्लेणं, आयामेणं जहन्नेणं अहे जाव विज्जाहरसेढीओ, उक्कोसेणं अहे जाव अहोलोइया गामा, उहं जाव सयाइं विमाणाइं, तिरियं जाव मणुस्सखेत्तं, एवं जाव अणुत्तरोववाइया वि । एवं कम्मयसरीरं पि भाणियव्वं ।

[टी०] अनन्तरं नारकादिजीवानां स्थितिरुक्ता, इदानीं तच्छरीराणामवगाहना- 5 प्रतिपादनायाह— कइ णं भंते इत्यादि कण्ठ्यम्, नवरमेकेन्द्रियौदारिकशरीरमित्यादौ यावत्करणाद् द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीराणि पृथिव्याद्येकेन्द्रिय-जलचरादि-पञ्चेन्द्रियभेदेन प्रागुपदर्शितजीवराशिक्रमेण वाच्यानि, कियद्दूरमित्याह- गन्भवक्कंतियेत्यादि । ओरालियसरीरस्सेत्यादि, तत्रोदारं प्रधानं तीर्थकरादिशरीराणि प्रतीत्य अथवो^१रालं विशालं समधिकयोजनसहस्रप्रमाणत्वात् वनस्पत्यादि प्रतीत्य अथवा 10 उरलं स्वल्पप्रदेशोपचितत्वात् बृहत्त्वाच्च भेण्डवदिति, अथवा मांसास्थिसनायुबद्धं यच्छरीरं तत् समयपरिभाषया ओरालमिति, तच्च तच्छरीरं चेति प्राकृतत्वादौ(दो)^२रालिय-शरीरम्, तस्य, अवगाहन्ते यस्यां साऽवगाहना आधारभूतं क्षेत्रम्, शरीराणामवगाहना शरीरावगाहना, अथवौदारिकशरीरस्य जीवस्य औदारिकशरीररूपावगाहना शरीरावगाहना सा भदन्त ! केमहालिया किम्महती प्रज्ञप्ता ?, तत्र 15 जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागं यावत् पृथिव्याद्यपेक्षया, उत्कर्षेण सातिरेकं योजनसहस्रमिति बादरवनस्पत्यपेक्षयेति ।

एवं जाव मणुस्से ति, इह एवं यावत्करणादवगाहनासंस्थानाभिधानप्रज्ञापनै- कविंशतितमपदाभिहितग्रन्थोऽर्थतोऽयमनुसरणीयः, तथाहि- एकेन्द्रियौदारिकस्य पृच्छा निर्वचनं च तदेव, तथा पृथिव्यादीनां चतुर्णां बादर-सूक्ष्मपर्याप्ता-ऽपर्याप्तानां जघन्यत 20 उत्कृष्टतश्चाङ्गुलासंख्येयभागः, वनस्पतीनां बादरपर्याप्तानामुत्कर्षतः साधिकं योजनसहस्रम्, शेषाणां त्वङ्गुलासंख्येयभाग एव, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तानां

१. °गाहना आह खं० ॥ २. °वोरालं विस्तरालं समधि° हे२ ॥ ३. ओरालं खं० ॥ ४. भिण्डवदिति खं० । भेण्डवदित्यादि हे२ ॥ ५. °लियं शरीरं खं० ॥ ६. औदारिकशरीरावगाहना खं० । खं० अनुसारेण ओरालियसरीरोगाहणा इति मूलपाठः संभाव्यते ॥ ७. मणुस्सेत्यादि इह खं० ॥

क्रमेण द्वादश योजनानि त्रीणि गव्यूतानि चत्वारि चेति, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां जलचराणां पर्याप्तानां गर्भजानां सम्मूर्च्छनजानां चोत्कर्षतो योजनसहस्रम्, एवं स्थलचराणां चतुष्पदानां सम्मूर्च्छनजानां पर्याप्तानां गव्यूतपृथक्त्वम्, गर्भव्युत्क्रान्तिकानां तेषां षड् गव्यूतानि, उरःपरिसर्पाणां गर्भव्युत्क्रान्तिकानां योजनसहस्रम्, एषामेव सम्मूर्च्छनजानां 5 योजनपृथक्त्वम्, भुजपरिसर्पाणां गर्भजानां गव्यूतपृथक्त्वम्, सम्मूर्च्छनजानां धनुःपृथक्त्वम्, खचराणां गर्भजानां सम्मूर्च्छनजानां च धनुःपृथक्त्वमेव, तथा मनुष्याणां गर्भव्युत्क्रान्तिकानां गव्यूतत्रयम् सम्मूर्च्छनजानामङ्गुलासंख्येयभागः, एष एव सर्वत्र जघन्यपदे अपर्याप्तपदे चेति ।

तथा कइविहे णमित्यादि स्पष्टम्, नवरं विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया, तस्यां 10 भवं वैक्रियम्, विविधं विशिष्टं वा कुर्वन्ति तदिति वैकुर्विकमिति वा, तत्रैकेन्द्रियवैक्रियशरीरं वायुकायस्य पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरं नारकादीनाम् । एवं जावेत्यादेरतिदेशादिदं द्रष्टव्यम्, यदुत जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरए किं वाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरए अवाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरए ?, गोयमा ! वाउकाइयएगिंदियसरीरए नो अवाउकाइय [प्रज्ञापना सू०१५१५] इत्यादिनाऽभिलापेनायमर्थो दृश्यः, यदि वायोः किं 15 सूक्ष्मस्य बादरस्य वा ?, बादरस्यैव, यदि बादरस्य किं पर्याप्तकस्या-ऽपर्याप्तकस्य वा ?, पर्याप्तकस्यैव, यदि पञ्चेन्द्रियस्य किं नारकस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो मनुजस्य देवस्य वा ?, गौतम ! सर्वेषाम्, तत्र नारकस्य सप्तविधस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च, यदि तिरश्चः किं सम्मूर्च्छिमस्य इतरस्य वा ?, इतरस्य, तस्यापि संख्यातवर्षायुष एव पर्याप्तकस्य, तस्य च जलचरादिभेदेन त्रिविधस्यापि । तथा मनुष्यस्य गर्भजस्यैव, तस्यापि 20 कर्मभूमिजस्यैव, तस्यापि संख्यातवर्षायुष एव पर्याप्तकस्यैव च । तथा देवस्य भवनवास्यादेः, तत्रासुरादेर्दशविधस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च, एवं व्यन्तरस्याष्टविधस्य ज्योतिष्कस्य पञ्चविधस्य, तथा यदि वैमानिकस्य किं कल्पोपपन्नस्य कल्पातीतस्य ? उभयस्यापि पर्याप्तस्यापर्याप्तस्य चेति ।

तथा वैक्रियं भदन्त ! किंसंस्थितम् ?, उच्यते, नानासंस्थितम्, तत्र वायोः

१. तस्यापिजलं हे१ ॥

पताकासंस्थितम्, नारकाणां भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च हुण्डसंस्थितम्, पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्-मनुष्याणां नानासंस्थितम्, देवानां भवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थित-
मुत्तरवैक्रियं नानासंस्थितम्, केवलं कल्पातीतानां भवधारणीयमेव ।

तथा वैक्रियशरीरावगाहना भदन्त ! किमहती ?, गौतम ! जघन्यतोऽङ्गुला-
संख्येयभागमुत्कर्षतः सातिरेकं योजनलक्षम्, वायोरुभयथा अङ्गुलासंख्येयभागम्, एवं 5
नारकस्य जघन्येन, भवधारणीया तु उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि, एषा च
सप्तम्याम्, षष्ठ्यादिषु त्वियमेव अर्द्धार्द्धहीनेति, उत्तरवैक्रिया तु जघन्यतः
सर्वेषामप्यङ्गुलसंख्येयभागमुत्कर्षतस्तु नारकस्य भवधारणीयद्विगुणेति, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां
योजनशतपृथक्त्वमुत्कर्षतः, मनुष्याणां तूत्कर्षतः सातिरेकं योजनानां लक्षम्, देवानां
तु लक्षमेवोत्तरवैक्रियम्, भवधारणीया तु भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-सौधर्मेशानानां 10
सप्त हस्ताः, सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः षट्, ब्रह्म-लान्तकयोः पञ्च, महाशुक्र-
सहस्रारयोश्चत्वार आनतादिषु त्रयो ग्रैवेयकेषु द्वावनुत्तरेष्वेक इति, अनन्तरोक्तं
सूत्रत एवाह— एवं जाव सणकुमारेत्यादि, एवमिति दुविहे पण्णत्ते एगिंदिएत्यादिना
पूर्वदर्शितक्रमेण प्रज्ञापनोक्तं वैक्रियावगाहनामानसूत्रं वाच्यम्, कियद्दूरमित्याह— यावत्
सनत्कुमारे आरब्धं भवधारणीयवैक्रियशरीरपरिहाणमिति गम्यं ततोऽपि यावदनुत्तराणि 15
अनुत्तरसुरसम्बन्धीनि भवधारणीयानि शरीराणि यानि भवन्ति तेषां रत्नी रत्निः परिहीयत
इति, एतदर्थं सूत्रं तावदिति, पुस्तकान्तरे त्विदं वाक्यमन्यथापि दृश्यते,
तत्राप्यक्षरघटनैतदनुसारेण कार्येति ।

आहारएत्यादि सुगमम्, नवरम् एवमिति यथा पूर्वम् आलापकः परिपूर्ण
उच्चारित एवमुत्तरत्रापि, तथाहि— जइ मणुस्स ति - जइ मणुस्साहारगसरीरे किं 20
गब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीरे संमुच्छिममणुस्साहारगसरीरे ?, गोयमा !
गब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीरे नो संमुच्छिममणुस्साहारगसरीरे, जइ
गब्भवक्कंतिय० इत्यादि सर्वमूह्यं यावत् जइ पमत्तसंजयसम्मदिट्ठिपजत्तय-
संखेजवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीरे किं इट्ठिपत्तपमत्त-

१. तिर्यग्मनुं जे२ ॥ २. सूत्र एवाह जे१ खं० ॥

संजयसंमदिट्टिपज्जत्तयसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणुस्सा-
हारगसरीरे अणिट्टिपत्तपमत्तसंजयसंमदिट्टिपज्जत्तयसंखेज्जवासाउयकम्म-
भूमगगब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीरे ?, गोयमा ! द्वितीयस्य निषेधः प्रथमस्य
चानुज्ञा वाच्या, एतदेवाह- वयणा वि भाणियव्व त्ति सूचितवचनान्यप्युक्तन्यायेन
5 सर्वाणि भणनीयानि, विभागेन पूर्णान्युच्चारणीयानीत्यर्थः,

आहार त्ति 'आहारगसरीरस्स केमहालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?, गोयमा !'
इत्येतत् सूचितम्, जहण्णेणं देसूणा रयणीति, कथम् ? उच्यते, तथाविधप्रयत्नविशेषत-
स्तथाऽऽरम्भकद्रव्यविशेषतश्च प्रारम्भकालेऽप्युक्तप्रमाणभावात्, न हीहौदारिकादेरिवा-
ङ्गुलासंख्येयभागमात्रता प्रारम्भकाले इति भावः ।

- 10 तेयासरीरे णं भंते इत्यादि, एवं यावत्करणात् प्रज्ञापनासत्कैकविंशतितमपदोक्ता
तैजसशरीरवक्तव्यता इह वाच्या, सा चेयमर्थतः- एगिंदियतेयगसरीरे णं भंते !
कतिविहे ?, गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा- पुढवि जाव वणप्फइकाइयएगिंदियतेयगसरीरे
[प्रज्ञापना सू० १५३६-१५३७], एवं जीवराशिप्ररूपणाऽनुसारेण सूत्रं भावनीयम्,
यावत् सव्वट्टसिद्धगअणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवपंचेंदियतेयगसरीरे णं भंते !
15 किंसंठिए ?, नाणासंठिए [प्रज्ञापना सू० १५४४[३]], यस्य पृथिव्यादिजीवस्य यदौदारिकादि-
शरीरसंस्थानं तदेव तैजसस्य कार्मणस्य च ।

- तथा जीवस्य मारणान्तिकसमुद्घातगतस्य कियती तैजसी शरीरावगाहना ?,
शरीरमात्रा विष्कम्भ-बाहल्याभ्यामायमतस्तु जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभाग उत्कर्षत
ऊर्ध्वमधश्च लोकान्ताल्लोकान्तं यावदेकेन्द्रियस्य, ततस्तत्रोत्पत्तिमङ्गीकृत्येति भावः,
20 एवं सर्वेषामेवैकेन्द्रियाणाम्, द्वीन्द्रियादीनां तु आयामत उत्कर्षेण तिर्यग्लोकाल्लोकान्तं
यावत् प्रायस्तिर्यग्लोके द्वीन्द्रियादितिरश्चां भावात्, नारकस्य जघन्यतो योजनसहस्रम्,
कथम् ?, नरकात् पातालकलशस्य सहस्रमानं कुड्यं भित्त्वा तत्र मत्स्यतयोत्पद्यमानस्य,
उत्कर्षेण तु अधः सप्तमीं यावत् सप्तमपृथिवीनारकं समुद्रादिमत्स्येषूत्पद्यमानं प्रतीत्य,
तिर्यक् स्वयम्भूरमणं यावत् ऊर्ध्वं पण्डकवनपुष्करिणीं यावत्, यतस्तयोर्नारक उत्पद्यते,

न परतः, मनुष्यस्य लोकान्तं यावत्, भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-सौधर्मेशानदेवानां जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः स्वस्थान एव पृथिव्यादितयोत्पादात्, उत्कर्षतस्तु अधस्तृतीयपृथिवीं यावत् तिर्यक् स्वयम्भूरमणबहिर्वेदिकान्तम् ऊर्ध्वमीषत्प्राग्भारां यावत्, यत एते शुभपर्याप्तबादरेष्वेव पृथिव्यादिषूत्पद्यन्ते अतो न परतोऽपीति, सनत्कुमारादि-सहस्रारान्तदेवानां तु जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः, कथम् ?, पण्डकवनादि- 5 पुष्करिणीमज्जनार्थमवतारे मृतस्य तत्रैव मत्स्यतयोत्पद्यमानत्वात्, पूर्वसम्बन्धिनीं वा मनुष्योपभुक्तस्त्रियं परिष्वज्य मृतस्य तद्गर्भे समुत्पादादिति, उत्कर्षतस्तु अधो यावन्महापातालकलशानां द्वितीयस्त्रिभागः, तत्र हि जलसद्भावान्मत्स्येषूत्पद्यमानत्वात्, तिर्यक् स्वयम्भूरमणसमुद्रं यावत्, ऊर्ध्वमच्युतं यावत्, तत्र हि सङ्गतिकदेवनिश्रया गतस्य मृत्वेहोत्पद्यमानत्वादिति, आनतादीनामच्युतान्तानां तु जघन्यतोऽङ्गुला- 10 संख्येयभागः, कथम् ?, इहागतस्य मरणकालविपर्यस्तमतेर्मनुष्योपभुक्तस्त्रियमभिष्वज्य मृतस्य तत्रैवोत्पत्तेरिति, उत्कर्षतस्त्वधो यावदधोलोकग्रामान्, तिर्यग् मनुष्यक्षेत्रे, ऊर्ध्वमच्युतविमानानि यावत् मनुष्येष्वेवोत्पद्यन्ते एत इति भावना तथैव कार्या, ग्रैवेयकानुत्तरोपपातिकदेवानां जघन्यतो विद्याधरश्रेणीं यावत्, उत्कर्षतोऽधो यावदधोलोकग्रामान्, तिर्यग् मनुष्यक्षेत्रम्, ऊर्ध्वं तद्विमानान्येवेति, एवं कार्मणस्याप्यवगाहना 15 दृश्या समानत्वादेतयोरिति । उक्तार्थमेव सूत्रांशमाह— गेवेज्जगस्स णमित्यादि ।

[सू० १५३] भेदे विसय संठाणे अब्भंतर बाहिरे य देसोधी ।

ओहिस्स वह्नि हाणी पडिवाती चेव अपडिवाती ॥७१॥

कतिविहे णं भंते ! ओही पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते- भवपच्चइए य खओवसमिए य । एवं सब्बं ओहिपदं भाणियब्बं । 20

सीता य दब्ब सारीर सात तह वेयणा भवे दुक्खा ।

अब्भुवगमुवक्कमिया णिताइं चेव अणिदातिं ॥७२॥

नेरइया णं भंते ! किं सीतवेदणं वेयंति, उस्सिणवेयणं वेयंति, सीतोस्सिणवेयणं वेयंति ? गोयमा ! नेरइया० एवं चेव वेयणापदं भाणियब्बं ।

१. प्रज्ञापनासूत्रस्य त्रयस्त्रिंशत्तमम् अवधिपदम् ॥ २. प्रज्ञापनासूत्रस्य पञ्चत्रिंशत्तमं वेदनापदम् ॥

कति णं भंते ! लेसातो पण्णत्तातो ? गोयमा ! छल्लेसातो पण्णत्तातो, तंजहा- किण्हलेसा नीललेसा काउलेसा तेउलेसा पम्हलेसा सुक्कलेसा । एवं लेसापदं भाणियव्वं ।

अणंतरा य आहारे आहाराभोयणा विय ।

5 पोगगला नेव जाणंति अज्झवसाणा य सम्मत्ते ॥७३॥

नेरइया णं भंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो परियातियणता ततो परिणामणता ततो परियारणया ततो पच्छा विकुव्वणया ? हंता गोयमा ! एवं आहारपदं भाणियव्वं ।

[टी०] अनन्तरं शरीरिणामवगाहनाधर्म उक्तोऽधुना त्ववधिधर्मप्रतिपादनायाह- भेदे

- 10 इत्यादि द्वारागाथा, तत्र भेदोऽवधेर्वक्तव्यः, यथा द्विविधोऽवधिः - भवप्रत्ययः क्षायोपशमिकश्च, तत्र भवप्रत्ययो देवनारकाणां क्षायोपशमिको मनुष्यतिरश्चामिति, तथा विषयो गोचरोऽवधेर्वाच्यः, स च चतुर्धा - द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो जघन्येन तेजो-भाषयोरग्रहणप्रायोग्यानि द्रव्याणि जानाति, उत्कर्षतस्तु सर्वमेकाणुकाद्यनन्ताणुकान्तं रूपिद्रव्यजातं जानाति, क्षेत्रं जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागं
- 15 जानाति उत्कर्षतोऽसंख्येयान्यलोके लोकमात्राणि खण्डानि जानाति, कालं जघन्यत आवलिकाया असंख्येयभागमतीतमनागतं च जानाति, उत्कर्षतः संख्यातीता उत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्जानाति, भावान् जघन्यतः प्रतिद्रव्यं चतुरो वर्णादीन् उत्कर्षतः प्रतिद्रव्यमसंख्येयान् सर्वद्रव्यापेक्षया त्वनन्तानिति । तथा संस्थानमवधेर्वाच्यम्, यथा नारकाणां तप्राकारोऽवधिः, पल्याकारो भवनपतीनाम्, पटहाकारो व्यन्तराणाम्,
- 20 झल्लर्याकृतिज्योतिष्काणाम्, मृदङ्गाकारः कल्पोपपन्नानाम्, पुष्पावलीरचितशिखर-चङ्गेर्याकारो ग्रैवेयकाणाम्, कन्याचोलकसंस्थानोऽनुत्तरसुराणां लोकनाड्याकृतिरित्यर्थः, तिर्यङ्-मनुष्याणां तु नानासंस्थान इति । तथा अब्भंतरं त्ति के अवधिप्रकाशित-क्षेत्रस्याभ्यन्तरे वर्तन्ते इति वाच्यम्, तत्र नेरइयदेवतित्थंकरा य ओहिस्सऽबाहिरा हुंति

१. प्रज्ञापनासूत्रस्य सप्तदशं लेख्यापदम् ॥ २. अत्र प्रज्ञापनासूत्रस्य अष्टाविंशतितमम् आहारपदं न ग्राह्यम्, किन्तु आहारपदशब्देन चतुस्त्रिंशत्तमं परिचारणपदं ग्राह्यमिति टीकायां निर्दिष्टमभयदेवसूरिपादैः ॥ ३. च नास्ति ख० जे१ ॥

[*आव० नि०६६] इत्यादि । तथा बाहिरे ति केऽवधिक्षेत्रस्य बाह्या भवन्तीति वाच्यम्, तत्र शेषा जीवा बाह्यावधयोऽभ्यन्तरावधयश्च भवन्ति । तथा देसोहि ति अवधिप्रकाश्यवस्तुनो देशप्रकाशी अवधिर्देशावधिः स केषां भवतीति वाच्यम्, तद्विपरीतस्तु सर्वावधिः, तत्र मनुष्याणाम् उभयमन्येषां देशावधिरेव, यतः सर्वावधिः केवलज्ञानलाभप्रत्यासत्तावेवोत्पद्यत इति । तथाऽवधेर्वृद्धिर्हानिश्च वाच्या, यो येषां 5 भवति, तत्र तिर्यङ्-मनुष्याणां वर्द्धमानो हीयमानश्च भवति, शेषाणामवस्थित एव, तत्र वर्द्धमानो योऽङ्गुलासंख्येयभागादि दृष्ट्वा बहु बहुतरं पश्यति, विपरीतस्तु हीयमान इति । तथा प्रतिपाती चाप्रतिपाती चावधिर्वाच्यः, तत्रोत्कर्षतो लोकमात्रः प्रतिपाती, ततः परमप्रतिपाती, तत्र भवप्रत्ययस्तं भवं यावन्न प्रतिपतति, क्षायोप-शमिकस्तूभयथेति । एतदेव दर्शयति— कइविहेत्यादि, अत्रावसरे प्रज्ञापनायास्त्रय- 10 स्त्रिंशत्तमं पदमन्यूनमध्येयमिति ।

अनन्तरमुपयोगविशेषः क्षायोपशमिको जीवपर्यायः उक्तोऽधुना स एवौदयिको वेदनालक्षणोऽभिधीयते— सीया इत्यादि द्वारागाथा, तत्र सीया य ति चशब्दोऽनुक्तसमुच्चये, तेन त्रिविधा वेदना - शीता उष्णा शीतोष्णा चेति, तत्र शीतामुष्णां च वेदयन्ति नारकाः, शेषास्त्रिविधामपि । दब्ब ति उपलक्षणत्वाच्चतुर्विधा 15 वेदना द्रव्यादिभेदेन, तत्र पुद्गलद्रव्यसम्बन्धात् द्रव्यवेदना, नारकाद्युपपातक्षेत्रसम्बन्धात् क्षेत्रवेदना, नारकाद्यायुःकालसम्बन्धात् कालवेदना, वेदनीयकर्म्मोदयाद् भाववेदना, तत्र नारकादयो वैमानिकान्ताश्चतुर्विधामपि वेदनां वेदयन्तीति । तथा सारीर ति त्रिधा— वेदना शारीरी मानसी शारीरमानसी च, तत्र संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः सर्वे त्रिविधामपि, इतरे तु शारीरीमेवेति । तथा साय ति त्रिधा वेदना - साता असाता सातासाता चेति, तत्र 20 सर्वे जीवाः त्रिविधामपि वेदयन्तीति । तह वेयणा भवे दुक्ख ति, त्रिविधा वेदना— सुखा दुःखा सुखदुःखा चेति, तत्र सर्वेऽपि त्रिविधामपि वेदयन्ति, नवरं सातासातयोः सुखदुःखयोश्चायं विशेषः— सातासाते क्रमेणोदयप्राप्तवेदनीयकर्म्मपुद्गलानुभवलक्षणे, सुखदुःखे तु परेण उदीर्यमाणवेदनीयकर्म्मनुभवलक्षणे । तथा अब्भुवगमुवक्कमिय ति, द्विधा वेदना— आभ्युपगमिकी औपक्रमिकी चेति, तत्राद्या यामभ्युपगमतो वेदयन्ति 25

जीवा यथा साधवः शिरोलोच-ब्रह्मचर्यादिकाम्, द्वितीया तु स्वयमुदीर्णस्योदीरणाकरणेन वोदयमुपनीतस्य वेदनीयस्यानुभवः, तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्-मनुष्या द्विविधामपि शेषास्त्वौपक्रमिकीमेव वेदयन्तीति । तथा णीयाए चेव अणियाए त्ति, द्विविधा वेदना, तत्र निदया आभोगतः अनिदया त्वनाभोगतः, तत्र संज्ञिन उभयतोऽसंज्ञिनस्त्वनिदयेति,
 5 एतद्द्वारविवरणाय नेरइया णमित्यादि, इहावसरे प्रज्ञापनायाः पञ्चत्रिंशत्तमं वेदनाख्यं पदमध्येयमिति ।

अनन्तरं वेदना प्ररूपिता, सा च लेश्यावत एव भवतीति लेश्याप्ररूपणायाह— कइ णं भंते इत्यादि, इह स्थाने प्रज्ञापनायाः सप्तदशं षडुद्देशकं लेश्याभिधानं पदमध्येतव्यम्, तच्चास्माभिरतिबहुत्वादर्थतोऽपि न लिखितमिति तत एवावधारणीयमिति ।

10 अनन्तरं लेश्या उक्ताः, सलेश्या एव चाहारयन्तीत्याहारप्ररूपणाय अणंतरा येत्यादिद्वारश्लोकमाह । तत्र अणंतरा य आहारे त्ति अनन्तराश्च अव्यवधानाश्चाहारविषये अनन्तराहारा जीवा वाच्या इत्यर्थः, तथाऽऽहारस्याऽऽभोगना, अपिचेति वचनादनाभोगना च वाच्या । तथा पुद्गलान्न जानन्त्येव, एवकारान्न पश्यन्तीति चतुर्भङ्गी सूचिता । तथा अध्यवसानानि सम्यक्त्वं च वाच्यमिति ।

15 तत्राद्यद्वारार्थमाह— नेरइएत्यादि, अणंतराहार त्ति उपपातक्षेत्रप्राप्तिसमय एवाहारयन्तीत्यर्थः । ततो निव्वत्तणया इति ततः शरीरनिर्वृत्तिः । ततो परियादियणय त्ति ततः पर्यापानमङ्गप्रत्यङ्गैः समन्तात् पानमित्यर्थः । ततो परिणामणय त्ति आपीतस्योपात्तस्य परिणतिरिन्द्रियादिविभागेन । ततो परियारणय त्ति ततः शब्दादिविषयोपभोग इत्यर्थः । ततो पच्छा विउव्वणय त्ति ततः पश्चाद्विक्रिया नानारूपा
 20 इत्यर्थः । हंत त्ति हन्त गौतम !, एवमेतदिति भावः, एवं सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणां वक्तव्यम्, नवरं देवानां पूर्वं विकुर्वणा पश्चात् परिचारणा शेषाणां तु पूर्वं परिचारणा पश्चाद्विकुर्वणा, एकेन्द्रियादीनामप्येवमेव प्रश्नः, निर्वचने तु यत्र वैक्रियसम्भवो नास्ति तत्र विकुर्वणा निषेधनीयेति ।

एवमाहारपयं भाणियव्वं त्ति यथाऽऽद्यद्वारस्य प्रश्न उक्तस्तथा तदुत्तरं शेषद्वाराणि
 25 च भणद्धिः प्रज्ञापनायाश्चतुस्त्रिंशत्तमं परिचारणापदाख्यं पदमिह भणितव्यमिति, इदं

चात्राहारविचारप्रधानतया आहारपदमुक्तमिति, तत् पुनरेवमर्थतस्तत्र आहाराभोगणाइ^१ य त्ति एतस्य विवरणम् - नारकाणां किमाभोगनिर्वर्तित आहारोऽनाभोगनिर्वर्तितो वा ?, उभयथापीति निर्वचनम्, एवं सर्वेषाम्, नवरमेकेन्द्रियाणामनाभोगनिर्वर्तित एवेति । तथा पोग्गला नेव जाणंति त्ति, अस्यार्थः— नारका यान् पुद्गलान् आहारयन्ति तानवधिनापि न जानन्ति अविषयत्वात्तदवधेस्तेषाम्, न पश्यन्ति चक्षुषाऽपि लोमाहारत्वात् तेषाम्, 5 एवमसुरादयस्त्रीन्द्रियान्ताः, केवलम् एकेन्द्रिया अनाभोगाहारत्वाद् द्वित्रीन्द्रियाश्च मत्यज्ञानित्वान्न जानन्ति चक्षुरिन्द्रियाभावाच्च न पश्यन्तीति, चतुरिन्द्रियास्तु चक्षुःसद्भावेऽपि मत्यज्ञानित्वात् प्रक्षेपाहारं न जानन्ति, चक्षुषा तु पश्यन्ति, तथा त एव लोमाहारमाश्रित्य न जानन्ति न पश्यन्तीति व्यपदिश्यते, चक्षुषोऽविषयत्वात्तस्य, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च केचिज्जानन्ति पश्यन्ति चावधिज्ञानादियुक्ताः लोमाहारं प्रक्षेपाहारं 10 च, तथाऽन्ये जानन्ति न पश्यन्ति लोमाहारम्, जानन्त्यवधिना न पश्यन्ति चक्षुषा, तथा अन्ये न जानन्ति पश्यन्ति, तत्र न जानन्ति प्रक्षेपाहारं मत्यज्ञानित्वात् पश्यन्ति चक्षुषा, तथा अन्ये न जानन्ति न पश्यन्ति लोमाहारं निरतिशयत्वादिति, व्यन्तर-ज्योतिष्का नारकवत्, वैमानिकास्तु ये सम्यग्दृष्टयस्ते जानन्ति विशिष्टावधित्वात् पश्यन्ति च चक्षुषोऽपि विशिष्टत्वात्, मिथ्यादृष्टयस्तु न जानन्ति न पश्यन्ति, प्रत्यक्ष- 15 परोक्षज्ञानयोस्तेषामस्पष्टत्वादिति । तथा अज्झवसाणा य त्ति दारम्, नारकादीनां प्रशस्ताप्रशस्तान्यसंख्येयान्यध्यवसानानीति । तथा संमत्ते त्ति दारम्, तत्र नारकाः किं सम्यक्त्वाभिगमिनो मिथ्यात्वाभिगमिनः सम्यक्त्वमिथ्यात्वाभिगमिनश्चेति? त्रिविधा अपि, एवं सर्वेऽपि, नवरमेकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिया मिथ्यात्वाभिगमिन एवेति ।

[सू० १५४] [१] कतिविहे णं भंते ! आउगबंधे पण्णत्ते ? गोयमा ! 20 छव्विहे आउगबंधे पण्णत्ते, तंजहा- जातिनामनिधत्ताउए, एवं गतिनाम० ठितिनाम० पदेसनाम० अणुभाग० ओगाहणानाम० ।

[२] नेरइयाणं भंते ! कतिविहे आउगबंधे पन्नत्ते ?, गोयमा ! छव्विहे पन्नत्ते, तंजहा- जातिनाम० जाव ओगाहणानाम० । एवं जाव वेमाणिय त्ति ।

१. “आहाराभोगणाइ य इति आहाराभोगना, आदिशब्दादाहारानाभोगना च वक्तव्या ।” इति प्रज्ञापनासूत्रस्य चतुस्त्रिंशत्तमे पदे मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥ २. एव च लोमा^१ खं ॥

[३] निरयगती णं भंते ! केवतियं कालं विरहिता उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं बारस मुहुत्ते, एवं तिरियगति मणुस्स[गति] देव[गति] । सिद्धिगती णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया सिज्झणयाए पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासे।

५ एवं सिद्धिवज्जा उव्वट्ठणा ।

[४] इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केवइयं कालं विरहिया उववाएणं ? एवं उववायदंडओ भाणियव्वो उव्वट्ठणादंडओ य ।

[टी०] अनन्तरमाहारप्ररूपणा कृता, आहारश्चायुर्बन्धवतामेव भवतीत्यायुर्बन्ध-
प्ररूपणायाह— कइविहेत्यादि, तत्रायुषो बन्धः निषेक आयुर्बन्धः, निषेकश्च प्रतिसमयं
१० बहुहीनहीनतरस्य दलिकस्यानुभवनार्थं रचना, निधत्तमपीह निषेक उच्यते, अत एवाह—
जाइनामनिधत्ताउए, जातिनाम्ना सह निधत्तं निषिक्तमनुभवनार्थं बह्वल्पाल्पतरक्रमेण
व्यवस्थापितमायुर्जातिनामनिधत्तायुः, अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मणाऽऽयु-
र्विशेष्यते ?, उच्यते— आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थम्, यस्मान्नारकाद्यायुरुदये सति
जात्यादिनामकर्मणामुदयो भवति, नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव, यस्माद्
१५ व्याख्याप्रज्ञप्त्यामुक्तम्— नेरइए णं भंते ! नेरइए सु उववज्जइ, अनेरइए नेरइए सु उववज्जइ ?,
गोयमा ! नेरइए नेरइए सु उववज्जइ, नो अनेरइए नेरइए सु उववज्जइ [भगवती० ४/९/१७३],
एतदुक्तं भवति - नारकायुःप्रथमसमयसंवेदनकाल एव नारक इत्युच्यते, तत्सहचारिणां
च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति ।

तथा गतिनामनिधत्ताउए त्ति, गतिनारकगत्यादिः, तल्लक्षणं नामकर्म तेन सह
२० निधत्तं निषिक्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः ।

तथा ठिइनामनिधत्ताउए त्ति, स्थितिर्यत् स्थातव्यं तेन भावेनायुर्दलिकस्य सैव नाम
परिणामो धर्म इत्यर्थः स्थितिनाम, गति-जात्यादिकर्मणां वा प्रकृत्यादिभेदेन चतुर्विधानां
यः स्थितिरूपो भेदस्तत् स्थितिनाम, तेन सह निधत्तमायुः स्थितिनामनिधत्तायुरिति ।

तथा पएसनामनिधत्ताउए त्ति, प्रदेशानां प्रमितपरिमाणानामायुःकर्मदलिकानां नाम

१. अत्र प्रज्ञापनासूत्रे षष्ठं व्युत्क्रान्तिपदं द्रष्टव्यम् ॥ २. °विशिष्यिते जे२ हे१, हेसं२ ॥ ३. नामः जे२ खं० हे२ ॥

परिणामो यः तथाऽऽत्मप्रदेशेषु सम्बन्धनं स प्रदेशनाम, जाति-गत्यवगाहनाकर्मणां वा यत् प्रदेशरूपं नामकर्म तत् प्रदेशनाम, तेन सह निधत्तमायुः प्रदेशनामनिधत्तायुरिति । तथा अणुभागनामनिधत्ताउए त्ति, अनुभागः आयुष्कर्मद्रव्याणां तीव्रादिभेदो रसः स एव तस्य वा नामः परिणामोऽनुभागनामः, अथवा गत्यादीनां नामकर्मणामनु-भागबन्धरूपो भेदोऽनुभागनाम, तेन सह निधत्तमायुरनुभागनामनिधत्तायुरिति । 5

तथा ओगाहणानामनिधत्ताउए त्ति, अवगाहते जीवो यस्यां साऽवगाहना शरीरमौदारिकादि पञ्चविधम्, तत्कारणं कर्माप्यवगाहना, तद्रूपं नामकर्माऽवगाहनानाम, तेन सह निधत्तमायुरवगाहनानामनिधत्तायुरिति । नेरइयाणमित्यादि स्पष्टम् ।

अनन्तरमायुर्बन्ध उक्तोऽधुना बद्धायुषां नारकादिगतिषूपपातो भवतीति तद्विरह-कालप्ररूपणायाह— निरयगई णमित्यादि कण्ठ्यम्, नवरं यद्यपि रत्नप्रभादिषु 10 चतुर्विंशतिर्मुहूर्तादिविरहकालः, यथोक्तम्—

चउवीसई मुहुत्ता सत्त अहोरत्त तह य पण्णरसा ।

मासो य दो य चउरो छम्मासा विरहकालो उ ॥ [बृहत्सं० २८१] त्ति ।

तथापि सामान्यगत्यपेक्षया द्वादश मुहूर्ता उक्ताः, तथा एवंकरणाद् यत्तिर्यङ्-मनुष्यगत्योः सामान्येन द्वादश मुहूर्ता उक्ताः तद् गर्भव्युत्क्रान्तिकापेक्षया, देवगतौ तु 15 सामान्यत एव। सिद्धिवज्जा उव्वट्टण त्ति नारकादिगतिषु द्वादशमुहूर्तो विरहकाल

१. “साई खं० जे१ । “चउवीसयं मुहुत्ता, सत्त अहोरत्त तह य पन्नरस । मासो अ दो अ चउरो छम्मासा विरहकालो उ ॥२८१॥ उक्कोसो रयणाइसु, सव्वासु जहन्नओ भवे समओ । एमेव य उव्वट्टण, संखा पुण सुरवरू-तुल्ला ॥२८२॥ व्या०- इह नरकेषु नारकाः सततमेव प्राय उत्पद्यन्ते । केवलं कदाचिदन्तरं भवति । तच्चान्तरं जघन्यतः सर्वासु समस्तासु पृथिवीषु प्रत्येकं भवत्येकः समयः । उत्कर्षतो रत्नप्रभायां पृथिव्यां चतुर्विंशतिमुहूर्ता अन्तरम् । शर्कराप्रभायां सप्ताहोरात्राः । वालुकाप्रभायां पञ्चदश । पङ्कप्रभायां मासः । धूमप्रभायां द्वौ मासौ । तमःप्रभायां चत्वारो मासाः । तमस्तमःप्रभायां षण्मासाः । एमेव य उव्वट्टण त्ति यथोपपातविरहकाल उक्त एवमेवोद्धर्तनाविरहकालोऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्च वाच्यः । ततः समस्तासु पृथिवीषु प्रत्येकमुद्धर्तनाविरहकालो जघन्यत एकः समयः । उत्कर्षतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिमुहूर्ताः । शर्कराप्रभायां सप्ताहोरात्राः । वालुकाप्रभायां पक्षः । पङ्कप्रभायां मासः । धूमप्रभायां द्वौ मासौ । तमःप्रभायां चत्वारो मासाः । तमस्तमःप्रभायां षण्मासाः । “संखा पुण सुरवरूतुल्ला त्ति’ उपपात उद्धर्तनायां च सङ्ख्या पुनरेकस्मिन् समये सुरवरतुल्या सुराणामिव द्रष्टव्या । तद्यथा- एकस्मिन् समये नारका उत्पद्यन्ते जघन्यपद एको द्वौ वा, उत्कर्षतः सङ्ख्याता असङ्ख्याता वा, एवमेव चोद्धर्तन्तेऽपीति ॥२८१-८२॥” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

उद्वर्तनायामिति, सिद्धानां तूद्वर्तनैव नास्ति, अपुनरावृत्तित्वात्तेषामिति ।

इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केवइकालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ?, एवं उववायदंडओ भाणियव्वो त्ति, स चायम्— गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउव्वीसं मुहुत्ताइं [प्रज्ञापना० ६।५६९], अनेनाभिलापेन शेषा वाच्याः,

- 5 तथाहि— सक्करप्पभाए णं उक्कोसेणं सत्त राइंदियाणि, वालुयप्पभाए अद्धमासं, पंकप्पभाए मासं, धूमप्पभाए दो मासा, तमप्पभाए चउरो मासा, अहेसत्तमाए छ मास त्ति । असुरकुमारा चउवीसइ मुहुत्ता एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइया अविरहिया उववाएणं एवं सेसा वि । बेइंदिया अंतोमुहुत्तं, एवं तेइंदियचउरिंदियसंमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया वि, गब्भवक्कंतिया तिरिया मणुया य बारस मुहुत्ता, संमुच्छिममणुस्सा चउवीसइ मुहुत्ता विरहिया उववाएणं, वंतर—
- 10 जोइसिया चउवीसं मुहुत्ताइं, एवं सोहम्मीसाणे वि, सणंकुमारे णव दिणाइं वीसा य मुहुत्ता, माहिंदे बारस दिणाइं दस मुहुत्ता, बंभलोए अद्धतेवीसं राइंदियाइं, लंतए पणयालीसं, महासुक्के असीइं, सहस्सारे दिणसयं, आणए संखेज्जा मासा, एवं पाणए वि, आरणे संखेज्जा वासा, एवं अच्चुए वि, गेवेज्जपत्थडेसु तिसु तिसु कमेणं संखेज्जाइं वाससयाइं वाससहस्साइं वाससयसहस्साइं, विजयाइसु असंखेज्जं कालं, सव्वट्टसिद्धे पलिओवमस्सासंखेज्जइभागं त्ति,
- 15 एवं उव्वट्टणादंडओ वि त्ति ।

[सू० १५४] [५] नेरइया णं भंते ! जातिनामनिधत्ताउगं कतिहिं आगरिसेहिं पगरेंति? गोयमा ! सिय १, सिय २।३।४।५।६।७, सिय अट्ठहिं, नो चेव णं नवहिं । एवं सेसाण वि आउगाणि जाव वेमाणिय त्ति ।

[टी०] उपपात उद्वर्तना चायुर्बन्धे एव भवतीत्यायुर्बन्धे विधिविशेषप्ररूपणायाह—

- 20 नेरइएत्यादि कण्ठ्यम्, नवरम् आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानम्, यथा गौः पानीयं पिबन्ती भयेन पुनः पुनः आबृंहति, एवं जीवोऽपि तीव्रेणायुर्बन्धाध्यवसानेन सकृदेव जातिनामनिधत्तायुः प्रकरोति, मन्देन द्वाभ्यामाकर्षाभ्यां मन्दतरेण त्रिभिर्मन्दतमेन चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टाभिर्वा न पुनर्नवभिः, एवं शेषाण्यपि, आउगाणि त्ति गतिनामनिधत्तायुरादीनि वाच्यानि यावद् वैमानिका इति, अयं चैकाद्याकर्षनियमो
- 25 जात्यादिनामकर्मणामायुर्बन्धकाल एव बध्यमानानां न शेषकालम्, आयुर्बन्धपरि—

१. अत्र प्रज्ञापनासूत्रस्य षष्ठं व्युत्क्रान्तिपदं द्रष्टव्यम् ॥

समाप्तेरुत्तरकालमपि बन्धोऽस्त्येव, एषां ध्रुवबन्धिनीनां च ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां प्रतिसमयमेव बन्धनिर्वृत्तिर्भवति, एतास्तु परावृत्य परावृत्य बध्यन्त इति ।

[सू० १५५] [१] कइविहे णं भंते ! संघयणे पण्णत्ते ? गोयमा ! छव्विहे संघयणे पण्णत्ते, तंजहा- वइरोसभनारायसंघयणे रिसभनारायसंघयणे नारायसंघयणे अब्दनारायसंघयणे खीलियासंघयणे छेवट्ट(सेवट्ट?)संघयणे । 5

[टी०] अनन्तरं जीवानामायुर्बन्धप्रकार उक्तोऽधुना तेषामेव संहनन-संस्थान-वेदप्रकारानाह- कइविहे णमित्यादि दण्डकत्रयं कण्ठ्यम्, नवरं संहननमस्थिबन्धविशेषः, मर्कटस्थानीयमुभयोः पार्श्वयोरस्थि नाराचम्, ऋषभस्तु पट्टः, वज्रं कीलिका, वज्रं च ऋषभश्च नाराचं च यत्रास्ति तद्वज्रर्षभनाराचसंहननम्, मर्कट-पट्ट-कीलिकारचनायुक्तः प्रथमोऽस्थिबन्धः, मर्कट-कीलिकाभ्यां द्वितीयः, मर्कटयुक्तस्तृतीयः, मर्कटकैकदेशबन्धन- 10 द्वितीयपार्श्वकीलिकासम्बन्धश्चतुर्थः, अङ्गुलिद्वयस्य संयुक्तस्य मध्ये कीलिकैव दत्ता यत्र तत् कीलिकासंहननं पञ्चमम्, यत्रास्थीनि चर्मणा निकाचितानि केवलं तत् सेवार्त्तम्, स्नेहपानादीनां नित्यपरिशीलना सेवा, तथा ऋतं प्राप्तं सेवार्त्तमिति षष्ठम् ।

[सू० १५५] [२] नेरइया णं भंते ! किंसंघयणी [पण्णत्ता] ? गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवट्टी, णेव छिरा, णवि ण्हारू, जे पोग्गला 15 अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुण्णा अमणावा ते तेसिं असंघयणत्ताए परिणमंति ।

असुरकुमारा णं [भंते !] किंसंघयणी पण्णत्ता ? गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवट्टी, णेव छिरा जाव जे पोग्गला इट्ठा कंता पिया मणुण्णा मणामा मणाभिरामा ते तेसिं असंघयणत्ताए परिणमंति । एवं जाव थणियकुमार 20 त्ति ।

पुढवि[काइया णं भंते !] किंसंघयणी पन्नत्ता ? [गोयमा !] सेवट्टसंघयणी पण्णत्ता, एवं जाव संमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिय त्ति । गब्भवक्कंतिया

१. परावृत्य बध्यन्त जे२ हे२ ॥ २. °प्रकारामाह जे१ । °प्रकारमाह खं० ॥ ३. नाराच खं० ॥ ४. °मर्कटकपट्ट° जे२ ॥ ५. मर्कटक-कीलि° जे२ हे२ ॥ ६. अत्र 'अस्थिद्वयस्य' इति पाठः शुद्धो भाति ॥ ७. °णेव अटी० ॥

छव्विहसंघयणी । संमुच्छिममणुस्सा णं सेवट्टसंघयणी । गब्भवक्कंतियमणूसा
छव्विहे संघयणे पण्णत्ता । जहा असुरकुमारा तहा वाणमंतरा जोतिसिया
वेमाणिया ।

- [टी०] छण्हं संघयणाणं असंघयणि त्ति उक्तरूपाणां षण्णां संहननाना-
5 मन्यतमस्याप्यभावेनाऽसंहनिनः अस्थिसञ्चयरहिताः, अत एवाह— नेवट्टी नैवास्थीनि
तच्छरीरके, नेव छिर त्ति नैव शिरा धमन्यः, णेव ण्हारू नैव स्नायूनीति कृत्वा
संहननाभावः, तत्सहितानां हि प्रचुरमपि दुःखं न बाधाविधायि स्यात्,
नारकास्त्वत्यन्तशीतादिबाधिता इति, न चास्थिसञ्चयाभावे शरीरं नोपपद्यते,
स्कन्धवत्तदुपपत्तेः, अत एवाह— जे पोग्गलेत्यादि, ये पुद्गला अनिष्टाः अवल्लभाः
10 सदैवैषां सामान्येन, तथा अकान्ता अकमनीयाः सदैव तद्भावेन, तथा अप्रिया द्वेष्याः
सर्वेषामेव, तथाऽशुभाः प्रकृत्यसुन्दरतया, तथा अमनोज्ञा अमनोरमाः कथयापि, तथा
अमनआपा न मनःप्रियाश्चिन्तयापि, ते एवंभूताः पुद्गलास्तेषां नारकाणाम्
असंघयणत्ताए त्ति अस्थिसञ्चयविशेषरहितशरीरतया परिणमन्ति ।

- [सू० १५५] [३] कतिविहे णं भंते ! संठाणे पण्णत्ते ? गोयमा ! छव्विहे संठाणे
15 पण्णत्ते, तंजहा— समचउरंसे, णग्गोहपरिमंडले, सात्ति, खुज्जे, वामणे, हुंडे ।
णेरइया णं भंते ! किं[संठाणी पण्णत्ता ?] गोयमा ! हुंडसंठाणी पण्णत्ता ।
असुरकुमारा [णं भंते !] किं[संठाणी पण्णत्ता ?] गोयमा !
समचउरंसंठाणसंठिया पण्णत्ता जाव थणिय त्ति ।

- पुढवि[काइया] मसूरयसंठाणा पण्णत्ता । आऊ[काइया] थिबुयसंठाणा
20 पण्णत्ता । तेऊ[काइया] सूइकलावसंठाणा पण्णत्ता । वाऊ[काइया]
पडातियासंठाणा पण्णत्ता । वणप्फति[काइया] णाणासंठाणसंठिता पण्णत्ता ।
बेंतिया तेंतिया चउरिंदिया सम्मुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया हुंडसंठाणा
पण्णत्ता । गब्भवक्कंतिया छव्विहसंठाणा [पण्णत्ता] ।

- संमुच्छिममणूसा हुंडसंठाणसंठिता पण्णत्ता । गब्भवक्कंतियाणं [मणूसाणं]
25 छव्विहा संठाणा [पण्णत्ता] ।

जहा असुरकुमारा तहा वाणमंतरा जोतिसिया वेमाणिया ।

[टी०] कइविहे संठाणेत्यादि, तत्र मानोन्मानप्रमाणानि अन्यूनान्यनतिरिक्तानि अङ्गोपाङ्गानि च यस्मिन् शरीरसंस्थाने तत् समचतुरस्रसंस्थानम्, तथा नाभित उपरि सर्वावयवाश्चतुरस्रलक्षणाऽविसंवादिनोऽधस्तु तदनुरूपं यत्र भवति तन्न्यग्रोधसंस्थानम्, तथा नाभितोऽधः सर्वावयवाश्चतुरस्रलक्षणाविसंवादिनो यस्योपरि च यत्तदनुरूपं न भवति 5 तत् सादिसंस्थानम्, तथा ग्रीवा हस्तपादाश्च समचतुरस्रलक्षणयुक्ता यत्र संक्षिप्तविकृतं च मध्यकोष्ठं तत् कुब्जसंस्थानम्, तथा यल्लक्षणयुक्तं कोष्ठं चतुरस्रलक्षणापेतं ग्रीवाद्यवयव-हस्तपादं च तद्वामनम्, तथा यत्र हस्तपादाद्यवयवाः बहुप्रायाः प्रमाणविसंवादिनश्च तद् हुण्डमित्युच्यते ।

[सू० १५६] कतिविहे णं भंते ! वेए पण्णत्ते ? गोयमा ! तिविहे वेए 10 पण्णत्ते, तंजहा- इत्थिवेदे पुरिसवेदे णपुंसगवेदे । णेरतियाणं भंते ! किं इत्थिवेए पुरिसवेए णपुंसगवेए पण्णत्ते ? गोयमा ! णो इत्थि[वेदे], णो पुंवेदे, णपुंसगवेदे [पण्णत्ते] । असुरकुमा[राणं भंते !] किं [इत्थिवेए पुरिसवेए णपुंसगवेए पण्णत्ते] ? गोयमा ! इत्थि[वेए,] पुमं[वेए,] णो णपुंसग[वेए] जाव थणिय त्ति । पुढवि[काइया] आउ[काइया] तेउ[काइया] वाउ[काइया] 15 वण[प्फतिकाइया] बे[इंदिया] ते[इंदिया] चउ[रिंदिया] संमुच्छिमपंचेंदिय-तिरिक्ख[जोणिया] संमुच्छिममणूसा णपुंसगवेया । गब्भवक्कंतियमणूसा पंचेंदियतिरिया तिवेया । जहा असुरकुमारा तहा वाणमंतरा जोतिसिया वेमाणिया ।

[टी०] कइविहे वेद(दे) इत्यादि, तत्र स्त्रीवेदः पुंस्कामिता, पुरुषवेदः 20 स्त्रीकामिता, नपुंसकवेदः स्त्रीपुंस्कामितेति ।

[सू० १५७] ते णं काले णं ते णं समए णं कप्पस्स समोसरणं णेतव्वं जाव गणहरा सावच्चा णिरवच्चा वोच्छिन्ना ।

जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे तीताए उस्सप्पिणीते सत्त कुलकरा होत्था, तंजहा-

मि०^१त्तदामे सुदामे य, सुपासे य सयंपभे ।

विमलघोसे सुघोसे य, महाघोसे य सत्तमे ॥७४॥

जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे तीताए उस्सप्पिणीए दस कुलकरा होत्था,
तंजहा-

5 सतज्जले सताऊ य, अजितसेणे अणंतसेणे य ।

कक्कसेणे भीमसेणे, महासेणे य सत्तमे ॥७५॥

दढरहे दसरहे सतरहे ।

जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए समाते सत्त कुलगरा
होत्था, तंजहा-

10 पढमेत्थ विमलवाहणं [चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे ।

तत्तो पसेणईए मरुदेवे चेव नाभी य ॥७६॥] गाहा

एतेसि णं सत्तण्हं कुलगराणं सत्त भारियातो होत्था, तंजहा-

चंदजस चंदं [कंता सुरूव पडिरूव चक्खुकंता य ।

सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण णामाइं ॥७७॥] गाहा ।

15 जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे णं ओसप्पिणीए चउवीसं तित्थकराण
पितरो होत्था, तंजहा-

णाभी जियसत्तू यां [जियारी संवरे इ य ।

मेहे धरे पड्ढे य महसेणे य खत्तिए ॥७८॥

सुग्गीवे दढरहे विण्हू वसुपुज्जे य खत्तिए ।

20 कयवम्मा सीहसेणे य भाणू विस्ससेणे इ य ॥७९॥

सूरे सुदंसणे कुंभे सुमित्तविजए समुद्विजये य ।

राया य आससेणे सिद्धत्थे च्विय खत्तिए ॥८०॥] गाहा ।

१. स्थानाङ्गेऽपि सू० ५५६ ॥ २. स्थानाङ्गसूत्रे [सू०७६७] 'अणंतसेणे त अजितसेणे त' इति पाठः ॥

३. अत्र [] कोष्ठकान्तर्गतः पाठ आवश्यकनिर्युक्ति-स्थानाङ्ग-समवायाङ्गटीकानुसारेण अस्माभिः पूरित इति सर्वत्र ज्ञेयम् ॥

उदितोदितकुलवंसा विसुद्धवंसा गुणेहिं उववेया ।

तित्थप्पवत्तयाणं एते पितरो जिणवराणं ॥८१॥

जंबुदीवे एवं मातरो-

मरुदेवा० [विजय सेणा सिद्धत्था मंगला सुसीमा य ।

पुहई लक्खण रामा नंदा विण्हू जया सामा ॥८२॥

5

सुजसा सुव्वय अइरा सिरि देवी य पभावई ।

पउमावती य वप्पा सिव वम्मा तिसिला इ य ॥८३॥] गाहातो ।

जंबुदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउवीसं तित्थकरा
होत्था, तंजहा- उसभ १ अजित २ जाव वद्धमाणो २४ य ।

एतेसिं चउवीसाए तित्थकराणं चउवीसं पुव्वभविया णामधेज्जा होत्था, 10
तंजहा-

पढमेत्थ वतिरणाभे विमले तह विमलवाहणे चेव ।

तत्तो य धम्मसीहे सुमित्त तह धम्ममित्ते य ॥८४॥

सुंदरबाहू तह दीहबाहु जुगबाहु लट्ठबाहू य ।

दिण्णे य इंददिण्णे सुंदर माहिंदरे चेव ॥८५॥

15

सीहरहे मेहरहे रुप्पी य सुदंसणे य बोधव्वे ।

तत्तो य णंदणे खलु सीहगिरी चेव वीसतिमे ॥८६॥

अद्दीणसत्तु संखे सुदंसणे णंदणे य बोधव्वे ।

ओसप्पिणीए एते तित्थकराणं तु पुव्वभवा ॥८७॥

एतेसि णं चउवीसाए तित्थयराणं चउवीसं सीयाओ होत्था, तंजहा- 20

सीया सुदंसणा सुप्पभा य सिद्धत्थ सुप्पसिद्धा य ।

विजया य वेजयंती जयंती अपराजिया ॥८८॥

अरुणप्पभ सूरप्पभ सुंकप्पभ अगिसप्पभा चेव ।

विमला य पंचवण्णा सागरदत्ता तह णागदत्ता य ॥८९॥

- अभयकर णिव्वुतिकरी मणोरमा तह मणोहरा चेव ।
 देवकुरु उत्तरकुरा विसाल चंदप्पभा सीया ॥९०॥
 एतातो सीयातो सव्वेसिं चेव जिणवरिंदाणं ।
 सव्वजगवच्छलाणं सव्वोतुकसुभाए छायाए ॥९१॥
 5 पुव्विं उक्खित्ता माणुसेहिं सा हट्ठरोमकूवेहिं ।
 पच्छा वहंति सीयं असुरिंद-सुरिंद-नागिंदा ॥९२॥
 चलचवलकुंडलधरा सच्छंदविउव्वियाभरणधारी ।
 सुर-असुरवंदियाणं वहंति सीयं जिणिंदाणं ॥९३॥
 पुरतो वहंति देवा नागा पुण दाहिणम्मि पासम्मि ।
 10 पच्चत्थिमेण असुरा गरुला पुण उत्तरे पासे ॥९४॥
 उसभो य विणीताए बारवतीए अरिट्ठवरणेमी ।
 अवसेसा तित्थकरा णिक्खंता जम्मभूमीसु ॥९५॥
 सव्वे वि एगदूसेण [णिग्गया जिणवरा चउव्वीसं ।
 ण य णाम अण्णलिंगे ण य गिहिलिंगे कुलिंगे य ॥९६॥] गाहा ।
 15 एक्को भगवं वीरो पासो मल्ली [य तिहिं तिहिं सएहिं ।
 भगवं पि वासुपुज्जो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ॥९७॥] गाहा ।
 उग्गाणं भोगाणं रातिण्णा[णं च खत्तियाणं च ।
 चउहिं सहस्सेहिं उसभो सेसा उ सहस्सपरिवारा ॥९८॥] गाहा ।
 सुमतित्थ णिच्चभत्तेण [णिग्गओ वासुपुज्जो जिणो चउत्थेणं ।
 20 पासो मल्ली वि य अट्ठमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥९९॥] गाहा ।
 एतेसि णं चउवीसाए तित्थकराणं चउवीसं पढमभिक्खादेया होत्था,
 तंजहा—

सेज्जंस बंभदत्ते सुरिंददत्ते य इंददत्ते य ।
 तत्तो य धम्मसीहे सुमित्ते तह धम्ममित्ते य ॥१००॥

पुस्से पुणव्वसू पुण णंदे सुणंदे जए य विजए य ।
 पउमे य सोमदेवे महिंददत्ते य सोमदत्ते य ॥१०१॥
 अपरातिय वीससेणे वीसतिमे होति उसभसेणे य ।
 दिण्णे वरदत्ते धन्ने बहुले य आणुपुव्वीए ॥१०२॥
 एते विसुद्धलेसा जिणवरभत्तीय पंजलिउडाओ । 5
 तं कालं तं समयं पडिलाभेंती जिणवरिंदे ॥१०३॥
 संवच्छरेण भिक्खा० [लद्धा उसभेण लोगणाहेण ।
 सेसेहिं बीयदिवसे लद्धाओ पढमभिक्खाओ ॥१०४॥] गाहा ।
 उसभस्स पढमभिक्खा० [खोयरसो आसि लोगणाहस्स ।
 सेसाणं परमण्णं अमयरसरसोवमं आसि ॥१०५॥] गाहा । 10
 सव्वेसिं पि जिणाणं जहियं लद्धातो पढमभिक्खातो ।
 तहियं वसुधारातो सरीरमेत्तीओ वुट्ठातो ॥१०६॥
 एतेसि णं चउवीसाए तित्थकराणं चउवीसं चेतियरुक्खा होत्था, तंजहा-
 णगोह सत्तिवण्णे साले पियते पियंगु छत्तोहे ।
 सिरिसे य णागरुक्खे माली य पिलुंक्खुरुक्खे य ॥१०७॥ 15
 तेंदुग पाडलि जंबू आसोत्थे खलु तहेव दधिवण्णे ।
 णंदीरुक्खे तिलए अंबगरुक्खे असोगे य ॥१०८॥
 चंपय बउले य तहा वेडसरुक्खे तहा य धायईरुक्खे ।
 साले य वद्धमाणस्स चेतियरुक्खा जिणवराणं ॥१०९॥
 बत्तीसतिं धणूइं चेतियरुक्खो उ वद्धमाणस्स । 20
 णिच्चोउगो असोगो ओच्छन्नो सालरुक्खेणं ॥११०॥

१. तुलना- “सव्वेहिं पि जिणेहिं, जहिअं लद्धाओ पढमभिक्खाओ । तहिअं वसुहाराओ, वुट्ठाओ पुप्फवुट्ठीओ ॥३३१॥ अद्धतेरसकोडी उक्कोसा तत्थ होइ वसुहारा । अद्धतेरस लक्खा, जहण्णिआ होइ वसुहारा ॥३३२॥”
 इति आवश्यकनिर्युक्तौ ॥

तिण्णेव गाउयाइं चेतियरुक्खो जिणस्स उसभस्स ।

सेसाणं पुण रुक्खा सरीरतो बारसगुणा उ ॥१११॥

सच्छत्ता सपडागा सवेइया तोरणेहिं उववेया ।

सुरअसुरगरुलमहियाण चेतियरुक्खा जिणवराणं ॥११२॥

5 एतेसि णं चउवीसाए तित्थकराणं चउवीसं पढमसीसा होत्था, तंजहा-

पढमेत्थ उसभसेणे बित्तिए पुण होइ सीहसेणे उ ।

चारू य वज्जणाभे चमरे तह सुव्वय विदब्भे ॥११३॥

दिण्णे वाराहे पुण आणंदे गोत्थुभे सुहम्मे य ।

मंदर जसे अरिट्ठे चक्काउह सयंभु कुंभे य ॥११४॥

10 भिसए य इंद कुंभे वरदत्ते दिण्ण इंदभूती य ।

उदितोदितकुलवंसा विसुद्धवंसा गुणेहिं उववेया ।

तित्थप्पवत्तयाणं पढमा सिस्सा जिणवराणं ॥११५॥

एतेसि णं चउवीसाए तित्थकराणं चउवीसं पढमसिस्सिणीओ होत्था,

तंजहा-

15 बंभी फग्गू सम्मा अतिराणी कासवी रती सोमा ।

सुमणा वारुणि सुलसा धारणि धरणी य धरणिधरा ॥११६॥

पउमा सिवा सुयी अंजू भावितप्पा य रक्खिया ।

बंधू पुप्फवती चेव अज्जा वणिला य आहिया ॥११७॥

जक्खिणी पुप्फचूला य चंदणज्जा य आहिता ।

20 उदितोदितकुलवंसा विसुद्धवंसा गुणेहिं उववेया ।

तित्थप्पवत्तयाणं पढमा सिस्सी जिणवराणं ॥११८॥

[टी०] एते च पूर्वोदिता अर्थाः समवसरणस्थितेन भगवता देशिता इति

समवसरणवक्तव्यतामाह- ते णमित्यादि, इह णङ्कारौ वाक्यालङ्कारार्थौ, अतस्ते इति

प्राकृतत्वात् तस्मिन् काले सामान्येन दुःषमसुषमालक्षणे, तस्मिन् समये विशिष्टे यत्र भगवानेव विहरति स्मेति । कप्पस्स समोसरणं नेयव्वं ति इहावसरे कल्पभाष्यक्रमेण समवसरणवक्तव्यताऽध्येया, सा चाऽऽवश्यकोक्ताया न व्यतिरिच्यते, वाचनान्तरे तु पर्युषणाकल्पोक्तक्रमेणेत्यभिहितम्, कियद्दूरमित्याह— जाव गणेत्यादि, तत्र गणधरः पञ्चमः सुधर्माख्यः सापत्यः, शेषा निरपत्याः अविद्यमानशिष्यसन्ततय इत्यर्थः, 5 वोच्छिन्नं ति सिद्धा इति, तथाहि—

परिनिव्वया गणहरा जीवंते नायए नव जणा उ ।

इंदभूर्इ सुहम्मे य रायगिहे निव्वुए वीरे ॥ [आव० नि० ६५८] ति ।

अयं च समवसरणनायकः कुलकरवंशोत्पन्नो महापुरुषश्चेति कुलकराणां वरपुरुषाणां च वक्तव्यतामाह— जंबुद्दीवेत्यादि सुगमम्, नवरं

10

पढमेत्थ विमलवाहण चक्खुम जसमं चउत्थमभिचंदे ।

तत्तो पसेणईए मरुदेवे चेव नाभी य ॥ [आव० नि० १५५] ति ।

तथा— चंदजस चंदकंता सुरूव पडिरूव चक्खुकंता य ।

सिरिकंता मरुदेवी कुलगरपत्तीण णामाइं ॥ [आव० नि० १५९] ति ।

१. बृहत्कल्पभाष्ये ‘समोसरणे केवइया... ॥१९७६॥’ इति गाथात आरभ्य ‘संखाईए वि भवे.... ॥१२१७॥’ इति गाथापर्यन्तं समवसरणवक्तव्यता वर्तते, किन्तु जाव गणहरा सावच्चा निरवच्चा वोच्छिन्ना इति अत्र जावशब्देन सूचितः कोऽपि पाठो बृहत्कल्पभाष्ये नास्ति । आवश्यकनिर्युक्तौ तु समोसरणे केवइया... ॥५४३॥ इत्यत आरभ्य जं कारण णिक्खमणं वोच्छं एसि आणुपुव्वीए । तित्थं च सुहम्माओ णिरवच्चा गणहरा सेसा ॥५९५॥ इति पर्यन्ता बृहत्कल्पभाष्येण अक्षरशः समानप्राया बह्व्यो गाथाः सन्ति, तत्र च निरवच्चा गणहरा सेसा इति पाठ उपलभ्यते ॥ २. ‘ते णं काले णं ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्य नव गणा इक्कारस गणहरा हुत्था । सव्वे वि णं एते समणस्स भगवओ महावीरस्स एक्कारस वि गणहरा दुवालसंगिणो चउदसपुव्विणो समत्तगणिपिडगधारगा रायगिहे नगरे मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं कालगया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा । थरे इंदभूर्इ थरे अज्जसुहम्मे य सिद्धिगए महावीरे पच्छा दोणि वि थेरा परिनिव्वया, जे इमे अज्जताए समणा निग्गंथा विहरंति एए णं सव्वे अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स आवच्चिज्जा, अवसेसा गणहरा निरवच्चा वोच्छिन्ना ।’ इति पर्युषणाकल्पसूत्रे स्थविरावल्याम् ॥ ३. स्थानाङ्गसू० ५५६ । “प्रथमोऽत्र विमलवाहनश्चक्षुष्मान् यशस्वी चतुर्थोऽभिचन्द्रः ततश्च प्रसेनजित् मरुदेवश्चैव नाभिश्चेति भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ॥१५५॥ चन्द्रयशाः चन्द्रकान्ता सुरूपा प्रतिरूपा चक्षुःकान्ता च श्रीकान्ता मरुदेवी कुलकरपत्नीनां नामानीति गाथार्थः ॥१५९॥” इति आवश्यकसूत्रे हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥

तथा— नाभी जियसत्तू या जियारी संवरे इ य ।

मेहे धरे पइडे य, महसेणे य खत्तिए ॥

सुग्गीवे दढरहे विण्हू वसुपुज्जे य खत्तिए ।

^१कयवम्मा सीहसेणे य भाणू विस्ससेणे इ य ॥

5

सूरे सुदंसणे कुंभे सुमित्तविजए समुद्विजये य ।

राया य आससेणे सिद्धत्थे च्विय खत्तिए ॥ [आव० नि० ३८७-३८९] ति ।

तथा— मरुदेवि विजय सेणा सिद्धत्था मंगला सुसीमा य ।

पुहई लक्खण रामा नंदा विण्हू जया सामा ॥

सुजसा सुव्वय अइरा, सिरि देवी य पभावती ।

10

पउमावती य वप्पा सिव वम्मा तिसिला इ य ॥ [आव० नि० ३८५-३८६] ति ।

तथा सव्वोउगसुभाए छायाए ति सर्वर्तुकया सर्वेषु शरदादिषु ऋतुषु सुखदया
छायया प्रभया आतपाभावलक्षणया वा युक्ता इति शेषः ॥९१॥ तथा सा हट्टरोमकूवेहिं

ति सा शिबिका यस्यां जिनोऽध्यारूढः हट्टरोमकूपैः उद्धुषितरोमभिरित्यर्थः ॥९२॥

तथा चलचवलकुंडलधर ति चलाश्च ते चपलकुण्डलधराश्चेति वाक्यम्, तथा स्वच्छन्देन

15 स्वरुच्या विकुर्वितानि यान्याभरणानि मुकुटादीनि तानि धारयन्ति ये ते तथा असुरेन्द्रादय
इति योगः ॥९३॥ गरुल ति गरुडध्वजाः सुपर्णकुमारा इत्यर्थः ॥९४॥

तथा— ^१सव्वे वि एगदूसेण निग्गया जिणवरा चउवीसं ।

न य णाम अन्नलिंगे न य गिहिलिंगे कुलिंगे य ॥ [आव० नि० २२७] ति ।

[एग]दूसेण ति एकेन वस्त्रेणेन्द्रसमर्पितेन नोपधिभूतेन युक्ता निष्क्रान्ता इत्यर्थः,

20 न चाऽन्यलिङ्गे स्थविरकल्पिकादिलिङ्गे, तीर्थकरलिङ्ग एवेत्यर्थः, कुलिङ्गे
शाक्यादिलिङ्गे । तथा—

^३एक्को भगवं वीरो पासो मल्ली य तिहिं तिहिं सएहिं ।

१. कयधम्मा जे१,२ ॥ २. सर्वेऽपि एकदूष्येण एकवस्त्रेण निर्गताः जिनवराश्चतुर्विंशतिः, अपिशब्दस्य व्यवहितः
संबन्धः, सर्वे यावन्तः खल्वतीता जिनवरा अपि एकदूष्येण निर्गताः । सर्वे तीर्थकृतः तीर्थकरलिङ्ग एव निष्क्रान्ताः,
न च नाम अन्यलिङ्गे न गृहस्थलिङ्गे कुलिङ्गे वा, अन्यलिङ्गाद्यर्थ उक्त एवेति गार्थार्थः ॥२२७॥” आव०
हारि० ॥ ३. एको भगवान् वीरः चरमतीर्थकरः प्रव्रजितः, तथा पार्श्वो मल्लिश्च त्रिभिस्त्रिभिः शतैः सह,
तथा भगवांश्च वासुपूज्यः षड्भिः पुरुषशतैः सह निष्क्रान्तः प्रव्रजितः । तथा उग्राणां भोगानां राजन्यानां

भयवं पि वासुपुज्जो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ॥

उग्गाणं भोगाणं राइण्णाणं च खत्तियाणं च ।

चउहिं सहस्सेहिं उसभो सेसा उ सहस्सपरिवारा ॥ [आव० नि० २२४-२२५]

तथा— सुमइइत्थ निच्चभत्तेण निग्गाओ वासुपुज्जो जिणो चउत्थेणं ।

पासो मल्ली विय अट्टमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥ [आव० नि० २२८] ति,

सुमतिरत्र नित्यभक्तेन, अनुपोषितो निष्क्रान्त इत्यर्थः ।

तथा— संवच्छरेण भिक्षा लब्धा उसभेण लोगनाहेण ।

सेसेहि बीयदिवसे लब्धाओ पढमभिक्षाओ ॥ [आव० नि० ३१९] ति,

तथा— उसभस्स पढमभिक्षा खोयरसो आसि लोगनाहस्स ।

सेसाणं परमणं अमयरसरसोवमं आसि ॥ [आव० नि० ३२०]

सरीरमेत्तीओ ति पुरुषमात्राः ॥१०६॥

चेइयरुक्ख ति बद्धपीठा वृक्षा येषामधः केवलान्युत्पन्नानीति ।

बत्तीसं धणुयाइं गाहा, निच्चोउगो ति नित्यं सर्वदा ऋतुरेव पुष्पादिकालो यस्य स नित्यर्तुकः असोगो ति अशोकाभिधानो यः समवसरणभूमिमध्ये भवति, ओच्छन्नो सालरुक्खेणं ति अवच्छन्नः शालवृक्षेणेत्यत एव वचनादशोकस्योपरि शालवृक्षोऽपि कथञ्चिदस्तीत्यवसीयत इति ॥११०॥

तिण्णेव गाउयाइं गाहा ऋषभस्वामिनो द्वादशगुण इत्यर्थः ॥१११॥

सवेइय ति वेदिकायुक्ताः, एते चाशोकाः समवसरणसम्बन्धिनः सम्भाव्यन्त इति

॥११२॥

च क्षत्रियाणां च चतुर्भिः सहस्रैः सह ऋषभः, किम् ? निष्क्रान्त इति वर्तते, शेषास्तु अजितादयः सहस्रपरिवारा निष्क्रान्ता इति, उग्रादीनां च स्वरूपमधः प्रतिपादितमेवेति गाथार्थः ॥२२४-२५॥” आव० हारि० ॥

१. “सुमतिः तीर्थकरः, थेति निपातः, नित्यभक्तेन अनवरतभक्तेन निर्गतो निष्क्रान्तः, तथा वासुपूज्यो जिनश्चतुर्थेन, निर्गत इति वर्तते, तथा पाश्वो मल्ल्यपि चाष्टमेन, शेषास्तु ऋषभादयः षष्ठेनेति गाथार्थः ॥२२८॥” आव० हारि० ॥ २. संवत्सरेण भिक्षा लब्धाः ऋषभेण लोकनाथेन प्रथमतीर्थकृता, शेषैः अजितादिभिः भरतक्षेत्रतीर्थकृद्भिः द्वितीयदिवसे लब्धाः प्रथमभिक्षा इति गाथार्थः ॥३१९॥ ऋषभस्य तु इक्षुरसः प्रथमपारणके आसील्लोकनाथस्य, शेषाणाम् अजितादीनां परमं च तदन्नं च परमान्नं पायसलक्षणम्, किंविशिष्टमित्याह- अमृतरसवद् रसोपमा यस्य तद् अमृतरसरसोपममासीदिति गाथार्थः ॥३२०॥” इति आवश्यकसूत्रस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥

[सू० १५८] [१] जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए बारस चक्कवट्टीपितरो होत्था, तंजहा—

उसभे सुमित्तविजए समुद्विजए य विस्ससेणे य ।

सूरिते सुदंसणे पउमुत्तर कत्तवीरिए चेव ॥११९॥

5 महाहरी य विजए य पउमे राया तहेव य ।

बंभे बारसमे वुत्ते पिउनामा चक्कवट्टीणं ॥१२०॥

जंबुद्वीवे णं दीवे भरहे वासे इमाए ओसप्पिणीए बारस चक्कवट्टिमायरो होत्था, तंजहा—

सुमंगला जसवती भद्दा सहदेवा अतिरा सिरि देवी ।

10 जाला तारा मेरा वप्पा चुलणी य अपच्छिमा ॥१२१॥

जंबुद्वीवे णं दीवे भरहे वासे इमाए ओसप्पिणीए बारस चक्कवट्टी होत्था तंजहा—

भरहे सगरे मघवं० [सणंकुमारो य रायसदूलो ।

संती कुंथू य अरो हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥१२२॥

15 नवमो य महापउमो हरिसेणो चेव रायसदूलो ।

जयनामो य नरवई बारसमो बंभदत्तो य ॥१२३॥] गाधातो ।

एतेसि णं बारसण्हं चक्कवट्टीणं बारस इत्थिरयणा होत्था, तंजहा—

पढमा होइ सुभद्दा, भद्दा सुणंदा जया य विजया य ।

कण्हसिरी सूरसिरी, पउमसिरी वसुंधरा देवी ।

20 लच्छिमती कुरुमती, इत्थीरतणाण नामाइं ॥१२४॥

जंबुद्वीवे णं दीवे भरहे वासे इमाए ओसप्पिणीए नव बलदेव-वासुदेवपितरो होत्था, तंजहा—

पयावती य बंभे [रुदे सोमे सिवे ति त ।

महसीह अगिसीहे, दसरहे नवमे त वसुदेवे ॥१२५॥] गाहा ।

25 जंबुद्वीवे णं दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए णव वासुदेवमातरो

होत्था, तंजहा—

मियावती उमा चेव, पुढवी सीया य अम्मया ।

लच्छिमती सेसमती, केकई देवई इ य ॥१२६॥

जंबुद्दीवे णं दीवे भरहे वासे इमाए ओसप्पिणीए णव बलदेवमायरो होत्था,

तंजहा—

भद्दा सुभद्दा य सुप्पभा सुदंसणा विजया य वेजयंती ।

जयंती अपरातिया णवमिया य रोहिणी बलदेवाणं मातरो ॥१२७॥

[टी०] तथा—भरहो सगरो मघवं सणंकुमारो य रायसद्दूलो ।

संती कुंथू य अरो हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥

नवमो य महापउमो हरिसेणो चेव रायसद्दूलो ।

जयनामो य नरवई बारसमो बंभदत्तो य ॥ [आव० नि० ३७४-३७५]

तथा— पयावती य बंभो सोमो रुहो सिवो महसिवो य ।

अगिसिहो य^१ दसरहो नवमो भणिओ य वसुदेवो । [आव० नि० ४११] त्ति ।

[सू० १५८] [२] जंबुद्दीवे णं दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए नव
दसारमंडला होत्था, तंजहा— उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा पहाणपुरिसा ओयंसी 15
तेयंसी वच्चंसी जसंसी छांयंसी कंता सोमा सुभगा पियदंसणा सुरूवा
सुहसील-सुहाभिगम-सव्वजणणयणकंता ओहबला अतिबला महाबला
अणिहता अपरातिया सत्तुमद्दणा रिपुसहस्समाणमधणा साणुक्कोसा अमच्छरा
अचवला अचंडा मितमंजुपलावहसित-गंभीर-मधुरपडिपुण्णसच्चवयणा
अब्भुवगयवच्छला सरण्णा लक्खणवंजणगुणोववेता माणुम्माणपमाण- 20
पडिपुण्णसुजातसव्वंगसुंदरंगा ससिसोमागारकंतपियदंसणा अमसणा पयंड-
दंडप्पयारगंभीरदरिसणिजा तालद्धयोव्विद्धगरुलकेऊ महाधणुविकड्डया
महासत्तसागरा दुद्धरा धणुद्धरा धीरपुरिसा जुद्धकित्तिपुरिसा विपुलकुलसमुब्भवा
महारयणविहाडगा अद्धभरहसामी सोमा रायकुलवंसतिलया अजिया अजितरहा

१. इतः परं त्रीणि पत्राणि खं० मध्ये न सन्ति ॥

हल-मुसल-कणगपाणी संख-चक्र-गय-सत्ति-णंदगधरा पवरुज्जलसुकंत-
 विमलगोत्थुभतिरीडधारी कुंडलउज्जोवियाणणा पुंडरीयणयणा एकावलि-
 कंठलइतवच्छा सिरिवच्छसुलंछणा वरजसा सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरचित-
 पलंबसोभंतकंतविकसंतचित्तवरमालरइयवच्छा अट्टसयविभत्तलक्खणपसत्थ-
 5 सुंदरविरतियंगमंगा मत्तगयवरिंदललियविक्रमविलासियगती सारतनवथणिय-
 मधुरगंभीरकोंचनिग्घोसदुंदुभिसरा कडिसुत्तगनीलपीयकोसेज्जवाससा पवर-
 दित्ततेया नरसीहा नरवती नरिंदा नरवसहा मरुयवसभकप्पा अब्भहियं
 रायतेयलच्छीए दिप्पमाणा नीलग-पीतगवसणा दुवे दुवे राम-केसवा भायरो
 होत्था, तंजहा-

- 10 तिंविट्ठ य जाव कण्हे ॥१२८॥
 अयले वि० जाव रामे यावि अपच्छिमे ॥१२९॥
 एतेसि णं णवण्हं बलदेव-वासुदेवाणं पुव्वभविया नव नामधेज्जा
 होत्था, तंजहा-

- विस्सभूती पव्वयए धणदत्त समुद्दत्त सेवाले ।
 15 पियमित्त ललियमित्ते पुणव्वसू गंगदत्ते य ॥१३०॥
 एताइं नामाइं पुव्वभवे आसि वासुदेवाणं ।
 एत्तो बलदेवाणं जहक्कमं कित्तइस्सामि ॥१३१॥
 विस्सनंदी सुबंधू य सागरदत्ते असोग ललिए य ।
 वाराह धम्मसेणे अपराइय रायललिए य ॥१३२॥

- 20 एतेसिं णं णवण्हं बलदेव-वासुदेवाणं पुव्वभविया नव धम्मायरिया
 होत्था, तंजहा-

१. “तिविट्ठ अ दुविट्ठ सयंभु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे । तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥४०॥ अयले विजए भदे सुप्पभे अ सुदंसणे । आणंदे णंदणे पउमे रामे आवि अपच्छिमे ॥४१॥” इति संपूर्ण गाथाद्वयम् आवश्यकमूलभाष्ये वर्तते ॥

संभूत सुभद्र सुदंसणे य सेयंस कण्ह गंगदत्ते य ।
 सागर समुद्रनामे दुमसेणे य णवमए ॥१३३॥
 एते धम्मायरिया किक्कीपुरिसाण वासुदेवाणं ।
 पुव्वभवे आसिण्हं जत्थ निदाणाइं कासी य ॥१३४॥
 एतेसिं णं णवण्हं वासुदेवाणं पुव्वभवे णव णिदाणभूमीतो होत्था, तंजहा— 5
 महुरा जाव हत्थिणपुरं च ॥१३५॥
 एतेसि णं णवण्हं वासुदेवाणं नव णिदाणकारणा होत्था, तंजहा—
 गावी जुए जाव मातुका ति य ॥१३६॥
 एतेसि णं णवण्हं वासुदेवाणं णव पडिसत्तू होत्था, तंजहा—
 अस्सग्गीवे जाव जरासंधे ॥१३७॥ 10
 एते खलु पडिसत्तू जाव सचक्केहिं ॥१३८॥
 एक्को य सत्तमाए पंच य छट्ठीए पंचमा एक्को ।
 एक्को य चउत्थीए कण्हो पुण तच्चपुढवीए ॥१३९॥
 अणिदाणकडा रामा० [सव्वे वि य केसवा नियाणकडा ।
 उट्ठंगामी रामा केसव सव्वे अहोगामी ॥१४०॥] गाहा । 15
 अट्ठंतकडा रामा, एगो पुण बंभलोयकप्पम्मि ।
 एक्का से गब्भवसही, सिज्झिस्सति आगमिस्सेणं ॥१४१॥
 जंबुद्वीवे णं दीवे एरवते वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउवीसं तित्थगरा
 होत्था, तंजहा—
 चंदाणणं सुचंदं च अग्गिसेणं च नंदिसेणं च । 20
 इसिदिण्णं वयहारिं वंदिमो सामचंदं च ॥१४२॥
 वंदामि जुत्तिसेणं अजितसेणं तहेव सिवसेणं ।
 बुद्धं च देवसम्मं सययं निक्खित्तसत्थं च ॥१४३॥
 अस्संजलं जिणवसभं वंदे य अणंतई अमियणाणिं ।
 उवसंतं च धुयरयं वंदे खलु गुत्तिसेणं च ॥१४४॥ 25

अतिपासं च सुपासं देवीसरवंदियं च मरुदेवं ।

निव्वाणगयं च धरं खीणदुहं सामकोट्टं च ॥१४५॥

जियरागमग्गिसेणं वंदे खीणरयमग्गिउत्तं च ।

वोकसियपेज्जदोसं च वारिसेणं गतं सिद्धिं ॥१४६॥

- 5 जंबुदीवे दीवे भरहे वासे आगमेसाते उस्सप्पिणीए सत्त कुलगरा भविस्संति,
तंजहा—

मित्तवाहणे सुभूमे य सुप्पभे य सयंपभे ।

दत्ते सुहुमे सुबंधू य आगमेसाणं होक्खति ॥१४७॥

जंबुदीवे णं दीवे [भरहे वासे] आगमेसाते उस्सप्पिणीते दस कुलकरा

- 10 भविस्संति, तंजहा— विमलवाहणे सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे दढधणू
दसधणू सयधणू पडिसुई सम्मुई त्ति ।

जंबुदीवे णं दीवे भरहे वासे आगमेसाए उस्सप्पिणीए चउवीसं तित्थकरा
भविस्संति, तंजहा—

महापउमे १ सुरादेवे २ सुपासे य ३ सयंपभे ४ ।

- 15 सव्वाणुभूती ५ अरहा देवउत्ते य होक्खती ६ ॥१४८॥

उदए ७ पेढालपुत्ते य ८ पोट्टिले ९ सतए ति य १० ।

मुणिसुव्वते य अरहा ११ सव्वभावविदू जिणे १२ ॥१४९॥

अम्ममे १३ णिक्कसाए य १४, निप्पुलाए य १५ निम्ममे १६ ।

चित्तउत्ते १७ समाही य १८ आगमिस्सेण होक्खई ॥१५०॥

- 20 संवरे १९ अणियट्ठी य २०, विवाए २१ विमले ति य २२ ।

देवोववाए अरहा २३ अणंतविजए ति य २४ ॥१५१॥

एते वुत्ता चउव्वीसं भरहे वासम्मि केवली ।

आगमिस्साण होक्खंति धम्मतित्थस्स देसगा ॥१५२॥

एतेसि णं चउवीसाए तित्थकराणं पुव्वभविया चउवीसं नामधेज्जा

- 25 भविस्संति, तंजहा—

सेणिय सुपास उदए, पोट्टिल अणगारे तह दढाऊ य ।
 कत्तिय संखे य तहा, णंद सुणंदे सतए य बोधव्वा ॥१५३॥
 देवई चेव सच्चति तह वासुदेवे बलदेवे ।
 रोहिणि सुलसा चेव य तत्तो खलु रेवती चेव ॥१५४॥
 तत्तो हवति मिगाली बोधव्वे खलु तहा भयाली य ।
 दीवायणे य कण्हे तत्तो खलु नारए चेव ॥१५५॥
 अंमडे दारुमडे या सातीबुद्धे य होति बोधव्वे ।
 उस्सप्पिणि आगमेसाए तित्थकराणं तु पुव्वभवा ॥१५६॥

एतेसि णं चउवीसं तित्थकराणं चउवीसं पितरो भविस्संति, चउवीसं मातरो
 भविस्संति, चउवीसं पढमसीसा भविस्संति, चउवीसं पढमसिस्सिणीतो
 भविस्संति, चउवीसं पढमभिक्खादा भविस्संति, चउवीसं चेतियरुक्खा
 भविस्संति ।

जंबुद्दीवे णं दीवे भरहे वासे आगमेसाए उस्सप्पिणीए बारस चक्कवट्टी
 भविस्संति, तंजहा—

भरहे य दीहदंते गूढदंते य सुद्धदंते य ।
 सिरिउत्ते सिरिभूती सिरिसोमे य सत्तमे ॥१५७॥
 पउमे य महापउमे विमलवाहणे विपुलवाहणे चेव ।
 रिट्ठे बारसमे वुत्ते आगमेसा भरहाहिवा ॥१५८॥

एतेसि णं बारसण्हं चक्कवट्टीणं बारस पितरो भविस्संति, बारस मातरो
 भविस्संति, बारस इत्थीरयणा भविस्संति ।

जंबुद्दीवे णं दीवे भरहे वासे आगमेसाए उस्सप्पिणीए णव बलदेव-वासु-
 देवपितरो भविस्संति, णव वासुदेवमातरो भविस्संति, णव बलदेवमातरो
 भविस्संति णव दसारमंडला भविस्संति, तंजहा— उत्तिमपुरिसा मज्झिमपुरिसा
 पहाणपुरिसा ओयंसी एवं सो चेव वण्णतो भाणियव्वो जाव नीलगपीतगवसणा
 दुवे दुवे राम-केसवा भातरो भविस्संति, तंजहा—

5

15

20

25

णंदे य १ णंदमित्ते २ दीहबाहू ३ तहा महाबाहू ४ ।

अइबले ५ महब्बले ६ बलभदे य सत्तमे ७ ॥१५९॥

दुविट्ठू य ८ तिविट्ठू य ९ आगमेसाणं वण्हिणो ।

जयंते विजए भदे सुप्पभे य सुदंसणे ॥

5 आणंदे णंदणे पउमे संकरिसणे य अपच्छिमे ॥१६०॥

एतेसि णं नवण्हं बलदेव-वासुदेवाणं पुव्वभविया णव नामधेज्जा भविस्संति,
णव धम्मायरिया भविस्संति, णव नियाणभूमीओ भविस्संति, णव
नियाणकारणा भविस्संति, णव पडिसत्तू भविस्संति, तंजहा-

तिलए य लोहजंघे वइरजंघे य केसरी य पहराए ।

10 अपराजिये य भीमे महाभीमसेणे य सुग्गीवे य अपच्छिमे ॥१६१॥

एते खलु पडिसत्तू किच्चीपुरिसाण वासुदेवाणं ।

सव्वे य चक्कजोही हम्मिहिंति सचक्केहिं ॥१६२॥

जंबुद्दीवे णं दीवे एरवते वासे आगमेसाए उस्सप्पिणीए चउवीसं तित्थकरा
भविस्संति, तंजहा-

15 सुमंगले अत्थसिद्धे य, णेव्वाणे य महाजसे ।

धम्मज्झए य अरहा, आगमेसाण होक्खति ॥१६३॥

सिरिचंदे पुप्फकेऊ य, महाचंदे य केवली ।

सुयसागरे य अरहा, आगमेसाण होक्खती ॥१६४॥

१. तेरापंथिभिः जैन विश्वभारती-लाडनूतः ईसवीये १९८४ वर्षे प्रकाशिते, स्थानकवासिभिश्च ईसवीये २००० वर्षे ब्यावरतः प्रकाशिते समवायाङ्गसूत्रेऽत्र ईदृशः पाठः- “सुमंगले य सिद्धत्थे णिव्वाणे य महाजसे । धम्मज्झए य अरहा आगमिस्साण होक्खई ॥ सिरिचंदे पुप्फकेऊ महाचंदे य केवली । सुयसागरे य अरहा आगमिस्साण होक्खई ॥ सिद्धत्थे पुण्णघोसे य महाघोसे य केवली । सच्चसेणे य अरहा आगमिस्साण होक्खई ॥ सूरसेणे य अरहा महासेणे य केवली । सव्वाणंदे य अरहा देवउत्ते य होक्खई ॥ सुपासे सुव्वए अरहा अरहे य सुकोसले । अरहा अणंतविजए आगमिस्साण होक्खई ॥ विमले उत्तरे अरहा अरहा य महाबले । देवाणंदे य अरहा आगमिस्साण होक्खई ॥ एए वुत्ता चउवीसं एरवयम्मि केवली । आगमिस्साण होक्खति धम्मतित्थस्स देसगा ॥” २. इत आरभ्य ‘देवउत्ते य होक्खती’ इतिपर्यन्तः पाठः खं० मध्ये द्विर्भूतः ॥

सिद्धत्वे पुण्णघोसे य, महाघोसे य केवली ।

सच्चसेणे य अरहा, अणंतविजए इ य ॥१६५॥

सूरसेणे महासेणे, देवसेणे य केवली ।

सव्वाणंदे य अरहा, देवउत्ते य होक्खती ॥१६६॥

सुपासे सुव्वते अरहा, महासुक्के य सुकोसले ।

देवाणंदे अरहा अणंतविजए इ य ॥१६७॥

विमले उत्तरे अरहा अरहा य महाबलो ।

देवोववाए अरहा आगमेस्साण होक्खती ॥१६८॥

एए वुत्ता चउव्वीसं, एरवतवासम्मि केवली ।

आगमेसाण होक्खंति, धम्मतिथस्स देसगा ॥१६९॥

बारस चक्कवट्ठिपितरो मातरो चक्कवट्ठिइत्थीरयणा भविस्संति, नव बलदेव-वासुदेवपितरो मातरो णव दसारमंडला भविस्संति, तंजहा- उत्तिमपुरिसा जाव रामकेसवा भायरो भविस्संति, नामा, पडिसत्तू, पुव्वभवणामधेज्जाणि, धम्मायरिया, णिदाणभूमीओ, णिदाणकारणा, आयाए, एरवते आगमेसा भाणियव्वा, एवं दोसु वि आगमेसा भाणियव्वा ।

[टी०] जंबूदीवेत्यादि । दसारमंडल ति । दशाराणां वासुदेवानां मण्डलानि बलदेव-वासुदेवद्वय-द्वयलक्षणाः समुदाया दशारमण्डलानि, अत एव दो दो राम-केसव ति वक्ष्यति, दशारमण्डलाव्यतिरिक्तत्वाच्च बलदेव-वासुदेवानां दशारमण्डलानीति

१. खं० मध्ये यादृशः पाठ उपलभ्यते सोऽत्र उपन्यस्तः । अणंतविजए इ य इत्ययं पाठः खं० मध्ये १६७ तमे श्लोके पुनरपि दृश्यते । किन्तु एतत्स्थाने आगमेस्साण होक्खती इति पाठोऽत्र यदि भवेत् तदा सर्वं समञ्जसं भवेत्, २४ संख्यापूर्तिरपि च कथञ्चिद् भवेत् । अत्र च समवायाङ्गसूत्रस्य हस्तलिखितादर्शेषु अन्येषु च प्रवचनसारोद्धार-तित्थोगालीप्रकीर्णकादिग्रन्थेषु भूयान् पाठविसंवादो दृश्यते । विस्तरेण एतज्जिज्ञासुभिः श्रीमहावीर-जैनविद्यालयेन विक्रमसं० २०४१ वर्षे [इसवीये १९८५ वर्षे] प्रकाशितेऽस्मत्संपादिते समवायाङ्गसूत्रे तत्रत्यपरिशिष्टे च द्रष्टव्यम् ॥ २. जे१,२ मध्येऽत्र ईदृशः पाठः- देवाणंदे अरहा णं विजये विमल उत्तरे ॥१६७॥ अरहा अरहा य महायसे । देवोववाए अरहा आगमेस्साण होक्खती ॥१६८॥ ३. दृश्यतां पृ० २९९ पं० २५ ॥

- पूर्वमुद्दिश्यापि दशारमण्डलव्यक्तिभूतानां तेषां विशेषणार्थमाह— तद्यथेत्यादि, तद्यथेति बलदेव-वासुदेवस्वरूपोपन्यासारम्भार्थः, केचित्तु दशारमण्डणा इति पठन्ति, तत्र दशाराणां वासुदेवकुलीनप्रजानां मण्डनाः शोभाकारिणो दशारमण्डनाः, उत्तमपुरुषा इति तीर्थकरादीनां चतुष्पञ्चाशत् उत्तमपुरुषाणां मध्यवर्तित्वात्, मध्यमपुरुषाः तीर्थकर-
- 5 चक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च बलाद्यपेक्षया मध्यवर्तित्वात्, प्रधानपुरुषा-स्तात्कालिकपुरुषाणां शौर्यादिभिः प्रधानत्वात्, ओजस्विनो मानसबलोपेतत्वात्, तेजस्विनो दीप्तशरीरत्वात्, वर्चस्विनः शारीरबलोपेतत्वात्, यशस्विनः पराक्रमं प्राप्य प्रसिद्धिप्राप्तत्वात्, छायांसि त्ति प्राकृतत्वात् छायावन्तः शोभमानशरीराः, अत एव कान्ताः कान्तियोगात्, सौम्या अरौद्राकारत्वात्, सुभगा जनवल्लभत्वात्, प्रियदर्शनाः
- 10 चक्षुष्यरूपत्वात्, सुरूपाः समचतुरस्रसंस्थानत्वात्, शुभं सुखं वा सुखकरत्वाच्छीलं स्वभावो येषां ते शुभशीलाः सुखशीला वा, सुखेनाभिगम्यन्ते सेव्यन्ते ये शुभशीलत्वादेव ते सुखाभिगम्याः, सर्वजननयनानां कान्ता अभिलाष्या ये ते तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, ओघबलाः प्रवाहबलाः अव्यवच्छिन्नबलत्वात्, अतिबलाः शेषपुरुषबलानामतिक्रमात्, महाबलाः प्रशस्तबलाः, अनिहता निरुप-
- 15 क्रमायुष्कत्वादुरोयुद्धे वा भूम्यामपातित्वात्, अपराजितास्तैरेव शत्रूणां पराजितत्वात्, एतदेवाह— शत्रुमर्दनास्तच्छरीर-तत्सैन्यकदर्शनाद्, रिपुसहस्रमानमथनास्तद्वाञ्छित-कार्यविघटनात्, सानुक्रोशाः प्रणतेष्वद्रोहकत्वात्, अमत्सराः परगुणलवस्यापि ग्राहकत्वात्, अचपला मनोवाक्कायस्थैर्यात्, अचण्डा निष्कारणप्रबलकोपरहितत्वात्, मिते परिमिते मञ्जुनी कोमले प्रलापश्च आलापो हसितं च येषां ते मितमञ्जुप्रलाप-
- 20 हसिताः, गम्भीरम् अदर्शितरोष-तोष-शोकादिविकारं मेघनादवद्वा, मधुरं श्रवणसुखकरं प्रतिपूर्णम् अर्थप्रतीतिजनकं सत्यम् अवितथं वचनं वाक्यं येषां ते तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, अभ्युपगतवत्सलाः तत्समर्थनशीलत्वात्, शरण्यास्त्राणकरणे साधुत्वात्, लक्षणानि मानादीनि वज्र-स्वस्तिक-चक्रादीनि वा व्यञ्जनानि तिलक-

१. 'वादीनां हे२ ॥ २. 'युद्धे बाहुभ्यामपाति अपरा' जे२ ॥

मषादीनि तेषां गुणा महर्द्धिप्राप्त्यादयस्तैरुपपद्यताः शकन्ध्वादिदर्शनादुपपेता युक्ता लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः, मानमुदकद्रोणपरिमाणशरीरता, कथम् ?, उदकपूर्णायां द्रोण्यां निविष्टे पुरुषे यज्जलं ततो निर्गच्छति तद्यदि द्रोणप्रमाणं स्यात् तदा स पुरुषो मानप्राप्त इत्यभिधीयते, उन्मानम् अर्द्धभारपरिमाणता, कथम् ?, तुलारोपितस्य पुरुषस्य यद्यर्द्धभारस्तौल्यं भवति तदाऽसावुन्मानप्राप्त उच्यते, प्रमाणमष्टोत्तरशत- 5 मङ्गुलानामुच्छ्रयः, मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णम् अन्यूनं सुजातमा गर्भाधानात् पालनविधिना सर्वाङ्गसुन्दरं निखिलावयवप्रधानम् अङ्गं शरीरं येषां ते तथा, शशिवत् सौम्याकारमरौद्रमबीभत्सं वा कान्तं दीपं प्रियं जनप्रेमोत्पादकं दर्शनं रूपं येषां ते तथा, अमसण त्ति अमसृणाः प्रयोजनेष्वनलसाः अमर्षणा वा अपराधिष्वकृतक्षमाः, प्रकाण्ड उत्कटो दण्डप्रकार आज्ञाविशेषो नीतिभेदविशेषो वा 10 येषां ते तथा, अथवा प्रचण्डो दुःसाध्यसाधकत्वाद् दण्डप्रचारः सैन्यविचरणं येषां ते तथा, गम्भीरा अलक्ष्यमाणान्तर्वृत्तित्वेन दृश्यन्ते ये ते गम्भीरदर्शनीयाः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, प्रचण्डदण्डप्रचारेण वा ये गम्भीरा दृश्यन्ते, तथा तालस्तलो वा वृक्षविशेषो ध्वजो येषां ते तालध्वजाः बलदेवाः, उद्विद्धः उच्छ्रितो गरुडलक्षितः केतुः ध्वजो येषां ते उद्विद्धगरुडकेतवो वासुदेवाः, तालध्वजाश्च उद्विद्धगरुडकेतवश्च 15 तालध्वजोद्विद्धगरुडकेतवः, महाधनुर्विकर्षकाः महाप्राणत्वात्, महासत्त्वलक्षण- जलस्य सागरा इव सागरा आश्रयत्वान्महासत्त्वसागराः, दुर्द्धरा रणाङ्गणे तेषां प्रहरतां केनापि धन्विना धारयितुमशक्यत्वात्, धनुर्धराः कोदण्डप्रहरणाः, धीरेष्वेव ते पुरुषाः पुरुषकारवन्तो न कातरेष्विति धीरपुरुषाः, युद्धजनिता या कीर्तिस्तत्प्रधानाः पुरुषा युद्धकीर्तिपुरुषाः, विपुलकुलसमुद्भवा इति प्रतीतम्, महारत्नं वज्रं तस्य 20 महाप्राणतया विघटका अङ्गुष्ठ-तर्जनीभ्यां चूर्णका महारत्नविघटकाः, वज्रं हि

१. “७९. अचोऽन्त्यादि टि १।१।६४। अचां मध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तद्विसंज्ञं स्यात् ॥ शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥ तच्च टेः ॥ शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । (ग) सीमन्तः केशवेशे ॥ सीमान्तोऽन्त्यः । मनीषा । हलीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः । सारङ्गः पशु-पक्षिणोः । सारङ्गोऽन्त्यः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ मार्तण्डः ॥” इति पा० सिद्धान्तकौमुद्याम् ॥ २. दीप्तं जे२ हे२ ॥ ३. वा नास्ति जे१,२ हे१ ॥ ४. इतः खं० प्रतेः प्रारम्भः ॥

- अधिकरण्यां धृत्वा अयोधनेनाऽऽस्फोट्यते न च भिद्यते तावेव च भिनत्तीति दुर्भेदं तदिति, अथवा महती या आरचना सागर-शकटव्यूहादिना प्रकारेण सिसङ्ग्रामयिषोर्महासैन्यस्य तां रणरङ्गरसिकतया महाबलतया च विघटयन्ति वियोजयन्ति ये ते महारचनाविघटकाः, पाठान्तरेण तु महारणविघटकाः,
- 5 अर्द्धभरतस्वामिनः, सौम्या नीरुजा राजकुलवंशतिलकाः अजिताः अजितरथाः, हलमुशल-कणकपाणयः, तत्र हल-मुशले प्रतीते, ते प्रहरणतया पाणौ हस्ते येषां ते बलदेवाः, येषां तु कणका बाणाः पाणौ ते शाङ्गधन्वानो वासुदेवाः, शंखश्च पञ्चजन्याभिधानः चक्रं च सुदर्शननामकं गदा च कौमोदकीसंज्ञा लकुटविशेषः शक्तिश्च त्रिशूलविशेषो नन्दकश्च नन्दकाभिधानः खड्गः, तान् धारयन्तीति शंख-चक्र-गदा-
- 10 शक्ति-नन्दकधराः वासुदेवाः, प्रवरो वरप्रभावयोगादुज्ज्वलः शुक्लत्वात् स्वच्छतया वा, सुकान्तः कान्तियोगात्, पाठान्तरे सुकृतः सुपरिकर्मितत्वात्, विमलो मलवर्जितत्वात्, गोत्थुभ त्ति कौस्तुभाभिधानो यो मणिविशेषस्तं तिरीडं ति किरीटं च मुकुटं धारयन्ति ये ते तथा, कुण्डलोद्द्योतिताननाः, पुण्डरीकवन्नयने येषां ते तथा, एकावली आभरणविशेषः सा कण्ठे ग्रीवायां लगिता विलम्बिता सती वक्षसि
- 15 उरसि वर्तते येषां ते एकावलीकण्ठलगितवक्षसः, श्रीवृक्षाभिधानं सुष्ठु लाञ्छनं महापुरुषत्वसूचकं वक्षसि येषां ते श्रीवृक्षलाञ्छनाः, वरयशसः सर्वत्र विख्यातत्वात्, सर्वर्तुकानि सर्वर्तुसंभवानि सुरभीणि सुगन्धीनि यानि कुसुमानि तैः सुरचिता कृता या प्रलम्बा आप्रपदीना सोभन्त त्ति शोभमाना कान्ता कमनीया विकसन्ती फुल्लन्ती चित्रा पञ्चवर्णा वरा प्रधाना माला स्रक् रचिता निहिता रतिदा वा सुखकारिका
- 20 वक्षसि येषां ते सर्वर्तुकसुरभिकुसुमसुरचितप्रलम्बशोभमानकान्तविकसच्चित्र-वरमालारचितवक्षसः, तथा अष्टशतसंख्यानि विभक्तानि विविक्तरूपाणि यानि लक्षणानि चक्रादीनि तैः प्रशस्तानि मङ्गल्यानि सुन्दराणि च मनोहराणि विरचितानि विहितानि अंगमंग त्ति अङ्गोपाङ्गानि शिरोऽङ्गुल्यादीनि येषां ते अष्टशतविभक्तलक्षणप्रशस्तसुन्दरविरचिताङ्गोपाङ्गाः, तथा मत्तगजवरेन्द्रस्य यो

१. तावेव अधिकरणयोधनावेव इत्यर्थः ॥

ललितो मनोहरो विक्रमः संचरणं तद्वद्विलासिता संजातविलासा गतिः गमनं येषां
 ते मत्तगजवरेन्द्रललितविक्रमविलासितगतयः, तथा शरदि भवः शारदः स चासौ
 नवं स्तनितं रसितं यस्मिन्निर्घोषे स नवस्तनितः स चेति समासः, स चासौ मधुरो
 गम्भीरश्च यः क्रौञ्चनिर्घोषः पक्षिविशेषनिनादस्तद्वद् दुन्दुभिस्वरवच्च स्वरो नादो येषां
 ते शारदनवस्तनितमधुरगम्भीरक्रौञ्चनिर्घोषदुन्दुभिस्वराः, इह च शरत्काले हि 5
 क्रौञ्चा माद्यन्ति मधुरध्वनयश्च भवन्तीति शारदग्रहणम्, तथा पौनःपुण्येन शब्दप्रवृत्तौ
 तद्भङ्गादमनोज्ञता तस्य स्यादिति नवस्तनितग्रहणं स्वरूपोपदर्शनार्थं तु
 मधुरगम्भीरग्रहणमिति, तथा कटीसूत्रकम् आभरणविशेषस्तत्प्रधानानि नीलानि
 बलदेवानां पीतानि वासुदेवानां कौशेयकानि वस्त्रविशेषभूतानि वासांसि वसनानि
 येषां ते कटीसूत्रकनीलपीतकौशेयवाससः, प्रवरदीप्ततेजसो वस्त्रभावतया वरदीप्सितया 10
 च, नरसिंहा विक्रमयोगात्, नरपतयः तन्नायकत्वात्, नरेन्द्राः परमैश्वर्ययोगात्, नरवृषभा
 उत्क्षिप्तकार्यभरनिर्वाहकत्वात्, मरुद्वृषभकल्पाः देवराजोपमाः, अभ्यधिकं शेषराजेभ्यः
 राजतेजोलक्ष्म्या दीप्यमानाः, नीलकपीतकवसना इति पुनर्भणनं निगमनार्थम्, कथं
 ते नवेत्याह— दुवे दुवे इत्यादि, एवं च नव वासुदेवा नव बलदेवा इति,

तिविद् य यावत्करणात् दुविद् य सयंभु पुरिसुत्तमे पुरिससीहे ।

15

तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥ [आव० भा० ४०] ति,

अयले विजये भदे सुप्पभे य सुदंसणे ।

आनंदे णंदणे पउमे रामे आवि अपच्छिमे ॥ [आव० भा० ४१] ति ।

किन्तीपुरिसाणं ति कीर्त्तिप्रधानपुरुषाणामिति ॥१३४॥

महुरा य कणगवत्थू सावत्थी पोयणं च रायगिहं ।

20

कायंदी कोसंबी मिहिलपुरी हत्थिणपुरं च ॥ [आव० प्र०]

तथा— गावी^३ जुए संगामे तह इत्थी पराइओ रंगे ।

भज्जाणुराग गोढी परइढी माउया इ य ॥ [आव० प्र०] ति ।

तथा— अस्सगगीवे तारए मेरए महुकेढवे निसुंभे य ।

बलि पहराए तह रावणे य नवमे जरासंधे ॥ [आव० भा० ४२] ति ।

एए खलु पडिसत्तू कित्तीपुरिसाण वासुदेवाणं ।

सव्वे वि चक्कजोही सव्वे वि हया सचक्केहिं ॥ [आव० भा० ४३] ति ।

5

अणियाणकडा रामा सव्वे वि य केसवा नियाणकडा ।

उड्ढंगामी रामा केसव सव्वे अहोगामी ॥ [आव० नि० ४१५] ति ।

आगमिस्सेणं ति आगमिष्यता कालेन आगमेस्साणं ति पाठान्तरे आगमिष्यतां भविष्यतां मध्ये सेत्स्यतीति ॥१४१॥

जम्बूद्वीपैरवते अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतिस्तीर्थकरा अभूवन्, तांश्च
10 स्तुतिद्वारेणाह- चंदाणणं गाहा । चन्द्राननं १ सुचन्द्रं च २ अग्निसेनं च ३ नन्दिषेणं
च ४ । कचिदात्मसेनोऽयं दृश्यते । ऋषिदित्रं च ५ व्रतधारिणं च ६ वन्दामहे
श्यामचन्द्रं च ७ ॥१४२॥

वन्दामि गाहा, वन्दे युक्तिसेनं कचिदयं दीर्घबाहुर्दीर्घसेनो वोच्यते ८, अजितसेनं
कचिदयं शतायुरुच्यते ९, तथैव शिवसेनं कचिदयं सत्यसेनोऽभिधीयते सत्यकिश्चेति
15 १०, बुद्धं चावगततत्त्वं च देवशर्माणं देवसेनापरनामकं ११, सततं सदा वन्दे इति
प्रकृतम्, निक्षिप्तशस्त्रं च नामान्तरतः श्रेयांसम् १२ ॥१४३॥

असंजलं गाहा, असंज्वलं जिनवृषभं पाठान्तरेण अस्वयंज्वलं १३, वन्दे
अनन्तजितममितज्ञानिनं सर्वज्ञमित्यर्थः, नामान्तरेणायं सिंहसेन इति १४, उपशान्तं

१. रामणे जे१,२ हे१,२ ॥ २. °संध ति जे१ खं० ॥ °संधु ति खंसं ॥ ३. “एते खलु प्रतिशत्रवः, एते एव, खलुशब्दस्य अवधारणार्थत्वात्, नान्ये, कीर्त्तिपुरुषाणां वासुदेवानाम्, सर्वे चक्रयोधिनः, सर्वे च हताः स्वचक्रैरिति, यतस्तान्येव तच्चक्राणि वासुदेवव्यापत्तये क्षिप्तानि तैः पुण्योदयात् वासुदेवं प्रणम्य तानेव व्यापादयन्ति इति गाथार्थः ॥४३॥ अनिदानकृतो रामाः, सर्वे अपि च केशवा निदानकृतः, ऊर्ध्वगामिनो रामाः, केशवाः सर्वे अधोगामिनः । भावार्थः सुगमः, नवरं प्राकृतशैल्या पूर्वापरनिपातः अनिदानकृता रामाः इति, अन्यथा अकृतनिदाना रामा इति द्रष्टव्यम्, केशवास्तु कृतनिदाना इति गाथार्थः ॥४१५॥” इति आवश्यकसूत्रस्य हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥ ४. सचक्केण । अणि° जे२ ॥ ५. °गामि ति जे१ ॥ ६. सेत्स्यंतीति खं० ॥ ७. नन्दिसेणं जे२ हे२ ॥ ८. °सेनो दृश्यते जे२ ॥ ९. च नास्ति जे१,२ हे१,२ ॥ १०. अनन्तजिनम° जे२ हे१ । अनन्तकं तं जिनम° हे२ ॥

च उपशान्तसंज्ञं धूतरजसं १५ वन्दे खलु गुप्तिसेनं च १६ ॥१४४॥

अइपासं गाहा, अतिपार्श्वं च १७ सुपार्श्वं १८ देवेश्वरवन्दितं च मरुदेवं १९
निर्वाणगतं च धरं धरसंज्ञं २० क्षीणदुःखं श्यामकोष्ठं च २१ ॥१४५॥

जिय गाहा, जितरागमग्निसेनं महासेनापरनामकं २२ वन्दे क्षीणरजसमग्निपुत्रं
च २३ व्यवकृष्टप्रेमद्वेषं च वारिषेणं २४ गतं सिद्धिमिति, स्थानान्तरे 5
किञ्चिदन्यथाप्यानुपूर्वी नाम्नामुपलभ्यते ॥१४६॥

महापद्मादयो विजयान्ताश्चतुर्विंशतिः ॥१४८॥ एवमिदं सर्वं सुगमं ग्रन्थसमाप्तिं
यावत्, नवरम् आयाए त्ति बलदेवादेरायातं देवलोकादेश्च्युतस्य मनुष्येषूत्पादः 'सिद्धिश्च
यथा रामस्येति, एवं दोसु वि त्ति भरतैरावतयोरागमिष्यन्तो वासुदेवादयो भणितव्याः ।

[सू० १५९] इच्छेतं एवमाहिज्जति, तंजहा- कुलगरवंसे ति य एवं तित्थगरवंसे 10
ति य चक्रवट्टिवंसे ति य दसारवंसे ति य गणधरवंसे ति य इसिवंसे ति
य जतिवंसे ति य मुणिवंसे ति य सुते ति वा सुतंगे ति वा सुतसमासे
ति वा सुतखंधे ति वा समाए ति वा संखेति वा । समत्तमंगमक्खायं,
अज्झयणं ति त्ति बेमि ॥

॥ समवाओ चउत्थमंगं सम्मत्तं ॥ ग्रं० १६६७॥

15

[टी०] इत्येवमनेकधाऽर्थानुपदर्श्याधिकृतग्रन्थस्य यथार्थान्यभिधानानि दर्शयितुमाह—
इत्येतदधिकृतशास्त्रमेवमनेनाभिधानप्रकारेणाऽऽख्यायते अभिधीयते, तद्यथा—
कुलकरवंशस्य तत्प्रवाहस्य प्रतिपादकत्वात् कुलकरवंश इति च, इतिरूपदर्शने,
चशब्दः समुच्चये, एवं तित्थगरवंसे इ य त्ति यथा देशेन कुलकरवंशप्रतिपादकत्वात्
कुलकरवंश इत्येतदाख्यायते एवं देशतस्तीर्थकरवंशप्रतिपादकत्वात् तीर्थकरवंश इति 20
च आख्यायते एतदिति, एवं चक्रवर्त्तिवंश इति च दशारवंश इति च गणधरवंश
इति च, गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तद्वंशप्रतिपादकत्वादृषिवंश
इति च, तत्प्रतिपादनं चात्र पर्युषणाकल्पस्य समस्तस्य ऋषिवंशपर्यवसानस्य
समवसरणप्रक्रमेण भणितत्वादत एव यतिवंशो मुनिवंशश्चैतदुच्यते, यति-मुनिशब्दयोः

१. सिद्धिश्च यथा रामस्येति नास्ति जे२ हे१ । जे१ मध्ये पत्रं त्रुटितम् ॥

- ऋषिपर्यायत्वात्, तथा श्रुतमिति वैतदाख्यायते, परोक्षतया त्रैकालिकार्थावबोधन-
सहत्वादस्य, तथा श्रुताङ्गमिति वा श्रुतस्य प्रवचनस्य पुरुषरूपस्याङ्गम् अवयव
इति कृत्वा, तथा श्रुतसमास इति [वा] समस्तसूत्रार्थानामिह संक्षेपेणाभिधानात्,
श्रुतस्कन्ध इति वा श्रुतांशसमुदायरूपत्वादस्य, समा ए इ व त्ति समवाय इति वा,
5 समस्तानां जीवादिपदार्थानामभिधेयतयेह समवायनात् मीलनादित्यर्थः, तथा एकादि-
संख्याप्रधानतया पदार्थप्रतिपादनपरत्वादस्य संख्येति वाऽऽख्यायते, तथा समस्तं
परिपूर्णं तदेतदङ्गमाख्यातं भगवता, नेह श्रुतस्कन्धद्वयादिखण्डनेनाचारादाविवाङ्गतेति
भावः, तथा अज्झयणं ति त्ति समस्तमेतदध्ययनमित्याख्यातं नेहोद्देशकादिखण्डनाऽस्ति
शस्त्रपरिज्ञादिष्विवेति भावः, इतिशब्दः समाप्तौ । बेमि त्ति किल सुधम्मस्वामी
10 जम्बूस्वामिनं प्रत्याह स्म, ब्रवीमि प्रतिपादयामि एतत् श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनः
समीपे यदवधारितमित्यनेन गुरुपारम्पर्यमर्थस्य प्रतिपादितं भवति, एवं च शिष्यस्य ग्रन्थे
गौरवबुद्धिरुपजनिता भवति, आत्मनश्च गुरुषु बहुमानो दर्शित औद्धत्यं च परिहृतम्,
अयमेवार्थः शिष्यस्य सम्पादितो भवति मुमुक्षूणां चायं मार्ग इत्यावेदितमिति समवायाख्यं
चतुर्थमङ्गं वृत्तितः समाप्तम् ॥
- 15 नमः श्रीवीराय प्रवरवरपाश्चाय च नमो
नमः श्रीवाग्देव्यै वरकविसभाया अपि नमः ।
नमः श्रीसङ्घाय स्फुटगुणगुरुभ्योऽपि च नमो
नमः सर्वस्मै च प्रकृतविधि^१साहायककृते ॥१॥
- 20 यस्य ग्रन्थवरस्य वाक्यजलधेर्लक्षं सहस्राणि च,
चत्वारिंशदहो चतुर्भिरधिका मानं पदानामभूत् ।
तस्योच्चैश्चलुकाकृतिं निदधतः कालादिदोषात्तथा,
दुर्लेखात् खिलतां गतस्य कुधियः कुर्वन्तु किं मादृशाः ? ॥२॥

१. व्याख्यायत खं० । जे१ मध्ये पत्रं खण्डितम् ॥ २. सदेतं जे२ हे१,२ ॥ ३. “सहायाद्वा” - सि०
जे१६२ “योपान्थाद् गुरुपोत्तमादसुप्रख्यादकञ्” - सि० ७।१।७२ ॥

स्वं कष्टेऽतिनिधाय कष्टमधिकं मा मेऽन्यदा जायताम्,
 व्याख्यानेऽस्य तथा विवेक्तुमनसामल्पश्रुतानाममुम् ।
 इत्यालोचयता तथापि किमपि प्रोक्तं मया तत्र च,
 दुर्व्याख्यानविशोधनं विदधतु प्राज्ञाः परार्थोद्यताः ॥३॥
 इह वचसि विरोधो नास्ति सर्वज्ञवाक्त्वात्, कचन तदवभासो यः स मान्द्यानृबुद्धेः। 5
 वरगुरुविरहाद्वाऽतीतकाले मुनीशैर्गणधरवचनानां^१ स्तसङ्घातनाद्वा ॥४॥
 व्याख्यानं यद्यपीदं प्रवरकविवचःपारतन्व्येण दृढम्
 सम्भाव्योऽस्मिंस्तथापि कचिदपि मनसो मोहतोऽर्थादिभेदः ।
 किन्तु श्रीसङ्घबुद्धेरनुसरणविधेर्भावशुद्धेश्च दोषो
 मा मेऽभूदल्पकोऽपि प्रशमपरमना^२ अस्तु देवी श्रुतस्य ॥५॥ 10
 निःसम्बद्धविहारहारिचरितान् श्रीवर्द्धमानाभिधान्
 सूरीन् ध्यातवतोऽतितीव्रतपसो ग्रन्थप्रणीतिप्रभोः ।
 श्रीमत्सूरिजिनेश्वरस्य जयिनो दर्पणीयसां वाग्मिनाम्,
 तद्वन्धोरपि बुद्धिसागर इति ख्यातस्य सूरेर्भुवि ॥६॥
 शिष्येणाभयदेवाख्यसूरिणा विवृतिः कृता । 15
 श्रीमतः समवायाख्यतुर्याङ्गस्य समासतः ॥७॥
 एकादशसु शतेष्वथ विंशत्यधिकेषु विक्रमसमानाम् ।
 अणहिलपाटकनगरे रचिता समवायटीकेयम् ॥८॥
 प्रत्यक्षरं निरूप्यास्याः ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ।
 त्रीणि श्लोकसहस्राणि,^३ पादन्यूना च षट्शती^४ ॥९॥ 20

१. श्रस्तं खं० हे१, २ ॥ २. स्ताच्च देवी जे२ हे१ ॥ ३. °विहारिहारि° खं० । जे१ मध्ये पत्रं खण्डितम् ॥
 ४. विवृतिः जे१, २ । खं० मध्ये पत्रं खण्डितम् ॥ ५. °स्राणि पादन्यूनानि जे१ खं०० । °स्राणि पादन्यूना
 च खं०० ॥ ६ पादोनाष्टशती तथा । ग्रंथाग्रं ३७७५ । शुभं भवतु श्री मणसंघस्य हे२ ॥ हे२ = अणहिलपुरपत्तने
 [= पाटणनगरे] श्रीहेमचन्द्राचार्यज्ञानमन्दिरे ९९९७ ग्रन्थक्रमाङ्के विद्यमानः कागजपत्रोपरिलिखित आदर्शः । पत्रसंख्या
 १-६९ । अयमादर्शः षोडशे वैक्रमे शतके लिखितः प्रतिभाति ॥ ७ शुभं भवतु श्रीसंघस्य ॥ श्री कल्याणमस्तु

श्रीरस्तु ग्रंथाग्रं ३५७५ हे१ ॥ हे१ = पूर्व वाडीपार्श्वनाथभण्डारसत्कः सम्प्रति तु उपरि निर्दिष्टे श्रीहेमचन्द्राचार्यजैनज्ञानमन्दिरै ६८९७ ग्रन्थक्रमाङ्के विद्यमानः कागजपत्रोपरि लिखितः आदर्शः । पत्रसंख्या १-८४ । अयमपि षोडशे वैक्रमे शतके लिखितः प्रतिभाति ॥

खं० मध्ये इतः परं महती प्रशस्तिर्वर्तते, तद्यथा— “नमः श्रीवर्धमानाय वर्धमानाय वेदसा। वेदसारं परं ब्रह्म ब्रह्मबद्धस्थितिश्च यः ॥१॥ स्वबीजमुप्तं कृतिभिः कृषीवलैः क्षेत्रे सुसिक्तं शुभभाववारिणा । क्रियेत यस्मिन् सफलं शिवश्रिया पुरं तदत्रास्ति दयावटाभिधम् ॥२॥ ख्यातस्तत्रास्ति वस्तुप्रगुणगणः प्राणिरक्षैकदक्षः । सज्जाने लब्धलक्ष्यो जिनवचनरुचिश्चंचदुच्चैश्चरित्रः । पात्रं पात्रैकचूडामणिजिनसुगुरुपासनावासनायाः । संघः सुश्रावकाणां सुकृतमतिरमी सन्ति तत्रापि मुख्याः ॥३॥ होनाकः सज्जन्येष्ठः श्रेष्ठी कुमरसिंहकः । सोमाकः श्रावकः श्रेष्ठः शिष्टधीररिसिंहकः ॥४॥ कडुयाकश्च सुश्रेष्ठी सांगाक इति सत्तमः । खीम्वाकः सुहडाकश्च धर्मकर्मैककर्मठः ॥५॥ एतन्मुखः श्रावकसंघ एषोऽन्यदा वदान्यो जिनशासनज्ञः । सदा सदाचारविचारचारुक्रियासमाचारशुचिब्रतानाम् ॥६॥ श्रीमज्जगच्चन्द्रमुनीन्द्रशिष्यश्रीपूज्यदेवेन्द्रमुनीश्वराणाम् । तदाद्यशिष्यत्वभृतां च विद्यानन्दाख्यविख्यातमुनिप्रभूणाम् ॥७॥ तथा गुरुणां सुगुणैर्गुरुणां श्रीधर्मघोषाभिधसूरिराजाम् । सद्देशनामेवमपापभावां शुश्राव भावावनतोत्तमांगः ॥८॥ विषयमुखपिपासोर्गेहिनः कास्ति शीलं करणवशगतस्य स्यात् तपो वाऽपि कीदृक् । अनवरतमदभ्रारम्भिणो भावनाः कास्तदिह नियतमेकं दानमेवास्य धर्मः ॥९॥ किंच— धर्मः स्फूर्जति दानमेव गृहिणां ज्ञानाभयोपग्रहैस्त्रेधा तद्वरमाद्यमत्र यदितो निःशेषदानोदयः । ज्ञानं चाद्य न पुस्तकैर्विरहितं दातुं च लातुं च वा शक्यं पुस्तकलेखनेन कृतिभिः कार्यस्तदर्थोऽर्थवान् ॥१०॥ श्रुत्वेति संघसमवायविधीयमानज्ञानार्चनोद्भवधनेन मिथः प्रवृद्धिम् । नीतेन पुस्तकमिदं श्रुतक्रोशवृद्धयै बद्धादरश्चिरमलेख्यदेष हृष्टः ॥११॥ यावज्जिनमतभानुः प्रकाशिताशेषवस्तुविचारः । जगति जयतीह पुस्तकमिदं बुधैर्वाच्यतां तावत् ॥१२॥

संवत् १३४९ वर्षे माघ शुदि १३ अद्योह दयावटे श्रे० होना श्रे० कुमरसीह श्रे० सोमप्रभृतिसंघसमवायसमारब्धपुस्तकभांडागारे ले० सीहाकेन श्रीसमवायवृत्तिपुस्तकं लिखितम् ॥छा॥”

प्रथमं परिशिष्टम् ।

श्री समवायाङ्गसूत्रान्तर्गतविशिष्टशब्दसूचिः ।

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
अइबल	१५८	अंतेवासिसयाई	११३	अकखयं	१ (२)
अइरा	१५७	अंतोधूमेण	३० (१)	अकखर	१३६, १३७, १४०, १४४,
अउज्झा	१५०	अंतोसल्लमरण	१७ (१)	अकखरपुट्टिया	१८ (१)
अंकलिवि	१८ (१)	अंधकार	३४ (१)	अकखाइयउवकखाइयसताई	१४१
अंकुसं	१६ (३)	अंब	१५ (१)	अकखाइयकोडीओ	१४१
अंकुसपलंबं	१६ (३)	अंबगरूकखे	१५७	अकखाइयसताई	१४१
अंगवंसातो	७७	अंबरिसी	१५ (१)	अकखीणझंझे	३० (१)
अंगुल	९६	अंमड	१५८	अखमा	५२
अंगुलच्छाय	९	अकंता	१५५	अगरूयलहुअनामं	२८ (१)
अंगुलपमाण	९६	अकंपित	११ (२), ७८	अगरूयलहुयपरिणाम	२२ (१)
अंगे	१३६, २९ (१)	अकप्पो	१८ (१)	अगरूलहुनामं	२५ (१)
अंजण	९९, १८ (३), १४६	अकम्मं	३० (१)	अगरूलहुयणाम	४२
अंजणगपव्वया	८४	अकम्मभूमियाणं	१० (२)	अगारं	१९ (१), ३० (१)
अंजलीपगहे	१२ (१)	अकम्हादंडे	१३ (१)	अगारमज्झे	५९, ६५, ७१, ७५,
अंजू	१५७	अकम्हाभए	७ (१)	अगारवासं	७५, ८३
अंडउडं	३० (१)	अकसायया	५ (१)	अग्नि	१५७
अंडे	१९ (१)	अकसिणा	२८ (१)	अग्निउत्तं	१५८
अंतं	१ (८)	अकाममरणिज्जं	३६	अग्निच्चाभं	८ (४)
अंतकिरियातो	१४१, १४२, १४४, १४६	अकारणा	१४८	अग्निभूती	११ (२), ४७, ७४
अंतगडदसा	१ (२), १३६, १४३	अकालसज्झायकारए	२० (१)	अग्निवेसायणे	३० (१)
अंतलिक्खे	२९ (१)	अकिरिया	१ (३)	अग्निसीह	१५८
अंतराइय	५८	अकिरियावादी	१३७	अग्निसेणं	१५८
अंतरातिय	५२	अकुमारभूए	३० (१)	अग्गीणं	७६, १४९
अंतरायं	३० (१)	अक्कोसपरीसह	२२ (१)	अग्गेणियं	१४ (१), १४७
अंतिमसारीरियं	१०४	अकख	९६	अग्गेणीय	१४ (१)
		अकखए	१४८		

१. सामान्यतः सूत्राङ्क एव केवलः सर्वत्रास्माभिर्दाशितः । किन्तु यत्र सूत्रमतिमहद् वर्तते तत्र सूत्राङ्केन सह पृष्ठ-पङ्क्त्यङ्कोऽपि निर्दिष्टोऽत्र ॥

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
अगोदयं	६०	अजोगी	१४ (१)	अट्टसयविभक्तलक्षण-	
अचंडा	१५८	अज्जं	७२	पसत्थसुंदरविरतियंगमंगा	१५८
अचक्खु-ओही-		अज्जव १० (१), ३२ (१), १४३		अट्टाणउतिं	९८
केवलदंसणावरणं	१७ (१)	अज्जसुहम्म	१००	अट्टादंडे	२ (१), १३ (१)
अचक्खुदंसणावरण १ (२), ३१ (१)		अज्जा	१४७	अट्टारस	१८ (१)
अचवला	१५८	अज्जासंपदा	८९	अट्टारसमुहुत्त	१८ (१)
अचिरकालपव्वइयाण	१३७	अज्जासाहस्सीतो	८९	अट्टारसविह	१८ (१)
अचेलपरीसह	२२ (१)	अज्जियासाहस्सीतो	४०	अट्टावयं	७२
अच्युत २१ (२), २२ (२)		अज्जत्थिए	१३ (१)	अट्टावीसं	२८ (१)
अच्छा	१५०	अज्जयण ४४, १३६, १३८, १३९, १४२, १४३, १४४, १४५, १४६, १५९		अट्टावीसतिविहे	२८ (१)
अच्चिं	८ (४)	अज्जयणसते	१४०	अट्टासीतिं	८८
अच्चिमालिं	८ (४)	अज्जवसाणा	१५३	अट्टिजुद्धं	७२
अच्चिमालिप्पभा	१५०	अज्जावसित्ता	१९ (१), ३० (१), ४७, ६३, ७५, ७७, ८३, ९७, १०४	अडयालकतवणमाला	१५०
अच्युए	१०१	अज्जीणा	५७	अडयालकोट्टयरइया	१५०
अच्युत	३२ (१)	अट्ट	४ (१)	अडयालीसं	४८
अच्युतवडेंसंगं	२२ (३)	अट्टालयचरियदारगोउ-		अणंत	१ (२)
अच्छिन्नछेयणयियाइं	२२ (१)	रकवाडतोरणपडि-		अणंतई	१५८
अच्छिन्नछेयनइयाणि	१४७	दुवारदेसभागा	१५०	अणंतइस्स	५४
अजसोकित्तिणाम	४२	अट्ट	८ (१)	अणंतरपरंपरं	१४७
अजसोकित्तीणामं २५(१), २८(१)		अट्टडमिया	६४	अणंतरा	१५३
अजित २४ (१), ७१, ९४, १०७, १५७		अट्टतीसं	३८	अणंतराहारा	१५३
अजितरहा	१५८	अट्टत्तिरिं	७८	अणंतविजए	१५८
अजितसेण	१५७, १५८	अट्टपयाणि	१४७	अणंतसेण	१५७
अजिय ९०, १३२, १५८		अट्टसट्ठि	६८	अणंताणुबंधी	१६ (१)
अजीव १३७, १३८, १३९, १४०, १४८		अट्टसत्तरीए	७८	अणंती	५०
अजीवकायअसंजम	१७ (१)	अट्टसमइए	८ (१)	अणगारगुणा	२७ (१)
अजीवरासी २ (१), १४९				अणगारमणे	३६
अजोगया	५ (१)			अणगारमहरिसीणं	१४४
				अणगारसुतं	२३ (१)
				अणट्टादंडे २ (१), १३ (१)	
				अणणुसरणता	२५ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
अणसण	६ (१)	अणुपरियट्टिसु	१४८	अतिरिक्तसेज्जासणिए	२० (१)
अणसणाए	१४२	अणुपरियट्टिस्संति	१४८	अतिवट्टमाण	९३
अणाएज्ज	२८ (१)	अणुभावबंध	४ (१)	अतिवुट्ठी	३४
अणादेज्जणाम	२५ (१), २८ (१), ४२	अणुवरयपरंपराणुबद्धा	१४६	अतिसयगुणउवसमणाणप्पगार-	
अणायगस्स	३० (१)	अणुराहा	८ (२)	आयरियभासियाणं	१४५
अणाय्या	१ (३)	अणुराहाइया	७ (२)	अतिसयमतीतकालसमये	१४५
अणावुट्ठी	३४	अणुराहाणक्खत्त	४ (२)	अत्तकम्मुणा	३० (१)
अणाहपव्वज्जा	३६	अणुपट्टिसिद्धाई	४४	अत्तदोसोवसंहारे	३२ (१)
अणिंदा	२४ (१)	अणुप्पवाय	१५ (२), १४७	अत्तुक्कोस	५२
अणिट्ठा	१५५	अणुवीतिभासणया	२५ (१)	अत्थ	३८
अणिदाणकडा	१५८	अणुवेलंधर	१७ (१)	अत्थमणं	१९ (१)
अणिदातिं	१५३	अण्णतिथियपव-		अत्थसिद्ध	१५८
अणियट्ठी	१५८	त्ताणुजोगे	२९ (१)	अत्थिकाय	५ (१), १४८
अणिस्सरे	३० (१)	अण्णतिथियपावयणी	३४	अत्थिणत्थिप्पवाय	१८ (१), १४७
अणिस्सितोवहाणे	३२ (१)	अण्णदिट्ठियसयाणं	१३७	अत्थीणत्थिपवायं	१४ (१)
अणिहता	१५८	अण्णयरं	२८ (१)	अत्थे	१६ (१)
अणुओगदारा	१३६, १४१, १४४	अण्णलिगे	१५७	अत्थेगतियाणं	१ (६)
अणुओगो	१४७	अण्णविधिं	७२	अत्थोग्गह	६ (१)
अणुकंपासयप्पयोगतिकाल-		अण्णाणतमंधकार-		अत्थिरणाम	२५ (१), २८ (१), ४२
मतिविसुद्धभत्तपाणाई	१४६	चिक्खल्लसुदुत्तारं	१४६	अदंडे	१ (३)
अणुत्तरगती	१४७	अण्णाणतमंधकारदुग्गेसु	१३७	अदिण्णादाणातो	५ (१)
अणुत्तरा	१४९	अण्णाणपरीसह	२२ (१)	अदिन्नादाणावत्तिए	१३ (१)
अणुत्तरोववत्ति	१४४	अण्णाणियवादी	१३७	अदिस्से	३४
अणुत्तवरोवातिय	१११, ११४, १४९	अण्णाणी	३० (१)	अदुव	३० (१)
अणुत्तरोववातियदसा	१ (२), १४४	अण्णातता	३२ (१)	अद्दइज्जं	२३ (१)
अणुत्तरोववातियसंपदा	१११	अणुण्णविय	२५ (१)	अद्दा	१० (२), १५ (२)
अणुग्घातिया	२८ (१)	अतवस्सिए	३० (१)	अद्दागंगुट्ठबाहुअसिमणिखोम-	
अणुपरियट्टंति	१४८	अतिपासं	१५८	आइच्चमातियाणं	१४५
		अतिबला	१५८	अद्दाणक्खत्ते	१ (५)
		अतिरा	१५८		
		अतिराणी	१५७		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
अदीणसत्तु	१५७	अपसत्थविहायगङ्गामं	२८ (१)	अभिइवज्जेहिं	२७ (१)
अद्धनारायसंघयण	१५५	अपसिणसतं	१४५	अभिचंद	३० (१), १०९, १५७
अद्धभरहसामी	१५८	अपस्समाणो	३० (१)	अभिज्जा	५२
अद्धमागधा	३४	अपुणरावत्तयं	१ (२)	अभीजि	९ (२)
अद्धमास	१ (७)	अपुरोहिता	२४ (१)	अभिणिवड्ढेमाण	२७ (१)
अद्धासमए	१४९	अप्पडिपूयए	३० (१)	अभिनंदण	१०५
अधम्म	१ (३)	अप्पडिहतवरणाण-		अभिनिवुड्ढेत्ता	७८, ९८
अधम्मत्थिकाय	५ (१)	दंसणधर	१ (२)	अभियाईया	७ (२)
अधिकरण	२० (१)	अप्पणो	३० (१)	अभिरूवा	१५०
अनियट्ठिबायर	१४ (१)	अप्पतिट्ठाण	३३ (२), ८४	अभिवड्ढिए	३१ (१)
अनियणा	१० (२)	अप्पप्पणो	३४	अभिसंजायति	३४
अपइट्ठाण	१ (४)	अप्पमत्तसंजत	१४ (१)	अभिसेया	१४७
अपच्चक्खाणकसाए	१६ (१), २१ (१)	अप्पमात	३६	अभीइणक्खत्ते	३ (२)
अपच्छिममारणंतियायसंलेह-		अप्पमाद	५ (१), ३२ (१)	अभीजिणक्खत्त	९ (२)
णाज्झोसणाहिं	१४२	अप्पमायजोगो	१४३	अभीजियाइया	९ (२)
अपज्जत्तए	२५ (१)	अप्पिया	१५५	अभूएणं	३० (१)
अप्पज्जत्तग	१५१	अबंभयारी	३० (१)	अमच्छरा	१५८
अपज्जत्तणाम	४२	अबहुस्सुए	३० (१)	अमणावा	१५५
अपज्जत्तयणामं	२५ (१)	अबाहाते	९ (२)	अमणुण्णा	१५५
अपज्जत्तया	१४ (१)	अबाहूणिया	७०	अमणुस्सआहारयसरीर	१५२
अपडिवाती	१५२	अब्भंतर	६ (१), ९६, १५२	अमम	१५८
अपतिट्ठाण	१४९	अब्भंतरपुक्खरद्ध	७२	अमयरसरसोवमं	१५७
अपमज्जणाअसंजम	१७ (१)	अब्भहियं रायतेयलच्छीए	१५८	अमर-नर-तिरिय-	
अपमज्जितचारि	२० (१)	अब्भुगयमूसियपहसिया	१५०	निरयगतिगमणविविह-	
अपराइय	१५८	अब्भुट्ठाण	१२ (१)	परियट्ठणाणुयोगे	१४७
अपराजित	३१ (२), ३२ (३), ३३ (२), ३७	अब्भुवगमुवक्कमिया	१५३	अमसणा	१५८
अपराजिय	५५, १५७, १४९, १५१, १५८	अब्भुवगयवच्छला	१५८	अमावासा	६२
अपरातिय	१५७, १५८	अभयकर	१५७	अम्मया	१५८
		अभयदय	१ (२)	अम्मापितरो	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६
		अभवसिद्धिया	२६ (१), १४८	अयमीणे	८८, ९८
		अभावा	१४८		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
अयल १ (२), ८०, १५८		अरुणप्पभ १५७		असच्चामोसवतीपओग १५ (२)	
अयलभाया ११ (२), ७२		अरुणाभं ८ (४)		असन्निपज्जत्तया १४ (१)	
अर ३० (१), १५८		अरुणुत्तरवडेंसगं ८ (४)		असन्निपज्जत्तया १४ (१)	
अरति २१ (१), २६ (१)		अरुयं १ (२)		असमाहिट्टाणा २० (१)	
अरतिपरीसह २२ (१)		अरूविअजीवरासी १४९		असमुप्पण्णपुव्वा १० (१)	
अरया १५०		अलाभपरीसह २२ (१)		असायावेयणिज्ज ३१ (१)	
अरहंता ३४, ६८		अलियवयण १४६		असिणाती ११ (१)	
अरहतो(ओ) ८ (१), १६ (२), १८ (१), ३२ (१), ३४, ३८, ३९, ४१, ४४, ४८, ५०, ५४, ५७, ५९, ६२, ६६, ६८, ७५, ८०, ८१, ८३, ८४, ८६, ९०, ९१, ९३, ९४, ९५, १००, १०५, १०९, १११, ११३, ११४, १२६, १३२		अलोए १ (३), १४०		असिद्धा १४८	
अरहा ९ (१), १० (१), १५ (१), २३ (२), २५ (१), ३० (१), ३५, ४५, ५०, ५४, ५५, ५९, ६०, ६३, ७०, ७१, ७५, ८०, ८३, ८४, ८९, ९०, ९५, १०१, १०२, १०३, १०४, १०५, १०६, १०७, १०८, १०९, ११०, ११३		अलोग १३७, १३८, १३९		असिपत्त १५ (१)	
अरिड्ड १५७		अलोभ ३२ (१)		असिरयण १४ (१)	
अरिड्डनेमी १० (१), १८ (१), ५४, ४०, १०४, ११०, १११, ११३		अवंझ १४ (१), १४७		असिलक्खणं ७२	
अरिड्डवरणेमी १५७		अवकरिसो ३४		असिलेसा १५ (२)	
		अवकोसे ५२		असिलेसानक्खत्त ६ (२)	
		अवड्डित्ते ३४, १४८		असिलोगभए ७ (१)	
		अवण्णिमं ३० (१)		असुभणाम २५(१), ३१(१), ४२, २८ (१)	
		अवरकंका १९ (१)		असुभनामं २८ (१)	
		अवरदारिया ७ (२)		असुर १४९, १५७	
		अवरिल्लाओ ८२		असुरकुमार १ (६), २ (३), ३ (३), ४ (३), ५ (३), ६ (३), ७ (२), ९ (३), १० (३), ११ (३), १२ (२), १३ (२), १४ (२), १५ (३), १६ (२), १७ (२), १८ (२), १९ (२), २० (२), २१ (२), २२ (२), २३ (२), २५ (२), २६ (२), २७ (२), २८ (२), २९ (२), ३० (२),	
		अवसेसकम्मा १४४			
		अवहट्ठुअसंजम १७ (१)			
		अविरतसम्मदिट्ठी १४ (१)			
		अविरति ५ (१)			
		अविवरीया ३४			
		अव्वए १४८			
		अव्वाबाहं १ (२)			
		असंखयं ३६			
		असंखेज्जवासाउय १(६), २(३), ३(३)			
		असंघयणत्ताए १५५			
		असच्चवाई ३० (१)			
		असच्चामोसमणपओग १३(१), १५(२)			
		असच्चामोसवतिपओगे १३(१)			

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
३१ (२), ३२ (२),		अहोलोइया	१५२	आघविज्जति	१३७
३३ (२), १०३, १५५		अहोसिरा	३४	आघविज्जति	१३६, १३८
असुरकुमारावास	६४, १५०	आइच्च	३१ (१)	आजीवभए	७ (१)
असुरकुमारिंदवज्जियाणं	१ (६)	आइडे	३० (१)	आजीवियसुत्तपरि-	
असुररण्णो	१७ (१)	आइण्णे	१९ (१)	वाडीए	२२ (१), १४७
असुरिंद	१७ (१), १५७	आइमुहुत्त	९६	आढत्तं	१५२
असुरिंदवज्जाणं	१० (३)	आउ	३९, १४७	आणए	१८ (२)
असुरिंदवज्जियाणं	२ (३)	आउकाइयअसंजम	१७ (१)	आणंद	३० (१), १५७, १५८
असुहज्झवसाणसंचियाणं	१४६	आउकाए	६ (१)	आणतं	१९ (३)
असोग	१५७, १५८	आउक्खएणं	१४२	आणमंति	१ (७), ४ (४), ५ (४)
असोगवरपायव	३४	आउगबंधे	१५४	आणयकप्पे	१९ (२)
अस्संजल	१५८	आउट्ठिं	७१	आणय-पाणएसु	१०६
अस्सग्गीवे	१५८	आउबहुले	८०	आणय-पाणय-आरण-	
अस्सिणिणक्खत्त	३ (२)	आउय	५८	उच्चुत्तेसु	११२
अस्सेसा	१० (२)	आउय-गोय	९१	आणाइसरसेणावच्चं	७८
अहमिंदा	२४ (१)	आउ-वपु-वण्ण-रूव-जाति-		आणुपुव्वीणाम	४२
अहातच्चं	१० (१)	कुल-जम्म-आरोग-		आतप्पवायं	१४७
अहातहिए	१६ (१)	बुद्धि-मेहाविसेसा	१४६	आतवं	३० (१)
अहासुत्तं	४९	आउसं	१ (१)	आतवणाम	४२
अहिए	३० (१)	आएज्ज	२८ (१)	आता	१ (३), १३६
अहिगमेण	३० (१)	आकिंचणिया	१४३	आदंसलिवी	१८ (१)
अहिगरणिया	५ (१)	आगमेसिभद्दाणं	१११	आदाणभए	७ (१)
अहेऊ	१४८	आगरा	१३८	आदाणभंडनिकखे-	
अहेसत्तमाए २२ (२), २३ (२),		आगरिसेहिं	१५४	वणासमिति	२५ (१)
२५ (२), २६ (२),		आगासगं	३४	आदिकर	१ (२)
२७ (२), २८ (२),		आगासगतो	३४	आदेज्जणाम	४२
२९ (२), ३० (२),		आगासगयं	३४	आभंकरं	३ (४)
३१ (२), ३२ (२), ३३ (२)		आगासत्थिकाय	५ (१)	आभंकरपभंकरं	३ (४)
अहोगामी	१५८	आगासपदाणि	१४७	आभरणविहिं	७२
अहोरत्ते	३० (१)	आगासफालियामयं	३४	आभिणिबोहियणाण	२८ (१)
अहोरातिया	१२ (१)	आगासियाओ	३४	आभिणिबोहियणाणावरण	१७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
(१), ३१ (१)		आराहितसंजमा	१४१	आसीउत्तरजोयणसय-	
आभिणिबोहियनाण	६६	आराहियणाणदंसणचरित्त-		सहस्सबाहल्लाए	१४९
आयंतिमरण	१७ (१)	जोगणिस्सल्लसुद्धिसिद्धाल-		आसीतस्स	१३७
आयप्पवाय	१६ (२)	यमग्गमभिमुहाणं	१४१	आसोत्थे	१५७
आयप्पवायपुव्वं	१४ (१)	आराहियनाणदंसण-		आहट्ठ	२१ (१)
आयरियउवज्झाएहिं	३० (१)	चरित्तजोगा	१४४	आहतहिए	२३ (१)
आयरियव्व	२८ (१)	आरोवणा	२८ (१)	आहम्मिए	३० (१)
आयाए	१५८	आलवमाण	३३ (१)	आहव्वायं	१४७
आयाणभंडनिकखेव-		आलावगा	१८ (१)	आहाकम्मं	२१ (१)
णासमिई	८ (१)	आलोयणवज्जणता	२५ (१)	आहारइत्ता	९ (१)
आयाणभंडनिकखेव-		आलोयणा	३२ (१)	आहारट्ठे	१ (७)
णासमिती	५ (१)	आलोयभायणभोयणं	२५ (१)	आहारनीहारे	३४
आयामविकखंभ	१ (४)	आवंती	९ (१)	आहारपदं	१५३
आयार १ (२), १८ (१), २५		आवतीसु दढधम्मया	३२ (१)	आहारपरिण्णा	२३ (१)
(१), ३२ (१), ५७,		आवत्तं १६ (३), ३० (१)		आहारभोयणा	१५३
८५, १३६		आवरणया	५२	आहारयमीससरीर-	
आयारपकप्प	२८ (१)	आवरेत्ता	१५ (१)	कायप्पओग	१५ (२)
आयारगोयरविणयवेण-		आवासपव्वत	४२, ८८	आहारसण्णा	४ (१)
इयट्ठाणगमण-		आवासपव्वय	८७	आहारयसरीर	१५२
चंकमणपमाणजोगजुंजण-		आवीइमरण	१७ (१)	आहारयसरीरकायप्पओग	१५ (२)
भासासमितिगुत्तीसेज्जो-		आवेढेति	३० (१)	आहारसमुग्घात ६ (१), ७ (१)	
वहिभत्तपाणउग्गमउप्पायण-		आसन्नं	३३ (१)	आहारस्सास-लेस-आवास-	
एसणाविसोहिमुद्धा-		आसयति	३० (१)	संख-आययप्पमाण	१३९
सुद्धगहणवयणियम-		आसरयण	१४ (१)	आहेवच्चं	७८
तवोवधाणसुप्पसत्थं	१३६	आसव	१ (३)	आहोहियसता	९१
आयारचूलियवज्ज	५७	आसवदारा	५ (१)	आहोहियसया	३९
आरंभपरिण्णाते	११ (१)	आससिक्खं	७२	इंगिणिमरण	१७ (१)
आरण २० (२), २१ (२),		आससेण	१५७	इंद	१९ (३), १५७
१०१		आसाढ	२९ (१)	इंदज्जओ	३४
आरणवडेंसंगं	२१ (३)	आसायणा	३३ (१)	इंददत्त	१५७
आराहणा	३२ (१)			इंददिण्णे	१५७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
इन्दभूती	११ (२), ९२, १५७	इस्सरेण	३० (१)	उच्चार-पासवण-खेल-सिंघाण-	
इन्दिय	१४६	इहंगतस्स	३३ (१)	जल्लपारिद्धावणिया-	
इन्दुत्तरवडेंसंगं	१९ (३)	इहगत	४७	समिती	५ (१)
इन्दोकंतं	१९ (३)	इहलोइया	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६	उज्जगं	१४७
इच्छा	५२	इहलोगभय	७ (१)	उज्जाणाइं	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६
इट्टा	१५५	ईती	३४	उज्जुसुयं	८८
इङ्गिविसेसा	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६	ईसत्थं	७२	उज्जोयणाम	४२
इङ्गीगारव	३ (१)	ईसर	५२, ५७, ७९, ९५	उडु	३४
इत्ताव	२८ (१)	ईसाण	१ (६), २ (३), २८ (१), ३० (१), ३२ (१), ८०	उडुविमाण	४५
इत्थिकहा	४ (१)	ईसादोसेण	३० (१)	उडुगामी	१५८
इत्थिपरिण्णा	१६ (१)	ईसि	१२ (१)	उण्णते	५२
इत्थिपरीसह	२२ (१)	ईसिपब्भार	१२ (१), ४५	उण्णामे	५२
इत्थिवेद	२१ (१), १५६	उक्किण्णंतरविपुलगंभीर-		उत्तमंगम्मि	३० (१)
इत्थीकहविवज्जणया	२५ (१)	खातफलिहा	१५०	उत्तमवरतवविसिद्धण्णाण-	
इत्थीपसुपंडगसंसत्त	९ (१)	उक्खित्तणाए	१९ (१)	जोगजुत्ताणं	१४४
इत्थी-पसु-पंडगसंसत्तसय-		उक्कोस	१ (६), ५२	उत्तर	१६ (१)
णासणवज्जणता	२५ (१)	उक्कोसिया	८९	उत्तरकड्डोवगते	८०
इत्थीवेद	२६ (१)	उगहअणुगेहणता	२५ (१)	उत्तरकुरा	१५७
इत्थीरयण	१४ (१), १५८	उगहअणुणवणता	२५ (१)	उत्तरज्झयणा	३६
इत्थीलक्खणं	७२	उगहसीमजाणणता	२५ (१)	उत्तरकमणुस्सखेत्ता	६६
इत्थीविसयगेहीए	३० (१)	उगाणं	१५७	उत्तरदारिया	७ (२)
इत्थीहिं	३० (१)	उग्धातिया	२८ (१)	उत्तरपगडी	९ (२), २५ (१), ३९, ५१, ५२, ५५, ५८, ६९, ८७, ९७
इरिआवहिए	१३ (१)	उच्चतं	१४७	उत्तरां	४५
इरियासमिई	८ (१)	उच्चतरिया	१८ (१)	उत्तरातो	८८
इरियासमिति	५ (१), २५ (१)	उच्चागोए	३१ (१)	उत्तराफग्गुणीणक्खत्त	२ (२)
इसिदिण्णं	१५८	उच्चागोतं	१७ (१)	उत्तराभद्वताणक्खत्त	२ (२)
इसिभासिया	४४	उच्चार-पासवण-खेल-सिंघाण-		उत्तरायणगते	२४ (१)
इसिवंस	१५९	जल्लपारिद्धावणियासमिई	८ (१)	उत्तरायणनियट्ठे	७८
इस्सरियमए	८ (१)				
इस्सरीकए	३० (१)				

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
उत्तरासाढनकखत्त	४ (२)	उल्लंबण	१४६	उवसमंति	३४
उत्तराहुत्ती	७४	उवक्खाइयसताइं	१४१	उवसामए	१४ (१)
उत्तिमपुरिसा	५४, १५८	उवगसंतं	३० (१)	उवहसे	३० (१)
उदए	३२ (१), १५८	उवघातणामं	२५ (१)	उवासागदसा	१ (२), १३६
उदएणक्कम्म	३० (१)	उवघायणाम	४२	उवासागदसातो	१४२
उदगणाते	१९ (१)	उवघायनामं	२८ (१)	उवासागपडिमा	११ (१)
उदधी	१४९	उवड्डियं	३० (१)	उवहाणसुतं	९ (१)
उदय	१५८	उवत्थिया	१० (२)	उवहि	१२ (१), ५२
उदही	७६	उवदंसिज्जंति	१३६	उव्वट्टणा	१५४
उदारा	१३७	उवदंसेमाणे	१५ (१)	उव्वट्टणादंडओ	१५४
उदितोदितकुलवंसा	१५७	उवभोगत्ताते	१० (२)	उव्वहती	३० (१)
उदीरित्ता	२० (१)	उववाय	१३९	उव्वेधुस्सेधपरिहाणी	९५
उदुमासा	६१	उववायदंडओ	१५४	उसप्पिणि-ओसप्पिणि-	
उदू	५९	उवरिमउवरिमगेवेज्जय	३१ (३),	मंडल	२० (१)
उद्विड्भत्तपरिण्णाते	११ (१)	३० (२)		उसभ	२३(२), २४ (१), ६३,
उद्देसगसहस्स	१४०	उवरिमंते	९९	८३, ८४, ८९, १०८,	
उद्देसणकाल	२६ (१), ८५,	उवरिममज्झिमगेवेज्जय	२९ (२),	१५७, १५८	
१३६, १३७, १३८,		३० (३)		उसभसिरि	१३५
१३९, १४१, १४२,		उवरिमहेट्ठिमगेवेज्जय	२८ (२),	उसभसेण	१५७
१४३, १४४, १४५,		२९ (३)		उसभसेणपामोक्खातो	८४
१४६		उवरिल्ले	९ (२)	उसिणपरीसह	२२ (१)
उद्देसियं	२१ (१)	उवरुद्ध	१५ (१)	उसिणफासपरिणाम	२२ (१)
उपेहाअसंजम	१७ (१)	उवसंकमिता	३१ (१)	उसिणवेयणं	१५३
उप्पलं	२० (३)	उवसंतं	१५८	उसुकारा	३९
उप्पाए	२९ (१)	उवसंतमोहे	१४ (१)	उसुकारिज्जं	३६
उप्पातपव्वत	१७ (१)	उवसंपज्जणसेणियापरिकम्मे	१४७	उसुयारा	६९
उप्पातिया	३४	उवसग्ग	१४२	उस्सग्गो	६ (१)
उप्पायपुव्वं	१४ (१), १४७	उवसग्गपरिण्णा	१६ (१), २३	उस्सप्पिणिगंडियाओ	१४७
उभओपासिं	९५	(१)		उस्सप्पिणीए	२१ (१), ४२
उमा	१५८	उवसग्गाहियासणा	१४२	उस्सासणाम	४२
उरब्भिज्जं	३६	उवसम	३० (१)	उस्सासनस्सासे	३४

વિશિષ્ટશબ્દા:	સૂત્રાઢ્ઢા:	વિશિષ્ટશબ્દા:	સૂત્રાઢ્ઢા:	વિશિષ્ટશબ્દા:	સૂત્રાઢ્ઢા:
ઠુને	૧૩ (૧)	ઁગત્થાળં	૧૩૧	ઠોરાલિઁ	૧૮ (૧), ૧૫૨
ઠસસંતિ	૧ (૭), ૪ (૪),	ઁગદિવસેળં	૫૪	ઠોરાલિયમીસસરીકાય-	
	૫ (૪)	ઁગદૂસેળ	૧૫૭	પઠોગ	૧૩ (૧), ૧૫(૨)
ઠસાસનામં	૨૮ (૧)	ઁગનામં	૨૮ (૧)	ઠોરાલિયસરી	૧૫૨
ઁકવિધવત્તવ્વયં	૧૩૮	ઁગનિક્કમ્પળં	૧૨ (૧)	ઠોરાલિયસરીંગો-	
ઁકસઢ્ઢિભાગ	૧૩ (૧)	ઁગનિસેઝાતે	૫૪	વંગળામં	૨૫ (૧)
ઁકાદિયાળં	૧૩૧	ઁગમેગાઁ	૧ (૨)	ઠોરાલિયસરીકાય-	
ઁકાવળ્ળં	૫૧	ઁગસઢ્ઢિવિભાગભતિઁ	૬૧	પઠોગ	૧૩(૧), ૧૫(૨)
ઁકાવળ્ળખંભસતસન્નિવિઢ્ઢા	૫૧	ઁગા	૧ (૩)	ઠોરાલિયસરીળામં	૨૫ (૧)
ઁકાવલિકંઠલઙ્ઠવચ્છા	૧૫૮	ઁગાકારે	૧૫૨	ઠોરુંભિયા	૩૦ (૧)
ઁકૂળળઙ્ઠ	૮૧	ઁગિંદિયઠોરાલિયસરી	૧૫૨	ઠોવારિયાલેળે	૧૬ (૨)
ઁકૂળળતીસં	૨૧ (૧)	ઁગિંદિયતેયસરી	૧૫૨	ઠોસપ્પિળિગંઢિયાઠો	૧૪૭
ઁકૂળળપળ્ળાઁ	૪૧	ઁગિંદિયવેઙ્ઠવિયસરી	૧૫૨	ઠોસપ્પિળીઁ	૨૧ (૧), ૪૨
ઁકૂળળવીસં	૧૧ (૧)	ઁગુત્તરિય	૧૩૧	ઠોહબલા	૧૫૮
ઁકૂળળસત્તરિં	૬૧	ઁગૂળળચત્તાલીસઙ્ઠમે	૭૮	ઠોહિળા	૧૦ (૧)
ઁકૂળળાસીતિં	૭૧	ઁગૂળળચત્તાલીસં	૩૧	ઠોહિળાળ	૧૦ (૧)
ઁકે	૧ (૩)	ઁગૂળળતીસતિવિહે	૨૧ (૧)	ઠોહિળાળાવરળ	૩૧ (૧)
ઁક્કચત્તાલીસં	૪૧	ઁગૂળળવીસં	૧૧ (૧)	ઠોહિળાળિ	૧૪૭
ઁક્કતીસં	૩૧ (૧)	ઁરવત	૧૫૮	ઠોહિળાળિસહસ્સ	૧૩૨
ઁક્કરાતિયા	૧૨ (૧)	ઁરવય	૭ (૧), ૩૪, ૧૫૮	ઠોહિળાળિસતા	૫૧
ઁક્કવીસ	૧૭ (૧), ૨૧ (૧)	ઁવંભૂતં	૧૪૭	ઠોહિદંસળ	૧૦ (૧)
ઁક્કસત્તરિ	૭૧	ઁસળ્ળાસમિઙ્ઠ	૮ (૧)	ઠોહિદંસળાવરળ	૧(૨), ૩૧(૧)
ઁક્કાળઙ્ઠ	૧૧	ઁસળ્ળાસમિતી	૫ (૧)	ઠોહિનાળિસયા	૧૪
ઁક્કારસ	૧૧ (૧)	ઁસળ્ળાઙ્ઠસમિતે	૨૦ (૧)	ઠોહિપદં	૧૫૩
ઁક્કારસંળિળો	૨૩ (૨)	ઠોગાહળસંઠાળ	૧૫૨	ઠોહિમરળ	૧૭ (૧)
ઁક્કારસભાગપરિહીળે	૧૧ (૨)	ઠોગાહળસેળિયાપરિકમ્મ	૧૪૭	ઠોહી	૧૫૩
ઁક્કારસતારે	૧૧ (૨)	ઠોગાહળોહિ	૧૩૧	કંખા	૫૨
ઁક્કારેહિં	૧૧ (૨)	ઠોચ્છત્ત્રો	૧૫૭	કંઢ	૩૮, ૬૧, ૮૦, ૮૨, ૮૪,
ઁગળ્ળ	૧૪૭	ઠોધારઙ્ઠતા	૨૦ (૧)	૮૫, ૮૭, ૧૧, ૧૧૨, ૧૨૦	
ઁગઢ્ઢિતાતિં	૧૪૭	ઠોમોદરિયા	૬ (૧)	કંચળકૂઢં	૭ (૩)
ઁગતારે	૧ (૫)	ઠોઘંસી	૧૫૮	કંચળપવ્વતસયા	૧૦૨

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
कंचणगपव्वया	५०, १००	कम्मगसरीरणामं	२५ (१)	काकणिलक्खणं	७२
कंटया	३४	कम्मट्ठिती	७०	कागणिरयण	१४ (१)
कंता	१५५, १५८	कम्मणिसेग	७०	कामगुणा	५ (१)
कंबु	१२ (३)	कम्मपगडी	३६, ३९, ५२, ५८, ६९, ८७, ९७	कामभोग	१८ (१)
कंबुगीवं	१२ (३)	कम्मपगतीओ	७ (१)	कामासा	५२
कक्खसेण	१५७	कम्मप्पवायं	१४७	कायअसंजम	१७ (१)
कक्के	५२	कम्मप्पवायपुव्वं	१४ (१)	कायकिलेस	६ (१)
कक्खडफासपरिणाम	२२ (१)	कम्मयसरीरकायपओग	१५ (२)	कायगुत्ती	३ (१), ८ (१)
कट्ठातो	८८, ९८	कम्मयसरीरनामं	२८ (१)	कायछक्क	१८ (१)
कडगच्छेज्जं	७२	कम्मविवागज्झयणा	४३	कायदंड	३ (१)
कडगिदाहण	१४६	कम्मविसोहिमगणं	१४ (१)	कायसंजम	१७ (१)
कडा	१३६, १३७, १४०	कम्मसरीरकायपओग	१३ (१)	कायसमाहरणता	२७ (१)
कडिसुत्तगनीलपीयको-		कयवम्मा	१५७	कारणा	१४८
सेज्जवाससा	१५८	करणसच्चे	२७ (१)	कारेमाणे	७८
कणगपाणी	१५८	करिस्संति	१ (८)	काल	१५(१), १८(३), ३३(२)
कण्ह	१० (१), १५८	कलह	५२	कालक्कमचुयाणं	१४१
कणहलेसा	६ (१)	कलहकरे	२० (१)	कालयवण्णपरिणाम	२२ (१)
कण्हसिरी	१५८	कलाओ	१९ (१)	कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतु-	
कतव्वयकम्म	११ (१)	कलुसाउलचेयसे	३० (१)	रुक्कडज्झंतधूवमधम-	
कत्तवीरिए	१५८	कलुसाविलचेयसे	३० (१)	घेतंगंधुद्धुराभिरामा	१५०
कत्तिय	८ (२), २९(१), १५८	कल्लणफलविवाग	५५	काले	१४९
कत्तियबहुलसत्तमी	३७	कवाडं	८ (१)	कालोए	४२
कत्तियादीया	७ (२)	कसाय	५ (१)	कालोयण	९१
कत्तियानक्खत्त	६ (२)	कसायसमुग्घात	६ (१), ७ (१)	काविट्ठं	१४ (३)
कप्प	१(६), २(३), ३(३), २६ (१), ३५, १५७	कसाया	४ (१), २८ (१)	काविलिज्जं	३६
कप्पवरविमाणुत्तमेसु	१४२	कसिणा	२८ (१)	कासवी	१५७
कमती	१५०	कहाते	१२ (१)	किंसंघयणी	१५५
कम्मए	१५२	कहाहिगरणाइं	३० (१)	किं(संठाणी)	१५५
कम्मंसा	२१ (१), २६ (१), २८ (१)	काइया	५ (१)	किट्ठिं	४ (४), २१ (३)
		काउलेसा	६ (१), १५३	किट्ठिकूडं	४ (४)
				किट्ठिघोसं	६ (४)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
किङ्किजुत्तं	४ (४)	कुमुदगुम्भं	१८ (३)	केवलदंसणावरण	९(२), ३१(१)
किङ्किज्झयं	४ (४)	कुम्भ	१९ (१), २५ (१)	केवलनाण	१० (१)
किङ्किप्पभं	४ (४)	कुरुते	५२	केवलपरियागं	११०
किङ्कियावत्तं	४ (४)	कुरुमती	१५८	केवलवरनाणदंसणे	२३ (२)
किङ्किलेसं	४ (४)	कुलकर	१५७	केवलिमरणं	१०(१), १७(१)
किङ्किवण्णं	४ (४)	कुलकरगंडियाओ	१४७	केवलिसमुग्धात ७ (१), ८ (१)	
किङ्किसिगं	४ (४)	कुलगर	१०९, ११२, १५८	केवली	१४ (१), ५४
किङ्किसिद्धं	४ (४)	कुलगरतित्थगरगणधर	१३९	केस-मंसु-रोम-णहे	३४ (१)
किङ्कुत्तरवडेंसं	४ (४)	कुलगरपत्तीण	१५७	केसरी	१५८
किण्हलेसा	१५३	कुलगरवंस	१५९	केसवा	१५८
कितिकम्म	१२ (१)	कुलपव्वया	३९	कोधणे	२० (१)
किक्कीपुरिस	१५८	कुलमए	८ (१)	कोधविवेग	२७ (१)
किब्बिसिए	५२	कुलिंगे	१५७	कोव	५२
किरियट्ठाणा	१३ (१), २३ (१)	कुसमयमोहमोहमति-		कोस	२४ (१)
किरियविसालं	१४ (१)	मोहिताणं	१३७	कोसलिए	२३ (२), ६३, ८३, ८४, ८९, १०८
किरिया	१ (३), ५ (१), १४३	कुसीलपरिभासिए	१६ (१)	कोसलिय	८४
किरियावादिसतस्स	१३७	कुसीलपरिभासिते	२३ (१)	कोह	५२
किरियाविसालं	१४७	कुसुमेणं	३४	कोहकसाय	४ (१)
कीतं	२१ (१)	कूड	५२	कोहविवेग	२५ (१)
कुंडलउज्जोवियाणणा	१५८	कूडसामली	८ (१)	खओवसमिए	१५३
कुंथु	३२ (१), ३५, ३७, ८१, ९१, ९५, १५८	केउ	७९, ९५	खंडगप्पवातगुहा	५०
कुंभ	१५७	केउक	५७	खंती	१० (१)
कुंभिपागकंपण	१४६	केउग	५२	खंधावारनिवेसं	७२
कुक्कुडलक्खणं	७२	केउभूतपडिग्गहो	१४७	खंधावारमाणं	७२
कुडभीसहस्सपरिमंडि-		केउभूयं	१४७	खत्तियाणं	१५७
याभिरामो	३४	केकई	१५८	खमए	१४ (१)
कुमारं	१०४	केमहालिया	१५२	खमा	२७ (१), १४३
कुमारभूए	३० (१)	केवलं	१० (१)	खरस्सरे	१५ (१)
कुमारवास	७७	केवलणाणावरण	३१ (१)	खरोट्टिया	१८ (१)
कुमुदं	१७ (३), १८ (३)	केवलणाणुप्पात	१४७	खलुंकिज्जं	३६
		केवलदंसण	१० (१)		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
खवितसत्तय	२१ (१)	९३, ९५, १४७, १५७		गामकोडी	९६
खामितविओसवियाणं	२० (१)	गणा ८ (१), ३७, ४८, ५४,		गामेणं	३० (१)
खिंसती	३० (१)	६६, ८३, ८६, ९०, ९३,		गायलट्टी	३४
खीणमोह	७ (१), १४ (१)	९५, १४७		गारवा	३ (१)
खीलियासंघयण	१५५	गणितं	७२	गावी	१५८
खुज्ज	१५५	गणिपिडग	१ (२), ५७,	गाहा	१६ (१)
खुड्डियाए	३७, ३८, ४०	१३६, १३९, १४८		गाहावतिरयण	१४ (१)
खुरप्पसंठाणसंठित	१४९	गणियलिवि	१८ (१)	गाहासोलसगा	१६ (१)
खेमंकर	१५८	गतिकल्लाण	१११	गिद्धे	३० (१)
खेमंधर	१५८	गतिणाम	४२	गिरिराया	१६ (१)
खोयरसो	१५७	गदतोय-तुसियाणं	७७	गिलाणम्मि	३० (१)
गंगदत्त	१५८	गदभे	३० (१)	गिहिभायणं	१८ (१)
गंगा	१४ (१)	गद्धपट्टमरण	१७ (१)	गिहिलिंगे	१५७
गंगा-सिंधू	२४ (१), २५ (१)	गब्भवक्कंतिअपंचेदिअति-		गीयं	७२
गंधे	१६ (१), २३ (१)	रिक्खजोणिआणं	१३ (१)	गुज्झगे	३० (१)
गंधजुतिं	७२	गब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदि-		गुणकार	८४
गंधणामं	२५(१), २८(१), ४२	यओरालियसरीर	१५२	गुणदोसदरिसणाणि	१४१
गंधमादण	१०८	गब्भवक्कंतियसन्निमणुयाणं	१ (६)	गुणहत्था	१४०
गंधवट्टिभूता	१५०	गब्भवसही	१५८	गुत्तिसेणं	१५८
गंधव्व	३० (१)	गमा	१३६, १४०	गुत्ती	३ (१)
गंधव्वलिवि	१८ (१)	गयचलणमलण	१४६	गुरुफासपरिणाम	२२ (१)
गंधा	५ (१)	गयलक्खणं	७२	गूढदंत	१५८
गंधाणुवाती	९ (१)	गरुयलहुयपरिणाम	२२ (१)	गूढायारी	३० (१)
गंभीरदरिसणिज्जा	१५८	गरुला	१५७	गूहणया	५२
गंभीरमधुरपडिपुण्ण-		गरुलावास	८ (१)	गेवेज्जविमाणसतं	११ (२)
सच्चवयणा	१५८	गवं	३० (१)	गेवेज्जविमाणा	११३
गगणतलमणुलिहंतसिहरा	१५०	गव्व	५२	गेहागारा	१० (२)
गणधरगंडियाओ	१४७	गहचरितं	७२	गेही	५२
गणधरवंस	१५९	गहण	५२	गोखीरपंडुरे	३४
गणहरा	८ (१), ११ (२), ३७,	गाथा	२३ (१)	गोणलक्खणं	७२
४८, ५४, ६६, ८३, ८६, ९०,		गाधं	७२	गोतमकेसिज्जं	३६

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
गोतमदीव	६९	चउमासिया	२८ (१)	चंदसिद्धं	३ (४)
गोत्त	३९	चउरंसा	१४९	चंदसिंगं	३ (४)
गोत्ता	१३८	चउरासीइं	८४	चंदा	६६
गोत्थुभ	१५७	चउरासीतिं	८४	चंदाणणं	१५८
गोत्थूभ	५२, ५७, ५८, ४२, ४३, ८७, ८८, ९२	चउरासीतीए	१३७	चंदाभं	८ (४)
गोयमदीव	६७	चउरिंदिय	१४ (१)	चंदावत्तं	३ (४)
गोलवट्टसमुगतेसु	३५	चउरिंदियअसंजम	१७ (१)	चंदिमसूरियगणनकख-	
गोसीससरसरत्तचंदणदहर-		चउरिंदियतेयसरर	१५२	त्तताररूवा	१५०
दिण्णपंचंगुलितला	१५०	चउवीसं	२४ (१)	चंदिमा	१९ (१)
घंटं	१४७	चउवीसंगुलिए	२४ (१)	चंदिमसूरिय	८८
घट्टा	१५०	चउव्विहकम्मकखय	१४३	चंदुत्तरवडेंसंगं	३ (४)
घडमुहपवत्तिएणं	२५ (१), ७४	चउसट्टि	६४	चंदेणं	८ (२)
घणं	१९ (३)	चउसट्टीलट्टीए	६४	चंपय	१५७
घणोदहि	२० (१), ७९, ८६	चउसिरं	१२ (१)	चक्कं	३४
घाणिंदियअत्थोग्गह	६ (१)	चंडिके	५२	चक्कजोही	१५८
घाणिंदियत्थोग्गह	२८ (१)	चंद	३ (४), ३२ (१), ५९, ६२, ७२	चक्करयण	१४ (१)
घाणिंदियवज्जणोग्गह	२८ (१)	चंदकंत	३ (४), १५७	चक्कलकखण	७२
घोरपरीसहपरायियास हप (पा?)		चंदकूडं	३ (४)	चक्कवट्टिइत्थीरयणा	१५८
रद्धरुद्धसिद्धालयमग-		चंदचरितं	७२	चक्कवट्टिगंडियाओ	१४७
निगयाणं	१४१	चंदजस	१५७	चक्ककट्टिपितरो	१५८
घोस	६(४), १०(४), ३२(१)	चंदज्झयं	३ (४)	चक्कवट्टिवंस	१५९
चउक्कणइयाइं	२२ (१)	चंदणज्जा	१५७	चक्कवट्टिविजया	३४, ६८
चउगाउए	४ (१)	चंददिणे	२९ (१)	चक्कवट्टी २३ (२), ५४, ६८, १५८	
चउणउइं	९४	चंदप्पभ	३ (४), ९३, १०१, १५७	चक्कहर-हलहर	१३९
चउतारे	४ (२)	चंदमंडले	६१	चक्काउह	१५७
चउत्तीसं	३४	चंदरूवं	३ (४)	चक्कीण	१३९
चउत्थ	१ (२)	चंदलेसं	३ (४)	चक्खिंदियत्थोग्गह	२८ (१)
चउत्थी	७ (२), ९ (३), १० (३), १४९	चंदवण्णं	३ (४)	चक्खुइंदियअत्थोग्गह	६ (१)
चउप्पय	३४, ५४	चंदसंवच्छर	७१	चक्खुकंता	१५७
				चक्खुदय	१ (२)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
चक्षुदंसणावरण	९ (२), १७ (१), ३१ (१)	चाउरंतचक्कवट्टि	१४ (१), ४८, ७१, ७२, ७७, ८३, ८९, ९६, ९७, १०७, १०८, १२९	चोतालीसं	४४
चक्षुम	१५७	चारं	९ (२), ७२	चोत्तीसं	३४
चत्तारि	४ (१)	चारणाणं	१७ (१)	चोदस	१४ (१)
चत्तालीसं	४०	चारू	१५७	चोदसपुव्विसया	९३
चत्तालीसंगुलियं	४०	चावोण्णतं	२१ (३)	चोदसपुव्वी	२३(२), १०४, १०५
चत्ताले	३८	चोवत्तरे	३७	चोयालीसतिमे	८८
चमर	१६ (२), १७ (१), ३२ (१), ३३ (१), ३४, ३६, ५१, १५७	चित्तउत्त	१५८	चोयाले	१३९
चमरचंचाए	३३ (१)	चित्तंगा	१० (२)	चोरिक्ककरण	१४६
चम्मरयण	१४ (१)	चित्तंतरगंडियाओ	१४७	चोवत्तरिं	७४
चम्मलक्खणं	७२	चित्तरसा	१० (२)	छ	६ (१)
चयणाणि	१४७	चित्तसंभूयं	३६	छउमत्थपरियागं	५४
चरणकरणपरूवणया	१३६, १३७, १३८, १४०, १४१, १४२, १४३, १४४	चित्तसमाहिट्टाणा	१० (१)	छउमत्थमरण	१७ (१)
चरणकरणपरूवणा	१४७	चित्ता	८ (२), १० (२)	छज्जीवनिकाय	६ (१)
चरणविही	३६	चित्ताणक्खत्त	१ (५)	छट्ठीए	१७ (२), १८ (२), १९ (२), २० (२), २१ (२), २२ (२), १४९
चरति	९ (२)	चियाते	१० (१)	छण्णउइं	९६
चरित्तमोहणिज्ज	३१ (१)	चियातो	१४३	छत्तारे	६ (२)
चरित्तविराहणा	३ (१)	चुताचुतसेणियापरिकम्मे	१४७	छत्तं	३४ (१)
चरित्तसंपण्णया	२७ (१)	चुलणी	१५८	छत्तरयण	१४ (१)
चरित्तायार	१३६	चुल्लहिमवंत ७(१), २४(१), १००		छत्तलक्खणं	७२
चरियापरीसह	२२ (१)	चुल्लहिमवंतकूड	१०९	छत्तीसं	३६
चलचवलकुंडलधरा	१५७	चूलिया	१२ (१), १४७	छत्तीसंगुलियं	३६
चवण	१३९	चूलियावत्थू	१४७	छत्तीससहस्समणूणयाणं	१४०
चाउम्मासिया	१२ (१)	चेएइ	३० (१)	छत्तोहे	१५७
चाउरंगिज्जं	३६	चेत्तासोएसु	१५ (२), ३६	छम्मासिया	१२ (१)
चाउरंतं	१४८	चेतियक्खंभे	३५	छरूपगयं	७२
		चेतियरुक्खा	८ (१), १५८, १५७	छलसीतिं	८६
		चेतियाइं	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६	छल्लेसा	६ (१)
				छव्विहे	६ (१)
				छव्वीसं	२६ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
छाउमत्थिया	६ (१)	जम्मभूमीसु	१५७	जाणुस्सेहप्पमाणमेत्ते	३४
छायए	३० (१)	जय	१५८	जातिकुलकोडीजोणिप-	
छायंसी	१५८	जयंत ३१ (१), ३२ (३),		मुहसतसहस्सा	१३ (१)
छायालीसं	४६	३३ (२), ३७, ५५,		जातिणाम	४२
छावट्ठिं	६६	१४९, १५१, १५८		जातिनामनिधत्ताउगं	१५४
छिण्णछेयणइयाणि	१४७	जयंती	१५७, १५८	जातिमए	८ (१)
छिन्नछेयणयियाइं	२२ (१)	जया	१५७, १५८	जायणपरीसह	२२ (१)
छिरा	१५५	जर-मरण-जोणिसंखुभि-		जायतेयं	३० (१)
छेयणाओ	१९ (१)	तचक्कवालं	१४६	जालंतररयणपंजरुम्मिलित	१७०
छेवट्ठसंघयण	१५५	जरमरणसासणकरे	१४१	जाला	१५८
जए	१५७	जरासंध	१५८	जिण १ (२), ७५, ३० (१)	
जंतमुसलमुसंढिसतग्घी-		जलथलयभासुरपभूत	३४	जिणपण्णत्त	१३६
परिवारिता	१५०	जलयरपंचेदियतिरिक्ख-		जिणपूयट्ठी	३० (१)
जंबूदीव १ (४), ९ (२),		जोणि	१३ (१)	जिणवयणमणुगयमहि-	
११ (२), १२ (१),		जल्लपरीसह	२२ (१)	यभासिता	१४४
१९ (१), २३ (२),		जवणालिया	१८ (१)	जिणवरप्पणीया	१४५
२७ (१), ३४, ४३, ५६,		जस	८ (१)	जिणवरभत्तीय	१५७
६५, ७९, ८०, ८२, ९५,		जसंसी	१५८	जिणसकहा	३५
१०२, १३०, १५७, १५८		जसकित्तिनामं	२८ (१)	जिणसता	७५
जंबू ८ (१), १५७		जसमं	१५७	जिणसमीव	१४४
जंबूदीव	१२४	जसवती	१५८	जिणातिसेसा	१४४
जंबूदीविया	८ (१)	जससा	३० (१)	जिब्भछेयण	१४६
जक्ख	३० (१)	जसे	१५७	जिब्भिंदियअत्थोगह	६ (१)
जक्खिणी	१५७	जसोकित्तिणा(ना)म	४२, १७ (१)	जिब्भिंदियत्थोगह	२८ (१)
जगजीवहित	१३९	जहण्ण	१ (६)	जिब्भिंदियवंजणोगह	२८ (१)
जगती	८ (१)	जहाजायं	१२ (१)	जिब्भियाए	७४
जण्णतिज्जं	३६	जहाणामए	१४८	जियपरीसहकसायसेण-	
जतिवंस	१५९	जाणएणं	१ (२)	धित्तिधणियसंजमउच्छा-	
जमगपव्वया	११३	जाणमाणो	३० (१)	हनिच्छियाणं	१४१
जमतीते १६ (१), २३ (१)		जाणवयं	७२	जियसत्तू	१५७
जम्मणाणि	१४७	जाणविमाण	१ (४)	जियारी	१५७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
जीव	५३, ५७, ८४, ९४, १३७, १३८, १३९, १४०	जेड्डा	३ (२), ८ (२), १५ (२)	ज्ञाण	४ (१), ६ (१)
जीवजोणि	१३९	जोइ	१० (२)	ज्ञाणजोगजुत्ता	१४४
जीवट्टाणा	१४ (१)	जोइसिय	१ (६)	ज्ञाणसंवरजोग	३२ (१)
जीवत्थिकाय	५ (१)	जोइस्संति	४५	झिम्म	५२
जीवदय	१ (२)	जोए	३० (१)	ठाण	१ (२), ५७, १३६, १३८
जीवप्पदेसोगाहणा	१०४	जोएंति	४५	ठाणगसय	१३९
जीवरासी	२ (१), १४९	जोएंसु	४५	ठितिकल्लाणाणं	१११
जीवा	१४ (१), २४ (१), १२२, ३७, १४८	जोगं	८ (२)	ठितिबंध	४ (१)
जीवा-ऽजीव-पुण्ण-पावा-		जोगसंगहा	३२ (१)	णउइं	९०
ऽऽसव-संवर-णिज्जर-		जोगसच्चे	२७ (१)	णंद	१५ (४), १५७, १५८
बंध-मोक्ख	१३७	जोगा	५ (१)	णंदकंतं	१५ (४)
जीवाजीवविभत्ती	३६	जोगाणुजोग	२९ (१)	णंदण	१५७, १५८
जीवाजीवा	१३७, १३८, १३९, १४०	जोणिप्पमुहसतसहस्सा	८४	णंदणकूडा	१०८
जीवितासा	५२	जोतिसंचाला	१३८	णंदप्पभं	१५ (४)
जुए	१५८	जोतिसंते	११ (२)	णंदमित्त	१५८
जुग	६१, ६२, ६७, ९६	जोतिसियविमाणवासा	१५०	णंदलेसं	१५ (४)
जुगबाहु	१५७	जोतिसियावासा	१५०	णंदवण्णं	१५ (४)
जुगलयाणं	७६	जोतिसे	११ (२)	णंदावत्तं	१५ (४), १४७
जुत्तफुसिएण	३४	जोयणकोडाकोडीतो	१५०	णंदी	८८
जुत्तिसेणं	१५८	जोयणकोडीतो	१५०	णंदुत्तरवडेंसगं	१५ (४)
जुद्धं	७२	जोयणनीहारी	३४	णंदीरुक्खे	१५७
जुद्धकित्तिपुरिसा	१५८	जोयणपरिमंडलं	३४	णक्खत्तभासे	२७ (१)
जुद्धातिजुद्धं	७२	जोयणसत	९ (२)	णगराइं	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६
जुयक	५२, ५७	जोयणसताणि	१५०	णग्गोह	१५७
जुयते	९५	जोयणसयसहस्साणि	१५०	णग्गोहपरिमंडल	१५५
जुयय	७९	जोयणसहस्सं	१ (४)	णट्टे	३२ (१)
जुवलगाणं	१४९	जोयणसहस्साइं	८४	णतं	१९ (३)
जूयं	७२	जोयणसहस्साणि	१५०	णदीतो	१३८
		झंझकरे	२० (१)	णपुंसगवेद	१५६
		झंपित्ता	३० (१)	णपुंसयवेद	२१ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
णपुंसयवेयणिज्ज	२० (१)	णिगंथ	१८ (१)	णीससंति	१ (७)
णरकंता	१४ (१)	णिच्चभत्तेण	१५७	णूमे	५२
णर-णिरय-तिरिय-सुरगतिगमण-		णिच्चे	१४८	णेयारं	३० (१)
विपुलपरियट्ट-अरति-भय-		णिच्चोउगो	१५७	णेव्वारे	१५८
विसाय-सोक-		णिज्जरा	१ (३)	णोइंदियअवाते	२८ (१)
मिच्छत्तसेलसंकडं	१४६	णिहइया	१८ (१)	णोइंदियईहा	२८ (१)
णवजोयणिया	९ (२)	णिहआई	३० (१)	णोइंदियत्थोगह	२८ (१)
णवणउत्तिं	९९	णिताइं	१५३	णोइंदियधारणा	२८ (१)
णाए	१९ (१)	णितिए	१४८	णोकसाया	२८ (१)
णागदत्ता	१५७	णिद्दा	९ (२)	ण्हारू	१५५
णागरुक्खे	१५७	णिद्दाणिद्दा	९ (२), ३१ (१)	तउ	१४६
णाणप्पवायं	१४७	णिद्धफासपरिणाम	२२ (१)	तओ	३ (१)
णाणसंपण्णया	२७ (१)	णिधयो	१३८	तच्चा	३ (३), ४ (३), ५ (३), ६ (३), ७ (२), १४९
णाणादिट्ठंतवयणिस्सारं	१३७	णिप्पंका	१५०	तणुयतरि	१२ (१)
णाणायार	१३६	णिबंधति	२८ (१)	तणू	१२ (१)
णाणासंठाणसंठिता	१५५	णिबद्धा	१३६, १३७, १४०	तण्हा	५२
णाता	१३६	णिम्मला	१५०	तट्ठवं	३० (१)
णाते	१३७	णियट्ठति	२४ (१)	तट्ठे	३० (१)
णाभी	१५७	णियट्ठिबादर	२१ (१)	तणपरीसह	२२ (१)
णामधेज्जा	१५७	णियाणकारणा	१५८	तत्ततेल्लकलकलअभिसिंचण	१४६
णायज्झयणा	१९ (१)	णियाणभूमी	१५८	तत्थगते	३३ (१)
णायधम्मकहा	१ (२), १३६, १४१	णिरयगति	१४६	तब्भवमरण	१७ (१)
णारिकंता	१४ (१)	णिरवच्चा	१५७	तमतमा	४१
णालंदतिज्जं	२३ (१)	णिव्वइत्ता	२४ (१)	तमरतोघविप्पमुक्का	१४७
णास-कण्णोड्डुगुड्डकर-चरण-		णिव्वुतिकरी	१५७	तमरयविद्धंसणाण-	
नहच्चेयण	१४६	णिसभ	११२	सुदिट्ठदीवभूयईहामति-	
णिकाइता	१३६, १३७	णिसभ-नीलवंतवासहर-		बुद्धिवद्धणाणं	१४०
णिक्कंडच्छाया	१५०	पव्वयं	१०६	तमरयोघविप्पमुक्का	१४२, १४३
णिक्कसाय	१५८	णिसभ-नीलवंता	१०६	तमा	४१
णिकखोभनिप्पकंपा	१३७	णिसीहियापरीसह	२२ (१)		
		णिस्सारं	१३७		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
तरुणीपडिकम्मं	७२	तिगिच्छिद्दहा	७४	तुंबे	१९ (१)
तव	१० (१)	तिगिच्छिकूड	१७ (१)	तुडियंगा	१० (२)
तवइंसु	६६, ७२	तिगुणं	१४७	तेइंदिय	१४ (१), ४९
तवणिज्जवालुगापत्थडा	१५०	तिगुत्तं	१२ (१)	तेइंदियअसंजम	१७ (१)
तवदित्तचरित्त-णाण-सम्मत्तसार-		तिण्हं तेसट्ठाणं	१३७	तेइंदियतेयसरीर	१५२
विविहप्पगारवित्थर-		तितारे	३ (२)	तेउकाइयअसंजम	१७ (१)
पसत्थगुणसंजुय	१४४	तितिकखा	३२ (१)	तेउकाए	६ (१)
तवनियमतवोवहाणरणदुद्धरभर-		तित्तरसपरिणाम	२२ (१)	तेउलेसा	६ (१), १५३
भग्गाणिसहाणिसट्ठाणं	१४१	तित्थकर	१ (२), १९ (१), २५ (१), ३४, ५४, १५८	तेंतिया	१५५
तवमए	८ (१)	तित्थकरगंडियाओ	१४७	तेंदुग	१५७
तवा	१४७	तित्थकरणाम	४२	तेणउत्तिमंडलगते	९३
तवायार	१३६	तित्थकरनामसहिता	२९ (१)	तेणे	३० (१)
तवो	१४३	तित्थकरसमोसरण	१४४	तेतली	१९ (१)
तवोकम्म	६ (१)	तित्थगरवंस	१५९	तेतालीसं	४३
तवोकम्मगंडियाओ	१४७	तित्थपवत्तणाणि	१४७	तेतीसं	३३ (१)
तवोमग्गो	३६	तित्थप्पवत्तयाणं	१५७	तेमासिया	१२ (१), २८ (१)
तवोवहाणाइं	१४१, १४२, १४३, १४४, १४६	तिन्नेणं	१ (२)	तेयंसी	१५८
तस	३० (१), १३६, १३७	तिप्पयंतो	३० (१)	तेयगसरीरणाम	२५ (१)
तसकाए	६ (१)	तिमिसगुहा	५०	तेयमंडल	३४
तसणाम	२५ (१), ४२, २८ (१)	तिरिक्खजोणि	१४६	तेययसरीरनाम	२८ (१)
ताणं	३० (१)	तिरियगतिणामं	२५ (१)	तेयससमुग्घात	६ (१), ७ (१)
तारएणं	१ (२)	तिरियाउ	३१ (१)	तेयासरीर	१५२
तारणेणं	९८	तिरियाणुपुब्बिणामं	२५ (१)	तेयासीइमे	८३
तारा	९८, १५८	तिलए	१५७, १५८	तेरस	१३ (१)
तारारूव	९ (२), ११२	तिविट्ठू	८०, ८४, १५८	तेरासियसुत्तपरिवाडीए	२२ (१), १४७
तालद्धयोव्विद्धगरुलकेऊ	१५८	तिवेया	१५६	तेवण्ण	५३
तिकणइयाइं	२२ (१)	तिव्वासुभसमायार	३० (१)	तेवीस	२३ (१)
तिगिच्छिकेसरिद्दहा	११७	तिसिला	१५७	तेवत्तारिं	७३
तिगिच्छं	२० (३)	तीसं	३० (१)	तेसीति	८३
		तुंगा	१५०	तोरणेहिं	१५७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
थंभ	५२	दंसणसावए	११ (१)	द्व्वगुणखेत्तकालपज्जवदेसपरि-	
थणियं	७६, १४९	दंसणायार	१३६	णामजहत्थिभावअणुगम-	
थणियकुमार	१५५	दंसणावरण-नामाणं	५१	निक्खेवणयप्पमाणसुनिउणोव-	
थद्धे	३० (१)	दंसणावरणिज्ज	९ (२)	क्कमविविहप्पकारपा-	
थावर	१३६, १३७	दंसणावरणिज्ज-णामा-		गडपयंसियाणं	१४०
थावरणाम	४२	ऽऽउयाणं	५५	दरिसणिज्जा	१५०
थिणिगिद्धी	३१ (१)	दंसमसगफासपरीसह	२२ (१)	दस	१० (१)
थितिकरणकारणाणं	१४५	दंसिज्जति	१३६	दस-कप्प-ववहार	२६ (१)
थिबुयसंठाण	१५५	दओभास	४२, ४३, ५२,	दसदसमिया	१००
थिरजस	१४४		५७, ८७	दसद्धवण्णेणं	३४
थिरणाम	४२	दक्खिणकट्ठातो	८८	दसधणू	१५८
थिरबंधण	१४६	दक्खिणायणनियट्ठे	७८	दसरह	१५७, १५८
थिराथिराणं	२८ (१)	दक्खिणाहुत्ती	७४	दसविह	१० (१)
थीणिगिद्धी	९ (२)	दक्खिणिल्ल	९९	दसविहवत्तव्वयं	१३८
थीपरिण्णा	२३ (१)	दगसीम	५२, ८७	दसारगंडियाओ	१४७
थूभियग्गातो	१२ (१)	दढधणू	१५८	दसारमंडला	१५८
थेरे	३० (१), ४७, ६५,	दढरह	१५७	दसारवंस	१५९
	७२, ७४, ७८, ८३,	दढाऊ	१५८	दाणंतराइयं	१७ (१)
	९२, ९५	दत्त	३५, १५८	दाणंतराए	३१ (१)
थेरोवघातिए	२० (१)	दधिमहपव्वय	६४	दायणे	१२ (१)
दंड १ (३), २ (१), ३ (१),		दधिवण्ण	१५७	दारुमडे	१५८
३० (१), ९६		दप्प	५२	दारे	३० (१)
दंडजुद्ध	७२	दमतित्थकरुत्तमस्स	१४५	दावद्दे	१९ (१)
दंडरयण	१४ (१)	दमिडलिवि	१८ (१)	दासऊरिया	१८ (१)
दंडलक्खण	७२	दयमट्ठियं	७२	दाहिणङ्गभरह	१२२
दंभे	५२	दयसीम	४२, ४३, ५७	दाहिणङ्गमुणस्सखेत्ता	६६
दंसण	१४०	दवदवचारि	२० (१)	दाहिणदारिया	७ (२)
दंसणपरीसह	२२ (१)	दव्व	१५३	दाहिणभरहङ्ग	९८
दंसणमोह	३१ (१)	दव्व-गुण-खेत्त-काल-		दिगिंछापरीसह	२२ (१)
दंसणविराहणा	३ (१)	पज्जव	१३८	दिट्ठिवाए	१ (२), १४७
दंसणसंपण्णया	२७ (१)			दिट्ठिवाते	१४७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
दिङ्निवाय	४६, ८८, १३६	दुभगणाम	२५ (१),	देवसम्मं	१५८
दिङ्निविपरियासियादंडे	१३ (१)		२८ (१), ४२	देवसहस्स	७७
दिण्ण	१५७	दुब्भिकखं	३४	देवसेण	१५८
दिण्णे	१५७	दुब्भिगंध	२२ (१)	देवाउए	३१ (१)
दिप्पमाणा	१५८	दुम	१८ (३)	देवाणंद	१५८
दियलोगचुताभासिया	४४	दुमपत्तयं	३६	देवाणुपुव्वीणामं	२८ (१)
दिया बंभयारी	११ (१)	दुमसेण	१५८	देवाणुभावं	१० (१)
दिवङ्ग	१०१	दुयावत्तं	१४७	देवासुर-नाग-सुवण्ण-	
दिवङ्गखेत्तिया	४५	दुरभिगमदुरोवगाह	१४५	जक्ख-रक्खस-किंनर-	
दिवस	१२ (१)	दुवालसंग,	१ (२), १३६,	किंपुरिस-गरुल-गंधव्व-	
दिवसखेत	२७ (१), ७८, ९८		१३९, १४८	महोरगा	३४
दिव्वं	१० (१)	दुवालसमुहत्तिया	१२ (१)	देवासुरमाणुस	१४४
दिसा	१६ (१), ७६, १४९	दुवालसविह	१२ (१)	देवाहिदेव	२४ (१)
दिसासोवत्थियं	२० (३)	दुवालसावत्ते	१२ (१)	देविदं	३२ (१), ६०, ७०
दीव	१० (२), २३ (२),	दुविट्ठ	१५८	देविङ्गं	१० (१)
	३० (१), ७६, १४९	दुस्सरनामं	२८ (१), ४२	देवी	१५७, १५८
दीवभूता	१३७	दुहविवाग	१४६	देवे	३० (१)
दीवायण	१५८	दूसम	२१ (१)	देवोववाए	१५८
दीहदंत	१५८	दूसमदूसमा	२१ (१)	देसकहा	४ (१)
दीहबाहु	१५७, १५८	देवई	१५८	देसोधी	१५२
दीहवेयड्ठ	३४, ५०	देवउत्त	१५८	दो	२ (१)
दीहवेयड्ठपव्वय	२५ (१), १००	देवकुरु	१५७	दोच्च-चउत्थ-पंचम-	
दुओणयं	१२ (१)	देवकुरु-उत्तरकुरिया	५३	छट्ठ-सत्तमासु	३९
दुगुंछा	२१ (१), २६ (१)	देवकुरु-उत्तरकुरु	४९	दोच्चा	१ (६), २ (३),
दुगुणं	१४७	देवगति	२८ (१)		३ (३), २५ (१), ८६, १४९
दुतारे	२ (२)	देवगतिनाम	२८ (१)	दोभाकरं	७२
दुद्धरा	१५८	देवजुतिं	१० (१)	दोमासिया	१२ (१), २८ (१)
दुपडिगहं	१४७	देवट्ठाण	२४ (१)	दोस	५२
दुपमज्जितचारि	२० (१)	देवदंसण	१० (१)	दोसबंधण	२ (१)
दुपवेसं	१२ (१)	देवलोगगमण	१४१, १४२,	धंसिया	३० (१)
दुप्पय	३४		१४६, १४७	धंसेई	३० (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
धणदत्त	१५८	धरण	३२ (१), ४४	नगरनिवेशं	७२
धणिट्टाड्या	७ (२)	धरणि	१५७	नगरमाणं	७२
धणिट्टानखत्त	५ (२)	धरणितल	११ (२), ३१ (१), ११८, १२३	नट्टं	७२
धणु १० (१), १५ (१), ९६		धरणिधरा	१५७	नदई	३० (१)
धणुद्धरा	१५८	धाउपागं	७२	नदं	३० (१)
धणुपट्टा	५७, ८४, ९८	धायइसंड	६८, ८५, १२७	नदंतं	३० (१)
धणुव्वेयं	७२	धायईरूक्ख	१५७	नपुंसकवेद	२६ (१)
धणुसत	१०८	धारणि	१५७	नमि	३९, ४१
धणूवट्टा	३८	धारेति	७२	नमिपव्वज्जा	३६
धन्ने	१५७	धितिधणियबद्धकच्छ	१४६	नयवं	३० (१)
धम्म १ (३), ४ (१), १६ (१), २३ (१), ४५, ४८		धितिमती	३२ (१)	नए	८४
धम्मकहा १४१, १४२, १४३, १४४, १४६		धीरपुरिस	१५८	नरगगमण	१४६
धम्मखेडुं	७२	धुतं	९ (१)	नरयविभत्ती	२३ (१)
धम्मचिंता	१० (१)	धुवराहू	२५ (१)	नरवती	१५८
धम्मज्झए	१५८	धूवे	१४८	नरवसहा	१५८
धम्मत्थिकाए	१४९	धूमप्पभा	१८ (१)	नरसीहा	१५८
धम्मत्थिकाय	५ (१)	नंदण	३५, ९८	नरिंद	१२ (३), १५८
धम्मदय	१ (२)	नंदणकूडवज्जा	११३	नरिंदुत्तरवडेंसगं	१२ (३)
धम्मदेसएणं	१ (२)	नंदणवण	८५, ९९	नरिंदोकंतं	१२ (३)
धम्मनायग	१ (२)	नंदा	१५७	नलिणं	१७ (३), १८ (३)
धम्ममित्त	१५७	नंदावत्तं	१४७	नलिणगुम्मं	१८ (३)
धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठि	१ (२)	नंदिघोसं	१० (४)	नव	९ (१)
धम्मसारहि	१ (२)	नंदिफले	१९ (१)	नवनवमिया	८१
धम्मसीह	१५७	नंदियावत्तं	१६ (३)	नाग	१४९
धम्मसेण	१५८	नंदिसेणं	१५८	नागकुमारावास	८४
धम्मायरिया १४१, १४२, १४३, १४४, १४६, १५८		नंदी	५२	नागरणो	४०
धर	१५७, १५८	नकखत्त	९८, १००	नागसाहस्सी	४२, ६०, ७२
		नकखत्तमासा	६७	नागसुपण्ण	१४५
		नकखत्ता	७ (२), ८ (२), १० (२)	नागिंद	४४, १५७
				नाणप्पवायं	१४ (१)
				नाणविद्धिकरा	१० (२)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
नाणविराहणा	३ (१)	निप्पुलाए	१५८	नीलवंत	७ (१), ६३, ११२
नाणावरणिज्ज	३९, ५२, ५८	निम्मम	१५८	नीलवण्णपरिणाम	२२ (१)
नाणाविहसुरनरिंदरायरिसि-		निम्माणणामं	२५ (१), ४२	नीससंति	४ (४), ५ (४)
विविहसंसइय-		निम्माणनामं	२८ (१)	नेयाउय	३० (१)
पुच्छिंयाण	१४०	नियट्टमाण	९३	नेयारं	३० (१)
नाभी	१६ (१), १५७	नियट्टि	१४ (१)	नेरइया	१५३
नाम	५२, ५८	नियडिपण्णाणे	३० (१)	नेरइयाउए	३१ (१)
नामधेज्जा	१२ (१)	नियडी	५२	नेरइयाणं	१५१, १५४
नायगं	३० (१)	नियाणकडा	१५८	नोइंदियअत्थोगह	६ (१)
नारए	१५८	नियाणभूमी	१५८	पइड्ड	१५७
नारायसंघयण	१५५	नियाणसल्ल	३ (१)	पइण्णगसहस्सा	८४
नालिया	९६	निरयगती	१५४	पउम	१७ (३), १८ (३), १५७, १५८
नालियाखेड्डं	७२	निरयविभत्ती	१६ (१)	पउमगुम्मं	१८ (३)
निवाए	१२ (१)	निरयावास	३४, ८४	पउमदह-पुंडरीयदहा	११३
निक्खममाणे	८२	निरवलाव	३२ (१)	पउमप्पभ	१०३
निक्खित्तसत्थं	१५८	निरामया	३४	पउमसिरी	१५८
निगमस्स	३० (१)	निरुवलेवा	३४	पउमावती	१५७
निगूहेज्जा	३० (१)	निवड्डेमाण	२७ (१)	पउमुत्तर	१५८
निग्गमा	१३९	निवुड्डेत्ता	७८, ९८	पउमुप्पलगंधिए	३४
निच्चागोए	३१ (१)	निव्वट्टइत्ता	४०	पंकबहुल	८४
निजुद्धं	७२	निव्वत्तणया	१५३	पंकप्पभा	४१
निज्जरट्ठाणा	५ (१)	निसढ	७ (१), ६३	पंच	५ (१)
निज्जीवं	७२	निसभ	७४, ११२	पंचजामस्स	२५ (१)
निज्जुत्ती	१३६	निसभकूड	११२	पंचतारे	५ (२)
निज्झाएत्ता	९ (१)	निसह-नेलवंतियाओ	९४	पंचधणुसतिय	१०४
निदंसिज्जंति	१३६	निसिज्जा	१८ (१)	पंचम-छट्ठीतो	४२
निदाणकारणा	१५८	निस्सिए	३० (१)	पंचमाए	१० (३), ११ (३), १२ (२), १३ (२), १४ (२), १५ (३), १६ (२), १७ (२)
निहा	३१ (१)	निहयरयरेणुयं	३४		
निप्पडिकम्मया	३२ (१)	नीरया	१५०		
निप्पडिवयणा	३४	नीलगपीतगवसणा	१५८		
निबंधमाण	२८ (१)	नीललेसा	६ (१), १५३		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
पंचमासिया	१२ (१)	पञ्चतनाम	२८ (१)	पढमावलियाए	६२
पंचमीए	१४९	पञ्चतया	१४ (१)	पणतालमुहुत्तसंजोगा	४५
पंचवण्णा	१५७	पञ्चवा	१३६	पणतालीसं	४५
पंचसंवच्छरिए	६२	पञ्जोसविते	७०	पणतीसं	३५
पंचसंवच्छरिय	६१, ६७	पट्टणसहस्सा	४८	पणसं	१४७
पंचाणउतिं	९५	पडागमालाउला	१५०	पणीताहारविवज्जणता	२५ (१)
पंचासं	५०	पडातियासंठाणा	१५५	पणिही	३२ (१)
पंचिंदिय	१४ (१)	पडिचारं	७२	पणीयरसभोई	९ (१)
पंचिंदियअसंजम	१७ (१)	पडिबाहिरं	३० (१)	पणुवीसं	२५ (१)
पंचिंदियतेयसरीर	१५२	पडिमा	९२, १४२,	पण्णत्तिरिं	७५
पंचिंदियवेउव्वियसरीर	१५२		१४४, १४६	पण्णरस	१५ (१)
पंचेदियजातिनामं	२८ (१)	पडिमाभिगगहणपालणा	१४२	पण्णरसमुहुत्त	१५ (२)
पंचेदियसंसारसमावण्ण-		पडिरूव	१५०, १५७	पण्णविज्जंति	१३६
जीवरासी	१४९	पडिलोमाहिं	३० (१)	पण्णापरीसह	२२ (१)
पंजलिउडाओ	१५७	पडिवत्तीतो	१३६	पण्णासं	५०
पंडयवण	९८	पडिवाती	१५२	पण्हाणं	१४५
पंडितमरण	१७ (१)	पडिविरयं	३० (१)	पण्हावागरण	१ (२), १३६,
पकुव्वति	३० (१)	पडिवूहं	७२		१४५
पक्खं	३३ (१)	पडिसत्तू	१५८	पण्हावागरणदसा	१४५
पगडिबंध	४ (१)	पडिसाहरति	८ (१)	पतिभयकरकरपलीवणा	१४६
पच्चक्खयप्पच्चयकरीणं	१४५	पडिसुई	१५८	पत्तगच्छेज्जं	७२
पच्चक्खाण	१४ (१),	पडिसुणेति	३३ (१)	पत्तच्छेज्जं	७२
२०(१), ३२(१), १४७		पंडिसेवमाणे	२१ (१)	पत्तेयसरीरणाम	२५ (१), ४२
पच्चक्खाणकसाए	२१ (१)	पडुच्च	१४ (१)	पत्तेयसरीरनामं	२८ (१)
पच्चक्खाणकिरिया	२३ (१)	पढम-चउत्थ-पंचमासु	४३	पत्थगेणं	६२
पच्चक्खाणावरण	१६ (१)	पढम-पंचम-छट्ठी-सत्तमासु	३४	पत्थडे	६२
पच्चाहरतो	३४	पढम-बितिया	४२, ५५	पदग्ग	१३६, १३८, १३९
पच्छन्ने	३४	पढमभिकखा	१५७	पदसतसहस्स	१३९
पच्छा	८ (१)	पढमभिकखादा	१५८	पदसहस्स	१३६, १३७
पज्जत्तगाणं	१५१	पढमभिकखादेय	१५७	पदेसबंध	४ (१)
पज्जत्तणाम	४२	पढमसिस्सिणी	१५७, १५८	पदेसा	९५

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
पन्नरसतिभागं	१५ (१)	पयसहस्स	१३८, १४०	परिवार	७७
पन्नरसमुहुत्त	१५ (२)	पयावती	१५८	परिसओ	३० (१)
पन्नरसमुहुत्तसंजुता	१५ (२)	पयोगसुद्धाई	१४६	परिसहसेण्णारिवुबलप-	
पबन्धणे	१२ (१)	परचक्क	३४	मद्दणानं	१४४
पभंकरं	३ (४), ८ (४)	परदारमेहुण	१४६	परिहायति	६२
पभंजण	४६	परपरिवाए	५२	परीसहा	३६
पभावई	१५७	परमण्णं	१५७	परूविज्जंति	१३६
पभास	७ (३), ११ (२), २२ (३)	परममंगल्लजगहिताणि	१४४	पलंबं	२० (३)
पभासिसु	६६, ७२	परमाउयं	९५	पलिकुंचणया	५२
पभू	३० (१)	परलोगभय	७ (१)	पलितोवमं	१ (६)
पमत्तसंजते	१४ (१)	परवेयावच्चकम्मपडिमा	९१	पलियंक	१८ (१)
पमद्दं	८ (२)	परसमय	१३७, १३८, १३९, १४०	पल्लगसंठाणसंठिया	११३
पमाद	५ (१)	पराघातणाम	४२	पल्लवगो	१३९
पमायट्ठाण	३६	पराघायनामं	२८ (१)	पल्लासंठाणसंठिता	६४
पम्हं	९ (४)	परिकम्मं	१४७	पवडंति	२५ (१)
पम्हकंतं	९ (४)	परिग्गह	५ (१)	पवत्तिणीओ	१४७
पम्हप्पभं	९ (४)	परिग्गहसण्णा	४ (१)	पवयणमाता	८ (१)
पम्हलेसा	६(१), ९(४), १५३	परिणतापरिणतं	८८	पवरदित्तेया	१५८
पम्हवण्णं	९ (४)	परिणमति	३४	पवरुज्जलसुकंतविमल-	
पम्हावत्तं	९ (४)	परिणयापरिणयं	१४७	गोत्थुभतिरीडधारी	१५८
पम्हुत्तरवडेंसगं	९ (४)	परिणामणता	१५३	पवहे	२४ (१)
पयंडडंप्पयार	१५८	परिणिव्वाइस्संति	१ (८)	पवात	२५ (१), ७४
पयग्ग	१३७, १४०, १४२, १४३, १४४	परिण्णा	३२ (१)	पविकत्थई	३० (१)
पययमणसा	१४६	परित्ता	१३६	पविसमाण	८२
पयला	९ (२), ३१ (१)	परिभुंजणता	२५ (१)	पविसंसु	९ (२)
पयलापयला	९ (२), ३१ (१)	परियागा	१४१	पव्वज्जा	१४१, १४३, १४४, १४६, १४७
पयसतसहस्स	१४३	परियातियणता	१५३	पव्वत	१० (१)
पयसयसहस्स	१४२, १४४, १४७	परियारणया	१५३	पव्वय	१५८
		परिवङ्कति	६२	पव्वयंतेणं	१०८
		परिवङ्की	१३९	पव्वयरणो	३८

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
पसंतचित्तमाणसा	३४	पाणातिवात	५ (१)	पासायवडेंसगा	१०३
पसत्थज्झवसाणजुत्ते	२९ (१)	पाणातिवातकिरिया	५ (१)	पासित्तए	१० (१)
पसत्थविहायगङ्गामं	२८ (१)	पाणातिवातवेरमण	२७ (१)	पाहुड	१४७
पसत्थारं	३० (१)	पाणातिवाय	१४६	पाहुडपाहुडा	१४७
पसिणसतं	१४५	पाणिणा	३० (१)	पाहुडपाहुडियातो	१४७
पसिणापसिणसतं	१४५	पाणे	३० (१)	पाहुडियातो	१४७
पसेणईए	१५७	पातोवगतो	१४७	पिंड	२१ (१)
पस्सामि	३० (१)	पायच्छित्तं	६ (१)	पिड्डओ	३४
पहराए	१५८	पायच्छित्तकरण	३२ (१)	पियंगु	१५७
पहाणपुरिसा	१५८	पायमूले	३४	पियते	१५७
पहाराइया	१८ (१)	पायावच्चे	३० (१)	पियदंसण	१६ (१), १५८
पहेलियं	७२	पायोवगतो	१४३	पियमित्त	१५८
पाईणपडिणायया	१२२	पारलोइय	३० (१), १४१, १४२, १४३, १४४, १४६	पिया	१५५
पाउणित्ता	४२	पारितावणिया	५ (१)	पिलुंक्खुरुक्खे	१५७
पाउब्भावो	३४	पालए	१ (४)	पिवासापरीसह	२२ (१)
पाओवगमण	१४१, १४२, १४४, १४६	पालेमाणे	७८	पुंखं	१२ (३)
पाओवगमणमरण	१७ (१)	पाव	१ (३)	पुंडं	१२ (३)
पाओसिया	५ (१)	पावअणुभागफलविवागा	१४६	पुंडरीय	१८ (३), १९ (१), २३ (१)
पागारा	३७	पावकम्मवल्ली	१४६	पुंडरीयगुम्म	१८ (३)
पाठान्तर	७ (२)	पावकरमइलमतिगुण-		पुंडरीयणयणा	१५८
पाठो	१४७	विसोहणत्थं	१३७	पुक्खरगयं	७२
पाडलि	१५७	पावप्पओय	१४६	पुक्खरवरदीवङ्क	६८
पाणए	१९ (२)	पावफलविवाग	५५	पुक्खरसाविया	१८ (१)
पाणत	१९ (३), ३२ (१), २० (२)	पावसमणिज्ज	३६	पुड्डसेणियापरिकम्म	१४७
पाण-भोयण	९ (१)	पावसुतपसंगे	२९ (१)	पुड्डापुड्डं	१४७
पाणमंति१ (७), ४ (४), ५ (४)		पास	८ (१), ९ (१), १६ (२), ३० (१), ३८, ७०, १००, १०५, १०९, ११३, ११४, १२६, १५७	पुड्डिकाइयअसंजम	१७ (१)
पाणय	२० (१)			पुड्डिकाइयावासा	१५०
पाणविधिं	७२			पुड्डिकायसंजम	१७ (१)
पाणाउ	१३ (१), १४ (१), १४७	पासादीया	१५०	पुड्वी	१ (६), १५८
				पुड्वीकाय	६ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
पुणव्वसू	५ (२), ८ (२), ४५, १५७, १५८	पुरिसवेद	२६ (१), १५६	पेढालपुत्त	१५८
पुण्ण	१ (३)	पुरिससएहिं	१५७	पेसपरिण्णाते	११ (१)
पुण्णघोस	१५८	पुरिससीह	१ (२), १३३	पेहाअसंजम	१७ (१)
पुण्णिमा	४०, ६२	पुरिसादाणी	७०	पोंडरीयं	१७ (३)
पुप्फ	२० (३)	पुरिसादाणीय	८ (१), १६ (२), ३८, १००, १०५	पोक्खरकण्णियासंठाण- संठिता	१५०
पुप्फकंत	२० (३)	पुरिसोत्तम	१ (२), ५०	पोगल	१३८
पुप्फकूड	२० (३)	पुरोहितरयण	१४ (१)	पोगलत्थिकाय	५ (१)
पुप्फकेऊ	१५८	पुलग	१२०	पोगलपरिणाम	२२ (१)
पुप्फचूला	१५७	पुव्व	१३ (१), १४ (१)	पोड्डिल	१५८
पुप्फज्झय	२० (३)	पुव्वकीलिआइं	९ (१)	पोड्डिलभवग्गहण	१३४
पुप्फदंत	७५, ८६, १००	पुव्वगए	१४७	पोराणाणं	२० (१)
पुप्फपभ	२० (३)	पुव्वगय	१४७	पोरिसिच्छायं	२७ (१), ३६
पुप्फवण्ण	२० (३)	पुव्वदारिया	७ (२)	पोरिसीछायं	२४ (१)
पुप्फवती	१५७	पुव्वबद्धवेरा	३४	पोरेकव्वं	७२
पुप्फलेसं	२० (३)	पुव्वभव	१० (१), १४७	पोरेवच्चं	७८
पुप्फसिंग	२० (३)	पुव्वभवनामधेज्जाणि	१५८	पोलिंदि (लिवि)	१८ (१)
पुप्फसिद्ध	२० (३)	पुव्वभविया	१५७, १५८	पोसहोववासणिरत्त	११ (१)
पुप्फावत्त	२० (३)	पुव्वरत-पुव्वकीलियाणं	२५ (१)	पोसासाढेसु	१८ (१)
पुप्फुत्तरवडेंसणं	२० (३)	पुव्वरय	९ (१)	पोसे	२९ (१)
पुप्फोवयार	३४	पुव्वसतसहस्स	१२९	प्पमाय	१४६
पुमवेद	२१ (१)	पुव्वाइं	१० (२)	फग्गु	१५७
पुरतो	३३ (१)	पुव्वाफग्गुणीणक्खत्त	२ (२)	फग्गुणे	२९ (१)
पुरवरसाहस्सी	७२	पुव्वाभद्दवताणक्खत्त	२ (२)	फग्गुणपुण्णिमासिणी	४०
पुरिमपच्छिमताणं	२५ (१)	पुव्वासाढणक्खत्त	४ (२)	फलविवाग	१४६
पुरिसज्जुगाइं	४४	पुव्वुप्पण्णा	३४	फलेणं	३० (१)
पुरिसज्जाया	१३८	पुस्स	१५७	फालण	१४६
पुरिसलक्खणं	७२	पुस्सणक्खत्त	३ (२)	फाले	३० (१)
पुरिसवरगंधहत्थिणा	१ (२)	पुहई	१५७	फासणाम	२५ (१), २८ (१), ४२
पुरिसवरपुंडरीणं	१ (२)	पूरेति	८ (१)	फासा	५ (१)
पुरिसविज्जा	३६	पूसो	१० (२)		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
फासाणुवाती	१ (१)	बंभलोयकप्प	१५८	बहुविहकामभोगुब्भवाण	१४६
फासिंदियअत्थोग्गह	६ (१)	बंभसिंगं	११ (४)	बहुविहपरंपराणुबद्धा	१४६
फासिंदियईहा	२८ (१)	बंभसिद्धं	११ (४)	बहुविहवसणसयपरंपरा-	
फसिंदियत्थोग्गह	२८ (१)	बंभावत्तं	११ (४)	पबद्धाणं	१४६
फासिंदियनिग्गह	२७ (१)	बंभी	१८ (१), ४६,	बहुसमरमणिज्जातो	९ (२)
फासिंदियवज्जणोग्गह	२८ (१)		८४, १५७	बहुसुतपुज्जा	३६
बउले	१५७	बंभुत्तरवडेंसंगं	११ (४)	बाणउडं	९२
बंध	१ (३), ४ (१)	बंभे	३० (१), १५८	बादर	१४ (१)
बंधओ	२० (१)	बत्तीसं	३२ (१)	बादरणाम	२५ (१), ४२
बंधड्ढिती	२० (१)	बत्तीसतितारे	३२ (१)	बादरवणप्फतिकाइय	१० (३)
बंधण	२ (१)	बत्तीसतिविहे	३२ (१)	बायरणामं	२८ (१)
बंधू	१५७	बत्तीसा	१३७	बायालीसं	४२
बंध	११ (४), १२ (१),	बलकूड	११३	बारवतीए	१५७
	१८ (१), ६०, १५८	बलकूडवज्जा	१०८	बारस	१२ (१)
बंधकत	११ (४)	बलदेव	१० (१), १२ (१),	बारसगुणा	१५७
बंधकूडं	११ (४)		३५, ५१, ५४, ६८,	बारसविहवित्थर	१३९
बंधचेर	९ (१), ५१		७३, ८०, १५८	बारसावयं	१२ (१)
बंधचेरअगुत्तीओ	९ (१)	बलदेवगंडियाओ	१४७	बालपंडितमरण	१७ (१)
बंधचेरगुत्ती	९ (१)	बलदेवमायरो	१५८	बालमरण	१७ (१)
बंधचेरवास	१० (१)	बलदेव-वासुदेवपितरो	१५८	बाले	३० (१)
बंधज्झयं	११ (४)	बलभद्द	१५८	बावणं	५२
बंधदत्त	१५७, १५८	बलमए	८ (१)	बावत्तरिं	७२
बंधप्पभं	११ (४)	बलवं	३० (१)	बावीसं	२२ (१)
बंधयारि	८ (१), ३० (१)	बलि	१६ (२), ३२ (१), ६०	बावीसतिविधे	२२ (१)
बंधलोगवडेंसंगं	१० (४),	बहु	३० (१)	बासीतं	८२
	१२ (१)	बहुजण	३० (१)	बासीतीए	८२, ८३
बंधवण्णं	११ (४)	बहुपडिपुण्ण	७०	बाहा	९ (२), ६५, ६७
बंध-लंतएसु	११०	बहुभंगियं	१४७	बाहिरया	८४
बंधलेसं	११ (४)	बहुरवं	३० (१)	बाहिराओ	८८
बंधलीए	७ (२), ८ (३),	बहुलं	१४७, १५७	बाहिराणंतं	३३ (१)
	९ (३), १० (३), ६४	बहुलपक्ख	१५ (१), ६२	बाहिरियं	७२

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
बाहिरे	६ (१), १५२	१४६		भवियजणपयहियया-	
बाहुजुद्धं	७२	भत्तपच्चक्खाणमरण	१७ (१)	भिनंदियाणं	१४०
बाहुबलि	८४	भत्तपाण	१२ (१)	भसे	३० (१)
बिंदुसार	१४ (१)	भत्ता	१४७	भाणू	१५७
बितिए	३८	भत्तारं	३० (१)	भावणा	२५ (१)
बितिय-चउत्थीसु	३५	भद्	१६ (३), १५८	भावसच्चे	२७ (१)
बुज्झिस्संति	१ (८)	भद्बाहुगंडियाओ	१४७	भावा	१४८
बुद्धातिसेसा	३४	भद्दवते	२९ (१)	भावियप्पा	३० (१)
बेइंदिय	१४ (१)	भद्दा	१५८	भावियं	१७ (३)
बेइंदियअसंजम	१७ (१)	भदुत्तरवडेसंगं	१६ (३)	भावे	१० (१)
बेइंदियतेयसरीर	१५२	भय	२१ (१), २६ (१)	भासत्ताए	३४
बेंतिया	१५५	भयड्डाण	७ (१)	भासरं	७ (३)
बोधणअणुसासण	१४१	भयविवेग	२५ (१)	भासरासिवण्णाभा	१५०
बोहएणं	१ (२)	भयसण्णा	४ (१)	भासा	३४
बोहिलाभ	१४१, १४२, १४४, १४६	भयाली	१५८	भासासमिई	८ (१)
भंसे	३० (१)	भरणि	९ (२), १५ (२)	भासासमिती	५ (१)
भगवं ७ (१), ३० (१), ४२, ५४, ५५, ७०, ७२, ८२, ८३, ८९, १३४		भरणिणक्खत्त	३ (२)	भासिज्जमाणी	३४
भगवंतो	३४	भरह ७ (१), ३४, ७७, ८३, ८४, १०८, १२९, १५८		भिंगा	१० (२)
भगवओ	११०, १११	भरहेरवय	१४ (१), ५४	भिक्षासतेहिं	८१, १००
भगवता	१ (२), १८ (१)	भवं	१ (७)	भिक्षुपडिमा	१२ (१), ४९, ६४, ८१, १००
भगवतीए	८४	भवग्गहण	१ (८)	भिज्जा	५२
भगवतो	११ (२), १४ (१), १८ (१), ३६, ५३, १०४, १०६	भवण	१३८	भिन्नं	१४७
भट्ठितं	७८	भवणावास	३४	भिसए	१५७
भंडणे	५२	भवणावाससतसहस्सा	९६	भीस	१५८
भत्तकहा	४ (१)	भवणावाससयसहस्सा	४०, ४४	भीमसेण	१५७
भत्तपच्चक्खाण	१४१, १४२, १४४,	भवधारणिज्जा	१५२	भुंजमाणे	२१ (१)
		भवपच्चइए	१५३	भूओवघातिए	२० (१)
		भवसिद्धिया	१ (८), २८ (१), १४८	भूमहं	३० (१)
		भविए	२९ (१)	भूमिभागातो	९ (२)
				भूयगामा	१४ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
भूयाणंद	३२ (१), ४०	मंदर ७(१), १०(१), ११ (२),		मणपज्जवणाणावरण	३१
भेदे	१५२	१६ (१), ३१ (१), ४५,		मणपज्जवनाणिसता	५७
भोगपरिच्चाया	१४१, १४३,	५५, ६१, ६९, ८७, ८८,		मणपज्जवनाणिसया	८१
	१४४, १४६	९२, ९७, ९८, ९९, १२३,		मणसमाहरणता	२७ (१)
भोगभोग	३० (१), १४१	१५७		मणाभिरामा	१५५
भोगवयता	१८ (१)	मंदरचूलिया	४०	मणामा	१५५
भोगाणं	१५७	मंदरवज्जा	६९	मणिकणगथूभियागा	१५०
भोगासा	५२	मंदरादीणं	१३९	मणिपाणं	७२
भोमां	९ (२), २९ (१),	मंसचक्खुणा	३४ (८)	मणियंगा	१० (२)
	३३ (१), ६५	मंससोणिते	३४	मणिरयण	१४ (१)
भोमेज्ज	१ (६), २ (३),	मक्खायं	११ (२)	मणिलक्खणं	७२
	१० (३)	मग्गदय	१ (२)	मणु	१ (७)
भोमेज्जगणरावास-		मग्गे	१६ (१), २३ (१)	मणुण्णा	३४, १५५
सतसहस्सा	१५०	मघवं	१५८	मणुस्सआहारयसरीर	१५२
मउडड्ढाणम्मि	३४ (१)	मच्छा	९ (२)	मणुस्ससेणियापरिकम्मे	१४७
मउयफासपरिणाम	२२ (१)	मज्झिमउवरिमगेवेज्ज	२८ (३)	मणुस्सावत्तं	१४७
मंगला	१५७	मज्झिमउवरिमगेवेज्जय	२७ (२)	मणोगए	१० (१)
मंगलावतिं	१० (४)	मज्झिमपुरिसा	१५८	मणोरम	१० (४), १६ (१),
मंडलगते	८८	मज्झिममज्झिमगेवेज्ज	२६ (२)		१५७
मंडलसतं	८२	मज्झिममज्झिमगेवेज्जय	२७ (३)	मणोरहा	१५७
मंडलातो	७१, ७८	मज्झिमहेट्ठिमगेवेज्ज	२५ (२)	मत्तगय	१० (२)
मंडलियपव्वए	८५	मज्झिमहेट्ठिमगेवेज्जय	२६ (३)	मत्तगयवरिंदललिय-	
मंडलियरायाणो	२३ (२)	मज्झे	३० (१)	विक्रमविलसियगती	१५८
मंडल	३१ (१), ६०	मज्झे लोगस्स	१६ (१)	मत्थयं	३० (१)
मंडियपुत्ते	११ (२), ३० (१)	मड्डा	१५०	मद	५२
मंडुक्के	१९ (१)	मणअसंजम	१७ (१)	मद्व	१० (१), १४३
मंतगयं	७२	मणगुत्ती	३ (१), ८ (१),	मधुसिन्ध	७२
मंताणुजोग	२९ (१)		२५ (१)	मयट्ठाण	८ (१)
मंथंतराई	८ (१)	मणदंड	३ (१)	मरणंते	३२ (१)
		मणपज्जव	१४७	मरणासा	५२
		मणपज्जवनाण	१० (१)	मरणभय	७ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
मरुदेव	१५७, १५८	महादुमं	१८ (३)	महावीर	१ (२), ७ (१),
मरुदेवी	१५७	महाधनुर्विकङ्क्या	१५८		११ (२), १४ (१),
मरुयवसभकम्पा	१५८	महानकखत्त	७ (२)		१८ (१), ३० (१), ३६,
मल्लं	२१ (३)	महानिरया	१४९		४२, ५३, ५४, ५५, ७०,
मल्ली	१९ (१), २५ (१),	महापउम	१७ (३), ११५,		७२, ८२, ८३, ८९, १०४,
	५५, ५७, ५९, १५७		१५८		१०६, ११०, १११, १३४
मसूरयसंठाणा	१५५	महापभं	७ (३)	महावीरथुई	१६ (१), २३ (१)
महग्गह	१९ (१), ८८	महापाताल	५७	महावीरवद्धमाण	१३५
महाघ	६४	महापायाल	५८, ९५	महासत्तसागरा	१५८
महतिमहालया	५३, १४९	महापुंडं	१२ (३)	महासामाणं	१७ (३)
महतिव्वकसाय	१४६	महापुंडरीयद्दहा	११५	महासुक्क	१४ (२), १५ (३),
महपरिण्णा	९ (१)	महापुखं	१२ (३)		१६ (२), १७ (२),
महब्बल	१५८	महापोंडरीयं	१७ (३)		१७ (३), ४०, १५८
महारायाभिसेय	७७	महाबल	१५८	महासुक्क-सहस्सार	१११
महरिहाणि	१४१	महाबाहू	१५८	महासेण	१५७, १५८
महल्लियाए	४१	महाभद्दं	१६ (३)	महाहरी	१५८
महव्वया	५ (१)	महाभीमसेण	१५८	महाहिमवंत	७ (१), ५३, ५७,
महसीह	१५८	महामोहं	३० (१)		८२, १०२
महसेण	१५७	महारयणविहाडगा	१५८	महाहिमवंतकूड	८७, ११०
महाकाल	१५ (१), १८ (३),	महारायत्तं	७८	महितं	२२ (३)
	३३ (२), १४९	महारायवास	६३	महिंदं	१२ (३), १४ (३)
महाकुमुदं	१७ (३)	महाराया	७८, ८०	महिंदज्झयं	१२ (३)
महाघोस	६ (४), १० (४),	महारोरुएसु	३३ (२)	महिंददत्त	१५७
	१५ (१), ३२ (१),	महारोरुते	१४९	महिंदुत्तरवडेंसंगं	१४ (३)
	१५७, १५८	महालियाए	४२, ४३, ४४,	महिंदोक्तं	१४ (३)
महाचंद	१५८		४५	महीधर	१३९
महाजुम्मसया	८१	महाविमाण	१ (४), १२ (१),	महुरा	१५८
महाणंदियावत्तं	१६ (३)		३३ (३), ५३	माउयक्खरा	४६
महाणदी	२४ (१), २५ (१)	महाविदेहे	७ (१), ३३ (१),	माउयापदाणि	१४७
महाणल्लिणं	१७ (३)		३४	माउयापया	४६
महादीया	७ (२)	महा	८ (२)	मागंदी	१९ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
मागधिय	७२	मिगसिर	१० (२)	मुत्तालए	१२ (१)
माण	५२	मिगसिरणकखत्त	३ (२)	मुत्तावलिहारसंठाणसंठितेणं	७४
माणुम्माणपमाणपडिपुण्ण-		मिगाली	१५८	मुत्तावलिहारसंठितेणं	२५ (१)
सुजातसव्वंगसुदरंगा	१५८	मिच्छत्तं	५ (१)	मुत्ती	१० (१), १२ (१)
माणकसाय	४ (१)	मिच्छत्तमोहणिज्जं	२६ (१)	मुत्तेणं	१ (२)
माणवए	३५	मिच्छत्तवेयणिज्जं	२८ (१)	मुसल	९६, १५८
माणवत्तिए	१३ (१)	मिच्छदिट्ठी	१४ (१)	मुसावायवत्तिए	१३ (१)
माणुसाउए	३१ (१)	मिच्छादिट्ठिविगलिंदिए	२५ (१)	मुसावायातो	५ (१)
माणुसुत्तरं	१ (७)	मिच्छादंसणसल्ल	३ (१)	मुहुत्त	२९ (१), ७७
माणुस्सए	३० (१)	मिज्जमाण	६१, ६७	मुहुत्तगेणं	२९ (१)
मातुका	१५८	मित	३० (१)	मूलं	१० (२)
माया	५२	मितमंजुपलावहसित	१५८	मूलगुणुत्तरगुणातिथारा	१४२
मायाकसाय	४ (१)	मित्तजण-सयण-		मूलनकखत्त	११ (२)
मायामोसं	३० (१)	धणधण्णाविभव-		मेंढयलकखणं	७२
मायावत्तिए	१३ (१)	समिद्धिसारसमुदय-		मेत्तज्ज	११ (२)
मायासक्क	३ (१)	विसेसा	१४६	मुत्तामणिमए	६४
मारणंतिअसमुग्घात	६ (१)	मित्तदाम	१५७	मेरा	१५८
मारणंतिए	३२ (१)	मित्तदोसवत्तिए	१३ (१)	मेरू	१६ (१)
मारणंतियअहियासणया	२७ (१)	मित्तवाहणे	१५८	मेह	१५७
मारणंतियसमुग्घात ७ (१), १५२		मियचारिता	३६	मेहरह	१५७
मारी	३४	मिय-पसु-पक्खि-		मेहुण	५ (१), २१ (१)
मारुएणं	३४	सिरीसिवाणं	३४	मेहुणसण्णा	४ (१)
मारेति	३० (१)	मियावती	१५८	मो	७६
मालवंत	१०८	मुच्चिस्संति	१ (८)	मोक्ख	१ (३)
माली	१५७	मुच्छा	५२	मोक्खपहोयारगा	१३७
मास	२९ (१), ३१ (१)	मुट्ठिजुद्धं	७२	मोक्खमग्गगती	३६
मासिया	१२ (१), २८ (१)	मुणिवंस	१५९	मोयगेणं	१ (२)
माहिंद	२ (३), ७ (२), ३० (१), ७०, १३१	मुणिवरुत्तम	१४४, १४७	मोरियपुत्त	११ (२), ६५, ९५
माहिंदर	१५७	मुणिसुव्वत	२० (१), ५०, १५८	मोलिकडे	११ (१)
माहेसरलिवि	१८ (१)	मुत्तामणिमए	६४	मोसमणपओग	१३ (१), १५ (२)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
मोसवतिपओग	१३ (१), १५ (२)	३० (१), ३१ (२), ३३ (२), ४१, ९९, १११, ११२, ११६, १४९, १५०, १५१, १५४	राया	७७, ८३, ९७, १०७, १०८, १४१, १४२, १४३, १४४, १४६	
मोहणिज्ज	२१ (१), २६ (१), ३९, ७०	रयणिखेत्त	२७ (१), ७८, ९८	रासिबद्ध	१४७
मोहणिज्जठाणा	३० (१)	रयणी	७ (१), ९ (१)	रासी	२ (१), १४९
मोहणिज्जवज्ज	७ (१), ६९	रयणुच्चय	१६ (१)	राहुचरितं	७२
रक्खसे	३० (१)	रसगारव	३ (१)	रिद्ध	१८ (३), १५८
रक्खिया	१५७	रसणाम	२५(१), २८(१), ४२	रिद्धाभं	८ (४)
रद्धस्स	३० (१)	रसपरिच्चातो	६ (१)	रिदुमासेणं	६१
रति	२१ (१), २६ (१), १५७	रसा	५ (१)	रिद्धिविसेसा	१४२, १४४
रत्तवती	१४ (१)	रसाणुवाती	९ (१)	रिपुसहस्समाणमधणा	१५८
रत्ता	१४ (१)	रहनेमिज्ज	३६	रिसभ	३० (१)
रत्ता-रत्तवती	२४(१), २५(१)	रहस्सगयं	७२	रिसभनारायसंघयण	१५५
रत्तिं परिमाणकडे	११ (१)	राग	५२	रुक्खा	१० (२)
रमणिज्जं	१० (४)	रागबंधण	२ (१)	रुतिलं	२० (३)
रम्मं	१० (४)	रातिंदिय	२९ (१)	रुतिल्लं	९ (४)
रम्मए	७ (१)	रातिंदियग्गेणं	२९ (१)	रुतिल्लप्पभं	९ (४)
रम्मगं	१० (४)	रातिणिय	३३ (१)	रुतिल्लावंत्त	९ (४)
रम्मयवास	६३	रातिणियपरिभासी	२० (१)	रुतिल्लुत्तरवडेंसगं	९ (४)
रयण	१२०	रातिण्ण	१५७	रुद्ध	४ (१), १५ (१), १५८
रयणप्पभा	१ (६), २ (३), ३ (३), ४ (३), ४ (३), ५ (३), ६ (३), ७ (२), ९ (२), ९ (३), १० (३), ११ (३), १२ (२), १३ (२), १४ (२), १५(३), १६ (२), १७ (१), १७(२), १८ (२), १९ (२), २०(२), २१ (२), २२ (२), २३ (२), २५ (२), २६ (२), २७ (२), २८ (२), २९ (२),	राती	१२ (१)	रुप्पकूला	१४ (१)
		रातीभोयण	२१ (१)	रुप्पी	७ (१), ५३, ५७, ८२, १०२, १५७
		राम	१० (१), १२ (१), १५७, १५८	रुप्पीकूड	८७
		रामकेसवा	१५८	रुयए	८५
		रायकहा	४ (१)	रुयगणाभी	११८
		रायकुलवंसतिलया	१५८	रुयगिंद	१७ (१)
		रायधाणी	३७, ६८	रूवं	७२
		रायललिए	१५८	रूवमए	८ (१)
		रायवरसिरी	१४७	रूवा	५ (१)
		रायहाणी	३२ (१)	रूवाणुवाती	९ (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
रूविअजीवरासी	१४९	लवण	१६ (२), १७ (१),	लोगप्पभं	१३ (३)
रेवतिणक्खत्त	३२ (१)		६०, ७२, ९५, १२५, १२८	लोगबिंदुसार	२५ (१), १४७
रेवतिपढमजेट्टपज्जवसाण	९८	लवालवे	३२ (१)	लोगविजओ	९ (१)
रेवती	१५८	लहुफासपरिणाम	२२ (१)	लोगहित	१ (२)
रोगपरीसह	२२ (१)	लाउल्लोइयमहिया	१५०	लोगहियं	१ (७)
रोद्द	३० (१)	लाघव	१० (१)	लोगालोग	१३७, १३८,
रोयंस	१५८	लाभमए	८ (१)		१३९, १४०
रोरुते	१४९	लाभ-भोग-		लोगावत्तं	१३ (३)
रोरुय	३३ (२)	उवभोग-		लोगुत्तरवडेंसंगं	१३ (३)
रोस	५२	वीरियअंतराइयं	१७ (१)	लोगोत्तम	१ (२)
रोहिणी	८ (२), १९ (१),	लिवीए	४६	लोभ	५२
	४५, १५८	लुक्खफासपरिणाम	२२ (१)	लोभविवेग	२५ (१), २७ (१)
रोहिणीनक्खत्त	५ (२)	लुब्भइ	३० (१)	लोभकसाय	४ (१)
रोहियंसा	१४ (१)	लेणविहिं	७२	लोभवत्तिए	१३ (१)
रोहिया	१४ (१)	लेसं	१५ (१)	लोहबंधे	१५८
लउड	१४६	लेसज्झयणं	३६	लोगमुणिणो	१४१
लंतए	१० (३), ११ (४),	लेसा	१५३	लोहितक्ख	११६
	१२ (२), १३ (२),	लेसापदं	१५३	लोहियवण्णपरिणाम	२२ (१)
	१४ (२), १४ (३), ५०	लेहं	७२	वइरं	१३ (३)
लक्खण	२९ (१), १५७	लोए	१ (३), १४०	वइगुती	२५ (१)
लक्खणवंजणगुणोववेता	१५८	लोकपडिपूरणे	१२ (१)	वइरतल	७४
लच्छिमती	१५८	लोग	१० (१), १३ (३),	वइरजंधे	१५८
लट्ठबाहू	१५७		१३७, १३८, १३९	वइरावत्तं	१३ (३)
लट्ठिभंजण	१४६	लोगंत	११ (२)	वइरुत्तरवडेंसंगं	१३ (३)
लणहा	१५०	लोगगुरू	१४४	वइरोयणं	८ (४)
लता	१४६	लोगग-चूलिआ	१२ (१)	वइरोयणिंद	६०
लद्धसिद्धिमग्गाणं	१४१	लोगट्ठाइं	१३८	वइरोसभनारायसंघयण	१५५
ललिए	१५८	लोगणाह	१५७	वइसाहे	२९ (१)
ललियमित्त	१५८	लोगनाह	१ (२)	वंचणया	५२
लव	७७	लोगपईव	१ (२)	वंजण	२९ (१)
लवगेणं	७७	लोगपज्जोयगर	१ (२)	वक्खारकूडवज्जा	११३

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
वक्खारपव्वय	१०६, १०८	वण्णणाम	२५(१), २८(१), ४२	वसए	३० (१)
वक्खारपव्वयकूडा	१०८	वण्णविभाग	१४७	वसट्टमरण	१७ (१)
वग्गूहिं	३० (१)	वतिअसंजम	१७ (१)	वसणविणास	१४६
वग्गे	३७, ३८, ४०, ४१, ४२	वतिगुत्ती	८ (१)	वसिड्ड	८ (१)
वच्चंसी	१५८	वतिरकंड	११६	वसुंधरा	१५८
वज्जं	१३ (३)	वतिरणाभ	१५७	वसुदेव	१५८
वज्जकंतं	१३ (३)	वतिरामतियाए	७४	वसुधारातो	१५७
वज्जकूडं	१३ (३)	वतिसमाहरणता	२७ (१)	वसुपुज्ज	१५७
वज्जज्झयं	१३ (३)	वत्तमाणुप्पयं	१४७	वह	१४६
वज्जणाभ	१५७	वत्तिए	२९ (१)	वाइतं	७२
वज्जप्पभं	१३ (३)	वत्थु	१४७	वाइसया	८६
वज्जलेसं	१३ (३)	वत्थुनिवेसं	७२	वाउकाइयअसंजम	१७ (१)
वज्जवण्णं	१३ (३)	वत्थुमाणं	७२	वाउकाए	६ (१)
वज्जसिंगं	१३ (३)	वद्धमाण	२४ (१), १५७	वाउकुमार	१४९
वज्जसिड्डं	१३ (३)	वद्धमाणयं	२० (३)	वाउत्तरवडेंसगं	५ (४)
वज्जावत्तं	१३ (३)	वधपरीसह	२२ (१)	वाउद्धुतविजयवेजयंतीपडा-	
वज्जुत्तरवडेंसगं	१३ (३)	वप्पा	१५७, १५८	गच्छत्तातिच्छत्तकलिया	१५०
वज्झकत्तण	१४६	वम्मा	१५७	वाऊ	३० (१)
वट्टखेड्डं	७२	वयगुत्ती	३ (१)	वागरण	५४, १४०
वट्टमाण	८३	वयछक्क	१८ (१)	वागरणसहस्स	१४०
वट्टवेयङ्गपव्वय	९०, ११३	वयदंड	३ (१)	वागरित्था	५४
वट्टा	१४९	वयहारिं	१५८	वागरेत्ता	५५
वडेंसे	१६ (१)	वरजसा	१५८	वाणमंतर	१ (६), ८ (१),
वड्डइरण	१४ (१)	वरदंसिणं	३० (१)		९ (२), १० (३)
वड्ढि	१५२	वरदत्त	१५७	वाणमंतरभोमेज्जविहार	९९, १११
वणमालं	२२ (३)	वरुण	३० (१)	वाणमंतरावासा	१५०
वणसंडा	१४१, १४२, १४३,	वलए	५२	वातकंतं	५ (४)
	१४४, १४६	वलयामुह	५२, ५७, ५८,	वातकुमारिंद	४६
वणस्सइकाइयअसंजम	१७ (१)		७९, ९५	वातकूडं	५ (४)
वणस्सतिकाए	६ (१)	वलातमरण	१७ (१)	वातज्झयं	५ (४)
वणिता	१५७	ववहार	२६ (१)	वातप्पभं	५ (४)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
वातलेसं	५ (४)	वाही	३४	विणओवए	३२ (१)
वातसिंगं	५ (४)	विअट्टच्छउम	१ (२)	विणतं	१९ (३)
वातसिद्धं	५ (४)	विअडभोती	११ (१)	विणयकरणजिण-	
वातावत्तं	५ (४)	विआहिज्जंति	१४०	सामिसासणवरे	१४१
वादिसंपया	१०६	विओसग्गे	३२ (१)	विणयसुयं	३६
वादी	१०६, १०९, १४७	विंटडाइणा	३४	विणीता	१५७
वामण	१५५	विकहाणुयोग	२९ (१)	विण्णात	१३६, १३७
वायं	५ (४)	विकुव्वणया	१५३	विण्हू	१५७
वायणा	१३६, १३९, १४४	विकखंभुस्सेह	६४	वितिमिरा	१५०
वायुकुमार	९६	विकखंभुस्सेहपरिरयप्पमाणं	१३९	वित्तम्मि	३० (१)
वायुभूती	११ (२)	विकखोभइत्ताणं	३० (१)	वित्ती	२९ (१)
वाराह	१५७, १५८	विगहा	४ (१)	वित्तीसंखेवो	६ (१)
वारिमज्झे	३० (१)	विगसितसतवत्तपुंडरी-		वित्थरधम्मसवण	१४२
वारिसेणं	१५८	यतिलयरयणद्ध-		विदब्भ	१५७
वारुणि	१५७	चंदचित्ता	१५०	विधिविसेस	१३९
वालुए	२५ (१)	विगाहिया	३० (१)	विद्धिकराइं	१० (२)
वावहारिए	९६	विजय	९ (२), १२ (१),	विपच्चवियं	१४७
वासकोडिं	१३४	३० (१), ३१ (२),		विपुलकुलसमुभवा	१५८
वासधरपव्वय	५७	३२ (३), ३३ (२), ३७,		विपुलवाहण	१५८
वासहर	३९, ६९	६८, ७३, १४९, १५१,		विप्पजहणसेणियापरिकम्मे	१४७
वासहर-कूडा	१०८	१५७, १५८,		विभज्ज	३० (१)
वासहरपव्वय	७ (१),	विजयबारस्स	५५	विमल	७ (३), २२ (३),
२४ (१), ७४, ८२		विज्जाअणुप्पवायं	१४ (१)	४४, ५६, ६०, ६८,	
वासा	७(१), ६९, १२१, १३९	विज्जागतं	७२	१५७, १५८	
वासावासं	७०	विज्जाणुजोग	२९ (१)	विमलघोस	१५७
वासुदेव	१० (१), ३५, ५०,	विज्जातिसया	१४५	विमलावाहण	११२, १५७, १५८
५४, ६८, ८०, ८४,		विज्जाहरसेढी	१५२	विमाणपत्थडा	६२
९०, १३३, १५८		विज्जुकुमारावास	७६	विमाणपविभत्ती	३७, ३८,
वासुदेवगंडियाओ	१४७	विज्जुकुमारिंद	७६, १४९	४०, ४१, ४२,	
वासुदेवमातरो	१५८	विज्जुप्पभ	१०८	४३, ४४, ४५	
वासुपुज्ज	६२, ७०, १०९, १५७	विणओ	६ (१)	विमाणपागारा	१०४

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
विमाणपुढवी	२७ (१)	विसय	१५२	वीरसिद्धं	६ (४)
विमाणावास	८४, १५०	विसयविरत्ता	१४४	वीरसेणियं	६ (४)
विमोहायणं	९ (१)	विसयसुहृत्तुच्छासा-		वीरावत्तं	६ (४)
वियत्त	११ (२)	वसदोसमुच्छियाणं	१४१	वीरिय	१४ (१), १६ (१), २३ (१), १४७
वियल्लिदियजातिणामं	२५ (१)	विसातं	२० (३)	वीरियपुव्व	७१, १४७
वियारेति	३० (१)	विसाल	१८ (३), १५७	वीरियायार	१३६
वियावत्तं	१६ (३), १४७	विसाहा	८ (२), ४५	वीरुत्तरवडेंसगं	६ (४)
वियाह	१४०	विसाहानक्खत्त	५ (२)	वीसं	२० (१)
वियाहपण्णत्ती	८१, ८४, १३६	विसुद्धलेसा	१५७	वीससेण	३० (१), १५७
विरताविरतसम्मदिट्ठी	१४ (१)	विसुद्धवंसा	१५७	वूहं	७२, १३७
विरति	५ (१)	विसुद्धा	१५०	वेउव्वियसरीरकायप-	
विरहिया	१५४	विस्सनंदी	१५८	ओग	१३(१), १५(२)
विरागता	२७ (१)	विस्सभूती	१५८	वेउव्वियमीससरीरकाय-	
विराहणा	३ (१)	विस्सरं	३० (१)	पओग	१३ (१), १५ (२)
विराहियचरित्तणानंदं-		विस्ससेण	१५७, १५८	वेउव्वियसमुग्धात	६ (१), ७ (१)
सणजतिगुणविविहप्प-		विस्सुतं	२२ (३)	वेउव्वियसरीर	१५२
गारणिस्सारसुन्नयाणं	१४१	विहगगतिणाम	४२	वेउव्वियसरीरंगोवंगणामं	२८ (१)
विवाए	५२, १५८	विहरंति	३४	वेउव्वियसरीरनाम	२८ (१)
विवागसुत १ (२), १३६, १४६		विहिंसइ	३० (१)	वेए	१५६
विवाहपण्णत्ती	१ (२)	वीतिकंतेहिं	८२	वेजयंत	३१ (२), ३२ (३), ३३ (२), ३७, ५५, १४९, १५१
विविहगुणमहत्था	१४५	वीर	६(४), १५७	वेजयंती	१५७, १५८
विविहमणिरयणभत्तिचित्ता	१५०	वीरकंतं	६ (४)	वेडसरुक्खे	१५७
विविहमहापसिणविज्जा-		वीरकूडं	६ (४)	वेढा	१३६
मणपसिणविज्जाद-		वीरगतं	६ (४)	वेणइयवादी	१३७
इवयपयोगपाहण्णगुणप्प		वीरज्झयं	६ (४)	वेतिया	१२ (१)
गासियाणं	१४५	वीरप्पभं	६ (४)	वेमाणियावास	१५०
विविहवित्थारभासियाणं	१४५	वीरभद्द	८ (१)	वेयगसम्मत्तबंधोवरय	२७ (१)
विविहवित्थाराणु-		वीरमहेसीहिं	१४५		
गमपरमसम्भाव-		वीरलेसं	६ (४)		
गुणविसिद्धा	१३७	वीरवण्णं	६ (४)		
विसमं	९३	वीरसिगं	६ (४)		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
वेयणअधियासणता	२७ (१)	संगाणं	३२ (१)	संमुच्छिमउरगपरिसप्प	५३
वेयणतिया	१८ (१)	संघयण	१४७, १५५	संमुच्छिमखहयरपंचेदिय-	
वेयण-विहाण-उवओग-		संघयणणाम	४२	तिरिक्खजोगियाणं	७२
जोग-इंदिय-कसाय	१३९	संघाएइ	६९	संलीणया	६ (१)
वेयणा	१ (३), १५३	संघाडे	१९ (१)	संलेहणा	१४१, १४२, १४४, १४६
वेयणासमुग्घात	६ (१), ७ (१)	संछन्नपत्तपुप्फपल्लवसमाउलो	३४	संवच्छर	५९
वेयणिय	५८	संजइज्जं	१० (१)	संवच्छरपरियाय	५३
वेयरणी	१५ (१)	संजम	१० (१)	संवर	१ (३), ३२ (१), १५७, १५८
वेयालिए	१६ (१), २३ (१)	संजमपतिण्णापालणधि-		संवरदारा	५ (१)
वेयावच्च	६ (१), १२ (१)	इमतिववसायदुब्बलाणं	१४१	संवेग	३२ (१)
वेरमणं	५ (१)	संजयं	३० (१)	संसारअपारदुक्खदुग्गति-	
वेलं	७२	संजलण	१६ (१), २० (१), २१ (१), ५२	भवविविहपरंपरापवंचा	१४१
वेलंधर	१७ (१)	संजूहं	१४७	संसारकंतार	१४८
वेसमण	७८, ३० (१)	संठाण	१४७, १५२, १५५	संसारपडिग्गहो	१४७
वेह	१४६	संठाणणाम	४२	संसारपवंचदुहपरंपरा	१४६
वेहासमरण	१७ (१)	संतकम्म	२१ (१), २६ (१), २८ (१)	संसारसमुद्धरुंदउत्तरणसमत्थ	१४०
वोकम्म	३० (१)	संतकम्मंसा	२७ (१)	सक्क	३२ (१), ७८, ८४
वोच्छिन्ना	१५७	संती	४०, ७५, ८९, ९३, १५८	सक्कारपुरक्कारपरीसह	२२ (१)
सइ	१८ (१)	संतेगतिया	१ (८)	सखुड्डयवियत्त	१८ (१)
सइंदया	२४ (१)	संदेहजायसहजबुद्धि-		सगर	७१, १०७, १५८
सउज्जोय	१५०	परिणामसंसइयाण	१३७	सघंटो	३४
सउणरुतं	७२	संपग्गहीयस्स	३० (१)	सचक्कं	३४, १५८
सएक्कतारे	१००	संपत्तजोव्वणा	४९, ६३	सचित्तपरिण्णात	११ (१)
संकमिता	८२	संपमज्जिज्जइ	३४	सचूलियाग	१८ (१), ८५
संकरिसण	१५८	संपाविउकामेणं	१ (२)	सचूलियाय	२५ (१)
संकिलिड्डपरिणाम	२५ (१)	संपिहित्ताणं	३० (१)	सच्च	१० (१), ३० (१)
संख	४२, ४३, ५२, ५७, ८७, १५७, १५८, १५९	संभव	५९, १०६	सच्चति	१५८
संख-चक्क-गय-सत्ति-		संभूत	१५८	सच्चप्पवायं	१४७
णंदगधरा	१५८	संभोग	१२ (१)	सच्चप्पवायपुवं	१४ (१)
संगहणी	१४१, १४४, १४६				

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सच्चमणपओग	१३ (१), १५ (२)	सण्णिमणुस्साणं	२ (३)	सत्थपरिण्णा	९ (१)
सच्चवतिपओग	१३ (१), १५ (२)	सण्हा	१५०	सदसरातमासिया	२८ (१)
सच्चवयणाइसेसा	३५	सतए	१५८	सदेवमणुयासुर	१०६
सच्चसहियं	१४३	सतज्जले	१५७	सदेवमाणुसधीरकरण-	
सच्चसेण	१५८	सतभिसय	१५ (२)	कारणाणि	१४१
सच्चामोसा	३० (१)	सतरह	१५७	सहकरे	२० (१)
सच्चामोसमणपओग	१३ (१), १५ (२)	सतरिसभे	३० (१)	सहा	५ (१)
सच्चामोसवतिपओग	१३ (१), १५ (२)	सताऊ	१५७	सद्धानुवाती	९ (१)
सच्छंदविउव्वियाभरणधारी	१५७	सत्त	७ (१)	सद्धिं	८ (२)
सच्छत्ता	३४, १५७	सत्तत्तालीसं	४७	सन्निअपज्जत्तया	१४ (१)
सजोगी	१४ (१)	सत्तट्ठीए	१३७	सन्निपज्जत्तया	१४ (१)
सज्जीवं	७२	सत्ततारे	७ (२)	सन्निसेज्जा	१२ (१)
सज्झाओ	६ (१), ३४	सत्तत्तीसं	३७	सपंचरातदोमासिया	२८ (१)
सज्झायवायं	३० (१)	सत्तत्तीसंगुलियं	३७	सपंचरायमासिया	२८ (१)
सट्ठाणट्ठाणंतराणं	८४	सत्तमाए	१४९	सपंचवीसरातमासिया	२८ (१)
सढे	३० (१)	सत्तमासिया	१२ (१)	सपडागा	१५७
सणंकुमार	२ (३), ७ (२), ३२ (१)	सत्तमीए	१४९	सपडातो	३४
सणंकुमार-माहिदेसु	३ (३), ४ (३), ५ (३), ६ (३)	सत्तरस	१७ (१)	सपण्णरसरातमासिया	२८ (१)
सणंकुमारवडेंसगं	७ (३)	सत्तरसविह	१७ (१)	सपायपीढं	३४
सण्णा	४ (१)	सत्तरातिंदिया	१२ (१)	सप्पभा	१५०, १५७
सण्णिगभभवक्कंतियमणुस्स	३ (३)	सत्तरिं	७०	सप्पी	३० (१)
सण्णिनाणे	१० (१)	सत्तसद्धिं	६७	सबल	१५ (१), २१ (१)
सण्णिपंचिंदियतिरेक्ख-		सत्तसद्धिंभागभइते	६७	सब्भूयबिगुणप्पभावनर-	
जोणियाणं	१ (६), २ (३), ३ (३)	सत्तसत्तमिया	४९	गणमतिविम्हयकरीणं	१४५
		सत्ताणउतिं	९७	सभा	९ (२)
		सत्तावण्णं	५७	सभावं	७२
		सत्तावीसं	२७ (१)	सभिकखुगं	३६
		सत्तावीसंगुलियं	२७ (१)	समए	१६ (१), २३ (१)
		सत्तासीतिं	८७	समं	७ (३), ९३
		सत्तिवण्णे	१५७	समंसे	६१, ६७
		सत्तुमद्दणा	१५८	समचउरंस	१५५

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
समचउरंससंठाणणामं	२८ (१)	समुच्छिमभुयपरिसप्प	४२	सरगयं	७२
समचउरंससंठाणसंठिते	१५२	समुद्द	४२, १३८	सरणदय	१ (२)
समण १(२), ७(१), ११(२),		समुद्दत्त	१५८	सरण्णा	१५८
१४ (१), १८ (१),		समुद्दनाम	१५८	सरीर	१५२
३० (१), ३६, ४२, ५३,		समुद्दपालिज्जं	३६	सरीरंगोवंगणाम	४२
५४, ५५, ७०, ७२, ८२,		समुद्दविजय	१५७, १५८	सरीरणाम	४२
८३, ८९, १०४, १०६,		समुद्देसगसहस्स	१४०	सरीरत्थ	८ (१)
११०, १११, १३४		समुद्देसणकाला	१३६, १३७,	सरीरप्पमाणमेत्ता	१५२
समणधम्म	१० (१)	१३८, १३९, १४१, १४२,		सरीरबंधणणाम	४२
समणभूते	११ (१)	१४३, १४४, १४५, १४६		सरीरमेत्तीओ	१५७
समणसंपदा	१४ (१),	समोसरण १२ (१), १६ (१),		सरीरसंघायणणाम	४२
१६ (२), १८ (१), ६८		२३ (१), १४१, १४२,		सरीरोगाहणा	१५२
समणसाहस्सीओ	१४ (१)	१४३, १४४, १४६, १५७		सलिला	१३८
समणाउसो	११ (१)	सम्मत्त ५ (१), ९ (१), १५३		सल्ला	३ (१)
समतालं	७२	सम्मत्तविसुद्धता	१४२	सवण	९ (२)
समत्तभरहाहिवाण	१३९	सम्मत्तवेयणिज्जं	२८ (१)	सवणणक्खत्त	३ (२)
समत्तसुयणणि	१४७	सम्मद्विड्डी २९ (१), ३२ (१)		सवीसतिराते	७०
समप्पभं	७ (३)	सम्ममिच्छत्तवेयणिज्जं	२८ (१)	सवीसतिरायमासिया	२८ (१)
समभिरूढं	१४७	सम्मा	१५७	सवेइया	१५७
समयखेत	३९, ४५, ६९	सम्मामिच्छदिड्डी	१४ (१)	सव्व	५ (१)
समवाय १ (२), १३६, १३९		सम्मुई	१५८	सव्वओभदं	१६ (३)
समाए	१३९, १५९	सम्मुच्छिममणूसा	१५५	सव्वओ समंता	३४
समाणं	१८ (३)	सयंपभ १६ (१), १५७, १५८		सव्वकामविरत्तया	३२ (१)
समायारे	१३९	सयंभु ६ (४), ९०, १५७		सव्वजगवच्छल	१५७
समाहि १६ (१), २३ (१),		सयंभुरमणं	६ (४)	सव्वजणयणकंता	१५८
३२ (१), १५८		सयंसंबुद्धं	१ (२)	सव्वजहणिया	१२ (१)
समाहिड्डाण	३६	सयणविहिं	७२	सव्वड्डसिद्ध १ (४), १२ (१),	
समिति	५ (१), ३६	सयधणू	१५८	३० (१), ३३ (३)	
समितिगुत्ती	१४३	सयभिसया	१००	सव्वड्डसिद्धया	१४९
समिरीया	१५०	सयारब्भ	३० (१)	सव्वण्णु १ (२), ५४, ८३	
समुग्घाय	६ (१), ७ (१)	सर २९ (१), ३४, १३८		सव्वतित्थाण	३० (१)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सव्वतोभदं	१४७	ससरक्खपाणिपाए	२० (१)	सामाणं	१७ (३), १४७
सव्वदरिसि	१ (२)	ससिसोमागारकंतपियदंसणा	१५८	सामाणिय	६०, ८४
सव्वदुक्ख	१ (८)	सस्सिरीयरूवा	१५०	सामातियकडे	११ (१)
सव्वदुक्खप्पहाण	१० (१)	सहदेव	१५८	सामायारी	३६
सव्वबाहिरयं	३१ (१)	सहस्सपरिवार	१५७	सामित्तं	७८
सव्वबाहिरा	७१	सहस्सार १७ (२), १८ (२),	३० (१)	सायागारव	३ (१)
सव्वब्भंतरं	४७	सहस्सारवडेंसगं	१८ (३)	सायावेयणिज्जं	१७ (१)
सव्वभावदरिसी	५४, ८३	सहीहेउं	३० (१)	सायासोक्खपडिबद्ध	९ (१)
सव्वभावविदू	१५८	साइ	१५ (२)	सारतनवथणिय-	
सव्वरयणामया	१५०	सागर	१ (७), १५८	मधुरांभीरकोंच-	
सव्वलोयपरे	३० (१)	सागरकंत	१ (७)	निग्घोसदुंदुभिसरा	१५८
सव्वसव्वणुसम्म-		सागरदत्त	१५७, १५८	सारीर	१५३
तस्साबुधजण-		सागरोवम	१ (६)	साल	१८ (३), १५७
विबोहकरस्स	१४५	सागरोवमकोडाकोडी	२० (१), १३५	सालरुक्ख	१५७
सव्वाउयं	९५	सागारियं	२१ (१)	सावच्चा	१५७
सव्वाणंद	१५८	साणुक्कोसा	१५८	सावणसुद्धसत्तमी	२७ (१)
सव्वाणुभूती	१५८	सात	२० (३), १५३	सासते	१४८
सव्वुपरिमे	११२	सातावेयणिज्ज	३१ (१)	सासया	१३६, १३७, १४०
सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरचित-		साति	१५५	सासायणसम्मदिट्ठी	१४ (१)
पलंबसोभंतकंतविकसंत-		सातिजोग	५२	साहम्मियउग्गहं	२५ (१)
चित्तवरमालरइयवच्छा	१५८	सातिणक्खत्त	१ (५)	साहारणट्ठा	३० (१)
सव्वोतुकसुभाए	१५७	सातिरेग	९९	साहारणभत्तपाणं	२५ (१)
ससंगताए	१४६	सातीबुद्धे	१५८	साहाहेउं	३० (१)
ससमय १३७, १३८, १३९, १४०		साधारणसरीरणाम	४२	साहियाइं	९९
ससमय-परसमयप-		साम	१५ (१)	सिंधू	१४ (१)
णवयपत्तेयबुद्धविविधत्थ-		सामकोट्टं	१५८	सिक्खा	३२ (१)
भासाभासियाणं	१४५	सामचंदं	१५८	सिज्झणयाए	१५४
ससमय-परसमया १३७, १३८, १३९, १४०		सामण्णपरियागं	४२, ७०, १३४	सिज्झिस्संति	१ (८)
ससमयसुत्तपरिवाडीए	२२ (१), १४७	सामा	१५७	सिणाण	१८ (१)
				सिद्ध	४२, १४८
				सिद्धत्थ	२० (३), १५७

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सिद्धसेणियापरकम्म	१४७	सीआ-सीओआओ	१०८	सीसावेढेण	३० (१)
सिद्धाङ्गुणा	३१ (१)	सीओसणिज्जं	९ (१)	सीहं	१७ (३)
सिद्धालए	१२ (१)	सीतपरीसह	२२ (१)	सीहगिरी	१५७
सिद्धावत्तं	१४७	सीतफासपरिणाम	२२ (१)	सीहरह	१५७
सिद्धिगत	१०४	सीतल	३४, ७५, ८३	सीहवियं	१७ (३)
सिद्धिगतिणामधेयं	१ (२)	सीतवेदणं	१५३	सीहसेण	१५७
सिद्धिवज्जा	१५४	सीता	१४ (१), १५३	सीहासणं	३४
सिद्धिपह	१४७	सीतोता	७४	सीहोक्तं	१७ (३)
सिद्धिसुगतिघरुत्तम	१३७	सीतोदयवियडवघारिय-		सुई	३२ (१)
सिद्धी	१२ (१)	पाणि	२१ (१)	सुंदर	१५७
सिरि	१५७, १५८	सीतोदा	१४ (१)	सुंदरबाहू	१५७
सिरिउत्त	१५८	सीतोसिणवेयणं	१५३	सुंसमा	१९ (१)
सिरिकंत	१४ (३), १५७	सीमंकर	१५८	सुकडदुक्कडाणं	१४६
सिरिचंद	१५८	सीमंतए	४५	सुकालं	१८ (३)
सिरिदामगंड	२१ (३)	सीमंधर	१५८	सुकिट्ठिं	४ (४)
सिरिधर	८ (१)	सीमाविकखंभ	६७	सुकुलपच्चायाती	१४१, १४२, १४४, १४६
सिरिभूती	१५८	सीयल	९०	सुक्क	४ (१), १७ (३), १९ (१)
सिरिमहिअं	१४ (३)	सीया	१५८	सुक्कपक्ख	१५ (१), ६२
सिरिवच्छं	२१ (३)	सीयाओ	१४७, १५७	सुक्कलेसा	६ (१), १५३
सिरिवच्छसुलंछण	१५८	सीलवयगुणवेरमणपच्चक्खा-		सुक्किलवण्णपरिणाम	२२ (१)
सिरिसे	१५७	णपोसहोववासा	१४२	सुगंधवरगंधगंधिया	१५०
सिरिसोम	१५८	सीलव्वयवेरमणगुणपच्चक्खा-		सुगगीव	१५७, १५८
सिरिसोमणसं	१४ (३)	णपोसहोववासपडिवज्ज-		सुघोस	६ (४), १० (४), १५७
सिरी	३० (१)	णतातो	१४२	सुचंदं	१५८
सिलोग	७२, १३६	सील-संजम-णियम-गुण-		सुजसा	१५७
सिलोगाणुवाती	९ (१)	तवोवहाणेसु	१४६	सुज्जं	९ (४)
सिव	१ (२), १५७, १५८	सीसग	१४६	सुज्जकंतं	९ (४)
सिवसेण	१५८	सीसपहेलिय	८४	सुज्जप्पभं	९ (४)
सिहरतल	११ (२), ५०, ९०, ११२	सीसम्मि	३० (१)	सुज्जावत्तं	९ (४)
सिहरी	७ (१), २४ (१), १००	सीसहितत्थाय	१४०		
		सीसा	१४७		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सुजुत्तरवर्द्धेसगं	९ (४)	सुपुष्पं	२० (३)	सुयक्खंध	१३९, १४४
सुणंद	१५ (४), १५७, १५८	सुप्पभ	५१, १५७, १५८	सुयणाणावरण	३१ (१)
सुत	१५९	सुप्पसिद्धा	१५७	सुयत्थबहुविहप्पगारा	१४०
सुतंग	१५९	सुबंधू	१५८	सुयपरिग्गहा	१४६
सुतक्खंध	१३६, १३८, १४०, १४२, १४३, १४५, १४७, १५९	सुबंभं	११ (४)	सुयसागर	१५८
सुतणाण	१३९	सुब्धिगंधपरिणाम	२२ (१)	सुयी	१५७
सुतपरिग्गहा	१४१, १४३, १४४	सुभ	२ (४), ८ (१)	सुरअसुरगरुलमहियाण	१५७
सुतमए	८ (१)	सुभकंतं	२ (४)	सुरभवणविमाणसोक्ख	१४१
सुतवस्सियं	३० (१)	सुभग	१५८	सुरभिणा	३४
सुतसमास	१५९	सुभगंधं	२ (४)	सुरम्मा	१५०
सुतोहि-मण-		सुभगणाम	२८ (१), ४२	सुरल्लोगपडिनियत्ता	१४१
केवल(णाणावरण)	१७ (१)	सुभघोस	८ (१)	सुरवतिसंपूजियाणं	१४०
सुतं	२९ (१), १४७	सुभणाम	३१ (१), ४२	सुरवरविमाणवरपोंडरीएसु	१४२
सुत्तखेडुं	७२	सुभवणं	२ (४)	सुराभं	८ (४)
सुत्तत्था	१३७	सुभफास	२ (४)	सुरिंद	१५७
सुदंसणा	८ (१), १६ (१), १५७, १५८	सुभद्द	१६ (३), १५८	सुरिंददत्त	१५७
सुंदरप्पभ	१५७	सुभलेसं	२ (४)	सुरूव	१५७, १५८
सुंदरि	८४	सुभासुभाणं	२८ (१)	सुलसा	१५७, १५८
सुदाम	१५७	सुभविवाग	१४६	सुवज्जं	१३ (३)
सुदिट्टदीवभूयईहामति-		सुभूम	१५८	सुवण्ण	१४९
बुद्धिवद्धणाणं	१४०	सुमंगला	१५८	सुवण्णकुमार-दीवकुमार	७८
सुद्धदंत	१५८	सुमणा	१५७	सुवण्णकुमारावास	७२
सुधम्मा	९ (२)	सुमति	१०४	सुवण्णकूला	१४ (१)
सुपतिट्ठाभं	८ (४)	सुमतित्थ	१५७	सुवण्णवायं	७२
सुपम्हं	९ (४)	सुमरइत्ता	९ (१)	सुवायं	५ (४)
सुपास	८६, ९५, १०२, १५७, १५८	सुमरित्तए	१० (१)	सुविसायं	२० (३)
सुपीए	३० (१)	सुमिण	१० (१), २९ (१)	सुविधी	१००
सुपुंडं	१२ (३)	सुमिणदंसण	१० (१)	सुविहि	३२ (१), ७५, ८६
सुपुंखं	१२ (३)	सुमित्त	१५७	सुवीरं	६ (४)
		सुमित्तविजए	१५८	सुव्वय	१५७
		सुय	१२ (१)	सुसागरं	१ (७)

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सुसामाणं	१७ (३)	सूरमंडल	१३ (१), ४८, ६५	सेवाल	१५८
सुसालं	१८ (३)	सूरलेसं	५ (४)	सेसमती	१५८
सुसिरं	१९ (३)	सूरवर्णं	५ (४)	सेहे	३३ (१)
सुसीमा	१५७	सूरसिंगं	५ (४)	सोइंदियधारणा	२८ (१)
सुसुज्जं	९ (४)	सूरसिद्धं	५ (४)	सोइंदियरागोवरती	२५ (१)
सुसूरं	५ (४)	सूरसिरी	१५८	सोक	२१ (१)
सुस्सरं	१० (४)	सूरसेण	१५८	सोग	२६ (१)
सुस्सरणाम	२८ (१), ४२	सूरावत्तं	५ (४)	सोगंधिय	८२, ८५, ८७
सुहफासा	३४, १५०	सूरिए	६०, ७८	सोगंधियकंड	९०
सुहम्म	११ (२), १५७	सूरिते	१५८	सोतिंदियईहा	२८ (१)
सुहविवाग	१४६	सूरियावत्ते	१६ (१)	सोतिंदियत्थोगह	२८ (१)
सुहसील	१५८	सूरियावरण	१६ (१)	सोतिंदियनिगह	२७ (१)
सुहाभिगम	१५८	सूरुगमणमुहुत्तंसि	२३ (२)	सोतिंदियवज्जणोगह	२८ (१)
सुहुम	१४ (१), १५८	सूरत्तरवडेंसगं	५ (४)	सोतिंदियावाते	२८ (१)
सुहुमणाम	४२	सूरोदया	६३	सोतेंदियअत्थोगह	६ (१)
सुहुमसंपराए	१४ (१), १७ (१)	सूल	१४६	सोभवज्जणं	१८ (१)
सुहुमसंपरायभावे	१७ (१)	सेज्जं	६६	सोभाकरं	७२
सूइकलावसंठाण	१५५	सेज्जंस	८०, ८४, १५७	सोम	८ (१), १५८
सूतगड	५७, १३६	सेज्जापरीसह	२२ (१)	सोमणस	१०८
सूयगड	१ (२), १३७	सेज्जासण	९ (१)	सोमदत्त	१५७
सूयगडज्झयणा	२३ (१)	सेड्डिं	३० (१)	सोमदेव	१५७
सूयपरिगहा	१४२	सेणा	१५७	सोमा	१५७
सूर	५ (४), ३२ (१), १३८, १५७	सेणावडं	३० (१)	सोयं	१४३
सूरकंतं	५ (४)	सेणावतिरयण	१४ (१)	सोलस	१६ (१)
सूरकंडं	५ (४)	सेणिय	१५८	सोलसकसायसावय-	
सूरचरित्तं	७२	सेते	३० (१)	पयंडचंडं	१४६
सूरज्झयं	५ (४)	सेयवरचामरातो	३४	सोवत्थितं	१४७
सूरदेव	१५८	सेलये	१९ (१)	सोवाणा	१३७
सूरप्पभ	५ (४), १५७	सेला	१३८	सोहम्म	१ (६), २ (३), ३२ (१), ३५, १५०
सूरप्पमाणभोई	२० (१)	सेवड्डसंघयणणामं	२५ (१)	सोहम्मवडेंसगं	२ (४), १३ (१)
		सेवणया	९ (१)		

विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः	विशिष्टशब्दाः	सूत्राङ्काः
सोहम्मवडेंसय	६५	हत्थकम्मं	२१ (१)	हिंसादंड	१३ (१)
सोहम्म-सणकुमार-माहिदेसु	५२	हत्थिणपुरं	१५८	हितसिवसुहदा	३४
सोहम्मीसाणेसु	३(३), ४(३),	हत्थिरयण	१४ (१)	हितसुहनीसेसतिव्वपरिणा-	
५ (३), ६ (३), ७ (२),		हत्थिसिक्खं	७२	मनिच्छियमती	१४६
८ (३), ९ (३), १० (३),		हयलक्खणं	७२	हिययगमणीओ	३४
११ (३), १२ (२),		हरिकंता	१४ (१)	हिरणवायं	७२
१३ (२), १४ (२),		हरितेसिज्जं	३६	हुंड	१५५
१५ (३), १६ (२),		हरिवंसगंडियाओ	१४७	हुंडसंठाणणाम	२५(१), २८(१)
१७ (२), १८ (२),		हरिवस्स-रम्मय	१२१	हुंडसंठाणी	१५५
१९ (२), २० (२),		हरिवस्स-रम्मयवस्सियातो	७६	हेऊ	१४८
२१ (२), २२ (२),		हरिवस्स-रम्मयवासियाणं	८४	हेट्ठिमउवरिमगेवेज्ज	२४ (२)
२३ (२), २५ (२),		हरिवास	७ (१), ६३	हेट्ठिमउवरिमगेवेज्जग	२५ (३)
२६ (२), २७ (१),		हरिसेण	८९, ९७, १५८	हेट्ठिमगेवेज्ज	११ (२)
२७ (२), २८ (२),		हरि-हरिस्सहकूडा	११३	हेट्ठिममज्झिमगेवेज्ज	२३ (२)
२९ (२), ३० (२),		हरी	१४ (१)	हेट्ठिममज्झिमगेवेज्जय	२४ (३)
३१ (२), ३२ (२),		हल	१५८	हेट्ठिमहेट्ठिमगेवेज्ज	२२ (२)
३३ (२), ६०, ६२, ६४		हाणी	१५२	हेट्ठिमहेट्ठिमगेवेज्जय	२३ (३)
हंता	३० (१)	हार	६४	हेमवत	७ (१)
हट्ठरोमकूव	१५७	हालिद्वण्णपरिणाम	२२ (१)	हेमवतेरणवतियाणं	३८, ६७
हणित्ता	३० (१)	हास	२१ (१), २६ (१)	हेमवय-हेरणवतियातो	३७
हत्थ	५ (२), १० (२)	हासविवेग	२५ (१)	हेरणवत	७ (१)

દ્વિતીયં પરિશિષ્ટમ્ ।

શ્રી સમવાયાઙ્ગસૂત્રાન્તર્ગતાનાં ગાથાર્ધાનામકારાદિક્રમઃ ।

ગાથાર્ધમ્	પૃષ્ઠાઙ્કઃ	ગાથાર્ધમ્	પૃષ્ઠાઙ્કઃ	ગાથાર્ધમ્	પૃષ્ઠાઙ્કઃ
અઙ્કલે ૫ મહબ્બલે ૬	૩૦૦	અપ્પણો ય અબોહીએ	૧૦૨	ઇસિદિણ્ણં વયહારિં	૨૯૭
અંતોધૂમેણ મારેઙ્	૧૦૦	અબંભયારી જે કેઙ્	૧૦૧	ઇસ્સરેણ અદુવા ગામેણ	૧૦૧
અંતો નદંતં મારેઙ્	૧૦૦	અબહુસ્સુએ ય જે કેઙ્	૧૦૨	ઈસાદોસેણ આઙ્કે	૧૦૧
અંબે અંબરિસી ચેવ	૫૬	અબ્ભુવગમુવક્કમિયા	૨૭૫	ઉક્ખિત્તણાએ ૧ સંઘાડે ૨	૭૨
અંમડે દારુમડે યા	૨૯૯	અભયકર ણિવ્વુતિકરી	૨૮૮	ઉગ્ગાણં ભોગાણં	૨૮૮
અકુમારભૂએ જે કેઙ્	૧૦૧	અમમે ણિક્કસાએ	૨૯૮	ઉઙ્ગામી રામા કેસવ	૨૯૭
અક્કીણઙ્ગંણે પુરિસે	૧૦૧	અયલે વિ જાવ	૨૯૬	ઉત્તરે ય ૨૪ દિસાઈ ય ૨૫	૬૨
અઙ્કંતકડા રામા	૨૯૭	અરુણપ્પભ સૂરપ્પભ	૨૮૭	ઉદણક્કમ્મ મારેતિ	૧૦૦
અઙ્કારસ સોલસગં	૨૫૯	અવસેસા તિત્થકરા	૨૮૮	ઉદએ ૭ પેઢાલપુત્તે ય ૮	૨૯૮
અણંતરા ય આહારે	૨૭૬	અસચ્ચવાઈ ણિણ્હાઈ	૧૦૦	ઉદિતોદિતકુલવંસા	૨૮૭
અણાગયસ્સ નયવં	૧૦૧	અસિપત્તે ધણુ કુમ્ભે	૫૬	ઉદિતોદિતકુલવંસા	૨૯૦
અણિદાણકડા રામા	૨૯૭	અસ્સંજલં જિણવસભં	૨૯૭	ઉદિતોદિતકુલવંસા	૨૯૦
અણિસ્સિતોવહાણે ય ૪	૧૧૬	અસ્સગ્ગીવે જાવ	૨૯૭	ઉપ્પાયપુવ્વમ્મગેણિયં	૫૨
અણ્ણાણી જિણપૂયઢી	૧૦૩	આગમિસ્સાણ હોક્કંતિ	૨૯૮	ઉવગસંતં પિ ઙ્ગપિતા	૧૦૧
અણ્ણાતતા ૭ અલોભે ય	૧૦૩	આગમેસાણ હોક્કંતિ	૩૦૧	ઉવઙ્કિયં પઙ્કિવિરયં	૧૦૨
અતવસ્સિએ ય જે કેઙ્	૧૦૨	આણંદે ણંદણે પડમે	૩૦૦	ઉવસંતં ચ ધુયરયં	૨૯૭
અતિપાસં ચ સુપાસં	૨૯૮	આણય-પાણયકપ્પે	૨૬૦	ઉવહિ સુય ભત્તપાણે	૪૩
અત્તદોસોવસંહારે ૨૧	૧૧૬	આતિલ્લાણ ચડ્ડહં	૨૪૯	ઉસભસ્સ પઢમભિક્કા	૨૮૯
અત્થીણત્થિપવાયં	૫૨	આયરિયુવવ્જ્ઞાણિં	૧૦૨	ઉસભે સુમિત્તવિજયે	૨૯૪
અત્થે ય ૧૧ સૂરિયાવત્તે	૬૨	આયરિયુવવ્જ્ઞાયાણં	૧૦૨	ઉસભો ય વિણીતાએ	૨૮૮
અદીણસત્તુ સંખે	૨૮૭	આરાહણા ય મરણંતે	૧૧૬	ઉસ્સપ્પિણિ આગમેસાએ	૨૯૯
અદુવા તુમમકાસિ ત્તિ	૧૦૧	આલોયણા ૧ નિરવલાવે ૨	૧૧૬	એ વુત્તા ચડ્ડવીસં	૩૦૧
અપરાજિયે ય ભીમે	૩૦૦	આવંતી ધુતં વિમોહાયણં	૩૦	એકા સે ગબ્ભવસહી	૨૯૭
અપરાતિય વીસસેણે	૨૮૯	આસીયં ભત્તીસં	૨૫૯	એકારસુત્તરં હેઢિમેસુ	૨૬૦
અપસ્સમાણો પસ્સામિ	૧૦૩	ઇઙ્કી જુતી જસો વણ્ણો	૧૦૩	એકો ભગવં વીરો પાસો	૨૮૮
અપ્પઙ્કિપૂયએ થદ્દે	૧૦૨	ઇત્થીવિસયગેહીએ	૧૦૧	એકો ય ચડ્ડત્થીએ	૨૯૭
અપ્પણો અહિએ બાલે	૧૦૧	ઇત્થીહિં ગિદ્દે વસએ	૧૦૧	એકો ય સત્તમાએ	૨૯૭

गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः
एताइ नामाई	२९६	चलचवलकुंडलधरा	२८८	तं तिप्पयंतो भावेति	१०२
एतातो सीयातो सव्वेसिं	२८८	चारू य वज्जणाभे	२९०	तत्तो किरियविसालं	५२
एते खलु पडिसच्	२९७	चित्तउत्ते १७ समाही य	२९८	तत्तो पसेणईए	२८६
एते खलु पडिसच्	३००	चित्तरसा मणियंगा	३४	तत्तो य णंदणे खलु	२८७
एते छण्णक्खत्ता	५७	छण्हं पि जुगलयाणं	१६९	तत्तो य धम्मसीहे	२८७
एते छन्नक्खत्ता	१३८	छण्हं पि जुवलयाणं	२६०	तत्तो य धम्मसीहे	२८८
एते धम्मायरिया	२९७	जं निस्सिए उव्वहती	१०१	तत्तो हवति मिगाली	२९९
एते विसुद्धलेसा	२८९	जक्खिणी पुप्फचूला य	२९०	तस्स लुब्भइ वित्तम्मि	१०१
एते वुत्ता चउव्वीसं	२९८	जयंती अपरातिया णवमिया	२९५	तस्स संपग्गहीयस्स	१०१
एत्तो बलदेवाणं	२९६	जयंते विजए भदे	३००	तहियं वसुधारातो	२८९
एयारिसं नरं हंता	१०२	जयनामो य नरवई	२९४	तहेवाणंतणाणीणं	१०२
ओसप्पिणीए एते	२८७	जाणमाणो परिसओ	१०१	तित्थप्पवत्तयाणं एते	२८७
ओहिस्स वञ्ची हाणी	२७१	जायतेयं समारब्भ	१००	तित्थप्पवत्तयाणं पढमा	२९०
कक्कसेणे भीमसेणे	२८६	जाला तारा मेरा	२९४	तित्थप्पवत्तयाणं पढमा	२९०
कण्हसिरी सूरसिरी	२९४	जियरागमग्गिसेणं वंदे	२९८	तिण्णेग पंचूणं	२५९
कत्तिय संखे य तथा	२९९	जे अंतरायं चेएइ	१०१	तिण्णेव गाउयाइं	२९०
कम्मप्पवायपुव्वं	५२	जे कहाहिगरणाइं	१०२	तिन्नेव उत्तराइं	१३८
कयवम्मा सीहसेणे य	२८६	जे नायगं व रड्डस्स	१०१	तिलए य लोहजंधे	३००
कितिकम्मस्स य करणे	४३	जे य आहम्मिए जोए	१०२	तिविड्डू य जाव	२९६
खरस्सरे महाघोसे	५६	जे य माणुस्सए भोए	१०३	तिव्वे सुभ समायरे	१००
गद्धभे व्व गवं मज्जे	१०१	जे यावि तसे पाणे	१००	तीसा पुण तेरसमे	२४९
गावी जुए जाव	२९७	झाणसंवर जोगे य	११६	तीसा य पण्णवीसा	२५९
गूढायारी निगूहेज्जा	१००	णंदिरुक्खे तिलए	२८९	तुंबे अ ६ रोहिणी ७ मल्ली ७२	
चंदजस चंद कंता	२८६	णंदे य १ णंदमित्ते २	३००	तेंदुग पाडलि जंबू	२८९
चेदाणणं सुचंदं	२९७	ण य णाम अण्णलिंगे	२८८	ते चेव खिंसती बाले	१०२
चंपय बउले य तथा	२८९	णग्गोह सत्तिवणे साले	२८९	तेऽतिप्पयंतो आसयति	१०३
चउसट्ठी असुराणं	२६०	णाभी जियसत्तू या	२८६	तेसिं अवण्णिमं बाले	१०२
चउसिरं तिगुत्तं	४३	णिच्चोउगो असोगो	२८९	तेसिं अवण्णिमं बाले	१०३
चउहिं सहस्सेहिं	२८८	णिधयो पुरिसज्जाया	२१८	दत्ते सुहुमे सुबंधू य	२९८
चत्तारि दुवालस अट्ठ	२४९	तं कालं तं समयं	२८९	दस चोदस अट्ठऽट्ठारसेव	२४९

गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः
दायणे य निकाए य	४३	पढमेत्थ उसभसेणे	२९०	भरहे सगरे मघवं	२९४
दावह्वे ११ उदगणाते १२	७२	पढमेत्थ वतिरणाभे	२८७	भिसए य इंद कुंभे	२९०
दिण्णे य इंददिण्णे	२८७	पढमेत्थ विमलवाहण	२८६	भेदे विसय संठाणे	२७१
दिण्णे वरदत्ते धन्ने	२८९	पण्णा चत्तालीसा छच्च	२६०	भोगभोगे वियारेति	१०१
दिण्णे वाराहे पुण	२९०	पभू ण कुणई किच्चं	१०२	मंदर जसे अरिद्धे	२९०
दीव-दिसा-उदधीणं	२६०	पयावती य बंभे	२९४	मंदर १ मेरु २ मणोरम ३	६२
दीव-दिसा-उदहीणं	१६९	पलियंक १५ निसिज्जा य	६९	मतंगया य भिंगा	३४
दीवायणे य कण्हे	२९९	पाणिणा संपहिताणं	१००	मरुदेवा विजयसेणा	२८७
दुओणय जहाजायं	४३	पासो मल्ली वि य अद्धमेण	२८८	महसीह अगिसीहे	२९४
दुविङ्खु य ८ तिविङ्खु य ९	३००	पियमित्त ललियमित्ते	२९६	महापउमे १ सुरादेवे २	२९८
देवई चेव सच्चति	२९९	पुणो पुणो पणिहीए	१००	महाहरी य विजए य	२९४
देवकुरु उत्तरकुरा	२८८	पुरतो वहंति देवा	२८८	महुरा जाव हत्थिणपुरं	२९७
देवाणंदे अरहा	३०१	पुव्वभवे आसिण्हं	२९७	मिगसिर अद्दा पूसो	३३
देवोववाए अरहा २३	२९८	पुव्विं उक्खित्ता	२८८	मित्तदामे सुदामे य	२८६
देवोववाए अरहा	३०१	पुस्से पुणव्वसू पूण वंदे	२८९	मित्तवाहणे सुभूमे य	२९८
धंसेइ जो अभूयेणं	१०१	पुहई लक्खण रामा	२८७	मियावती उमा चेव	२९५
धम्मज्झए य अरहा	३००	पोगला नेव जाणंति	२७६	मुणिसुव्वते य अरहा ११	२९८
धितीमती य १६ संवेगे	११६	फलेणं अदुव दंडेणं	१००	मेहे धरे पड्डे य	२८६
नंदिफले १५ अवरकंका	७२	बंधू पुप्फवती चेव	२९०	रयणुच्चय ७ पियदंसण ८	६२
नवमो य महापउमो	२९४	बंधी फगू सम्मा	२९०	राया य आससेणे	२८६
नेयाउयस्स मग्गस्स	१०२	बंधे बारसमे वुत्ते	२९४	रिद्धे बारसमे वुत्ते	२९९
निव्वाणगयं च धरं	२९७	बत्तीसतिं धणूइं	२८९	रुद्धोवरुद्ध काले य	५६
पउमा सिवा सुयी	२९०	बत्तीसऽड्ढावीसा बारस	२६०	रोहिणि सुलसा चेव य	२९९
पउमावती य वप्पा	२८७	बहुजणस्स णेयारं	१०२	लच्छिमती कुरुमती	२९४
पउमे य महापउमे	२९९	बारस एक्कारसमे	२४९	लच्छिमती सेसमती	२९५
पउमे य सोमदेवे	२८९	बावत्तरिं सुवण्णाण	२६०	वंदामि जुत्तिसेणं	२९७
पच्चक्खाणे विओसणो	११६	बुद्धं च देवसम्मं	२९७	वयछक्कं ६ कायछक्कं १२	६९
पच्चत्थिमेण असुरा	२८८	भगवं पि वासुपुज्जो	२८८	वाराह धम्मसेणे	२९६
पच्छा वहंति सीयं	२८८	भद्दा सुभद्दा य सुप्पभा	२९५	विउलं विक्खोभइत्ताणं	१०१
पढमा होइ सुभद्दा	२९४	भरहे य दीहदंते	२९९	विज्जा अणुप्पवायं	५२

गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः	गाथार्थम्	पृष्ठाङ्कः
विजया य वेजयंती	२८७	सम्मदिट्टी १२ समाही य	११६	सुग्गीवे दढरहे	२८६
विभज्ज मत्थयं फाले	१००	सयमेगं उवरिमए	२६०	सुजसा सुव्वय अइरा	२८७
विमलघोसे सुघोसे य	२८६	सव्वजगवच्छलाणं	२८८	सुपासे सुव्वते अरहा	३०१
विमला य पंचवण्णा	२८७	सव्वतित्थाण भेयाय	१०२	सुभे य सुभघोसे य	२७
विमले उत्तरे अरहा	३०१	सव्वलोयपरे तेणे	१०२	सुमंगला जसवती	२९४
विस्सनंदी सुबंधू य	२९६	सव्वाणंदे य अरहा	३०१	सुमंगले अत्थ सिद्धे य	३००
विस्सभूती पव्वयए	२९६	सव्वाणुभूती ५ अरहा	२९८	सुमणा वारुणि सुलसा	२९०
वोकम्म धम्मओ भंसे	१०२	सव्वे य चक्कजोही	३००	सुमतित्थ णिच्चभत्तेण	२८८
वोकसियपेज्जदोसं य	२९८	सव्वे वि एगदूसेण	२८८	सुयसागरे य अरहा	३००
संगाणं च परिण्णा य	११६	सव्वेसिं पि जिणाणं	२८९	सुर-असुरवंदियाणं	२८८
संती कुंथू य अरो	२९४	सागर समुदनामे	२९७	सुरअसुरगरुलमहियाण	२९०
संभूत सुभद सुदंसणे	२९७	साले य वद्धमाणस्स	२८९	सूरसेणे महासेणे	३०१
संवच्छरेण भिक्खा	२८९	साहारणट्ठा जे केइ	१०२	सूरिते सुदंसणे पउमुत्तर	२९४
संवरे १९ अणियट्ठी य	२९८	साहाहेउं सहीहेउं	१०२	सूरे सुदंसणे कुंभे	२८६
सच्चप्पवायपुव्वं	५२	सिद्धत्थे पुण्णघोसे य	३०१	सेज्जंस बंभदत्ते	२८८
सच्चसेणे य अरहा	३०१	सिरिउत्ते सिरिभूती	२९९	सेट्ठिं बहुरवं हंता	१०१
सच्छत्ता सपडागा	२९०	सिरिकंता मरुदेवी	२८६	सेणावइं पसत्थारं	१०१
सज्झायवायं वयति	१०२	सिरिचंदे पुप्फकेऊ य	३००	सेणिय सुपास उदए	२९९
सढे नियडीपण्णाणे	१०२	सिरिसे य णागरुक्खे	२८९	सेला सलिला य समुद्द	२९८
सतज्जले सताऊ य	२८६	सीता य दव्व सारीर	२७५	सेसाणं परमण्णं	२८९
सत्तभिसय भरणि अद्दा	५७	सीया सुदंसणा सुप्पभा	२८७	सेसाणं पुण रुक्खा	२९०
सत्त विमाणसताइं	२६०	सीसम्मि जे पहणइ	१००	सेसेहिं बीयदिवसे	२८९
सत्थपरिण्णा लोगविजओ	३०	सीसावेढेण जे केई	१००	सोमे सिरिधरे चेव	२७
सप्पी जहा अंडउडं	१०१	सीहरहे मेहरहे	२८७	सोलस तीसा वीस	२४९
समोसरण सन्निसेज्जा य	४३	सुंदरबाहू तह दीहबाहु	२८७	हत्थो चित्ता य तहा	३३

तृतीयं परिशिष्टम्- कतिपयानि विशिष्टानि टिप्पणानि ।

[पृ०२६ पं०१७] सम्प्रति चन्द्रप्रज्ञप्तिः सूर्यप्रज्ञप्तिश्च प्रायः एकरूपैव संजाता उपलभ्यते, अतः एतद्विषये सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रं तट्टीका चात्र उपन्यस्येते अस्माभिः—

- “ता कहां ते जोतिसस्स दारा आहिताति वदेज्जा । तत्थ खलु इमाओ पंच पडिवत्तिओ
 5 पन्नत्ताओ— तत्थेगे एवमाहंसु—ता कत्तियादिया णं सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पन्नत्ता । एगे पुण
 एवमाहंसु - ता महादिया णं सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पन्नत्ता । एगे पुण एवमाहंसु—ता धणिट्ठादिया
 णं सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पन्नत्ता । एगे पुण एवमाहंसु—ता अस्सिणीयादिया णं सत्त नक्खत्ता
 पुव्वदारिया पन्नत्ता । एगे पुण एवमाहंसु—ता भरणीयादिया णं सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पन्नत्ता...
 वयं पुण एवं वदामो—ता अभिईयादिया णं सत्त नक्खत्ता पुव्वदारिया पन्नत्ता तंजहा-अभिई सवणो
 10 धणिट्ठा सतभिसया पुव्वापोड्डवया उत्तरापोड्डवया रेवती । अस्सिणीयादिया णं सत्त नक्खत्ता
 दाहिणदारिया पन्नत्ता तंजहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू । पुस्सादिया
 णं सत्त नक्खत्ता पच्छिमदारिया पन्नत्ता तंजहा-पुस्सो अस्सेसा महा पुव्वाफगुणी उत्तराफगुणी
 हत्थो चित्ता । सातियादिया णं सत्त नक्खत्ता उत्तरदारिया पन्नत्ता तंजहा-साती विसाहा अनुराहा
 जेड्ढा मूले पुव्वासाढा उत्तरासाढा ।” इति चन्द्रप्रज्ञप्तौ सूर्यप्रज्ञप्तौ च ।
- 15 अस्य व्याख्या- “ता कहां ते जोइसदारा इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथम् ? - केन
 प्रकारेण केन क्रमेणेत्यर्थः ज्योतिषो - नक्षत्रचक्रस्य द्वाराणि आख्यातानीति वदेत् ? एवमुक्ते
 भगवानेतद्विषये यावत्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति- तत्थेत्यादि, तत्र - तेषां पञ्चानां
 परतीर्थिकसङ्घातानां मध्ये एके एवमाहुः - कृत्तिकादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञप्तानि,
 इह येषु नक्षत्रेषु पूर्वस्यां दिशि गच्छतः प्रायः शुभमुपजायते तानि पूर्वद्वारकाणि, एवं दक्षिणद्वारकादीन्यपि
 20 वक्ष्यमाणानि भावनीयानि, अत्रैवोपसंहारमाह— एगे एवमाहंसु एके पुनरेवमाहुः - अनुराधादीनि
 सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञप्तानि, अत्राप्युपसंहारः— एगे एवमाहंसु एवं शेषाण्यप्युपसंहारवाक्यानि
 योजनियानि, एके पुनरेवमाहुः—धनिष्ठादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि, एके पुनरेवमाहुः— अश्विन्यादीनि
 सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञप्तानि एके पुनरेवमाहुः भरण्यादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि,
 सम्प्रत्येतेषामेव पञ्चानामपि मतानां भावनिकामाह- तत्थ जे ते एवमाहंसु इत्यादि सुगमम्, भगवान्
 25 स्वमतमाह- वयं पुण इत्यादि पाठसिद्धम् ॥” इति श्रीमलयगिरिविरचितायां सूर्यप्रज्ञप्तिटीकायां
 दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमे प्राभृतप्राभृते ।

[पृ०३९ पं०१८] “अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह- सम्ममणुव्वयगुणवयसिक्खावयवं थिरो
 य नाणी य । अट्ठमि-चउद्दसीसुं पडिमं ठाएगराईयं १०।१७॥ सम्मं० गाहा । सम्यगिति
 सम्यक्त्वम्, अणुव्रत-गुणव्रत-शिक्षापदानि प्रतीतानि । तानि यस्य सन्ति स तद्वान् । पूर्वोक्तप्रतिमा-

चतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थिरोऽविचलसत्त्वः । इतरो हि तद्विराधको भवति । यतः सा रात्रौ चतुष्पथादौ च विधीयते, तत्र चोपसर्गाः संभवन्तीति । ज्ञानी च ज्ञाता प्रतिमाकल्पपादेः । अज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनरस्यामिति । चशब्दौ समुच्चयार्थौ । अष्टमीचतुर्दश्योः प्रतीतयोः । उपलक्षणत्वादस्य पौषधदिवसेष्विति दृश्यम्, प्रतिमां कायोत्सर्गं ठाड् त्ति अधितिष्ठति करोतीत्यर्थः । किंप्रमाणमित्याह—एका रात्रिः परिमाणस्या इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी तां यस्तस्य प्रतिमाप्रतिमा 5 भवतीति शेषः । इति गाथार्थः ॥१७॥

शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्दर्शयितुमाह— असिणाणवियडभोई मउलियडो दिवसबंभयारी य। रत्तिं परिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसु १०।१८॥ असिणा० गाहा । अस्नानोऽविद्यमानस्नानः । विकटे प्रकटे दिवसे, न रात्राविति यावत्, भोक्तुं शीलमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रि-भोजनवर्जकः, ततः पूर्वपदेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृतोऽबद्धकच्छः । 10 तथा दिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीलो दिवसब्रह्मचारी । चः समुच्चये । तथा रत्तिमिति विभक्तिपरिणामाद् रात्रौ रजन्यां परिमाणकृतः मैथुनासेवनं प्रति कृतयोषिद्भोगपरिमाणः । कदेत्याह— प्रतिमावर्जेषु अपर्वस्वित्यर्थः, दिवसेषु दिनेषु । उक्तव्याख्यानसंवादिनी चेयं गाथा यदुत— असिणाणवियडभोई पकासभोइ त्ति होइ जं भणियं । दिवसओ न रत्ति भुंजे मउलिकडो कच्छ नवि रोधे ॥ [] कच्छं नारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ॥१८॥” इति पञ्चाशकस्य अभयदेवसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥ 15

[पृ०४३ पं०१, पृ०४५ पं०१३] “ओहदारस्स इमे बारस पडिदारा— उवहि सुत भत्त पाणे अंजलीपग्गहेति य । दावणा य निकाए य । अब्भुट्टाणे ति यावरे ॥२०७१॥ कितिकम्मस्स य करणे वेयावच्चे करणेति य । समोसरण सणिसेज्जा, कथाए य पबंघणे ॥२०७२॥ उवहि त्ति दारस्स इमे छ पडिदारा— उगम उप्पादण एसणा य परिकम्मणा य परिहरणा । संजोय- विहिविभत्ता छट्टाणा होंति उवधिम्मि ॥ २०७३॥ तत्थ उगम त्ति दारं, अस्य व्याख्या— 20 समणुण्णेण मणुण्णो सहितो सुद्धोवधिग्गहे सुद्धो । अह अविमुद्धं गेण्हति जेणऽविसुद्धं तमावज्जे ॥२०७४॥ संभोतितो संभोइएण समं उवहिं सोलसेहि आहाकम्मतिएहिं उगमदोसेहिं सुद्धं उप्पाएति तो सुद्धो । अह असुद्धं उप्पाएति जेण उगमदोसेण असुद्धं गेण्हति तत्थ जावतिओ कम्मबंधो जं च पायच्छित्तं तं आवज्जति ॥२०७४॥ एणं व दो व तिण्णि व आउट्टंतस्स होति पच्छित्तं । आउट्टंते वि ततो परेण तिण्हं विसंभोगो ॥२०७५॥ संभोइओ असुद्धं गेण्हंतो चोइओ 25 भणाति—‘संता पडिचोयणा, मिच्छामि दुक्कडं, ण पुणो एवं करिस्सामो’ । एवं आउट्टे जमावण्णो तं पच्छित्तं दाउं संभोगो । एवं बितियवाराए वि । एवं ततियवाराए वि । ततियवाराओ परेणं चउत्थवाराए तमेव अतियारं सेविऊण आउट्टंतस्स वि विसंभोगो ॥२०७५॥” - इति निशीथभाष्यचूर्णौ पञ्चमे उद्देशके ॥

- [पृ०४३ पं०८] “कहि णं भंते ! विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी पण्णत्ता ?, गोयमा ! विजयस्स णं दारस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीतिवत्तिता अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं विजयस्स देवस्स विजया णाम रायहाणी प० बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं सत्ततीसजोयणसहस्साइं नव य अडयाले जोयणसए
- 5 किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते.... ॥ [सू० १३५] ॥ व्या०- कहि णं भंते ! विजयस्सेत्यादि, क भदन्त ! विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह— गौतम ! विजयस्य द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यग् असङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य अतिक्रम्य अत्रान्तरे योऽन्यः जम्बूद्वीपः अधिकृतद्वीपतुल्याभिधानः, अनेन जम्बूद्वीपानामप्यसङ्ख्येयत्वं सूचयति, तस्मिन् द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्रान्तरे विजयस्य देवस्य योग्या विजया नाम राजधानी प्रज्ञप्ता मया
- 10 शेषैश्च तीर्थकृद्भिः, सा च द्वादश योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण आयामविष्कम्भाभ्याम्, सप्तत्रिंशद् योजनसहस्राणि नव शतानि अष्टाचत्वारिंशानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, इदं च परिक्षेपपरिमाणं ‘विक्खंभवग्गदहगुणकरणी वट्टस्स परिरओ होइ’ [] इति करणवशात् स्वयमानेतव्यम् ॥” इति जीवाभिगमसूत्रे तृतीयायां प्रतिपत्तौ प्रथमे उद्देशके मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥
- 15 [पृ०६० पं०१५, पृ०१५९, पं०२] “सयभिसया भरणीओ अद्दा अस्सेस साइ जेद्धा य । एए छ नक्खत्ता पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥७/१६०॥ टी० शतभिषक् भरणी आर्द्रा अश्लेषा स्वातिः ज्येष्ठा, चः समुच्चये एतानि षट् नक्षत्राणि पञ्चदश मुहूर्तान् यावत् चन्द्रेण सह संयोगः सम्बन्धो येषां तानि तथा, तद्यथा— एतेषां षण्णामपि नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्य सत्कान् सार्द्धान् त्रयस्त्रिंशद्भागान् यावच्चन्द्रेण सह योगो भवति ततो
- 20 मुहूर्तगतसप्तषष्टिभागकरणार्थं त्रयस्त्रिंशत् त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि नव शतानि नवतानि नवत्यधिकानि ९९० यदपि चार्द्धं तदपि त्रिंशता गुणयित्वा द्विकेन भज्यते लब्धाः पञ्चदश मुहूर्तस्य सप्तषष्टिभागास्ते पूर्वराराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्वराराशिः सहस्रं पञ्चोत्तरम् १००५, अस्य सप्तषष्ट्या भागे हते लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ता इति । तथा— “तिण्णेव उत्तराइं पुणव्वसू रोहिणी विसाहा य । एए छ नक्खत्ता पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥७/१६०॥ टी० तिस्र उत्तराः उत्तरफल्गुनी उत्तराषाढा उत्तरभद्रपदा
- 25 इत्येवंरूपाः पुनर्वसू रोहिणी विशाखा, चः समुच्चये, एतानि एवकारस्य भिन्नक्रमत्वादेतान्येवेति योज्यम्, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, षड् नक्षत्राणि पञ्चचत्वारिंशतं मुहूर्तान् यावच्चन्द्रेण सह संयोगो येषां तानि तथा, तद्यथा—अत्रापि षण्णां नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषष्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्य सत्कानां भागानां शतमेकमेकस्य च भागस्यार्द्धं चन्द्रेण सह योगस्तत्रैषां भागानां मुहूर्तगतभागकरणार्थं शतं प्रथमतस्त्रिंशता गुण्यते जातानि त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि ३०१५, एतेषां सप्तषष्ट्या

भागे हते लब्धाः पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्ता इति ।” इति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तेः सप्तमे वक्षस्कारे १६० तम सूत्रस्य शान्तिचन्द्रीयायां वृत्तौ ॥

[पृ०६६ पं०१६] “सम्प्रति लवणसमुद्रशिखावक्तव्यतामाह— दसजोयणसहस्सा, लवणसिहा चक्रवालओ रुंदा । सोलस सहस्स उच्चा, सहस्समेगं च ओगाढा ॥१७॥ व्या० अभ्यन्तरतो बाह्यतश्च पञ्चनवतिपञ्चनवतियोजनसहस्राणि परित्यज्य मध्यभागे लवणसमुद्रस्य शिखा वर्तते, सा 5 च चक्रवालतो रथचक्राकारेण रुन्दा विस्तीर्णा दश योजनसहस्राणि, तथा भूतले समजलपट्टादूर्ध्वमुच्चा षोडश योजनसहस्राणि, सहस्रमेकं योजनानामवगाढा भूमौ प्रविष्टा ॥१७॥ देसूणमद्धजोयण, लवणसिहोवरि दगं दुवे काला । अइरेगं अइरेगं, परिवड्ढइ हायए वावि ॥१८॥ व्या० अनन्तरोक्ताया लवणसमुद्रशिखाया उपरि देशोनमर्धयोजनं किञ्चिन्न्यूने द्वे गव्यूते द्वौ कालौ अहोरात्रमध्ये द्वौ वारौ उदकमतिरेकमतिरेकं परिवर्धते हीयते च, पातालकलशगतवायुक्षोभे वर्धते तदुपशान्तौ 10 च हीयते इत्यर्थः ॥१८॥ सम्प्रति वेलन्धरवक्तव्यतामाह— अब्भितरियं वेलं, धरंति लवणोदहिस्स नागाणं । बायालीस सहस्सा, दुसत्तरि सहस्स बाहिरियं ॥१९॥ सट्ठिं नागसहस्सा, धरंति अग्गोदयं समुद्दस्स । वेलं धरआवासा, लवणे चाउद्दिसिं चउरो ॥२०॥ व्या० लवणसमुद्रस्याभ्यन्तरिकां जम्बूद्वीपाभिमुखां वेलां शिखोपरिजलं शिखां च अर्वाक् प्रविशन्तीं धरन्ति वारयन्ति नागानां नागकुमाराणां भवनपतिनिकायान्तर्वर्तिनां द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणि, बाह्यां 15 धातकीखण्डद्वीपाभिमुखां वेलां धातकीखण्डद्वीपमध्ये प्रविशन्तीं वारयन्ति नागानां द्वासप्ततिसहस्राणि, तथा षष्टिनागसहस्राणि अग्रोदकं देशोनयोजनार्धजलादुपरि वर्धमानं जलं समुद्रस्य लवणसमुद्रस्य वारयन्ति । एवं सर्वसङ्ख्याया वेलन्धरदेवानामेकं लक्षं चतुःसप्ततिसहस्राणि भवन्ति । उक्तं च— “लवणस्स णं भंते समुद्दस्स केवइया नागसहस्सा अब्भितरियं वेलं धरंति ? केवइया नागसहस्सा बाहिरियं वेलं धरंति ? केवइया नागसहस्सा अग्गोदगं धरंति ? गोयमा ! लवणस्स णं समुद्दस्स 20 बायालीसं नागसहस्सा अब्भितरियं वेलं धरंति, बावत्तरि नागसहस्सा बाहिरियं वेलं धरंति, सट्ठिं नागसहस्सा अग्गोदगं धरंति । एवमेव सपुव्वावरेण लवणे समुदे एगसयसाहस्सिया चउहत्तरिं च नागसहस्सा भवंतीति मक्खायं” [] । एतेषां च वेलन्धरदेवानामावासा आश्रयभूताः पर्वता लवणसमुद्रे पूर्वादिषु चतसृषु दिक्षु द्विचत्वारिंशद्द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे प्रत्येकमेकैकभावेन चत्वारः चतुःसङ्ख्या वेदितव्याः ॥१९-२०॥ सम्प्रति 25 तेषामावासपर्वतानामावासपर्वताधिपतीनां च नागराजानां नामान्याह— पुव्वाइं अणुकमसो, गोत्थुभ दगभास संख दगसीमा । गोत्थुभ सिवए संखे, मणोसिले नागरायाणो ॥२१॥ व्या० तथा पूर्वाद्यनुक्रमेणैवैतेषामावासपर्वतानामधिपतीनां नामान्यमूनि, तद्यथा— गोस्तूपस्यावासपर्वतस्याधिपतिर्गोस्तूपनामा देवः, दकभासस्य शिवः, शङ्खस्य शङ्खः, दकसीमो मनःशिलः । एते चत्वारोऽपि प्रत्येकं चतुर्णामिन्द्रसामानिकसहस्राणाम्, चतसृणामग्रमहिषीणां 30

- सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्तानामनीकानाम्, सप्तानामनीकाधिपतीनाम्, षोडशानामात्मरक्षकदेव-
सहस्राणाम्, स्वस्य स्वस्यावासपर्वतस्य, स्वस्याः स्वस्या राजधान्या अधिपतयः । तत्र गोस्तूपदेवस्य
राजधानी गोस्तूपा, सा च गोस्तूपस्यावासपर्वतस्य पूर्वतोऽपरस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादशयोजनसहस्रेभ्यः
परतो वेदितव्या । शिवदेवस्य शिवा राजधानी, सा च दक्षिणस्यावासपर्वतस्य दक्षिणतोऽपरस्मिन्
5 लवणसमुद्रे । शङ्खदेवस्य शङ्खा नाम राजधानी, सा च शङ्खस्यावासपर्वतस्यापरतोऽपरस्मिन्
लवणसमुद्रे । मनःशिलस्य देवस्य मनःशिला राजधानी, सा च दक्षिणस्यावासपर्वतस्योत्तरतोऽपरस्मिन्
लवणसमुद्रे ॥२१॥ तदेवमुक्ता महतां वेलन्धराणां नागराजानामावासपर्वता नामानि च, सम्प्रति
क्षुल्लवेलन्धरदेवानामावासपर्वतान् नामानि चाह— अणुवेलन्धरवासा, लवणे विदिसासु संठिया
चउरो । कक्कोडग विजुप्पभ, कइलास रुणप्पभे चेव ॥२२॥ कक्कोडग कइमए, केलास
10 रुणप्पभे य रायाणो । बायालीस सहस्से, गंतुं उदहिम्पि सव्वेऽवि ॥२३॥ व्या० महतां
वेलन्धराणामादेशप्रतीच्छकतयाऽनुयायिनो वेलन्धरा अनुवेलन्धरास्तेषामावासा आवासपर्वता लवणे
लवणसमुद्रे विदिक्षु उत्तरपूर्वादिकासु चतसृषु विदिक्षु द्वाचत्वारिंशतं योजनसहस्राण्यवगाह्यान्तरे
संश्रिताः स्थिताः चत्वारः चतुःसङ्ख्या वेदितव्याः, तद्यथा— उत्तरपूर्वस्यां दिशि कर्कोटकः १,
दक्षिणपूर्वस्यां विद्युत्प्रभः २, दक्षिणापरस्यां कैलाशः ३, अपरोत्तरस्यामरुणप्रभः ४ । एतेषामधिपतयो
15 नागराजा यथाक्रमं कर्कोटकः कर्दमकः कैलाशः अरुणप्रभश्च । एते च चत्वारोऽपि गोस्तूपदेव
इव महर्द्धिका वेदितव्याः, नवरं कर्कोटकस्य नागराजस्य राजधानी कर्कोटिका, सा च
कर्कोटकस्यावासपर्वतस्योत्तरपूर्वस्यां दिशि तिर्यगसङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रानतिक्रम्यापरस्मिन् लवणसमुद्रे
द्वादशयोजनसहस्रेभ्यः परतोऽवगन्तव्या । कर्दमस्य च नागराजस्य कर्दमिका राजधानी, सा च
विद्युत्प्रभस्य स्वावासपर्वतस्य दक्षिणपूर्वतोऽपरस्मिन् लवणसमुद्रे । कैलाशदेवस्य नागराजस्य कैलाशा
20 नाम राजधानी, सा च स्वावासपर्वतस्य कैलाशस्य दक्षिणापरतोऽपरस्मिन् लवणसमुद्रे । अरुणप्रभस्य
नागराजस्यारुणप्रभा नाम राजधानी, सा च स्वावासपर्वतस्यारुणप्रभस्यापरोत्तरतोऽपरस्मिन् लवणसमुद्रे ।
एते च सर्वेऽपि गोस्तूपादयोऽरुणप्रभपर्यवसाना अष्टावप्यावासपर्वता जम्बूद्वीपवेदिकान्तात्प्रत्येकं
द्विचत्वारिंशतं योजनसहस्राण्युदधौ लवणसमुद्रेऽवगाह्यान्तरे वेदितव्याः । एतच्च प्रागेव भावितम्
॥२२-२३॥ सम्प्रत्येतेषामवगाहादिप्रमाणमाह— चत्तारि जोयणसए, तीसं कोसं च उवगया भूमिं ।
25 सत्तरस जोयणसए, इगवीसे ऊसिया सव्वे ॥२४॥ व्या० सर्वेऽष्टावपि गोस्तूपादयः पर्वताः
प्रत्येकं चत्वारि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि ४३० एकं च क्रोशं १ भूमिमुपगता भूमौ प्रविष्टाः,
सप्तदश योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि १७२१ उच्छ्रिता उच्चाः । एते च सर्वेऽपि प्रत्येकमेकैकया
वेदिकया एकैकेन च वनखण्डेन समन्ततः परिक्षिप्ताः ॥२४॥” इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ।

- [पृ० ६८ पं० २२] “नाणंतरायदसगं दंसण चत्तारि उच्च जसकित्ती । एया सोलस पयडी,
30 सुहमकसायम्मि वोच्छिन्ना ॥२३॥ व्या०- ‘नाणंतरायदसगं’ इति, ज्ञानावरणं पञ्चविधमन्तरायं

पञ्चविधम्, 'दंसण चत्तारि' इति, दर्शनावरणानि चत्वारि चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणाख्यानि, उच्चैर्गोत्रम्, यशःकीर्तिः, इत्येताः षोडश प्रकृतयः सूक्ष्मकषाये बन्धं प्रतीत्य व्यवच्छिन्नाः । एतद्बन्धस्य साम्प्रयायिकत्वादुत्तरेषु च सम्प्रयायस्य कषायोदयलक्षणस्याभावात् ॥२३॥" इति सटीके प्राचीने कर्मस्तवाख्ये द्वितीये कर्मग्रन्थे ॥

[पृ०८७ पं० ७] "गंगा णं महान्णई पवहे छ सकोसाइं जोअणाइं विक्खंभेणं अद्धकोसं 5 उव्वेहेणं तयणंतरं च णं.... [जम्बू० ४।७४] । व्या०- अथास्या एव प्रवहमुखयोः पृथुत्वोद्वेधौ दर्शयति- गंगा णमित्यादि, गङ्गा महानदी प्रवहे, यतः स्थानात् नदी वोढुं प्रवर्तते स प्रवहः, पद्मद्रहात्तोरणात्निर्गम इत्यर्थः, तत्र षट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण, तथा क्रोशार्द्धमुद्वेधेन, महानदीनां सर्वत्रोद्वेधस्य स्वव्यासपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, अस्तीति शेषः, तदनन्तरमिति पद्मद्रहतोरणीयव्यासादनन्तरम्, एतेन यावत् क्षेत्रं स व्यासोऽनुवृत्तस्तावत्क्षेत्रादनन्तरं 10 गङ्गाप्रपातकुण्डनिर्गमादनन्तरमित्यर्थः, एतेन च योऽन्यत्र प्रवहशब्देन मकरमुखप्रणालनिर्गमः प्रपातकुण्डनिर्गमो वाऽभिहितः स नेति, श्रीअभयदेवसूरिपादैः समवायाङ्गवृत्तौ श्रीमलयगिरिपादैश्च बृहत्क्षेत्रसमासवृत्तौ पद्मद्रहतोरणनिर्गमपरत्वेनैव व्याख्यानात्, एवमुद्वेधेऽपि ज्ञेयम् ।" इति जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ चतुर्थे वक्षस्कारे ७४ तमसूत्रस्य शान्तिचन्द्रविरचितायां वृत्तौ ॥

[पृ०८९ पं०२२] "पञ्चविंशतिभिर्भावनाभिः, क्रिया पूर्ववत्, प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षण- 15 महाव्रतसंरक्षणाय भाव्यन्त इति भावनाः, ताश्चेमाः- इरियासमिए सया जए, उवेह भुंजेज्ज व पाणभोयणं । आयाणनिकखेवदुगुंछ संजए, समाहिए संजमए मणोवई ॥१॥ अहस्ससच्चे अणुवीइ भासए, जे कोहलोहभयमेव वज्जए । स दीहरायं समुपेहिया सिया, मुणी हु मोसं परिवज्जए सया ॥२॥ सयमेव उ उग्गहजायणे, घडे मतिमं निसम्म सइ भिक्खु उग्गहं । अणुण्णविय भुंजिज्ज पाणभोयणं, जाइत्ता साहंमियाण उग्गहं ॥३॥ आहारगुत्ते अविभूसियप्पा, इत्थिं न निज्झाइ न संथवेज्जा । बुद्धो 20 मुणी खुड्डकहं न कुज्जा, धम्माणुपेही संधए बंभचेरं ॥४॥ जे सदरूवरसगंधमागए, फासे य संपप्प मणुण्णपावए । गिहीपदोसं न करेज्ज पंडिए, स होइ दंते विरए अकिंचणे ॥५॥ गाथाः पञ्च, आसां व्याख्या-ईरणम् ईर्या, गमनमित्यर्थः, तस्यां समितः-सम्यगित ईर्यासंमितः, ईर्यासमितता प्रथमभावना, यतोऽसमितः प्राणिनो हिंसेदतः सदा यतः-सर्वकालमुपयुक्तः सन् 'उवेह भुंजेज्ज व पाणभोयणं' 'उवेह'ति अवलोक्य भुञ्जीत पानभोजनम्, अनवलोक्य भुञ्जानः प्राणिनो हिंसेत्, अवलोक्य भोक्तव्यं 25 द्वितीयभावना, एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्या, आदाननिक्षेपौ-पात्रादेर्ग्रहणमोक्षौ आगमप्रसिद्धौ जुगुप्सति-करोत्यादाननिक्षेपजुगुप्सकः, अजुगुप्सन् प्राणिनो हिंस्यात् तृतीयभावना, संयतः-साधुः समाहितः सन् संयमे 'मणोवई'ति अदुष्टं मनः प्रवर्तयेत्, दुष्टं प्रवर्तयन् प्राणिनो हिंसेत् चतुर्थी भावना, एवं वाचमपि, पञ्चमी भावना, गताः प्रथमव्रतभावनाः । द्वितीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते-'अहस्ससच्चे'ति अहास्यात् सत्यः, हास्यपरित्यागादित्यर्थः, हास्यादनृतमपि ब्रूयात्, अतो हास्यपरित्यागः प्रथमभावना, 30

- अनुविचिन्त्य-पर्यालोच्य भाषेत, अन्यथाऽनृतमपि ब्रूयात्, द्वितीयभावना, यः क्रोधं लोभं भयमेव वा त्यजेत्, स इत्थम्भूतो दीर्घरात्रं-मोक्षं समुपेक्ष्य-सामीप्येन(द्रष्टा) दृष्ट्वा 'सिया' स्यात् मुनिरेव मृषां परिवर्जेत सदा, क्रोधादिभ्योऽनृतभाषणादिति भावनात्रयम्, गता द्वितीयव्रतभावनाः । तृतीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते- 'स्वयमेव' आत्मनैव प्रभुं प्रभुसंदिष्टं वाऽधिकृत्य अवग्रहयाच्चायां प्रवर्तते अनुविचिन्त्य,
- 5 अन्यथाऽदत्तं गृह्णीयात्, प्रथमभावना, 'घडे मइमं निसम्म'ति तत्रैव तृणाद्यनुज्ञापनायां चेष्टेत मतिमान् निशम्य आकर्ण्य प्रतिग्रहदातृवचनम्, अन्यथा तददत्तं गृह्णीयात्, परिभोग इति द्वितीया भावना, 'सइ भिक्खु उग्गहं'ति सदा भिक्षुरवग्रहं स्पष्टमर्यादयाऽनुज्ञाप्य भजेत, अन्यथाऽदत्तं संगृह्णीयात्, तृतीया भावना, अनुज्ञाप्य गुरुमन्यं वा भुञ्जीत पानभोजनम्, अन्यथाऽदत्तं गृह्णीयात्, चतुर्थी भावना, याचित्वा साधर्मिकाणामवग्रहं स्थानादि कार्यम्, अन्यथा तृतीयव्रतविराधनेति पञ्चमी भावना,
- 10 उक्तास्तृतीयव्रतभावनाः । साम्प्रतं चतुर्थव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते- 'आहारगुते'ति आहारगुप्तः स्यात्, नातिमात्रं स्निग्धं वा भुञ्जीत, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात्, प्रथमा भावना, अविभूषितात्मा स्याद-विभूषां न कुर्याद्, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात्, द्वितीया भावना, स्त्रियं न निरीक्षेत तदव्यतिरेकादिन्द्रियाणि नाऽऽलोकयेद्, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात्, तृतीया भावना, 'न संधवेज्ज'ति न स्त्र्यादिसंसक्तां वसतिं सेवेत, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात्, चतुर्थी भावना, बुद्धः अवगततत्त्वः
- 15 मुनिः साधुः क्षुद्रकथां न कुर्यात् स्त्रीकथां स्त्रीणां वेति, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात्, पञ्चमी भावना, 'धम्म(धम्माणु)पेही संधए बंभचेरं'ति निगदसिद्धम्, उक्ताश्चतुर्थव्रतभावनाः । पञ्चमव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते- यः शब्दरूपरसगन्धानागतान्, प्राकृतशैल्याऽलाक्षणिकोऽनुस्वारः, स्पर्शाश्च संप्राप्य मनोज्ञ-पापकान् इष्टानिष्टानित्यर्थः, गृद्धिम् अभिष्वङ्गलक्षणाम्, प्रद्वेषः प्रकटस्तं न कुर्यात् पण्डितः, स भवति दान्तो विरतोऽकिञ्चन इति, अन्यथाऽभिष्वङ्गादेः पञ्चममहाव्रतविराधना स्यात्, पञ्चापि भावनाः, उक्ताः
- 20 पञ्चमहाव्रतभावनाः, अथवाऽसम्मोहार्थं यथाक्रमं प्रकटार्थाभिरेव भाष्यगाथाभिः प्रोच्यन्ते- "पणवीस भावणाओ पंचणह महव्वयाणमेयाओ । भणियाओ जिणगणहरपुज्जेहिं नवर सुत्तम्मि ॥१॥ इरियासमिइ पढमा आलोइयभत्तपाणभोई य । आयाणभंडनिक्खेवणा य समिई भवे तइया ॥२॥ मणसमिई वयसमिई पाणइवायम्मि होति पंचेव । हासपरिहारअणुवीइभासणा कोहलोहभयपरिण्णा ॥३॥ एस मुसावायस्स अदिन्नदाणस्स होतिमा पंच । पहुसंदिट्ट पहु वा पढमोग्गह जाएँ अणुवीई ॥४॥ उग्गहणसील बिइया
- 25 तत्थोग्गेण्हेज्ज उग्गहं जहियं । तणडगलमल्लगाई अणुणवेज्जा तहिं तहियं ॥५॥ तच्चम्मि उग्गहं तू अणुणवे सारिउग्गहे जा उ । तावइय मेर काउं न कप्पई बाहिरा तस्स ॥६॥ भावण चउत्थ साहम्मियाण सामण्णमण्णपाणं तु । संघाडगमाईणं भुंजेज्ज अणुणवियए उ ॥७॥ पंचमियं गंतूणं साहम्मियउग्गहं अणुणविया । ठाणाई चेएज्जा पंचेव अदिण्णदाणस्स ॥८॥ बंभवयभावणाओ णो अइमायापणीयमाहारे । दोच्च अविभूसणा ऊ विभूसवत्ती न उ हवेज्जा ॥९॥ तच्चा भावण इत्थीण
- 30 इंदिया मणहरा ण णिज्झाए । सयणासणा विवित्ता इत्थिपसुविवज्जिया सेज्जा ॥१०॥ एस चउत्था

ण कहे इत्थीण कहं तु पंचमा एसा । सद्दा रूवा गंधा रस फासा पंचमी एए ॥११॥ रागद्दोसविवज्जण अपरिग्गहभावणाउ पंचेव । सव्वा पणवीसेया एयासु न वट्ठियं जं तु ॥१२॥” इति आवश्यकसूत्रस्य चतुर्थेऽध्ययने हारिभद्र्यां वृत्तौ ॥

[पृ०१२० पं०७] “सुयं मे आउसंतेण भगवया एवमक्खायं-इह खलु थेरेहिं भगवंतेहिं तेत्तीसं आसायणाओ पन्नत्ताओ, कतराओ खलु ताओ थेरेहिं भगवंतेहिं तेत्तीसं आसायणाओ पन्नत्ताओ ? 5 इमा खलु ताओ थेरेहिं भगवंतेहिं तेत्तीसं आसायणाओ पन्नत्ताओ, तंजधा- सेहे रातिणियस्स पुरतो गंता भवति, आसादणा सेहस्स ॥१॥ सेहे रायणियस्स सपक्खं गंता भवति, आसायणा सेहस्स ॥२॥ सेहे रायणियस्स आसन्नं गंता भवति, आसयणा सेहस्स ॥३॥ एवं एणं अभिलावेणं सेहे रातिणियस्स पुरओ चिट्ठिता भवति, आसायणा सेहस्स ॥४॥ सेहे राईणियस्स सपक्खं चिट्ठिता भवति, आसायणा सेहस्स ॥५॥ सेहे रायणियस्स आसन्नं चिट्ठिता भवति, आसादणा सेहस्स 10 ॥६॥ सेहे रायणियस्स पुरतो निसीइत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥७॥ सेहे रायणियस्स सपक्खं निसीइत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥८॥ सेहे रायणियस्स आसन्नं निसीइत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥९॥ सेहे रायणियेण सद्धिं बहिया विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा निक्खंते समाणे पुव्वामेव सेहतराए आयामेइ पच्छा रायणिए, आसादणा सेहस्स ॥१०॥ सेहे रायणिण सद्धिं बहिया विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा निक्खंते समाणे तत्थ पुव्वामेव सेहतराए आलोएति पच्छा रायणिए, 15 आसायणा सेहस्स ॥११॥ केइ रायणियस्स पुव्वं संलवत्तए सिया ते पुव्वामेव सेहतराए आलवेति पच्छा रातिणिए, आसायणा सेहस्स ॥१२॥ सेहे रातिणियस्स रातो वा विआले वा वाहरमाणस्स अज्जो केइ सुत्ते ? के जागरे ? तत्थ सेहे जागरमाणे रातिणियस्स अपडिसुणेत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥१३॥ सेहे असणं वा ४ पडिग्गहिता पुव्वामेव सेहतरागस्स आलोएइ पच्छा रायणियस्स, आसादणा सेहस्स ॥१४॥ सेहे असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहेत्ता पुव्वामेव 20 सेहतरागस्स पडिदंसेति पच्छा रायणियस्स, आसादणा सेहस्स ॥१५॥ सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता * तं पुव्वामेव सेहतरागं उवणिमंतेति पच्छा रायणियस्स, आसादणा सेहस्स ॥१६॥ सेहे रायणिण सद्धिं असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं रायणियस्स अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स तस्स खद्धं खद्धं दलयइ, आसादणा सेहस्स ॥१७॥ सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहिता राइणिण सद्धिं आहारेमाणे तत्थ सेहे खद्धं खद्धं डाअं डाअं रसितं रसियं ऊसदं ऊसदं मणुणं मणुणं मणामं 25 मणामं निद्धं निद्धं लुक्खं लुक्खं आहारेत्ता भवइ, आसादणा सेहस्स ॥१८॥ सेहे रायणियस्स वाहरमाणस्स अपडिसुणिता भवइ, आसादणा सेहस्स ॥१९॥ सेहे रायणियस्स वाहरमाणस्स तत्थगाते चेव पडिसुणेत्ता भवति, आसायणा सेहस्स ॥२०॥ सेहे रायणियस्स किं ति वइत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥२१॥ सेहे रायणियं तुमं ति वत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥२२॥ सेहे रायणियस्स खद्धं खद्धं वत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥२३॥ सेहे रायणियं तज्जाएण तज्जाएण पडिभणित्ता 30

- भवइ, आसादणा सेहस्स ॥२४॥ सेहे रातिणियस्स कहं कहेमाणस्स इति एवं ति वत्ता न भवति, आसायणा सेहस्स ॥२५॥ सेहे रायणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सुमरसीति वत्ता भवति, आसादणा सेहस्स ॥२६॥ सेहे रायणियस्स कहं कहेमाणस्स णो सुमणसे भवति, आसादणा सेहस्स ॥२७॥ सेहे रायणियस्स कहं कहेमाणस्स परिसं भेत्ता भवति, आसायणा सेहस्स ॥२८॥ सेहे रायणियस्स
- 5 कहं कहेमाणस्स कहं आच्छिंदित्ता भवति, आसायणा सेहस्स ॥२९॥ सेहे रायणियस्स कहं कहेमाणस्स तीए परिसाए अणुडिताए अभिन्नाए अवुच्छिन्नाए अब्बोगडाए दोच्चंपि तमेव कहं कथिता भवति, आसादणा सेहस्स ॥३०॥ सेहे रायणियस्स सेज्जासंधारणं पाएणं संघट्टित्ता हत्थेणं अणुणुणवेत्ता गच्छति, आसादणा सेहस्स ॥३१॥ सेहे रायणियस्स सेज्जासंधारणं चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता वा भवइ, आसायणा सेहस्स ॥३२॥ सेहे रायणियस्स उच्चासणे वा
- 10 समासणंसि वा चिट्ठित्ता वा निसीयित्ता वा तुयट्ठित्ता वा भवति, आसादणा सेहस्स ॥३३॥ एताओ खलु ताओ थरेहिं भगवंतेहिं तेत्तीसं आसायणाओ पन्नत्ताओ ति बेमि ॥” इति दशाश्रुतस्कन्धे तृतीयेऽध्ययने [तृतीयस्यां दशायाम्] । विशेषतो जिज्ञासुभिः दशाश्रुतस्कन्धचूर्णिर्विलोकनीया ॥

- [पृ०१३० पं०१५] “साम्प्रतं हैमवतवर्षस्य जीवामाह— सत्तत्तीस सहस्सा, छच्च सया जोयणाण चउसयरा । हैमवयवासजीवा, किंचूणा सोलस कला य ॥५४॥ व्या०
- 15 सप्तत्रिंशत्सहस्राणि षट् शतानि चतुःसप्ततानि चतुःसप्तत्यधिकानि योजनानां कलाश्च षोडश किञ्चिदूना, एतावती हैमवतवर्षस्य जीवा । तथाहि— हैमवतवर्षस्यावगाह इष्वपरपर्यायः सप्ततिसहस्रप्रमाणः ७०००० । तेन जम्बूद्वीपविष्कम्भः कलारूप एकोनविंशतिलक्षप्रमाण ऊनः क्रियते, जाता अष्टादश लक्षास्त्रिंशत्सहस्राणि १८३०००० । एष राशिर्यथोक्तेनावगाहेन ७०००० गुण्यते, गुणिते च सति जात एककः द्विकः अष्टकः एककः अष्टौ शून्यानि १२८१००००००००० । एष राशिर्भूयश्चतुर्भिर्गुण्यते,
- 20 जातः पञ्चकः एककः द्विकः चतुष्कः अष्टौ शून्यानि ५१२४००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धः सप्तकः एककः पञ्चकः अष्टकः द्विकः एककः ७१५८२१ । शेषं तूद्धरति द्विकः नवकः पञ्चकः नवकः पञ्चकः नवकः २९५९५९ । छेदराशिः एककः चतुष्कः त्रिकः एककः षट्कः चतुष्कः द्विकः १४३१६४२ । वर्गमूललब्धस्य तु कलाराशेर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भागो ह्रियते, लब्धानि योजनानां सप्तत्रिंशत्सहस्राणि षट् शतानि चतुःसप्तत्यधिकानि कलाश्च पञ्चदश ३७६७४
- 25 क० १५, उद्धरितराश्यपेक्षया किञ्चिदूनैका कला लभ्यते इति परिभाव्य ‘किंचूणा सोलस कला य’ इत्युक्तम् ॥५४॥” - इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ॥

- [पृ०१३१ पं०१३, १५७] “अधुनाऽस्यैव हैमवतवर्षस्य धनुःपृष्ठं बाहां चाह— चत्तारि य सत्त सया, अडतीससहस्स दस कला य धणु । बाहा सत्तट्टिसया, पणपन्ना तिन्नि य कलाओ ॥५५॥ व्या० अष्टात्रिंशत्सहस्राणि सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि योजनानां दश च
- 30 कला इत्येतावत्प्रमाणं हैमवतवर्षस्य धनुःपृष्ठम् । तथाहि— हैमवतवर्षस्येषुपरिमाणं सप्ततिसहस्राणि

७००००। अस्य वर्गे जातः चतुष्कः नवकः शून्यान्यष्टौ ४९०००००००० । एष राशिर्भूयः षड्भिर्गुण्यते, जातः द्विकः नवकः चतुष्कः अष्टौ च शून्यानि २९४००००००००० । एतत् प्रागुक्ते हैमवतवर्षजीवावर्गे पञ्चकः एककः द्विकः चतुष्कः अष्टौ शून्यानि ५१२४००००००००० इत्येवंपरिमाणे प्रक्षिप्यते, जातः पञ्चकः चतुष्कः एककः अष्टकः अष्टौ शून्यानि ५४१८००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धः सप्तकः त्रिकः षट्कः शून्यं सप्तकः शून्यम् ७३६०७० । शेषमुद्धरितं नवकः 5 पञ्चकः पञ्चकः एककः शून्यं शून्यम् ९५५१०० । छेदराशिरेककः चतुष्कः सप्तकः द्विकः एककः चतुष्कः शून्यम् १४७२१४०। वर्गमूललब्धः कलाराशिरेकोनविंशत्या योजनकरणाय भज्यते, लब्धानि योजनानामष्टात्रिंशत्सहस्राणि सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि योजनानां कलाः दश ३८७४० क० १० ॥ तथा सप्तषष्टिशतानि पञ्चपञ्चाशानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि योजनानां कलास्तिष्ठः ६७५५ क० ३ हैमवतवर्षस्य बाहा । तथाहि- महतो धनुःपृष्ठात् हैमवतवर्षसत्कात् अष्टात्रिंशत्सहस्राणि 10 सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि योजनानां कला दश ३८७४० क० १० इत्येवंपरिमाणात् डहरकं धनुःपृष्ठं क्षुल्लहिमवतः संबन्धि पञ्चविंशतिसहस्राणि द्वे शते त्रिंशदधिके कलाश्चतस्रः २५२३० क० ४ इत्येवंप्रमाणं शोध्यते, शोधिते च सति तस्मिन् जातं शेषमिदम्— एककः त्रिकः पञ्चकः एककः शून्यं १३५१० कलाश्च षट् ६ । अस्यार्थे लब्धानि योजनानां सप्तषष्टिशतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि तिस्रः कलाः ६७५५ क० ३ ॥५५॥

15

[पं०१८] “सम्प्रति मेरोः काण्डादिवक्तव्यतामाह— मेरुस्स तिन्नि कंडा, पुढवोवलवइरसक्करा पढमे । रयए य जायरूवे, अंके फलिहे य बीयम्मि ॥३१२॥ एगागारं तइयं, तं पुण जंबूणयामयं होइ । जोयणसहस्स पढमं, बाहल्लेणं च बीयं तु ॥३१३॥ तेवड्ढि सहस्साइं, तइयं छत्तीस जोणसहस्सा । व्या० मेरोः पर्वतस्य त्रीणि काण्डानि, काण्डं नाम विशिष्टपरिमाणानुगतो विच्छेदः, तत्र प्रथमे काण्डे पृथिव्युपलवज्रशर्कराः, किमुक्तं भवति ? प्रथमं काण्डं क्वचित्पृथिवीबहुलम्, 20 क्वचिदुपलबहुलम्, क्वचिद्वज्रबहुलम्, क्वचिच्छर्कराबहुलम् । तथा द्वितीयकाण्डे रजतम्, जातरूपम्, अङ्गरत्नानि, स्फटिकरत्नानि च, अत्रापीयं भावना— द्वितीयं काण्डं क्वचिद्रजतबहुलम्, क्वचिज्जातरूपबहुलम्, क्वचिदङ्गरत्नबहुलम्, क्वचित्स्फटिकरत्नबहुलम् । तृतीयं पुनरेकाकारम्, तच्च सर्वात्मना जाम्बूनदमयम् । उक्तं च— “मंदरस्स णं भंते पव्वयस्स कइ कंडा पन्नत्ता ? गोयमा ! तिन्नि कंडा पन्नत्ता, तंजहा— हेड्डिल्ले कंडे मज्झिल्ले कंडे उवरिमे कंडे । मंदरस्स णं भंते पव्वयस्स 25 हिड्डिल्ले कंडे कइविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा— पुढवी उवले वइरे सक्करा । मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स मज्झिल्ले कंडे कइविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! चउविहे पन्नत्ते, तंजहा— अंके फलिहे रयए जायरूवे । मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स उवरिमे कंडे कइविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! एगागारे पन्नत्ते, तंजहा— सव्वजंबूणयामए” [] । तत्र प्रथमं काण्डं बाहल्येन योजनसहस्रं योजनसहस्रपरिमाणम्, तच्च भूमाववगाढम्, द्वितीयं तु त्रिषष्टिसहस्राणि, तच्च समतलभूभागादारभ्य 30

प्रतिपत्तव्यम्, तृतीयं षट्त्रिंशद्योजनसहस्राणि । एवं काण्डत्रयपरिमितो मेरुर्योजनलक्षप्रमाणः ॥
मेरुस्स उवरि चूला, उव्विद्धा जोयणदुवीसं ॥३१४॥ एवं सव्वग्गेणं, समूसिओ मेरु
लक्खमइरित्तं । व्या० मेरोर्लक्षप्रमाणस्योपरि योजनसहस्रप्रमाणायामविष्कम्भस्योपरितनस्य तलस्य
बहुमध्यभागे द्वे विंशती (४०) योजनानामुद्विद्धा चूला, एवं सर्वात्मना परिमाणतश्चिन्त्यमानो
5 मेरुर्योजनलक्षमतिरिक्तं भवति चत्वारिंशदधिकयोजनलक्षप्रमाणो भवतीत्यर्थः ॥” - इति बृहत्क्षेत्र०
मलय० ॥

[पृ०१४४ पं०२३] “साम्प्रतं महाहिमवतो जीवामाह- तेवन्न सहस्साइं, नव य सया
जोयणाण इगतीसा । जीवा महाहिमवए, अद्ध कला छक्कलाओ य ॥५६॥ व्या०
महाहिमवति पर्वते जीवा त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि एकत्रिंशदधिकानि योजनानां षट् कलाः
10 परिपूर्णाः अर्धकला च । तथाहि- महाहिमवतोऽवगाहो लक्षं पञ्चाशत्सहस्राणि १५०००० । अनेन
जम्बूद्वीपविष्कम्भः कलारूप एकोनविंशतिलक्षप्रमाण ऊनः क्रियते, ततो जातं शेषं सार्धाः सप्तदश
लक्षाः १७५०००० । एतावदवगाहेनोक्त रूपेण १५०००० गुण्यते, जातो द्विकः षट्कः द्विकः पञ्चकः
अष्टौ शून्यानि २६२५००००००००० । एष राशिः पुनश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातः एककः शून्यं पञ्चकः
शून्यानि दश १०५०००००००००००, एष महाहिमवतो जीवार्वाः, अस्य वर्गमूलमानीयते, लब्धः
15 एककः शून्यं द्विकः चतुष्कः षट्कः नवकः पञ्चकः १०२४६९५ । शेषमुद्धरितमेककः पञ्चकः
षट्कः नवकः सप्तकः पञ्चकः १५६९७५ । छेदराशिः द्विकः शून्यं चतुष्कः नवकः त्रिकः नवकः
शून्यं २०४९३९० । वर्गमूललब्धस्य तु राशेर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भागो ह्रियते, लब्धानि
योजनानां त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि एकत्रिंशदधिकानि कलाः षट् ५३९३१ क० ६ ।
उद्धरितस्तु कलाराशिरर्धकलानयनाय द्विकेन गुण्यते, ततश्छेदराशिना भज्यते इति लब्धमेकं कलार्धमिति
20 ॥५६ ॥” इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ।

[पृ०१४८ पं०९] “साम्प्रतमस्यैव महाहिमवतो धनुःपृष्ठं बाहां चाह- सत्तावन्न सहस्सा,
धणुपट्ठं तेणउय दुसय दस य कला । बाहा बाणुउइ सया, छसत्तरा नव कलद्धं च ॥५७॥
व्या० महाहिमवतो धनुःपृष्ठं सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके योजनानां कला दश ।
तथाहि- महाहिमवत इषुः सार्धलक्षप्रमाणः १५००००, तस्य वर्गो द्विकः द्विकः पञ्चकः शून्यान्यष्टौ
25 २२५००००००००० । एष राशिः षड्भिर्गुण्यते, जात एककः त्रिकः पञ्चकः शून्यानि नव
१३५००००००००००, एतत् प्रागभिहिते महाहिमवतो जीवार्गे एककः शून्यं पञ्चकः शून्यानि दश
१०५००००००००००० इत्येवंपरिमाणे प्रक्षिप्यते, जात एककः एककः अष्टकः पञ्चकः शून्यानि
नव ११८५०००००००००००, अस्य वर्गमूलानयने लब्ध एककः शून्यम् अष्टकः अष्टकः पञ्चकः
सप्तकः सप्तकः १०८८५७७ । शेषमिदम् एककः एककः पञ्चकः शून्यं सप्तकः एककः ११५०७१ ।
30 छेदराशिर्द्विकः एककः सप्तकः सप्तकः एककः पञ्चकः चतुष्कः २१७७१५४ । वर्गमूललब्धस्य
कलाराशेर्योजनानयनार्थमेकोनविंशत्या भागो ह्रियते, लब्धानि योजनानां सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि द्वे शते

त्रिनवत्यधिके कला दश ५७२९३ क० १० ॥ तथा द्विनवतिशतानि षट्सप्ततानि षट्सप्तत्यधिकानि योजनानां नव कला एकं च कलार्धमित्येतावत्प्रमाणा पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं महाहिमवतो बाहा । तथाहि— महतो धनुःपृष्ठान्महाहिमवतः सत्कात् सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके कला दश ५७२९३ क० १० इत्येवंपरिमाणात् लघु धनुःपृष्ठं हैमवतवर्षसंबन्धि योजनानामष्टा- त्रिंशत्सहस्राणि सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि कला दश ३८७४० क० १० एवंसङ्ख्यमपनीयते, 5 अपनीते च सति तस्मिन् जातं शेषमिदम् एककः अष्टकः पञ्चकः पञ्चकः त्रिकः १८५५३, अस्यार्धे लब्धानि योजनानां द्विनवतिशतानि षट्सप्तत्यधिकानि नव कला एकं कलार्धं ९२७६ क० ९ अर्धम् १ ॥५७॥” इति बृहत्क्षेत्रं मलयम् ।

[पृ०१५२ पं०३] “केणमित्यादि, केन कारणेन शुक्लपक्षे चन्द्रो वर्द्धते ? केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहाणिर्भवति, केन वा अनुभावेन प्रभावेण चन्द्रस्य एकः पक्षः कृष्णो भवति 10 एको ज्योत्स्नः - शुक्ल इति ? एवमुक्ते भगवानाह- किण्वमित्यादि, इह द्विविधो राहुस्तद्यथा- पर्वराहुः नित्यराहुश्च, तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात् समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं च अन्तरितं करोति, अन्तरिते च कृते लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः, स इह न गृह्यते, यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णम्, तच्च तथाजगत्स्वाभाव्यात् चन्द्रेण सह नित्यं सर्वकालमविरहितं तथा चतुरङ्गुलेन चतुर्भिर्द्विगुलैरप्राप्तं सत् चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति, तच्चैवं चरत् शुक्लपक्षे 15 शनैः शनैः प्रकटीकरोति चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरावृणोति, तथा चाह- बावडिमित्यादि, इह द्वाषष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागावुपरितनावपाकृत्य शेषस्य पञ्चदशभिर्भागे हते ये चत्वारो भागा लभ्यन्ते ते द्वाषष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, एतच्च व्याख्यानं जीवाभिगमचूर्ण्यादिदर्शनतः कृतम्, न पुनः स्वमनीषिकया, तथा चास्या एव गाथाया व्याख्याने जीवाभिगमचूर्णिः- “चन्द्रविमानं द्वाषष्टिभागीक्रियते, ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते, तत्र चत्वारो 20 भागा द्वाषष्टिभागानां पञ्चदशभागेन लभ्यन्ते, शेषौ द्वौ भागौ, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते” इत्यादि, एवं च सति यत् समवायाङ्गसूत्रम् - ‘सुक्लपक्षस्स दिवसे दिवसे चंदो बावडिं भागे परिवड्डइ’ति तदप्येवमेव व्याख्येयम्, सम्प्रदायवशाद्धि सूत्रं व्याख्येयम्, न स्वमनीषिकया, सम्प्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यत् यस्मात् कारणात् चन्द्रो द्वाषष्टिं द्वाषष्टिं भागान्- द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्चतुरो भागान् यावत्परिवर्धते, कालेन कृष्णपक्षेन पुनर्दिवसे दिवसे 25 तानेव द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्चतुरो भागान् क्षपयति परिहापयति । एतदेव व्याचष्टे- पन्नरस इत्यादि, कृष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं वृणोति आच्छादयति, शुक्लपक्षे तु पुनस्तमेव प्रतिदिवसं पञ्चदशभागम् आत्मीयेन पञ्चदशभागेन व्यतिक्रामति मुञ्चति, किमुक्तं भवति ?-कृष्णपक्षे प्रतिपद आरभ्यात्मीयेन पञ्चदशेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागमुपरितनभागादारभ्यावृणोति, शुक्लपक्षे तु प्रतिपद आरभ्य तेनैव क्रमेण 30

प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलवृद्धिहानी प्रतिभासेते, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव । तथा चाह- एवं वहुइ इत्यादि, एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो वर्धते वर्धमानः प्रतिभासते चन्द्रः, एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणावरणकरणतः प्रतिहानिः प्रतिहानिप्रतिभासो भवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैवानुभावेन कारणेन एकः पक्षः कालः

- 5 कृष्णो भवति, यत्र चन्द्रस्य परिहाणिः प्रतिभासते, एकस्तु ज्योत्स्नः शुक्लो यत्र चन्द्रविषयो वृद्धिप्रतिभासः ।” इति सूर्यप्रज्ञप्तेः एकोनविंशतितमे प्राभृते १०० तमसूत्रस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ।

- [पृ०१५२ पं०१८] “इह द्विविधो राहुस्तद्यथा-पर्वराहुर्नित्यराहुश्च, तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात् समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं वाऽन्तरितं करोति, अन्तरिते 10 च कृते लोके ग्रहणमिति प्रसिद्धिः, स इह न गृह्यते, यस्तु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णं तथाजगत्स्वाभाव्याच्चन्द्रेण सह ‘नित्यं’ सर्वकालमविरहितं तथा ‘चउरंगुलेन’ चतुरङ्गुलैर्प्राप्तं सत् ‘चन्द्रस्य’ चन्द्रविमानस्याधस्ताच्चरति, तच्चैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः प्रकटीकरोति चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरावृणोति, तथा चाह- इह द्वाषष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागवुपरितनौ सदाऽनावार्यस्वभावत्वाद् अपाकृत्य शेषस्य पञ्चदशभिर्भागे हते ये चत्वारो भागा लभ्यन्ते ते 15 द्वाषष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, एतच्च व्याख्यानमेतस्यैव चूर्णिमुपजीव्य कृतं न स्वमनीषिकया, तथा च तद्ग्रन्थः- “चन्द्रविमानं द्वाषष्टिभागीक्रियते, ततः पञ्चदशभिर्भागोऽपह्रियते, तत्र चत्वारो भागा द्वाषष्टिभागानां पञ्चदशभागेन लभ्यन्ते शेषौ द्वौ, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते” इति, एवं च सति यत्समवायाङ्गसूत्रम्- “सुकपक्वस्स दिवसे दिवसे बावट्ठिं बावट्ठिं भागे परिवहुइ” इति, तदप्येवमेव व्याख्येयम्, संप्रदायवशाद्धि सूत्रं व्याख्येयम्, न 20 स्वमनीषिकया, अन्यथा महदाशातनाप्रसक्तेः, संप्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यद् यस्मात् कारणाच्चन्द्रो द्वाषष्टिद्वाषष्टिभागान् द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् यावत् परिवर्द्धते, कालेन कृष्णपक्षेण पुनर्दिवसे २ तानेव द्वाषष्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् ‘प्रक्षपयति’ परिहापयति, एतदेव व्याचष्टे- कृष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन तं ‘चन्द्रं’ चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं ‘वृणोति’ आच्छादयति, शुक्लपक्षे पुनस्तमेव प्रतिदिवसं 25 पञ्चदशभागमात्मीयेन पञ्चदशेन भागेन ‘व्यतिक्रामति’ मुञ्चति, किमुक्तं भवति ? कृष्णपक्षे प्रतिपद आरभ्यात्मीयेन पञ्चदशेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागमुपरितन-भागादारभ्यावृणोति, शुक्लपक्षे तु प्रतिपद आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासेते, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव, तथा चाह- एवं राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो ‘वर्द्धते’ वर्द्धमानः प्रतिभासते चन्द्रः” इति 30 जीवाभिगमसूत्रस्य तृतीयायां प्रतिपत्तौ द्वितीये उद्देशके मलयगिरिविरचितायां वृत्तौ ॥

[पृ०१५७ पं०२२] “अधुनाऽस्यैव क्षुल्लहिमवतो धनुःपृष्ठं बाहां चाह— धनुपट्ट कलचउक्कं, पणुवीससहस्र दुसय तीसऽहिया । बाहा सोलद्धकला, तेवन्न सया य पन्नहिया ॥५३॥ व्या० पञ्चविंशतिसहस्राणि द्वे शते त्रिंशदधिके योजनानां कलाश्चतस्रः २५२३० क० ४ इत्येतावत्परिमाणं क्षुल्लहिमवतो धनुःपृष्ठम् । तथाहि— क्षुल्लहिमवतः इषुपरिमाणं त्रिंशत्सहस्राणि कलानाम् ३००००, अस्य वर्गो विधीयते, जातो नवकः अष्टौ शून्यानि ९०००००००० । एष राशिर्भूयः षड्भिर्गुण्यते, 5 जातः पञ्चकः चतुष्कः अष्टौ शून्यानि ५४००००००००० । एतत् क्षुल्लहिमवतो जीवावर्गे प्रागुक्तस्वरूपे द्विकः द्विकः चतुष्कः चतुष्कः अष्टौ शून्यानि २२४४००००००००० इत्येवंपरिमाणे प्रक्षिप्यते । ततो जातो राशिरयम्— द्विकः द्विकः नवकः अष्टकः अष्टौ शून्यानि २२९८००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धः चतुष्कः सप्तकः नवकः त्रिकः सप्तकः चतुष्कः ४७९३७४ । शेषं तूद्धरितं पञ्चकः षट्कः अष्टकः एककः द्विकः चतुष्कः ५६८१२४ । छेदराशिः नवकः पञ्चकः अष्टकः 10 सप्तकः चतुष्कः अष्टकः ९५८७४८ । वर्गमूललब्धस्तु कलाराशिर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भज्यते, लब्धानि योजनानां पञ्चविंशतिसहस्राणि द्वे शते त्रिंशदधिके चतस्रः कलाः २५२३० क० ४ । तथा त्रिपञ्चाशच्छतानि पञ्चाशदधिकानि योजनानां षोडशार्थकलाः सार्धपञ्चदशकलाः ५३५० क० १५ $\frac{१}{२}$ इत्येतावत्प्रमाणा पूर्वंस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं बाहा । तथाहि— महतो धनुःपृष्ठात् क्षुल्लहिमवतः संबन्धिनः पञ्चविंशतिसहस्राणि द्वे शते त्रिंशदधिके योजनानां कलाश्चतस्रः २५२३० 15 क० ४ इत्येवंपरिमाणात् लघु धनुःपृष्ठमुत्तरभरतार्धसंबन्धि चतुर्दश सहस्राणि पञ्च शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि योजनानां कलाश्चैकादश १४५२८ क० ११ इत्येवंप्रमाणं शोध्यते, शोधिते च सति जातं शेषमिदं दश सहस्राणि सप्त शतानि एककोत्तराणि योजनानां कलाश्च द्वादश १०७०१ क० १२ । एतेषामर्थे लब्धानि त्रिपञ्चाशच्छतानि पञ्चाशदधिकानि योजनानां कलाः पञ्चदश एकं कलार्थम् ५३५० क० १५ अर्धम् १ ॥५३॥” -इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ॥ 20

[पृ०१६२ पं०७] “मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिईइ बहुतरं दव्वं । एत्तो विसेसहीणं जावुक्कोसं ति सव्वेसिं ॥८३॥ व्या०- तदेवं कृता स्थितिस्थानप्ररूपणा । सम्प्रति निषेकप्ररूपणावसरः । तत्र च द्वे अनुयोगद्वारे-अनन्तरोपनिधा, परम्परोपनिधा च । तत्रान्तरोपनिधाप्ररूपणार्थमाह- मोत्तूण ति सर्वस्मिन्नपि कर्मणि बध्यमाने आत्मीयमात्मीयमबाधाकालं मुक्त्वा परित्यज्य ऊर्ध्वं दलिकनिक्षेपं करोति । तत्र प्रथमायां स्थितौ समयलक्षणायां प्रभूततरं 25 द्रव्यं कर्मदलिकं निषिञ्चति । एत्तो विसेसहीणं ति इतः प्रथमस्थितेरूर्ध्वं द्वितीयादिषु समयसमयप्रमाणासु विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलिकं निषिञ्चति । तथाहि- प्रथमस्थितेः सकाशात् द्वितीयस्थितौ विशेषहीनम्, ततोऽपितृतीयस्थितौ विशेषहीनम्, ततोऽपि चतुर्थस्थितौ विशेषहीनम्, एवं विशेषहीनं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावत्तत्तत्समय बध्यमानकर्मणामुत्कृष्टा स्थितिश्चरमसमय इत्यर्थः ॥८३॥” इति मलयगिरिसूरिविरचितायां कर्मप्रकृतिवृत्तौ ॥ 30

- [पृ०१६७ पं०५] “अधुना हरिवर्षस्य जीवामाह— एगुत्तरा नव सया, तेवत्तरिमेव जोयणसहस्सा। जीवा सत्तरस कला, अद्धकला चेव हरिवासे ॥५८॥ व्या० हरिवर्षे हरिवर्षाभिधस्य क्षेत्रस्य जीवा त्रिसप्ततिसहस्राणि नव शतानि एकोत्तराणि योजनानां कलाः सप्तदश अर्धकला च । तथाहि— हरिवर्षस्यावगाहस्त्रीणि लक्षाणि दश सहस्राणि ३१००००, अनेन 5 जम्बूद्वीपविष्कम्भः कलारूप एकोनविंशतिलक्षप्रमाणो हीनः क्रियते, जाताः शेषाः पञ्चदश लक्षा नवतिसहस्राणि १५९००००, एतदुक्तप्रमाणेनावगाहेन ३१०००० गुण्यते, जातः चतुष्कः नवकः द्विकः नवकः अष्टौ शून्यानि ४९२९००००००००० । एष राशिर्भूयश्चतुर्भिर्गुण्यते, जात एककः नवकः सप्तकः एककः षट्कः शून्यानि चाष्टौ १९७१६००००००००० । एष हरिवर्षस्य जीवावर्गः, अस्य वर्गमूलानयने लब्ध एककः चतुष्कः शून्यं चतुष्कः एककः त्रिकः षट्कः १४०४१३६ । शेषं 10 तिष्ठति द्विकः शून्यं नवकः त्रिकः पञ्चकः शून्यं चतुष्कः २०९३५०४ । छेदराशिः द्विकः अष्टकः शून्यम् अष्टकः द्विकः सप्तकः द्विकः २८०८२७२ । ततो योजनकरणार्थं वर्गमूललब्धमेकोनविंशत्या भज्यते, लब्धानि योजनानां त्रिसप्ततिसहस्राणि नव शतानि एकोत्तराणि कलाः सप्तदश ७३९०१ क० १७ । उद्धरितस्तु कलाराशिरर्धकलानयनाय द्विकेन गुण्यते, गुणयित्वा च यथोक्तप्रमाणेन छेदराशिना भज्यते लब्धमेकं कलार्धम्, शेषस्त्वर्धकलाराशिरेवंरूपस्तिष्ठति एककः त्रिकः सप्तकः 15 अष्टकः सप्तकः त्रिकः षट्कः १३७८७३६ ॥५८॥” इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ।

- [पृ०१७९ पं०११] “साम्प्रतमस्यैव हरिवर्षस्य बाहां धनुःपृष्ठं चाह— बाहा तेर सहस्सा, एगड्हा तिसय छक्कलऽद्धकला । धणुपट्ट कलं चउक्कं, चुलसीइ सहस्स सोलहिया ॥५९॥ व्या० हरिवर्षस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि प्रत्येकं बाहापरिमाणं त्रयोदश सहस्राणि त्रीणि शतानि एकषष्टानि एकषष्ट्यधिकानि योजनानां षट् कलाः एकं च कलार्धम् । तथाहि— महतो धनुःपृष्ठात् 20 हरिवर्षसत्कात् चतुरशीतोर्योजनानां सहस्राणि षोडशाधिकानि कलाश्चतस्रः ८४०१६ क० ४ इत्येवंपरिमाणात् डहरकं धनुःपृष्ठं महाहिमवतः संबन्धि सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिनवत्यधिके कला दश ५७२९३ क० १० इत्येवंपरिमाणं शोध्यते, शोधिते च सति जातं शेषमिदम्— षड्विंशतिः सहस्राणि सप्त शतानि द्वाविंशत्यधिकानि योजनानां त्रयोदश कलाः २६७२२ क० १३, एतेषामर्धे लब्धानि योजनानां त्रयोदश सहस्राणि त्रीणि शतानि एकषष्ट्यधिकानि षट् च कलाः सार्धाः १३३६१ 25 कलाः ६ अर्धम् $\frac{१}{३}$ । तथा चतुरशीतोर्योजनानां सहस्राणि षोडशाधिकानि चतस्रः कलाः ८४०१६ क० ४ इत्येतावत्परिमाणं हरिवर्षस्य धनुःपृष्ठम् । तथाहि— हरिवर्षस्येषुपरिमाणं तिस्रो लक्षा दश सहस्राणि ३१००००, अस्य वर्गो विधीयते, जातो नवकः षट्कः एककः शून्यान्यष्टौ ९६१००००००००० भूय एष राशिः षड्भिर्गुण्यते, आगतः पञ्चकः सप्तकः षट्कः षट्कः अष्टौ शून्यानि ५७६६०००००००००० । एतत् हरिवर्षक्षेत्रस्य सत्के एककः नवकः सप्तकः एककः षट्कः शून्यान्यष्टौ 30 १९७१६०००००००००० इत्येवंरूपे जीवावर्गे प्रक्षिप्यते, ततो जातो राशिरेवंप्रमाणः— द्विकः पञ्चकः

चतुष्कः अष्टकः द्विकः शून्यान्यष्टौ २५४८२००००००००० । अस्य वर्गमूलानयने लब्ध एककः पञ्चकः नवकः षट्कः त्रिकः शून्यम् अष्टौ(ष्टकः) १५९६३०८ । शेषमुद्धरति सप्तकः षट्कः नवकः एककः त्रिकः षट्कः ७६९१३६ । छेदराशिः त्रिकः एककः नवकः द्विकः षट्कः एककः षट्कः ३१९२६१६ । वर्गमूललब्धस्तु कलाराशिर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भज्यते, लब्धानि योजनानां चतुरशीतिसहस्राणि षोडशाधिकानि चतस्रः कलाः ८४०१६ क० ४ ॥५९॥” - इति बृहत्क्षेत्र० ५ मलय० ।

[पृ०१८० पं०३] “पुढविदगअगणिमारुय, इक्किक्के सत्त जोणिलक्खाओ । वणपत्तेय अणंते, दस चउदस जोणिलक्खाओ ॥३५१॥ विगलिंदिएसु दो दो, चउरो चउरो अ नारयसुरेसु । तिरिएसु हुंति चउरो, चउदस लक्खाओ मणुएसु ॥३५२॥ व्या० पृथिव्युदकाग्रिमरूतां संबन्धिन्येकैकस्मिन् समूहे सप्त योनिलक्षा भवन्ति, तद्यथा— सप्त पृथिवीनिकाये, सप्तोदकनिकाये, 10 सप्ताग्निनिकाये, सप्त वायुनिकाये । वनस्पतिनिकायो द्विविधः, तद्यथा— प्रत्येकोऽनन्तकायश्च । तत्र प्रत्येकवनस्पतिनिकाये दश योनिलक्षाः, अनन्तवनस्पतिनिकाये चतुर्दश । विकलेन्द्रियेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियरूपेषु प्रत्येकं द्वे द्वे योनिलक्षे, तद्यथा— द्वे योनिलक्षे द्वीन्द्रियेषु, द्वे त्रीन्द्रियेषु, द्वे चतुरिन्द्रियेषु । तथा, चतस्रो योनिलक्षा नारकाणाम्, चतस्रो देवानाम्, तथा तिर्यक्षु पञ्चेन्द्रियेषु चतस्रो योनिलक्षाः, चतुर्दश योनिलक्षा मनुष्येषु । सर्वसङ्ख्यया चतुरशीतिर्योनिलक्षा भवन्ति । 15 उक्तं च— ‘नभस्वतः सप्त जलस्य चाग्नेः, क्षितेस्तथा ताश्च निगोदयोर्द्वे । स्मृताश्चतस्रः किल नारकाणां तथा तिरश्चां त्रिदिवौकसां च ॥१॥ त्रिरीरिते द्वे विकलेन्द्रियाणां चतुर्दश स्युर्मनुजन्मनां च । वनस्पतीनां दश योनिलक्षा, अशीतिरेवं चतुरुत्तरा स्यात् ॥२॥’ [] इति ॥३५१-३५२॥” - इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

[पृ०१८१ पं०१] “उक्ता ज्योतिष्कविमानवक्तव्यता, सम्प्रति वैमानिकदेवविमानवक्तव्यतामाह— 20 बत्तीसट्ठावीसा बारस अड्ड य चउरो सयसहस्सा । आरेण बंभलोगा विमाणसंख्या भवे एसा ॥११७॥ व्या० ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकचरमपर्यन्तादारतोऽर्वाक् । किमुक्तं भवति ? ब्रह्मलोकमभिव्याप्य एषा विमानसङ्ख्या भवति, तद्यथा—सौधर्मे कल्पे द्वात्रिंशद्विमानानां शतसहस्राणि ३२००००० । ईशानदेवलोकेऽष्टाविंशतिः २८००००० । सनत्कुमारकल्पे द्वादश १२००००० । माहेन्द्रकल्पेऽष्टौ ८००००० । ब्रह्मलोके कल्पे चत्वारि ४००००० ॥११७॥ तथा— पन्नास चत्त 25 छच्चेव सहस्सा लंतसुक्कसहस्सारे । सय चउरो आणयपाणएसु तिनारणच्चुयए ॥११८॥ व्या० अत्रापि पूर्वार्धे कल्पक्रमेण सङ्ख्यापदयोजना । लान्तके कल्पे पञ्चाशद्विमानानां सहस्राणि ५०००० । महाशुक्ले कल्पे चत्वारिंशत्सहस्राणि ४०००० । सहस्रारे कल्पे षट् सहस्राणि ६००० । तथा आनतप्राणतयोर्द्वयोः कल्पयोः समुदितयोश्चत्वारि विमानशतानि ४०० । आरणाच्युतयोर्द्वयोः कल्पयोः समुदितयोस्त्रीणि विमानशतानि ३०० ॥११८॥ तथा— इक्कारसुत्तरं हिड्डिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए । 30

सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥११९॥ व्या० अधस्तनेषु त्रिषु ग्रैवेयकेषु समुदितेषु विमानानामेकादशोत्तरशतम् ११९ । मध्यमे ग्रैवेयकत्रिके समुदिते सप्तोत्तरं विमानानां शतम् १०७ । उपरितने ग्रैवेयकत्रिके समुदिते शतमेकं विमानानाम् १०० । सर्वपर्यन्तवर्तिनि तु चरमे प्रस्तटे पञ्चैवानुत्तरविमानानि, न विद्यते उत्तरं प्रधानं परं वा येभ्यस्तान्यनुत्तराणि, तानि च तानि विमानानि 5 च अनुत्तरविमानानि ॥११९॥” इति बृहत्संग्रहण्या मलयगिरिसूरिविरचितायां टीकायाम् ।

[पृ०१८९ पं०२] “भिक्षूपडिमाण दारा ४ । अधिकारो उवधाणेण । जतो आह-भिक्षूणं उवधाणे० गाथा ४७ ॥ भिक्षूणं उवहाणे पगयं तत्थ व हवन्ति निक्खेवा । तिन्नि य पुव्वद्धिडा पगयं पुण भिक्षुपडिमाए ॥१॥ पगयं अधिगारो, णामनिष्फण्णे भिक्षू पडिमा य दुपयं णाम, भिक्षू वण्णेयव्वो पडिमा य । तत्थ भिक्षु त्ति तस्सिं भिक्षुम्मि पडिमासु य 10 निक्खेवो णामादी ४, दोसु वि तिन्नि णामद्ववणादव्वभिक्षू य पुव्वद्धिडा, स भिक्षूए अधिगारो-भावभिक्षूए अधिगारो । भावभिक्षुणो तस्स वि पडिमासु, तासि णामादि तिन्नि पुव्ववण्णिता, उवासगपडिमासु । पगतं अधिगारो भावपडिमाए, सा च भावपडिमा पंचविधा, तंजधा-समाधि० गाथा ४८॥

समाहिओवहाणे य विवेकपडिमाइ य । पडिसंलीणा य तहा एगविहारे य पंचमीया 15 ॥२॥ समाधिपडिमा, उवधाणपडिमा, विवेगपडिमा, पडिसंलीणपडिमा, एगविधारपडिमा । समाधिपडिमा द्विविधा- सुतसमाधिपडिमा चरित्तसमाधिपडिमा य, दर्शनं तदन्तर्गतमेव । सुतसमाधिपडिमा । छावट्ठिं कहिं ? उच्चये-आयारे० गाथा ४९ ॥

आयारे बायाला पडिमा सोलस य वन्निया ठाणे । चत्तारि अ ववहारे मोए दो दो चंदपडिमाओ ॥३॥ आयारे बातालीसं, कहं ? आयरणेहिं सत्तत्तीसं, बंभचेरेहिं पंच, एवं 20 बातालीसं आयारे, द्वाणे सोलस विभासितव्वा, ववहारे चत्तारि, दो मोयपडिमातो खुड्डिगा महल्लिगा य मोयपडिमा, दो चंदपडिमा - जवमज्झा वइमज्झा य । एवं एता सुयसमाधिपडिमा छावट्ठिं ।

एवं च सुयसमाधिपडिमा छावट्ठिया य पन्नत्ता । समाईयमाईया चारित्तसमाहिपडिमाओ ॥४॥ ५०। इमा पंच चारित्तसमाहिपडिमातो तंजधा-सामाइयचरित्तसमाधिपडिमा जाव अधक्खातचरित्त-समाधिपडिमा । उवहाणपडिमा दुविधा-भिक्षूणं० गाथा० ५१ ॥

25 भिक्षूणं उवहाणे उवासगाणं च वन्निया सुत्ते । गणकोवाइविवेगो सब्भितरबाहिरो दुविहो ॥५॥ भिक्षूणं उवहाणे बारसपडिमा सुत्ते वन्निज्जंति । उवासगाणं एक्कारस सुत्ते वण्णिता । विवेगपडिमा एक्का सा पुण कोहादि, आदिग्रहणात् सरीर-उवधि-संसारविवेगा । सा समासतो दुविधा-अब्भितरगा बाहिरा य । अब्भितरिया कोधादीणं । आदिग्रहणात् माणमायालोभकम्मसंसारण य । बाहिरिया गणसरीरभत्तपाणस्स य अणेसणिज्जस्स । पडिसंलीणपडिमा चउत्था । सा एक्का 30 चेव । सा पुण समासेण दुविधा-इंदियपडिसंलीणपडिमा य नोइंदियपडिसंलीणपडिमा य ।

इंदियसंलीणपडिमा पंचविधा-सोतिंदियमादीया० गाथा ५२॥ सोइंदियमादीआ पदिसंलीणया चउत्थिया दुविहा । अट्टगुणसमगस्स य एगविहारिस्स पंचमिया ॥६॥ सोतिंदियविसयपयारणिसेहो वा सोतिंदियपजुत्तेसु वा अत्थेसु रागद्वेसणिग्गहो । एवं पंचण्ह वि । णोइंदियपडिसंलीणता तिविधा-जोगपडिसंलीणता कसायपडिसंलीणता विवित्तसयणासणसेवणता जधा पन्नत्तीए । अहवा अब्भितरिया बाहिरगा य । एगविहारिस्स एगा चेव, सा य कस्स कप्पति ? आयरियस्स अट्टगुणोववेतस्स, 5 अट्ट गुणा आयारसंपदादी समग्गो उव्वेतो, किं सव्वस्सेव ? नेत्थुच्चते-जो सो अतिसेसं गुणेति विज्जादि पव्वेसु । उक्तं च- ‘अंतो उवस्सगस्स एगरातं वा दुरातं वा तिरातं वा वसभस्स वा गीतत्थस्स विज्जादिनिमित्तं’ [] । एवं छण्णउत्तिं सव्वग्गेण भावपडिमा ।”- इति दशाश्रुतस्कन्धचूर्णौ सप्तम्यां दशायाम् ।

[पृ०१८९ पं०१०] “मासाई सत्तंता पढमा बिइतइयसत्तराइदिणा । अहराई एगराई 10 भिक्खूपडिमाण बारसगं ॥१८॥३॥ मासा० गाहा । मासादयो मासप्रभृतयः । सप्तान्ताः सप्तमासावसानाः । एकैकमासवृद्ध्या सप्त प्रतिमा भवन्ति । तत्र मासः परिमाणमस्या मासिकी प्रथमा, एवं द्विमासिकी द्वितीया, त्रिमासिकी तृतीया यावत्सप्तमासिकी सप्तमी । पढमा-बिइ-तइय सत्तराइदिण ति सप्तानामुपरि प्रथमा द्वितीया तृतीया च सप्त रात्रि-दिनानि रात्रिदिवानि यस्यां सा तथा प्रतिमा भवति । तदभिलापश्चैवम्- प्रथमा सप्तरात्रिदिवेत्यादि । एताश्चादितः क्रमेणाष्टमी 15 नवमी दशमी चेति । अहराइ ति । अहोरात्रं परिमाणमस्या अहोरात्रिकी एकादशी । एका रात्रिर्यस्यां सा एकरात्रिकेकरात्रिकीत्यर्थः, द्वादशीति । एवं भिक्षुप्रतिमानामुक्तार्थानां द्वादश परिमाणमस्येति द्वादशकं वृन्दं भवतीति गाथासमासार्थः ।

[पं०११] दंसणवयसामाइयपोसहपडिमाअवंभसच्चित्ते । आरंभपेसउद्दिट्ठवज्जए समणभूए य ॥१०॥३॥ दंसण० गाहा । दर्शनं च सम्यग्दर्शनम् । व्रतानि चानुव्रतादीनि । सामायिकं 20 च सावद्येतरयोगवर्जनासेवास्वभावम् । पौषधं च पर्वदिनानुष्ठेयमुपवासादि । प्रतिमा च कायोत्सर्गः । अब्रह्म चाब्रह्मचर्यम् । सचित्तं च सचेतनद्रव्यमिति । समाहारद्वन्द्वः । ततस्तस्मिन् विषये । प्रतिमेति प्रकरणगम्यम् । इह च दर्शनादिषु पञ्चसु विधिद्वारेण प्रतिमा, अब्रह्मसचित्तयोस्तु वर्जनद्वारेणेति । तथा आरम्भश्च स्वयं कृष्यादिकरणम्, प्रेषश्च प्रेषणं परेषां कृष्यादिषु प्रवर्तनम्, उद्दिष्टं चाधिकृतं श्रावकमुद्दिश्य सचेतनं सदचेतनीकृतं पक्वं वा, यो वर्जयति परिहरतेऽसावारम्भ-प्रेषोद्दिष्टवर्जकः 25 प्रतिमेति प्रकृतमेव । इह च प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदादेवमुपन्यासः । तथा श्रमणः साधुः स इव यः सः श्रमणभूतः । भूतशब्दस्योपमानार्थत्वात् । इहापि प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदेनोपन्यासः । चशब्दः समुच्चयार्थः । एतासां च दर्शनप्रतिमा व्रतप्रतिमेत्येवमादिरभिलापो द्रष्टव्यः । इति द्वारगाथासमासार्थः ॥१०॥३॥” इति पञ्चाशकस्य श्रीअभयदेवसूरिविरचितायां टीकायाम् ॥

[पृ०१९१ पं०१] “सम्प्रति निषधस्य जीवामाह- चउणउइ सहस्साइं, छप्पन्नहियं सयं 30

- कलाउ दो य । जीवा निसहस्सेसा, धणुपट्टं से इमं होइ ॥६०॥ व्या० निषधस्य निषधवर्षधरस्य जीवा एषा यदुत चतुर्नवतिर्योजनानां सहस्राणि शतमेकं षट्पञ्चाशदधिकं द्वे च कले । तथाहि— निषधस्यावगाहः षड् लक्षाः त्रिंशत्सहस्राणि ६३००००, अनेन जम्बूद्वीपविष्कम्भः कलारूप एकोनविंशतिलक्षप्रमाण ऊनः क्रियते, जातं शेषं द्वादश लक्षाः सप्ततिसहस्राणि १२७००००,
- 5 एतद्यथोक्तेनावगाहेन गुण्यते, जातः अष्टकः शून्यं शून्यम् एककः अष्टौ शून्यानि ८००१००००००००० । एष राशिर्भूयश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातः त्रिकः द्विकः शून्यं शून्यं चतुष्कः शून्यान्यष्टौ ३२००४००००००००० । एष निषधस्य जीवावर्गः, अस्य वर्गमूलानयने लब्ध एककः सप्तकः अष्टकः अष्टकः नवकः षट्कः षट्कः १७८८९६६ । शेषमिदं षट्कः पञ्चकः शून्यमष्टकः चतुष्कः चतुष्कः ६५०८४४ । छेदराशिः त्रिकः पञ्चकः सप्तकः सप्तकः नवकः त्रिकः द्विकः ३५७७९३२ । वर्गमूललब्धस्य तु
- 10 राशेर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भागो ह्रियते, लब्धानि योजनानां चतुर्नवतिसहस्राणि शतमेकं षट्पञ्चाशदधिकं द्वे च कले ९४१५६ क० २ । धनुःपृष्ठं धनुःपृष्ठपरिमाणं 'से' तस्य निषधपर्वतस्येदं वक्ष्यमाणं भवति ॥६०॥” इति बृहत्क्षेत्र० मलय० ।

- [पृ०१९४ पं०११] “नव चेव सहस्साइं, छावट्टाइं सयाइं सत्तेव । सविसेस कला चेगा, दाहिणभरहद्धधणुपट्टं ॥४३॥ व्या० दक्षिणभरतार्धधनुःपृष्ठं धनुःपृष्ठपरिमाणं नव सहस्राणि
- 15 सप्त शतानि षट्षष्टानि षट्षष्ट्यधिकानि, कला चैकोनविंशतिभागरूपा एका सविशेषा ९७६६ क० १ किञ्चिद्विशेषाधिका, तथाहि— धनुःपृष्ठस्य करणमिदम्— इषुवर्गं षड्गुणं जीवावर्गे प्रक्षिप्य यत्तस्य वर्गमूलं तद्धनुःपृष्ठमिति । तत्र दक्षिणभरतार्धस्येषुः कलारूपः पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ४५२५, अस्य वर्गो द्विकः शून्यं चतुष्कः सप्तकः पञ्चकः षट्कः द्विकः पञ्चकः २०४७५६२५ । एष षड्भिर्गुण्यते, जात एककः द्विकः द्विकः अष्टकः पञ्चकः त्रिकः सप्तकः पञ्चकः
- 20 शून्यम् १२२८५३७५०, एष राशिर्दक्षिणभरतार्धस्य सत्के जीवावर्गे त्रिकश्चतुष्कस्त्रिकः शून्यमष्टकः शून्यं नवकः सप्तकः पञ्चकः शून्यं शून्यम् ३४३०८०९७५०० इत्येवंरूपे प्रक्षिप्यते, ततो जातो राशिः त्रिकः चतुष्कः चतुष्कः त्रिकः शून्यं नवकः पञ्चकः एककः द्विकः पञ्चकः शून्यम् ३४४३०९५१२५० । अस्य वर्गमूले लब्धम् एककः अष्टकः चत्वारः पञ्चकाः १८५५५५ । शेषस्तूपरितनो राशिर्द्विकः नवकः त्रिकः द्विकः द्विकः पञ्चकः २९३२२५, छेदराशिः त्रिकः सप्तकः
- 25 त्रय एककाः शून्यम् ३७१११० । वर्गमूललब्धस्य तु राशेर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भागो ह्रियते, लब्धानि योजनानां नव सहस्राणि सप्त शतानि षट्षष्ट्यधिकानि कला चैका ९७६६ क० १ ॥४३॥

- [पं० १४] साम्प्रतमस्यैव वैताढ्यपर्वतस्य धनुःपृष्ठमाह— दस चेव सहस्साइं, सत्तेव सया हवंति तेयाला । धणुपट्टं वेयट्टे, कला य पन्नरस हवंति ॥४५॥ व्या० दश सहस्राणि सप्त
- 30 शतानि त्रिचत्वारिंशानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि योजनानां कलाश्च पञ्चदश भवन्ति १०७४३ क०

१५ वैताढ्यस्य धनुःपृष्ठम् । तथाहि— वैताढ्यस्येषुः कलानां चतुःपञ्चाशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ५४७५, अस्य वर्गो विधीयते जातो द्विकः नवकः नवकः सप्तकः पञ्चकः षट्कः द्विकः पञ्चकः २९९७५६२५ । भूय एष राशिः षड्भिर्गुण्यते, जात एककः सप्तकः नवकः अष्टकः पञ्चकः त्रिकः सप्तकः पञ्चकः शून्यम् १७९८५३७५० । एष राशिर्वैताढ्यसत्के जीवावर्गे चतुष्कः एककः चतुष्कः नवकः शून्यं शून्यं नवकः सप्तकः पञ्चकः शून्यं शून्यम् ४१४९००९७५०० इत्येवंरूपे प्रक्षिप्यते, 5 ततो जातमिदम्— चतुष्कः एककः षट्कः षट्कः नवकः नवकः पञ्चकः एककः द्विकः पञ्चकः शून्यम् ४१६६९९५१२५० । अस्य वर्गमूलानयने लब्धं द्वे लक्षे चत्वारि सहस्राणि शतमेकं द्वात्रिंशदधिकं कलानाम् २०४१३२ । शेषस्तूपरितनो राशिस्तिष्ठति सप्तसप्ततिसहस्राणि अष्टौ शतानि षड्विंशत्यधिकानि ७७८२६, छेदराशिश्चतस्रो लक्षा अष्टौ सहस्राणि द्वे शते चतुःषष्ट्यधिके ४०८२६४ । वर्गमूललब्धस्तु राशिर्योजनकरणार्थमेकोनविंशत्या भज्यते, लब्धानि योजनानां दश 10 सहस्राणि सप्त शतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि कलाः पञ्चदश १०७४३ क० १५ ॥४५॥” इति बृहत्क्षेत्रसमासे मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ ॥

[पृ०२०८ पं०१९] दिगम्बरपरम्परायां तत्त्वार्थराजवार्तिके यादृशमाचाराङ्गादिस्वरूपं वर्णितं तदत्रोपन्यस्यते— “अङ्गप्रविष्टमाचारादिद्वादशभेदं बुद्ध्यतिशयर्द्धियुक्तगणधरानुस्मृतग्रन्थरचनम् 1१२। भगवदहर्त्सर्वज्ञहिमवन्निर्गतवाग्ङ्गाऽर्थविमलसलिलप्रक्षालितान्तःकरणैः बुद्ध्यतिशयर्द्धियुक्तैर्गण- 15 धरैरनुस्मृतग्रन्थरचनम् आचारादिद्वादशविधमङ्गप्रविष्टमित्युच्यते । तद्यथा-आचारः, सूत्रकृतम्, स्थानम्, समवायः, व्याख्याप्रज्ञप्तिः, ज्ञातृधर्मकथा, उपासकाध्ययनम्, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरणम्, विपाकसूत्रम्, दृष्टिवाद इति ।

आचारे चर्याविधानं शुद्ध्यष्टकपञ्चसमितित्रिगुप्तिविकल्पं कथ्यते ।

सूत्रकृते ज्ञानविनयप्रज्ञापना कल्प्याकल्प्यच्छेदोपस्थापना व्यवहारधर्मक्रियाः प्ररूप्यन्ते । 20

स्थाने अनेकाश्रयाणामर्थानां निर्णयः क्रियते ।

समवाये सर्वपदार्थानां समवायश्चिन्त्यते । स चतुर्विधः-द्रव्यक्षेत्रकालभावविकल्पैः । तत्र धर्माऽधर्मास्तिकायलोकाकाशैकजीवानां तुल्याऽसंख्येयप्रदेशत्वात् एकेन प्रमाणेन द्रव्याणां समवायनाद् द्रव्यसमवायः । जम्बूद्वीपसर्वार्थसिद्ध्यप्रतिष्ठाननरकनन्दीश्वरैकवापीनां तुल्ययोजनशतसहस्रविष्कम्भ- प्रमाणेन क्षेत्रसमवायनात् क्षेत्रसमवायः । उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योस्तुल्यदशसागरोपमकोटिकोटिप्रमाणात् 25 कालसमवायनात् कालसमवायः । क्षायिकसम्यक्त्वकेवलज्ञानकेवलदर्शनयथाख्यातचारित्राणां यो भावः तदनुभवस्य तुल्यानन्तप्रमाणत्वात् भावसमवायनाद् भावसमवायः ।

व्याख्याप्रज्ञप्तौ षष्टिव्याकरणसहस्राणि ‘किमस्ति जीवः, नास्ति’ इत्येवमादीनि निरूप्यन्ते ।

ज्ञातृधर्मकथायाम् आख्यानोपाख्यानानां बहुप्रकाराणां कथनम् ।

उपासकाध्ययने श्रावकधर्मलक्षणम् ।

- संसारस्यान्तः कृतो यैस्ते अन्तकृतः । नमिमतङ्गसोमिलरामपुत्रसुदर्शनयमलीकवलीककिष्कम्बल-
पालाम्बष्ठपुत्रा इत्येते दश वर्धमानतीर्थङ्करतीर्थे । एवमृषभादीनां त्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येऽन्ये च दश
दशानगारा दश दश दारुणानुपसर्गान्निर्जित्य कृत्स्नकर्मक्षयादन्तकृतः दश अस्यां वर्ण्यन्ते इति
5 अन्तकृद्दशा । अथवा, अन्तकृतां दशा अन्तकृद्दशा, तस्याम् अर्हदाचार्यविधिः सिध्यतां च ।
उपपादो जन्म प्रयोजनं येषां त इमे औपपादिकाः, विजयवैजयन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धाख्यानि
पञ्चानुत्तराणि, अनुत्तरेष्वौपपादिका अनुत्तरौपपादिकाः ऋषिदास-धान्य-सुनक्षत्र-कार्तिक-नन्द-नन्दन-
शालिभद्र-अभय-वारिषेण-चिलातपुत्रा इत्येते दश वर्धमानतीर्थकरतीर्थे । एवमृषभादीनां
त्रयोविंशतेस्तीर्थेष्वन्येऽन्ये च दश दशानगारा दश दश दारुणानुपसर्गान्निर्जित्य विजयाद्यनुत्तरेषूपपन्ना
10 इत्येवमनुत्तरौपपादिकाः दशास्यां वर्ण्यन्त इत्यनुत्तरौपपादिकदशा । अथवा, अनुत्तरौपपादिकानां दशा
अनुत्तरौपपादिकदशा, तस्यामायुर्वैक्रियिकानुबन्धविशेषः ।

आक्षेपविक्षेपैर्हेतुनयाश्रितानां प्रश्नानां व्याकरणं प्रश्नव्याकरणम्, तस्मिँल्लौकिकवैदिकानामर्थानां
निर्णयः ।

विपाकसूत्रे सुकृतदुःकृतानां विपाकश्चिन्त्यते ।

- 15 द्वादशमङ्गं दृष्टिवाद इति । कौत्कल-काणेविद्धि-कौशिक-हरिस्मश्रु-मांछपिक-रोमश-हारीत-
मुण्डा-ऽश्वलायनादीनां क्रियावाददृष्टीनामशीतिशतम्, मरीचिकुमार-कपिलोलूक-गार्ग्य-व्याघ्रभूति-
वाद्दलि-माठर-मौद्गल्यायनादीनामक्रियावाददृष्टीनां चतुरशीतिः, साकल्य-वल्कल-कुथुमि-सात्यमुग्रि-
नारायण-कठ-माध्यन्दिन-मौद-पैप्पलाद-बादरायणाम्बष्ठि-कूदौ विकायन-वसु-
जैमिन्यादीनामज्ञानिकुदृष्टीनां सप्तषष्टिः, वशिष्ठ-पाराशर-जनुकर्णि-वाल्मीकि-रौमहर्षिणि-सत्यदत्त-
20 व्यासैलापुत्रौपमन्यवैन्द्रदत्तायस्थूणादीनां वैनयिकदृष्टीनां द्वात्रिंशत् । एषां दृष्टिशतानां त्रयाणां त्रिषष्ट्युत्तराणां
प्ररूपणं निग्रहश्च दृष्टिवादे क्रियते । स पञ्चविधः-परिकर्म सूत्रं प्रथमानुयोगः पूर्वगतं चूलिका चेति ।”
इति तत्त्वार्थराजवार्तिके १।२०॥

- [पृ० २१३ पं० ६] “पञ्जायाऽणभिधेयं ठिअमण्णत्थे तयत्थनिरवेक्खं । जाइच्छिअं च
नामं जावद्वं च पाएण ॥२५॥ यत् कस्मिँश्चिद् भृतकदारकादौ इन्द्राद्यभिधानं क्रियते, तद्
25 नाम भण्यते । कथंभूतं तत् ?, इत्याह— पर्यायाणां शक्र-पुरन्दर-पाकशासन-शतमख-हरिप्रभृतीनां
समानार्थवाचकानां ध्वनीनामनभिधेयमवाच्यम्, नामवतः पिण्डस्य संबन्धी धर्मोऽयं नाम्युपचरितः,
स हि नामवान् भृतकदारकादिपिण्डः किलैकेन संकेतितमात्रेणन्द्रादिशब्देनैवाऽभिधीयते, न तु शेषैः
शक्र-पुरन्दर-पाकशासनादिशब्दैः, अतो नामयुक्तपिण्डगतधर्मो नाम्युपचरितः पर्यायानभिधेयमिति ।
पुनरपि कथंभूतं तन्नाम ?, इत्याह— ठिअमण्णत्थे ति विवक्षिताद् भृतकदारकादिपिण्डादन्य-
30 श्चासावर्थश्चाऽन्यार्थो देवाधिपादिः, सद्भावतस्तत्र यत् स्थितम्, भृतकदारकादौ तु संकेतमात्रतयैव

वर्तते, अथवा सद्भावतः स्थितमन्वर्थे अनुगतः संबद्धः परमैश्वर्यादिकोऽर्थो यत्र सोऽन्वर्थः शचीपत्यादिः, सद्भावतस्तत्र स्थितम्, भृतकदारकादौ तर्हि कथं वर्तते ?, इत्याह-तदर्थनिरपेक्षं तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थस्तदर्थः परमैश्वर्यादिस्तस्य निरपेक्षं संकेतमात्रेणैव तदर्थशून्ये भृतकदारकादौ वर्तते, इति पर्यायानभिधेयम्, स्थितमन्वर्थे, अन्वर्थे वा, तदर्थनिरपेक्षं यत् कचिद् भृतकदारकादौ इन्द्राद्यभिधानं क्रियते तद् नाम, इतीह तात्पर्यार्थः । प्रकारान्तरेणाऽपि नाम्नः स्वरूपमाह- यादृच्छिकं 5 चेति, इदमुक्तं भवति- न केवलमनन्तरोक्तम्, किन्त्वन्यत्राऽवर्तमानमपि यदेवमेव यदृच्छया केनचिद् गोपालदारकादेरभिधानं क्रियते, तदपि नाम, यथा डित्थो डवित्थ इत्यादि । इदं चोभयरूपमपि कथंभूतम् ?, इत्याह- यावद्द्रव्यं च प्रायेणेति -यावदेतद्वाच्यं द्रव्यमवतिष्ठते तावदिदं नामाऽप्यवतिष्ठत इति भावः । किं सर्वमपि ?, न, इत्याह- प्रायेणेति, मेरु-द्वीप-समुद्रादिकं नाम प्रभूतं यावद्द्रव्यभावि दृश्यते, किञ्चित् त्वन्यथाऽपि समीक्ष्यते, देवदत्तादिनामवाच्यानां द्रव्याणां 10 विद्यमानानामप्यपरापरनामपरावर्तस्य लोके दर्शनात् । सिद्धान्तेऽपि यदुक्तम्- “नामं आवकहिअं” []ति तत् प्रतिनियतजनपदादिसंज्ञामेवाऽङ्गीकृत्य, यथोत्तराः कुरव इत्यादि । तदेवं प्रकारद्वयेन नाम्नः स्वरूपमत्रोक्तम्, एतच्च तृतीयप्रकारस्योपलक्षणम्, पुस्तक-पत्र-चित्रादिलिखितस्य वस्त्वभिधानभूतेन्द्रादिवर्णावलीमात्रस्याऽप्यन्यत्र नामत्वेनोक्तत्वादिति । एतच्च सामान्येन नाम्नो लक्षणमुक्तम्, प्रस्तुते त्वेवं योज्यते-यत्र मङ्गलार्थशून्ये वस्तुनि मङ्गलमिति नाम क्रियते, तद् वस्तु नाम्ना नाममात्रेण 15 मङ्गलमिति कृत्वा नाममङ्गलमित्युच्यते । पुस्तकादिलिखितं च यद् मङ्गलमिति वर्णावलीमात्रम्, तदपि नाम च तद् मङ्गलं चेति कृत्वा नाममङ्गलमित्यभिधीयते ॥ इति गाथार्थः ॥२५॥” इति विशेषावश्यकभाष्ये मलधारिहेमचन्द्रसूरिविरचितायां वृत्तौ ।

[पृ०२२९ पं०१३] इह यादृशं ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य वर्णनं दृश्यते तादृशमेव प्रायोऽक्षरशः नन्दीसूत्रस्य हरिभद्रसूरिविरचितायां वृत्तौ दृश्यते । किन्तु जिनदासगणिमहत्तरविरचितायां चूर्णौ 20 अन्यथा दृश्यते, यथा- “तत्थ णातेसु आदिमा दस णाता चेव, ण तेसु अक्खादियादिसंभवो । सेसा णव णाता, तेसु एक्केके णाते चत्तालीसं चत्तालीसं अक्खाइयाओ भवंति, तत्थ वि एक्केक्काए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयासताइं भवंति, तेसु वि एक्केक्काए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइओवक्खाइयसताइं भवंति, एवं एते णव कोडीओ । एताओ धम्मकहासु सोहेतव्व ति कातुं एकोणवीसाए णाताणं दसण्ह य धम्मकहाणं विसेसो कज्जति-दस णाता दस णव य 25 धम्मकहातो दसहिं परोप्परं सुद्धा । एवं विसेसे कते सेसा णव णाता, ते णव चत्तालीसाए गुणिता जाता तिण्णि सता सट्ठा अक्खाइयाणं, एते अक्खाइयपंचसतेहिं तो सोधिता, तत्थ सेसं चत्तालं सतं, तं उवक्खाइयपंचसतेहिं गुणितं जाता उवक्खाइताणं सत्तरिं सहस्सा, ते पंचहिं अक्खाइतोवक्खाइयसतेहिं गुणिता एवं जाता अब्हुट्ठातो अक्खाइयकोडीतो ।” इति नन्दीचूर्णौ ।

अभयदेवसूरिभिः ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य स्वरूपं यादृशं वर्णितं तादृशमेव वर्णनं विधाय 30

हरिभद्रसूरिभिः तत्प्रान्ते “एवं गुरवो व्याचक्षते, अन्ये पुनरन्यथा, तदभिप्रायं पुनर्वयमतिगम्भीरत्वान्नावगच्छामः, परमार्थं त्वत्र विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीत्यलं प्रसङ्गेन” इति नन्दीटीकायामभिहितम् । चूर्णिकारवचनं मनसि निधायैव तैरेतल्लिखितं भवेदिति प्रतीयते ॥

[पृ० २७६ पं० २३] “णेरइय-देव-तित्थंकरा य ओहिस्सऽबाहिरा हुंति ।.... ॥६६॥

- 5 व्या० नारकाः प्रागिरूपितशब्दार्थाः, देवा अपि, तीर्थकरणशीलास्तीर्थकराः, नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति विग्रहः, चशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः सम्बन्ध इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयः अवधेः अवधिज्ञानस्य न बाह्या अबाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवध्युपलब्धस्य क्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते, सर्वतोऽवभासकत्वात्, प्रदीपवत्, ततश्चार्थादबाह्यावधय एव भवन्ति, नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः ।.... अथवा अन्यथा व्याख्यायते- नारक-देव-तीर्थकरा
- 10 अवधेरबाह्या भवन्तीती, किमुक्तं भवति ? नियतावधय एव भवन्ति, नियमेनैषामवधिर्भवतीत्यर्थः ॥” इति आवश्यकसूत्रे हरिभद्राणां वृत्तौ ।

चतुर्थ परिशिष्टम् ।

श्रीसमवायाङ्गसूत्रटीकायां ग्रन्थान्तरेभ्यः साक्षितयोद्धृतानां पाठानामकारादिक्रमेण सूचिः ।

उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः	उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः
अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावत्थाण-		आयरिय उवज्झाए थेर-... []	१८८
मेगवत्थुम्मि [ध्यानश० ३]	२३३	आयारम्मि अहीए जं.. [आचा० नि० १०]	२०९
अज्ज वि धावइ नाणं... []	११०	आसाढबहुलपक्खे... [उत्तरा० २६।१५]	९९
अज्ज वि न कोइ विउहं.. []	११०	आसाढे मासे दुपया [उत्तरा० २६।१३,	
अट्ठ वगग ति अत्र.. [नन्दी० हारि०]	२३४	ओघिन० २८३]	८७
अट्ठपएसो रूपगो.. [आचा० नि० ४२]	२०५	इंतस्सणुगच्छणया ८ ठियस्स... []	१८७
अट्ठमिचउदसीसुं... [पञ्चाशक० १०।१७]	३९	इगवीसं कोडिसयं लक्खा... [नन्दी० हारि०]	२२९
अट्ठारसपयसहस्साणि पुण... [नन्दी टी०]	७१	ईसाणे णं भंते []	२६७
अणियाणकडा रामा... [आव० नि० ४१५]	३०६	उग्गाणं भोगाणं ... [आव० नि० २२५]	२९३
अणुवेलंधरवासा लवणे... [बृहत्क्षेत्र० ४२०]	६७	उवसमसंमत्ताओ... [विशेषाव० भा० ५३१]	५५
अतिकाश्रयमतिस्थौल्यम्... []	१६६	उसभस्स पढमभिक्षा... [आव० नि० ३२०]	२९३
अद्धेण छिन्नसेसं... []	९६	एए खलु पडिसत्तू.. [आव० भा० ४३]	३०६
अब्भंतरीयं वेलं धरंति... [बृहत्क्षेत्र० ४१७]	६६	एक्कागारं तइयं तं पुण... [बृहत्क्षेत्र० ३१३]	१३१
अब्भासच्छण १ छंदाणुवत्तणं.... []	१८८	एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु.. [बृहत्क्षेत्र० ११९]	१८१
अभिइस्स चंदजोगो... [ज्योतिष्क० १६२]	१५८	एक्कारसेक्कवीसा सय... [बृहत्सं० १०५]	४१
अयले भयभेरवाणं... [पर्युषणा०]	४	एक्को भगवं वीरो.. [आव० नि० २२४]	२९२
अयले विजये भद्दे... [आव० भा० ४१]	३०५	एगं व दो व तिण्णि... [निशीथभा० २०७५]	४५
अर-मल्लिअंतरे.. [आव० नि० ४२०]	१२८	एगुत्तरा नव सया... [बृहत्क्षेत्र० ५८]	१६७
अवसेसा नक्खत्ता.. [ज्योतिष्क० १६५]	१५९	एगिंदियतेयगसरीरे...	
असिणाणवियडभोई मउलियडो...		[प्रज्ञापना० सू० १५३६-१५३७]	२७४
[पञ्चाशक० १०।१८]	३९	एतानि नक्षत्राण्युभययोगीनि... [लोकश्री टीका]	२९
असोगो किण्णराणं... [स्थानाङ्गसू० ६५४]	२८	एवं वड्ढइ चंदो... [सूर्यप्र० १९]	१५२
अस्सगगीवे तारए मेरए [आव० भा० ४२]	३०६	कक्कोडय कइमए... [बृहत्क्षेत्र० ४२१]	६७
अह पावित तो संतो... []	११०	कलंबो उ पिसायाणं... [स्थानाङ्गसू० ६५४]	२८
आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ...		कायव्वा पुण भत्ती... []	१८७
[बृहत्सं० गा० ३४९]	११	किण्हं राहुविमाणं निच्चं... [बृहत्सं० ११६]	५९

उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः	उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः
किण्हं राहुविमाणं निच्चं... [सूर्यप्र० १९]	१५२	तेवट्ठि सहस्साइं... [बृहत्क्षेत्र० ३१४]	१३१
कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्.. []	२४	तेवन्नसहस्साइं नव य... [बृहत्क्षेत्र० ५६]	१४४
गावी जुए संगामे.. [आव० प्रक्षेप०]	३०५	दंसणवय [पञ्चाशक० १०।३]	१८९
गोयमा ! जहण्णेणं... [प्रज्ञापना० ६५६९]	२८२	दस चेव सहस्साइं... [बृहत्क्षेत्र० ४५]	१९४
चंदजस चंदकंता.. [आव० नि० १५९]	२९१	दस जोयणसहस्सा... [बृहत्क्षेत्र० ४१५]	६६
चउ ४ तिय ३ चउरो ४... []	२१८	दस नवगं गणाण माणं... [आव० नि० २६८]	२९
चउणउइसहस्साइं... [बृहत्क्षेत्र० ६०]	१९१	दाहिण दिवड्ड पलियं... [बृहत्क्षेत्र० ५]	११
चउवीस सहस्साइं नव य... [बृहत्क्षेत्र० ५२]	८६	दुविहा पण्णवणा पण्णत्ता... [प्रज्ञापना० ३]	२५६
चउवीसई मुहुत्ता [बृहत्क्षेत्र० २८१]	२८१	देसूणमद्धजोयण लवणसिहोवरि..	
चत्ताला सत्त सया... [बृहत्क्षेत्र० ५५]	१३१, १५७	[बृहत्क्षेत्र० ४१६]	६६
चत्तारि जोयणसए... [बृहत्क्षेत्र० ४२२]	६७	देहं विमलसुयंधं []	२३६
चूलियसीसपहेलिय चोइस... []	१८०	दो १ साहि २ सत्त... [बृहत्क्षेत्र० गा० १२]	२२
चेत्तासोएसु मासेसु.. [उत्तरा० २६।१३]	१३३, १३०	दो देसूणुत्तरिल्लाणं... [बृहत्क्षेत्र० ५]	१५
चोइस लक्खा सिद्धा.. []	२५३	दो वारे विजयाइसु... [विशेषाव० ४३६]	१५६
जइ एगिंदियवेउव्वियसरीए किं...		धणुपट्ठ कलचउक्कं... [बृहत्क्षेत्र० ५३]	१५७
[प्रज्ञापना सू० १५१५]	२७२	धणुपट्ठ कलचउक्कं... [बृहत्क्षेत्र० ५९]	१७९
जस्स जइ सागरोवम ठिई... [बृहत्क्षेत्र० २१४]	१३	धम्मो मंगलमुक्कट्ठं [दशवै० १।१]	८२, २४८
जा पढमाए जेट्ठा... [बृहत्क्षेत्र० गा० २३४]	२२	नरकाः सीमन्तकादिका... [सूत्रकृताङ्गवृ०]	२५८
तह देसकालजाणण ... []	१८८	नव चेव सहस्साइं... [बृहत्क्षेत्र० ४३]	१९४
तिण्णि सया तेत्तीसा... [आव० नि० ९७१]	१९८	नवबंभचेरमइओ अट्ठारसपद..	
तित्थयर १ धम्म २ आयरिय... []	१८७	[आचा० नि० ११]	२१२
तिन्नेव उत्तराई पुणव्वसू.. [जम्बू० प्र०]	१५९	नवबंभचेरमइओ... [आचारा० नि० ११]	७१
तिविट्ठू य दुविट्ठू य ... [आव० भा० ४०]	३०५	नवमो य महापउमो.. [आव० नि० ३७५]	२९५
तिहिं ठाणेहिं तारारूवे..		नाणं ५ तराय ५ दसगं... [कर्मस्तव० २।२३]	६८
[स्थानाङ्ग० सू० १४१]	२१९	नाभी जियसत्तू या.. [आव० नि० ३८७]	२९२
तीसा य १ पण्णवीसा.. [बृहत्क्षेत्र० २५५]	१७९	नारयदेवा तिरिमणुयगब्भया... []	२६८
ते सोहिज्जंति फुडं.. [नन्दी० हारि०]	२३०	निगंगंथ-सक्क-तावस-... [पिण्डनि० ४४५]	२१०
		निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंद.. []	२५९
		नेरइए णं भंते ! नेरइएसु..	
		[भगवती० ४/९/१७३]	२८०

उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः	उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः
नेरइयदेवतित्थंकरा य... [आव० नि० ६६]	२७६	मोक्षे भवे च सर्वत्र,... []	७
नेरइया १ असुराई १० पुढवाई... []	२५८	मोत्तूण सगमबाहं पढमाए... [कर्मप्र० ८३]	१६२
पंच सए छव्वीसे छच्च.. [बृहत्क्षेत्र० २९]	७४	यथा गौर्गवयस्तथा [मी० श्लो० वा०]	२१३
पंचास ५० चत्त ४... [बृहत्सं० ११८]	१८१	योग-क्षेमकृत्नाथः []	५
पज्जायाणभिधेय [विशेषाव० २५]	२१३	रत्तं निगद्यते तज्जातौ जातौ यदुत्कृष्टम् []	५६
पढमा बहुलपडिवाए १ बीया...		रसोर्लशौ मागध्याम् []	१२५
[ज्योतिष्क० २४७]	१६४	लहुहिमव हिमव निसढे... []	१९९
पढमाऽसीइ सहस्सा १... [बृहत्सं० २४१]	१७३	विगलिंदिएसु दो दो.. [बृहत्सं० ३५२]	१८०
पढमेत्थ विमलवाहण.. [आव० नि० १५५]	२९१	विज्जुपहमालवन्ते नव नव... []	१९९
पणुवीसं कोडिसयं... [नन्दी० हारि०]	२३०	विज्जुप्पभहरिकूडो.. [बृहत्क्षेत्र० १५६]	२००
पयावती य बंभो... [आव० नि० ४११]	२९५	वीरं अरिट्ठनेमिं... [आव० नि० २२१]	७४
परिनिव्वुया गणहरा.. [आव० नि० ६५८]	२९१	संजयवेमाणित्थी संजयि.. []	२३६
पलियं १ अहियं २... [बृहत्सं० गा० १४]	२२	संवच्छरेण भिक्खा... [आव० नि० ३१९]	२९३
पिंडेसण १ सेज्जि २ रिया... [आव० सं०]	२१२	सक्कार १ अब्भुट्ठाणे २... []	१८७
पुढवि-दग-अगणि-... [बृहत्सं० ३५१]	१८०	सज्झाएण पसत्थं ज्ञाणं.....	
पुणव्वसु रोहिणी.. [लोकश्री]	२९	[उपदेशमाला० गा० ३३८]	२३३
पन्नरसइभोगेण य.... [सूर्यप्र० १९]	१५२	सट्ठिं नागसहस्सा... [बृहत्क्षेत्र० ४१८]	६६
पुव्वतुडियाडडाववहूहुय तह... []	१८०	सत्त पाणूणि से थोवे,... [भगवती० ६।७।४]	१७०
पुव्वादिअणुक्कमसो गोथुभ... [बृहत्क्षेत्र० ४१९]	६६	सत्त य छ च्चउ चउरो.. []	२१२
पोसे मासे चउप्पया [उत्तरा० २६।१३]	१३३	सत्तत्तीस सहस्सा छ.. [बृहत्क्षेत्र० ५४]	१३०
बत्तीस ३२ अट्ठवीसा... [बृहत्सं० ११७]	१८१	सत्तावन्न सहस्सा धणुं... [बृहत्क्षेत्र० ५७]	१४८
बहुलस्स सत्तमीए... [ज्योतिष्क० २५०]	१६३	सत्थपरिण्णा १ लोग... [आव० सं०]	२११
बाधूलोडने [पा० धा० ५]	१६२	सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा,... []	१६६
बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे... [सूर्यप्र० १९]	१५२	समणुन्नमणुन्ने वा... [निशीथभा० २१२४]	४७
बाहा सत्तट्ठिसए.. [बृहत्क्षेत्र० ५५]	१५७	सयभिसया भरणीओ अद्दा..	
भरहो सगरो मघवं.. [आव० नि० ३७४]	२९५	[जम्बू० प्र० ७।१६०]	१५९,६०
मरुदेवि विजय सेणा.. [आव० नि० ३८५]	२९२	सव्वट्ठिसद्धगअणुत्तरोववाइय....	
महुरा य कणगवत्थू.... [आव० प्रक्षेप०]	३०५	[प्रज्ञा० सू० १५४४]	२७४
मासाई सत्तंता [पञ्चाशक० १८।३]	१८९	सव्वे वि एगदूसेण.. [आव० नि० २२७]	२९२
मेरुस्स तिन्नि कंडा.. [बृहत्क्षेत्र० ३१२]	१३१		

७६ श्रीसमवायाङ्गसूत्रटीकायां ग्रन्थान्तरेभ्यः साक्षितयोद्धृतानां पाठानामकारादक्रमेण सूचिः ।

उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः	उद्धृतपाठः	पृष्ठाङ्कः
सव्वेसिं आयारो पढमो [आचा० नि० ८]	२५०	सूच सूचायाम् []	२१४
सव्वेसिं उत्तरो मेरु []	६३	सूरे सुदंसणे कुंभे... [आव० नि० ३८९]	२९२
सहसंमुईयाए समणे [आचा० सू० ७४३]	३	सेसा य तिरियमणुया... []	२६८
आभारमेगं १ तिय २... [बृहत्सं० गा० २३३]	२१	सोलस भागे काऊण...	
सुग्गीवे दढरहे विण्हू.. [आव० नि० ३८८]	२९२	[ज्योतिष्क० १११]	६०,१५२
सुजसा सुव्वय.. [आव० नि० ३८६]	२९२	हट्ठस्स अणवगल्लस्स,...	
सुद्धस्स चउत्थीए... [ज्योतिष्क० २४८]	१६४	[भगवती० ६।७।४]	१६९
सुद्धस्स य दसमीए... [ज्योतिष्क० २५१]	१६३	हरिवासे इग्वीसा.. [बृहत्क्षेत्र० ३१]	२०६
सुमइऽत्थ निच्चभत्तेण... [आव० नि० २२८]	२९३		

पञ्चमं परिशिष्टम् ।

श्रीसमवायाङ्गसूत्रटीकायां निर्दिष्टानां विशेषनाम्नामकारादिक्रमेण सूचिः ।

विशेषनाम	पृष्ठाङ्कः	विशेषनाम	पृष्ठाङ्कः
वर्धमान [स्वामी]	१, २, ३०८	सूर्यप्रज्ञप्ति	१५२
वर्धमान [सूरि]	३०९	जीवाभिगम	१५२, १५८
सुधर्म [स्वामी]	२, ४०, ३०८	विमल [नाथ]	१४७
महावीर [स्वामी]	२, ३, ३५, १३४, १५५, १७१, १८२, १९२, १९७, ३०८	वासुपूज्य	१५२
जम्बूनामन्	२	अनन्तजित्	१४१, १४२
स्थान [= स्थानाङ्गसूत्र]	८, २९, १४८, १६०, १८९, २१८	अनन्तनाथ	१४५
चन्द्रप्रज्ञप्ति	२६, ९९, १७१	वीरनाथ	१३९
पर्युषणाकल्प	२९, १३४, २९९	अरनाथ	१२८
आवश्यक [सूत्र]	२९, ८९, १२८, १३०, १३९, १४०, १४२, १४५, १४७, १४९, १५५, १५६, १६७, १७७, १८६, २९९	मल्लिनाथ	१२८
लोकश्री	२९	कुन्थुनाथ	११८, १२९, १३०, १९२
लोकाश्रीटीकाकृत्	२९	आदिदेव	७१
आचार [= आचाराङ्गसूत्र]	३२, ७१, ९५, १४२, १४७, १७९, १८१, १८९, २०९, २२१, २४९	ब्राह्मी [= ऋषभदेवपुत्री]	७१
अस्थिकग्राम	३५	ब्राह्मी [= लिपि]	७१
शूलपाणियक्ष	३५	मकरसङ्क्रान्ति	७२
जम्बूस्वामी	४०, ३०८	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति	१२१, १६०
निशीथपञ्चमोद्देशकभाष्य	४८	निशीथ [भाष्य]	९५, ९६, १४८, १८१, २१२
ज्योतिष्करण्डक	६०, १६३	कौटिल्यशास्त्र	११२
सूत्रकृत [= सूत्रकृताङ्गसूत्र]	६३, ८४, १४८, २१४	राजप्रश्नकृत	११८
		दशाश्रुतस्कन्ध	१२०, १८९
		पापा मध्यमा [नगरी]	१४६
		हस्तिपाल [राजा]	१४६
		विमुक्ति [अध्ययन]	१४८
		मौर्यपुत्र [गणधर]	१५५, १९२
		मण्डिकपुत्र [गणधर]	१५५, १७७
		क्षेत्रसमास	१५१
		अजित [नाथ]	१६४, १८६, २५३

विशेषनाम	पृष्ठाङ्कः
विशाखिल	१६६
भरतशास्त्र	१६६
अग्निभूति	१६७
भरत [चक्रवर्ती]	१६९, १७७
सुविधि[नाथ]	१६८
पुष्पदन्त [नाथ]	१६८
शीतल [नाथ]	१६८, १७७
भगवती [सूत्र]	१७०, १७९
अकम्पित [गणधर]	१७१
त्रिशिला [महावीरमाता]	१७६, २०८
देवानन्दा	१७६, २०८
हरिनैगमेषि	१७६, २०८
कोशलदेश	१७७
श्रेयांसजिन	१७९
शान्तिजिन [= शान्तिनाथ]	१६८, १८६
व्यवहार [सूत्र]	१८९
इन्द्रभूति [गणधर]	१८९
ऋषभकूट	२००
पार्श्वनाथ	१९७
आर्यसुधर्मा [गणधर]	१९७
पोट्टिल	२०८
नन्दन [महावीरपूर्वभवनाम]	२०८
छत्राग्रनगरी	२०८
ब्राह्मकुण्ड [माहणकुण्ड]	२०८
ऋषभदत्त	२०८
क्षत्रियकुण्ड	२०८
सिद्धार्थ [= महावीरपिता]	२०८
शाक्य	२१०
शस्त्रपरिज्ञा	२१२
व्याख्या [प्रज्ञप्ति]	२२३, २८०
समवाय [= समवायाङ्गसूत्र]	२२०, ३०९
ज्ञाताधर्मकथा	२२६

विशेषनाम	पृष्ठाङ्कः
मेघकुमार	२२६
उपासकदशा	२३१
अन्तकृतदशा	२३३
नन्दी	२३४
नन्दीवृत्ति	२३४
अनुत्तरोपपातिकदशा	२३६, २३७
प्रश्नव्याकरणानि	२३८
विपाकश्रुत	२४२
गौतम	२४२, २७३
दष्टिवाद [दृष्टिपात]	२४७
मूलप्रथमानुयोग	२५२
गण्डिकानुयोग	२५२
विमलवाहन [कुलकर]	२५३
समुद्रविजय [नेमिनाथपिता]	२५३
ऋषभ [देव]	१६९, २०८, २५३, २९३
चित्रान्तरगण्डिका	२५३
नन्दिटीका	२५३
जमालि	२५४
गोष्ठामाहिल	२५४
प्रज्ञापना	२५६, २६७, २६८, २६९, २७१, २७३, २७४, २७७, २७८
सूत्रकृद्वृत्तिकृत्	२५८
जीवाभिगमचूर्णि	२५८
कल्पभाष्य	२९१
जिनेश्वर [सूरि]	३०९
बुद्धिसागर [सूरि]	३०९
अभयदेव [सूरि]	३०९
अणहिलपाटक	३०९
समवायटीका	३०९

षष्ठं परिशिष्टम् ।

तित्थोगालियप्रकीर्णके विद्यमानाः आगमवाचनादि - विच्छेदसम्बन्धिनः अंशाः ।

अम्हं आयरियाणं सुतीए कण्णाहडं च सोउं जे ।
तित्थोगाली एयं एगमणा मे निसामेह ॥७०७॥
तिण्णिय वासा मासद्ध अद्ध बावत्तरीं च सेसाइं ।
सेसाए चउत्थीए तो जातो वड्डमाणरिसी ॥७०८॥
अद्ध य सऽद्धा मासा तिन्नेव हवन्ति तह य वासाइं ।
सेसाए चउत्थीए तो कालगतो महावीरो ॥७०९॥
तम्मि गए गयरागे वोच्छिन्नपुणब्भवे जिणवरिदे ।
तित्थोगालिसमासं एगमणा मे निसामेह ॥७१०॥
नाणुत्तमस्स धम्मुत्तमस्स धम्मियजणोवदेसस्स ।
आसि सुधम्मो सीसो वायरधम्मो य (?प)उरधम्मो ॥७११॥
तस्स वि य जंबुणाभो जंबूणयरासितवियसमवण्णो ।
तस्स वि पभवो सीसो, तस्स वि सेज्जंभवो सीसो ॥७१२॥
सेज्जंभवस्स सीसो जसभदो नाम आसि गुणरासी ।
सुंदरकुलप्पसूतो संभूतो नाम तस्सावि ॥७१३॥
सत्तमतो थिरबाहू जाणुयसीससुपडिच्छियसुबाहू ।
नामेण भद्दबाहू अविही(हिं)सा धम्मभदो ति ॥७१४॥
सो वि य चोदसपुव्वी बारस वासाइं जोगपडिवन्नो ।
सुत्तऽत्थेण निबंध्य अत्थं अज्झयणबंध्यस्स ॥७१५॥
बलियं च अणावुट्ठी तइया आसी य मज्झदेसस्स ।
दुब्भिकखविप्परद्धा अण्णं विसयं गया साहू ॥७१६॥
केहि वि विराहणाभीरुएहिं अइभीरुएहिं कम्माणं ।
समणेहिं संकिलिद्धं पच्चक्खायाइं भत्ताइं ॥७१७॥
वेयङ्कंदरासु य नदीसु सेढी-समुदकूलेसु ।
इहलोगअपडिबद्धा य तत्थ जयणाए वट्ठति ॥७१८॥
ते आगया सुकाले सग्गमणसेसया ततो साहू ।
बहुयाणं वासाणं मगहाविसयं अणुप्पत्ता ॥७१९॥
ते दाइं एकमेकं गयमयसेसा चिरं सुदट्ठणं ।
परलोगगमणपच्चागय व्व मण्णन्ति अप्पाणं ॥७२०॥

ते बेति एकमेकं 'सज्झाओ कस्स केत्तिओ धरति?।
 हंदि हु दुक्कालेणं अम्हं नट्ठो उ सज्झाओ' ॥७२१॥
 जं जस्स धरइ कंठे तं तं परियट्ठिऊण सव्वेसिं ।
 तो गेहिं पिंडिताइं तहियं एक्कारसंगाइं ॥७२२॥
 ते बेति "सव्वसारस्स दिट्ठिवायस्स नत्थि पडिसारो ।
 कह पुव्वधरेण विणा पवयणसारं धरेहामो? ॥७२३॥
 सम्मस्स भद्दबाहुस्स नवरि चोद्दस वि अपरिसेसाइं ।
 पुव्वाइं अण्णत्थ उ न कहिंचि वि अत्थि पडिसारो ॥७२४॥
 सो वि य चोद्दसपुव्वी बारस वासाइं जोगपडिवन्नो ।
 देज्ज न व देज्ज वा वायणं ति वाहिप्पऊ ताव" ॥७२५॥
 संघाडएण गंतूण आणितो संमणसंघवयणेणं ।
 सो संघथेरपमुहेहि गणसमूहेहिं आभट्ठो ॥७२६॥
 'तं अज्जकालियजिणो (?य) वीरसंघो तं (?उ) जायए सव्वो ।
 पुव्वसुयक्कमधारय ! पुव्वाणं वायणं देहि' ॥७२७॥
 सो भणति एव भणिए असि (?लि)ट्ठकिलिट्ठएण वयणेणं ।
 "न हु ता अहं समत्थो इण्हिं भे वायणं दाउं ॥७२८॥
 अप्पट्ठे आउत्तस्स मज्झ किं वायणाए कायव्वं ?"
 एवं च भणियमेत्ता रोसस्स वसं गया साहू ॥७२९॥
 अह विण्णवितिं साहू 'तं चेव सि पाडिपुच्छणं अम्हं ।
 एव भणंतस्स तुहं को दंडो होइ ? तं मुणसु' ॥७३०॥
 सो भणति एव भणिए अविसन्नो वीरवयणनियमेण ।
 'वज्जेयव्वो सुयनिहत्तो' ति अह सव्वसाहूहिं ॥७३१॥
 'तं एव जाणमाणो नेच्छसि ने पाडिपुच्छयं दाउं ।
 तं थाणं पत्तं ते, कह तं पासे ठवीहामो ?' ॥७३२॥
 बारसविहसंभोगे (य) वज्जए तो तयं समणसंघो ।
 'जं ने जाइज्जंतो न वि इच्छसि वायणं दाउं' ॥७३३॥
 सो भणति एव भणिए जसभरितो अयसभीरुतो धीरो ।
 "एक्केण कारणेणं इच्छं भे वायणं दाउं ॥७३४॥
 अप्पट्ठे आउत्तो परमट्ठे सुट्ठु दाणि उज्जुत्तो ।
 न वि हं वाहरियव्वो, अहं पि न वि वाहरिस्सामि ॥७३५॥

पारियकाउस्सग्गो भत्तडितो (? डितओ) व अहव सज्झाए ।
 नितो व अइतो वा एवं भे वायणं दाहं ” ॥७३६॥
 ‘बाढं’ ति समणसंघो ‘अम्हे अणुयत्तिमो तुहं छंदं ।
 देहि य, धम्मो(? म्मा)वाहं(? यं) तुम्हं छंदेण घेच्छामो ॥७३७॥
 जे आसी मेहावी उज्जुत्ता गहण-धारणसमत्था ।
 ताणं पंचसयाइं सिक्खगसाहूण गहियाइं ॥७३८॥
 वेयावच्चगरा से एकेकसे (स्से)व उव्वि (ट्टि)या दो दो ।
 भिक्खम्मि अपडिबद्धा दिया य रत्तिं च सिक्खंति ॥७३९॥
 ते एगसंधसाहू वायणपडिपुच्छणाए परितंता ।
 वाहारं अलहंता तत्थ य जं किंचि असुणेता ॥७४०॥
 उज्जुत्ता मेहावी सद्धाए वायणं अलभमाणा ।
 अह ते थोवथो(त्थो) वा सव्वे समणा वि निस्सरिया ॥७४१॥
 एको नवरि न मुंचति सगडालकुलस्स जसकरो धीरो ।
 नामेण थूलभद्दो अविही(हिं) साधम्मभद्दो त्ति ॥७४२॥
 सो नवरि अपरितंतो पयमद्धपयं च तत्थ सिक्खंतो ।
 अन्नेइ भद्दबाहुं थिरबाहू अट्ठ वरिसाइं ॥७४३॥
 सुंदरअट्ठपयाइं अट्ठहिं वासेहिं अट्ठमं पुव्वं ।
 भिंदति अभिण्हियतो आमेलेउं अह पवत्तो ॥७४४॥
 तस्स वि दाइं समत्तो तवनियमो एव भद्दबाहुस्स ।
 सो पारिततवनियमो वाहरिउं जे अह पवत्तो ॥७४५॥
 अह भणइ भद्दबाहू ‘पढमं ता अट्ठमस्स वासस्स ।
 अणगार ! न हु किलम्मसि भिक्खे सज्झायजोगे य’ ॥७४६॥
 सो अट्ठमस्स वासस्स तेण पढमिल्लयं समाभट्ठो ।
 ‘कीस य परितम्मीहं धम्मावाए अहिज्जंतो’ ॥७४७॥
 एकं ता भे पुच्छं ‘केत्तियमेत्तं मि सिक्खितो होज्जा ? ।
 केत्तियमेत्तं च गयं ? अट्ठहिं वासेहिं किं लद्धं ?’ ॥७४८॥
 ‘मंदरगिरिस्स पासम्मि सरिसवं निक्खिवेज्ज जो पुरिसो ।
 सरिसवमेत्तं विगयं मंदरमेत्तं च ते सेसं ’ ॥७४९॥
 सो भणति एव भणिए ‘भीतो न वि ता अहं समत्थो मि ।
 अप्पं च महं आउं बहू (य) सुयमंदरो सेसो’ ॥७५०॥

'मा भाहि नित्थरीहिसि अप्प(?य) तरएण वीर ! कालेणं ।
 मज्झ नियमो समत्तो पुच्छाहि दिवा य रत्तिं च' ॥७५१॥
 सो सिक्खिउं पयत्तो दिट्ठत्थो सुट्ठु दिट्ठिवायम्मि ।
 पुव्वक्खतोवसमियं पुव्वगतं पुव्वनिदिट्ठं ॥७५२॥
 संपति एक्कारसमं पुव्वं अतिवयति वणदवो चेव ।
 झत्ति तओ भगिणीतो दट्ठमणा वंदणनिमित्तं ॥७५३॥
 जक्खा य जक्खदिण्णा भूया तह हवति भूयदिण्णा य ।
 सेणा वेणा रेणा भगिणीतो थूलभद्दस्स ॥७५४॥
 एया सत्तं जणीओ बहुस्सुया नाण-चरणसंपण्णा ।
 सगडालबालियातो भाउं अवलोइउं एंति ॥७५५॥
 तो वंदिऊण पाए सुभद्दबाहुस्स दीहबाहुस्स ।
 पुच्छंति 'भाउओ णे कत्थ गतो थूलभद्दो ?' ति ॥७५६॥
 अह भणइ नंदराया 'लाभो ते धीर ! नित्थराहि य णं' ।
 'बाढं' ति भाणिऊणं अह सो संपत्थितो तत्तो ॥७५७॥
 अह भणति नंदराया 'वच्चइ गणियाघरं जइ कहंचि ।
 तो णं असच्चवादी तीसे पुरतो विवाएमि' ॥७५८॥
 सो कुलघरसामिद्धिं गणियाघरसंतियं च सामिद्धिं ।
 पाएण पणोल्लेउं नीती नगरा अणवयक्खो ॥७५९॥
 जो एवं पव्वइओ एवं सज्झाय-झाणउज्जुत्तो ।
 गारवकरणेण हिओ सीलभरूव्वहणधोरेयो ॥७६०॥
 जह जह एही कालो तह तह अप्पावराहसंरद्धा ।
 अणगारा पडिणीते निसंसयं उवद्(?उद्)वेहिति ॥७६१॥
 उप्पायणीहि अवरे, केई विज्जाय उप्पइत्ताणं ।
 विउरुव्विहि विज्जाहिं दाइं काहिंती उड्डाहं ॥७६२॥
 मंतेहि य चुण्णेहि य कुच्छियविज्जाहि तह निमित्तेणं ।
 काऊणं उवघायं भमिहिंति अणंतसंसारे' ॥७६३॥
 अह भणइ थूलभद्दो 'अन्नं रूवं न किंचि काहामो ।
 इच्छामि जाणिउं जे अहयं चत्तारि पुव्वाइं' ॥८००॥
 'नाहिसि तं पुव्वाइं सुयमेत्ताइं च उग्गहाहिंति ।
 दस पुण ते अणुजाणे, जाण पणट्ठाइं चत्तारि' ॥८०१॥

एतेण कारणेण उ पुरिसजुगे अट्टमम्मि वीरस्स ।
 सयराहेण पणट्ठाइं जाण चत्तारि पुव्वाइं ॥८०२॥
 अणवट्ठप्पो य तवो तवपारंची य दो वि वोच्छिन्ना ।
 चोदसपुव्वधरम्मी, धरंति सेसा उ जा तित्थं ॥८०३॥
 तं एवमंगवंसो य नंदवंसो य मरुयवंसो य ।
 सयराहेण पणट्ठा समयं सज्झायवंसेण ॥८०४॥
 पढमो दसपुव्वीणं सयडालकुलस्स जसकरो धीरो ।
 नामेण थूलभट्ठो अविहिंसाधम्मभट्ठो त्ति ॥८०५॥
 नामेण सच्चमित्तो समणो समणगुणनिउणचिंचइओ ।
 होही अपच्छिमो किर दसपुव्वी धारओ धीरो ॥८०६॥
 (गा. ८०७-३६. सुयवोच्छेयकमनिरूवणं)
 एयस्स पुव्वसुयसायरस्स उदहि व्व अपरिमेयस्स ।
 सुणसु जह अथ (?इत्थ) काले परिहाणी दीसते पच्छा ॥८०७॥
 पुव्वसुयतेल्लभरिए विज्झाए सच्चमित्तदीवम्मि ।
 धम्मावायनिमिल्लो होही लोगो सुयनिमिल्लो ॥८०८॥
 वोलीणम्मि सहस्से वरिसाणं वीरमोक्खगमणाओ ।
 उत्तरवायगवसभे पुव्वगयस्सा भवे छेदो ॥८०९॥
 वरिससहस्से पुण्णे तित्थोगालीए वड्डमाणस्स ।
 नासीही पुव्वगतं अणुपरिवाडीए जं जस्स ॥८१०॥
 पण्णासा वरिसेहिं य बारसवरिससएहिं वोच्छेदो ।
 दिण्णगणि-पूसमित्ते सविवाहाणं छलंगाणं ॥८११॥
 नामेण पूसमित्तो समणो समणगुणनिउणचिंचइओ ।
 होही अपच्छिमो किर विवाहसुयधारको धीरो ॥८१२॥
 तम्मि य विवाहरुक्खे चुलसीतीपयसहस्सगुणकलिओ ।
 सहस च्विय संभंतो होही गुणनिप्फलो लोगो ॥८१३॥
 समवायववच्छेदो तेरसहिं सतेहिं होहि वासाणं ।
 माढरगोत्तस्स इहं संभूतजतिस्स मरणम्मि ॥८१४॥
 तेरसवरिससतेहिं पण्णासासमहिएहिं वोच्छेदो ।
 अज्जवजतिस्स मरणे ठाणस्स जिणेहिं निदिट्ठो ॥८१५॥
 चोदसवरिससतेहिं वोच्छेदो जेड्ढभूतिसमणम्मि ।

कासवगोत्ते णेओ कप्प-व्ववहारसुत्तस्स ॥८१६॥
 भणिदो दसाण छेदो पन्नरससएहिं होइ वरिसाणं ।
 समणम्मि फग्गुमित्ते गोयमगोत्ते महासत्ते ॥८१७॥
 भारद्वायसगुत्ते सूयगडंगं महासमणनामे ।
 अगुणव्वीससत्तेहिं जाही वरिसाण वोच्छित्तिं ॥८१८॥
 वरिससहस्सेहिं इहं दोहि विसाहे मुणिम्मि वोच्छेदो ।
 वीरजिणधम्मतित्थे होहि निसीहस्स निदिट्ठो ॥८१९॥
 विण्हुमुणिम्मि मरंते हारितगोत्तम्मि होति वीसाए ।
 वरिसाण सहस्सेहिं आयारंगस्स वोच्छेदो ॥८२०॥
 अह दूसमाए सेसे होही नामेण दुप्पसहसमणो ।
 अणगारो गुणऽगारो धम्मागारो तवागारो ॥८२१॥
 सो किर आयारधरो अपच्छिमो होहिती भरहवासे ।
 तेण समं आयारो नस्सीहि समं चरित्तेणं ॥८२२॥
 अणुओगच्छिण्णयारो (?) अह समणगणस्स दावियायारो(?) ।
 आयारम्मि पणट्ठे होहिति तइया अणायारो ॥८२३॥
 चंकमिउं वरतरं (?तरयं) तिमिसगुहाए व मंधकाराए ।
 न य तइया समणाणं आयारसुत्ते पणट्ठम्मि ॥८२४॥
 निज्झिणा पासंडा चोरेहिं जणो विलुप्पते अहियं !
 होहिंति तया गामा केवलनामावसेसा उ ॥८२५॥
 वीसाए सहस्सेहिं पंचहिं य सत्तेहिं होइ वरिसाणं ।
 पूसे वच्छसगोत्ते वोच्छेदो उत्तरज्झाए ॥८२६॥
 वीसाए सहस्सेहिं वरिससहस्सेहिं (?वरिसाण सएहिं) नवहिं वोच्छेदो ।
 दसवेतालियसुत्तस्स दिण्णसाहुम्मि बोधव्वो ॥८२७॥
 पविरलगाम-जणवदं पविरलमणुएसु नामदेसेसु ।
 नामेण नाइलो नाम गणहरो होही(होहिइ) महप्पा ॥८२८॥
 धम्मम्मि निरालोए जिणमतदुस्सद्दहम्मि लोगम्मि ।
 पव्वावेही सीसं दुप्पसहं नाम नामेणं ॥८२९॥
 सो पुण संपतिकाले कामालोएसु देवलोएसु ।
 लोगही(? ट्ठि)ते विमाणे अच्छिति य विमाणितो देवो ॥८३०॥
 सो सागरगंभीरो देवाउं सागरोवमं तस्स ।

ततो चओ विमाणा आयाही मज्झदेसम्पि ॥८३१॥
 सो दाइ अट्टवासो दियलोयसुहं सुयं अणुगणेतो ।
 पव्वइही दुप्पसहो अणुसट्ठो नाइलऽज्जेणं ॥८३२॥
 सो पव्वइतो संतो महया जोगेण सुंदरुज्जोगो ।
 कम्मकखतोवसमियं सिक्खीहि सुतं दसवे(वि)तालं ॥८३३॥
 दसवेतालियधारी पुज्जीहि जणेण जह व दसपुव्वी ।
 सो पुण सुट्ठतराणं पुज्जीही समणसंघेणं ॥८३४॥
 अउणावीससहस्सो(?स्सा) समणा होहिंति सक्कया लोए ।
 दुस्सहदूसमकाले खीणे अप्पावसेसजगे ॥८३५॥
 धम्मो य जिणाणुमतो राया य जणस्स लोयमज्जाया ।
 ण(तो) ते हवंति खीणा जं सेसं तं निसामेह ॥८३६॥
 [गा. ८३७-७८. दूसमासमाए अंतं संघवण्णणाइ]
 सावगमिहुणं समणो समणी राया तहा अमच्चो य ।
 एते हवंति सेसं अण्णो (य) जणो बहुतरातो ॥८३७॥
 ओसप्पिणीइमीसे चत्तारि अपच्छिमाइं संघस्स ।
 अंतम्पि दूसमाए दससु वि वासेसु एवं तु ॥८३८॥

सप्तमं परिशिष्टम् ।

श्री आत्मानंदस्वर्गवास अर्द्धशताब्दि जैन सिरिङ्ग नं. ४

श्री हिमवदाचार्यनिर्मिता

स्थविरावली

(हिमवंतथेरावली)

• संशोधक •

मुनिराजश्री पुण्यविजयजी महाराज

तथा

पंडित लालचंद्र भगवानदास गांधी

• प्रकाशक •

आचार्यश्री विजयवल्लभसूरीश्वरजीना शिष्य

विजयललितसूरिजीना उपदेशथी बरलुटनिवासी

शा. हीराचंद रूपचंदनी मातुश्री टीपुबाईना स्मरणार्थे

॥ श्री सिद्धाचलमण्डनऋषभदेवस्वामिने नमः ॥
 ॥ श्री शान्तिनाथस्वामिने नमः ॥ श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥ श्री चारूपपार्श्वनाथाय नमः ॥
 ॥ श्री गौतमस्वामिने नमः ॥ श्री महावीरस्वामिने नमः ॥ श्री सद्गुरुभ्यो नमः ॥

श्री हिमवदाचार्यनिर्मिता

स्थविरावली

नमिऊण वद्धमाणं तित्थयरं तं परं पयं पत्तं ।
 इंदभूइं गणनाहं कहेमि थेरावलीं कमसो ॥१॥
 सोहम्मं मुणिनाहं पढमं वंदे सुभत्तिसंजुत्तो ।
 जस्सेसो परिवाओ(रो) कप्परुक्खु व्व वित्थरिओ ॥२॥
 तप्पयलंकरणं तं जंबूणामं महामुणिं वंदे ।
 चरमं केवलिणं खु जिणमयगयणंगणे मित्तं ॥३॥
 पभवं मुणिगणपवरं सुरवरगणवंदियं नमंसामि ।
 जस्स कित्तिवित्थारो अज्ज वि भाइ तिहुयणे सयले ॥४॥
 सिज्जंभवं मुणिंदं तप्पयगयणे पभायरं वंदे ।
 मणगट्टं पविरइयं सुयं दसवेआलियं जेण ॥५॥
 जसभद्दो मुणिपवरो तप्पयसोहंकरो परो जाओ ।
 अट्टमणंदो मगहे रज्जं कुणइ तया अइलोही ॥६॥
 वंदे संभूइविजयं भद्दबाहुं तहा मुणिं पवरं ।
 चउदसपुव्वीणं खु(खलु), चरमं कयसुत्त-निज्जुत्तिं ॥७॥
 थूलभद्दो मुणिंदो पयंडामयणसिंधुरंकुसो जयइ ।
 विउला जस्स य कित्ति(त्ती), तिलोयमज्जे सुवित्थरिआ ॥८॥
 अज्जमहागिरिथेरं वंदे जिणकप्पिणं मुणिं पढमं ।
 अज्जसुहत्थिं थेरं थेरकप्पिणं तहा नाहं ॥९॥
 सुट्ठिय-सुप्पडिवुड्ढे(बुद्धे) अज्जे दुत्ते वि ते नमंसामि ।
 भिक्खुरायकलिंगाहिवेण सम्माणिए जिट्ठे ॥१०॥

જં રયણિં ચ ણં વદ્ધમાણો તિત્થયરો નિવ્વુઓ, તમ્મિ ય રયણીએ જિટ્ઠસ્સ ઇંદભૂડસ્સ અણગારસ્સ ગોયમસ્સ કેવલવરનાણદંસણે સમુપ્પણે । તઓ થેરસ્સ ણં અજ્જસુહુમ(હમ્મ)સ્સ અગિવેસાયણગુત્તસ્સ નિગંઠગણં સમપ્પ ઇંદભૂડં વીરાઓ દુવાલસવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ નિવ્વુઓ । વીરાઓ ણં વીસેસુ વાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ અજ્જસુહમ્મા ણિવ્વુઓ । તપ્પએ અજ્જજંબૂનામધિજ્જો થેરો હત્યા, વીરાઓ સત્તરિવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ મયંતરે ચડસટ્ટીવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ પખવસામિણં ગણં સમપ્પ અજ્જજંબૂ ણિવ્વુઓ । પખવસામી વિ સેજ્જંભવાયરિયં ણિયપએ ઠાવિત્તા વીરાઓ પંચહત્તરિવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । સેજ્જંભવો વિ ણિયપએ જસોભદ્દાયરિયં ઠા[વ]િત્તા વીરાઓ ણં અડહિયન્નવડ્ઢવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । જસોભદ્દો વિ ણં વીરાઓ સયાહિયડયાલીવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । તપ્પએ ણં દુવે થેરે અંતેવાસી હત્યા-અજ્જસંભૂડવિજએ માદરસગુતે, થેરે અજ્જભદ્દવાહૂ પાણસગુતે । સંભૂડવિજયો વિ વીરાઓ સયાહિયછાવન્નવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । થેરે ણં અજ્જભદ્દવાહૂ વિ ચરમચડ્ડસપુવ્વિણો સગડાલપુત્ત-અજ્જથૂલભદ્દં ણિયપએ ઠાવિત્તા વીરાઓ ણં સયાહિયસત્તરિવાસેસુ વિઠ્ઠકંતેસુ પક્ખેણં ભત્તેણં અપાણણં કુમારગિરિમ્મિ કલિંગે પડિમં ઠિઓ સગ્ગં પત્તો । થેરસ્સ ણં અજ્જથૂલભદ્દસ્સ દુવે થેરે અંતેવાસી હત્યા- થેરે અજ્જમહાગિરી થેરે અજ્જસુહત્થી ય ।

વુચ્છિન્ને જિણકપ્પે કાહી જિણકપ્પતુલણમિહ ધીરો ।

તં વંદે મુણિવસહં મહાગિરિં પરમચરણધરં ॥૧॥

જિણકપ્પિયાપરિકમ્મં જો કાસી જસ્સ સંથવમકાસી ।

કુમારગિરિમ્મિ સુહત્થી તં અજ્જમહાગિરિં વંદે ॥૨॥

તેણં કાલેણં તેણ સમણં સમણે ભગવં મહાવીરે વિઅરડ રાયગિહમ્મિ ણયરે । સેણિઓ બિંબિસારાવરણામધિજ્જો ણિવો સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ સમણોવાસગો [ણ]યોવેઓ સુસડ્ઢો આસી । પુવ્વિ ણં પાસારહાઇચલણજુઅલપૂએ જેગણિગંઠણિગંઠીહિં પડિસેવિએ કલિંગણામધિજ્જજણવયમંડણ-તિત્થભૂઅ-કુમાર-કુમારીણામધિજ્જ-પવ્વયજુઅલે તેણં સેણિયવરણિવેણં સિરિરિસહેસજિણાહિવસ્સાઈવમણોહરો જિણપાસાઓ ણિમ્માઇઓ હત્યા । તમ્મિ ય ણં સુવણ્ણમયી રિસહેસપડિમા સિરિસોહમ્મગણહેરિહિં પડિહિઆ આસી । પુણો વિ તેણં કાલેણં તેણં સમણં તેણેવ સેણિયવરણિવેણં ણિગંઠાણં ણિગંઠીણ ય વાસાવાસઠ્ઠં તમ્મિ ય પવ્વયજુઅલમ્મિ અણેગે લેણા ડકિણાઇયા । તત્થ ઠિઆ જેગે ણિગંઠા ણિગંઠિઓ ણં વાસાસુ ધમ્મજાગરણં કુણમાણા જ્ઞાણજ્ઞયણજુઆ સુહંસુહેણં ણાણાવિહતવકમ્મટ્ટિયા વાસાવાસં કુણંતિ । સેણિયણિવપુત્તો અજાયસત્તૂ કોણિયાવરણામધિજ્જો ણિયપિડસ્સ ણં સત્તુભૂઓ પિડં પંજરમ્મિ ણિક્ખિહિઆ ચંપેડિણામધિજ્જં ણયરિં ઠાવિત્તા તત્થ રજ્જં કુણડ । સે વિ ય ણં ણિયપિડ વ્વ જિણધમ્મારાહણટ્ટો ડકિહિટ્ટો સમણોવાસઓ આસી । તેણ વિ તિત્થભૂએ કલિંગટ્ટે તમ્મિ ય કુમાર-કુમારીગિરિજુલે ણિયણામંકિયા પંચ લેણા ડકિણાઇયા । પરં પચ્છાડ્ઢવલોહાહિમાણાહિદ્ધુઓ સયં ચક્કવડિત્તમહિલસંતો કયમાલદેવમારિઓ ણરયં પત્તો । વીરાઓ

णं सयरिवासेसु विइकंतेसु पासस्स णं अरहाओ छट्ठे पए थेरे रयणप्पहणामधिज्जे आयरिया संजाया । तेहिं णं उवएसपुरिम्मि एगलक्खाहियअसीइसहस्सा खत्तियपुत्ता पडिबोहिया, जिणधम्मं पडिवत्ता उवएसणामधिज्जे वंसे ठाइया । वीराओ णं इगतीसाइवासेसु विइकंतेसु कोणियपुत्तो उदाइणिवो पाडलिपुत्तं णयरं ठाइत्ता तत्थ णं मगहाहिवच्चं पालेमाणे चिट्ठइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं केणावि तस्स सत्तुणा तं जिणधम्मम्मि दढं सुसङ्गं नाऊण णिगंठवेसं धित्तूण धम्मकहासावणमिसेणेगंतणं तस्सावासं गंतूणोसो उदाइणिवो मारिओ । समणे भगवं महावीरे णिव्वुए सट्ठिवासेसु विइकंतेसु पढमो णंदणामधिज्जो णाइपुत्तो पगइहिं पाडलिपुत्तम्मि रज्जे ठाइओ । तस्स णं वंसम्मि कमेणं णंदणामधिज्जा णव णिवा जाया । अट्ठमो य णंदो अईवलोहाहिकंतो मिच्छत्तंधो णियवेरोयणमाहणमंतिपेरिओ कलिंगविसयं पाडिऊण पुव्विं तत्थ तित्थभूअकुमरपव्वयुप्पिं सेणियणिवकारियरिसहेसजिणपासायं भंजिऊण तओ सोवण्णीयउसभजिणपडिमं धित्तूण पाडलिपुत्तम्मि णियणयरे समागओ । तयणंतरं वीराओ इगसयाहियचउवन्नवासेसु विइकंतेसु चाणिगाणुणीयो मोरियपुत्तो चंदगुत्तो णवमं णंदणिवं पाडलिपुत्ताओ णिक्कासीय सयं मगहाहिवो जाओ । से णं पुव्विं मिच्छत्तरत्तो सोगयाणुओ समणाणं णिगंठाणं उप्पिं वि दोसी आसी, पच्छा णं चाणिगाणुणीओ जिणधम्मम्मि दढसइढो अईवपरक्कमजुओ जुण(व)णाहिवसिलक्किसेणं सद्धिं मितीभूओ सयं णियरज्जवित्थरं कुणमाणो विअरइ । तेणं णिय मोरियसंवच्छरो णियरज्जम्मि ठाइओ । वीराओ णं इगसयाहियचउरासीइवासेसु विइकंतेसु चंदगुत्तो णिवो परलोअं पत्तो । तेणं कालेणं तेणं समएणं तस्स पुत्तो बिंदुसारो पाडलिपुत्तम्मि रज्जे ठिओ । से णं जिणधम्माराहओ पवरसइढो जाओ । पणवीसवासा जाव रज्जं पाउणित्ता वीराओ णवाहियदुसयवासेसु विइकंतेसु धम्माराहणपरो सगं पत्तो । तओ वीराओ णवाहियदुसयवासेसु विइकंतेसु तस्स पुत्तो असोओ पाडलिपुत्तम्मि रज्जे ठिओ । से वि य णं पुव्विं जिणधम्मणाणीओ आसी । पच्छा रज्जलाहाओ चउवासाणंतरं सुगयसमणपक्खं काऊण णियं दुच्चं पियदंसीणामधिज्जं ठाइत्ता सुगयपरुवियधम्माराहणपरो जाओ अईवविक्रमाकंतमहीयलमंडलो से कलिंग-मरहट्ट-सुरट्टाइजणवयाणि साहीणाणि किच्चा तत्थ णं सुगयधम्मवित्थरं काऊणाणेगे सुगयविहारा ठाइया जाव पच्छिमगिरिम्मि विज्झायलाइसु सुगयाइसमण-समणीणं वासावासट्ठं अणेगे लेणा उक्किणाइया, अणेगे सुगयपडिमाओ विविहासणट्ठिआ तत्थ ठाइआ । उज्जित्तसेलाइणाणाठाणेसु णियणामंकिया आणालेहा थूभसिलाईसु उक्किणाइया । सीहल-चीण-बंभाइदीवेसु सुगयधम्मवित्थरट्ठं पाडलिपुत्तम्मि णयरे सुगयसमणाणं गणमेलावगं किच्चा तस्स णं सम्मयाणुसारेणं अणेगे सोगयसमणा तत्थ तेण पेसिया । जिणधम्मिणं णिगंठ-णिगंठीणं वि सम्माणं कुणमाणो से ताणं पइ कया वि दोसं ण पत्तो । इम्मस्साऽसोअणिवस्साणेगाणं पुत्ताणं मज्झे कुणालणामधिज्जो पुत्तो रज्जारिहो हुत्था । तं णं विमाउओ अहिखिज्जमाणं णाऊणाऽसोएण णिवेण णियपगिज्जुओ से अवंतीणयरीए ठाइओ । परं विमाउपओगेणं तत्थ से अंधीभूओ । तमट्ठं सोच्चा

असोअणिवेणं कोहाकंतेणं तं णियभज्जं मारित्ता दोसपराऽवरे वि अणेगे रायकुमारा मारिया । पच्छा कुणालपुत्तं संपइणामधिज्जं रज्जे ठाइत्ता से णं असोअणिवो वीराओ चत्तालीसाहियदोसयवासेसु विइकंतेसु परलोअं पत्तो । संपइणिवो वि पाडलिपुत्तम्मि णियाणेगसत्तुभयं मुणित्ता तं रायहाणिं तच्चा पुव्विं णियपिउभुत्तिलद्धावन्तीणयरीम्मि ठिओ सुहंसुहेणं रज्जं कुणइ । से णं संपइणिवजीओ पुव्विम्मि भवे एगो दरिदो दु(द)मगो आसी । भोयणट्ठा अज्जसुहत्थिसमीवे दिक्खिऊणाव्वत्तसामाअजुओ जावेगं दिणं सामण्णं पाउणित्ता कुणालपुत्तत्ताए समुप्पण्णो आसी । इओ थेरे अज्जसुहत्थि-आयरिया विहारं कुणमाणा णिगंठपरिअरजुआ अवन्तीए णयरीए पत्ता । तत्थ णं जिणपडिमारहजत्तम्मि चलमाणा णियपासायगउक्खट्ठिणं संपइणिवेण ते दिट्ठा । खिप्पामेव जायजाइसमरो से संपइणिवो तेसिं णं अज्जसुहत्थीणं समीवे समेओ । आयरियाण य वंदिऊण कयंजलिपुडो णियपुव्वजम्मकहं भणित्ताऽईवविणयोवगओ कहइ भयवं । तुम्ह पसाएणं मए दु(द)मगेणावि एयं रज्जं लद्धं, अह णं किं सुकयं करेमि ? एयं णिववयणं सोच्चा सुयोवयोगोवेएहिं अज्जेहि वुत्तं- अह तुंमि पहावणापुव्वं पुणो वि जिणधम्माराहणं आगमेसिसगमुक्खफलदायगं भविस्सइ । इइ सोच्चा संपइणिवेणं तत्थ अवन्तीणयरीए बहुणिगंठ-णिगंठीणं परिसा मेलिया, णियरज्जम्मि जिणधम्मपभावणवित्थरट्ठा णाणाविहगामणयेसु समणा पेसिया, अणज्जजणवए वि जिणधम्मवित्थरो कारिओ, अणेगजिणपडिमोवेयपासायालंकिया पुढवी कारिया । अह वीराओ दोसयतेणउइवासेसु विइकंतेसु जिणधम्माराहणपरो संपइणिवो सगं पत्तो । पाडलिपुत्तम्मि य णयरे असोअणिवपुत्तो पुण्णरहो वि वीराओ तेयालीसाहियदोसयवासेसु विइकंतेसु सुगयधम्माराहगो रज्जम्मि ठिओ । से वि य णं वीराओ दोसयअसीइवासेसु विइकंतेसु नियपुत्तं वुइढरहं रज्जे ठावइत्ता परलोअं पत्तो । तं वि सुगयधम्माणुणं वुइढरहं णिवं मारित्ता तस्स सेणाहिवइ- पुप्फमित्तो वीराओ णं तिसयाहियचउवासेसु विइकंतेसु पाडलिपुत्तरज्जे ठिओ । अह वेसालीणयराहिवो चेडओ णिवो सिरिमहावीरतित्थयरस्सुक्किट्ठो समणोवासओ आसी । से णं णियभाइणिज्जेणं चंपाहिवेणं कूणिगेणं संगामे अहिणिक्वित्तो अणसणं किच्चा सगं पत्तो । तस्सेगो सोहणरायणामधिज्जो पुत्तो तओ उच्चलिओ णियससुरस्स कलिंगाहिवस्स सुलोयणणामधिज्जस्स सरणं गओ । सुलोयणो वि णिपुत्तो तं सोहणरायं कलिंगरज्जे ठावइत्ता परलोआतिही जाओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं वीराओ अट्टारसवासेसु विइकंतेसु से सोहणराओ कलिंगविसए कणगपुरम्मि रज्जे अभिसित्तो । से वि य णं जिणधम्मरओ तत्थ तित्थभूए कुमारगिरिम्मि कयजत्तो उक्किट्ठो समणोवासगो होत्था । तस्स वंसे पंचमो चंडरायणामधिज्जो णिवो वीराओ णं इगसयाहिय-अउणपन्नासेसु वासेसु विइकंतेसु कलिंगरज्जे ठिओ । तया णं पाडलिपुत्ताहिवो अट्टमो णंदणिवो मिच्छत्तंधो अईवलोहाकंतो कलिंगदेसं पाडिऊण पुव्विं तित्थरूवकुमारगिरिम्मि सेणियणिवकारियजिणपासायं भंजित्ता सोवण्णिय-उत्सभजिणपडिमं धित्तूण पाडलिपुत्तं पत्तो । तयणंतरं तत्थ कलिंगे जणवए तस्स णं सोहणरायस्स वंसे अट्टमो खेमरायणामधिज्जो णिवो वीराओ

णं सत्तवीसाहियदोसयवासेसु विइकंतेसु मगहाहिवो कलिंगरज्जे ठिओ । तयणंतरं वीराओ दोसयाहिय-
अउणचत्तारिवासेसु विइकंतेसु मगहाहिवो असोअणिवो कलिंगं जणवयमाक्कम्म खेमरायं णिवं
णियाणं मन्नावेइ, तत्थ णं से णियगुत्तसंवच्छरं पवत्तावेइ । तओ णं वीराओ दोसयपणहत्तरिवासेसु
विइकंतेसु खेमरायपुत्तो वुड्ढरायो जिणधम्माराहणो अईवसद्धालुओ कलिंगविसयाहिवो संजाओ ।
तेण वि तत्थ कुमर-कुमारीगिरिजुअलोवरि समणाणं णिगंठाणं णिगंठीणं य वासावासट्ठं इक्कारस
लेणा उक्किणाइया । तयणंतरं वीराओ णं तिसयवासेसु विइकंतेसु वुड्ढरायपुत्तो भिक्खुरायो कलिंगाहिवो
संजाओ । तस्स णं भिक्खुरायणिवस्स तिणि णामधिज्जे एवमहिज्जंति- एणं णं णिगंठाणं भिक्खूणं
भत्तिं कुणमाणो भिक्खुराय त्ति, दुन्नं णियपुव्वयाणुयमहामेहणामधिज्जगयवाहणत्ताए महामेहवाहण
त्ति, तीयं णं तस्स सायरतडारयाहाणित्ताए खारवेलाहिव त्ति । एसो णं भिक्खुरायो अईवपरक्कमजुओ
गयाइसेणाक्कंतमहियलमंडलो मगहाहिवं पुप्फमित्तं णिवं अहिणिविक्खित्ता णियाणम्मि ठाइत्ता पुव्वीं
णंदणिवग्गहियुसभेस-सोवण्णपडिमं पाडलिपुत्ताओ पच्छा धित्तूण णियरायहाणिं संपत्तो । तयणंतरं
तेण भिक्खुरायणिवेण तत्थ णं कुमरगिरितित्थे पुव्विं सेणियणिवेणं कारियं जिणपासायं पुणो
उड्ढ(द्ध)त्तए । सेवणं उसभजिणिंदस्स सोवण्णिया पडिमा अज्जसुहत्थीणं थेराणं अंतेवासिहिं सुट्ठिय-
सुवडिवुट्ठा(पडिबुद्धा)यरिएहिं पइट्ठाइया । पुव्विं णं दुवालसवासदुब्भिकखे काले अज्जमहागिरि-
अज्जसुहत्थीणं थेराणमणेगे अंतेवासिया सुद्धाहारमलहिज्जमाणा तत्थ णं कुमरगिरिम्मि तित्थे
कयाणसणा चत्तदेहा सगं पत्ता । पुव्विं तित्थयर-गणहर-परुवियं पवयणं वि बहुसो विणट्ठपायं
णारुण तेणं भिक्खुरायणिवेणं जिणपवयणसंगहट्ठं जिणधम्मवित्थरट्ठं च संपइणिवु व्व समणाणं
णिगंठाणं णिगंठीणं य एगा परिसा तत्थ कुमारीपव्वय-तित्थम्मि मेलिया । तत्थ णं थेराणं
अज्जमहागिरीणमणुपत्ताणं बलिस्सह-बोहिलिंग-देवायरिय-धम्मसेण-नक्खत्तायरियाइ
जिणकप्पितुलत्तं कुणमाणाणं दुन्नि सया णिगंठाणं समागया । अज्जसुट्ठिय-सुवडिवुट्ठा(पडिबुद्ध)-
उमसाइ-सामज्जाइणं थेरकप्पियाणं वि तिन्नि सया णिगंठाणं समागया । अज्जापोइणीयाईणं अज्जाणं
णिगंठीणं तिन्नि सया समेया । भिक्खुराय-सीचंद-चुण्णय-सेलगाइ समणोवासगाणं सत्त सया
तत्थ समागया । भिक्खुरायणिवभज्जापुण्णमित्ताइसावियाण वि सत्त सया समागया । णियभज्जा-
पुत्त-णत्तुअपभिइसमलंकियो भिक्खुराओ णं सव्वाणं णिगंठाणं णिगंठीणं य नमंसित्ता एवं वयासी
भो महानुभावे ! अह तुम्हे वद्धमाणतित्थयरपरुवियधम्मप्पभावणवित्थरट्ठा णं सव्वपरक्कम्मत्ताए
उज्जमह । इइ तेणुत्ता सव्वे वि णं णिगंठा णिगंठीओ य सम्मया । तयणंतरं लद्धट्ठेणं तेणं
भिक्खुरायणिवेणं णाणाविहभत्तिजुत्तेणं पूइया सक्कारि-सम्माणिया ते णं णिगंठा णिगंठीओ य
मगह-महुरा-बंगाइ-जणवएसु तित्थयरपरुवियजिणधम्मप्पभावणट्ठा णिगया । तयणंतरं तेणं
भिक्खुरायणिवेणं तत्थ कुमर-कुमारीगिरिजुयलुप्पिं जिणपडिमालंकिया णेगे लेणा उक्किणाइया ।
तत्थ णं जिणकप्पितुलत्तं कुणमाणा णिगंठा कुमारीगिरिलेणेसु वासावासं णिवसंति । कुमरगिरिम्मि

ય થેરકપ્પિયા ણિગંઠા વાસાવાસં ણિવસંતિ । ઇહ તાણં સઘ્વાણં ણિગંઠાણં વિભાહિતા કયદ્ધો ભિક્ખુરાયણિવો કયંજલિપુડો બલિસ્સહુમસાઇ-સામજ્ઞાણં થેરાણં ણમંસિતા જિણપવયણમઉડકપ્પપાયસ્સ દિટ્ઠિવાયસ્સ સંગહટ્ઠા વિણ્ણવેઇ ઇહ તેણં ણિવેણં ચોઇએહિં તેહિં થેરેહિં અજ્ઞેહિં ય અવસિટ્ઠં જિણપવયણં દિટ્ઠિવાયં ણિગંઠગણાઓ થોવં થોવં સાહિહિતા ભુજ્જ-તાલ-વક્કલાઇપત્તેસુ અક્કરસન્નિવાયોવયં કારહિતા ભિક્ખુરાય-ણિવમણોરહં પૂરિતા અજ્ઞસોહમ્મુવણસિય-દુવાલસંગીરક્કઆ તે સંજાયા । સમણાણં ણિગંઠાણં ણિગંઠીણ ય જિણપવયણસુલહબોહટ્ઠં ણં અજ્ઞસામેહિં થેરેહિં ય તત્થ પણ્ણવણા પરૂવિયા । ઉમસાઇહિં ય થેરેહિં તત્તત્થસુત્તં સણિજ્ઞુઇયં પરૂવિયં । થેરેહિં ય અજ્ઞબલિસ્સહેહિં ય વિજ્ઞાપવાયપુઘ્વાઓ અંગવિજ્ઞાઇસત્થે પરૂવિ । એસો ણં જિણસાસણપ્પભાવગો ભિક્ખુરાયણિવો ણેગે ધમ્મકજ્ઞાણિ કિચ્ચા સુજ્ઞાણોવેઓ વીરાઓ ણં તીસાહિયતિસયવાસેસુ વિહંકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । તયણંતરં તસ્સ પુત્તો વક્કરાયો કલિંગાહિવો જિણસાસણપ્પભાવગો વીરાઓ તીસયબાવટ્ઠિવાસેસુ સુહંસુહેણં ણિયરજ્ઞં પાઠણિતા ધમ્મારાહણુજ્જુત્તો સગ્ગં પત્તો । તઓ ણં તસ્સ પુત્તો વિદુહરાયો વિ કલિંગાહિવચ્ચં પાઠણિતા જિણધમ્મે ગહિયદ્ધો ણિગંઠગણસંથુઓ વીરાઓ ણં તિસયપણ્ણવઇવાસેસુ વિહંકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । અહાવંતીણયરમ્મિ સંપઇણિવસ્સ ણિપુત્તસ્સ સગ્ગગમણંતરમસોગણિવપુત્તતિસ્સગુત્તસ્સ બલમિત્ત-ભાણુમિત્તનામધિજ્ઞે દુવે પુત્તે વીરાઓ દોસયચઠણવઇવાસેસુ વિહંકંતેસુ રજ્ઞં પત્તે । તે ણં દુન્નિ વિ ભાયા જિણધમ્મારાહો વીરાઓ ચઠવન્નાહિયતિસયવાસેસુ વિહંકંતેસુ સગ્ગં પત્તે । તયણંતરં બલમિત્તસ્સ પુત્તો ણભોવાહણો અવંતીરજ્ઞે ઠિઓ । સે વિ ય ણં જિણધમ્માણુગો વીરાઓ તિસયચઠણવઇવાસેસુ વિહંકંતેસુ સગ્ગં પત્તો । તઓ તસ્સ પુત્તો ગદ્દહીવિજ્ઞોવેઓ ગદ્દહિલ્લો ણિવો અવંતીણયરે રજ્ઞં પત્તો । અહ ધારાવાસમ્મિ ણયરે વેરિસીહણામધિજ્ઞસ્સ ણિવસ્સ કાલિગાભિખેદા(ભિધો) કુમારો ગુણાયરણામણિગંઠસ્સોવણસં સુચ્ચા જિણધમ્મં પત્તો ણિક્કમિત્તા અણગારો જાઓ । તસ્સ ણં સરસ્સઇણામધિજ્ઞા ભણ્ણી વિ ણિક્કમિત્તા ણિગંઠી જાયા । અહણંતરં વિહારં કુણમાણે ણિગંઠ-ણિગંઠીગણોવેએ તે દુન્નિ વિ ભણ્ણી ભાયા અવંતીણયરુજ્ઞાણે સમાગણે । તત્થ ણં આસં ચેલિજ્ઞંતો ગદ્દહિલ્લો ણિવો સમેઓ । તત્થ ણં સે સરસ્સઇણિગંઠીરૂવમર્ઘવ મણોરહં પાસિતા મયણબાણાકંતો તાં બલત્તાણે ધિત્તૂણ ણિયંતેરમ્મિ ઠાવહિતા ભુંજેઇ । કાલિગજ્ઞેહિં બહુપત્થિઓ વિ સે દુબ્ભગ્ગો તાં ણ મુંચેઇ । કોહાકંતો કાલિગજ્ઞો તઓ વિહારં કિચ્ચા સિંધુજણવણે પત્તો । તત્થ ણં રજ્ઞં કુણમાણં સામંતણામધિજ્ઞં સગરાયં સુવણ્ણ-સિહિતા વજ્જહય-ગયાઇપયંડસેણોવેયં કાલિગજ્ઞો અવંતીણયરીસમીવે ઠાવેઇ । ગદ્દહિલ્લો વિ ણિયસેણોવેઓ બહિં સમાગઓ । તત્થ ણં ભીસણે જુજ્ઞે જાયમાણે ગદ્દહિલ્લો ણિવો કાલં કિચ્ચા ણેરહિયાતિહિઓ જાઓ । કાલિગજ્ઞો વિ ણિયભણ્ણિં સરસ્સઇં આલોચણાપુઘ્વં પુણો દિક્કિઠ્ઠણ તઓ વિહારં કુણમાણો કમેણં ખરુઅચ્ચે ણયરે સમાગઓ । તઓ ગદ્દહિલ્લણિવપુત્તો વિક્કમક્રણામધિજ્ઞો તં સામંતણામધિજ્ઞં સગરાયમાક્રમ્મ વીરાઓ દસાહિયચઠસયવાસેસુ વિહંકંતેસુ અવંતીણયરે રજ્ઞં પત્તો । સે વિ ય ણં

विक्कमक्को णिवो अईवपरक्कमजुओ जिणधम्माराहगो परोपयारेगणिट्ठो अवन्तीए णयरे रज्जं कुणमाणो लोगाणमईव पिओ जाओ ।

एलावच्चसगोत्तं वंदामि महागिरिं सुहत्थिं च ।

तत्तो कोसिअगुत्तं बहुलस्स सरिव्वयं वंदे ॥१॥

अज्जसुहत्थिओ सुट्ठिय-सुप्पडिवुट्ठा(बुद्धा)इयावलिया थिरकप्पियाणमावलिया विणिग्गया । जिणकप्पितुलत्तं कुणमाणानं अज्जमहागिरीणं बहुल-बलिस्सहाभिक्षे दोवे पहाणसेहे होत्था ।

हारिअगोत्तं साइं च वंदिमो हारिअं च सामज्जं ।

वंदे कोसिअगुत्तं संडिल्लं अज्जजीयधरं ॥२॥

तिसमुद्दखायकित्तिं दीव-समुद्देसु गहिअपेआलं ।

वंदे अज्जसमुद्दं अक्खुभिय समुद्द-गंभीरं ॥३॥

भणगं करगं झरगं पभावगं नाण-दंसणगुणाणं ।

वंदामि अज्जमंगुं सुअसागरपारगं धीरं ॥४॥

नाणम्मि दंसणम्मि अ तव-विणए निच्चकालमुज्जुत्तं ।

अज्जं नंदिलखमणं, सिरसा वंदे पसन्नमणं ॥५॥

वड्डउ वायगवंसो जसवंसो अज्जनागहत्थीणं ।

वागरण-करण-भंगिअ-कम्मप्पयडीपहाणाणं ॥६॥

जच्चंजणधाउसमप्पहाण-मुद्दिअकुवलयनिहाणं ।

वड्डउ वायगवंसो रेवइअक्खत्तनामाणं ॥७॥

अयलपुरा णिक्खंते कालिअसुअ-आणुओगिए धीरे ।

बंभहीवगसीहे वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥८॥

जेसि इमो अणुओगो पयरइ महराओ (अज्जावि) अड्डभरहम्मि ।

बहुनयरनिग्गयजसे ते वंदे खंदिलायरिए ॥९॥

आर्यमहागिरीणां जिनकल्पितुलनां कुर्वतां बहुलाख्यो विनेयवरो जिनकल्पितुलनामकरोत् । बलिस्सहश्च पश्चात् स्थविरकल्पमभजत् । बलिस्सहशिष्याः स्वात्त्याचार्याः श्रुतसागरपारगास्तत्त्वार्थ-सूत्राख्यं शास्त्रं विहितवन्तः । तेषां शिष्यैरार्यश्यामैः प्रज्ञापना प्ररूपिता । श्यामार्यशिष्याः स्थविराः शाण्डिलाचार्याः श्रुतसागरपारगा अभवन् । तेषां शाण्डिल्याचार्याणाम् आर्यजीतधरा-ऽऽर्यसमुद्राख्यौ द्वौ शिष्यावभूताम् । आर्यसमुद्रस्याऽऽर्यमङ्गुनामानः प्रभावकाः शिष्या जाताः । आर्यमंगूनां चाऽऽर्यनंदिलाख्याः शिष्या बभूवुः । आर्यनन्दिलानां चार्यनागहस्तिनः शिष्या बभूवुः । आर्यनागहस्तिनां चाऽऽर्यरेवतीनक्षत्राख्याः शिष्या अभवन् । आर्यरेवतीनक्षत्राणां आर्यसिंहाख्याः शिष्या अभवन् । ते च ब्रह्मद्वीपिकाशाखोपलक्षिता अभवन् । तेषामार्यसिंहानां स्थविराणां मधुमित्रा-

ऽऽर्यस्कन्दिलाचार्यनामानौ द्वौ शिष्यावभूताम् । आर्यमधुमित्राणां शिष्या आर्यगन्धहस्तिनो-
ऽतीव विद्वांसः प्रभावकाश्चाभवन् । तैश्च पूर्वस्थविरोत्तंसोमास्वातिवाचकरचिततत्त्वार्थोपरि अशीति-
सहस्रश्लोकप्रमाणं महाभाष्यं रचितम्, एकादशांगोपरि चाऽऽर्यस्कन्दिलस्थविराणामुपरोधतस्तैर्विवरणानि
रचितानि । यदुक्तं तद्वरचिताचाराङ्गविवरणान्ते यथा-

थेरस्स महुमित्तस्स सेहेहिं तिपुव्वनाणजुतेहिं ।

मुणिगणविवंदिएहिं ववगयरागाइदोसेहिं ॥१॥

बंभद्दीवियसाहामउडेहिं गंधहत्थिविबुहेहिं ।

विवरणमेयं रइयं दोसयवासेसु विक्कमओ ॥२॥

आर्यस्कन्दिलाचार्यसम्बन्धश्चैवम्-उत्तरमथुरायां मेघरथाभिधः परमः श्रमणोपासको
जिनाज्ञाप्रतिपालको द्विजोऽभवत् । तस्य रूपसेनाऽभिधा सुशीला भार्याऽऽसीत् । तयोः सोमरथाभिधः
सोमस्वप्नसूचितः सुतो बभूव । अथैकदा ते ब्रह्मद्वीपिकशाखोपलक्षिताः सिंहाचार्या विहारं कुर्वन्तः
क्रमेणोत्तरमथुरोद्याने समागताः । तेषां धर्मदेशनां निशम्य प्राप्तवैराग्येण सोमरथेन चारित्रं गृहीतम् ।
इतोऽतीव भयंकरो द्वादशाब्दिको दुष्कालो भरतार्द्धे संजातः । अतोऽर्हन्मार्गानुसारिणः केचन भिक्षवो
भिक्षामलभमाना गृहीतानशना वैभार-कुमारगिर्यादिषु संलेखनया स्वर्ज्युः । पूर्वसंकलितान्येकादशाङ्गानि
जिनप्रवचनाधारभूतानि नष्टप्रायाणि संजातानि । दुर्भिक्षान्ते च विक्रमार्कस्यैकशताधिकत्रिपञ्चाशत्संवत्सरे
स्थविरैरार्यस्कन्दिलाचार्यैरुत्तरमथुरायां जैनभिक्षूणां संघो मेलितः । एकशताधिकपञ्चविंशतिजैनभिक्षवः
स्थविरकल्पानुयायिनो मधुमित्र-गन्धहस्त्यादयः संमिलिताः । सर्वेषां सावशेषमुखपाठान्
मेलयित्वाऽऽर्यस्कन्दिलैर्गन्धहस्त्याद्यनुमतैरेकादशाङ्गी पुनर्ग्रथिता । स्वल्पमतिभिक्षूणामुपकारार्थं
चाऽऽर्यस्कन्दिलस्थविरोत्तंसैः प्रेरिता गन्धहस्तिन एकादशाङ्गानां विवरणानि भद्रबाहुस्वामि-
विहितनिर्युक्त्यनुसारेण चक्रुः । ततः प्रभृति च प्रवचनमेतत् सकलमपि माथुरीवाचनया भारते प्रसिद्धं
बभूव । मथुरानिवासिना श्रमणोपासकवरेणोपके]शवंशविभूषणेन पोलाकाभिधेन तत् सकलमपि
प्रवचनं गन्धहस्तिकृतविवरणोपेतं तालपत्रादिषु लेखयित्वा भिक्षुभ्यः स्वाध्यायार्थं समर्पितम् । एवं
श्रीजिनप्रवचनप्रभावनां विधायाऽऽर्यस्कन्दिलस्थविरा द्व्यधिकद्विशतवैक्रमीयसंवत्सरे मथुरायामेव
कृतानशनाः स्वर्गं प्राप्ताः । इति श्रीस्कन्दिलाचार्यसम्बन्धः सम्पूर्णः ॥

॥ इति श्रीस्कन्दिलाचार्यशिष्यलेशश्रीहिमवदाचार्यनिर्मिता स्थविरावलिका समाप्ता ॥

अष्टमं परिशिष्टम् ।

सटीकश्रीसमवायाङ्गसूत्रसम्पादनोपयुक्तग्रन्थसंकेतादिसूचिः ।

ग्रन्थनाम

अनुयोगद्वारसूत्रम् (वृत्तिसहितम्)

आचाराङ्गसूत्रम्

आचाराङ्गसूत्रवृत्तिः

आचाराङ्गनिर्युक्तिः (निर्युक्तिसंग्रहान्तर्गता)

आवश्यकचूर्णिः

आवश्यकनिर्युक्तिः (निर्युक्तिसंग्रहान्तर्गता)

आवश्यकभाष्यम्

आवश्यकसूत्रस्य मलयगिरिसूरिविरचिता वृत्तिः

आवश्यकसूत्रस्य हारिभद्री वृत्तिः

उत्तराध्ययनभाष्यम् (निर्युक्तिपञ्चकान्तर्गतम्)

उत्तराध्ययनसूत्रम्

उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः

उपदेशमाला सिद्धर्षिगणिविरचिता टीकासहिता

ओघनिर्युक्तिः (निर्युक्तिसंग्रहान्तर्गता)

ओघनिर्युक्तिटीका (द्रोणाचार्यविरचिता)

कथाकोषप्रकरणम्

कर्मप्रकृतिः मलयगिरिसूरिविरचितवृत्तिसहिता

कस्तवः (प्राचीनो द्वितीयः कर्मग्रन्थः)

कल्पसूत्रम्

चन्द्रप्रज्ञप्तिः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः

जीवाभिगमसूत्रम्

ज्योतिष्करण्डकम् (मलयगिरिविरचितवृत्तिसहितम्)

तत्त्वार्थसूत्रम्

तत्त्वार्थभाष्यम्

तत्त्वार्थराजवार्तिकम्

तत्त्वार्थसूत्रस्य सिद्धसेनगणिविरचिता वृत्तिः

त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम्

दशवैकालिकसूत्र-निर्युक्ति-हारिभद्री वृत्तिः

दशाश्रुतस्कन्धः निर्युक्तिः चूर्णिश्च

दशवैकालिकनिर्युक्तिः (निर्युक्तिसंग्रहान्तर्गता)

प्रकाशकादि

श्री महावीर जैन विद्यालय, मुंबई

श्री महावीर जैन विद्यालय, मुंबई

श्री ऋषभदेवजी केसरीमलजी श्वेताम्बर संस्था, रतलाम

भारतीय विद्याभवन, मुम्बई

देवचन्द्र लालभाइ वि.सं.१९७६

ऋषभदेव केसरीमलजी श्वेताम्बर संस्था, रतलाम

भारतीयज्ञानपीठ, दिल्ली, वाराणसी, ई.स.१९९६

पं. श्री मणिविजयजी ग्रन्थमाला, वि.सं.२०११

ग्रन्थनाम

नन्दीसूत्रम् (चूर्णि-हारिभद्रीवृत्तिसहितम्)
 निर्युक्तिपञ्चकम्
 निर्युक्तिसंग्रहः
 निशीथभाष्यम्, निशीथचूर्णिः
 पञ्चाशकम् (अभयदेवसूरिविरचितटीकासहितम्)
 परिशिष्टपर्व

पा० = पाणिनीयव्याकरणम्

पा० धा० = पाणिनीयो धातुपाठः

पा० सि० = पाणिनीयसिद्धान्तकौमुदी

पिण्डनिर्युक्तिः (निर्युक्तिसंग्रहान्तर्गता)

प्रकीर्णक (पङ्क्तयसुताई)

प्रज्ञापनासूत्रम्

प्रज्ञापनासूत्रस्य हारिभद्री वृत्तिः

प्राकृतव्याकरणस्वोपज्ञटीका (हेमचन्द्रसूरिविरचिता)

बृहत्कल्पसूत्रभाष्यम्

बृहत्क्षेत्रसमासः (मलयगिरिसूरिविरचितवृत्तिसहितः)

बृहत्संग्रहणी (मलयगिरिविरचितवृत्त्या सहिता)

भगवतीसूत्रम्

भगवतीसूत्रवृत्तिः (अभयदेवसूरिविरचिता)

मीमांसाश्लोकवार्तिकम् (न्यायरत्नाकरव्याख्यासहितम्)

मूलाचारः वट्टकेरविरचितः वसुनन्दिश्रमणविरचितटीकासहितः

विशेषावश्यकभाष्यम् (मलधारित्री हेमचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसहितम्)

व्यवहारभाष्यम्

सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् (बृहद्वृत्तिसहितम्)

सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तिः (वृत्तिसहिता)

सूर्यप्रज्ञप्तिः (मलयगिरिसूरिविरचितटीकासहिता)

स्थानाङ्गसूत्रम् (वृत्तिसहितम्)

है० धा० = हैमधातुपाठः

अपरे संकेताः - गा० = गाथा । भा० = भाष्यम् । टि० = टिप्पणम् । टी० = टीका । पृ० = पृष्ठम् ।

पं० = पङ्क्तिः । वृ० = वृत्तिः । व्या० = व्याख्या । सू० = सूत्रम् ।

प्रकाशकादि

जैन विश्व भारती, लाडनूं

श्री हर्षपुष्पामृतजैन ग्रन्थमाला, लाखाबावल

सन्मतिज्ञानपीठ, आगरा

श्री महावीर जैन विद्यालय, मुंबई

जिनशासनआराधना ट्रस्ट, वि.सं.२०४४

जिनशासनआराधना ट्रस्ट, वि.सं.२०४४

रत्ना पब्लिकेशन्स, वाराणसी

भारतवर्षीय अनेकान्तविद्वत्परिषद्, ई.स.१९९६

विश्वभारती, लाडनूं, राजस्थान

श्री महावीरजैनविद्यालय, मुंबई

नवमं परिशिष्टम् ।

आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहितस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य शुद्धि-वृद्धिपत्रकम् ।

[सटीकस्य स्थानाङ्गस्य मुद्रिते विभागत्रयेऽस्माकमनवधानाद् दृष्टिदोषाद् भ्रान्त्यादेर्वा येऽशुद्धाः अपूर्णा वा पाठाः मुद्रिताः तत्स्थाने यादृशः पाठ आवश्यकः स एवात्र दर्शितः, अशुद्धपाठास्तु न दर्शिताः, अत एतत् शुद्धि-वृद्धिपत्रकमुपजीव्य सुधीभिः स्वयमेव तत्र तत्र पाठशुद्ध्यादिकं विधेयम् । इमेऽशुद्धा अपूर्णा वा पाठाः सूक्ष्मेक्षिकया निरीक्ष्य मुनिराजश्रीराजरत्नविजयैः अस्माकं दृष्टिपथमानीता इति तेषामुपकारं मत्वा तेभ्यो धन्यवादं वितरामि । ये पाठा अपसारणीयाः तेषां समीपे x ईदृशं चिह्नं विहितम् । येषु अक्षरेषु येषां वा अक्षराणां समीपे संशोधनं विहितं तानि अक्षराणि स्थूलाक्षरैर्मुद्रितानि । ये पाठाः वर्धिताः तेषां समीपे * ईदृशं चिह्नं विहितम् ।]

सटीकस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य प्रथमे विभागे शुद्धपाठाः

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
१६	२०	°गमाभावप्रसङ्ग इति ।
३३	६	ईहाया
३६	२४	कहणविहि विराहणा
४२	२२	परिग्रहः
४५	६	* [४] एगा कण्हपक्खियाणं वग्गणा । एगा सुक्कपक्खियाणं वग्गणा । एगा कण्हपक्खियाणं णेरइयाणं वग्गणा, एगा सुक्कपक्खियाणं णेरइयाणं वग्गणा, एवं चउवीसादंडओ भाणियव्वो ।
४७	१३	°मेत्तं च मई पुरं व तव्वा°
४८	३	°ग्रहणेन लेष्ट्वा°
५०	१५	दण्डकः ४ ॥
६१	१०	पिवऽणन्नो
९०	१३	खर्जूरादयो
९४	१९	°पराधान्निवे°
१६१	६	पादोपगमनम्,
१७६	१४	किरिया फलं
१८७	३	महवय-अणु°
१९७	१९	देवोद्द्योतोऽपि,
२४६	१६	पिव तंसं सिंघाडगं पिव

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
२५३	१८	तीए चउत्थचउत्थेण
२५४	२३	ववसाते पन्नत्ते
२८०	२५	खित्तं पिव
[प्रथमे विभागे गाथाविवरणे शुद्धपाठाः]		
२९	२४	कहणविहि विराहणा
३०	१८	[पृ०३९ पं०१५] एगा सिद्धी
३०	२०	[पृ०३९ पं०१५] X
४१	१८	पिवऽणत्तो
४९	५	आएसा १ मुक्कवागरणओ वा २ ।
५१	११	परिणामः, उप°
५३	३	भवन्ति यतो
८४	२९	तृतीयोद्देशोऽपि ॥९॥
८८	२६	[पृ०१६१] सीहादिसु
९३	७	[पृ०१६२]
९३	८	नऽण्णेण उ
९३	१२	[पृ०१६३] पंच
१००	७	सजीवो त्ति ।
१०३	२२	सद्धावात् सत्यता,
१०५	१३	मनसि सत्यादि मनोविषयं
१०६	१	जगाराइ खज्जग°
१३८	२६	[पृ०२५६] चारित्र°
१४८	१५	[पृ०२७६] आचारस्य
१७१	८	[पृ०३०२] एवं
१७१	८	बंधोदीर वेय

[सटीकस्य स्थानाङ्गस्य प्रथमविभागस्य प्रथमपरिशिष्टे शुद्धपाठाः]

२	९	शास्त्रान्तरेषु 'अथातो... स्यामः'
४	१३	गणसरीरभत्त
८	१२	सुनिश्चिताप्तागमे
९	१४	घाओ भवइ
९	२३	अनुक्रमेण आनु°
११	४	पुरोहियघरं

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
१७	२०-२८	[पृ० २४५] देवा वि.... टिकायाम् ॥ X
२०	११	मणयं दिट्ठिनिवाओऽहवा
२३	१	अथावयवार्थं
२३	१९	बिइएक्को
२४	११	नियन्त्रयन्ति
२४	१२	परिकर्म
[सटीकस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य द्वितीयविभागे शुद्धपाठाः]		
३०९	५-६	°मायित्वेन कारणवश°
३१३	५	पण्णत्ते, छल्लि°
	१३	°त्यादि सुगमममम्,
३१८	८	°ऽसभ्या-ऽसद्भूत°
३२४	१४	जम्मि जुयाणओ
३२७	२१	°वरणः,
३३५	१२	°नय-सङ्ख्या°
३३५	१३	प्रत्यक्षा-ऽनुमानो°
३३५	१६	रूयावती १ ।
३३५	१७	सोतामणी २ ।
३३५	१९	पन्नत्ता ३ ।
३३५	२०	पन्नत्ता ४ ।
३३७	८	असीतीलक्खेहिं
३३७	२०	वियत्तकिच्चे पायच्छित्ते १ ।
३३९	१५	°विशिष्टः सर्व°
३३९	१९-२०	एव मरण°
३४१	१	भुज्यत इति,
३४१	२३	इक्खवाक्कादौ
३५७	१०	स इंगालं
३५८	१७	विज्जा चरणं च
३६३	५	नाममेगे, सोवत्थी
३७३	१५	°ऽनेनेत्युप°
४२१	८	तेन । आशां
४४०	३	°लनायाऽऽराधित°
४४४	१२	°मात्ररूपस्या°
४७१	१	कंदप्प१ देव°

१०० आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहितस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य शुद्धि-वृद्धिपत्रकम् ।

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
४८५	४	औत्पत्तिकी । ननु
४९५	८	वेदनया समुद्घातः,
४९६	११	घृतोदः षष्ठः
४९९	१९	आव० नि० ७९१,
५१३	८	दत्तिलक्षणश्लोकोऽत्र-
५२५	९	तपोविशेषस्य
५४३	७	°नर्थदण्डः, हिंसि°
५५४	१०	°व्रतस्य, याव°
५६३	१६	दददूणं
५६३	२४	तप्पढमयाए भएणं
५६७	१०	पुंवेदोपयोगेन
५८६	२६	दृश्यतां प्रथमं परिशिष्टमत्र ॥ X
५९७	१९	काले ।
६३५	७-८	संपसारेइ । पर्यालोचयति । अहमवि णं चोइस्सं
६३६	१४	°वयणे पत्थारा°
६३७	५	°तमर्थमसत्यमकुर्वन्
६३८	८	हसइ ।

[सटीकस्य स्थानाङ्गस्य द्वितीयविभागस्य प्रथमपरिशिष्टे टिप्पनेषु शुद्धपाठाः]

१	१	पं० १०,
१	३	पं० १५, पं० ७]
२	३	पं० १८, पं० १०]
२	५	पं० २३, पं० १३]
६	२९	ममैतत्कुक्षि°
१५	१७	°णाद् गम्यते,
१६	४	°नेनाऽऽकुल°
१६	२०	कर्माशा°
१९	१९	इति निरुक्त°
२०	१०	°न्यनुब°
२०	२६	°दयोऽष्टौ
२१	११	‘वत्थुं पडुच्चे’
२१	२४	°सूरिविर°
२९	६	णिसेज्जिंदिय,

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
२९	१५	°णावि गेहितो
२९	१६	आहाराभावो
२९	२१	भक्तकहा
३३	२४	वैधर्म्यं
३९	२१	पलिओ°
४७	२९	संग्रहस्ततः
५१	९	(इति वा)
५६	३	विसज्जिया,
५६	११	हरिऐसेण
५६	२२	प्ररूपणलक्षणा.... .. एकमिति
५७	१६	तदिदम्
५७	३०	णवमे ण याणइ
६२	१	लिङ्गसद्भावः,
६२	११	तं चेव
७५	५	भवे दिव्वो
७	२	तस्स ॥
७८	२९	* [पृ०४९९ पं०१९] “पढमम्मि सव्वजीवा बीए चरिमे य सव्वदव्वाइं ।

सेसा महव्वया खलु तदेगदेसेण दव्वाणं ॥२६३७॥ प्रथमे प्राणातिपातनिवृत्तिरूपे व्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने सर्वजीवास्त्रस-स्थावर-सूक्ष्मेतरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्याः, तदनुपालनरूपत्वात् तस्येति । तथा, द्वितीये मृषावादननिवृत्तिरूपे, चरमे च परिग्रहनिवृत्तिरूपे महाव्रते सर्वद्रव्याणि विषयत्वेन द्रष्टव्यानि । कथम् ?- ‘नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोकः’ इति मृषावादस्य सर्वद्रव्यविषयत्वात्, तन्निवृत्तिरूपत्वाच्च द्वितीयव्रतस्य । तथा, मूर्च्छाद्वारेण परिग्रहस्यापि सर्वद्रव्यविषयत्वात्, चरमव्रतस्य च तन्निवृत्तिरूपत्वादशेषद्रव्यविषयतेति । ‘सेसा’ इत्यादि खलुशब्दोऽवधारणे, तस्य च व्यवहितसम्बन्धः, ततश्च शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणां तदेकदेशेनैव ‘भवन्ति’ इति क्रियाऽध्याहारः । तेषां द्रव्याणामेकदेशस्तदेकदेशस्तेनैव हेतुभूतेन विषयत्वेन भवन्ति, न तु सर्वद्रव्यैरिति भावः । कथम् ? इति चेत्, उच्यते- तृतीयस्य ग्रहणीय-धारणीयद्रव्याऽदत्ताऽऽदानविरतिरूपत्वात्, चतुर्थस्य तु ‘रूवेसु वा रूवसहगेसु वा दव्वेसु’ इत्यादिवचनाद् रूप-रूपसहगतद्रव्यसम्बन्ध्यब्रह्मविरतिरूपत्वात्, षष्ठस्य च रात्रिभोजनविरमणस्वरूपत्वादिति । एवममीषां सर्वद्रव्यैकदेशविषयता ॥ इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥२६३७॥” इति विशेषावश्यकभाष्यस्य मलधारिहेमचन्द्रसूरि-विरचितायां वृत्तौ ।

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
८१	१२	यावत्कथिकं
८१	१४	°तस्त्रिधा,
८८	१६	°विषभावनां
९०	८	°भावं मातृ°
९२	५	°त्युत्तरं
९२	१५	एवंविधा°
९३	१७	°स्त्राणामप्य°
९४	२१	°पधिलाभा°
९४	२५	अण्णे
९७	२१	°पुल्विय गंध°
९७	२८	अत्थतो वि°
९८	१९	तम्मि
९८	२५	जो वत्तो
९८	२६	श्रुतैर्भवति
९८	२९	अविरुद्धं । जोगा य बहुविगप्पा
९९	३	पूर्वाद्धं कायो°
९९	५	यावदनुत्तरो°
९९	१७	°नमभि°
९९	२५	५९५॥” - बृहत्कल्पटीका ।
९९	२६	[पृ० ५५०] इमे उत्तरो
१००	१-८	उउ.... टीका० । X
१०२	१८	फासभाव°
१०६	१	केनानन्यभुक्तेन
१०६	१६	आदिशब्दादागाढपरि°
१०६	२५	°मनेकैः
१०६	२९	तिष्ठति लघु वसतेरन्तः प्रविशन्ति ।
१०७	४	हस्ते पाणौ
१०८	६	°द्वेशानन्तर°
१०८	१४	रक्खेज्जा ।
१०८	२७	°लम्बिता ।
११०	२०	°विषयग्रहण°
११२	१०	°ग्रन्थ्यम् अष्टा°

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
११४	६	लाभे
११६	२७	°सिओ एग°
११७	१३	संभावणे
११९	१५	तओऽवही सो
१२१	८	°जीवापेक्षया
१२३	७	जाणऽणुपालणा°
१२३	१२	भावविसुद्धं
१२४	११	[पृ०६०८ पं०११]
१२४	२३	बाह्यचित्तानां
१२४	२८	[पृ०६०८ पं०२] श्रुत्यवा°
१२६	२०	सरीरवोच्छे°
१२८	३	°मीहाम् अपायं
१२९	२४	पटहादि°
१३३	१४	अपरतः अप°
१३४	२४	अथागार°
१३९	३	°साधूनां विदेह°
[सटीकस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य तृतीयविभागे शुद्धपाठाः]		
६५४	८	°रब्भन्तरते
६७०	२३	एवं जह सद्वत्थो
६८६	१२	विपच्चए
७०४	१०	तत्र
७०९	१२	°चूर्णवत्,
७१२	१७-१८	* ॥ सत्तट्ठाणं सम्मत्तं ॥ [टी०] कूटेष्वपि
७१४	१९-२०	जीवाणमट्ट.... वेमाणियाणं । X
७१८	११	धीजीवियं
७५९	९	इति ४,
७५९	९	°स्येति ५,
७५९	२१	भवतीति ८ । X
७९३	६	मयट्ठाणे
७०९	६-७	* ॥ नवट्ठाणं सम्मत्तं ॥ [टी०] अनन्तरं
८१०	१०	लोगट्ठिती पणत्ता ५ ।
८३८	२६	धम्मो णमरहा

१०४ आचार्यश्रीअभयदेवसूरिविरचितटीकासहितस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य शुद्धि-वृद्धिपत्रकम् ।

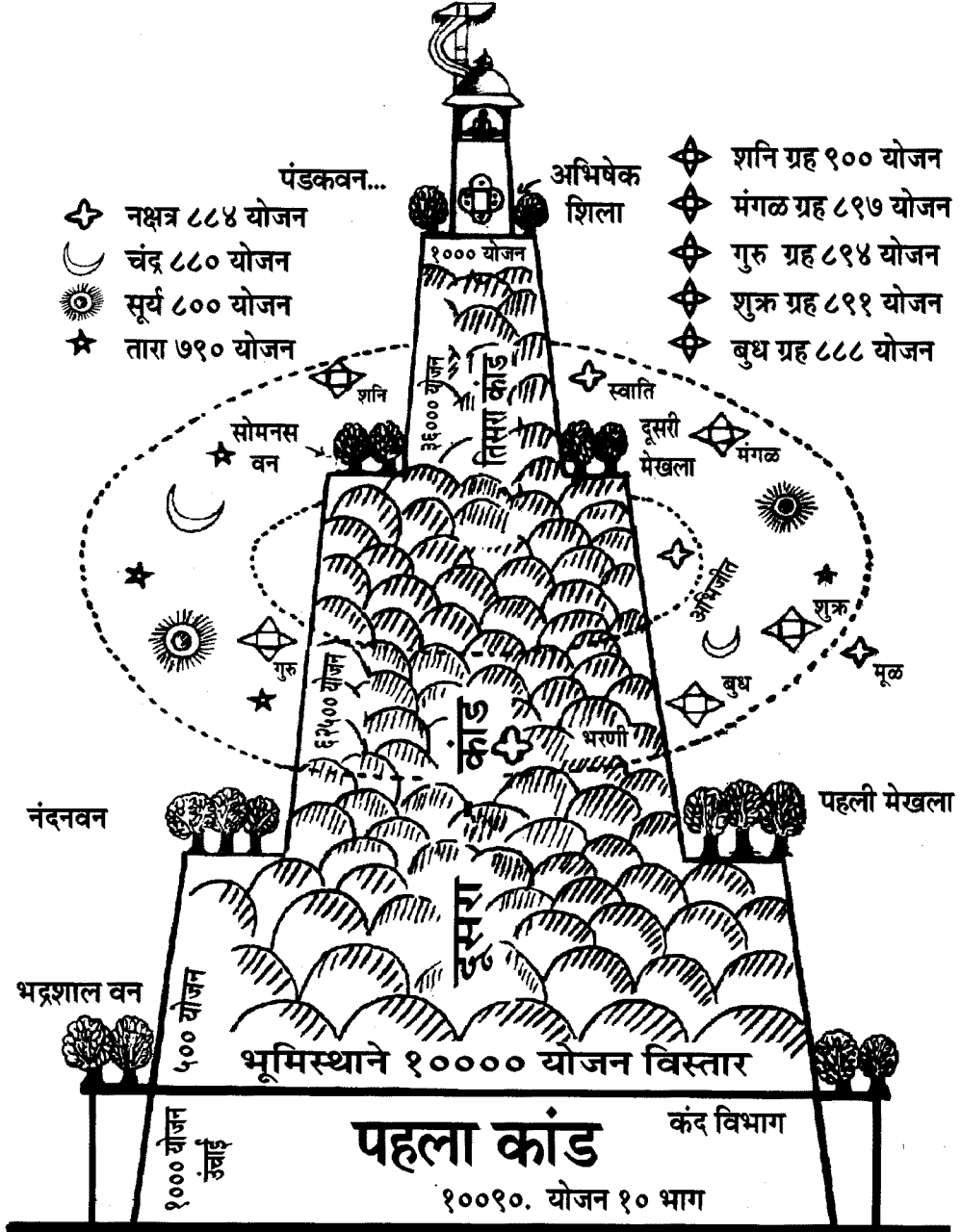
पृ०	पं०	शुद्धपाठः
८४९	११	°न्यापेक्षया,
८७८	२१	°तिषेधो
९०३	१९	जीववक्तव्यतां
९०६	१९	°वदभिर्दया°
[सटीकस्य स्थानाङ्गसूत्रस्य तृतीयपरिशिष्टे शुद्धपाठाः]		
८८	२७	इति आचार्यवसुनन्दि°
९२	६	न, स्थूल°
९४	१३	°रेकत्वम् । तथा
१०४	१०	प्रेरकः प्राह
१०४	१३	प्राप्ताः,
१०४	१४	इत्यकृताभ्यागमः ।
१०४	१६	वि नासो
१०८	८	पञ्चदश°
१०८	१७	अर्हद्-धर्मा-ऽऽचार्य-वाचक-स्थविर-
१०८	२१	°आदिचरणस्स,
१०९	१-३	बिदिया.... ४४५ ॥
१०९	१२	जत्थ जत्थ समयम्मि ।
१११	१५	न हि
१११	२६	°ग्निलुक्को,
११३	६	अवमओ,
११५	१	— X
११५	१४	[पृ०८४७ पं०३]
१२०	१	योजनशतानि
१३३	१४	तदगुरुलघु,
१३३	१९	सर्वं वस्त्व°
१३५	२६	चंपा महुरा... मिहिला
१३६	४	होइ
१३६	१८	°युगले गर्भ°
१३६	२०	बादरं
१३६	२१	दोषः
१३७	३	°द्यकुशलो यस्तस्यात्मीयं
१३७	६	°सहस्राणि गुणिता°
१५७	२३	सह हेतुना

पृ०	पं०	शुद्धपाठः
१५७	२५	°चारे सप्तमेऽधिकारे वसु°
१५९	७	°बुगजोइक्खे ।
१६४	१९	°पदेष्टृणाम्,
१६५	२८	चस्य वार्थत्वात्,
१६६	८	घय-गुल-मधु-मज्ज-खज्जग°
१६७	६	पसुवधा
१६९	२१	°कालसमयंसि एगे देवे
१७१	१९	°दिय-चक्खिंदिय-
१७२	७	तंजहा-
१७३	१९	सुया ! जवणिज्जे
१७३	२१	°दिय-जिब्भिंदिय-

चित्राणि

१. मेरुपर्वतस्य स्वरूपम्

मेरु पर्वत और गतिशिल ज्योतिषचक्र

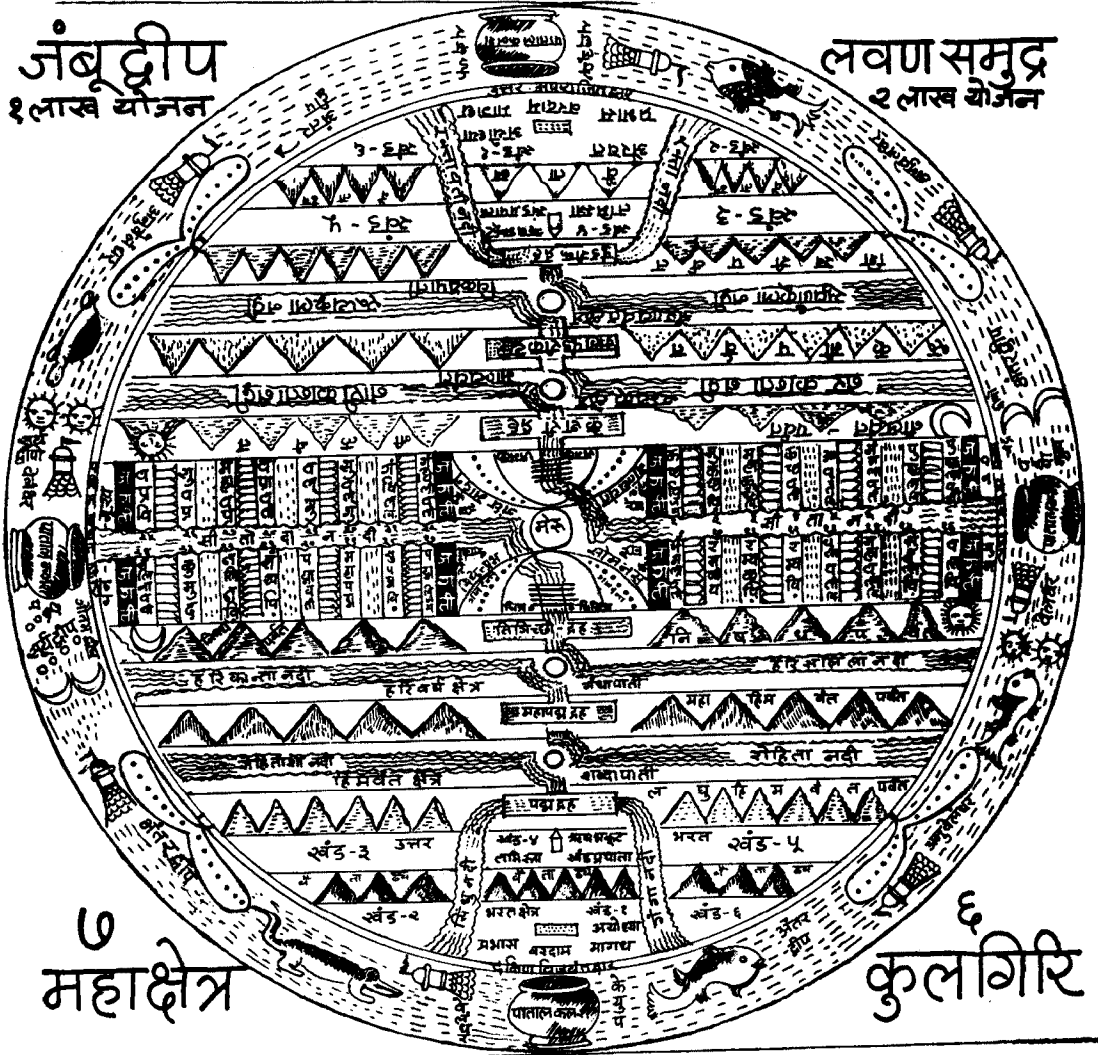
२. जम्बूद्वीपस्य सामान्येन स्वरूपम्

૩. જમ્બૂદ્વીપસ્ય વિશેષતઃ સ્વરૂપમ્

જંબૂદ્વીપ
૧ લાખ યોજન

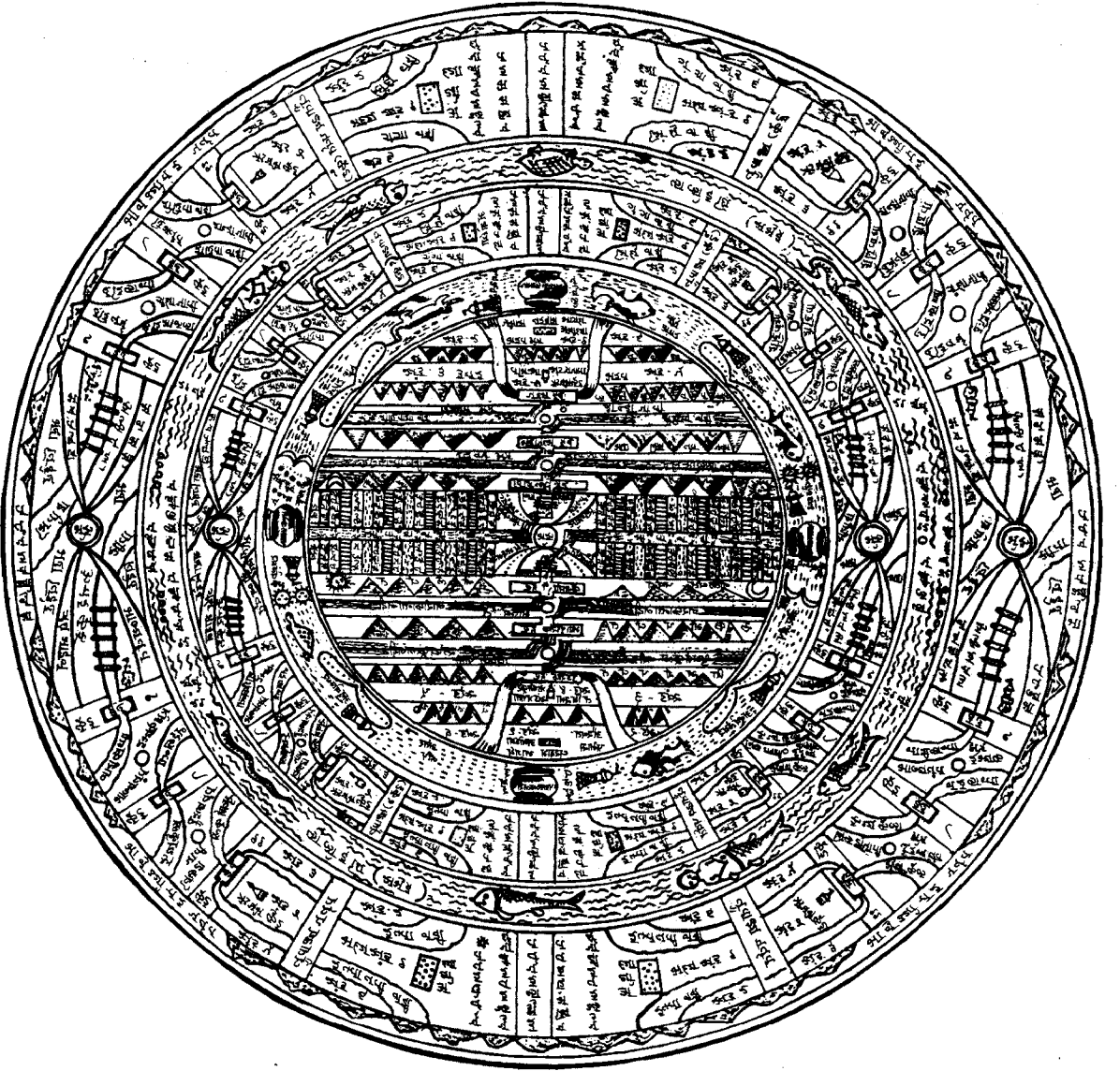
લવણસમુદ્ર
૨ લાખ યોજન

૭
મહાક્ષેત્ર

૬
કુલગિરિ

४. अर्धतृतीयद्वीप-समुद्राणां स्वरूपम्

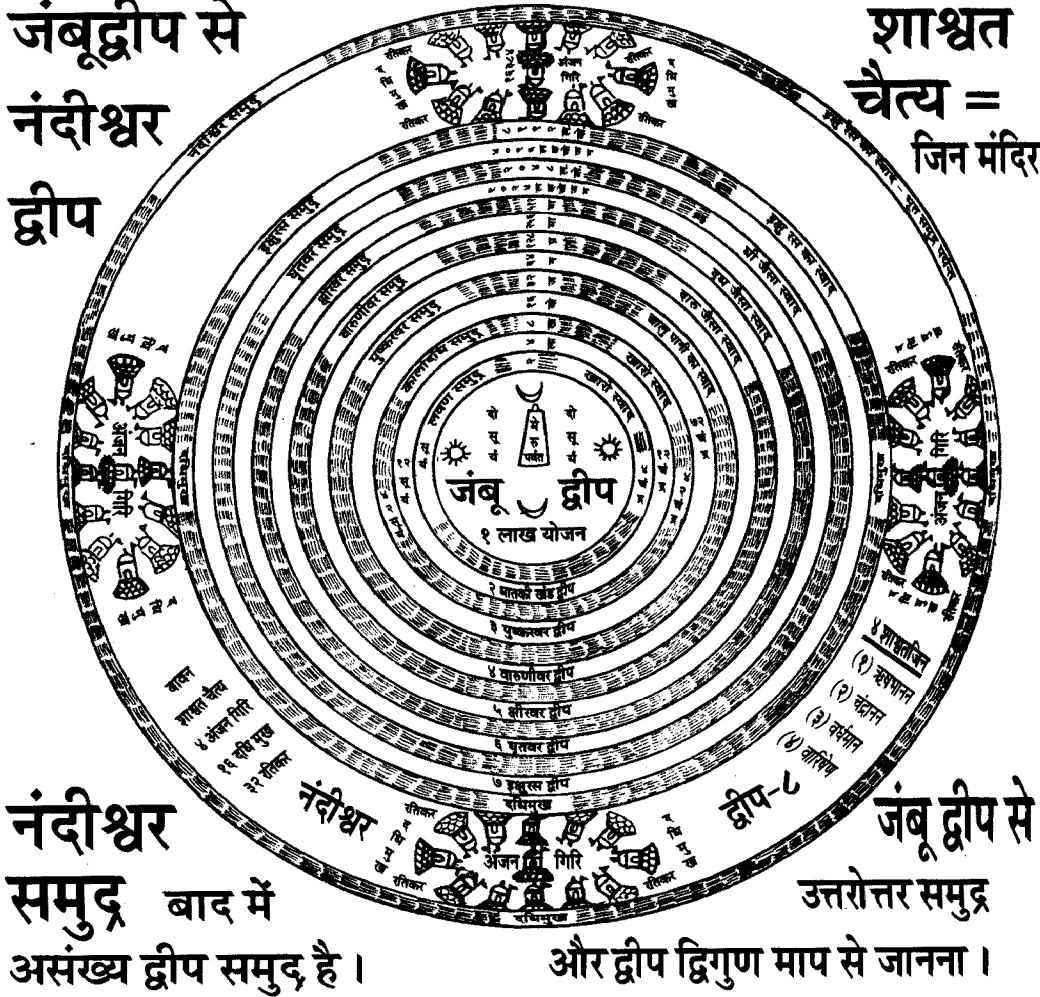

५. जम्बूद्वीपतः नन्दीश्वरपर्यन्तानां द्वीप-समुद्राणां स्वरूपम्

५२

जम्बूद्वीप से
नन्दीश्वर
द्वीप

शाश्वत
चैत्य =
जिन मंदिर

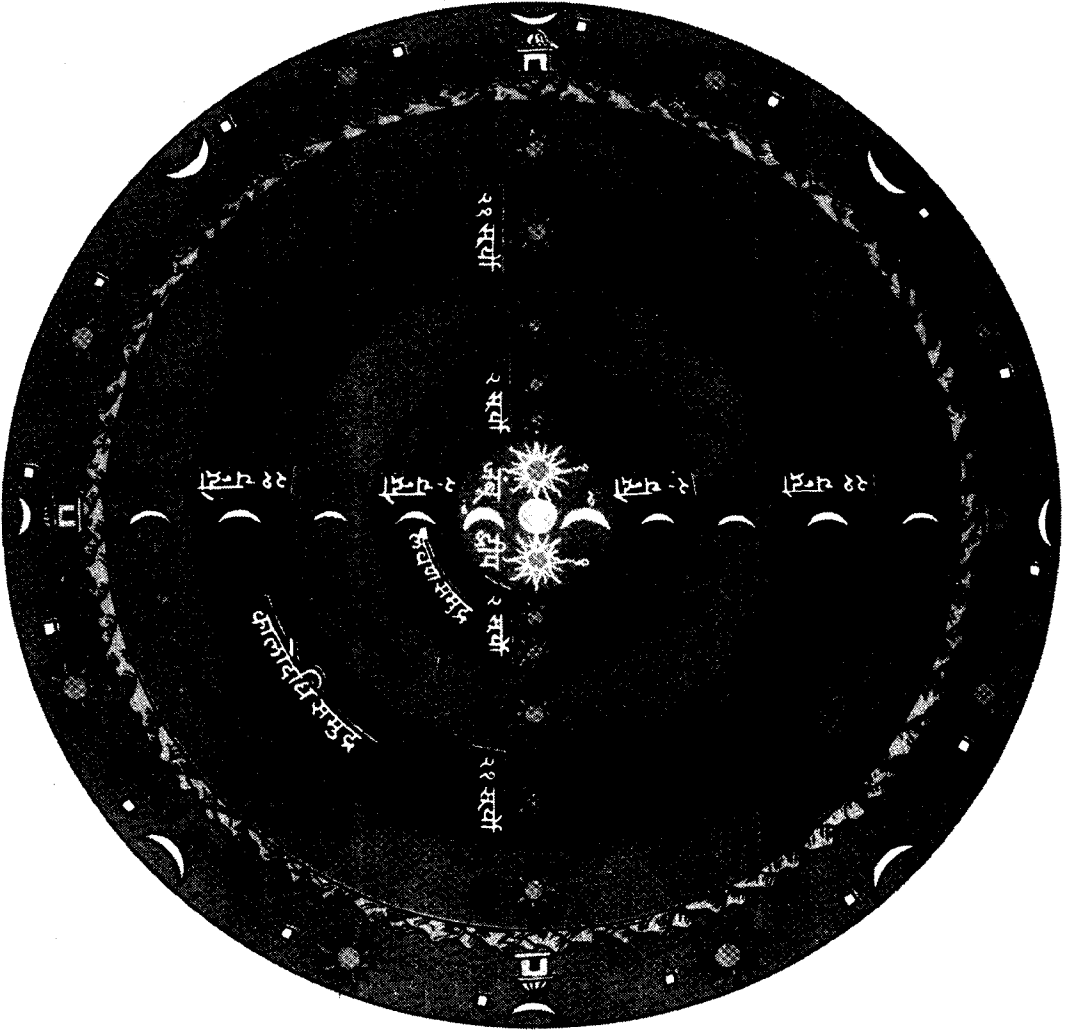

नन्दीश्वर
समुद्र बाद में
असंख्य द्वीप समुद्र है ।

और द्वीप द्विगुण माप से जानना ।

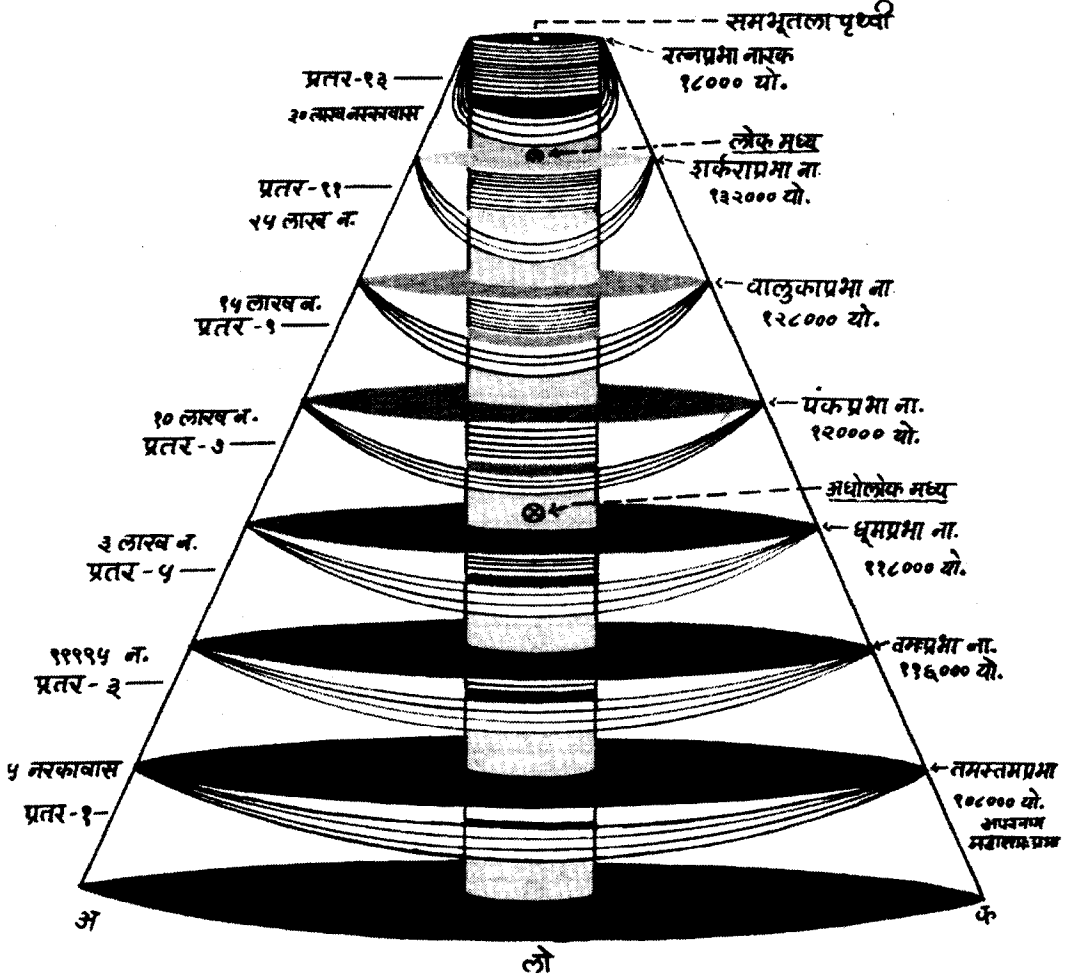
जम्बू द्वीप से
उत्तरोत्तर समुद्र

७. अर्धतृतीयद्वीप-समुद्रेषु चन्द्र-सूर्यस्वरूपम्

९. छत्रातिछत्राकारेणावस्थितानां सप्तानां नारकपृथ्वीनां स्वरूपम्

- छत्रातिछत्र आकारे सात नारकी नुं चित्र

૧૦. અષ્ટૌ કૃષ્ણરાજયઃ

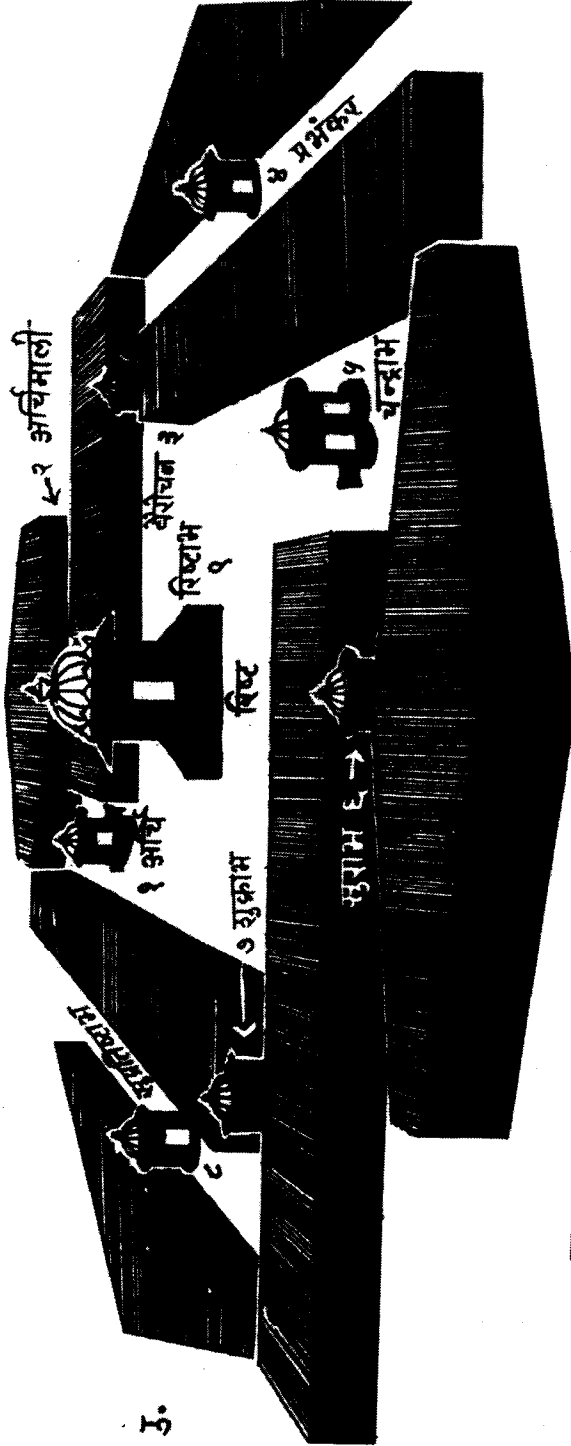
અષ્ટકૃષ્ણરાજી

પૂર્વદિશા

અ.

ચિત્રાણિ ।

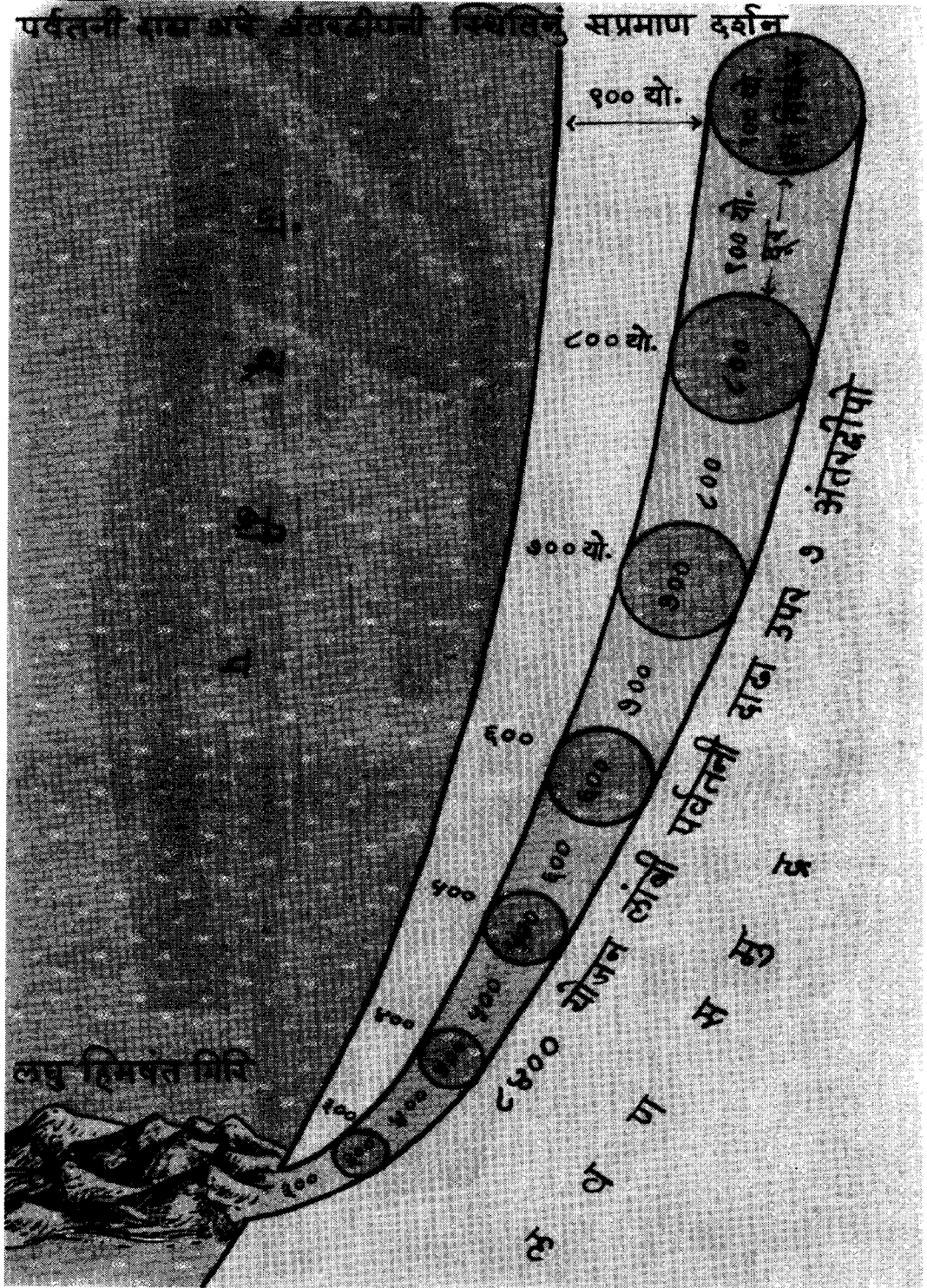
૧૦

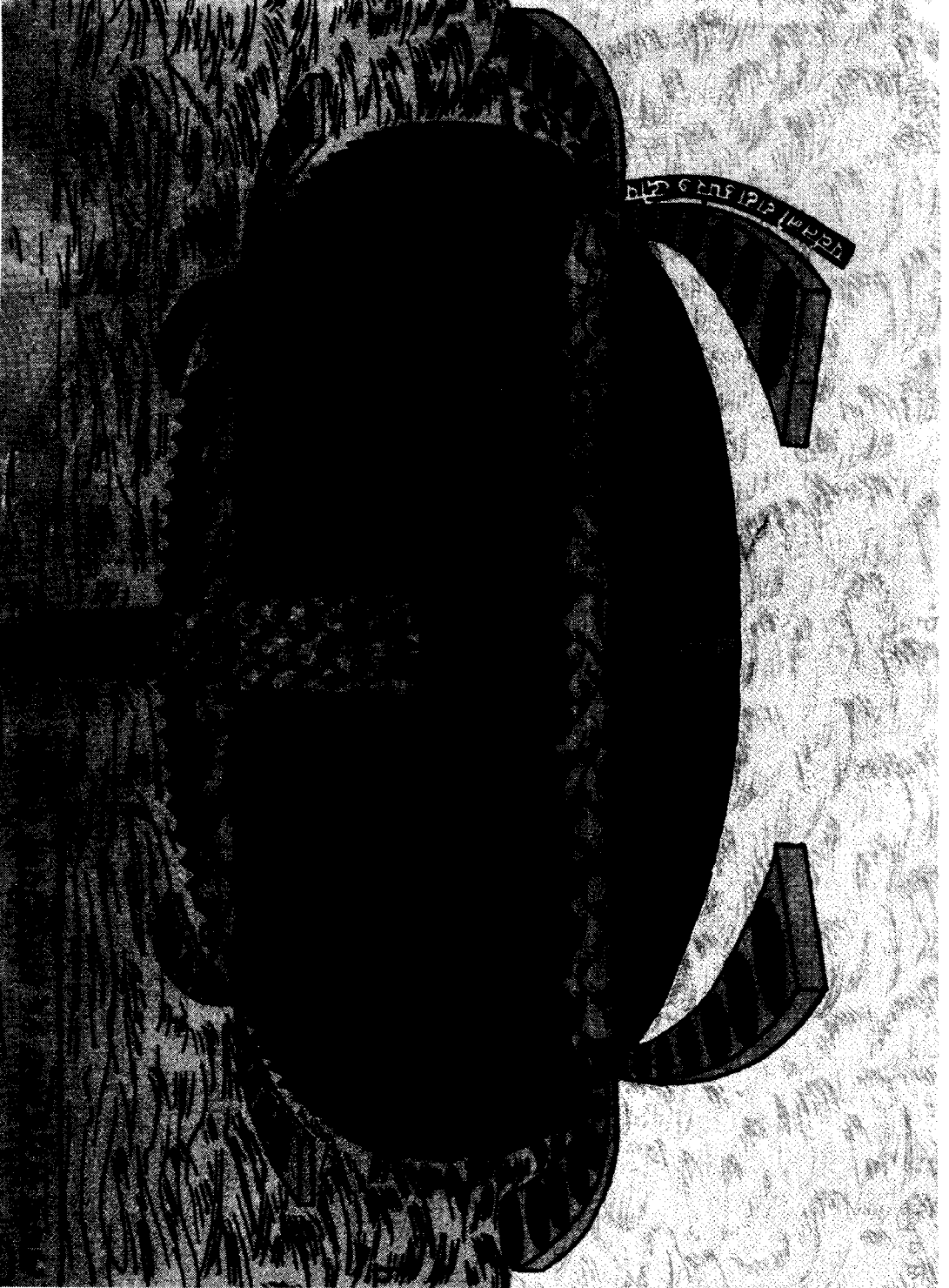
વા

પ.

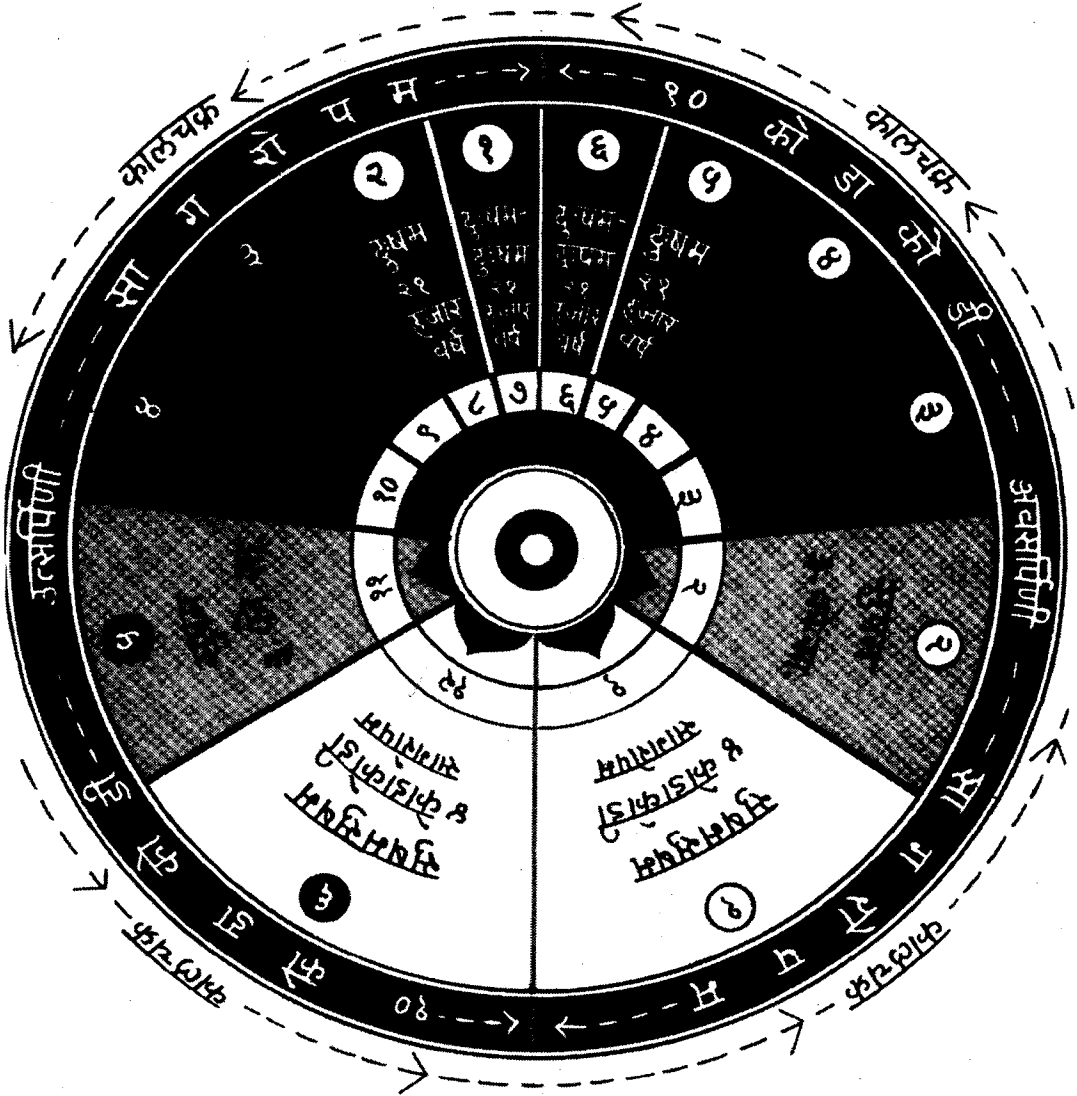
૩.

१२. लवणसमुद्रे विद्यमानानां षट्पञ्चाशत् अन्तरद्वीपानां स्वरूपम्

१३. उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपस्य एकस्य कालचक्रस्य मानम्

१४. उत्सेध-आत्म-प्रमाणभेदेन अङ्गुलादीनां मानानां स्वरूपम्

आठ यव मध्यनु
एक उत्सेधांगुल.

छ अंगुलनी पादः

बेपादणी भूत.

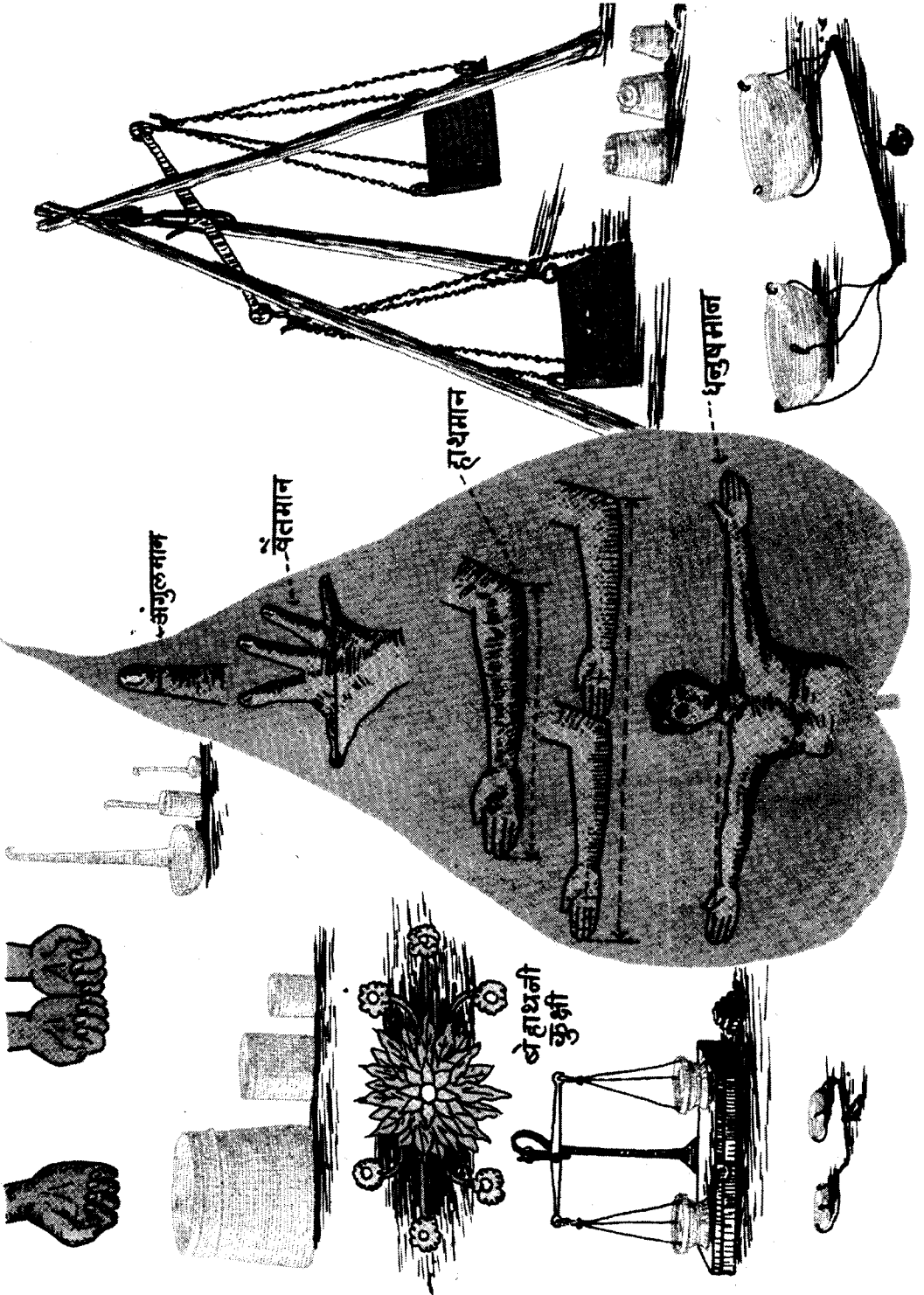
बे हाथनी कुक्षी अथवा वाम.
चार गुथनुं धनुष्य अथवा दंड.
बे रुजार धनुष्यनो अफ गाउ.
चार गाउनो अफ योजन.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

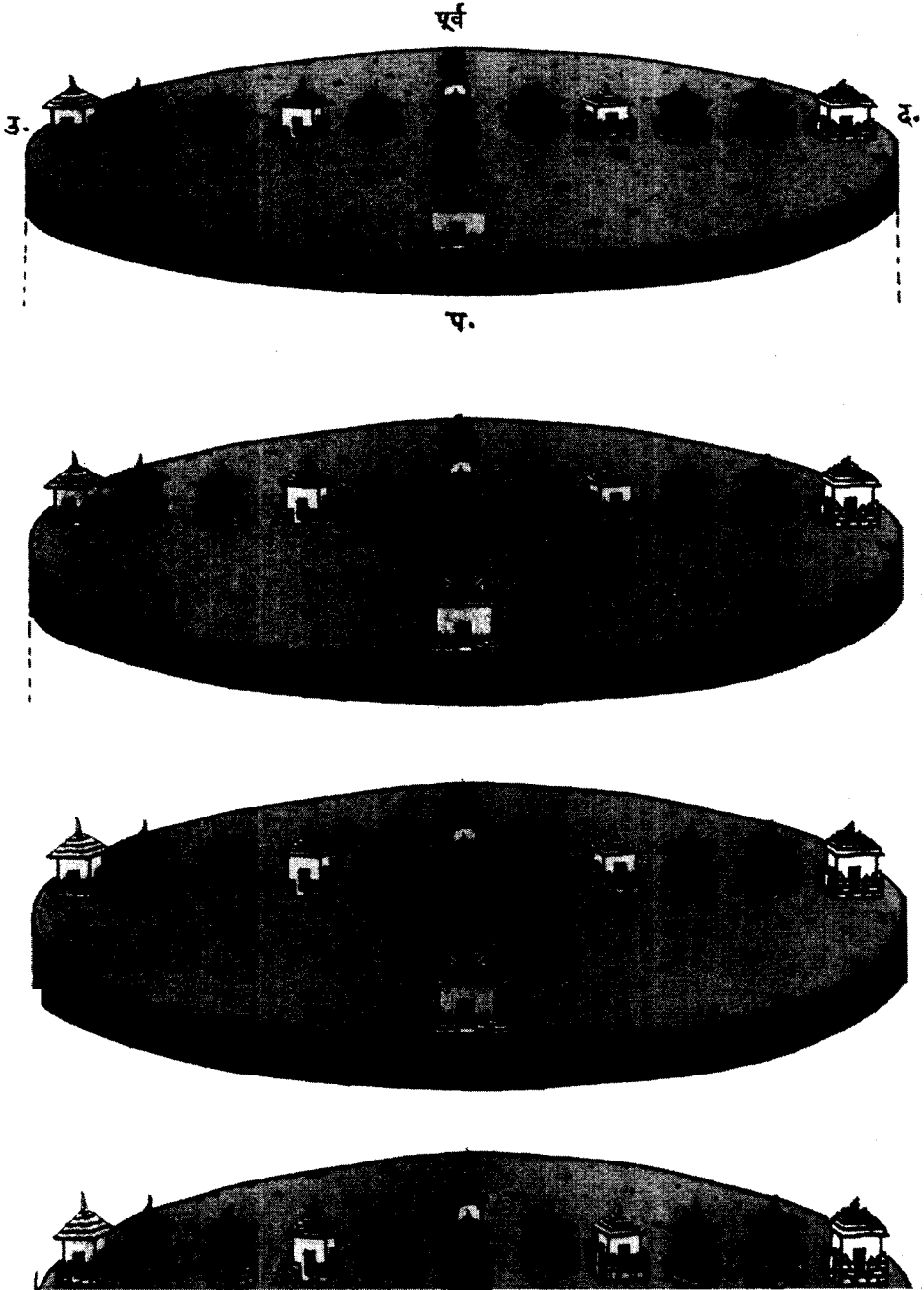
આવા ૪૦૦ ઉત્પેદાંગુલે
૧ પ્રમાણગુલ માપ આવે.

उने
बेउत्सेघांगुले एक
वीरप्रभुनुं आंगुल
याय

૧૫. શાસ્ત્રીયાણિ વ્યાવહારિકાણિ ચ વિવિધાણિ માનાણિ

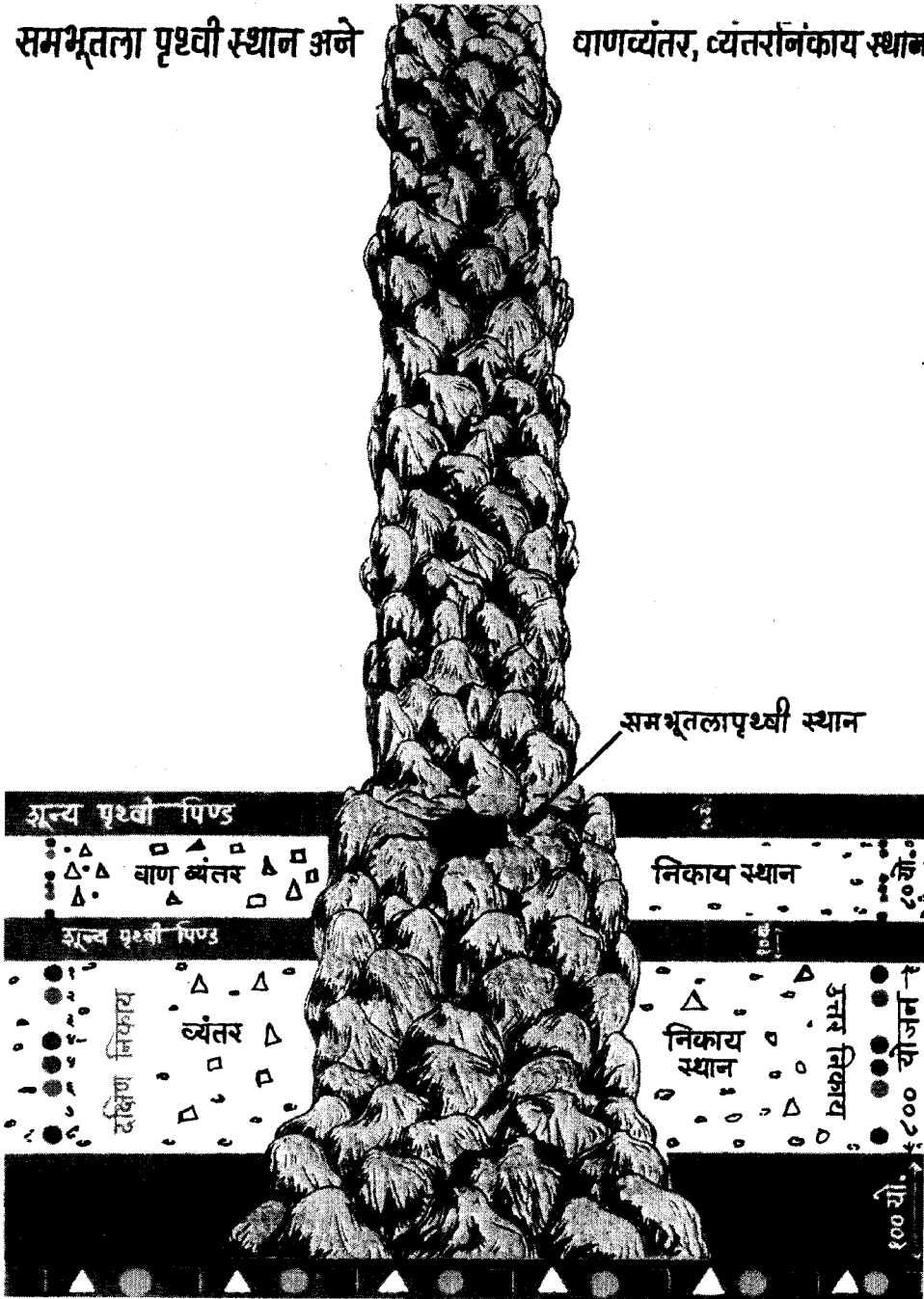
१६. वैमानिकप्रस्तराणां स्वरूपम्

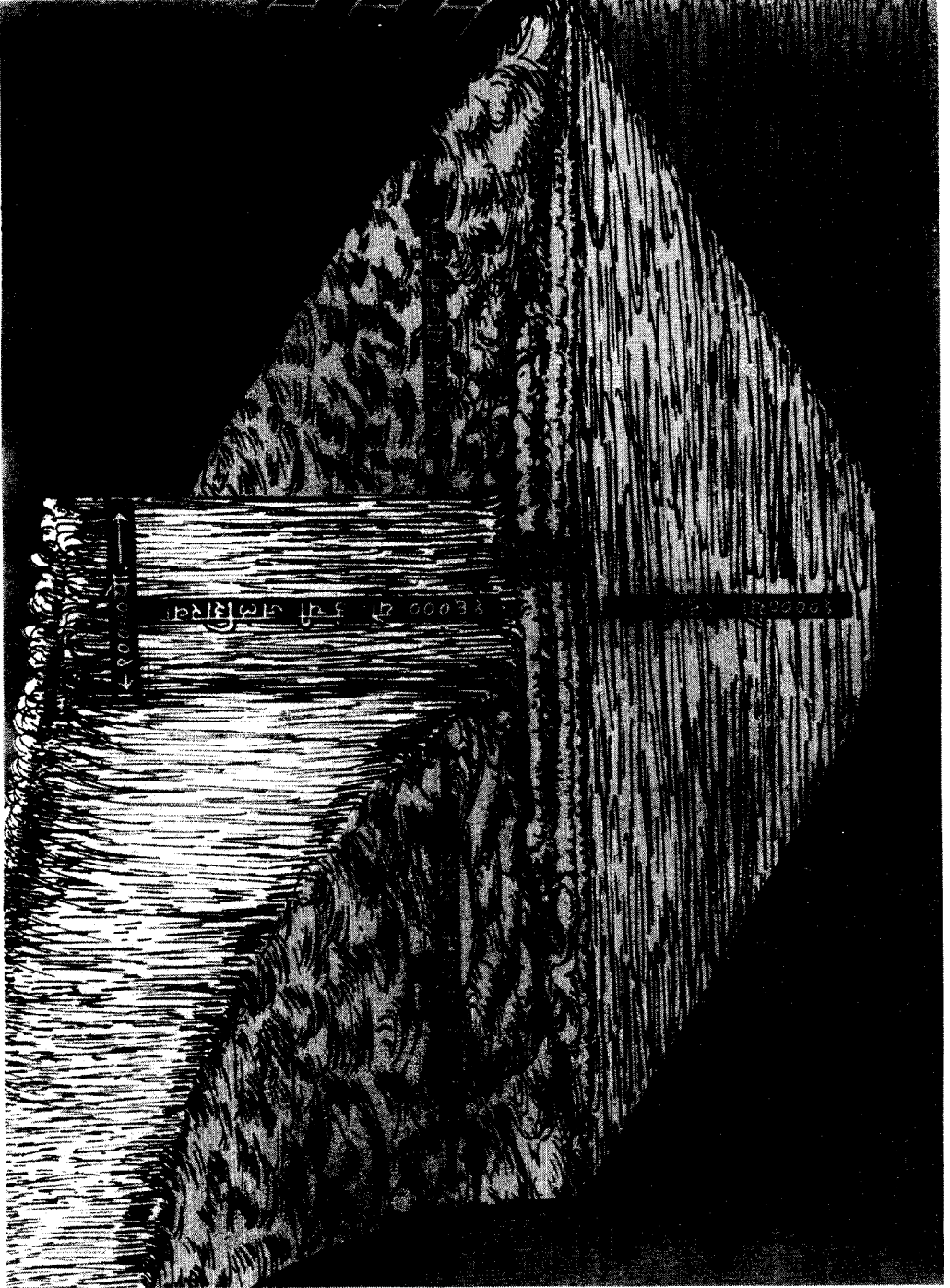
૧૭. સમભૂતલાપૃથ્વીસ્થાનં વ્યંતર-વાનવ્યંતરનિકાયસ્થાનાનિ ચ

સમભૂતલા પૃથ્વી સ્થાન અને

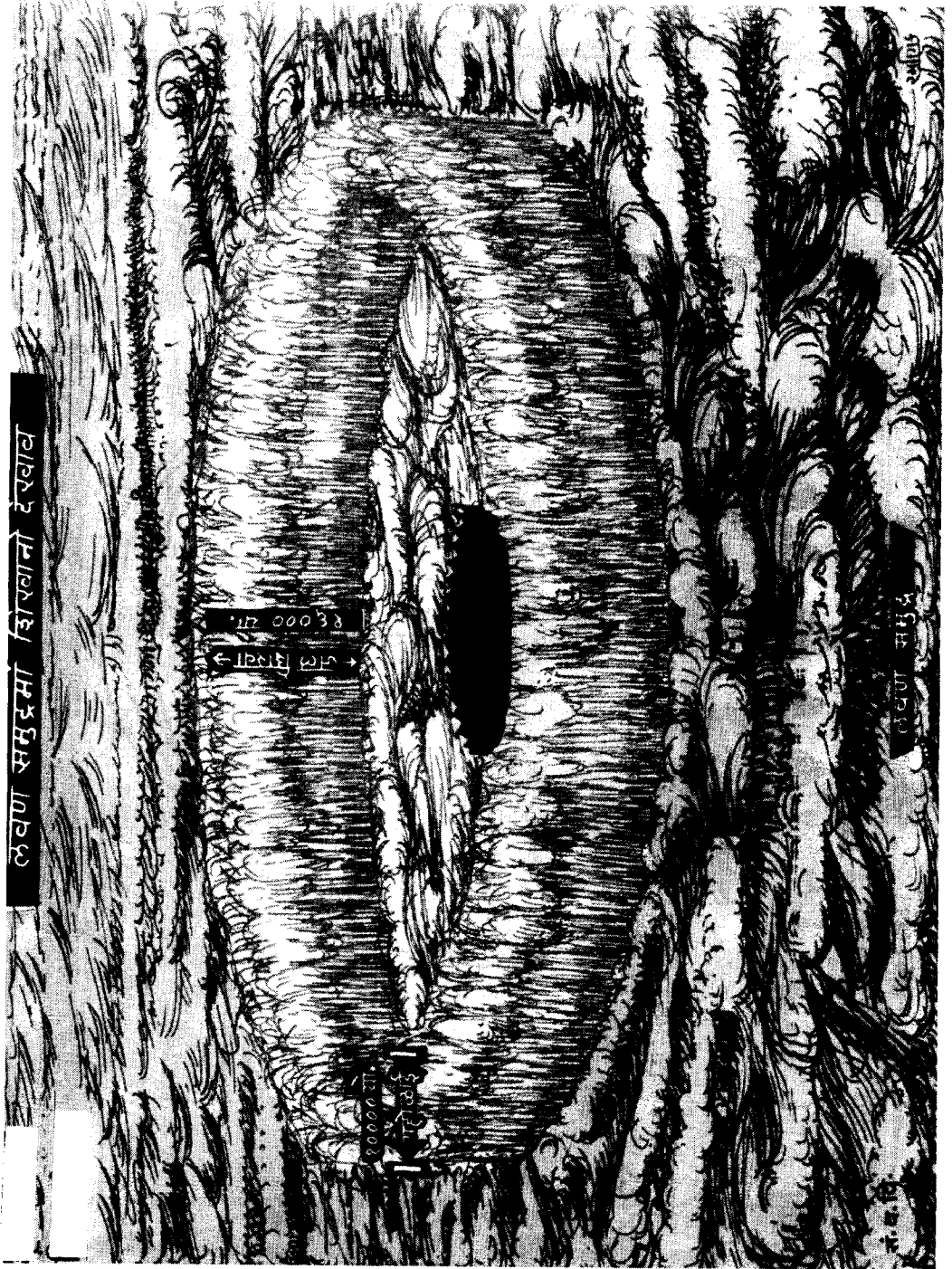
વાણવ્યંતર, વ્યંતરનિકાય સ્થાન

१८. लवणसमुद्रे जलवृद्धिः

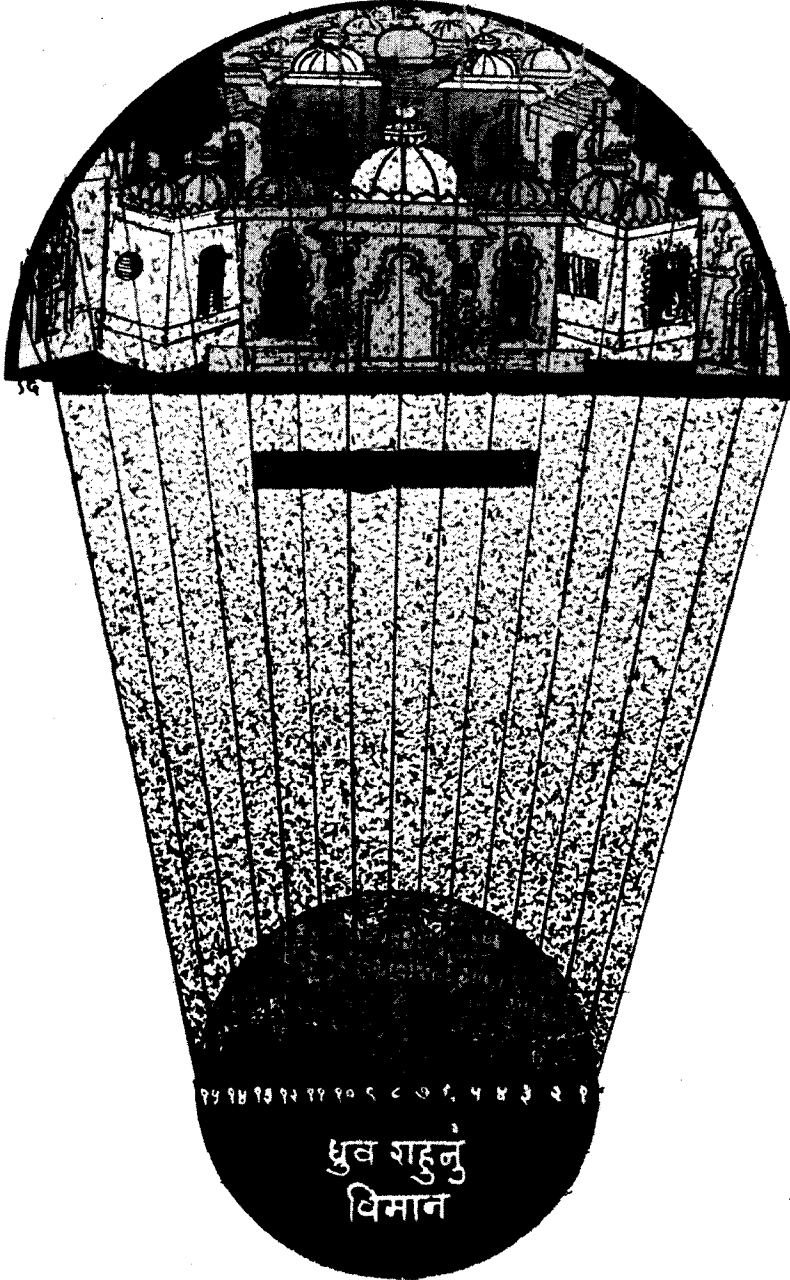

૧૯. લવણસમુદ્રે જલવૃદ્ધિ:

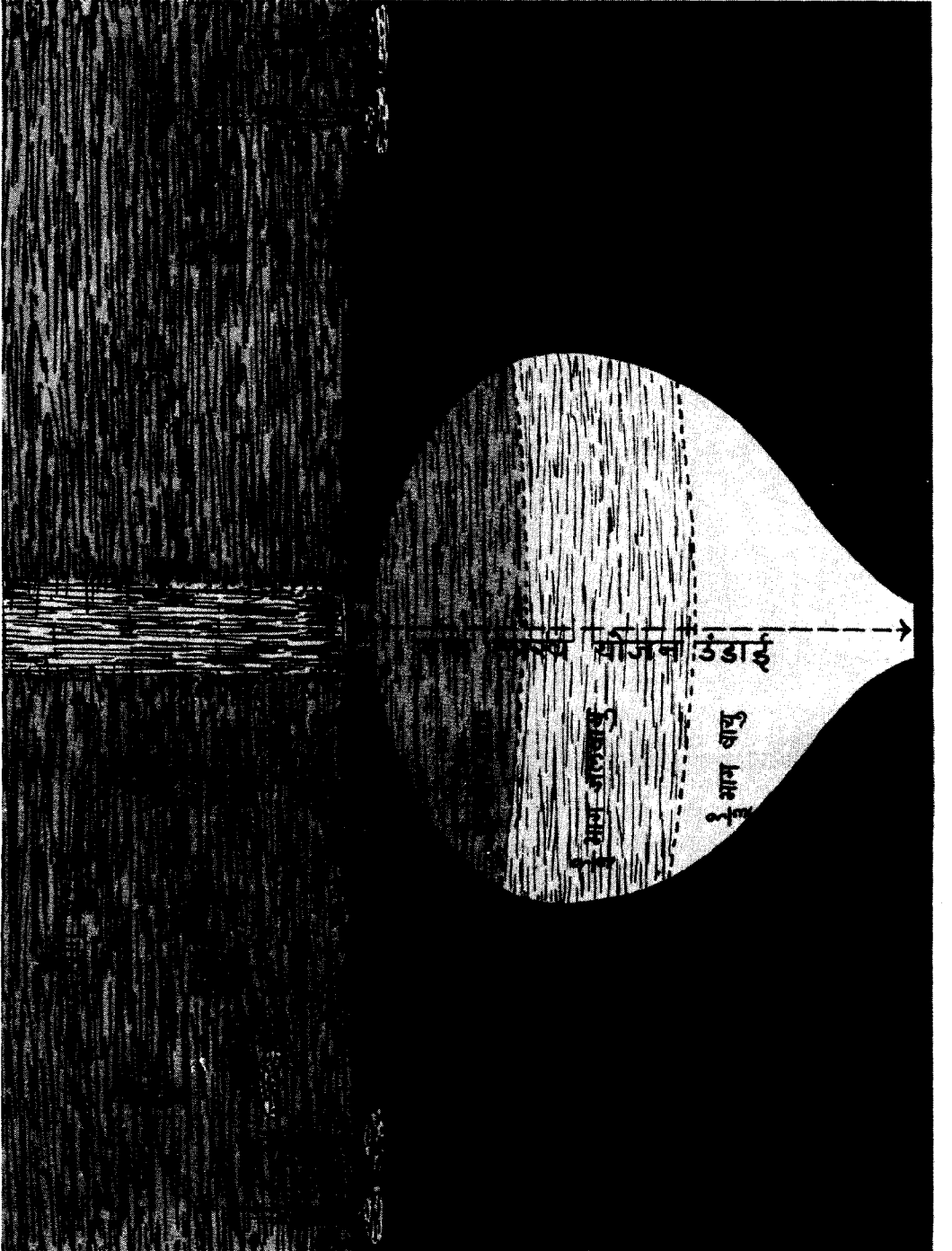

२०. चन्द्रविमानस्य राहुणा आवरणेन प्रतिभासमाने हानि-वृद्धी

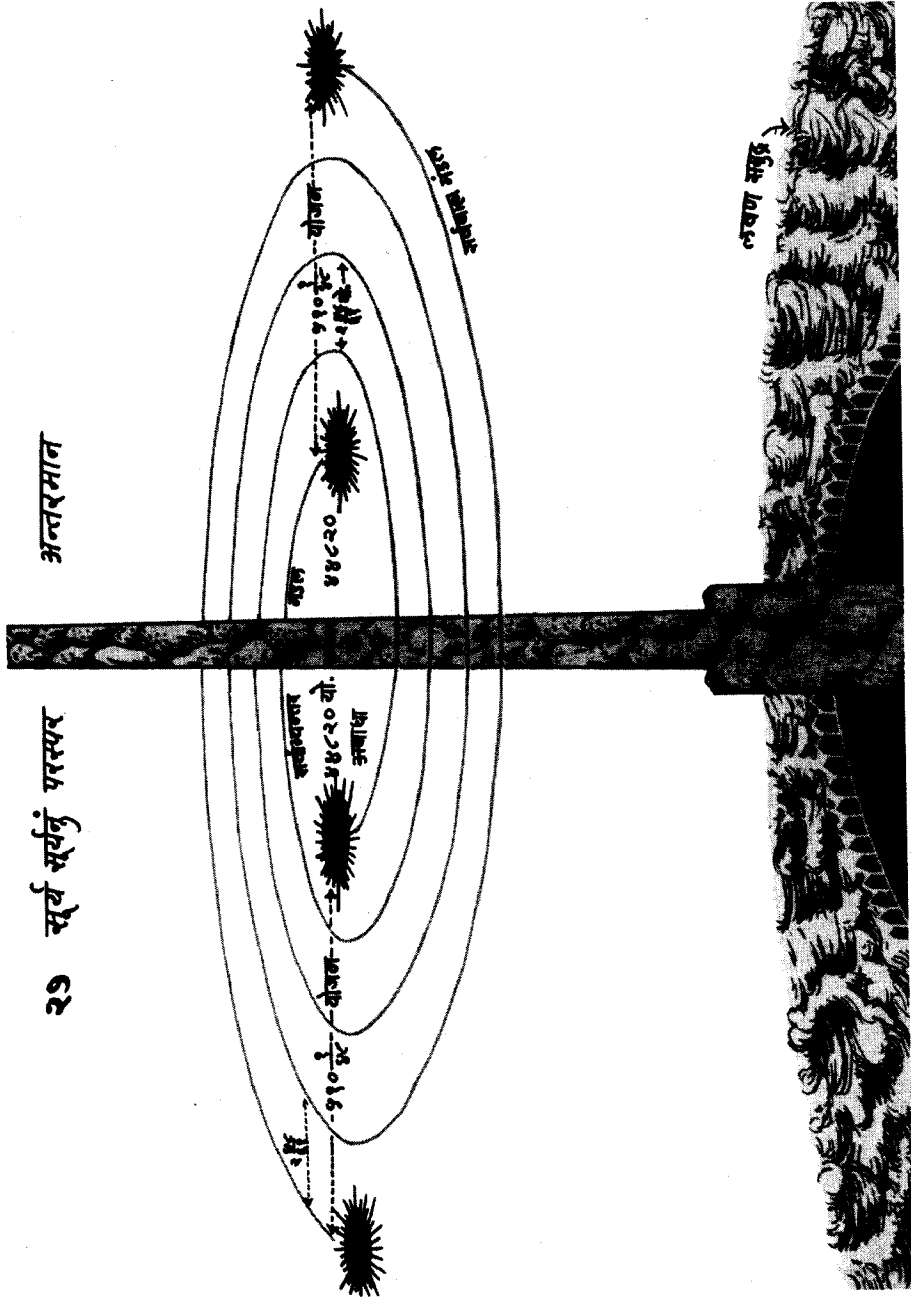
चन्द्रनी नित्य [ध्रुव] राहुर्धा यती पाक्षिकी हानि-वृद्धिनो देखाव

૨૧. લવણસમુદ્રે જલવેલાવૃદ્ધિકારણસ્ય પાતાલકલશસ્ય સ્વરૂપમ્

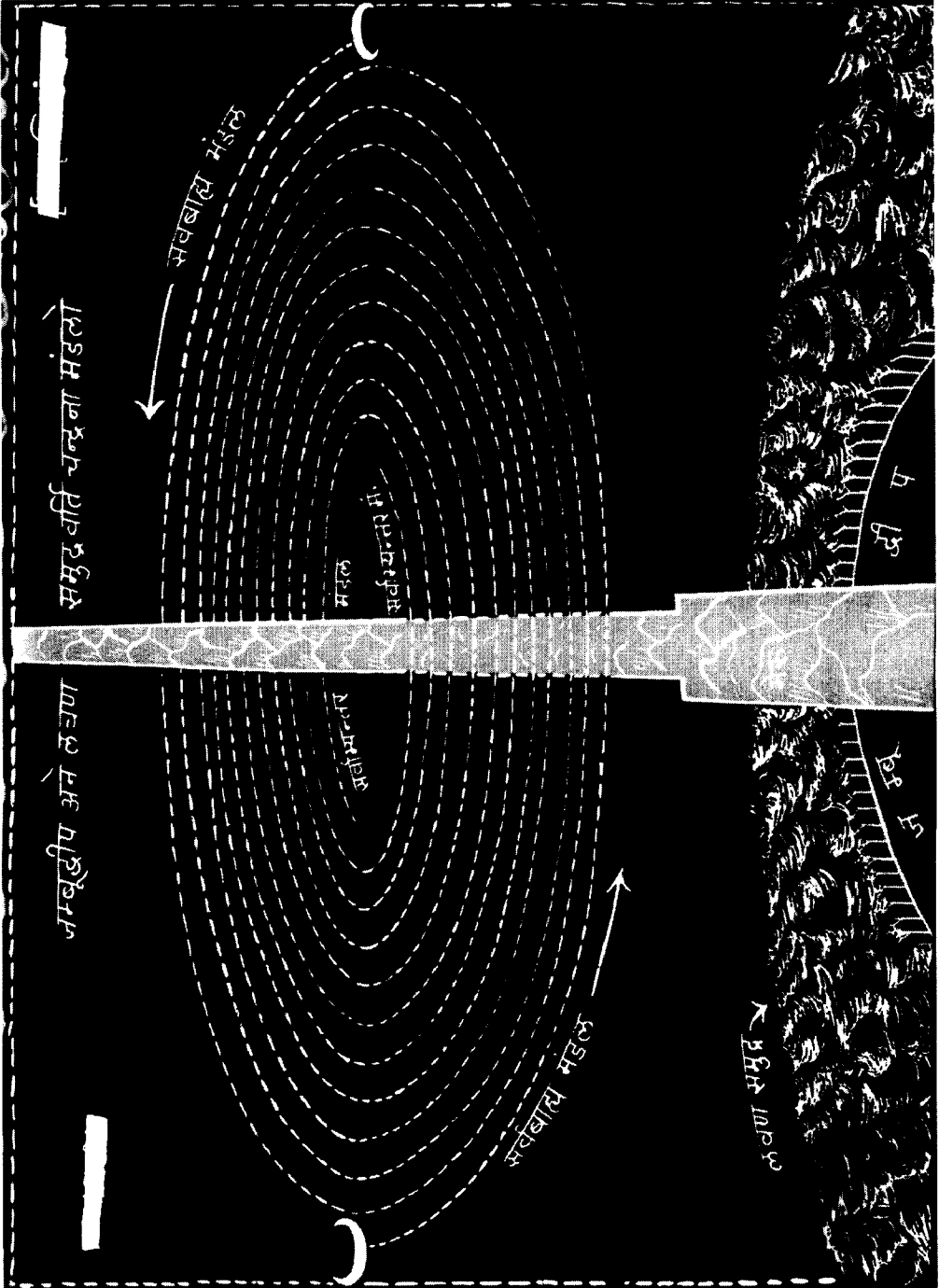

૨૨. સૂર્યોર્મણલાનાં સ્વરૂપમ્

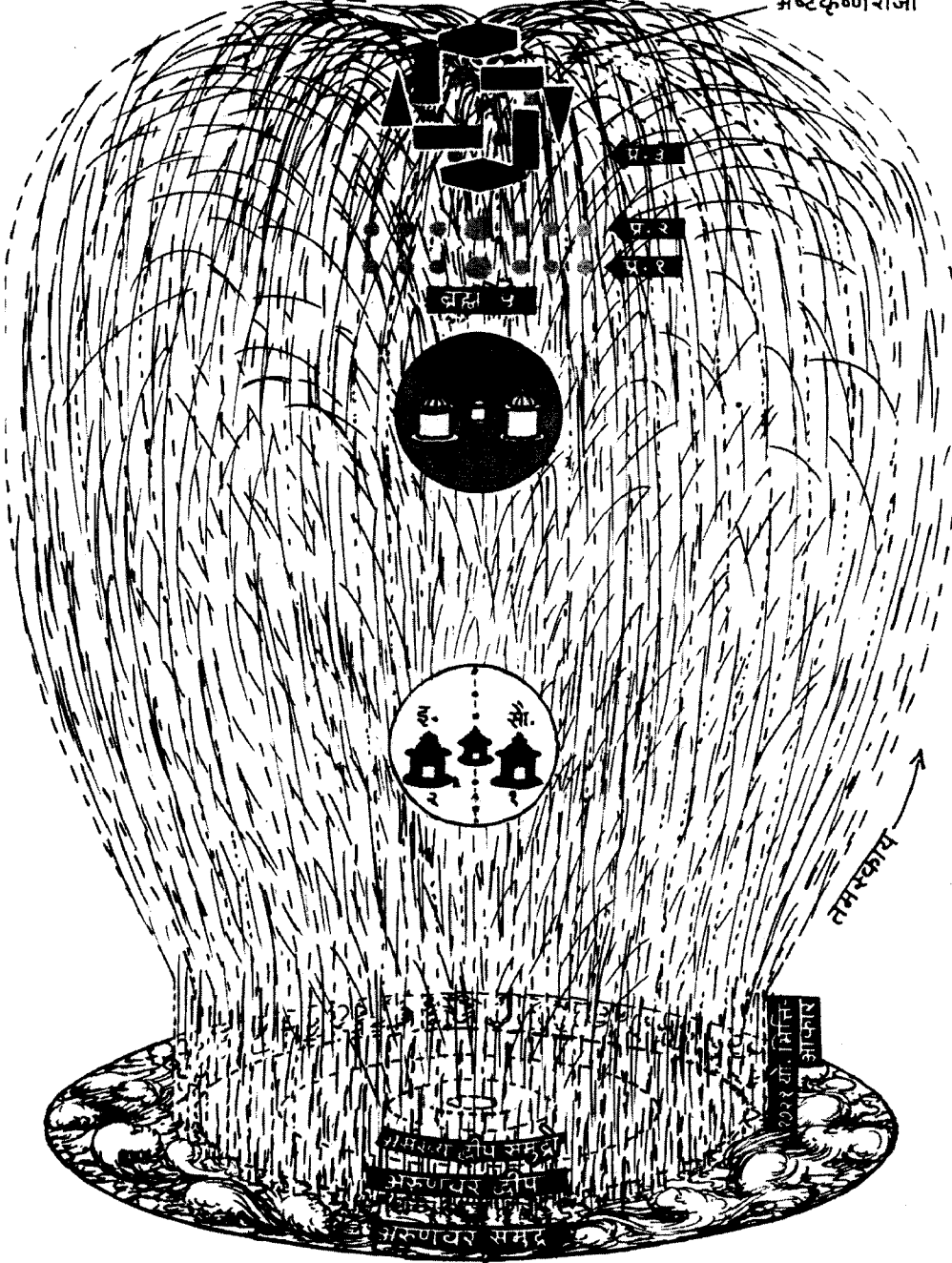
ચિત્રાણિ ।

૨૩. જામ્બૂદ્વીપે લવણસમુદ્રે ચ ચન્દ્રમણ્ડલાનિ

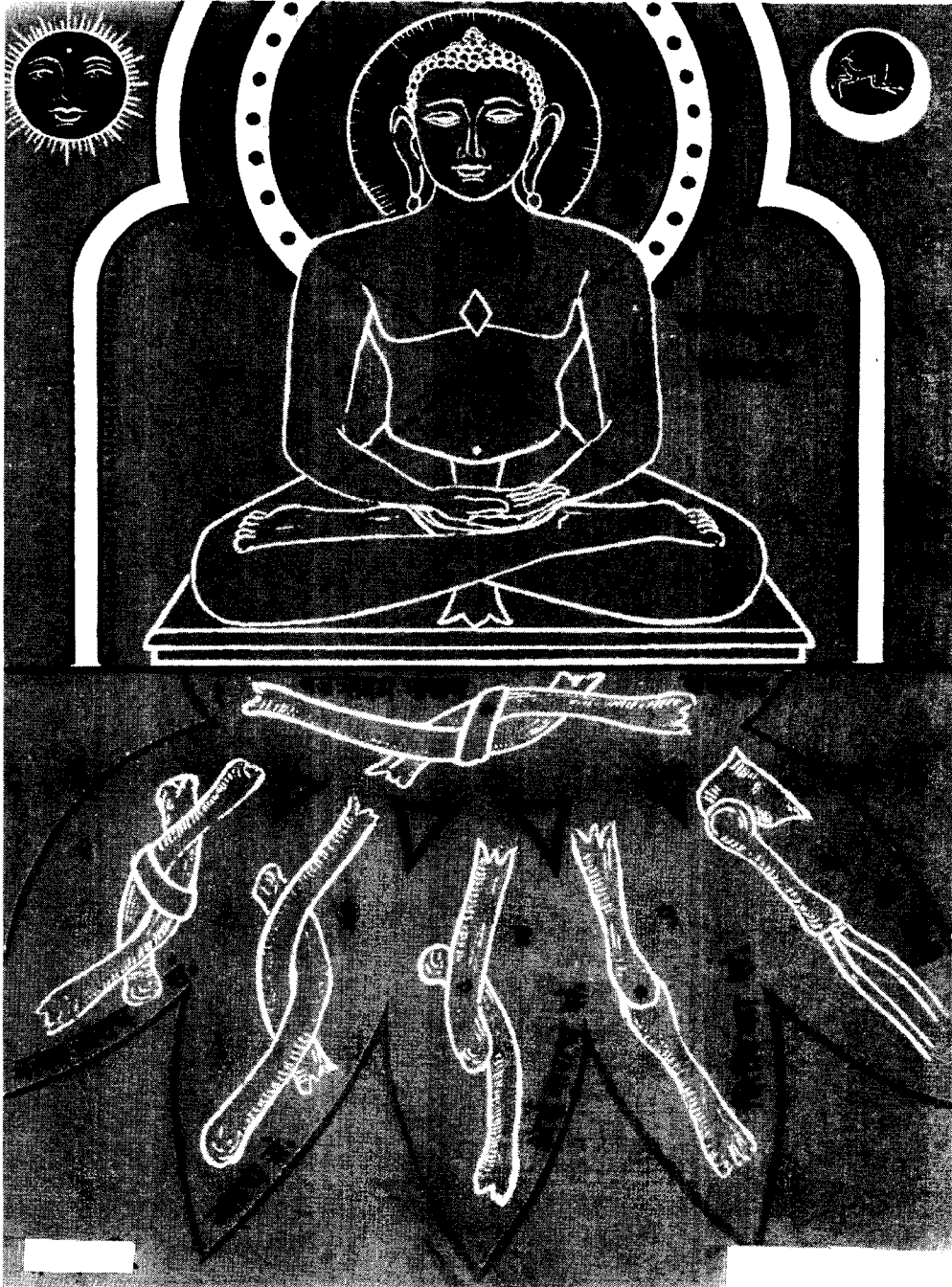

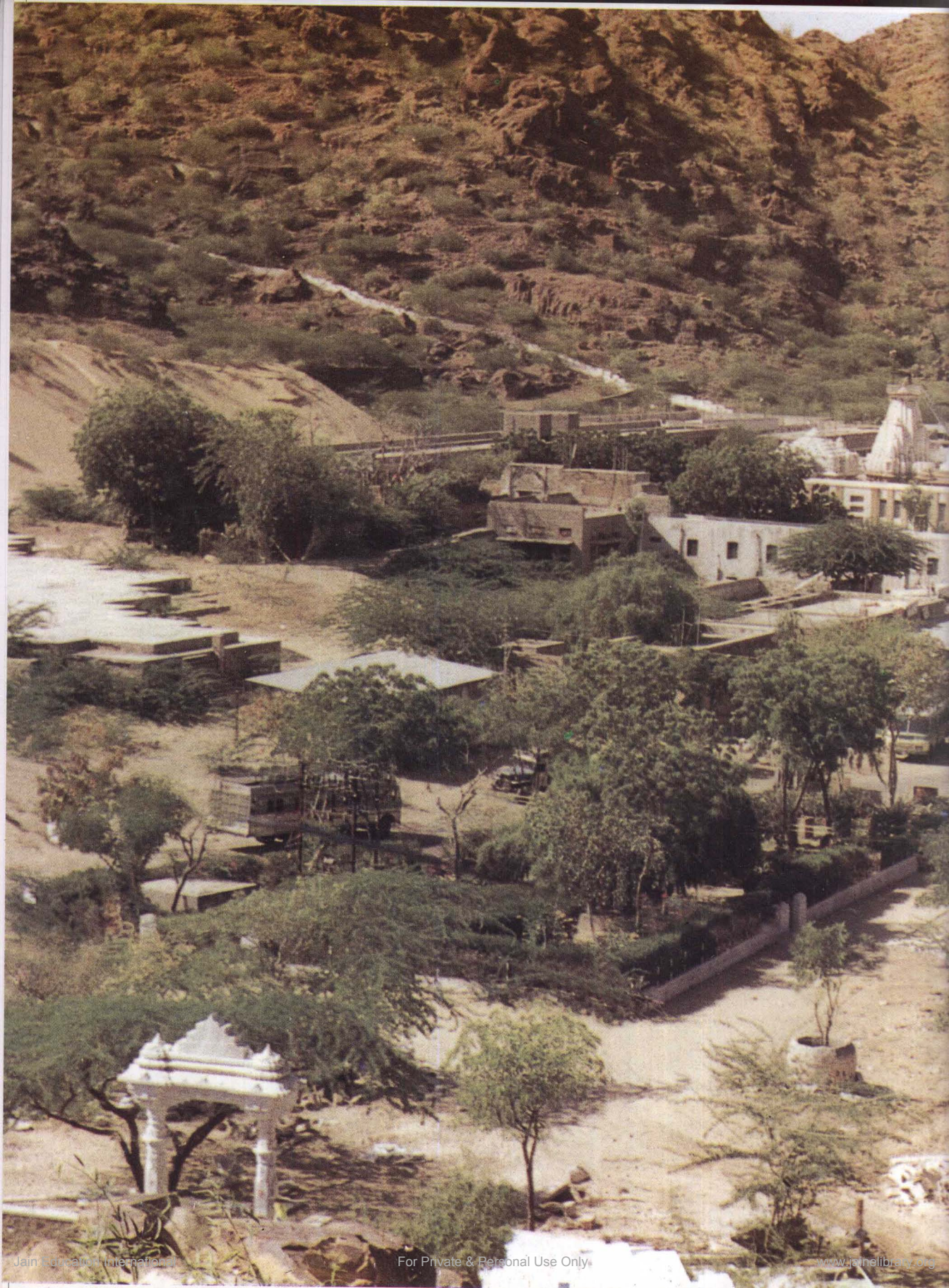
२४. अरुणवरसमुद्रादुत्तिष्ठतः तमस्कायस्य स्वरूपम्

॥ अरुणवर समुद्रमांशी उच्छब्दतो तमस्काय देस्वाव ॥ अष्टकृष्णराजी

२५. समचतुरस्रसंस्थानस्य संहननानां च स्वरूपम्

श्री नाकोडा जैन तीर्थ

